

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

MI

A miskolci Herman Ottó Múzeum tizenegyedik kötetével jelentkezik az érdeklődő olvasóknál. Örömmel tapasztaljuk, hogy egyre többen foglalkoznak megyénk, városunk tudományos problémáival s munkásságukkal folyamatosan növekszik a múzeumunk körül kialakult szerzők, publikálók tábora. Úgy véljük, hogy múzeumunk híven betölti a megyei tájegységi tudományos és népművelési intézmény funkcióját.

Kötetünk változatos és szeretnők hinni, hogy érdekes tartalommal fogja kielégíteni az olvasók igényeit. A változatosságra való törekvést igazolja az a tény, hogy huszonöt szerző írását közöljük.

Hagyományainkhoz ragaszkodva első tanulmányunk múzeumunk névadójával, Herman Ottóval foglalkozik, a kolozsvári múzeumban végzett munkásságát dolgozva fel.

A régészeti tanulmányok a sárospataki gótikus, a miskolci avasi és a tornaszentandrási templomok történetéhez szolgáltatnak újabb eredményeket. Ipar-, művészet- és irodalomtörténeti dolgozatok közlik az újabb bűvárkodások megállapításait.

Kötetünkben helyet kapnak a történelemtudomány különféle ágaiba vezető politika-, művelődés- és zenetörténeti értekezések, amelyek a 20. századi miskolci társadalom rajzát tárják elélnk. A szerkesztők a további kötetekben is szándékoznak zenetörténeti témákat bemutató cikkeket közzélni, hogy ez a szaktudomány is gazdagodjék miskolci, borsodi vonatkozásokkal.

A néprajztudomány iránt érdeklődők szintén gazdag és olvasmányos anyagot találnak kötetünkben. Angyal Bandinak, „betyárvilágunk” egyik jelentős alakjának alaposabb megismerésére, a népi sportjátékokra, a matyó lakodalomra, a sertéstartásra, a méhtenyésztésre, a szőlőörzés szervezetére vonatkozó újabb adatok megörzik az elmúlt évtizedek gazdag hagyományait.

ANNALES
MUSEI
MISKOLCIENSIS
DE HERMAN OTTO
NOMINATI
1972

ANNALES MUSEI MISKOLCIENSIS DE HERMAN OTTÓ NOMINATI

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

XI

1972

A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve
Анналы Музея им. Отто Хермана Мишкольца (Венгрия)
Jahrbuch des Herman Ottó Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Otto Museum, Miskolc (Hungary)
Les Annales de Musée Herman Otto, Miskolc (Hongrie)

BODÓ SÁNDOR

közreműködésével szerkesztette

ZÁDOR TIBOR

A Herman Ottó Múzeum kiadása, Miskolc
A kiadásért felelős a múzeum igazgatója

72.9235.66-19-2 Alföldi Nyomda, Debrecen. Felelős vezető: Benkő István

93 294 — 1972 — 600 példány

TARTALOM
INHALT
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS

HUSZTY SÁNDOR: Herman Ottó a kolozsvári múzeumban (1864—1871)	9
Ottó Herman im Museum von Kolozsvár (1864—1871)	
Отто Херман в музее в Коложваре (1864—1871)	
Ottó Herman's activity at the Kolozsvár museum (1864—1871)	
GÖMÖRI JÁNOS: XV. századi ekeábrázolás a sárospataki gótikus templom szentélyében	43
Pflugendarstellung aus dem XV. Jahrhundert im Chor der gotischen Kirche zu Sárospatak	
Изображение сохи во святыхище готической церкви в Шарошпатаке из 15-ого века	
15th century delineation of ploughs on the Sárospatak gothic church's sanctuary	
K. KOVÁCS LÁSZLÓ: Adatok a miskolci avasi templom történetéhez	55
Angaben zur Geschichte der Miskolcer Avas—Kirche	
Данные к истории церкви на горе Аваш	
Contributions to the history of the church an Avas mountain at Miskolc	
BODÓ SÁNDOR: Adatok a miskolci avasi templom kápolnáihoz	71
Angaben zu den Kapellen der Miskolcer Avas-Kirche	
Данные о капеллах церкви на горе Аваш в Мишкольце	
Some newer data to the side-chapels of the church an the Avas mountain at Miskolc	
DÉNES GYÖRGY: Középkori vastermelés a Bódvától keletre és a tornaszent-andrási ikerszentélyes templom	83
Mittelalterliche Eisenerzeugung im Osten von Bódva-Fluss und die Kirche mit Zwillingsanktuarium im Dorfe Tornaszentandrás	
Средневековое производство железа на востоке от реки Бодва и црковь с 2-мя святыхищами в с. Торнацентандраш	
The medieval way if winning iron in the east of river Bódva and the twin-sanctuary church in village Tornaszentandrás	
SAÁD ANDOR: Adatok a kaptárkövek eredetének, korának és rendeltetésének meghatározásához	105
Angaben zum Ursprung, zum Alter und zur Bestimmung der Bienestocksteine	
Данные к дефиниции происхождения, возраста и функции улейных камней	
Some data to the defining of the origin, age, and function of beehive-rocks	
DÉTSHY MIHÁLY: Adalékok a sárospataki újkeresztények (habánok) történetéhez	123
Beiträge zur Geschichte der Anabaptisten in Sárospatak	
Данные к истории неопитов христианов (хабанов) в Шарошпатаке	
Some newer data to the history of the Sárospatak neophyte-Christians (e i. Habans)	
JOÓ TIBOR: Adalékok a sátoraljaújhelyi volt pálos-piarista templom, kolostor és berendezései történetéhez	145

- Beitrag zur Geschichte des ehemaligen Paul-Piaristenklosters mit Kirche und Einrichtungen in Sátoraljaujhely
 Данные к истории бывшей церкви, монастыря св. Павла ЖПиаристов и снарядов их в г. Шаторальяуйхей
 Addatinal material ti the history of the quondam Paulite-Piarist church, monastery in Sátoraljaujhely and their internal furnishment
- IFJ. HORVÁTH BÉLA: A miskolci városkép változása 189
 Über die Veränderung des Stadtbildes zu Miskolc
 Изменение вида города Мишкольц
 On the alteration of the Miskolc townscape
- KILIAN ISTVÁN: Latin nyelvű komédia 1720-ból a miskolci levéltárban . . . 219
 Eine Komödie in lateinischer Sprache aus dem Jahre 1720 im Miskolcer Archiv
 Комедия на латинском языке из 1720 года в Архиве города Мишкольц
 A Comedy in Latin of 1720 at the country Rolls at Miskolc
- KATONA IMRE: A telkibányai kőedény- és porcelángyár alapítása és működése 255
 Die Begründung und Wirksamkeit der Steingut- und Porzellanfabrik zu Telkibánya
 Начало и действительность фаянсовой и фарфоровой фабрики в Телькибánya
 On the foundation and working of the Telkibánya earthenware and porcelain factory
- † ZSADÁNYI GUIDÓ: Balogh Bertalan emlékezete (1870—1922) 281
 In memoriam Bertalan Balogh (1870—1922)
 К памяти Берталана Балог (1870—1922)
 In memoriam Bertalan Balogh (1870—1922)
- TÓTH PÁL: Az 1920-as nemzetgyűlési választások története Miskolcon 305
 Die Geschichte der Wahl für Nationalversammlung 1920 in der Stadt Miskolc
 История выборов к национальному собранию в 1920 г.
 The history of the 1920 elections for the national assembly in Miskolc
- ZÁDOR TIBOR: A Diósgyőrvasgyári Zenekar története és szerepe a diósgyőri munkások zenei műveltségének kialakításában a felszabadulás után . . . 331
 Die Geschichte des Diósgyőr-Eisenwerk-Orcheters und seine Rolle bei der musikalischen Bildung der Arbeiter nach der Befreiung
 История Оркестра в Диошдьер—Железноделательном заводе и его роль в формировании музыкальной культуры среди рабочих после освобождения
 The history of the Diósgyőr-Ironworks' Orchester and its role in the development of the Diósgyőr workmen's musical culture after the Liberation
- LAJOS ÁRPÁD: Mancsozás, tekézés (népi gyermekjáték) 403
 Ein völkisches Kinderspiel — „Pforten-und-Bosseln”
 Народная детская игра «в лапочки—кегли»
 A traditional children's game — „paws and skittles”
- NAGY GÉZA: Cselédelet a Karcsához tartozó volt uradalmi tanyákon 425
 Gutsarbeitersleben in ehemaligen herrschaftlichen Gehöften bei Karcsa
 Жизнь бывших батраков в латифундии в с. Карча
 On the way of life of agricultural servants on the large pre-war estates and farms nearvillage Karcsa
- DANKÓ IMRE: Bodroγκözi halászsótár 449
 Bodroγκözer Fischerwörterbuch
 Словарь рыбаков в Бодроγκёзе
 Fisher vocabulary from Bodroγκöz
- PETERCSÁK TIVADAR: Népi sertéstartás Filkeházán 505
 Schweinehaltung in Filkeháza
 Народное свиноводство в селе Филкехаза
 Popular swine breeding in village Filkeháza

FÜVESSY ANIKÓ: Méhlikások Észak-Borsodban	527
Bienenhäuschen in Nord-Borsod	
Жилища для пчел в Северном Боршод	
Dwelling places for honeybees in North Borsod	
BARTHA ISTVÁN: A szőlőörzés szervezete Tállyán a XIX. század első felében	549
Die Organisation für Weingärtenbewachung in der ersten Hälfte des 19-es Jahrhunderts zu Tállya	
Организация хранения виноградииков в Талья в первой половине 19-ого века	
On the organisation of watching of vineyards in Tállya in the early 19th century	
DALA JÓZSEF: Matyó lakodalom	577
Die Hochzeit unter den „matyó”	
Свадьба у «матье»	
A matyó weddingfeast	
DÖMÖTÖR SÁNDOR: Angyal Bandi furulyája	597
Die Flöte des Betyárs Bandi Angyal	
Дудька разбойника Банди Андьял	
The shepherds' pipe of Bandi Angyal the outlaw	
† BOGDÁL FERENC: Újabb adatok Angyal Bandiról	609
Neues über Bandi Angyal	
Новейшие данные о Банди Андьял	
The latest data to Bandi Angyal	
† BOGDÁL FERENC: Istvánffy Gyula levelezése	615
Gyula Istvánffys Korrespondenz	
Переписка Дьюлы Иштванфи	
Gyula Istvánffy's correspondence	
TÓTH SÁNDOR: Az oszlári Holt-Tisza élővilágáról	629
Flora und Fauna des toten Tiszaarms bei Oszlár	
Фауна и флора мертвого рукава реки Тисса у села Ослар	
On the flora and fauna of the Tisza backwater at Oszlár	
FINTHA ISTVÁN: Madártani adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye faunájának ismeretéhez	669
Ornitologische Angaben zur Fauna im Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén	
Орнитологические данные к знанию фауны в комитате Боршод—Абауй—Земплин	
Ornitological data to the fauna of county Borsod-Abaúj-Zemplén	
A Herman Ottó Múzeum leletmentései 1971-ben	691
Befundsrettungen des Museums im 1971	
Труд музея им. Отто Херман за спасение находок в 1971-ом году	
Rescue excavations done by the Herman Ottó Museum in 1971	

HERMAN OTTÓ A KOLOZSVÁRI MÚZEUMBAN

1864—1871

HUSZTY SÁNDOR

Kolozsvár jelenti Herman Ottó életének legizgalmasabb szakaszát. A tudós és szervező itt bontja ki robbanva hatalmas tehetségét, amit hanyódo életének első 29 esztendejében körülményei beléfojtottak és érleltek. Nem csoda hát, hogy minden életrajzírója ezt az időszakot ábrázolja érzellemmel telített barokkos mozgásban. Valóban döbbenetes, szinte sorsszerű Herman Ottó indulása. Ahogyan betoppan az ismeretlenségből a tudomány küzdőterére, ámult csodálatot ébreszt az elragadtatott tanítvány és alázatos krónikás Lambrecht Kálmánban.¹ Nyomait követő írásának epikus sodrásában csak dübörgő hullámok látszanak, keveset törődik a forrással, melyből az őserejű folyam eredt. Ezt a forrást bontogatjuk most és foglaljuk be: az indulatos polémiákat, hitvallásokat és a múzeumi hétköznapokat.

Elfogja a munka láza — írja Lambrecht Kálmán —, tanulni vágyik és alkotni Herman Ottó. Ami szakmunkához csak hozzáférhet, azt áttanulja, három év alatt három évtized — önhibáján kívüli — mulasztását pótolva. Hogy tulajdonképpeni pályája kezdetén határozottan kifejeződött iránnyal indult, azt életkora magyarázza meg. Ő maga több ízben mondta: „az én életem titka abban áll, hogy engem előbb megkergetett az élet, azután kezdtem csak rendszeresen dolgozni”.

1864. Az Erdélyi Múzeum-Egylet múzeumának igazgatója, Brassai Sámuel pályzatot hirdetett, melynek eredményétől olyan munkatársat remélt, akivel meglendíti a gyűjtemények feldolgozását. A pályázatra jelentkezett Herman Ottó is. Neki ezt válaszolta Brassai Sámuel:

„T. barátom uram! Mart. 19-én kelt s az erd. muz. igazgatóságához czimzett levelét vevén, sietek válaszolni a következőkben:

A természetőri segéd teendője röviden kimondva az, hogy a természetőrének, mely hivatal statutumaink szerint az igazgatósággal van kapcsolatban, minden működésében valódi résztvevője és ugyyszólva hasonmása legyen: gyűjtésben, conservalásban, determinálásban, elrendezésben a természet mind három országában segítse. Ez természetesen nem azt teszi, hogy minden ágban jártas legyen, mert ezt kívánni is képtelenség; hanem ha azokban a szakokban forgott, melyek a t. őreéit, illetőleg az enyémeiket kiegészítik, már nagyon ajánló vonás.

Barátom uram, mint leveléből olvasom, a zoológiát választotta szak-

jául és ez igen jó, de hogy a legfelső osztályokon kezdve aláfelé meddig terjednek ismeretei, azt nem vehetem ki. Ezt a hézagot hát közelebbi tudósításában kipótolni kérem.

Ami a hely elnyerését illeti, arra biztosítékot adni nem tudok. Nem egyfelől azért, hogy az ajánlkozók száma jókora; másfelől mivel az ügy vég eldöntése a muz. igazgató válaszmánytól függ, amely rendszeren 20—25 tagból áll.

Hanem ami barátom uram második ajánlatát, a conservatori tisztet illeti, minthogy ebben egészen szabadoson, mi több: a magam pénzére rendelkezhetem, erről barátom uramat, ha az állati példányok praeparálásában, főképp kisebb és nagyobb emlősök, madarak kitömésében jártas, és feltételeim az ön szükségein és kívánságain alól nem maradnak, jórendin biztosíthatom. Én ugyan 500 forintnál és szállásnál fűtéssel együtt többet ezuttal nem ajánlhatok, de minthogy egyfelől ez csonkítatlanul az ön személyes szükségei fedezésére szolgáland; másfelől a muzeum munkáitól elég — ha kell contractaliter kikötendő — ideje maradván, mellék keresettel, mire itt tapasztalás nyomán biztos kilátás vagyon, szaporíthatja jövedelmét, azt hiszem első lépésnek elfogadható az ajánlatom.

Minden esetre, egyenesen hozzám intézendő válaszát elvárván maradok T. barátom uramnak elkötelezett szolgálója Brassai Sámuel muz. igazgató.”²

Herman Ottó elfogadta Brassai ajánlatát. Leveléhez preparált mintákat mellékelte. Ezeket Brassai április 6-án az Egylet elé tárta és utána már írhatta:

„T. barátom uram! Mart. 30. kelt levelét vevén, a küldeményekkel együtt, mind a kettőt közöltem a választmánnyal. Kellő lépéseim eredményeül tudósíthatom barátom uramat, hogy ezennel megadott állomásának elfoglalására május 1. napjára elvárom, és uti költségét 50./ Ötven O. é. forinttal segíteni kívánom. Ezt a summát, ha barátom uram nélkülözheti addig, Kolozsvárra érkeztekör rögtön kezébe szolgálattom. Ha pedig netalán áldozata nélkül nem tehetné, sziveskedjék nekem megírni és én rendelést teszek, hogy Pesten Gönczy Pál barátom, ref. gymnasiumi igazgató tanár — (lakása Józsefutcza, 1. szám. Marczibányi ház, a 'Két pisztoly' mellett), — barátom uramnak Legitimations-Kárteja s e levelem elémutatására kifizeti. Magamat jóindulatjába ajánlva maradok T. barátom uramnak köteles szolgálója Brassai.”³

Beállt hát Herman Ottó Brassai keze alá. Fogadta őt a szegényes zoológiai gyűjtemény, a tudományos ülésszakok és a múzeum periodikája: az évkönyvek.

Először rendet akart. Leltárkönyvet nyitott és abba július 12-én 1. szám alatt felvette a múzeum madártani gyűjteményébe azt a Falco subbotoe Linné-t, amit előző nap alkonytájban a monostori tölgyesben lőtt. Nevezetes madár lett az. Nemcsak azért, mert első darabja volt a gyűjteménynek, meg róla olvasta fel Herman Ottó október 22-én élete első tudományos ér-

tekezését az Egylet ülésében, minek szövege lenyomtatva publikációinak elejére sorakozik, hanem azért is, mert a múzeum geológusa majdan ezt pécézi ki nagy marakodásukban. Az új konzervátor egy kis bevezető bemutatkozással kezdte előadását.

„A múzeum zoolgiai gyűjteményeinek alapja megtéetett, s a közrészvét ezek iránt olyan, hogy biztosan remélhetjük, aránylag rövid idő alatt, édes hazánk Faunájának legalább vázlatát kellő rendben bemutathatni. Atyai pártfogóm és múzeumunk igazgatója Brassai Sámuel ur bizalmából s az ő személyes vezérlete alatt, csekély tehetségemhez képest törekedvén a már begyűlt zoolgiai tárgyak halmazát kellő rendbe hozni s egyszersmind tehetségemhez és erőmhöz képest szaporítani. Buzditva tisztelt főnököm által, foglalkozásaim alkalmával tett tapasztalásaimat esetenként a t. vál. gyűlés tudomására juttatni annyival is inkább kötelességemnek tekintem, miután eszméim azt hozzák magukkal, hogy a múzeum minden szakosztályának legyen saját irodalma is, és ha e feltételem a t. v. gy. helyeslésére méltó, egész erőm megfeszítésével fogok törekedni az eszme megtestesülésére, biztatva attól a reménytől, hogy támogatás hiányával nem leszek.”⁴

1865. Az új esztendő is jól indult. Február 9-én „Herman Ottó értekezik a múzeum állattani osztályának rendeltetéséről és állapotjáról, és kitüntetvén ama gyűjtemény hézagait, figyelmezteti a közönséget és különösen a vadászokat, mily könnyen és czélszerűen nyújthatnának segítyt e hézagok kipótlására.”⁵

Március 22-én felolvasást tartott az Egylet szakgyűlésében „Állattani közlések” címen, mely olyan sorozatfélének indult az előző esztendőben vázolt programja szerint. Ez is alkalom, hogy eszméit továbbfejlessze.

„A bevezető szavak indoka, hogy intézetünk állattani osztálya is kezd életjelt adni! Lássuk tehát a kezdet irányát, jelöljük az utat, melyen haladni, szabjuk ki a kört, melyben mozogni szándékozunk; vessünk számot a segítséggel, mely támogat, és a nehézségekkel, melyekkel szembeszállani, és melyeket legyőzni kell!

Erdély Faunája gazdag és sajátságos; az erdélyi faunistának nagy, szép, mondhatnám szüz feladata vagyon. Segítsége a hazaszeretet, hontársai buzgalma és áldozatra való készsége, mely a hazai tudománynak múzeumunk képében bár szerény, de biztos, s idővel virágzásra alkalmas ápoló intézetet emelt.

Lássuk a nehézségeket. Ezek főképpen az önálló kiindulás nehézségeiben rejlenek, s a kezdetet nálunk sok tekintetben valódi teremtésnek mondhatni. Avagy nem kapaszkodtunk-e mindeddig idegen nemzetek tudományos vívmányai uszályába? Vannak-é eredeti észleleteink? Van-é magyar szakirodalmunk? Sem az egyik, sem a másik! A tudomány igazságai ugyan — legyenek bár tatár nyelven kimondva — mindig igazságok maradnak, de gyakorlatilag csak akkor lehetnek üdvösek egy nemzetnek úgy szellemi, mint anyagi létére, ha a nemzet

minden rétege és osztálya egyiránt és szükségeihez mértén sajátjává teheti, ha a nemzetnek a szó legtágabb értelmében, közvagyonát képezik.

A gyakorlatilag szerzett tapasztalásokkal egyiránt haladó irodalmat kell tehát alapítani, még pedig hazánk természeti kincseiből s a nemzet szelleméből eredetileg kifolyót; más kútforrásokhoz csak ott szabad folyamodnunk, ahol ezek, a minden körülmények között azonos alapelvekre vonatkoznak, mert a szabad vizsgálódás általános eredményei ugyan az emberiség sajátjai, a nemzetekéi azonban viszonyos részletezésök és alkalmazásuk, s ezért a nemzet saját erejéből kell képződjenek, hogy szelleméből eredetileg folyjanak ki, mert éppen a nemzet saját köre megismerésére vonatkoznak s szellemi mint politikai állására érezhető befolyásuk van.”⁶

Az 1865. november 8-i tudományos ülésen elhangzott „Herman Ottó muz. conservátor értekezése a kártékony rovarokról. Értekező előre bocsátván egy rövid értekezést az állattan feladatáról általában, bemutatja a Bécsből hozott négy táblázatban összeállított kártékony rovarok változatait, minden fajról külön elmondván életmódját, szaporodása arányait, és azt a kárt, amelyet az ember háztartásában, a földmivelés körébe tartozó növényekben, a gyümölcsfákban vagy az erdőkben okozni szokott.”⁷

Megjelenik ebben az évben „Adatok Erdély pók-faunájához” című cikke is, melyben nagy monográfiájának csírája rejlik. Meg is indokolja: „Köztudomásu dolog, hogy Bielz Ede ur 1857-ben egy, Erdélyt akkori állapotában kimerítően ismertető munkát bocsátott közre. Erdély Faunájáról szólva, sok más, hazánkban eddig még meg nem ismertetett állatseregekre utalva megjegyzi, hogy az erdélyi pókfajok még merőben ismeretlenek! Ezt olvasva rögtön eltökéltem magamat, a pókokat tanulmányozásaim körébe vonni s azon vagyok, hogy mintegy három havi tanulmányozásom némi eredményét, egyelőre csak puszta jegyzék formában bemutassam.”⁸

De emellett várja őt még a múzeumi aprómunka is. Brassai 1865 áprilisában elutazott s a távolból terheli Herman Ottót kisebb szolgálatokkal.

„Édes Herrmann Ur! Kéntelen vagyok egy rakás bizománnyal fárasztani:

1. Az ablakon, ahol a virágok vannak, van egy fekete üveg kerek tükör és egy kerek ‚Wasserwaage’ v. vízmérték.
2. Stein Jánostól elkérendő rovásomra egy ‚Kisdedek számvetése’.
3. A metre-es Zollstock

Ezeket sziveskedék egy kis ládácskába gondosan bepakolva a postaszekérre tenni s ez alatt az Adresse alatt: Tek. Erkel N. János uradalmi igazgató urnak Csabán át B. Gyula postaszekérre előre fizetés nélkül feladni.

4. Azon a kasztlin, melyen az óra van, talál három könyvet illetőleg füzetkét, u.m. a) Zsarnoczy Antonia Versei. b) Valami utirajzok — czimét nem tudom megírni. c) Botha Bemerkungen über die Ausgabe der Fragmente der griechischen Komike. Ezeket küldje el a könyvtárba Szabó Károly urnak.

Kőváry László urnak a „Korunk” szerkesztőjének adja tudtára azt a tragicus esetet, mely itt Gyulán a 7/8 éjszakán történt. Egy péklegény a gazdája kis fiának álmában elvágta a gégejét, úgyhogy midőn vele egy ágyban alvó testvére felébredt, már el volt folyva a vére s menthetetlen volt a szegény kis fiú. A legény legott elment s feladta magát a hatóságnak. A részleteket máris oly különbözőleg beszélik, hogy bizonyost nem lehet írni róluk.

Magamat szivességébe ajánlva maradok aláz. szolgája Brassai P. S. Két dolgon igazitanom kell. Elsőben: mikor a feljebb írott péklegény a fiúnak (11 éves) a gégejét elvágta, amint a fiú vergődött a kezével, felébresztette a bátyját, s ez a szobában háló szolgálót felkiáltotta, a gyilkos akkor elszaladt, de a lárma ütésre üzöbe vették és elfogták. Nem igaz hát, hogy magát feladta volna. Másodszor: a 2dik szám alatt említett könyv mellé még át kell venni Steintől 1. Csemegék (Gáspár és Kovács) és a másik mellé pakolni. Br.”⁹

Brassai Sámuel Gyuláról Bécsbe készült. Pesten még feladott egy levelet Herman Ottónak.

„Édes Herrmann ur! A küldöttöket Gyulán pontosan megkaptam és szivességét nagyon de nagyon köszönöm. Az ornithologia számos kedvelőkre talált.

Ezuttal ismét lenne egy kérésem, t.i. legyen olyan jó, és kérje meg Csapó Sándort, hogy rögtön telegraphozza meg nekem az ő Commissionariusának adressét: an Herrn Brassai Matschakerhof in Wien. Én egyébaránt legtovább csak 28 ápr. estvéig maradok Bécsben.

Magát szivességébe ajánlja Brassai

U. I. A skatulyabeli dinnyemagvakat ossza meg prof. Kócsi Károly és Nagy Ferencz és Nagy Péter urak közt; az utóbbiról ugyan nem tudom bizonyosan, foglalkozik-e dinnyetenyésztéssel. Ha nem, a többieknek kell adni.”¹⁰

Majd egy másik levél, amiből arra is lehet következtetni, hogy Herman Ottó egyre nagyobb tekintélyt szerzett a szakmájában és részt az évkönyv szerkesztésében.

„Édes Herman ur! Kivánsága szerint küldöm a szekeret Kelemen János conductorsága alatt.

E levelemmel megy a Dr. Tauscher Béla levele a bogár névsorral, melyre nézve a további intézkedési utasítást kérem. Klir János a választmányban bejelentvén lemondását, reám van bizva teljhatalommal az ügy végintézése.

A mezőséget tárgyazó értekezéshez megjött Bécsből az első és II. tábla. Csinosan van exeguálva, kivált a földabrosz.

Jó kedvet és jó egészséget kíván a további teendőkre Brassai

U. I. Jánosnak átadtam kézbeszolgáltatás végett a 25 ftot.”¹¹

Alig egy esztendeje dolgozott Herman Ottó a múzeumban, amikor válaszüthöz ért. Előzményként el kell mondani, hogy Lázár Kálmán 1864. június 22-én felolvasást tartott a tudományos szakülésen „Kétes Távozttyú. Syrrhaptés paradoxus Illig.” címmel. Tartalma megérdemelte, hogy megjelenjék az évkönyvben, de csak azért, hogy Brassai Sámuel kegyetlen szerkesztői megjegyzéseket tehessen rá. A későbbi neves ornitológus bizony megsértődött ezért, és nem vitában támadott, hanem bosszút akart állni a szerkesztőn. Megkörnyékezte hát Herman Ottót, hogy leszakítsa Brassainak akkor már jobbkezét. Herman Ottó levélben válaszolt Lázár Kálmánnak.

„Méltóságos Gróf! A gyors és kegyes válasz az igaz, hogy kiragadott azon való töprenkedésemből: valjon talán szokatlan nyíltsággal nem hágtam-é át a bevett illem korlátfáján? És örömmel látom, hogy nem csalatkoztam, amidőn teljes bizalommal Méltóságod ezen esetben is fényesen bémegbizonyított szabadelvűségére hivatkozni s abban bizni bátorzkodtam!

De másrészt elmondhatom a példa beszéddel: ‚csöbörből vederbe‘, mert ime még nagyobb töprenkedés áldozatja lettem! — Az ok kifejtése tekintetéből jó előre is kegyes türelemért és elnézésért esedezem!

Becsületérzés feltételezi a következetességet is, s mindkettőnek valódisága bizonyos oly kötelességek teljesítésétől függ, amelynek őszvesége a becsületérzés és következetesség fokozatát képezi. E kötelezettségek közzé sorozom többi közt a fogadások becsületes megtartását és saját körülményeimből kifolyólag a háládatosságot s az evvel szoros kapcsolatban lévő tiszteletet is.

Amidőn a kötelességeket részletezném, kimutatom becsületérzésem és következetességem létének sine qua non-ját. Brassai ez idő szerint kenyeremet adja, ma vonhatja meg tőlem s ha akarja holnap; szolgálai viszonyom magában követeli, hogy uram szerint alkalmazkodjam. A dolog t.i. úgy áll, hogy Brassai, abban az esetben, ha az állattan mivelését nem győzné, az alapszabályok által kötelezve van saját fizetéséből oly egyént tartani, amely e feladatnak megfelel. Én tehát eredetileg az egylettel semmiféle viszonyban sem állottam s egyszerűen Brassai-val egyezkedtem. Az egylet azonban kettőt látott bé t.i. hogy 300 forint kevés és hogy szorgalmam többet érdemel, s elhatározta, hogy 200 forintot segélyez. De hivatalnokának se nem választott, se meg nem erősített s így el sem kell hogy ismerjem. Jelenlegi lételemnek három ötöde tehát Brassait illeti, két ötöde pedig az egyletet s így szerencsésen vagy szerencsétlenül két urat szolgálok! De Brassai nem csak uram, hanem jóltevőm is, akinek apám után a legnagyobb hálával tartozom — eltekintve tehát az úr és szolga közötti viszonyról: a hála magában is igen erős kötelék. Én Brassai előtt de sem parancsára, sem kívánatára, hanem — hiszem — jó, a legjobb akaratból indult tanácsára és Erdély természettudományi viszonyait tekintve megfogadtam, hogy az egylet prioritását mindenkor el fogom ismerni — s a megfogadás annál könnyebben esett, mivel egyedül az egylettől várhatok tá-

mogatást céljaim elérésében — és végre látom, hogy fajunk szellemi tulsulya érdekében itt Erdélyben nagy és nehéz feladatunk van, melynek sikeres megoldására becsületérzés, egyesült erő, lelkesedés, kitarítás és vas következetesség szükséges. Ennek a vége tehát az, hogy kötelesség, háládatosság, érdek és meggyőződés egyiránt az *erd. m. egy-let évkönyvére utasít*.

És végre reám támadnának mindnyájan, mert más intézethez folyamodtam, midőn a kebli intézet *legnagyobb készséggel kiadta volna a dolgot, még akkor is, ha csak az én részem, tehát eo ipso csonka lett volna is!*

Fogadásom teljesítését avval kezdém, hogy a bécsi állat és növ. társulatnál megkezdett működésemmel rögtön felhagytam s nagy fáradtsággal kidolgozott értekezésemet a pókok ivar szerveiről, amely kritikai eljárása és eddig nem tett észleletek közlése folytán általános tudományos érdeklődéssel bír — először itt adom ki, a bécsi társulat Archivumában pedig egy, a prioritást megvédő levelet tettem le, melyet a magyar nyelvben való megjelenés után a német kiadással kiváltandom.

Ez az én helyzetem, s hiszem, hogy Méltóságod belátja, miszerint igen criticus az Méltóságoddal szemben, mert becsületesem mondom, hogy feltétlen párthive vagyok, de csak úgy követhetném az Academia fórumára, ha itteni helyemet feláldoznám — és nincsen hova forduljak, s ami a legfőbb, erdélyi reményeimről le kellene mondanom!

Most pedig azon az uton vagyok, hogy — talán — vakmerőséget követek el amidőn t.i. én akarom Méltóságodat reábirni valamire. Adja ki Méltóságod a dolgot az erd.m.e. évkönyvében s bevezető szavakban üsse helyre a Syrrhaptés esetét. Birja reá Méltóságod Csató urat, hogy ne Szebenben, hanem itt közölje közlendőit. Ezáltal az évkönyvek nyernek egy oly triást, aminő ez idő szerint Magyarföldön nincsen, mely tökéletesen képes ellensúlyozni és ha kell tulszárnyalni is — itt Erdélyben! Mert Stetter túlélte már fénykorát, a többi Szebeniek gyengék s így jelenben az Erdélyi Ornis ápolását könnyen, természetesen és jogosan veheti át a magyar elem s meg is tarthatja továbbra. Abban az esetben, hogy Méltóságod ezt elfogadni kegyeskednék, szívesen lemondok minden madártani önálló közlésről s eddigi és ezentuli Erdélyben tett észleleteimmel tökéletesen és örömmel Méltóságod rendelkezésére állok, — de fogadásomat meg kell hogy tartsam, s jelen, habár száraz kenyeremet nem veszélyeztethetem!

Méltóztat e levelet Pávai urral közölni, akit bizonyos kellemetlen összevöröszenések folytán nem mondhatom jóakarómnak s én meg vagyok győződve, hogy ez esetben igazat ad nekem! Ha pedig Méltóságod helyeslését el bírnám nyerni, igazán boldognak vallanám magamat.

Ez utóbbi esetben minden, az Ornisra vonatkozó terveimet Méltóságod bírálata alá bocsátanám s szokott lázas munkálkodásom legjavával igyekeznék méltó zászlóvivője lenni, annyival inkább, mert irányával tökéletesen egyetérték!

Ismétlem, hogy eddig tett és ezentül teendő fogadásaimat becsületesen

bé akarom váltani. Lutherrel elmondom én is: itt állok, másként nem cselekedhetek, isten engem úgy segítjen!

Ha vakmerő vagyok, eszközölje ki jó szándékom Méltóságod bocsánatát s engedje meg Méltóságod, hogy őszinte és mély tiszteletem kifejezése mellett ezentul is maradhassak alázatos szolgája Herman.

És hiszen tudja Méltóságod, hogy a természeti tudományok, hazánkban gyenge Missioja nemcsak más nemzetiségek hasonló törekvéseit kell hogy túlszárnyalja, hanem meg kell hogy küzdjön a saját faj — mondom — indolentiajával is. E küzdelemben pedig, legalább amennyiben az állattan érdekei forognak fenn, nem várhatunk a szintén pangó királyhágóntuli erők segítségére, mert ez késedelem lenne és minden percnyi késedelem a versenyző ellen előnye.

És minek folytatnók a versenyt oly téren ahol, mint ez esetben az Academiánál — ez idő szerint csak másodrendű szerepet viselhetünk — ha van oly küzdőterünk, ahol elsők vagyunk, oly küzdőterünk, amelyet az ellen hiuz szemmel kísér? Ezek meglehet separaticus elvek, ha politice veszem, de ha a magyar tudományos törekvés szempontjából vizsgálom, csak szükséges taticát látok abban, hogy mi erdélyiekül Szebennel s a magyarok Béccsel szemben foglalnak állást.

Ha ez Méltóságod helyeslésevel találkoznék, akkor — azt is ki merem mondani — nem látom bé, hogy lehessen a Brassai Syrrhaptés cikkének az a hatalma, hogy Méltóságodat mint Erdélyi Auctort kitilthassa; jelesen akkor, amidőn Méltóságodnak teljes szabadságában áll a csapást ugyan azon a helyen felfogni s ha kell visszamérni, amelyen irányoztatott? — És Brassai minden tudománya daczára csak egyes személy, nem pedig korszak, hogy tilthatna ki tehát valakit akár bírálattal akár polemiával oly térről, amely egy nemzetrész tudományos epochainak és stadiumainak jelzője?

Higye el Méltóságod, rajongva kardoskodom évkönyveink mellett és nem nézem a személyt csak a magyar tudományos öszvesség ügyét! Szivesen támogatok én önálló művet, de amennyire az Academiai viszonyokat ismerem, megvallom nincsen reményem, hogy a füzet önállóan jelennék meg s ha mégis, nem önálló, mert hiszen pártfogoltatik! Az itteni viszonyokat pedig tapasztalásból ismerve, a választmány az elnöktől le az utolsó tagig bizonyosan és méltán reám támadnak, amiért hogy nem ott dolgozok, ahol kenyerelemek két ötödét kapom, s annál inkább reám támadnak, mert az évkönyv kiadásánál a közreműködők csekély száma megfogyna egy köteles közreműködővel! Brassai előtt pedig lehetetlenné válnék!"¹²

1867. Az előző esztendő különösebb esemény nélkül telt el. Ez az év már termékenyebb. Három cikket közölt Herman Ottó az évkönyvben. De talán ennél sokkal nagyobb jelentőségű, hogy az évkönyv végre német nyelvű kivonatait adja az értekezéseknek. Herman Ottó eszméibe jócskán beleillik ez az újítás, s bizonyosan nagy érdemeket szerzett megvalósulása körül.

Addig egy levél Brassaitól

„Édes Hermann ur! Pávai V. Elek ur azzal a ‚Zumuthung‘gal állott elé nekem, hogy az újontában nyert 200 ft szálláspénze következtében nagyobb szállásra akarván terjedni, adjam át neki mind a két szobát. Erre természetesen azt feleltem, hogy a kért szoba nem az enyim és arról csak Hermann urnak van egyedüli joga rendelkezni. Hanem megírom neki, aminthogy ezennel írom is, amire kérek egy oly választ, amelyet neki kezébe adhassak. A képek megérkeztek Bécsből, Wiedertől fogok kiküldeni egy példányt, visszavárás reményében, nehogy valamelyik példánya a szövegnek kép nélkül maradjon.

Jó sikert és sok dolgot kívánva, — most jut eszembe — nem mulasztom el jelenteni, hogy Bukarestből egy Chevalier rougert vöröslábu Totanust kaptunk bőrben. Ezt is kiküldöm. — És most éljen boldogul, május közepe táján tán egyszerre érkezünk haza, reményli barátja Brassai.”¹³

1868. Beérkezett Csató János cikke a Retyezátról s ezzel mozgalmas esztendő kezdődött. Herman Ottó tudott ennek a vele csaknem egyívású természetbúvárnak működéséről, csak dolgaik nem hozták eddig össze őket. Hirtelen támadt levelezésükből azután szoros barátság született, de addig Csatónak át kellett menni Herman Ottó tisztítótüzén. Herman Ottó írta az első levelet.

„Tisztelt tekintetes Ur! Brassai igazgató ur megbízásából, nekem juttott a feladat, hogy a tekintetes Urnak az évkönyvek számára béküldött munkálatából az illető német kivonatot elkészítem. E végből szükséges volt, hogy az egész értekezést figyelmesen elolvassam s annak leglényegesebb vázlatát kivonva ezt német nyelven adjam vissza. Ugy a tekintetes Ur, mint hazánk tudományos törekvése érdekében, nem tehetek másként, mint, hogy egy tapasztalt nagy, de könnyen orvosolható hiányt felemlítve, annak orvoslását a tekintetes Ur beléegyezésével és segítségével megkísértem, megjegyezvén, hogy a következő ajánlatra sem személyes érdek, sem tudákosság nem ösztönöz, hanem ajánlatom első sorban Brassai bácsi buzdítása folytán, a második sorban a Szebeni doktorokkal való versenyzés szükségességének érzetében történik. Azt hiszem, hogy magyar létére az utóbbi indokot csak helyeselni lehet.

És most szíves engedelmeivel magára a tárgyra! — Megemlíti a tekintetes Ur az értekezés szövegében, hogy a nagy számmal gyűjtött rovarok azért nem közölhetők, mert determinálva nincsenek. — A szerző elszigeteltségét tekintve, senki sem rovatja fel mulasztásnak a rovarok nem közlését, de tagadhatatlan az is, hogy a munkálat így mégis hiányos.

Mielőtt hogy én kirándulásaimat megkezdtém volna, gondoskodtam oly öszveköttetésekről, amelyek arra képesítenek, hogy egy és ugyan azon alkalommal több szakot is mivelhessek, s míg egyrészt Kirschberg Bécsben, Scriba, Dohrn Stettinben, Schaum Berlinben az általam

gyűjtött bogarakat dolgozzák, addig Rogenhofer, Frauenfeld és Schiner Bécsben a többi rovaroknál segítenek, amennyiben reászorulnék. —

Ha tehát a tekintetes Urnak nincsen valami lényeges ellenvetése, ajánlatom oda megyen, méltóztat a Retyezát rovarait a muzeumhoz békülden, mire én a determinálást és a Catalogus elkészítését eszközölni fogom, mely utóbbi pótlék gyanánt utólagosan meg fog jelenni az évkönyvekben. A „clara pacta: boni amici” elvből indulva még azt is megjegyzem, hogy a feles példányokból néhány a muzeumban, néhány az illető tudósoknál maradna, a zöme ellenben, azokkal a fajokkal együtt, amelyek csak egy példány által vannak képviselve: a tekintetes Ur kezéhez mennének vissza.

A példányok számozása, különösen pedig a lelhelyek pontos megjelölése szükséges. —

Őszinteségemért bocsánat: különösen pedig arra kérem, hogy bizonyos, személyes bosszúból — talán irigységből eredett bésugásokra nézve, tessék tekintetbe venni, miszerint nem azáltal fogjuk békélynyitani az erdélyi magyar tudományosság életrevalóságát, hogy különben is elszigetelt helyzetünkben egymás között is idegenkedünk — s egy étel vagy nő felett öszveveszve eszközöljük, hogy inter duos litigantes Nagy Szeben gaudet, hanem csak úgy, hogy szövetkezve kiki végzi a részét s ott adja ki, ahová tartozik. Ez az exposé természetesen nem Konczára szól.

Végre bátorkodom arra is figyelmeztetni, hogy halogatás egyértelmű a veszteséggel, mert úgy amint én elvesztettem a Pachybrachys fimbriolatus prioritását azáltal, hogy a Szebeniek havonként publicálnak, holott mi ezt csak az év végén szoktuk tenni, s így 29 helyett csak 28 faj az enyém, úgy a Retyezát netalán előforduló új fajai is megfogyhatnak mindég jeles munkálata nagy kárára, mert minden esetre csak a tekintetes Ur neve alatt jelenhetnének meg.

Szives választát Brassai urhoz tessék czimezni, miután én pár nap múlva Bécsbe indulok, ahol hivatalos teendőim meglehet Február végéig tarthatnak.

Ha a tekintetes Ur ajánlatomat elfogadhatónak itélné, akkor a rovarokat haladék nélkül fel kellene küldeni, mert Kirschberg a bogarak Catalogus method:sal van elfoglalva, mely f.é. Octoberében elkészül s amelybe eszerint még a Retyezát bogárfaunája is elférne — ha el nem késik.

Magamat ajánlva maradtam tisztelettel kész szolgálója Herman Ottó erd. muz. egy. Conservator.”¹⁴

Tüstént érkezett Csató János válasza Brassai Sámuelnek címezve „Tisztelt Igazgató Ur! A napokban Herman Ottó conservator Urtól vettem egy levelet, melyben felszólit: hogy a Retyezáton gyűjtött rovarokat küldénem fel Kolozsvárra, honnan egy Bécsi entomologusnak felküldődnek meghatározás végett, s a névsor később közöltetnék a muzeumi füzetekben mint pótlék a Retyezát-czimű értekezéshez, minek következtében nevezett értekezésben egy nagy hiány pótolva len-

ne — hozzá tévén: miszerént a felszólításra adandó válaszat, Herman ur elutazta miatt, Nagyságodhoz küldjem meg.

Ezen felszólítást pedig írja azért, mivel érintett értekezésben ez áll: a számosan gyűjtött rovarok nem közölhetők, mivel nincsenek meghatározva.

Én részemről szívesen beléegyezem ezen kívánságba, mivel nékem is éppen az volt a czélom, hogy a Retyezát mentől kimerítőbben ösmer- tessék, ha nem adná elé magát egy *de*, — miről előbb felvilágosítást akarok adni s reá választ kapni.

Az hogy számos rovar gyűjtetett, helyesen állítottam, mivel egy kis és fényes Carabus fajból (most hihetőleg más neve lesz) egy pár száz példányt gyűjtöttünk (ilyen Carabust mint szebeni tanuló, hol oly divatos a bogár gyűjtés, egy jámbor szász bogarásztól 5 garason vásároltam s vásárolták társaim, kik között nékem volt leggazdagabb gyűjteményem. Ezen gyűjteményt, mintegy 800 darab, fájdalom a N. Enyedi oskolának ajándékoztam, fájdalom pedig azért: mivel egy pár évvel később meglátogatván az ugynevezett muzeum szobát, rovaraimat a skatulyából kiszedve s egy asztalon rakásra halmozva találtam, hogy mit akartak ily módon az illető tudós professor urak experimentálni? nem tudom, ugy szintén azt se, hogy az experimentatio vezetett-é kívánt sikerhez? — hanem annyi factum, hogy mind a 800 bogár porráment) továbbá egy fényes Elater fajt hasonlólag nagy számmal szedtünk, — így tehát a számosság meg volna, hanem a külömbféleség enél már gyengébb lábon áll, ugyanis összesen csak 40—50 faj lesz; — Az igaz hogy fenyesekben nem igen sokféle rovar szokott előfordulni, amellet nem a rovarászat lévén a főczél, avval csak mellesegesen foglalkoztunk s így háló, parapli s más eszközöket nem hordván magunkkal, csak a törzseken, fahéjak alatt s a földön talált bogarakat szedtük, — mely helyiségeken külömben több verson figyelmesen kuttattunk s amit szedtünk, az bizonyosan figyelmet érdemel.

Tehát már most a felállított *de* hez visszatérvén: azáltal előbb azt akarom megtudni: hogy minek utánna a rovarok száma nem felel meg a hihetőleg képzelt sokféleségnek, hanem csak is 40—50 faj képvisel, ezen csekély számot is kívánja közre adni? eztet méltóztat tudatni, mivel csakis ebben az esetben teszem ki magamat azon fáradságnak, hogy a rovarokat kiczédulázzam és elpakoljam, melyeknek egy részecskéje még Hátszeg vidékén van, de már irtam utánnok.

Egy más tárgyra tett megjegyzésére Herman urnak, azt viszonzom, hogy én kalákába semmit se szoktam tenni, ha másküloben saját meggyőződésem nem tanácsolja vagy követeli, ezért a további értekezésnek levélben és személyesen részemről nem áll semmi utjába, sőt készséggel elfogadom.

Ha kéréséről megemlékezvén sziveskedett vagy 15—20 példányt nyomatni a Retyezáti értekezésből, kérem, hogy az elküldési alkalmatlanságtól mentesíttessenek, azokat a Patronusomnak átadni, ki szives leend elküldeni.

Magamat jó indulatjába ajánlva tisztelettel vagyok a t. igazgató Ur alázatos szolgája Csató János¹⁵

Az utolsó percben nyomta a levelet a múzeum igazgatója Herman Ottó kezébe.

„Tekintetes Ur! Sorai éppen jókor érkeztek Kolozsvárra, mert Brassai bácsi még kézbesíthette, amikor már a posta kocsiban ültem.

Feltettem, hogy ‚kalákában‘ nem szokott cselekedni — különben nem is irtam volna — s hogy nem csalatkoztam, kétszeres öröömre szolgál.

A ‚de‘ ügyre nézve csak azt mondhatom, hogy nem a ‚quantum‘ hanem a ‚quale‘ dönt, és éppen úgy, amint az általam gyűjtött hatvan s egy-néhány faj Vlegyásza bogár között akadt kettő, amely faunánkra nézve új — éppen úgy akadhat a 40—50 Retyezáti faj között is ilyféle.

Nem marad tehát egyéb hátra, minthogy felszólítsam, kegyeskedjék az illető rovarokat a múzeum czime alatt Kolozsvárra küldeni s az elintézését reám bizni.

Tiszteletre méltó ambíciójáról meggyőződve, visszatértem után bátor leszek néhány ajánlattal előállani, addig is maradván kész szolgája Herman Ottó e. m. e. Conservator.¹⁶

Tavasszal azután Csató János fel is küldi a bogarakat Koncáról a múzeumnak.

„Tisztelt Brassai bácsi! József császár midőn egy magyar nemes ember mellett elhaladott, kísérőjéhez fordulván azt mondotta: imé egy uralkodó társam. — Ezen adoma jutott eszembe midőn becses és értékes levelének megszólítását olvastam, — hogy már aztán, az abban az időbeni minden esetre kis uralkodó a nagy uralkodóval egyenlő társnak hitte-é magát? azt nem tudom, hanem én a megszólítást csak olyan arányban fogadhatom el, amily arány létezik egy kis térre szorítókozó természetbuvár és egy sok oldalú tudor között, ezért remélem megenged, hogy mint nem illetékes, a mostani nagy tudományos, de csekély szívélyességű kor megszólítási modorától eltérve, visszatérek a kis tudományu, de nagy barátságú őseink korához s annak szokásos megszólítását használom, fönn hagyván természetesen visszautasítási jogát.

A küldött összegért fogadja köszönetemet.

A Syrrhaptésért természetesen elvárok az irt időig, amikor aztán én is tett ígéretem szerint a 15 ftot egy másnak lehető megszerzéséért — amit egy múzeum sokkal könnyebben létesíthet mint egy privatus — el fogom küldeni.

Küldöm a gyorskocsival a Retyezáton gyűjtött rovarokat, — amelyekből két vagy több példány volt, azokat kiszámoztam — kérném tehát, hogy annak idejében számszerént a nevek is közöltessenek. A ki nem számozottak csak egyes példányokban voltak meg. Amelyekre a múzeumnak szüksége lesz mindkét részből, tartsa meg. Egy részével, kü-

lönösen amelyeket utólagosan Hátszeg vidékiről küldtek fel, — az a látható baj történt miszerént a Dermestes-ek megrongálták, hanem azért meg lehet határozni őket.

Ha a névlajstromuk a muzeumi füzetekben közöltetni fog, kérem azt azon időben véllem tudatni, mivel most növény gyűjteményemet a Schur és Juss flórája szerént újból meghatározás alá vévén, néhány közlött növényt mint külön Erdélyi faj tünt fel és szeretném azon alkalommal azokat röviden helyre igazítani.

Ezeket tulajdonképpen Herman urnak, mivel ő volt ki e tárgyban fel-szólított, — kellene hogy irjam, de mivel a végén valaminek közlése a füzetekben az igazgatói hatalom és akarat alá tartozik, azért irom Brassai bácsinak, kérvén egyszersmind hogy leveletem Herman urra! is közölje, akivel aztán a további e tárgybani levelezést kölcsönösen folytathatjuk.

Sikerült egy munkástól egy igen csinos ércz szobrocskát (bronzból) megvásárolnom, melyet Portuson a vasuti földmunka alkalmával talált. Olyan mint azon szobrocskák, melyeket Torma adott a muzeumnak s melyek a füzetekben le vannak rajzolva, hanem csaknem egészen ép, mivel csak egy karja hibázik. Adandó alkalommal bé fogom a muzeum számára küldeni.

Végül hogy ugy végezzem leveletem amint kezdettem t.i. egy adomával: azt hallottam volt egy már néhai szász atyánkfiától, hogy midőn egy uri embernek levelet irt, bé akarván bizonyítani teljes respectusát, post scriptumban oda irta, hogy engedelmet kér, amiért levelét Schlafrockban irta. Én is tehát engedelmet kérek vastag betüimért, de itt a szászvárosokban olyan vastag vonású pennákat árulnak, mintha egy bureaucrata arcbőréből készítették volna.

Teljes tisztelettel maradok a tiszt. Brassai bácsi alázatos szolgálja Csató János.”¹⁷

Nyáron pedig Herman Ottónak ír, de már nemcsak zoológiai tárgyban.

„Tekintetes ur! A bogarakat mai napon vettem, — fogadja köszönetemet szives determinálásokért.

A közre adásokat illetőleg inkább ohajtom, hogy neveik csak egyszerűleg közöltessenek a retyezáti értekezés kiegészítéseképpen, mivel az illustratio, vélekedésem szerént csak publicum előtti felolvasásoknál alkalmazható s a szaktudósnak (már pedig a névsor csak azt érdekelheti) körülbelől mindegy akár ragyogó napfény s a zephirek balzsamos illatu lengése mellett, akár pedig szakadó zápor eső s menydörgős menykő hullások között gyűjtötte az ember a kicsiny állatokat.

Az igaz, hogy a német tudományos előadásoknál is szereti gemütlich csevegni, — de a Retyezáton átélt távoli látókört engedő szép tiszta napoknak vagy nedves köddé sűrűsödött légfolyamoknak leírása a kedélyes sógorok részén kárba menne mivel magyarul nem értenek, a magyar publicum pedig legnagyobb részben így is restelni fogja az egész bogár históriát.

Azt is ohajtom magam is, hogy a közlés őszig elmaradjon, most néhány növényt fogok közelebről Schurnak Bécsbe megtekintés végett felküldeni, s ha ő is megerősíti nézetemet, egynehány növénynevet fogok kiigazítani a közlöttek között, melyek részben új erdélyi fajok vagy hibáson határozattak meg, mivel nem volt időm az értekezés bevégezése előtt csak kevés idővel megjelent két erdélyi növénytani kézi könyvben mindent újólag átnézhetni. Számszerént különben csak 6—7 növény érintetik.

A kijegyzett számu bogarak után át fogom nézni gyűjteményemet s ha találni fogok csak egy-egy párt, ugy az egyiket át fogom adni a muzeumnak, — hanem éppen most nincs időm, mivel nagyon el vagyok foglalva egy burján históriával s minthogy holnapután Enyedre kell mennem megyei gyűlésre, ez is elveszen egy néhány napot mostan nagyon szükségessé vált időmből.

Nékem bogár gyűjteményem több száz fajból áll, s merek fogadni, hogy több nagyon érdekes példány lesz köztök, — de félek felküldeni Bécsbe, mivel igen meg szokták dézsmálni fáradság fejében. Ha a muzeum bogarai tudományosan meg vannak határozva, ugy felvinném az enyémekeket Kolozsvárra s ott nagyobb részét meghatározhatnók, a criticus darabokkal aztán könnyebben el lehetne bálni. Ebben pedig a muzeumnak is haszna leszen, mivel több példányt átadhatnak.

Végül a Miksa György referádájára, melyet levelében említett, áttérve megvallom, hogy nem emlékszem részletesen, hogy említett barátommal mi mindent beszéltünk. Hihetőleg kellett valami észrevételt mondanom, mivel különben nem említette volna, — hanem ha mondtam is valamit, az csak általánosságban s legfeljebb a muzeum szervezetét, amely engem nem elégit ki, érdekelhetette. A személyeket nem érdekelhettem mivel egyik se bántott meg, — a madarakat, ezen legkedvencebb tárgyomat, — pedig éppen nem tudom felfogni, hogy mi módon érinthettem volna sujtólag?

A muzeum szervezete pedig nem elégit ki, mivel először alapszabályai-ban az áll: hogy a társulat nem igényel magának semmi tudományos szint. Már pedig én részemről nem tudom felfogni, hogy egyáltalában egy muzeum, mely a tudományok csarnoka hogy lehet tudomány nélkül való?

2. nem elégit ki: hogy nincsenek a muzeumnak havi füzetek, melyeket a tagok a befizetett évidijért ingyen kapjanak. Ha a muzeum éppen nagyon is komoly tudományos állást kívánna elfoglalni s tagjainak füzetekkel kedveskednék, számitani lehetne, hogy a tagok mindég szaporodnának mint más tudományos társulatoknál, — de így majd letelvén az elvállalt részvények éveit, nem tudom mi uton lehetend szaporítani a részvényesek számát, nem találván semmi ingert, mi valakit a belépésre ösztönözne stb. Mindez pedig nem a személyzetet érdekelheti s így az én állítólagos sujtó véleményem se.

Brassai bácsit tisztelem tisztelettel lévén kész szolgálja Csató János.¹⁸

Ide ugyan nagyon beleillenék Herman Ottó válasza, de az még nem került elő. Addig is Csató János újabb leveléből próbálhatjuk elképzelni a vitát elindítót.

„Tekintetes Ur! Bocsánatot kérek ily késő válaszóért, de Augusztus elején megkezdett kis kirándulásomból csak Szeptember közepén kerültem haza, azután pedig a gazdasági mindenféle teendők között, mint igen rest levélíró, egy napról másokra halasztottam válaszó megírását, mint a rossz tanuló leczkéje megtanulását, azon külömb-séggel, hogy én mégis megteszem. Már ha van az embernek oly gyengéje, mit maga is béösmér, azt nem szokás zokon venni, azon gyengémet pedig, hogy mindég késlelkedem mindenféle irással, már régóta béösmertem.

Áttérve pedig a muzeumot érdekelt nézeteimre tett válaszára: daczára annak, hogy több állításai, fájdalom eddig mint igazak állanak, mégis megmaradok állításaim mellett.

Nem mondtam én hogy a muzeum Akademia legyen, sőt annak éppen ellene mondanék, — de ne mondja ki azt is, hogy nem kíván magának tudományos czimet vagy szint adni. Egy muzeum azért állítódik fel: hogy nemcsak felhalmozódjanak falai közzé sok minden féle tárgyak, hanem azok tudományosan meg is határozottassanak s rendszeresen ki-állittassanak a tanulni vágyók használatára, ha ez nem történik meg egy országos muzeumnál, akkor az nem ezt, hanem az országos lomtár nevet érdemli meg, s valóságos nevetség tárgya.

Nem is alakult a muzeum a nevelés szerep játszására, hanem éppen ellenkezőleg a tudományoknak lehetőségigi előmozdítása végett, mit bizonyít az is, hogy mind tudományos férfiakból áll személyzete.

Ha tehát a cél: a tudomány, — a személyzet megválasztásánál a tudományra fordittatik figyelem, miért aztán a szabályokba beléteni, hogy nem kíván a muzeum magának semmi tudományos szint kölcsönözni? hát aztán így hogy hidje el az ember, hogy az, ami ott ki van állitva s névvel ellátva, az csakugyan az, aminek irva van? — a helytelen determinálás pedig rosszabb a névtelenségnél, mivel nagy confusiot csinálhat.

Azt hiszem a muzeum személyzete közzül bármelyik is rossz néven venné, — s állitom hogy méltán, — ha valaki azt mondaná, hogy tudomány nélkül való.

Aztán melyik tudományos társulatnak tudós minden tagja? azt hiszem nagyon keveset számlálhatni elő az ugynevezett Academiákon kívül, de a mi muzeumunk nem az. Így tehát éppen azt tenném az alapszabályokba: a muzeum mint tudományos egyesület kíván működni, amennyiben a bégyült és gyüendő tárgyakat tudományosan meghatározatja, erejéhez képest azokat szaporitja czélul tűzvén ki magának: Erdélyt minden tekintetben a lehetőségig tökéletesen képviselő gyűjteményt állítani, — a tudományokat s gyűjtést ereje szerént terjeszti s e czélból havi füzeteket ad ki stb. stb. miről sokat lehetne írni.

Áttérve a füzetekre, itt persze kissé nehéz a felelet ha azt mondják,

hogy nincs pénz, — de hát az én nézetem szerint éppen ezek a füzetek lennének hivatva pénzt szerezni. A Szebeni természettani társulat csaknem füzetei árával áll fenn s szerzett igen értékes gyűjteményt, azon fejül fizet házbért. A Bécsi természettani társulat hasonlólag tagjainak részvényfizetései után áll fenn. Igaz hogy azok (tagjai) számosak. — Hogy szállásbért fizet-é? nem tudom, különben azt tetszett irni hogy nem, — gyűjteményeit csak futólag néztem át, azok 3 szobában vannak felállítva s ha nem is nagyszerűek, mégis sok minden van benne. Én csak a botanikai osztályban keresgéltem, ott igaz hogy sok növényt nem találtam az átnézett fasciculusokban, s ha a többiek is oly hiányosak, akkor azon osztályban nagyon is sok minden hiányzik.

De térjünk vissza a muzeumi füzetekre.

A személyzetre, és pedig tudományosra, okvetlen szükség van, mert ha ilyen felelős személyzet nincsen, a gyűjtemények tökéletesen tönk-re mennének, példa erre Enyed, hol tán 20 tanár és segéd tanár van, és mégis pusztul az a kis gyűjtemény is, ami volt. Az Isten őrizzen a privat ingyen felügyelőktől.

A füzetekért a személyzetet nem áldoznám fel.

Amennyi tőkéje van a muzeumnak abból jelenlegi kiadásait fedezheti, eszerént az elmaradó nem fizető tagok elvesztése (mint tetszett irni) apadást nem okoz.

De ezen tőkéből az évkönyvekre csak 3000 ft marad fenn, többet reá költeni nincs miből, de annyi elfogy.

Megvallom ezt nagy költségnek találom. A Szebeni társulatnak sokkal kevesebbe kerülnek havi füzetei. Igaz hogy a muzeum tisztelet díjat fizet, s daczára annak kevesen irnak, s kevesen vásárolják az évkönyveket.

A részvényesek évei tán már ezen évben lejárnak, az alapítók eddig se kaptak ingyen semmit.

Tehát azt mondanám:

A muzeum ezután a bélépendő tagoknak, mint tudományos intézet, havi füzeteket fog készíteni (lehetnek azok egyelőre soványok). Ezért fizet minden tag évenként 3 ftot, a nyeredő diplomaért mindenkorra 2 ftot. A dolgozatok nem díjaztatnak.

Tag lehet minden tudományt kedvelő ember, ki magát béajánlja vagy ajánlhatja s a választmány által elfogadtatik. Az igazgató s alapító tagok, tekintetbe véve a muzeum csekély jövedelmét, — felkéretnek, hogy ha a füzeteket birni kívánják, évenként a 3 ftot fizessék bé. Az új tagok által befizetendő évdíjak az eddig az évkönyvekre kiadni szokott összeggel együtt azt hiszem tenne egy oly summát, mely a füzetek fedeztetnének sőt még maradna is fejjül pénz.

A füzeteket a muzeum személyzete néhány választmányi taggal szerkeszti.

Már most jönnének a dolgozatok, melyek eddig fájdalom oly gyéren mutatkoznak. A felolvasási rendszer a dolgozatokat nagyon is korlátozza. Egy felolvasásra nem lehet egy rövid czikkkel előállítani s amel-

lett mindég a lehető publicumot is figyelembe kell venni. Száraz tudományos cikk nem célszerű a publicumért, csak holmi fecsegés nem elégíti ki a tudományt. A kettőt tehát némileg egyesíteni kell. Ez okon maradnak el hihetőleg sokan, restelvéen egyszersmind a felolvasást.

A havi füzeteknek célja lenne a tudományokat kedveltetni s terjesztetni oly személyeknél is, kik nem foglalkoznak szaktudományokkal. Ez okon felveendőek volnának egyes kis esmertetések, észleletek, magyarázatok, kirándulásokróli tudósítások, utasítások s buzdítások a gyűjtésre stb. stb. azt hiszem ily értelemben sok tudósító akadna, — természetesen ezek komolyabb értekezéseket sem zárnának ki.

Mint már fennebb íram, a tagok okvetlen tudományos képzettsége nem kívántatnék, mint ahogy az más társulatoknál is divatozik.

De már azt hiszem én is eleget irtam e tárgyban, részletekbe bocsátkozni igen hosszas volna.

Végzem tehát levelem, tisztelvéen Brassai bácsit s kérvén a Syrrhaptés elküldését mivel a muzeum már bezáródott, melyek után tisztelettel maradtam kész szolgálja Csató János.”¹⁹

S most következék az a Herman Ottó levél, amiben reflektál Csató János elképzeléseire és kifejti nézeteit a múzeum feladatairól.

„Tekintetes Ur! Nem követem példáját, mert amiként láthatja nem késlelem válaszomat!

Hogy miféle gyanum támadt késlekedésével szemben, ezt most már nem bolygatom — belényugszom a német példabeszéddel: Besser spät als niemals!

És most egyenesen a tárgyhöz s engedelmével pontonként felelek, ki-kérvén engedelmet egy kis exposéra is.

A leglényegesebb nézetkülömbőség — már a tekintetes ur és csekélységem között abban áll, hogy a tekintetes ur bizik a jelenleg érett nemzedékben s hiszi, hogy ez még meg is kedveli és elő is mozditja a természeti tudományokat magyar nyelven, magyar földön: én pedig a mostani érett nemzedék felett pálczát törve a fejlődőben bizom s ezt szeretném a természeti tudományok csarnokába terelgetni.

Egy más, nem kevésbé lényeges különbséget abban találtam, hogy a tekintetes ur kiváló szeretettel német mintákra tekint s ezeket a magyar — fájdalom még meglehetősen nyers anyagra akarja alkalmazni; én pedig azt állitom, hogy ez lehetetlenség!

Én persze csak saját meggyőződésem mellett hozok fel erősségeket — tisztelve de alá nem írva a más meggyőződését.

Az első tételhez tehát: Vessünk egy pillantatot azokra a tudományos intézményekre, amelyek irományok kiadásával is foglalkoznak, pld. az Academia, a term. tud. társulat. Mig az Academicust éppen academicus becsülete kényszeriti az írásra (csak a legrosszabb esetet vesszem), szép honorarium is serkenti. A term. tud. társulat kiadványát bukásától csak az mentette meg, hogy a mult évben a dolgozatok díjazását (ive 24 frt.) határozta el. Ez a két intézet a magyar tudományos-

ság disztét és javát mondja magáénak. Ennyi a kiadványok keletkezése; s a forgalma? Fel van jegyezve akárhányszor, hogy az Academia kiadványaiból soha sem kelt el több öt példánynál! a term. tud. társulat kiadványára nézve ugyanez áll.

Már pedig ez a két intézmény ugyancsak az érett nemzedék zömében mozog! azt sem lehet állítani, hogy selejtes dolgokat mivel. — Ez az a mérték, amely szerint én az érett nemzedéket becslem.

A párhuzamtól kegyeskedjék felmenteni. Amit itt elmondottam, ez közvetve a második tételre is befoly, mert a német társulat, mely németül ír, 40 millió lélek elismert, magas fokra fejlett intelligentiájára épít, holott a magyar társulat — mondjuk 6 millió léleknek még csak fejlődőfélben lévő, jelenleg még igen gyenge, csekély számú intelligentiájától *könyörgi* a kegyes pártfogást. Én legkevésbé sem csodálkozom azon, hogy a szebeni társulat irományai árából fedezi évi kiadásainak tetemes részét: ami a németnél nélkülözhetetlen szükség-gé vált, azt nálunk ajánlgatni kell.

Ha már mostan muzeumunk reformjára gondolok, az elősoroltakat veszem figyelembe; annyival inkább, miután csakis az irodalmi productum (akár a közvetlent, azaz: egy intézetnek rendes kiadványa, akár közvetett, azaz: amelyhez az anyagot szolgáltatva — vesszük) határozza meg az illető intézet értékét. A többi kifolyásai másodrendűek, pld: az a benyomás, felvilágosítás, utbaigazítás, amelyet a szemlélők zöme tárgyai megtekintéséből merithet.

E két tényező úgy viszonylik egymáshoz, mint egy szorosan tudományos mű egy u. n. népszerű előadáshoz: mind a kettő jó a maga helyén, de csak az első haladás.

A reform, amiként én óhajtanám a következő:

Azok a tagok, akik kivételesen átértették az intézet hivatását, szükség-szerűségéről meg vannak győződve, conservatív állást foglaljanak el általánosságban, és építsenek ott, ahol még építhetni: az ifju nemzedéknél. Legyen kötelezve a muzeum minden rangu és rendű tanodát felelőseiből összeállított rendszeres gyűjteményekkel ellátni, mégpedig egy megalapítandó minta szerint, hogy egy egyforma felvilágosító füzetkét lehessen hozzá mellékelni. Ez egy tőke, amely gazdag kamattal fizetne az intézetnek, mert nemcsak a tanár vagy tanító kapná meg azt az irányt, amelyre szüksége van s amelyet eltalálni nincsen önálló talentuma, hanem a tanulónak is alkalma nyílnék a gyűjtést, későbbben tanulmányozást megkedvelni, s a természeti tudományok közönségét vagy akár előmozdítóit szaporítani, s majdan a muzeumot a szükségesség érzetétől ösztönözve gyámolítani.

A szülék, amelyek a gyermeket megdorgálják, amiért hogy burjánt, kavicsot, kigyót, békát hoz a házhoz — okszerű oktatás által nyert eredmények által meggyógyulnának az előítélet nyavalyájától.

Ha úgy sikerült közönséget nevelni, akkor megszűnik az experimentatio és kezdődik a haladás. Ha tekintetbe vesszük azt a tagadhatatlanul fennálló körülményt, hogy úgy nemzetiségi mint tudományos viszo-

nyainkkal, elszigetelt nyelvünkkel, éppen csak önmagunkra vagyunk utalva: azt hiszem, nyilvánított nézetem nem helytelen.

Tekintsünk a magyar — időszaki — irodalom jegyzékére s azt találjuk, hogy a természettudományi tartalmuak ‚részvét hiány’ nyavalyában hálnak meg. Mindezeknél fogva én azt vélem, hogy minden, hazája boldogulását óhajtó embernek, aki elég szerencsés volt a term. tudományok fontosságát megismerni, első kötelessége az, hogy egy közönség teremtését előmozdítsa.

Az utat-módot itt tovább nem vitatom, hanem hogy már én is német mintát említek, utalok a bécsi társulatra, mely fennállása óta nemcsak a németek között hanem nálunk is nagy közönséget nevelt magának, osztogatván gyűjteményeket még töstörzsökös magyar tanodáknak is.

Egy igen nagy hiány egyletünknel csendességében rejlik. A 19. században az boldogul legjobban, aki a közönség figyelmét folytonosan magára vonja. Tudják ezt azok a német, francia, angol egyletek, amelyeknek virágzása a tagok számától függ. És mit mivelnek? Megtisztelnek minden hirneves tudóst — külföldit, belföldit — levelező, tiszteletbeli stb. tagsággal. Ez lényegesen befoly a tekintélyre. Nálunk 9 év óta senkit sem tiszteltek meg effélével, s akiket az első közgyűlés megtisztelt, azok mind igen becsületos emberek, de stb. stb.

Most pedig engedje meg, hogy levelének egyes pontjaira duplicázzak. A tekintetes ur amint látom a *muzeumot* és az *egyletet* egy és ugyan annak veszi: kitűnik ez mindjárt első szavaiból, nem mondtam én, hogy a *Muzeum* Academia legyen’. Tudtom szerint a szabályzatban csak az *egyletről*, mint amelynek zömében a tudomány ugy viszonylik mint 50 a 2000hez — van szó. De ugyanebben a szabályzatban, amely az évkönyvek első kötetében jelent meg, minden sor arról tanuskodik, hogy ‚az *egylet* által anyagilag felszerelt és fenntartott *intézet*’ a szó legszorosabb értelmében tudományos legyen. Kisértse meg valaki akár mindjárt a legközelebbi közgyűlésen azt indítványozni, hogy az *egylet* tudományos czímet és szint adjon magának, s előre látható, hogy elesik. Amit a muzeum hivatásáról tetszett mondani, az az utolsó betűig igaz és helyes, s még azt is bátorodom hinni, hogy a rövid időt tekintve s azt is, hogy az itt működő szakember a porzástól fel a determinálásig mindent maga kell, hogy végezzen: a determinálásnak és kiállításnak is vannak nyomai. — A füzetekre nézve már feljebb elmondám nézetemet: ezeknek közönséget kell teremteni. Azt mondja a tekintetes ur, hogy az igazgató és alapító tagok kéressenek fel, hogy ha a füzeteket birni kívánják, fizessenek évenként 3 frtot — B. Farkas Sándor kimondotta már régen, és helyesen találta el, hogy a magyar ember hasonló dolgokra bőven ád, de csak *egyszer* ád. Tisztelet a kivételeknek, amelyek hozzávetésem szerint 30—40 frtal járulnának a füzetekhez. Az 1867ki közgyűlés azt határozta, hogy az egyleti tag számára az évkönyvnek minden füzete, legyen bolti ára akárhány forint — 1 frt; elmondhatja Stein, hogy azért bizony nem kelt el. Amióta német ki-

vonatokat adunk, kivittek a külföldre 20 példányt — ehhez azt hiszem nem kell commentarium.

Ami a tisztelet díjat illeti, erre is elmondám nézetemet, amelyet itt avval a ténnyel bővitem, hogy pld. Schneid Vilmos egy levélben kéri a honoráriumot mondván, hogy csak ez képezi azt a tőkét, amelyet ő vizsgálatai folytatására fordíthat — s így van az akárhánynál.

Én itt Kolozsvárt *egy* embert tudok, aki a havi füzetek számára évenként talán 1/2 ivnyit írna ingyen, hányat tud a tekintetes ur? Mindég szemem előtt lebeg az a kolozsvári neves történész, aki nagy vagyonnal és bérházakkal bír s aki azt mondotta 'én csak pénzért dolgozom'. Jelöljön valaki — Brassai — írókat, akik ingyen és *rendes* közreműködésre ajánlkoznak, nyilatkozzék a közgyűlés *egyhangulag*, hogy a füzeteket akarja, és meg fognak indulni. Én magam ajánlkozom 1 1/2 iv megírására amíg jelen súlyos teendőim tartanak; többre csak akkor, ha segítségem lesz.

Hogy a választmány befolyjon a szerkesztésre, azt biz én nem hiszem. Ez a testület — zömében — áll: hivatalnokokból, orvosokból, tanárokból, egyszóval oly egyénekből, akik idejökkel nem rendelkezhetnek, s akik hálát érdemelnek, hogy az oeconomicus részt kezelik. Így tehát csak rajtunk maradna ez is. Az egyletnek azon Kolozsvári tagjai, akik szerencsésebb helyzetben vannak, befizették a befizetendőket s gunyolják a 'kavics és burján, pókláb és ócska fazék tudományt'! —

Hogy a füzeteket megkedveltessük, változatosságra van szükségünk — ez pedig tömeges részvétől függ, hol van az? Hány ember van, aki kirándulásokat tesz magyar részről Erdély földjén? Ami az előadás elejtését illeti, ezt én nem tartanám czélszerűnek, addig legalább, amíg az egylet díjaz, mert az ösztönzi az írókat az önbírálatra.

Őszintén mondván, akárhogy forgatom a dolgot, mindég csak azt tartom legjobbnak, hogy az egylet karolja fel az ifjuság ügyét; mint amely hivatva van a muzeumot nemzedékről nemzedékre átvinni, és ne kecsgetse magát térítésekkel, ugyis eleget tett ez a jelenlegi nemzedék azzal, hogy az intézetet létesítette.

Egy valóságos agitatoria van szükségünk — és avval a legfogékonyabb részről: az ifjuságnál kell kezdeni, a többi mind magától jön azután.

Még egy körülmény. Van az egyletnél egy csendes, de véghetetlen mérges viszály, amelyről kevésnek van tudomása. Ez az aristocratia nagy részének a küzdelme a polgári józan ész ellen. Az igazgatói állomás azért üres, mert ebből a mágnások sinecurát akarnának csinálni egy praedestinált filkó számára, aki vagyont és tekintélyt egyszerre veszti, de mágnás.

Erről az oldalról sűrűn repülnek a gáncsok a haladás elé — ez az egylet 'hegymögi' pártja, ez az a párt, amely 1865ben Görgényben oly el-lenszenvet és megvetést nyilvánított a term. tudományok irányában, hogy az ott jelenvolt angol entomologus Drummond Griffith, sőt még Waldeck herczeg is képtelenek voltak az illető kifakadásokat tovább hallgatni. Jól tudja ez a párt, hogy a tudományos haladás a hatalmas-kodás természetes sirja. Már pedig kezökben a pénz és befolyás. —

Vannak ott is kivételek, de a kezem ujjai elegendők azok elészámlálására.

Meglehet, hogy tekintetes urat nem győzőm meg nézeteim helyességéről, reményilem azonban, hogy a jó akaratot nem vitatja el tőlem. Amióta Erdélyben lakom, folytonosan szemmel tartom a viszonyokat s meggyőződtem, hogy a helyi viszonyokhoz képest nem lehet másként tenni, mint amiként tettünk: a jelenben; — a jövő az más. Igen de miként dolgozzunk a jövőnek a kezébe, amikor a közgyűléseken soha sem látunk vidéki tagot, soha sem hallunk véleményt, soha sincsen alkalmunk a vidék valódi hangulatáról meggyőződni, nem tudjuk az igazi hívek számát?

A vidéki tagok részvétlensége az, amely a muzeumot 'kolozsvári' érdekűvé teszi. Ha van a tagoknak kívánságuk, ám közölgék.

Jöjjenek, indítványozzák a füzeteket, jelöljék az utat módot, ajánlkozzanak a közreműködésre! Mindebből mit sem látunk, de mégis! látom én, hogy itt Csató János Herman Ottóval eszmét cserél — igen Uram, de mi csak kettecskén vagyunk, s ez nagy baj!

Én tudom mit várhatok Kolozsvári tagtársainktól, ismerem a 'mardiakat' is; azokon a vidékeken, amelyeken megfordultam nagy részvétlenséget tanultam ismerni. Már pedig nekünk erős közgyűlésekre van szükségünk, akár a tekintetes ur, akár az én nézeteimet, akár a hegymői párt fékentartását vesszük. Hogy nincsenek, ez mindenképpen baj. Még csak azt sem lehet indítványozni, hogy a közgyűlés ne tartassék a legzordonabb évszakban, amely sok tagot elriaszt az utazástól, mert ha a nyár derekára tesszük, akkor a sok dologgal mentegőznek; mások, mint: tanárok, orvosok stb. ki értekezletre ki nagygyűlésekre megyen — enni, inni. Már én csak a jövő nemzedékbe vetem bizalmamat, ezt oktatom, gyámolítom — a többire nézve azt mondom 'Ein Schelm, der mehr thut als er versteht'! Külömben ajánlanám, hogy a tekintetes ur ne mulassza el határozottan formulázott indítványait a választmánynak béküldeni, vagy ami még jobb, azokat 1869 Január hóban hirlapilag közzétenni. Én részemről nem tehetem, mert addig míg az intézet tisztviselője vagyok, nem vágyom mások példáját követni, akik ma mint tisztviselők, holnap ismét mint tagok lépnek fel, de biztosítom, hogy amennyiben indítványait pártolhatom, megteszem előszóval, írásban és szavazatommal, — és ismét 'Ein Schelm, der mehr thut als er vermag'.

Mindenesetre hálával tartozom, hogy a tekintetes ur alkalmat nyújtott némi eszmecserére, s kinyilatkoztatom, hogy a folytatást is szívesen veszem — különösen örvendenék, ha valami alkalom nyílnék legalább egy esti találkozásra és meglehet, hogy még a közgyűlés előtt sikerül egy szökés Enyed felé, amely alkalommal talán találkozhatnánk. Mondani sem kell, hogy igen szívesen venném, ha a netalán célba vett indítványokról jó előre értesülhetnék, hogy tudjam magamat tájékozni.

Egyéb tudósításaim a következőkből állanak. Az éremtár béköltözik a kormányszéki épületbe s mostani helyiségét én foglalom el a rovarokkal, amelynek rendezésére 1 1/2 évre van szükségem. A tojásgyűj-

temény rendezését a napokban végeztem bé. Van 216 faj 2634 példányban, ezekből 964 feles, melynek Catalogusát kinyomatom s a cserét megkezdem. A tojások között van *Strix uralensis*, *Nucifraga* és *Curvirostra* — egy egész sorozat Kakuk. A nagy bogár gyűjtemény megérkezett s mostan készül a szekrénye. Remélem, hogy a jövő nyár folytán már elvállalhatok determinációkat, persze amennyire győzöm, mert mintegy 15 000 rovar, borszesz gyűjteményt, madár és emlős osztályt ellátni egy embernek sok.

Most pedig reményelem, hogy találkozásig ajánlhatja magát kész szolgálója Herman Ottó.

P. S. A Syrrhaptest a legközelebbi alkalommal küldöm.²⁰

Csató János kissé gyámoltalanul erőtlen ellenvetései csak a tudatáig jutnak Herman Ottónak, már nem érdemesíti ezeket cáfolgatásra. Megelégszik, hogy ráírja az elolvasott levélre: „Csató számárságai”. Mással van ő most elfoglalva. De azért lássuk Csató levelét.

„Tekintetes Ur! Előzékenységgel szemben kívánván magam is hasonlót cselekedni, félreteszem rendes restségemet és sietek ma vett becses levelére válaszomat megtenni.

Azt tetszik mindjárt legelől írni miszerént a leglényegesebb különbség nézeteink között az: hogy én bizom a jelenlegi érett nemzedékben s hiszem, hogy az még meg is kedveli s elő is mozdítandja a természet-tudományokat, a tekintetes ur pedig afelett pálczát tör.

Megvallom, hogy midőn a muzeum feletti nézeteimet elmondtam vagy leirtam, sem egyszer sem másszor nem gondoltam egyébire mint azon eszmére vagyis tervre, amely szerént a muzeumot rendezve lenni ohajtanám. Minthogy pedig egy muzeum a tudományok mívelésére s terjesztésére van hivatva, úgy álljon az fenn mint tudományos tekintély, munkálatait pedig terjessze a lehető legnagyobb mérvben. Természetesen a muzeumot, mint az egylet kifolyását, avval ugyan egynek tartottam és tartom s a füzetein is „muzeum egylet évkönyvei” áll. Minthogy pedig a részvényesek ideje lejár, a muzeumnak pedig jövedelemre szüksége van, kívánatos mentől több új részvényeseket vagy tagokat szerezni, nem lehetvén pedig kilátás ezeket csak szép szóval megnyerni, szükséges valami anyagi (szándékosan nem irom szellemi) juttatással édesgetni. A füzetekre így is meglehetőssz összeg fizettetik, ha ehhez még egy pár száz tagdíj járuland, fedezni lehet a nyomtatási költségeket oly formán, hogy a munkálatokat minden tag ingyen azaz évi díjért megkapja, minek az a nagy szellemi haszna lenne, hogy azok (a munkálatok) elterjednének, míg így főleg csak a könyvárus polczát nyomják. Ily módon magyarországi tagokra is számíthatni, míg más-külömben nem. A magyar földtani társulatnak, mely csak a földtannal foglalkozik, 200nál több tagja van 5 ft évi díjjal, a muzeum, mely minden tárggyal foglalkozik számíthatna három annyira, — persze igyekezni kellene a tagokat kötéllel is fogni s lelkes vidéki ügynökül is szerezni. Így emancipálni lehetne idővel a muzeumot az igazgató s

részben tudománnyal éppen nem foglalkozó tagok részrehajló uralma alól is. Ezek voltak nézeteim, melyeket részben még megírtam s ismétlésekért bocsánatot kérek. Valamint nincs benne új, éppen úgy nem is valami nagy jövőt jósolok legalább egyelőre. Hogy hasonlít a német szervezetekhez természetes, mivel azok practicusak.

Az először említett ellenvetése részben nagyon nyomós. Igaz, fájdalom hogy oly kevesen vannak, kik természettudományokkal foglalkoznak, hogy elszomorodik az ember, ha reagondol s a buvár nagyon is sokszor élce tárgyává válik oly egyéneknek, kik tán azt se tudják, hogy tulajdonképpen miért van nyárban meleg, télen pedig hideg. De azért részemről mégse látom a dolgokat oly feketének, s tán lehetne arra a sok tanárra, kik úgy szeretik a tudós képet felölteni, okkal-móddal hatni, hogy majd dolgozatokkal is előálljanak, különösen ha a mostani politizálási vágy kissé csökkenni fog, mi most tán még a kofákat is eltartja rendes foglalkozásuktól. Nékem ugyan az Erdélyi tanár urakat, kevesek kivételével, — nincs szerencsém ösmerni, s megvallom már úgy annyira megszoktam a magányosságot, miszerént nem is igen igyekszem terjedelmes esmeretéseket tenni, ezért nézeteim csak elméletiek, miért is csak privatim közöltem azokat s nyilvánosan csak akkor szólanék ez ügyben, ha ez mások által szőnyegre hozódnék.

Az oskolákat gyűjteményekkel ellátni igen helyes és korszerű eszmének tartom s részemről is kitelhetőleg elősegíteném, — minden esetre nagyon szükséges a fiatalsággal a természettudományokat s ebből kifolyólag a gyűjtést is megkedveltetni, hogy utóbbihoz sok gyermeknek s ifjunak kedve szokott lenni, tapasztalásból tudom, de a magyarnál az a baj, hogy a szenvedélyt rendszerént akadályozni szokta míg a szászoknál például nagyon is előmozdítják, különösen a tanárok, kik magok is sokan gyűjtők.

Hogy a vidéki tagok nem látogatják a közgyűléseket, nem lehet csodálni. Kiket nem igen érdekel a természettan vagy más tudomány, azoktól nem lehet kivánni, hogy télen az elnöki beszéd és titkári stb. jelentések meghallgatásáért, miket ugyis olvashat az ujságban, — Kolozsvárra utazzék. Kik tanulmányokkal foglalkoznak, azokra is alkalmatlan az évszak. Ha nem lehet egyszersmind kirándulásokat tenni Kolozsvár érdekes környékére, csak az előadások élőszóvali meghallgatásáért bajos oly hosszú utat végig fázódni. Reform kérdések nem vonzzák az embert, mivel ilyesmikről semmit se tudhatni, s ha voltak is, azok a közgyűlésen úgy folytak le, hogy azok a sajtóban vitát nem keltettek s így pártot se alakítottak. Nézetem tehát az volna: hogy hirlapban kell egy és más eszmét megpendíteni, ottan terjedelmesen megvitatni s azután a közgyűlés elejébe vinni. Így nem lesz en új eszme, s nem szavaztathatnék oly könnyen le. Kezdeményezni kellene tehát Kolozsváriaknak, kik az ügyekkel jobban esmértesek.

Részemről hasonlólag örvéndenék ha találkozhatnánk. Nem lehetne az enyedi utat Konczáig nyujtani? a gyorskocsi a falu határa mellett halad el s az uttól a lakásom annyira van, mint a muzeumhoz a piac kétszer.”²¹

Ami Herman Ottót most jobban foglalkoztatta, az a Pávai ügy. A múzeumban dolgozott Pávai Vajna Elek vegytudor és geológus. Viszonyuk már előbb megromlott. Az okáról Lambrecht Kálmán bőségesen beszámol és vitájukat idézetekkel illusztrálja a kolozsvári sajtóból. Mégis álljon itt az a beadvány, amit Herman Ottó készített az Egyletnek, midőn elvesztette béketűrését és a személyeskedő támadásra maga is személyeskedve vágott vissza.

„Méltóságos igazgató választmány! Meglehet, hogy azok után az események után, amelyek egy évek során át tartott versengést egy oly denunciatioval rekesztettek bé, amely az alólirott fejére egy valóságos inquisitiót hozott — meglehet mondom, hogy az általam ebbe az iratba foglalt jelentés a visszatörlesztés színében fog feltűnni, de tiszta lelkesítéssel biztosíthatom a mélt. igazgató választmányt, hogy úgy, miként öt évi itt létem minden tette egyedül az általam szolgált intézet javát célozta: jelen lépésem is egyedül annak veszélyeztetett erkölcsi tekintélye megmentésére szolgál. — Hogy ezt csak most tehetem, amidőn, mint fent érintvén, a visszatörlesztés színét nem kerülhetem ki, ennek igen természetes oka abban rejlik, hogy megbizonyíthatólag csak az utolsó napok hozták meg azokat a bizonyítékokat, amelyek a jelentés alapját képezik.

Bölcsen tudhatja a mélt. igazgató választmány, hogy különösen a művelt külföldön nagy tekintéllyel bírnak a tudományos intézetek különösen pedig a muzeumok, s hogy egy embert, aki elég szerencsés egy muzeum hivatalnokai közzé tartozhatni, éppen hivatala folytán, mindennél nagy tisztelet fogadja és kíséri, hozzá járulván ehhez még az is, hogy bizonyos fokig nyilvános az élete. Szükségtelen tehát bizonyítgatni, hogy és miért követeli meg minden nyilvános élet — specialiter a jó irányban értem, a legtökéletesebb szeplőtleniséget; azt sem bizonyítgatom itt, mert a dolog természetével jár, hogy a szeplőtleniség megfertőztetése, nemcsak az illető személy, hanem annak az intézetnek az erkölcsi tekintélyét is csorbitja, amelynél az illető személy alkalmazva volt vagy van. — Mi következik tehát, ha egy oly intézetnek, amely csupán az igazság érdekében létesült, amely az igazságot tettekkel, élőszóval és írásban kell, hogy a világnak hirdesse, — mely hivatva van egy nemzet tudományosságának kézzel fogható, szemmel látható bizonyítéka lenni — ha mondom egy ily intézetnek a hivatalnokai, éveken át hivatalból folyó tekintélyét arra használja fel, hogy tettelesen, élőszóval, írásban, nyomtatásban is nyilvánosan ámitson? — Van erre egy példa. Amidőn egy bizonyos álgyémánt ügyében egy párisi tudományos társulat tagja ámitást követett el, s ez az ámitás Haidinger által napfényre került: a társulat erkölcsileg megsemmisülve — felbomlott!

Engedje meg már most a mélt. igazgató választmány, hogy kimutassam, ki által és mennyiben van a muzeum erkölcsi tekintélye veszélyeztetve?

A kérdés első részére, amely felelet gyanánt egy személy nevét követeli,

minden tétovázás nélkül kimondom az őrségéd Pávai Vajna Elek nevét; a második részre nézve pedig elősorolom mindazokat a bizonyítékokat, amelyek azt az urat nemcsak az ámitás gyanujával terhelik, hanem egyenesen éppen az ámitás bélyegével illetik. —

Voltak Pávai Eleknek mindjárt idejövetele után körünkben tett oly állításai, amelyek mindenkit óvatosságra intettek. Ide tartozott többek között az is, hogy ő Canadában tiz évig lakott az őserdőben a szabad ég alatt; hogy Humboldt ajánlatára az Amerikai kormány California kikutatásával bizta meg stb. Az első physical lehetetlenség; a másíkról annyit tudunk, hogy a hozzáférhető irodalomban nyoma nincsen, ami az ily missio fontosságát tekintve, mindenesetre igen különös. Azonban ezek az állítások, privat jellegűknél fogva, nem voltak alkalmasak az utánjárás alapjául szolgálni, s mindöszve csak óvatosságra intettek. Amint a mélt. igazgató választmány tudja, az 1865ben Pozsonyban tartott magyar orvosok és term.vizsgálók gyűlésére én is ki voltam küldve. A gyűlés másodnapján, Augusztus 25kén érkezett meg oda Pávai Elek is, széltében azt állítván a szakgyűlésben is, hogy egyenesen Helgoland szigetéről jön, ahová a svájci kormány kiküldötte. Feltűnt, hogy ezt az állítását sem valami mutatóvánnyal, sem valami e sziget természetrajzi sajátságaira vonatkozó, alapos nyilatkozattal bebizonyítani nem tudta, ami annyira feltűnt, hogy egy más tárgyban külön kiküldött bizottságban, melynek tagjai többek között Xánthus János, Dr. Feuchtinger, Friwaldszky és én valánk, Pávai állítását privatim igen kétségbe vonták s hogy jogosan, az abból tűnik ki, mert több tekintélyes Kolozsvári családnál tudokozódva, kik ugyan abban az időben az egész idényt Gräfenbergben töltötték, megtudtam, hogy Pávai 1865ki Júl 17kén oda érkezvén Gräfenberget csak Augusztus 21kén hagyta el, hogy Pozsonyba menjen, s nem egyszer nyilatkozott, miszerint őt ismerősei most Helgolandban hiszik, kérvén egyszerűsmind, hogy el ne árulják. Magából a datumok összeállításából is kitűnik, hogy Pávai nem lehetett Helgolandban, mert az 1865 Júl 5kén tartott v.gyűlés adá ki szabadságát, 17kén már Gräfenbergben volt, ahonnan nem mozdult Aug 21kéig, 25kén Pozsonyba érkezett tehát egyedül Júl 5 és 17ke között utazhatott volna Helgolandba s minden tartózkodás nélkül vissza Gräfenbergbe, igen de ő Pozsonyban és Kolozsvárt Augusztus végén azt állítá, hogy egyenesen Helgolandból jó m.p. egy atyja halálhírért tartalmazó Helgolandban vett(!) távsürgöny nyomán, mely vizsgálódásait félbeszakította! — Igy történt az is, hogy egy Cuba szigeti földbirtokos megbizonyítá, hogy Pávai nem lehetett Americában, miután egyrészt a legközönségesebb americai dolgokról mit sem tudott, másrészt az érintett földbirtokossal való találkozására előtt azt állítván, hogy Cubát is meglátogató, sőt az illető birtokost is személyesen ismeri — mely állításaival a birtokossal szemben tökéletesen felsült, s a kudarcznak a vége az lett, hogy Pávai Eleknek, az erdélyi muzeum segédörének a table d'hôte vendégei megvetésük jeléül telepökték a kalapját.

A második ámitást ugyanezen a gyűlésen követte el. Az első szakgyű-

lés alkalmával ugyanis eléállott adatokkal az Enyedi Flórához. Néhány általánosságot felemlítve, azzal mentegetődzött, hogy a dolgozat terjedelme nem fér össze az idő rövidségével. Az elnök erre felszólítá Pávait, nyujtaná bé dolgozatát az évkönyv számára, mire Pávai sajnálkozva kijelenté, miszerint ő ezt a dolgozatot az erdélyi muzeumnak szánván, azt ott bé is nyujtotta, s a papiros, melyről olvasott, csak előadásának tárgysorozata. — Miután nékem ezen a gyűlésen az ott jelen volt berlini királyi herbárium Assistensével Dr. Ascherson Pál barátommal avégett a dolgozat végett kellett értekeznem, amelyet a muzeum igazgató Brassai Sámuel nevében előadtam, s amelynek a Linnaeában való kinyomtatását éppen Dr. Ascherson vállalta magára, — szóba jöttek muzeumunk évkönyvei is. Dr. Ascherson, aki a magyar Flóra iránt kitünően érdeklődik, megkért, eszközölném ki az irománycserét intézetünk s a brandenburgi fűvész társulat között, kiemelvén, hogy Nagy Enyed Flóráját birni óhajtja. — Az irománycsere létrejött, a Pávai dolgozatának azonban nyoma sincsen eddig évkönyveinkben, s nem is lehet, mert ilyen dolgozatot soha sem nyujtott bé s bé sem nyujthatott, mert herbariumát ismerve, abból Enyed Flórája nem telik ki! — Pávai állításai a magy. orv. és term.vizsgálók gyűlési jegyzőkönyvébe is béigtatva lévén, Dr. Ascherson f. évi Január 15kén hozzám intézett levelében csodálkozását fejezi ki aziránt, hogy Nagy Enyed Flórája mégsem jelent meg! — És valóban csodálkozhatik is, mert sok az, ha valaki egy országos gyűlés alkalmát ámitásra használja fel és még a soknál is több, ha ez a valaki éppen intézetünk hivatalnok! —

Még sokkal kirivóbb Pávainak az az ámitása, amelyet ő 1866ban elkövetett. Ez az állítólagos utazása Santorin szigetére.

Ugyancsak a ‚Koloszvári Közlöny‘ 1866ki 77dik számának ujdonsági rovatában a következő cikk jelent meg: ‚A tegnap utazott el hazánk jeles természetbúvára s muzeumunk fáradhatatlan szorgalmú t.őre Pávai Elek a classicus szépségek hazája Göröghonba. Ez utazás a sweiczi kormány költségén fog megtörténni, célja pedig Görögország több szigeteit, különösen pedig az újonnan keletkezett Santorin (sic! már Herodot is emlékezik róla) szigetét, mely köztudomás szerint csak a múlt évben (sic!) emelkedett ki a tengerből, geologiai tekintetben vizsgálni meg. Ez érdekes utazásban Pávainak társai lesznek a sweiczi születésű Escher, az olasz Gamberini, a franczia Dufour és a hollandi van Decken, megannyi kitűnő bajnoka az europai tudományos világnak. Az eredeti tervben Czirkassia is bele volt foglalva; de a később felállított orosz hadsereg miatt visszavonatot. Óhajtjuk hogy utazásukat a legszebb siker koronázza, hisz az eredmény közös lesz velünk is!‘

Nem akarok már magába az ebbe a cikkbe foglalt sületlenségekbe, amelyeket in paranthesi megjelöltem beléakadni, csak azt emelem ki, hogy az 1867ben Africa belsejében a szerecsenek által meggyilkolt van Decken már 1866ban is Africában járt — Santorinba tehát nem mehetett.

Az a nagy figyelem és érdeklődés, amelyet a Santorini (voltaképpen a szomszéd Kameni) eruptio keltett, ugy hozta magával, hogy az irodalomban minden lépten nyomon özönlött az erre vonatkozó hír, különösen pedig meg volt nevezve minden ember, aki ott némi vizsgálatokat tett. Feltűnő volt tehát, hogy Pávainak és állítólagos kíséroiinek semmi nyomára sem lehetett akadni, holott Pávai mint egy kormány küldöttje volt hirdetve. — Még inkább feltűnt az, hogy Pávai hazakerülve ismét semmit sem tudott előmutatni, lett volna ez bár egy látvarány is. Mondotta ugyan az igazgatónak, hogy egy Santorini tárgyakkal telt láda Orsován van, ő azt azonban csak úgy adja muzeumnak, ha a vitelbért fizeti — s ez természetesen az igazgató által felőlön ajánlva: de a ládát soha sem látta senkisé! —

Peterman Ágost világhírű közleményei intézetünkhöz is járván, úgy az igazgató mint én is a Santorinra vonatkozó közleményeket kikeresztük s mint a Pávai esetére jellemzőt, csak azt találtuk, hogy a f.évi Márcziusi füzetben az Athenéi observatorium igazgatója s a Santorinra kinevezett görög tudományos bizottság feje Schmidt Gyula úr egyenesen arról panaszkodik, hogy egyetlen egy európai kormány sem küldött Santorinba tudósokat!! Ez már magában elég bizonyíték Pávai ellen, de az ámitás bizonyossága abból tűnik elé, hogy én eközben Escher úrral, aki a Zürichi Universitásnál a földtan tanára a akit Pávai kíséroi gyanánt szerepeltet — továbbá a Zürichi muzeum conservátorával Dietrich Gáspár úrral és végre az Athenei observatorium igazgatójával Schmidt Gyula úrral levelezésbe bocsátkoztam, s a Santorinra vonatkozó kérdésekre Escher úrtól f.é. November 13ka alatt ezt a feleletet kapom 'Die schweizer. Regierung hat Niemanden nach Santorin gesendet, und es ist überhaupt bei dem 1866er Ausbruche kein Schweizer dort gewesen' —; Dietrich úrtól pedig November 14kén 'Nebst Herrn Prof. Escher, jedenfalls der besten Quelle, konnte ich nicht vorfragen, denn er war vom schw. Bundesrath als Kommissär in die Gegend abgeordnet worden, welche durch die Ueberschwemmungen verherret worden. Ich musste mich daher an Andere wenden, und es ist mir nach vielen Fragen endlich die Auskunft geworden, dass weder im Auftrage der schweizerischen Regierung noch sonst seiner Zeit irgendwelche Kommission nach der Insel Santorin abgegangen sein'; Schmidt úrtól pedig November 13ka alatt az összes, Santorinra vonatkozó irodalom jegyzékén kívül, még mindazon tudósoknak a neveit, akik a nevezett szigetet meglátogatták u.m.: Foquier de Verneuil, Lenormand, Br. Seebert, Dr. Reiss, Dr. Stübel, A. Daufalik és Br. Wikede, — tehát egy sem azok közül, akiket Pávai elősorolt, ő maga pedig legkevésbé sem! Emellett ugyanebben a levélben a leghatározottabb bizonyítékot, hogy a svajczi kormánytól senki sem volt oda küldve! — Ami az idézett ujdonság forrását illeti, erre nézve egyleti tag, a 'Magyar Polgár' szerkesztője K. Papp Miklós úr, aki 1866ban a 'Kolossvári Közlöny' munkatársa volt s az ujdonsági rovatot kezelte, azt a felvilágosítást adja, hogy az ujdonságot Pávai Elek maga adta bé a laphoz! —

Ismerve titkárunk jeles tollát, nagy figyelmét, feltehetem, hogy a Santorini útnak, mely a fennebbiek szerint nem egyéb egy szemtelen ámitásnál és álhírvadászatnál — még a választmányi gyűlések jegyzőkönyvében is megvan a nyoma!

Méltóságos igazgató választmány! tekintsen végig azokon a tárczákon, amelyeket Pávai a „Kolozsvári Közlöny”-be és a „Korunk”-ba irt, amelyekben a nem létező Csicsó Kereszturi park, a nem létező Apa-Nagyfalusi őserdő, a nem létező Magyar Sárdi Picus tridactylus, Franczenau József meggyaláztatása, Helgoland és Santorin, az igazgató választmány leczkéztetése, Brassai, Finály és az alólirt rágalmazása, Falco Eleonora, amelyért ötlet legjobb barátja Gf. Lázár K. meghazudolni kényszerült, híres plagiuma, amely ugyane t. Gróf term. barátok évkönyvében látott napvilágot, foglaltatik, s amelyeket Pávai tudományosoknak nevez — hasonlítsa össze az általam felhozott tényekkel és szolgálatosan elégtételt — nem személyeknek, mert azok megveszik maguk — hanem az intézet erkölcsi tekintélyének! —

Az illető leveleket eredetiben bémutattam Alelnök Méltóságos Dr. Szabó József úrnak, s miután kijelentem, hogy azokat bárkinek, bármikor előmutatni s a levéltár számára átadni kész vagyok, maradtam aláza-tos szolgálja Herman Ottó idgl. Conservator.”²²

Elmondta hát, ami a szívét nyomta és egyelőre megkönnyebbült. A hang még bizony eléggé személyeskedő, híjával van az ő sziporkázó, bénító szellemességének, de rendszerező és logikus. Utána Csató Jánosnak már újra a múzeum hétköznapjairól beszél néhány megjegyzést azért téve az egy hónappal előbbi levelére.

„Tekintetes Ur! Utolsó levelére csak most válaszolhatok, már azért is, mert tervezett utamra nézve bizonyosat mondhatok — fájdalom! reám nézve nem kellemetést.

Ugyanis Kirschberg barátom Bécsben eltörte a karját, s miután ő mezőiségi munkálatomban támogat, s evvel ily körülmények között nem haladhat — része reám marad. Egy másik ok, mely az elutazást nem engedi: das alte Lied vom alten Hass! már t. i. köztem és Pávai között. — Ez a dolog Pávai legújabb denuntiatioja folytán úgy elmérgesedett, hogy maga a választmány is bélátja, hogy ennek véget vetendő, egyikünkön túl kell hogy adjon. Már hogy melyikünk megyen, azt nem tudhatom.

Az ebben a dologban szükséges végzést majd csak a közgyűlés dönti el. —

Ami levelének azt a passusát illeti, ’tegyenek a Kolozsváriak’ — szent igaz, hogy ők kellene, hogy tegyenek, igen de amióta Takács és Dr. Balog Kálmán elmentek, még a szakgyűlések is elmaradtak, mert éppen ez a kettő volt csak, aki esetleg discussióba elegyedett. — A közgyűlés ideje tökéletesen elfogy az Oeconomicumra s a jelentésekre, s ha reformról van szó, ettől a legtöbben idegenkednek, már azért is, mert erre egy rendkívüli gyűlés szükséges, s éles vitatkozást kikerülni nem

lehet; már pedig én nem ismerek népet, amely inkább irtóznék az éles vitától, mint a jó Erdélyi! Mindössze annyira mentem, hogy Kócsi Károly tanárral együtt indítványba hozzuk a mintagyűjteményeket s az alapszabályok revisióját, mely már azért is szükséges, miután a jelenlegi szövegben hemzseg a 'cs.k. helytartótanács'.

Evvel az alkalommal — miután ez gyökeres bizottsági működést ígérenyel — talán lehetne valamit tenni — természetesen minden attól függ, hogy kik lesznek a bizottság tagjai.

Nézeteimnek még úgy is eleget teszek, hogy a ref. collegiumnál megkezdtem a rendkívüli előadásokat, melyeket sűrűn látogattak. — Elővettem a Taxidermiát oly módon, hogy az Ornithológiára átmehessek, melyet a csonttannal fogom egybekapcsolni — s az ezekben nyert eredmény fog határozni az Entomologia felvételére nézve. Az előadásokat ingyen tartom s a muz. választmány és tanári kar beleegyezésével.

Ezek után maradtam változatlan tisztelettel kész szolgálja Herman Ottó.”²³

1869. Talán a Pávai ügyben nem kapta meg a várt elégtételt, talán másért, de Herman Ottó megsértődött. Félreértések keveredtek kapcsolatokba Brassaival, s az már valahogyan kevésbé patriarchális.

„Édes Herman ur! 17dikén kelt levelét ma vettem és ezennel tudósítom a történetekről.

Nálam hagyott irományát a jul. ülésben elolvasván, az olvasásból az tűnt ki, hogy sem én, sem a választmány nem értette, mit kíván nattsád s ezért semmi határozat nem hozatott. Ülés után Finályval és Schusterrel értekezve értettem meg, hogy nattsád azt a bizonyos 50 egynéhány forintot az utazási előkészületek költségeibe kívánja bétudatni. Ez iránt tisztába jöven, a lopás következtében tartott rendkívüli ülésben megmagyaráztam a dolgot és mint várható volt, senki-nek sem vala legkisebb kifogása is ellene s továbbá tisztán utiköltségre utalványoztak 100 ftot, miből egyébaránt még egy krajczárt sem látam, s a 'Bon'okat etc. magaméből fizettem és fizetem; mert a pénztárunk csak úgy áll, hogy már rosszabbul nem lehet. Hanem azért nincs semmi baj, s világos, hogy nattsádat éhen halni nem engedjük. Nem is látom át, miért függesztette fel útja folytatását ettől a tudósítástól. A dolog valósága az, hogy nem kell sem rejtélyekben sem metaphorákban beszélni, hanem, mikor kell, írja meg egyenesen és világosan, hogy 'szükségem van ennyire s ennyire'.

A küldeményt megkaptam, s a többiekkel együtt szorgalmasan gondozza S. Sándor. Bielz nagyon gyönyörködött benne.

A lopás dolgában fogva van vagy hat egyén, Jánosnéval és a geológussal együtt; köztök egy notorius tolvaj Fenesről, kit a kezében levő órával fogtak meg Sándor lévén a csendőrök kalauza a zöld sapkához. János uramat elbocsátottam, s ő nem győzi bámulni, hogy miért. — További tudósítását várja Brassai.”²⁴

1870. Így sértődötten kísértette őt meg Emil Brunner von Wattenwyl Bécsből augusztus 18-i levelében. Felajánlotta neki gyűjteményének őri állását évi 600 forint fizetéssel. Választ nem kapván szeptember 14-én újra kérdezi. Herman Ottó szeptember 25-én írta meg elutasító döntését Brunnernek, de előbb Brassaihoz fordult az osztrák entomológus levelével, aki írásban mondta el véleményét.

„Édes Herman ur! Tegnap javaslatára azért nem feleltem, mivel nem tudtam formába önteni a feleletet. Jobb is írásban; mert egyfelől megfontolást és szerkesztést igényel; másfelől hosszacsakán is kell motiválni.

Maga a felelet egyébaránt elég rövid s abban áll, hogy én azt az elmenő tervet oly gyermekes meggondolatlanságnak, vagy ha úgy tesszik meggondolatlan gyermekségnek tartom, melynek elémozditására egy lépést sem tehetek, egy ujjamat sem billenthetem jó lelkiismerettel.

Vegyük elébb a helyzetet.

Nagysád most egy közintézet hivatalnoka, és ezennel és ezentul egy magános egyén szolgája akar lenni.

Ne tiltakozzák a legkevésbé is a 'szolga' kifejezés ellen. Mihelyt egy egyén a másiktól fizetést vesz, már szolgája annak, a csizmatakarítás-tól a magán és belső titoknokig. Nagysád tehát tettesen és valóban Brunner ur komornyikjának áll.

Azt se gondolja, hogy a tudomány megnemesíti azt a szolgálatot. A tudomány, édes barátom, a nagysád esetében csak az a paszomántos liberia, melyet a nagy ur ád inasa hátára, nem azért hogy ennek adjon fényt, hanem hogy a magáét ragyogtassa.

Nagyon csalódik tehát nagyságod, ha azt hiszi, hogy a tudomány barátság kötelékül fog szolgálni a két fél közt. Ez erkölcsi lehetetlenség; mert a barátsági viszony fennállhatásának okvetlen feltétele a kölcsönös függetlenség. Ez pedig abban az esetben, midőn egyik a másikat éllelmezi, természetesen nem létezik.

Talán Brunner urnak minden aristokratai — (a legszélesb értelemben véve) — gyarlóságoktól ment személyes jellemét veti nattsád a mérlegbe? — Tegyük hogy úgy van; úgy de ennek megítélésére nincs fogantyuja. Mert az a Brunner, akinek nattsád vendége, mégpedig az ő kedvencz tanulmányát elémozditó, szenvedélyének szolgáló, ingyen és független szolgáló vendége, és az a Brunner, akinek nattsád fizetett cliense: az a két Brunner, mondom, különböző két egyén. Erre persze azt gondolja nattsád, hogy én pessimista vagyok. Ohajtom, hogy ne ocsúdjék kedvetlenül ki ámulásából. Nattsád tiltakozik a kedden estve említett közmondás ellen; félő, hogy rövid időn nem fog tiltakozni eme másik ellen: wessen Brod ich esse, dessen Lied ich singe.

És nagyon hibáznék nattsád, hogy az utóbbi mondást jelen helyzetére is alkalmazhatónak hinné. Hibáznék elsöben azért, hogy csak egy esetről, megfelelő mások összehasonlítása nélkül csak ferde és hebe-hurgya ítéletet hozna. Nattsádnak pedig, mint fiatal embernek, össze-

hasonlítható más helyzete még nem volt. Hibáznék másodszer a tényállás ellen. Mert ha őszintén visszatekint a múzeumnál megfutott pályájára, azt a vallomást kell tennie, hogy nálunk teljes szabadságban volt azt és akkor tennie, amit és amikor kedve volt tenni.

Ha szabad magamat is beléhoznom, hogy amennyiben rajtam állott, sem igenlegesen, sem nemlegesen, semmit sem tettem ami — olykor változó, azért azonban legkisebbé sem hibáztatandó — kedve telésében gátolta vagy csak korlátozta volna is nattsádat. De merem én jósolni, hogy ez a kedvező helyzet és állapot nattsádra nézve abban a pillanatban megszűnt, amelyben lábát az erd. múzeumból kivette. Ekkor egész vaskövetkezetességgel eléáll a feljebbi közmondás kényszerítő hatalma.

Ami már a hozzám intézett javaslatot illeti, megvallom, nem bírtam megérteni. Csak hozzávetőleg gondolom, hogy nattsád a kezén levő tárgyak rendezésére nézve *valakinek* utasításokat akar adni. Én ilyent feljebbi nyilatkozatom értelmében sem nem tudok, sem tudni nem akarok mást, mint magamat, aki tettelegesen levén a természetiek öre, köteles vagyok a bekövetkező katasztrópha idején nattsádtól a keze alatti tárgyakat hozzájáruló intések és utasítások számbavételével együtt átvenni; mire is minden pillanatban készen áll Brassai”²⁵

1871. Hogyan vett búcsút Herman Ottó a kolozsvári múzeumtól, azt Lambrecht Kálmán mondja el. De bizonyos, hogy esztendő végén még ott dolgozott

„T. Igazgató Urnak Jó reggelt! Éppen indulok Pestre néhány napra. A tudományos ülést nálam nélkül is meg lehet tartani, csak tegyék meg az illetők a szabályszerű lépést az elnökségnél. Irnokom, Bakcsi a pénztárnoknál dolgozik, onnan el lehet hivatni és szükségésekre felhasználni. Finály

T. Herman ur! Kérem küldjön egy kis jelentést az elnökhöz — gondolom írásban is elég lesz — hogy *szombaton* olvasni szándékszik. Brass”²⁶

Bár végére megfelhősödött, mégis mindig szívesen gondolt vissza Herman Ottó a múzeumnál eltöltött nyolc esztendejére.

JEGYZETEK

1. Lambrecht Kálmán: Herman Ottó. Bp. 1920. Részben ennek a személyes élményű, forráserejű monográfiának „A kolozsvári évek 1864—1872” c. fejezetére (16—25. p.) utalunk ott, ahol a levelek nem tárják fel az összefüggéseket.
2. Brassai Sámuel levele Herman Ottónak Kolozsvár, 1864. márc. 23. *Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (továbbiakban MTA)*. Most kell tisztázni Herman Ottó fizetésének dolgát. Igaz, amit Lambrecht mond (i. m. 15. p.), hogy Herman Ottónak 300 forintot fizetett Brassai a saját zsebéből. Ha anyagi nehézségbe keveredett is (i. m. 30. p.), az nem a fizetése miatt történhetett. Brassai 500 forintot ígért, de ebből maga csak 300 forintot vállalat és az Egylet tette hozzá a hiányzó 200 forintot, mint későbbben látjuk Lázár Kálmánnak 1865-ben írott leveléből.

3. Brassai Sámuel levele Herman Ottónak Kolozsvár, 1864. ápr. 9. *MTA*
4. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei 3. (1864/65) 84. p.
5. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei 3. (1864/65) 133. p.
6. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei 3. (1864/65) 87. p.
7. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei 3. (1864/65) 134. p.
8. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei 3. (1864/65) 129. p.
9. Brassai Sámuel levele Herman Ottónak Gyula, 1865. ápr. 8. *MTA*. Stein János volt az a kolozsvári könyvtáros, aki az Egylet kiadványait bizományba átvette és terjesztette.
10. Brassai Sámuel levele Herman Ottónak Pest, 1865. ápr. 24. *MTA*
12. Herman Ottó levele Lázár Kálmánnak. *H. és k. n. Fogalmazvány. Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményének Kézirattára (továbbiakban TTM)*.
13. Brassai Sámuel levele Herman Ottónak Kolozsvár, 1867. ápr. 9. *MTA*
14. Herman Ottó levele Csató Jánosnak Kolozsvár, 1868. jan. 30. *MTA*. Csató cikkének német kivonatában azt írja Herman Ottó: „Der entomologische Theil, für welchen das Materiale wohl vorhanden aber nicht bestimmt ist, bleibt vorläufig unberücksichtigt.”
15. Csató János levele Brassai Sámuelnek Konca, 1868. febr. 4. *MTA*
16. Herman Ottó levele Csató Jánosnak Bécs, 1868. febr. 11. *TTM*
17. Csató János levele Brassai Sámuelnek Konca. 1868. máj. 22. *MTA*
18. Csató János levele Herman Ottónak Konca, 1868. jún. 27. *MTA*
19. Csató János levele Herman Ottónak Konca, 1868. okt. 21. *MTA*
20. Herman Ottó levele Csató Jánosnak Kolozsvár, 1868. okt. 27. *TTM*
21. Csató János levele Herman Ottónak Konca, 1868. nov. 1. *MTA*
22. Herman Ottó beadványa az Erdélyi Múzeum-Egylet igazgató választmányához Kolozsvár, 1868. nov. 24. *MTA*
23. Herman Ottó levele Csató Jánosnak Kolozsvár, 1868. dec. 3. *TTM*
24. Brassai Sámuel levele Herman Ottónak Kolozsvár, 1869. júl. 21. *TTM*. Előmenetele miatt nem lehetett oka panasza. 1868 decemberében Kirschberg Herman Ottó segédőrt nevezi barátjának. 1871-ben megjelent cikkét maga is első segédőrként jegyzi.
25. Brassai Sámuel levele Herman Ottónak Keletkezését 1869. aug. 18. és szept. 25. közé kell tennünk. *MTA*
26. Finály Henrik levele Brassai Sámuelnek, az tovább Herman Ottónak H. n. 1871. dec. 14. *MTA*

OTTO HERMAN IM MUSEUM VON KOLOZSVÁR (1864—1871)
(Auszug)

Der Museum-Verein von Siebenbürgen (Erdélyi M. E.) hat 1864 einen Wettbewerb für den Posten eines ersten Custos Adjunkten ausgeschrieben. Der 29-jährige Otto Herman hat sich gemeldet, entweder für den ausgeschriebenen Posten oder für die Stelle eines Präparators. Samuel Brassai, eine herrvorragende Persönlichkeit der ungarischen Naturwissenschaften, war zu der Zeit Direktor des Museums, und er antwortete Otto Herman. Er beschrieb die Aufgaben des Museum-Adjunkten und die wissenschaftliche Bildung, die die Vorbedingung der Arbeit war. Zwar ist es Aufgabe des Vereins, die Bewerber auszuwählen, jedoch den Posten des Konservators könne er auf Grund des in der Bewerbung Angegebenen sogar sofort einnehmen. Otto Herman hat seinem in Kőszeg aufgegebenen Brief einwilligenden Charakters präparierte Tiere beigelegt, um seine Fachkenntnisse und seine Geschicklichkeit zu beweisen. Diese Muster gefielen sowohl Brassai als auch der Leitung des Vereins, so nahm Otto Herman am 1. Mai 1864 den Posten des Konservators im Museum von Clausenburg für jährlich 500,— Forint und freie Wohnung ein. Zwei Fünftel seines Gehaltes zahlte der Verein, drei Fünftel gab ihm Brassai aus eigener Tasche.

Damit begann die wissenschaftliche Laufbahn Otto Hermans. Zuerst ordnete er die zoologische Sammlung des Museums, gleichzeitig die Möglichkeiten deren Bereicherung suchend. Er unternahm Sammelexkursionen, zuerst in der Umgebung Clasenburgs, dann auch in ferneren Gebieten Siebenbürgens. Das gesammelte Material hat er allein oder mit Hilfe namhafter Wissenschaftler bestimmt und das Ergebnis in den periodischen Mitteilungen des Museums, in den „Annalen des siebenbürgerischen Museums“ veröffentlicht. Damit beabsichtigte er die wissenschaftliche Bedeutung des Museums zu erhöhen und das Niveau des sächsischen Vereins in Nagyszeben erreichen. Der wissenschaftliche Ruf des Museums gewann inzwischen des Vertrauen der Naturforscher, die ihre gesammelten Tiere zur Bestimmung ins Museum schicken. Mit den als Lohn zurückbehaltenen Tieren konnte die Sammlung weiter bereichert werden. Die Duplikate der zoologischen Sammlung wurden in einem Verzeichnis registriert und zum Tausch angeboten. Im Herbst 1868 beklagt er sich schon voller Stolz, dass er die Sammlung von 2634 Eiern, 15 000 Insekten, die Spiritussammlung sowie die Abteilung für Vögel und Säugetiere allein nicht mehr bewältigen kann.

Das Museum von Clausenburg ist die Vorschule von Otto Herman. In rasendem Tempo holt er dort die Fachkenntnisse nach, die er im ersten Drittel seines Lebens versäumte. Dass allein hätte ihn noch nicht zur Führerpersönlichkeit der ungarischen Naturwissenschaften des XIX. Jahrhunderts prädestiniert, sondern eher jene endgültigen Prinzipien, die jetzt zuerst konzipiert wurden, um ihn ein ganzes Leben unverändert zu begleiten. Schon ab 1865 spiegeln seine wissenschaftlichen Vorträge und Mitteilungen eine auf feste Prinzipien gebaute Weltanschauung wider. Kálmán Lambrecht — als junger Mann sein Mitarbeiter, später sein Biograph — erklärt diesen festen Standpunkt mit der Laufbahn Otto Hermans, als sein unruhiges Leben ihn zwang, den inneren Zusammenhang der Welterscheinungen zu suchen. Aus seinem Briefwechsel mit dem gleichaltigen Siebenbürger Ornithologen János Csató geht seine Vorstellung über die Arbeit im Museum, besonders in dem von Clausenburg, klar hervor. Das Museum muss wissenschaftlichen Charakter haben, und das muss sich in seinen Veröffentlichungen beweisen. Es muss also ein sachverständiges und tätiges Publikum erzogen werden. Die reifere Generation ist schon unfähig dazu, mit der Gründung des Instituts ist ihre Arbeit beendet. Der Jugend geht er voller Vertrauen entgegen. Als Mittel der Erziehung wählt er die Sprache und die Illustration. Deshalb hat er den Entwurf einer Muster-sammlung mit einem aufklärenden Heft zusammengestellt und begann seine volkstümlichen Vorlesungen über Grundbegriffe für die Studenten des reformatischen Kollegiums in Clausenburg.

Nicht weniger bestimmt und fest ist seine Meinung über die Rolle der Naturwissenschaften, die Schwierigkeiten eines selbständigen Beginns sieht er klar vor Augen. Wegen mangelnder ungarischer Fachliteratur und eigener Beobachtung konnte die einheimische Naturwissenschaft nur den wissenschaftlichen Errungenschaften fremder Völker folgen. Die Wahrheiten der Wissenschaft können auf das geistige und materielle Sein einer Nation nur dann wirken, wenn sie das gemeinsame Gut aller Schichten und Klassen bilden. Es muss also eine fortschrittliche Literatur geschaffen werden, die im Naturschatz im Geist der Nation ihren Ursprung hat.

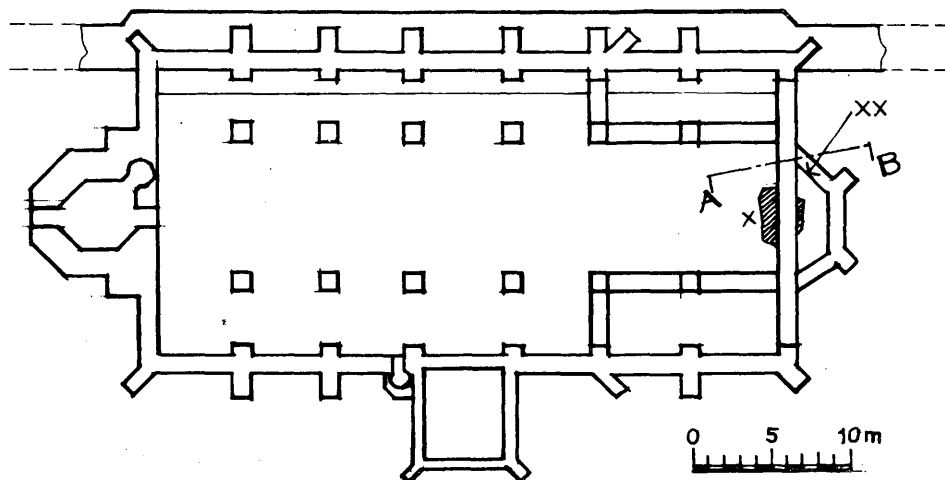
Sándor Huszty

XV. SZÁZADI EKEÁBRÁZOLÁS A SÁROSPATAKI GÓTIKUS TEMPLOM SZENTÉLYÉBEN

GÖMÖRI JÁNOS

A XV. sz.-ban épült sárospataki r. k. templomot az 1530-as évek második felében átalakították. A nyolcszög három oldalával záródó gótikus szentélyét lebontották és egyenes zárófallal helyettesítették. A régi szentélyt azonban csak az újonnan kialakított járósínt vonaláig bontották el, a járósínt alatt felmenő falai elég magasan megmaradtak.

1969 nyarán újabb kutatásokat végeztünk a már korábban feltárt¹ régi szentélynek a mai templomon kívül eső részén (1. kép), ahol az ÉK-i zárófal bevakolt, fehérre meszelt belső falán (2. kép) kusza bekarcolásokat figyeltünk meg. Nyomon kísérve a mészrétegbe karcolt vékony vonalakat, egy határozottan bevésett eketaliga és mellette egy halványabb eke rajzát vettük észre. Az eke mögött egy stilizált emberalak, a taliga előtt pedig valószínűleg a felszántott földet jelölő párhuzamos vonalköteg fedezhető fel. (3. kép) Ugyanitt néhány vonal talán a mészréteggel már lepergett iga-vonó állatokhoz tartozott. (4. kép)

1. kép. A templom alaprajza
X = oltár kő alapozása
XX = a bekarcolt falfelület

2. kép. A bekarcolt falfelület

A közleményben a taligás ekeábrázolást ismertetjük, figyelmen kívül hagyva a falfelületen található egyéb bekarcolásokat, spirális és egymást metsző kusza vonalakat és azt a néhány betűt, amelyeknek értelmét eddig nem sikerült megfejteni.

A rajz datálása

A sárospataki ekeábrázolás vázlatos, gyorsan felvetett rajz, amelyen az eke és taliga szerkezetének csak leglényegesebb összetevői szerepelnek. Az ikonográfiai anyaggal való egybevetése így aligha vethet fényt a bekarcolás időpontjára.² Különböző korok ekeábrázolásaihoz hasonlítva különben is kétes eredményre juthatnánk „mert egy-egy eke korát nem tudjuk pontosan meghatározni, hiszen a különböző formákat sokszor évszázadokon keresztül használták”.³

A templomra vonatkozó történeti és régészeti adatok segítségével a terminus ante quem elég nagy biztonsággal meghatározható. 1542. okt. 24-én kelt Perényi Péter levele a fogságból, amelyben várnagyának, Végh Antalnak meghagyja, hogy a templom építését félbe ne hagyják, fedélzetről gondoskodjanak.⁴ Ekkor a lebontott régi szentélyfal megmaradt része a bekarcolással már a föld alatt lehetett. Megerősíti ezt a feltevést az a

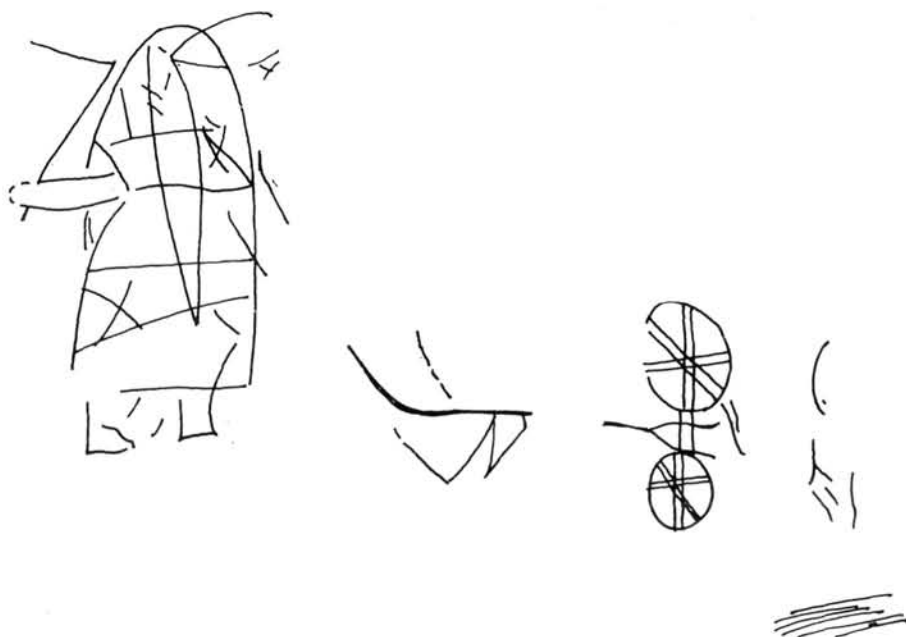
tény, hogy a gótikus szentély falait elfedő XVI. sz.-i föltöltésben I. Ferdinánd 1542-ben vert verdefényes dénárja került elő.⁵

A XV. sz.-i szentélyben *Molnár Vera* ásatásai során két padlószintet figyelt meg.⁶ Az alsó terrazzós szintet (— 253 cm) XIV. sz.-inak, a másik téglával burkolt járószintet pedig (— 210 cm) a XV—XVI. sz.-i templom átalakítás előtti padlószintjének tartja. Az utóbbi szintben feküdt Roycha pataki plébános (†1515) sírköve. (5. kép) A szintviszonyokat rekonstruáló metszetrajzról kitűnik, hogy az általunk vizsgált, bekarcolt falfelület a két járószint közé esik, tehát korábbi, mint az 1515-ös sírkövet tartalmazó téglaburkolatos szint, mivel az elfödi. Ezt a járószintet, a templom első burkolt padlóját, valószínűleg a XV. sz. végén, a templom építésének befejezésekor készítették. A templom 1492-ben épült fel feltehetően teljesen XV. sz.-i formájában. A déli előcsarnok egyik pilléréen nem régen még olvasható volt az 1492-es évszám. A bekarcolás tehát mindenképpen 1515 előtt, feltehetően 1492-nél korábban készült.

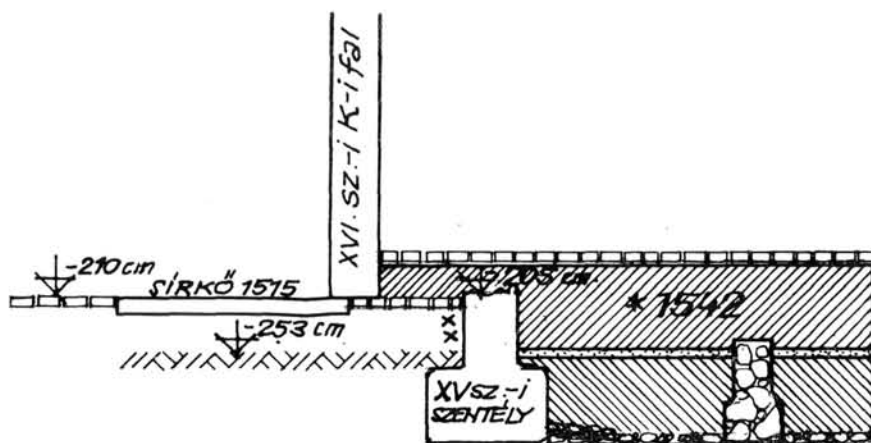
A templom építésére vonatkozó történeti adatok hiányában a terminus post quem meghatározásánál csak feltevésekre szorítkozhatunk. Stíluskritikai alapon a templom a XV. sz. 2. felére keltezhető.⁷ A — 253 cm

3. kép. A szántási jelenet

4. kép. Szántási jelenet ábrázolása M : 1:2

5. kép. Szintviszonyok a lebontott szentélynél
XX = bekarcolt falfelület

mélységben húzódó terrazzós padlószint, amelyet a rajz készítésekor használtak, feltevésünk szerint a templom első XV. sz.-i periódusának emléke a század 2. feléből.⁸ A rajzot a mészrétegbe karcolták, valószínűleg évtizedekkel a szentély felépítése után, nem sokkal a végleges padlószint kialakítása (1492?) előtt. Végeredményben az ekeábrázolást az 1480—1490-es évekre datáljuk.

A rajz készítője

A szántási jelenetet ábrázoló rajz a járószinttől 25—30 cm magasságban található a szentélyfalán. Gyakorlatlan kézre valló vonalai, a padlószinttől mért csekély magassága miatt gyermekrajznak tartjuk. Csak a fal tövében térdelve lehetett elkészíteni. A rajzoló az oltár mögött, a templomba lépőtől rejtve végezte munkáját. Érdekes, hogy a templom pillérlábazatainak későbbi, XVI—XVII. sz.-i bevései az akkori padlószinttől hasonló magasságban találhatók, s az ott firkálók ugyanúgy, a D-i templomajtón belépő elől takarva kívántak emléket állítani maguknak. A XV. sz.-ban a templom mellett állott a plébániai iskola,⁹ talán ennek egyik diákja karcolta a falra a jelenetet. Az 1489—90-ben Sárospatakon írt Szalkai-kódex szerint¹⁰ ebben az időben sok szó eshetett a pataki plébániai iskolában a szántógazdaságról is, a foglalkozásokon többször emlegették a város „gabona vetyzyt”.¹¹

Sárospatak a XV. sz.-ban fontos, országos vásár tartására jogosult mezőváros volt, s mint általában e korban elszaporodó mezővárosainkban, itt is jelentős gabonatermelés folyhatott.¹² Nem tartjuk véletlennek, hogy első három ekeábrázolásunk¹³ korban nagyjából egybeesik a mezővárosok számszerű növekedésének a XV. sz. 50—60-as éveire eső tetőződésével.¹⁴

Zenthei Mátyás címerében és a székelyderzsi templom címeres zárókövén ábrázolt XV. sz.-i ekék, a XVIII. sz.-i falusi pecsétek ekevas- és csoroszlyaábrázolásaihoz hasonlóan¹⁵ a mezőgazdasági munka szimbólumai, amelyeket kisebb-nagyobb felkészültségű művészek megrendelésre alkottak. Ezekkel szemben a sárospataki szántási jelenet ábrázolása egy gyermek spontán megnyilatkozásának tűnik. Így az eke és a taliga típusának meghatározására szorítókövetkező vizsgáldásunk körébe a Zempléni-hegységben, a Hegyközben nem régen még használt félvasekék¹⁶ néprajzi feldolgozásai mellett azokat a szántási jelenetet ábrázoló gyermekrajzokat is bevonjuk, amelyeket 1950-ben a „Dédapáink élete és foglalkozása” c. házi dolgozatok illusztrációiként a Hegyköz és a Bodrogeköz iskoláiból küldtek a Rákóczi Múzeumba.¹⁷

Kísérlet az eketaliga és az eke rekonstrukciójára

A határozott vonalakkal szinte a vakolatig bevéselt eketaliga rajza mellett halványabb vonalú, nehezen kivehető és sokkal elnagyoltabb az eke ábrázolása. Ezért először az eketaliga típusának meghatározását kíséreljük meg, utána próbálunk az eke szerkezetére következtetni. Ha ugyanis az

alapvető eketípusokhoz tartozó taligák sajátosságai elkülöníthetők¹⁸ a fő taligatípusokhoz is fontosabb részleteikben hasonló ekék tartoznak.

A szentély falán látható rajz hosszútengelyű, aszimmetrikus kerekű taligát ábrázol. A taliga rúdja furcsa módon nem a haladás irányába néz, hanem hátra az eke felé. A kerekék is felcserélve láthatók a rajzon. A nagy kerék, amelynek mindig a haladás irányába nézve jobb oldalon, a barázdában vagy a feltöretlen földön kell haladnia, itt bal oldalon található. Úgy véljük, nem a taligás ekével való szántás ismeretének hiányában, véletlenségből került sor a taliga beállításának felcserélésére, hanem a rajzoló a szántás egész műveletét eredetileg ellenkező irányba haladó képben akarta ábrázolni. Eredeti képszerkesztését azért adta fel, mert így jobban keze ügyébe esett a rajzolásra kiszemelt falfelület. Ez lehet a magyarázata a taliga és az eke vonalai közötti előbb említett különbségnek is.

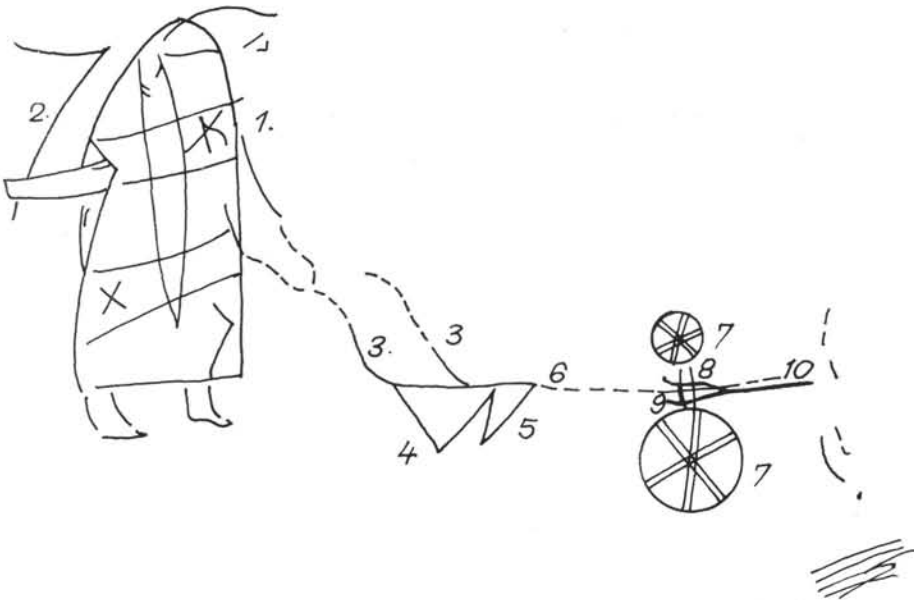
Egy rövid kísérletsorozat, amelyet 10—12 éves pataki iskolásfiúkkal végeztünk a falra rajzolás képszerkesztésének vizsgálatára, a fenti feltevést némileg alátámasztja:

Miután az egyik gyerek elmondta, hogy ő már látott taligás ekével való szántást, megkértük, rajzoljon le egy ilyen szántási jelenetet papírlapra. A rajzon szerepelt az eke (szarvak, gerendely, ekevas, csoroszllya) és a taliga (aszimmetrikus kerekű) a szántás irányában helyesen rajzolva). Rajta volt a rajzon az ember, az elmaradhatatlan ostorral, a ló és a szántóföldet jelölő hullámvonalak. Ugyanazok, mint a templomnál talált rajzon. Később több régi ekeábrázolást mutattunk neki és megmondtuk, hogy szeretnénk, ha valaki az iroda falára, a szekrény és a kályha közé rajzolna egy szép szántási jelenetet, de persze úgy, hogy az igazgató észre ne vegye. Magára maradt. Nem soká megmutatta az új rajzot, ami kompozíciójában és részleteiben szinte ugyanaz volt, mint amit korábban papírra készített. Csak néhány jelentéktelen részletet hagyott el és a vonalak voltak merevebbek. A korábban mutatott ekeábrázolások nem befolyásolták a rajz módosítására, a szántásnak és az ekének eléggé megszilárdult képe élt benne. A rajzot a padlótól 20 cm magasságba karcolta a falra, a szántás haladásiránya balról jobbra, megegyezett a templomnál talált ábrázolásával. A rajzot ugyanis a szekrény mellé térdelve, lábszárain ülve, térdén könyökölve készítette, lényegében abban a testtartásban, azokkal a mozdulatokkal, hasonló pszichológiai szituációban,¹⁹ mint félezer éve a templomnál rajzoló.

További négy tanulóval ismételtük meg a kísérletet. A papírra és a falra rajzolt jelenet között náluk is ugyanolyan hasonlóság figyelhető meg, mint az első rajzolóval. Csak egyik diák, aki a papíron még helyesen a csoroszllya elé rajzolta a taligát, a falon a kormánylemez mögé, az eke szarvai alá karcolta a kerekéket. Ők a padlótól 55—75 cm magasra rajzoltak, a szántást jobbról bal felé haladó jelenetként ábrázolva, tehát arrafelé, amerre a templomnál rajzoló az eketaligát irányította. A fallal szemben térdelve vagy guggolva²⁰ természetesen adódott az ilyen irányítás. Így, ha a ló rajzolásával kezdték a munkát, majd a taligával, az ekével és az emberrel folytatták, nem takarták kezükkel a már elkészült rajzot.

Messzemenő következtetéseket természetesen nem vonhatunk le a

fentiekből. Csak valószínűsítik feltevésünket, hogy a rajzoló, aki korábban a szentély falának magasabb részeire karcolta a vonalakat — akár azért választotta a padlóhoz közelebb eső falszakaszt, mert már csak itt talált üres helyet, akár azért, mert ide kényelmesebb testtartásban rajzolhatott —, úgy látott hozzá a szántási jelenet rajzolásához, hogy az eke jobbról bal felé haladjon, amit magasabb falszakaszon kényelmesen meg is valósíthatott volna. A taliga lerajzolása után azonban rájött, hogy ha balról jobb felé haladó ekét ábrázol, akkor nem takarja kezével a már bevéselt vonalakat, így tehát még időben megfordította az egész képet. Az igavonó állatok helyére, a taliga elé az ekét és az embert, utóbbiak helyére pedig az állatokat rajzolta, anélkül, hogy a taliga rajzát átjavította volna. Ha ezt a feltevést elfogadjuk, egyszerűen meg kell fordítanunk az eketaligát a rekonstrukciós rajzon (6. kép), azután láthatunk típusának meghatározásához.

6. kép. Rekonstruált rajz. 1. ember, 2. ostor, 3. ekesarvak, 4. kormánylemez (és ekevas), 5. csoroszllya, 6. gerendely, 7. kerekek, 8. tengely (és vánkos?), 9. eke juha, 10. vezér (rúd).

Az aszimmetrikus kerekű taliga rúdja két szárnyal kapcsolódik a hosszú tengelyhez. Az egyik szárny kissé nagyobb ívben ágazik el a vezértől és így emlékeztet az aszimmetrikus eketaligák jellegzetes tartozékára, a cságotóra (váltóra), amely a szántás szélességének szabályozására szolgál. Balassa Iván — aki a XVIII—XIX. sz.-i faekék osztályozása mellett az eke-

taligákat is csoportosította és beható vizsgálat alá vette — a cságotót XVIII. sz.-i találmánynak tartja.²² Valószínű tehát, hogy az ívesre rajzolt szárny kis elrajzolás.

Figyelemre méltó azonban, hogy a rúd két ága hátrafelé is meg van hosszabbítva, ami olyan juhos szerkezetű eketaligát enged feltételezni, amilyent *Kovács László* ismertet alapvető tanulmányában²³ a „József császár ekéjé”-nek nevezett²⁴ cseh-morvaországi eredetű eketípus mellett.

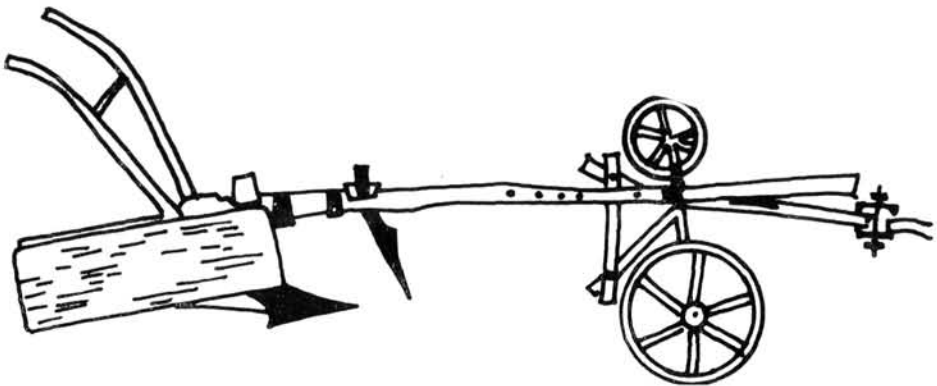
A vezér hátrafelé meghosszabbított végére felfelé görbülő, ív alakú fát szereletek „ezáltal támaszkodik a gerendely alsó részéhez, mint a szekér juha, a nyújtóhoz. Tulajdonképpen nincs is más szerepe, mint a lovas szekénnél a juhnak, a rudat tartja”.²⁵

A károlyfalvi iskolából beküldött hegyközi szekérről készült egyik gyermekrajz²⁶ igen hasonlít a pataki eketaliga ábrázolásához. Nemkülönböztetve egy másik hegyközi szekérről közölt szerkezeti rajz.²⁷

Az említett „eketípusnál . . . a gerendely meglehetősen hosszú (kb. 2,5 m), előlő végén egymástól 10 cm-nyi távolságban 10 fűrt lyuk van, a kakasszeg számára.”²⁸

Egy ilyen hosszú, egyenes gerendelyű, juhos ekét Peter de Crescentius „Ruralium commodorum libri decem” című, Prágában őrzött művének egyik iniciáléjában láthatunk.²⁹ A XIV–XV. sz. fordulójáról származó ábrázoláson aszimmetrikus kerekű taligát látunk, melynek hosszú tengelyére és a juhra fekszik az eke gerendelye. Nagyméretű csoroszlya, hosszú kormánylemez van az ekén. Kerülő eke, mivel két szarva és úgy látszik aszimmetrikus ekevasa van.

Feltevésünk szerint a sárospataki ábrázolás is hasonló eke elnagyolt rajza. (7. kép) A mélység szabályozása ennél a típusnál a gerendelybe fűrt lyukakkal történt. Attól függően, hogy a taligához közelebb, vagy távolabb rögzítették a gerendely segítségével az ekét, mélyebben vagy sekélyebben szántott. Hasonló mélységszabályozást figyelt meg *Ikvai Nándor* a Zempléni-hegység középső részén és *Balassa Iván* a Hegyközben³⁰ használt félfaekéknél.

7. kép. Az eke rekonstrukciója

A pataki ábrázolás ekéjének hosszú gerendelye alatti nagyobb háromszög a kormánylemez és ekevas, a kisebb háromszög a csoroszlya jelölésére szolgál. (A sárospataki Rákóczi Múzeum adattárában őrzött gyermekrajzok is általában így jelölik az eke e két fontos részét.) A rajzon csak az egyik ekeszarv vehető ki világosan. Bal kezével ezt tartja a kissé elméretezett, díszes ruhájú ember, akinek jobb kezében széles mozdulattal lendített ostort láthatunk.

Az ábrázolás, különösen az eke töredékes volta, a magarázat igen sok hibalehetőségét rejti magában. Elképzelhető a jobb rajzú taliga más értelmezése is, miszerint szimmetrikus lenne. Ez esetben nem valószínű, hogy ágyekéhez, kerülőekéhez tartozott volna, inkább váltóekével használták volna együtt. Mivel az eke másik szarva igen halványan látszik, az ábrázolásban egyszarvú váltóekét is sejthetünk. — Az eke váltóekéként való értelmezése azonban mai tudásunk szerint nem lehet helytálló,³¹ ezért az idézett analógia alapján, a halvány vonalat második szarvnak véve az ábrázolást kétszarvú kerülőekének tartjuk.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az 1480—90-es évekből fennmaradt sárospataki gyermekrajz, értelmezésünk szerint, aszimmetrikus taligájú kerülőekét ábrázol. Az ábrázolt taligás ekét Patak környékén használhatták. Az eke további vizsgálatával talán kiegészíthetők a Kárpát-medencei középkori ekék különböző típusainak elterjedésére vonatkozó eddigi kutatások.³²

Az eketaliga rajza első ilyen ábrázolás Magyarországon, s eketaligát tudtunkkal korábban nem említenek történeti forrásaink.³³ Bizonyos azonban, hogy taligás ekét, ha nem is általánosan, de széles körben használtak már a XIV. sz.-i Magyarországon is. Hiszen tőlünk Ny-ra és K-re a taligás eke évszázadokkal korábban feltűnik.³⁴ A taligás eke XIV. sz.-i magyarországi elterjedésére utalnak a korabeli nehézkekről szóló feljegyzések.³⁵

JEGYZETEK

1. *Détshy Mihály*: Beszámoló a sárospataki vár helyreállítási munkáiról. Műemlékvédelem III. (1969) 2. sz. 96—97. o.
Molnár Vera: Beszámoló a sárospataki gótikus templom 1964. évi ásatásáról. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964—65. 2. sz. Szeged, 1966. 129 o. 1. kép.
2. *Paul Brandt*: Schaffende Arbeit und bildende Kunst. Leipzig 1927. II. Abb. 9—11., 16., 19., 95., 98., 110—112., 211.;
Vaclav Husa: Homo Faber. Arbeitsmotive auf alten Abbildungen. Praha, 1967. Abb. 1—3., 12.,
Leslie Webber Jonnes—C. R. Morey: The Miniatures of the Manuscripts of Terence. Princeton—London—Leipzig. 1931. 334.,
Vasile Neamtu: Contributii la problema unelte or de arat din Moldova in perioada feudala. Arch. Moldovei IV. Bucaresti. 1966. 311. fig. 16.,

- Soltész Zoltánné*: A XVI. sz.-i kolozsvári könyvdíszek. Műv. tört. Ért. VI. (1957.) 2—3. sz. 49., 69. kép.
- Д. А. Рыбакова*: Очерки по истории деревни X—XIII. вв. Труды ТИМ. 32. Москва, 1956 рис. 7.
3. *Balassa Iván*: *Ernst Klein*: Die historischen Pflüge der Hohenheimer Sammlung landwirtschaftlicher Geräte und Maschinen. Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte. Band XVI. Stuttgart. 1967. Ethn. LXXIX. (1968) 1. sz. 143. Könyvismertetés.
 4. Idézi: *Szombathi—Gulyás*: A sárospataki főiskola története. Spatak. 1919. 30.
 5. Rákóczi Múzeum. Lsz. 70. 24. 13.
 6. *Molnár Vera*: A sárospataki r. k. templom szintjei. Rákóczi Múzeum. Adattár. Lsz. 67. 89. Itt köszönöm meg Molnár Verának, hogy közöletlen felméréseit felhasználhattam.
 7. *Molnár Vera*: Beszámoló a sárospataki r. k. templom 1964—1965. évi ásatásairól. Műemlékvédelem. X. (1966) 4. sz. 229.
 8. Az 1968—69. évi ásatások után nem tartjuk valószínűnek *Molnár Vera* feltevését (Vö. 7. jegyzet), miszerint a XV. sz.-i gótikus csarnoktemplom a helyén álló XIV. sz.-i bazilikás templom alapfalain épült volna fel. Így az említett szint XIV. sz.-i lenne s ábrázolásunkat is keltezhetnénk a XIV. sz.-ra, vagy a XV. sz. első felére. Összefoglalóan a templom kutatásáról ld. Magyar Műemlékvédelem 1969—70. c. kötetében.
 9. *Gömöri János*: Beszámoló a sárospataki r. k. templom mellett 1968-ban végzett ásatásról. A Herman Ottó Múzeum Evkönyve. IX. Miskolc, 1970. 119—124.
 10. *Mészáros István*: Szalkai László fogalmazási tankönyve 1490-ből. Filológiai Közl. 1966. 3—4. sz. 331.
 11. *Mészáros István*: A Szalkai-kódex glosszáinak helyesírása. Magyar Nyelv. 1966. 1. sz. 141.
 12. *Kubinyi András*: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán. Agrártört. Szemle VI. (1964) 3—4. sz. 400.
 13. *Sinkovics István*: Mezőgazdasági viszonyok. Magyar Művelődéstört. II. 115. Zenthei Mátyás V. Lászlótól 1456-ban kapott címerében; *László Gyula*: Székely faeke a XV. századból. Ethn. LXII. (1951) 1—2. sz. 158. o. A székelyderzsi vártemplom egyik címer alakú zárókövén.
 14. *Bácskai Vera*: Magyar mezővárosok a XV. sz.-ban. Bp. 1965. Értekezések a Tört. Tud. Köréből. Új sorozat. 37. 16. oldal grafikonja.
 15. *Heves megye műemlékei*. I. Bp. 1969. 440., 489., 511., 559., 567., 592., 609., 618., 625., 644., 661. képek.
 16. *Balassa Iván*: Földművelés a Hegyközben. (Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok. 1.) Bp. 1964.
Ikvai Nándor: Földművelés a Zempléni hegység középső részén. Műveltség és Hagomány. IX. Debrecen, 1967.
 17. Rákóczi Múzeum. Adattár Lsz. 55. 333—55. 357.
 18. *Balassa Iván*: A magyarországi faekék főbb típusai a XVIII.—XIX. sz.-ban Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. 1967—1968. Bp., 1968. 187.
 19. A szekrény védelme mögött az esetleg belépőtől rejtve.
 20. A rajz készítése közben — megszakítva a munkát — ketten lábszáraikra ülve pihentek. Lényegében abban a helyzetben, ahogy az első rajzoló dolgozott.
 21. Az egyik tanuló a papíron és a falon is a taligával kezdte a rajzot. Három hét múlva megismételve a kísérletet ugyancsak a taliga rajzolásával kezdte, majd az eke, a ló és végül az ember ábrázolása következett.
 22. *Balassa Iván* (18. jegyzet) 192. o. 18. kép.
 23. *Kovács László*: A Néprajzi Múzeum magyar ekéi. Népr. Ért. 1937. 1—2. 10. o. 11 ábra.
 24. *Dömötör Sándor*: Bakhátas szántás és a nyugat-magyarországi eketípusok. Néprajzi Értesítő 36. (1954) 160. 15. jegyzet. *Balassa Iván*. (18. jegyzet) 180. *Balassa Iván*. (3. jegyzet) 144.
 25. *Kovács László* i. m. 10.
 26. Rákóczi Múzeum. Adattár Lsz. 55. 331.

27. *Balassa Iván* (16. jegyzet) 139. kép.
28. *Kovács László* i. m. 10.
29. *Homo Faber* (2. jegyzet) Abb. 8.
30. *Ikvai Nándor* (16. jegyzet) 50—51.
Balassa Iván (16. jegyzet) 55.
31. *Balassa I.* szíves szakvéleménye szerint „ezen a területen váltóékét eddigi tudásunk szerint sohasem használtak, különben is ebben az időben azt is kétségbe lehet vonni, hogy egyáltalán volt-e váltóéke.”
32. *Kiss Attila*: A mohácsi későközépkori vaseszközlelet. (Adatok a Kárpát-medencei középkori ékek szerkezetéhez.) A Janus Pannonicus Múzeum Évkönyve. 1963. 159—166.
33. „1558 — Harom eke wasawal, talygayawal igayawal es mynden zezamawal eghe-tembe.” (*Magyar Oklevélszótár* 954.) A taligákat korábban valószínűleg azért nem említik, mert azok teljesen fából készültek (Vö. *Ikvai Nándor* im. 50.) így a hatalmaskodások ekerablásairól szóló oklevelekben vagy későbbi inventáriumokban inkább az eke értékesebb részeit, az ekevasat és csoroszyát sorolják fel.
J. A. Comenius, aki az *Orbis sensualium pictus* (A látható világ) c. könyvéhez 1653—54-ben Sárospatakon készítette az illusztrációkat, a szántás-vetésről írva a taligás ekének minden lényeges részét felsorolta, csak éppen a taligát nem említette, amit pedig ábrázolt a képen. (*Magyar Helikon*, Bp. 1959. 130. XLV.) *Balassa I.*: A magyar ekés földművelés kezdetei c. munkájában a „thaliga aratoria” első említését 1521-ből ismerteti. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1969—1970. 57.
34. *G. E. Fussel*: Eke és szántás 1800 előtt. Agrártört. Szemle. X. (1968) 3—4. sz. 343—354.;
Sz. A. Pletnyevá (Ot kocsevij k gorodam. MIA. 1967.) feltételezi, hogy a D-oroszországi szaltovói műveltség nehézekéi már kerekekkel voltak felszerelve a VIII—IX. sz.-ban. Idézi *Fodor István* könyvismertetésében. Századok 103. (1969) 1. sz. 137.; *László Gyula* i. m. 158. A derzsi eke is taligás szerkezetű volt.
35. *Belényessy Márta*: A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. sz.-ban. Ethn. LXV. (1954) 398—401. 68. jegyzet.

PFLUGDARSTELLUNG AUS DEM XV. JAHRHUNDERT
IN GOTISCHEM SANKTUARIUM DER KIRCHE ZU SÁROSPATAK
(Auszug)

Auf den Maurresten des Chors, das 1530 oder später abgerissen und aufgefüllt wurde, ist eine primitive Darstellung eines Pflügevorganges zu sehen. Die Ritzarbeit stammt wahrscheinlich von Kinderhand. Der Verfasser versucht mit Hilfe von Kinderzeichnungen aus den umliegenden Dörfern, anderen zeitgenössischen Pflugdarstellungen und ethnografischen Analogien den Typ des Pfluges festzustellen.

Der Verfasser nimmt an, dass es sich um einen Pflug mit asymmetrischer Pflugkarre handelt. Die Zeichnung kann in die Zeit zwischen 1480—1490 datiert werden. Die Mitteilung wird durch die verhältnismässig wenigen Darstellungen in der ungarischen Pflugliteratur begründet. Die genannte Darstellung ist ungefähr gleichaltrig mit den zwei ältesten Pflugdarstellungen, die in Wappen vorkommen. Die Karre ist das früheste Denkmal dieser Art, das wir kennen, obwohl Pflugkarren in Ungarn schon viel früher benutzt wurden, wie den historischen Quellen über die Pflüge im XIV. Jahrhundert zu entnehmen ist.

János Gömöri

ADATOK A MISKOLCI AVASI TEMPLOM TÖRTÉNETÉHEZ

K. KOVÁCS LÁSZLÓ

Az avasi templom Miskolc város egyik legszebb, legjellegzetesebb — szinte a legértékesebb — műemléke, sőt ez a templom a magyar késő gótikus építészetnek is jeles alkotása, nem csoda hát, ha meglehetősen sokan foglalkoztak már vele.¹ Sok adatot tártak fel a templom keletkezéséről, illetve kialakulása körülményeiről, fázisairól. Legutóbb MEGAY Géza munkáját olvashattuk a Herman Ottó Múzeum Évkönyvében.² Ez a munka az 1941-ben — a templom belsejében — végzett ásatások eredményeit közli. Sok új adattal és egy sereg problémával lettünk gazdagabbak. Ma már kezd kialakulni a templom gótikus állapotának a képe.

Továbbra is megoldatlan azonban a templomhoz épített kápolnák kérdése. Mert ilyenek is voltak. Az oklevelek ugyanis így beszélnek: „... ad capellam sancti Michaelis archangeli, ad latas ecclesie parochialis sancti regis Stephani fundate...” vagy: „... necnon Michaelis Archangeli, aliorumque omnium capellarum et altarium rectoratus, in ecclesia parochiali sancti Stephani regis existentium...”⁴ Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy a templomban voltak oltárok⁵ és léteztek kápolnák, amelyek a templom oldalához voltak építve. Ilyen kápolnának említik 1489-ben a *Szent Mihály arkangyal kápolnát*.⁶ MARJALAKI KISS Lajos ugyan azt állítja, hogy a *Szt. Mihály kápolna*, vagyis ez a kápolna a XV. században keletkezett és ez szolgált alapul az 1557-ben felépült harangtoronynak.⁷ Ezek szerint a *Szt. Mihály kápolna* különálló építmény és nem a *Szt. Istvánról* elnevezett parochiális templomhoz épített épület lett volna és ennek a különálló kápolnának volt a 6. számú jegyzetben szereplő *János* a plébánosa. Ezt a nézetet támogatná az a tény, hogy ugyanebben az időben — 1489. június 26-án — a parochiális *Szt. István* templom plébánosa *Themesváry Mihály* volt.⁸ A két dolog azonban nincs ellentmondásban egymással, hiszen *János* plébánosról az oklevél nem állít egyebet, minthogy perel a *Szt. Mihály arkangyal kápolna* javaiért. Véleményünk szerint a *Szt. Mihály kápolna* nem lehetett a *Szt. István* parochiális templomtól külön álló épület, hiszen a fent idézett latin szöveg azt mondja, hogy a kápolna a *templom oldalához*, a *templomhoz* (ad latas ecclesie parochialis sancti regis Stephani fundate...) épült.

Ma is megfigyelhető továbbá a templom északi falán, fent végigfutó *falvisszaugrás*⁹ (1. kép), ezt ugyan azzal magyarázzák, hogy azért van, mert odacsatlakozott egykor a sekrestye tetőszerkezete. Az 1939-ben, a templom

1. kép. Falviszaugrás az északi hajófalán. Ifj. Horváth Béla i. m. után

északi falánál végzett ásatások ugyanis feltárták a sekrestye falait. Az nem kétséges, hogy a mondott helyen a sekrestye falai is előkerültek, de bizonyos, hogy valamennyi falmaradvány, illetve fundamentum aligha tartozott a sekrestyéhez, hiszen alig képzelhető el, hogy a sekrestye — szinte az egész északi falat elfoglalta volna, a *falviszaugrás* viszont majdnem a teljes északi falhosszat érinti. Feltételezhetjük tehát, hogy az északi falhoz nemcsak a sekrestye épült, hanem a Szt. Mihály kápolna is, amelynek a bejárata lehetett a sekrestyéből is, vagy esetleg ott, ahol ma az északi falban a *rózsablak* van.

De ez még nem minden; még egy kápolnát kell az északi falhoz építve elhelyeznünk. Ez esetben pontosan meg is mondja az oklevél, hogy a templom északi, vagyis a város felőli oldalához van építve. Ezt a kápolnát, amelyet *Szűz Mária* mennybemenetelének tiszteletére szenteltek, 1488-ban már felépítették,¹⁰ de úgy látszik csak 1489. június 26-án szentelték fel. Íme az oklevél, amely erről a kápolnáról szól:¹¹

Nos Martinus Keresthwry Judex, Petrus Zabo, Blasius Mathee Jurati, necnon vniuersitas Ciuium et hospitem, diuitum et pauperum de Myskolcz ad vniuersorum, tam presentium, quam futurorum noticiam harum notarum litterarum serie volumus peruenire, Qvod quia Egregio domino Stephano Kowach de Chaba Magistro rotarum peditum Regie Maiestatis vnam Capellam ad laudem et honorem assumptionis Beatissime Virginis Marie ad latus Ecclesie nostre parochialis sancti Stephani Regis a parte septentrionali sew civitatis construere, *fundare edificare ac reformare* et ex proprijs suis bonis per ipsum acquisitis bene et vtiliter fundare et dotare

pro refrigerio anime sue vna cum honorabili domino Michaeli de Themiswar arcium liberalium facultatis Baccalaureo, nostro scilicet plebano, qui ab (.) a fundamento Ecclesiam nostram Sancti Stephani Regis cum prefata Capella vna nobiscum construere et edificare inceperat, pari voluntate concordiali (.) et vnanimiter dedimus, donauimus et contulimus. Ipse autem Egregius dominus Stephanus Kowach de prefata Chaba eandem Capellam pro honore assumptionis Beatissime Virginis Marie cum proprijs suis pecunijs per ipsum acquisitis bene et vtiliter fundauit edificauit ac ornauit, tectura videlicet lapidea tegendo, fenestris vitreis cum ferramentis, altare in eadem construendo pro honore prefate assumptionis Benedicte Virginis Marie et dotauit idem altare duabus Casulis cum suis omnibus attinentijs et apparamentis, libro vno videlicet Missale et calice ad cultum diuinum et Insuper duabus vineis valentibus florenos centum et sedecim, quarum vna Perselth vocata inter vineas Blasy Hewessy de Myskolcz ab orientali, et omnium sanctorum a meridionali partibus, ac altera Harasthrayaro penes vineam Beate Virginis in territorio et intra metas possessionis Chaba prefate (.) adiacentibus vno maccello inter alia maccella a parte teatri a finali maccello in ordine tercio, ac medio molendino duarum rotarum in Myskolcz existentibus et habitis, eandem Capellam sepe dictam ad victum et ad vsum rectoris eiusdem Capelle dotare curavit. Ideo Nos Rectoratum seu collacionis et donacionis auctoritatem Rectoratus eiusdem Capelle eodem Egregio domino Stephano Kowach de Chaba et per ipsum suis heredibus et posteris eorum vniuersis plenarie eciam de nouo et de presenti vna cum (.) prefati honorabilis domini Michaelis nostri plebani dedimus, donauimus et contulimus, ymmo auctoritatem collacionis et donacionis eiusdem Rectoratus Capelle eodem Stephano et per ipsum suis heredibus et posteris vniuersis damus, donamus et conferimus presencium per vigorem. In donando eciam et collacionis ac donacionis auctoritate eiusdem Capelle Ipsum Egregium dominum Stephanum Kowach et suos heredes et posteritates vniuersos contra quoslibet impetitores (.) tuemus (!). Hoc tamen expresso, quod si post mortem et tumulacionem ipsius Egregy Stephani Kowach heredes et posteritates ipsius (.) diuina dispositione defecerint, quos presens negocium seu collacionis et donacionis auctoritas Iuridice cernet, extunc volumus collacionem et donacionem Capelle seu Rectoratum eiusdem rewolui ad nos et nostros filios. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras, munimine Ciuitatis nostre sigilli roboratas duximus concedendas. Datum in Myskolcz feria sexta post festum sancti Johannis Baptiste Anno domini Millesimo quadringentesimo-octogesimo nono.

L. S.

Paulus de Kamancz
in hys notarius m. p.

Magyar fordítása:

Mi Kersezhury Márton bíró, Zabó Péter, Mathé Balázs esküdtek, valamint a miskolci polgároknak és hospeseknek, szegényeknek és gazdagoknak összességé mind a mostaniaknak, mind a jövőbbelieknek tudomására

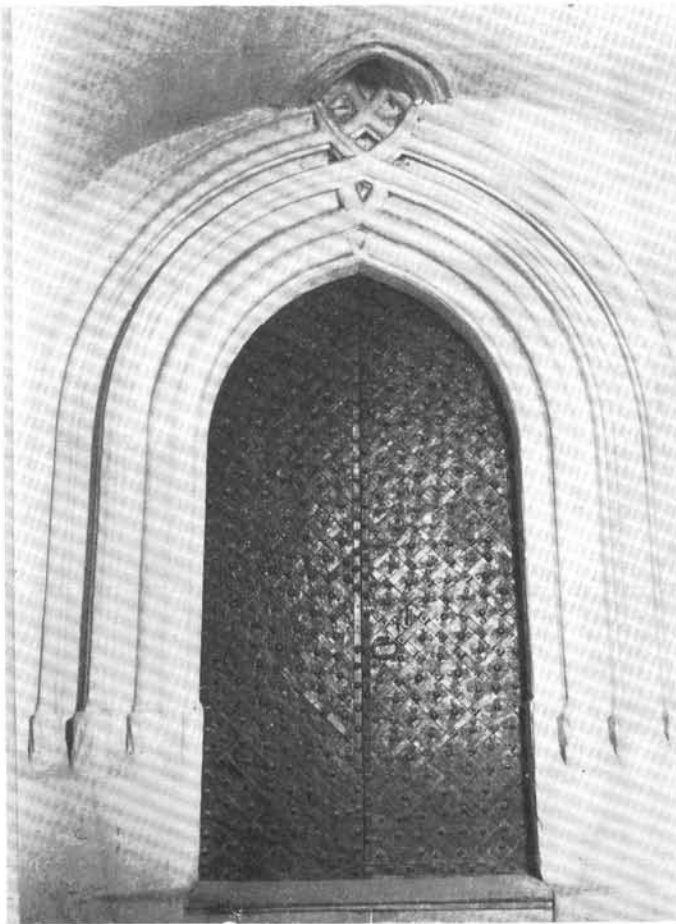
akarjuk hozni ezzel az oklevelünkkel, hogy mivel a kiváló csabai Kowách István úrnak, a királyi felség gyaloghadai parancsnokának, közös akarattal, egy lélekkel és beleegyezően adtuk, megadtuk és engedélyeztük, hogy a Szent Istvánról nevezett parochiális egyházunk oldalához Északon, azaz a város felüli részen, a boldogságos Szűz Mária mennybemenetelének tiszteletére és dicsőségére kápolnát építsen, alapítson, megújítson és szerzett javai-ból jól és hasznosan fundáljon és javadalmazzon lelke nyugodalmára, plébánosunkkal, a tiszteletre méltó Themesváry Mihály úrral, a szabad művés-ségek bakkalaureatusával együtt, aki a Szt. Istvánról elnevezett templomunkat az alapok (. . . .)-tól az előbb mondott kápolnával, velünk együtt tervezte és építeni, rakni kezdte, a jelenlevők (. . . .) és akarata szerint átengedjük neki és támogatjuk őt. Maga pedig az említett kiváló csabai Kowách István úr, a Szűz Mária mennybemenetelének tiszteletére ezt a kápolnát a maga pénzén hasznosan és jól alapította, építtette és felékesíttette beboríttatván t. i. kővel, vasalásokkal ellátott üvegablakokkal, oltárt építtet-vén benne Szűz Mária mennybemenetelének tiszteletére; ellátta ezt az oltárt tartozékaival és szerelvényeivel egyetemben két miseruhával, egy mise-könyvvel és az istentisztelethez kehellyel. Adott ezenfelül 116 forintot érő két szőlőt, ezek közül a *Perselth* nevű miskolci Hewessy Balázs Keletre és a Minden Szentek Délről fekvő szőleje között, a másik a *Harazthrayaró* a Boldogságos Szűz szőlleje végében, az említett Csaba birtok területén és határai között fekszik; valamint egy mészárszékét, amely a többi mészárszék között, a piac felől a szélső mészárszék-től rendben a harmadik, vala-mint egy kétkerekű malom felét, amik mind Miskolcon vannak és birtokol-tatnak. Ellátta az említett kápolnát a kápolna rektorának élmezésére és hasznára. Mi tehát az említett kápolna rektori vagyis rektorsága adományozásának jogát csabai Kowách István úrnak és általa összes örököseinek ad-tuk, adományoztuk és megadtuk teljességgel a jelenben és mostantól fogva. úgyszintén (. . . .) az említett tisztelendő Mihály úr, plébánosunk bele-egyezésével; azaz a kápolna adományozásának jogát István úrnak magának és általa pedig összes rokonainak és utódainak adjuk, adományozzuk és megadjuk ennek az oklevelnek az erejével. A kápolna adományozásának és odaadásának jogával Kowách István urat, összes utódját és örököseit mindenféle támadóval szemben megvédjük. Hozzáteve azt is, hogy ha a ki-tűnő Kowách István halála és eltemettetése után örököseinek és utódainak Isten rendeléséből magvuk szakad, akiket t. i. az adományozás, vagyis oda-adás felhatalmazásának jelen ügye jogosan meg fog illetni, akkor akarjuk, hogy a kápolna, azaz a rektorságnak adományozása és odaadása háramoljék vissza ránk és fiainkra. Ennek a dolognak az örök emlékezetére és érvé-nyességére adtuk ezt az oklevelünket. Kelt Miskolcon, az Úr 1489. évében Keresztelő Szt. János ünnepe utáni pénteken (június 26-án).

Kamancz-i Pál sk.
az itteni jegyző

Ez az oklevél néhány figyelemre méltó adatot tartalmaz. Mindenek-előtt, hogy a város rendelkezett és élt a *ius patronátussal*, amelyet még Zsig-mond királytól kapott 1411-ben. Szól továbbá ez az oklevél a *Szűz Mária*

mennybemenetelének tiszteletére felszentelt kápolnáról és annak pontosan megmondja a hová építése helyét is. Fontos adat, hogy ez az oklevél megmondja, ki volt a ma is álló, gótikussá átépített templom tervezője és építője: *Themeswáry Mihály* plébános, a szabad művészetek bakkalaureatusa, aki az oklevél idejében a templom plébánosa volt és akinek a beleegyezése kellett ahhoz, hogy csabai Kowách Istvánnak a *Szűz Mária-kápolna* kegyuraságát a város odaadhassa.

Az oklevél tehát meghatározza a kápolna elhelyezését, de továbbra is kérdés, hol, az északi fal melyik részén állhatott ez a kápolna? Erre a kérdésre csak az északi fal mentén végzendő részletes — az 1895-ben az északi „bejárat” elé épített cinteremre is kiterjedő — ásatás adhat bizonyos megnyugtató választ. Addig is mi — az adományok mennyiségéből, minőségé-

2. kép. Az északi bejárat kapu. Ifj. Horváth Béla i.m. után

ből és az alapító személy rangjából, társadalmi állásából stb. — feltételezzük, hogy ez a kápolna nem volt jelentéktelen kis építmény, és nem lehetetlen, hogy az északi bejáratnak nevezett gótikus ajtó (2. kép) ennek a kápolnának az ajtaja volt, amely a kápolnát a templommal összekötötte. Figyelmet kell itt szentelnünk annak a ténynek is, hogy az 1924-ben végzett helyreállítási munkálatok során a különböző mészrétegek alól felirat került elő, efölött a gótikus ajtó fölött, amely feliratban szerepel az 1489-es évszám és a *Joannes* név. MEGAY Géza szerint „Az évszám vagy a templom nagyméretű átalakításának, vagy inkább a teljesen elkészült templom felszentelésének az idejét jelenti”¹². Mi sokkal valószínűbbnek tartjuk, hogy az évszám a Szűz Mária-kápolna felszentelésének az idejét jelzi — ami egybeeshetett a teljesen elkészült templom felszentelésével is — és a *Joannes* név nagyon is egybevág az oklevél datálásában szereplő: ... *feria sexta post festum sancti Johannis Baptiste* ... Keresztelő Szt. János nevével. A dolog természete kizárja, hogy a feliratban esetleg a kápolna papjának a neve szerepelne; egyelőre nem is tudjuk, hogy ki volt akkor a kápolna papja.¹³

Az oklevélből látszik, hogy komoly gazdasági alap biztosította a kápolna fenntartását, funkciójának a teljesítését és a benne alkalmazott káplán fenntartását, megélhetését. Ezeket a javakat, ha a rendelkezések nem voltak pontosak, vagy a róluk szóló oklevelek elvesztek, de nagyon sokszor önkényesen is, a város a minden templomokra kiterjedő *ius patronátusának* erejével a maga hasznára igyekezett fordítani; így támadt per a Szt. Mihály-kápolna javai miatt is.¹⁴

De nemcsak az egyháznak, illetve az illető kápolna papjának támadt vitája — a javak miatt — a várossal, hanem előfordult az is, hogy a plébános bitorolta el a kápolna alapítójának, építtetőjének, adományokkal ellátójának a *kegyúri jogait* és tette lehetetlenné a kápolna eredeti rendeltetése szerinti funkcióját. Egy ilyen esetről szól — éppen a fent írt Szűz Mária mennybemenetelének tiszteletére szentelt kápolnával kapcsolatban — az itt alább közölt oklevél is:¹⁵

Nos Bartholomeus decretorum doctor custos canonicus et vicarius in spiritualibus ecclesie Agriensis et causarum auditor generalis, ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod in anno domini infrascripto orta fuit coram nobis quedam contentio et litis materia inter egregium Stephanum Kowach dictum de Chaba ut actorem et principalem ab una, necnon discretum Valentinum presbiterum de Myskoltz velut in causam attractum et adverso principalem partibus ab altera de et super facto spoliationis iuris patronatus ipsius Stephani Kowach quod in Capella Assumptionis beate Marie virginis ad latus ecclesie Sancti Stephani Regis in dictum Myskolcz constructa habuit et eiectione capellani sui de dicta capella et non permissionis divina in eadem celebrare necnon iniuriarum dampnorum et earum occasione, cuiusquidem Stephani actoris nomine oblata fuit coram nobis actio per suum legitimum procuratorem in hec verba:

Actio nobilis Stephani Kowach de Chaba contra Valentinum presbiterum de Myskolcz hec est:

Quod prefatus Stephanus Kowach a multis retroactis annis fuisset et

esset patronus Capelle beate virginis Assumptionis ad latus ecclesie Sancti Stephani Regis in dicta Myskolcz constructe et ipse eandem Capellam sufficienter dotasset et per amplius dotare nittitur edificassetque et fuisset in pacifica possessione eiusdem iurispatronatus, tamen dictus Valentinus presbiter, nescitur quo iure ymmo preter viam iuris et de facto eundem Stephanus actorem in iure patronatus dicte Capelle fere iam quinque annis revolutis spoliavit et sibi ipsi ius patronatus dicte Capelle usurpasset et appropriasset in magnum preiudicium et dampnum dicti Stephani valde magnum, quas et que in animum revocavit salvis expensis factis et fiendis et interesse noluisse pati pro quadringentis florenis auri puri, quare petit procurator dicti Stephani Kowach eundem Valentinum presbiterum ab ipsa Capella et eiusdem iurispatronatus removeri, eundemque Stephanum Kowach in dominium eiusdem restitui et reintegrari, ipsumque Valentinum presbiterum pro iniuria et interesse in dictis quadringentis florenis et litis expensis condemnari viis iuris et remediis opportunis, salvo iure addendi mutandi rem, lite igitur coram nobis legitime contestata, factisque positionibus et ad ipsas respansionibus subsecutis. Tandem per partes conclusum extitit hincinde, nos etiam parte ab altera in Christi nomine conclusimus et pro concluso habuimus. Visis itaque et auditis partium iuribus et rationibus respansionibus ad positiones, quo ad plenum investigatis et cognitis ipsius cause meritis ac equa iustitie lance discussis deliberationem insuper nobiscum et cum peritis prehabita diligenti dei nomine invocato procuratoribus partium propter hoc in presentia nostra constitutis et sententiam ferri postulantibus nostram tulimus sententiam diffinitivam, sedentes pro tribunali in scriptis in hec verba: Christi nomine invocato pro tribunali sedentes ac solum deum et eius iustitiam pre oculis habentes, in causa mota et que nunc vertitur coram nobis inter egregium Stephanum Kowach in Chaba commorantem velut actorem et principalem ab una, necnon discretum Valentinum presbiterum de Myskolcz Agrie nunc commorantem velut in causam attractum et ex adverso principalem partibus ab altera, de et super facto spoliationis possessionis antedicte iurispatronatus Capelle beate Marie virginis ad latus ecclesie Sancti Stephani Regis in Myskolcz constructe et eiectionis violenter et temerarie ab eadem Capella capellani prefati Stephani Kowach, necnon turbationis divinorum officiorum quod idem ob refrigerium sue et parentum suorum in eadem Capella ordinaverat, earumque occasione per hanc nostram sententiam diffinitivam, quam natura deliberatione sepenominata inter nos prehabita participato prius consilio iurisperitorum, aliarumque sapientum, dicimus, decernimus, declaramus et pronuntiamus: prefatam occupationem Capelle beate Marie virginis ad latus ecclesie Sancti Stephani in Myskolcz constructe, per dictum Valentinum pro tunc factam ac eiectionem capellani ipsius Stephani Kowach, necnon turbationem divinorum officiorum, quod idem ob refrigerium salutis sua et parentum suorum in eadem Capella ordinaverat, esse temerarias illicitas iniquas iniustas et de facto presumptas, easque facere minime licuisse et neque licere eotum de presenti, eundemque Stephanum Kowach et eius capellanum in pacificam possessionem eiusdem Capelle restituendum esse et restituimus, et prefatum Valentinum presbiterum in expensis per pefa-

tum Stephanum Kowach in in presenti lite factis condempnandum esse et condempnamus, quarum taxationem nobis imposterum reservamus.

In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium praemissorum presentes literas nostras fieri et sigilli nostri impressione unacum subscriptione Notarii nostri publici infrascripti fecimus communiri.

Datum Agrie, vicesima nona die mensis May. Anno domini millesimo quadringentesimo nonagesimo tertio (1493. V. 29.) lecta, lata et in scriptis pronunciata fuit hec nostra diffinitiva anno immediate suprascripto, indicatione undecima, dié vero vicesima nona prescripti mensis May, hora sextorum vel quasi, in atrio superioris domus habitationis nostrae, ubi tunc pro tribunali sedimus, pontificis sanctissimi in Christo patris et domini domini Alexandri divina providentia pape sexti anno primo, presentibus ibidem honorabilibus magistris ac discretis viris dominis Anthonio de Berekzaz, Matheo de Wary canonicus dicte ecclesie Agriensis, Thoma Bagh rectore altaris Sancti Georgii martiris in dicta ecclesia Agriensi, Paulo plebano Sancti Jacobi apostoli de civitate Agriensi, Johanne de Saros alias plebano, necnon nobilibus Wolffgango Agriensi commorante et Georgio de Kazyncz, aliisque quampluribus testibus fidedignis.

Ac ego Thomas Mihaelis Remethe de Lyzka, Agriensis dyocezis, publicus apostolice auctoritate notarius, ac coram prefato domino Bartholomeo vicario presentis cause ac sedis et consistorii Agriensis scribe et notarius, quia prefatis petitionibus responsionibus ac litis contestationi, cause conclusionem diffinitive in scriptis pronuntiatione, aliisque omnibus et singulis premissis, dum sic, ut premititur coram eo domino vicario agerentur et fierent, unacum prenomatis testibus presens interfui, aequé omnia et singula sic fieri vidi et audivi, ac in notitia recepi, ideo me subscripsi, signoque et nomine meis solitis et consuetis, unacum appressionem sigilli prefati domini vicarii de eius mandato consignavi et roboravi, in fidem et testimonium omnium premissorum requisitus et rogatus.

Magyar fordítása:

Mi Bertalan az egyház-jog doktora, az egri püspökség helynöke lelki-ekben, általános ügyhallgató, mindenkinek tudomására akarjuk hozni, hogy az alulírt esztendőben ellentét- s peranyag került elénk, egyrésztől nemes Csabai Kowách István felperes, másrészt tisztelendő Bálint pap, mint alperes közt és viszont, ama tény miatt, hogy a miskolci Sz. István király-templomának oldalához épített Szűz Mária Mennybemenetelére felszentelt kápolna kegyúri jogát Kowách Istvántól Bálint pap elbitorolta, s Istvánnak megtiltotta az ott való templomi tevékenységet, ezzel őt jogtalanul megkárosította s ezért fordult felperes ügyvédje útján ítélőszékünk elé e szakkal:

Nemes Kowách István keresete Bálint miskolci pap ellen:

Mivel említett Kowách István hosszú évek óta volt a miskolci Szent István-templom oldalához épített Szűz Mária Mennybemenetelére szentelt kápolna építtetője, fenntartója, mint kegyura s továbbra is fenntartó adományozója óhajt lenni, de említett Bálint pap, nem tudni mi jögon, de minden jogi eljárás nélkül és ténylegesen már körülbelül öt év óta Istvántól el-

rabolta s a kegyúri jogot magának eltulajdonította István nagy kárára, aki ezt a megrövidítést — leszámítva a már ráfordított és még ráfordítandó költségeit és kamatait — négyszáz arany forintért sem hajlandó eltérni, ennél fogva ügyvédje azt kéri, hogy Bálint paptól ítéletileg vegyék el a kegyuraságot és Kowách Istvánt helyezték vissza bele, úgy hogy alperest 400 a. forint kártérítésre és a peres költségek megfizetésére ítélik a jog és a peres törvény útján, fenntartva felperes részére azt a jogot, hogy a per folyamán követelését változtathassa, ahogy azt a vád és a védelem fordulatai kívánják. Ebben a felek meg is egyeztek, mi pedig Krisztus nevében végítéletet mondjunk.

Meghallgatva a feleket, a vád és a védelem okoskodásait s feleleteit megvizsgálva, s mérlegelve azokat az igazság serpenyőjén, s jogi szakértők véleményét is szorgalmasan kikérve, Isten nevére hiva segítségül, az előttünk álló peres felek ellentétes álláspontjában, mint illetékes törvénytevő hatóság, írásban ezt az ítéletet adjuk:

Krisztus nevére hiva segítségül, mint illetékes bíróság, s egyedül csak Istent s isteni igazságot tartva szemünk előtt, ebben az előttünk folyó perben Kowách István csabai lakos, mint felperes, a most éppen Egerben tartózkodó Bálint miskolci pap, mint alperes s viszont közti perben, amely az alperest a miskolci Szt. István templom oldalához épített Szűz Mária kápolna kegyúri jogának eltulajdonításával vádolja, s felperes káplánjának ottani egyházi tevékenységének megzavarásával, amikor alperes megakadályozza felperest, hogy abban a maga és szülei lelkiüdvéért szentmiséket mondhasanak káplánjai, ebben a perben végítéletünkhöz bölcs jogi szakértők véleményét is kikérve s mérlegelve kimondjuk, kijelentjük s kihirdetjük, hogy a perben forgó miskolci Szent István-templom oldalához épített *Szűz Mária-kápolna* elfoglalását Bálint pap által, s Istvánnak kizárását onnan, hogy káplánjai ott szentmiséket mondhasanak az ő s szülei lelkiüdvéért, ezt vakmerő, jogtalan s megengedhetetlen jogeltulajdonításnak tartjuk, elítéljük s a jelenben nem tűrjük, hanem Kowách Istvánt s káplánját a kápolna jogainak békés birtokába visszahelyezzük, Bálint papot pedig ebben a perben peresztesnek ítélik Kowách Istvánnal szemben, a peres költségek megfizetésére és kártérítésre is kötelezzük, ennek az összegnek a meghatározását magunknak tartjuk fenn későbbben.

Mindennek hitelességére, s bizonyosságul adjuk jelen levelünket pecsétünk reányomásával s közjegyzőnk jegyével s aláírásával megerősítve.

Kelt Egerben, május hó 29. napján, az Úr 1493. esztendejében, összeolvastva, ellenőrizve s írásban is kihirdetve, mint a mi illetékes végítéletünket a fentnevezett évben, a 11. indikcióban, május 29-én mintegy 6 óra körül a mi lakásunk emeletének csarnokában, ahol ítélni szoktunk, Krisztusban szentséges atyánk VI. Sándor pápának első évében, amikor jelen voltak a következő tiszteletreméltó egyháziak: Beregszász-i Antal, Váry-i Máté kanonokok, Bag Tamás az egri Szt. György oltárának igazgatója, Pál az Eger-városi Szt. Jakab-templom plébánosa, Sáros-i János volt plébános, a nemes világiak közül az egri lakos: Farkas, Kazyncz-i György, s sokan mások, mint megbízható tanúk.

És én Lyszka-i Remethe Mihály fia Tamás egri egyházmegyes, apostoli

közjegyző s Bertalan helynök úrnak, meg a jelen pernek és az egyházi törvényszéknek írnoka és jegyzője, aki a jelen per folyamán az ítéletmondásig mindvégig jelen voltam a fentnevezett tanúkkal együtt, s mindent, ahogy történt, láttam, hallottam, feljegyeztem, írásba foglaltam, aláírtam, szokott és hivatalos jegyzői jegyemmel elláttam, s a helynök úr pecsétjét is az ő megbízásából reányomva megerősítettem mindennek, ami történt hitelesítésére s bizonyosságára, mint erre hivatott és felkért. (Közjegyzői jegy; a pecsétnek csak a zsinórzata van meg.)

Hogy végül is mi lett a sorsa ennek a *Szűz Mária-kápolnának*, nem tudjuk. Sem a szakmunkák, sem más források nem szólnak róla. A mi tudomásunk szerint egyelőre csak ez a két — itt közreadott — oklevél szól róla. Azt sem tudjuk, hogy végül is megmaradt-e csabai Kowách István a kápolna kegyuraságában. Végrendeletében — amit 1501. december 30-án írt¹⁶ — nem emlékezik meg a kápolnáról, pedig ugyancsak bőkézzel hagyományozta javait. Végrendeletéből tudjuk, hogy temetkezési helyül a diósgyőri pálosok klostromát választotta és az örök időknön át — a lelkiüdvéért — mondandó misékért 400 arany forintot hagy a klostromnak. Amikor elég fiatalon 1502. legelején — meghalt, végakarataához híven, a mondott pálosok klostromában temették el.¹⁷ A kápolna sorsáról a maradékai iratai sem hagytak ránk semmi emléket. Lehetséges, hogy csabai Kowách István végül is lemondott, illetve eladta kegyúri jogát valakinek. Különben lehetetlen, hogy végrendeletében ne emlékezett volna meg róla, amikor az építésben levő csabai templomra is tetemes összeget hagyományozott. Annyit tudunk csak, hogy utódai birtokában ismét szerepelt a *Perselth* nevű szőlő¹⁸.

Kérdés még, hogy ki volt ez az itt emlegetett csabai Kowách István? Az oklevelek szerint a Miskolc melletti Besenyő helységből származtak az ősei. Apja az a Kowách István volt, akit Mátyás király oklevelei úgy emlegetnek, mint kamarai tisztviselet¹⁹, majd pedig, mint szebeni, dési, széki, nagybányai kamara grófot és budai bírót.²⁰ Apja kétszer is nősült; első felesége csabai Szuhay Erzsébet (csabai Szuhay Vince és csabai Chabay Anna leánya) volt, akitől Miklós²¹ és a mi Istvánunk született; második felesége pedig vezekeni Thombolth Zsófia (vezekeni Thombolt Péter és csabai Szuhay Zsófia leánya) volt. Ettől a második feleségétől született két leánya: Magdolna (apáca) és Katalin (románfalvi Feyér Jóné).

Csabay Kowách István, mint Mátyás király miskolci gyaloghadainak — az ott központosított egyik *rottának* — a parancsnoka Mátyás haláláig, s valamivel még azután is, szüntelenül katonáskodott. Eredményes hadi tevékenységét többször is birtokadományozással és az itt közölt címeradományozással ismerte el a király:

Nos Mathias dei gratia rex Hungarie, Bohemie etc. memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit universis, quod nos attentis et consideratis fidelitate et multimodis servitiis fidelis nostri egregii Stephani Kowach de Myskolcz, magistri rotarum peditum nostrorum, per eum primum sacre huius regni nostri Hungarie corone, tandemque maiestati nostre sub locorum et temporum varietate cum omni fidelitatis constantia et sollicitudine indefessa exhibitis et impensis, quorum intuitu

3. kép. Csabai Kowách István 1479-ben Mátyás királytól kapott címere

volentes eum favore nostro regio prosequi gratioso, hec arma seu nobilitatis insignia, videlicet scutum seu clipeum rectum celestini coloris fundum illius fluuiolo interfluente, in quo strutio naturalibus suis coloribus effigata, cruribus pedibusque rubeis, uno pede in fluuiolo stare altero vero unionem eleuasse, rostro rubeo quippe soleam ferream deaureatam tenere atque ad dextram scuti latus conuersa esse cernitur. Supra scutum stat galea argenteo fulgore radians, quibusdam floribus aureis lazureo et argentei rubeo colore mixtis ex utraque parte scuti a cervice galee in modum aulee defluentes et quasi fortis ventí agitatione hincinde sparsim supra deque ipsum vibrati. Supra vero galeam pro crista regio aureo diademate strutionem alii per omnia conformem proferenti ornatam, prout in principio harum nostrarum litterarum arte pictoria figurata clarius existunt distinctiusque expressata, animo deliberato et ex certa nostra scientia eidem Stephano Kowach de Myskolcz et per eum Gregorio et Stephano filiis eiusdem, necnon discreto Nicolao presbytero fratri Stephani Kowach de Myskolcz carnali, ipsorumque heredibus et posteritatibus masculini sexus uniuersis, de novo et ex novo dedimus, donauimus et contulimus, ymmo ex habundan-

tiori nostre regie potestatis plenitudine et gratia speciali concedimus et presentibus elargimur, ut ipsi pretacta arma seu nobilitatis insignia a modo inantea ubique in preliis, duellis, hastiludiis, torneamentis, ac aliis exercitiis nobilibus et militaribus, necnon in sigillis, velis, annulis, cortinis, tentoriis et auleis, generaliter vero quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub mere et sincere nobilitatis titulo ferre, gestare, omnibusque et singulis gratiis, honoribus, privilegiis, libertatibus, immunitatibus et prerogativis illis, quibus ceteri nobiles regni nostri armis utentes quomodolibet, consuetudine vel iure, freti et gavisus sunt, gaudentque et fruuntur, uti, frui et gaudere in eum valeant atque possint. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras secreti sigilli nostri, quo ut rex Hungarie utimur, appensione fecimus communicari. Datum Bude, in feria sexta proxima ante festum Trinitatis anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo nono (1479. június 4.), regnorum nostrorum anno Hungarie etc. vigesimo secundo, Bohemie vero undecimo.²²

De csabai Kovách István, mint korának más hasonló állású és hatalmú embere, szorgalmas vagyonszerző is volt.²³ Vagyona gyarapodását és befolyását szolgálták házasságai is. Háromszor nősült.²⁴ Első felesége, sóvári Soós Anna révén jutott részekhez a Segnyey Márk egykori birtokaiban.²⁵ A második felesége gönyői Gönyűy Zsófia²⁶ volt, akivel ismét gyarapította birtokait.²⁷ A harmadik felesége pedig Berczely Tamás leánya, Ilona volt, aki később *Bessenyei Mihály* alnádor fiának, Györgynek a felesége lett.

Csabai Kovách István tehát jeles rokonsággal rendelkezett és elég vagyonos volt ahhoz, hogy a kor felfogása szerint pl. egy kápolnát alapítson, s mint annak kegyura, azt fenntartsa. Utódait azonban, mint pl. az említett Antal unokáit: Ambrust és Pétert, már a kálvinista hitben, de ugyancsak katonai szolgálatban találjuk.²⁸

JEGYZETEK

1. Ez alkalommal elég, ha — helykímélés okából — csak ifj. HORVÁTH Béla: *A miskolci Avas műemlékei*. Bp. 1964. (A „Műemlékeink” sorozatban) című művére hivatkozunk, amely mű a 36. oldalon felsorolja az idevonatkozó fontosabb irodalmat.
2. MEGAY Géza: *A miskolci avasi templom 1941. évi ásatásának eredményei*. in HOM Évk. IX., 1970. 129—170. XXIX táblával.
3. OL. DL. 19542. — SZENDREI János: *Miskolc város története*. III. k. a 76. okl. a 120. és kk.
4. Vö. SZENDREI im. III. k. 76. oklevél a 121. lapon; 94. oklevél a 149. oldaltól.
5. 1483. március 6-án Miskolcon, Borsod megye hatósága előtt Koromházai ifjabb László és Gergely, valamint ez utóbbi fia, János és Ágota asszony, néhai Koromházai Gergely özvegye, most Miskolczy Péterné, a név szerint felsorolt hozzátartozóik nevében is Koromháza possessio territoriumán fekvő *Zyrmahomoka* föld (terra) felerészét minden tartozékával egyetemben Miklós mesternek, a *miskolci parochialis egyház Szent Katalin oltára igazgatójának* és csabai Kovách Istvánnak, magistro rotarum peditum regalium, 12 forintért elzálogosították. Vö.: OL. DL. 83894.
6. A 3. számú jegyzetben hivatkozott oklevélben, 1489. június 23-án János plébános azt vitatja, hogy: „... a város birtokában lévő egyes földek, a fő utcán lévő kőház és egy szőlő jövedelme a Szent István egyházban lévő *Szent Mihály arkangyal kápolnájának* az alapjához tartozik.” Vö. SZENDREI im. III. k. 120.

7. MARJALAKI KISS Lajos: *Miskolc régi építményei 1702-ig*. HOM. Közl. 1. 1955. 13—14.
8. Lásd az alább közlendő oklevelet, KENÉZ Győző olvasatában.
9. Vö. Ifj. HORVÁTH Béla i. m. 20. oldalt és az 5. képet. — MEGAY i. m. 130.
10. MEGAY i. m. 129. — Vay Lt. Berkesz: „Litterae Stephani Kováts de Keszi G. D. sive provisoris in poss. Chege” Ebben az iratcsomóban található az a genealógia, amit 1750 körül, *Genealogia Familiae Kováts de Chaba et de Keszi utriusque sexus* címen HEGYI Gábor Heves és Külső Szolnok megyék jegyzője írt és amit Keszi Kováts István vezetett tovább és fejezett be 1783-ban: „Series rerum gestarum inclyti generis nostri nobilis Kováts de Keszi” címen. Mindketten oklevelekből dolgoztak. Ezekben az írásokban van említés arról, hogy csabai Kovách István 1488-ban a parochialis templom északi fala mellé Miskolcon kápolnát építtetett.
11. OL. Bárczay Lt. Fasc. XXVII; OL. DL. 83949; 1489. VI. 26. (A Bárczay Lt. kiadva Csehszlovákiának: Res. 30/1967. 01. sz. alatt.) Érdekes itt megjegyezni, hogy a fent említett János plébánosnak éppen 1489. június 23-án volt pere a várossal a Szt. Mihály-kápolna javai miatt, feltételezhető, hogy az avasi templom történetében ez az évszám nagyobb jelentőséggel bír.
12. MEGAY i. m. 129.
13. Tudunk egy János miskolci plébánosról, (vö. 3., 6. és 11. jegyzetekkel) továbbá egy János miskolci alesperesről, aki 1495. III. 28-án bizonyos dolgokban megegyezik csabai Kovách Istvánnal (vö. OL. DL. 83970) és 1493-ban szerepel még egy *Sáros-i János* nevű, volt miskolci plébános is — lehetséges, hogy ez a János azonos az előbb emlegetett János plébánosokkal? — aki tanú volt éppen a Szűz Mária-kápolna kegyuraságáért folyó perben. Vö. az alább közölt oklevéllel.
14. Vö. a 6. sz. jegyzettel.
15. OL. Bárczay Lt. Fasc. XXVII — OL. DL. 83961. Az oklevelet PATAKI V. János olvasatában és fordításában közöljük.
16. OL. Bárczay Lt. Fasc. XXIII. No. 6. — BOROVSZKY Samu: *Borsod vármegye története*. Bp. 1909. 53.
17. Vö. 10. sz. jegyzettel.
18. OL. DL. 84051 (1507) és OL. DL. 84125 (1519. XII. 13.)
19. Vö. CSÁNKY Dezső: *Oklevelek a Hunyadiak korából*. in. Tört. Tár. 1902. 294 XV. sz.
20. BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. I. k. Bp. 1966. 519., 520., 579., 588., és 761.; OL. DL. 27330, OL. DL. 17640. (1466)
21. Ez a Miklós 1478-ban mint miskolci plébános említették, azután mint (Sajó-) keresztúri plébános; 1483-ban pedig mint a miskolci parochialis egyház Szt. Katalin Oltára rektora (vö. 5. sz. jegyzettel) szerepel. Számtalanszor említik nevét — mint az adományban részesét — az István testvérének szóló adománylevelek. Valószínűleg 1487-ben halt meg.
22. Vay Lt. Berkesz. „Litterae Stephani Kováts de Keszi G. D. sive provisoris in poss. Chege” iratköteggben. Az eredeti oklevelet keöpeczi SEBESTYÉN József genealógus és heraldikus olvasatában (1941) közöljük.
23. Saját — szerzett illetve öröklött — birtokai voltak: Miskolcon, (Hejő-) Csabán, Zsolcán, Szirmán, Besenyőn, (Sajó-) Bábonnyban és Mályiban.
24. Első felesége sóvári SOÓS Anna (sóvári SOÓS Miklós és Segnyey Apollónia leánya) volt, akitől három gyermeke született: István, Gergely és Erzsébet. István fia a Liphtay családból nősült, ennek két gyermeke volt: István (elesett Mohácsnál) és Zsófia (Nenkey Györgyné). — Gergely nevű fia bánfalvi Báriusz Borbálát (Báriusz László leányát) vette feleségül. Ennek egy fiáról tudunk: Gergelyről (Murány vára kapitányáról), akinek csáti Rechky Zsuzsánna (Rechky Tamás lánya) volt a felesége — az ő fiuk volt az az Antal, aki 1552-ben, Eger ostromakor esett el, hátra hagyva özvegyét, hanvai Kerepeczy Dórát (később Szilassy Andrásné) és három gyermekét: Ferencet, Boldizsárt és Borbálát (nándori Bene Andrásné, 1597.); tőle származik a *Keszi Kovács* és a *Hosszúpályi Kovács* család.
25. OL. Bárczay Lt. XXVII. Fasc. — OL. DL. 83940. Az alábbi Sáros megyei birtokokról van szó: Segne, Myrk, Erdewchke, Bogdan, Dechke, Lapispatak, Wagon, Zenthymreh, Lwbocz, Zwhadolnya, Pekelnek, Berethe, Lytherd és Bolyar.

26. Gönyői Gönyűy Miklós és jekelfalusi Thekes Hedvig leánya, akitől ismét három gyermeke született: Zsigmond (aki a Beder családból nősült és tőle származik a biszterczi és dicskei Kovách család), Zsófia (apáca) és Katalin (japriczai Horváth Gergelyné).
27. Gönyű, Csány és Csenyété (Abaúj m-ben), valamint Petri és Szilice (Torna m-ben).
28. Péter „tepei” előnévvel is szerepel pl. *Kemény János önéletírásában*. („Magyar történelmi emlékek” Kiadja: SZALAY László, Pest, 1856.) a 105—107., 171—173., 178—179., 221—222., 224—225. és 229. lapokon, ahol előbb mint Bocskay, majd mint Bethlen Gábor jeles mezei kapitánya említődik.

ANGABEN ZUR GESCHICHTE DER MISKOLCER AVAS-KIRCHE (Auszug)

Die Miskolczer Avas-Kirche ist eine beachtenswerte Schöpfung der ungarischen spätgotischen Baukunst im XV. Jahrhundert. Der Autor veröffentlicht in seiner Mitteilung bisher nicht publizierte Urkunden über den Zeitpunkt des gotischen Umbaus der auch heute noch bestehenden Kirche. Weiterhin erfahren wir, dass der Projektant und Baumeister der Kirche Mihály Themeswáry („... Michaele de Themeswar arcium liberalium facultatis Baccalaureo...“) der Pfarrer der Kirche zum Hl. König István, der heutigen Avas-Kirche war.

Die gotische Kirche wurde wahrscheinlich 1489 eingeweiht. Aus den veröffentlichten Urkunden geht hervor, dass an die Nordwand der Avas-Kirche zu Ehren Maria Himmelfahrt eine Kapelle gebaut wurde („... ad latus Ecclesie nostre parochialis sancti Stephani Regis a parte septemtrionali sew civitatis...“). Der Bauherr, Donator und Patron der Kapelle war István Csabai Kowách, der Befehlsherr der Miskolczer Fusstruppen des König Mátyás („... Magistro rotarum peditum Regie Maiestatis...“). In der einen Urkunde werden die Stiftungen des Gründers und Donators István csabai Kowách zu gunsten der Kapelle aufgezählt: die Steinverkleidung, die Glasfenster mit Metallbeschlägen, der Altar, zwei Messgewänder mit Zubehör, der Kelch und das Messbuch, weiterhin zwei Weinberge, eine Fleischerei und die Hälfte einer Zweiradmühle.

Der Autor weist darauf hin, dass die Lage der erwähnten Kapelle durch den dort sichtbaren *Mauerrücksprung* auch heute noch bewiesen werden kann. (Bild 1). Er nimmt auch an, dass die gotische Tür (Bild 2) — der heutige Nordeingang — die ehemalige Tür der Kapelle war und die Kapelle mit der Kirche verband. Über der Tür hat man im Jahre 1924 den Namen *Joannes* und die Jahreszahl *1489* unter den Kalkschichten entdeckt („Datum in Myskolcz feria sexta post festum sancti Johannis Baptiste Anno domini Millesimo quadrigentesimooctogesimonono“). Diese Angaben können mit dem Datum der Urkunde und dem Zeitpunkt der Einweihung der Kirche in Verbindung stehen. Auf Urkunden gestützt vertritt der Autor die Meinung, dass die sog. Kapelle des Hl. Mihály kein freistehendes Gebäude, sondern ein Anbau der Kirche war („... ad latus ecclesie...“), mit eigenen Altären.

Die zweite Urkunde enthält Angaben über die Geschichte der „Kapelle der Jungfrau Maria“, berichtet über das kirchenrechtliche Verfahren, in dem der Egerer bischöfliche Vikar István csabai Kowách seine angemassen Rechte entzieht, gegen den Willen des Papstes. Abschliessend gibt der Verfasser einen Überblick über István csabai Kowách' Herkunft, über seine Ehen, seine Nachkommen und seine Besitze.

László Keszi-Kovács

ADATOK A MISKOLCI AVASI TEMPLOM KÁPOLNÁIHOZ

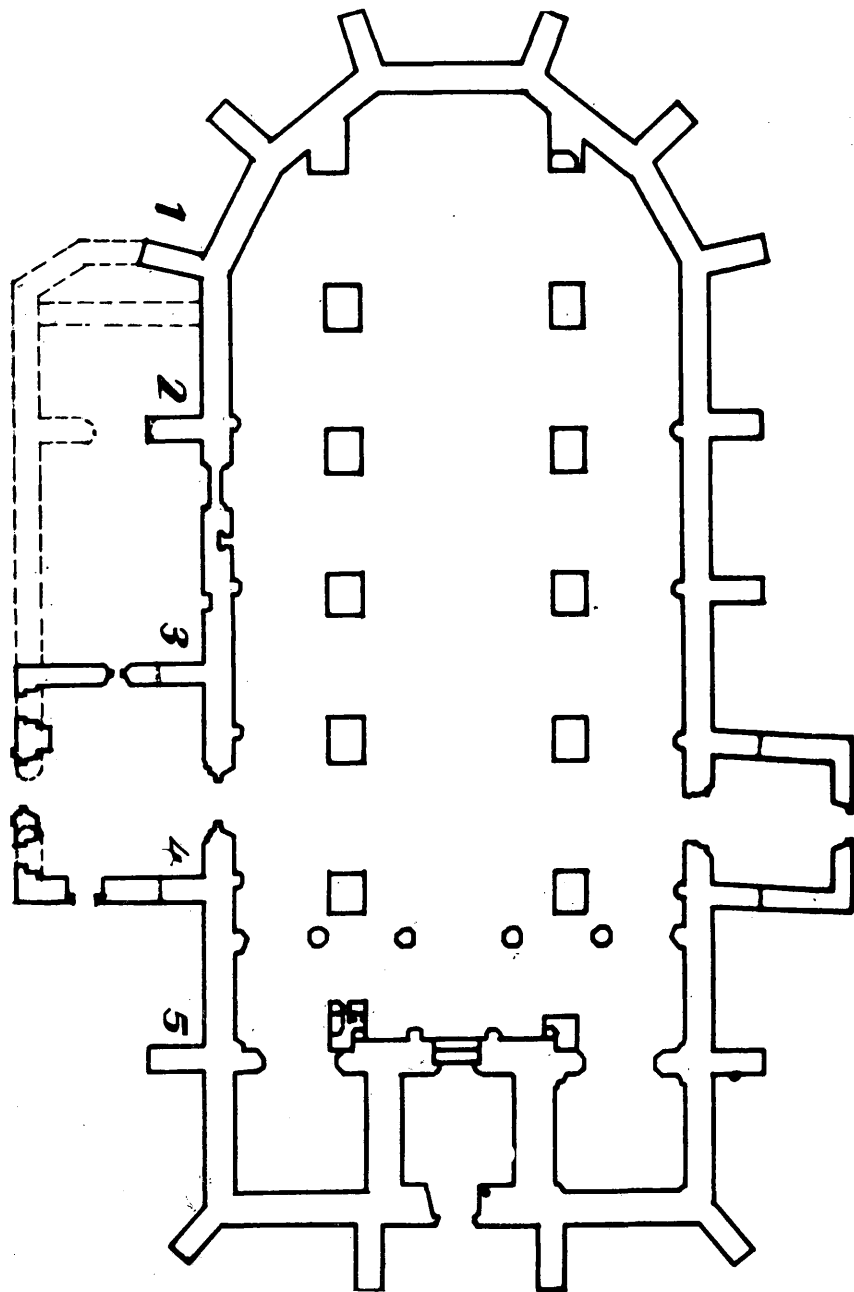
BODÓ SÁNDOR

K. Kovács Lászlónak az előző oldalakon közreadott dolgozata váltotta ki azt a néhány észrevételt, amelyekkel a következőkben a miskolci avasi templom történetének, egykori szerkezetének tisztázásához kívánok hozzájárulni. A templom felé forduló érdeklődés megerősödésének jele a frissen publikált két közlés,¹ melyeknek eredményeit — remélhetően — véglegesen kontrollálni fogják a tervezett régészeti-műemléki feltáró és helyreállító munkálatok. Az alábbiakban a K. Kovács L. által felvetett problémák közül a kápolnák kérdésével foglalkozom.

Miskolcon a 15—16. századból több kápolnáról van tudomásunk. 1504-ben János plébános „... universorum capellanorum rectorum videlicet capellarum hospitalis et altarium, in et sub ecclesia parochiali Sancti Regis Stephani” nevében kér kiváltságlevelet.² 1507-ben pedig a Szt. István parochiális egyházban létező Mihály arkangyal, s valamennyi kápolna és oltár rektorátusáról esik szó.³ A bennünket érdeklő két kápolna közül az oklevelek a Mihály arkangyal kápolnát 1489-ben, 1490-ben, 1500-ban és 1507-ben említik, míg a Szűz Mária mennybemenetele tiszteletére emelt kápolna az írott forrásokban 1488-ban, 1489-ben, 1493-ban, 1497-ben, 1563-ban és 1593-ban szerepel.⁴

Az ismert oklevelek szerint a kápolnák a Szt. István parochiális templom oldalához (ad latus) voltak építve.⁵ A kitűzött feladat e két kápolna helyének megállapítása, azonosítása volt a templom oldalán. Helyükről K. Kovács L. az északi falon futó falvisszaugrás alapján azt vallja, hogy mindkét kápolna e falszakaszon volt.⁶

Vizsgáljuk meg, milyen lehetőségek nyílottak a két kápolnának a templom oldalához történt építésére. A gótikus templom déli hajófalát végig mélyen lenyúló nagyméretű ablakok díszítik. Itt tehát kápolnaépítés számára nem volt lehetőség. Kivételt képez a templom déli bejárata előtti tér, melynek beépítését, a déli cinterem létrejöttét *ifj. Horváth B.* az 1690-es és az 1792-es évek közé teszi.⁷ Elképzelhető ugyan e helyen a déli cintermet megelőző gótikus Mihály-kápolna, de erre egyetlen adat, jel sem utal. Ugyancsak elképzelhető volna, hogy a kápolna a templom belső tömegében volt, mégpedig a toronycsonk melletti déli oldaltérben. Itt a hajóba nyíló nagy szabad nyílás miatt keletelt elhelyezésű oltárt nem állíthattak fel, de a magasan nyíló rózsza-ablak egykor alatta állott oltárt sejtet.⁸ Ellenmond azonban az, hogy a kápolnákról szóló híradások az „... ad la-

1. kép. Az avasi templom alaprajza, s a kápolnák rekonstruált helye.
A számozott támpillérekre a szövegben történik hivatkozás

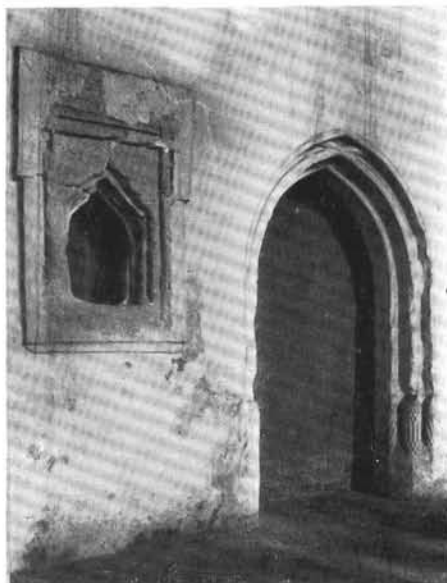
tus . . .” hozzáépítettséget említik, s tudunk a *templomban* volt oltárok-ról is.⁹

Ezek után a későgótikus templom északi falát vegyük szemügyre. E hajófalon nincs egyetlen nagyméretű mérműves ablak sem, csupán egyetlen rózsza-ablakot találunk. Az északi fal megközelítően 35 m hosszú, rajta a nyugati sarokpillért nem számítva öt támpillér van. Ezek — ellentétben a déli hajófalat arányos szakaszokra osztó *hat* pillérrel — aritmikusan helyezkednek el. Egy támpillért a tervező kiiktatott, s a 2. és 4. pillér közötti 16 m-t kettéosztva az egyetlen pillért 8—8 méterre helyezte el (vö. az 1. képpel). A templom belső hajófalán ugyanakkor a tervező 5—5 m-re arányosan meghagyta a boltozatot alátámasztó féloszlopokat. Ebből kitűnik, hogy a későgótikus átépítés tervezője a templom mellé épülő kápolnákat eleve belekomponálta az egységes egészbe.

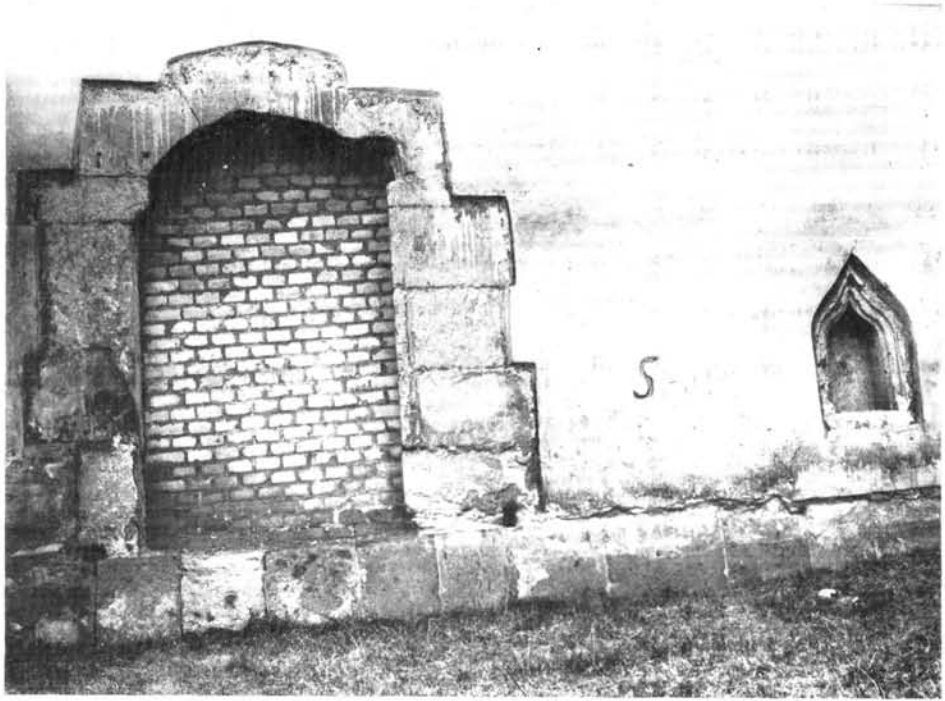
Úgy vélem tehát, hogy valószínűleg helyes *K. Kovács L.* feltételezése, amely szerint a két kápolna az északi oldalon egymás mellett, a félnyereg-tetőt tartó falviasszaugrás megközelítően 20 m-es hosszúságában helyezkedett el.

Az északi falon kívül-belül nyoma van a 2—3. pillér közötti téren a templomhoz épített kápolnát a hajótesttel összekötő gótikus ajtónak. Belül az ajtótól 40 cm-re nyugatra van egy szentségtartó, melyhez hasonló számárhátívű fülkét találunk a külső falszakaszon az ajtónyílástól 225 cm-re nyugatra (2—3. kép).

Az északi hajófal, de az egész templom támpilléreit megvizsgálva kitűnik, hogy közülük egy, az északi oldal 2. számú pillére elűt a többitől (vö. 1. kép). A 2 m-re kinyúló, téglalap keresztmetszetű támpillérektől eltérően

2. kép. A Mária mennybemenetele-kápolna bejárata a templom felől.
Broczkó T. felv.

3. kép. A Mária mennybemenetele-kápolnát a templommal összekötő ajtó helye és a számárhátívü fülke. Broczkó T. felv.

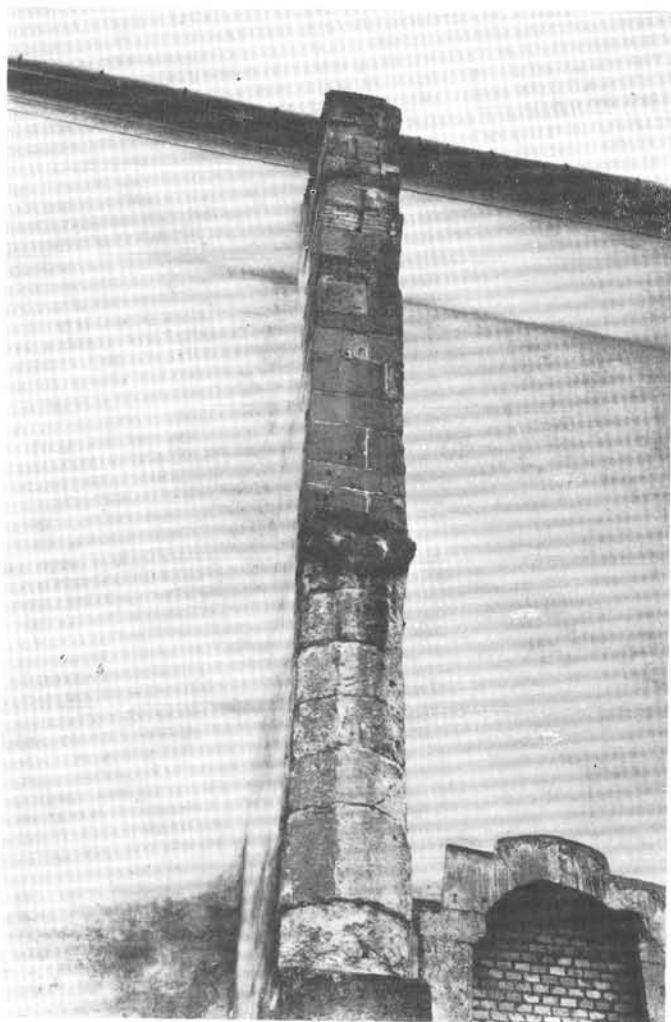
ennek alsó része félpillérszerűen, lesarkítva zárul. Határozottan kivehető a pillér külső végén erősen málladozó, alsó vízvető alatti architektonikus oszlopfejezet, s a mintegy 3,5 m magas, három sokszögoldalal kialakított félpillér-törzs (4. kép). A 2. számú támpillér alsó része tehát az 1. és 3. számú támpillérek között fekvő egységes belső teret tagolta, mégpedig valószínűleg diadalív szerepében. Így az 1. és 2. pillér közötti szakaszon (a fal itt talán nem az 1. pillérhez csatlakozott) egy kápolna keletelt szentélye, a 2. és 3. pillér szakaszán pedig hajója állott. A korábbiakban említett két kápolna közül ez a Szűz Mária kápolna lehetett, mely egyúttal betölthette a kor szokása szerint a sekrestye szerepét is.

Az egykori Szűz Mária kápolnát és a mai cintermet (tehát a feltételezett egykori Mihály arkangyal kápolnát) elválasztó gótikus faldarab napjainkig fennmaradt (5. kép). A 3. számú támpillérhez csatlakozik, s ma az északi cinterem, ill. karzatfeljáró keleti falát képezi. Korát egy gótikus ablak segít datálni. A kis ablak az északi bejárat előtti zárt térből nyílt a mellette fekvő kápolnába. Ma csak egy részét láthatjuk, mert alsó szakaszát — könyöklőjével együtt — befalazták.¹⁰

Az északi hajófal külső falvisszaugrása, valamint a 3. számú támpillérhez csatlakozó — két kápolnát elválasztó — fal valószínűsíti a két kápol-

na arányait is. Közülük az egyik, mint láttuk, az 1. pillértől a 3-ig tartott, a másik pedig a 3-tól a 4. pillérig, megközelítően 13 és 8 m belső hosszakkal. A kápolnák szélességét, figyelembe véve a kettőt elválasztó falon levő kis gótikus ablak 3 m-es távolságát az északi hajófaltól, 6 m-ben valószínűsíthetjük.

Az északi kapuzat előtti zárt tér 15. századi, tehát a későgótikus átépítés idejére eső keletkezésére még két bizonyítékunk van. Egyik a támpilléreknek a kapuhoz viszonyított aszimmetriája. A tervező nyilván épített arra,

4. kép. A Mária mennybemenetele-kápolnába benyúló pillér féloszlop-kiképzésű vége. Broczkó T. felv.

hogy a kapuzat belső térben lesz, s ott nem érvényesül a bántó aránytalanság. Hogy ez a zárt tér eredetileg nem előcsarnokként funkcionált, arra éppen ez az aszimmetria (vö. 1. képpel) az egyetlen utalásunk. Állításunkkal ellenkező esetben a tervező, követvén a szimmetria szabályait, az 1. és 3. számú pillérek közé eső kápolna belső terét a 3. pillér, s vele együtt a keleti fal nyugatabbra tervezésével még meg is nagyobbíthatta volna.

Ennél is hangsúlyosabb bizonyítékunk azonban az, amelyet valószínűen az északi kapuzat előtti zárt tér barokk átépítése produkált számunkra. Úgy vélem ugyanis, hogy az északi bejárati kapu egymást átható tagozatokkal ékes számárhátívű végződését megóvó — a mennyezetből kiképzett — gót formát mutató boltfiókja ekkor keletkezhetett (6. kép). A magas gótikus boltozathoz igazodó kapu díszes csúcsa az alacsonyabb barokk boltozat építéskor problémát okozott, s megtartását ily módon érték el. Miután azonban a mai cinterem északi fala, ill. az odacsatlakozó boltozat az előbbi kicsi boltfiók párját őrzi (7. kép), nem lehet kétséges, hogy a templom ma ismert északi kapujával szemben, hozzá hasonló számárhátívű kapu állt.

5. kép. A két kápolnát elválasztó gótikus faldarab és mérnöves ablaka.
Broczkó T. felv.

A két kapu tagozott béllettel fordult a zár belső tér — a valószínű Mihály arkangyal kápolna — felé. A külső későgótikus kapuról semmi közelebbi nem tudunk, pusztulásának ideje is ismeretlen.

A ma meglevő északi cinterem építéséről az avasi református egyház jegyzőkönyvei számolnak be. A feljegyzésekből derül ki, hogy 1816-ban „... minek utánna Ekklesiánk Ó Temploma *meg romladozott* Czinteremje megépítése meg határozottatott”, az építési anyagok összehordására ökröket, szekeret vettek, s béreseket fogadtak. Ekkor intézkedtek a templom „Czinteremjéhez meg kívántató két faragott szürke jóféle kövekből készitendő Ajtófeleknek, s' két Góthusi Formájú ablakoknak” megrendeléséről Katzesberger János miskolci kőfaragótól.¹¹ Az északi kapu egykori párjának helyén ma megtalálható, keletebbre tolt tengelyű kaput, s a mellette levő két ablakot tehát 1816—1817-ben építették.¹² Ez időre utal a kapura szerelt, 1817-es évszámot őrző lakatosmunka (tolózár) is.

A két kápolna továbbéléséről az előbbi jegyzőkönyvi adaton kívül csupán egyetlen okleveles adatot ismerünk. 1681-ben a Szűz Mária mennybemenetelének tiszteletére emelt kápolnát sekrestyeként említik, amikor a templom már közel 150 éve a református egyház kezében volt. „Segrestye”-ként török fel, s lopják el a lakosok ott raktározott javainak egy részét.¹³

A kápolnák fennállását a 19. század elején még metszetek is igazolják (8. kép). A Miskolcot a Tetemvár felől ábrázoló 1800-as Szrogh-féle rajz, majd a Prixner-féle metszet, melyek azután mintáját képezték a céh-biztonságleveleken a 19. század végéig továbbélő metszeteknek, ábrázolják az avasi templomot is.¹⁴ Rajzolatuk zavaros, az azonban kétségtelenül elfogadható, hogy az északi fal közepén még ekkor is ott volt a félnyereg tető alatt a két, vagy három támpilléres toldaléképítmény (az egykori Szűz Mária kápolna), valamint a két kápolnát elválasztó gótikus fal. A metszet ábrázolja az ekkor már alacsonyabb, máig barokk boltozatú egykori — feltételezett — Mihály kápolnát is.

JEGYZETEK

1. *Megay Géza*: A miskolci avasi templom 1941. évi ásatásának eredményei. HOM Évk. IX. (1970). Miskolc, 1970. 129—170.; *K. Kovács László*: Adatok a miskolci avasi templom történetéhez. HOM Évk. XI. (1972). Miskolc, 1972. 55—70.
2. *Szendrei János*: Miskolc város története. III. Miskolc, 1890. 141.
3. *Szendrei* i. m. 150.
4. *Szendrei* i. m. 121., 123., 129., 130., 150., 243—244., 262—263.; *K. Kovács* i. m. 56.
5. L. erről bővebben *K. Kovács* i. m. 55.
6. *K. Kovács* i. m. 55—56.
7. *Ifj. Horváth Béla*: A miskolci Avas műemlékei. Bp., 1964. 18.
8. Détsy Mihály szíves közlése.
9. Vö. a 4. jegyzettel.
10. Détsy Mihály szíves közlése.
11. A miskolci avasi református egyház jegyzőkönyvei. VII. kötet. 5—6., 15—16. lap.
12. A miskolci avasi református egyház jegyzőkönyvei. VII. kötet. 5., 6., 12., 13., 14., 15., 16., 61., 62., 81., 85., 86. lapok.
13. *Szendrei* i. m. 534.
14. Pl. a Herman Ottó Múzeum, Miskolc, Helytörténeti Gyűjteményében. Ltsz.: 53. 4592. 1.

ANGABEN ZU DEN KAPELLEN DER MISKOLCER AVASKIRCHE (Auszug)

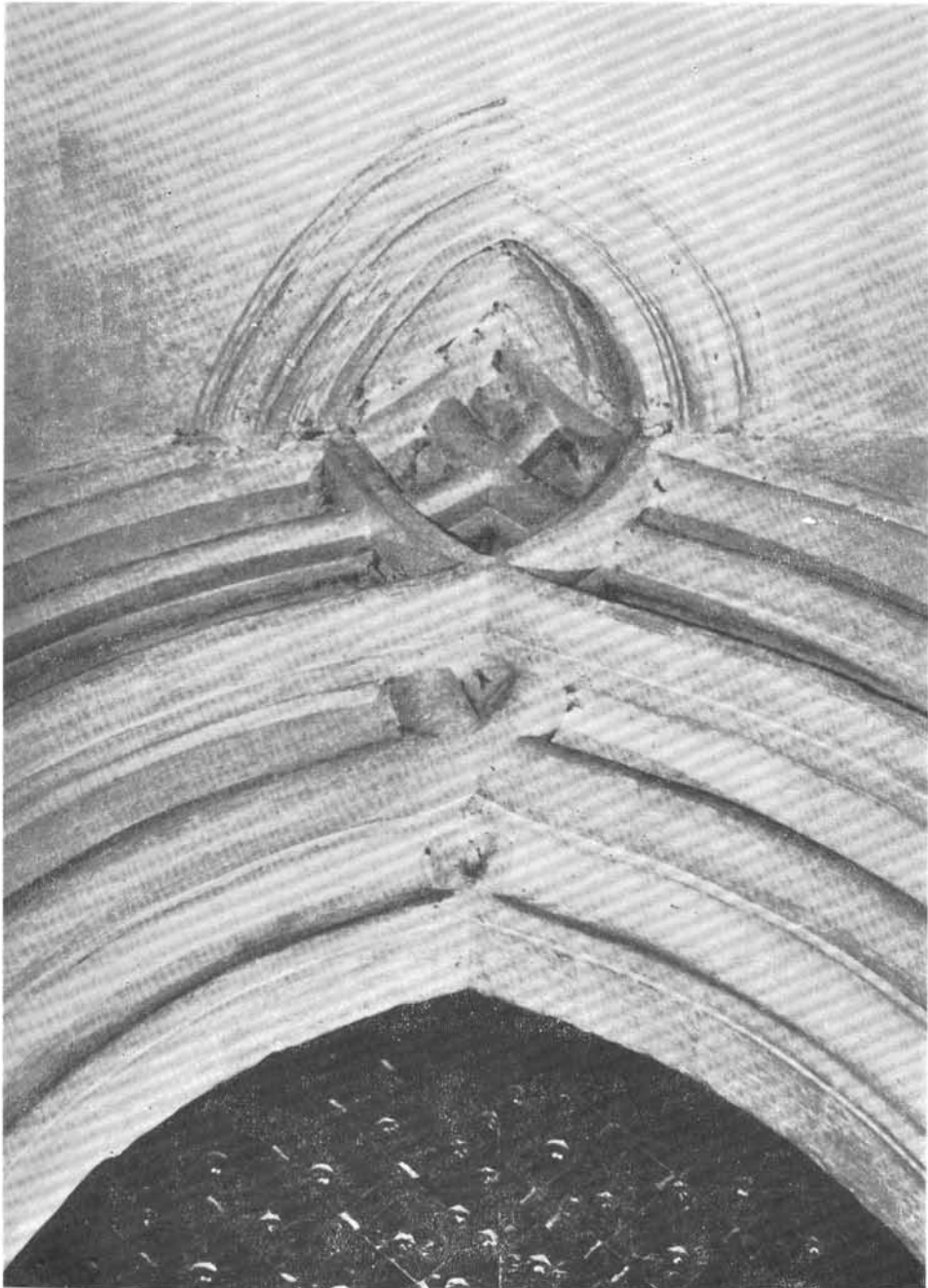
In der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts wurde auf dem Miskolczer Avasberg auf vorhandenen Grundmauern eine dreischiffige Kirche im spätgotischen Stil gebaut. Die Kirche hat einen fünfeckigen Chorumgang mit Kapellen, deren Probleme der Autor mit Hilfe historischer Daten und persönlichen Beobachtungen zu klären versucht.

Nach bekannten Urkunden wurden die Kapellen *an die Seite* (ad latus) der Parochialkirche Skt. István gebaut. Laut L. Keszi-Kovács standen beide Kapellen an der Nordseite, worauf der Mauerrücksprung in der Wandflucht hinweist.

Den Standort der Kapellen untersuchend gelangen wir zu der Feststellung, dass die südliche Schiffmauer wegen der tiefliegenden grossen Fenster nicht geeignet war. Eine Ausnahme bildet der Platz vor dem Südeingang, dessen Bebauung, die Anlage des Kirchhofes, zwischen 1690 und 1792 angenommen wird. Es ist auch möglich, dass an dieser Stelle die gotische Mihály-Kapelle stand, das kann aber nicht bewiesen werden. Ebenfalls vorstellbar, dass die Kapelle im Innern der Kirche, im südlichen Turmstumpf stand. Wegen der grossen Öffnung auf der Schiffsseite war die Aufstellung eines Altars nach Osten hin nicht möglich, obwohl das hochliegende Rosenfenster hier einen ehemaligen Altar vermuten lässt. Dem widersprechen jedoch frühere Nachrichten von dem Anbau „... ad latus...“, ausserdem sind weitere ehemalige Altäre *in der Kirche* bekannt.

In der spätgotischen Nordmauer gibt es keine grossen Masswerk-, sondern nur ein einziges Rosenfenster. Die Nordmauer ist ungefähr 35 m lang und hat ausser dem westlichen Eckpfeiler *fünf* Strebepfeiler. Diese sind arhythmisch postiert, im Gegensatz zur Südmauer mit ihren *sechs* gleichmässig verteilten Pfeilern. Der Konstrukteur hat einen Strebepfeiler ausgeschaltet und die 16 m Entfernung zwischen dem 2. und 4. Pfeiler halbiert und so den einzigen Pfeiler in Abständen von je 8 m gebaut (siehe 1. Bild). Auf der Innenseite der Mauer sind die Halbsäulen in Abständen von je 5 m geblieben zur Unterstützung des Gewölbes. Daraus geht hervor, dass der Konstrukteur des spätgotischen Umbaus die Kapellen neben der Kirche von Anfang in die Komposition des ganzen Ensembles einbezogen hat.

Ich halte deshalb die Annahme von L. Keszi-Kovács richtig, wonach die beiden Kapellen innerhalb eines Abstandes von 23 m auf der Nordseite neben einander standen.

6. kép. Az északi kapu szemárhátívét megóvó boltfiók.
Eroczkó T. felv.

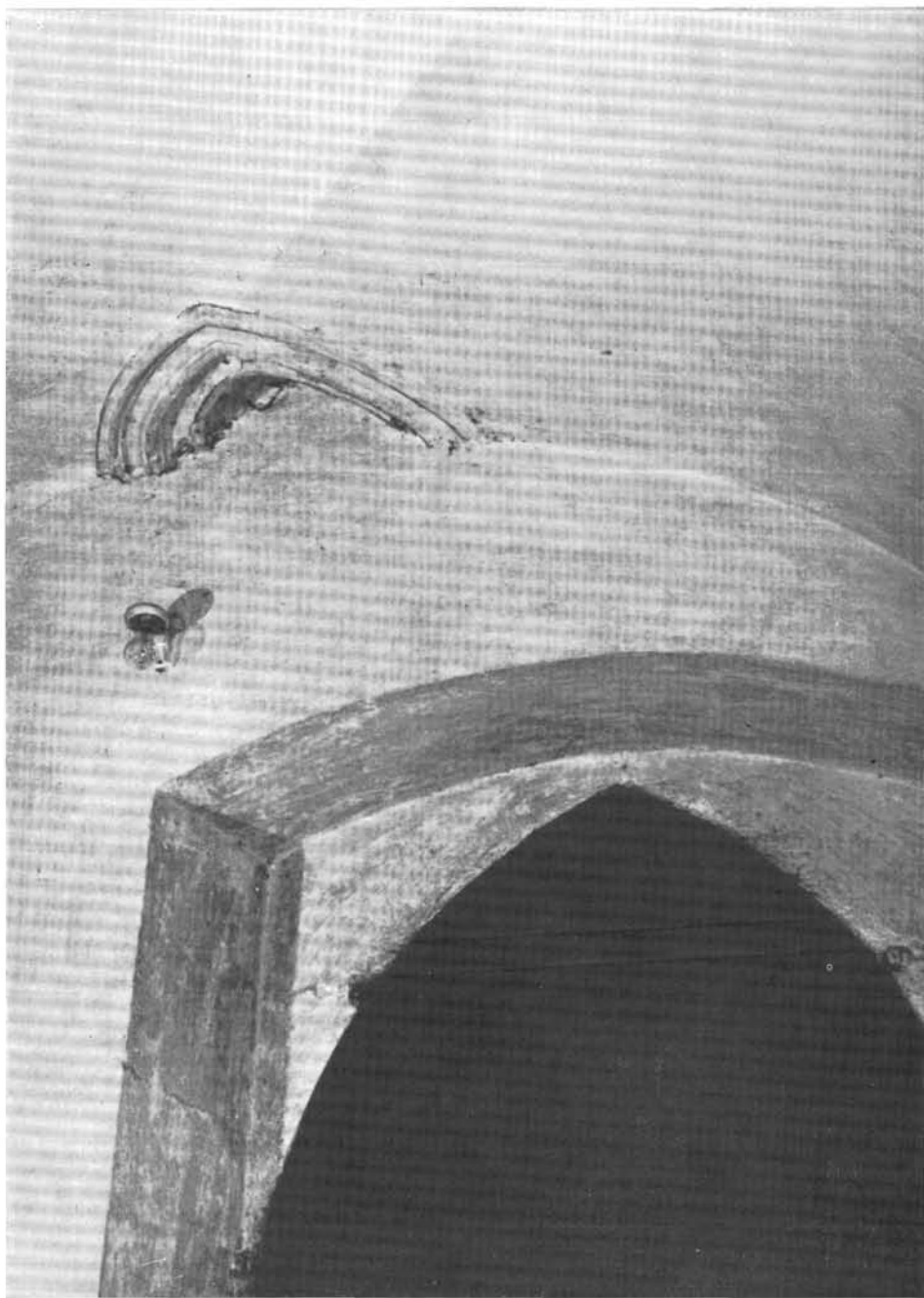
Zwischen dem 2. und 3. Pfeiler findet man Spuren einer gotischen Türöffnung, die die Kapelle mit dem Schiff verband. Im Innern, 40 cm westlich der Tür, ist eine Monstranznische, eine ähnliche mit Eselsrückenbogen findet man aussen, 225 cm von der Türöffnung nach Westen (Bild 2 + 3).

Der 2. Pfeiler auf der Nordseite unterscheidet sich von allen anderen der Kirche (vgl. Bild 1). Dieser ist zwar auch 2 m breit und von rechteckigem Querschnitt, ist jedoch unten als Halbsäule ausgebildet. Unter der stark abgebröckelten Wasserleiste erkennt man das architektonische Kapitell und den etwa 3,5 m langen dreiprofilierten Halbsäule-Schaft (Bild 4). So hat also der untere Teil des 2. Pfeilers den einheitlichen Innenraum geteilt und zwar wahrscheinlich als Triumphbogen ausgebildet. Zwischen dem ersten und zweiten Pfeiler stand der Chor einer Kapelle, zwischen dem 2. und 3. das Schiff der Kapelle. Von den beiden erwähnten Kapellen soll dies die Kapelle der Hl. Maria gewesen sein, die auch gleichzeitig nach derzeitigem Brauch als Sakristei diente.

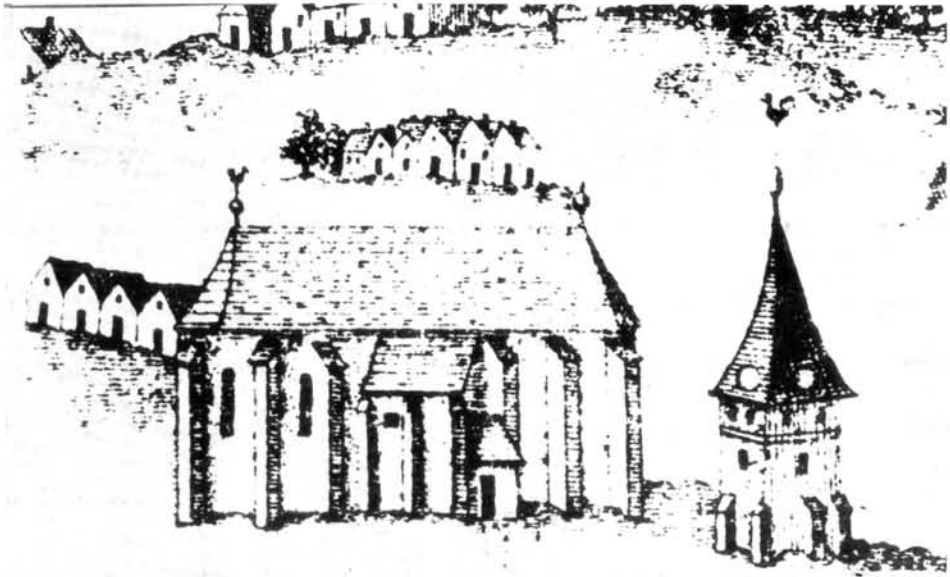
Der beide Kapellen trennende gotische Mauerrest ist bis heute erhalten geblieben (Bild 5.) Er schliesst sich dem 3. Pfeiler an und bildet heute die Ostwand der Chortreppe bzw. des Kirchhofes. Sein Alter kann auf Grund des gotischen Masswerkes bestimmt werden. Das Fenster verband den geschlossenen Raum mit der Kapelle. Heute ist es nur zum Teil sichtbar, weil der untere Teil — zusammen mit der Brüstung — eingemauert wurde.

Der Wechsel in der Mauerflucht sowie die Trennmauer bei dem 3. Pfeiler — zwischen den Kapellen — macht die Annahme der Grössenverhältnisse der Kapellen möglich. So hatte die eine Kapelle zwischen den Pfeilern 1 und 3 eine innere Länge von 13 m, während die andere zwischen den Pfeilern 3 und 4 acht m lang ist. Die Entfernung des gotischen Masswerkes in der Trennmauer beträgt 3 m, und so ist die Breite der Kapellen mit 6 m anzunehmen.

Der geschlossene Raum vor dem Nordportal stammt aus dem 15. Jahrhundert, zwei weitere Beweise, dass der Raum zu Zeit des spätgotischen Umbaus entstand. Der erste Beweis ist die Asymmetrie der Strebepfeiler im Vergleich zum Portal. Der Kirchenbauer rechnete offensichtlich damit, dass das Portal im Innenraum die störende Unregelmässigkeit ausgleichen würde. Aber gerade diese Asymmetrie gewiest allein, dass dieser geschlossene Raum ursprünglich nicht als Eingangshalle diente (Bild 1). Andernfalls hätte der Konstrukteur nach den Regeln der Symmetrie — den 3. Pfeiler und gleichzeitig die Ostwand weiter nach Westen versetzend — den Raum zwischen den 1. und 3. Pfeiler noch grösser gestalten können. Der Umbau des geschlossenen Raumes vor dem Nordportal in der Barockzeit liefert einen noch wichtigeren Beweis. Meiner Ansicht nach muss die gotische Nische zu dieser Zeit entstanden sein, die Eselsrückenbogen-Endungen mit den sich einander durchdringenden Motiven bewahrend. (Bild 6). Die verzierte Spitze des Portals, die sich früher dem höheren gotischen Gewölbe anpasste, hat beim Bau des niedrigeren barocken Gewölbes Schwierigkeiten bereitet und blieb auf diese Weise erhalten. In der Nord-

7. kép. Az északi cinterem északi fala a bóltfőiokkal.
Broczkó T. felv.

8. kép. Az avasi templom ábrázolása a Prixner-metszeten

wand des Kirchhofes und des sich anschliessenden Gewölbes gibt es aber eine ähnliche Nische (Bild 7), und so muss dem heute bekannten Nordportal gegenüber zweifellos ein ähnliches Portal mit Eselsrückenbogen gewesen sein. Beide Portale waren mit ihrer profilierten Seite nach der vermutlichen Mihály-Kapelle gerichtet. Vom äusseren gotischen Portal und von seiner Zerstörung ist uns nichts Näheres bekannt. An seiner Stelle — etwas nach Osten verschoben — wurde nach Zeugnis kirchlicher Protokolle 1816—1817 das neue Tor gebaut. Darauf weist auch die Jahreszahl 1817 in der Schlosserarbeit des Tores hin.

Zum Schluss möchte ich noch den Stich erwähnen, der die Avas-Kirche in ihrem alten Zustand zeigt (Bild 8). Der Prixner-Stich auch dem Jahre 1800 zeigt Miskolc mit der Kirche vom Tetemvár-Hügel aus. Trotz der verwirrten Zeichnungsart ist zweifelsohne erkennbar, dass in der Mitte der Nordmauer unter einem Einstieldach ein Anbau mit zwei oder drei Stützpfeilern stand (die ehemalige Kapelle der Hl. Maria), und ebenso die die beiden Kapellen trennende gotische Mauer. Der Stich zeigt auch die damals schon niedrigere ehemalige Mihály-Kapelle mit dem jetzigen barocken Gewölbe.

Sándor Bodó

KÖZÉPKORI VASTERMELÉS A BÓDVÁTÓL KELETRE ÉS A TORNASZENTANDRÁSI IKERSZENTÉLYES TEMPLOM

DÉNES GYÖRGY

I.

A Bódva keleti partján a középkorban folyt vastermeléssel viszonylag keveset foglalkozott eddig a szakirodalom. A volt Torna megye történelme és történeti földrajza még nem került feldolgozásra és ilyen célú régészeti ásatások sem voltak, ezért rendkívül kevés adat áll rendelkezésre. Addig is azonban, míg a történelmi és történeti földrajzi kutatások, valamint régészeti ásatások bővebb adatanyagot nyújtanak, megkíséreljük a rendelkezésre álló szűkös anyag birtokában a Bódva bal partján, a Rakaca-patak-tól északra kialakult középkori vastermelés felvázolását.

A terület geológiai viszonyairól e helyütt csupán annyit, hogy a rudabánya—tornaszentandrás hegyvonulat mindkét végén, a délnyugati Rudabánya, valamint az északkeleti Tornaszentandrás és Martonyi községek határában ércelelőhelyek vannak. Ezek közül a Bódva nyugati oldalán feltárt rudabányai a gazdagabb, ott a vasérc mellett a felszínre is kibúvó, régebben gazdag terméscréz- és ezüstérc-lelőhelyek voltak. Az érces hegyvonulatnak a Bódva keleti partjára áthúzódó részén a martonyi érc, a rudabányaihoz hasonlóan, metasomatikus (hidrotermális) eredetű, a szomszédos Szentandrás határában emelkedő Esztramos- (Osztramos-) hegy karsztos üregeiből pedig másodlagosan felhalmozódott, ún. barlangvasércet bányásztak egészen századunk közepéig.¹ A hegyvonulat egyre lankásodva húzódik tovább Tornaszentandrástól északkelet felé és mészköve még Hidvégárdó—Bódvavendégi—Horváti határában is kibukkan, de ott számottevő ércelelőfordulást már nem tart számon a szakirodalom.

A környéken előkerült gazdag bronzkori leletanyag valószínűsíti, hogy a rudabánya—tornaszentandrás érces vonulatban már az őskorban is bányászkodás folyt és a kor fémművesei helyi nyersanyag feldolgozásával termeltek. Figyelemreméltó a martonyi vasércbányában (!) előkerült késő-bronzkori tokosbalta lelet.² Szendrő határában, a Telekes-völgyi Ördöggát-barlangban bronzkori, vaskori és szkíta fémtárgyakat tárt fel a régészeti ásatás.³

Nem bizonyítékul, csupán adalékként említem Tacitus leírását, mely szerint az ókorban, az Alföldtől északra húzódó hegyek között a kelta kotinusok bányászkodtak.⁴ A Tacitus által említett kelta bányaművelést ugyan részletesebb adatok hiányában nem tudjuk pontosan helyhez kötni, de elképzelhető, hogy erre a területre is kiterjedt.

Tény, hogy az i. e. I—II. századra datálható kelta bronz- és vastárgyak

kerültek felszínre Kazincbarcikán, Sajószentpéteren, Boldván, a Ruda-hegy közelében levő Ormosbányán, a Telekes-völgyi Ördöggát-barlangban, valamint a szentandrászi Esztramos-heggyel jóformán szemközt fekvő Szinben is.⁵

A népvándorlás korában talán visszaesett vagy szünetelt is a vastermelés, de a fejlett fémmegmunkáló ún. griffes-indás kései avaroknak (magyaroknak?) Edelény határából és Sajószentpéter vidékéről is előkerült vas-tárgyai⁶ megengedik azt a feltevést, hogy a VII. századot követően újból fellendült itt a bányászat és fémművesség. Talán részt vett ebben az avar időszakban idetelepített szláv szórvány népesség is.

A IX. század végi magyar honfoglalás nyomán, a X—XIII. században magyar vasművesség alakult ki a Sajó—Bódva vidékén.⁷ Ezt bizonyítják a rudabánya—tornaszentandrászi erces vonulat körzetében számos helyen ma is fellelhető salaktömegek. Ezek egy részét feltáró ásátás Imola, Trizs és Felsőkelecsény határában a salak közül X—XII. századi kerámiatöredékeket hozott felszínre és ezzel elég pontosan datálta a vasművesség idejét.⁸ A rudabánya—tornaszentandrászi hegyvonulatnak a Bódva keleti partjára áthúzódó részén salakkutatás eddig nem folyt, de Tornabarakony határában és Tornaszentjakabtól északra több salaklelőhely ismeretes, ezek ásatására azonban még nem került sor.⁹

A honfoglalás utáni magyar vasművességre utalnak a középkori oklevelekben szereplő *Kovácsi* településnevek és a vasművességgel kapcsolatos víz- és dülőnevek is.

A Bódvától keletre, vizsgált területünkön két középkori Kovácsi település nyomára bukkanunk. Az egyik *Kovácsi*, amelynek neve először 1283-ban, egy határjárást rögzítő oklevélben szerepel¹⁰, éppen Tornaszentandrás és Martonyi között állott, helyén ma Kovácsi-puszta van. E Kovácsi koraközépkori vastermelőinek tevékenységével hozhatjuk összefüggésbe a szomszédos Tornabarakony határában előforduló salaknyomokat. Barakony Kovácsinál későbbi település lehet; amikor Kovácsiban a kora középkorban vastermelés folyt, Barakony falu valószínűleg még nem létezett, területe Kovácsi részét képezhette.

A másik Bódva-balparti, középkori *Kovácsi* településsel napjaink szakirodalma eddig érdemben nem foglalkozott. Ez az előbb tárgyaltnál északabbra fekvő Kovácsi félreérthetetlen egyértelműséggel XV. századi oklevelekben tűnik fel, mint Horváti határosa, illetve mint Meggyes és Szentjakab szomszédja.¹¹ A XVIII. század végi és XIX. századi térképek N. Kovácsi, Kovátsi P., illetve Felső-Kovácsi néven, mint pusztát tüntetik fel.¹² Pesty Frigyes helynévgyűjteményében Horváti dülőjeként szerepel.¹³ E középkori Kovácsi település határába esnek azok a Tornaszentjakabtól északra található salakleletek, amelyekről az előzőkben már említést tettem.

A Horváti és Szentjakab között állott középkori Kovácsi település, illetve az itt működött középkori vastermelők emlékét a Tornaszentjakabtól északnyugatra futó *Kovács-patak* neve is őrzi, amely Antal-majornál torkollik a szentjakabi Sas-patakba.¹⁴

A két kora középkori Kovácsi falu királyi vastermelő szolgálónépek települése lehetett.¹⁵ Valószínűleg a görgői királyi udvarház körül kialakult

erdőuradalom, a későbbi tornai erdőispánság szolgálónépei dolgoztak itt, ugyanúgy, mint az uradalom központját körülvevő többi szolgálónép-település: Udvarnok, Méhész, Szekeres (a későbbi Szepsi), a Dernő melletti Kovácsi vagy Kovácsvágása és talán még az erdőispánság permén fekvő, később Égerszög néven szereplő Kovácsi népei is; bár ez utóbbi elég távol esik az uradalom központjától, de ha a vele közvetlenül szomszédos Szöllősárdó lakói a tornai uradalomnak teljesítettek erdőóvó szolgálatot, akkor Égerszög-Kovácsi szolgálónépei is termelhettek vasat ugyanannak az uradalomnak.^{15a}

A két Bódva-balparti Kovácsi mellett az érces hegyláb több más középkori településneve is több-kevesebb valószínűséggel bányászatra és vastermelésre utal.

Szentandrás nevével a már említett 1283. évi határjárás rögzítő oklevélben találkozunk először. Mint a középkorban a szentek nevét viselő helységek általában, saját templomának védőszentjéről kapta nevét. A templomnak tehát a falu e néven történt első említése előtt kellett épülnie. A ma is fennálló, kettős apszissal záruló épületnek a diadalívtől keletre húzódó, román stílusú szentélye valószínűleg XII. századi. A szélesebb templomhajó

1. kép. Korabinsky kisatlasa Torna megyei lapjának részlete. Szentandrástól keletre K(is) Kovácsi, Szentjakabtól északra N(agy) Kovácsi pusztákat tünteti fel a térkép

XIV. századi, Anjou-kori bővítés lehet. A templom keleti, ikerszentélyes részének XII. századi keltezésével sem alaprajzi elrendezése, sem korai részletformái nem állnak ellentétben. Régészeti és műemléki kutatására e sorok megírásáig nem került sor. De a később tárgyalandó tiroli—osztrák—dél-német, illetve a velük határos cseh területek bányásztemplomaira jellemző ikerszentélyes volta a helyi bányaművelés fontos bizonyítéka lenne, ha az is beigazolódna, hogy itt a középkorban német vagy cseh bányásztelepesek éltek. Ezt erősítené a templomnak Szent András apostol tiszteletére történt szentelése is, akit német területen *bányászvédszent*ként tisztelnek.¹⁶

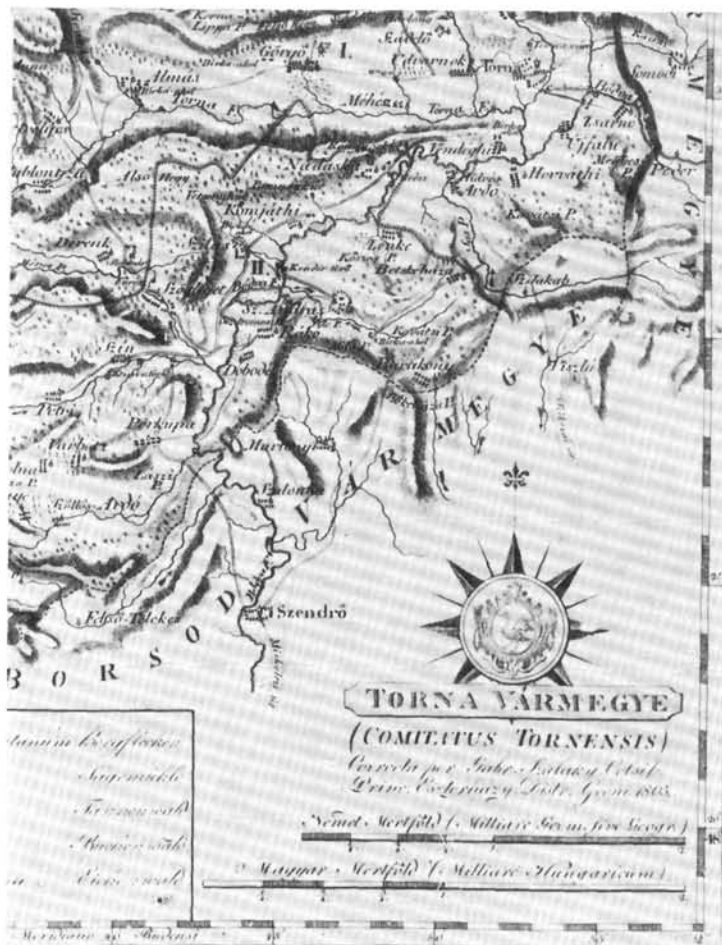
Martonyi, amely a középkori oklevelekben Marton vagy Szent Márton néven szerepel¹⁷, talán Szent Mártonról kaphatta nevét, aki — többek között — a *vasművesek*, pontosabban fegyverkovácsok és patkolókovácsok védszentje.¹⁸ Figyelemre méltó, hogy Trizs kora középkori egyházát is Szent Márton tiszteletére szentelték,¹⁹ a falu határában pedig X—XII. századi vasolvasztó kemencéket és salaktömeget tárt fel a régészeti ásátás;²⁰ Dédesen, amelynek határában folytatott középkori vasműveséget egy 1247. évi oklevél tanúsítja, a falu Árpád-kori egyházát ugyancsak Szent Márton tiszteletére szentelték;²¹ Szlovákiában a nyitrai Martinsky-hegyen tártak fel IX. századi vasműves műhelyeket;²² a csetneki középkori templomban a kovácsok karzata mellett Szent Márton freskóképe látható;²³ Schwaz tiroli ércbányaváros határának egyik plébániája is Szent Márton nevét viseli;²⁴ a méráni ércbányavidéken Schönna ikerszentélyes román kori templomát is Szent Márton tiszteletére szentelték;²⁵ a nyugat-magyarországi középkori vasműveség egyik központja, német nevén Eisenstadt, ősi magyar neve is Kis-Martont.²⁶

Tornaszentandrásról délkeletre, Szentandrás, Martonyi és Kovácsi között, sűrű erdőben, jövizű forrás mellett állt a középkorban *Mile* falucska, melyről az 1283. és 1364. évi oklevelek említést tesznek.²⁷ Talán nem tévedett a múlt században Bellus Mihály szentandrás körjegyző, aki a Pesty Frigyes-féle helynévgyűjtés kapcsán készített jelentésében azt írja, hogy *Mile* nevéből arra lehet következtetni, hogy „ott valaha szénégető hely volt.” A *mile* szó ugyanis ezen a vidéken a mai napig is szénégető boksát jelent; Czuczor-Fogarasi szerint: *mile* = földdel befödött fakupac, melyből a *kovácsok* szenet égetnek. A középkori kovácsok a vasércből faszén segítségével olvasztottak vasat. Ahol vasolvasztás folyt, ott folyamatos szénégetésre volt szükség. Ezért is vitték a kibányászott vasércet a legközelebbi erdős vidékre és ott működtek a faszéntüzelésű kis őskohók.²⁸ Szentandrás és Martonyi vasérclelőhelyei és a vasműves Kovácsi község határában valóban nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a *Mile* helységnév a vasművesek szénégető boksáival összefüggésben lehetett.

Ide kívánczik még az az adat is, hogy a Szentandrás és Martonyi közt fekvő Kovácsit birtokló és magát arról nevező Kovácsi család birtoka volt az ugyancsak Martonyival határos középkori Szend (a mai Rakacaszend) település is, amelynek parochiális egyházát 1335-ben ismeretlen tettesek kirabolták és ekkor elvitték onnan a Kovácsiak Wyhnyche-re vonatkozó okleveleit is.²⁹ A Wyhnyche helynév a szláv *vigne*—*vihne* szóból származhat, amely magyarul kovácsműhelyt jelent.³⁰ Miután az 1335. évi oklevél a g>h

hangváltozás utáni alakot rögzít, ez a helynév nem valamely ősi szláv vasművesség emlékét őrzi, hanem valószínűleg XII. századi cseh hospes-telepítés nyomát. Ezt a nevet pontosan helyhez kötni ez idő szerint nem tudjuk, de miután a Kovácsi családnak — tudásunk szerint — nem voltak messze tájakra kiterjedő birtokai, minden bizonnyal valamely Martonyi környéki, talán rövid életű kovács-települést, vagy éppen település nélküli vasfeldolgozó munkahelyet jelölt.

De nem zárhatjuk ki azt sem, hogy az említett Wyhnyche a Szentandrás-sal határos Kovácsi faluval azonos, amely valóban a Szendet is birtokló Kovácsi család tulajdona volt. Ez esetben kettős, párhuzamos helynévadás-

2. kép. A Görög Demeter féle atlasz Szalaky Gábor által 1805-ben helyesbített Torna megyei lapjának részlete. Szentandrás és Barakony, illetve Horváti, Meggyes és Szentjakab között feltüntetett mindkét Kovácsi P(uszta) helyét

sal áliunk szemben, amely azonban feltételezi, hogy amikor Kovácsi falu határában magyar és szláv lakosság együtt élt, ott még dolgoztak a falunak nevet adó kovácsok és ennek az együttélésnek a Wyhnyche helynévben megőrzött h hang tanúsága szerint vagy a XII. századi g>h hangváltozás idejét követően kellett bekövetkeznie, vagy pedig a már korábban fennálló magyar—szláv együttélés keretében a szláv nyelvhasználatnak túl kellett élnie a hangváltozás korát. Minthogy okleveles adat bizonyítja, hogy a Kovácsival szomszédos Szentandrás hospes-falu volt, ezek szerint ha a Wyhnyche név valóban Kovácsi falu szláv helynévpárja lenne, ez arra utalna, hogy a Szentandrás benépesítő — később tárgyalandó — hospesek cseh telepések lehettek, és hogy betelepedésük idején — feltehetőleg a XII. században — még folyt Kovácsiban a vastermelés.^{30a}

A bányászat a középkorban királyi jog volt. A bányák, a bányavárosok, illetve a bányaművelés eladományozása csak a XIII. század végén kezdődött és a XIV. században vált általánossá.

Szentandrás — úgy látszik — a XIII. században, sőt még a XIV. század első felében is királyi birtok volt, legalább is semmilyen adat nem utal ennek ellenkezőjére. 1283-ban a király egyik hívének adományozza a szomszédos Komjáti, Lenke és Mile birtokokat.³¹ A század végére Kovácsi és Barakony is kisnemesek kezére kerül.³² 1364-ben Halyagos is magánkézben van.³³ Tehát a XIV. század közepére jóformán valamennyi környező községet eladományozta a király, de Szentandrás eladományozására eddig adat nincs. Ez a körülmény is a szentandrás ércbányászat mellett szól.

Martonyi helyzete más. Ez a kis település, amelynek határában valószínűleg már a bronzkorban is bányászkodás folyt, a nagyobb Szalonnával együtt a honfoglaló Őrsúr nemének szállásbirtoka volt.³⁴ Ércbányáiból, a környékbeli salakleletekből és esetleg nevéből ítélve már a X—XII. században is ércbányász-vasműves település lehetett. Talán a tatárjárás alkalmával néptelenedett el, vagy az erősebb Szentandrás vonzotta el lakosait, de okleveles adat szerint 1249-ben néptelen földterület (terra) volt, amely addig az Őrsúr nembéliek szalonnai birtokához tartozott.³⁵ De hogy az itteni középkori ércbányászat csak átmenetileg szünetelhetett, azt a későbbiek során látni fogjuk.

1383-ban a Martonyi fölött emelkedő Szár-hegyen vagy Hármashegy (Trimons) pálos kolostor alapítására került sor.³⁶ A kolostoralapítás a környék jelentőségére utal és igen gyakran találunk — és ez talán nem véletlen — pálos kolostorokat az ércbányák és vastermelőhelyek közelében.³⁷

Mielőtt a történelmi alakulást tovább követnénk, kíséreljük meg a terület középkori vastermelésének kronológiáját rekonstruálni.

Az észak-borsodi salaklelőhelyek régészeti feltárása X—XII. századi vastermelést igazolt. A XIII. századra már a legtöbb helyen megszűnhetett a kis őskohók működése. A tornai uradalom határszélén fekvő Égerszög-Kovácsi is néptelen pusztaként került eladományozásra a XIII. század második felében.³⁸

Területünk két Kovácsi nevű középkori településének salaklelőhelyeit még nem tárta fel a régészeti ásatás, így az itteni vastermelés idejére vonat-

kozóan biztos adatunk nincsen, de nemcsak a Bódva-túlparti szomszédság analógiája, hanem a rendelkezésre álló szűkös okiratos anyag is arra utal, hogy a XIII. század közepére, legalábbis a martonyi bányában és az annak ércét feldolgozó, szomszédos Kovácsiban, már megszűnt a termelés.

Martonyit 1249-ben az Örsúr nembéliek mint szalonnai birtokuk részét képező lakatlan földet adják el Tekus ispánnak és fivéreinek. A szomszédos Kovácsi pedig csak mint elnéptelenedett település juthatott a XIII. század második felében kisnemes család birtokába. 1283-ban már — nyilván az új birtokosok által — lakott település, amely villa Kowachy néven szerepel, de egy 1304. évi oklevélből megtudjuk, hogy birtokosai, a magukat a faluról nevező Kovácsi nemesek a XIII. században szerezték. A leánytestvéreik részét ekkor kiadó Kovácsiak ugyanis arra hivatkoznak, hogy a falut apjuk, Barakon fia János szerezte.³⁹ Az úgy látszik több részletben szerzett, nagy kiterjedésű, Martonyi határa mentén egészen a Rakaca-patakig húzódó területen, amely Barakon családjának földje lett, három településen alakult ki élet: az ősi, de a XIII. század közepén már nyilván néptelen Kovácsiban, a család régi fészkeiben, a birtokosról elnevezett Barakonyban és az ugyancsak ősi Szend faluban, a mai Rakaszenden, amelyről a már említett 1335. évi oklevél bizonyítja, hogy akkor a Kovácsi család birtoka volt.

A Horváti és Szentjakab között fekvő Kovácsiról eddig nem ismerünk bizonyosan rávonatkozó XV. század előtti okiratos említést. Ez azonban nem késői alapítása, hanem inkább kései újrabenépesedése mellett szól, mert a falu neve, valamint a határában kibukkanó (tornaszentjakabi) salakleletek analógia alapján XII. századig terjedő vastermelésre engednek következtetni, a következő századok hallgatása pedig a XII. századot követő hosszabb elnéptelenedettségre utalhat.

Szentandrás azonban úgy látszik nem osztozott szomszédai sorsában. Sőt, úgy tűnik, jelentősége a martonyi—kovácsi vastermelő központ megszűnésével növekedett. XII. századi építésű templomát a XIV. században jelentősen bővítik és — a romokat leíró XVIII. századi feljegyzésekből kitűnően — gazdag freskódíszekkel ékesítik.⁴⁰ 1397-ben már plébánia volt.⁴¹ A település — mint említettük — a XIV. század második feléig királyi birtok maradt, lakói — a későbbiek során ezt részletesen tárgyalni fogjuk — hospesek, külföldi telepések voltak. Lehet, hogy a szentandrási telepések vették át a korábbi magyar vastermelőktől a munkát. Ezt a lehetőséget Rudabánya analógiája is alátámasztja, ahol a korábbi magyar—szláv vastermelőkre — gondoljunk a vasérc jelentésű Ruda helynévre — települtek rá német bányászok, akiknek XIV. századi ottlétét a templom Anjou-kori vasajtájának német felirata bizonyítja.⁴² A Bódva keleti partján is hasonló kronológia látszik valószínűnek. Eszerint itt is felváltja a királyi szolgálat népek rendszerét a privilegizált, külföldi eredetű bányászközösség.^{42a}

A XIV. században a környék leghatalmasabb oligarcha családja, a Bebekék szerzik meg a Felvidék ércbányáinak jó részét. A család két ága, a Csetneki és a Pelsőci ág versengtek egymással az érclelőhelyek bányajogáért.

A Pelsőci Bebekék délkelet felé terjeszkedtek, megszerezték Tornát, Szádvárt és Szendrő várát, majd utóbb a Ruda-hegy oldalába épült — ko-

rábban a Perényiek által birtokolt — szuhogyi Cserbakó várát is, amellyel együtt birtokukba kerültek a Rudabánya vidéki ércbányák is.

A XIV. század második felére — 1388 előtt — megszerezték a királytól az ércbányáért versengő Pelsőci Bebekek Szentandrászt is. Egy 1388. évi oklevélből megtudjuk, hogy kőszegi és lenkei nemes legények elhajtották a Jászó-monostoreleji jobbágyok lovait, s azokat cimborájuknak, a szentandrászi „nagy tolvajnak” és orgazdának, Mihálynak, Bebek Detre nádor jobbágyának adták át. A károsultak az oklevél szerint Szentandrásra, Bebek Detre falujába mentek panaszra az officialishoz és villicushoz.⁴³ Ezek szerint Bebek nádornak, messze terjedő birtokok urának egyik tisztartója éppen itt székelt, tehát Szentandrás a XIV. században nem közönséges jobbágyfalu, hanem valamilyen oknál fogva a környék falvai között kiemelkedő jelentőségű település volt, ahová a Bebekék talán környékbeli birtokaik uradalmi központját telepítették. Jelentőségét feltehetőleg — az eddigi adatok alapján valószínűnek látszik — ércbányászatának és ezzel kapcsolatos vasművességének köszönhette.

1410 körül a Bebekék megszerzik Szádvárt, és Szentandrászt szádvári uradalmukhoz csatolják.⁴⁴ Így uradalom-központ jellege megszűnt, ezzel jelentősége is csökkent.

Egy 1415. évi oklevél a szádvári Bebek uradalomhoz tartozó Szentandrás és Szilas községek több lakosát sorolja fel, köztük Pál kovácsot.⁴⁵ Ezt az adatot csupán a teljesség kedvéért említem, mert bár ez is utalhat a vasművességre, de egyetlen kovács említése még nem bizonyíték, hiszen egy váruradalomban egy-két kovács akkor is lehetett, ha nagyobb szabású vasművesség nem folyt a környéken.

Míg a Pelsőci Bebekék Szentandrászt szerezték meg, a Csetniekiek sem nyugodtak. Ők is részesedni akartak a Bódva-völgyi ércbányák hasznaiból és sikerült is 1474-ben adománylevelet szerezniök a királytól Martonyi és Szalonna ércbányáira.⁴⁶

Ez az oklevél számunkra azért jelentős, mert azt bizonyítja, hogy Martonyi és Szalonna környéke ekkor — éspedig nyilvánvalóan a korábbi bányászkodás alapján — ércbányavidékként volt ismeretes. Ezzel a kétségbevonhatatlan hitelű okleveles adattal bezárult a kör.

Tekintsük végig a Szentandrás környéki középkori vasércbányászkozásra és vasművességre utaló összegyűjtött adatokat és bizonyítékokat: kiindulópontunk a szentandrászi és martonyi vasérc jelenlétének ténye; Tornabarakony és Tornaszentjakab határának középkori salakleletei tárgyi bizonyítékok; a két középkori Kovácsi falunév és a Kovács-patak víznév megbízható történeti-földrajzi, illetve a nyelvtörténeti bizonyítékok; a szénégető boksát jelentő Mile helységnevet és hogy Martonyi esetleg kovácsvédszentről kapta nevét csak feltételes adaléknak tekintjük; a lakosság ezután tárgyalandó nemzetiségétől függően a bányászkodás mellett szólhat, hogy Szentandrászt német bányászvédszentről nevezték el, feltehetőleg még a XIII. század előtt, és a lakosság nemzetiségétől függően a bányászkozást alátámasztó adat lehet Szentandrás ikerszentélyes Árpád-kori temploma is; adalékuul szolgálnak a bányászkozáshoz a Bebekék birtokszerzésére és Szentandrás jelentőségére utaló okleveles adatok is, de a végső és egyértelmű

bizonyítékot a bár XV. századi keltű, de kétségtelenül korábbi bányaművelésre is utaló martonyi ércbánya-adományozó oklevél szolgáltatja. Mindezek alapján a Tornaszentandrás—Martonyi környéki középkori ércbányaművelést és vastermelést történelmi ténynek tekinthetjük.

II.

Ezen, a Bódvától keletre elterülő ércbányavidéken épült a hazánkban egyedülálló, ikerszentélyes, román kori tornaszentandrásai templom. Építéstörténetét eddig nem tisztázta kutatás.⁴⁷

Ikerszentélyes középkori templomokat egyébként a keleti kereszténység bizánci stílusú épületei között, valamint a tiroli—osztrák—délnémet bányászvidékeken és a velük határos Csehországban találunk.⁴⁸ Tornaszentandrás az Őrsúr és Aba nembéliek szállásbirtokainak határterületén épült és ismerve e nemek kapcsolatait a keleti egyházzal, nem zárhatjuk ki az ikerszentélyes templom ilyen eredetét sem. Ez a kérdés még gondos vizsgálatot igényel. Ezúttal a másik, a nyugati befolyás lehetőségének kérdésével kívánok a középkori bányász-vasművesség kapcsán foglalkozni.

Osztrák—délnémet vidékeken, elsősorban Tirol és Salzburg tartományok területén ismerünk nagyszámban ikerszentélyes középkori templomokat és ezek többsége nemcsak bányásztelepülésen épült, de kimutatható, hogy ikerszentélyes voltak kifejezetten a bányásztsággal kapcsolatos. Az ilyen templomokban az egyik szentély és a templomhajó ezen oldalának karzata vagy ülőhelyei a bányászok, a másik szentély és a templomhajó másik oldalának karzata és ülőhelyei pedig a lakosság egyéb rétegeinek istentiszteleti céljait szolgálta.⁴⁹ Vannak ikerszentélyes templomok Csehországban is, de ott nem ennyire egyértelmű a bányászattal való kapcsolatuk.

Legismertebbek a hallstatti és schwazi ikerszentélyes templomok.

Schwaz ősi tiroli ércbányaváros⁵⁰ Innsbrucktól keletre, az Inn folyó partján. A város címerpajzsán — amely ma is minden középületen látható — az egymásra keresztbefektetett két bányászkalapács szerepel. Városházájának kapuján még a kopogtató is középkori bányászalakat ábrázol. A város magát ma is „Knappenstadt Schwaz”, tehát Schwaz bányászvárosnak nevezi. Híres szépségű, kéthajós, ikerszentélyes Mária mennybemenelete templomának tornyán is a bányászkalapácsos városcímer látható. A templom mai formájában XV. századi gótikus épület, de korábbi — nyilván román — alapokon épült. A templom északi hajójában áll a főoltár, déli hajójának oltárát ma is *bányászoltárnak* nevezik, az oltár mögötti, a II. világháború során megsérült üvegablakára bányász címet festettek és feliratot, mely szerint helyreállította Knappenstadt Schwaz. A déli hajó egyik gótikus, festett üvegablakán kezében két kalapácsot tartó *bányászszent* képe látható. A templom építkezésében szerepet játszó gazdag *bányászcsalád* ide is temetkezett. Az ősi ércbányaváros határának egy másik plébániatemplomát *Szt. Márton* tiszteletére szentelték.⁵¹

Hallstatt is ősi *bányászváros* Salzkammergutban, sóbányáit már a kelták is művelték. Ikerszentélyes plébániatemploma jelenlegi gótikus formá-

jában a XV. század végén épült, régebbi, román épületrészek felhasználásával. Tornya ma is román stílusú. Az északi szentélyben álló gótikus oltárt gazdag *sóbányász* család alapította. Az oltár egyik oldalán Szt. Lőrinc, a *sóbányászok* védszentje áll. Az északi hajó falának támaszkodik egy gazdag *sóbányász* család két tagjának síremléke is.⁵²

Ugyancsak ikerszentélyes Bajorországban a berchtesgadeni Frauenkirche, amelyet 1519-ben gótikus stílusban építtetett az újonnan feltárt *sóbányák* jövedelméből Gregor Rainer hercegprépost.⁵³

A berchtesgadeni ikerszentélyes templom román előzmények nélkül, a gótikában épült. Schwaz és Hallstatt templomai kétségkívül álltak már a román korban is, de arra vonatkozólag nincs adatunk, hogy vajon a schwazi és hallstatti román kori templomok ikerszentélyesek voltak-e vagy sem?

3. kép. Tornaszentandrás középkori templomának XII. századi ikerszentélye, román ablakaival. Kamarás J. felv.

Szempontunkból ezért a legfontosabb a ma Olaszországhoz tartozó Dél-Tirolban, a Merán melletti Schöna városka temetőjében álló, átépítés nélkül ránk maradt, XI—XII. századi, román stílusú, ikerszentélyes *Szt. Márton* templom.⁵⁴ Merán környéke régi *vasércbányáiról*, vashámorjairól nevezetes,⁵⁵ és figyelemre méltó, hogy *Szt. Márton* — amint arra már utaltunk — a vasművesek, pontosabban a fegyverkovácsok és patkolókovácsok védőszentje.

Osztrák—német építészettörténészek az ikerszentélyes kéthajós templomok többségét a bányásztelepülések sajátos társadalmi rendjével magyarázzák, amely a szervezett bányászságnak a lakosság más foglalkozású rétegeitől való különállását, kiváltságos jogállását azzal is hangsúlyozni kívánta, hogy a bányászoknak a templomban nemcsak külön padosorokat és karzatot, de különálló szentélyben elhelyezett külön oltárt is biztosított.⁵⁶ A tiri—osztrák—délnémet terület bányászvidékein így *hagyományossá* vált a középkorban az ikerszentélyes templomépítkezés.

Bányásztemplomokat Magyarországon is ismerünk, de azok nem ikerszentélyesek. Még ma is *bányásztemplomnak* nevezi a helyi lakosság Nagybörzsönyben azt a templomot, amelyet a Zsigmond király által 1416-ban Szászországból odatelepített német bányászok 1417-ben gótikus stílusban építettek. Homlokzatán az építkezés éve és a bányászjelvény ma is látható. Belsejében XVIII. századi bányászképek vannak.⁵⁷ Ez a templom építése idején a német bányásztelepesek saját külön temploma lehetett, amelyet csak ők használtak, hiszen a nem bányász lakosság számára ott állt a már két évszázaddal előbb épült s ma is fennálló, román stílusú Szent István templom. Amikor ez már szűknek bizonyult, 1784-ben új, nagyobb plébánia templom épült, a „bányásztemplom” pedig — amint a benne levő, már említett XVIII. századi bányászképek is bizonyítják — ezután is a bányászok külön temploma maradt. Ezért nem is volt itt szükség két szentély építésére.

A Felvidék ősi ércbányavárosában, Csetneken a középkorban a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelt — mai evangélikus — templomot a XIII. században kezdték építeni. Fennálló gótikus formáját a XIV. és XV. században nyerte. Északi oldalhajója karzatának mellvédjére festett *bányászcímer* azt jelzi, hogy ez az oldalhajó a bányászoké volt és hogy nemcsak a címer festését (valószínűleg újrafestését) feltüntető időpontban, 1742-ben, hanem már a protestantizmus térhódítása előtt, tehát a középkorban is, arról az oldalhajó falán a *bányászvédszent*, *Szt. Borbála* freskóképe tanúskodik. A karzat alatti padosorok, a mellvédre festett címer szerint, a *kardkovácsoké* voltak. A déli oldalhajó karzatának mellvédjén a *kovácsok* címere és az 1637. évszám látható, a mellette álló oszlopok egyikén pedig *Szt. Márton* és az Árpád-házi szentek freskóképeit láthatjuk. Mind a *Szt. Borbálát*, mind a *Szt. Mártont* ábrázoló freskóképek a XV. században készültek. A templom szentélye alá temetkeztek a városnak és a környék nagy *ércbányáinak* ősi birtokosai, a Csetneki Bebekék. A bányászokon és vasműveseken (kardkovácsokon, kovácsokon) kívül csupán a tímárok címerét láthatjuk még egy oldalpadosoron. A főhajó a lakosság egyéb rétegeit fogadta be.⁵⁸

A bányászok és vasművesek ősi, szakrális eredetű, kiemelt jogállását, kiváltságos helyzetét, a lakosság többi rétegeitől való szervezeti különállá-

sát⁵⁰ tehát a magyarországi templomépítészet is tükrözi. De ikerszentélyes templom még bányásztelepülésen is nyilván csak ott épülhetett, ahová olyan vidékről telepítettek bányászokat, ahol ez az építési mód hagyományos volt, tehát a tiroli—osztrák—délnémet területről, vagy a velük határos cseh bányászvidékről és ahol a bányász és a nem bányász lakosság ugyanazt a templomot használta.

Minthogy az előzők során bebizonyosodott, hogy Tornaszentandrás környékén a középkorban ércbányászkodás és vastermelés folyt, a soron következő kérdés, hogy vajon milyen nemzetiségű bányászok éltek és dolgoztak a középkori Szentandrásan?

Királyaink birtokaikra már a kora középkorban külföldről hospeseket, vendégeket telepítettek, rendszerint valamilyen irányú termelés fellendítése érdekében. A külföldi telepeseknek privilégiumokat, többé-kevésbé előnyös jogállást biztosítottak.

A vidékünkkel szomszédos Hernád-völgybe legkésőbb a XII. század folyamán tíz *német hospes* falut telepített a király.⁶¹ A Bódva mellékének királyi birtokaira a XII. század második felére datálható nagyobb arányú *cseh hospes* telepítés. 1221-ben Tornán említ szabadállapotú *cseh hospes* fiakat a Várad Regestrum.⁶¹

A Felső-Bódva mentén négy további hospes településről van okleveles adatunk.

1348-ban, a Bódva-jobbparti Égerszög-Kovácsi faluért folyt perben, Szöllősdoból 25 telepest hallgat ki a vizsgálóbizottság tanúként, akik „*hospites et jobagiones regy immediati*”, illetve „*liberas mansiones seu loca sessionalia in ipsa villa habentes*”.⁶² Miután az ardói hospesek az előző évszázadra visszanyúló birtokvitára vonatkozóan tettek tanúvallomást, telepítésük legkésőbb XIII. századi. A település 1270-ben villa Hordo néven fordul elő oklevélben.⁶³ Az itteni hospesek nemzetiségére nincs okleveles utalás, de a környék szláv helynevei és különösen a szomszédos Lászó 1298. évi határjárásában előforduló *g>h* hangváltozás utáni helynevek (Hulboca) ismeretében⁶⁴ Szöllősdó hospeseit cseh telepeseknek véljük.

A Bódva-parti *Vendégi* falut 1263-ban egy királyi oklevél éppen a hospes-lakta Tornával együtt emeli ki a környező települések közül, papjaik kiváltságát hangsúlyozva (megtarthatták maguknak a tizedet).^{65a} *Vendégi* neve már önmagában is egyértelműen bizonyítja, hogy a település külföldről érkezett királyi vendégek, hospesek földje volt. Ezt megerősíti papjainak kiváltságos helyzete is, ami szintén privilegizált telepes-falura utal. *Vendégi hospes*-település voltát egy évszázaddal későbbi oklevél kifejezetten is rögzíti, amely 1354—60-ban „*hospites villarum regalium Ordou et Wendegy*”-ről ír.⁶⁵ A vele együtt említett *Ordou*, a Bódvavendéggel közvetlenül szomszédos Hidvégdárdóval azonos, amelynek hospeseiről későbbi oklevélben is szó esik.

1428-ban egy Szentandrás közeli erdőben, Kőszeg és Lenke határán történt gyilkosság kivizsgálása kapcsán tíz falu lakóit hallgatják ki tanúként, feltüntetve minden tanú jogállását is. Így rögzíti az okirat, hogy a Hidvégdárdóról kihallgatott tíz tanú, ugyanúgy mint a Szentandrásról kihallgatott három tanú „*ignobiles et hospites*”.⁶⁶

Ezek szerint tehát Szentandrás hospes-település voltát is oklevél bizonyítja.

A XIII. század végén már német hospesek lakta Bódva-parti Szepesi faluval ehelyütt nem kívánok foglalkozni, mert az a korábbi magyar Szekeres falu helyén valószínűleg csak a tatárjárás pusztítása után települt újra, feltehetőleg a Szepességből ideköltözött németekkel.^{61a}

A három szomszédos királyi hospes-falu, Vendégi, Hidvégardó és Szentandrás egykorú telepítések lehetnek. Vendégi neve bizonyítja, hogy ez a falu magyar környezetben, a hospestelepítéssel született. Ha ugyanez a helyzet Hidvégardóval és Szentandrással is, akkor itt igen korai telepítésre kell gondolnunk, mert bár Ardó és Szentandrás faluk neve — a már többször hivatkozott — 1283. évi oklevélben fordul elő először, de miután Ardónál állt a Tornából Szentandrás, Martonyi és Szalonna határán át Szendrőbe és onnan dél felé vezető hadi és főközlekedési út ősi hidja — innen a falu neve is —, a hidat is őrző királyi erdőóvókkal történt telepítése igen ősi lehet. Úgyannyira, hogy az 1283. évi oklevél a Komjáti és Szentandrás kö-

4. kép. A tornaszentandrási ikerszentélyes középkori templom. A szentély és a hozzá kapcsolódó, alacsonyabb tetőszerkezetű épületrész, kis román ablakával XII. századi, a magasabb tetőszerkezetű, szélesebb hajó XIV. századi bővítés; akkor készülhetett a XII. századi épületrész gótikus ablaka is. Kamarás J. felv.

zötti Bódva-hidat Uyhyd néven említi, hangsúlyozva ezzel a hidvégardói átkelőhely jóval ősbib voltát. A korai telepítés mellett szól Szentandrás XII. századnál nem későbbi építésű ikerszentélyes temploma is, amely mint Szent András tiszteletére szentelt egyház a falnak is névadója lett.

E három szomszédos hospes-település lakossága természetesen nem volt szükségképpen azonos nemzetiségű. Nemzetiségre vonatkozó adatot egyébként csak a már idézett 1428. évi oklevél egyik személyneve nyújt. A Szentandrásról kihallgatott egyik hospes-tanú neve ugyanis Ilbrand fia János. Az Ilbrand-Hildebrand *német* személynév ezen a vidéken a középkorban teljesen szokatlan, így esetlegesen amellettszól, hogy a Felső-Bódva-völgyi telepesfaluk (vagy talán csak Szentandrás) hospesei a szomszédos Hernád-völgyiekhez hasonlóan németek lehettek, akiket talán ugyanaz idő tájt, tehát legkésőbb a XII. században telepítettek a Bódva mellé. Ez a feltevés összhangban állna Szentandrás templomának építési korával, sőt esetleg ikerszentélyes voltával is.

Alátámasztja ezt a lehetőséget a gölnici bányavidék településtörténetének és német nyelvjárásainak vizsgálata is, amelynek adatai arra utalnak, hogy a gölnici német bányászokat részben bajor-délnémet területről először Torna megyébe, illetve a tornai királyi erdőuralom területére telepítették le a XII. század táján és onnan húzódott fel a bányász-hospesek egy része Gölnicbe és Olasziba.⁶⁷ Ha ezek a megállapítások helytállóak, akkor komolyan számolhatunk Szentandrásról és esetleg Vendégiben, Hidvégardón is XII. századi délnémet hospesekkel.

Itt csak emlékeztetek arra, hogy a közeli nagy ércbányaváros, Rudabánya középkori — ma református — templomának gótikus vonalú és Anjou-címeres, tehát nyilván XIV. századi vasajtáján *német* felirat áll, ami azt bizonyítja, hogy Rudabányán a XIV. században *német bányásztelepesek* éltek. Odatelepítésük feltehetőleg korábbi lehet, de annak időpontjára vonatkozólag adatunk nincs.

Emlékeztetek arra a már említett tényre is, hogy Szent András apostolt *német* területen a bányászok patrónusaként tisztelik. Arra nem találtam adatot, hogy a magyar bányászok körében is bányászvédszentként ismernék. Így a középkori vasércbányák mellett kialakult település templomának Szent András tiszteletére történt szentelése is *német bányásztelepesek* jelenlétére utal.

Csak megemlítjük — anélkül, hogy ennek jelentőséget tulajdonítsunk — a Mile helységnevet is, mert a szénégető bogsát jelentő mile, valamint annak szatmári és erdélyi változata a millér, az azonos jelentésű *német* Meiler szóból származnak.

Utalnom kell azonban e tanulmány I. fejezetében tárgyalt középkori Wyhnyche helynévvel kapcsolatban írt fejtegetéseimre, melyek szerint nem lehet kizárni azt sem, hogy a szentandrási hospesek csehek voltak, akiket talán a német bányavidékkel határos cseh területről telepített egyik királyunk a Bódva völgyébe.

Miután megbízható adatok szólnak amellettszól, hogy Tornaszentandrás határában az Árpád-korban ércbányászat folyt, és tény, hogy ott a XII. század körül egy — az osztrák—délnémet bányásztelepüléseken és a velük határos

cseh területeken hagyományos — ikerszentélyes, román stílusú templom épült, amelyet német bányászvédszent tiszteletére szenteltek, akiről azután a falu is nevét kapta, és miután településtörténeti adatok mellett oklevelek is valószínűsítik, hogy a községben a XV. században német vagy cseh telepesek éltek, nem lehet kizárni annak feltételezését, hogy a Tornaszentandrás környéki érctelepek művelésére királyaink a XII. század körül az ausztriai, tiroli, délnémet vagy a határos cseh bányavidékről bányászokat telepítettek az érces hegyvonulat északkeleti lába mellé, akik ott hazai hagyományaiknak megfelelően ikerszentélyes bányásztemplomot építettek maguknak és azt hazai bányászvédszentjük, Szent András apostol tiszteletére szentelték.

Egy 1430 körül készült portaösszeírás szerint Bebek nádor fiai 20 portával rendelkeztek Szentandrás⁶⁸on, így a község akkor Torna vármegye népesebb, jelentősebb települései közé számított. Egy évszázaddal később betört a török az országba és röviddel utóbb Borsod megye területére is. 1544-ben feldúlta Miskolcot és környékét.⁶⁹ Valószínűleg a török zaklatása elől, vagy talán egy betörése és pusztítása után a telepes lakosság elhagyhatta Szentandrás⁷⁰t és talán a Felvidék valamelyik biztonságosabb bányavidékére költözött. Tény az, hogy az 1552. évi összeírás szerint Szentandrás⁷¹on Szádvár tartozéka már csak 4 porta, a bíróé fél porta és négy zsellér család élt még a faluban. 1554-ben a török végigpusztította a Sajó völgyét és betört a Bódva völgyébe is. 1562-ben Szendrő környékét elpusztította, Szalonát és Perkupát felégette, lakosságát elhajtotta.⁷¹ Az 1564-ben még fennállott martonyi pálos kolostor helyén 1567-ben már csak üszkös romok voltak.⁷² És egy 1576-beli feljegyzés Szentandrásról és a szomszédos Kovácsiról is mint a török miatt elhagyott falukról ír.⁷³ A község elnéptelenedett, a Szent András apostol tiszteletére szentelt ikerszentélyes templom elhagyottá vált, teteje bedőlt, vagy talán a török égette föl, belsejét felverte a gyom.⁷⁴

A XVII. században lassan újból benépesült Szentandrás,⁷⁵ de a bányásztelepesek már nem tértek vissza. A környékbeli falvakból költöztek oda magyar parasztszaládok és a földesurak utóbb, a XVIII. században, szlovák jobbágyokat telepítettek be.⁷⁶

A XVIII. században helyreállították a romos Árpád-kori templomot⁷⁷ és a század végén újból megindult az Esztramos oldalában a vasércbányászat is.⁷⁸

A fentebb leírt gondolatsorral a tornaszentandrási, ikerszentélyes, román kori templom építéstörténetének kérdésében nem bizonyítani kívánok, csupán az *egyik lehetőség*, a nyugati befolyás mellett szóló érveket foglaltam össze.

A másik lehetőség, a keleti befolyás vizsgálata, még nyitva áll. A problémát a templom közeljövőre tervezett régészeti feltárása, falainak és alapjainak megkutatása remélhetőleg eldönti majd.

JEGYZETEK

1. Pantó Gábor: Szerkezeti és ércképződési megfigyelések a rudabányai vasércvonalaton. A Magyar Áll. Földtani Int. évi jel. Bp. 1945—47.
2. Kemenczei Tibor: Óskori bronztárgyak a miskolci múzeumban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (a továbbiakban: HOMÉ) VII. 1968. p. 20, 27, 31.
3. Leszih Andor: Borsod megyei szkíta leletek. Folia Archaeologica I—II. 1939. p. 68—80.
4. Hunyadi Ilona: A kelták a Kárpát-medencében. Bp. 1942—44. Diss. Pann. II. 18. p. 11—13.
5. K. Végh Katalin: Kelta leletek a miskolci múzeumban. HOMÉ VIII. 1969. p. 69—114.
6. K. Végh Katalin: Avar kori leletek a miskolci múzeumban. HOMÉ VII. 1968. p. 61.
7. Heckenast Gusztáv—Nováki Gyula—Vastagh Gábor—Zoltay Endre: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. Bp. 1968. A könyv Heckenast G. Bevezetése után az alábbi négy önálló, de egymáshoz kapcsolódó tanulmányt közli: Nováki Gy.: A magyarországi vaskohászat régészeti emlékei. Vastagh G.: Az ásatásokkal feltárt kohászati maradványok műszaki vizsgálatának eredményei. Heckenast G.: A magyarországi vaskohászat története a XIII. század közepéig. Zoltay E.: Az egykori vasgyártás technológiája a próbaolvasztások tükrében. — Hivatkozás a továbbiakban: Vaskohászat és a szerző neve alatt.
8. Vaskohászat, Nováki p. 29—30, 35—38.
9. Vaskohászat, Nováki p. 57—59.
10. Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Dl. 7592.
11. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (a továbbiakban: Csánki) I. p. 239.
12. Korabinsky 1791. évi kisatlaszának XLIII. lapján N. Kovácsi néven, a Görög Demeter-féle atlaszok Szalaky Gábor által 1805-ben helyesbített Torna megyei lapján Kovácsi P., Lipszky János Mappa Generalisán és Repertoriuma 178. lapján Felső-Kovácsi praedium megjelöléssel szerepel.
13. Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattára. Pesty Frigyes helynévgyűjteménye. Torna megyei kötet. Horváti község jelentése. 1864.
14. Az 1953. évi kiadású 1 : 25 000 és az 1968. évi kiadású 1 : 10 000 méretarányú térképen.
15. Heckenast Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban. Bp. 1970. p. 108. — A két Bódva-balparti középkori Kovácsi falu közül a Szentandrás-szal szomszédost említi K. 7. megjelölés alatt.
- 15a. Hogy a Szöllőssardóval határos Kovácsi a tornai királyi uradalomhoz tartozott, az egy 1272. évi királyi oklevélből tűnik ki: Zichy Okmánytár I. 32. p. 28.
16. Lexikon für Theologie und Kirche. Verlag Herder. Freiburg, 1957. I. p. 511.
17. A Szentmárton név egy 1273. évi oklevélnek két tartalmi átírásában szerepel: OL Dl. 843 és Dl. 42045. — Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I. Bp. 1966. (a továbbiakban: Györffy) p. 787. az oklevélben szereplő Zenthmarthon nevet téves összeírásnak tartja, Szend és Martonyi falukra vonatkoztatja, jelezve, hogy az azonosítás nem biztos.
18. Dietrich Heinrich Kerler: Die Patronate der Heiligen. Ulm, 1905. p. 174, 395.
19. Mon. Vat. I. 194, 216 — Idézi Ila Bálint: Gömör megye IV. Bp. 1969. p. 138.
20. Vaskohászat, Nováki p. 30—37.
21. Györffy p. 769—770.
22. Vaskohászat, Nováki p. 16.
23. Személyes helyszíni megállapítás.
24. Személyes helyszíni megállapítás.
25. Cs. Tompos Erzsébet: Ikerszentélyes, kéthajós csarnoktemplomok a középkorban. Művészettörténeti Értesítő. 1960. IX. évf. 1. sz. p. 16—23.
26. Vaskohászat, Heckenast p. 144. részletesen ismerteti Kismarton—Eisenstadtnak a középkori nyugat-magyarországi vasművesközpont szerepe mellett szóló érveket és az ellenvéleményeket is.

27. 1283: Dl. 75902, 1364: Dl. 97974.
28. Vaskohászat, Vastagh p. 78—80. és Zoltay p. 180.
29. Györffy p. 806.
30. Heckenast, G.: Die Verbreitung des Wasserradantriebs im Eisenhüttenwesen in Ungarn. *Nouvelles études historiques*. Bp. 1965. p. 161. — Vaskohászat, Heckenast p. 140. (Az idézett oklevélben előforduló Wyhnyche helynévre Heckenast G. lektori véleménye hívta fel figyelmemet.)
- 30a. Kniezsa István: A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából. *Településtörténeti Tanulmányok*. Bp. 1944.
31. OL Dl. 75902.
32. OL Dl. 1665.
32. OL Dl. 97974.
34. Györffy 740—741.
35. OL Dl. 64007.
36. Kisbán Emil: A magyar Pálosrend története. Bp. 1938. p. 103.
37. A pálosok budaszentlőrinci főmonostorához a XIII. században is művelt vasbánya tartozott a Hárshegyben, a mai Báthori-barlang (Zolnay László: Ünnepek és hétköznap a középkori Budán. Bp. 1969. p. 41—42.; Zolnay L.: Ásatási jelentés. Budapest Régiségei 22. évf. 1971. p. 391.; Zolnay L.: Magyarország legnagyobb kolostorromja. Budapest. IX. évf. 1971. 5. sz. p. 36.); pilisi kolostoruk romjai közül vaskohászatról tanúszkodó leleteket hozott felszínre az ásatás (Sashegyi Sándor: Egy régészeti kutatás vázlatja. Kézirat. 1949. Magyar Nemzeti Múzeum, Adattár 19. P. I. — Idézik: Vaskohászat, Nováki p. 20. és Heckenast p. 156.); Dédes határában, ahol 1247-ből okleveles adatunk van a vasművességről, 1313-ban már állt a pálosok kolostora (Kisbán E. i. m.); Rudabánya közelében, Felsőnyárad és Kurittyan között szintén pálos kolostor működött a középkorban (u. o.); újhelyi kolostoruk mellett találjuk Rudabányácskát, egy középkori Kovács nevű falut és egy ugyancsak középkori Kovács-patakot is (ez utóbbiakra Heckenast G.: Fejedelmi... p. 108, 112—113. K.23. és K.51.); gönci kolostoruk Telkibánya, a pálos-vörösmarti Gyöngyösoroszi, a márianosztrai Nagyborzsöny, gombaszögi kolostoruk Rozsnyó közelében állt.
38. Zichy Okmánytár II. Pest, 1872. p. 330.
39. OL Dl. 1665.
40. OL Esterházy hg. család levéltára Fasc. P. Rep. 80., valamint Canonica Visit. 1731. Bódvaszilasi plébánia levéltárában. Mindkét helyen az áll, hogy Szentandrás tető nélkül álló, romos templomában „sub arcu sanctuarij et medio pulcherrimae Sanctorum visuntur imagines.” — Kalász Elek szíves adatközlései.
41. Schematismus Ven. Cleri Diocesis Rosnaviensis. Rozsnyó, 1941. p. 71.
42. Rudabánya ércbányászata. Bp. 1957. p. 50—51.
- 42a Vaskohászat, Heckenast p. 171.
43. Štátny Slovenský Ústredný Archív Bratislava. Fond praepos. et conv. eccl. S. Joh. Bap. de Jasov Fasc. 13. No. 7. — Kalász E. szíves adatközlése.
44. Détszy Mihály: Egy ismeretlen magyar vár — Szádvár. *HOMÉ VIII*. 1969. p. 144.
45. OL Dl. 43291.
46. Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880. p. 373.
47. Ez a dolgozat 1970-ben készült
48. Cs. Tompos Erzsébet i. m.
49. E kérdést és irodalmát részletesen ismerteti Cs. Tompos E. i. m.-ben.
50. Ősi ércbányáit az ásványgyűjtők napjainkban is gyakran felkeresik. — H. Siegl linzi professzor szíves szóbeli közlése.
51. Személyes helyszíni megállapítások.
52. Személyes helyszíni megállapítások. — Cs. Tompos E. is ismerteti i. m.-ben.
53. Cs. Tompos E. i. m.
54. Lásd 49.
55. Hübner—Sperl—Fejér: *Lexikon*. III. Pest, 1816. p. 479. — Cannabich—Czövek: *Közönséges vagy Universalis Geographia*. Pest, 1817. p. 275.
56. Lásd 49.
57. Genthon István: Magyarország művészeti emlékei 2. Bp. 1961. p. 201.

58. Személyes helyszíni megállapítások. — A falképek datálására Prokopp Mária: Gömöri falképek a XIV. században. Művészettörténeti Értesítő. 1969. XVIII. évf. 2. sz. p. 132—133.
59. Bartha Antal: Honfoglaláskori kovácsmesterségünkről. Tört. Szemle. 1958. p. 325., valamint Vaskohászat, Heckenast p. 136.
60. Györffy p. 44.
61. Györffy p. 743.
62. Zichy Okmánytár II. p. 337—338.
63. U. o. p. 330.
64. OL Dl. 195267. Közli Györffy p. 785.
- 64a Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. Strigonii, 1874. p. 497.
65. Csánki I. p. 241.
66. OL Dl. 12202. — Az oklevélre Kalász Elek hívta fel figyelmemet.
- 66a Györffy p. 49, 147.
67. Fekete Nagy Antal: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp. 1934. p. 42—44, 126. — A könyvre lektorom, Heckenast G. hívta fel figyelmemet.
68. OL Dl. 34088.
69. Borovszky Samu: Borsod vármegye története. I. Bp. 1909. p. 84—85.
70. Heiligenkreuzi ciszterci apátság levéltára. Rubr. 48. Fasc. XV. No. 6. pag. 181. — Kalász Elek szíves adatközlése.
71. Borovszky S. i. m. p. 86—87.
72. Kisbán E. i. m. p. 199., 264.
73. OL U. et C. 65., 85. „Zentandras et Kowachy sunt per Turcam desolati.” — Idézi Kalász Elek: Vázlat Szentandrás történetéhez. Kézirat. 1968. p. 14.
74. OL Esterházy hg. család levéltára. Fasc. P. Rep. 80. 1713: „Ecclesia huius pagi deserta est. Soli supersunt parietes.” 1731: „Ecclesia huius pagi in colliculo vicino extat antiquissima in ruina sua delitescens, precipe tecto carens et rectificatione murorum.” — Kalász Elek szíves adatközlései.
75. 1612-ből oklevél említ szentandrás lakosokat. Batthyány hg. család körmendi levéltára. Fasc. 816. No. 43. fo. 14. Kalász E. i. m. p. 15. — Az 1626. évi portaösszeírásban is szerepel Szentandrás. Torna vármegye közgyűlési jegyzőkönyve. OL Filmtár 1998.
76. 1730-tól a bódvaszilasi plébánia Keresztelések Anyakönyvébe jegyzik be a szentandrás születéseket is. A magyar nevek mellett ekkor már számos szlovák családnév is szerepel. Kalász E. i. m. p. 18.
77. 1740-ben Zsillavy András szilasi plébános állíttatja helyre Szentandrás romos templomát. Canonica Visit. Idézi Kalász E. i. m. p. 19.
78. Ferenczy János: Közönséges geographia. Pest, 1809. p. 126. Szentandrás vasbányájáról ír. A bánya valószínűleg az 1793-tól 1807-ig működött szendrői vasgyár számára termelt. Ez utóbbira Vastagh Gábor: Magyarország kohászati emlékei. Kohászati Lapok. 1962. 5. sz. p. 236.

Itt mondok köszönetet Kalász Eleknek, hogy Vázlat Szentandrás történetéhez című tanulmányának kéziratát és két külföldi levéltárból beszerzett adatait rendelkezésemre bocsátotta, továbbá több hazai okleveles adatra felhívta figyelmemet.

Hálás köszönettel tartozom dolgozatom lektorának, Heckenast Gusztávnak, aki a tanulmány végeleges megformálásához sok hasznos tanácsot adott.

EISENERZEUGUNG IM MITTELALTER ÖSTLICH
DES BÓDVA-FLUSSES UND DIE DOPPELCHÖRIGE KIRCHE
VON TORNASZENTANDRÁS
(Auszug)

Am Ostufer des Flusses Bódva, nördlich vom Rakacabach, wurde wahrscheinlich schon seit dem Bronzezeitalter Erz gewonnen und aufbereitet. Den Rohstoff dazu lieferte das sogenannte Höhlenerz im Esztramos-Berg bei Tornaszentandrás, das auch noch im XX. Jahrhundert abgebaut wurde, und das metasomatische Erz von Martonyi.

Nach der Landnahme der Ungarn im IX. Jahrhundert hat sich — vielleicht auf Grundlage früherer Spuren — die ungarische Erzgewinnung und -verarbeitung in diesem Landstrich entwickelt.

Dafür gibt es viele Beweise. In den mittelalterlichen Urkunden werden zwei Dörfer mit Namen „Kovácsi“ erwähnt (kovács = Schmied). In ihrer Umgebung findet man auch heute noch Reste von Schmelzofenschlacke. Hier wurden zwar keine Ausgrabungen durchgeführt, doch am anderen Bódvaufer brachten die Forschungen Reste von Eisenerzeugung des X—XII. Jahrhunderts ans Tageslicht.

Noch ein Umstand weist auf die Erzgewinnung und Eisenerzeugung hin: die um die oberungarischen Gruben rivalisierenden Familien Bebek aus Pelsöc und Csetnek bemühten sich um die auch heute noch registrierten Erzfundorte dieses Gebietes. Die Familie Bebek aus Pelsöc kommt am Ende des XIV. Jahrhunderts in den Besitz des Dorfes Szentandrás, das bis dahin — wie im Mittelalter die Bergarbeitersiedlungen im allgemeinen — königlicher Besitz war. Die Familie Bebek aus Csetnek erhält 1474 den königlichen Donationsbrief für die Erzbergwerke von Martonyi und Szalonna. Letzteres Dokument ist ohne Zweifel Beweis dafür, dass dieses Gebiet im Mittelalter schon als Erzfundort bekannt war.

Die oben erwähnten zwei mittelalterlichen Dörfer Kovácsi waren sicherlich Siedlungen des königlichen Dienstvolkes auf dem tornaer königlichen Forstbesitz bis zum Ende des XII. — Anfang XIII. Jahrhunderts. Das Dienstvolk beglich seine Steuern mit Naturalien, in diesem Fall mit Eisen. In der erste Hälfte des XIII. Jahrhunderts waren beide Schmiedorte wahrscheinlich schon von der Bevölkerung verlassen, weil das Dorf Kovácsi zwischen Szentandrás und Martonyi am Ende des XIII. Jahrhunderts in den Besitz einer Kleinadelsfamilie überging. Das andere, s. g. Oberkovácsi wird erst Urkunden aus dem XV. Jahrhundert erwähnt, doch zu der Zeit waren dort schon lange keine Eisenschmiede mehr tätig.

Das Schicksal der beiden Erzfundorte Tornaszentandrás und Martonyi

war verschieden. Martonyi war Stammsitz das landnehmenden Stammes des Fürsten Örs. Nachdem 1249 Comes Tekus das Gebiet Martonyi als „terra“ der Familie Örs abgekauft hatte, musste es in der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts — wie die Dörfer Kovácsi — verlassen gewesen sein. Von Szentandrás dagegen beweisen zahlreiche Dokumente, dass es vom XIII. Jahrhundert bis zur Zeit der türkischen Verwüstungen eine blühende Hospes-Siedlung war. Die Kleine doppelchörige Kirche von Szentandrás kann — nach ihrem Formschatz geurteilt — ins XII. Jahrhundert datiert werden. Sie gab dem Dorf seinen Namen und besteht auch heute noch. Zu jener Zeit wurden von den ungarischen Königen zahlreiche deutsche und tschechische Hospes-Dörfer in dieser Gegend gegründet. Es ist anzunehmen, dass deutsche oder tschechische Bergleute nach Szentandrás kamen und die im Zurückgehen begriffene Tätigkeit der ungarischen Eisen-schmelzer aufnahmen und vielleicht auch die aus Eisenschmieden bestehende Bevölkerung der Dörfer Kovácsi und Martonyi aufzogen.

Im Zusammenhang mit der Eisenerzeugung auf dem linken Bódvaufer stehen vielleicht folgende Beobachtungen: der Namensgeber der Kirche von Szentandrás, Skt. Andreas, ist auf deutschem Gebiet der Schutzheilige der Bergleute; der Hl. Márton (Skt. Martin) — nach dem vielleicht Martonyi seinen Namen bekam — ist der Schutzheilige der Waffenschmiede; das dem Bergbauggebiet und Kovácsi benachbarte Dorf Mile bekam seinen Namen vielleicht nach dem deutschen Wort Meiler (Kohlenmeiler der Schmiede).

Beachtenswert ist das in Ungarn einzigartige doppelchörige Kirchlein zum Hl. Andreas aus dem XII. Jahrhundert. Derartige Kirchen findet man unter den im byzantinischen Stil errichteten Gebäuden des östlichen Christentums und im süddeutsch-tiroler sowie im angrenzenden tschechischen Bergbauggebiet. In Deutschland ist die doppelchörige Kirche charakteristisch für Bergbauggebiete und eine Manifestation der Eigenständigkeit der Bergleute.

Das mittelalterliche Dorf Szentandrás entstand auf dem Grenzgebiet der Besitzungen der Stammesfürsten Aba und Örs, wo der Einfluss des östlichen Christentums auch möglich war. Diesmal soll aber die Einwirkung des westlichen Einflusses untersucht werden.

Von den doppelchörigen Kirchen des österreichisch-süddeutschen Bergbauggebietes sind die von Hallstatt und Schwaz am bekanntesten, beides sind gotische Kirchen auf romanischem Unterbau. Bis heute in seiner ursprünglichen Form erhalten ist die kleine doppelchörige Kirche aus dem XI. Jahrhundert im südtiroler Bergbauort Schönna, die dem Hl. Martin geweiht ist.

Wie schon gesagt, liegt um Szentandrás ein uraltes Erzgrubengebiet, das auch im Mittelalter abgebaut wurde. Demzufolge können wir annehmen, dass die vom König hier angesiedelten Hospes Bergleute gewesen sind. Dass die Bewohner des Dorfes wirklich Hospes waren, beweist ein Dokument aus dem Mittelalter. Wenn sie von süddeutschen oder tschechischem Gebiet kamen, konnten sie die traditionelle Bauweise der doppelchörigen Kirche mitgebracht haben.

Im weiteren Gebiet des Bódva haben die ungarischen Könige im XII.

Jahrhundert deutsche und tschechische Hospes angesiedelt. Über die Nationalität der Hospes von Szentandrás sind keine eindeutigen Angaben überliefert worden. Eine Urkunde aus dem Jahre 1428 zählt einige Hospes von Szentandrás auf, einer davon, Ilbrand, weist auf deutsche Herkunft hin (Hildebrand). Der deutsche Schutzpatron der Kirche und die Analogie des nahen Rudabánya macht die Ansiedlung der deutschen Hospes-Bergleute auch glaubhaft. Eine andere Urkunde aus dem Jahre 1335 dagegen enthält möglicherweise den Namen des Dorfes Kovácsi in slawischer Sprache, Wyhnyche (abgeleitet aus vignc — vihne = Schmiede) mit der im XII. Jahrhundert beendeten slawischen Lautverschiebung $g > h$, das auf das Existieren tschechischer Hospes hinweist. Gleichgültig, ob deutsche oder tschechische Siedler Szentandrás im XII. Jahrhundert besiedelten, beide konnten die Tradition der doppelhörigen Kirche mitgebracht haben.

Mit diesen Gedanken möchte ich in der Frage der Baugeschichte der doppelhörigen romanischen Kirche von Tornaszentandrás nicht als endgültig gelöst betrachten, sondern nur die Beweise, die für einen westlichen Einfluss sprechen, zusammenfassen. Die Frage des östlichen Einflusses steht noch offen. Dieses Problem wird hoffentlich durch die vorgesehene archäologische Bearbeitung der Kirche, durch die Untersuchung der Mauern und Fundamente, gelöst.

György Dénes

ADATOK A KAPTÁRKÖVEK EREDETÉNEK, KORÁNAK ÉS RENDELTETÉSÉNEK MEGHATÁROZÁSÁHOZ

SAÁD ANDOR

A Borsod és Heves megye riolit tufás vidékén található kaptárkövekre legelsőnek Bartalos Gyula, az egri káptalani levéltár jegyzője hívta fel a figyelmet 1886-ban.¹ Bővebben értekezett róluk az Arch. Ért. 1891. évfolyamában², majd újból Heves megye monográfiájában.³

A kaptárkő, köpűskő, vakablakoskő, ablakoskő elnevezés a néptől származik. Bartalos a kaptárkövek fülkéinek legjellemzőbb sajátosságait leírta. Már ő is észrevette, hogy a még eléggé épen maradt fülkék nyílásának peremén fedőlap beillesztésére szolgáló keretkiképzés látható, ami azt bizonyítja, hogy a fülkéket egykori alkotóik és használóik befedték (1., 2., 3., 4., 5. kép).

Bartalos a fülkéket kultikus rendeltetésűeknek tartotta. Szerinte urnatartó fülkék voltak és a halotthamvasztásos temetkezésnek ezen teljesen szokatlan formáját egy kelta népcsoportnak tulajdonította. Ez a kultikus felfogás évtizedekig megtámadhatatlannak látszott. Először dr. Klein Gáspár főlevéltáros és Leszih Andor múzeumigazgató módosították Bartalos elképzelését olyan módon, hogy a fülkék inkább áldozati vagy bálványtartó fülkék lehettek, és a honfoglalás során a Bükk és Mátra aljára vetődött és itt letelepedő népcsoporttal hozták kapcsolatba.⁴

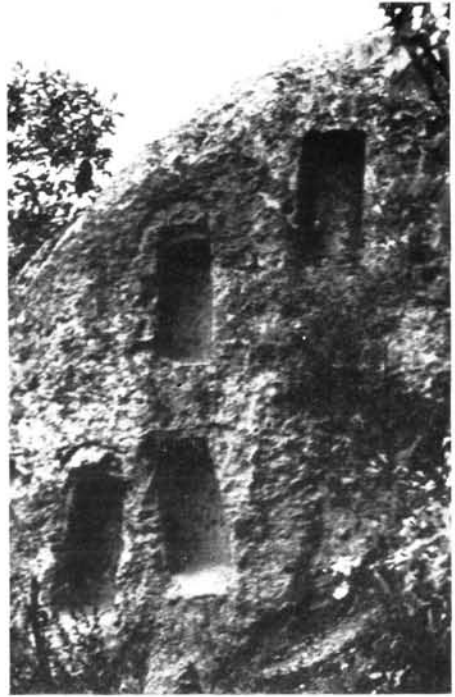
Halaváts Gyula geológus is foglalkozott a kaptárkövekkel, aki az Érd és Budakeszi határában felfedezett kaptárköveket írta le az Archeológiai Értesítőben.⁵ Halaváts az általa is megfigyelt peremkiképzésre hivatkozva ugyancsak azt hangoztatta, hogy a fülkéket használatuk idején elzárták.

Az eddig említett magyarázatok leggyengébb pontja az volt, hogy megbízható lelet nem szólt mellettük, sőt egyes, nagyon bizonytalan állításokon kívül idetartozó leletekre nem hivatkozhattak. Bartalos is megjegyezte, hogy a Czakó tanya melletti kaptárkövek alatt ásatva minden eredmény nélkül fejezte be munkálatait. Az 1930-as évektől kezdve felkerestem azokat a személyeket, akikről azt állították, hogy valamelyik kaptárkő tövében ásva leleteket találtak. A kért leletek ezt az állítást kivétel nélkül megcáfolták.

Kezdetben magam is a fülkék kultikus rendeltetésének híve voltam. Sorra vettem a finn-ugor és szláv ősvallásra vonatkozó adatokat. Több éven át gyűjtöttem a topográfiai adatokat és egy meghatározott rendszer szerint dolgoztam fel a fülkék méreteit, égtáji fekvésüket. Ezeket az adatokat korábbi közleményeim tartalmazzák.⁶⁻¹⁰ Ezekből itt csak az

1. kép. Kaptárkö a cserépváraljai Csordászvölgyben

2.. Kép. Kaptárkö Szomolya határában
A fülkéken a fedőlapot befogadó perem-
kizépzés nyomai láthatók

alábbiakat közlöm. A fülkék nyílásának 12% -a a $0-90^\circ$, 66% -a $91-180^\circ$, 17% -a $181-270^\circ$, 5% -a a $271-360^\circ$ között meghatározott égtájnak felel meg. Ezek az adatok összesen 120 fülkére vonatkoznak. A NY—É felé eső riolittufa felületeken csak akkor helyeztek el fülkéket, amikor a Dél és Kelet felé néző felületeken több fülkét elhelyezni már nem tudtak, vagy amikor a szirtek fekvése már eleve a NY—É-i irányt szabta meg.

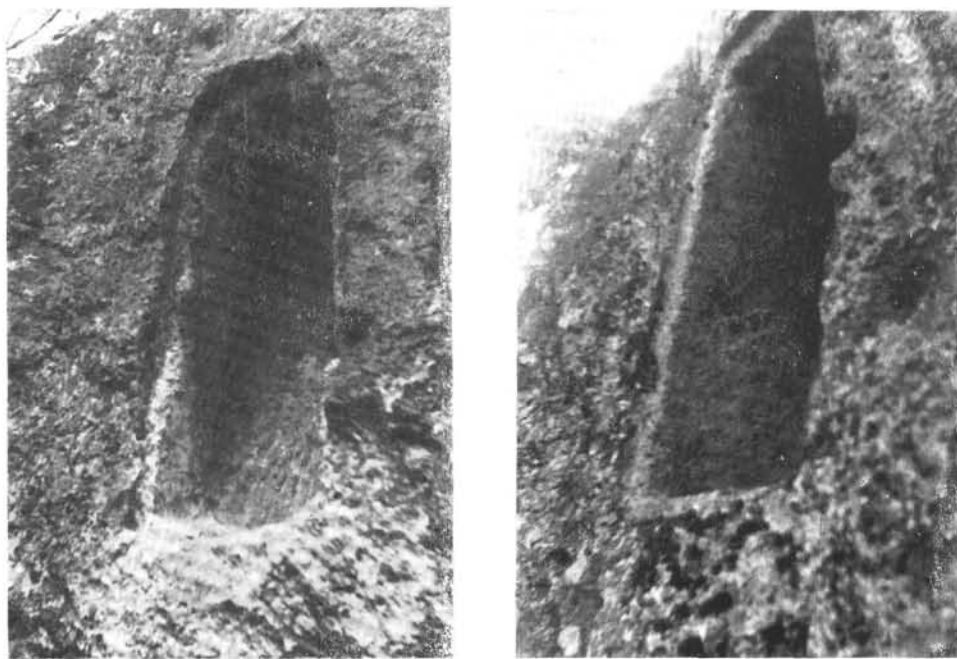
A fülkék kultikus rendeltetésében kutatásaim során kételkedni kezdtem és érdeklődésem a méhészkedés felé fordult. Erre a gondolatra, eltekintve a kaptárkövek népi elnevezésétől, azok a megfigyelések vezettek, amelyeket a mezőkövesdi járásban népegészségügyi és szociális problémákkal való foglalkozásom során szereztem. Mélyebben betekinhettem a riolit tufás községek akkori életviszonyaiba és azok előzményeinek történelmi hátterét kutattam. Itt talákoztam a riolit tufába telepített barlanglakásokkal is, melyek akkor még elsősorban népegészségügyi jelentőségűek voltak számomra. Csak később gondoltam a kaptárfülkével összefüggésbe hozható jelentőségükre.

Megszakítva a gondolatmenetet, néhány szóval összegezem a kaptárkövek előfordulását. A kaptárkövek a Borsod megyei Kács község határá-

ban tűnnek fel, majd betartva a riolit tufa vonulatot Cserépváralja, Bogács, Cserépfalu, Szomolya, Noszvaj, Eger, Egerszalók és Demjén határában található. Legészakibb előfordulások az Abaújszántó határában levő Hömpörgő völgy. Bartalos a Sirokkal szomszédos Rozsnaki völgyben is talált kaptárkövet, sőt lehetséges, hogy a siroki várhegy oldalában látható számos fülke között egyesek eredetileg méhészkedés céljából létesültek. Az általam ismert kaptárfülkék száma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 243, Heves vármegyében 118, Budapest környékén 32.

Kutatásaim eredményeit megfelelő fénykép dokumentáció kíséretében a neves finn etnográfussal, K. Vilkuna professzorral közöltem, aki a fülkének a finn-ugor ősvallással való összefüggését kizártnak nyilvánította és határozottan a méhtartás egyik, régen megszűnt módjának tartotta, felhívta figyelmemet hatalmas fatörzsekben kivájt, a mieinkhez alakilag igen hasonló méh lakásokra. Nem sokkal ez után, dr. Petrikovics László által nekem ajándékozott fénykép útján szereztem arra bizonyítékot, hogy Lettországból egy rezervátumban ma is láthatók ilyen „álló típusú” kaptárfülkék hatalmas fatörzsekben.

A kaptárkövek adatait további vizsgálataim adataival kiegészítve a méhészet nemzetközileg elismert kiváló szakértőjéhez, Örösy Pál Zoltánhoz fordultam, akinek válasza Vilkunáéval teljesen megegyező volt és a

3—4. kép. Két szomolyai kaptárfülke igen épen maradt peremkiképzéssel. A fülkék szélén látható bevágás a méhek közlekedését biztosította. Vö. a Banzhaf által megfigyelt macedoniai fülke leírásával

5. kép. Kaptárfülke a csakótanyai csoportból igen jól látható peremkiképzéssel és a fedőlap rögzítését célzó éklyukakkal

megfelelő szakirodalom irányában is értékes utmutatást adott. Utalt többek között Nachtsheim által Macedóniában a Skopjétől délre eső Katlanovói tó körül észlelt méhtartásnak egy olyan módjára, amely a mi fülkéinknek rendeltetését is jól megmagyarázza. Itt a löszfalakban képzett üregeket kijárós deszkával fedték be. A fülkébe települt méhcsaládok egy részét áttelepítették a faluba. Őrösi Pál Zoltán szerint a nagyritkán északi fekéssű fülkék sem képeznek kizáró okot a méhészkedésre.

Kaptárköveinkkel a méhészet történetének kiváló kutatója, dr. Armbruster professzor is foglalkozott. A Münchenben megjelenő, der Imkerfreund c. szakfolyóirat 1970. dec. 12-én kiadott példányában az általam rendelkezésére bocsátott számos fénykép kíséretében, Erdbienenzucht cím alatt írt dolgozatában a fülkéket ő is méhklásoknak tartja és a Nachstein által már említett analógián kívül további két meggyőző megfigyelésre hivatkozik, melyek annyira érdekesek, hogy sorait a következőkben magyar fordításban közlöm. „A fülkék a cerignoliai (Itália, Apuliai körzet) méhesfalakra emlékeztetnek, valamint számos angliai Bee bolesra. Az utóbbiakban azonban külön méhtartályok állottak, pld. szalmakasok. A mi fülkéinknél (a magyarországiakat érti ez alatt) nem ez volt a helyzet, mint ezt a fedőlap alkalmazása is bizonyítja, mely a cerignoliai fülkének megfelelően történt, a méhek pedig közvetlenül a kőfalon ültek. Ez megfelel Banzhaf esetének is, aki külön hangsúlyozza, hogy a kőfalak viasszal voltak a méhek számára lakályosabbá téve és fedőlapot alkalmaztak. Egy sziklafal részét, mely nyilvánvalóan az őskőzetben volt, egy macedóniai egy kőlappal

és tehéntrágyával elzárta. A kőlapon egy kis nyílást készített. A sziklafalra a tulajdonos nevének kezdőbetűit is rámásolták tehéntrágyával. Az ilyen sziklaréseket viasszal (lépekkel?) tették vonzóbbá a méhek számára. Az ilyeneket, ha a méhek ráakadtak és települtek, megfelelően elzárták és az első megtaláló nevével megjelölték. Sokszor az elő nem készített üregekbe is beköltöztek a méhek.”

A méheknek sziklarepedésekbe való települését minden emberi beavatkozás nélkül számos esetben megfigyelték. Az isztriai Vranje község határában egy jó 100 m magas sziklafal repedéseiben méhcsaládok fészkelnek és a természetalkotta kaptárakból csorog a méz.

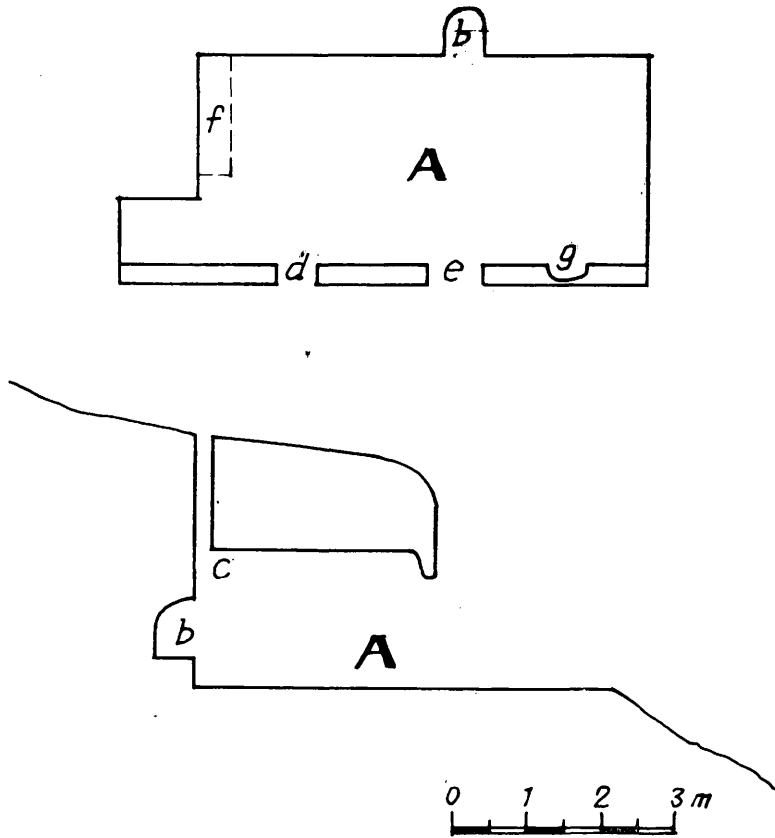
Ugyancsak Armbruster professzor hívta fel figyelmemet két ókori adatra, utalva az Iliászra és Ézsaiás próféta könyvére, ami azt bizonyítja, hogy a méheknek sziklahasadékokban, üregekben való települése már akkor közismert tény volt.¹¹ Az Iliászban erre vonatkozó részlet Devecseri Gábor fordításában így hangzik:

„Zeusz atya, lám a hazugságnak lettél barátja,
az, ugyanis: mert hittem, hogy akháj daliák már
nem tartják fel erőnk rohamát s győztes kezeinket;
s most ők, mint karcsu darazsak, vagy méhek,
melyek fészküket építették sziklás ut közelében,
és üreges házuk nem hagyják el, de bevárnak
minden mézrablót s harcolnak gyermekükért mind: így
mig oda nem vesznek, vagy mig fogságba nem esnek.”

Ézsaiás könyvében pedig az alábbiakat találjuk a méhekre vonatkozóan (7., 8., 19. szakasz Károlyi G. fordításában): „És mind eljövének és letelepszenek a meredek völgyekben és sziklák hasadékaiban, minden tövisekben és minden legelőkön.”

Korábbi közleményeim dr. Korek Józsefnek, a Magyar Nemzeti Múzeum h. főigazgatójának érdeklődését is felkeltették. A kaptárfülkék korát ásatások során előkerült leletekkel kellett tisztázni. A munkálatok dr. Korek József vezetésével 1961 őszén történtek a Cserépváralja körül nyilvántartott kaptárköveknél. A gondosan körülásott 7 kaptárkő 100-nál több fülkéje alatt a tufáig elásva olyan edénydarab, vagy másféle lelet nem került elő, amely akár az urnatemetkezés vagy valamilyen más, vallásos gyakorlat mellett szólt volna. Nagy meglepetést okozott a Nagykúp tövében előkerült, hullámos díszítésű edénytöredék, melynek korát a XI. századra tehetjük (I. tábla 1.). Az ásatások eredményei alapján az Acta Arch. Hungar. közleményt írtunk.¹²

A cserépváraljai ásatások után a kaptárkövek másik, legnagyobb centrumát kerestem fel Szomolya község határában. Itt zavartalan rétegben közvetlenül néhány fülke tövében, 120 cm mélységig sikerült leásni. Itt sem került elő a több mint félszáz edénytöredék között urnára gyanús példány. A cserepek a XIII—XV. századra utalnak. Ezekből néhányat az I. és II. táblán mutatok be. Az egész anyagban egyetlen zománczott példány sincs. Megfelelnek a jelzett századok egyszerű falusi kerámiájának. A cserépi vár romjai között kutatva azonos jellegű edénytöredéke-

6. kép. Riolit tufába vájt egyhelyiséges barlanglakás. Cserépváralja, várdomb. A) Lakótér. b) Nyílt (szabad) tűzhely. c) Kémény. d) Ablak. e) Ajtó. f) Fekhely. g) Fülke.

ket találtam és bőven szerepelnek ilyenek az egri és diósgyőri vár anyagában. Ezekkel a leletekkel támogatva a fülkék használatát a XI—XV. század között határozhatjuk meg.

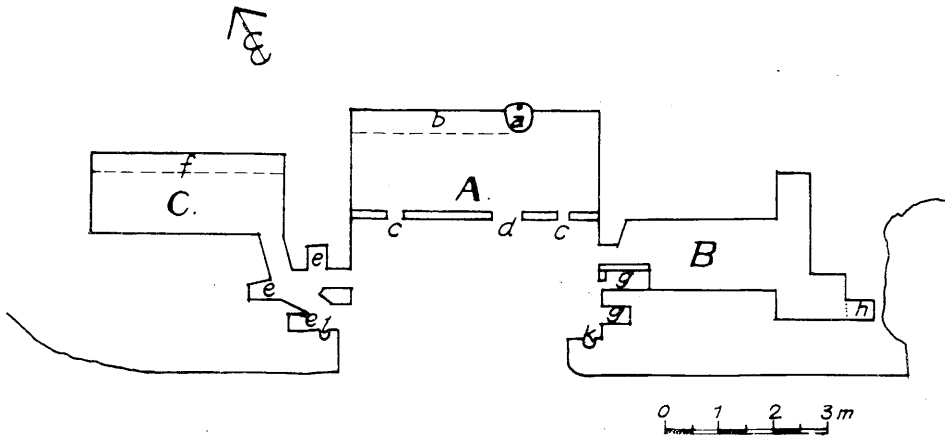
Az alábbiakban vizsgáljuk meg azt is, hogy a fülkék milyen viszonyban állhatnak a már említett községek régi települési adottságaival, tényezőivel. Azok a községek, melyeknek közvetlen határában a kaptárfülkék előfordulnak, arról voltak híresek, hogy lakosságuk tetemes része a riolit tufába vájt barlanglakásokban lakik. Ennek az egyébként szomorú örökségnek felszámolása napjainkban is folyik.

Csábító az a feltevés, hogy a barlanglakások ezekben a községekben a török hódoltsággal járó nyomornak következményei. Lehetséges az is, hogy eredetük ennél jóval korábbi keletű. Ezeknek legősibb példányai idővel fokozatosan elpusztultak, a lakosság azonban évszázadokon át folyamatosan újabbakkal pótolta. Legkezdetlegesebb formája a barlanglakásoknak

csupán egy lakótérből áll (6. kép). Fejlődésük során és a gazdasági viszonyoktól függően bővülnek. Alkotóik nem csupán az emberi lakás céljára szolgáló helyiséget alakították ki a riolit tufában, hanem a jobbágy család minden ökümenikus tartozékát is; kamrákat, ólakat, szárítópadrást, szénatartót, vermeket, sőt jászolos istállót is (7. kép). A napjainkban még létező barlanglakásokból néhányat felvételeken mutatok be (8., 9., 10. kép). Jogosan feltételezhető, hogy a kaptárfülkék a barlanglakások és tartozékaik kialakításában gyakorlott lakosság létesítményei. A fülkék használatának korát az eddigi leletek alapján a XI—XV. sz. közé tehetjük. Bár a birtokunkban levő leletekből bizonyossággal a barlanglakások kezdetének korára még nem lehet, mégis úgy vélem, hogy a barlanglakások a kaptárköves méhészkedés évszázadai alatt már valamilyen formában léteztek. Ennek a kérdésnek, mint az etnikum problémájának megfejtése a jövő kutatási feladata.

Ami az etnikum kérdését illeti, a méhészkedésnek fentiekben vázolt eredetét a Bükk és Mátra vidékén letelepült honfoglaláskori kabarokkal lehetne összefüggésbe hozni. A méhtartás nagy jelentőségű volt a kazároknál és szlávoknál, akikkel a honfoglaló törzsek, beleértve a kabarokat is, sűrűn érintkeztek.¹³ Mai ismereteink alapján azonban ezt bizonyítani nem tudjuk. Az is lehetséges, hogy a méhészkedésnek ez a módja a riolit tufás községek lakosságának önálló találmánya. Ennek azonban már előzményei is voltak, mert ezt a méhtartási módot már „feldomesztikációnak” mondhatjuk, hiszen középuton van a sziklarepedésbe és odvas fádba meghúzó és a lakóházakhoz háziállatként vitt méhek között.

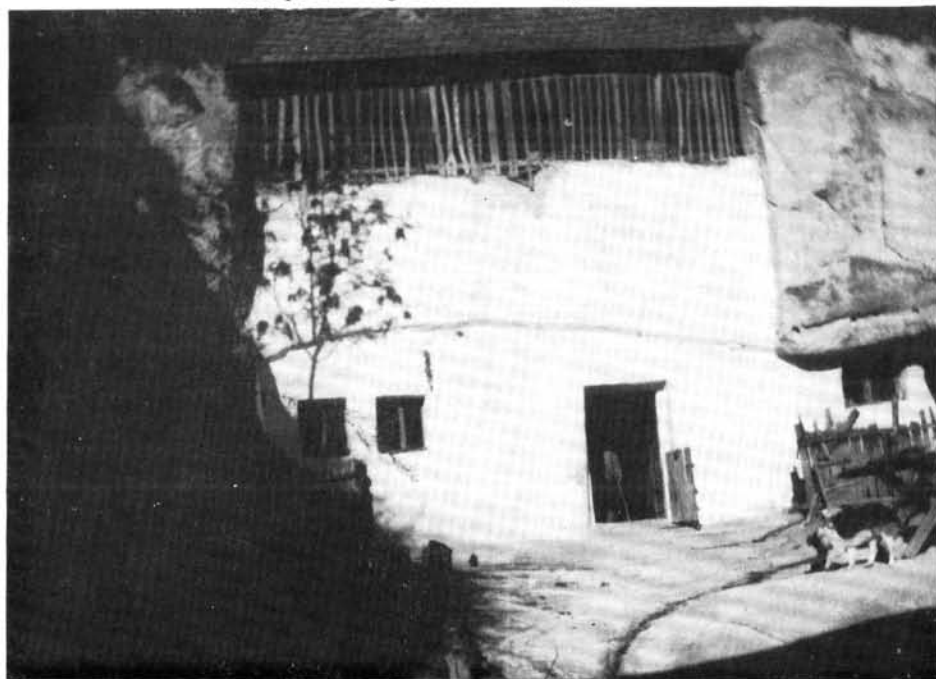
Biztosan tudjuk, hogy a méhészet az Árpád-korban is elterjedt foglalkozás volt. Ilyen irányban az egyházak voltak különösen érdekelve. Eről számos egyházi, apátsági oklevél tanúskodik.¹⁴ Eger fontos püspöki szék-

7. kép. Elhagyott barlanglakás a cserépi várdomb oldalában. A) Lakótér. a) Tűzhely. búboshoz hasonló kiképzéssel. b) Hosszú padka. c) Ablak. d) Ajtó. B) Nagy kamra. g) Kamrácskák. k) Fülke. h) Akna (vízgyűjtő?). C) Istálló. f) Jászol riolit tufába vágva. e) Aprójászágtartók. i) Ülőke. Az előtérben oszloptartó lyukak

8. kép. Barlanglakások Szomolyán tornáccal

9. kép. Barlanglakás Cserépváralján, száritópadlóssal

hely volt már az Árpád-korban. Kács, Noszvaj, Szomolya, Eger Árpád-kori települések mellett különösebben érvelni szükségtelen. Az említett falvak elpusztult román kori templomai azt bizonyítják, hogy azok már a XII—XIII. században keresztényé lett, jelentős lélekszámú jobbágyfalvak részére épültek.

Az általam tanulmányozott vidéken egyes helynevek ma is őrzik a letűnt, kiterjedten űzött méhészkedés emlékeit. Eger és Noszvaj között volt egy Méh-hegy nevű terület. Ennek nyoma néhány feljegyzésben is fennmaradt.¹⁵ Dr. Polánkai Zoltán, egri származású gyógyszerész említette nekem, hogy édesapja egri szőlőjében alkalmazott vincellérje és egyik munkása a Méh-hegyre is jártak dolgozni. A méhészetre utaló helynevek idővel torzítva maradtak ránk. Bajzat Izidor szomolyai lakos említette ugyancsak nekem, hogy az ő apja és nagyapja a szomolyai kaptárköves területet Kaptárnak hívta. Hallottam ezt a határrészt Kaptárvölgy néven is emlegetni.

Az 1930-as években több öreg szomolyai lakos szerint a fülkékben méhészkedtek. Szóról szóra így nyilatkozott egy 80 éves cserépváraljai, analfabéta paraszt, akit 1961-ben dr. Korek József h. főigazgatóval hallgattunk ki a Csordásvölgyben ásatások idején. Ő is apjára, nagyapjára hivatkozott. Általában a méhészkedés idejével kapcsolatosan a török időket emlegették. Igaz, hogy cserépleleteink már nem nyúlnak át a török hódoltság idejére, de arra is van hiteles adat, hogy Eger környékén a méhészkedés a török hódoltság hosszú idejét is túlélte. A szóban forgó adatot Sugár István találta meg az Egri Állami Levéltárban. Nem tudjuk azonban ezt az 1687-ből származó feljegyzést bizonyossággal a sziklafülkékre is vonatkoztatni. Az okiratban szereplő három visszafoglalt vár (Sirok, Cserépvár és Szarvaskő) között Sirok és Cserépvár környékén fordulnak elő fülkék.¹⁶ Bartalos a Sirokkal szomszédos Rozsnaki-völgyben is talált kaptárköveket, ezek azóta elpusztultak. Méhészkedhettek a Siroki-várhegy egyes fülkéjében is.

A kaptárkövek sorsa idővel teljes megsemmisülés lesz. Egy részüket elpusztították, számos fülke a természeti erők hatására tűnt el. Különösen ez a sorsa a puhább riolit tufába vájt fülkéeknek.

Pusztulásuk megakadályozására már részben történtek intézkedések akkor, amikor 1958-ban a kaptárkövek legimpozánsabb és legtanulságosabb sorozatát, több mint 100 fülkével bányaművelés során fel akarták áldozni. Ekkor H. Szabó Béla erélyes közbenjárására a Hazafias Népfront és Borsod-Abaúj-Zemplén megye Tanácsa a munkálatokat letiltotta és az Országos Természetvédelmi Hivatal a szomolyai kaptárköveket 8 katasztrális hold területtel védetté nyilvánította. Ugyancsak védelemben részesítették

10. kép. Elhagyott barlanglakás részlete Cserépváralján

11. kép. Pásztorkunyhó Egerszalók határában. Közeli kaptárfülkék

12. kép. Csószkunyhó Eger határában. Közvetlen közelében kaptárfülkék

a cserépváraljai határban levő Nagykúp nevű, 16 m magas kaptárkövet is. A szomolyai csoportban így is helyrehozhatatlan kárt okoztak. Gondolnunk kell a további kutatások folyamatosságának biztosítására, ezért a jelenleg nyilvántartott kaptárkövek védetté nyilvánítása indokolt. Az Országos Természetvédelmi Hivatal a természetvédelmi törvény alapján avatkozott be, mert a kúp alakú kaptárkövek, mint a riolit tufa sajátos lepusztulási formái, nálunk ritkák. Védetté kellene nyilvánítani a szóban forgó vidéknek riolit tufához kötött egyéb arra érdemes emlékeit is. Ezek között szerepelnek a helyenként még található pásztor- és csószkunyhók, jószágártó karámok (11., 12., 13., 14. kép). A barlanglakások egy-két rezervátumként megőrzendő példányán kívül, mint emberi lakások felszámolandók.

Közleményem célja a kaptárkő kutatások jelenlegi állásának rövid összefoglalása volt. Az etnikai vonatkozások és a barlanglakásokkal való összefüggések dolgában a kérdések tisztázása a további kutatások feladata. A fülkék rendeltetését változatlanul a táj adottságaihoz alkalmazott méhtartással magyarázom. Ez utóbbi felfogásomat az a tény is megerősíti, hogy magam is találtam Szomolyán, lombokkal jól védett, nehezen hozzáférhető igen ép fülke boltozatán több soros olyan lépmaradványokat, melyek kizárólag mézelő méhekre utalnak.

JEGYZETEK

1. Bartalos Gyula: Eger vidékének történetírás előtti emlékei. Adatok az Egri Egyházmegye Történetéhez. Eger. 1866. 322—369.
2. Bartalos Gyula: Egerkörnyéki kaptárkövek. Arch. Ért. 1891. jan. 15.
3. Bartalos Gyula: Heves vármegye őskora. Magyarország vármegyéi és városai.

13. kép. Karámok Kács határában

14. kép. Cserépváralja. A vár egyik pincegádjának falán levő fülkék

- Szerk. Dr. Borovszky Samu. Heves vármegye, 1909. 443. old. Sziklasírok címszó alatt.
4. Dr. Klein Gáspár: Borsod vármegye őskora. Vármegyei szociográfiák. Borsod vármegye. 1909. 4—15. old.
 5. Halaváts Gyula: Kaptárkövek Budapest környékén. Arch. Ért. 1896. XVI. k. 466. old.
 6. Dr. Saád Andor: A kaptárkövek védelmében. Természettudományi közlöny. 1952. dec. (12. sz.) 561—562. old
 7. Dr. Saád Andor: Megoldott rejtély. Természettudományi közlöny. 1966. 9. sz. 419—421. old.
 8. Dr. Saád Andor: A kaptárkövekről. Borsodi Földrajzi Évkönyv. V. 1964. 70—78. old.
 9. Dr. Saád Andor: A kaptárkövekről. Heves-megyei Múzeumok Közleményei. 1963. I. 81—88. old.
 10. Dr. Saád Andor: A szomolyai kaptárkő ügyében. Észak-Magyarország. 1958. nov. 25.
 11. Prof. dr. L. Armbruster: Erdbienenzucht. Der Imkerfreund. Bienenzeitung zur Wahrung und Förderung der Interessen der Bienenzüchter, Ehrenwirth Verlag. München. 25. Jahrgang. Heft. 12. (Dezember) 1970. 353—356.
 12. Dr. Saád A.—Dr. Korek J.: Denkmäler der frühmittelalterlichen Imkereien am Fuss des Bükkgebirges. Die Frage der Felsen mit Bienennischen. Acta Arch. Hung. Tom. XVII. 1965. 369—394.
 13. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Nemzeti Könyvtár. 1958. 58. Ibn Ruszta tudósításai.
 14. Erdélyi László: A Pannonhalmi Apátság története. Első kor, 204., 231., 239., 319., 695., 782. old.
 15. Mártonffy Károly egri mérnök: Eger és környéke földtani és topographiai tekintetben, Kubinyi—Vahot: Magyarország és Erdély képekben, 1954. IV. kötet 29. old. „Az egri határ keleti oldalát vizsgálva, az Egedtől éjszak-keletnek fekszik az úgynevezett szőlőskei erdő, egyszerű vadászlatokkal, közte húzódik végig az ún. Borbolyavölgy, Czakovölgy és királyréti kaszálók. Ezen erdőségtől délnyugatnak fekvő szőlőhegyek között első az Afrika, *Méh-hegy*, Nyerges, Vidra, Nádas, Sikhegy.” Mártonffy idézett leírásában több mint száz helynevet sorol fel, közöttük azonban a szembevetően kiemelkedő 333 m magas Mészhegy nem szerepel. Kizártnak tartom, hogy Mártonffy ezt kihagyta volna. Leírása kifogástalan helyismeretről tesz bizonyosságot. Kovács Béla, muzeológus véleménye szerint eredeti neve Mészhegy lehetett. Anyaga egyébként riolit tufa. Ebből meszet égetni nem lehet. Ugyancsak Kovács Béla, dolgozatom lektora egy másik érdekes adatot közölt velem: „Az egri káptalan Eger és Noszvaj közötti szőlőbirtokai között már a XV. században *Meszeleő* nevű szőlőt is találunk. Ez az adat az ún. Szent-János Könyvében olvasható (Liber Sancti Johannis. — Adatok az Egri Egyházmegye történetéhez, III. füzet. Közzéteszi Kandra Kabos, Eger, 1886. 467.). A helynév minden bizonnyal nem Meszeleőt jelent, hanem inkább *Méz-előt*, vagy *Mézelőt*.” A Mártonffy által jelzett Méh-hegy saját helyszíni kutatásaim alapján a ma Mészhegynek nevezett magaslathoz a Nyerges felé lejtő, kaptárköves területétől kapta eredeti nevét.
Eredeti helyneveinket a magyarul nem tudó, idegen nyelvű, főleg osztrák térképező mérnökök gyakran hibásan jegyezték fel. Egy ilyen, múlt századbeli térképen többek között *Nagy Égett hegy* és *Kis Égett hegy* szerepel Nagy Eged és Kis Eged helyett. A Sirok közelében lévő *Fedémes* község is méhészkedésről kaphatta nevét. Fedém méhkaptárnak felel meg (Ld. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II. 858. lap).
 16. Eger város iratai B. I. 31. sz. alatt az Egri Állami Levéltárban. A borítón Kovács János irataiból felirat szerepel. Kovács János egri polgár, a kórház alapítója bécsi tartózkodása alatt úgy látszik több, a városra vonatkozó iratot lemásolt. Ebben a a másolatban a töröktől visszafoglalt Szarvaskő, Sirok és Cserépvár inventariuma szerepel, melyet 1687. dec. 12-én Fischer Mihály kamarai adminisztrátor terjesztett fel a Hofkammerhez. Az inventariumot Domonkos Jakab készítette. A minket

érdeklő szöveg a következő: „Dnus Generalis Serau viginti suos Milites imittens, ad tria Cubicula Bona omnia turcica comportare curavit, *certam quantitatem Mellis pro se occupaverit, et / ubi informar / etiam Dnus illusztrissimus Riszmaul quatuor et medium vas de Melle pro se accepit, Apes in alveolaribus existens* ab eodem Dno Generali questor Rosnaviensis nomine Bálint deák dictus 60 Ducatis emit et ex illis octo vasa de Melle inplendó, ita etiam ex aliis Rebus, que Dno Generali vel Officialibus non placere, quinque currus onerandó abstulit.”

ANGABEN ZUM URSPRUNG, ZUM ALTER UND
ZUR BESTIMMUNG DER BIENENSTOCKSTEINE
(Auszug)

Der Autor fasst die Forschungsergebnisse von 4 Jahrzehnten auf dem Gebiet der Bienenstocksteine zusammen. Seine Meinung, der zufolge die Nischen in diesen Steinen Zeugen einer ins XI. Jahrhundert zurückgreifenden, aber in den letzten Jahrhunderten aufgegebenen und vergessenen Bienenzucht sind, hält er unverändert aufrecht. Seine Behauptungen werden durch die Angaben Dr. Armbrusters unterstützt. Eine gleiche Art von Bienenzucht — im Bükkggebiet in vulkanisches Tuffstein, im Budapester Gebiet in Kalkstein gehöhlte Nischen mit Deckel — wurde in Italien, in Perignola im Bezirk Apulien und weiterhin in Mazedonien beobachtet. Die Art der mazedonischen Bienenzucht wurde von Banzhaf so ausführlich beschrieben, so dass deren Praxis mit der ungarischen identifiziert werden kann und die von Nachtsheim gemachten ähnlichen Beobachtungen im Gebiet des Katlanovo-See ergänzt.

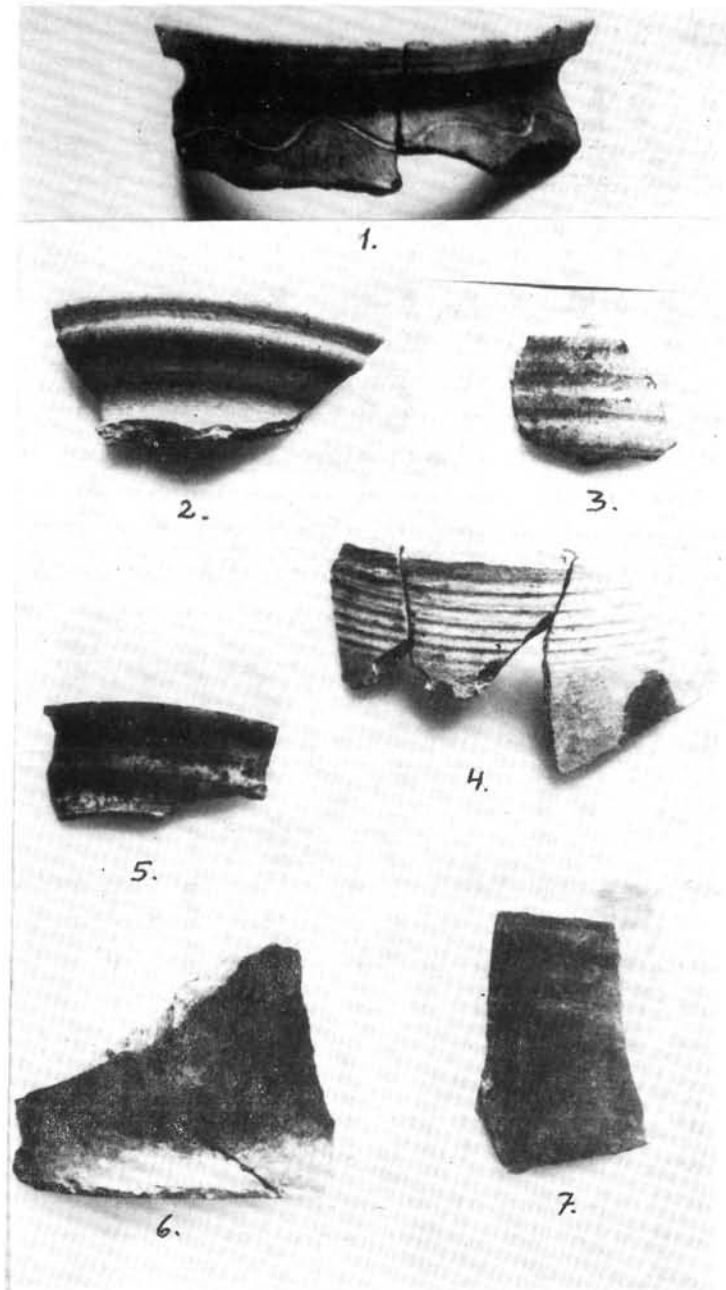
Der Autor zeigt einige charakteristische Stücke aus keramischem Material, die während der Ausgrabungsarbeiten im Stamm dieser Bienenstocksteine zum Vorschein kamen. Deren Alter ist für das XI—XV. Jahrhundert anzunehmen. Bei den Ausgrabungen wurden weder Überreste von Urnen noch andere kultische Gebrauchsgegenstände gefunden.

Im weiteren stellt der Autor die Höhlenwohnungen Dörfer in der Riolith-Tuffsteinzone zur Diskussion. Die Bienenstocksteine im Bükkggebiet kommen an der Grenze jener, schon während der Árpádzeit entstandenen Dörfer vor, deren Einwohner den Tuffstein zur Erstellung von Wohnungen und zu hauswirtschaftlichen Zwecken benutzte. Es handelt sich um in Tuffstein gegrabene Wohnungen, Ställe, Abstellkammern und Böden. Die bis zum heutigen Tage erhaltenen Wohnungen und Gelasse sind kaum älter als 200 bis 250 Jahre und entstanden wahrscheinlich während der Elendsjahre nach der türkischen Unterdrückung. Nach Meinung des Autors ist die Nutzung des Riolith-Tuffsteins zu solchen Zwecken älteren Datums und zum grossen Teil gleichaltrig mit der oben beschriebenen Art der Bienenzucht. Unter Berufung auf urkundliche Angaben weist er darauf hin, dass die Bienenzucht im mittelalterlichen Ungarn eine verbreitete Beschäftigung war, und dass sie im Gebiet um Eger die Türkeneroberung überstand. Darauf verweist ein Bericht aus dem Jahre 1687. Dem zu Folge ist sogar anzunehmen, dass sich der Bericht auf Bienenzucht in Felsnischen bezieht.

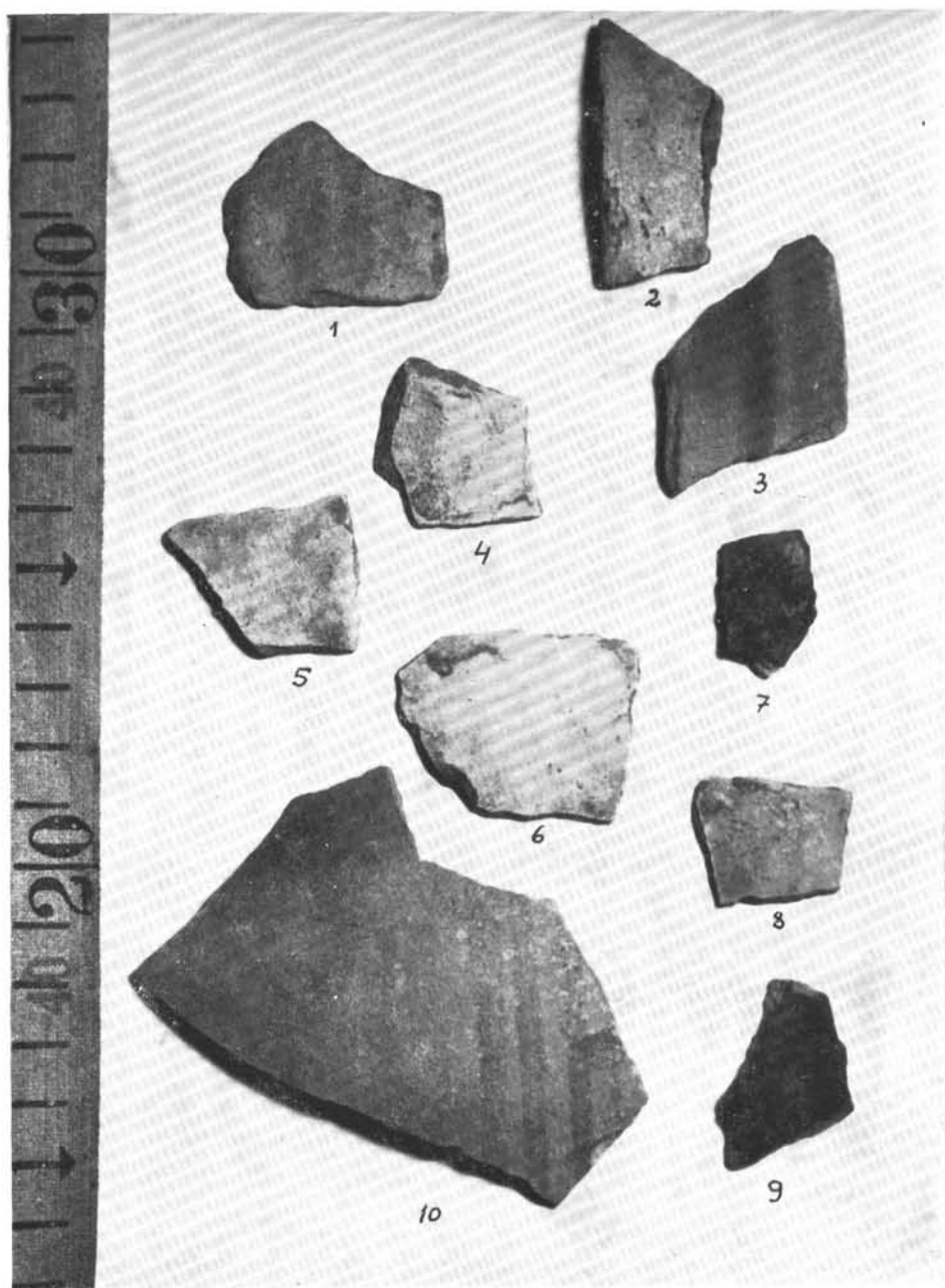
Der Autor verweist auf Ortsnamen, die mit ihrer heute verkümmerten

Form auf die im Gebiet von Eger ausgedehnte Bienezucht hinweisen. Er macht die Fachwissenschaft darauf aufmerksam, die mit den Tuffsteinwohnungen und der beschriebenen Bienezucht zusammenhängenden ethnischen Fragen zu klären. Er bringt auch Beweise dafür, dass die Bienezucht in Felsritzen im Mittelmeergebiet schon im Altertum betrieben wurde (Ilias und Altes Testament werden zitiert).

Andor Saád

I. tábla. 1. Cserépváralja, Csordásvölgy, Nagykúp. XI. sz. 2—7. Szomolya. XIII—XIV. sz.

II. tábla. 1—9. Szomolya. XIV—XV. sz. 10. Pajados, Eger határában, XV. sz.

ADALÉKOK A SÁROSPATAKI ÚJKERESZTÉNYEK (HABÁNOK) TÖRTÉNETÉHEZ

DÉTSZY MIHÁLY

A sárospataki „habánok”, korabeli nevükön újkeresztények vagy anabaptisták történetét Román János ismertette 1959-ben kiadott munkájában.¹ A gondos összefoglalás elsőnek nyújtott áttekintést a Patakon 1645-ben letelepített közösség életéről, munkásságáról, majd 1680-ig lezárult felbomlásáról.

Kiadatlan levéltári állagokban, különösen a Rákóczi család levéltárában még gazdag adatanyag várt felkutatásra, amely érdekesen kiegészíti Román János úttörő monográfiáját.

Patakon már 1645 előtt, a nagyobb közösség letelepedését megelőzően is dolgoztak és laktak egyes újkeresztény mesterek. Rákóczi György, aki Lórántffy Zsuzsannával kötött házassága révén Északkelet-Magyarország leggazdagabb földesura lett, korán felfigyelt a magyar—morva határszélen települt, jóhírű újkeresztény mesteremberekre. Uradalmi tisztviselői, akik sokrétű megbízásaiban eljárva Nyugat-Magyarországon és Bécsben szereztek be számára igényesebb, különlegesebb árukat, iparcikkeket, érthetően felkeresték az újkeresztény telepeket, amelyek Trencsén-megyei lednicei birtokához egyébként is közel feküdtek. Erről tanúskodik Trencsén-megyei lednicei jószágkormányzójának, Réz Andrásnak néhány 1624. évi levele. Augusztus 16-án ezt írja ugyanis urának: „Szobocsisczara jüttem által, be tertem uala az uy keresztienekhez, ket par kesnel töbet sem találhattam ezis ugian draga, kertem hogyi megh kett part czinalljanak. Az hintot czinalokhozis mentem uala, de mesterek othon nem leuen semit sem uegeztem uelek, lattam ket oszlopos hintott de igen parast munka fekete kordouan 4 szaz forintert mondgia egykett, nekem ugi teczik jobb megis beczen csinaltatnj hog sem az uj keresztienekkel.”² Réz tehát Szokolcáról jövet a Nyitra megyei Szobotisten járt, éppen abban a községben, ahonnan húsz évvel később az újkeresztények nagyobb csoportja költözött Sárospatakra. A hintókészítón kívül, aki helyett a további levelek tanúsága szerint is bécsi mesterrel készítették el a hintót, a késcsinálókat kereste fel, akik Patakon is a legnevesebb mesterek voltak utóbb, és akikről két másik levelében is megemlékezik. 1624. szept. 2-án írja: „Uy keresztien keseketis nag (sagodna)k hattam volt hogy chinallianak, itelem Tisztarto Uram keszen talalia Szoboczistan”, majd okt. 21-én: „Ket par (szaz?) uy keresztien kestnel töbnek szerit nem tehettem mentik magokott az uy keresztienek hogyi göngi haznak szerit nem tehetik.”³

A későbbiekben, mint látni fogjuk, a Szobotisttől nem messze fekvő Straznicáról is hívtak újkeresztény mestert Patakra.

Rákóczi erdélyi fejedelemmé választása után, 1630-tól már gyakran említenek Patakon munkálkodó újkeresztényeket. 1631-ben újkeresztény ácsok, „faragó molnárok” dolgoznak Patakon. Chernel György prefektus 1631. augusztus 1-i levelében számol be munkájukról: „Az saraz monott el vegezthek Imar az Ui kerestienek, az mi aprolekos dolog körülöthe leszen, azt imar az Molnaris veghez viszi. Az kovác hazrulis Conuenialt volt Nd velek annak gerendasasatul es fedesétwll, de miuel az Iden Imar rea nem Erkezwnk arra, es talán nemis fogh ott kiualtkepen kellettni az hol Ng Intezthe volt veszedelmis volna eggiüué Ragasthani az Malomal az ko-uacz hazatt, Imar ha Ngdk kgmes Jo akaratia, azertt valamit defalcalni kel az Conuentiojokban. Ejel Nappal busetnak es keredzenek haza. Az Por thörő monott fel nem vallaliak, azt mondgiak soha nem czinalthak, nemis lattak, nemis czinalnak eők affelett, mert az Puska Por Eltek veszedelmére valo, obicialtam nekik, hofi az Algiu öntő hazbanis algiut eontőnek(!) azis arra valo, de ök ugian azt mondgiak, hofi azt meg czinalliák, de az por thörő malmott nem, miuel ittis minden Nap sok megien reajok, en el bochathom eőkett, meg fizetueén nekik. Az Portörő molnott massokalis meg tudom chinaltatni.”⁴

Az idézetekből megállapíthatjuk, hogy az újkeresztény ácsokat Rákóczi György, akit 1630-ban választottak erdélyi fejedelemmé, Erdélyből, feltehetően a Bethlen Gábor által Alvincen megtelepített újkeresztény közösségből küldte Patakra, és kijövetelük előtt Gyulafehérvárott megállapodást kötött velük a munkákra. Ez az újkeresztények kiváltságos helyzetét is bizonyítja, mert egyébként az erdélyi városokból kirendelt mesterekkel általában nem kötöttek megállapodást. A Rákóczi levéltár 1632-ből fennmaradt jegyzékében rá is bukkanunk ilyen szerződések nyomára: „Pataky Uy kereztyen Molnarok Conventioja No: 2”⁵; de maguk az iratok sajnos nincsenek meg. Lehetséges egyébként, hogy ezek a conventiók talán állandóan Patakon lakó újkeresztény molnárok szerződesei voltak.

Figyelemre méltó az idézett levél utalása az újkeresztények vallási előírására, amely megtiltotta, hogy az életet veszélyeztető eszközökhöz, fegyverekhez nyúljanak vagy ilyet készítsenek. A pénz használatát tiltó vallási előírásukra utal Chernel szeptember 8-i levele, amelyben jelenti, hogy a mesterek Patakon befejezték munkájukat⁶: „Az vi kerestieneknek En Patakon meg fizetem volna, de Nem vettek el azt mondthak eők el Nem költ-hetik.”

1634-ben már az új prefektus, Debreczeni Tamás⁷ ír a Patakon dolgozó újkeresztényekről. Január 4-én Loránffy Zsuzsannához írt levelében olvassuk⁸: „Az Kasa Eorleo bizon zep dologh, it ugian kiuantatnekis, akar-nam igen ha Egi ollian Uy Kereztien mester ki jeone, bár ciak eggiet cinaltathatnek velle, az it ualo szaraz malom mellett lako Uy kereztien Molnárral, ki ciak hiaban hewer, az utan ahol kellene cinaltathatnek teobbetis.” Patakon tehát ebben az időben állandóan lakik egy újkeresztény molnár.

1634. február 22-i levelében a prefektus arra kéri a fejedelmet, készítsen ágyúkhöz való köteleket az alvinci újkeresztényekkel, de figyelmez-

teti, hogy „az Uy kereztiének ha ezekben vehetik hogy Algiukhoz leznek soha megh nem cinalliak, ciak azt kell nekik mondani, hogy Pincekhez es Vizi molnokhoz valok leznek”.⁹ Ez ismét az említett vallási előírásokra utal.

1635-ben a prefektus újból Erdélyből kér Patakra újkeresztény ácsot, akit előbb Munkácsra küldenek.¹⁰

1638 végén és 1639 elején a „Strazniczay Uy kereztién malom mes-tert”, illetve „molnart” várják Patakra, de ez csak 1639 decemberében jött ide és adott szakvéleményt a végardói malom építésére.¹¹

Debreczeni ismételten említ 1634—35-ben egy — későbbi levele szerint — Esayas nevű gyógyító borbélyt is, aki a Felvidéken lakhatott. Rákóczi kéri a prefektust, küldje a borbélyt Erdélybe, de az addigra, 1635 elején valószínűleg pestisben meghalt már.¹²

A fejedelem újkeresztény kertészeket is küldött időnként magyarországi birtokaira, feltehetően Patakra is. 1642. április 3-án írja Debreczeni: „Az Uy Kereztién kertészeket mégh en Makouiczarol megh jeottem, be kvlték, de menit, nem tudhatom, miuel ithon nem voltam. Lednicej Zeke-reseknek, kik az Gialuban es Georgenben walo .2. Uy kereztién kertészeket Sárosra hozták, megh fizettetek Nagod keglmes Paranciolattia Zerent”.¹³

A sárospataki vár 1639. május 1-i inventáriumában találjuk itt először újkeresztény fazekasárú említését: „Fejér mazu Rostelos Labas Uy keresztienek Czinalta Czesze No 62.”¹⁴ Ezek bizonyára alvinci fazekasok készítményei voltak.

Az újkeresztények pataki letelepítéséről először 1643-ban folynak tárgyalások egyik morva határszéli újkeresztény községgel a fejedelem Trencsén megyei uradalmi tisztviselője, Bogádi András közvetítésével. Ennek nyomán megbízottaik áprilisban terepszemlére Patakra érkeznek. 1643. április 16-án jelenti Debreczeni a fejedelemnek: „az Uy kereztiénekben, kik ide akarnanak jeoni lakni onnet feleol tegnap erkezek No. 5.”¹⁵ A küldöttek leendő telephelyüket is kiválasztották, ahogyan Debreczeni április 19-én megírja: „Kegielmes Vram, az estue az Uy kereztiénekkel, kiket Bogadi Vram kwldeot ide, ha helt adhatnek nekik, indulam vala ki az also hostaton zekeremen . . . Az Uy kereztiének ket helen valasztottak volna helt, ahol megh telepednenek, also hostatban zinten az Sarampo kapun beleol az bodrogh feleol mind az bodrokigh ala ahol 8 haz iobbaginak hazastol es 13 Pinckenek kellene eo Zamokra esni, auagi heczeben az Fekete Janos V. haza ismet az arok feleol es tulis mellette Egi Egi haz mind ala az Vizigh, ha ezeknek az heleknek akarmelliket oda adhatnam ugi el jeonenek 20 mester emberek, de az ket helen kiweol sohol arra valo helt nem akarnak venni ma mit vegezhetek vellek ertesere adom Nagnak.”¹⁶

Tárgyalásairól április 24-i levelében számol be: „Bogadi Vram kwldeot wala Valami Uy kereztiéneket kikkel menire tractaltam Azzoniunknak eo Nagnak irwa kwltem, towab nem akaranak tractalni azt mondwan hogy az kik eoket kwltek azoknak kell immár referalni az dolgot es mennel hamareb megh irják bogadi Vramnak towab mit kyuannianak es ha el jeoneke s, meni mester emberek ieöhetnek, ciak ket dolgon akattak megh az teobbit mind acceptalták, eggik hogy az mit miuelnenek, annak ciak fele

arrát tartoznek Nagtok megh fizetni, masik hogi Zabadsagot hat ezten-deigh kywannanak, En Penigh ketteoigh igertem, talam io Volna az Vyn-cieknek micioda Conditioiok alat telepettek megh le iratni es ki kwldeni, s, azzerent ezeketis megh szállítani, de azmint ezemben jut, azok sem adoot nem adnak ciak azmit miuelnek azt hogy fele arran adgiák... P. S. Ne-gied nappal az eleot keztem volt irni ez leuelemet, de az Uy kereztiének miat halada ennire.”¹⁷

A megbízottak április végén utazhattak haza, de megígért válaszuk május végéig sem érkezett meg. Május 6-án írja Debreczeni: „Az Uy kereztiének megh nem erkezek leuelek, noha azt fogatták vala hogi min-giart irnak, ugi vagion megh nem kestenek, ha lewelek erkezik be kwld-ööm Nagnak, En towab nem tractalok vellek.”¹⁸ De még május 29-i levelé-ben is ezt olvassuk: „Az Uy kereztiének még nem irtak”.¹⁹ További leve-leiben már nem említi őket, a tárgyalások tehát 1643-ban nem vezettek eredményre, és csak 1645-ben került végül sor átköltözésükre.

Rákóczi 1645 augusztus elején hadjárata során járt a morva határszéeli anabaptista községek, közöttük Szobotist táján, és ekkor bírhatta rá őket, hogy telepéseket küldjenek Patakra. 1647. december 17-i adománylevelé-ben a fejedelem így emlékezik meg erről: „a morva testvéreket, akiket há-borús viszontagságok lakóhelyükről elűztek, és akik különösen Magyar-országön szétszóródtak, felkerestettük, és egy családban a fennhatóságunk alatt álló felső-magyarországi részekre bebocsátani rendeltük, Sárospatak városunk közönségesen Hécének mondott területén letelepítettük, és elhe-lyezésükről gondoskodtunk.”²⁰

Rákóczi 1645. augusztus 6-án morvaországi táborából már ezeket írja feleségének, aki ekkor Patakon időzött, vagy onnan éppen Tokajba költö-zött: „meni uy keresten s minemu mester emberek menienek ala Im Jegi-zesben kultuk ugi vagion egi nehan semeli ez utan 12 nap alat fognak meg indulni Cristop(?)nak Igen meg paranczoltuk Jo mesterek mennenek ala az uy kerestenekkel takacsnak Jonak kel lenni egeb mester embereknekis Az uj keresteneket Jo lesen borsiban most salatni eokett... meni uj keres-tennek kel ala menni regestomat uisi Klobusiczkij V”.²¹

Loránffy Zsuzsánna Mádon 1645. szeptember 31-én kelt levelében ér-tesíti férjét ezek megérkezéséről: „az ui kereszteneket el hoztak borsiba”.²²

A fejedelemasszony előzőleg már szeptember 16-án Váradról kért tájé-koztatást megérkezésükről és tárgyalásaikról Debreczenitől: „Az Uy ke-resztenyekkel mint alkhatik kgd s- el térneké mind ott, tudositczon rolla, egy io kertesztis bar tudakozzék kgld keozteok”.²³

Az újkeresztények megérkezésük után egy ideig tehát a Pataktól mintegy 20 km-re északra fekvő Borsiban szálltak meg. Vezetőjük, „öreg gazdájuk” vagy „fő gazdájuk” mindjárt tárgyalásokba kezdett a prefek-tussal kötelezettségeik és jogaik tisztázására, s miután Debreczeni az alku-dozások során nem tett őket kielégítő engedményeket, a „fő gazda” bement Erdélybe a nemrég hazaérkezett fejedelemhez. Erről a prefektus október 2-án értesítette a fejedelmet: „Uy kereztiéneknek eoregh gazdajok oda be vagion, annakwl semmit it en nem vegezhetek, Nagod otben vegezzen velle azert ment be azt mongiák ezek.”²⁴

A prefektus további levelei az alkudozásokról érdekesen, de kevésbé hízegően jellemzik az anabaptistákat. „Ezek az Uy Kereztienek ciak mutogatnak ide, towa, nem alkuznak” — írja október 16-án²⁵, majd október 23-án így ír: „az Uy kereztienekkel tractalok oztan hogy fekete Poztott adgianak erette (ti. gypjúért), s, menit, ha ezekkel az ehel holtakkal nem vegezhetwen, alazatosan ertesere adom Nagnak, En nem Várhatok ezekteol ciak anni haznotis mint az Vynciekteól, igen Rawasz emberek . . . ha ezek Poztot nem adnanak erette, ki telik az Vynciekteol be kwlduen enis az migh Isten eltet.”²⁶

Debreczeni október 28-i levele szerint az újkeresztények egyre újabb követelésekkel álltak elő: „Az Uy kereztienekkel nem regen megh irtam Nagodnak, nem tudok vegezni sok dolgom volt ugian az Vynci Uy kereztienekkel, de soha enni teokeletlenségben megh nem ertem azokat mint ciak immaris ezeket, ezek minden keppen ciak az magoket akarjak hagi megh legien de Nagoderol Vegezni nem akarnak. hol feo gazdajok Erdelben letelere, hol pwspeokeekre, hol imide hol amoda mutogatnak, interim immar menit adattam nekik jeowendeo fizetesre im includaltam, de ha attam volna tiz enntis el hortak volna, mongiak eok hogy jeuendeoben megh adgiák, de nincien most Chyerben(?) vagy Uy fejeben java buza, zab, arpa es bor, mas feleól olliatis hallok hogy bezeltek de nem magam hallottam, ugi hittak eoket mindent eleget adnak bort buzat zabot arpat, bort minden arranelkwl ciak jeöjenek el, es azert jeöttek: Panazok en ream hogy lehetet nem ketelkedem keglmes Vram, ha azert arra mehetnek egi Vagy ket bokor kesert mindent kyuansagok zerent adatnek, en ream nem panazolkodnanak el hittem, s, voltak az Vraim közzeöl az kik toldottákis hogy Nagtokat keressek megh, nem tudom en ezek adgiake megh mindeknek az arrat ha sokat adunk nekik de tudom, s, immar latom, hagi nem hazon hanem kár jeöne ki beleölle — ha annit adnek nekik az menit eok kernenek, most penigh felette draga lezen mind bor buza es egieb, Oh bort ihatnanak neha, s adatnek penzen ciak az mire korcioman ki megien, de nem szeretik, s, fele arran nem adhatom, mert Nagtoknak teobbel tartozom, hanem ha mit Nag: adat nekik mind addigh migh lezen ciak legien Neuezeti az Commissioban annit adok valamit Nagtok Paranciol: Paranczolhat arrolis hogy en nem vehetek (folt) arra, velek bezelhessek tractalhassak, nem az magam dolga miat mert ahoz en semmit nem láthatok, hanem az sok occupatio Vagy distractio miat, eok hazontalan dolgok bezelgetesewel az ideot mind el venneek teollem, s, nem mindenkor inservalhatok annak.”²⁷

Az újkeresztények a levél szerint panaszt tettek a fejedelemtől a prefektus ellenállása miatt, amelyet túlzott követeléseikkel szemben tanúsított. A nekik nyújtott előlegekről ír Debreczeni ugyanaznap a fejedelemtől asszonynak is: „Az Uy kereztieneknek adattam eddigis. Buzat cub: 60. Rost: cub 100. Keosoot 50. Tecmleo turot.1. Juhot 30. de ha mind annit adunk az menit eok kernek, mind el hordanak eők de az arrat mikor adgiák megh tudom en azt nem erem, En eoreomest adatok ciak Nag: Paranciollia valamit kernek, auagi határozza megh Nagod menit adgiak, s, en annit adok, bort kernek jeouendeo megh adas fejében, s, minthogy illien szwk az bor-

ral nem kedueskedhetem ugi hogi jeouendeoben adgia megh az árrat, ha Penzt attak volna erte, attam volna, de ezeknek ciak mind semmiben kel-lene.”²⁸

Ebből a levélből is érződik, hogy az újkeresztények bepanaszolták Debrecenit a fejedelemnél. Debreczeni kétségtelenül urai érdekeit védte, szűkmarkúságát pedig nemcsak az újkeresztényekkel szemben táplált bizalmatlansága okozta, hanem az uradalom akkori erősen leromlott helyzete is. A kétéves háborúskodás, Patak kétszeri körülzárása a császári csapatok által 1644-ben, a rossz termés és a dühöngő pestisjárvány mind hozzájárult ahhoz, hogy csak a fejedelem határozott utasítására volt hajlandó bizonytalan visszafizetés reményében előlegeket folyósítani számukra.

Az újkeresztények további követeléseiről ír november 5-én is a fejedelemnek: „Az Uy kereztienekkel walo alkuuasal en nem kesnem, ciak eo raytok ne mulnek, en erthetnem azt mint kellene alkunni, s, miben hadni, nam en Nagnak irwa kwltem volt mint akartam alkunni en, s, eokis mire mentek volt, de oda be halaztanak oztan az Eoregh gazdajokra ki akkor oda be volt Vynczre, s, azulta soha nemis emlitik, s, azokat sem accep-talliák hanem ciak ugi akarják mint az Vincieke vagion nem lenne penigh haznos it ugi Nagtok tauol lakwan Pataktol: bor korciomat es ser korcio-matis magok akarnanak eok tartany. Az Morvay Juhokat nem hatta megh Nyri az Uy Kereztien Juhaz gazda, azt mondotta mind el halnak ha megh Nyri, eleb kellett volna megh in fine Augusti, immar tavazra kell annak maradnj.”²⁹

Hasonlókat olvashatunk november 10-i levelében is: „Az Ui kerezti-eknek micioda kiuansagok, im magok be atta cedulat kwltem Nagnak minthogy Nag: megh Paranciolta ne hadgiam eöket, attam nekik, de mind az felet kywannak most 500 keobeol buzat, zenát, Juhotis attam volt 30 nekik, keower diznokat, bort, zabot, arpat az eleot mind kertenek, Eokreo- ket, teheneket, de nem vittek oztan el sem Eokreot sem tehenet, most Ze-nát kernek, s, azmeni marha it vagion, annakis nem sok azmi Zena vagion, mindazaltal ciak Nagod Paranciolattia mit es menit adassak ezekben, azt cielekezem valamit Nagod keglmesen Paranciol, de nem remellem soha ezeken akarminekis az árrát megh vehessek, s, ugian nemis hizik eok azt. Nagod azmit adat hogy mégh megis venne rajtok az arrat.”³⁰

Végül Debreczeni jobbnak látta, ha kívánságait a fejedelemmel sze-mélyesen rendezik, és november 12-én így írt: „Az Uy Kereztienekben be kwldeok, igaziciak Nagod eleot dolgokat, en igen Rauaz embereknek ismer-tem ezeket.”³¹

November 13-án ír Debreczeni először a fejedelemasszonyhoz intézett levelében arról, hogy az újkeresztények megkezdték pataki telepük építé-sét, mégpedig az 1643-ban már kijelölt helyek egyikén, a város északi ré-szén fekvő Hécén: „Fekete Janos Uram hazan megh telepettek az Uy ke-reztienek, elis hanták veztettek az elebbi Eppeoletet es az eo modgiok Ze-rent eppitik, ciak Nagod paranciollion Klobusiczki Vramnak, fizessen megh Fekete Janos Vramnak . . . Malom cinalasbol keglmes Azzoniom zinte most bár az Uy kereztienek hazugsaganak helt ne engedgiünk, lakiek ciak ez-tendeot bar ez viz mellet, akkor tud iteletet tenni.”³²

A levélben említett malomról bővebben ír Debreczeni november 16-án a fejedelemasszonynak: „Patakon az berek mellet Ardo feleol folio vizen minemeö molnot akarna cinalni, Rayzolasat Pappirossan latom, s, eleg zep volna, de nem ismerik megh eok azt az Vizet, kicienseget immár iollehet lattak, de megh nem lattak aradasat az Viznek, s, ahoz nem tudnak semmit gondolkodni, irtam Nagnak ezen dologról ennek eleotte walo lewelemben, vagion molnunk io helen zinte az bastia alat . . . az Ton walo malomis roz, s, io haznu malom azis, azt hattam most az Uy kereztien gazdanak, arra allasson mester embereket hogy ugian Jol megh cinalliak es legien abban Uy kereztien mester, Tolchiway Vizennis ha haza mehetek megh hordozom, s, az Uyheli vizennis az Ronivan, adhatok en dolgot nekik, de ahoz ciak nemis kell kezdeni az hol eok akariak, mert annak veget ugi hogy Jo lenne, nem erneok, hanem ha várat nem Eppitenenk ciak az Egi Molnott.”³³

Az újkeresztény ácsok Ardó felől javasolták új malom építését, mint már 1639-ben a straznicai molnár, és ami rendkívül figyelemre méltó, ennek tervrajzát is elkészítették. A halastónál álló malomban, mint említettük, korábban is újkeresztény molnár volt.

November 26-án a fejedelemnek írja Debreczeni: „Az Uy kereztieneben immar be mentek Naghoz, Vegezzen Vellek Nagod . . . Morvay Juhokat mind megh Nyrték volna, de az Uy kereztien Juhaz gazda megh nem hatta Nyрни azmint megh irtam volt Nagnak.”³⁴ Az Erdélybe küldött újkeresztényekkel valószínűleg végleg megállapodott a fejedelem, mert Lorántffy Zsuzsánna december 27-én így tájékoztatja Debreczenit: „mit irion kegmed az Uy keresztények es egyeb dolgokrul értjük: El hiszük Uram eö klme kegnek megh irta my ezekelis cziak ugy alkuttunk mint az eleöbeniekkel; Buzat edigh az mennit adattunk nekik, my azt nem ayandekon Adattuk hanem az arrat megh varyuk teöleök az mint mostan jar, hogy megis buzat kérnek: noha annelkülis tudgyuk hogy az elmult nyaron sem egybül, sem másbol az be vétel nem volt anni mint az keöltes, mind azon altal ugian adni kel mégh nekik mind egy két szaz keöbeöligh valot; de anakis az arat be varyuk teöleök.

My az Uy keresztény Acznak ki küldéssét kegmed tecesse szerént csak abban hattuk mostan ki nem küldgiük, latvan az szegeniseghnek annelkülis elégh munkajokat es fogyatkozott állapottyokat, talam Isten jeöuendeöbe iob alkalmatossagot mutat.”³⁵

Ez a levél is világosan mutatja az akkor Patakon uralkodó nyomorúságos helyzetet, amely Debreczenit az újkeresztények túlzott követeléseinek elutasítására készítette. A fejedelemasszony és Rákóczi is annyira fontos érdeküknek tekintették azonban az újkeresztények megtelepedését, hogy ezért olyan kedvezményeket is megadtak nekik, amelyek talán pillanatnyi gazdasági érdekeikkel is ellenkeztek, sőt a pataki jobbágylakosság rovására is mehettek.

1646 nyarán az újkeresztények még dolgoznak telepük építésén, amelyet a későbbi urbáriumok „újkeresztény udvarnak”, „Curia Anabaptistarum”-nak neveznek. Debreczeni július 15-én jelenti a fejedelemasszonynak: „Uy kereztien Aciok oda (ti. a pocsaji udvarház építkezéséhez) inset nem mehetnek Cierep ala allatni az szarufakat, mert ezek magokis most

eppeolnek es ha azt el hadnák, az magoke el maradna ez eztendeobennis, Vynciek io Epssegel lewen ha Uy kereztien Acsinak iob megh cinalni, onnet mehetnek, de it az Cierep ala az Száz Aciok cinaltak mind.” (ti. a várkastélyon).³⁶

A pataki újkeresztényekkel való végleges megállapodásra csak 1647-ben került sor. 1647. júl. 20-án Debreczeni még a következőket javasolja a fejedelemnek: „Uy Kereztieneknek az ket Conditiot oda iratni nem hazontalan, teob reszej bár maradgion Keglmes Vram helen, minthogy immar Nagod ugi igerte nekik Donaciojokat mint az Vyncieknek, ha megh nem halok hamar adok dolgot nekik, sok zabados jobbagi, kovaczi, lakatos, varga, aczi, kerekgiarto vagion szeóczis, azok mind zeriáro jobbagiok lehetnek ciak ezek az Uy kereztienek vigiek veghez dolgokat, Poztotis cinalhatnak, nam elegh Morvay Juh vagion. Igen io azert keglmes Vram az Exactoroknak vegben vinni, az Vinci Uy kereztieneknek eztendeigh valo miueket, az mellik eztendeoben teobbet miueltek volna.”³⁷

A levélből egyértelműen kiderül, hogy az újkeresztények letelepítésének egyik célja az volt, hogy a pataki jobbágyok között levő mesterembereket, akik addig az urbáriumok szava szerint mesterségükkel szolgáltak, és ezért a közönséges jobbágykötelezettségektől mentesültek, robottól „szabadosok” voltak, feleslegessé tegyék, és ismét „szerjárom jobbágyokként” kelljen nekik is robotot teljesíteniük. Másrészről azonban Debreczeni az újkeresztényekből is a maximális szolgáltatásokat igyekezett kicsikarni. Megállapodásuk szerint ugyanis „Ezen Uy keresztyeneknek mestersegek szerinth valo Szolgálattioik ha mikor kivantatik az várhoz minden nemü miuet es munkat fél áron tartoznak praestalni, azmint masoknak czeleküdnék”, ahogy ezt az 1657-ben revideált 1650. évi urbáriumban olvashatjuk.³⁸ Az újkeresztények viszont azt kívánták, hogy a féláron elvégzendő munkájuk mennyiségét megállapodásukban az alvinci újkeresztények kötelezettségeihez hasonlóan állapítsák meg. Ezért szorgalmazza Debreczeni, hogy a számvevők az alvinciek addigi legnagyobb évi szolgáltatását kutassák fel, és ezt vegyék alapul a patakiak megállapodásánál, és fogadkozik: „hamar adok dolgot nekik”.

Bár csupán az újkeresztényeknek juttatott ingatlanok 1647. december 17-i adománylevelét ismerjük, és kötelezettségeikről csak az idézett 1650. évi és a későbbi urbáriumokból tájékozódhatunk, eredeti megállapodásuk pedig eddig nem került elő, a Rákóczi-levéltár 1650. évi jegyzékében megtaláljuk az ezekkel kapcsolatos iratok felsorolását, s ezek között az alvinciek megállapodásainak másolatai is szerepelnek.³⁹ Az újkeresztények teljesített szolgálatait természetesen pontosan feljegyezték, amiről ugyanebben a levéltári jegyzékben egyik irat címe tanúskodik: „Eodem A(nn)o (ti. 1649) 1. Augustj Patakj Uy keresztyenek mit miveltenek eo Naghok számara arrul valo Series.”

Az 1650. illetve 1657. évi urbáriumból tudjuk, hogy a letelepített újkeresztények között 50 dolgozó felnőtt férfi volt, s ezek közül 13 mester nagyrészt legényekkel 12-féle ipart űzött. Sokoldalú munkájukról és szolgálataikról a levelezésben is számos adatot találunk, és mint az eddigiekből is láthattuk, nemcsak ipari, hanem mezőgazdasági tevékenységet is

folytattak. Ilyen volt az ismételten említett „morvai juhok” tenyésztése és nyírása, amire egy juhászgazda is volt közöttük.⁴⁰ A juhokkal kapcsolatban írja 1648. január 26-án Debreczeni: „Morvay Juhoknak cinaltattam az Uy kereztienekkel Oruossagot”, ezek gyógyításához is értettek tehát a telepések.⁴¹ A fejedelemszony erdélyi és pataki majorságait újkeresztény gazdasszonyok gondjaira bizta. 1645. december 27-én írja Debreczeni: „Az Uy kereztién majorne Zwkseges volna uglian az Pataki majorban mert felette roz az ki vagion noha Toot . . . az Uy kereztién mayornet be vitetem az majorban.”⁴² Lorántffy Zsuzsánna 1646. január 10-i válaszában ezt olvassuk „Az Uy keresztény Majornet írja kglđ, hogy szükséges volna az Pataky Majorban . . . idebe Miczodás fizetések jár az Uy keresztény majornéknak, im pariját ki küldettük, ha kegld olczobban alkhatikis meg véllek, nem bannyuk, eonekik sok fizetések jár, s, azért akarnok mi ugyan lenne derekas majorságunk ott, vagy eottuen borjas tehen lenne keze alatt, hogy ne venné héjában az fizetést.”⁴³

1651-ben a fejedelemszony a megbetegedett uradalmi kertész helyett is újkeresztény kertészt állított: „Az Mondolas kertbevalo kerteszt miczoda nyaualya haborgattja . . . az Uy keresztienek keözül kell egyet Jot oda allatni, adhatnak eők, ha akarnak . . . a tauasz el Jü s- kerti vete-mennek ideje leszen az Uy keresztienek vessek be.”⁴⁴

Az újkeresztények gyógyítalok és illatos vizek főzéséhez is értettek. 1654. április 20-án írja a fejedelemszony Patakra: „Akarvan az Uy keresztienekkel valami Arany vizet vetetni: Parancsolliuk ket Eöregh üvegben vitessen Aszu Szöleö borat be az hazban, s- beszellien az Uy keresztienel, hogy a' mikor ideje leszen a' mi füveket kell bele hanni, legyen gondgia rea.”⁴⁵ 1655. szeptember 24-én hasonló utasítást ad: „Az Uy keresztienyektől az Rosa vizet megh vegye.”⁴⁶ Sörfőző tevékenységükről 1650. augusztus 7-i levele tanúskodik: „Az Uy kereztyeneknekis hadgya meg kegđ, főzzenek Sert, hogy lehessen Eleszteőjeök.”⁴⁷ Saját sörfőző házukat a XVII. sz. végi urbáriumok említik.

Találunk a levelekben adatot gyógyító borbélyra is. Rákóczi 1646. július 8-án ír Debreczeninek, hogy Patakról küldje a borbélyt Szatmárra a fejedelemszony gyógyítására; „az Uy kereztién borbelt im mingiarast el kültem”, válaszolja a prefektus július 9-én.⁴⁸ 1647. február 2-án a fejedelem utasítja Debreczenit, hogy az elhalálozott pozsonyi kőműves segédeit „gyógyittassais eőkett szeghényekett, oda kvldvén az Uy keresztény Borbélts hozzáioik.”⁴⁹ A borbély azonban röviddel ezután meghalhatott maga is, mert 1647. február 18-án így ír a fejedelem: „Az uj kresztyen Borbelynak kár volna halala”.

Bár a pataki újkeresztények között kécszináló is volt, méghozzá 6 se-géddel, 1646 nyarán még az alvinci kécszináló jár családostul Patakon, akit hittestvérei atyafiságosan fogadnak, talán mert az ő ügyükkel kapcsolatban járt el. Június 25-én írja Debreczeni: „Az vynci kes cinalot mind felesegesteol giermekesteől fel rakatwan, im mingiarast inditom vizza Varadra elis kesertetem az it walo Uy kereztiének kwltek volt szekeret marhat alaja Vynczre.”⁵⁰

Nem volt azonban lakatos a pataki újkeresztény mesterek között,

amint Debreczeni 1646. június 30-án írja: „nincien, az Uy kereztienek keozéottis.”⁵¹ Ezt megerősíti az 1650. illetve 1657. évi urbárium is.

Lorántffy Zsuzsánna 1655. november 16-i levelében kéri, hogy egy malomhoz „egj szügerlot(?) kin az liztet szoktak szitalni, ha leszen az Uikeresztenyeknek külgiön aztis, ha nem, czinaltasson addig velek.”⁵²

A levelekben a legtöbb adatot az újkeresztény fazekasok munkájáról találjuk, éspedig többnyire kályhacsempék készítéséről és kályhák rakásáról. Az első ilyen adat Debreczeni 1647. október 5-i levelében olvasható: „Az Sauaniu Viznek Valo korsokban ma egetnek hatot ki ez teokelletlen Uy Kereztienek es mingiarast kwlteon kwldeom.”⁵³ A következő években ismételtlen küldenek pataki újkeresztény fazekast Makovicára, Pocsajba, hogy az ottlevő, de nem Patakon készült kályhacsempékből, „kályhákból” kemencét rakjon.⁵⁴

1654. november 2-án a fejedelemasszony Munkácsra rendel „fazekast negjet, az Pataki Uy Keresztenyekben ketteőt az Ardaiakbanis ketteőt.” Ez a levél is tanúskodik arról, hogy a Hécétől nem messze északra fekvő Végardón is megtelepedett néhány újkeresztény, legalábbis az itt említett két fazekas.⁵⁵

Az újkeresztény fazekasok saját készítésű „kályháiról”, kályhacsempéiről csak 1655-től találunk adatot a levelezésben, de ez nem jelenti azt, hogy addig Patakon nem készítettek ilyeneket. 1655. szeptember 24-én írja Lorántffy Zsuzsánna helmeci udvarházából a pataki várnagynak: „tudosicon az kalyhat megh alkutta e velek -s- micsudas leszen”⁵⁶, majd szeptember 26-án: „Az kalyhakot hogy megh kezdte csinálny ertjuk. Az Ujhely hazban zöld, Az Borsi Palotaban is zöld, ugyan Borsiban az sütő haz felet valo ket hazban is zeöld . . . Az Ebedlő Palotaban ugyan olyan Munkacsrais mint Patakon vagyon de az most hogy . . . (?) megh lehet Sztaniszló annak csinállyon vgyan valami szep format kalyhanak. Leuen most kerek botban kell most olyan kalyha valamely szep, mind negy szeghetesek legyenek . . . Az Fazekasok mihelt készek lesznek mingyart csak rakjak fel mindenüt eoket.”⁵⁷

A levélből megtudjuk, hogy a fejedelemasszony Sztaniszlóval, a lengyel származású asztalossal tervezte a csempéket, és terve alapján az újkeresztények csak elkészítették azokat, amiről egy későbbi levélből is értesülünk.

November 16-án Lorántffy Zsuzsánna Munkácsra rendelt csempéket: „az Uykereztenyek micsodas kaljhat czinalnak mostan, az Munkaczi hazakban keszetessen auagi ha vagion keszen, azon szekereken külgiön, az Leanyok masodik hazaban egi kemenczere valo bokály kalhakat.”⁵⁸ A „bokály-kályhák” itt kétségtelenül kályhacsempéket jelentenek, és nem a „bokályos-házak” falburkolásához használt falicsempéket. Nem tudjuk azonban, hogy milyenek voltak ezek a kályhaszemek.

1655. november 21-én a fejedelemasszony főajtónállója, Görgy Jób írja a főporkolábnak: „Aszonjunk eo Naga en atalam aszt Parancsollia kenek, ked mindgiart az ui keresztien fazekast keuldgie borsiban az Palotaban rakia fel az kemenczet ugian Josef bontottais el, tudgia menny kaljhabul telik ki. aszt mondotta nekem vagion nekik kalyhaiok aszt uitesse

oda ked az kaljha zeold legien.”⁵⁹ Ez az egyetlen olyan levél, amelyben az egyik újkeresztény fazekast, Józsefet is megnevezik.

1656. március 7-én Lorántffy Zsuzsánna Munkácsról küld utasítást Patakra: „Az Leaniok hazaban valo kemenczet bontassa le, mivel rut toldozott foldozott, s- ugian azon kalihából czinaltassa megh uiobban az Uikeresztien fazekasokkal”.⁶⁰

1657. június 8-án újból Munkácsról írja: „Az melly kalyhak felől ir mi azt nem oda czinaltattuk hanem az melly bot most itt el keszüle abban, azért im az Társzekeret haza boczátottuk . . . Stanislot küldgye el az kalyhakkal edgyütt eöis el jüjön, aztis mondgya megh Stanislonak hogy az Itt valo Eöregh Palotahoz illendeö mennél szeb s, eöregeb kallyhat mind szellire s, mind hosszara tud le rajzolni, rajzollyon le az szerent osztan az Ujkeresztyenel megh kell czinaltatni.”⁶¹ Ez az újkeresztény fazekasokra vonatkozó legkésőbbi levélrész is megerősíti a 1655. szeptember 24-i levélben írottakat, amely szerint a kályhacsempék tervét — legalábbis esetenként — nem maguk az újkeresztény fazekasok készítették.

Az újkeresztény fazekasok — 1657-ben egy mester négy legénnyel — termékeinek említését megtaláljuk a XVII. sz. végi és a XVIII. sz-i várleltárakban. 1685. november 12-én összeírták a külső várnak a piac felőli bástyájában tárolt tárgyakat, közöttük 105 újkeresztények készítette fehér agyagtányért és 3 ugyanilyen tálat.⁶² November 16-án a belső vár sáfárházában jegyzik fel, hogy „vayon egy néhány bokalyos kalha”, talán ugyanolyanok, amilyeneket a fejedelemasszony 1655. november 16-án rendelt.⁶³

A várkastély 1712. évi leltára öt emeleti teremben sorol fel újkeresztények készítette kályhát, éspedig a nyugati szárny északi és déli termében, az északi sarokbástya szobájában, továbbá a déli szárnyban a Lorántffy-erkélyes teremben és nyugati szomszédjában⁶⁴ Újkeresztény mázas kályháknak mondja ezek egy részét az 1714. évi inventárium is⁶⁵, míg az 1701. évi leltár csak „zöld kalyhas kemence” megjelöléssel sorolta fel ezeket⁶⁶. E leltár viszont a Vörös-torony II. emeleti sarokhelyiségéről, Rákóczi György bokályos-házáról, amelynek falai kevéssel ezután omlottak le, azt írja, hogy „hajdan Uj keresztynen kalyhakkal voltak a falai megrakva.” Ez kétségtelenül téves megállapítás volt, mert az ásatások során talált falicsempék félreismerhetetlenül török eredetűek⁶⁷. Egy 1701. évi urbárium ugyanezekről a csempékről azt tartja, hogy Hollandiából hozták őket nagy költségen⁶⁸.

A pataki újkeresztény közösségről legrészletesebben egy 1656-ban, tehát a telep virágkorában Patakon átutazó küldöttség egyik tagja, a német Conrad Jacob Hildebrandt számol be emlékirataiban⁶⁹. Leírja, hogy mintegy 200 lélekből állt az újkeresztény közösség, amely az itteni „testvérek udvarát” lakta.⁷⁰ Ebben minden családfőnek saját szobácskája volt, ahol feleségével és gyermekeivel lakott. Napközben mindenki a maga műhelyében tartózkodik és dolgozik, csak ebédidőben gyűlnek össze a közös ebédlőben, ahol egyébként az istentiszteletet is tartják és prédikációt hallgatnak.⁷¹ Kiváló mesteremberek. Mesterségeik közül a késességet, fazekaságot és takácságot említi. A késesek igen szép késeket és villákat készí-

tenek, gyöngyház- és színes csontberakású nyelekkel, amelyekkel a magyarok az övüket díszítik. A gyöngyházat külföldről hozzák be. A kések-ből nagy jövedelme van a közösségnek, mert egész Magyarországot ők látják el.⁷² A fazekasműhelyben egy egész asztalra való égetett agyagedényt, tányérokat és tálakat látott, amelyek olyan szépek voltak, hogy akár Hollandiában is készülhettek volna⁷³. A takácsokról csak azt említi meg, hogy bivalyszarvból szép kanalakat is faragnak⁷⁴. Megemlíti még a „chirurgust” is, aki a küldöttség egyik párbajban sebesült tagját gyógyította⁷⁵. A felnövekvő gyerekeket iskoláztatás után valamilyen mesterségre tanítják. Amelyik nem alkalmas erre, az fát vág vagy más alantas munkát végez. Mindenkinek dolgoznia kell. Az öregasszonyok fonnak, vagy a közös konyhán főznek, a lányok pedig a ruhát és az edényt mossák. A kisgyerekek a közösség iskolájába járnak, ahol újkeresztény mester oktatja őket⁷⁶. A legöregebb, munkában már megrokkant férfi a prédikátoruk. A többi, munkában kiérdemesült öreg látja el a sáfár és a kulcsár tisztét⁷⁷.

A munkából befolyó minden kereset és jövedelem a közösségé, és közös kasszából élnek⁷⁸. Mint az író megjegyzi, egyéb tévtanaik mellett azt is vallják, hogy a keresztények minden javának közösnek kell lennie,⁷⁹ de megállapítja azt is, hogy képmutatók, és e tanítás ellenére mindegyikük azon van, hogy szerezzen valamit, csak éppen nem szabad elárulnia. Ha valamelyikről ilyesmi kitudódik, megbüntetik, például idegenbe küldik száműzetésbe⁸⁰. Álszenteknek is tartja őket azért is, mert késeket készítenek, holott vallási tanításuk szerint semmilyen gyilkos szerszámot nem használhatnak, sem nem készíthetnek. Ők pedig azt vetik ez ellen, hogy a késekből a közösségnek nagy haszna van, ami nélkül nem sokra jutnának⁸¹. Vallási tanairól elmondja még, hogy gyermekeiket 12, 16, vagy 18 éves korukban keresztelik meg, bár nevet már előbb adnak nekik.⁸² Nagyon járatosak a Szentírásban, és állandóan idézik, gyakran értelmetlenül is, és nem jó velük vitába szállni, mert érvekre nem válaszolnak⁸³. A világi hatóságokat nem becsülik, és úgy tartják, hogy igaz keresztény nem viselhet jó lelkiismerettel semmilyen hatalommal járó tisztséget, ugyanakkor élvezik a hatóságok oltalmát⁸⁴.

Végül leírja viseletüket is. A férfiak durva, sötétszínű vagy barnás vászonból varrt hosszú köntöst, és meglehetősen hosszú, alul bekötözött. bő nadrágot hordanak. Gallérjuk nem volt, hanem az ingükkel egybeszőtt nagy szalagot hajtottak ki helyett. Fejükön széles karimájú nemezkalapot viseltek. Az asszonyok ruházatáról csak annyit mond, hogy teljesen meggyezett a sziléziai nők viseletével.⁸⁵

Alig nyolc évvel Hildebrandt látogatása után megindult a sárospataki újkeresztény telep felbomlása. Román János munkájában — főként az 1663-ban letelepített jezsuiták feljegyzései és anyakönyvei alapján — részletesen ismerteti, hogyan térítették katolikus vallásra az újkeresztényeket Lorántffy Zsuzsánna halála után Báthory Zsófia, I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona utasítására. A térítéssel együtt járt a vallási közösségen alapuló telep felbomlása. A katolizált családok elköltöztek a telepről és fokozatosan beolvadtak a város lakosságába. A megtérni nem akarók részben talán elmenekültek.

Egy jezsuita feljegyzés egyenesen az újkeresztények kiűzését említi. A Thököly-szabadságharc idején Patakról elmenekült jezsuiták az egykori anabaptista kápolna felszerelésének 1683. jún. 12-én felvett leltárára nov. 21-én Szatmáron az alábbi záradékot írták: „Ezt a szent felszerelést az Anabaptisták egykori kápolnája számára szereztük be, amelyben az Anabaptisták kiűzése után németnyelvű katechezist végeztünk”⁸⁶. Ez a kápolna, amelyet Hildebrandt nem említ, egy 1689. évi urbárium szerint akkor már elpusztult, telkét a jezsuiták egy jobbágnak adták, aki ott házat épített magának⁸⁷.

A telep elnéptelenedéséről a korabeli urbáriumokból is tájékoztatást kapunk. Ezekből egyébként az egész városnak az 1670. évi felkelés leverése utáni, főként az 1672. évi tűzvész okozta pusztulásáról és hanyatlásáról is értesülünk⁸⁸.

Az 1676. évi urbárium szerint a háborús idők pusztításai nyomán az „újkeresztény udvarban” csak tizenhét maradtak. Megfogyatkozásuk miatt addigi 100 Ft adójukat I. Rákóczi Ferenc 50 Ft-ra mérsékelte annak fejében, hogy a Folyó-utcában, a folyó mellett ültetett gyümölcsösüket, serföző és „száraztó”, aszaló házukat a fejedelemnek ajándékozták. Készítményeiket továbbra is olcsóbban kellett földesuruknak eladniuk, de a korábbiaktól eltérően a másoknak számított árak csak egyhatodával.⁸⁹

Az 1687. évi urbárium ezeket írja az „Uj Keresztény Udvarról”: „az mely udvarban annak előtte csak Uj keresztények laktanak, de azok el fogytanak, mostan azért csak ketten vadnak. Ezek bizonyos taxat fizetnek, mind azon által egyszeri supplica(tiojok)ra taxajok engedtetet volt ad f(loren)os. 0. De mint hogy most csak ketten vadnak melto dolgokat consider(al)ásban venni, az edgyik megh nótelen, az Udvar Jobbagy es Texas Nemes emberek is lakjak mostan Postalkodo Hajduk is.”⁹⁰

Hasonló a helyzet 1689-ben is, de ekkor az összeírás három újkeresztényt említ: Kís Csináló Nyárádi Mihályt, Lakatos Tóbiás lakatosmestert és Kirnar Péter Kís Csinálót. Rajtuk kívül nyolc nem újkereszténynek van itt háza, akik 34 Ft taxát fizetnek az újkeresztényeknek 50 Ft adójuk részbeni fedezésére. „Ezekon kívül is vannak megh itt”, mégpedig hat inquilinus, házzal nem rendelkező zsellér. Az urbárium részletesen ismerteti a Curia Anabaptistarum birtokjogi helyzetét és urbaniális kötelezettségeit⁹¹. Ezeket megismétli az 1693. évi összeírás, de négy újkeresztény lakost jegyez fel, előbbieken kívül B. Lakatos Andrást és Eoregh Lakatos Andrást, míg Kirnárról, akit Kés Csináló Péternek nevez, azt írja, hogy Horváton (Erdőhorváti?) lakik, itteni házat pedig egy jobbágy lakja. Rajtuk kívül még öt nemes és egy „juvevény Ember” lakik az udvarban.⁹²

Az 1698. évi uradalmi számadás az Újkeresztény Udvar jövedelmét annak pusztulása miatt nem is veszi már számba.⁹³ Az 1704. évi urbárium az Új keresztények Curiája lakói sorában csak egyet említ az újkeresztények közül: „Kés Csináló Peter Maga hajdu Kenyheczii seregében”.⁹⁴

A XVIII. sz.-i urbáriumok már nem sorolnak fel újkeresztényeket. A Curia Anabaptistarum, Újkeresztény Udvar és az Újkeresztény pince elnevezések azonban tovább élnek és megtalálhatók még a XVIII. sz. második felének összeírásaiban is.⁹⁵

JEGYZETEK

1. Román János: A habánok Sárospatakon. A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 17. sz. Sárospatak, 1959.
2. Magyar Országos Levéltár, Kamarai (Pénzügyigazgatási) levéltárak, Archivum Familiae Rákóczi de Felsővadász (továbbiakban AFR), fasc. 2. pall. 1. No. 134. Réz András I. Rákóczi Györgynek (továbbiakban RGy), Rovna, 1624. aug. 16.
3. Réz A.—RGy, Trencsén, 1624. szept. 2. uo. No. 139. 1624. okt. 21. uo. No. 151.
4. AFR fasc. 3. pall. 1. No. 26. Chernel—RGy, Patak, 1631. aug. 1.
5. Uo. pall. 4. No. 85., 86., 87. Consignatio litterarum diversarum etc.
6. Uo. pall. 1. No. 31. Chernel—RGy, Zbóró, 1631. szept. 8.
7. Királydaróczi Debreczeni Tamást (továbbiakban DT) 1632. szept. 1-én állítja Rákóczi magyarországi birtokai élére prefektusként. Debreczeni korábban Bethlen Gábor udvarában töltött be gazdasági tisztséget, és így jól ismerte az alvinci új-keresztényeket is.
8. AFR fasc. 4. No. 2. DT Lorántffy Zsuzsannának (továbbiakban LZs), Sárospatak (Sp), 1634. jan. 4.
9. AFR fasc. 4. No. 39. DT—RGy, Sp. 1634. febr. 22.
10. AFR fasc. 5. No. 4. DT—RGy, Sp. 1635. márc. 3.: „Az Uy kereztien áchi kellene mindennap immar it, de ha Munkachira vagion, vegezze ot dolgát, s, az utannis el jeoht”; uo. No. 16. DT—RGy. Sp. 1635. ápr. 3.: „Az Uy kereztien Molnar ez nem arra valo, ez is ciak ugy akarna hewerni semmit nem dolgozni mint az eoregh ember, nem ezt kertem vala En, hanem azt az ki az Kasa Molnot cinalta”, uo. No. 20. DT—RGy, Sp. 1635. ápr. 9.: „Az Uy kereztien Aciot eöröemest elvarom azt, es ezt az molnárt haza bociátom, kvldeom” (OL Kam. Miss.). DT—RGy, Sp. 1635. ápr. 11.: „Az Uy kereztien Áchi megh elnem jeoue, immar penig ugian valoban kellene mert az Acioek keozt eggis nincien mester, ha valahogy azt Niaualiat ciak magat inditották el Postan, felelmes dolga, bizonios embernek kellett volna velle jeoni Varadigh” (AFR fasc. 5. No. 20.).
11. DT—RGy, Sp. 1638. dec. 7. (AFR fasc. 8. No. 85.): „Az meli Strazniczay Uy kereztien malom mester feleol irt vala nekem Réz Andras Vram hogy az Orassal ide kvldi, most azt iria, nem jeot el, remotalla igeretit, de masrol Prouideal mennel hamareb”. 1638. dec. 12. (uo. No. 89.): „Az Strazniczay malom mester nem jeot el az Orassal az mint Réz Vram irja mást keres, ha azont rea nem veheti, ha kvldhet, en ugy latom es tartom, s, tractalom az iambort hogy en miattam megh nem idegenedik”. DT—RGy, Sp. 1639. jan. 2. (AFR fasc. 8. pall. 3. No. 19.): „Az Strazniczay molnár, ha eljeo, en megh jarom velle az malom heleket és az hol tecczeni fogh, ahoz micioda kezeoletnek kell lenni, az eo tecczese szerent, irwa vezem teolle, s, gondotis viselek rea az melliknek mikor ideje lezen, eötet addigh vizza helere kvldüen, s ha mikor Eppithetesenek idejet Isten eleo hozza akkorra is-megh ala hozatom, mert most annak semmi eppitesehez nem foghatunk, hanem ciak holmi egimas ezkeozinek el kezitesehez”; 1639. dec. 8. (uo. No. 120.): „Morvay molnar hogy itt allando oli molnot cinaltasson az ki Arvizennis forogion en soha bizoni el nem hizem”; 1639. dec. 24. (uo. No. 126.): „Az Morvay molnarral cinaltato malom dolga feleolis ir Rez Vram, de immar en Nagod minapi irasahoz kepest megh irtam ne tarcia, de faradasaert adattam 40 forintot neki”.
12. DT—RGy, Sp. 1635. márc. 12.: „Uy kereztien borbel immar nekem keglmes Vram nem kell, az Canteriumot az Zegenj megh cinalta vala, es az utan hala el” (AFR fasc. 5. No. 7.). 1635. ápr. 5.: „Uy kereztien borbel megh hala az en Canterinonim-al(?) is eo bant, de En azert megh nem tartoztattam volna” (uo. No. 17.). Ápr. 11.: „az derekaban volt ennek mirigie mint az Zegeni Uy kereztien borbelnek” (uo. No. 20.). 1640. dec. 26.: „in A 1634... Egi Uy kereztien borbeltt Esayas neweot, az Nyta Zegeni az job karomon ismegh Canteriumot” (OL Kam. Miss.).
13. DT—RGy, Sp. 1642. ápr. 3. OL Kam. Miss.
14. OL. Kam. lvt. Urbaria et Conscriptioes (U et C) fasc. 41. No. 1. Közölte Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai, Bp. 1954.
15. AFR fasc. 10. No. 114. DT—RGy, Sp. 1643. ápr. 16.
16. Uo. No. 115. DT—RGy, Sp. 1643. ápr. 19.

17. Uo. No. 117. DT—RGy, Sp. 1643. ápr. 24. Ápr. 29-én DT ismét említi: „Az ide jeott Uy keresztienekkel minemeo tractam volt, be kvltem immar Nagtoknak” (uo. No. 118.)
18. Uo. No. 119. DT—RGy, Sp. 1643. máj. 6.
19. Uo. No. 131.
20. Idézi Román i. m. 10. o. az OL NRA fasc. 1773. No. 35. alapján. Ennek kissé eltérő szövegű másolata OL Kam. lvt. Acta Jesuitica Irregistrata, fasc. 1. fol. 395.: „Cum itaque Fratres Moravicos artium Manualium siue maehanicarum optime peritos Artifices siue Magistros ob dictas... belli vicissitudinem sedibus suis expulsos, et praesertim in Hungaria dispersos conquiri et in unam Familiam in ditionem nostram partium Regni Hungariae superiorem introduci inque territorium Civitatis nostrae S. Patakiensis vulgo Hecze vocatum collocari et resideri curavimus. Qui ut artes quaslibet consuetas ibidem quoque cum nostro... commodo facilius et securius exercere valeant, Eisdem Fratribus Moravicis, eorumque haeredibus et posteritatibus... Totales et integras quatour Domos et Sessiones is Suburbio... vulgo Heycze dicto. Primam quidem Petri Parlaghi, alteram autem Johannes Fekete Castellani Primary ejusdem Civitatis nostrae; Tertiam vero Michaelis Vámos, et Relictae quondam Francisci Sipos quartam Thomae et Andreae Farkas, omnes contigua vicinitate junctas cum hortis sibi adjacentibus, quibus a superiori Jobbagionis Nobilis Stephani Gal domus, ab inferiori vero partibus siue ab occidente via plaustralis, sive platea publica ad amnem Bodrok tendens: ab oriente vero via similiter ad... currum latitudinem in fine hortorum dictarum Domorum de novo conficiendarum vicinantur...” Az adománylevél szől még szántóföldekről és pogánykúti szőlőkről, melyeket az újkeresztények kaptak.
21. AFR fasc. 12 fol. 175—180. Közölte Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése, Mon. Hung. Hist. I. 24. k.
22. Uo. fol. 97—98. Közölte Szilágyi, i. m.
23. Uo. fol. 628—629. LZs—DT, Várad, 1645. szept. 16.
24. Uo. fol. 610—613. DT—RGy, Sp. 1645. okt. 2.
25. AFR fasc. 14. fol. 61—64. DT—RGy, Sp. 1645. okt. 16.
26. AFR fasc. 12. fol. 594—596. DT—RGy, Sp. 1645. okt. 23.
27. Uo. fol. 584—587. DT—RGy, Sp. 1645. okt. 28.
28. Uo. fol. 580—581. DT—LZs, Sp. 1645. okt. 28.
29. Uo. fol. 568—570. DT—RGy, Sp. 1645. nov. 5.
30. Uo. fol. 514—515. DT RGy, Sp. 1645. nov. 10.
31. Uo. fol. 516—518. DT—RGy, Sp. 1645. nov. 12.
32. Uo. fol. 519—520. DT—LZs, Sp. 1645. nov. 13.
33. AFR fasc. 14. fol. 98—99. DT—LZs, Sp. 1645. nov. 16.
34. AFR fasc. 12. fol. 527—528. DT—RGy, Sp. 1645. nov. 26.
35. Uo. fol. 561—562. LZs—DT, Fogaras, 1645. dec. 27.
36. AFR fasc. 14. fol. 270—271. DT—LZs, Sp. 1646. júl. 15.
37. AFR fasc. 16. fol. 162—165. DT—RGy, Sp. 1647. júl. 20.
38. OL U et C. fasc. 41. No. 3. Urbarium Aⁱ 1650 factum revisio huius Urbarii factum in A 1657. Ismertette Román János i. m. 19—20. o. A vonatkozó rész a következő: „Az Pataki Felső hostaton hejczen leveo Uy keresztienek Száma és szolgálattik rendi. Az mely Uy keresztieneket Iduezült kegl's Urunk onnan fellüül hozatot uolt ide alá, it Patakon az Felső hostatban hejczen telepítven megh őket: Mostani Connumeratiokor sequenti modo talaltak Fő gazda Stilmar György No: 1. Kulczar No:1. Pap No: 2. Kapus No 1. Czirkalo No 1. Szczcza metelő No 1. Koczis No 1. Beres No 2. Kertesz No. 1. Serföző No. 1. Ezek derekassan az fő gazdatol dependalvan, tölleis értenek, s, paranczolattiahoz accomodalliak mogokat. Ugian közzöttük vagion egy Schola mesteris, ki az Apro ferfi es Leany gyermekzkeket tanittia.
Item. Ugian Ezen Uy keresztienek között vadnak mester emberek sequenti modo.
Varga Mester.	No 1.	Legennie No 3.
Timar Mester	No 1.	
Poszto Czinalo	No 1.	Legennie No:2. (nincz most)

Kouacz Mester	No 1.	Legennie No: 3
Kerekgiarto	No 1	
Bodnar mester	No 1	
Kes Czinalo	No: 1	Legennie no. 6.
Molnár mester	No 2.	(ninczen most)
Szabo	No 1	
Fazakas mester	No 1.	Legennie No. 4
Takacz	No 2	
Borbely	No: 1.	Legenie No:2
Summa facit personas		no: 50

Ezen praenominált Uy keresztények házok Eppen Eot paraszt funduson vagyon. Ezen kivülis keglis Aszoniunk engedelméből is kis patakon bizonyos helyben vagyon Majoriok es kertjek.

Ezen Uy keresztényeknek mestersegek szerinthe valo Szolgálatiok ha mikor kivantatik az várhoz minden nemü miuet es munkat fél árron tartoznak praestalni; azmint masoknak czeyleküdnék.

Eoszi es Tauaszi vetesekből tizedet adnak az Várhoz hasonlokeppen az mely darab Szőlő hegyeczkét kezdetek eppiteni es nekik beczülték, terminussa el teluen abbolis Tizedet tartoznak adni az Várhoz.

Egyeb Ususok es Ritussok allapattia, az nekik conferalt darab földeknek Reteknek, es Erdőknek határa, az nekik adot Donationalis leuelből nylyvan constal.

az 1650 esztendőbeli Urbariumbanniss be vagyon irua, s, ninczyennis difformitas benne.”

39. AFR fasc. 19. Pall. D. fol. 473—510. Consignatio seu Regestatio Literarum ... a die 19 Augusty Anni 1650.: „Capsilla Uy keresztények dolga Sub Litera M. 1. Az Uy keresztények között minden fele mester Emberek elsőben menyin voltak Sub Litera A 2. Szántóföldek, 3. Postulatumaik és Replicak. 4. Adatot hazak, Erdők 5. Vinci Uy keresztényeknek Transsumptussa. 6. Uy keresztény Juhasz Gazda Conven kevensaga. 7. Uy keresztényeknek adott buza ... 8. Alvinci Uy keresztényeknek adott Urunk levele.”
40. Az újkeresztényeket Patakon kívül is foglalkoztatták, lásd a régégi uradalom 1654—55. évi számadásában (OL Városi és Kam. Iratok, 50. cs.): „Az Horvati Portöröt megh egetven Pattantus Geörgi, annak megh Csinalasara jüt Patakrul Uy keresztjen Ats, munkaja melle süttettem kenjeret”; „Pataki Uy keresztények az Vár alatt levő Morvai Juhokat ketser Nyirvan Tavaszszal es Öszvel”.
41. AFR fasc. 17. Pall. D. fol. 210—211. DT—RGy, Sp. 1648. jan. 26.
42. AFR fasc. 12. fol. 563—564. DT—LZs, Sp. 1645. dec. 27.
43. AFR fasc. 14. fol. 496—497. LZs—DT, Fogaras, 1646. jan. 10.
44. AFR fasc. 21. Pall. B. fol. 99—101. LZs—Klobusiczky, Fogaras, 1651. febr. 20. LZs már 1645. szept. 16-i levelében kérdezte, van-e a beköltözők között kertész. Az 1650, ill. 1657. évi urbárium is felsorol egy kertészt.
45. AFR fasc. 22. fol. 49—50. LZs—Székely A. Komána, 1654. apr. 20.
46. AFR fasc. 23. Pall. A. fol. 75—76. LZs—Székely, Helmec, 1655. szept. 24.
47. AFR fasc. 19. fol. 173—174. LZs—Klobusiczky, Tokaj, 1650. aug. 7. A sörfőzőt az 1650. évi urbárium is említi.
48. AFR fasc. 14. fol. 240—241. RGy—DT, Szatmár, 1646. júl. 8.: „az uykeresztien borbelt kd ejel ejel ejel nappal kulgie”; a levél hátán DT jegyzete: „ciak az Uy keresztien borbelt külgiem most, ne az Doctort”. Uo. fol. 250—251. DT—RGy, Sp. 1646. júl. 9.; uo. fol. 268—269. DT—RGy, Sp. 1646. júl. 14.: „hogy az en keglmes azzoniom jobban Vagion legien hala az Ur Istennek, az borbelyoknak keonioe vizza jeoniek ha nem kellenek, engedgie eo Zent felge ne is kellessenek ot.” A borbélyokat említi már DT—LZs, Sp. 1646. máj. 22. (OL Kam. Miss.), akik a Patakra érkezett Törös Jánost kezelték: „az Uy keresztien borbelokis hozza latvan keonniebedek vala”.
49. AFR fasc. 16. gazd. lev. fol. 34—35. RGy—DT, Várad, 1647. febr. 2. A borbély haláláról RGy—DT, Gyulafehérvár, 1647. febr. 18. OL Kam. Miss.
50. AFR fasc. 14. fol. 365—366. DT—RGy, Sp. 1646. jún. 25.

51. Uo. fol. 373—374. DT—RGy. Sp. 1646. jún. 30.
52. AFR fasc. 23. Pall. A. fol. 110—111. LZs—Székely A. Tokaj, 1646. nov. 16.
53. AFR fasc. 16 Gazd. lev. fol. 227—228. DT—RGy, Sp. 1647. okt. 5.
54. AFR fasc. 18. fol. 529—530. DT—LZs, Sp. 1649. szept. 25.: „Makouczay Udvarbironak irtam az Castelban ... Lengiel Orzagbol Zep ket kemenczere valo kalhakat, s, tegie hirre mingiart mikor kezen leznek hogy felrakasokra Uy kereztieneket küldhessek”; LZs—Klob. Szakácsi, 1650. nov. 3. (AFR fasc. 19. fol. 224—225.): „az Uykeresztény Fazekastis külgye el, oda nem kell kalyha, mert elegendedeő vagon” (ti. Pocsajban); LZs—Klob. Borsi, 1652. júl. 10. (AFR fasc. 21. pall. E. fol. 83—84.): „az melly Uykeresztény fazekast kegyelmed akarattyabol Enyiczkere külddeött” (valószínűleg Wesselényihez).
55. AFR fasc. 22. fol. 154—155. LZs—Klob. Tokaj, 1654. nov. 2. Az ardói Fazekas János újkeresztény fazekast és sógorát említi az 1650. ill. 1657. évi urbárium, idézi Román i. m. 35. o. 45. jegyzet.
56. AFR fasc. 23. Pall. A. 75—76. LZs—Székely A. Helmec, 1655. szept. 24. utóirata.
57. Uo. fol. 77—78. LZs—Székely A. Helmec, 1655. szept. 26.
58. Uo. fol. 110—111. LZs—Székely A. Tokaj, 1655. nov. 16.
59. Uo. Pall. D. fol. 371. Görgey Jób—Székely A. Tokaj, 1655. nov. 21.
60. Uo. Pall. C. fol. 225—226. LZs—Székely A. Munkács, 1656. márc. 7.
61. AFR fasc. 24. Pall. C. fol. 181—182. LZs—Székely A. Munkács(?) 1657. jún. 8.
62. AFR fasc. 33. No. 366.: A^o 1685 die 12 9^{br} Inventarium In Propugnaculo uersus forum extante Arcis Patakiensis factum: „Scutellae item Anabaptistarum terreae albae N 105. Patinae terreae Anabaptistarum No 3”.
63. Uo. No. 368. Inventarium Rerum Mobilium 19 9^{bris} 1685 in Arce Patak ... repertarium: „Belső Varban Lévo Safarhaz ... Vagyon egy néhány bokályos kalha ...”
64. OL Kam. lvt. Archivum Patakiense Rákócziانو-Trautsohnanum. Rationes Provisorales Domini Sáros-Patak 1712. A Ny-i szárny D-i palotájában: „Fornax gypsata operis Anabaptistarum”, a DNY-i sarokhelységből K-re nyíló palotában „fornax operis Anabaptistarum”, a Lorántffy-erkélyes teremben ugyanilyen, hasonlóan a Ny-i szárny É-i termében és az ÉNy-i sarokhelységben.
65. Uo. 1714. évi fasc. A 64. jegyzetben szereplő kályhák megfelelői: „fornax gypsata”, „fornax gypsata operis Anabaptistici”, u. az, „fornax est operis Anabaptistici”.
66. OL U et C. fasc. 154. No. 70. A 64. és 65. jegyzetben felsoroltak megfelelői: „zöld fejanz kályhás kemence”, „egy kályhás kemence”, „egy kemence”, „belől fűtő zöld kályhás kemence”, az Ény-i teremben nem említi.
67. Uo.: „egy kis Palota, mellynek hajdan Uj Keresztyén kalyhákkal voltak a falai megrakva.”
68. OL U et C. fasc. 39. No. 28.: „unum Palatium cuius Parietes circum circa Testis ex Holandia magnis Sumptibus allatis jamque in magna parte collisis et fractis tecti haberentur.”
69. Conrad Jacob Hildebrandt's Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen usw. 1656—58. Ed. Franz Babinger, Leiden, 1937. 18—21. o. Az emlékiratokra Galavich Géza művészettörténész volt szíves felhívni figyelmemet, amiért ezúton is őszinte köszönetet mondok. Hildebrandt első ízben 1656. július 28-án érkezett Patakra.
70. „Der Ohrt, da Sie wohnen, wirdt der Brüderhoff genandt, bestehet an etlichen Ohrtten Von 200. Seelen.”
71. „Ein Jeder hat mit seinem Weib und Kindern ein eigen Kämmerlein allein, darinnen sie des Nachtes schlaffen, des tages ist ein jedweder in seiner Handwercks-Stuben und Verrichtet ein jeglicher sein Gewärb. Wans eszens Zeit ist, kommen sie in die grosze esz stuben, darin unterschiedene Tische stehen, zur mahlzeit zusammen, in welcher Stube Sie auch Predigen und Ihren Gottesdienst Verrichten.”
72. „Ein jeder unter Ihnen kan Ein Handwerck, und hat Eine jede Stube Von Ihrem Handwerck welches der Meister darin treibet, Ihren Nahmen, alsz die Meszerschmiede Stube etc, Insonderheit machen Sie schöne Meszer und Gabeln, die sauber mit Perlmutter an den Schalen ausgelegt sein, item mit Schalen Von allerhandt gefärbten Bein, damit die Ungarn Ihren Gürtell zieren ... daVon haben Sie

- einen groszen Gewin, gestaldt Sie gantz Ungarn mit Ihren Meszern erfüllen..."; „...nacher Holland, wie sie dan auch Perlemutter und andere Sachen zu Ihrer handtierung einzukauffen etliche dahin und andere Örter abfertigen..."
73. „Man findet allerhandt handwercker unter Ihen und zwar excelliren sie in Ihren handwercken. Wie dan in der Töpffer Stuben solche schöne teller und Schüzeln Von thon auf eine gantze taffel Verfertiget waren, als wären Sie in Holland gemacht."
74. „Die Garnweber aus Ihren mittel schneiden dabey aus Büffels horn feine Löffel."
75. „... und kamen Ihm die Brüder woll zustatten, gestalt Er sich zu Ihnen hinbegeben, von Ihrem Chyrurgo Verbunden und curiret, auch sonst Von Ihnen wol gehalten worden."
76. „Wen Ein Knabe erwachsen, musz Er baldt zur gewiszen Handtierung und Handwerck schreiten und die Brüder und Schwestern ernehren helffen, keiner aber müszig seyn, die Alten Weiber spinnen, etliche derselben stehen der Küchen für, die Jungen waschen die Kleider und Geräth, die Kinder ... gehen in die Schule, haben einen eigenen Praeceptoren, ist artig anzusehen, wie sie gespeiset werden."; „Die nicht tüchtig zum Handwerck seindt, müszen holtz hauen und andere geringe Arbeit Verrichten."
77. „Der Älteste unter Ihnen, welcher sich zu Vor stumpff gearbeitet hat, ist der Lehrer, hernach ein Ander Von denen Ältesten, die sich woll durch arbeit Verdient gemacht haben, Einer ein Schaffner, der ander Ein Kelner etc."
78. „... alles, was Sie durch Verrichtungk Verdienen, wird zusammen getragen, und leben aus gemeiner Cassa." „Die jungen arbeiten fleiszig und tragen den Verdienst zusammen, daVon sie insgemein leben."
79. „... so unter andern Irthümern lehren: Omnia Christianorum bona Debere esse Communia, daz alle Güter der Christen gemein seyn sollen. Wie Sie dan solches unter sich also halten." Hildebrandt gúnyolódva megkérdözte tölük; „Item, wen alles Gemein sein solte, warum dan auch nicht Ihre Weiber, deren ein jeglicher Man unter Ihnen ein eignes hatte? Darüber lacheten Sie. Es seindt rechte Heuchler, qvi Curios simulant et Bachanalia vivunt."
80. „Und wiewol diese Heuchler alles Gemein zu haben lehren, besitzt doch ein jeglicher gerne etwas eignes unter Ihnen, nur das ers nicht euszern darf. Einer hatte einsmahls etliche Säcke entwand, auch sonst unzucht getrieben, denselben sendeten Sie zur Straffe nacher Holland ... Wo bleibt aber bey solchen fällen Ihre Ecclesia pura et Angelica, darin kein Ärgernis gefunden werden soll?"
81. „Weiln Sie nun solche Meszer machten und gleichwol lehren, daz Ein Christ nicht Wehr und Waffen machen müsze noch solle, den es stehet Einem Christen gar nicht an Tödliche Wehre zu machen, dergleichen Degen, Büxen etc., opponirte Ich Ihnen, warum Sie den Meszer macheten, damit man Einen eben woll alsz mit Einem Degen erstechen könte? Wie den auch solches Vielmahl geschehen wäre ... Darauf antworteten Sie aus dem Tacito: Wan Sie aber keine Meszer macheten, würde Ihre Communio bonorum sich nicht weit erstrecken, daVon haben sie einen groszen Gewin ..."
82. „Brüder sein Anabaptisten und Wiedertäufer (also genand Vom Wieder- oder abermahl tauffen, hatten zu Ihrem Vorgänger Nicolaum Storch)"; „die Kinder (welche ins 12:16:18: Jahr erst getauffet werden und doch unterdeszen Ihre gewisse Nahmen haben)";
83. „Diese Leute sein sehr leuffig in der Schrifft, ziehen Sie aber mehrmahl ohne Verstand an, und ist mit Ihnen nicht sonderlich guth disputiren, gestalt sie nicht aufs argument antworten, und immer bey Ihren fünf Augen Verbleiben ..."
84. „Werden Von der ordentlichen Obrigkeit geduldet und geschützet und reden und lehren gleichwoll so liederlich Von der Weltlichen Obrigkeit, (Ohne dehero Schutz und Schirm Sie kein geruhiges und stilles leben führen könten. 1:Tim:2:7:), alsz lebten Sie in keinem Gott wolgefälligem Stande und könne kein Christ mit gutem Gewiszen im Obrigkeitlichen Ampte leben, etc."
85. „Die Männer tragen Von groben, tunckeln oder bräunlichten Wandt länglichte Röcke und etwas unten zu gebunden weite Hosen, keine Kragen, an deren Stell eine grosze linte Vom hembde herüber gehet; haben oben etwas breite filtz hüte

- aufm Kopff mit zimlichen ränden. Die Weiber tragen sich schier wie das gemeine FrauenZimmer in der Schlesien."
86. Apparamenta Capellae condam Anabaptisticae, Patak 12 Junii 1683 dátummal, OL Kam. lvt. Acta Jes. irr. Coll. Sárospatak, fasc. 3. fol. 445—446. Az utólagos feljegyzés a leltáron az alábbi: „Pro Memoria Sacra haec supellex procurata erat pro Sacello olim Anabaptistarum, in quo nos Germanicas Catecheses faciebamus post expulsos Anabaptistas ... Szatthmarini 21 Novemberis 1683 P. Nicolaus Szécsény"
87. Urbarium Bajomianum De Anno 1689. OL Kam. lvt. Acta Jes. B 285 rsz. fol. 309—472. papírfüzet, belül saját oldalszámozással, p. 34.: „1. Pahazi(!) Szabo Istvan /:Karolyi Laszlo Uram ea Nga Jobbagianak mondgyak:/ ennek háza ilyen Helyen vagyon. az Uy keresztyinek temploma el pusztulvan a' Jesovitak Paterek annak sessiojat attak ezen Embernek hogy epülony(!) rajta, a' mint hogy megis épült, és Taxal azon Patereknek annuatim per f 3."
88. Urbarium seu Connumeratio ... a die 1. Mensis Aprilis in Anno 1676. conscriptum et inchoatum, OL U et C. fasc. 41. Nro. 11.: „Ezelőtti Boldog időkben és Patak Varosanak epségekor Felső és Also Hostat Uczakon Héjczze és Uj Vczan volt Porta szam No. 5. Annak utánna in Ao 1672 Ezek nagyob része el égvén és el pusztulván ... Notandum Mint hogy Also Felső Hostatt és Uj ucza is tellyessegekben a' Tüz miat ruinaltatot, e' mostani Haborusagban ..."
89. Uo. „Hejczze Uczan levő Uj keresztyének szama és rendi. Mivel mostani haborusagos időben ezen Uj keresztyének is igen el pusztultak es megkevesselettek, mostanság csak(?) Tizen nyolcz Személy lévén közzülök, ennek előtte fizettek eők a' Várhoz fl 100. De már most Serfőzőjökkel ahoz valo Szaraztoval, és a Bodrog mellett lévő Gyümölcsös kertyekkel sem birván, magok jo akarattyokból K. Urunknak eő Ngnak attak; eő Nga is meg Tekéntvén romlott állapottyokat azon szaz forintnak felét, az mig jobban meg eppülhetnek relaxalia, már ennek utanna fizetnek fl. 50. Es minden Mester Ember eő Ngnak ötödin mivel, ugy hogy a'mitt másnak hat forintért mivelne eő Ngnak eött forintért tartozik azt mivelni. Ezen Fundus ött egész Sessión eppétettet, most is vetésekből és borokból Tizedet praestálnak az Várhoz. Az minémű Rétek és Erdők nékiek conferaltattanak azokrol adot Donationalis Levelekből nyilván constal, s- az 1650 Esztendőbéli Urbariumban is declaraltatot."
90. OL. Kam. lvt. U et C. fasc. 41. Nro 40. Az idézettekén kívül az Ordo Censuum részben még az alábbiakat találjuk: „Az Heczeben lakozo ujkeresztyenek kik mostan vadnak, az kikről fellyebb is mentio vagyon, mint az előtt hogy az Földes Urak szamara olcsobban mieltenek, annak előtte, ugy most is ezen ritus observaltatik, ily forman hogy masnak ha hatt forintert valamely munkat el adtak volna, avagy most is el adnak eő Felseghe szamara ött forintert adgyak.
Fundusok s....nek(?) nagyob resze el eget s el Pusztult, magok is szemellyekben el fogytanak, mert csak ketten vadnak, az mint fellyeb is emlekezet vagyon rula."
91. Idézett hely, p. 32.: „Curia Anabaptistarum Ezen Udvar all negy Integra Sessio-bul; mely Curiat ő Ngok soha nem Nobilitaltanak, hanem mind ez may Napig az eő Naczagok Jussok, Dispositiok fen maradott ebben mostanis, noha nemly ott Lakosok mas képen akarják ő Ngok ellen Senki itt (:Sem a' Jesovita Paterek eo kigyelmek sem masok:) sessiot nem Eximalhatnak; Ugyanis az Uy kerestyineknek tött eő Ngok regi Collatiojok mar Cessalt es kellett redealni, a' Fellieb irt eghész Curianak az eő régi paraszti voltara, melyre olvassa megh akarki a' Boldogh Emlékezetü Első Rakoczi Gyorgy Fejedelem eő Naga a' megh szállittatasokor adot Collatioját, és a' Méltosa: Rakoczi Ferencz Fejedelem eő Nga Levelitis azokbul könyü által Latni mint Legyen. Mégis ma nemellyek mit vindicalnak itt magoknak az alab irt dolgokbul eszében veheti.
Mostan az Uy Kerestyinek közzül ezek Lakjak:
1 Kís Csinalo Nyaradi Mihaly /:ugyan Kís Csinalo:/
2 Lakatos Tobias /:Lakatos mester:/
3 Kirnar Péter /:Kís Csinalo:/
Ezeknek mostani annualis Taxajok f 50

Sub dato 3 February A 1676 Nominis Subscriptionem Sigilloque Cels: Princ. D: Francisci Rakoczi, Tamen Sub hac Conditione.

1 Amely gyümölcsös kertét régenten a Folyó nevű uczaban (:ugyan a Folyó mellett:) magok Szamokra, in et pro f 253,83 acquiráltak volt, azon kertett eő Ngoknak engették, attak és perpetuáltak ajandekon.

2 A mely Serfőző hazok is volt mindgyart a' Domb alatt és Szabad Szaraszto hazis ibidem. Ezeketis cum ad pertinentys eo Ngoknak attak és percipáltak ajandekon.

NB Az új keresztyek (!) között (:a Fellyeb irt Curiaban:) mostan Laknak ilyen Extraneusokis..." (felsorolva 8 személy, akiknek itt van háza és „az Uykerestyneknek ad Taxat”, továbbá „Ezeken kivülis vannak megh itt” [p. 33–34.] „Inquilini qui in Curia Anabaptistarum degunt” [6 személy.] „Observatio./ „Az új keresztyenek is úgy a'kik azok között Laknak minden oszi s Tavaszti vetésekből tizeddel tartoznak a Varhoz Szőlejek mostan pusztá de ha Colálnak, abbulis déz-mával tartoznak eő Ngoknak úgy mint masok.” (p. 35.). „Hecze Uczanak elmaradot resze a Folyó Uczával együtt ... Ser Főző Ház Szabad Szarasztoval együtt. Eszt eő Ngoknak az új keresztyenek attak volt extante recognitione Cels: Principis D Francisci Rakoczi, sub dato 13 February A 1676 ezek most mind Pusztak” (p. 36.).

92. Nova Connumeratio seu Conscriptio Civitatis S. Patak ... a Die 13 July Anno 1693 ... facta, OL Kam. lvt. U. et C. fasc. 41. Nro. 22.: „Curia Anabaptistarum... (következik az 1689. évvel megegyező szöveg) ... Mostan Ezen új Keresztyen Udvarban akik laknak így következnek, kikis eő Nagoknak Taxát Fizetnek ez Szerént mint aláb.

Kés Csinalo alias nyáradai Mihály	Taxaja	f 6
Lakatos Tobias		f 3,80
Péri Andras	Nemes Szemely	f 4
Csobadi Janos	Nemes Szemelynek tartottak	f 4
B. Lakatos András		f 5
Héthársi Szabo Ferencz	Személyében nemes	mesterségével szolgál
Szénási Marton	Személyében nemes	Taxaja f 5
Erdély Lőrincz	juvevény Ember	f 7
Medgyessi Mihaly	Személyében nemes	f 6
Kés Csinalo Péter	ki is Elabált, Horvátón lakik maga egy szer járo Jobbágy Moré Péter lakik benne Eoregh Lakatos András"	

(Következik a gyümölcsösre és serfőző házra vonatkozó, az 1689. évvel megegyező szöveg) „... ezen Serfőző Hazban mostan eő Nagok Conventios kertésze lakik. Ezen újkeresztyeneknek az néhay Melgos Földes Uraktól adatattot Erdő, Kaszáló, Rétek, Szantó Földek és egyebek mivelhogy deficiáltak magok azon új keresztyenek, azért eo Ngokra redeáltak vissza mind azok”; „Compendium Platearum ... új Keresztyen Udvarban lako Ember Nro. 9. fizetnek Taxat f 41,80”.

93. OL U et C. irr. fasc. 11. No. 6. Rationes Aj 1698. „Introitus Pecuniae... 104. Ex Curia Anabaptistarum Propter desolationem non administrati plus”
94. Uo. No. 11. Ebben a következő tételek: „Ujkeresztyenek Serfőzőjének helye ... Malmok ... Volt az a' Patakon (ti. a halastótól lefutón) vj keresztyenek malomja is, de az tellyességgel elpusztult, csak a helye vagyon”.
95. Conscriptio Taxarum in I. Dominio S. N. Pattak ... pro 1767 (OL Kam. lvt. Arch. Patak. Rákócziانو-Trautsohnianum, Rat. prov. 4490. rsz.): „Uj Keresztyenyek Pinczejétül”. Ua. pro 1768 (uo. 4491 rsz.): „Uj keresztyenyek Curiaja” (231–239. sz. házak). Taxa Conscriptio Pro A° 769 (uo. 4492. rsz.: „Die Wieder Taufferrische Curia”, ezen négy féltelkes adózó háztulajdonos sorolnak fel, névszerint Bornemissza, Rác, Brada és Kapor nevűeket, „Zu dieser Curia haben gehöret zweye Keller”.

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ANABAPTISTEN IN SÁROSPATAK

Die fast vier Jahrzehnte (1645—1685) umfassende Geschichte der Anabaptistengemeinde von Sárospatak hat bereits vor einigen Jahren János Román in seiner Monographie bearbeitet. Diese wird in Vielen Einzelheiten durch die jetzt veröffentlichten Beiträge, die grösstenteils aus, dem Archiv der Familie Rákóczi entnommenen Briefstellen schöpfen, ergänzt.

Georg Rákóczi I., der spätere Fürst von Siebenbürgen, hatte schon in den 1620-er Jahren die in Nordwest-Ungarn nahe der mährischen Grenze angesiedelten Anabaptistengemeinden und ihre viel gerühmten Handwerksmeister durch ihre Produkte kennengelernt. Nach 1630 waren die in Alvinc in Siebenbürgen durch Gábor Bethlen angesiedelten Anabaptisten zu Untertanen des neuerwählten Fürsten Rákóczi geworden, und dieser bediente sich ihrer Meisterschaft nicht nur in seinem Fürstentum, sondern auch bei Arbeiten auf seinen Erbgütern in Nordost-Ungarn. So erfahren wir aus seiner Korrespondenz mit seinem Präfekten in Sárospatak, dass bei seinem dortigen Schloss besonders verschiedene Arten von Mühlen durch anabaptistische Zimmerleute aus Alvinc errichtet wurden. Auch die Erzeugnisse der Meister dieser Gemeinde, wie Seile, Töpferware usw. wurden nach Sárospatak gebracht, wo übrigens auch ein anabaptistischer Heilbarbier wiederholt den Präfekten behandelte.

1643 begannen die ersten Verhandlungen mit einer der Anabaptistengemeinden an der mährischen Grenze um die Übersiedlung einer Gruppe von Handwerkern und ihrer Familien nach Sárospatak vorzubereiten. Die Verhandlungen blieben zunächst erfolglos. Erst anlässlich seines Feldzuges in Mähren im Jahre 1645 kam Rákóczi mit der Gemeinde von Sobotischt überein, das ungefähr 50 Familien binnen kurzer Frist nach Sárospatak übersiedelten. 1647 wurde das endgültige Abkommen verfasst, das die Vorrechte und die Pflichten der Gemeinde enthielt. Sie erhielten in der nördlichen Vorstadt von Sárospatak fünf Grundstücke, auf welchen sie nach Beseitigung der früheren Bauten ihr Gemeinschaftsgebäude errichteten. Unter den Angehörigen der Gemeinde fanden sich 13 Meister 12 verschiedener Gewerbe mit ihren Gesellen. Ausser diesen gab es auch Fachleute für Schafzucht, Wollscherer, Bierbrauer und Gärtner, ferner Heilbarbiere, Maier und Maierinnen. Auf Grund ihres Abkommens mussten die Anabaptisten alle Erzeugnisse und Arbeiten, die für das Schloss und das Herrschaftsgut erforderlich waren, für halben Preis herstellen bzw. verrichten.

Zweck des Abkommens war, die Leibeigenenbewohnerschaft der Stadt, die zu beträchtlichem Teil aus Handwerkern bestand, die bisher ihre Frondienste mit ihrem Handwerk leisteten, nunmehr zu landwirtschaftlicher und Transportarbeit zu zwingen, zugleich aber die benötigten Handwerksarbeiten durch Anabaptisten zu halben Preis verrichten zu lassen. Als Vorrecht wurde den Anabaptisten die freie Ausübung ihres Glaubens zugestanden und ihr Gemeinschaftsleben bewilligt.

Aus der Korrespondenz des Präfekten mit dem Fürsten und der Fürstin erhalten wir Auskunft über die verschiedenen Meister und ihre Arbeit, zugleich aber auch über ihren Charakter und ihre Sitten. Am meisten werden die Töpfer erwähnt, die ausser glasiertem, irdenem Geschirr auch Ofenkacheln herstellen und auch Öfen bauten.

Den ausführlichsten Bericht über die Gemeinde, den Brüderhof, die Lebensweise und religiöse Auffassung der Anabaptisten erstattet der 1656 mit einem schwedischen Gesandten hier durchreisende Conrad Jacob Hildebrandt. Er berichtet auch über die Handwerker und schildert vor allem die Erzeugnisse der Messermacher und Töpfer.

Nach Ableben der Fürstenwitwe Susanna Lorántffy begann nach 1660 unter der streng katholischen Fürstin Sofia Báthory, der Witwe Georgs Rákóczi II ihre Bekehrung und Verfolgung, die zur Auflösung der Gemeinde führte. In 1676 bewohnten nur mehr 18 Anabaptisten den Brüderhof und am Ende des 17. Jh. verzeichneten die Konskriptionen keine Anabaptisten mehr. Nur ihr Name lebte während des 18. Jh. in der Bezeichnung ihres ehemaligen Hofes und Kellers fort.

Mihály Détsky

ADALÉKOK A SÁTORALJAÚJHELYI VOLT PÁLOS-PIARISTA TEMPLOM, KOLOSTOR ÉS BERENDEZÉSEI TÖRTÉNETÉHEZ

JOÓ TIBOR

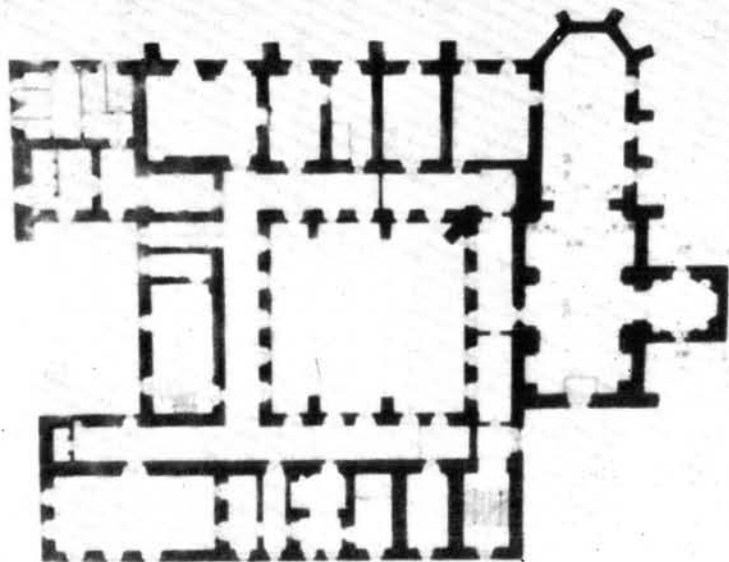
Sátoraljaújhely, Deák u. 14. szám alatt egy kétemeletes — négyzetalakú udvart körülzáró — épülettömb áll, melyet diákotthonként használnak. Az épülettömb déli oldalán, ahhoz hozzáépítve, római katolikus szertartású templomot találunk, a templomtól délre és keletre egy — közelmúltban bővített — gimnázium működik, az épülettömbtől északra pedig, néhány évvel ezelőtt korszerű diákétkezdő és konyhaüzem létesült.

A négyzetes udvart körülzáró épülettömb és a templom a volt pálos-piarista kolostor épületegyüttese, melynek több mint hét évszázados története, művelődéstörténeti szerepe, rendtörténeti helyzete és — sajnos, csak kis részben — megmaradt építészeti, képzőművészeti és iparművészeti értékei megérdemlik a részletesebb vizsgálatot, ismertetést, bemutatást.

I. A kolostor és templom története

A pálosok történetével foglalkozó Kisbán Emil¹ a sátoraljaújhelyi pálos kolostor alapításának időpontjaként az 1248. évet jelöli meg, s Fejér Codex Diplomaticus-ában is olyan adatot találunk, mely szerint „Bela rex Hung. circa annum MCCL-um monasterium S.Aegidii de Ujhely fundat et dcat”², azonban sokkal valószínűbb — pálos vonatkozásban — az 1258. év alapítási évként való rögzítése, akár Szirmay Antal³, akár egyházi adattárak⁴ nyomán, hiszen a pálosrend bölcsője — a Pilis barlangjaiban, majd Pilisszentkereszten — is csak 1250-ben jött létre; viszont mindenesetre tény, hogy a legkorábban megalakult pálos kolostorok közé (Patacs, Pilisszentkereszt, Pilis, Újhely, Bakony, Hidegkút, Badacsony, Örményes, Elek, Nagyszakácsi, Zala, Bajcs, Pilisszentlélek) tartozik.

Hazánkban a XIII. század közepén, a tatárdúlás után, a lakosságot ért borzalmas csapások és fenyegető veszélyek nyomán, erősödött a hitélet is. A pilisi hegyek barlangjaiban lakó remetéket Őzséb esztergomi kanonok összegyűjtötte és 1246-ban a pilisszántói völgy hármass barlangjába vonult, majd 1250-ben az egykori Szántó mellett — a mai Pilisszentkereszten —, saját vagyonából a szent Kereszt tiszteletére szerény kolostort és templomot épített. 1262-ben pápai jóváhagyást nyert az új rend, az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend és a „Sacer et candidus ordo sancti Pauli primi eremitae” nevet kapta. Ideiglenes szabályokat Bertalan pécsi püspöktől kap-

1. kép. A templom és kolostor földszinti alaprajza.

tak, Pál veszprémi püspök szigorúbb regulákat szabott meg számukra, de azokat Pilisszentkereszten enyhítették. A rendi szabályokat 1309-ben Gentilis bíbornok, a teljhatalmú pápai követ hagyta jóvá és ezután már rendszeresen használja a rend a pálos nevet. A XIV. század elejéig az alapító kolostor, illetve annak titulusa nyomán a Szent Kereszt remetéinek hívták őket, de általános volt az ágostonos remete név használata is, mivel első intéstitúciójukat szent Ágoston szabályai képezték — IV. Orbán pápa így ígért megerősítést — a saját regulák jóváhagyásáig. Ennek következménye az, hogy a XIII. században és a XIV. század első felében sok — nem vitathatóan — pálos kolostort ágostonos kolostornak tekintettek, s az ott élő remetéket ágostonos remetéknek, vagy a Szent Kereszt remetéinek neveztek.⁵

A rend egyszerűsége, tiszta szelleme, anachoretikus jellege vonzotta a szerzetesi életre jelentkezőket és 1330-ban — tehát alig 80 évvel az alapításuk után — már hat provinciájuk volt hazánkban, s a XVI. század elején több száz kolostoruk virágzott Magyarországon, Lengyelországon, Dalmácián, Isztrián, Horvát-szlavón országon, Olaszországon, Németországon, Portugálián stb. területén.⁶

Számos forrás szól arról hogy Újhelyben már korábban 1221-en is állott kolostor, s ennek — a tatárok által elpusztított — kolostornak a helyén (illetve amellett) létesült az új kolostor. Az 1221. évi kolostor alapításáról szól Szirmai Antal és Eggerer⁷ is, de a korábbi egyházi építkezést valószí-

núsítik a kolostor-templomtól délre és délkeletre, az épület közelében a piarista gimnázium 1811. VI. 5-én elkezdett építése alkalmával észleltek nyomán feljegyzett adatok is, melyek szerint: „Amikor ugyanis nemsokára annak ásásához fogtak, a föld alatt különféle üregek és valami nem nagyon jelentékeny építmények romjai, sírhelyek mutatkoztak, amelyek ontották az emberi csontok tömegét, meghiúsítva minden reményt, hogy a föld alatt valami hasznosra bukkannának, eltekintve a szilárd építőanyag nem megvetendő mennyiségétől, de mindez nem kis mértékben hátráltatta az építők munkáját.”⁹

Az alapozás alkalmával talált rommező és temetkezési helyek meghatározásával kapcsolatosan megalapozott Szentgyörgyi András piarista tanár véleménye, aki szerint a pálosok saját temetőjüket aligha engedték volna nyomtalanul elsüllyedni, s ők maguk vagy kriptába temetkeztek, vagy — régi kolostori szokás szerint — idővel osszáriumba gyűjtötték az exhumált maradványokat. Valószínű, hogy itt egy pálosok előtti középkori templom temetője bukkant elő. Valószínű az is, hogy a pálosok előtti és általuk átvett AEGIDIUS-kultusz (mely egyébként korábbi építésű bencés kolostorainkban volt szokásos és a pálosoknál máshol nem található!) összefügg ezekkel a temető- és rommaradványokkal, valamint a II. András korabeli templom és kolostor alapítás legendájával. Ugyancsak az említett gimnázium alapjainak ásása során tört elő egy régen foglalt, de utólag elduga-

2. kép. A déli főbejárat az 1795-ben készült piarista címerrel

szolt forrás is, az építendő épület északi sarkán,¹⁰ tehát a meglévő kolostor-templomtól nem nagy távolságra.

Azt, hogy szent Egyed (boldog Egyed) tiszteletére szentelt kolostor működött már a XIII. században Újhelyben, számos egykorú oklevél, adomány-megerősítés igazolja,^{11, 12, 13, 14, 15, 16} de ezek reámutatnak arra is, hogy a sátoraljaújhelyi (de nova villa, de huihel, in Wyhel, de Vyhel, de Wyhel, in civitate Wyhel stb.) kolostorral kapcsolatosan is előfordul az, hogy hol ágostonosnak tekintik, hol pálosnak,^{17, 18, 19, 20} s csak egy 1325. júl. 10-én kiállított egri — püspöki — oklevél¹⁹ rögzíti félreérthetetlenül azt, hogy az újhelyi szent Egyed egyház a pálos remetéké, míg az újhelyi szent István király egyház a szent Ágoston rendjéhez tartozó remetéké.¹⁹ A pálos remetékkel kapcsolatosan kifejezetten utalás van a kolostorukra is!

Kolostoruk megnevezése a további évtizedek okleveleiben is szerepel, s a szent Egyed kolostort támogató sok adományt igazolják a Nagy Lajos király uralkodása alatt kiadott oklevelek is.^{21–25}

A hivatkozott Anjou-kori oklevelek közül több megerősíti az újhelyi Egyed kolostorban élő remete testvérek részére korábban IV. Béla, V. István és III. András királyok által juttatott jelentős föld, malom és szőlő adományokat. Ezek közül külön kiemelkedők I. Károly király 1312. július 16-i¹⁶ és 1328. március 20-i oklevelei²⁰, valamint Nagy Lajos 1350-ben kiadott megerősítése. Azt, hogy a pálos atyák mennyire tisztelték és mennyire alapítóiknak tekintették II. András és IV. Béla királyokat, bizonyítja az 1786. évi államosítás során felvett leltár is, mely rögzíti, hogy az újhelyi kolostor

3. kép. A nyugati és déli homlokzat részlete

refektóriumában felfüggesztett nagyszámú szentkép között találták és leltározták II. András és IV. Béla királyok — régi aranyozott keretben lévő — festett képmásait is.²⁶

A XIV. század első felében végzett újabb, jelentős építkezésről ír például Kisbán Emil²⁷, de erre vonatkozó okleveles anyag, vagy egyéb bizonyító adatok nem ismeretesek. Valószínű azonban, hogy ilyen jellegű adatok, vagy feltételezések alapján szerepeltette Pázmány Péter a sátoraljaújhelyi pálos kolostort a XIV. század közepén létesültként.

A kolostor templomának építési ideje bizonytalan, azt azonban rögzíthetjük, hogy 1501 előtt — nyilván a XIV. században is — már állott, de átépített, továbbfejlesztett formában, hiszen már 1417-től megvolt a pápai engedély a nyilvános prédikációk tartására²⁸, tehát a templom már nem csak a kolostor lakói csendes áhítatának helye volt. A torony alatti folyosó rész néhány kiemelkedően szép gótikus részlete is a XIV. század végére, a XV. század elejére utal és Dénes újhelyi pálos priorról is azt említik, hogy az általa megújított „kápolnában” lett eltemetve 1475-ben.³⁰ Van olyan egyházi publikáció, mely szerint a pálosok újhelyi templomát 1434-ben építették újjá. 1501-ből származik a torony órájának gótikusan számozott márványlapja is. Az óralap önmagában is komoly értékű emlék, a koraiak közé tartozónak tekintendő. A XV. század végi és XVI. század eleji újjáépítést a Pálóczy család támogatására vezetik vissza.³²

A templom-hajó és a szentély északi falának gótikus eredetét igazolják a templom padlásán látható és a mostani boltozás fölött levő gótikus keresztboltozatok falívei is mind anyagukban, mind alakjukban. A tornyot a helytörténetírók 1501-ben épített és 1668-ban, valamint 1756-ban megújítottak tekintik, de meglevő ablakai biztosan korábbra datálják. Az 1501-es évszámú óralap nem a toronyépítés, hanem egy átépítés, vagy az óralap felszerelésének időpontját igazolhatja csak.

Ilyen falívek nyomai nem láthatók sem a szentély, sem a hajó déli oldalán. Ahol a falívek megvannak (tehát az északi és nyugati falnál), ott igen durva, homokkal kevert, majdnem tiszta mészből álló, igen kemény kötőanyagot találunk, míg a déli és keleti szakasz igen finom homokkal kevert, kevésbé erős kötőanyagot mutat. A diadalív északi fal felé eső része szintén régi, míg a déli rész újabb. Annak, hogy a déli oldalon nincsenek meg a korábbi boltozat maradványai, az lehet az oka, hogy — talán 1566-ban — felgyújtás miatt leomlott a fal valamilyen magasságig és újjáépítették eredeti helyén.

Az 1500-as évek elején még számos adománnyal gazdagodtak az újhelyi pálosok, de a század második fele már viszontagságokkal van tele, sőt már 1530-ban kiűzte őket a toronyi szőlőből Drágffy Gáspár, az újhelyi házból és petrahói birtokból pedig Perényi Péter. 1560-ban Miksa császár azzal a feltétellel járult hozzá a plébániai templomnak a luteránusok részére való átengedéséhez, hogy a pálos atyáknak adassék vissza a rendházuk, s ennek a feltételnek Perényi Gábor eleget is tett.³¹ 1566-ban tatárhadak fosztották ki és gyújtották fel a kolostort³⁵, 1603 végén Bocskai hívei vették el a vagyonukat és adták át kincstáruk javára.³⁶

1610-ben házaikat és birtokaikat ismét visszakapták.³⁷ 1626-ban a város akkori birtokosa — Alaghy Menyhért országbíró, zempléni főispán — templomukat újjáépítette, s a templomot nagyobb oltárral díszesítette.³⁸

A XVII. század közepén az újhelyi pálosok vagyona tetemesen gyarapodott. Somogyi Ferenc leleszi préposttól igen gazdag ingóságokat, Báthori Zsófiától, II. Rákóczi György özvegyétől és fiától Ferentől falvakat, telkeket kaptak és más adományozók is gazdagították őket.

1672-ben az Egyed napi búcsúnál kirabolták a kolostort.

1674-ben az 1673-ban agyonvert Cseppelény György atya „romlatlan holt testét a farmosi temetőből kiemelvén, a Rákóczi által ezen eset örök emlékéül épített kápolna (az ún. Rákóczi kápolna) sírboltjába eltemették.”³⁹

1678-ban Olasz, Zsadány és Sára helységeket a töketerebesi pálos birtoktól elszakították és az újhelyi kolostorhoz csatolták. 1679. március 23-án Thököly emberei Szaláczy Ferenc és Kassai István vezetésével (mintegy 600 fő) megtámadták és délelőtt 10 órától sötét estéig ostromolták a kolostort, három oldalról is támadván, de Bessenyei Márk és Szörény Ágoston atyák 36 emberrel oly vitézül védekeztek, hogy a klastrom, a templom, a

4. kép. A templom nyugati homlokzata.

5. kép. A kolostor északnyugati sarokrésze

szomszédos házak és a csűr leégése ellenére sem tudták az ostromlók az épületet elfoglalni és végül is elvonultak.⁴⁰

1690-ben Barlógh István Vitány falut 20 000 forintban a kolostornak hagyományozta. 1693-ban Murányi István, Nádasdy László adakozásából gyarapodtak. 1696—97-ben a toronyba értékes harangokat tettek. 1698-ban építették a kolostor második emeletét.⁴¹ 1700-ban a sátoraljaújhelyi kolostor a még meglevő öt (Máriavölgy, Bánfalva, Elefánt, Pápa és Sátoraljaújhely) pálos kolostor közé tartozott.⁴²

1706-ban II. Rákóczi Ferenc a klastromot alapjáig leégetni rendelte, nehogy abban Rabutin vezérlete alatt Kassa ostromára siető császári hadak magukat megfészkelhessék, de Károlyi Sándor gróf — Rákóczi vezére — e parancsnak nem engedelmeskedett, s a tűzreitélt épületeket megmentette.⁴³

1716—36 között a templom számára új berendezést készítettek el, így 1716—17-ben készültek a kármati stallumok a később ismertetett chronosticon szerint.⁴⁴ 1716—1721 között készültek el Strécius János György lócsei szobrász műhelyében a tabernákulummal ellátott főoltár és szobrai, 1733—1735 között a Güntzl János eperjesi szobrász által készített leckeoldali Mária-oltár és nyolc szobor, valamint a remete szent Pál oltár két további szobra.⁴⁵

1738-ban a rendház dűledező falait kijavították és benne tágas ebédlőt építettek; 1743-ban Letenyi Pál perjel lebontatta a templomban a régi szentháromság-kápolnát és „helyébe a pestis ostorának elhárításáért” sokkal díszesebbet épített.⁴⁶

1748-ban és 1752-ben újabb birtokaikat szerezték vissza, majd Kollárics Joachim az épület lakatlan emeleti részét folyosóval, a cellákat kályhákkal látta el.

1766-ban újabb birtokokat kaptak vissza (Tolcsvavölgye erdőt, Olaszin a Barbeli kúriát minden birtokával), majd 1767-ben a templomot bővítették „Krisztus szenvedésének kápolnájával”.⁴⁷ 1786-ban oszlatták fel a pálosok rendjét. A kolostorhoz tartozó személyi állományból ekkor 22 fő tartózkodott Sátoraljaújhelyben és 20 fő Bodrogolasziban. 1789-ben megszűnt a várostól független településként működő „Barátság” különállása⁴⁸, s 1789. július 5-én adták át a sátoraljaújhelyi épületegyüttest a piarista rendnek.⁴⁹ Az átadás azonban csupán az elhanyagolt állapotban levő templomra és kolostorra terjedt ki.⁵⁰ A piaristák Tokajból települtek át és Újhelyben nemcsak grammatikai iskolát, hanem két humán osztályt is létre kellett hozniuk. Először 5 helyiséget kellett lakásként helyreállítani és 5 helyiséget kitatarozni az osztályok számára. A fedél teljesen romos volt, s az épület egésze annyira roskatag, hogy mindenekelőtt hat támasztópillért kénytelenek alapjaiból felrakatni a szegletek táján. (1792)⁵¹

A piaristáknál a „Hazánk patrónájá”-t teszik a templom védőszentjévé.

Végzik a további helyreállítást is, de a helytartótanáctól új iskolaépületre kérnek engedélyt és szubvenciót, s főindokuk, hogy a lakószobák mérete iskolateremnek kevés. A válasz az volt: törjék át a közfalakat. Csak 1794-ben — Ürményi József személynök helyszíni eljárása után — kapnak ígéreteket és 1795-ben el is kezdik az építőanyagok: fenyőgerendák, desz-

kák, lécek, faszindely, mész, kő stb. beszerzését, igénylését. Közfaláttöréseket csak a második emeleten végeznek, s ott szorong a 2—300 főnyi diákság. 1795-ben Sivulsky József házfőnök (aki csak kassai szenátor és bíró apja nagymértékű támogatása mellett győzi a kiadásokat) egy kőfaragóval szerződést köt, aki elkészíti a főbejárat fölé a ma is látható piarista címert. 1795 szeptemberére rendbehozatja a sekrestye három boltszakasznyi, illetve egymásbanyúló szobából álló belsejét, hogy télvíz idején a diákok ott hallgathassanak misét, s oratóriummal alakíttatja a sekrestye fölötti helyiséget. Kőkerítés építéséhez is gyűjtenek anyagot, majd Sivulsky megindítja a templom helyreállítását is. Négy olasz származású mesteremberrel szerződést köt a templom és ebédlő meszelésére, az oltárok és szobrok aranyozásának feltisztítására („aurum in Statuis et altaribus repurgando.”) Egy Olaszliszván dolgozó tasnádi harangöntő mesterrel a repedt harmadik harangot újraönteti és Kalazanci Szt. Józsefnek, a piarista rend alapítójának nevére és tiszteletére szentelik. Pótolják a templom hiányos felszerelését. Eltávolítják a főoltárról Szt. Egyed oltárképét, s Kalazanci Szt. József képét festetik helyébe.⁵²

A leckeoldali Mária oltár részbeni átalakítását is elvégzik, s a sekres-

6. kép. A déli oldal feltárt falfestése és a templom nyugati homlokzata

tye számára keményfából öltözőszekrényt, valamint gyóntatószékeket készíttetnek. (1797) Ebben az évben az udvar és kert között kőlabazatú léckerítést készítenek és a belső kolostorudvarban befedik a kvadrum-kutat.⁵³

1800-ban a Helytartótanács segítségével rendbehozzák a tetőt, s a következő évben elvégzik a külső vakolást és meszelést⁵⁴. 1804-ben elvégzik a máig is megmaradt oltárkép cseréjét.⁵⁵ 1805-ben budai festőkkel kifestetik a sekrestye feletti oratóriumot és a kápolnából alakított refektóriumot.⁵⁶ 1807-ben készíttetik a refektórium intarziás falburkolatát⁵⁷

1821-ben a templomban kőművesekkel belső átalakítást végeztetnek és a szentélyből kivetik a régebbi trónust, stallumot.⁵⁸

1863-ban a piarista háztörténet többszöri földrengés káros hatásairól emlékezik meg, melyek falrepedéseket, porréteget, s a templom egykor elegáns plasztikájának pusztulását idézték elő.⁵⁹

A templom és a kolostor építéstörténetére vonatkozó lényegesebb adatokkal a következő évtizedekben már nem találkozunk.

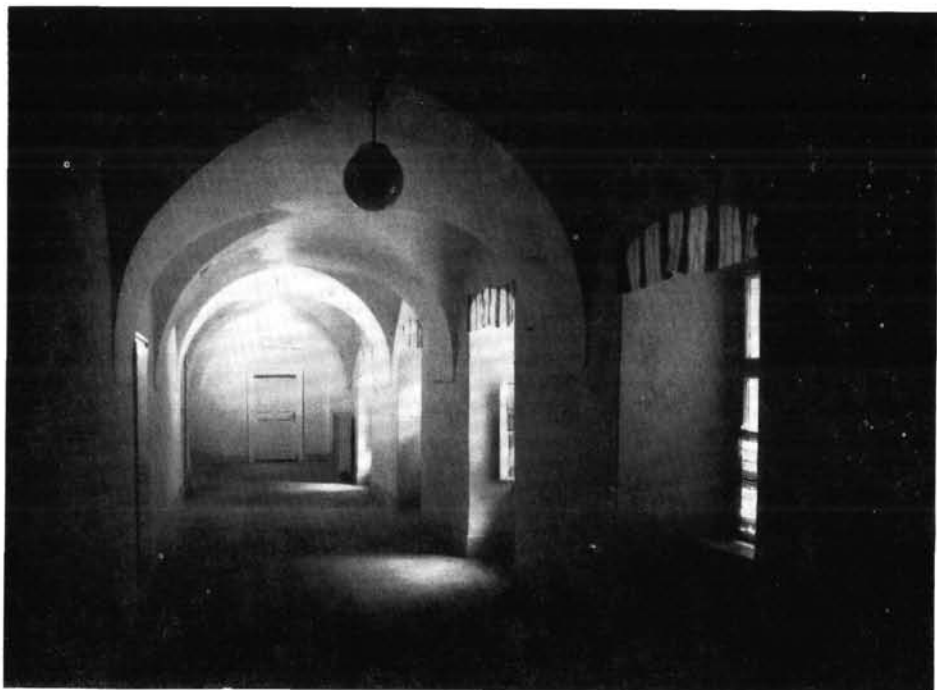
A piaristák 1948-ban elhagyják Sátoraljaújhelyt; a templomot és a ke-rengő folyosók déli szakaszaiból a földszinti és első emeleti részt (a sekrestyével, oratóriummal és a közvetlenül előttük levő folyosó-szakasszal, valamint a templomtoronnyal együtt) a plébánia használja, míg a kolostor épületéből kollégiumot („Kossuth kollégium”) alakítottak ki. A kollégiumot 1961—62-ben tatarozták, s 1966—67. években tárta fel és restaurálta az Országos Műemléki Felügyelőség a déli bejárat feletti homlokzat freskóit. A templom főoltárának és szószékének restaurálására 1969-ben került sor, de mielőbb szükséges lenne a teljes templom-belső és a berendezések restaurálása, de ezt megelőzően — az OMF által már elő is irányzott — megfelelő régészeti feltárás, falkutatás stb. elvégzése, s az értékes részleteknek a kellő bemutatása is. 1971 decemberében már lebontották és restaurálásra elszállították a két mellékoltárt is.

II. A templom és kolostor alaprajzai, alaprajzi összehasonlítások

Minden középkori eredetű pálos kolostortelepülés — így az újhelyi kolostortelepülés is — azt mutatja, hogy a kolduló rendi kolostorok és templom-alaprajzok sémáját követték. Egyre több pálos alaprajz megismerése igazolja a jellegzetességeket, nem vitatható sajátosságokat, s ezek alapján rögzíthetjük, hogy a pálosok is — következetesen betartott — rendi instrukciók szerint építkeztek, sőt valószínű, hogy templomaik, kolostoraik építését — még királyi, vagy főúri alapítás és építtetés esetén is — maguk végezték, irányították, illetve állandóan ellenőrizték. Ennek módja lehetett akár az, amit Zolnay László állít⁶⁰: „budaszentlőrinci építőmesterek segítettek az ország mintegy száz pálos kolostorának építésében, bővítésében”; akár az, hogy egy-egy vikariátuson belül ment a vikárius, vagy perjel utasítására a templom-építésben járatos, az instrukciókat ismerő kőfaragó, vagy építőmester az építkezések irányítására, azoknál való közreműködés-re. Az építkezések központi irányításának ellentmond viszont a pálos építkezések nagy időbeli és számos formai eltérése.

A pálos templomok hajója (különösen az átépítésük előtt korán elpusztult kolostoroknál — pl.: Szentlélek, Martonyi, Gönc stb. kolostorénál — igazolható ez) rövid, mert nem lelkipásztori céllal, hanem szerzetesliturgia számára épült, a pálosok működésük első két évszázada lényegében az önmagukkal való foglalkozás jegyében telt el. Csak 1401-ben kapták IX. Bonifác pápától a „*facultatem studendi*”-t (később XIII. Gergelytől a felső oktatásra is jogosultságot nyertek), s 1417-ben engedte meg V. Márton, hogy a pálosok nyilvános szentbeszédeket tarthassanak templomaikban és hogy világiak gyónását is meghallgathassák. A nyújtott, több boltszakaszos, presbitériummal meghosszabbított szentélyben helyezkedett el konventmiséken a szerzetesközösség. Sátoraljaújhely, Márianosztra, Nagyvázsony stb. templom alaprajza a XIV. századba hajló ferences minta rokona.

Még a pálosok országos, sőt nemzetközi főkolostora szerepét betöltő budaszentlőrinci kolostor ásatásai is azt bizonyítják, hogy az ország legnagyobb kolostorának minősített kolostortelepüléshez sem tartozott — az ismételt növelt átépítés után is — csak egy 50 méter körüli hosszúságú templom. A pálosoknál a hajó tagozása a korai időszakban elmaradt. Többhajós templom csak elvétve (Csatka, Túskevár) és csakis átépítés utáni állapotban fordult elő. Ez is összefügg a templom eredetileg tervezett (csak szerzetesliturgiára szolgáló) céljaival.

7. kép. Folyosórészlet

Az a körülmény, hogy a sátoraljaújhelyi kolostortelepülés használata — néhány viszonylag kisebb (XVI. sz. közepi, XVII. sz. elejei és a XVIII. század végi) megszakításoktól eltekintve hét évszázadon át folyamatos volt, egyik biztosítéka maradt a viszonylag kevés alaprajzi változtatás melletti fenntartásnak (hiszen funkcióváltás csak a XX. század közepén következett be), már pedig ezt kevés ősi pálos kolostorról mondhatjuk el.

A XVI. század elején, több mint száz pálos kolostor volt hazánkban, de 1629-ben csak hatot emlegetnek, s újabb évszázad múlva — 1735-ben — is mindössze csak 17 működött. (Az újhelyi a 6 között is szerepelt, az 1735-ös összeírásnál a 17 közül a legvagyonosabb volt.) Az 1786-os felosztásnál 29 pálos kolostort számoltak fel a magyar rendtartományban.⁶¹

A képen is közölt földszinti alaprajz az igen kis számban épségben maradt hazai pálos kolostor és templom közül talán a leghűbb képét adja az eredeti pálos térkapcsolásnak és funkció kialakításnak, hiszen a jelen esetben egyrészt követni tudjuk az utóbbi kétszáz év viszonylag nem túlságosan jelentős alaprajzi változásait, másrészt a már ismertetett, meglévő pálos kolostorépületeknél (pl. Máriaosztránál) sokkal jelentősebbek a változások. A feltárt néhány pálos kolostoregyüttesünknel csak a templom, vagy annak egy része, vagy a kolostorfalak egy része maradt épségben, s az ásatások, romkonzerválások is általában csak részben tárják fel, vagy mutathatják be az építményeken belüli összefüggéseket.

Sátoraljaújhely kiépítettsége részben igazolja a pálos építmények jellemzőit, összefüggéseit legkorábban kutató Ádám Iván azon megállapításait⁶², melyek szerint: „a zárda a templom egyik oldalán, rendszerint és szabályszerűen az északi oldalon terül el”, továbbá, hogy „rendszerint rövidebb is a templom tengelye, mint a kolostor hosszszelvénye”. Újhelyben is a kolostor a templom északi oldalánál épült ki, s a templom hosszúsága 33 méter, a kolostor templom melletti hosszúsága ugyanakkor 42 méter. Míg a templom szentélyének záródása 4 méterrel lép ki a kolostorépület keleti záróvonalán túl, addig a templom nyugati homlokzatának vonalától még 13 méteren át folytatódik nyugat felé a kolostorépület. A kolostor nyugati szárnya 41 méter hosszúságú, a keleti pedig 42,70 méter.

Cáfolja viszont a sátoraljaújhelyi tényleges állapot Ádám Ivánnak azt a megállapítását, hogy „jellemző még pálos kolostorainkra, hogy a szokásos quadrum, a kolostor udvara ritkán teljes négyzet és hogy egész keresztfolyosókra eddig csak egy helyen akadtak (Csáktornya), „Rendszerint hiányzik a keresztfolyosó negyedik ága, mely a templom oldalához dül. A volt szent Egyed kolostornál ugyanis a belső kolostorudvar, a quadrum, szabályos négyzet, melynek mindegyik oldala 16 méter hosszú. A keresztfolyosó (kerengő) mind a négy ága adva van, sőt éppen a nyugatról keletre haladó folyosóág és az északról délre haladó ág találkozásánál (az utólag kiépített torony alatt!) található a legszebb gótikus bordák maradványai, tehát a legalább 5 évszázaddal ezelőtti kialakítás bizonyítékai. A keresztfolyosókat megosztó válaszfalak (ma 7-et találunk) mind utólagos beépítések! (Ádám Iván ezen megállapításait azóta a nagyvászsonyi páloskolostor feltárásának megállapításai, vagy Máriaosztra publikált alaprajzai is cáfolják. Az Országos Levéltár Tervtárában a „pálosrend tervrajzai” címen található

gyűjteményben⁶⁴ van a P.P.N.S. aláírású „Norma Aedifici et condensationis Fratrum Ordinis S. Pauli p. Eremita in eorum Possessionibus” megnevezésű terv, de ez is teljes keresztfolyosó kialakítást, négyszögű quadrumot stb. mutat.)

Az újhelyi kolostor nagyobb, mint pl. a nagyvázsonyi volt, s jelenleg mégsem találjuk a középkori kolostorokra jellemző és Nagyvázsonyban, valamint Márianosztrán is meglévő keletelt kápolnát a kolostor keleti szárnyában⁶⁵, viszont tudjuk, hogy a templom déli oldalához épült 1673-ban egy kápolna, továbbá 1743-ban bontották le egy régi kápolnát (a Szentháromság kápolnát) és helyette (de nem biztos, hogy a helyére!) sokkal díszesebbet építettek. 1767-ben egy további kápolna is létesült. A kápolna hosszú meglétét tehát joggal tételezhetjük fel, de helyét csak az esedékes feltárás rögzítheti. (Igen sajnálatos, hogy az 1786. évi államosításkori állapotot feltűntető alaprajz az Országos Levéltár anyagából sem került elő, holott még a fedélszékről, a toronysisakról, a malmokról, a Bodrogolasziban levő házról stb. is van felmérési rajz!)

A templom főhomlokzata itt is nyugatra, egy kis térségre néz. A térségből nyílik — észak felé, a kolostor egyik szárnyának oldalhomlokzatán — a kolostori főbejárat is, bár a későbbi időkben a kolostorépületen ma meglévő nyugati bejáratot is nyitottak. A mellékbejárat — a gazdasági bejá-

8. kép. Folyosórészlet

rat — az északi oldalon nyílt. „A templom fő és oldalhomlokzatát L-alakban övező kis kert⁶⁶ itt is meg lehet találni, a korábbi századokban és az 1811. évben a templomtól délre levő részen elkezdett gimnázium-építési munkák alapozásánál talált nagyobb mennyiségű csont stb. itt is valószínűsíti azt, amit Éri István az ilyen térséggel kapcsolatosan ír: „ezt a szerzetesek — hajdani temetőjének tarthatjuk.”

A sátoraljaújhelyi kolostor-templom tornyának építése bizonyítja azt, ami a nagyvásonyi Szent Mihályról elnevezett pálos kolostor ásatásainál⁶⁷ csak feltételezés maradt a toronyra vonatkozóan, hiszen a szentély és a hajó közötti sarkon, a quadrum délkeleti sarkában erős támpillért stb., s ma is meglevő, de XV. századi kiépítésű harangtornyot találunk, s a torony földszinti helyiségét jelentő kerengő-részlet három sarka alsó részében 15—15 cm-es erősítő kiszögellés van. (A torony részleteit részletesebben ismertettem a továbbiakban.) A budaszentlőrinci főkolostornál is a szentély és a hajó falainak találkozásánál, az északkeleti sarkon található az erős torony alapfalai.⁶⁸

A torony falai a földszinten és az első két emeleten 1,22 m vastagok, kivéve a déli oldalon, ahol a templomhoz való hozzáépítés folytán a falvastagság meghaladja a 2 métert. A torony szoros kapcsolatban van a templom szentélyével és a keleti épületszárnyal. A szentély északi fala a már említett vastagítással a torony déli falául, a hajónak a szentélyből kiszögellő fala pedig a torony nyugati falául szolgál. A torony három sarka alsó részében (a délit kivéve, hiszen ott a hajó és a szentély falainak találkozása és a megvastagító falazás kellő támaszt ad) 15 cm-es kiszögellés látható, északnyugat felé pedig hatalmas támasztó pillér is létesült.

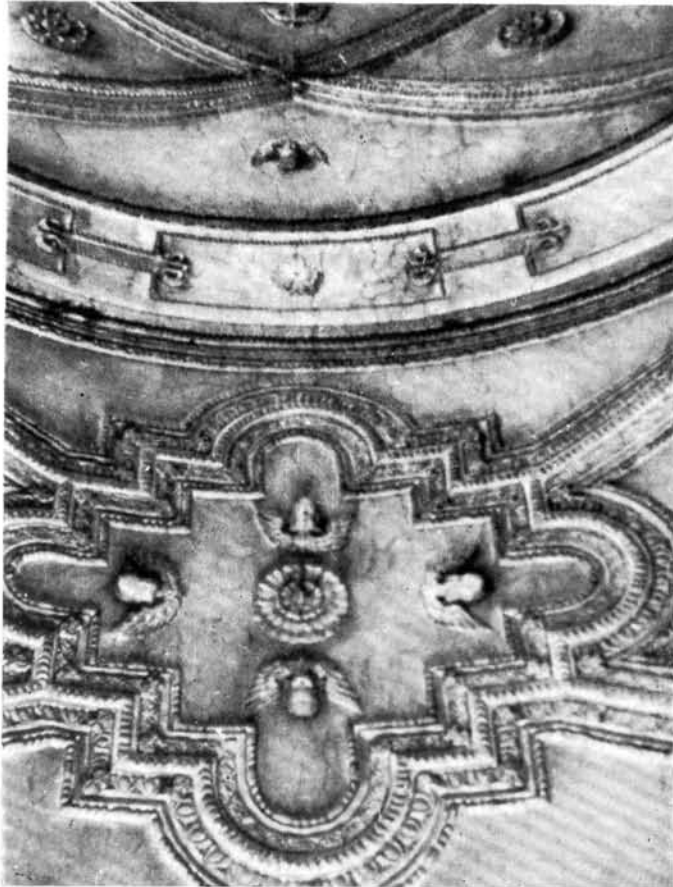
A torony első emeleti részének faragott-kőbélletű, a felső részén a nyolcszög három oldalával végződő, alacsony bejárata van a templom északi oldalán futó folyosó-ágból. Az oratóriumba kelet felé vezető bejárat be van falazva, az észak felé nyíló bejárat a folyosóból elfalazott kis előtérbe vezet, s onnan jutunk be az oratóriumba. A torony első emelete feletti boltzat a XIX. század végén beomlott, máig sincs helyreállítva. A torony második emeleti helyiségében van egy hajdan nyugatra néző (most a II. emeleti folyosóra nyíló) hatalmas gótikus kőbélletű ablak. Az ablaknyílás magassága a belső oldalon 2,6 méter, a szélessége pedig 0,94 méter. Az ablaknyílásnak ez a magassága és szélessége 0,54 méter mélységig megmarad, ahol is az ablak keretezése a nyílást 0,48 méternyire szűkíti. A 0,23 m széles kerettől a nyílás egyre szélesedik, úgy, hogy a külső szegélynél 1,1 méter és 2,8 méter magas. A keretmagassága 2,43 méter. Az ablakot osztó tag nincs, a felső részt egyszerű mérmű díszíti. Ezzel az ablakkal szemben, tehát kelet felé egy faragott profilos keretezésű, 1,3 m magas és 0,8 méter széles, külső részén befalazott nyílást találunk.

A III. emeleti részen egy — az előzőhöz hasonló, de jóval kisebb —, külső részén befalazott nyílás található.

A torony IV. emeleti részén négy széles és magas ablak van, azonban ezek már alacsonyabb ívhajlásúak és kétségkívül a későbbi időkből, mégpedig valószínűleg a torony 1668. évi megújításának idejéből származnak. Itt már a torony alakja is változást mutat, minden sarka le van tompítva és

a sarkoknál három-három szalagszerű kiszögellés mutatkozik, csigavonalas fejezetekkel. Hasonló díszítési mintát mutat a torony felső része is. A barokk toronysisak ismertetését mellőzhetőnek tartom.

A torony ablakainak helyzetéből, építéséből, igen sok következtetést le lehet vonni, hiszen a gótikus torony első emeleti helyiségéből kelet felé is vezetett egy ajtó — már régen be van falazva — (a későbbi oratóriumba), tehát az is biztos, hogy ezen a részen megvolt már a XV. század végén is az emelet, annál is inkább, mert a nyugati oldal faragott kőbélletű ajtaja is korábbi eredetre utal. A torony ablakai csak a II. emeletnél kezdődnek. A nagyméretű gótikus ablak jelenleg a második emeleti folyosóra nyílna, viszont még az egyemeletes épület teteje is részben elfedné az ablak egy részét. A torony keletre néző oldalán kisebb méretű, külső részén befalazott nyílás van, ami ugyancsak igazolja a második emelet későbbi kiépítését.

9. kép. A templommennyezet stukkó-díszjeinek részlete

A nagyméretű gótikus ablak a templomépület által védett részen volt kialakítva, aminek nyilvánvalóan védelmi okai voltak, de vizsgálandó az is, hogy nem volt-e még más ilyen ablak is, mert ha nem, akkor ez is valószínűsíti, hogy a keleti szárnynak és a templom melletti szárnynak a korai időkben is volt emelete!

A keletelt templom szentély-alaprajza, mai méretei a XIV—XVI. században alakulhattak ki, míg a hajó alaprajza a XVII. századi átépítések során feltehetőleg módosult. A XV. században (1417-től) elkezdett lelképásztori tevékenység és a szerzeteseken kívül most már nagyobb számú templomlátogató hívők igényeire tekintettel végezhatték el azt a megújítást, melynek befejezése után (1475-ben) a „megújított” kápolnába temették el Dénes újhelyi pálos priort.

A kolostor mai alaprajza is sok mindent megmutat a korábbi funkcióból: a tágas — 3 méter széles — keresztfolyosók — a kerengő — szerepét nem kell bemutatnunk. A szentélyből nyílt a sekrestye, melyet a piaristák 1795-ben úgy alakítottak át, hogy abban a diákok télen misét hallgathassanak, Oratóriummá alkították a sekrestye feletti helyiséget is. A keleti szárny másik nagyobb méretű — mintegy $10,0 \times 6,5$ m-es alapterületű — helyisége lehetett a káptalanterem. A nyugati szárnyban a legnagyobb, 5 ablakkal megvilágított, $14,0 \times 6,50$ m-es alapterületű helyiség volt a refektórium, s mellette egy kamra. Ezt követte a konyha és egy kamrája. Az észak felé néző szárnyban volt a gazdasági feljáró, egy nagyobb tárház és kisebb kamra. A szentély és a hajó találkozásánál levő kerengőrészben (a torony földszintjén) 2 nagyobb méretű falifülkét találunk még ma is. Lehet, hogy itt volt a könyvtár őse, de azt is tudjuk, hogy 1786-ban már volt könyvtárszoba is, ahol a leltár két nagy almáriomot, a clavicordot, a cimbalmot, a regio-órát említi. Szükség is lehetett a könyvtárhelyiségre, hiszen a feljegyzések szerint a sátoraljaújhelyi kolostornak már a XVIII. század közepén 2000 kötetes könyvtára volt! A földszinten volt a prior cellája egy oldalsó kamrával és a provinciális cellája, ugyancsak egy oldalsó kamrával.

Az épületben 1786-ban összesen 19 cella (szerzetesi lakoszoba) és 3 iskolaosztály (Syntaxis-, első és második grammatikai osztály részére) volt, s 28 kályha gondoskodott ezek, valamint a közösségi helyiségek fűtéséről. (A refektóriumban levőt a leltározók 30 Rf-ra értékelték!) Ez a szám azt mutatja, hogy a pálosok tartózkodásra rendszeresen közel 30 helyiséget használtak.

Amikor a Tokajból átköltöztetett piaristáknak — szerencsére csak átmenetileg — a kolostor épületében az iskolát két humán osztállyal növelve kellett kialakítaniok, az öt termet a második emeleten hozták létre, ott törtek át közfalakat és létesítettek tágasabb ablakokat, ajtókat. Ekkor — a XIX. század elején — építették át a lépcsőket is a második és harmadik szintre való feljáráshoz. Ilyen „lépcsőházi” kialakítás található a kolostor-épület délnyugati és északeleti sarkában.

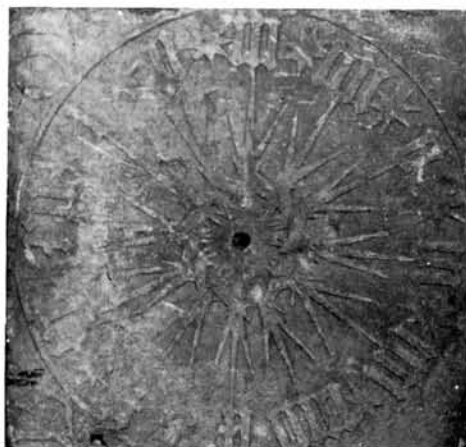
Azt a történeti rész fejtegetéseiből tudjuk, hogy a kolostor épületét a XVII. században toldották meg egy emelettel, 1698-ban építették a kolostor második emeletét, tehát a XIV—XV—XVI századokban a helyiségek belső megoszlása nyilvánvalóan más volt, mások voltak a méretarányok, de a fő-

falak adta határokon belül. Valószínűleg a jelenlegi konfiguráció megegyezik az eredetivel, de lehetséges az is, hogy a nyugati szárny végén levő nagyobb étterem is csak egy mintegy 8 méter hosszúságú és a szárny szélességével egyező szélességű toldás eredménye, hiszen a tágas ebédlők építésére 1738-ból van adat. Az is lehet viszont, hogy az épület toldása nélkül, belső bővítéssel oldották meg ezt a célt. Toldás feltételezhető a keleti szárny északi végén is. Ezeket a kérdéseket falkutatás döntheti el megnyugtatóan.

Különösen a sátoraljaujhelyi adottságok ismeretében érdekes és szükséges lenne a kolostorépület feltétlenül középkori pincerészeinek a részletesebb vizsgálata.⁶⁹

Szerző kérésére Végheő Bertalan okl. építészmérnök felmérést végzett a kolostorépület alatt levő — jelenleg ismert — pincerészben és adatai alapján az alábbiak rögzíthetők:

Az északi szárny középső része alatt egy $16,00 \times 7,30$ m-es nagyméretű pinceterem található, melynek északra néző, bevágott és fiókboltozott, ablakszerűen kiképzett „szellőző” nyílásait befalazták. A pinceterem fölött levő folyosó középfőfalát pillérekkel váltották ki és azok átszúrják a dongaboltozatot. A pillérek közötti falrész a pinceboltozat fölötti földemben bizonyára szintén boltozással van kiváltva. Három pillér egy síkban van, méretük 80×80 cm, míg a negyedik a boltmező közepére esik és $1,30 \times 1,30$ m méretű. A terem magassága közepén 3,20 m. E boltszakasz íve már a padlónonaltól indul. A nagyobb terem keleti oldalán egy $4,80 \times 5,90$ m méretű, ugyancsak dongaboltozott, de az előbbi tengelyétől 90° -kal elforgatott tengelyű kisebb terem található. Ennek a magassága közepén 2,90 m. Ebből a helyiségből — beomlott, törmelékekkel teli — feljáró lépcső vezetett a déli irányba. Az északi részénél elhelyezett (hozzáépített) W. C. csoport (vizesblokk) felé nézett, tehát annak toldalékjellegét ez a körülmény valószínűsíti. E termeket a háború alatt légoltalmi óvóhelyként használták, s a keleti oldalon nyitott, vashágcsós vészkijárat ma is megvan. Az épületet használó

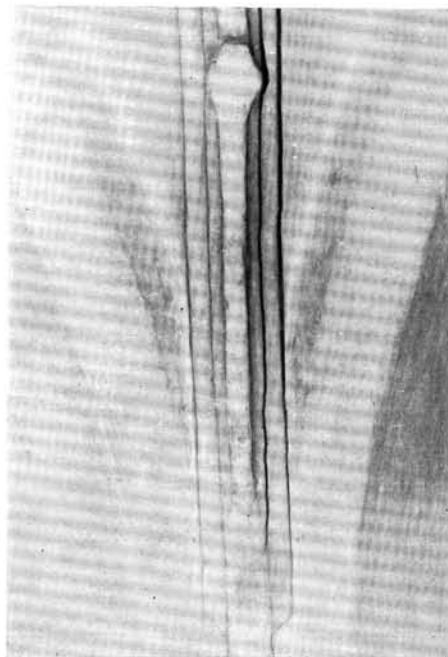
10. kép. Az 1501-ben készült napóra

szerv vezetői más pincéről nem tudnak. Szerző véleménye szerint a keleti szárny többi része, valamint a templom egy része alatt is feltételezhető még pince.

Nem kívánok foglalkozni részletesen az ablakok, kapuk és homlokzatok kialakulásával és jellegével sem, hiszen a falkutatástól igen sok kérdés és probléma megoldását várjuk, s joggal, miként azt a kolostor déli (fő-) bejárata feletti és melletti homlokzat restaurálásának eredményei is mutatják.

Azt tudjuk, hogy a déli és részben a keleti oldalfalakat is átépítették az újraboltozások után és a barokk átalakítás déli oldali oltárépítése és kápolna-építése miatt a hajónak egyetlen déli ablakát sem ismerjük, s semmilyen támpontot nem szolgáltat számunkra a szentély déli oldalán levő három ablak sem a jelenlegi formájában, falkutatás nélkül. Remélhető, hogy a szentély záródásának 3 elfalazott ablaka gótikus maradványokat nyújt majd és nem kizárt az sem, hogy a nyugati templombejárat felett levő idomtalan és stílustalan ablak alatti falrész kutatása esetleg hajdani rózsablak nyomára vezet. Meg kell vizsgálni a támasztópilléreket is, melyek a középkori és melyek a később újrafalazott pillérek, hiszen a piarista birtokbavétel után 1792-ben 6 támasztópillért teljesen újrafalaztak, viszont a kolostor építményénél 10 támasztópillért, a templomnál pedig 7 támasztópillért ismerünk!

Fontos útbaigazítás várható különösen a földszinti folyosók (hajdani

11. kép. Gótikus bordamaradványok

12. kép. A karzati stallumsor apostolképei

kerengő) alaposabb kutatásától, a piaristák által 1797-ben befedett és e század elején betömött belsőudvari (quadrum-) kút feltárásától.

A kripták sem ismereteseek. Sem a XVII. századvégi Cseppelényi kriptáról nincsenek részletesebb adataink, sem a stílus-kritikailag sokkal jelentősebb, eddig még semmivel nem bizonyított XV. századi Pálóczi féle temetkezési helyről, vagy a pálosok kriptáiról, osszáriumáról.

A szakszerű régészeti és művészettörténeti feltárás a rendelkezésre álló igen sok kiindulási adattal — bár igen sok meglevő kötöttség mellett — indulva meglepő eredményeket nyújthat, s értékes adatokkal teheti lehetővé a volt pálos kolostor és templom kimagasló értékeinek feltétlenül kívánatos és teljes megismertetését.

III. A templom és kolostor értékeinek leírása

A templom és a kolostor, valamint tartozékaik legteljesebb és alapvetően fontos ismertetését, leltárát és becsléseit, árverési jegyzékeit tartalmazza az 1786. évi felosztás alkalmával felvett mintegy 957 lap terjedelmű levéltári anyag⁷⁰ s bár azok részletesebb ismertetése nem feladatom,

meghaladná e tanulmány kereteit, néhány jellemző, tájékoztatást nyújtó adatsoporra felhívom a figyelmet:

A templom épületet és berendezését 8 800 05 $\frac{4}{5}$ Rf-ra, a kolostor épületét és berendezését 15 419 18 $\frac{1}{2}$ Rf-ra becsülték 1786. március 20-án. A kolostor teljes vagyonát 223 175 39 $\frac{5}{18}$ Rf-ra értékelték!

A templomi berendezések közül a szobrok, asztalosmunkák, festmények együttes értékét 1152 Rf-ra, a torony nagy harangját 585 Rf-ra, a közepes harangot 315 Rf-ra, a kis harangot 132 Rf-ra értékelték, míg a lélekharang leltári értéke 72 Rf-ot tett ki. Ugyanakkor például a könyvtárban levő — ebben az időben még nem nagyon elterjedt — clavicordium áráként csak 1,45 Rf-ot, a cimbalom áráként pedig 2,30 Rf-ot szerepeltettek. A könyvtárszobában levő két nagy könyvszekrény ára egyenként 30 Rf.

Az egyházi ruhák száma és értéke igen jelentős. Egyedül e csoport 187 tételének 1493.16 Rf az értéke.⁷² Voltak közöttük 40 Rf-ra értékelt dalmatikák, 20 Rf-ra értékelt casulák is. A sekrestyében levő és egyéb belső felszerelési tárgyak száma 171, értéke pedig 827.29 $\frac{1}{2}$ Rf volt, közöttük azonban a nagy almáriomnak csak 12 Rf. volt a becsült ára, míg az aranyozott, ezüsből készült, különböző ékkövekkel díszített szentségtartót 145.10 Rf-ra értékelték. Volt közöttük 49.33 $\frac{3}{4}$ Rf-ot érő és 48.28 $\frac{3}{4}$ Rf-ra becsült két aranyozott-ezüst tál, 49.33 $\frac{3}{4}$ Rf értékű kehely, 10.15 Rf értéknek megfelelő aranyozott pohár, 36.33 $\frac{3}{4}$ Rf értékű csészécske, ezüst ostyatartó, nagyobb számú kandelláber.⁷³

13. kép. A karzati stallumsor részlete: Isaiás próféta

A legértékesebbnek minősítették a nagy ezüst lámpát, melyet 155 Rf-ra értékelték, a Boldogságos Szűz oltára előtti függő lámpát 85 Rf-os értékkel, de a szerzetesi feszületnek nevezett, aranyozott ezüst keresztet is 70.08³/₄ Rf-ra becsülték. Az ezüst füstölő értéke 42.47¹/₂ volt. A felszerelések és tartozékok felsorolása 408 tételből áll, 3.386.07¹/₄ Rf értékkel.

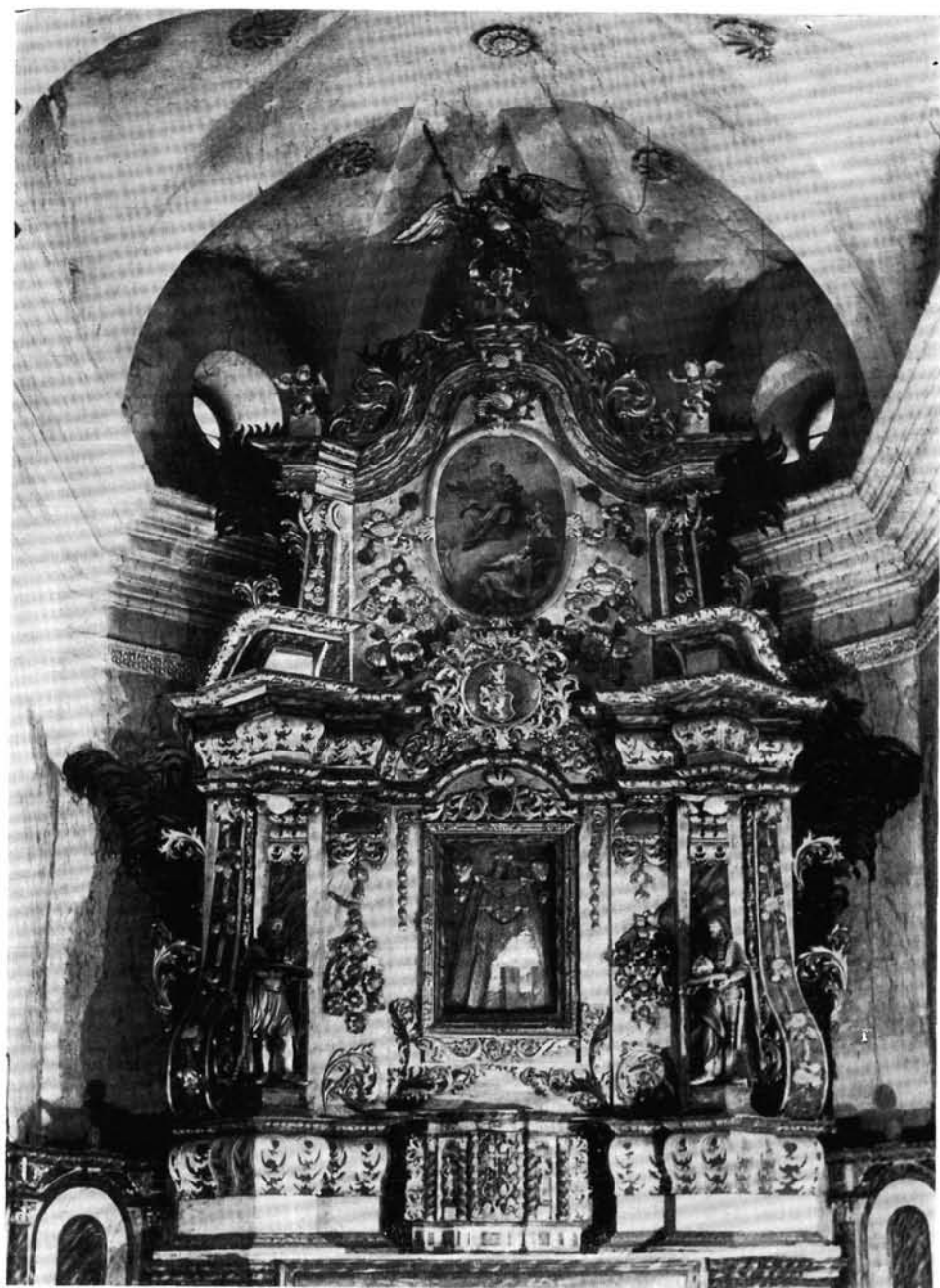
A leltár⁷⁴ jelentős adatának tekinthetjük — a történeti részben már hivatkozott — azt a körülményt, hogy az újhelyi refektóriumban II. András király és IV. Béla király arcképeit lehetett látni régi festett keretben, egyébként 6-6 Rf-ra értékelték csak! A folyosókon pálos generálisok és szentek képei voltak nagy számban találhatóak. (47 tétel).⁷⁵ Érdekes és érdemes volna az alkotók, valamint a példálózva említett művészeti alkotások kutatásával is foglalkozni, hiszen egyrészt a pálosok között kitűnő festő és faragó művészek voltak, másrészt — esetleg — olyan művészettörténeti összefüggések is feltárhatóak lennének a nagyobb számú alkotás kutatása, vagy megismerése nyomán, amelyeket jelenleg nem ismerünk, nem beszélve arról, hogy számos műkincs eredetére — esetleg alkotójára — is adatokat lehetne találni.

E tanulmány részben terjedelmi kötöttségei, részben építéstörténeti vizsgálódási célzata miatt nem foglalkozhat behatóbban a templomból és klostorból elárverezett, vagy más módon gazdát cserélt ötvösremekek, festmények stb. sorsával, de az ilyen irányú kutatás jelentős eredményeket hozhatna, hiszen nemcsak a kisebb tárgyak közül, hanem a nagyobb méretű faszobrok közül is számos — mégpedig a kvalitásosabb művek egy része — eltűnt a templomból, s jelenleg ismeretlen helyen van, vagy megsemmisült.

Az 1786. évi leltár tanúsága szerint⁷⁶ a nagy oltáron (a volt Szent Egyed oltáron) 7 aranyozott szobor, 4 kisebb angyal szobor, összesen tehát 11 szobor állt; a Mária oltáron fából, aranyozva 8 nagyobb szobor, középen Mária képe, üveg alatt lelakatolva; Szent Pál első remete oltáron 9 nagyobb és 6 kisebb, összesen tehát 15 szobor, az oldalsó — szent Kereszt — kápolnában 4 nagy kőszobor, a Mária oltár mellett, a falra függesztve 1 Nep. János szobor, az arannyal és színesen festett fa szószéken 5 nagyobb szobor volt található.

A templomban leltározott szobrok száma fenti megosztás szerint együttesen 44 volt.

Dr. Baranyai Bélánének a „Nyírbátori Minorita-templom berendezése” című⁷⁷ tanulmányából tudjuk, hogy a sátoraljaújhelyi pálosok 1716-ban szerződést kötöttek Strócius János György lőcsei szobrászmesterrel főoltáruk elkészítésére. A tanulmány közli a latin nyelvű szerződések szövegét is. A szövegből megállapítható, hogy Strócius a főoltárra, az oltárasztal hátsó részéhez kiépített többszintes hátfal középső szintjére négy nagy szobrot készít, mégpedig az evangéliumi oldalon belől Szent Pál remetét, kívül Szent Antal remetét (lábánál disznóval); a leckeoldalon Szent Jeromost (kővel és feszülettel, lábánál oroszlánna), és Szent Agostont (kezében lángoló szívvel, lábánál a tengert kanállal mérő kisfiúval) helyezi el. A retabló felső szintjén, a koronázó párkány fölött Keresztelő Szent János és Szent Onofriosz remete szobra állott, míg végül egy-egy angyal és az oltárépitmény ormán Szent Mihály arkangyal lángoló karddal, az ördögöt lábbal letipró tartásban látható. Az oltár 1721-re készült el.⁷⁸

14. kép. A főoltár restaurálás előtti képe.

Sajnos, a főoltár nem maradt meg eredeti pompájában és jellegzetesen pálos komponáltságában, mivel a szobrok nagy részét eltávolították, kicserélték és az eredeti 7 nagy szoborból csak egy szobor, Szent Mihály Arkangyal szobra, maradt meg a helyén az angyalokon kívül. Tudjuk, hogy a szobrok az 1786. évi feloszlatáskor még megvoltak. Tudomásunk van 1797-ből a piaristák oltárváltoztató intézkedéseiről is, amikor a Szent Egyedről készített⁷⁹ főoltárképet eltávolították és helyébe a piarista alapító szent, Kalazanci Szent József képét festetik meg és helyezik el. A szobrok változtatásáról nincs még ekkor szó. 1804-ben a piaristák végezték el a máig is megmaradt azt az oltárképcserét, melynek során a Mária-oltárról a kegyképet a főoltárra áthelyezték, míg a Kalazanci Szent József oltárképet a leckeoldatra helyezték. Egyidejűleg kinyilvánították, hogy a templom patrónájának a Boldogságos Szűz Máriát tekintik. Szobrok cseréjéről ekkor sincs szó.

Az „Adalékok Zemplén Vármegye történetéhez” c. folyóirat XIII. kötetében, 1908-ban azt írja Visegrádi János,⁸⁰ hogy „a főoltár középső részét két páncélba öltözött és kezében vánkoston koronát tartó szobor, két korinthusi fejezettel bíró falszalag, két csigavonal méretű kiszögélés és gazdag tagozatú párkány díszíti. Középpütt a Bold. Szűznek arany és ezüst fonállal átšótt kelmével takart celli képét láthatjuk. A kép mellett két-két ezüstlemezéből készült szívdombormű van és egy a szívnek megfelelő helyen. A középső részt a felsőhöz stilizált növény indákkal keretelt gömbölyded lap kapcsolja. A lap szegélyén a következő felírást olvashatjuk:

Hanc depingi ad laudem et gloriam Sanctissimae Trinitatis aram curavit Georgius Kőrösy Anno 1729.

A felírás által körülvevett mezőben pajzs van és ebben, valamint efölött hátulsó lábaira támaszkodó és első jobb lábával nyilvesszőt tartó oroslán. A felső rész szintén gazdagon díszített. Közepén a Bold. Szűznek angyalokkal körülvevett képét, s csigavonalszerű párkányzata felett, kezében kardot tartó angyalszobrot láthatunk. Hogy az oltár szintén a XVII. században készült, azt a rajta levő említett felírás, amely kétségkívül megújításra vonatkozik, nyilván igazolja.”

A Visegrádi-idézethez több észrevételt tudunk és kell fűzni: Tudjuk, hogy a két páncélba öltözött szobor Szent Istvánt és Szent Lászlót ábrázolja. Azt is tudjuk, hogy a kardot tartó angyalszobor Szent Mihály arkangyal szobra, de azt is joggal mondhatjuk, hogy a hivatkozott és kétségkívül megújítást kifejező tábla nem erre a főoltárra, hanem más oltárra, mégpedig minden valószínűség szerint az 1743-ban lebontott régi Szentháromság kápolna oltárára vonatkozik! Az „ad laudem et gloriam Sanctissimae Trinitatis” nyilvánvalóan nem a főoltár azon korbelti tituláris szentjével — Szent Egyeddel — kapcsolatos, hanem a Szentháromság kápolna oltárára vonatkozó ajánlás. A főoltár 1721-re készül el, nyilvánvalóan nem kellett 1729-ben megújítani!

A látható változtatásoknak, szoborcseréknek sok sajátos következménye is van, s számos téves következtetést váltottak ki. Így például Rados Jenő a „Magyar oltárok”⁸¹ című alapvető művében eleve Mária oltárnak, 1729-ben készültnek minősíti és szerinte minden részletében helyi munka alkotása.

15. kép. A főoltár szekrényének képe

Hoffmann Edit „A felajánlás a szent István ábrázolásokon” című tanulmányában⁸² ugyancsak elfogadja a főoltár 1729. évi készítési időpontját, és az oltárt a Szűz Máriának, Magyarország Patrónájának való felajánlás jegyében komponálnak minősíti, s Szent István és Szent László felajánlását az oltáron betöltött szerepét domborítja ki.⁸³

Az oltár rovarfertőzések és károsítások miatt katasztrofális állapotba került és az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából restaurálás céljából lebontották, fertőtlenítették és Budapestre szállították a szószékkal együtt. A restaurálásról a „Műemlékvédelem”-ben⁸⁴ Bleicher Nándor számolt be, s több fontos, s több vitatható megállapítást tett. Rögzíti ő is az oltár Strócius János György lőcsei szobrász tervei alapján 1716—1721. között történt készítését, de szerinte a magas oltárépítményt és az ornamentális díszeket valószínűleg a pálos rendhez tartozó arculariusok (asztalosok) készítették. Az oltár összeépítését nagyon gondos munkával végzettnek minősíti. Szerinte az oltárt nem meghatározott összhatás szerint díszítették, hanem arra törekedtek, hogy a rendelkezésre álló mezőket minél gazdagabban töltsék ki. Utal arra, hogy az oltárt a piaristák „1790 körül” megváltoztatták és a Strócius által készített szobrokból csak Szent Mihály szobra maradt meg a felső oromzaton. „A nyom nélkül eltűnt gazdag szobordísz helyére ekkor került Szent László és Szent István kisebb méretű sablonos szobra.” Közli, hogy az oltárt teljesen átfestették 1902-ben, s az eredeti, válto-

zatos barokk színösszeállítás helyett kemény, harsogó zöld olajfestékkel „márványozták”. A Stróciusszal kötött szerződés, valamint az 1786. évi leltár adatai alapján azonban a Rados Jenő, Hoffmann Edit, vagy Bleicher Nándor által közölt megítélésnél világosabb, magasabbra értékelő és több összefüggést megvilágító képet alkothatunk. Rados Jenő és Hoffmann Edit még nem ismerte a Baranyai Béláné által publikált megállapításokat és szerződéseket, s véleményük egyrészt az 1729-es időponthoz, másrészt az általuk ismert főoltár-összhatáshoz kötődött. Bleicher Nándor pedig a szerződés szövegét és tartalmát hagyta figyelmen kívül akkor, amikor az oltárt részben Strócius, részben pedig pálos munkástelevérek által építtetnek minősítette.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a főoltár hajdani kompozíciójában és szobraiban a régi összetétel szerinti elhelyezésnél komoly céltudatosság és előre meghatározott összefüggés érvényesült; a szobrok eltávolítása és cseréje igen komoly mértékben rontotta és rontja az összhatást és ezeken túlmenően az 1902-es átfestés idézte elő a provinciális hatást. Bizonyossággal megállapíthatjuk azt is, hogy az első kompozíció és kivitelezése teljes mértékben Strócius és műhelye munkája volt.

Nyilvánvalóan más az építészeti elemek, indák és pálmaágak hatásának érvényesülése, ha nem a jelenlegi 3 nagyobb szobor, hanem hét szobor, s mind Szent Mihály arkangyal szobrához hasonló művészi megjelenítéssel érvényesül, nem pedig az utólag odahelyezett és a szakemberek szerint sablonosnak, kisebb méretűnek minősített két királysobor, s az eredeti oltárképnél jóval kisebb méretű Mária-kegykép. A főoltárt és a Szent Mihály-szobrot Bleicher Nándor által rendelkezésre bocsátott képekkel mutatom be.

Az oltár összefüggéseit Szentgyörgyi András piarista tanár jegyzetben részletesen kiírt véleménye⁸⁵ alapján világítom meg: Az oltár eredeti kialakítása a barokk oltárretabló hierarchikus tagoltságát világosan mutatta. A belső két szobor: Remete Szent Pál és Remete Szent Antal szobra volt a tituláris szent — Egyed — két oldalán. Mellettük Ágoston és Jeromos, a két nagy egyházatya állott. Az ívelt párkányrészekben strázsált a középkorban nagyon tisztelt Szent Onofriosz és Keresztelő Szent János. A koronázó motívum — a ma is meglévő — Szent Mihály-szobor, az ördögöt letipró harcos arkangyal. Az indák és a remete-pálma ornamentek itt nem elsősorban díszítő elemek, hanem szimbólumok!^{86—88}

Az újhelyi pálos tervezetű főoltár eredeti program és méretarányok szerinti szoborpótlással való teljes helyreállítása lenne célszerű, s a hiteles adatokon nyugvó megoldást elősegítő rekonstrukciós sémát mellékelem is.⁸⁹

A korábbi leírásokból ismert, feltehetően 1786—1789 között vagy hivatalos értékesítések útján, vagy pedig a különböző vidéki plébániákra kihúzódtó pálos atyákkal együtt vidéki templomokba adott Strócius-szobrok kutatása annál inkább is szükségszerű lenne, mivel Baranyai Béláné⁹⁰ szerint most csak a Szent Mihály-szobor az egyetlen biztos tanú Strócius János György tevékeny életének (30 évi aktív működésre utaló adatok vannak!) munkájáról, s a nyírbátori minorita templom három nagy oltárának és szószékének mesterkérdését is másként, megbízhatóbban lehetne megvilágítani más Strócius-szobrok és művek ismeretében, mint pusztán egy nehe-

zen hozzáférhető helyen levő és témája miatt ugyancsak nehezkesebb analogiát jelentő szoborhoz való viszonyítással.

A Baranyai Béláné által közölt adatok szerint a *leckeoldali Mária-oltár* 1733—35 között készült. Készítője Güntzl János eperjesi szobrász, aki egyben 8 szobor elkészítését is vállalta. A 8 szobor is elkészült és a mester 1735. január 22-i halála előtt már állt⁹¹ és leltározták őket még 1786-ban. Szent József, Joachim, Dávid (a hárfával), Jakab (a létrával), Ábrahám és Izsák; Erzsébet és Anna. A Mária-kép fölé egy felnyitható, üvegezett keretet is kellett készíteni, föléje pedig egy baldachint. A finom, gondos munkát, a szégyek díszítését, a cirádákat stb. is előírja a szerződés. Sajnos, ezek közül a művek közül is csak a megbolygatott oltárépítményt ismerjük két szobrával, teljesen megváltozott összhatással, hiszen a Mária-kegykép a főoltárra került, helyét a piaristák által festett Kalazanci Szent József-festmény foglalta el, s csak Szent József és Jákob áll az oltáron, a többi darabnak nyoma sincs! Az ószövetségi ősök negyedére csökkent sora nem adhatja a pálosok által elgondolt összhatást.

Güntzl Jánost megbízták a pálosok azzal is, hogy a meglevő Szent Pál-oltár párkányára, a meghatározott magasságban, méretvétel után készítsen el két szobrot, mégpedig Cseppelényi György pálos-martyr szobrát és Szent Henrik szobrát a meghatározott attributumokkal. 1786-ban Szent Pál első remete oltarán megvolt a 9 nagyobb és 6 kisebb szobor, ma csak 3 nagyobb és 3 kisebb látható. A két Güntzl-féle szobor is az elveszettek között van. Baranyai Béláné szerint „a stíluskritikai vizsgálat azonban azt mutatja, hogy

16. A főoltár Szent Mihály szobra

a Mária-oltár két megmaradt súlyos, testes szobra más kézből való, mint a Szt. Pál-oltár finom, lírikus kifejezésű alakja. Ha az előzőt Güntzl faragta, akkor biztos, hogy a Szent Pál-oltár három főalakját — nyilván 1733 előtt — más szobrász készítette, Güntzlnél pedig csak a kiegészítő (ma már eltűnt) két szobrot rendelték meg. Ehhez járul a Szt. Pál-oltár sokkal kvalitásosabb asztalosmunkája, a csavart oszlopok, párkányok jóval finomabb kidolgozása, mind stílus, mind felfogás tekintetében.⁹¹

Az oltár három remeteszobra a Krucsay-oltár szobraira emlékeztet, a szikár, megnyúlt alakok, kifejező, egyéni arcok, mindenekelőtt a finom kezek annyira jellemző beszédes gesztusai, a lírikus, minden pátosztól szabad, mélyen kontemplatív fogalmazás — mind közel áll a Krucsay-oltár mestéréhez.” Az oltárok és a templom megváltozott ikonográfiája igen jelentős mértékben akadályozza azt, hogy a viszonylag még legépebben megmaradt korai pálos kolostor, illetve templom XVIII. század eleji képét, berendezését rekonstruálhassuk, viszont a hivatkozott szerződések, az *orgonakarzaton elhelyezett stallumok*, s az ún. Rákóczi-kápolna szobrai e munkához is igen komoly segítséget nyújtanak.

A stallumok tárgyalása előtt ismertetnünk kell a templom déli, később épült kápolnájában levő szobrokat, melyeket az 1786-os leltár is említ 4 nagy kőszobor, fehér színűre festve⁹³, s amelyeket Kampis Antal⁹⁴ Johann Anton Krauss („statuarius Jaszoviensis”) műveinek nevez és a róla alkotott megbecsülő vélemény megerősítésére és emelésére alkalmasnak minősít. A kápolna keresztoltárával szemben állva, jobb kéz felől az első szobor Szent János apostol szobra, bal kéz felől a Bold. Szűz Mária szobra található. Jobb kéz felől a második szobor a Bold. Szűz édesanyjának, Szent Annának — kezében könyvet tartó — szobra áll, míg bal kéz felől a második szobor Szűz Mária édesatyjának, Szent Joachimnak a szobra, akinek két galamb van az egyik karján, a másik kezében bot.

A szobrok feletti felírások fordítása:⁹⁵

Szűz Mária szobra felett:

Eltávozott Pásztorunk — az élő víz forrása,
akinek halálára a nap elsötétedett.

Izsaiás 12.

Szent János szobra felett:

Tégy engem, mint a pecsétgyűrűt szívedre.

A Canticum Canticorum-ból.

Szent Joachim szobra felett:

Íme látjuk őt, nincs sem szépsége, sem ékessége.

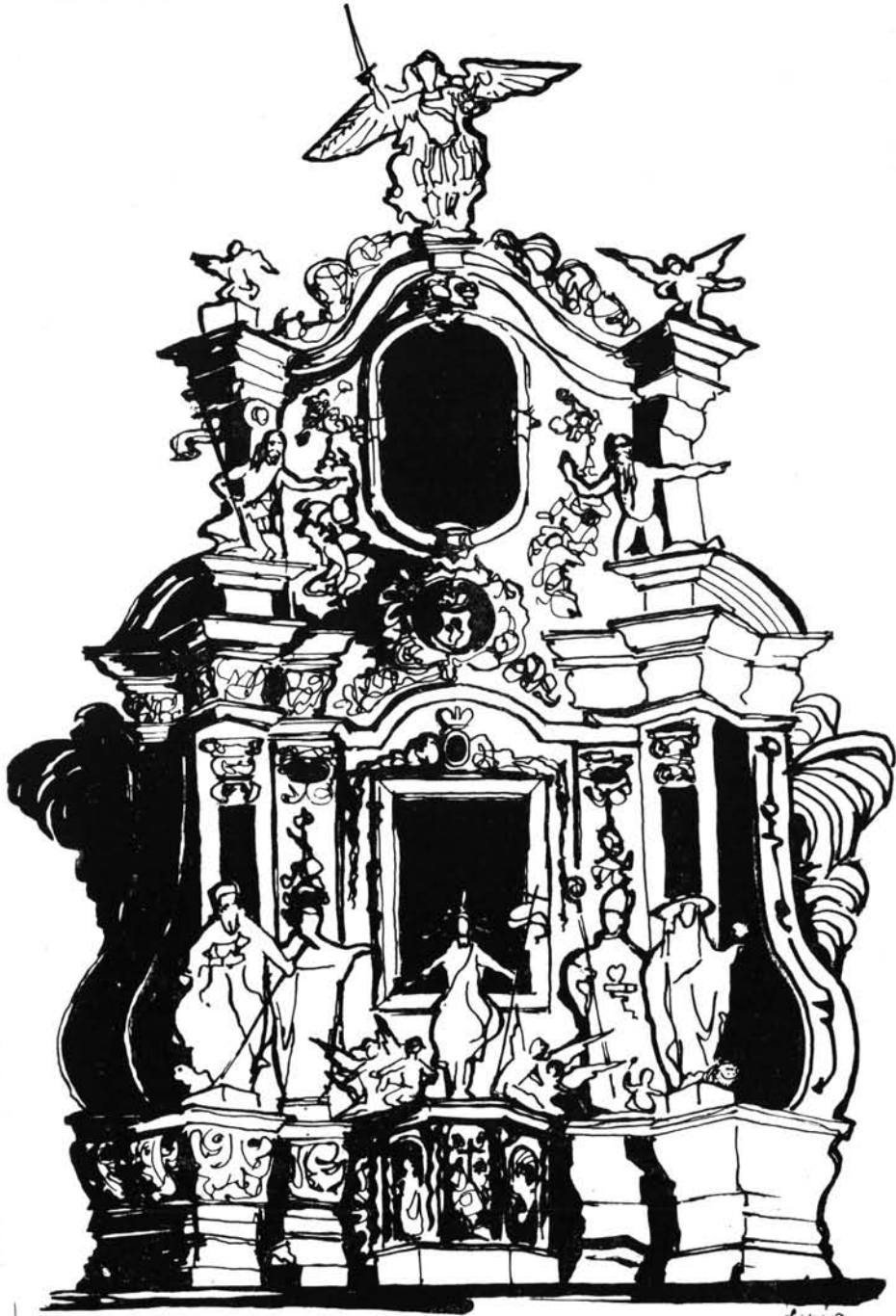
Izsaiás, 53.2

Szent Anna szobra felett:

Keresem, aki szánakozott volna rajtam,
s nem akadt.

Zsoltár 68—21.

Egy 1932-ben megjelent útikalauz⁹⁶ a Rákóczi-kápolna freskóját is említi: „A Rákóczi-kápolna freskója Krisztus sírbatételét ábrázolja. Feltűnő,

17. kép. A főoltár rekonstrukciós sémája

18. kép. A Remete Szent Pál oltár középrésze

hogy az ismeretlen festő aritmiai Józsefet és Nikodémust turbánosan, török jelmezben festette meg.”

Ugyanez a könyv a kolostor ebédlőjének intarziáit emeli még ki: „Ebédlőjének 3 méter magas bejárati ajtaja egészen, valamint a terem belül 1 $\frac{1}{2}$ méter magasságban művészi intarzia. Már egyedül ennek a megtekintése is művészi élmény.”

A piarista háztörténet alapján⁹⁷ ehhez hozzáfűzhetjük, hogy a kápolnából alakított refektóriumot 1805-ben festették ki, majd 1807-ben készítették el az intarziás falburkolatot. A lunetták falképeinek pátoszát sokan kritizálják: Petrasovszky képei az alapokat ásó pálosok jelenlétével elkezdett történeti ciklust a diák Kossuth Lajos beíratási jelenetéig ábrázolják.

Egyik sátoraljaújhelyi ismertető sem foglalkozott eddig a kiemelkedően értékesnek tekinthető stallumok ismertetésével, ábrázolásával, vagy szokatlan — orgonakarzaton való — elhelyezésük problémáival stb. A tanulmány szerzőjének korábbi cikke is⁹⁸ felhívja a figyelmet a stallumok képzőművészeti, iparművészeti értékére, jelentőségére. Az 1786. évi leltár mindössze ennyit ír róluk: „In Choro est Organum bonum octo Mutationum; penes Murum sunt undique Sedes ad Normam Stallodum adaptatae, Sanctorum Apostolorum, et Aliorum S. Imaginibus pictis exornatae; item una Sedes solida pro Organista deserviens.” (A karzaton egy jó, 8 változatos orgona van; a falak körös-körül mindenfelől ülések stallumszerűen, az apostolok és

más szentek képeivel díszítve; végül egy egyszerű szék az orgonista részére fenntartva.)

A szentélyben, az oltártól kétoldalt is voltak nagyobb, festetlen keményfa ülőhelyek, stallumszerűen több üléssel és asztalosművészettel szében kidolgozva, s ezekről a már többször hivatkozott Strócius-szerződés alapján tudjuk, hogy az ő műhelyében készültek 1716—1721. között, de arról is tudósít minket a piarista háztörténet,⁹⁹ hogy a pódiumos trónus és tartozékai 1821-ben már tönkrementek és helyettük új bútorokat állítottak be.

A karzaton levő stallumok viszonylag védetten, az orgonaépítménytől jelentős részben eltakarva és hozzáférhetetlenné téve megmaradtak, de a fal és a levegő nedvessége, a farontó rovarok pusztítása elég sok károsodást okozott bennük. A volt piarista diákok faragó kedve — szerencsére — megkímélte a festett dorsalékat és csak a feliratok egy részét károsította, de a keretező festett motívumok jó része elfakult, sőt három háti tábla a helyéről már lehullott (de még megvan!), s hiányoznak faragott díszek, oszlopimitációk is.

A karzat déli oldalfalán — észak felé nézően — öt próféta képével díszített ülőhely látható, míg a hatodik próféta képe alatt — a jelenlegi beépítés szerint — nincs ülőhely, s a dorsale faragott, festett, szöveges keretezésével együtt a sarokpillér kelet felé néző oldalára van felerősítve. A pillér

19. kép. A lecke-oldali volt Mária oltár részlete. Szent Joakim

20. kép. A lecke-oldali volt Mária-oltár részlete. Szent József

északra néző oldalán a szöveget folytató és személyt nem ábrázoló, de ugyancsak festett és faragott összekötő tagozat látszik.

A karzat nyugati falán, keletre nézően elhelyezve 11 apostol képét láthatjuk, 10 üléses padorsor felett, ugyancsak festett és faragott díszítésekkel keretezeten. A karzat bejárata mellett, az északi falon, délre nézően két apostol (evangélista) képével ellátott, de oldalsó keretezésében már későbbi felújítás nyomait mutató ülőszék található.

A próféták képeivel ellátott dorsalék felett idézetek vannak és alattuk van az idézett forrás megjelölése. Az apostolok és evangelisták képeinél ugyancsak felül szöveget találunk, alul pedig az ábrázolt szent megnevezése, illetve az apostolsor első képe alatt chronosticonos szöveg van elhelyezve.

A képek sorrendjét, szövegét és a szövegek fordítását a ¹⁰⁰ jegyzetben ismertetjük, itt csak a 7. képnél levő és a chronosticonot is tartalmazó szöveget közöljük:

Credo in Deum Patrem Omnipotentem Creatorem coeli et terrae.

PetrVs PaVLVs fiDeLes neC In Morte separatI

IpsI nos DoCVerVnt LegeM saLVatoris.

(Hiszek a Mindenható Atya Istenben, mennynek és földnek megteremtőjében.

Péter és Pál a hűségesek, a halálban sincsenek elválasztva.)

A kép alján: Pau.Pa.Pintér signatura.

A stallum próféta-idézetei szöveghű mondatok a Vulgatából, míg „az apostolképek feliratai egy régi — talán V. századig visszavezethető — apokrif hagyomány tanúi, amely szerint az úgynevezett apostoli hitvallás azért apostoli, mivel minden tézise egy-egy apostol szájából ered”.¹⁰¹ Ezek a tézisek adják az apostoli hitvallás szövegét.

A Péter és Pál apostolok képénél levő másik szöveg chronosticonja az 1716—1717. éveket mutatja, s valószínű, hogy ez a stallumok készítésének időszaka, azonban lehetséges az is, hogy a feltüntetett időpont csak a stallumsorok áthelyezésének és átépítésének, vagy esetleg a dorsalék festésének (újrafestésének) időpontját jelöli.

A stallumok ugyanis eredeti rendeltetésük (szentélypad) folytán korábban feltehetően a tipikusan szerzetesi alaprajzú templom nyújtott (14,60 m hosszú, 6,80 m széles és a nyolcszög három oldalával záródó) szentélyében voltak elhelyezve, mégpedig úgy, hogy a kevesebb elhelyezési lehetőséget nyújtó és liturgiailag „előkelőbb” evangéliumi oldalon voltak a próféták (remeték) képeivel díszített ülőhelyek, s velük szemben — az ajtónyílással stb. nem tagolt — a hosszabb oldalon az apostolok képeivel díszített stallumok. A leckeoldalon elhelyezett apostolok és evangelisták korrespondáltak az evangéliumi oldalon levő prófétákkal. A stallumok szentélybeli elhelyezésének szükségességét indokolja az is, hogy konventmiséken a szentélyben kellett elhelyezkednie a szerzetesi közösségnek. A stallumok száma kb. megfelel a sátoraljaújhelyi kolostor leggyakoribb szerzetesi létszámának is. (20–22 fő, a felosztáskor 20 fő.) Amikor a XVIII. században fokozódott a pálosok oktatói tevékenysége és a barokk újjáépítés korigényének megfelelően a szentély jelentős részét ki kívánták tölteni a több szintes — nagyszámú szoborral és faragvánnyal ékesített — főoltárral, akkor bonthatták le,

illetve helyezhették át — a karzat térbeli adottságait felhasználva — a korábbi stallumokat, de egyúttal ilyen elhelyezésükkel a kórusimádság lehetőségét is elősegítették és hagyománytiszteletüket is érvényesítették. Ez a megoldás egyébként hazánkban nagyon ritka, s ilyen számú és főleg díszes, ikonológiailag összehangolt stallum orgonakarzaton való elhelyezéséről nem is tudunk.

A chronosticon által jelölt időpont egybeesik az oklevelesen is bizonyított oltáráépítési, berendezés-felújítási időszakkal.

Strócius — a szerződése és elszámolása szerint — az oltárokon kívül csak egy „kupolás” trónust és a ministrálók számára — lépcsőzetesen elhelyezett — díszített székeket készített a szentélybe, ezek semmi esetre sem azonosak a már 1786-ban is az orgonakarzaton található stallumokkal, azokat nyilvánvalóan Pintér pálos atya és társai készítették, festették, illetve építették át! A figurális és szöveges háttámlák és díszítményeik alapos és szakszerű vizsgálata feltétlenül további támpontot nyújt majd a kialakítók személyére, munkájára, a különböző korok jellegzetes stílusjegyeiből levonható következtetésekre is.

E stallumok iparművészeti jelentősége nem mérhető ugyan a reneszánsz intarziás remekeihez, de a korai barokk iparművészet sajátos termékeiről van szó, melyekben az ikonológiai összefüggések ritka épségben megmaradt példája mellett a népi motívumok érdekes mintatárát is megtaláljuk! A mielőbbi alapos kutatásuk és restaurálásuk feltétlenül szükségszerű.

Sajátosan értékes a *templom XVII. századi boltozatának stukkódíszítése*. A szentély boltozatának cikkelyeit kagylószerű domborművek díszítik. A dongaboltozat két nagy mezéjén két kicsi — félgömbökből, pálcatagokból és hosszabb bevagdalt sávokból alkotott — négyzetet látunk, amelynek minden oldalából derékszögű kiszögellések nyúlnak ki. A négyzetek közepén egy-egy rozetta van és minden kiszögellésben egy-egy angyalt találunk. A két teljesen azonos minta össze van kötve. A hajó dongaboltozata erősen benyúló boltfiókra támaszkodik. Díszítése hasonló jellegű a szentély boltozatának díszítéséhez, de annál tömöttebb, gazdagabb. E domborzatos díszítések mésszel kevert finom homokból, s nyilvánvalóan a gótikus boltozatok XVII. századi átépítése során, illetve az 1679. évi leégést követő újjáépítés alkalmával készültek. Készítőjük egyelőre ismeretlen. Az eddigi kutatások nem szolgáltatnak még adatot az 1863-as földrengés során megrongálódott belső plasztikus díszítés helyreállítójára vonatkozóan sem. Említésre méltó a meglepően hatalmas, többszörösen tagolt főpárkány.

Különös figyelmet érdemel a templom északi oldalán a szentély és a hajó közötti sarkon, a keresztfolyosó nyugat—kelet folyosószakasz — mely egyúttal a torony földszinti helyisége — gazdag, gótikus emlékanyaga, mely a levágott, megcsonkított és lemeszelt profilok csekély maradványával is visszaszerkesztési lehetőséget nyújt a XV. századvégi állapot bemutatására, s a további feltárásokhoz. A helyiség egy-egy belső oldalának hossza: 3,1 méter. A keresztboltozat faragott kőből készült, félköríves bordákkal. Sajnos sem a bordák, sem a kiképzett gerincek vállkövei, de zárókövei sincsenek meg.

A bordák és gerincek legnagyobb hossza metszetben 21 cm, legnagyobb

szélessége pedig 15 cm. A boltozatból kiindulva átmetszetük egy 15 cm hosszú és 9 cm széles téglát képező lemezt és ezen elhelyezkedő trapézszerű pálcatagot mutat, melynek mindkét egymás felé hajló oldalában két félkörív hornyolás van. A bordaprofilok, íves átmenetek pontos meghatározásához a meglevő maradványok letisztítása, a letördelt részek visszaszerkesztése szükséges. A profilok a gótika virágkorából származóknak látszanak.

Zárószó

Miként a bevezetőben is írtam, a sátoraljaújhelyi volt pálos kolostor és templom 700 éves múltja, a pálos kolostorok hálózatában elfoglalt fontos szerepe, a lengyelországi pálosokkal való kapcsolattartás egyik fő állomásként és építéstörténeti, valamint iparművészeti, képzőművészeti értékei miatt fokozottabb figyelmet érdemel, s a feltárások, kutatások mielőbbi elvégzését igényli. A kutatás feltétlenül elősegítené azt is, hogy a pálosok tevékenységét jobban megismerhessük. Az ősi kontemplatív, monasztikus teológia hagyományain és az első évszázadokban csak befelé élő szerzetesek a XV. században már királyi gyóntatók, híres kódexmásolók, építtetők és iparművészek, hálózatuk tervszerűen kiterjed az ország határain túl a magyar hatalmi érdekkörbe tartozó területekre is, de Spanyolországba, sőt Portugáliába is. A török megszállás és a reformáció megtöri a pálosok fejlődését, a XVIII. században van még átmenetileg néhány évtizedes újravirágzásuk (irodalomban, iparművészetben, oktatásban stb.), azonban II. József radikális intézkedései 1782-től sorvasztják, 1786-ban megszüntetik a rend életlehetőségeit. Az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend feloszlásának is talán a magyarsága volt főrugója és újból való felélesztésüket is ez gátolta,¹⁰² bár a hivatalos indoklás nyilvánvalóan más volt. A Rákóczi-szabadságharc bukása után, a Habsburg-restauráció erősödése idején (1717-ben) hozták például azt a szabályt, hogy a rend tagjai, tekintet nélkül anyanyelvükre, mind magyarnak vallják magukat.¹⁰³ Művelődéstörténeti szerepük sem kellően tisztázott még!

Az újhelyi kolostor bizonyítottan a legrégebbiek közé tartozik, hosszú időszak kultúrértékeinek, gazdaságtörténeti emlékeinek az őrzője és tárháza lehet. Érdekességként említem, hogy nagyobb, mint pl. a tihanyi apátság kolostorépülete.

A kutatóknak viszonylag sok kiindulási adat és maga a teljes épületkomplexum áll a rendelkezésére.

A régészekhez, művészettörténészekhez és az építészekhez a helytörténeti kutatók is csatlakozhatnak, hiszen a XIII. századi remetetelepülés körül kialakult „Barátság” településtörténete, 500 éven át fennállott közigazgatási különállósága igen sok kérdést vet fel, s utat nyit. A Deák utca, Klastrom utca, Barátság, Kis barátság utcák és környékük, a pálos malmok, vendéglők, halastavak, birtokcserék és elszámolási viszonylatok Sátoraljaújhely településtörténetéhez igen sok adalékot szolgáltatnak. Érdekes volna a Szent Egyed-kultusz helyi megjelenésének okaival való behatóbb foglalkozás is. Szent Egyedről elnevezett jelentősebb kolostorról csak egyről — a XI. szá-

zadban bencések által alapított somogyvári kolostorról — van eddig csak publikáció. Az ország délnyugati részén levő somogyvári kolostor és az északkeleti részen levő satoraljaújhelyi Szent Egyed-kolostor közötti kapcsolatokhoz a bencés rendtörténet kutatása is szükséges lenne. A középkorban — hazánkban — egyébként főleg a Felvidéken van jelentősebb Szent Egyed-kultusz, melynek főleg értékes oltárszobrokban, faszobrokban megnyilvánuló emlékeit ismerjük (Bakabánya: Kálvária, főoltár; Bártfa: Szent Egyed-templom, hajdani főoltár főalakja + Jézus születése oltár egyik alakja; Zólyomszászfalu: Szent Ilona- és Szent Egyed-oltár egyik alakja.¹⁰⁴

A tájba helyezés és a beépítettségi körülmények is döntő mértékben megváltoztak, hiszen a hajdan — gazdasági épületeivel együtt — különálló épületegyüttes gazdasági épületeit lebontották, viszont a még 1905-ben is mintegy 2 hektáros szabad környezetet (csak a déli oldalon takart részben az 1811-ben épült gimnáziumi épület) beépítették. A takarás már háromoldali; az északi részen levő hajdani kertben most épül még egy 16 tantermes iskola is. Az imponáló tömeg hatása már alig tud érvényesülni, holott különösen jó volt az épület tömeghatása a keleti, mélyebben fekvő részek felől.

Bízom abban, hogy — a célja és a terjedelem által is behatárolt — tanulmányom sokak érdeklődését felkelti a satoraljaújhelyi pálos település és építmények múltja, valamint védelme iránt, s a felvetett problémákat egyrészt az élénkebbé vált helyi helytörténeti kutatás, másrészt az oltárépítmények elkezdett és folytatásra váró restaurálása nagyrésztben megoldja, illetve az 1972. júniusában az OMF. által elkezdett részleges régészeti feltárás számos tárgyi adattal bővíti ismereteinket.

Jegyzetek:

1. Kisbán Emil: A Magyar Pálosrend története (Bp. 1938.) I. 321. o.
2. Fejér: Codex Diplomaticus, VII. 5. (279. o. CLXIII.)
3. Szirmay Antal: „Notitia Historica, Politica, Oeconomica Montium et Locorum Vinniferorum Comitatus Zempleniensis” (Kassa, 1798) 52. §.
4. A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és évkönyve. (Kassa, 1904. I. 696—700 l.)
5. Például: A Krisztus szent testének tiszteletére alapított diósgyőri monostorra vonatkozó 1304. ápr. 5-i oklevél is az ágostonrendieket szerepelteti (Anjou-kori Okmánytár I. 76—77. oldalakon, LXX. „... ecclesie in honore sancti corporis Xpi fundate prope finem ville Gyous Geur existentis in gua fratres heremitharum sancte crucis ordinis sancti augustini de herema deo militantes abitant, quondam piscinam nostram...”
6. Kisbán E.: Idézett munkája I. 321—331. oldalai s Kürcz Antal (A magyarországi pálosrend története, Bp. 1889.); Bengér, N. (Chronotaxis Monasteriorum Ord. S. Pauli P. Er. 1743), P. Carolus Péterfy (Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno hungariae, Posonii, 1741.) stb. vonatkozó művei alapján.
7. A. Eggerer: *Fragmen panis corvi protoeremitici seu reliquiae annalium eremicoenobiticorum Fratrum Eremitorum Sancti Pauli primi eremitaе, Bécs, 1663, valamint*
Rupp Jakob: (Magyarország helyrajzi története, főtekintettel az egyházi intézkedésekre, vagyis a nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve c.) műve (Bp. 1876. II. 336. o.) vonatkozó részei.

8. Dr. Ormándy Miklós: A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló sátoraljaújhelyi róm. kath. gimnázium értesítője az 1888—1889-ik tanévről. (Sátoraljaújhely, 1889.) 17. o.
9. *Historia Domus Ord. Scholarum Piarum Sátoraljaújhelyiensis*. Piarista központi levéltár. for. 0—16. 89. l.: „Mox enim factu huius fossionis initio, diversae cub terra cavicantes, ruinae aliorum non multum considerabiliorum aedificiorum, sepulchreta, in quibus copia humanorum ossium scaberat, frustranea spe alicuius subterranei emolumenti fortuito deprehendi, praeter quidem nem contemnendam copiam solidorum materialum apparere coeperunt, ac fodientium manus non parum morabantur.”
10. Idézett háztörténet 125—126. l. Szentgyörgyi András 1970. I. 3-i levele. Kegyelettel emlékezem meg az 1971 januárjában elhunyt Szentgyörgyi András piarista tanárról, aki rendtörténeti, ikonográfiai és összehasonlító művészettörténeti kérdésekben a legmesszebbmenő segítségét nyújtotta, tanácsait, véleményét, észrevételeit visszatérően és ismételten közölte, s akinek adataira, véleményére, mind a szövegben, mind a jegyzetben ismételten hivatkozom, gyakran támaszkodom, s véleményét részletesebben ezért is idézem!
11. Hazai okl. tár 135—136. Knausz: *Mon. Eccl. Strig. II. 793*. Lásd: Ortvy Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején (Bp. 1891. I—II.) II. 815. l.
12. Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története. (Pest 1872. II. kötet, 337—339. 122. sz.)
13. 1307. július 25-i adománylevél. Anjou-kori Okmánytár I. 129. l.
14. 1310. november 5-i adománylevél. AO. I. 213. l. 194. sz.
15. 1311. október 3-i adománylevél. AO. I. 216. l. 216. sz.
16. 1312. július 16-i oklevél. I. Károly király. AO. 244. l. 263. sz. (A király az újhelyi Szent Egyed egyházban élő remeteszerzetet jogaiban, s a király elődei IV. Béla, V. István és III. András által adományozott birtokokban megerősíti.)
17. 1324. április 5. Avignon (AO. II. Bp. 123. l., 111. sz. XXII. János pápa a Szent Ágoston rendiek újhelyi monostorát ingatlan birtokaival együtt oltalmába veszi.)
18. 1324. szeptember 6. AO. II. 157. o. 141. sz.
19. 1325. július 10-i oklevél az újhelyi pálosok és az Ágoston rendiek között malmaik használata miatt fennforgó peres ügyet rendezi. AO. II. 201. l., 182. sz. Egyik részről a Szent Pál remeterendjének Szent Egyedről elnevezett újhelyi remetéi és konventjük, másrészről Szent Ágoston remete-rendjének Szent István királyról nevezett újhelyi egyháza a peres fél!
(„... , quod inter religiosum virum fratrem Stephanum priorem tunc ecclesiae sancti Egidii de Wyhel ordinis heremitarum sancti Pauli heremite et suum conventum ex una parte actores, et fratrem Dominicum priorem de Wyhel ordinis heremitarum sancti Augustini ecclesie conventum ex altera, in facto...”)
20. 1328. március 28. I. Károly király az 1312. július 16-i oklevelét átírja és megerősíti. (AO. II. 353. l., 316. sz.) Ebben Szent Ágoston rendjének Szent Pál első remeteszerzetéhez tartozó újhelyi testvéreket említ.
21. 1334. július 25-i adományozási oklevél. AO. III. (Bp. 1883.) 92—93. l., 74-es oklevél.
22. 1336. április 5-i adománylevél. AO. III. 265. l., 179. sz. oklevél.
23. 1340. körüli oklevél. Miklós egri püspöktől. AO. IV. 65—66. 49. számú oklevél.
24. 1349. január 22. AO. V. 258—259. l. 132. sz.
25. 1351. május 2. AO. V. 461—462. l., 281. sz.
1353. január 18. AO. VI. 7. l., 6. sz.
1354. május 2. AO. VI. 209. l., 125. sz.
1355. október 23. AO. VI. 383. l., 243. sz.
26. Országos Levéltár Helytartótanácsi levéltár. Inventarien der in Hungarn aufgelassenen Klöster. A. 2754. Pauliner Klöster. Sátoraljaújhely, Instrumentum Resignatorium 189. o. 233 tétel: II. András képe, 234. tétel: Béla király képe.
27. Kisbán E.: idevágó munkája. I. 90. l.
28. Kisbán E.: idevágó munkája. I. 247. l., és P. Carolus Péterfy: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae*. (Possonii, 1741.)

29. Ádám Iván: Pálosaink építészeti emlékei. (Egyházművészeti lap 1885. évi évfolyama. 184. l.)
30. Ádám Iván idézett munkája 240. l.
31. A 4. pontban idézett gyűjtemény.
32. Visegrádi János: Zemplén megye déli részének műemlékei. (A Dongó Gyárfás Géza által szerkesztett „Adalékok Zemplén vármegye történetéhez” c. mű — Sátoraljaújhely 1896—1912. XIII. kötete 248. l.)
33. Visegrádi J.: idézett munkája 249. l. sz.
34. Dongó Gyárfás Géza: Sátoralja-Ujhely története (Sátoraljaújhely, 1906.) 298. o. 10. füzet.
35. A 34. jegyzetben említett helyen és Kisbán E. idézett munkája I. 181. l.
36. Kisbán idézett műve I. 181. l. és Fülöp László: Sátoraljaújhely 700 éve város (1961. Sátoraljaújhely), 15. l.
37. A 34. jegyzetben idézett helyen és a 206 l.-on; Dongó Gy., 32. jegyzetben idézett műve 298. l.-on, 1613. évi 2. tc.; Fülöp L. 36. jegyzetben idézett műve 298. o.
38. Dongó Gy. 34. alatt idézett műve 298. l.-on.
39. Ugyanott, a 299. l.
40. Ugyanott, a 285., illetve a 299. l., és Kisbán E. idézett műve 249. l.
Dongó Gyárfás a hivatkozott részben Szirmay Antal: „Notitia Historica, Politica, Oeconomica Montium et Locorum Viniferarum Comitatus Zempleniensis” című könyvének 52. §-át közli latinul és magyarul is.
41. Kisbán E. idézett műve 299 l. és Dongó Gyárfás idézett munkája 285—286, 299 l.
42. Kisbán S. idézett műve I. 181., Péterfi 6. jegyzetben említett műve, II. 283. l.
43. Dongó Gyárfás 34. jegyzetben idézett munkája 299. l. és Kisbán E. I. 316. l.
44. A chronosticon megfejtése Joó Tibor cikkében, Művészet, 1972. 7. szám.
45. Dr. Baranyai Béláné: A Nyírbátori Minorita-templom berendezése. Művészettörténeti Értesítő 1960. évi 3. sz. 226—229. l.
Aggházi Mária: A barokk szobrászat Magyarországon (Bp. 1959.) II. 239.
46. Kisbán idézett műve, II. 18. l. II. 236. l.
47. Kisbán idézett műve, II. 20. l.
48. Fülöp László 36. pontban idézett munkája 15. oldalán:
A Barátság „1789-ig a várostól közigazgatásilag független település volt. Külön volt vásár és piactartási joga, bírása, esküdt személyzete, jegyzője, hadnagya. Pecséjtíjének egyetlen lenyomatát őrzi a városi levéltár, melyben látható a szájában kenyeret tartó, két pálmafaág közé repülő holló. Sigillum privilegiati loci Barats.”
49. Dr. Balanyi—Bíró—Dr. Tomek: A magyar piarista rendtartomány története. (Bp. 1943.) 58. és 119. l.
50. A 49. jegyzetben idézett mű hivatkozott része.
51. A 9. alatt hivatkozott H. D. 9. l.
52. A 9. alatt hivatkozott H. D. 32. l.
53. A 9. alatt hivatkozott H. D. 33 l.
54. A 9. alatt hivatkozott H. D. 33. l.
55. A 9. alatt hivatkozott H. D. 69. l.-ig.
56. A 9. alatt hivatkozott H. D. 68. l.
57. A 9. alatt hivatkozott H. D. 76. l.
58. A 9. alatt hivatkozott H. D. 107. l.
59. A 9. alatt hivatkozott H. D. 211. l.
„Postquam templum nostrum quondam a Paulinis elegantissimo praesertim interne opere plastico ornatum, pluribus terraemotibus agitatum rimas et hiatus multcs egisset, pulvereque obsitum longa annorum serie toleravisset: vere anni et interne ex externe totum reparatum et inalbatum est.”
60. Zolnay László: Magyarország legnagyobb kolostorromjai a budai hegyekben (Budapest c. folyóirat 1971. évi májusi száma) 36. l.
61. Császár Elemér: A pálosrend felosztása. Századok 1901. évi évfolyam (310—311 412—429. l.) 422. l.
62. Ádám Iván 29. sz. jegyzetben idézett műve. 217. l.
63. Ádám Iván idézett műve. 218. l.

64. Országos Levéltár. Tervtár. I. 16. 13—37-ig, a 33-as jelzetű terv.
65. Dr. Baranyai Béláné: Adatok a XVIII. századi márianosztrai pálosművészethez (Művészettörténeti Értesítő. 1957. évi évfolyam 65—76. l.) 68, 69. l.
66. Lásd: Eri István: „Beszámoló a nagyvázsonyi pálos kolostor helyreállításáról.” (Műemlékvédelem, 1961. évi 1. sz. 8. old.)
67. Lásd: Eri István idézett munkáját a 6. l.-on.
68. Lásd: Zolnay L. idézett tanulmányainak 1. oldalán közölt alaprajzot.
69. Végheő Bertalannak mérési adataiért ezúton is köszönetet mondok.
70. A 26. alatt hivatkozott levéltári anyag.
71. A 61. alatt idézett tanulmány 422. l.
72. A 20. alatt hivatkozott levéltári anyag 313—323. lapok. Inventarium rerum pretiosorum in ... Conventu P. Paulinorum ujhelyiensium.
73. A 20. alatt hivatkozott levéltári anyag 352—362. lapok. Inventarium Apparamentorum et Requisitorum In Ecclesia Ujhelyiens.
74. Lásd: a 26. jegyzetet.
75. A 26. alatt hivatkozott levéltári anyag „Instrumentum Resignatorium” c. részének 383—429. tételei.
76. Idézett felszámolási anyag 358—376. lapjai.
77. Lásd a 45. sz. jegyzetet.
78. Lásd ugyanott, az adattárban közölt 1721. február 5-i igazolást.
79. Lásd az 52. sz. jegyzetben jelölt helyet. „Item S. Patris Fundatoris nostri Calasancii (sc. iconem) ad Aram Maiorem in locum Sancti Aegydi substituit.”
80. Idézett munka 250—252. oldalak.
81. Rados Jenő: Magyar oltárok. (Bp. 1938.) 66. 1., CV. tábla jegyzetei.
„Sátoraljaújhely. Kegyesrendi templom. Főoltár. A piaristák templomának főoltára a barokk szokott részletképzésétől szinte függetlenül alakuló díszítő motívumokból felépített Mária-oltár. Építészeti elemeinek a mindent befutó helyi flórából nőtt dísz mögül alig ébred tudatára a szemlélő. Körvonalait az övező indák és pálmáágak lángszerűen szertehajló, szeszélyes növénydíszre még szaggatottabbá és bizonytalanabbá teszi. Az oltárfal félig körülöleli a menzát. Nagyméretű volutás sarokgyámjai mellett kissé ügyefogyott merev mintázású királyi szentek, valószínűleg Szent István és Szent László állanak, középen a Bold. Szűznek arany- és ezüsfonals kelmével takart máriacelli képét látjuk. Párkánymagasságban gazdag indadíszbe ágyazott donátori címer körül a következő felírás olvasható: Hanc depingi ad laudem et gloriam Sanctissimae Trinitatis aram curavit Georgius Kőrösy Anno 1729. A retabló a maga egészében fából készült és mai átfestett állapotában is zöldes tónusú színharmóniájával kellemesen lepi meg a szemlélőt. Bájos provincializmusa amellest szól, hogy minden részletében helyi munka alkotása.”
82. Emlékkönyv Lyka Károly hetvenötödik születésnapjára. (Bp. 1944.) 179. l.
83. Emlékkönyv Lyka Károly hetvenötödik születésnapjára. (Bp. 1944.) 182. l.
Hoffman Edit „A felajánlás a szent István ábrázolásokon” c. tanulmányában: „Szent István a felajánlás mozdulatával fordul a régi oltárszekrényben lévő Mária szobor felé.” „Szent László nem fegyvereit ajánlja fel Máriának, hanem egy koronát. Persze nagy szerepe van itten a szimmetriának is, mert az csak olyankor fordul elő, mikor szobra a Szent Istvánénak párdarabja. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy akkor sem a jellegzetes magyar szent korona fekszik Szent László párnáján, mert ezt valóban csak Szent István ajánlhatja fel, s evvel kifejezésre jut a felajánlás és az oltalomba ajánlás közötti nagy különbség. Példa erre a sátoraljaújhelyi piarista templom már említett főoltára 1729-ből és a kassai szeminárium, azelőtt Ferences templom egyik kápolnájának oltára 1800 körül.”
84. „Műemlékvédelem” 1969. évi 4. száma, 246. oldal.
85. Szentgyörgyi András szerzőhöz intézett 1970. január 3-i leveléből:
„Szerkezeti felépítésében a barokk oltárretabló hierarchikusan tagolt felfelé.” „Egy ősbibb, kontemplatív monasztikus teológia atmoszférája válik érezhetővé a Strócius-szal kötött szerződésben olvasható program nyomán.
A középső emelet Aegidius képét nem ismerjük. Ha Eszterházy rendi prior generális tiltakozott a fehér habitus ellen, mint a rendi sovinizmus megnyilvánulása

ellen, tévedhetett. (1770-ben már joga lehet hozzá. Ti. a felvidéki Aegidius-képek a középkor végén gyakran ábrázolják fehérben, de nem, mert paulinusként akarják feltüntetni, hanem a középkori remeteszerzetek szokásos színében. Pl.: a karthausiak is, a délolasz eremiták egy része is a Gregoriánus reform ruhaszimbolikáját veszik át: a fehér a húsvéti angyal ruhájának színe a feltámadásé, a »novitas vitae«-é, egyben az apostoli szegénységben megújulni kívánó Egyházé.

Aegidius-ban ti. inkább a remetét kultiválják a NIMES-i erdő sűrűségében, amint Wamba vizigót király vadászai őt sebesítik meg a hozzá menekült szarvas-ünő helyett, — semmint a valóságos benediktinus apátot. Saint Gilles du Gard alapítóját..)

A belső két szoborban ábrázolt elválaszthatatlan REMETEPÁR: PÁL és »ANTONIOSZ ho Megalosz« ilyenmódon »a remete« megdicsőülésének oltári tanúi. Paulinus zászlóhajtás az »alapidea« előtt. Attributumával, háncsfonatú öltözetével PÁL a dekadens kultúrából kivonuló, a természet ősi kereteibe visszatérő vonását dokumentálja a remeteségnek; ANTONIOSZ disznajával viszont, — bár a későbbi »antonita szerzetesek« középkori hagyatéka, — mégis az anachorétaság szociális felelősségvállalásának emlékét fejezi ki. (Az antik egyiptomi és szír remetekolonciák 5—1000-es tömegei nyaranta elmentek aratómunkásnak és fejadagjukat a kolónia hajóin szállították inséges vidékekre. Ők állították az első kórházakat 4. sz.-tól. Edesszában a világ első járványkórházát 300 ágygal. Mindez közismert tradíció a 18. században is.)

A két szélső figura *Agoston*, mint regulaszerző ős egyben a pálos szerzet monasztikus vonására utal. Agoston nem remetét, hanem koinobitákat = szerzeteseket organizált Afrikában. (Arra is vagy gyanúm, hogy a vandálok elől Hispániába menekült antik augusztinus kolostorok öröksége — pl. Braga-ban, Portugáliában — kapcsolatot talált a 14. században csatlakozott paulinussá lett portugál remetékkel. Ez kettős családi szál volna Agoston felé! *Hieronymus* viszont, Pál remete első és egyetlen életírója nemcsak ilyen minőségben áll az oltáron. Lábánál a hozzászéldült oroszán a keleti anachoréta-életszentség vándormotívuma. Jeromos pedig évektől éltemeként Kalchis pusztájában, Szíriában. A mellverő kódarab kezében ugyancsak a penitencia remetei szimbóluma. Hozzáteve: mindkét szélső szent: Agoston is, Jeromos is egyházatya = teológus! Az anachorézis magas intellektuális szintet jelentett az antikvitásban is, a középkor második felében is. Nem véletlen, hogy a lechnici karthauziaktól örököltük a leggazdagabb latin nyelvű kódexirodalmat. Évente küldtek a nyomtatás feltalálása előtt külföldre könyvvásárló rendtagot. Hasonló érvényes a középkorvégi paulinusokra nálunk.) (Gondoljunk a bibliafordító Báthori Lászlóra, Gál remetére, s más pálos kódexírókra.)

A második emeleten, tehát az ívelt párkányrészekben ugyancsak szentek strázsálnak még. (Korabarokk oltárokon az ilyen görbület nem akadály a szobortartó funkcióknak.) Újhelyben a leckeoldali Szt. ONUPHRIUS érdekes összekötő szerepet jelent az evangéliumi oldali KERESZTELO szent. JÁNOS felé. 4. századi antik remete, aki viszont pachomiánus szerzetesközösségből vonult ki a sivatagba »vita solitaria«-t vállalni. Életéhez egyetlen forrás, a »VITAE PATRUM«, későantik, latinra fordított kollektív keleti monachus-irodalomnak. Egy identifikálhatatlan GREGORIOSZ a szerzője ennek a háromszoros keretes elbeszélésnek. (MIGNE: Patr. lat. tom. 73. col. 211—222.) A tébaiszi kolostorlakó sokat hallja asztali olvasás során az anachoréta ősöknek: Illés prófétának, Keresztelő Jánosnak az életformáját dicsérni. Mondjátok, — kérdi végre, — »fortior, an levior« a mi koinobita életkeretünk, mint amazoké, vagyis a remetéké? Bizony a miénk »levior«, mert nemcsak ételben, lakásban beteggondozásban vagyunk kényelmesebben biztosítva, hanem a monachus legkockázatosabb spirituális vállalkozásában, a »pugna cum diabolo«-ban is támaszunk a közös lelki iskola. Az anachoréta mellett kicsoda áll Istenen kívül? ONUPHRIUS ezek hallatára nekiindul a sivatagnak, míg el nem érkezik ahhoz a »kalübé«-hoz (= kalyiba = remetekunyhó), amelyben leendő tanítómesterét megtalálja. Így fogja majd egyszer őt is megtalálni magányában PAPHNUTIUS, az ő utóda és történetének — fiktív? — elbeszélője...

Ezért utalásszerű ONUPHRIUS alakja egy emelettel följebb KERESZTELO JÁNOS felé. Egyfajta »aszccenzus« ismétlődik itt időrendben megfordítva, értékrendileg sorbaállítva: Középutt a két nagy REMETE után jött ÁGOSTON, a paulinus közösség regulaszerzője; de az értékbeli emelkedés ott is »vita communis« keretéből a »vita solitaria« felé mutat. Főnt ONUPHRIUS a »vita communis«-ból indul tovább az időben régebbi, de »perfectior«, illetve »fortior« KERESZTELO JÁNOSI remeteség irányában.

Végül koronázó motívum a retabló ormán: MICHAEL Archangelus lángoló karddal ördögöt tiporva: jelezve a kereszténységben elkerülhetetlen »pugna cum diabolo«-t, melyet mások helyett az anachoréta végez el.

Lényegében tehát az *ujhelyi retabló* ikonológiája a monachális közösség és az anachorétizmus szintézisét viszi egyre följebb emeletenként. És semmi drámai pátoasz, BERNINI-fele extázis-teregetés nem érzik rajta. Halk meditáció a hangneme. Amilyen halk »kísérőzene« a leírt programszövegben emeletről-emeletre ismételve a remete-pálmaornamenssé stilizált motívumának újabb hangsúlyozása. Ez nem játékos »díszítő elem«, hanem szimbólum, akárcsak az antik és középkori ornamentika ...”

„... a retabló és tabernaculum »arculárius« munkáját is a lőcsei műhely vállalta, delineálta és kivitelezte ornamentális plasztikájával együtt. Igaz szokás volt a paulinusoknál is, más szerkezetekben is, hogy az »arculárius«-munkát és ebbe beletartozott az ornamentális faragás, — saját képzett operárius testvérek lássák el; csak a figurális plasztikát rendelik meg a városi »statuárius«-nál. Itt azonban az előzetes szerződés is, a leszállítás utáni nyugta is hangsúlyozza hogy »in toto et ex juxta Conventionem (sc. Dominus Joannes Georgius Stróczius praefatum altare) erexit et perfecit.« De a 600 rajnai Frt-ért sem 9 szobrot lehet csupán rendelni 1716-ban.”

86. A pálosok fekete ruhájukat 1342-ben cserélték fel fehérre. Esterházy Pál generális 1770-es kánoni vizitációja során kifogásolta az oltárképen látható fehér öltözéket. Bp. Egyetemi Könyvtár Kézirattára. Acta Paulin. Generalia. X. 672. 1.
87. *Aegidius* = *Szent Egyed*: athéni származású, Arles vidékén remete életet élt. A segítőszentek egyike, a szoptató anyák patrónusa. Mint apátot ábrázolják, pásztorbottal, lábainál szarvastehénnel, mert a legenda szerint a remeteségben egy szarvastehén táplálta. Wamba király vadászai a szarvas helyett a remetét sebeztek meg. Ezen a helyen alapították a saint-gillesi apátságot. Szent Egyedet és a szarvast ábrázolja a garamszentbenedeki bencés templom Kálvária oltárának egyik külső szárnyképe, Kolozsvári Tamás 1427-i műve. (Lásd: Radocsay Dénes: Gótikus festmények Magyarországon. Bp. 1963. c. műve; 9., 10. oldalait, és 5. sz. tábláját.)
Remete Szent Pál: az első keresztény remete. 234-ben született gazdag szülők gyermeke volt. 60 éven át élt remeteéletet a Thébai sivatagban. Általában mint remetét pálmalevelekbe öltözve ábrázolják, mellette egy — csórében kenyeret tartó — hollóval. A pálosok patrónusa.
Szent Ágoston: a négy nagy egyházatyja egyike; a pálosok életében és ábrázolásain elsősorban mint regulaszerző és játszik szerepet.
Szent Hieronimus-Jeromos: ugyancsak az egyházatyák egyike, fontos teológus, Szent Pál remete első életírója; lábánál a hozzászélidült oroszlán, kezében a penitenciázáshoz mellverő kődarab.
88. Zolnay László 60. jegyzetben idézett munkája, 36. 1.
89. Dr. Lévárdy Ferenc rekonstrukciós javaslata, melyért ezúton is köszönetet mondok.
90. Baranyai Béláné 45. jegyzetben idézett munkája, 208. 1.
91. Baranyai Béláné idézett munkája 226. 1.
92. Az oltár meglévő kompozíciójából az alábbiakat olvashatjuk ki: A szent remete halála pillanatában remetebárlangjának a nyílásában áll. Két oldalt pálmák (pálos szimbólumok), hátánál oroszlán, mely a sírját vájta.
A második emeleti magasságban angyalok viszik magukkal törekeny testét és ő felajánlja lelkét.

A főalak két oldalán két — valószínűleg pálos — szent szobra áll. Lehet, hogy az egyik Csepelényi György, a másik pedig Szent Henrik.

Az oltár középső részét növénykeretes pajzs kapcsolja a felsőhöz. A pajzs fölött sisakot, s magán a pajzson, jobb kezében széles pengéjű görbe kardot tartó férfi alakot láthatunk. A díszítő címer egyesek szerint az Alaghy család címere, viszont ez esetben ez az oltár korábbi (XVII. század első fele) lenne a főoltárnál, és a Mária-oltárnál. Szerző megállapítása szerint nem lehet sem az Alaghy, sem a Fálóczy, sem a Kőrösi család címere!

93. Az idézett leltár 359. oldalán.

94. Kampis Antal: A magyar művészet a XIX. századig. (Bp. 1968.) 149—150. l.

95. Szűz Mária szobra felett:

„Recessit Pastor noster
fons aquae vivae
ad cuius transitum sol obscuratus est.
Isaié 12.”

Szent János szobra felett:

„Pone me ut signaculum
super cor tuum.
Cant. 8. v. 6.”

Szent Joakim szobra felett:

„Ecce vidimus Eum non habentem speciem,
neque decorem.
Isaié.”

Szent Anna szobra felett: „Sustinui

Qui simul contristaretur et non fuit.”

Dr. Densz Géza sátoraljaúj helyi plébános úr 1971. április 16-i szíves közlése alapján, akinek ezért és mindennemű segítségéért ezúton mondok köszönetet.

96. Név nélkül: Sátoraljaúj hely a magyar végvárak egyik büszkesége. (Útikalauz Sátoraljaúj hely, 1932.) 46. l.

97. Idézett piarista háztörténet 68. és 76. l.

„P. Rector ad initium mensis Octobris cum pictoribus Budensibus Conventione inita curavit primum oratorium nostrum dein triclinium venuste pingi 126 florenis; posteriores solvit e communi Domus Cassa, priores vero pro singulari suo in Ordinem amore ac zelo suos dederat.”

„Sic porro, ne quidquam etiam, sive quoad commoditatem, sive quoad splendorem eiusdem deesse possit, id quod unum adhuc restebat, P. Rector . . . etiam curavit: videlicet Refectorii aestivi, cuius iam ante duos annos formicem ac parietes elegantissimis coloribus, ac picturis exornari curavit, imperfecta adhuc parte inferiore, hanc etiam hoc anno tabulis e duro ligno confectis, cum diversis exposituris ad altitudinem mediae circiter orgyae circacircum exponi fecit.”

98. Dr. Joó Tibor: A sátoraljaúj helyi pálos-stallumok. Művészet, 1972. 7. szám. 7—11.

99. Idézett háztörténet 107. l.

100. 1. Num de Petra hac . . . aquam poterim ejjicere? Moyses Num. cap. 20.

(Vajjon fogok-e tudni vizet fakasztani ebből a sziklából? Mózes. Numeri fejezet, 20.)

2. Haurietis aquam in gaudio de fontibus Salvatoris. Isaiás, Cap. 12.

(Örömmel fogtok meríteni vizet a Szabadító forrásaiból. Izaiás 12. fejezet.

3. Qui fecit omnia ipse est. Jeremias. (Olvashatatlan rész.)

(Aki maga teremtett mindeneket. Jeremiás . . .)

4. In terris visus est et cum hominibus conversatus est . . . (A név olvashatatlan, de az idézet Baruch próféta könyvének 3. fejezetéből való. = Megjelent a földön és az emberekkel társalgott.)

5. Ipse est . . . Deus . . . Ipse liberator et Salvator.

(Ő az Isten, Ő maga a megmentő és szabadító. Dániel. 6. fejezet, 27. vers.)

6. Ipse stabat inter myrtea et post eum equi . . . varii . . . et respondit. Zacharias Cap. 1. 10.

- (Mirtusfák között állott, mögötte különböző színű lovak és válaszolt. *Zakariás* 1. fejezet 10. vers.)
 Az összekötő tagon későbbi betűkkel:
 Isti sunt quos missit Dominus ut parambulent Terram.
 (Ezek azok, akiket küldött az Úr, hogy körüljárják a földet.)
7. *Credo in Deum Patrem Omnipotentem Creatorem coeli et terrae.*
 PetrVs et PaVLVs fiDeLes neC In Morte separati IpsI nos DoCVerVnt LegeM saLVatoris.
 (Hiszek a Mindenható Atyaistenben, Mennynek és földnek megteremtőjében.
Péter és Pál a hűségesek, a halálban sincsenek elválasztva.)
 A kép alján: Pau. Pa. Pintér signatura.
 8. *Et in Jesum Christum Filium eius unicum Dominum nostrum.*
 S. Andreas. A. P. P. Lebe.
 (És a Jézus Krisztusban, ő egy fiában, a mi Urunkban.
Szent András. A. P. P. Lebe = signatura.)
 9. *Qui conceptus est de Spirito Sancto, natus ex Maria Virginie.*
 S. Joannes.
 (Aki fogantatott Szentlélektől, született Szűz Máriától.
Szent János.)
 10. *Passus sub Pontio Pilato crucifixus, mortuus et sepultus.*
 S. Jacobus.
 (Kínozták — helyesebben: szenvedett — Pontius Pilátus alatt, keresztfeszítették, meghalt és eltemették.
Ifjabb Szent Jakab.)
 11. *Descendit ad inferios, tertia die resurrexit a mortuis.*
 S. Thomas.
 (Alászállt a holtak országába; harmadnapos halottaiból feltámadt.
Szent Tamás.)
 12. *Ascendit ad coelos, sedet ad dexteram Dei Patris Omnipotentis.*
 S. Jacobus Maior.
 (Fölment a mennybe, ül a mindenható Atya Isten jobbjára felől.
Idősebb Szent Jakab.)
 13. *Inde venturus est iudicare vivos et mortuos.*
 S. Philippus.
 (Onnét fog eljönni ítélni élőket és holtakat.
Szent Fülöp.)
 14. *Credo in Spiritum Sanctum.*
 S. Bartholomeus.
 (Hiszek a Szentlélekben.
Szent Bertalan.)
 15. *Sanctam Ecclesiam Catholicam, Sanctorum Communionem.*
 S. Matheus.
 (Hiszem a katolikus anyaszentegyházat, a szentek egységét.
Szent Máté.)
 16. *Remissionem peccatorum.*
 S. Simon.
 (Bűnök bocsánatát.
Szent Simon.)
 17. *Carnis resurrectionem.*
 S. Judas Taddeus.
 (Testnek föltámadását.
Szent Judás Tádé.)
 18. *Vitam aeternam.*
 S. Mathias.
 (És az örök életet.
Szent Mátyás.)
101. Szentgyörgyi András 1970. II. 5-i közlése alapján.
 102. Lásd Adám Iván idézett műveiben a 66. 1.-on közölt részt.

103. Szabó László: a sajlóádi pálos kolostor története. 1386—1786. (Debrecen, 1940.) 27. l.
104. Radocsay Dénes: A középkori Magyarország faszobrai. (Bp. 1967.) 150., 151., 152., 154., 196., 224. l.

TOVÁBBI IRODALOM:

- Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I—XII. (1890—97; 1913; 1941)
- Dr. Ormándy Miklós: A sátoraljaújhelyi r. kat. főgimnázium története. (1893/94. évi értesítő.)
- Bónisné Wallon Emma: Acta cassae parochorum. Egyházmegyék szerint besorolt iratok. Egri egyházmegye 1733—1799. (1—2. füzet.) (Bp. 1969.)
- Détsy Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? (Miskolc, 1966. Herman Ottó Múzeum Évkönyve. VI.)
- Dr. Fallenbüchl Ferenc: Az ágostonrendiek Magyarországon. (Bp. 1943.)
- Aggházy Mária: Adatok a pálosok XVIII. századi művészi tevékenységéhez. (Akadémiai Értesítő. 1936. évr. 103. l.-tól.)
- Dr. Baranyai Béláné: Adatok a XVIII. századi márianostrai pálosművészethez. (Művészettörténeti Értesítő 1957. évi évfolyam, 65—76. l.)
- Rados Jenő: Magyar Építészettörténet (Bp. 1961.)
- Fuxhoffer Damianus: Monasterológia. (Veszprém, 1803. javított és Czinár Mór által bővített kiadása: Pest, 1865.)
- Notitia topographica, politica, incltyi comitatus zempleniensis per Antonium Szirmay de Szirma. (Budaë, 1803.)
- J. Siebmacher's groses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn... (Nürnberg, 1893.) I—III. kötet.
- Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal (Pest, 1857—1862.) I—IX. kötetek

BEITRAG ZUR GESCHICHTE DES EHEMALIGEN
PAULINER-PIARISTENKLOSTERS MIT KIRCHE
UND EINRICHTUNGEN IN SÁTORALJAÚJHELY

(Auszug)

In Sátoraljaújhely, Deák Str. 14. ist eine der ältesten und verhältnismässig unversehrte Klosteranlage des Pauliner Ordens aus dem XIII. Jahrhundert zu finden. Leider ist dieses im Landesmasstab bedeutende Kunstdenkmal und seine reichen Einrichtungen so gut wie unbekannt. Schon seit dem XIV. Jahrhundert wird das Kloster in zahlreichen Urkunden erwähnt, darüber hinaus bezeugen Urkunden die Boden-, Weinberg- und Mühlen-gaben der Könige Béla IV., István V. und András III.

Die architektonische Lösung und zahlreiche Details sowohl der Kirche als auch des Klosters bestätigen den mittelalterlichen Ausbau, auch die späteren Um- und Anbauten können gut verfolgt und zeitlich begrenzt werden. Der Gebäudekomplex wurde nach der Auflösung des Pauliner Ordens 1786 am 5. Juli 1789 von den Piaristen übernommen.

Der Schutzheilige der Kirche war bei den Paulinern der Hl. Egyed, bei den Piaristen „der Schutzherr unserer Heimat“. Der Wechsel des Titelheiligen hatte in erster Linie die Umgestaltung der Altäre zur Folge. Die Veränderungen können Inventarverzeichnissen aus dem Jahre 1786 entnommen werden. 1786 umsäumten noch 11 Statuen das Bild des Hl. Egyed auf dem Hauptaltar, der zwischen 1716 und 1721 von dem Bildhauer János György Ströcius aus Lócse gebaut wurde, in vollem Masse die aus dem Mittelalter übernommene Tradition der hierarchischen Ordnung der Pauliner darstellend. Die Piaristen wiederum entfernten das Bild des Hl. Egyed vom Hauptaltar und hängten an seine Stelle das Bild des Hl. Josephs von Calasanza. 1804 wird ein Heiligenbild vom Marienaltar an die Stelle des Hl. Joseph-Bildes gebracht, später werden auch Statuen des Hl. Istváns und des Hl. Lászlós auf den Hauptaltar gestellt, während die Statuen aus der Pauliner Zeit verschwinden. 1786 wurden auf dem Altar des ersten Eremiten noch 9 grössere und 6 kleinere Statuen gezählt, jetzt sind nur noch 3 grössere und 3 kleinere dort zu sehen. Der linksseitige Marienaltar entsand zwischen 1733—1735, der Bildhauer János Güntzl aus Eperjes arbeitete 8 Statuen für den Altar, von denen nur 2 erhalten geblieben sind. Die 4 Steindenkmäler an der Südseite der Kirche werden Johann Anton Krauss zugeschrieben.

Besondere Aufmerksamkeit verdient das Chorgestühl — nach der Chronik 1716—1717 gefertigt — mit dem geschnitten, bemalten Dorsal, wo über 18 Chorstühlen 6 Propheten und die 12 Apostel miteinander korres-

pondieren. Der Prophetentext am Chorgestühl ist eine wortgetreue Wiedergabe aus der Vulgata, die Abschriften der Apostelbilder sind — den Traditionen des V—VI. Jahrhunderts folgend — dem Credo entnommen. Neben den Beziehungen zu den Ikonen sind die eigenartig figuralen, ornamentalen Zierate, die Volksmotive das eigentlich Interessante.

Das Gewölbe der Kirche ist mit wertvoller Stukkatur aus dem XVII. Jahrhundert geziert. Bemerkenswert ist das überraschend mächtige, mehrmals unterteilte Gesims. Der Remtner unter dem Turm weist in seinen Überresten gotische Gewölbe und Rippen auf. Vollständig erhalten sind das grosse gotische Fenster auf der Westseite des Turmes und das gotisch bezifferte Uhrenblatt mit der Jahreszal 1501.

Unter dem Nordfügel des Klosters sind zwei grössere Keller aus dem Mittelalter bekannt, es ist anzunehmen, dass sich dort weitere Kellerteile befinden. Die Erforschung des Entstehens des Egyed-Kultus, der Eigenartigkeiten und Zusammenhänge der Pauliner Bauten, der mittelalterlichen Überlieferungen und des reichhaltigen Materials aus dem Mittelalter sowie der verschwundenen wertvollen Figuren bietet neben der fälligen Ausgrabung und Restaurierung viele Aufgaben für den Forscher, bietet aber auch gleichzeitig ausgezeichnete Möglichkeiten, die erwähnten Werte breiteren Kreisen zugänglich zu machen.

Tibor Joó

A MISKOLCI VÁROSKÉP VÁLTOZÁSA

IFJ. HORVÁTH BÉLA

A város több mint 600 éves múlttal rendelkezik — ha a település közvetlen történetéből, a városalapítási megfontolásokból indulunk ki; — több ezer évesre tehető területén az emberi megtelepülés, amit a különböző maradványok és leletek is bizonyítanak. A történeti múlt építészeti emlékei mégsem váltak a városképben dominánssá és szerepük egy-egy térképezés, egyedi megjelenítés, és sziluett hatásban érvényesül. Nevezetesebb emlékek az Avasi műemléki komplexum, a Diósgyőri Vár, és a sziluett hatásokat érvényre juttató barokk templomtornyok.

Božena Němcová a XIX. században így ír Miskolc városképéről:

„Miskolcnak 25 000 lakosa van. Nagy kiterjedésű, de rendezetlenül épült város . . . A legtöbb épület földszintes, s ámbár kívülről tágasnak látszik, ha bent szétnéz az ember, bizony nincs semmi kényelem, semmi ízlés.” — „Az egyszerű emberek házai kicsinyek, tenyérynyi ablakocskákkal, ezeket egész éven át nem is nyitják ki, úgyhogy egy ilyen házikóba benyitva az ember orrát áporodott doh- és penészszag üti meg. Igazi rendetlenség a távolabb eső utcákban van, ahol a ‚pórnép’ lakik. Sárból döngölt nyomorúságos viskók ezek, parányi ablaknyílásokon sohasem sűt be a nap, a padlójuk döngölt föld, bútortatuk primitíven összerótt lóca és asztal . . . A kormos falak dísze néhány szentkép.” „Nyilvános parkok, vagy szórakozóhelyek sehol nincsenek. A miskolci ‚burgerek’ legközelebbi és legkedvesebb sétája a borospincékbe vezet . . .”¹

Egységes miskolci városképről már csak azért sem lehet beszélni, mert a felszabadulás után 11 település (Hejőcsaba, Görömböly, Szirma, Újdiósgyőr, Tapolca, Vasgyár, Diósgyőr, — Alsó-Hámor, Felső-Hámor, — Lillafüred, — Újmassa, Omassa —) alkotta a mai Miskolcot, amelyek sajátos, zömében falusias jellegű városszerkezeti; beépítési és városképi karakterűek voltak. A közigazgatási egyesítések egy része 1945. január 1-én lépett hatályba, később a város 1946-ban és 1950-ben újabb területeknek a városhoz való csatolásával egészült ki, ezek alkotják a ma Miskolcát. A 11 települési egység mindegyike saját központtal és az ellátást — az akkori viszonyok között biztosító — helyi központtal rendelkezett. A városszerkezet, helyesebben a településegységek ilyen szervezése rányomta a bélyegét az egyes

épületek és épületek egymás közötti kapcsolata alakulására is. 1950-ig egyéges, átfogó, a terület egészére érvényes gazdasági és térbeli tervek nem készültek. Miskolc és Diósgyőr (ősközség) rendelkezett egyes területeire szabályozási tervekkel, azok nagyrészt a központi és a lakóterületek szabályozását és a csekély építési tevékenység lokális problémáinak megoldását szolgálták. A feladatok tehát egyedi építési témák megoldására és nem átfogó rendezésre; a városszerkezet és az alapfokú intézményellátás tudományosan megalapozott fejlesztésére irányultak. A városkép változás és a várossá formálódás (a városodás és városiasodás együttesen) minden időben dialektikus folyamat, amely földrajzi, gazdasági, társadalmi, műszaki, (technológiai) szociológiai szemléletre vezethető vissza. A folyamat tehát a város egészét tekintve mozgásjelenségek sorozata és sohasem választható el azoktól a társadalmi feltételektől, amelyben a mozgás megvalósul.

A városnak helyi jelleget kölcsönzött a történeti emlékeken kívül a főbb útvonalak eklektikus architektúrája, amelynek nagyrésze a századfordulón a barokk városkép megszűnése révén alakult ki. Az eltűnt barokk architektúra nagyrészt provinciális barokk épületeket tartalmazott. Áldozatul esett a századforduló városkép váltásának több, egyébként fenntartásra érdemes olyan történeti objektum is, amelynek megtartása jelentős mértékben hozzájárulhatott volna a város arculatának szebbé tételéhez. A XIX. század végének miskolci városkép alakításait — a kor szellemének megfelelően — a keretes beépítés és a telek-spekuláció jellemezte. A szalagtelkes Miskolcon és a szomszédos (ma a közigazgatási területhez tartozó) településeken e (szalagtelkes) telekosztásra jellemző beépítés lehető legrosszabb formái, megoldási módozatai alakultak ki, amelyek elsősorban a Széchenyi utcai kéreg mögött fokozatos magassági, építészeti, műszaki és gazdasági értékcsökkenésben valósultak meg. Addig, amíg az egyéni tulajdonos oldaláról a telekspekuláció ezen legprimitívebbnek nevezhető módja egyre nagyobb „építési káoszt” eredményezett, a közösségnek sem lehetősége, sem módja nem volt ahhoz, hogy a városszerkezet változásának spontaneitását megakadályozza, és ezáltal új területeket tárjon fel. A területfeltárásnak közvetlen érdekeltsége sem állt fenn, mert újabb és újabb építési területek bekapcsolásának konkrét igénye nem is volt, miután az 1905—8-as évektől kezdve az építés üteme jelentős mértékben lelassult.

A két világháború között a város építési tevékenysége elenyésző mértékű, mindössze a családi házas építés említésre méltó; közintézmények, az alapfokú ellátást biztosító egységek, új ipari létesítmények nem épülnek. A megvalósított családi házak területenkint más-más minőségi osztályozással és felszereltséggel inkább együttesen, (területfelhasználásukat tekintve) mint önmagukban domináns részei a városképnek. Ezen időszak alatt megvalósított néhány bérház különösebb városképi hatást nem jelentett, ezek építészeti formálása az akkori idők magyarországi átlag színvonalát érte el, a városban elszórtan elhelyezkedve egységes, a városképet maradandóan változtató átfogó hatás helyett lokális, és a mikro városképre gyakorolt hatásukkal járultak hozzá a városkép szegényes formálásához. Ebben az időszakban fővárosi tervek szerint mindössze néhány létesítmény (Zene-konzervatórium, Posta) épült. Az épületek többségét helyi tervezők alkot-

ják, akik közül említésre méltó: — *Bloch Alfréd* és *Stimm Lajos*, — *Böhm Viktor*, — *Czókoly István*, — *Gulyás László*, — *Hevesi Lajos*, — *id. Horváth Béla*, — *dr. Kalas Imre*, — *Menner László*, — *Salgó Tibor*, — *Szeghalmy Bálint*.²

A felszabadulást követően 1949-ig a háborús károk helyreállítása folyt.

A háborús károk, amelyek Európa több városában jelentős veszteséget okoztak, Miskolcot sem kerülték el. Ez a városban a lakóépületekre vonatkoztatva a következőképpen alakult:

80—100%	kár ért	350 épületet
40— 80%	kár ért	250 épületet
10— 40%	kár ért	3000 épületet
5— 10%	kár ért	3660 épületet
5%	aluli kár ért	5400 épületet.

1949-ig helyreállított épületek száma 6459, mely számban az 5%-os aluli kárt szenvedett épületek nem szerepelnek.

A háborús lakóépületkár és épületveszteség olyan területet sújtott, amely nagyrészt földszintes családi házas beépítettségű lakóterület volt. Ennek következtében lényegében — az anyagi káron túlmenően — városképi értékek pusztulásához nem vezetett. Ugyanakkor az adott körülmények között nem is indíthatott el olyan rekonstrukciós és fejlesztési akciót, ami a nagyobb háborús károkat szenvedett európai városokat jellemzi.

Ezen időszak második felében megindult és intenzitásában fokozatosan erősödött az a tervezői tevékenység, amelynek révén egyre megalapozottabb várostervezési gyakorlat bontakozott ki. Ennek időszaka 1949—1964 között jelölhető meg. E munkával párhuzamosan már a konkrét építési tevékenység igénye is felmerül. 1949 óta a tervszerű előkészítés és elméletileg is megalapozott építési tevékenység mintegy versenyben van a konkrét építési feladatok megvalósításával. A nagyvolumenű építés kezdetei az újjáépítést követő időszakra vezethetők vissza; ennek keretében sor került a Tízeshonvéd utcán és a Selyemréten lakóépületek építésére, a Diósgyőri Tanulóváros megvalósítására, a Kilián Gimnázium építésére és megkezdődtek az Egyetemváros telepítésével összefüggő vizsgálatok is.

A felszabadulás utáni időszak általános várostervezése több konkrét álmóáshoz kapcsolódik. Ezek:

- 1949. évi ún. Weiner-féle általános terv,
- 1952. évi általános terv (350 000 lakosra),
- 1954. évi városkompozíciós terv,
- 1954. évi városgazdasági vizsgálatok,
- 1960 általános terv I. ütem,
- 1968 általános terv II. ütem,
- 1002/1970. (II. 3.) Korm. határozat Miskolc megyei jogú város általános rendelkezési tervének jóváhagyásáról.
- 1971. megyei településhálózat fejlesztési terv.

A tervműveletek készítése közben folyamatosan nagyrészt a MTESZ szervezésében városrendezési ankétok megrendezésére került sor. Így:

- 1957. november 29—30. A szebb Miskolcért,
- 1959. április 23—25. A korszerűbb Miskolcért,
- 1961. szept. 28—30. A kulturáltabb Miskolcért,
- 1968. május 23—25. A gazdaságosabb Miskolcért,
- 1971. május 24—27. Közmű Ankét: A közműellátás Borsod megyében és Miskolcon.

E tanácskozások több más rendezvény mellett hivatva voltak — többek között — a műszaki társadalom (értelmiség) és a város; tágabban a város egész lakossága véleményét felhasználva szélesebb alagra helyezni a városrendezési terveket, feltárva mindazokat a lehetőségeket és problémákat, amelyeket e bonyolult városalakzat a további fejlesztés során jelent.

Az elmúlt negyedszázad építési tevékenységében a stílusváltozások, az építészeti szemlélet és a technológia fejlődése következtében kijelölhető fő szakaszok:

- 1948—1950 az újjáépítés befejezése, az első korszerű létesítmények megvalósítása,
- 1951—1955 fontos nagy beruházások megkezdése, új lakóépület együttesek létrehozása az ún. szocialista realista stílus elterjedése,
- 1956—1959 a racionális építés kezdetei, kísérletezések, útkeresések,
- 1960—1963 a blokkos technológia térhódítása, a tömeges lakástermelés megkezdése,
- 1964—1968 a blokkos technológia kifejlődése, egyes egyedi létesítmények, felkészülés a házgyári technológia bevezetésére, az időszak végén divatos áramlatok átvétele,
- 1969-től a házgyári technológia alkalmazása.

A különböző építési periódusok minden bizonnyal csak az abban tevékenyen közreműködők számára jelentenek ilyen rövid lehatárolható szakaszokat. Történeti távlatban az eseménysorozatok jobban összemosódnak és kizárólag a nagyobb idő-intervallumok figyelembe vétele, elemzése és értékelése indokolt. A megjelölt időszakok nemcsak az építészeti és építési szemlélet területén jelölnek változást, hanem elválaszthatatlanul kapcsolódnak, mintegy függvényként e társadalmi, gazdasági fejlődés különböző periódusaihoz. Társadalmi és gazdasági fejlődésünk minden mozzanata szorosan kapcsolódik az építőipar munkájához. Ipari, mezőgazdasági, lakó- és középületeink, utaink, hídjaink és egyéb létesítményeink egyrészt társadalmunk gyorsuló ütemű fejlődésének anyagi-műszaki bázisát jelentik. Másrészt építészeti kialakításukban az jut kifejezésre, meddig jutott el társadalmunk a modern technika, a kollektív alkotás követelményeihez és anyagi lehetőségeinkhez igazodó — annak lényegét kifejezni képes — építőművészeti alkotókészségben.

Az tehát, hogy mi, hogyan, mennyiért, mennyi idő alatt épül nemcsak gazdasági és műszaki kérdés, hanem politikai kérdés is. Az e kérdésekre adandó válaszokban ugyanis a társadalmi rend, a politika értékelése, elismerése és kritikája is kifejezésre jut.

Nem mindegy, hogy a társadalmunk és gazdaságunk fejlődése során felmerülő, indokolt építési igényeket milyen áron, milyen ütemben, mekkora össztársadalmi erőfeszítés árán elégítjük ki. Szinte felmérhetetlen a tervező mérnökök és építészek felelőssége abban, hogy

terület- és iparfejlesztési politikánk,
építőipari műszaki fejlesztési politikánk

optimálisan igazodik-e hazánk adottságaihoz, illetve nemzetközi kapcsolatainkban a műszaki tervezés szakembereinek szerepe és felelőssége az építőipar fejlődésének gyorsításában, az építés hatékonyságának fokozásában; utóbbi tényezők hatása különösen az elmúlt 6—8 év során érvényesül.

E tanulmány melléklete felsorolja azokat a létesítményeket, amelyek a felszabadulás óta a városban megvalósultak. E tételes (egyedekre épülő) felsorolás mégsem ad képet azokról a tendenciákról — városképi hatásról — amit a megvalósult létesítmények összességükben jelentenek. Az időszak építési tevékenysége a területen jelentős mértékben szétszórta jelenik meg. Oka, hogy az építésre lehetőséget nyújtó szabadterületek kizárólag a települések és az egykor önálló szomszédsági egységek (közigazgatási egység) között álltak rendelkezésre, és hogy e munkálatok megkezdése idején a szanalási lehetőségek alig nyíltak meg. Az önálló közigazgatási egységek között megvalósított létesítmények így mintegy varratát képezik a ma Miskolcának, anélkül, hogy egységes városképekről, hangulatról beszélhetnénk. Az esetek többségében a megvalósult lakótelepi egységek sem azonos építészeti, műszaki, technológiai szemlélettel és viszonylag rövid idő alatt valósultak meg, hanem több ütemben, hosszabb időn át, gyakran tömbsűrítés révén tovább fejlődtek, többnyire a lakástermelés mennyiségi követelményei kielégítése érdekében és a rendelkezésre álló építési terület hiánya miatt. Különösen jó példája e szemléletnek a Győri kapu, ill. összekötő városrész és környéke, ahol tanulmányozhatóvá válik az elmúlt 25 év valamennyi építészeti törekvése és technológiai megoldása, így:

<i>Megnevezés:</i>	<i>az építés éve:</i>	<i>technológia:</i>
Kellner Sándor utca	1949—1950	hagyományos
Miklós u. — Órs u. között	1951—1952	hagyományos
Tátra u. — Torontáli u.	1951—1953	hagyományos
Győri kapu Dél — Gyula u. környéke	1951—1954	hagyományos
Ságvári u. Gyula u. és Rácz Á. u.	1953—1954	hagyományos
Gyula — és Ságvári u. között	1953—1954	hagyományos
Ságvári u. keleti oldala	1954—1955	hagyományos
Tízeshonvéd u.	1958—1959	hagyományos
Miklós u. és Órs u. tömbsűrítés	1961	hagyományos
József u. és Sallai u. között	1968	blokkos
Bulgárföld	1966—1970	blokkos és öntött
Győri kapu Dél	1968—1972	házgyári
Hoffmann Ottó u.	1969—1970	blokkos
Hunyadi u. — Petőfi u. között	1971—1972	házgyári
Bulgárföld Nyugat	1971—1972	házgyári
Gyopár u. Sallai u.	1972	házgyári

Hasonló a helyzet a Selyemréten, ahol — az elmondottak — a következőképpen alakultak:

<i>Megnevezés:</i>	<i>az építés éve:</i>	<i>technológia:</i>
Csontházak	1949—50	hagyományos
Selyemrét Észak A. 1.	1952—53	hagyományos
Selyemrét Észak A. 2.—B.	1952—53	hagyományos
Selyemrét Dél I—II.	1957—58	hagyományos
Selyemrét Észak A. 3. (Zielinszky u.)	1952—53	hagyományos
Selyemrét Dél III—IX.	1958—59	hagyományos
Baross Gábor u. III/1—III/3.	1958—60	hagyományos
Kőrösi Csoma Sándor utca V/1—V/2.	1958—60	vb. pilléres
Éder György utca	1961—63	hagyományos
Latabár utca VI/1—VI/3.	1958—60	hagyományos
Bajcsy-Zsilinszky út—Baross Gábor u. sarok	1962—64	öntött
Selyemrét Dél kocka (a—d)	1962—63	
Bajcsy-Zsilinszky u. csontházak közötti foghíj		blokkos
A—B—C	1963—64	hagyományos
Zamenhoff utca I.	1950—52	hagyományos
Zamenhoff utca II.	1958—60	hagyományos
Zamenhoff utca III.	1963—65	blokkos
József A. u. — Baross G. u. sarok	1959—60	hagyományos

E szakaszolások napjainkig kizárólag a Petneházy utcai, Szentpéteri kapui és Kilián Dél lakástelepítést kímélték meg. Következménye, hogy e lakótelepi egységek egységesebb városképi benyomást nyújtanak a többiekétől, ahol a vissza-visszatérő építés következtében a beépítési és városképi karakter egységessége nem figyelhető meg, lényegében a nőtt város benyomását keltik annak történetileg alig igazolható idején belül.

A városkép fejlődését új területek feltárása, vagy a meglévő területen a rekonstrukció, emeletráépítés és a városképjavítás (foghíjbeépítés) szolgálja. A város az elmúlt két és fél évtized során valamennyi lehetőséggel élt is.

A városképi hatást tekintve valamennyi lakóterület önálló elemként igényel.

Selyemrét: A kezdeti (1949) kisvárosi kétemeletes tömbépületek beépítése után a keretes és a zárt városi beépítéssel fejlődött tovább, majd szabadabb, ismét lakótelepszerű beépítési megoldások következtek, amelyeknek két záró eleme a Kőrösi Csoma Sándor és Baross utcának középmagas épülettel való lezárása. Az északi oldal lazább, belső területeivel meghittebb zöldterületi egységeket fejlesztett ki, míg a déli lakóterület zsúfoltabb beépítettségű. A területen belül alközpont jellegű terület nem alakult ki. Bontásra csak a József A. utca és a Baross utca mentén került sor.

Kun Béla utca szövetkezeti házak: (Kont-, Kinizsi utca) Egységes, egyidőben megvalósított, zárt, a lehetőségeken belül kellemesen formált beépítés. Szanálás mentes területen megvalósított lakásépítés.

Kun Béla utca: Merevebben kezelt lakóterület, ahol a terepadta lejtési lehetőségek és a városképi hangsúlyok elhelyezése és megoldásának részletei a merev kezelés következtében nehézkesekké vált. Egykor szanálás mentes terület.

Csabavezér út: Rekonstrukciós területen (földszintes falusias házak bontása után) új beépítés, különösebb városképi koncepció nélkül, lakótelepszerű beépítéssel, az épületegyüttes összhatása Tapolcáról Miskolc felé jövet különösen kedvezőtlen összbnyomást nyújt. (Tetők, kémények stb.)

Mikes Kelemen utca — és Dessewffy utca: Bérvilla jellegű kockaházas beépítés, ahol a tereplehetőségek kiaknázatlansága több zöldterületi és útvezetési egyenetlenséget mutat. A beépítésnek különösen jó színfoltja a Mikes Kelemen utca végében elhelyezett OTP-öröklakások. Oldottabb még az északi területek beépítése. Túlzottan merev és egyhangú a Dessewffy utcai sor, amely nem illeszkedik kellő mértékben a táji és terepadottságokhoz. Egykor gyümölcsös és szőlőterület.

Bacsó Béla út: A kockaházas beépítés jellegében idegen a városközponthoz közvetlenül csatlakozó terület leendő beépítési karakterétől. Új utcanyitás, illetve útbővítés révén feltárt terület; az eddig megvalósított létesítmények szanálást alig igényeltek.

Bajcsy-Zsilinszky utca: Az útvonal beépítését szolgáló több szakaszban kiépült lakóépületsor. Kevert városképi hatást nyújt, de építése idején viszonylag gyorsan pótolta az új út nyitása révén kialakult városképi megoldást. Nagyrészt egykori ipari terület felszámolása révén kialakult forgalmi út és a szomszédos terület felhasználása. A Kun Béla és Zamenhoff utca beépítésénél már oldottabb, kedvezőbb beépítés alakult ki.

Szentpéteri kapu: Az egyik legnagyobb tömeges lakásépítési terület, ahol a terepilleszkedés, alközpontszervezés és a vertikális hangsúlyok koncepcionálisan — a keleti területen — kedvezően alakultak, de nem mindenben biztosítják a kulturált emberi környezet elmélyült kialakítását.

Szeles utca: Kisebb, zárt lakóterületi egység, kedvező összhatásban, az egykori honvéd kórház szanált épületei helyén.

Széchenyi u. — Kossuth utca: A meglevő keretes, zárt beépítéshez szorosan illeszkedő beépítés, ahol elsősorban a városkép befejezésének és egységes hangulatának megőrzése volt kívánatos. Nagyrészt földszintes lakó- és irodaépületek felszámolásával kialakult építési területen.

Tízeshonvéd utca — Hoffmann Ottó utca: Egyrészt lakóterületszerűen, másrészt a meglevő épületekhez keretesen kapcsolódó beépítés, amelynek továbbfejlesztése az elkövetkezendő évek feladata. Egykor földszintes kisvárosi — helyenként falusias — beépítés szanálása révén valósult meg.

Győri kapu Észak: 16 ütemben megvalósított beépítés, amely nött város benyomását kelti változatos formai és városképi hatásokkal, helyenként kiegészítő és egységességre törekvő módon fogalmazva, összhatásában mégis szételő keletekzése jegyeit erősen magán viselő tendenciákkal. Egyike a legtipikusabb „varrat” területeknek Miskolc és Új-Diósgyőr között, nagyrészt mezőgazdasági művelési területen, az utóbbi években kisebb mérvű szanálással.

Győri kapu Dél: Egységes, merev beépítés, derékszöges rendszerben.

Önmagában zárt, és karakterisztikus megjelenéssel a Szinva irányában zöldterületi oldásra törekedve a Győri kapu felé túlzott zárttsággal. Alközpont és ellátási zóna szervezési törekvései korszerű elvekre épülnek. Szanálásos terület; helyén 1890—1955 között épült családi házas beépítést kellett felszámolni.

Tátra utca: Beépítetlen területen (kisebb) lakótelepi beépítési jelleggel megvalósított egységes hangulatú lakóterület.

Bulgárföld: A III. kerületi Tanács új épülete köré csoportosított jól szervezett lakóterületi egység, amelynek különösen a kereskedelmi és tanácsházi, valamint az ehhez kapcsolódó középmagas épületek valamennyi részletében kiérlelt megoldást nyújt, amely jól illeszkedik a második világháború alatt megkezdett, de a felszabadulás után befejezett 3×2 tömbhöz. Részben sanálásos terület; jelentősebb mértékben szabad terület felhasználásával. (Az elemzés a Bulgárföld keleti határterületre vonatkozik.)

Kilián Észak: Csaknem másfél évtizeden át megvalósított lakótelepi egység, ahol a beépítés karakterének változása folyamatos, nőtt város benyomását kelti, egymással szoros kontinuitásban. Egykor szabad területen. A beépítés jellegét kizárólag a változó városépítési és építészeti törekvések határozták meg.

Kilián Dél: Karakterisztikus, egységes hangulatú, az alközponti szerepkört célszerűen szervező kiegyensúlyozott lakóterületi egység. Az 1970—71. évi homlokzat-tatarozások következményeként létesítése idején gondosan komponált színdinamikáját elvesztette. Minimális sanálást igényelt a terület felszabadítása.

Pereces Vájariskola környéke: Egységes, az épületeket romantikus részletképzéssel és elemekkel tagolt a környezetbe jól illeszkedő, oldott lakóterület.

Diósgyőr Alközpont: A város nyugati bejárati kapujánál házigyári elemekből meglévő — nagyrészt falusias — épületek sanálásával felszabadított területen megvalósított, újszerűsége törekvő beépítés, a beépítés vonalának megválasztásában, de a környező dombokhoz vetrikálisan nem illeszkedő (alkalmazkodó) beépítés. Az egyes épületelemek egymás közötti kapcsolatában nem mentes formalista megnyilvánulásoktól, amely nagyrészt idegen is az alkalmazott technológia kötöttségeitől. A beépítés magasságának megválasztása a dombok adottságaihoz képest kedvezőtlen. A beépítés kiteljesülése csak a két magasház megvalósítása után érhető el.

Komlós tető: Egységes hangulatú, szervezett magánlakás építési egység, ahol az épületek illeszkedése a terephez a kijelölt intézményterületek teljes kifejlődése után hangulatos összbenyomást nyújt.

A foghíj-beépítések keretében a Felszabadítók útján, Patak utca, Széchenyi u. 21—23. sz., Dózsa György úton, Arany János utcán, Madarász Viktor utcán és a Papszeren megvalósított épületek (utóbbinál befejezetlenül) többnyire kedvezően befolyásolják a városkép alakulását. Ide sorolandó a több helyen eredménnyel megvalósított emeletráépítés, amelynek keretében a Szabadság téren, a Széchenyi u. 31. sz. alatt és a Rákóczi u. 14. számú épületen eredményes lakástermelés és városképjavítás történt. Saj-

nálatos, hogy e városképjavító tevékenység nagyobb mérvű kiaknázására nem került sor.

A város — kétségkívül — legegységesebb építészeti együttese a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem, amely méreteivel, építészeti igényességével rendkívül kedvező, kiegyensúlyozott és szép színtöltja a városnak. Tervező kollektívájának sikerült az épület egészét a kezdeti koncepcióban megtartani; annak ellenére, hogy 1951—1952-ben a tervek koncepciót és annak formai megjelenítését jelentős és megalapozatlan bírálat érte, az építési igény megfelelő ütemezésével, a homlokzatok burkolatának elhagyásával, majd az alkotás számára legkedvezőbb időpontban való befejezésével kiegyensúlyozott, ellenpontokra épülő, a természeti környezetbe illeszkedő épületegyüttest valósítottak meg. A zöldterületi részletek szépen megoldottak, és a képzőművészeti alkotásokkal együtt szervesen egészítik ki az építészeti koncepciót. Táj, domborzat, épületek, képzőművészeti alkotások, vízfelületek töretlen harmóniája tanulmányozható e területen.

A városkép változásának, kedvező eredményének tekinthetők azok az egyedi létesítmények, amelyek a város különböző pontjain meglévő épületekhez kapcsolódva, vagy új hangulatot teremtve a megnövekedett és megváltozott funkció kielégítését szolgálja. Ilyenek a Palóczy utcai művelődési létesítmények és a Megyei Tanács irodaházának bővítése, a Dózsa György úti EMÁSZ székház, a Petőfi tér és Kazinczy utca megjelenítését rendkívül előnyösen formáló Szénbányászati Tröszt székháza, az Állami Áruház, Vízügyi Igazgatóság, a Gyorsétterem, a városi Pártbizottság székháza.

Külön is meg kell említeni a Hősök terén megvalósított kiegészítő jellegű beépítéseket, a Nemzeti Bank emeletráépítését és a Posta toldaléképítkezéseit. A felsoroltak a Hősök tere keleti és nyugati térfala rendkívül előnyös továbbfejlődését szolgálták, egyben jó példa ez arra is, hogy viszonylag egyszerűbb anyagi eszközökkel hogyan lehet a funkcionális igényeket célszerűen kielégíteni, tovább fejlesztve és építve a város építészeti arculatát.

A felszabadulás utáni építési tevékenység nagymértékben szolgálta az ipart. Ennek keretében egyrészt új ipari létesítmények valósultak meg, másrészt meglévők rekonstrukciójára került sor. A város ipari jellegének hangsúlyozása és szerepköre új, vertikális hangsúlyokban is kifejezésre jut az ipari építészet területén. A DIGÉP (egykor DIMÁVAG, Könnyű- és Nehézszerzőgépgyár), az LKM, a Hejőcsabai Cement és Mészmű, Fonoda, Köztisztasági Vállalat és a VOLÁN Vállalat létesítményei, a Hűtőház elhelyezése és tömege környezetükkel együtt igen érdekes és szép városképi hatást és hangsúlyt képez. Beletartozik az elmondottakba az LKM Győri kapu felé néző 3 hűtőtornya és a Hejőcsabai Cement és Mészmű 4 silójával.

A felsoroltakon kívül az északkeleti és keleti iparterületen több létesítmény valósult meg. Ezek közül jelentőségénél fogva a December 4. Drótművek és a MÁV Járműjavító Üzem épületei szolgálták eredményesen a városkép fejlődését. Itt kell megemlékezni a MÁV ún. integra-domino üzemi épületeiről. A város nyugati ipari területeinek bejáratainál megvalósult új egészségügyi és hivatali épületek; üzemi létesítmények bár építészeti vonatkozásban nem kiemelkedő vertikális hangsúlyt képező alkotások, mégis

fontos társadalmi igényt elégítenek ki, mint használati tárgyak és egyre kedvezőbb összképet nyújtanak az ipari üzemek irányában és azok közvetlen környezetében.

A városbelsőben egyrészt műemlék helyreállítási, másrészt rekonstrukciós és városkép-javító tevékenységet egyidejűleg kielégített a Miskolci Nemzeti Színház bővítése ill. átépítése. Ennek keretében egyrészt zárttá és befejezetté vált a Déryné utcai utcakép, másrészt a Színház nyugati tűzfalának egykor telekspekulációs maradványai megszüntetésével lehetőség nyílt a színház funkciójának és a látogatók igényét is kielégítő külső és belső tércsoport városképi megoldására. Hasonló jellegű feladatnak tekinthető — bár léptékében lényegesen kisebb — a Sötétkapu és környéke rendezése, rekonstrukciója.

Ilyen és ehhez hasonló megoldások nagymértékben állnak még rendelkezésre, amelyek révén a városról alkotott megítélés előnyösen változtatható volna. Szólni kell itt néhány olyan városképjavító tevékenységről, mint a Bartók Béla tér, a Széchenyi u. 19. sz. és 56. sz. épületek kiemelkedően hivalkodó felépítményeinek eltávolítása.

A zöldterülethez kapcsolódó pihenő és üdülést szolgáló létesítmények közül kiemelkedő kvalitású a tapolcai Thermálfürdő, említésre méltók a Strand létesítményei. Korai volna — befejezés előtt — tapolcai Juno Szállót méltatni. Az Avasi Kilátó építészeti formálásával és megjelenítésével önmagában jól sikerült, izléses alkotás, de megoldatlan maradt a hozzá vezető út és így használati értéke a kívánatosnál alacsonyabb.

Jelentős és régvárt társadalmi igényt elégít ki a Népkerti Sportcsarnok, amelynek belső térképzései és funkciói kimagasló építészeti igényességről tanúskodnak. Az épület elhelyezésénél azonban sajátos módon csökkenteni kellett a Népkert amúgy is szűkös zöldterületét és az épület bejáratának magassági megválasztása, a terep és a padlóvonalak kijelölése, a külső városkép megjelenítését a Felszabadítók útja irányából nagymértékben mérsékli.

A város építészeti és városképi alakulásának szerves részét alkotják képzőművészeti alkotások az ún. mikro elemek és a kertészeti kultúra. Az elmúlt negyed század alatt jelentős mértékben megnövekedett a városban felállított és elhelyezett képzőművészeti alkotások száma. Történtek erőfeszítések a városkép fejlesztésére, s ennek keretében megjelent az 1/1960-as számú Tanácsrendelet, amelyet időközben hatályon kívül helyeztek. Több tanulmánytervben és koncepcionális javaslatban történt utalás és készültek intézkedési javaslatok a városképjavítás érdekében üzletportálok átépítésére (Széchenyi utca és a Belváros rekonstrukciója) stb. Ennek gyakorlati realizálásánál azonban átfogó végrehajtási akciókra nem került sor. Heilyenként egyedi megoldások készültek, korántsem olyan mennyiségben és mértékben, amilyen ütemben a város helyzete egyébként megkívánta volna. Az egyéb fontosabb építési feladatok elvonták a kapacitást e városképjavító és karbantartással, felújítással kapcsolandó tevékenységtől. Kertészeti kultúra; új építésként az Avas tetőn és a lakótelepeken valósult meg. A meglévő városi zöldterületek fenntartása érdekében is történtek jelentős erőfeszítések, de a városba áramlás üteme és ezzel egyidejűleg a meglévő

parkok védelme nem kis gondot okoz az illetékes szervezeteknek. Összefüggő zóldsávok telepítésére és kialakítására az LKM-től délre levő területen történtek kísérletek.³

E tanulmány teljességre nem törekedhet, mégsem hagyhat figyelmen kívül néhány a városképre pozitív és negatív tendenciát.

Minden város bemutatkozását a városba vezető útvonalak (városkapu) és a pályaudvar, a pályaudvar előtti tér alkotja. Előbbiek tervszerű rendezése megkezdődött, utóbbi csaknem változatlan maradt. Előnyös változás a szigetperonok korszerű megfogalmazása.

A városképváltozás kategóriájába nem sorolható ugyan, de mégis említést kell e helyen is tenni, hogy az elmúlt csaknem másfél évtizedben több eredményes belső tér valósult meg, ami a belsőépítészet és művelői tevékenységének térhódítását bizonyítja.

Az ötvenes évek közepétől egyre nagyobb igény a jó és izléses portál is. Változó intenzitással és kevésbé koncentráltan sortatarozással egybekötve történik az átépítés. Kevés még az izléses felirat a kirakatok környezetében és a fényreklámok számának növedési üteme, útvonaljellegű együttesként összehatásban való kezelésétől a városkép gyors frissítése várható.

Az elmúlt két év alatt gyors ütemben épültek garázsok, amelyek többnyire kedvezőtlen városképi velejárái a tömeges lakásépítés környezetének. Egyes helyeken korszerű anyagú előregyártott garázsok is megvalósultak, de önkéntelenül adódik a kérdés, hogy a város nagyságrendje mellett szabad-e jelentős területeket áldozni e célra? Az ellentmondás nyilvánvaló az emberi környezet kulturáltsága és az egyéni igényeket kielégítő, többnyire a közösség zöldterületei rovására biztosítható, az urbanizációs ártalmak forrását jelentő garázsboyokkal összefüggésben.

A városkép kulturáltságát a járdák és zöldterületek, a burkolt és művelt, valamint gondozatlan területek aránya jelentős mértékben képes kifejezésre juttatni. A múlt jelentős elmaradását e téren sem sikerült behozni, ami a gyalog közlekedő számára különösen esős időben jelent nehézséget.

Célszerű kezdeményezésként indult a nagyarányú kertszövetkezet szervezés, amelynek révén a lakosság napi pihenőterülete, jó környezete és regenerálódásának feltételei biztosíthatók. Az ilyen területeken megkezdődött építkezések városképi hatása nem nevezhető egyértelműen kiegyensúlyozottnak és a célt szolgálónak. Egyes területeken tartalmi és formai megnyilvánulásában közel állnak e létesítmények az engedély nélküli építkezések színvonalához.

A városok arcukat nappal és este más-más kompozíciós elvek befolyásolják. Említésre méltó még e helyen az épületek és emlékművek díszvilágítása. Kedvező benyomást nyújt a gör. keleti templom, a Palóczy utcai ref. templom és az ún. Mindszent-i templom világítása. Hiányos és az épület karakterét kellően ki nem emelő az Avasi műemlécsoport megvilágítása. A Megyei Pártbizottság, SZOT-székház, Állami Zeneiskola, a munkásmozgalmi emlékmű, a SZOT lillafüredi üdülője és a diósgyőri vár fényeffektusai újabban szép összbenyomást nyújtanak. A város páratlan városképi adottságai közé tartozik a déli tehermentesítő útról nyíló panoráma. A kép, ami a Vargahegyről kitárul, nappal és éjjel egyaránt páratlan értékű hazai

(talán európai) viszonylatban is. A legjobb kilátási ponton elhelyezett vendéglátó és idegenforgalmi létesítmény sok kedves percet szerezhetne az átutazó vendégeknek és a helyi látogatóknak egyaránt.

Miskolc a főváros után az ország legnagyobb városa, egyike azoknak a településeknek, amelyeknek a településhálózat fejlesztési terv szerint kiemelt felsőfokú szerepköre lesz. Vonzás-centruma jelenleg is a megye határain túlra terjed. Egyes meglevő intézményeinek vonzása napjainkban is túlnyúlik a megye határán, a kohászat és bányászat egyetlen egyetemi szintű felsőoktatási bázisa, amelyet fontos kutatóhelyek egészítenek ki. A város felsőfokú ellátó szerepköre dinamikusan fejlődik. Miskolc, mint középfokú központ 380—400 000 lakos ellátásáról gondoskodik, amiben szerepe van a megye hiányos város és településhálózatának is. A decentralizáció hatása révén azonban az ellátandó személyek száma nagymértékben csökken, vagyis a teljes kifejlődés után 315—325 000 lakos középfokú központja lesz, ami kisebb a jelenleginél. A város lakosszáma távlatban 240—250 000 fő között előirányzott, melynek elhelyezésére további műszaki, gazdasági és társadalmi erőfeszítés szükséges. Mindezek hatására és az építési tevékenység fokozottabb koncentrációja a városképi szerep és igény növekedése révén egy további átfogó városképfelújító-tevékenység várható.

Miskolc új és helyreállított létesítményei 1945—1970⁴

1. Szobrok, kutak, emléktáblák

1. Herman Ottó szobra (Medgyessy Ferenc)	I. ker. Múzeum előtt
2. Emléktábla a Széchenyi u. 40. sz. épület keleti homlokzatán	I. ker.
3. Emléktábla a Tanácsház tér 1. sz. alatt	I. ker.
4. Emléktábla Tanácsház tér 8. déli homlokzat	I. kerület
5. Emléktábla Tízeshonvéd u. 21—23. sz.	I. kerület
6. Emléktábla Szabadság tér 5.	I. kerület
7. Emléktábla Munkácsy u. 51.	I. kerület
8. Szovjet hősi emlékmű	I. kerület, Hősök tere
9. Petőfi Sándor szobra (Kocsis András)	I. kerület, Petőfi tér
10. Ülő nő lanttal	I. ker. Szentpéter kapui kórház
11. Bartók Béla emléktábla (Seres János)	I. ker. Bartók tér 1.
12. Emléktábla Széchenyi u. 101.	I. ker.
13. LKM emléktábla 1943. szept. 9. emlékére	III. ker.
14. Román hősi emlékmű	I. ker. Csabai kapu
15. Korsós nő szobra (Marosán László)	I. ker. Csabai kapu SZTK-rendelő
16. Szovjet hősi emlékmű	I. ker. Bartók tér
17. SZTK-rendelőintézet (Huszár Imre)	I. ker. Csabai kapu
18. Egressy Gábor szobra (Várady Sándor)	III. ker. Gózon Lajos u.
19. Ellenforradalmi mártírok emlékműve (Menner László)	III. ker. Tátra utcai tér
20. Lenin szobor (Kiss István)	III. Vasgyár, Lenin tér
21. Furulyázó fiú (Somogyi Árpád)	III. Kilián Dél, Iván u.—Benedek u.
22. SZTK-rendelőintézet tipponon fém dombormű (Megyeri Barnabás)	I. ker. Csabai kapu

23. Docensi lakás scrafittó (Durai Tibor)
24. Miklós utcai iskola (Laborcz Ferenc)
25. Tűzoltó laktanya dombormű (Gondos)
26. Tűzoltó laktanya lakóépület dombormű (Szőke Lajos)
27. Kilián Észak lakótelep bejárati ajtók feletti himeskö (Mattioni Eszter)
28. Anya gyermekével (Németh Mihály)
29. Vízbelépő leány (Varga Miklós)
30. Kun Béla utcai lakótelep fém dombormű (Medgyessy Ferenc)
31. Kandó Kálmán szobra (Antal Károly)
32. Anya gyermekével (Hálnágyi István)
33. Toldi (Grontner Jenő)
34. Parasztasszony (Kovács Ferenc)
35. 20 éve (szobor) (Makrisz Agamemnon)
36. Munkásmozgalmi emlékmű (Kerényi Jenő)
37. Fiatalok
38. Korsós lány (Varga Miklós)
39. Táncoló lány
40. Kun Béla úti iskola scrafittó (Kunt Ernő)
41. Petőfi portré (Borsos Miklós)
42. Déryné (Schaár Erzsébet)
43. Madarász Viktor utca lakóépület scrafittó (Z. Gács György)
44. Perecesi óvoda kerámia (Kiss Roáz Ilona)
45. Szentpéteri kórház. Botos fiú. (Laborcz Ferenc)
46. Szakszervezeti Székház
1. kerámia burkolat
2. lemezes domborítás
47. Kétalakos szobor kúttal
48. Miskolci Nemzeti Színház
1. Társalgó, id. Lendvay Márton szobra (Palotai Gyula)
2. Társalgó, Egressy Gábor szobra (Hajdú Sándor)
3. Társalgó, Laborfalvy Lenke (Halmaji István)
4. Társalgó, Latabár Endre (ifj. Szabó István)
5. Társalgó, Kántorné Engelhardt Anna (Vass Károly)
6. Társalgó, Szerdahelyi Kálmán (Somogyi Árpád)
7. Főlépcsőház dombormű (Kovács Ferenc)
8. Társalgó, Déryné megérkezése Miskolcra (Csabai Kálmán)
49. MSZMP Városi Bizottság
1. Lemezdombormű
2. Freskó (Vati József)
50. 400 fős leánykollégium előtti zöldterület. Fekvő nő (Nagy István)
51. Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem
1. Álló nő, dombormű (Pátzai Pál)
2. építőiparos férfi, dombormű (Medgyessy Ferenc)
3. Álló férfi, dombormű (Borsos Miklós)
4. Ülő nő és férfi könyvvel, dombormű (Ferenczy Béni)
- I. ker. Csabai kapu
III. kerület
I. ker. Dózsa György út
I. ker. Dózsa György út
- III. ker. Kilián lakótelep
II. ker. Tapolca park
II. ker. Tapolca park
- II. ker. Vöröshadsereg út
I. ker. Tiszai pályaudvar
I. ker. MÁV-rendelő előtt
I. ker. Fazekas u. 8. (Ált. Iskola)
I. ker. Bajcsy-Zs. u. (Petőfi Kollégium előtt)
I. ker. SZMT-székház előtt
I. ker. Népkert
III. ker. Kilián Dél Könyves K. u.
III. ker. Ady Műv. Ház előtt
III. ker. Papírgyár előtt
I. ker. Kun Béla u.
I. ker. Petőfi Kollégiumban
I. ker. Színház udvar
I. ker. Madarász Viktor utca
III. ker. Pereces
I. ker. Szentpéteri kapu
I. ker. Magyar—Szovjet Barátság tere
- I. ker. Felszabadítók útja
I. ker. Déryné u. 1.
- I. ker. Petőfi utca 1—3.
- I. ker. Palóczy utca
- II. ker. Egyetemváros
E/1. Koll. homlokzat
E/2. Koll. homlokzat
E/3. Koll. homlokzat
E/5. Koll. homlokzat

5. Fa alatt álló nő, dombormű (Wilt Tibor)
 6. Két bányász térdelve, dombormű (Tar István)
 7. Labdázók, kerámia falikép (Majoros János)
 8. Pihenők, kerámia falikép (Majoros János)
 9. Gépész-kohász kompozíció, kerámia falikép (Csehkovszky Árpád)
 10. Csendélet, kerámia falikép (Csehkovszky Árpád)
 11. Körzós kéz, alu. öntvény (Kerényi Jenő)
 12. Menny, gipsz plasztika (Berczeller Dezső)
13. Fekvő nő, körplasztika (Kucs Béla)
 14. Beszélgetők, márvány mozaik (Barcsai Jenő)
 15. Gépész-kohász-bányász kompozíció, márványba vésett grafika (Hincz Gyula)
 16. Disputa, gobelin (Domanovszky Endre)
 17. Dr. Sályi István, olaj táblakép (Csabai Kálmán)
 18. Dr. Zámbo János, olaj táblakép (Csabai Kálmán)
 19. Bányász alak, bronz szobor (Markup Béla)
 20. Kohász alak, bronz szobor (Markup Béla)
 21. Pattantyús Imre bronz mellsz. (Markup Béla)
 22. Hermann Emil bronz mellsz. (Markup Béla)
 23. dr. Czoper Ernő bronz mellsz. (Markup Béla)
 24. Kerpely Antal bronz mellsz. (Markup Béla)
 25. Széki János bronz mellsz. (Markup Béla)
 26. Szentistványi Gyula bronz mellsz. (Markup Béla)
 27. Litschauer Lajos bronz mellsz. (Markup Béla)
 28. Cséti Ottó bronz mellsz. (Markup Béla)
 29. Zsigmondi Vilmos bronz mellsz. (Markup Béla)
52. LKM
 1. Üzemben és irodaházak belső terében
2. Kohászati Múzeumban
 Szobrok:
 Nagy Géza: Fazola Henrik
 Andrássy Kurta János: Fazola Frigyes
 Cs. Kaltenbach István: Kohász
 Cotel Ernő fejszobra
 Fakits: XIX. sz-i hengerész
 Festmények:
 Klaudinyi László: A Diósgyőri Nagyolvasztó építése
 Lukovszki László: Kohászat
 Lukovszki László: Brigádgyűlés
 Miklóssy Márta: Kohászat
 Papp Gyula: Győztes műszak a nagykalapácsnál
 Moritz S.: Kovácsműhely
 Koszkol Jenő: Zólyom
 Anton Hölcz: Diósgyőri hengerde
 A Diósgyőri Gyár madártávlati képe 1896-ban
53. Szökökút
 54. Figurális kompozíció (Seress János)
 55. Mozaik (Vetrozó) úttörők felvonulása
 56. Madarak (Scholz Erik)
 57. Ady Művelődési Ház előcsarnok (Vati József)
 58. Mozaik Kilián Dél iskola belső udvar (Rác András)
 59. TBC-gondozó belső udvar figura (Andrássy Kurta János)
- E/6. Koll. homlokzat
 E/1. Koll. előcsarnok
 E/3. Koll. előcsarnok
 E/4. Koll. homlokzat
 C/2. ép. műhelycsarnok
 C/2. ép. műhelycsarnok
 C/2. ép. műhelybejárat
 A/1. ép. előcsarnok mennyezet
 A/1. ép. előtti park
 Könyvtár előcsarnok
 VII. ea. falán
 Rektori tanácsterem
 Rektori Hivatal
 Rektori Hivatal
 C/1. fsz.
 C/1. fsz.
 C/1. I. em.
 C/1. I. em.
 C 1. életnagyság
 C/1. II. em.
 C/1. III. em.
 A 4. fsz.
 A/4. fsz.
 A/4. fsz.
 A/4. fsz.
 III. kerület
 (Felmérés még nem történt meg)
- I. ker., István tér
 I. ker., Selyemrét Ált. Iskola
 II. ker., Kilián Dél Ált. Iskola
 III. ker. Kilián Dél lakótelep végfalakon
 III. ker.
 III. ker.
 III. ker.

2. Városképjavítás, műemlékvédelem

1. Újmassa (Őskohó)	III. ker., Újmassa
2. Diósgyőri vár	III. ker.
3. Avasi református templom	I. ker., Papszer
4. Sötétkapu, Rákóczi u. 1.	I. ker., Rákóczi u. 1.
5. Herman Ottó Múzeum	I. ker., Papszer
6. Bárczy kastély Gárdonyi Múvelődési Ház	II. ker.
7. Tízeshonvéd u. 23. sz.	I. ker.
8. Hősök tere 1.	I. ker.
9. Csabavezér u. 68. sz.	II. ker.
10. Tanácsház tér 5.	I. ker.
11. Tanácsház tér 7.	I. ker.
12. Tanácsház tér 13.	I. ker.
13. Szabó Lajos u. 5.	I. ker.
14. Szemere u. 14.	I. ker.
15. Görögkeleti templom	I. ker.
16. Rákóczi u. 2.	I. ker.
17. Rákóczi u. 4.	I. ker.
18. Rákóczi u. 14.	I. ker.
19. Széchenyi u. 2.	I. ker.
20. Széchenyi u. 12.	I. ker.
21. Széchenyi u. 38.	I. ker.
22. Széchenyi u. 40.	I. ker.
23. Hunyadi u. 6. sz.	I. ker.
24. Hunyadi u. 8.	I. ker.
25. Hunyadi u. 10.	I. ker.

3. Lakótelepek és lakóépületek

1. Kilián észak lakótelep	III. kerület
1. „F” épület (1—2)	
2. „O” épület (0—3)	
3. „I” épület (1—14)	
4. „H” épület (1—7)	
5. „J + K” épület	
6. „M” épület (1—4)	
7. „N” épület	
8. „P” épület	
9. „Q” épület (1—3)	
10. E épület (1—3)	
11. Mü épület (1—4)	
12. G épület	
2. Kilián dél lakótelep	III. kerület
1. IV. a—i	
2. I. a—c	
3. II. a—c	
4. III. a—c	
5. V. a—f	
6. VI. a—a	
7. VII. a—a	
8. VIII. a—l	
9. IX. a—c	
10. X. a—c	
11. XI. a—c	
12. XII. a—c	
13. XIII. a—e	

14. XIV. a—e
 15. XV. a—c
 16. XVI.
3. Pereces III. kerület
 1. G I—VI.
 2. A—F
4. Papírgyári 21 lakás III. kerület
 5. Papírgyári 8 lakás (Hegyalja út) III. kerület
 6. Kilián észak III. kerület
 Vájár-, Aknász- Bányamécs utcai bányász házak
7. Pereces III. kerület
 Csábi-, Petőfalvi-, Jószerencse-, Karaj úti bányász házak
8. Hegyalja út III. kerület
 Erdész házak
9. Berekalja III. kerület
 Erdő-, Karinthy F-, Endrődi S. utca kőműves házak
10. Táncsics tér 4—6. lakóépületek III. kerület
 11. Lankás úti családi házak III. kerület
 12. Bánfolyás, Tömörkényi út III. kerület
 13. Bulgárföld III. kerület
 1. a—b—c épületek
 2. 6 db öntött ház
 3. 12 db sávház
14. Marx Károly út III. kerület
 1. I—IV (kocka)
 2. 1 db (sáv)
15. Táttra u. — Torontáli utca III. kerület
 1. I—III.
 2. IV. és VII.
 3. A₁₋₂ és A₃₋₄
 4. V. és VI.
 5. VIII.
 6. IX.
 7. B.
16. Győri kapu és összekötő városrész III. kerület
 1. I—III. Rác Á. u. 28—44.
 2. A₁ és A₂ Miklós u. 2—6. Őrs u. 1—5.
 3. B₁—B₃ Győri kapu 66., 74., 82.
 4. A—B. Győri kapu 68—72. és 76—80.
 5. IX. Miklós u. 8.
 6. X. Rác Á. u. 33—35.
 7. XI. Rác Á. u. 29—31.
 8. XII. Őrs u. 7.
 9. A—B. Gyula utca 28—52.
 10. I₁—I₂ Ságvári és Oprendek u.
 11. 1—2—3. Győri kapu 37—39., Géza utca 2—4.,
 Barbai F. u. 6—8.
 12. Sz. Gyula u. 12—14.
 13. I—III. Győri kapu 36—52.
 14. IV—V. Ságvári u. 13—15.
 Gyula u. 16—18.
 15. VI—VIII. Rác Á. u. 1—17.
 16. Báthori és Rác Á. úti 2 db 4 szekciós ép.
 17. Győri kapu házigyári épületek
 A₁—A₁₀
 B₁—B₃
 C₁—C₅
 D₁—D₈

18. Miklós — Örs utca családi házak	III. kerület
19. Győri kapu József utca	III. kerület
1. 2 db 4 szekciós ép.	
2. 2 db 3 szekciós ép.	
20. Tízeshonvéd u. és Kilián Gy. u.	I. kerület
21. Tízeshonvéd utca és Kellner Sándor utca
(A felszabadulás után épített első állami lakóépület
Miskolcon)	I. kerület
22. Hoffman Ottó u.	I. kerület
1. 3 db sávház	
2. 1 db kockaház	
23. Hoffman Ottó u. blokkos lakóépület	I. kerület
17. Belváros	
1. Papszer — Mélyvölgy sarok lakóépület	I. kerület
2. Széchenyi utca 2. emeletráépítés	I. kerület
3. Dayka Gábor utca EMÁSZ lakóépület	I. kerület
4. Szabó Lajos utca EMÁSZ lakóépület	I. kerület
5. Dózsa György út Tűzoltó lakóépület	I. kerület
6. Patak u. 6. lakóépület	I. kerület
7. Széchenyi u. 11—13. lakóépület	I. kerület
8. Kossuth és Patak u. lakóépületek	I. kerület
9. Rákóczi u. 1. sz. lakóépület	I. kerület
10. Széchenyi u. 21—23. lakóépület	I. kerület
11. Széchenyi u. 31. emeletráépítés	I. kerület
12. Borsvezér u. — Malinovszkij u. sarok, 15 lakás	I. kerület
13. Borsvezér u. foghíj, 15 lakás	I. kerület
14. Arany János u. 2. TOTÓ—LOTTÓ lakóépület	I. kerület
15. Madarász Viktor utcai lakóépület	I. kerület
16. Kazinczy utcai lakóépület	I. kerület
17. Felszabadítók u. 6—8. lakóépület	I. kerület
18. Felszabadítók u. 14. OTP-öröklakás	I. kerület
19. Felszabadítók u. 20—22. lakóépület	I. kerület
20. Horváth Lajos utca pénzügyőri lakások	I. kerület
21. Kun Béla utca EMÁSZ lakóépület	I. kerület
22. Kun Béla utca VÍZIG lakóépület	I. kerület
23. Bajcsy-Zs. u. magasház	I. kerület
24. Bajcsy-Zs. u. 33 lakás	I. kerület
25. Kont-Kinizsi u. szöv. lakások 1—11 épület	I. kerület
26. Bajcsy-Zs. u.	I. kerület
1. A. tömb	
2. B. tömb	
3. C. tömb	
4. ADBEC tömb	
17. Bacsó Béla úti társasházak	I. kerület
18. Petőfi u. 20 lakás	I. kerület
18. Szeles utca lakóépületek	I. kerület
19. Selyemrét	I. kerület
1. B ₁ —B ₄ kockaházak	
2. Kun Béla úti kockaházak 2 db	
3. Zamenhoff utca sávházak 2 db	
4. V ₁ —V ₅ épületek	
5. IV ₁ —IV ₃ épületek	
6. III ₁ —III ₃ épületek	
7. A ₁ —A ₂ —A ₃ —A ₄ épület	
8. B épület	
9. VI ₁ —VI ₅ épület	
10. I—II épület	
11. III—IX. épület	

12. X. épület Kőrösi Cs. utca
 13. XI/1—XI/3 épület
 14. X. épület Éder Gy. utca
 15. 1—4 számú épület
 16. A—B—C épület
 17. a — a épület
 18. Bajcsy-Zs. — Baross Gábor
 utca sarok lakóépület
 19. Baross G. u. saroktömb I. kerület
 20. Lillafüredi 24 lakás III. kerület
 21. Avas
 1. Mikes Kelemen utca 24., 26., 28. OTP-lakások I. kerület
 2. Dessewffy utca I₁—I₆ lakóépületek I. kerület
 3. Dessewffy utca egyetemi lakóépület I. kerület
 4. Hűtőházi lakás Dessewffy utca I. kerület
 5. Vízügyi lakóépület Dessewffy utca I. kerület
 6. Mikes Kelemen utca kockaházak I. kerület
 6 db lakóépület
 7. Benke utca MÁV-bérház I. kerület
 22. és környéke
 1. Budai utca Bányász lakóépület I. kerület
 2. Csabai kapu docensi lakóépület I. kerület
 3. Szabadságharc utca egyetemi lakóépület I. kerület
 4. Csabai kapu Bottyán János u. sarok I. kerület
 5. Csabai kapu 3 db tanácsi lakóépület I. kerület
 6. Csabai kapu 2 db kockaház I. kerület
 7. Derkovits utcai lakóépület I. kerület
 8. Kun B.—Petneházy utcai lakóépületek II. kerület
 1. A—C épületek
 2. D épület
 3. F—G—H—I épületek
 4. K₁—K₅ épület
 5. N épület
 9. Csabai kapu pedagógus épület I. kerület
 10. Cementgyári lakások Ágoston és Világ utca II. kerület
 11. Bónis telep kőműves házak II. kerület
 12. Rektori lakóépület Egyetemváros II. kerület
 13. Vanczák és Csabavezér utca II. kerület
 1. 7 db sávház
 2. 2 db OTP-öröklakás
 23. Vízművek és Fürdő Vállalat tapolcai lakóépületei II. kerület
 Koltói Anna utca
 24. Vörösmarty utca házgyári lakóépület I. kerület
 25. Tatra utcai blokkos épületek 4 db III. kerület
 26. Szentpéteri kapu I. kerület
 1. 3 × 2 + 5 középmagas épület
 2. 3 × 3 kockaépület
 3. 3 × 3 sávház
 4. 2 db lakóépület 1951—52.
 5. foghíjbeépítés a 4-es tétel közé
 6. magasház
 7. 4 + 4 kockaépület
 8. 9 db sávház
 9. 8 db sávház
 10. 2 db orvosi lakás
 27. MÁV telepi kockaház I. kerület

4. Igazgatási épületek

1. MSZMP Megyei Bizottság	I. kerület
2. MSZMP Városi Bizottság	I. kerület
3. BAZ Megye Tanácsa irodaház Palóczy utca	I. kerület
4. SZOT-székház Magyar—Szovjet Barátság tere	I. kerület
5. Megyei Rendőr-főkapitányság Zsolcai kapu	I. kerület
6. III. ker. Tanácsháza	III. kerület
7. Tűzoltó Parancsnokság Dózsa György út	I. kerület
8. Pénzügyőri Parancsnokság Horváth Lajos utca	I. kerület
9. MHS-székház Rákóczi utca	I. kerület
10. Vízügyi Igazgatóság Vörösmarty utca 73.	I. kerület
11. Közúti Igazgatóság Győri kapu	I. kerület
12. Mérleghitelesítő Állomás Szeles utca	I. kerület

5. Irodaházak

1. ÉMÁSZ-iroda, Patak utca	I. kerület
2. ÉMÁSZ-iroda, Dózsa György út	I. kerület
3. BAEV és MBB irodaház, Magyar—Szovjet Barátság tere	I. kerület
4. Észak-magyarországi AEV és MTV irodaház, Zsigmondi u. 2.	I. kerület
5. Sajtóház Bajcsy-Zs. út 13.	I. kerület
6. Megyei Tervező Iroda Bajcsy-Zs. út 13/a.	I. kerület
7. LKM II. iroda	III. kerület
8. LKM Tervező Iroda és Fejlesztési Főoszt.	III. kerület
9. LKM Irodaház	III. kerület
10. Borsodi Szénbányászati Tröszt	I. kerület
11. Diósgyőri Gépgyár irodaház	III. kerület
12. Tüzeléstechnikai Kutató Intézet	II. kerület
13. MEZŐBER Szemere utca	I. kerület
14. Miskolci Építőipari Vállalat József A. u. 44.	I. kerület
15. Megyei Építőipari Váll. József A. u. 59.	I. kerület
16. Miskolci Mélyépítő Váll. József A. u. 49 — Partizán u. 2. sz.	I. kerület
17. Közúti Építőipari Vállalat iroda József A. u. 49.	I. kerület
18. Köztisztasági Vállalat iroda József A. u. 65	I. kerület
19. 3. sz. AKÖV József A. u. 72.	I. kerület
20. KISZÖV irodaház Csabai kapu 44.	II. kerület
21. VEGYTERV irodaház Egyetemváros	II. kerület
22. Számítástechnikai és Ügyvitelgépítő Vállalat	II. kerület
23. EMÁSZ körzeti irodaház Csabavezér út	II. kerület
24. MÁV Járóműjavító irodaház	I. kerület
25. Nehézszerszámgép-gyár irodaháza	III. kerület
26. Fonoda iroda	I. kerület
27. 16. sz. Autójavító Vállalat iroda Zsolcai kapu 9—11.	I. kerület
28. Hűtőipari Vállalat irodaház	I. kerület

6. Oktatási létesítmények

1. Nehézipari Műszaki Egyetem	II. kerület
1. Rektori Hivatal és főépület	
2. Rajztermi, tanszéki, és laboratóriumi épületek	
3. Kohászati tanulószárny	
4. A/II. előadó	

5. Bányászati szárny	
6. Műhelycsarnok	
7. Könyvtár	
8. E ₁ —E ₆ kollégium	
9. Kollégium magasház	
10. Étterem és konyha	
2. Kilián György Gimnázium Kiss tábornok u. 45.	III. kerület
3. Bláthy Ottó Villamosipari Technikum
Kun Béla u. 7.	I. kerület
4. Ipari Szakközépiskolák	
1. sz. Ipari Szakközépiskola Rácz A. u. 54—58.	III. kerület
2. sz. Ipari Szakközépiskola Palóczy u. 3.	I. kerület
3. sz. Ipari Szakközépiskola Latabár E. u. 1.	I. kerület
5. Vájár Iskola Percesen 104. sz. MTH-tanintézet	III. kerület
6. MTH 114. sz. tanintézet Kilián Dél	III. kerület
7. MTH 116. sz. tanintézet Diósgyőrvasgyár Téglagyár u.	III. kerület
8. MTH 100. sz. tanintézet	III. kerület
9. Gábor Áron Kohóipari Technikum	III. kerület
10. Általános iskolák	
5. sz. Ált. Isk. József A. u. 48.	I. kerület
6. sz. Ált. Isk. Fazekas u. 8. sz.	I. kerület
8. sz. Ált. Isk. Éder György u. 1. (Selyemrét)	I. kerület
10. sz. Ált. Isk. Katowice u.	I. kerület
12. sz. Ált. Isk. Kun Béla u. 21.	I. kerület
14. sz. Ált. Isk. Iskola tér (Martin telep)	I. kerület
15. sz. Ált. Isk. Szirma	II. kerület
18. sz. Ált. Isk. Kabar u. 12. (bővítés)	III. kerület
22. sz. Ált. Isk. Kassai u.	I. kerület
25. sz. Ált. Isk. Hámor, Losonci u. 64.	III. kerület
27. sz. Ált. Isk. Szeretet u. 5.	II. kerület
28. sz. Ált. Isk. Görömböly, Jáhn Ferenc u.	II. kerület
29. sz. Ált. Isk. Miskolc-Tapolca Győri u. 3.	II. kerület
30. sz. Ált. Isk. Ságvári u. 17.	III. kerület
32. sz. Ált. Isk. Miklós u. 15.	III. kerület
34. sz. Ált. Isk. Könyves Kálmán u. 2.	III. kerület
35. sz. Ált. Isk. Kilián Észak, Lumumba u. 1.	III. kerület
36. sz. Ált. Isk. Sas u. 15.	III. kerület
37. sz. Ált. Isk. Szilágyi Dezső u. 53.	I. kerület
38. sz. Ált. Isk. Perces. Kara József u. 9.	III. kerület
39. sz. Ált. Isk. Bulgárföld	III. kerület
40. sz. Ált. Isk. Győri kapu	III. kerület
2. sz. Kisegítő Iskola Károly u.	III. kerület

7. Gyermekgondozási épületek

1. Bacsó Béla u. óvoda	I. kerület
2. Selyemrét u. 38. óvoda	I. kerület
3. Bulgárföld óvoda	III. kerület
4. Győri kapu óvoda	III. kerület
5. Kilián Dél	
1. Gagarin u. 50. óvoda	III. kerület
2. Könyves K. u. 34. óvoda	III. kerület
6. Kacsóh Pongrácz u. 8. (Kilián Észak) óvoda	III. kerület
7. Jókai u. óvoda	I. kerület
8. Csabavezér u. sarok óvoda rekonstrukció	II. kerület
9. „Heim Pál” bölcsőde Kassai u. 19.	I. kerület
10. Módszertani bölcsőde Selyemrét u. 38.	I. kerület

11. Kilián északi bölcsőde Kacsóh Pongrácz u.	III. kerület
12. Kilián déli I. bölcsőde Könyves Kálmán u. 31.	III. kerület
13. Kilián déli II. bölcsőde Lorántffy Zs. u. 28.	III. kerület

8. Kollégiumok

1. Petőfi Sándor Fiúkollégium Bajcsy-Zs. u. 33.	I. kerület
2. Központi Leánykollégium Palóczy u. 1.	I. kerület
3. Kohóipari Kollégium Kiss tábornok u. 32.	III. kerület

9. Művelődési és kulturális intézmények

1. Rónai Sándor Művelődési Ház
Magyar—Szovjet Barátság tér	I. kerület
2. Ady Endre Művelődési Ház Kurucz u. 23.	III. kerület
3. Miskolci Nemzeti Színház Déryné u. 1.	I. kerület
4. Miskolci Galéria Déryné u. 5.	I. kerület
5. Miskolci Képtár Kossuth u. 13.	I. kerület
6. Sportsarnok (Népkert) Felszabadítók útja	I. kerület
7. Herman Ottó Emlékház Lillafüred, Erzsébet sétány 3.	III. kerület
8. Papírgyár Kultúrház	III. kerület
9. Fáklya mozi rekonstrukció	I. kerület
10. Művész Klub Déryné u. 5.	I. kerület
11. Ifjúsági Ház Győri kapu	III. kerület
12. Úttörő Ház Győri kapu	III. kerület

10. Egészségügyi létesítmények

1. SZTK rendelőintézet Csabai kapu 13.	I. kerület
2. Szentpéteri kapu kórház	I. kerület
1. lakóépület	
2. nővér sz.	
3. garage	
4. műhely	
5. raktár	
6. rehabilitációs műhely	
7. orthopédia	
8. trafó	
9. kapusfülke	
10. ideg-, eime	
11. kollégium	
12. virágház	
13. öltözők	
14. úszómedence	
15. kazánház	
16. kp. épület	
17. nővériskola	
18. sebészeti pavilon	
19. belgyógyászati pavilon	
20. nőgyógyászati pavilon	
21. konyha	
22. kultúrépület	
23. gyermek pavilon	
24. mosoda	

25. prospektúra	
26. állatház	
27. teniszpálya	
28. röplabdapálya	
29. futballpálya	
30. széntároló	
3. Tüdőkórház Csabai kapu	II. kerület
4. Gózon Lajos u. rendelő	III. kerület
5. Pázsit u. rendelő	I. kerület
6. Tapolcai orvosi rendelő	II. kerület
7. Petőfi u. Mentóállomás	I. kerület
8. Állategészségügyi Intézet	I. kerület
9. Vasgyári rendelőintézet Kerpely Antal u. 1.	III. kerület
10. MÁV rendelőintézet Bajcsy Zsilinszky út 41.	I. kerület
11. Percses szülőotthon	III. kerület
12. Szociális otthon Szentpéteri kapu	I. kerület
13. Fogtechnikai laboratórium Battyán János u.	I. kerület
14. Semmelweis Kórház rekonstrukció	I. kerület
1. Belgyógyászat	
2. Nővérszállás	
15. Gyógyszertári központ Kazinczy utca	I. kerület

11. Sport és szabadidő létesítmények

1. Sportcsarnok (Népkert) Felszabadítók útja
(Szerepel a 9. Művelődési létesítményeknél is)	I. kerület
2. DVTK sportpálya lelátó	III. kerület
3. Népkert rekonstrukció	I. kerület
4. I. István tér szökőkút	I. kerület
5. Tapolca strandfürdő	II. kerület
6. Tapolca barlangfürdő	II. kerület
7. Tapolca thermálfürdő (tavi)	II. kerület
8. Diósgyőr strand rekonstrukció	III. kerület
9. Avas kilátó és TV torony eszpresszó	I. kerület
10. Augusztus 20 fürdő rekonstrukció	I. kerület
11. Csanyik KISZ-iskola és tábor	III. kerület
12. Tapolca Camping	II. kerület
13. Szinva forrás	III. kerület
14. Avas feljáró lépcső és zöldterület rekonstrukció	I. kerület
15. Tapolca csónakkikötő	II. kerület

12. Kereskedelmi és vendéglátó létesítmények. Munkásszállók

1. BÁÉV Munkásszálló Selyemrét	I. kerület
2. MÁV Munkásszálló Zója tér	I. kerület
3. ÉÁÉV Munkásszálló Lórántffy Zsuzsanna u. 20.	III. kerület
4. „Lidó” Szálloda Tapolca	II. kerület
5. „Juno” Szálloda Tapolca	II. kerület
6. 902. ABC Áruház Kandó K. u.
(Miskolci Élelm. K. V.)	III. kerület
7. 905. sz. ABC Áruház Egyetemváros
(Miskolci Élelm. K. V.)	II. kerület
8. 907. ABC Áruház Bónis-telep
(Miskolci Élelm. K. V.)	II. kerület

9. Szuperett Hoffman Ottó u.
(Miskolc és Vidéke ÁFÉSZ)	I. kerület
10. ABC Áruház Szentpéteri kapu
(Miskolc és Vidéke ÁFÉSZ)	I. kerület
11. Otthon étterem Könyves K. u. 4.
(Miskolci Vendéglátóipari V.)	III. kerület
12. Kisvadász Étterem Győri utca
(Miskolci Vendéglátóipari V.)	II. kerület
13. Vadászkiert étterem Lillafüred
(Miskolci Vendéglátóipari V.)	III. kerület
14. Gyors étterem és Delikates csemegebolt
Zsolcai kapu 1.
(Bükkvidéki Vendégl. V.)	I. kerület
15. Hámori étterem Kiss e. u. 4. sz.
(Bükkvidéki Vendégl. V.)	III. kerület
16. Vegyesiparcikk Bolt Kandó K. u. 13.
(Borsodi Iparcikk Kisk. V.)	III. kerület
17. Rádió-műszaki bolt Széchenyi u. 56.
(Borsodi Iparcikk Kisk. V.)	I. kerület
18. Rádió—TV Szalon Széchenyi u. 36.
(Borsodi Iparcikk Kisk. V.)	I. kerület
19. Ajándékbolt Széchenyi u. 40.
(Borsodi Iparcikk Kisk. V.)	I. kerület
20. Porcelán és üvegbolt Széchenyi u. 56.
(Borsodi Iparcikk Kisk. V.)	I. kerület
21. Centrum Áruház Széchenyi u. 111.	I. kerület
22. Royal Divatház Széchenyi u. 60.
(Borsodi Ruházati Kisk. V.)	I. kerület
23. Gólya Áruház Széchenyi u. 103.
(Borsodi Ruházati Kisk. V.)	I. kerület
24. Merinó Méteráru Bolt Széchenyi u. 89.
(Borsodi Ruházati Kisk. V.)	I. kerület
25. Alabárdos Étterem Avas	I. kerület
26. Törpe Söröző Avas	I. kerület
27. Borozó Avas	I. kerület
28. Ságvári telep, üzletház	III. kerület
29. Katowice Étterem Szentpéteri kapu	I. kerület
30. Avas Szálloda rekonstrukció	I. kerület
31. Tapolca Tejcsárda	II. kerület
32. Bulgárföld kereskedelmi és vendéglátó egység	III. kerület
33. Lakótelepek üzletpavilonjai	
1. Selyemrét	I. kerület
2. Kilián Dél	III. kerület
3. Kilián Észak	III. kerület
4. Szentpéteri kapu	I. kerület
5. Győri kapu	III. kerület
6. Bajcsy Zsilinszky út	I. kerület
34. ABC Áruház Csabavezér u.	II. kerület
35. Jereván Bár Széchenyi u. 1.	I. kerület
36. Avas Kávéház Kazinczy utca	I. kerület
37. Drink Bár Kazinczy utca	I. kerület
38. Roráriusz Cukrászda Széchenyi u. 5.	I. kerület
39. Tungstram Bolt Széchenyi u. 8.	I. kerület
40. OFOTÉRT Áruház Széchenyi u. 27.	I. kerület
41. Könyvesbolt	
1. Széchenyi u. 33. sz.	I. kerület
2. Széchenyi u. 54. sz.	I. kerület
42. Szőnyi Terem	I. kerület

13. Közlekedési és hírközlési létesítmények

1. Központi Posta Hősök tere	I. kerület
2. Búza téri töltőállomás	I. kerület
3. ÁFIT szervíz és töltőállomás Hejőcsaba	II. kerület
4. XVI. Autójavító Zsolcai kapu	I. kerület
5. Búza téri autóbusz pályaudvarok	I. kerület
1. városi	
2. távolsági	
6. Tiszai Pályaudvar aluljáró és fedett peronok	I. kerület
7. Selyemréti aluljáró	I. kerület
8. Martintelepi közúti hidak	I—II. kerület
9. Hejőcsabai aluljáró	II. kerület
10. Sajó híd, Zsolcai kapu — József A. u.	I. kerület
11. Csabai kapu — Felszabadítók útja átépítése	I. kerület
12. Szentpéteri kapu — Kazinczy u. átépítése	I. kerület
13. Széchenyi u. rekonstrukció	I. kerület
14. Tapolcai autótűt	II. kerület
15. Déli tehermentesítő út	II—III. kerület
16. Szinva-parti kerékpárút	I—III. kerület
17. Bajcsy Zsilinszky út megnyitása	I. kerület
18. Kun Béla út rekonstrukció	I—II. kerület
19. Szentpéteri kapu autóbusz végállomás	I. kerület
20. Postaigazgatóság bővítés Hősök tere	I. kerület
21. Schell Töltőállomás Zsolcai kapu	I. kerület
22. MÁV-öltöző, mosdó	I. kerület
23. Integra—Dominó MÁV	I. kerület
24. III. Ker. Postahivatal	III. kerület
25. Kettős vágányú villamos	I—III. kerület
26. Egyenirányító állomás Arany János utca	I. kerület
27. Tatárdombi villamos	III. kerület
28. ÉPFU telep	I. kerület
29. MKV telep (épül)	I. kerület
30. Autóközlekedési Vállalat telep	I. kerület

14. Kommunális létesítmények

1. Köztisztasági Vállalat telepe József A. u.	I. kerület
2. EMÁSZ keleti trafó	I. kerület
3. EMÁSZ Dózsa György úti transzformátorház	I. kerület
4. EMÁSZ nyugati trafó	I. kerület
5. OVIT állomás (részben üzemi rendeltetéssel)	III. kerület
6. MÁV trafó	I. kerület
7. Vízmű gépház Tapolca	II. kerület
8. Szennyvízáttemelő (Bónis telep)	II. kerület
9. Göröghegyi tároló medence	III. kerület
10. Avasi tároló	I. kerület
11. EMÁSZ trafó és üzemviteli iroda Patak utca	I. kerület
12. EMÁSZ trafó Rákóczi utca	I. kerület
13. MIK irodaépület Dózsa György út	I. kerület
14. Kertészeti Vállalat üvegházak és telep	I. kerület
15. TIGÁZ telep Bessenyei út	I. kerület
16. Kazánházak	
1. Vörösmarty utca	I. kerület
2. Bulgár föld	III. kerület
3. Kilián Dél	III. kerület
4. Műgyetem	II. kerület

17. Ravatalozó, vasgyári temető	III. kerület
18. Házasságkötő terem Petőfi utca	I. kerület
19. Lillafüred Rádió Stúdió	III. kerület
20. Szinva mederrendezés	I—III. kerület
21. Piac	III. kerület
22. Piac Bessenyei út	I. kerület

15. Ipari, üzemi épületek

1. Fonoda	I. kerület
2. Hűtőház	I. kerület
3. Papírgyár kazánház	III. kerület
4. Kriptongyár	III. kerület
5. HCM	III. kerület
1. Mészmű	
2. Cementmű	
3. Kőbánya trafó	
6. Hejőcsaba régi mészmű	II. kerület
7. Miskolci Üvegyár rekonstrukció	III. kerület
8. MÁV gépjavitó	I. kerület
9. Tejüzem	III. kerület
10. Kenyérgyár	III. kerület
11. Fűrészüzem (Ládi telep)	III. kerület
12. BÁÉV telep	I. kerület
13. ÉÁÉV telep	III. kerület
14. Lyukóbánya bányászati telep létesítményei	III. kerület
15. Pereces akna	III. kerület
16. Pereces völgy bányászati telep	III. kerület
17. Nehézszerszámgépgyár	III. kerület
18. Borsodi Nyomda (Zsolcai kapu)	I. kerület
19. Vasnagykereskedelmi Vállalat raktár	I. kerület
20. Ruházati és Cipőnagyker. raktár és iroda	I. kerület
21. Szikvízüzem Partizán utca	I. kerület
22. Édesipari Gyár	III. kerület
23. December 4. Drótművek	I. kerület
1. Acélhuzalgári csarnok	
2. TVK csarnok	
3. Hűtőtorony	
4. Szociális épület	
5. Huzaltároló csarnok	
24. LKM.	III. kerület
1. Ércelőkészítőmű, vörösiszapmű	
2. 50 m ³ -es kísérleti kohó	
3. 700 m ³ -es nagyolvasztó	
4. Koksztároló és osztályozó	
5. Elektromos gáztisztító	
6. Salakgranuláló	
7. Salaktéglagyár	
8. Lenin turbofűvők	
9. Nagyolvasztói szoc. épület és irodaház	
10. Martinacélmű rekonstrukció, korszerűsítés	
11. 180 t-s buktatós kemence	
12. Martinacélmű szoc. épület és irodaház	
13. Elektroacélmű fejlesztése, korszerűsítése	
14. Elektroacélműben új kemencék	
15. II. Elektroacélmű	
16. Elektroacélmű szoc. épület és irodaház	
17. Durvahengermű bővítése (fejlesztése)	

18. Durvahengermű rekonstrukció
 19. Durvahengermű szoc. épület, irodaház
 20. Bugacsiszolómű
 21. Középhengermű
 22. Középhengermű szoc. épület és irodaház
 23. Finomhengermű bővítése, korszerűsítése
 24. Finomhengermű szoc. épület és irodaház
 25. Nemesacélhengermű
 26. Nemesacélhengermű szoc. épület és irodaház
 27. Acélöntöde fejlesztése, korszerűsítése
 28. Acélöntöde homokház
 29. Acélöntöde szoc. épület és irodaház
 30. Vasöntöde fejlesztése, korszerűsítése
 31. Vasöntöde szoc. ép. és irodaház
 32. Kovácmű fejlesztése, korszerűsítése
 33. Kovácmű szoc. ép. és irodaház
 34. Nemesacélkovácmű fejlesztése, korszerűsítése
 35. Nemesacélkovácmű szoc. ép. és irodaház
 36. Csavargár fejlesztése, korszerűsítése
 37. Csavargár szoc. ép. és irodaház
 38. Húzó-Hőkezelőmű fejlesztése, korszerűsítése
 39. Húzó-Hőkezelőmű szoc. ép. és irodaház
 40. Tűzállótéglagyár fejlesztése, korszerűsítése
 41. Tűzállótéglagyár szilikatéglagyár
 42. Tűzállótéglagyár szoc. ép. és irodaház
 43. Dolomitzugorítómű
 44. Dolomítbánya fejlesztése, korszerűsítése
 45. Mész-kőbánya fejlesztése, korszerűsítése
 46. Sajó-vízmű
 47. Hűtővíz-rendszer rekonstrukció
 48. Hűtőtornyok
 49. Földgáz-fogadó állomás
 50. Földgáz bevezetés
 51. Oxigéngyár
 52. Turbókompresszor épület berendezéssel
 53. Vill. energia elosztó központ kábelalagutakkal
 54. Hulladék hő hasznosítás
 55. Városi távhő
 56. Vágányhálózat
 57. Közutak
 58. Vasúti szállítóeszközök korszerűsítése
 59. Közúti szállítóeszközök korszerűsítése
 60. Autógarázs
 61. Járműjavító
 62. Kokillamegmunkáló
 63. Öntecshántoló
 64. Gép és Vill. karbantartó szoc. ép. és irodaház
 65. Épületkarbantartó szoc. ép. és irodaház
 66. I. Központi irodaház bővítése, korszerűsítése
 67. II. Központi irodaház
 68. III. Központi irodaház
 69. IV. Központi irodaház
 70. Tervező Iroda
 71. Üzemi étkezdék
 72. Lenin tér építése
 73. Kohászati Múzeumok létesítése
25. Digép III. kerület
1. Szerszámedzői öltöző, mosdó

2. Központi szertár, raktár
3. Nagy-Hivatalház I. telep
4. Fűtőház
5. F. G. H-csarnok nyugati bővítése
6. Szennyvízderítő telep
7. Laboratórium
8. Rugóüzemi öltöző, mosdó
9. Festőüzem (Protó üzem csarnok)
10. 1000 személyes konyha
11. Kábelgyártó üzem
12. Garage
13. H-szerelde és megmunkáló üzem
14. Tanműhely
15. Nagy-Hivatalház III. telep
16. Üzemfenntartási épület
17. Faminta raktár
18. I-műhelycsarnok
19. Rugóanyagraktár
20. VII-es tároló
21. Revélenítő üzem
22. Szerszámedző üzem
23. Sajtoló-forgácsoló központi csarnok
24. Sajtoló-forgácsoló irodaépület
25. Szivattyú próbaállomás
26. Központi raktár
27. Porta és mérlegház
28. Battéria üzem
29. Kompresszor gépház
30. Vasúti kerékpárgyártó üzem B-csarnok
31. 50/1500 távbeszélő alközpont
32. Készáruraktár
33. Vegyesgépgyártó csarnok és iroda
34. Műszaki ház
35. Kevertgáztüzelés bevezetése
36. Melegüzemek földgáz ellátás bevezetése
37. Transzformátorház
38. F-jelű szociális épület
39. Kovácsüzemi csarnok délnyugati bővítése
40. Homokoló üzem
26. Miskolci Cementáruipari Vállalat rekonstrukció I. kerület
27. Fűszért tranzitóraktár I. kerület
28. Görömbölyi Téglagyár II. kerület
29. Borsod megyei Mezőgazdasági Gépjavító Vállalat I. kerület
(Bessenyei út)
30. Tűzép telep I. kerület
31. Országos Földtani Kutató és Fúró Vállalat I. kerület
(József Attila utca)
32. Chinoin III. kerület
33. Kemenceépítő Vállalat III. kerület

JEGYZETEK

1. *Bozena Němcová*: Miskolci levelei (1851). Miskolc, 1963. 12—13.
2. Felszabadulás előtti időszak irodalma (időrendben):
Építészeink minősítése. Szabadság 1897. 33. sz.
Lippay Béla: A fővárosi főmérnöki állás betöltéséhez
Ellenzék, 1905. 25. sz.

- Hogyan működik a mérnöki hivatal?
 Ellenzék, 1911. nov. 25.
Ungár Mór: Nyílt levél dr. Hoványi Kornél ügyvéd úrhoz
 Reggeli Hírlap 1928. 18.
Hevesi Lajos: A városi mérnöki hivatal új vezetőjének feladatai.
 Reggeli Hírlap 1933. X. 4.
Ungár Mór: Milyen kvalitásokkal rendelkeznek a mérnöki hivatal új vezetője?
 I. Reggeli Hírlap 1933. febr. 21.
Ungár Mór: Milyen kvalitásokkal rendelkeznek a mérnöki hivatal új vezetője?
 II. Reggeli Hírlap, 1933. febr. 23.
Ungár Mór: Milyen kvalitásokkal rendelkeznek a mérnöki hivatal új vezetője?
 III. Reggeli Hírlap 1933. febr. 24.
Ungár Mór: Milyen kvalitásokkal rendelkeznek a mérnöki hivatal új vezetője?
 IV. Reggeli Hírlap 1933. febr. 25.
3. 1945—1971-ig terjedő időszak
 Megalakult a város építészeti szaktanácsa
 Miskolci Hírlap 1946. 249. sz.
 Miskolc. 1958.
 Új város épül, Miskolc 1945—1975
 kiállítás felszabadulásunk 15. évfordulójára
 Miskolc, 1960.
 Vitanap Miskolc belvárosának rendezéséről
 Északmagyarország, 1960. febr. 10.
Ifj. Horváth Béla—Marjalaki Kiss Lajos—Valentini Károly:
 Miskolc. Bp. 1962.
 EM Miskolci Tervező Vállalat 1962—1966.
ifj. Horváth Béla: A lakásépítés Miskolcon. I—VI.
 A Borsodi Műszaki és Ipargazdasági Élet 1957—1962. évi számából
Csanády László: A Szentpéteri kapui Kórház jelentősége a kórházi épületállomány
 fejlődésében. HOMK. 6. sz. 1964. július
ifj. Horváth Béla: Miskolc lakáspolitikai céltanulmánya. Budapest, 1964.
ifj. Horváth Béla: Miskolc oktatási létesítményei
 Borsodi Műszaki és Ipargazdasági Élet 1965. 3—4. és 1966. 1. sz.
 EM. Miskolci Tervező vállalat 1962—1966.
 Borsodi Műszaki és Ipargazdasági Élet XII. évf. 1—2. sz.
Balla Demeter: Miskolc (Képes album. 1967)
 Az EM. Miskolci Tervező Vállalat kamara kiállítása 67.
 július 1—július 12.
 Műszaki Tervezés 1968. 6. szám
 ÉVM Építészeti és Építésfelügyeleti Főosztály
 Épületlátogatás 1970. október 8—9.
 Észak-Magyarországi Állami Építőipari Vállalat Bp. 1970.
 Magyar Építőipar 1971. 11—12. sz. 617—678.
Nagy Ernő—Zsidai József:
 A Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtára Miskolc 1971.
4. Teljességre törekvő közlés. Lezárva 1971. december 31-én.

DAS MISKOLCER STADTBILD VERÄNDERT SICH (Auszug)

Miskolc verfügt seit mehr als 600 Jahren über Stadtrechte. Die städtischen Baudenkmäler der historischen Vergangenheit dominieren trotz dessen nicht im Stadtbild. Die wenigen Objekte kommen in einer Platzgestaltung oder in der Silhouettenwirkung des Stadt zur Geltung (Baudenkmal-Komplex vom Avas, die Burg von Diósgyőr, barocke Kirchtürme).

Von einem einheitlichen Stadtbild kann nicht die Rede sein, weil seit 1950 elf vormals selbständige Siedlungen das Miskolc von heute bilden. (Hejőcsaba, Görömböly, Szirma, Újdiósgyőr, Tapolca, Vasgyár, Diósgyőr, Alsó-Felső-Hámor-Lillafüred, Újmassa, Ómassa), die im wesentlichen dörflichen Charakters waren. Die elf Siedlungseinheiten verfügten alle über eigene Zentren und lokale Versorgungszentren. Das Stadtgefüge oder richtiger die Organisation der Siedlungseinheiten drückte den einzelnen Gebäuden und den Verbindungen der Gebäude seinen Stempel auf. Bis 1950 wurden keine einheitlichen, umfassenden und für das ganze Gebiet gültigen Wirtschafts- und Bebauungspläne hergestellt. Ausser den historischen Denkmälern verließ die eklektische Architektur der Hauptverkehrsstrassen, die zum grossen Teil um die Jahrhundertwende durch das Erlöschen des barocken Stadtbildes entstand, der Stadt ihren örtlichen Charakter.

Die Bautätigkeit zwischen den beiden Weltkriegen war in der Stadt gering, nur der Bau der Einfamilienhäuser ist erwähnenswert. Gesellschaftsbauten, primäre Versorgungseinheiten, neue Industrieobjekte wurden nicht bzw. kaum gebaut. Die Studie analysiert die verschiedenen Bautendenzen, die Flächenbenutzung und zählt die ansässigen Projektanten auf, die in dieser Zeit Bautätigkeit ansübten. Sie gibt eine Zusammenfassung der Verwüstungen des Zweiten Weltkrieges und schildert die Erlebnisse des Wiederaufbaus. Eingehend erläutert sie die Anfertigung der Generalbebauungspläne und jene Beratungen, die der Begründung der Generalbebauungspläne in gesellschaftlicher und wissenschaftlicher Hinsicht dienten. Die Bautätigkeit der vergangenen 25 Jahre kann aus verschiedenen Gründen in 6 Abschnitte gegliedert werden, die Studie zeigt die Zusammenhänge zwischen Gebietsnutzung, Technologie und städtebaulichen Bestrebungen auf.

Dem städtebaulichen Charakter entsprechend bewertet der Autor die Veränderung des Stadtbildes in den einzelnen Bezirken und gibt dann eine

umfassende Analyse der Zusammenhänge zwischen den verschiedenen Bauten und dem Stadtbild.

Eine Anlage zur Studie bildet das Verzeichnis der zwischen 1945 und 1970 neu errichteten oder wiederhergestellten Bauten. Die als Skizze und Ausgangspunkt diesbezüglicher Forschungen zu betrachtende Studie wird durch eine kurze Zusammenfassung ergänzt.

Béla Horváth jun.

LATIN NYELVŰ KOMÉDIA 1720-BÓL A MISKOLCI LEVÉLTÁRBAN

(*Voluptas a deluso adolescente delusa*)

Magyarországon – mint köztudott – a hivatásos világi színjátszás csak a XVIII. század végén indult meg. A közönség színi igényeit az ezt megelőző időkben általában az iskolák elégítették ki. Az iskolákat a különféle vallások, illetve szerzetesrendek tartották fenn, s ezért az irodalomtörténet külön csoportba sorolja a protestáns és katolikus színjátszást, illetve a katolikus színjátszáson belül megkülönböztet ferences, jezsuita, piarista, pálos és minorita iskolai színjátékot¹. A XVII–XVIII. századi színi élet ilyen alapon való differenciálása felületesnek és önkényesnek tűnhetne, ha nem kontúrozódnának ki egészen határozottan a különbségek a különféle vallások, illetve a szerzetesrendek között. Valamennyi közül a legmegalapozottabb a jezsuita színjátszás, a ferences történetileg első, a piarista és pálos színjáték pedig nagyobbára csak a XVIII. század végén virágzik, s inkább a komikum felé hajlik. A jezsuiták pedagógiai és propaganda céljaik elérése érdekében rendeztek látványos, reprezentatív darabokat, tanárjelöltjeiket dramaturgiai előképzésben részesítették² a piaristák³ és a pálosok⁴ a jókedv szolgálatába állították darabjaikat. A ferences színjátszás elsősorban a magyar nyelvű népi, vallásos témájú misztériumjátékok tekintetében remekelt⁵. A minorita színjátszásról eddig határozott profil nem alakult ki az irodalomtörténészek körében.⁶ Úgy tűnik, hogy egyszerűsíteni törekedett a jezsuita reprezentatív stílust, rendezési módot, alapjában véve azonban jezsuita példákon nevelkedett.

A most szövegében is közölt komédia a kézdivásárhely–kantai minorita iskola XVII. század végi XVIII. század eleji drámakolligátumának egy darabja. A gyűjteményről eddig több közleményt, illetve szövegközlést jelentettünk meg⁷. A kutatás során kiderült, hogy az 1688 és 1738 közötti időkben keletkezett drámák vegyes eredetűek. A kolligátum drámái közül egyről lehet határozottan állítani, hogy minorita szerző munkája⁸, erről is kimutattuk azonban⁹, hogy a szerző több jezsuita szerző darabját használta forrásul. A darabok többségéről a possessori vagy auktori bejegyzések, forrásjelzetek illetve belső adatok alapján kimutattuk, hogy jezsuita iskolából kerültek Kézdivásárhely–Kanta minorita iskolájába, s ahogyan azt a későbbi minorita drámakolligátumról Szombathy kimutatta¹⁰, hogy az abban található színjátékok többsége jezsuita eredetű vagy jezsuita forrásokra visszavezethető, úgy kiderült, hogy a korábbinak a szerzői, minorita kompi-

+
Voluptas
à delicto Adolescente delusa. *Comentus Cantus*
Pars I.
Scena prima.
Ephēbi sex. Cū dāna, aule moderatōr.

1. i. Serena Phœbus tempora et latus dies
Propinat ultro; desides nunquid moras
Trahemus usque? tempus in ludum faret,
Lætāque vobis explicat fronsca potus.
Nil vobis oratur; glōphes captas iacet
Hæc vobis suppositum lectulum hæc compos sui
Prenat, et vobis. Ephēbi vota nec iungo turis.
Frates laetas: tempus ubi iustum, iuris,
Pectore dolore preffa relevemus iocis.

1. 2. Ingenus mentis invidios semper regit
Sub servitutis lege despecta opponit
Senis favendum; ludibus potat modum
Juvenis ardor ponere, ut tristes iocis
Aligat senectam. Tædō marat animus,
Quædā negatur hberō grefu frui.

1. 3. quid otiosi verba perimus? placet:
Hastam feramus sinu, redies surum
Nenti nigrem nobile hoc ludis genus. a.
Pes incalescit, fervet in lusum manus.
Necipe si audis Hercules, hastam pari
Libabit ictu. quicquid è nostris putat
Palman revelli posse manibus, hanc prior
Subeat arenam. Sibi. quid timor mentem occupat
Sua Berille? cæca, si quidquam magis,
Fortuna res est, ante, quos pugnam hider
Canere triumphos, musere languam beat.

1. 4. Meruenda non est, spem cui vobis facit
Ademunde lusum primus inchoa. Cui sine
Spero placere ludus hæc quicquam potest.
Statisti, pigrus quale victorem marat?

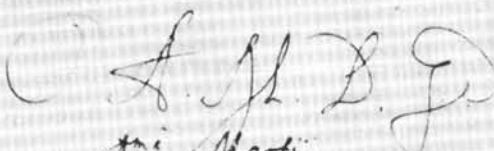
a. affinis hastas, et nescit
figurat.

1. kép. A dráma címlapja, a kolligátum 90 A lapja. Fölül a darab címe, jobb margón a kantai katalógusbejegyzés

+

Summa plagis. Famul carius ab ita reges
 Tergus hostium. vi. a parca jam tandem proat, a portis nict et flant
 Placare misero Numen: en voveo lubens, glorie.
 Hanc mente gravis colere festiva diem.
 m. h. Peretimus frum: cedere hinc Numen jubet.
 m. h. morior, ah! ah! vi. Dulce delictum domus.
 Gyrene, nostri pars melior, agri salus
 Una Glatini! sarus ha! lemorum furor
 Quo te redegit! Sicine Gyrenus jaces!
 Sensus stupescunt, ultimum spirat miser.
 Levate famuli corpus, in molli cubet
 Gyrenus ager laetulo: hinc forsan hinc
 Celeres agentem sistet an necem gradus. [agere in sella i
famuli.
 Io triumpho! huiusmodi dolus dolo
 Meliore. fraude domitus, hanc equidem reor,
 Delin Gyrenus nequere ut ~~de~~ fraude sciat.
 Terrar, polungas restor: untratos die
 Quocumque fratres videre in nexes trui
 Perire techa, tergus hac ipsa, pari
 Regabit ita verberum. Hanc alia decet
 Punire fraude, fraudis hoc lava genus.

52

 A. M. D. P.
 Anni Martij.
 17. 20.

2. kép. A drámafüzet zárólapja, a kolligátum 89 A lapja. Legalul a keletkezés időpontja

látorai is vagy szó szerint átvették, vagy a szöveget alig módosítva rendezték meg Kantában az abban található színjátékokat.

A kantai minoriták valószínűleg az iskola alapításától kezdve mutatnak be színjátékot¹¹. A nyitány a *Comoedia Generalis*¹², ezt követi az a drámakolligátum, amelynek egy darabját itt most közreadjuk. Az 1688 és 1738 évek közötti időkben Kantába került drámák bemutatásáról kétségeink nem lehetnek. A történeti folytonosságot a következő kolligátum biztosítja, amelyben a Kantában 1752 és az 1779. évek közötti időben bemutatott iskolai színjátékok olvashatók¹³. Úgy tűnik tehát, hogy a kantai minorita iskolában a színjátszás állandó szokássá vált.

A most bemutatott komédia ennek a XVII. század végéről, a XVIII. század elejéről való drámakolligátumnak egy darabja. Sorrendben a kolligátum 7. füzeté¹⁴. A szöveg a 80 A-tól 89 A-ig terjedő lapokon található.

A *Voluptas a deluso adolescente delusa* (A megcsalt ifjútól megcsalt vágy) című dráma szerzőjére vonatkozóan semmi adatunk nincs. A komédiát ugyanaz a kéz írta, mint az előző füzet „*Musa cum ministris suis*” című grammatikai témájú színjátékát. A szerzőre vagy másolóra vonatkozóan azonban ott sem találtunk semmiféle adatot. Annyi azonban bizonyos, hogy magyar szerző írta ezt a darabot. A 3. scenában (83 A) ugyanis egy rendezői utasítást találunk: „*Colloquium Ungar[icum]. Rustici cognati cum Geta* (Magyar nyelvű beszélgetés. Rokon parasztok Getával). A 7. scena elején ismét találtunk egy adatot arra vonatkozóan, hogy a komédiát magyar szerző írta. A részeg botladozó *Famulus* ugyanis „*ungarice per modum intermedii*” (Magyarul, a közjátékok módjára 84 B) beszél a rendezői utasítás szerint. A keletkezés idejét egészen pontosan meg tudjuk határozni. A füzet zárólapján (89 A) a dráma írásának vagy másolásának ideje olvasható 1ma Martij 1720. A szerző tehát 1720 március első napján fejezte be munkáját. A füzet nyitó lapján (80 A) pedig a kantai minorita iskola könyvtári bejegyzése olvasható: „*Conventus Cantensis 1732.*” (A Kantai Konvent.)

A szerző vagy a másoló a sorokat számozta úgy, hogy csak egy-egy scena utolsó sorához írta a sorok számát. A szöveg módosítására a 3. scenához a szerző vagy másoló az alábbi bejegyzést írja: „*Non pergit sic haec scena*”. (Nem megy így ez a scena, 81 B.) A 12. scena mellett pedig megjegyzi: „*hic mutantur quaedam*” (itt bizonyos dolgok megváltoznak 87 B.) Változtat azonban formailag is a darab szerkezetén. Eredetileg 2 Parsra osztotta komédiáját. E szerint az 1. Parsban 8, a 2. Parsban pedig 5 scena lett volna. A 10. scena leírása után azonban törli a 2. Parsot, s az azt követő scenák számát ráírással az előző Pars scenáihoz igazítva folytatja. A szövegben egyébként is több-kevesebb, kisebb-nagyobb módosítást találunk. Többek között a 85 B és a 86 A lapok közé egy azonos kézzel írt kisméretű lapot befűzött a szerző vagy másoló, amelyen még a 9. scenához toldott néhány sort. A javítások többnyire másolási hibát korrigálnak. Az eredetileg két Parsra osztott darab egybevonása rendezői koncepciót takar. Ugyanaz a kéz a szövegmódosításokon túl igen részletes rendezői utasítást is ír a lapok margójára. Ezeket a megfelelő szöveghelyhez betűjellel utalja. Ezen a bőséges rendezői utasításon túl olykor még a scenák elejére is ír utasítást.

A darabot a szerző, illetve a rendező tizenhárom scenára osztotta. Ere-

detíleg, mint említettük, két részre bontotta s azon belül az első részben 8, a második részben pedig 5 scenát találhattunk. A módosítást követően 13 scenára oszlik a komédia.

A cselekmény az alábbiakban foglalható össze.

Hat ifjú, hogy unalmát elűzze, játszani kezd. Megállapodnak abban, hogy a nyertes számára pénzt adnak össze. Az összegyűlt pénzen azonban összevesznek. Eközben jelenik meg Eudaemon, s Cyprinus után érdeklődik. Arra gyanakszik, hogy az ifjak a szerencsejátéknak ezt a módját tőle tanulták. Eudaemon elküldi tehát az ifjakat, hogy keressék meg az álnok Cyprinust (1. scena)¹⁵. A kedvetlen, beteg főhősnél, Licelinusnál, a ház uránál megjelenik az álorvos Cyprinus¹⁶, aki megállapítja a betegség okát: a beteg vérében van a hiba, amelynek egyik tünete a munkaundor. A gyógyszer hamarosan visszaadja a főhős egészségét, életkedvét, s ezért az álorvost a szolgák elöljárójává teszi (2. scena). Pernio, Comus, Getas és Dromo Eudaemon parancsára az álnok Cyprinust kutatják. A piacon, egy német komédiásról, Circumforaneusról, minthogy a Cyprinusról adott személyleírás ráillik, azt hiszik, hogy ő az álorvos, ezért hát jól elverik (3. scena). Az ifjak Eudaemonra panaszkodnak. Cyprinus melléjük áll, s megígéri, hogy száműzeti a házból Eudaemont (4. scena). Licelinus nem győz hálálkodni Cyprinusnak, amiért egészségét helyreállította, s ezt az alkalmat használja fel a cselvető, hogy Eudaemont Licelinus előtt kompromittálja. Licelinus tehát száműzeti házából Eudaemont (5. scena). Eudaemon, akit száműzetésében csak Philindus követ¹⁷, megjósolja Licelinus sorsát, amiért engedte a maga közelébe férközni az álorvost (6. scena). Az örömben lerészegedett Licelinus és társai házába megérkeznek Cyprinus testvérei (Dolor, Luctus, Egestas, Inquietudo és Pudor)¹⁸, s keresik a ház urát. Kisebbszámú dulakodás után a velük szembeszállni akaró famulus elmenekül, hogy gazdájának jelentse a kellemetlen vendégek érkezését (7. scena). Licelinus azonban még mindig részeg. Közben megérkeznek Cyprinus testvérei. Egestas egy köpennyel takarja le a részegét, Dolor egy nyilat vibrál előtte mondván, hogy az öröme nek mindig társa a bánat. Luctus a részeg arcát halotti lepellel fedi be, Pudor két szárnyat erősít homlokára, Inquietudo pedig kígyót teker testére (8. scena). Az ébredező Licelinus nem tudja élő-e vagy halott. A haláltól menekülni szeretne. A jajveszékelésre odafutó szolga is elmenekül, amikor halotti lepellel letakart urát meglátja. Licelinust bántja a lelkiismeret: azért történt meg vele ez a dolog, mert Eudaemont elűzte házából. S amint teljesen felébredt, szolgáját elküldi, hogy hívja vissza Eudaemont (9. scena). Eudaemon éppen Ruffinustól¹⁹ búcsúzik, amikor megérkezik Licelinus famulusa, s kéri a száműzöttet, térjen vissza ismét Licelinus házába. A vonakodó Eudaemont végül is Ruffinus győzi meg, hogy visszatérjen (10. scena).

Az ephebusok panaszkodnak Eudaemonra. Licelinus kedves szavakkal fogadja a visszatérőt, majd sorról sorra elmondja esetét. Igaz, hogy Eudaemon már régóta megjósolta sorsát, Licelinus azt el nem hitte, Cyprinus most már másodszor is rászedte. Eudaemon azt a tanácsot adja, hogy cselled torolják meg Cyprinuson a rajtuk esett sérelmet. Licelinus ismét Eudaemont bízza meg a háznagyai tiszttel (11. scena). Cyprinus újabb cselvetésre készül, mert a tréfát abbahagyni nem lehet. Pellengérrre kötözi magát, s ar-

ra utasítja szolgáját, hogy jajgatásával verje fel a házat (12. scena). A jajveszékelésre maga Licelinus is közelebb megy az esemény színhelyéhez. Cyprinus elpanaszolja, hogy őt is, miként Licelinust az alvilág erői kerítették hatalmukba. A hős azonban most már tudja, hogy Cyprinus újból rá akarja szedni, ezért az előkerülő szolgálával jól elvereti a pellengérré kötözött, álnok Cyprinust (13. scena).

A szerkezet a cselekmény vázlatos ismertetése után világos. A 13 scenát mindössze egyszer szakította meg a szerző egy cselekményen kívüli részzel, egy intermediummal. Ennek a szövege, sajnos, nem maradt meg. Lehetséges, hogy nem is volt meg, hiszen a rendezői utasítás szerint a 6. scena után a részeg famulusnak az intermediumok stílusában kellett valamit fecsegnie. Az ismeretlen író szándékát, csak úgy tudjuk tökéletesen kibontani, ha Cyprinus személyét pontosan kontúrozzuk. Cyprinus neve, mint fentebb már utaltunk rá, Venusnak, a szerelem és a testi vágyak istennőjének állandósult Cypria jelzőjéből származtatható. Cyprinus tehát a testi vágyak, az érzéki szerelem megtestesítője ebben a darabban. A cselekmény mögött a kor iskolai színjátékainak bevett gyakorlata szerint az író allegorikák nyelvén közli szándékát.

A cselekmény fővonala, a primér eseménysor, az epizódok is komikus színezetűek. A furfangos szolga, Cyprinus álorvosi maszkban meggyógyítja a ház kedvevesztett gazdáját, Licelinust. Az egészségét visszanyert főhős az álorvos szolgát udvara moderátorává, irányítójává teszi, s háznagyát Eudaemont ezért meneszti állásából. Cyprinus az örömeiben lerészegedett Licelinusra testvéreit rászabadítja, akik csúnyán megréfálják. A tréfa, a rászedetés felébreszti Licelinus lelkiismeretét, visszahívja az udvarból elküldött Eudaemont, s most már közös erővel torolják meg a rajtuk esett sérelmet éppen akkor, amikor Cyprinus újabb cselvetésre készülődik.

A tényleges „fabula” mögött azonban más jelentésű, többet jelentő, az írói szándékot jobban fedő eseményfonalat találhatunk. Cyprinus a bujaság, a testi vágyak allegorikus alakja. Az érzékiség szavára hallgató Licelinus „betegségét” ismét csak testi vágyai kielégítésével gyógyítja akkor, amikor maga mellé veszi Cyprinust, s elűzi Eudaemont, a Jó megtestesítőjét. A testi kielégülést ennek természetes következményei követik: a Fájdalom, a Gyász, az Ínség, a Nyugtalanság és a Szégyen. Licelinus belátja az érzéki szerelem testvéreinek rohama után, hogy a Jót, azaz Eudaemont vissza kell hívnia házába. Ettől a pillanattól kezdve a Jó és a Rossz, Eudaemon és Cyprinus, az erény és a bűn állnak szemben egymással azért, hogy megnyerjék a maguk számára a főhóst. A Rossz újabb cselvetésre határozza el magát: önmagát állítja pellengérré. A főhóst, az embert azonban most már nem lehet becsapni, saját kárán megtanulta, hogy a Rossz, a bűn szavára nem szabad hallgatnia, ezért jól elvereti szolgálójával az újabb rohamra készülő. A bűnt, az érzéki vágyakat — ha szó szerint akarjuk értelmezni az írói szándékot — csak veréssel lehet elűzni az ifjútól.

E kettős jelentést hordozó iskolai színjáték műfajának meghatározása ezért nem túlságosan könnyű. A valós, a „primér” cselekmény komikus hangvételő, komikus színezetű. A valós mögötti, a szekundér, az allegorikus eseménysor, amelyben az írói szándék fejeződik ki, komoly tartalmat

hordoz, ezért a XVII. század kedvelt drámaműfaja, a moralitásjáték családjába tartozik.

A XVII—XVIII. század iskoladráma írói — ez a komédia és moralitás is bizonyítja — jól értettek az ilyen kettős jelentést hordozó drámai cselekmény megkomponálásához. Más kérdés, hogy a nézőközönség, a tanuló ifjúság, akikhez egyáltalán szólt ez a darab, értett-e valamit ezek mögé az allegóriák mögé rejtett írói szándékból. Valószínű, hogy nem. Ilyen esetben azonban, ahogyan a bibliai parabolák jelképes jelentését a szószékről megmagyarázták, lehetséges, hogy az előadást követő napon a diáknézők számára is felnyitották a rejtélyt, érthetővé tették a dráma burkolt „példabeszédét”. S a tanulás levonása során a jámbor tanár számára mi sem volt könnyebb, mint megmagyarázni, hogy miközben Lucelinus rászédetésén jót nevettek a diákok, akkor önmagukat nevelték ki, hiszen a testi vágyak rajtuk is úgy lesznek úrrá, ahogyan Cyprinus úrrá lett Licelinuson.

A színen felállított halotti tumba, amelyre a részeg Licelinust Cyprinus testvérei fektetik a haláljárás, a haláltánc motívummal mutat rokonságot²⁰. Ugyanez a motívum található meg a *De Victore ebrioso Bacchanalastica* című komédiában is. A részegség és a halál gondolati összekapcsolására már láthattunk példát az 1646-ban keletkezett *Comico-Tragoediában*²¹, vagy Miskolczy Zsigmond *Comoedia* című darabja *intermedium tertium-ában*.²² Az utóbbiban a fiatalabb fiú azt javasolja, hogy részeg apjuknak csináltassanak koporsót, s fektessék bele. Ha felébred részeg álmából, hitessék el vele, hogy meghalt. A bor és a víz vetélkedése egyébként kedvelt irodalmi műfaj. Megtalálható szinte egész Európában, s a vagáns költészet egyik legkedveltebb témája. Hazánkban Hagymássy Bálint munkája (*Opusculum de laudibus et vituperatio vini et aquae*) a XVI. század elejéről az első bizonyítéka annak, hogy a téma gazdag európai, középkori hagyományokra vezethető vissza. Fejlettebb variánsokban már nemcsak a megszemélyesített bor és a víz, hanem annak hívei is élénk lépnek. Ezzel az *altercatio* témátípussal paralell kialakul egy másik témátípus is: a böjt és a farsang vetélkedése. A farsangot többnyire Bacchus, a bor istene, a böjtöt és a vizet pedig Neptunus, a tenger istene képviseli. A bor és a víz vetélkedéséből többnyire a bor, a böjt és a farsang vetélkedéséből pedig inkább a böjt kerül ki győztesen. Az imént említett tumbajelenetet megtaláljuk Ben Jonson *Volponéjában*, a magyar irodalomban közismertté és irodalmivá a Kocsonya Mihály házassága című pálos darab teszi.²³ A témamotívum a recens folklórban is megtalálható. Borsodi László²⁴ gyűjti be és adja ki az alábbi palóchistóriát. A lakodalomban lerészegedett násznagyot az istállóban lefektetik, inge alá a levágott birka beleit rakják, s mikor az hajnalban ébredszik, elhitetik vele, hogy meg fog halni. A részeg és álmából felébredt násznagy utolsó kívánsága az, hogy priccsestől vigyék haza. A megrémült lakodalmas nép enged a részeg utolsó kívánságának, s csak miután hazacipelték, s az asszonya leszedi róla az inget, akkor derült ki, hogy násznagy uramat igen csúnyán megréfálták.

Ezen kívül természetesen sok egyéb olyan elem található meg a darabban, amelyet az iskolai színjáték az évszázados európai bohózatól örökölt. Ilyen az iménti koporsóba fektetésen kívül a verekedés. Ilyenek a köznapi

hősök, a ravasz, minden hájjal megkent szolga Cyprinus, aki még arra is vállalkozik, hogy magát orvosnak kiadva „meggyógyítsa” a súlyos testi és lelki betegségben szenvedő Licelinust. Ezek a motívumok természetesen eredetiek. Klasszikus komédiáiróknál is fel lehet fedezni őket. Aristophanes Lovagok című darabjában jelenik meg a darab egyik eleme. Démos házában minden hatalmat egy új rabszolgának ad át, Paphlagonnak, a cserzővargának. Itt az Eudaemontól elvett hatalom Cyprinusé lesz. A többi komikus elem Plautustól²⁵ vagy Terentiustól²⁶, vagy a klasszikus francia komédiáirótól, Molière-től²⁷ ellesett fogás. Ilyen például az álorvos motívum, amely a Botcsinálta Doktorban, vagy a Képzelt beteg című darabban kerül színre. A magyar irodalomban pedig Fazekas Ludas Matyi című elbeszélő költeményében emelkedik irodalmi rangra.

A magyar iskoladráma irodalomban analógtémákat nem találunk. Köztudott, hogy ennek és az ilyen témájú, ősi, komikus elemeket őrző darabnak a maga korában alig volt értéke. Többre becsülték a tragikus témájú darabokat. Sajnálatos, hogy ezeket a vígjátékokat nem őrizték meg olyan féltő gonddal, mint a moralitások, a misztériumjátékok, a történelmi drámák vagy általában a tragikus hangvételi dialogizált művek szövegeit. A drámatéma egyes motívumaihoz azonban igyekeztünk analóg példákat keresni. A részegségnek, mint komikus elemnek a színrehozatala igen sok drámában előfordult. Nagyon valószínű, hogy a Bacchus című, bizonyára farsangkor előadott komédiák alapmotívuma a részegség. Az ismeretlen magyar szerző azonban alig használhatott olyan iskolai komédiákat, amelyekben a szerző a részegséget kipellengérezte volna. Magyar iskolai színpadon a most bemutatott darab keletkezése előtt eddig csak két Bacchus című darab ismeretes. Az egyiket 1693-ban, a másikat pedig egy évvel később, 1694-ben Egerben mutatták be.²⁸ Előfordul 1690-ben Pozsonyban egy úgynevezett Actio Bacchanalastica,²⁹ amelyről azonban határozottan nem merjük állítani, hogy a részegséget pellengérezte volna ki, hiszen a korabeli szóhasználat szerint a Bacchanalia jelentése ugyanaz volt, mint ma a farsang szavunké.³⁰ Az Actio Bacchanalastica tehát minden bizonnyal egy farsang idején előadott komikus színművet jelenthetett. A Bacchus, illetve a részegség téma sokkal gyakrabban előfordul a most bemutatandó darabunk keletkezése előtt német jezsuita színpadokon. Ilyen volt az 1572-ben Dillingenben, az 1608-ban Grazban, az 1611-ben Ingolstadtban, 1625-ben Konstanzban, az 1639-ben Grazban és Freiburgban, az 1646-ban Innsbruckban, az 1659-ben Hildesheimben bemutatott darab,³¹ Nem lehetetlen, hogy ennek a darabnak a szerzője ismerte a maga korában nyilván nagyon népszerű hasonló témájú, s ma már címében sem ismert komédiákat, hiszen egy alkalommal már bebizonyítottuk, hogy a komédiánkat tartalmazó kolligátum nemzetközi jellegű.³² Amilyen szegényes a darab előélete, annyira népszerű lett ez a téma a magyar iskolai színpadokon a XVIII. században. 1720-ban Trencsénben, 1721-ben, 1724-ben, 1726-ban, 1733-ban, 1751-ben Eperjesen, Sárospatakon 1725-ben, 1746-ban, 1750-ben, Trencsénben 1728-ban, Szokolcán pedig 1731-ben, 1734-ben viszik a jezsuiták színre a Bacchus-témát.³³ Piarista iskolában 1727-ben Nyitrán, 1747-ben pedig Privigyén játszanak a diákok Actio Bacchanalisticát, amelyben nem bizonyos,

hogyan a részegséget karikírozták volna ki³⁴. A Bacchus-téma Magyarországon legjóízűbben Sátoraljaújhelyt került a színre Borss Dániel professzorsága alatt 1765-ben³⁵.

A most tárgyalt komédiának van egy mozzanata, Cyprinus dicsekvése³⁶. A másik a furfangos, ura eszén is túljáró szolga. Cyprinusról van ugyanis szó. Ezeket a motívumokat az ismeretlen szerző vagy közvetlenül vagy közvetve kölcsönözhetette Plautustól vagy Terentiustól. Tési³⁷ szerint az iskoladrámák szerzői vagy néhány plautusi kifejezést, fordulatot vesznek át vagy a nagy komédiaköltő jellegzetes cselekménymotívumait kölcsönzik, vagy pedig helyzeteket, dialógusokat ültetnek át. Plautust nagyon jól ismerték az iskoladrámák szerzői, rendezői. 1518-ban már Eperjesen színre került ugyanis egy Plautus-komédia³⁸. Bartholomaeus Pannonus Gryllus című munkája is Plautus-hatást árul el³⁹. Zsámboki Plautus-textusai 1566-ból valók⁴⁰.

Plautus nem idegen a jezsuitáktól. A vaskos szólásokat, a „motskos”-nak minősített helyzeteket, cselekménymozzanatokat azonban megszelídítették. 1748-ban Ungváron Plautus *Aulularia* című darabját adták elő⁴¹. Plautus azonban nem volt népszerű a jezsuitáknál, hiszen a szövegeket, a cselekményhelyzeteket módosítani kellett.⁴¹

Az ismeretlen magyar író ügyes latin nyelvű komédiájában gyakran bizonyítja a latin nyelvben való alapos jártasságát. Nagyon jól ismeri a klasszikus költők lírai telítésű természetleírásait. A hajnal *redivivae Phosphorus lucis*, Diis prognata suboles, grande medicorum decus, aulae voluptas. Néha mondanivalója könnyebb megértetése vagy a szöveg líraivá tétele érdekében igényes hasonlatot alkalmaz. Az 5. scenában az egyik ephebus Eudaemon száműzetéséről értesülve így elmélkedik:

„Sic, sic superbam culmine, et celsis decet
Truncare ramis arborem, ut aliis qvoqe
Se se efferendi detur arboribus locus.” (Scena 5. 83 B)

Az ifjak itt úgy panaszkodnak, mint a gyűjtemény első magyar nyelvű darabjában a szolgák. Ezek a panaszok azonban sokkal szűkszavúbbak. Az 5. scena egyik Ephebusa Licelinusnak azzal vádolja Eudaemont, hogy tirannus módjára bánik velük, s dühében ütlegeli is őket:

Eph. 1: nunquid non tui
Sumus, here, tamen heu saepe qvam saevis furit
In nos Tyrannus ille plagarum modis.
Eph. 6: Nullum juventae barbarus lusu sinit
Abire tempus. *Eph. 2:* grande de levi facit
Persaepe crimen.” (83 B)

Reálisak a kegyvesztett Eudaemon panaszai is. Cyprinust meg igen hatásosan tudja jellemezni mondván, hogy a cselvetés művésze (*fraudis arti-*

fex), a hazugság csodája (prodigium mendacii.) Hatásosan és kifejező módon adja elő Licelinus lerészegedésének a történetét: a bortól teljesen lerészegedve elaludt, amikor megtámadta őt az árnyékvilág dühös csapata. Tagjai remegni kezdtek, reszketett a félelemtől, az ijedtség álmában a csontja mélyéig hatolt, s amikor felébredt, a halotti leplet, az íjvesszőket és a homlokára erősített szárnyakat megtalálta. A legnagyobb seb akkor érte, amikor megpillantotta, hogy egy halotti tumbán fekszik. Akkor aztán minden porcikáját átjárta a félelem és a remegés, amit még elmondani is alig tud.

Az ismeretlen szerző Eudaemonnal mondatja el az ifjúi, víg életről valott felfogását, s ezzel elárulja a darab nevelési célzatát. Ahonnan hiányzik a tiszta szemérem, vagy ahol a jámborság a földre terítve hever, onnan eltávozott az ősi erény. Az ifjú ember lakomákban, a táncban, a játékban, az álomban és a tréfában leli a kedvét, s nem tudja biztos helyét megtalálni. Eudaemon szájából komolyan hangzanak ezek a szavak, mintha az ifjúságot akarná ezzel megróni. Lehetséges, hogy ennyire szigorú a szerző, mégis éppen a jókedvű tréfára vagy annak ugyancsak tréfás megtorlására éppen ő biztat? Lehet tehát ezeket a korholásokat komolyan venni? Lehetséges, hogy a szerző Eudaemon is nevetségessé akarta tenni, hiszen éppen Eudaemon mondja Licelinusnak, amikor ő újból visszafogadta kegyeibe, hogy a tréfát csak tréfával lehet megtorolni (Fraus fraude scite luditur). Ha téged — mondja Eudaemon Licelinusnak — Cyprinus a szellemekkel tréfált meg, ugyanezt te is meg tudod tenni. S máris felhívja az őt körülvevő szolgák figyelmét, hogy ők legyenek az úgynevezett szellemek, s addig üssék-verjék a cselvető Cyprinust, amíg úgy látják, hogy a cselet elegendőképpen megtorolták.

A komédiában három szereplő személy karaktere kontúrozható. Klaszikus komédiáktól örökölt alaknak tűnik Licelinus személye. Mellette a két szolgavezető. Az egyik Cyprinus, akiről csak testvérei megjelenése után derül ki származása. Határozottabb karakter, jobban megrajzolt figura Cyprinus. Kevésbé jól sikerült alak Eudaemon, akit már a neve is (jó szellem) jóra predestinál. Ugyanakkor azonban száműzetéséből való visszahívása után oly könnyedén ad tanácsot Licelinusnak a Cyprinus elleni tréfára, mintha mindig is a cselvetés lett volna a mestersége.

A jellemelek rendszerétől függetlenül a szerző igen ügyes, nagyon jó komikus helyzeteket tudott teremteni, amelyeket csak akkor tudunk igazán megérteni, ha tudomásul vesszük, hogy ezt a darabot diákok adták elő, s a diákszínpadon diáknézőközönség előtt ez a komédia másként hathatott, mint azt mai szemléletünk szerint gondolnánk. A diákok már akkor elkezdtek nevetni, amikor társukat meglátták a színpadon. Nyilván harsány nevetés lehetett úrrá a nézőközönségen akkor, amikor társuk a részegyet kezdte játszani. A szellemeknek, Cyprinus testvéreinek a megjelenése sem lehetett olyan tragikus, mint amennyire a moralitásjátékokra asszociálva gondolnánk, hiszen a jelmezbe öltözött diáktárs csak újabb nevetségre adhatott okot. S azután jött Licelinus ébredése, ijedtsége, a rendezői utasításokból jól kitapintható verekedések, tulakodások sora, majd a hízelgő Eudaemon elkergetése, a Rossz ideiglenes győzelme, majd egy újabb cselvetés,

amelynél azonban már a Rossz maga jár pórul. De nem fukarkodnak a diák-színészek a dallal, a tánccal sem. A rendezői utasítások alapján szinte rekonstruálni lehet a darabot.

A most tárgyalt komédia legfőbb érdeme műfaja. Az irodalomtörténet tudott arról, hogy a XVII—XVIII. században még a jezsuita iskolákban is fényesen megülték a farsangot. Eddig azonban a magyar jezsuita illetve minorita iskolából nem ismertek ilyen viszonylagosan korai farsangi darabot. Ez a kettős cselekményvezetésű „komédia” tehát a későbbi iskolai vígjátékok közvetlen vagy közvetett példája lehet. Továbbhagyományozza ez a darab a moralitások állandónak bizonyult sztereotip vonásait, a jellemek rendszerét (főhős, Jó, Rossz, a Jó és a Rossz harcát, a Jó győzelmét.) E sztereotip vonások mellett a szekundér jelentés szempontjából az epizód szereplők (ephebusok, famulusok, Circumforaneus) mellékes figurák, a primer cselekményben azonban ezeknek a drámai cselekményben betöltött szerepe indokolt, a végkifejlet motivációját szolgálja. Ez a komoly jelentésű, a moralitások jegyeire épített komédia tehát továbbhagyományozza a moralitás műfaját, másrésről pedig hagyományt teremt a farsangi Bacchus-komédiák számára.

A darabnak a legfőbb „negatívuma” a nyelve. Az ismeretlen szerző latin verselőkészségét azonban ügyes, jambikus trimeterben írott sorai elárulják. A verstan vonatkozásában a szerző közelebb áll Terentius verseléséhez, mint Plautuséhoz. A prózában írt 3. és a 7. scena szereplői mind úgynevezett „alantas” személyek: Pernio, Comus, Getas, Dromó és Circumforaneus, illetve famulus valamint Cyprinus testvérei. A prózával tehát a szerző — úgy tűnik — alacsonyabb stílusréteget kíván érzékeltetni. Kérdés, van-e jogunk az irodalomtörténetből a magyar komédia forrásait sejtető, nyelvi tudatosságról is árulkodó, jóízű darabokat nyelvük miatt kizárni, hiszen köztudott, hogy a középréteg nyelve a latin volt, s a latinul tanító, s a latint tanuló iskolában a latin nyelvű komédia a legtermészetesebb dolog. Ezek a latin nyelvű komédiák mégiscsak az ősi komikus örökséget hagyományozzák tovább, a műfaj történet teljes kibontása során pedig nélkülözhetetlenek. Ezek az igen korai profán, komikussá érlelhető témák adtak alakítható, módosítható forrásanyagot a paulinus és a piarista vígjátékszerzők számára, akik keze alatt megváltozik a színjátszás nyelve, teljesen profanizálódik a témája, s általában alkalmassá válik arra, hogy az iskolák vonzókörzetén túl nemzeti méretekben is tudjon aktualizálni, s az előbbieknél nagyobb közönséget tudjon mozgósítani, nagyobb közönség számára tudja megteremteni és kielégíteni a színjátszás iránt táplált igényeket.

JEGYZETEK

1. A kérdéssel kapcsolatban vö.: A magyar irodalom története 1600—1772-ig. II. (Budapest 1964.) Katolikus jezsuita: 216—217., 586—587., piarista: 419—21., 581—583., ferences: 497—498., pálos: 587—589., népies (ferences, jezsuita): 320—321. *Protestáns*: református: 263—264., unitárius 264—266., evangélikus: 266—268. Vö. még: Dömötör Tekla: Drámai szövegeink története a XVII. században, Régi Magyar Drámai Emlékek (A továbbiakban RMDE) I. 193—237. (Budapest 1960.); Bayer Jó-

- zsef: A magyar drámairodalom története a legrégebb nyomokon 1867-ig. (A továbbiakban Bayer) Budapest 1897.
2. A jezsuita színjátszást illetően vö.: Johannes Müller: Das jesuitendrama in den Ländern deutscher Zunge vom Anfang (1555 bis zum Hochbarock 1665) Augsburg 1930. Az oktatási rendszert illetően: Georg Mertz: Die Pädagogik der Jesuiten nach den Quellen von der ältesten bis in die neueste Zeit (Heidelberg 1898.), Bernhard Duhr: Die Studienordnung der Gesellschaft Jesu mit einer Einleitung. (Freiburg im Bressgau 1896.) 136—148.; Juharos Ferenc: A magyarországi jezsuita drámák története (Szeged 1933.) Jablonkai Gábor: Iskoladrámák a jezsuiták iskoláiban (Kalocsa 1927.) Hets J. Aurelián: A jezsuiták iskolái Magyarországon a XVIII. század közepén (Pannonhalma 1938.), Takács József: A jezsuita iskoladráma 1581—1773. II. (Budapest 1937.) A továbbiakban TJ.
 3. Prónai Antal—Császár Elemér: A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670—1778. Előadott drámák jegyzéke. ItK 1915. 114—122. A továbbiakban: Prónai—Császár.
 4. Bayer József: Pálos iskoladrámák a XVIII. évszázadból (Budapest 1897.)
 5. Alszegehy Zsolt—Szlávik Ferenc: Csíksomlyói iskoladrámák (Budapest 1913.)
 6. Kovács Bernardon: Kézirati iskoladrámák a XVIII. évszázadból. Erdélyi róm. Kath. Státus Kézdivásárhely — Kantai főgimnáziumának értesítője az 1905/906. tanévről 23—45. Szabó J. Dániel két komédiaszöveget közöl is a kantai minorita termárból: Borka asszony és György deák. Stolander és Romulus. ItK 1918. 323—343., 403—420. Szombathy János bizonyítja, hogy a Kovács Bernardon által bemutatott iskoladrámák jezsuita eredetűek: A kantai minorita iskoladrámák. IT 1942. 187—188.
 7. Kilián István: Ismeretlen iskoladráma-gyűjtemény a XVII—XVIII. századból. Borsod-Miskolci Füzetek Irodalomtörténet nr. 5. (Miskolc 1967.), Latin nyelvű pásztorjáték a XVIII. század elejéről; Antik Tanulmányok 1968. 2. 304—327., A magyarországi Miklós-kultusz első drámatörténeti emléke. Múzeumi Kurír 1971. Debrecen, 5. 22—28. Latin nyelvű komédia a XVIII. század elejéről a miskolci levéltárban. Herman Ottó Múzeum Évkönyve X. (Miskolc 1971.) 383—430.
 8. A kolligátum drámái az alábbiak:
 1. Parentum nimius amor sui ipsius ultor. (Szövege közölve Kilián i. m. 1967.)
 2. Jaj én hű régentén (Szövege közölve: Kilián: i. m. 1967.)
 3. Pro nativitate Domini (Szövege közölve: Kilián: i. m. 1968.)
 4. Placetne juvenes.
 5. Declamatio de Victore ebrioso Bacchanalistica.
 6. Exile pretium posco.
 7. Musa cum ministris suis.
 8. Voluptas a deluso adolescente delusa.
 9. Superque vexit astra nunc sternit suo (Tanulmány: Kilián: i. m. 1971.)
 10. Centrum animae Crux Christi.
 11. Gladiator Moschus.
 12. Hilaria Deorum in Salacone Sartorculo exhibita (Szövege közölve: Kilián: i. m. 1971.).
 9. Vö.: Kilián: i. m. 1967. 12—16.
 10. Szombathy: i. m.
 11. A kérdéssel kapcsolatban vö.: Kilián: i. m. 1971. Az iskola történetét illetően: A kantai minorita iskola jogelődjét Esztelneken 1682-ben nyitják meg. A kezdetleges épületekben elhelyezett iskolát 1696-ban a közeli Kantába helyezik át. Az iskola 1850-ig zavartalanul működik. Ezalatt a másfél évszázad alatt többször új épületet emelnek vagy a régit kibővítik. 1866-ban újból megnyitják az iskolát. 1874-től az iskola állami kezelésű katolikus gimnáziummá lesz. Vö.: Karácsonyi János: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon II. Budapest 1924. 427—438. A katolikus iskolaügy Magyarországon II. (Kalocsa 1884.) 80—81. Schematismus... Ordinis Fratrum Minorum... conventualium (Miskolc 1942.) 38—39.
 12. RMDE II. 515—555. Comoedia Generalis de Conflictu Turcorum et Hungarorum. XVI. század vége. Vö. még: Busa Margit: Egy ismeretlen színjáték ItK 1956. 187—196. Az esetleges kantai eredetet a darabban 2 sor látszik igazolni: 526. sor. „As minap hogj én is Brassoba mentem”. 590. sor. „A Fekete ügjből sok halat ki fogék...”
 13. Vö. Kovács: i. m. 1906. Monay Ferenc bibliográfiájában (Adatok a magyarországi és erdélyi minoriták irodalmi munkásságáról Róma 1953.) szerzők szerinti csoportosításban hozza az iskoladráma címekezt az írók életrajzával: 1, 5, 18, 23, 25, 44, 46,

- 49, 55, 60, 65, 78, 98, 105, 107, 110, 111, 133, 134, 135. Ezek szerint a Kantában előadott minorita drámák az alábbiak a Comedia Generalist és a korábbi kantai drámagyűjtemény drámáit kivéve, amelyeket fentebb már bemutattam:
1752. Kanta: *Justitia vindicans, seu exemplar Hebium fidefragum poenae delicto consimile*. Latin szövege nem maradt fenn. Szlávik Ferenc: Egy iskoladráma színlapja. *Egy. Phil. Közl.* 1911. 411—444. Vö. még: Monay: i. m.: 133.
1761. Kanta: *Fidelis victima Christi Eustachius et Trojana conjunx cum Agapito et Theopisto liberis* Latin és magyar. Próza. Vö.: Bayer II. 398. Hassák Vidor: A kézdívásárhely—kantai gymnásium története. *Kézdívásárhely—kantai R. K. gimnáziumi értesítő 1895—96.* 108. Kovács: i. m. 26. Monay: i. m. 134. Szombathy: i. m.
1762. június 10. Kanta: *De Dasio ob fidem Christi caeso*. Kézirat nincs. Szerző: Ladányi Mihály. Vö.: Hassák: i. m. 67. Himpfner Béla *Az aradi kir. kath. főgymnásium története. Kézdívásárhely—kantai R. K. Gimn. Értesítő. 1895/96.* Monay: i. m.
1762. augusztus 2. *Parentum nimius amor sui ipsius ultor*. Magyar, vers és próza. Szerző: Szabó Konrád. Vö.: Bayer: i. m. II. 398. Hassák: i. m. 67, 108. Kovács 24. Monay: i. m. 110. Ennek a darabnak a forrása nyilvánvalóan az 1738-ban ugyancsak Kantában előadott hasonló című dráma volt. Vö. Kilián: i. m. 1967. A szöveg u. o. közölve.
1762. május 29. *Comoedia gloriosa*. Latin. Kézirat elveszett. Szerző Ladányi Mihály. Vö. Hassák: i. m. 67. Himpfner: i. m. 82. Monay: i. m. 65.
1763. augusztus 2. Sigmund Asztriknak adtak elő egy drámáját. Vö. Knáisz Michael: *Chronologo-Privinciale Ordinis F. F. Minorum S. Francisci Conventualium Provinciae Hungariae et Transilvaniae, Posonii. 1803.* Monay: i. m. 107
1765. február 12. *De Bacho*. Kézirat elveszett. Vö. Bayer II. 398. Hassák: I. m. 67, 108. Kovács: i. m. 24. Monay: i. m. 111. Szerző: Szabó Konrád.
1765. november 21. *De Mauritio imperatore poenitente*. Latin. Kézirat elveszett. Szerző: Ladányi. Vö. Hassák: i. m. 67. Himpfner: i. m. 82. Monay: i. m. 65.
1766. február 6. *De Baccho*. A kézirat hollétéről nem beszél Monay: i. m. 65. Szerző: Ladányi Mihály. Vö. Hassák: 67. Himpfner: i. m. 82.
1766. március 20. Horváth Kupertinusnak adták elő egy darabját. Cím, kézirat elveszett. Vö.: Hassák: i. m. 67—68. Himpfner: i. m. 88. Monay: i. m. 44.
1766. június 13. Horváth Kupertinus egy drámáját adták elő. Kézirat nincs meg. Vö.: Hassák: i. m. 67—68. Himpfner: i. m. 88. Monay: i. m. 44.
1766. augusztus 2. *Contra Alvarum regem consurgit Vocatines, regem facere volens, quem Alvarus vincit*. Kézirat elveszett. Szerző: Deák Orbán. Vö. Hassák: i. m. 68. Monay: i. m. 23.
1767. február 24. *De vanitate mundi*. A kézirat elveszett. Vö. Hassák: i. m. 68. Monay: i. m. 23.
1767. június 14. *Comoedia*. Kézirata elveszett. Szerző: Deák Orbán. Vö. Hassák: i. m. 68. Monay: i. m. 23.
1767. augusztus 2. Csobay Ágoston egy drámáját rendezte színpadra Szabó Konrád. Vö. Hassák: i. m. 68. Himpfner: i. m. 82. Monay: i. m. 18.
1768. június 2. *Isszonyán kegyetlenkedő Karakalla és az igasságért meghaló Papiinianus keserves játék*. Próza. Magyar. Szerző: Kovács Boldizsár. Vö. Bayer: i. m. II. 398. Hassák: i. m. 68, 108. Kovács: i. m. 26. Monay: i. m. 60. Szombathy: i. m.
1768. június 13. *De rege Hagoberto*. A kézirat elveszett. Szerző: Kászoni Ferenc. Vö. Hassák: i. m. 68. Knáisz: i. m. 375, 378. Monay: i. m. 49.
1768. augusztus 2. *De Philippo rege Macedonum, contra quem pugnavit Alphonsus dux Gallorum*. Kézirat elveszett. Szerző: Agótha Demeter. Vö. Bayer: i. m. II. 399. Hassák: i. m. 69, 109. Kovács: i. m. 42. Monay: i. m. 1.

1769. május 19. De Jeroboam. Kézirat elveszett. Szerző: Kászoni Ferenc. Vö. Hassák: i. m. 68. Knáisz: i. m. 375, 378. Monay: i. m. 49.
1769. június 17. De Ottomano. A kézirat elveszett. Szerző: Ladányi Mihály. Vö. Hassák: i. m. 67. Himpfner: i. m. 82. Monay: i. m. 65.
1769. augusztus 2. De Lysandro et Maxentio. Kézirata elveszett. Szerző: Agotha Demeter. Vö. Bayer: II. 399. Hassák: i. m. 69, 109. Kovács: i. m. 42. Monay: i. m. 1.
- 1770—1780: Mauritius Nap Keleti Császár kivégzése Foka vérengző pogány által. Vö. Bayer: i. m. II. 339. Hassák: i. m. 109. Kovács: i. m. 40. Szombathy: i. m. Monay: i. m. 135.
1770. március 29. De divite epulone. A kézirat elveszett. Szerző: Dravics Donát. Vö. Hassák: i. m. 68. Himpfner: i. m. 82, Monay: i. m. 25.
1770. június 10. De Cyro rege. A kézirat elveszett. Szerző: Kászoni Ferenc. Vö. Hassák: i. m. 68. Knáisz: i. m. 375, 378. Monay: i. m. 49.
1772. augusztus 2. Anastasius Imperator Orientalium. Latin. Szerző: Jantso Ferenc. Vö. Bayer: i. m. II. 398—400. Hassák: i. m. 68, 109. Knáisz: i. m. 386. Kovács: i. m. 32—44. Monay: i. m. 46. Szombathy: i. m.
1773. február 14. Actus Poetico Bacchanalisticus, temporari accomodatus, pro anno 1772, quo magna erat vini carities in Transilvania. Latin, magyar. Vers. Szerző: Kertso Cirjék. Vö. Bayer: i. m. 398. Hassák: i. m. 68, 108. Knáisz: i. m. 385—386. Kovács: i. m. 27—32. Szabó J. Dániel: Két minorita iskoladráma. ItK 1918. 323—343, 403—420. Szombathy: i. m. Monay: i. m. 55.
1773. június 6. Keserves játék, melyben a vak szeretet világos kegyetlensége Leonina herczeg asszonban Leoninus császár leányában leábrázoltatik. Magyar. Szerző: Kertso Cirjék. Vö. Bayer: II. 398. Hassák 68, 108. Knáisz: 385—386. Kovács: i. m. 27—32. Szabó: J. i. m. Monay: i. m. 55. Szombathy: i. m.
1773. június 6. Borka asszony és György Deák. Magyar. Vö. Bayer: i. m. II. 398. Hassák: i. m. 68, 108. Knáisz: i. m. 385—386. Kovács J. i. m. Dömötör Tekla: Régi magyar vígjátékok (Budapest 1954.) 281—291. Monay: i. m. 55.
1774. február 6. Stolander. Magyar. Komédia. Szerző: Miklósi Ambrus. Vö. Bayer: i. m. II. 399. Hassák: i. m. 68, 109. Kovács: i. m. 33—35. Szabó J. i. m. ih. Monay: i. m. 78. Szombathy: i. m.
1774. május 12. Kincses Naso fősvény öreg ember. Magyar. Szerző: Jantsó Ferenc. Próza. Vö. Bayer: II. i. m. 398—400. Hassák: 68, 109. Knáisz: 386. Kovács: i. m. 32—44. Monay: i. m. 46.
1774. május 29. Stolander procaror és négy mesteremberek a diétán. Magyar. Komédia. Próza. Szerző: Miklósi Ambrus. Vö. Bayer: i. m. II. 399. Hassák: i. m. 68, 109. Kovács: i. m. 33—35. Monay: i. m. Szombathy: i. m.
1774. augusztus 2. Keserves játék, melyben Theodosius Zelotypus kegyetlensége és Flavila jegyessének ártatlansága leábrázoltatik. Magyar. Próza. Szerző: Schenauer György. Vö. Bayer: i. m. II. 399. Hassák: i. m. 68, 109. Kovács: i. m. 35. Monay: i. m. 105.
1775. február 23. Kincses Naso, ki akar magért tenni. Magyar. Próza. Vö. Bayer: i. m. II. 399. Hassák: i. m. 68, 109. Knáisz: 386. Kovács: i. m. 32—44. Monay: i. m. 46. Szerző: Jantso Ferenc.
1775. Nagyböjt. Declamatio Quadragesimalis. Latin. Próza és hexameter. Szerző: Jantso Ferenc. Vö. Bayer: II. i. m. 398—400. Hassák: i. m. 68, 109. Knáisz: i. m. 386. Kovács: i. m. 34—44. Monay: i. m. 46.
1775. június 2. Actio de Filio Prodigio, Liberius tékozló fiúnak test és világ rabjának szomorú állapotja. Magyar. Próza és vers. Szerző: Bende László. Vö. Bayer: i. m. II. 399. Gulyás Pál Magyar írók élete és munkái I—IV. (Budapest 1939—42.) II. 1017. Hassák: i. m. 68, 109. Knáisz: i. m. 378, 383. Monay: i. m. 5.
1775. június 6. Tragoedia producta. Ágoston manicheus. Magyar. Próza. Vö. Bayer: II. 398—400. Hassák: i. m. 68—109. Knáisz: i. m. 386. Kovács: i. m. 32—44. Szombathy: i. m. Monay: i. m. 46.
1776. február 15. Declamatio Latina seu Exercitum Rhetoricum per locos retho-

- ricos, tropos et figuras, Cantae 1776. die 15. Februarii agentibus Rhetoricae alumnis scenice exhibitum. Latin. Szerző: Jantso Ferenc. Vö. Bayer: i. m. II. 398—400. Hassák: i. m. 68, 109. Knáisz: i. m. 386. Kovács: i. m. 32—44. Monay: i. m. 46. Szombathy: i. m. i. h.
1776. június 2. Actio Scenica Latino Hungarica de Divo Stephano primo Hungarorum. Szerző: Jantso Ferenc. Latin, magyar. Próza. Vö. Bayer: i. m. II. 398—400. Hassák: i. m. 68—109. Knáisz: i. m. 386. Kovács: i. m. 32—44. Szombathy: i. m. i. h. Monay: i. m. 46.
1776. augusztus 2. De Nerone Caesare. Kézirata nem maradt fenn. Szerző: Priznek Rókus. Vö. Bayer: i. m. II. 399. Hassák: i. m. 69, 109. Knáisz: i. m. 381. Kovács: i. m. 42—43. Monay: i. m. 98.
1777. május 25. Constantia Orthodoxa Constantino Cloro sapienter honorata. Latin. Próza. Szerző: Jantso Ferenc. Vö. Bayer: i. m. II. 398—400. Hassák: i. m. 68, 109. Knáisz: i. m. 386. Kovács: i. m. 32—44. Szombathy: i. m. Monay: i. m. 46.
1777. június 13. Szerelmes engedelmességnek áldozatja avagy Ábrahám Pátriarka egyetlen egy Izsákjának bemutatása. Szerző: Agótha Demeter. Vö. Bayer: i. m. II. 399. Hassák: i. m. 69—109. Kovács: i. m. 42. Szombathy: i. m. 42. Szombathy: i. m. Monay: i. m.
1777. augusztus 2. De regibus Sedecia et Nabuchodonosor. Magyar, latin. Szerző: Priznek Rókus. Vö. Bayer: i. m. II. 399. Hassák: 69, 109. Knáisz: i. m. 381. Kovács: i. m. 42—43. Szombathy: i. m. i. h. Monay: i. m. 98.
1878. február 26. Poena contempti Missae sacrificii. Latin. Vers. Szerző: Jantso Ferenc. Vö. Bayer: i. m. II. 398—400. Hassák: i. m. 68, 109. Knáisz: i. m. 386. Kovács: i. m. 32—44. Szombathy: i. m. Monay: i. m. 46.
1778. június 14. Tragoedia Hungarico idiomate producta Cantae 1778. die 14. junii. Az első actus témája: mysterium divinae Incarnationis. Szerző: Jantso Ferenc. Vö. Bayer: i. m. II. 398—400. Hassák: i. m. 68—109. Knáisz: i. m. 386. Kovács: i. m. 32—44. Szombathy: i. m. i. h. Monay: i. m. 46.
1779. május 30. Sanctus Paulinus episcopus. Magyar. Vers. Szerző: Jantso Ferenc. Vö. Bayer: i. m. II. 398—400. Hassák: i. m. 68—109. Knáisz: i. m. 386. Kovács: i. m. 32—44. Szombathy: i. m. Monay: i. m. 46.

Azoknak a drámáknak a szövege, amelyeknél nem jeleztük, hogy kézirat elveszett, a liber Sholarumban (Kézdivásárhely—Kanta) található. Ez pedig Monay szerint (i. m. XIII.) a miskolci minorita rendházban található. A rend feloszlatása után a két kéziratot két kötet kallódik, vagy elveszett.

14. Vö. Kilián: i. m. 1967. 7—8.
15. Az ifjak neve csak a beszélgetésből derül ki: Gervius, Berillus, Hermindus, Florillus. Berillus címmel játszanak jezsuita iskolában drámát: 1769: Besztercebánya: Berillus. TJ 129. Mill. Ért. 25.
16. Cyprinus valószínűleg beszélő név. Venusnak egyik állandó jelzőjével, a Cypriával hozható kapcsolatba. Cyprinus így a testi vágyak megszemélyesítője.
17. Philindus címmel egy alkalommal játszanak drámát jezsuita iskolában: 1764. Trencsén: „in Philindo pio ac innocuo juvene a parvis sociis presso nec tamen opresso declamare desiit.” TJ 121. Ek Ab 117. 1764.
18. Jellegzetes, allegorikus figurák. Dolor: a Fájdalom, Luctus a Gyász, Egestas az Ínség, Inquietudo: Nyugtalanág, Pudor: Szégyen. A szövegből világosan kiderül, hogy ezek Cypirinus testvérei.
19. Ruffinus Rufinus változatban előfordul drámacímbe: 1763. Buda: Rufinus Arcadii tutor. TJ 118. EK Ab 84. 1763.
20. A halál, illetve a tumbajelenet megtalálható a Declamatio de Victore ebrioso Bacchanalastica. a Jaj én hűt régentén... A Hilaria Deorum in Salacone sartorculo exhibita című drámákban is, amelyekről a kolligátum, illetve a dráma bemutatásakor szoltunk. Vö. Kilián: i. m. 1967. 24, Kilián: i. m. 1970. s. a.
21. Régi Magyar Drámai Emlékek II. (Budapest 1960.) nr. 37. 43—88.
22. RMDE nr. 48. 477—508. Teljes cím: Comoedia in qua Cyri infantis ab avo Astyage exposito, et ob id sumpta de Astyage vindicta, rudi minerva ordineatur. 1968. 909. sor: No jó öcsém ketten keressük fel modgját, Csináltassunk néki mindjárt edgj ko-

- persőt Hitessük el véle azt hogj immár meg hót Próbályuk ha fel kél hogj mirül tészén szót Meg ijed s talám igj nem kér boros korsót.”
23. A szöveget először kiadta: Bayer: Pálos iskoladramák a XVIII. évszázból (Budapest 1897.) 22—40. Teljes címe: Omnia vincit amor. Polidorus et Cassandra. Acta a praenobili, nobili, ac ingenua juventute gymnasii ordinis s. Pauli Eremitae Sátor Alla Ujhely sub r. l. Daniele Borss. Anno 1765-o. A komédiát újból kiadta: Dömötör Tekla: Régi magyar vígjátékok (Budapest 1954.) 111—125.
24. „Az emmi soroónk” Alakok, tréfás esetek, anekdoták és más jellemző apróságok a palóc nép életéből. A Gárdonyi-Társaság 5. számú kiadványa. (Gyöngyös 1926.) 146—149.
25. Vö. Tési Edit: Plautus Magyarországon (Budapest 1948.)
26. Vö. Maróti Egon: Terenz in Ungarn (Separatum) Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae VII. (1. 1961.)
27. Gragger Róbert: Molière a magyar irodalomban. ItK 1909. 147—166, 317—352.
28. 1693. Eger: „isto quoque anno drama publicum exhibere, Bacchum e bibulo in laboriosum vinicolam conversum.” Historia Domus Agriensis Societatis Jesu ab anno Domini nostri Jesu Christi 1688. 17. Decembris I. 42. Egri Érseki Levéltár. Jelzet nélkül. 1694. Eger. „Laurea Bacchi in duobus Martis assectis, misere ob ebrietate peremptis adumbrata.” Historia Domus Agriensis S. J. I. 48—49. TJ egyik egri előadócímét sem ismeri. Mindkét adatra egyébként Nagy Árpád muzeológus hívta fel a figyelmemet, akinek itt is szeretném segítségét megköszönni.
29. 1690. Pozsony: „Actio Bacchanalistica” Bayer: i. m. II. Függelék 385. TJ ezt a darabot nem ismeri.
30. Jellemző példa erre egy eddig ismeretlen egri adat: 1723. „Ante ferias quae Bacchanalia terminant exhibuit Rhetorica Aristotelem cum Philosophis non jam argumentis sed armata manu scelere expugnantem.” Historia Domus Agriensis S. J. Egri Érseki Levéltár. Jelzet nélkül. I. 173. A Bacchanalia szó jelentése itt szinte egyértelműen *farsang*.
31. 1572. Dillingen: Lob und Tadel der Trunksucht. 1608. Graz: Cyprianus et Justina martyres (Verspottung der Trunksucht). 1611. Ingolstadt: Drama, das in der Trunksucht überwundene Neugriechland. 1625. Konstanz: Ebrietas vindicata oder der Strafe der Völlerei. 1639. Graz: Doller Bawrkönig, Ein voller Bawr, zu königlicher Würde erhaben, dan folgens gleich, durch ferrere Trunksucht wiederum in der Bowr-Stiffel gestossen (1639. Freiburg Br. Jonathan). 1639. Freiburg: Der Betrunkene Bauer. Szerző: Jakob Masen. 1646. Insbruck: Lazarus und der Prasser. 1659. Hildesheim: Bacchus Thaumaturgus. 1737. Hildesheim: Bacchi schola eversa (Szerző: Jakob Masen). Vö. Müller: i. m. 46, 58, 65, 72, 77, 84. A Jakob Masenre vonatkozó adatokat lásd: uo. II. 30—31.
32. Vö. Kilián: i. m. 1967. 8—11. Vö. még: Kilián: i. m. 1971. 386—387.
33. 1720. Trencsén: Certamen Latinitatis Bacchum inter Palladem diribitrice Quadragesima compositum. TJ 53. EK Ab 115. 1720. 1721. Eperjes: Bacchus metu Quadragesima Apostata a fide factus et haereticis sacris initiatus. TJ 54. EK Ab 90. 1721. 1724. Eperjes: Bacchanalia seu Bacchi Nuptiae cum culina. TJ 58. EK Ab 90. 1724. 1725. Sárospatak: Declamatiuncula de Baccho. TJ 60. EK Ab 95. II. 1726. Eperjes: Metamorphosis farciminum in Valente incolumnique Baccho. TJ 61. EK Ab 90. 1728. Trencsén: Declamationes: pro Cerere contra Bacchum, quod prae isto illa plus emolumentis Trencheniensibus praestet. 2 . . . 3. Affectus Bacchanaliorum prodixerunt. TJ 63. EK Ab 117. 1728. 1731. Szakolca: Bacchus per Pana, Deum armentorum coram Jove in jus vocatus ac ab eodem feriarum Bacchanalisticarum brevitate multatus. TJ 70. EK Ab 107. 1733. Eperjes: Gernus Eperjesiensis de Baccho nobili victoria triumphans. TJ 69. EK Ab 90. 1733. 1734. Szakolca: Martis cum Baccho litigium. TJ 71. EK Ab 107. 1734. 1746. Sárospatak: Bacchus, quo insanum ventris cultum auditores dedoceret. TJ 86. EK Ab 95 I. 1746. Vö. még Bayer: i. m. II. Függelék 395. 1750. Sárospatak: Bachus. TJ 94. EK Ab 95. I. 1750. 1751. Eperjes: Festivitas Bacchi sale Plautino. TJ 95. EK Ab 90. 1751.
34. 1727. Nyitra: Actio Bacchanalistica. 1747. Privigye: Actio Bacchanalistica. Vö. Prónai—Császár: i. m. ItK 1915. 114—122.

35. Vö. Bayer: i. m. 1897. 41—79. Dömötör Tekla: Régi magyar vígjátékok (Budapest 1954.) 127—161.
36. Scena. 5. 83. A „Est mihi Cyprini nomen, a multis diu illustre factis, singulos vix ut qveam referre...” Cyprinus a nevem, amely oly sok tett miatt vált híressé, hogy egyenként alig tudnám felsorolni...”
37. i. m.
38. Hont Ferenc: Magyar színháztörténet (Budapest 1962.) 56—57.
39. RMDE I. Bev. 157—159. Hont: i. m. 1962. 57. Tési: i. m.
40. A magyar irodalom története I. 292. (Budapest 1964.) Tési: i. m.
41. TJ 90. Historia Collegii Ungvariensis. 1748. Feltűnő, hogy a piaristáknál sokkal népszerűbb Plautus, mint a jezsuitáknál: 1781. Temlényi Remig: *Fraus in authorem conversa*. 1754. Kecskemét: Schintall Glycerius: *Poenulus Plautinus*. 1755. Szeged: Tarnóczy Simon: két darabja kerül színre, amely közül az egyik Plautus *Menaechmijének* az átdolgozása. Szeged: Tarnóczy Simon: *Plautus Pseudolusa*. 1757. Kiszombor: Messina Menyhért: *Miles gloriosus Plauti*. 1763. Nagykároly: Belányi Bernardin egy dráma *Plautus Captivijé* után. Vác: Jomeján S.: *Ex Plauti Menaechmi*. Schaffrath Lipót: *Plautinam expurgatam scilicet Aululariam*. 1764. Vác: Paschgall Adolf: *Plautinam produxit actionem*. Máramarossziget: Kiss István: *actionem Plautinam... producerunt*. 1766. Kecskemét: Karaba Agoston: *Plautina una in sacchi feriis*. Máramarossziget: *unam Plautinam... producerunt*. Vác: Dugonics András: *Plautus magyarra fordított és motskaiból megtisztított Menaechmus nevű vígjáték*. Vác: *Pseudolus Plautus után*. 1767. Szeged: Podharatzky Mihály: *Methodo Plautina Senem Philargum turpis Avaritiae Prototypon*. Tata: Kassik Vazul: *Plautus Rudenset lefordítja*. 1768. Pállya István *Rudens*-fordítása. Debrecen: Kruzi Mártontól két plautuszi komédia. Vác: Mayer Elek: *Plautus Pseudolonja*. Poor Kajetan: *Plautus és Terentius stílusában adat elő egy farsangi darabot*. Vác: Koch Xavér *Plautus egy darabjának magyarra fordított változatát* adta elő. 1768/69. 1768/69. Hajas Casparus *Plautus-imitációt* rendezett. A *Menaechmit* latinul, a *Captivit* magyarul. 1769/70. Szeged: Benyák Bernát: *Mostellária expurgata 1770. unam comoediam Plauti*. 1772. Kecskemét: Simai Kristóf mesterséges ravaszság. 1773. Debrecen: Matarsai (Malotsai) Jenő: *Mostellária*. Csulik Alajos: *Palaemon*. Komédia *Plautus és Terentius stílusában*. 1774. Pest *Plautus-travesztia*. Tokaj: *Philargus magyar nyelvű színdarab*. 1774/75. Pest: Benyák B. évenként ír egy darabot. *Egyet Plautus Epidicusa után Charibulus címen*. 1776. Kecskemét: Szauer András: *Comodia Plautina Menaechmorum*. Csulik Alajos: *Marsupium (Ex Dno Cygne)*. *Plautusra vezethető vissza*. 1777. Szeged: *Actio Germanica*. Holberg egy *Plautus-travesztiaja*: *Menaechmi*. Dugonics: *Trinummus átdolgozását* Perényi József kiadta.

Voluptas a deluso adolescente delusa

Conventus Cantensis 1732.¹

PARS 1^a.

Scena prima.

Ephēbi sex. Eudaemon aulae moderator.

<p><i>Eph[ebus] 1.</i> Serena Phoebus tempora et laetos dies Propinat ultro; desides nunquid moras Trahemus usque? Tempus in lusum favet, Laetamqve votis explicat frontem polus. Nil nos moratur; Morpheo captus jacet Herus supirus lectulum haud compos sui Permit, teritqve. <i>Eph. 2:</i> Vota mea jungo tuis. Fratres eamus; tempus ubi justum sinit, Pectora dolore pressa relevemus jocis. <i>Eph. 3:</i> Ingenua mentis indoles semper neqvit Sub servitutis lege despecta opprimi. Genio favendum; luctibus poscit modum Juvenilis ardor ponere, ut tristem jocis Abigat senectam. Taedio marcet animus, Qvando negatur libero gressu frui. <i>Eph. 4:</i> Quid otiosi verba perdimus? placet: Hastam feramus singuli, reddet suum Menti vigorem nobile hoc ludi genus.^a <i>[Eph.] 2dus:</i> Pes incalescit, fervet in lusum manus. Nec ipse si adsit Hercules, hastam pari Librabit ictu. Qvisqvis e nostris putat Palmam revelli posse manibus, hanc prior Subeat arenam. <i>[Eph.] 5tus:</i> Qvis tumor mentem occupat Tuam Berille? Coeaca, si qvidqvam magis, Fortuna res est, ante, qvos pugnam videt Canere triumphos, munere haud unqvam beat. <i>[Eph.] 2dus:</i> Metuenda non est, spem cui virtus facit. Herminde lusum primus inchoa. <i>[Eph.] 6tus:</i> Sine Lucro placere lusus haud cuiqvam potest. Statuite, pignus qvale victorem manet? <i>Eph. 2:</i> Depone sodes nummulum. <i>[Eph.] 6tus:</i> pono. <i>Omnes:</i> damus. Et nos.^a <i>[Eph.] 6tus:</i> Favete Numina. <i>Omnes:</i> Infauste. <i>[Eph.] 5tus:</i> seqvor. ^b O erebe! <i>[Eph.] 1mus:</i> Felix subeat. <i>4tus:</i> ^c Infelix ego Felix! <i>3tius:</i> Adesto Diva praeses lusuuum Fortuna, dextram coeca ^{c. 2.} Coecilli rege. <i>Omnes:</i> Habet.^d <i>3tus:</i> Precantem Diva respexit. Meum</p>	<p>80 A</p> <p>10</p> <p>a. afferunt hastas et metam figunt.</p> <p>20</p> <p>30</p> <p>80 B</p> <p>a. singuli nummum deponunt.</p> <p>b. errat. c. errat</p> <p>c. lusus in nomine.</p> <p>d. tangit annulum.</p>
---	--

Est universum pignus.^e *2dus*: At nondum est tuum.

e. vult rapere
nummos.

Probare cunctos aleam par est. *3ius*: Sino.

Loco stet iterum meta. *Imus*: Tentabo prior.^f

Eph. 3: Subeat Berillus.^g Pignus en tuum occupo.

f. errat.

2dus: Etiam coeca non raro invenit

40. g. errat.

Gallina granum. *3ius*: Coeca prae cunctis amat

Fortuna coecos. *2dus*: Pignus occupa et tace.

Eudaemon: Qvos hic cietis, otio insvetum pecus,

Pueri tumultus? Quid tremor manuum notat?^h

h. fugiunt, tremunt,
cadit ex
manibus unius
pecunia.

Qvidserta? Et hastis dexterae armatae volunt?

Qvid triste demum tinniens aeris sonus?

Scilicet inanis recidit in nihilum labor!

Cyprinus aulam subiit, elusit meos

50

Scelestus oculos, sceleris ut socios sui

Pueros haberet. Qvis per oclusas fores

Aperire vestrum perfido est ausus viam?

Eph. 6: Nullus. Cyprini nomen, ignotum est mihi,

Socijsqve. *Eud*: Ludendi hunc quis edocuit modum?

Stus: Operam dedisse lusui cunctos scio:

Interfuisse lusui scio neminem.

Eud:ⁱ (Herminde) Florille³ propera: proximum qvemvis jube

i. miratur

Adesse medicum, qui suo valeat herum

Levare morbo. Juro, si moras mea

Facis exeqvendo jussa, mox virgae tuo

Sociumqve dorso nobilem lusum dabunt.

60

6tus: Propero citatus.^k *Eph. 2*: o, jugum! jugum! cui

Par trahere vix boves solent!^l herus vocat:

Subeamus ocyter.⁴

k. abit Eudaemon
63 l. audiunt
campanae
sonum

81 B

Scena 2 da.

Licelinus. Eudaemon. Cyprinus. Ephebus, minor.

Licel: Qvousqve miserum sortis has inter vices

Fortuna ludes? dextera quidquid boni

Favente cumulas, quaeque fallaci dolo

Ventura spondes gaudia, et amplas domos,

Cum domibus et opes recipe, si optatam negas

Animo quietem. Scilicet et opes parum

70

Et avita generis claritas mentes potest

Hominum beatas reddere, inclusus dolor

quando flagellat pectus, et per intimos

Pars aliqua mortis saepe grassatur sinus.

Frustra secundo Zephyrus afflatu favens

Securitatem spondet, ipsa si suum Patitur hiatum navis, et apertas fluant Nova fodientes spatia per rimas aquae. Sunt ampla nobis dona fortunae; nihil Sed ista pacis afferunt, cui novus	80
Se major ipso semper in messem dolor Corpus premento crescit, et moeror animum. <i>Eph:</i> ^a Here, doleo vicem tuam. Si lubet, in ista corpus aerumnis grave Repone sella. <i>Eudaemon:</i> Cura sollicitos tui Liceline, cunctos quos vides tenet. Sede Tantisper, aderit sine mora manus rei Perita medicae. ^b et ecce jam praesto est. <i>Eph:</i> Here, Vocatus a te medicus ingressum petit.	a. adfert sellam. b. intrat ephebus pro medico missus
<i>Licel:</i> Subeat, et aegrum parte, si norit, levet Aliqua doloris. <i>Cyprinus:</i> Liceline salve, doleo non alio statu Meliore nostra quod egeas opera. <i>Licel:</i> Diu Desideratus advenis, vir optime, Meo ut medelam vulnere ac opem feras. <i>Cypr:</i> Juvat experiri, quod genus, quae sit mali Origo. ^c Tactu signa vitiiati noto Sangvinis: origo, fonsque multorum ferax	90 c. pulsum tentat
Sane malorum! virium langvor gravis, Frequens laboris taedium, moeror animi Insolitus inde, saepe cum tristi exitu Solent oriri. Nostra si tamen sequi Consilia statuis, pharmacum dabo, cui Genus medelae simile vix usquam puto Posse reperiri. Propius huc pedem puer. ^a <i>Licel:</i> Cave, saporis ne sit adversi nimis. Dissipat amarum, dulce non placet admodum. <i>Cypr:</i> Attemperare gustui potum juvat. ^b Hoc nunc: deinceps saepius eadem tibi est Repetenda dosis. Spondeo, suum brevi Robur redibit viribus et animo quies. <i>Licel:</i> Optata narras: perge nunc et tu quoque Meis quietem laribus, et sedem cape. Dehinc amoris vinculo et mensa pari Jungemur ambo: quotquot ad nostrum latus Adstant ephebi; quotquot et servi meis Famulantur agiles nutibus, erunt et tui. ^c Nescio quod intus gaudium sese mihi Propinat ultro? Pene jam refuga suo Anima vigori redditur, Tanto o Dij!	81 B 100 a. parat medicinam b. miscet et gustat ac propinat. 110 c. abit Cypr. cum Eph. 120

Si me beatis munere, ut redeat diu
Optata membris sanitas, menti quies,
Mea satiare vota non ullo magis
Munere potestis.

58

Scena 3^a*Comus. Pernio. Getas. Dromo. Circumforaneus.*NB non pergit sic
haec scena.

Pernio: Meministin' Come, qva oris specie, qvo habitu
corporis esse dixerit Eudaemon nebulonem illum?

Comus: Rufum ajebat, cincinnis ad omnem ornatum et gratiam
intortis, adolescentem bellissimae speciei; ac demum qvo
maxume se se prodat: nil nisi ad jocos et tripudia, et
omnis generis voluptates hortari cunctos.

130

Pern: (Verum ae) Teneo Come: verum aeqvumne id autumas
hujusmodi ut a nobis hominem arceamus?

82 A

Com: Ita ille imperavit; sevus si commiserimus quidpiam,
arborem nobis continuo suspendio quaerendam esse

ajebat. *Getas*: Ohe arborem suspendio: num quis
sibimet ipsi volet esse Carnufex? Malim eqvidem
vilissima infra mendicabulá deprimi, qvam ita in altum
extolli. *Dromo*: Agendum Pernio, ne solus hoc fumo
tabaci gaudeas, nobis etiam partire singulis.

Pern: Considete paulisper mecum hoc loco: tu interim
ignem e silice elicies Dromo.

140

Colloquium Ungar. [icum.] rustici cognati cum Geta.⁵

Circum:^a Huc cives, huc incolae et advenae. Qvisquis voluptati
dare operam cupit, huc sese conferat. Videbit sane quae vidit
nuspian, audiet, quae nuspian hactenus⁶ locorum audijt.
Schöne Spile... etc.⁷

a. Prodit Circum-
foraneus

Pern: Come nostin' hunc? *Comus*: Ipusus (!) est. *Dromo*:
Ipsissimus sane. *Get*: Cuncta dat Cyprini indicia.

Pern: Irruamus in eum. *Circumf*: Perij; accurrite populares, et
ferte misero auxilium mihi.

Com: (... ..)⁸? Nunquam aedepol salvus nostris ex manibus
evadis hodie.

150

Get: Vapula trifurcifer.^b *Circ*: Eheu me infelicem! Etiamne
verberas? *Dromo*: Pugnos non sentit latro impudens;
fustibus agendum est.^c

b. succeditur
pugnis.

c. caeditur fustibus

Circ: Eheu! vitae obsecro parcite amici, Cognati, populares mei.

Pern: Adhuc fratres, et populares suos nominat. Vapula
trifurcifer. *Com*: Vapula sceleste. *Drom*: Vapula sycophanta.

Get: Vapula impostor.

Circ: Dij vindicate injuriam. *Pern*: Hactenus adhuc vitam retines

160

in faucibus, mox si ad herum rem detulero, non aedepol
vivid hinc recedes, sed mortuus efferere.^d

d. recedunt famuli.

Circ: O Coelum! O terra! O facinus indignissimum! Ad restim
mea mihi res jam redijt planissime. Ibo, et arborem
suspendio deligam, quando ita funditus interij.

Scena 4ta.

Ephebi qvatvor. Cyprinus adhuc ignotus.

82 B

Eph. 1: Qvalis oriente laetior Phoebo redit,
Talis sodales, hic hero, et toti dies
Illuxit aulae. Noctis abstersum chaos:
Et quae fuere tristia, adventu novi
Aulae inqvilini, cuncta depulsis eam
Nubibus, amoeno rursus aspectu beant.

170

Eph. 2: Ille redivivae Phosphorus lucis, Dijs
Prognata suboles, grande medicorum decus
Aulae voluptas rebus hic inqvam, dedit
Moestis in aula terminum; auspicijs novae
Felicitatis omnium implevit sinus.

Eph. 3: Liberiore pulso nunc terram pede,
Quando Stygis illud semen, Eudaemon, lues
Tenerae juventae, fronte qui toties minax
Calidis ephebos lusibus, et hilares jocis
Valare vetuit, illa sylvestris fera

180

Amittit aulae gratiam et solitos apud
Herum favores. *Eph. 4:* perduint illum Dij,
Patrijsqve pulsus erret extorris plagis.^a

a. Prodit Cyprinus.

Cyprinus: Salvete fratres. *Eph. 1:* Rectius famulos tuos
Here dixeris. *Cypr:* Amor vos mihi fratres facit.

Licelinus ille vester est herus, dein
Supremus aulae Praeses Eudaemon. *Eph. 2:* Tace
o here superbi Praesidis nomen⁹: magis
Haud aliud ullum nomen auditum ferit.

190

Cypr: Quid ita? profare, num quod admisit scelus?

Eph. 2: Ille, ille morum censor immitis, cui
Vix ulla morum est mica, natura ferox,
Incultus, asper, saepe qui miris solet
Lusum juventae per brevem ulcisci modis.

Eph. 3: Qvin et ministros ille, non herus regit.

Eph. 4: Herumqve tumido saepius vultu increpat.

Cypr: Bene est juvabit hujus indicia mihi

Fecisse sceleris: ocyus ut aula exulet,

Qvi solus aulae jura moderandae sibi

200

Tumore plenus arrogat. Moneo tamen,

Urgete, si qva coepta consilij mei
 Potestis arte: spondeo, brevi suis
 Praeses superbus ausibus ponet modum.¹⁰
 Redeamus ad herum; tempus ad solita vocat
 Obseqvia celeres.^a *Cypr*: Una sociatos neqvit
 Spatiosa quamvis capere rivales domus.
 Movendus aula est arte, seu vi, seu dolo,
 Qvi ne secundis nostra procedat ratis
 Avibus, tenellis possit hortatu moras
 Inferre coeptis.^b

83 A

a. recedunt ephebi.

210

45 b. manet foris

Scena 5ta.*Licelinus. Cyprinus, Ephebi, duo famuli.*

Licel:^c Salve meae
 Columen salutis unicum, salve novum
 Moerentis aulae sydus. O quantum me(am)os¹¹
 Tuo beavit Numen adventu (domum) lares!¹²

c. capit Cyprini
manum

Cypr: Liceline, nostro si qvid adventu boni
 Subivit aulam, Numini acceptum refer:
 Nam per aliorum saepe consvevit manus,
 Qvae nolit ipse, dona largiri Deus.

Licel: Accepta tibi post Numen unice meae
 Munera salutis debeo. *Cypr*: Liceat modo

220

Aperire moesto vulnus inclusam sinu,
Liceline. Licel: Fare, numqvid in nostris tibi
 Accidit inique laribus. *Cypr*: Attingis probe.

Est mihi Cyprini nomen, a multis diu
 Illustre factis, singulos vix ut qveam
 Referre, qvorum depuli ab animis grave
 Moeroris aliti vulnus: hinc pariter tibi
 Opem parabam ferre, nec potui tamen
 Nisi medicorum qvempiam nigro, ut vides,
 (Mentitus)

230

83 B

Mentitus habitu: Claudit Eudaemon sua
 Auctoritate subire cupienti fores.
 Qvin et severis qvempiam jubet ictibus
 Aula repelli, me qvod hunc falso virum
 Putarit esse. *Licel*: Quid audio? *Famulus*: Sic est here.
 Ipse innocentem fuste pulsavi virum.

Lic: O triste facinus! *Eph. 1*: Here loqvi pauca et mihi
 Concede verba. *Licel*: Loqvere. *Eph. 1*: Nunqvid non tui
 Sumus here: tamen heu saepe quam saevis furit
 In nos Tyrannus ille plagarum modis.

240

Eph. 6: Nullum juventae barbarus lusu sinit
 Abire tempus. *Eph. 2*: Grande de levi facit
 Persaepe crimen. *Licel*: Cordis o vulnus grave!

Eudaemon ista? Juro, non patiar scelus.

Abite famuli, munere excedat suo

Excedat aula protinus, cujus (statum) supra

*Herum tumescens Praeses afflixit statum.*¹³

Eph: Sic sic superbam culmine, et celsis decet

Truncare ramis arborem, ut alijs qvoqve

Se se efferendi detur arboribus locus.

250

Nunc tu vacantis munus officij occupa

Cyprine, signis quando tot fidem probas,

Qvot merita ponis. *Cypr:* merita pro tanto licet

Sint parva dono, gratulor tamen mihi

Occasionem paria ponendi novo hoc

Honore factam. Et quando malesanus sua

Statione cessit hostis, exuere togam^a.

a. exuit se vestibus
doctoralibus

Securitatis gratiam assumptam decet.

Jam tota resonet publico plausu domus.¹⁴

Adeste juvenes: pulsa festivis pedum

260

Tellus resultet motibus; gratam sibi

Testetur isto qvilibet vestrum die

Heri salutem.

50

Fit saltus epheborum, et compotatio, qvo tempore ebrius indormit

Licelinus.

84 A

Scena 6ta.

Eudaemon. Philindus.

Eud: Ergo relictis, sorte qvas colui diu

Praeses beata sedibus, in humiles feror

Eudaemon aedes. Fata non alia meo

Manere cunctos disco prolapsu miser,

Qvos stulta nimium vota, nutricem mali

Trahunt in aulam, et alta honoris culmina.

Scilicet ut alto ruptus e montis jugo

270

Ad ima fertur impetu horrisono lapis:

Sic volucris horum casus extremos amat

Ad ima lapsus. Misera nec solos manet

Sors haec nocentes: patitur his Numen malis

Et innocentes scelere non suo premi.

Cyprini, fraudis artifex, nomen doli,

Mendacijqve prodigium, qvali solum

Nos cogis hodie vertere augustum dolo,

Tali propediem munere excedes, rues

Qva fraude saevus vulneras. Qvanta tuos

280

Amica lactant fata congerie sinus:

Verum (:qvod augur praevidet animus malum:)

Quando tuorum tristis adventum gemet

Fratrum involuta pristinis iterum malis

Aula Licelini; quando funesto horrida

Sqvalore, sero lugubres fugiet dolosa
 Tunc coeca solitas Diva mutabit vices:
 Suumque retrahet Cynthius jubar; lues,
 Qvas innocentem luere jussisti, reus
 Tunc ipse poenas. Sed quid incassum moras 290
 Non profuturas trahimus? Ingratae juvat
 Philinde tandem limine excedere domus.
Phil: Fidem probabo, perque diversas plagas,
 Per vaga ferarum lustra te seqvar Ducem. 31
NB pueri. *intermedium.*

84 B

Scena 7ma*Famulus. Fratres Cyprini.*

*Exit ebrius famulus cum amphora, et aliquid Ungarice per modum
 intermedij loquitur. Posthac obvios habet fratres Cyprini, ex utraqve
 parte.*

Fam: Deum immortalem! quidnam ego hic spectro simile
 intueor. Fugio.^a Etiam hac parte obviant. Perij.

a. cadit illi ex
 manibus
 amphora.

Servate me miserum.^b Prae formidine vix pedibus insisto.

b. tremit toto
 corpore.

Ubi arma sunt mea?^c Qvis es? Cedo sodes.
 Si spectrum es, propius ne accesseris.

c. quaerit et
 extrahit
 frameam.
 Vibrat clausis
 oculis.

Frater l-us, seu Dolor: Esto bono animo, vir optime; non te
 sed herum tuum inquirimus.^d

300

Fam: Superi, arcete haec spectra, et viros Cacodaemonas.

d. aspicit, sed
 iterum
 terretur.

Luctus: Non spectra, sed Cyprini fratres sumus. Adire nobis
 herum animus est. Eo nos confestim ducito.

Fam: Quid vero herus dicet, ejusmodi si ad eum hospites
 introduxero.

Egestas: Dicat, quod volet, nobis perinde est.

Fam: Superi! undique me premunt angustiae. Perinde quasi me
 (vinum) oculis quidem meis hodie vinum conspexissem;
 ita hic inopinus terror omnem mihi ex capite crapula
 excussit.

310

Inquietudo: Admitte furcifer, nisi actutum spectra nos esse
 verissima velis experier.^e

Fam: Sinite per Deos. Sinite me miserum. Admittam continuo.
 Verum date viam, qua fugere demum liceat.

e. tumultum faciunt
 fratres
 Cyprini.

Inqv: Cedimus: ito jam, et reclude fores.^f

f. aperta porta
 fugit
 continuo.

Scena octava.¹⁵*Fratres Cyprini. Ephebus.*

<i>Eph:</i> Here surge: Manes Ditis egressi specu Huc appropinqvant. Surge, dum fugae est locus. ^g	g. fugit ephebus.
<i>Egestas:</i> Haec illa statio, dura qvo cogunt Jovis Subire jussa; qvo vetus fratrem jubet Seqvi Cyprinum nexus. Hic sisto gradum.	320
	85 A
<i>Inquietudo:</i> Nocere cunctis debeo, nolim licet, Qvos fratris ambit gratia, et volucris favor.	
<i>Luctus:</i> Qvam sit malorum gratia Cyprini ferax, Haec quisque discet facile spectator domo.	
<i>Dolor:</i> Nunc te severus impetu toto atteret Luctus, dolorqve. (Pudor) Otium ¹⁶ prosperae sorti datam Adversa nimium fata nunc repetent fidem.	
<i>Egest:</i> Ergo irruamus. Primus appono manum.	330
Hac veste primus contego, qvali solet, ^a Ad summa qvum se lubrico profert gradu, Decorare fallax tegmine Cyprini favor.	a. lacerna eum induit.
<i>Dolor:</i> Age nunc: sagittae in vulnus huic sinum exhibe. ^b Semper voluptae fidus it comes dolor. Si quid cuiquam gaudij artifice potens Dolo propinat, altera rursum tegit Hora micantis lucide vultus jubar.	b. sagittam vibrat.
<i>Luct:</i> Qvovis dolore pejor est animi dolor. ^c Hoc disce velo, plangere amissos dies, Metuqve Stygij post voluptates rogi Lacrymis rigare scelera. Sic sic gaudij Extrema luctus occupat, qvando mali Dolor futuri praesciam mentem subit.	c. velo vultum ejus tegit. 340
<i>Pudor:</i> Est haec protervae mentis indoles: suum Alios latere semper ut velit scelus ^d Liceline jacta est alea: Cyprino licet Frontem probrose detegas; luci tamen Conscius amati criminis semper teges.	d. ala duplici frontem illius contegit.
<i>Inquiet:</i> Qvamvis in aulam copiae pleno putes ^e Subijsse cornu Praeside Cyprino Deos, Tamen iste qvando coluber assiduis tuum Cor sauciabit morsibus, acescet brevi Simulatus ille fratris ad tempus favor.	e. circumdat cum 350 serpente,
<i>Otium:</i> Amica mors est otio, haud alio prior Differt ab isto, nisi qvod aeterno premat	
	85 B
Oculos sopore. Tumulus haud dispar huic Convenit et illi. Svavius, si fors lubet,	

Liceline somnum carpere, huic lecto accuba.^a

Luctus: Opus peractum est: nunc recedendum puto
Fratres; furorem donec et crapulam levet
Sopore. Plura crastinum rursus dabit
Ferenda tempus.

a. collocat eum in
tumba.

360

45

Aria tristis loco chori.

(PARS 2DA.)

Scena 9na.¹⁷

Licelinus. Famuli.

Licel: Ubi sum? metune Morpheus inani meo

Illusit animo? Vigilo: frons istud notat^b.

Alata, velum, coluber, et amictus lacer,

Qvin et sagitta pectus immani premens

Vulnere. Quid iste tumulus? Heu perij miser!^c

Umbræ feroces! Spectra Lethæi specus!

Agmen gregale Cerberi! aeterno volunt

Tumulare vivum carcere ætatis dies

Eripere niveos, funeri insontem dare.

Quid hic?^d Quid illic video? me rursus petunt

Simulacra mortis: rursus in poenas trahunt.

Heu quo recondam corpus afflictum loco?

Qvoqvo recedam, nulla sat tuta est mihi

Latebra. Repellunt, vulnerant, gressum premunt

Spectra fugientis. Concido.

b. abjicit a se
singula.

c. exilit ex tumba.

370

d. Insanit et fugam
simulat.

(Aria brevis et tristis)

Famuli 1. us: heu miser status

Herijacentis! 2: Triste portentum! 3: O nefas!

An est peremptus? 1: Sangvis est index adhuc

Animæ morantis. 4: Fallor? An telum hic jacet?

Omen tremisco. 1: Vulnus inqviram. 3: Sine!¹⁸

[*Licel*:] Iterum renascor funeri. Huc celeres opem

Afferte famuli, ferte populares opem.

Procul hinc fugate monstra.^c *Fam*: Quid jubes, here?

Lic: Tumulabor iterum vivus, infelix Zeno,

Meis ut exors aemulis cedam locum.

380

e. accurrunt famuli,
sed... hos
primum
fugit.¹⁹

86 A

Oppono dextram dexteræ. *Fam*: Ignoras tuos,

Liceline famulos? Qvotqvot hic coram vides,

Pro te vel ipsam prodigi necem ferent.

Lic: In membra sensim pristinus redit vigor.^a

Eudaemon! O Eudaemon! Abscessu tuo

Quantis merentem Numen affligit malis!

Fortasse crimen fuerat, augustæ domus

Pepulisse tantum columen. Agnosco scelus

390

a. reponitur in
sella.

Praecipitis animi. Qvisqvis heu! Dominum colis,
 Ito, properato famule, tam charum reduc
 Ocyus in aulam perperam exactum caput.
Fam: Servi fidelis specimen actutum dabo.

32

Scena 10ma.*Eudaemon. Philindus. Ruffinus. Famulus.*

Eud: Philinde, viduas quando sic Numen jubet,
 Petamus oras, Cynthio seu qva dies
 Redeunte surgit laetior, seu qva novo
 Funere senescens occubat. Frustra moras
 Hic ludibundi trahimus. Errantes suo
 Peregrina tellus melius excipiet sinu.^a

400

Phil: Herum fideli servulus gressu seqvar.

Ruff: Amice, salve. *Eud:* tuqve supremum vale
 Ruffine. *Ruff:* Quid ais? vulneras pectus meum
 Isto doloris indice interni sono.

a. fingit abitum.

Nos ergo chare deseris? *Eud:* Sortis furor
 Mutare cogit istud exilio solum.

410

Ruff: Vix teneo lacrymas, quando non alio Deus
 Sinceriore praebuit amico frui.

Eud: Amantis in te pectoris cerno notas.

Ruff: Amantis at tu pectoris cares nota,
 Si sic amantem deseris. *Eud:* Culpa vacat
 Violati amoris, sceleris afficti notam
 Qvisqvis alienis condere in terris cupit.

86 B

Ruff: Spes est: serenos fata praestabunt dies,
 Si praestitutum longius differs iter.

420

Eud: Neqveo: vel iste vulnere in sinum influens
 Graviore semper trahere me moras vetat
 Aspectus Aulae. *Ruff:* quando nil qverulae juvant
 Preces amantis: sume complexum, et meis
 Pendens ab humeris ultimum praebe osculum.

Vale.^a *Eu:* Vale Ruffine. *Fam:* Nostin' vir bone,
 Qvos pulsus aula teneat Eudaemon lares?

a. amplectuntur se
invicem.

Ruff: Fare quid portas novi.

Fam: Illi secunda, tristia sed aulae affero.

Ruff: Superi! Revixi. *Eud:* mene perqviris Dromo (compellat
 [aliquis])²⁰

430

Fam: Ades, cupitus. Vulnere oppressus gravi
 Per te salutem, perqve propitios rogat
 Hominum sceleribus vindices Deos herus,
 Ut quam furore percitus noxam intulit,
 Ei remittas, moxqve turbatam pedes
 Referas in aulam. *Eud:* fors in exitium ultimum?

Fam: Pristini ad honoris culmen. *Eud:* haec hero refer.

Pudor ubi castus viluit, pietas ubi

Jacet subacta, pristinum cessit decus,

Epulis, choreis, lusibus, somno, jocis

440

Juvenilis aetas pascitur, stabilem neqvit

Illis locare (sedib[us]) laribus Eudaemon pedem.

Fam: Meliora spondens ingemit supplex gravi

Juvenis qverela, teqve subsidio vocat.

Ruff: Deo, saluti Juvenis, et amicis tuis

Id si negaris, grande committes nefas.

Eud: In vota pronus vestra privatis lubens,

Posito furoris impetu, cedo malis.

Ruff: O luctuosum pariter et laetum diem,

Qvo sic amante spoliior, ut fruar iterum!

450

Eamus una!

51

87 A

Scena 11.

Licelinus. Ephebi. Eudaemon.

Licel: Eudaemon! O Eudaemon! O qvantis tuo

Deposco votis Numen, aspectu frui.

Sic est fatebor, ferre qvod merui, fero.

Lingvae procacis creditus, jussus mea es

Aula exulare: haec scilicet merces tibi²¹

Tot gratiarum redditur: munus tuo²²

Hoc est amori debitum, ut ab aula furens

Procul in remotas pellerem (*extorrem*) insontem²³ plagas.

Eph: Tyrannus ille redijt Eudaemon; gradu

460

Fors vult honoris pristino indignus frui.

Lic: Stupor! Facesse protinus, vobis loco

Nempe est Tyranni, qvisqvis illicita vetat.

Cave hunc moereri^a. (*Lic:*) dulce solamen meis

a. Eudaemon
intrat.

Adesne tandem rebus Eudaemon. *Eud:* Dolor

Qvis urget animum? *Lic:* Cuncta qvae vel te hactenus

Pressere nostro scelere, non tuo, mala;

Vel qvi merentis pectus immensa premit

Mole cruciatus. Vulneri solus potes

Mederi utriqve. *Eud:* Pande, qvae tanti est mali

470

Origo? *Lic:* Vino largius ab hausto sopor

Me pressit altus, qvando tam subito mihi

Tua exciderunt monita: tum pleno impetu

In me furoris agmen umbrarum irrui.

Adhuc tremiscunt membra, formidant adhuc,

Tantus subivit ossa per somnum pavor.

Indicia qvin et habeo, qvae faciunt fidem,

Qvid non inanis fuerit hic somni dolus.

Velum, sagittas repperi, atqve alas vigil

Fronti implicatas. Vulnus at summum fuit,
somno solutus quando me tumulo miser
Vidi incubantem. Quantus hinc timor et tremor

480

87 B

Suberit artus. Proloqui haud satis queo.
Eud: Pridem augurabar hujus eventum mali,
Quas tu putabas somnians, Stygij lacus
Umbras fuisse; crede non umbra Stygis,
Verum Cyprini fertile et spurium genus
Fratres fuere. Laribus haud alia queunt
Via repelli, fratre nisi pulso prius;
Vel qua is subivit fraude²⁴. *Lic:* Posterius placet
Sed quis tenendus ordo, ne pateat dolus?

490

Eud: Fraus fraude scite luditur. Trucibus tibi
Illusit umbris, ludere hunc umbris potes.
Umbras ministri fingite, irruite gravi
In hunc tumultu verberum, donec satis
Vestra dolosus fraude videatur suam
Solvisse fraudem. Singulis pariter idem
Mensibus agendum est, laribus haud aliter quies
Ab hoste dabitur. *Lic:* Pergis o iterum meam
Eudaemon alto regere consilio domum.
Virtus meretur tanta majori dehinc
In amore poni. Quae propinasti interim
Mentis paternae svasa, sine mora volo,
Hac luce primum perfici. Ut certo fluant
Omnia tenore, tuus erit reliquus labor.

500

54

Scena 12.*Cyprinus cum suo Ephebo.*

(*Cypr:*) *Aulicus:* Ferunt (:quod omni saevius telo meas
Pervasit aures:) ebrium quando sopor
Herum premebat altus, horrifico domum
Umbras subijisse murmure; ipsummet gravi
Herum timore percitum, saevo abripi
Furoris aestu. Vereor hinc, ne si meos,
Patescat aulae, lugubre hoc lemorum genus
Fratres fuisse, totus in nostrum ruat

NB *hic mutantur
quaedam.*²⁵

510

88 A

Furor procellae verticem; donec scelus
Aditu, patratae fraudis exitio luam.
*Cypr:*²⁷ Quid agimus anime? fraudibus fraudes novae
Sunt subrogandae, fraudibus ut adsit fides.
Fugere pericla mentis est timidae nimis.
Semel inchoatus, sit catenatus nisi,
Velis secundis progredi dolus nequit.

NB²⁶

520

Agedum Cyprine! Qvas hero audiisti metum
 Umbras dedisse, pariter infestas tibi
 Fuisse finge. Si quid in speciem nitet,
 Aliter putare, mentis est caetae nimis.
 Est rara nostro tempore haec virtus. Herus
 Feretro locatus funebri umbrarum tulit
 Saevos furores, noster hoc melior erit
 In adjacente carceri cippo situs.^a
 I puer, et alto moestus ululatu domum

a. collocat se in
 cippo pedibus
 et manibus
 clausis.

Imple universam. Nosque ab infestis refer
 Umbris teneri, sed cave reveles dolum.

530

Eph: Clamore Stygios cardine ex ipso jube
 Movere posses, exeqvar. Famuli huc opem
 Afferte celeres! Spectra Cyprinum premunt.^b

b. circumcursat
 prodeuntibus
 e scenis
 famulis, sed
 fugientibus
 iterum.

Cypr: Acherontis umbrae, saeva monstrorum cohors,
 Antrum subite Tartari, non hic locus
 Est vester. *Eph*: Umbrae, spectra Cyprinum premunt.

Cypr: Opem ministri siccae negatis mihi?
 Qvo, qvo revertam lumina, aspectum subit
 Cohors averni. *Eph*: Spectra Cyprinum opprimunt.

540

Cypr: Jam, jam recedunt, me sed oppressum gravi
 Lingvunt dolore perfidi. Infesto gelu
 Corpus rigescit. Membra nunc primum subit
 Graviore sensu verberum impressus rigor.

39.

Scena ultima.

Cyprinus. Licelinus. Ephebi. Famuli.

88 B

Licel: Qvis clamor aures flebili infestat sono?

Tune es Cyprine? *Cypr*: Morior ah morior here.

Licel: Qvae causa tanti vulneris? *Cypr*: Consors tui

Vulneris ut essem, saeva furiarum cohors,

Acherontis umbrae, territo cum te satis

Habuere rabidi, concito ad meum gradu

550

Conclave penetrant, qvalis aspectu pavor

Subierit animum, proloqvi haud opus reor.

Similis sedebam marmoris. At nondum satis

Isto pavore noxij in novos trahunt

Membra cruciatus; mille plagarum ictibus

Sternunt inermem, mole dum victus rui.

Tum rapior iterum, moestus ululatu domum

Repleo universam, nemine sed opem mihi

Ferente, gemino claudor in cippo gemens.

Qvoties recordor, proximum me adeo neci

560

Fuisse, saevum membra pervadit gelu.

Lic: Vix ipse lacrymas teneo, dum proprio magis
Me tuus inundat moeror. *Cypr*: O umbrae! O Stygis
Furiale semen! Monstra Lernaei lacus!

Lic: Heu qva medela pristinum robur tibi
Reddam Cyprine frater? Unguento reor
Opus esse, qvali perlini tergum solet,
Qvum se propellit ulcus. Ad nutus heri
Adeste famuli!^a *Fam. 1*: Fraude cumulatam caput
Dolosa vulpes, pestis aularum hic ades

a. prodeunt famuli
570 vestiti
vestibus
disciplinan-
tium cum
disciplinis
b. irruunt in
Cyprinum.

Irruite socij, victimam Stygi date!^b

Cypr: Heu parce, fraudis quisquis hic ades meae
Vindex et ultor. Sero detestor scelus.

Fam. 2: Qvos fraudulente fingis infestos tibi
Manes fuisse, vindices tandem doli

Adesse noris. *Cypr*: Parce, da veniam reo.

Fam. 1: Cumulate plagas verberum. *Fam. 3*: pressam diu
Explebo rabiem. *Fam. 4*: Furere sic umbrae sciunt.

89 A

Succumbe plagis. *Fam. 1*: Saevius ab ictu crepet
Tergus dolosum. *Lic*:^a Parce jam tandem precor,
Placare misero Numen: en voveo lubens,
Hanc mense qvovis colere festive diem.

Fam. 1: Repetamus orcum: cedere hinc Numen jubet.

Cypr: Ah! morior, ah! ah! *Lic*: Dulce delictum domus,

Cyprine, nostri pars melior, aegri salus
Una Licelini! Saevus heu! Lemurum furor

Qvo te rededit! Siccine Cyprinus jacet!
Sensus stupescunt, ultimum spirat miser.

Levate famuli corpus, in molli cubet
Cyprinus aeger lectulo.^b Hic forsan situs
Celeres agentem sistet ad necem gradus.

Io triumphae! lusimus dolum dolo
Meliore. Fraude domitus, haud equidem reor,
Dehinc Cyprinus nectere ut (dolos) fraudes sciat.

Terram, polumqve testor: umbrosos die
Qvacunqve fratres videro, in memet truci

Saevire techna, tergus hac ipsa, pari

Crepabit ictu verberum. Haud alia decet

Punire fraude, fraudis hoc saevae genus.

a. prodit Licel.
580 et flectit
genua.

590 b. offertur in
sella a famulis.

55

O.[mnia]

A.[d]

M.[ajorem]

D.[ei]

G.[loriam]

1ma Martij

1720.

JEGYZETEK

A szöveg közlésénél a lehető legteljesebb hűségre törekedtünk. Elhagytuk azonban a XVIII. századi latinságban annyira közismert ékezeteket, még akkor is, ha azok metrikai értéket jelentettek. Megőriztük a *qu*, illetve a *gu* helyett a *qv* illetve *gv*, az *ii* helyett az *ij* változatokat. Nem hozzuk a lapok felső margóján található + jeleket. A kolligátum többi kézírásától eltérően ennek a drámának az írója alig használ rövidítést, legfeljebb a hosszú mássalhangzót jelzi úgy, hogy az egyszer leírt mássalhangzó fölé vízszintes vonalat húz. Ilyen esetben kettős mássalhangzót írunk. A szöveg közlésénél az alábbi jeleket használtuk: az eredetiben törölt vagy áthúzott szövegrészt ()-ben, saját szókiegészítéseinket []-ben hozzuk. A szövegben előforduló eredeti zárójelet (: :) megtartottuk.

A szerző a scenák sorait számozta s egy-egy scena végén ezt be is jelölte. Szövegkiadásunkban az eredeti számozást is hozzuk. A sorokat azonban az eredetitől eltérően mi folyamatosan sorszámoztuk. Az interpunkciót általában megőriztük, néhány helyen azonban ahol ez kívánatosnak látszott, módosítottuk. A szerző nem minden mondatot kezd nagybetűvel, az ilyen jellegű következetlenséget korrigáltuk. A kiolvashatatlan szavakat ...-kal jelöltük. Alább egy-egy sorhoz vagy szóhoz, amelynél a másolás során valamilyen probléma mutatkozott, szövegkritikai jegyzeteket fűztünk.

1. A komédia kézírásától idegen, marginális bejegyzés, amely azonban megegyezik a kolligátum több füzete hasonló katalógusbejegyzésével.
2. Tévedésből kétszer alkalmazza az *c.* jelet a rendezői utasítás megfelelő szöveghelyhez való utalására.
3. A *Herminde* fölé írva *Florille*. A szerző át nem húzta a *Herminde* szót, bár szándéka szerint törölnie kellett volna.
4. A 63. sorszám a 64. sor magasságában írva.
5. Az eredeti szövegben is aláhúzott sor. A *Geta* után ismeretlen rendeltetésű * jel.
6. A *hactenus* a *nuspiam* és a *locorum* közé és fölé bejegyzett szó.
7. Valamilyen, e korban nyilván közismert német ének v. verses mondóka kezdő szavai. Néhány betű olvashatatlan.
8. Négy teljesen olvashatatlanra törölt szó.
9. A *Praesidis nomen* alatt kivakart két szó, amelyből tisztán csak az *Eudaemon* olvasható ki.
10. A sor magasságában egy NB bejegyzés, amely valószínűleg a sor értelmére figyelmeztet.
11. Az *os* a *meam* fölé írva, a *meam* szót azonban nem törli a szerző.
12. A *lares* a *domum* fölé írva. A *domum* szót azonban nem törli a szerző. A két egymás melletti sor javításának metrikai okai voltak.
13. Az eredetiben is aláhúzott sor. A jobb margóra NB írva, amely feltehetőleg a sor értelmére figyelmeztet.
14. A *domus* javított szó. A ráírás miatt az eredeti szó olvashatatlan.
15. Az eddigittől eltérően itt a scena sorszáma betűvel van írva.
16. A *Pudor* szereplőnév törölve. Fölötte az *Otium* olvasható.
17. A *Ima* javítva ráírással *9ma*-ra. A szerző azonban az *m*-t nem javította át *n*-re.
18. A 378. sortól (Famuli: Imus. . .) a 382. sorig (*I*: vulnus inqviram. *3*: sine!) befűzött kisméretű lapon a betoldott szöveg.
19. A betoldás következtében a rendezői utasítás előbbre a 378. sorhoz kívánkoznék. A rendezői utasításban egy olvashatatlan szó.
20. A *compellat aliqv[is]* a *perqviris Dromo* fölött lévő bejegyzés. A *perqviris Dromo* szavakat azonban nem törli a szerző. Az első változat metrikailag jobb, a javított változat metrikai és grammatikai szempontból hibás.
21. Ráírásos javítás: a *mih tibi*-re javítva.
22. Ráírásos javítás: a *meo tuo*-ra javítva.
23. A ki nem törölt *extorrem* fölé írva az *insontem*. Az *extorrem* az eredeti szövegben is aláhúzva.
24. *Fraude* ráírással javított szó. Az eredeti nem olvasható.
25. Azonos kézírású utólagos bejegyzés. Nyilván változtatást jelent már az is, hogy az egyébként Cyprinus szájába adott szöveget meghagyva más szereplővel, a scena elején egyébként fel nem tüntetett *Aulicus*-szal mondatja el a szerző.
26. Ismeretlen rendeltetésű bejegyzés.
27. *Cypr*: utólagos szereplőnév bejegyzés a margón.

EINE KOMÖDIE IN LATEINISCHER SPRACHE AUS DEM JAHRE
1720 IM MISKOLCER ARCHIV
(*Voluptas a deluso adolescente delusa*)
(Auszug)

Der Autor veröffentlicht in seiner Arbeit eine einleitende Studie und ein Schauspiel in lateinischer Sprache aus dem Schuldrama-Kolligatum des XVII.—XVIII. Jahrhunderts, das für die ungarische Literatur- und Dramageschichte von Bedeutung war. In früheren Studien hat der Verfasser die Darstellungen der Minoritenschule der kleinen ungarischen Stadt Kézdivásárhely-Kanta (Komitat Háromszék) in der Südspitze von Siebenbürgen schon erläutert. (Unbekannte Schuldramensammlung aus dem XVII.—XVIII. Jahrhundert. Borsod-Miskolci Füzetek Irodalomtörténet Nr. 5. Miskolc 1967); Hirtenspiele aus dem Anfang des XVIII. Jahrhundert. Antik Tanulmányok 1968. 2. 304—327.; Das erste dramengeschichtliche Denkmal des ungarischen Nikolauskultus, Múzeumi Kurír, Nr. 5. Debrecen, 1971. 22—28. Eine Komödie in lateinischer Sprache vom Anfang des XVIII. Jahrhunderts im Miskolczer Archiv, Herman Ottó Múzeum Évkönyve. X. Miskolc, 1971. 383—433.

In seiner Studie stellt der Autor ein interessantes und die Gattung betreffend lehrreiches Stück aus einer handschriftlichen Dramensammlung aus dem letzten Viertel des XVII. und ersten Drittel des XVIII. Jahrhunderts vor, ausserdem zählt er die Titel jener Schauspiele auf, die innerhalb eines Jahrhunderts in Kézdivásárhely-Kanta aufgeführt wurden (Fussnoten 8, 12, 13).

Die Handlung des hier veröffentlichten Dramas macht die Bestimmung der Gattung problematisch. Zu dem gemütskranken Licelinus kommt der als Arzt verkleidete Cyprinus, heilt ihn mit einer Arznei, wird dafür zum Leiter der Dienerschaft ernannt, sein Konkurrent, Eudaemon wird aus dem Haus geschickt. In ihrer Freude betrinken sich Licelinus und die Diener. Der betrunkene Licelinus wird von Cyprinus' Geschwistern (Dolor, Luctus, Egestas, Inquietudo und Pudor = Schmerz, Trauer, Not, Unruhe, Scham) überrascht, aufgebart, mit einem Leichentuch bedeckt, um den Anschein seines Todes zu erwecken. Und in der Tat weiss der aus seinem bleiernen Schlaf erwachende Licelinus nicht, ob er lebt oder tot ist. Völlig ernüchert erkennt er, dass sich Cyprinus' Geschwister einen Spass mit ihm erlaubt haben, wie das Eudaemon gewissagt hatte. Licelinus ruft Eudaemon auf seinen Hof zurück, und beide nehmen Rache an Cyprinus für die ertragene Schmach. Als sich nämlich der Intrigant selbst an den Pranger stellt um vorzutäuschen, dass ihn die Kräfte der Unterwelt in ihren Bann gezogen

haben, lassen ihn Licelinus und Eudaemon von gedungenen Dienern verhaften.

Den damaligen Gebräuchen entsprechend verbirgt sich hinter der Haupthandlung eine allegorische Bedeutung. Cyprinus (Kypria: eine Bezeichnung für Venus) ist die allegorische Form der körperlichen Sehnsüchte, seine Geschwister sind die Folgen der befriedigten körperlichen Wünsche. Eudaemon (guter Geist) ist die Verkörperung des Guten. Wie in den Moralitätenspielen üblich, kämpfen auch hier das abstrakte Schlechte (Cyprinus) und das Gute (Eudaemon) um den Menschen (Licelinus). Vorübergehend siegt das Schlechte: Licelinus nimmt Cyprinus in sein Haus auf und entlässt Eudaemon. Als aber der Mensch die traurigen Folgen des Bösen fühlt, hört er auf sein Gewissen und ergreift von neuem die Partei des Guten. So siegt dann endgültig das Gute. Es ist nicht sicher, ob die Zuschauer, die Kommilitonen und evtl. die Eltern diese allegorische Handlung verstanden. Soviel ist allerdings sicher, dass die Studenten über ihre Kollegen, die den Betrunkenen, den falschen Arzt und den aufgebahrten Scheintoten spielten, sehr viel lachten. In diesem Sinne ist auch die Bestimmung der Komödiengattung nicht einfach. Diese Komödie bildet den Übergang zwischen den Moralitätenspielen und den in Ungarn im XVIII. Jahrhundert schon zu literarischem Rang gekommenen profanen Komödien. Der Autor der jetzt veröffentlichten Komödie ist unbekannt. Es ist möglich, dass er Jesuit war, es ist aber nicht ausgeschlossen, dass er Minoriter war. Es ist als sicher anzunehmen, dass er Ungar war, denn das Zwischenspiel wurde laut Regienanweisung in ungarischer Sprache vorgetragen. Die jambischen Trimeter zeigen, dass der Autor die lateinische Sprache kannte, und der Prosatext in der 3. und 7. Szene zeigt, dass er zwischen dem Stil der Dienerschaft — Prosa — und dem der Vornehmen — Vers — bewusst Unterschiede machte. Die Spuren des schriftstellerischen Bewusstseins können auch hier gesucht werden.

Diese Komödie ist also ein Übergang vom Moralitätenspiel zu den Komödien, und es ist sehr wahrscheinlich, dass in der Kenntnis von Stücken solcher und ähnlicher Thematik am Ende des XVIII. Jahrhunderts in den Piaristen und Paulschulen immer mehr profane Komödien entstanden. Dieses Stück kann also die direkte oder indirekte Quelle der Komödien vom Ende des XVIII. Jahrhunderts sein. Die Versform betreffend ist diese auf Terenz weisende Komödie nicht nur ein literatur- und theatergeschichtliches Denkmal, sondern auch ein wertvolles Stück des ungarischen Lateintums aus dem XVIII. Jahrhundert.

István Kilián

A TELKIBÁNYAI KŐEDÉNY- ÉS PORCELÁNGYÁR ALAPÍTÁSA ÉS MŰKÖDÉSE

KATONA IMRE

A magyarországi kőedénygyárak között előkelő hely illeti meg a telkibányai kőedény- és porcelángyárat. A gyár sokáig a „REGÉCZ” jelzést alkalmazta készítményein, ezért akadtak, akik a regéczi és a telkibányai gyárban nem egy, hanem két különböző gyárat véltek. Támogatta ezt az elképzelés, hogy Telkibánya korai és későbbi gyártmányai között meglehetősen nagy eltérések, különbségek találhatók, elsősorban a technikai kivitel tekintetében. Ma már köztudott, hogy a gyári jegyet alkotó REGÉCZ annak az uradalomnak a neve, melynek egyik falujában, Telkibányán állt évtizedekig a porcelán- és kőedénygyár. A gyár már régóta foglalkoztatja a magyar kerámia szakembereit, történészeit. Ennek ellenére története mindmáig csak részben ismert és nemcsak működésének késői szakaszait fedi homály, hanem alapításának, kezdeteinek idejét is. Telkibányán létesült az első porcelángyár Magyarországon a XIX. sz. elején. Már pusztán ezért is megérdemli a történészek, szakemberek fokozott figyelmét, érdeklődését. Míg Nyugat-Európában közvetlenül a fajansz után kezdődik a porcelángyártás, Magyarországon a kőedény megelőzi a porcelán megjelenését. Ezért az 1800-as évek elején már számos kőedénygyár üzemel Magyarországon (Kassa, Pápa, Batiz, Körnöcbánya stb.), de porcelángyár még egyetlen sincs. Készítettek ugyan már porcelánt Magyarországon a század elején (Holics), gyárszerűen azonban csak Telkibányán kezdték készíteni az 1830-as évek elejétől. Állítólag az itt talált kaolin adta Brezzenheimnek a gyáralapítás ötletét, később azonban, Herendhez hasonlóan, import kaolint használtak áruik előállítására. A gyár alapításáról, kezdeteiről a közelmúltig ellentétesen vélekedtek. Egyesek szerint 1820-ban alapították,¹ mások a húszas évek végére tették a gyár létesítését.² Mihalik kutatásai tisztázták, hogy a gyár 1825-ben létesült. A Bretzenheim-levéltárban található számadáskönyvek adatai alapján a gyár építésére, berendezésére fordított költségek összességében is ismertek. Ennek ellenére a gyár indulását mégis előbbre tették a feltételezett reális időpontnál. Az első évszámot regéci készítmény 1831-ből való. 1829. november 23-án kelt szerződés szolgált az első gyárigazgató, Hüttner Mátyás működésének alapjául.³ E szerint alig remélhető, hogy 1830 előtti telkibánya iporcelán előkerül, ugyanis a munka teljes beindulása ellenére sem állhattak kész telkibányai tárgyak a kereskedelem rendelkezésére. Egyébként az első számadáskönyvi bejegyzések is arra mutatnak, hogy csak 1830-ban kezdődhetett el a gyárban a

korszerű termelés. A gyárra fordított költségek évenkénti alakulása — emelkedése és csökkenése — világosan mutatja a gyár körül és a gyárban folyó munka jellegét, alakulását.

1825-ben:	15.532 ft. 15 kr.
1826-ban:	760 ft. 25 kr.
1827-ben:	4.483 ft. 52 kr.
1828-ban:	3.679 ft. 53 kr.
1829-ben:	3.767 ft. 10 kr.
1830-ban:	12.869 ft. 43 kr.
1831-ben:	12.826 ft. 50 kr.
1832-ben:	12.324 ft. 21 kr. ⁴

A rövid kimutatásból is nyilvánvaló, hogy a termelésre fordított költségek összege csak 1830-ban éri el azt a szintet, mely a későbbi éveket jellemzi. 1827-ben — 1826-hoz képest — kétségtelenül emelkedik a gyárra fordított pénz összege. Miután a termelésre évekig fordított költségek összege minden esetben 10 ezer forinton felül van, kétségtelen, hogy 1829-ig pusztán a termelésre való áttérés feltételeinek megteremtését szolgáló összegek találhatók a számadáskönyvek tételei között.

Noha — Mihalik szerint — a telkibányai porcelángyárban „egész éven át (1827) javában és szervezeten folyik a munka, az 1827-re előirányzott „A S(áros)N(agy)Pataki és Regézi Uradalmak Solariális Deputatuális Personalis Státusa”-ban nyoma sincs egyetlenegy regézi porcelánt gyártó személy beállításának, vagy azok költségei előirányzásának. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy csak 1831-től kezdődően maradtak fenn a regézi porcelángyártás első tárgyi emlékei, elgondolkodtató, hogy kik és mit dolgoztak 1827-ben a T(elki) Bányai Fabrikánsok?”⁵

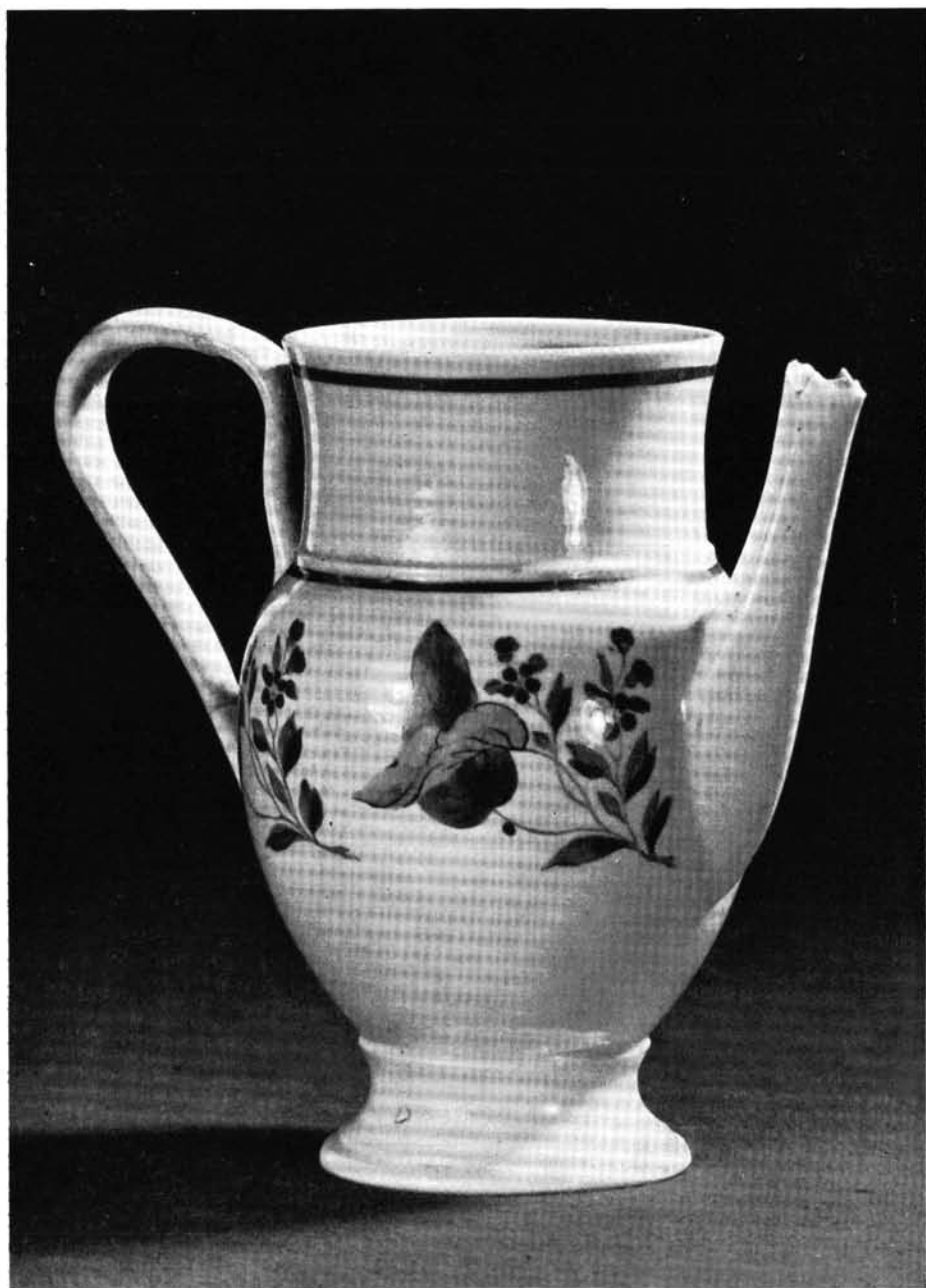
Egyébként 1830-ban is csak 4-en vannak az uradalom „Fabricai Status personalisán”: Hüttner Mátyás igazgató, Ducsay János számtartó, Pitiek Jakab „Törő Molnár” és Jakab Ferencz „Porcellán Molnár”. Ebből úgy tűnhet, hogy még 1830-ban sem folyt tényleges porcelángyártás a telkibányai porcelángyárban, hiszen a négy személy közül Ducsay János mint számtartó, kifejezetten adminisztratív munkakört lát el, a másik két személy, Pitiek Jakab és Jakab Ferenc pedig a gyártás előkészítésén dolgozik. A jegyzékben egyetlen olyan személy sem található, aki porcelánok előállításán, mintázásán, öntésén, préselésén vagy festésén dolgozna.⁶ Miután 1830-ban készült regézi porcelánnal még nem találkoztam és legjobb tudásom szerint ilyen ezideig még nem bukkant fel, egyszerűen és magától értetődne az a feltételezés, hogy még ekkor sem folyt tényleges porcelánkészítés Telkibányán. Az 1832-es „Fabricai Status personalis” sem különbözik lényegesen az 1830-astól. Egyes pontokon duplázódott ugyan a létszám, a gyár adminisztratív teendőit már nem egyedül Ducsay János végzi, hanem Haisel Antallal, a kocsison kívül még 3 „Fabricai Munkás” is szerepel a jegyzékben. Pusztán érdekességként említjük, hogy a két molnárnak, Kolozsi Györgynek és Segdinszky Józsefnek lényegesen magasabb a kész-

pénzfizetése, mint a számtartónak, Ducsay Jánosnak. Egyébként a gyár személyzeti jegyzékében 1832-ben és később sem szerepel egyetlen olyan személy, akinek mesterségbeli megjelöléséből biztosan következtethetnénk a gyár termelésére. Noha 1831-ből már évszámos telkibányai edényünk is van, az említett jegyzékek egyikéből sem következtethetünk a gyár életét jellemző, befolyásoló változásra, alakulásra. Ezt csak azzal magyarázhatjuk, hogy a szinte évenként felvett jegyzékben foglaltakon kívül még sokan dolgozhattak Telkibányán mintakészítők, korongosok, festők, aranyozók stb. 1831-ből fennmaradt telkibányai készítményeken már az aranyozás is feltűnik. Lényegében aranyozott az ún. házasság-váza is, melynek oldalain a kihagyott felületekre színes jelenetet festettek. Vagy nem ren-

1. kép. Kanna, kőedény. Tata, 1830 körül. Iparművészeti Múzeum tulajdona
(Ltsz. 53. 3655. 1.)

delkeztek színes festékekkel, vagy — s inkább ez a valószínű — nem tudták a festéket ráégetni a felületre. Ezért a színes jelenetet hidegen, olajfestékekkel festették. A festő, akit név szerint nem ismerünk — hiszen a jegyzékben sem szerepel —, szépen dolgozott. E szerint a jegyzékben való szereplés csak azt jelenti, hogy a gyári alkalmazottak, munkások közül őket fizették az uradalmi kasszából, a többieket talán az igazgató fizette közvetlenül abból az alapból, melyet külön e célra rendszeresítettek szerződés alapján. A telkibányai gyárnak több olyan munkása volt, akiknek neve nem maradt fenn a „Fabricai Státus personalisban”, noha telkibányai tartózkodásáról kétségtelen adataink vannak. Így pl. az 1839. március 6-i igazgatósági ülésen „Olvastatot Filep János I. Bányai béres folyamodása mely szerint panasolja, hogy tulajdon házában a majorba menvén lakni, noha az uradalom az ő Házába bizonyos Reviék nevezetű Fábrikást szállított, még is rajta a robot váltság és Taxa 10 váltó forintokban megvétel, ...”. Reviék nevezetű fábrikásról nem tudunk, pedig telkibányai szereplését hiteles dokumentum bizonyítja. Ezenkívül a személyzeti kimutatásban pl. egyetlen festővel sem találkozunk, pedig a telkibányai készítmények éppen díszítettségükkel, dicséretes külsejükkel ragadták meg a szemlélőt. Valószínűleg éppen ezért fordult elő olyan gyakran, hogy az igazgató fizette őket, mert talán ez az ő feladata és kötelessége volt olyan gyári munkás esetében, aki nem szerepelt az uradalom „Fabricai Státus personalisban”. Készítményeiket már csak azért is díszíteni kellett, mert nemegyszer külföldi edények alapján készültek gipszlevonat segítségével, tehát mérethűen. Széchenyi István 1832-es angliai útja után, 1833-ban Angliában vásárolt edénymintákhoz jutnak, 1834-ben pedig a sicíliai királyságból régi antik edényeket, gipszeket és porcelánkészítési formákat szereznek be a telkibányai porcelán formavilágának gazdagítása és gyártásának művészi fejlesztése érdekében. Kínai és cseh minták ismétlése első pillanatban feltűnik a telkibányai készítményeken. A gyár már 1831-ben kitűnő festőgárdával rendelkezett. Ezt mutatja az a váza, mely 1831-ben készült, Bretzenheim herceg esküvőjére. Valószínűleg szintén erre az alkalomra készültek az FB monogramos, hercegi címeres edények is, melyek közül egyet a Windischgrätz-gyűjteménnyel egyetemben az Iparművészeti Múzeum kerámiagyűjteménye őriz. 1831-től 1838-ig terjedő időszak bizvást tartható a gyár fénykorának. Az ekkor készült edények, kisplasztikák esztétikus megjelenésükkel jól reprezentálják Bretzenheim herceg telkibányai gyárát. Bizonyos fokig még mindig uralkodik az a szemlélet, mely úgy igyekszik feltüntetni a regéci gyáralapítást, mint Bretzenheim herceg romantikus elképzeléseinek megvalósulását. E szerint a herceg számára — ha nem is teljesen, de bizonyos fokig — közömbös volt, hogy vállalkozása ráfizetéses vagy nyereséges, mert az a cél szerepelt elképzeléseiben — miként Széchenyiében, akivel kitűnő emberi, baráti kapcsolatban állt — hogy az ország elmaradottságának fokozatos, de kötelességszerű felszámolásában gyárak alapításának, létesítésének is szerepe van. Ezzel szemben — mint a tanulmány soraiból kicsendül — ez a szempont, ha Bretzenheimben egyáltalán fel is merült, alig érvényesült a gyár alapítása és működése idejében. Az alapítók és működtetők előtt alapvető szempont volt a gazdasági

2. kép. Kanna, kiöntőcsöves. Porcelán. Telkibánya, 1831.
Iparművészeti Múzeum tulajdona
(Ltsz. 53. 2534.)

prosperitás biztosítása, a kifizetődés, sőt jövedelemszerzés. Alábbiakban éppen a gyárnak arra a korszakára próbálunk rávilágítani, amikor a gyári kassa nem bírta a túlterhelést, a működtetés költségeinek fedezését s a gyár fenntartásához, működtetéséhez az uradalom segítségére lett volna szükség.

Már Mihalik észrevette, hogy 1837—38. a telkibányai porcelángyár kritikus évei. Bár szerintem ez elsősorban annak tulajdonítható, hogy a gyár igazgatója, Hüttner József és anyja, néhai Hüttner Mátyásné a regéci porcelángyárat nemcsak hogy elhagyták, hanem annak titkait idegeneknek felfedték, elárulták”. A valóságban sokkal bonyolultabb okok játszottak közre.⁸ Az események menetét az alábbiakban foglalhatjuk össze: Hüttner József „a T. Bányai Porcellán Gyár Igazgatója” levélben követelte annak a 3.200 pftnak a visszafizetését, melyet néhai apja még 1829-ben adott a telkibányai porcelángyár céljaira. Közben azonban a kérelem benyújtása és megtárgyalása közötti időben édesanyjával átköltözött Miskolcra és az itteni kőedénygyár szolgálatába szegődött. Ügyüket először 1838. augusztus 29-én, majd másodszer november 7-én tárgyalták. A Patakon tartott november 7-i igazgatósági ülés jegyzőkönyvének 6. pontja szerint a követelést még akkor sem teljesíthetnék, ha „a’ folyamodó s fija a Fabrikot hivtelenül el nem hagyták, ’s annak titkát más idegeneknek el árulva önnön hasznokra nem fordítottak volna . . .” Szükségtelen hangsúlyoznunk, hogy Hüttneréknek ez az eljárása bizonyára fokozta a zavarokat Telkibányán, de mint adatainkból kitűnik, nem ez idézte elő azokat. Ugyanis nem Hüttner József és anyja távozása hozta a gyárat súlyos helyzetbe, hanem a gyár súlyos helyzete, az uradalom pénzügyi zavarai indították Hüttnert és anyját arra, hogy Telkibányát elhagyja és Miskolcon letelepedjék. Ez az állítás első hallásra furcsának tűnik, hiszen mindmáig úgy tudtuk, hogy a telkibányai porcelángyár az 1830-as évek végére már nemcsak az alapításkor befektetett tőkét és annak kamatait térítette vissza, hanem ezen felül tetemes hasznot is hajtott az uradalomnak. Ezek alapján Hüttner Mátyás igazgatói tevékenységét hasznosnak, sőt kiemelkedőnek minősítettük. Ezzel szemben, ha az extraktusok adatait elemezzük, megdöbbentő képet kapunk a telkibányai porcelángyárról.⁹ 1833-ban például az extraktusok szerint összesen 19.830 ft-ot fordítottak a porcelángyárra. Ebből 9.185 ft az építkezési költségekből adódik, tehát a gyárra ebben az évben reálisan a két tétel különbségét, vagyis 10.645 ft-ot fordított az uradalom. Összesen 6.122 ft értékű áru készült 1833-ban Telkibányán, melyből ténylegesen csak 4.727 ft-ot inkasszáltak be 1.394 ft kintlevőséggel szemben. Ha a gyárba fektetett 10.645 ft-ból kivonjuk az árura fordított 6.122 ft-ot, mindössze 4.523 ft-ot kapunk. Ez az összeg, mely az extraktusokban, mint „kitétetik” szerepel, mely korántsem a haszon összege, ellenkezőleg ez az a tétel, mely teljesen fedezet nélküli, magyarul tiszta ráfizetés. A későbbi években sem változott, javult a helyzet, 1834-ben, 1835-ben és 1836-ban összesen 13.500 forintot fizetett rá az uradalom a telkibányai porcelángyárra, pedig hiányzik ebből az épület és a felszerelés amortizációs költsége. Az 1838. szeptember 6-i igazgatósági ülés egyik adata szerint a „fabrikásoknak” hátra le-

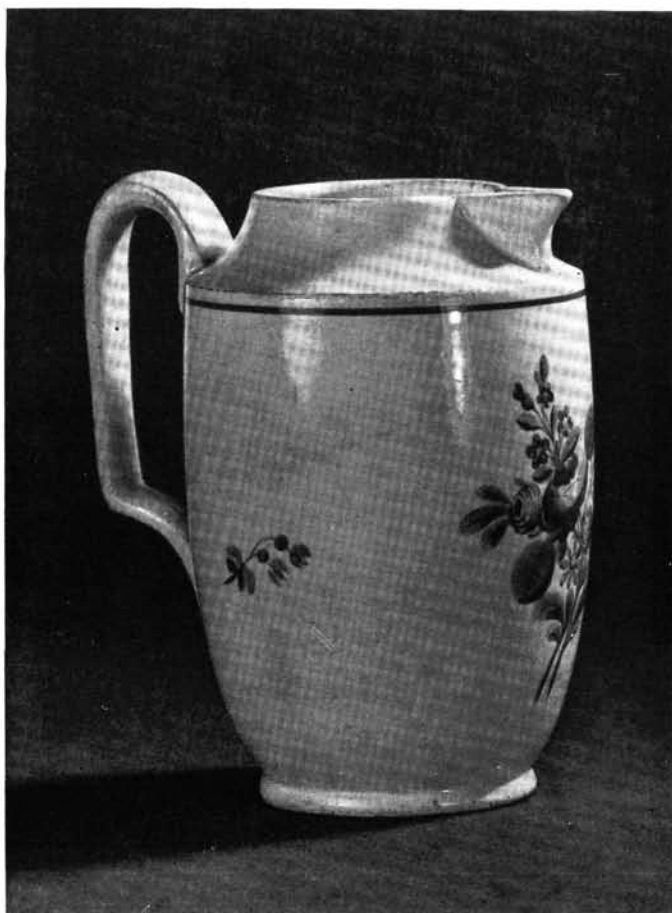

3. kép. Házassági váza. Porcelán Telkibánya, 1831.
Iparművészeti Múzeum tulajdona
(Ltsz. 54. 236. 1.)

vő ... illetőségek 714 ft-ot tesznek ki. Az ugyancsak ez év november 7-i igazgatósági ülés jegyzőkönyvében kerekén ki is nyilvánítják, hogy a gyár „egész jövedelme” még „a’ mindennapi rendes költségek fedezésére” sem elegendő s ezeknek pótlása „tetemes áldozatokba” kerül „az uradalomnak esztendőnkint”. 1839. június végéig a gyárnak kifizetendő 1113 ft 41 kr-t nem hajlandó a gazdasági kassa fedezni s az igazgatóság úgy határoz, hogy a „Fabrika költségei ... a lerakatok áruiból fedeztessenek ...” A gyár több éven át sem jut túl a hullámvölgyön, hiszen még 1841-ben sem a gyári, vagy főpénztárból fizetik a munkásokat, hanem az igazgató, Mayer János előlegezi meg saját pénzéből, melyet csak 1845-ben egyenlít ki a főpénztár. Az intézkedésekből úgy tűnik, hogy az igazgatóság ismeri a bajokat és mindent megtesz azok orvoslására. Mint láttuk, a legszembeötlőbb nehézség, hogy a gyártásra fordított összeg az előállított áru árának majdnem a duplája. Ezért nemcsak az építkezések költségei, hanem a közvetlen termelés kiadásai sem térülnek vissza. Más kérdés, hogy az eladott áruért járó összeg is csak részben inkasszálható. A feladat tehát kettős: meg kell találni a ráfordítási díj csökkentésének módját, ki kell használni a gyár kapacitását és biztosítani a termelt áru eladását. Míg ez utóbbi az áru kellő propagálásával és a lerakatok bizományosainak aktivizálásával fokozható, a termelés költségeinek csökkentése mindenekelőtt olyan eljárások bevezetésével érhető el, melyek az áru előállításának költségeit csökkentik. Ilyen pl. a költséges kézifestést pótló litografiálás bevezetése. E technológia bevezetésének engedélyezését 1840-ben kísérli meg a Helytartó Tanácsnál Bretzenheim Ferdinánd, a regéczi uradalom tulajdonosa. Kérvényében, melyet Abauj megye hivatalos szervezetén keresztül juttat a Helytartó Tanácshoz, világosan kifejti gyára „porcelán edényeinek, cimerek, betűk és festésekkel való ékesítésére” kéri „megengedtetni ... kő nyomtatási eszközök használhatását”. A Helytartótanács 1840. május 12-i és 26-i ülésén tárgyalja a kérést.¹⁰ Noha még ilyen tárgy nem került elő — írja Mihalik Sándor¹¹ — tudjuk, hogy pl. litografált díszű ét-tányérokat készítettek. Példaként arra az összeírásra hivatkozik, melyet Kassa város 1847-ben kelt 4492. számú rendeletére állítottak egybe. Mayer János gyárigazgató előtt akkor leltárba veszik a Mihalik Adalbert bolti raktárában levő telkibányai porcelángyári készítményeket. Ezek között említik: Lith. Speiseteller 10 Kr. „Ebből azonban csak annyi derül ki, hogy valóban készültek litografált edények Telkibányán 1840 és 1847 között. Bretzenheim-levéltár egyik 1841-ben felvett leltárának 64. oldalán szintén szerepelnek „T. Bányáról litografirozott tálkák 5, T. Bányáról litografirozott tányér 2.”¹² Divald egyik adatából úgy tűnik¹³, hogy már 1840-ben — az eljárás kérvényezésekor — készítettek litografizált edényeket Telkibányán.” Wartha Vince műegytemi keramikai gyűjteményében a regéczi gyárat három darab képviseli. A legrégebb ezek sorában a 24 cm átmérőjű köedénytányér, amely szintén, a máz alatt kék és zöld festékekkel árnyalt, préselt (nyomtatott!) rózsaalakot mutat. Ennek bélyege REGÉCZ 840.”

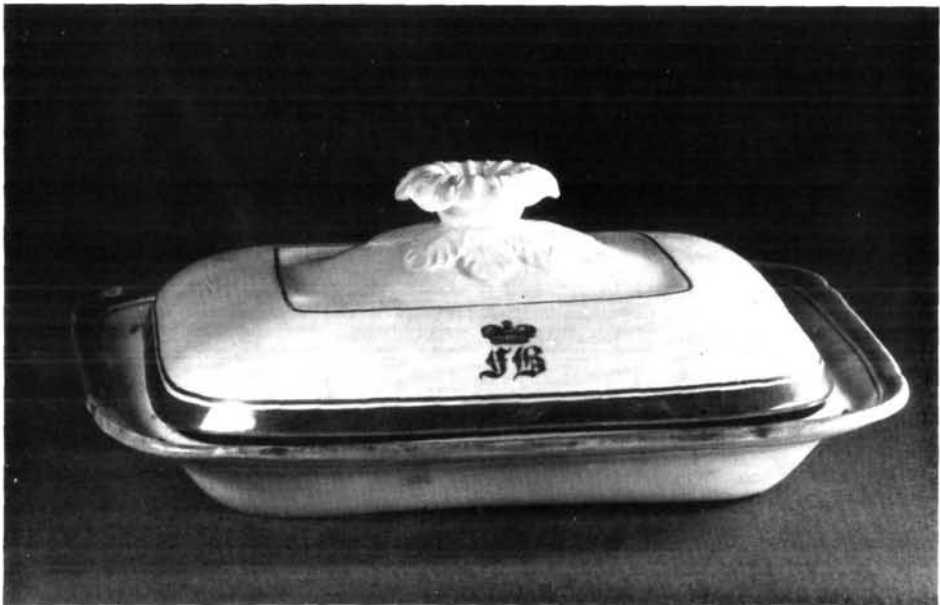
Úgy látszik a litografizációs díszítés sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, mert az 1840 utáni időből — noha számos telkibányai edény maradt fenn — egyetlen ilyen technikával készült tárgyunk sincs. Mégis,

mi tette ilyen költségessé a porcelángyártást Telkibányán? Úgy véljük, mindenekelőtt az import-nyersanyag. S itt nemcsak a különböző oxidokra gondolunk, melyeket a tárgyak díszítéséhez használtak, hanem a kaolinra is. Bár Bretzenheim ugyanúgy állítja, mint Fischer Mór Herenden, hogy tárgyait hazai alapanyagból készíti,¹⁴ ez inkább hazafias szólam, esetleg divatos üzleti fogás. Telkibányán ugyanúgy import-kaolint használnak, mint Herenden, bár itt is, mint Telkibányán; az időközben felfedezett kaolinlelőhelyek adták az első indítékot porcelángyár alapítására. Abaúj megyében — ahová Telkibánya tartozott a múlt században — több kaolinlelőhely volt. Később ezek egyikéből — a szerencsiből — nyerte nyersanyagát a miskolci Buttkay-féle köedénygyár is¹⁵. Ezen kívül — s ez sem

4. kép. Kanna, köedény. Pápa, 1830 körül.
Iparművészeti Múzeum tulajdona
(Ltsz. 70. 115.)

hanyagolható szempont — a szomszédos Ung megyében is több kaolinlelőhely működött már a XIX. század közepén. Figyelemre méltó a Pesti Hírlap egyik 1846-os¹⁶ cikkének ilyen vonatkozású állítása. Ung megyéről: „—Van ugyan is nemzeti iskolánk, s a' rom. cath. külön iskolájuk, van posztógyárunk, fűrészmalunk, czukorgyárunk, és egy gyár, mely a' megyénkben létező porcellán-földet idegen alkatrészeitől megtisztítja, hogy

5. kép. Fedeles tál. Porcelán, Telkibánya, 1831.
Iparművészeti Múzeum tulajdona
(Ltsz. 58. 927.)

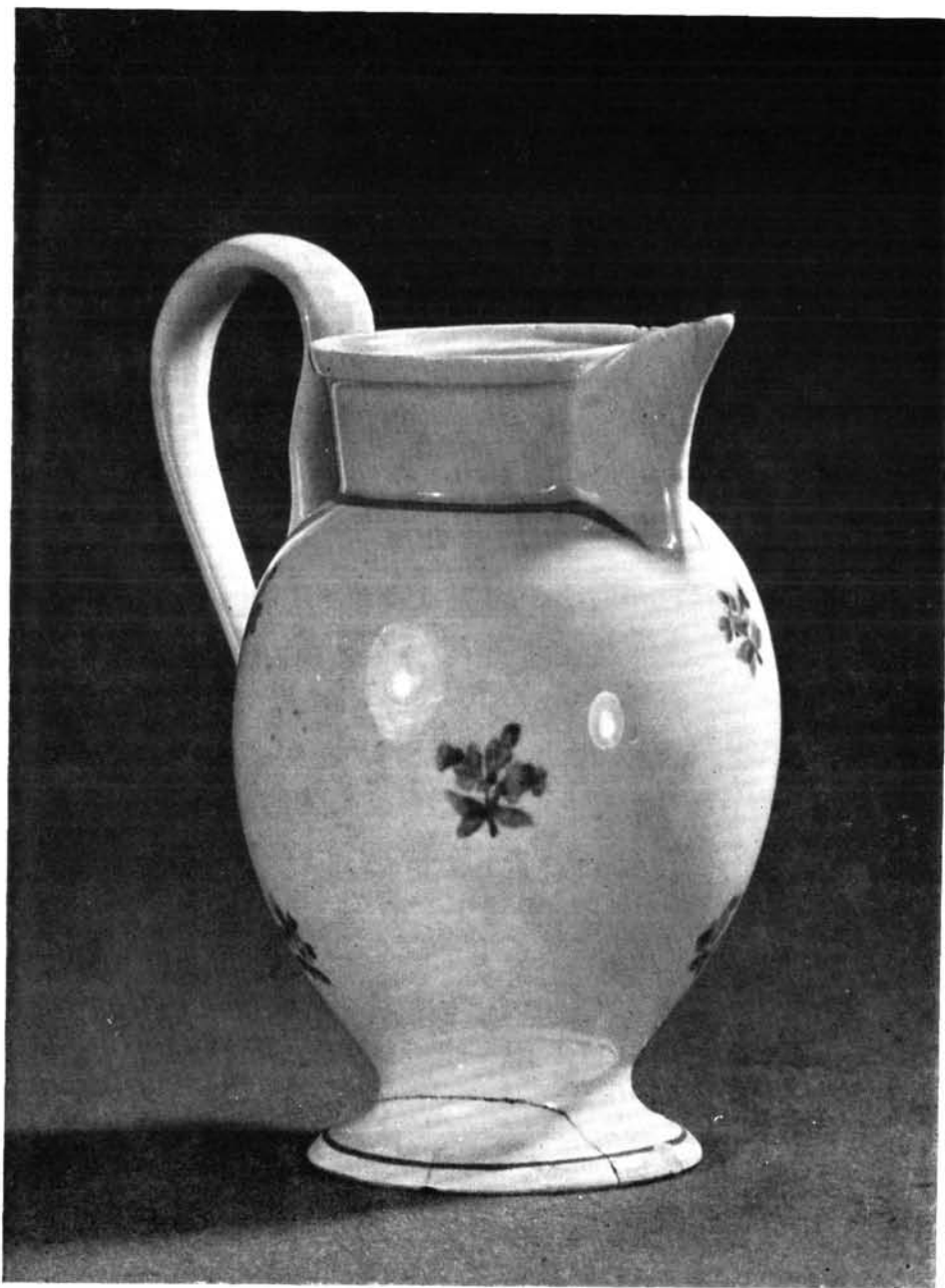
igy megtisztítva adjuk a' külföldnek, mert mi — fájdalom — fel nem használhatjuk, — van még védegyeletünk és casinoi egyesületünk” 1853-ban olvashatunk újra az Ung megyei, nevezetesen dubrinicsi kaolinról és a cs. és kir. pénzügykerületi igazgatóságnak „egy porcellángyár építésére” tett elhatározásáról.¹⁷ A termelési kapacitás kihasználására irányult az új malom építése is. A gyárnak ugyan már volt malma, hiszen e nélkül a termelés folytatása lehetetlen, azonban a malom — „malomra menő tsekély viz télen által késő Tavaszig egészen be szokott fagyni”, nyáron viszont el szokott apadni, ezért a malom jelenlegi formájában nem elegendő ahhoz, hogy vele „elegendő malma készíthessen”. Valószínűleg ez is akadályozta a termelés megfelelő volumenű kibontakozását. Ezért szükségessé vált a régi mellett egy újabb malom építése. Ezt valószínűleg 1838-ban kezdték el, mert az 1839. március 6-i igazgatósági ülésen¹⁸ „már nagyjából készen levő”-nek említik. Ez a malom alatt épült, s

előnye a régivel szemben, hogy annak vize télen sem szokott befagyni és „nyárba is egyforma elegendő vize” van. Az említett igazgatósági ülés részéről a „már egy részibe készen álló malomnak a kívánt célra leendő alkalmaztatása jónak láltatván annak elkészítésére kötelességül a számtartónak tétetik, — meghagyván az Erdő mesternek, hogy a bemutatott Jegyzékben foglalt, s annak készítéséhez megkívántató fákat, s egyéb fa materiálékat idejébe kiszolgáltassa, a számtartó pedig a Kőmivessel, és Átsal, az Uradalmi Földmérő hozzá járulásával kötendő Contractust jóvá hagyás végett ménél előbb mutassa be — addig is az építéshez megkívántató köveket, és 5000 Téglát a Vilmányi Téglá színből fuvaroztasson —” Ezzel kétségtelenül az építkezés üteme meggyorsult, s már 1841 tavaszán az új masszamalom teljesen készen áll. Úgy látszik új őrlőkővel is ellátták, mert a régít „mely haszontalanul ottan hever” szeretnék átszállítani a „Fűrész-malomhoz, hogy rajta „élet”-et is örölhessenek.¹⁹

Mint láttuk, a termelt érték csak része a ráfordítási díjnak, fokozza a problémát, hogy még ez is csak kis részben inkasszálható. A költséges termelés következtében egyre nő a munkások „fizetetlen” bére, s az 1839. július 20-i igazgatósági ülésen már olyan javaslat is elhangzik, hogy a fabrikások mintegy 1113 ftnyi elmaradt bérének „kifizetésére a gazdasági Cassából” kell „pénzt kölcsönöztetni”, miután szinte teljesen reménytelen behajtani „az edényekből annyi pénzt”, melyből ezek bére kiegyenlíthető. Az is bonyolítja a problémát, hogy az épülő új masszamalomhoz szükséges vas- és más eszközök beszerzését komolyan akadályozza „a Bányai Árendás”, aki, mivel a Fabrikások adósai, a jelen 3-ik Év negyedre fizetni nem akar.” Az igazgatósági ülés azonban nem járult hozzá, hogy a gyári költségeket a gazdasági kasszából fedezzék, hanem úgy döntött, hogy a lerakatokban levő edényekből fedezzék „a Fabrika költségeit”, a kassai, eperjesi lerakatokat vizsgálják felül, „az eladott edények árát” inkasszálják, valamint terjessze elő „a Számtartó a körülmények figyelembe vételével javallatot, mi képpen lehessen a költségeket kevesíteni”. . . „különösen terjessze elő, mit vél okainak lenni, hogy az edények, bár azoknak ára már lejobb szállítotott, olly csekély mennyiségbe kelnek, mint az eladási könyv bizonyítja” A vizsgálat számos érdekes momentumot hozott felszínre. Így — többek között — „a Porcellán gyár és Raktárosok között fenn forgott percent tárgyába” tett vizsgálatok kiderítették, „hogy a T. Bányai mult Esztendei Számadó Szilvássy Tóbiásnak kezénél levő” számadásai szerint „az edény áruló Kassai, Eperjesi és Pataki Raktárosnak semmi sem fizetett.”

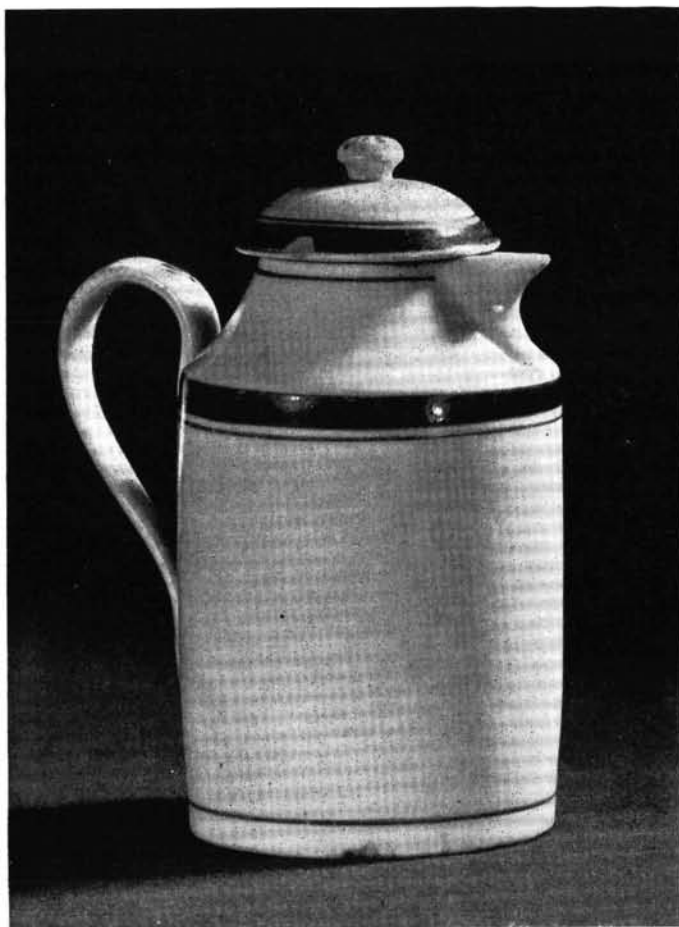
Az uradalom még a drasztikus intézkedések megtételétől sem riadt vissza, ezért nem csodálkozhatunk azon sem, hogy az 1840-es „Fabriciai Státus personalisban” Szilvássy Tóbiással már nem találkozunk. Helyette Steiger Antal tölti be a számtartói munkakört, de mivel a kinn levő pénzek inkasszálása bonyolult pénzügyi, jogi feladat, még Sknór József erdész, sőt az uradalmi ügyvéd is közreműködik e feladatok ellátásában.

Egyébként Szilvássy Tóbiás még egy esztendőt sem töltött a telkibányai porcelángyárnál. 1837-ben még Ducsay János a preceptor s csak az 1838-as fabricai Státus personalisban találkozunk vele első ízben. Távo-

6. kép. Kanna, porcelán. Telkibánya, 1839.
Iparművészeti Múzeum tulajdona
(Ltsz. 70. 123. 1.)

zása nem állt és nem állhatott kapcsolatban Hüttner József és anyja özv. Hüttner Mátyásné, valamint ennek veje Haizl Antal pánikszerű telkibányai szökésével. Ők — mint tudjuk — Miskolcon, a Butykai-féle köedénygyárban helyezkedtek el átmenetileg, de ennek bukásával átkerültek Apátfalvára. A gyár átmenetileg vesztéggel, de működése egy pillanatra sem szünetel. Ezt az is bizonyítja, hogy a gyár fennmaradt készítményei között egyaránt található az 1839—40—41-es évekkkel jelzett edény is. Ez azért is dicséretes, mert az 1840-es években nemcsak a kassai köedénygyár szüntette be tevékenységét, de átmenetileg szünetel a hollóházi, sőt a miskolci gyár is. Talán éppen ezt az átmenetileg mutatkozó konjunktúrát élvezve

7. kép. Kanna, porcelán. Pápa, 1840 előtt!?
Iparművészeti Múzeum tulajdona
(Ltsz. 70. 116. 1.)

sikerül túljutnia fennállásának kétségtelenül egyik legkritikusabb időszakán. A lerakatoknál, tehát az árusításban mutatkozó kisebb-nagyobb zökkenők, fennakadások mellett a gyár tevékenységének, működésének prosperitásában is több mindennel próbálkoztak. Igyekeztek mindenekelőtt megoldani a vezetőkrízist, mely Hüttner Józsefnek és anyjának még 1838 őszén bekövetkezett váratlan távozásával állt elő. A gyár személyzeti jegyzéke szerint a „felügyelő” a gyár első embere, legalábbis őt említik elsőként 1839-ben az „Arendás”, 1841-ben pedig a felügyelő, bizonyos Wagner Julius nevezetű a gyár első embere. Ezek azonban csak átmeneti megoldások, a gyár csak Mayer János személyével kerül ki — ha nem is egyszerűen — a mélypontról.

Mayer János személye a szakirodalom egyik elég vitatott alakja. Egyes vélemények szerint azonos azzal a Mayer Jánossal, aki 1839-ben még mint Fischer Móric csendestársa Herenden van, s ő készíti azokat a kőedénytálakat, amelyeken MAYER. J. HEREND felirat olvasható. Ezek semmiben sem különböznek a korabeli kőedénytálak típusaitól. Az Iparművészeti Múzeumnak 1, a Herendi Porcelángyár Múzeumnak pedig 3 ilyen tálja is van. Az említetteken kívül Mayer János egy másik olyan összefüggésben is szerepel a szakirodalomban, mely a herendi és a telkibányai tulajdonos, illetve gyárvezető azonos voltát bizonyítja. Az összefüggést Molnár László konstataálta „A Herendi Porcelángyár a reformkorban” című, a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeiben (1963) megjelent tanulmányában (235. l.). Molnár szerint van két lapokkal határolt kanna, melyek fonákján olvasható jelek érdekes kombinációra adnak alkalmat. Egyiken, a veszprémi Bakony Múzeumén „S” „Herend” „831” olvasható, a másikon pedig, amelyik a Herendi Porcelángyár Múzeumában van, ugyancsak megtalálható a „Herend” felirat, mellette egy nyílszerű jel és egy 1-es szám található. Míg a Bakony Múzeum kannáján az évszám és az első herendi gyáros, Stingl nevének kezdőbetűje, az S utal a herendi gyár pre-Fischer idejére, a másik kannán látható nyílszerű jel tulajdonosában Mayer Jánosra ismer a tanulmány írója. Mayer János Pápáról került Herendre, ahol egy-két évnél alig tartózkodott tovább. Mindenesetre Telkibányán is Mayer János nevű volt a gyárigazgató 1842-től kezdődően. Kétségtelen, hogy a nyílszerű jel a telkibányai készítményeken is ugyanúgy feltűnik, mint ezt a herendi kannán már konstatáltuk E sorok írója is érintette a nyílszerű jegy kérdését,²⁰ de abban nem mesterjegyet, hanem masszajelét vélt felismerni. Herenden ugyanis — mint ezt Fischer Móric égetéspróbája bizonyítja — az egyes masszák típusait az ABC különböző betűjével jelölték. A masszák jelölésében az ABC első betűit ugyanúgy használták, mint az utolsókat, az S-t, vagy az Y-t. Ebből gondoltunk arra, hogy a nyílszerű jel esetleg egy rosszul benyomott Y betű. Miután az S és az Y betű az ABC-ben is közel állnak egymáshoz, a két tárgy formai és festésbeli analógiája nem tűnt logikátlanak. Ha azonban a nyíl-jel problémáját nem pusztán Herend, hanem Telkibánya összefüggéseiben is vizsgáljuk, más eredményre jutunk. Az Iparművészeti Múzeum gazdag telkibányai törzanyagában egyetlen nyíljeles tárgyat sem találhatunk. A közelmúltban a múzeumba került ún. Keresztes-gyűjtemény tárgyai

között van azonban egy hordó alakú edényke,²¹ melyről a „Regécz”-jelzés lemaradt ugyan, de a 831-est befogó téglalap alakú keret és korai évszám világosan mutatja, hogy telkibányai készítménnyel van dolgunk. A 8,5 cm magas és 7 cm átmérőjű hordócska alakú edényt négysoros plasztikus körkörös és zöld színű szálból kinövő szőlőlevelek, kocsányok futják körül. Ez az egyetlen olyan telkibányai tárgyunk, melyen rajta van a benyomott nyilszerű jel. Ha most arra gondolunk, hogy a Herendi Porcelángyár Múzeumában ievő nyíljeles porcelánkanna veszprémi megfelelőjén szintén 831-es évszám olvasható, a két tárgy között valós összefüggést tétélezhetnénk fel. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a veszprémi Bakony Múzeum kannáján levő háromjegyű évszám közbülső jegye — az állítólagos 3-as — olvashatatlan.²² Molnár is elismeri, hogy a „Herend”-jegy hasonló betűtípusaival csak 1842-től találkozhatunk, mint ezt Csányi (Magyar fajansz és porcelán jegyei c. könyvében!) is bizonyítja. Ennek ellenére — talán éppen az 1831-es telkibányai edény hatása alatt — a kannát nem a sokkal valószínűbb 1841-re, hanem 1831-re datálta, noha az irodalomból jól ismert, hogy a Herenden 1825-ben letelepült Stingl-nek csak 14 évi meddő kísérlet után sikerült porcelánt előállítania. Így herendi porcelánról beszélni 1831-ben, teljes anakronizmus, képtelenség.

A másik kanna jegyében található „S”-betű sem állhatott Stingl-lel kapcsolatban, hiszen az „S” jelzéssel — ugyancsak bisquitén — még 1843-ban is találkozhatunk, noha — mint ez az égetési kimutatásból kitűnik — Stingl már 1841. március 24-én nincs Herenden. Minthogy felesége, Stingl Vincéné (szül. Paur Anna) 1841. április 30-án Pápán hunyt el, azt bizonyítja, hogy Stingl Herendről Páparára telepedett át. Abból viszont, hogy 1842. október 27-én már csak közvetve jut Mayer adata Fischerig — arra következtethetünk, hogy ekkor már Mayer sem áll a herendi porcelángyár kötelékében, aki pedig a transzmissziót jelentette Stingl és Fischer között.²³ Mayer János ugyancsak ekkortájt, 1842-ben tűnik fel Telkibányán. Az 1845. augusztus 26-i igazgatósági ülés jegyzőkönyvében ugyan

8. kép. Levesestál fenékjegye. Kőedény, Kassa, 1830 körül. Iparművészeti Múzeum tulajdona (Ltsz. 70. 117 1.)

9. kép. Kanna, kőedény fenékjegye. Kassa, 1830 körül. Iparművészeti Múzeum tulajdona (Ltsz. 53. 3691. 1.)

van egy adat, mely első olvasásra arra enged következtetni, hogy Mayer János már 1841-ben Telkibányán van, a gyár fennmaradt személyzeti jegyzékéből, valamint a jegyzőkönyv tüzetesebb tanulmányozásából azonban kiderül, hogy telkibányai megjelenése nem áll ellentétben a herendi maszszajjegyzék adataival. Abból ti., hogy 1845-ben kéri „a' gyári pénztáron mult 1841-ik évről fennmaradt követeléseit”-t, még nem következik, hogy már 1841-ben ő volt a porcelángyár igazgatója. Ha személye azonos a hasonló nevű pápaival, akkor sem követhető olyan időbeliségben a Pápa, illetve Herend és a Telkibánya közötti kapcsolat, ahogyan a nyílszerű jegyből ezt Molnár feltételezte. Ugyanis Mayer pályafutása Pápáról és nem Telkibányáról indult el, mint ezt a nyílszerű jelből s az ezt ábrázoló porcelánok évszámából következtették. Mayer Pápáról került 1839-ben Herendre és innen mehetett Telkibányára. Felmerül a kérdés, nem lehetett-e Pápát megelőzően Telkibányán s nem ott tanulhatta-e mesterségét. Telkibányán szinte állandóan tartottak inasokat. Ennek első írásos nyomaira az 1836-os személyi kimutatásban bukkanhatunk. Ebben olvashatjuk — többek között —, hogy „a fabricabeli Inasok tartására, amelyre vagnak egyre holnaponként 6 f(orint) 2 véka Gabona, 1 véka buza” fizetendő.²⁴ Később, 1839-ben (márc. 6-i igazgatósági ülés határozata alapján), a válság éveiben a havi 6 forintot 4 forintra csökkentik.²⁵ A nyílszerű jelen kívül is található számos olyan sajátosság, mely Pápa és Telkibánya készítményeit jellemzi. Ezt különösen a Keresztes-gyűjtemény néhány darabjával bizonyíthatjuk. Pápa és Telkibánya között fennálló stílári kapcsolat egyik legpregnansabb emléke egy 13,5 cm magas és 7 cm átmérőjű hengeres testű kanna,²⁶ mely első ránézésre telkibányainak hat, a benyomott jegy alapján azonban kétségtelenül pápai eredetű. Az Iparművészeti Múzeum magyar kőedény gyűjteményében számos hasonló típusú kanna található. A horvátországi Krapinától az erdélyi Batizon, Kassán, Telkibányán, Murányon és Tatán át Pápaig, illetve Herendig egyaránt megtalálható. Kéry Bertalan pápai kőedénygyárról írt nagyszabású monográfiájában ezt a kannatípust osztráknak tartja és úgy véli, hogy a Pápán letelepült A. C. Windschügel hozta magával S. Pöltenből, melynek kőedénygyárának Pápát megelőzően művezetője volt. Miután a pápai kőedénygyár 1802-óta áll fenn, ennek hatása sokkal valószínűbb, mint fordítva. Az említett hengeres testű pápai kannát különböző szélességű körkörös zöld csikok futják körül. Nemcsak ezért érezzük telkibányainak — ahol a körkörös zöld díszítés gyakori volt — hanem, mert e kannának van egy Pápán sajátosult típusa. Ezen a hengeres testet a szűk szájúreggel összekötő konkáv felület e típusának több mint duplája. Érdekes, hogy ezt az állítólagos S. Pölten-i kannatípust — eddigi tudomásunk szerint — csak Tatán gyártották. Egy ilyen tatai kőedénykanna múzeumunk gyűjteményében is található.²⁷ Fonákján „TOTTIS” olvasható. E szerint a tatai gyár 1830 körüli készítményének tekinthető. A telkibányaiakhoz hasonló pápai kanna anyaga nem kőedény, hanem porcelán. Tudjuk, hogy Fischertől a gyárat 1839-ben megszerző Mayer J. György egyik első teendője volt, kőedénygyárának a Weedgewood és porcelángyártás jogainak megszerzése a Helytartótanáctól. Az 1842-es pesti Iparműkiállítás katalógusának Kossuthtól származó beveze-

tőjében olyan értelemben találkozhatunk pápai porcelánárúkkal, hogy azok alakjukat és díszítésüket illetően, még igen gyermekiek. Számos pápai porcelán maradt fenn köz- és magángyűjteményeinkben. Ezeket mindmáig a pápai köedénygyár 1840 és 1842 közt készült termékeinek véltük.²⁸ Arra még csak gondolni sem mertünk, hogy az ekkor megindult pápai porcelángyártás korábbi idők hagyományainak egyenes folytatása. E pápai porcelánedények jegyét szabadkézzel a masszába karcolt írott betűs Pápa felirat alkotja. Mayer, Fischer és Draschnitz sem használt írott betűs jelet készítményeinek jegyében, sőt Winter Mátyás működésének egy rövid szakaszában is a nyomtatott betűs WINTER szót alkalmazta készítményeinek jegyéül. Csupán Winter Mátyás jegyében található ugyanaz az írott betűs Pápa szó, melyet porcelánkészítményeiken alkalmaztak. Sőt, nemcsak a „Pápa” írott betűs volta, hanem a betűk kalligráfiája, vezetése is teljesen azonos a Winter-korszak pajzsos jegye alatt alkalmazott „Pápa” szóval. Ebből kétségtelenül következik, hogy az írottbetű-jegyű pápai porcelánok aligha lehetnek a Mayer-korszak készítményei. Keletkezésük nem a 40-es évek, hanem a 30-as évek elejére tehető. Az 1830-as évek elején már számos magyarországi köedénygyárban folytattak porcelán előállítására irányuló kísérleteket. Elég ha Kőrmöcre, vagy Telkibányára gondolunk, ahol már túl is jutottak ekkoriban a kísérlet stádiumán. Ugyancsak ilyen összefüggésekre utal a pápai és telkibányai tárgyak stíluskritikai összehasonlítása is. A pápai köedények motívumai között gyakori a strassbourgi eredetű virágdísz. Ezek valószínűleg Holicson keresztül kerültek köedénygyáraink készítményeire. A pápai és a holicai köedénygyárak között bonyolult, sokágú összefüggést találhatunk. Egyik, ugyancsak a Keresztes-gyűjteményből az Iparművészeti Múzeumba került kanna ennek pregnáns bizonyítéka. Az alacsony talpon álló kanna enyhén öblösödő hengeres alakú. Magassága 14 cm, talpszélessége 6,3 cm. Az 5,5 cm-es szájnylást rövid, 2 cm-es szűkülő felület köti össze, melyből kecses kiöntőfej emelkedik ki. A hengeres részt körbefutó mangánszínű kör zárja le.

10. kép. Szószostál, porcelán.
Holics, XIX. sz. eleje.
Iparművészeti Múzeum tulajdona
(Ltsz. 70. 139. 1.)

11. kép. Hordóalakú edény, köedény.
Telkibánya, 1831.
Iparművészeti Múzeum tulajdona
(Ltsz. 70. 130. 1.)

A kanna első részén strassbourgi virágdísz: zöld szárból kinövő, enyhén árnyékolt levelek között lila, sárga, kék és terra sienna színű virágok helyezkednek el. Ezekhez hasonló található egy 1831-es évszámú „Regécz”-jelzetes kannán is. Ez a kannatípus²⁹ ugyan eltér a pápaitól: kiszélesedő talpon áll, teste enyhén domborodó, s a szájrésznél kb. 3,5 cm-es hengeres részbe torkollik. A kiöntőt sem az összeszűkített szájrészből alakították ki, mint az említett pápai kannán, hanem a kiöntőcső kidomborodó hasrészéhez illesztették, s hossza az edény hengeres záródásáig terjed. Az edény 13 cm magas, szájreme: 7 cm, talpereme pedig 5,5 cm. Testét sárga szárból kinövő árnyékolt zöld és sárga erezett levelek és finom kivitelű ötszirmú mangánlila virágok díszítik. Hasonló telkibányai kannatípust 1839-ből ismerünk.³⁰ Míg az 1831-es kanna kiöntőcsöves, ennek kiöntőrésztét hengeres szájnilyásból alakították ki. Az 1839-es kanna az említett pápai és telkibányai kanna sajátos keveréke, s annak a fejlődésnek eredménye, melyet a telkibányai gyár első készítményeitől 1839-ig megtett. Bár az 1839-es telkibányai kanna formai kiképzését illetően inkább az 1831-es telkibányai kannához hasonlít, díszítményeit illetően, nem azok színbeli hasonlóságát tekintve, hanem a felfogás azonossága alapján is inkább a pápai kannához kapcsolódik. Az 1839-es kanna inkább a motívumok színbeli megoldásaiban rokon, de a festés kivitele meg sem közelíti a Winter-jegyű pápai és 1831-es telkibányai kannáét. Mégis úgy véljük; az 1839-es telkibányai kanna végső formai kialakítása és díszítményeinek megoldása elképzelhetetlen a pápai kanna nélkül. A pápai kanna formája és díszítésbeli kivitele Holics közvetlen vagy közvetett hatását mutatja. Ebben semmi különleges sincsen, hiszen a pápai kőedénygyár alapítói és első mesterei holicsiak, vagy Holicson átmenetileg megfordult mesterek. Viszont arról nem tudunk, hogy Telkibánya szakmai létrehozói között Holicsról elkerült mesterek lennének. A telkibányai gyári munkások személyzeti jegyzéke fennmaradt, így ennek segítségével a gyárban beálló mindenféle változást konstatálhatunk. Ebben egyetlen Holicsról jött mesternévvel sem találkozhatunk. Egyébként Dunántúl és Felső-Magyarország között más érdekes és figyelemre méltó összefüggéseket is találhatunk. A porcelánláz, mely ekkoriban Magyarországon uralkodott, Kassát sem kerülte ki. Van egy kassai porcelán csészénk, mely a Reviczky család címerét és egyik tagjának (Reviczky Ádám) monogramját tartalmazza. Ez a csésze világosan bizonyítja, hogy Kassán is foglalkoztak nem is sikertelenül, porcelán előállításával. A kassai porcelán legfőbb jellegzetessége a telkibányaival szemben, hogy színe nem piszkos zöldes, vagy hidek-kék, mint a zettlitzai kaolinból készült herendié, hanem pirosas, meleg hatású. Fischer Móric 1840 körüli masszajegyzékének receptjei közt arra is van utalás, hogy Herenden is megpróbálkoztak a porcelánt pirosasra festő bécsi mészhozzáadásával, hogy a hidegfehér hatást kiküszöböljék.³¹ Ugyanezzel az eljárással Miskolcon is találkozhatunk Butykai idejéből. Már pusztán ez is mutatja, hogy valamilyen összefüggés állhatott fenn a kassai és a herendi gyárak között. E kapcsolat bizonyításához újabb adatokat sikerült feltárnunk a közelmúltban. És itt kapcsolódik újra a nyilvánvaló jel és Mayer János személye mondandónkhoz. Említettük, hogy a

nyílszerű jel ugyanúgy feltűnik a Herendi Porcelángyár múzeumában található egyik kanna fonákján, mint a telkibányai porcelángyár hordó alakú — fentebb már részletesen ismertetett — edényén. A problémát első sorban az okozza, hogy a két tárgy közt pontosan 10 év különbség van. A telkibányai kanna 831-es évszámot viseli, a herendi kanna készítési ideje viszont semmiképpen sem helyezhető 1841-nél előbbre. Ily módon Mayer János személye nem lehet az összekötő kapocs Pápa, ill. Herend és Telkibánya között, valamint e kapcsolat ideje nem a 40-es, hanem a 30-as évek idejére tehető. A nyíl-jel tehát nem jelenthet mást Telkibányán, mint Herenden. Kérdés, mesterjel-e — amint eddig hittük —, vagy valami más, egyszerűbb vagy bonyolultabb értelmű.

A nyílszerű jel sohasem egyedül, hanem mindig különböző jelek, sőt jegyek társaságában fordul elő az edények fonákján. Annyi bizonyos, hogy csak lazán kapcsolódik a jegyhez, annak nem szerves és elszakíthatatlan része, mert Telkibányán ugyanúgy, mint Herenden csak a „Regécz”, illetve a „Herend” felirat mellett és nem ahelyett, vagy anélkül szerepel. Tehát már ez a körülmény sem teszi valószínűvé annak feltételezését, hogy a jelben mesterjegyet lássunk. Ez a nyílszerű jel gyakran felbukkan különböző külföldi és hazai köedényeken, porcelánokon. Ez a körülmény is sürgeti, hogy próbáljunk választ adni arra a kérdésre, mi a jelentése, tartalma e sajátos, de elég gyakori jelnek. „Ennek kiderítésére annál is inkább szükség volna — írja Mihalik Sándor³² —, mert nem bizonyítható az az állítás, hogy a hazai kerámiai készítményeken látható és az 1-es számhoz, továbbá a horgonyhoz is hasonló jegyek nem formaszámok, hanem Mayer János bélyegei. Mihalik szerint e jelet „a magyarországi készítmények keletkezése előtt már a prágai köedénygyárban is használták, miként ezt az Országos Iparművészeti Múzeumban az ebből a gyárból származó szép fedeles levesfazék is bizonyít.” Magunk részéről egy finom kivitelű holicsei porcelán szószostálon találkoztunk vele magyar anyagon először. Tudjuk, hogy Holicson készült Magyarországon porcelán először. Ez a szószostál is a korai holicsei porcelánedények egyike. Hozzávetőlegesen a napóleoni háborúk, vagy alig ezután évek egyikéből való, ha az eddigi megállapítások tanulságaiból indulunk ki. Ha azonban meggondoljuk, hogy az írott betűs „Hollitsch”-jegyet 1786-tól, a köedénygyártás bevezetésétől a XIX. század első éveig használták, a tálka készítését a XVIII. század utolsó éveire kell tennünk. Formailag még az egykori fajanszok remiszenciáit viseli magán, de törekenyebb, finomabb azoknál. A felületét borító virágdísz szinte szó szerint ismétli az 1831-es telkibányai kanna mintáját. Ebben az esetben számunkra azonban nem a díszítésbeli, hanem az azonosság érdekes, melyet a tálka fonákján találunk. Míg a „Hollitsch” szó a tálka készítés helyét jelöli, a betűk kalligráfiájából a készítés idejére vonhatók le viszonylag pontos következtetések. A „Hollitsch” szón kívül van még egy S-betű, mellette pontnak szánt karika, vagy ó-betű és egy 10-es szám. Ez valószínűleg a tálka formaszáma. Ilyen masszába nyomott számmal gyakran találkozhatunk köedényeinken, porcelánjainkon. A tálka fonákjába nyomott 10-es szám első betűje az 1-es, pontosan olyan alakú, mint a herendi, vagy az 1831-es telkibányai hordócskán levő

nyílszerű jel. Hasonló betűtípus található az egyik XVIII. század végéről való holicsei kőedénytálon.³³ Holicson kívül Kassán is ugyanezt a betűtípust alkalmazták. Van gyűjteményünkben egy „K” jelzésű, Kassán készült levesestál, melynek jegyében szintén megtalálható ugyanez a nyílszerű jel. Ennek jelentése azonban csak akkor világosodik meg, ha ezt az említett holicsei kőedénytál és porcelán szószostál fonákján levő 10-es és 12-es számok első betűjével, az 1-el hasonlítjuk össze. Ebből nyilvánvaló, hogy a nyílszerű jel 1-es szám és bizonyára az edény formaszáma, mint ahogyan ezt annak idején Mihalik vélte. A kassai kőedénygyár jegyként használt „K” betűje mellett mindig ott van a benyomott formaszám. Egyik ilyen kassai kanna fonákján pl. 4-es számot találhatunk a benyomott „K” betű mellett.³⁴

Összegzésül: A nyílszerű jel sohasem volt Mayer János tulajdonjegye, hanem — legalább is a vizsgált tárgyak esetében — az 1-es számmal azonos, mely mindig a tárgy formaszámát jelöli. A telkibányai gyár szolgálatába lépő Mayer Jánosnak a pápai Mayerral való azonosítását más módon és más eszközökkel kell végeznünk. Ennek ellenére nem volt haszontalan a magyar kerámiatörténet azon összetevőit felvázolni, melyek különbségük ellenére is összefoglalják kőedénygyáraink tevékenységét.

A kérdés továbbra is feltehető: az a Mayer, aki előbb „a pápai, utóbb herendi kőedény igazgatója” volt, tényleg azonos-e azzal a Mayer Jánossal, aki a regéci porcelángyár igazgatója volt. Mint láttuk, ingatagok a Mayer személyével kapcsolatban felállított tételek, több megalapozást igényelnek. A tárgyi és személyi adatok további bizonyítékaira van még szükségünk, hogy Mayer János tevékenységét, alkotó munkáját tényleg olyannak lássuk, amely valóban messze túlnő kortársain. Még nagyon sok konkrét, pozitív adatot kell gyűjteni ahhoz, hogy bizonyítható legyen: ő az első olyan porcelánművészünk, akinek munkássága a legjelentősebben függ össze a magyar kerámia- és porcelángyárak történetével — írta Mihalik Sándor a *Folia Archeologica* XVIII. kötetében Mayer Jánosról írt dolgozatában.

Véleményünk szerint — folytatja Mihalik — megnyugtató hitellel ez idő szerint még az sem állapítható meg, hogy a pápai és a herendi gyárak élén az 1839. és 1840-es évek fordulóján igazgatói minőségben működött Mayer János valóban tényleg egy és ugyanazon személy azzal a Mayerral, aki 1843-tól mint felügyelő dolgozott a regéci porcelánt gyártó telkibányai gyárban. Az az adat, melyet az 1845. évi igazgatósági ülés jegyzőkönyve tartalmaz, mely szerint Mayer János már 1841 óta kapcsolatban állt a regéci porcelángyárral, nem bizonyítja, sőt még csak nem is valószínűsíti, hogy Mayer már ekkor Telkibányán, az itteni kőedénygyár szolgálatában állt volna. Ugyanis az 1845-ös igazgatósági ülés annak az összegnek a kiegyenlítését rendeli el, amelyet Mayer János saját pénzéből adott a gyári munkások 1841. évi fizetésébe. Erre valamikor 1842-ben — és nem előbb — került sor, hiszen a tartozás összege 634 ft, majdnem 100 forinttal több, mint a munkások félévi bére. Egyébként is maradt fenn egy feljegyzés a Bretzenheim-levéltár fragmentumai között, mely foglalata „azon kézpénzbeli ár

jegyzékeknek, melyek 1841 diki esztendő végével ki nem fizetődhettek.” Bár Mayer János csak az 1843-as személyzeti jegyzékben tűnik fel, kétségtelen, hogy 1842-ben már Telkibányán van. Ezt igazolja Mihalik Sándornak az az adata is, mely szerint Mayer János 1842. február 21-én kér működési bizonyságot a pápai tanácstól, vagyis Pápától megválva új helyre teszi át működése színhelyét. Ez az adat egyébként teljes szinkronban van a herendi masszajegyzékből adódó konklúzióinkkal. Egyik ezt feldolgozó tanulmányomból való az alábbi idézet: „... Fischert szenvedélyesen izgatták Stingl eredményei. Ennek távollétében azonban Mayertől remélte a receptúrák titkainak felfedését. Mayer azonban amikor az úrkuti földdel helyettesítette a zettlitzit, Stingl eredményeitől eltérő irányba terelte Fischer próbálgatásait. Nem tudjuk, szándékosan vezette-e félre ezzel Fischert vagy maga sem volt tisztában Stingl arkánumával? Az előbbi feltételezés a valószínűbb, mert az úrkuti földdel való kísérletezés után alig néhány hónappal már mennie kell Fischer porcelángyárából.” Mikor került sor erre, pontosan nem tudjuk. „Abból viszont, hogy 1842. október 27-én már csak közvetve jut Mayer adata Fischerig — arra következtethetünk, hogy ekkor már Mayer sem áll a herendi porcelángyár kötelékében, aki pedig a transzmissziót jelentette Stingl és Fischer között.”³⁵ Ez, és Mihalik már idézett adata egymástól függetlenül keletkezett, sőt egymáshoz közel, vagy pontosan egy időben. Tehát három olyan adat került egymás mellé, mely a telkibányai Mayernek a herendi, illetve pápai Mayerrel való azonosságát valószínűsíti. 1. Mayernek 1842-ben távoznia kellett Fischer herendi gyárából. 2. Ez év február 26-án kelt Pápan Mayernek az az igazolása, melyet működése másol történető folytatásához 21-én kért a városi tanácstól. 3. Mayer János 1842-től igazgatója, illetve előbb csak felügyelője Bretzenheim herceg telkibányai kőedény- és porcelángyárának. Alig hihető, hogy ennyi egymást kiegészítő adat két különböző személyre utalna.

Ily módon sikerült Mayer János mindmáig homályban levő alakjára fényt deríteni. Annyi bizonyos — ezt Mihalik kutatásaiból tudjuk — hogy a bennünket érdeklő Mayer János nem azonos azzal a Mayer Jánossal, aki mint rézműveslegény került Magyarországra és 1810. november 25-én feleségül vette a megözvegyült Stingl Lipótné Stermenszky Katalint — Stingl Vince édesanyját. Ezzel a Mayer Jánossal egyidejűleg egy másik Mayer János is él valahol Veszprém városa, avagy megye területén. Ez a Mayer János szintén nem azonos a bennünket érdeklő Mayer Jánossal. Ugyanis míg Stingl mostohája Tirolban született, ez a másik Mayer Stájerország Eisenertz városából való. A harmadik — később a telkibányai gyárigazgató — Mayer János a csehországi Tannova-(Dannova)-ból származott át Magyarországra, s került Pápara, majd 1839-ben Stingl Vince herendi kőedénygyárába. A dannovai kőedénygyárban egyaránt készült Wedgewood-áru, finom-kőedény, sőt porcelán is. „Tannowa”, olykor „Tannawa” jelzésű egyszerű porcelánjai eltörpülnek a cseh porcelánkészítmények remekei mellett. „Hét évtizeden át — mert állítólag 1880-ig működött — nem bírt, nem tudott feltörni a cseh nagyobb gyárak sorába” — írta róla Mihalik Sándor.³⁶

Mayer 1837. december 1-én került Magyarországra, de csak 1839. április 9-én kapta meg a Helytartótanáctól a letelepedési engedélyt. Közben

1838-ban gyermeke születik, majd 1839. március 23-án újabb. Mayer János ekkor 27, felesége Csernoszter Cecília — Csernoszter János pápai polgár és Schuster Erzsébet leánya — pedig 22 éves. Mint már említettük, herendi korszakából több köedénytál maradt fenn MAYER. J. HEREND jelzéssel. Fischer Móric 1840-es herendi masszajegyzékéből úgy tűnik elének Mayer alakja, mint aki főleg a masszák és mázak mestere. Különösen a masszákkal s azok összetételével foglalkozott herendi művezetősége idejében. Működése Telkibányán teljesedett ki, ami abból is tükröződik, hogy Sárospatakon 1845. július 14-én tartott igazgatósági ülésen részt vevő Mayer János gyár-igazgató érdemei fényes elismerésben részesültek, mert megállapították, hogy az a 10 000 forintnyi kölcsön, amely Moll József kassai nagykereskedőtől az uradalmi pénztár részére az elmúlt 1841-dik évben vétetett fel, a gyári jövedelemből kifizettetett „a Moll József 3000 frtban át vett debreceni raktár árának betudásával”. Mayer János érdeme nemcsak, és nem elsősorban ebben van, hanem inkább abban, hogy megszervezte a termelést s ezzel megszüntette a gyár ráfizetéses voltát. A lerakatok tulajdonosaival, nemcsak Moll Józseffel, hanem az ugyancsak kassai Mihalik Adalberttal is sok baja, pöre volt az uradalomnak — az akták még a Helytartótanácsot is megjárták — de Mayer fáradtságot nem kímélve megoldotta a ráfizetéses termelésnek ezt az évek óta sajnó problémáját is. Ezzel biztosította a zökkenőmentes árusítás feltételeit, egyidejűleg azonban minden eddigi igazgatónál többet tett a termelés növelése érdekében.

Ha a gyár Mayer idejében — tehát 1842 után készült áruit — az 1838 előttivel hasonlítjuk össze, érdekes eredményre jutunk. A Hüttnerék idejében főleg művészi szempontok érvényesültek a gyár termelésében. Törekedtek a szép, díszes kivitelű áruk előállítására. A cseh porcelángyarakhoz hasonlóan gazdagon aranyozták edényeiket s ezzel bizonyos felületi hatást értek el. Az arany gazdag alkalmazásán kívül a finoman festett edény-készítmények is elég gyakoriak Telkibányán 1831 és 1838 között. Feltűnő, hogy készítményeik között viszonylag sok a díszműáru és kevés a használati rendeltetést kielégítő edényfélések. Már korán — a 30-as évek elején — kifejlesztették a kisplasztikát, ami nemcsak arra mutat, hogy ügyes mintázók, tervezők voltak, hanem arra is, hogy a gyár gipszkészítőiben sem szűkölködött. Mégis talán az edények festettsége a legszembetűnőbb. Mayer János nyíltan szakított a hüttneri korszak tradícióival és nem az áruk művészi kialakítására koncentrált, hanem a jó kialakítású és csinos külsejű edényárukra. Ebben az időben — legalábbis ami az 1840-es évek elejét illeti — jelentősen megnövekedik az edényáru a gyár készítményei között. Részben új, de többnyire inkább a hüttneri korszak edénymintáit sokszorosítják. Készítményeik között elég sok a plasztikus mintájú, festést egyáltalán nem, vagy alig igénylő edényféle. Így pl. évtizedekig keresett és szívesen festett áru a fenékén plasztikus szőlőleveleket mutató karéjos-tál-típus, melyről biztosan tudjuk, hogy Hüttner mintája volt. Legalábbis mindenhol feltűnik, ahol Hüttner megfordult, így nemcsak Telkibányán és Miskolcon, hanem Apátfalván is. Az egyik 1838-as évszámú és MISKOLC-jelzetes tálon ott van a „H”-betű, szerintünk Hüttner monogramja. Érdekes hogy ez a táltípus Telkibányán még 1853-ban is feltűnik. Egyébként

ezen is rajta van a Hüttner-monogramot jelentő „H” betű. A Pesti Divatlap egyik tudósítása szerint³⁷ (1845. 25. sz. 294. l.) hg Breczenheim telkibányai porcelángyára . . . a külfölddel bátran versenyre léphet, akár a csínt, akár a tartósságot tekintjük. A rosnóit kevésbé merem dicsérni — jegyzi meg kicsit tartózkodóan a szerző, s ez azért meglepő, mert a rozsnói gyár készítményei nem képviselnek olyan színvonalat a magyar köedénygyárak közt, hogy a szerző ezt éppen a telkibányaival szemben hangsúlyozza.

Mayer János évtizedekig állt a telkibányai gyár szolgálatában. Nevéhez a magyar kerámiatörténet viszonylag hosszú és eseményekben gazdag évtizedei fűződnek. Alakja mindenképpen figyelemreméltó és megérdemli, hogy alaposabban, részletesebben foglalkozzunk vele.

JEGYZETEK

1. Mérei Gyula: A magyar iparfejlődés
2. Wartha Vincze: Az agyagipar technológiája, Bp. 1892. 141. l.
3. Petrik Lajos: Adatok a magyar agyagipar történetéhez, Művészi Ipar, 1889. 13. l. (pag. 296) Az adatot Mihalik S. is közli a telkibányai porcelángyárról írott tanulmányában. Mihalik Sándor: Adatok a regéczi porcelángyártás történetéhez. Művészettörténeti tanulmányok, Bp. 1957. 120. l. (Továbbiakban: Mihalik, 1956 . . .)
- Az eredeti bejegyzés teljes szövege:
 „4er Hüttner József, a T. Bányai Porcellán Gyár Igazgatója Ó Herczegségéhez nyújtott esedező levelében néhai Attya 's az Uradalom között 1829ik Esztendő November 23^{kán} költ egygyességnél fogva ötet 's ides Anyát illetőknek ki adattatásáért esedezik.
 A folyamodó szolgálatját időközbe hivtelenül félbehagyni, minden jelentés nélkül más hová kötozni bátorokodván — a folyamodásban felhozott egyezkedés — mellyben foglalt kötelezetéseinek különben is eleget nem tett — reá nézve jótékony kihatását elveszítvén, e részbe az Uradalmat annak tellyesítésétől önnön tette által feloldozta egyéb eránt minthogy szolgálatját idő közbe elhagyni merészlett Miskolczról hova lakását által tette, félbe szakasztott szolgálatjának folytatása végett a maga utján vissza hozatni rendeltetik.”
4. Mihalik Sándor: A magyar porcelángyártás kezdetei. Folia Archeologica, 1954. (VI/173—175. 1.) Továbbiakban: Mihalik, 1954.
5. Uo. 174. l.
6. OL. Bretzenheim cs. lt. A' S. N. Pataki és Regéczi Uradalmak' Salaris Deputatualis-Personalis Statusa 1830ik Esztendőről. 141. csomó, pag. 102—109.
7. OL. Bretzenheim cs. lt. (P. 66.)II. A. 10. Protocollum sessionis . . . 120. csomó, (1839. márc. 6-i ig. ülés) 292—93. l.
8. Mihalik, 1956, 120—124. l.
9. Katona Imre: Egy múlt századi keramikus munkái az Iparművészeti Múzeumban (Hüttner József) (Kézirat)
10. OL. Helytartótanács lt. Dep. Commerciale 1840 Fons. 18, pos. 79 és Helytartótanács Dep. Rev. Librorum 1840. Fons 8, pos. 7 és 7/a.
11. Mihalik, 1957, 130. l.
12. OL. Bretzenheim cs. lt. P. 66. II. B/5 Inventáriumok összeírások. 1773—1849. 138-as csomó, 32. számozott old.
13. Divald Károly: A regéci porcelán. Magy. Mérnök és Építész-Egylet Közl. 1913. 10. sz. 4. l.
14. OL. Bretzenheim cs. lt. P. 66. II. A/10 Protocollum sessionis . . . Igazgatósági ülés jkv. 1845. okt. 15. 137. pont
15. Wartha V. Az agyagipar technológiája, Bp. 1892. 138—39. l.

16. Jun. 7. 386. l.
17. Gazd. Lapok, 1853. nov. 13.
18. OL. Bretzenheim cs. lt. P. 66. II. A/10. Protocollum sessionis 120. csomó, 292—93.
19. Uo.
20. Katona Imre: S-betűs herendi porcelánok a Bakonyi és Iparművészeti Múzeumban. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei V. köt. (1966) 247—255. l.
21. Iparművészeti Múzeum. Ltsz. 70. 130. 1. l.
22. Katona I.: S-betűs herendi porcelánok . . . 250. l.
23. Uo. 252—53. l.
24. OL. Bretzenheim cs. lt. P. 66. II. B/9, 141. csomó. Status Personalis et Salarialis, 1836. (pag. 158—164.)
25. Uo. II. A. Protocollum sessionis . . . 1839. márc. 6. (pa. 295.)
26. Iparművészeti Múzeum. Ltsz. 70. 116. 1. l.
27. Uo. Ltsz.
28. Mihalik Sándor: Pápai kőedény és porcelán kísérletek. Fol. Arch. XV. (1963) 169—185. l.)
29. Iparművészeti Múzeum. Ltsz. 52. 2534.
30. Uo. 70. 123.
31. Fischer Móríc égetési kimutatása az 1840-es évekből. Iparművészeti Múzeum Adattára, Klt. 248/259.
32. Mihalik Sándor: Mayer gyárigazgató működése, Fol. Arch. 1966/67. 292. l.
33. Iparművészeti Múzeum. Ltsz. 70. 173.
34. Uo. 53. 3693.
35. Katona I.: S-betűs herendi porcelánok . . . 253 l. és 252. l.
36. Mihalik Sándor: Adatok Mayer pápai és herendi gyárigazgató működéséhez. Fol. Arch. XVIII. (1966/67) 289. l.
37. 1845. 25. sz. 394. l.

GRÜNDUNG UND ARBEIT DER TELKIBÁNYAER STEINGUT-
UND PORZELLANFABRIK

(Auszug)

In Telkibánya, das früher zum Komitat Abauj, jetzt zum Komitat Borsod gehört, wurde die erste ungarische Porzellanfabrik gegründet. Allerdings wurde schon zur Zeit der Napoleonischen Kriege — vielleicht auch schon eher — Porzellan hergestellt, doch die fabrikmässige Herstellung erfolgte zuerst in Telkibánya. Es ist daher verständlich, dass die Geschichte und die Ereignisse die Kenner und Forscher der ungarischen Keramik seit langem beschäftigt. In den bisherigen Publikationen wurde die erste Porzellanfabrik — verständlicherweise — in einem etwas romantischen Licht gezeigt, ohne Produktionsschwierigkeiten, im Gegenteil: Herzog Ferdinand Bretzenheim, der aus der Fremde hierher verschlagene Patriot legte den Grundstein der langersehnten Porzellanfabrik in einer wildromantischen Schneise, begeistert von den Idealen des Reformzeitalters seines Besitzes und sich über die zu erwartenden finanziellen Schwierigkeiten hinwegsetzend.

In der Wirklichkeit war die Lage der Fabrik durchaus nicht so „rosig“, denn ebenso wie die bürgerliche Fabriken in Kosice und Miskolc und die herzogliche (Graf Károlyi) in Hollóháza hatte sie schon bald mit ernstesten Schwierigkeiten zu kämpfen. Die Schwierigkeiten konnten nur überwunden werden, indem die Fehler analysiert, die Vorschriften genau eingehalten wurden. Zur Durchführung dieser Aufgaben fand man in der Person von János Mayer einen geeigneten Fachmann, eine weniger bekannte, dafür aber sehr interessante Persönlichkeit mit ausgeprägten Fachkenntnissen.

Die Studie befasst sich ausführlich mit János Mayer, mit seinen Verbindungen und mit den Geschehnissen, die für die Porzellanfabrik zur Zeit Mayers charakteristisch waren. Die Zusammengehörigkeit, die bei den Erzeugnissen der Holicser, Pápaer und Herender Fabriken in den ersten Jahrzehnten des XIX. Jahrhunderts, zur Zeit der Gründung von Telkibánya aufgezeigt werden kann, spielt in der Gestaltung und Entwicklung der Telkibányaer Erzeugnisse eine bedeutende Rolle.

Imre Katona

BALOGH BERTALAN EMLÉKEZETE
(1870—1922)

† ZSADÁNYI GUIDÓ

A Herman Ottó Múzeum régen esedékes tartozását rója le akkor, midőn Balogh Bertalan emlékét idézi.

Balogh Bertalan több ízben volt a múzeumunkat is alapító Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület főtítkára, majd az egyesület közművelődési osztályának elnöke. Ez azonban még önmagában nem elegendő ok arra, hogy több mint négy évtizeddel halála után — hosszabb kutatásokkal — tisztázzuk életútjának állomásait és máig is példamutató eredményeit. Ki volt hát Balogh Bertalan? — vetődik fel a kérdés. Mielőtt életrajzának és működésének ismertetésébe kezdenénk, néhány véleményyt idézünk.

Lyka Károly, művészettörténetírásunk nesztora, legszebb eredményéről a felvidéki vándorkiállításról így írt 30 évvel halála után: „Jó művészetet vinni a vidéki városokba, . . . ezt a nem könnyű feladatot igyekezett megoldani egy lelkes barátja a művészetnek, Balogh Bertalan miskolci államvasúti főtiszt.”¹

Zala György, a neves szobrászművész, a Képzőművészeti Társulat egyik bennfentese, aki jól látta a vándorkiállítások körül — a kulisszák mögött — dúló csatákat és azokat a rendkívüli erőfeszítéseket, melyekkel sikerült neki elképzeléseit megvalósítani, egyszer, mikor együtt jöttek le a Múcsarnok lépcsőjén — félig tréfásan — jegyezte meg: „Meglátod Berci, még ideálítják szobrodat a Múcsarnok elé”. Szobrot ugyan nem kapott, de ez a megjegyzés azért megközelíti rendkívüli tevékenységének helyes értékelését.

Leszih Andor, múzeumunk egykori igazgatója, Balogh Bertalan közvetlen munkatársa visszaemlékezésében találóan írta róla, hogy „sokat akaró, sokat merő ember volt”² és tegyük hozzá, hogy nemcsak akart, hanem tudott is eredményeket felmutatni.

Az egykorú helyi sajtó szerint olyan munkaerő volt, aki szeret dolgozni és alkotni is tud.

Pazár István pedig azt írta róla: „. . . néhai Balogh Bertalan fáradhatatlan energiájával több zenei kultúrát teremtett Miskolcon, mint előtte egész generációk.”³

Halála óta eltelt több mint negyven év alatt gyökeres társadalmi változások történtek. Kulturális életünk egész struktúrája megváltozott. Balogh Bertalant azonban nemcsak Miskolcon, hanem országosan is számon tartják. Tervei és eredményei időt állóknak bizonyultak. Működésének méltatása

az egykorúak mellett főleg az utolsó évtizedre esik. Előremutató egyéni elképzelései: a vándorkiállítások, a felnőttoktatás, a falusi könyvtárak és ismeretterjesztő előadások, a felszabadulást követően állami feladattá váltak. Benne, aki helyes érzéssel választotta ki a legfontosabb kulturális problémákat, példamutató kulturális szervezőt, mai szóval élve — országrészre kiterjedő tevékenységű — népművelőt látunk.

Ezek után részletesen ismertetjük életrajzát és ezen belül behatóbban foglalkozunk a vándorkiállítás, a Felvidéki Zeneszövetség, a munkás-gimnázium és a közkönyvtár ügyével.

1870-ben született, a Zemplén megyei Rákócson (Csehszlovákia). A gimnáziumot Ungvárott, a Közlekedési Akadémiát Pesten végezte el, 1892-től a MÁV miskolci üzletvezetőségének tisztviselője volt.

Már diák korában is írogatott novellákat és tárcákat az ungvári lapokba, majd Miskolcra költözése után az itteniekbe is. Többször szerepelt a Borsod-Miskolci Közművelődési Egyesület pódiumán.

Közvetlenül akkor kapcsolódott be a közművelődési egyesület életébe, midőn 1898-ban felmerült a múzeum alapításának terve és ennek érdekében módosítani kellett az egyesületi alapszabályokat. Az átszervezés kidolgozását végző bizottságba — tekintélyes közéleti személyiségek közé — választották be a fiatal Balogh Bertalant is, aki aztán vezető szerepet játszott az alapszabályok kidolgozásában. Személyét, lendületes munkatempóját megkedvelték és a következő tavasszal az újjászervezett Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület főtikárává választották. Ezt a tényt igen jelentősnek kell tartanunk, mert társadalmi rangja nem volt. A MÁV kistisztviselő akkor nem tartozott a város előkelőségei közé. Ezt a megtiszteltetést világos elképzelésével, határozottságával és rendkívül jó modorával érdemelte ki.

Életet igyekezett vinni az egyesület erősen provinciális keretei közé. Felvetette a vidéki képtárak létesítésének kérdését, behatóan közreműködött a Nemzeti Szalon első kiállításának megrendezésében, hírlapi vitát folytatott Hock Jánossal, a Nemzeti Szalon alelnökével a vidéki képzőművészet fejlesztésének módjáról.⁴ Mielőtt azonban nagyobb eredményeket mutatott volna fel, összeütközésbe került az egyesület választmányával és néhány hónapi működés után lemondott.

Oka az volt, hogy Petőfi halálának 50-dik évfordulóját — az addig szokásos miskolci kereteket messze meghaladó módon — akarta megünnepelni. Ezért érintkezésbe lépett a Petőfi Társasággal és onnan kedvező választ kapott. Az egyesület választmánya azonban mégis úgy döntött, hogy „helyi keretekben” ünnepli az évfordulót. Balogh Bertalan önérzetes ember volt, aki ezt a dezavualást nem tette zsebre. Lemondott és hagyta az egyesületet menni tovább a helyi szokások szabta kicsinyes pályáján.

Távozása után az egyesület csendesen stagnált. Az általa felkeltett érdeklődés erősen csökkent. A tagok száma visszaesett 500-ról 175-re. Eredményt senki sem tudott felmutatni, bár egyidőben dr. Szentpáli István (a későbbi polgármester) töltötte be a főtikári tiszteletet. Végül, midőn minden kísérlet eredménytelen maradt, az egyesületi élet fejlesztésére

1. Kiss Lajos karikatúrája. Megjelent a Bagoly c. miskolci hetilap I. évf. (1904) 13. számának címlapján

hosszas rábeszélés és valószínűleg megfelelő biztosítékok után — 1903-ban ismét elvállalta a főtitkárságot.

Mielőtt tovább mennénk, vessünk egy pillantást Miskolc akkori kulturális helyzetére. Ugyanis innen kezdve válik érezhetővé Balogh Bertalan kulturális irányító tevékenysége.

Közismert dolog, hogy a XX. század első évtizedének közepe táján Európában új szellemi erők jelentkeztek.

1906 Magyarországon is jelentős események kiindulópontja. Ady „Uj versek” c. kötetének megjelenése, Bartók és Kodály elindulása a népdalgyűjtés terén a világhír felé — történelmi dátum. Magyarországon pedig ebben az időben, mint ezt Horváth Zoltán könyvében részletesen kifejtette, már működött a Társadalomtudományi Társaságban és más szervezetekben az ún. második reformnemzedék, mely 1918-as polgári forradalom és a Tanácsköztársaság szellemi előkészítését végezte.⁵ Bár Balogh Bertalan szorosan nem tartozott ide, de mindazok, akik ebben az időszakban meglévő és elavult intézmények újjakkal pótlását, a közműveltség minél szélesebb kiterjesztését segítették elő, lényegében a holnapot szolgálták.

Mi van ekkor Miskolcon? Mit csinál az irodalmat, zenét és a múzeumot irányító Közművelődési Egyesület? Időnként előadásokat rendez, melyeken pl. Porcs János tanár úr folytatólagosan helyesírási apróságokról, Szentpáli István polgármester az olasz lantos költészetéről értekezett. Ezeknek az előadásoknak alig volt közönségük. Igaz, a témák sem voltak olyan igényesek, mint amelyeket egy 40—50 ezer lakosú város első kulturális szervezetétől elvárhattunk volna.

A századforduló táján, mint egy összefoglaló visszaemlékezés mondja, Miskolc zenei életét a kisvárosiasság jellemezte. Zeneiskola nem volt, nyilvános hangversenyt pedig néha a Ferenczi B. könyvkereskedő cég rendezett. A zenei igényeket a csecsemőkorát élő Közművelődési Egyesület elégítette ki, de a dobogóra leginkább csak dilettánsok jutottak.

Főtitkári tisztségében ismét nagy energiával látott munkához. A taglétszámot néhány év alatt ezerre növelte. Fontos érdeméül kell tekinteni, hogy a magasabb igényű tudományos előadások mellett — szélesebb érdeklődésre számotartó (ismeretterjesztő) előadásokat is rendezett. Műkedvelő előadáson mutatták be pl. Csiki Gergely: „Cifra nyomorúság” c. darabját, melyben Eszter szerepét az akkor Miskolcon élő Kaffka Margit játszotta.⁶ Megrendezték a miskolci festők első kiállítását⁷, iparművészeti kiállítást mutattak be⁸ és tehetséges miskolci művészek számára (Kun József szobrász⁹ stb.) külföldi ösztöndíjat eszközölt ki a várostól, ill. a bankoktól. 1904-től számos koncertet rendeztek nemcsak Miskolcon, de Mezőkövesden is. Kezdetben persze még főként műkedvelők részvételével.

Munkájával ismét színvonalas, kiterjedt és pezsgő kulturális életet teremtett Miskolcon. Érdeklődése és elképzelései hamar túlnőttek a helyi kereteken. Behatóan foglalkozott a többi közművelődési egyesület életével és eredményével is. Megállapította, hogy míg a nemzetiségi közművelődési egyesületek (Schulverein, Tribuna, Omladina, Matica stb.) egységes tevékenységet fejtettek ki, addig a magyar közművelődési egyesületek — megfelelő egységes szervezet és irányítás híján — provinciális

MAGYAR NEMZETI KÖZMŰVELŐDÉS

A MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLETEK
SZÖVETSÉGÉRŐL, A NEMZETI ÉRZÉS ÁPOLÁ-
SÁRÓL, AZ IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS ZENEI
KULTURA FEJLESZTÉSÉRŐL ÉS DECZENTRALI-
ZÁLÁSÁRÓL, A MAGYAROSÍTÁSRÓL ÉS A MA-
GYARSÁG ERŐSÍTÉSÉRŐL ÉS FEJLESZTÉSÉRŐL.

IRTA

BALOGH BERTALAN,
A BORSOD-MISKOLCZI KÖZMŰVELŐDÉSI
ÉS MŰZEUM EGYESÜLET FŐTITKÁRA.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDAJA.
1905.

feladataikon túlmenő tevékenységre képtelenek voltak. Ez a megállapítás érlelte meg benne a „Magyar Nemzeti Közművelődés” c. (1905-ben megjelent) röpiratának gondolatait, melyek egész további működésének programjaul tekinthetők.¹⁰

Főbb javaslatai a Magyar Közművelődési Egyesületek Szövetségének megalakítása, a képzőművészeti vándorkiállítások, a zeneszövetség megalapítása, az irodalmi és művészeti élet fellendítése és a Budapestre összpontosuló kulturális élet decentralizálása voltak.

Javaslatát egyetlen hibájául azt kell talán említeni, hogy az akkori közszellemnek megfelelően csak a magyar közművelődés kérdésével foglalkozott és nem szentelt figyelmet a nemzetiségek hasonló problémáinak. Tartozunk azonban az igazságnak annak megemlítésével, hogy később — valószínűleg 1919 után — saját kezűleg írta röpiratának egy példányára a következőket: „1905 óta sok víz folyt le a Tiszán. Azóta sok mindent másképp látok . . .” A röpirat országosan nagy érdeklődést keltett, számos újság és folyóirat ismertette, sőt egyesek teljes szövegében is közölték.¹¹

Személye az érdeklődés előterébe került, a Nyitrától Szepesig szervezkedő Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület 1906. évi — a Csorbátónál rendezett — közgyűlésének ünnepi szónokául kérte fel. Előadását a Közművelődési Egyesületek Szövetsége ügyének szentelte. Javasolta a közművelődési egyesületek országos kongresszusának megrendezését is.¹²

Rövidesen azonban nyilvánvaló lett, hogy a Közművelődési Egyesületek Országos Szövetsége részben a kormány tartózkodó magatartása, részben az önállóságukat feltűző közművelődési egyesületek ellenkezése, részben más szervezetek (Országos Magyar Szövetség, Országos Nemzeti Szövetség) ellentétes érdekei miatt nem valósulhat meg. A Pesti Hirlapban megjelent cikkében világosan kimutatta, hogy az általa javasolt közművelődési egyesületek szövetsége az erők összefogása lenne, mely semmiképpen sem azonos a gyökerek nélkül fölülről lefelé kiépített, vagy kiépítésre váró szervezetekkel, mint az Országos Magyar Szövetség, Országos Nemzeti Szövetség, Magyar Liga stb. Ezek vidéki szervezeteikkel csak gyengíthették a szükséges kulturális összefogást.¹³

Utóbb 1908-ban részben hasonló célkitűzésekkel létrejött az Országos Közművelődési Tanács Károlyi Mihály elnöklete alatt. Feltehetően e nem annyira irányító, mint inkább koordinálásra törekvő testület létrehozásában is tevékeny szerepet játszott Balogh Bertalan.

Miután a röpiratában vázolt program legfőbb célkitűzése így nem látszott rövid időn belül megvalósíthatónak, hozzáfogott egy másik feladat, a vándorkiállítások megvalósításához.

A vidék képzőművészetének megteremtését Lyka Károlytól Hock Jánosig a művészeti irodalomban általában vándorkiállítások útján vélték megoldani. Sem az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, sem a Nemzeti Szalon ilyen törekvései nem jártak sikerrel. Nyilvánvalóan azért, mert nem törődtek eléggé a vidéki kiállítások színvonalával és ebből következett, hogy kiállításaikon művásár alig volt, és ezért nem is látszott érdekesnek számukra ilyeneket rendezni.

Röpiratában a művészeti kultúra fejlesztése és decentralizálása érdekében a következőket javasolta:

1. Tartsunk művészettörténeti és művészeti előadásokat a nyilvánosság részére.
2. Terjesszük a művészi reprodukciókat, kövessünk el mindent, hogy a lakások falairól kiküszöböljük a hitvány, értéktelen sok esetben visszataszító képeket, különös gonddal kellene lennünk e tekintetben a köznép által előszeretettel vásárolt szentképekre.
3. A középiskolában eszközöljük ki a művészettörténet előadását.
4. Rendezzünk minél sűrűbben tárlatokat.

Ezt követően részletes javaslatot nyújtott be a Társulathoz, melyben gazdaságossági számításokkal is indokolta, hogy a vándorkiállítások megrendezése kedvező, eredményekkel kecsegtető vállalkozás. A kiállítás anyagát Gyöngyösön, Egerben, Miskolcon, Kassán, Eperjesen, Sátoraljaúj-

Kedves Balogh Mester!

Összefoglalom azokat a javaslatokat, melyeket a vándorkiállítások megrendezéséről írtam fel. A vándorkiállítások szervezése a művészet népszerűsítésére és a köznevelésre is nagyban hozzájárulhat. Az országban sok helyen vannak olyan művészeti értékek, melyek a köznevelés céljaira kihasználhatók. A vándorkiállítások megrendezése tehát nemcsak a művészet népszerűsítésére, hanem a köznevelésre is nagyban hozzájárulhat. A vándorkiállítások megrendezése tehát nemcsak a művészet népszerűsítésére, hanem a köznevelésre is nagyban hozzájárulhat.

3. Kézdi Kovács László levelének 1. oldala (lásd 19. jegyzetet)

helyen kívánta bemutatni, és hogy megvalósítására garanciát nyújtson, felajánlotta, hogy a lebonyolítást — ellenszolgáltatás nélkül — elvállalja.

A terv mind a napi sajtó, mind a szakfolyóiratok részéről kedvező fogadtatásra talált. Az erősen bürokratizált Múcsarnoknál, mely semmiféle kockázatot nem kívánt vállalni, nem ment simán a megvalósítása. Először óvadékot kértek tőle, aki ingyen vállalta a kiállítás igazgatását, majd a városoktól akartak garancialeveleket kapni bizonyos összegű kötelező vásárlásra.

A kiállítás sikere érdekében többször felkereste az érintett városokat és előadásokat is tartott, sőt a nagy kiállítások tanulmányozására Münchenbe és Párizsba is elutazott. Javaslatát a művészek is igen kedvezően fogadták, és ennek kifejezést is adtak. Ezek közül Tornyai Jánosnak hozzá intézett leveléből idézünk egy részletet: „Én a kegyed szép tervét nagy dolognak tartottam már a kezdet kezdetén, s örülök, hogy sikerült is nyélbe ütnie. Sokáig éltesse Önt az Isten édes hazánk javára, amelynek bezzeg nagy szüksége van az ilyen fajú emberekre.”¹⁴

A művészekhez intézett kérése, hogy csak színvonalas műveket adjanak be és ne szabjanak túl magas árakat, csak részben talált meghallgatásra. Így is azonban igen szép anyag gyűlt össze. A beküldött 376 műalkotásból 326-ot fogadtak el kiállításra. A katalógusba 96 művész 196 alkotását vették fel, a többit — az eladandó képek pótlására — tartalékolták.

A kiállítók sorában művészi életünk olyan reprezentánsai szerepeltek, mint Beck Ö. Fülöp, Benczúr Gyula, Csók István, Fényes Adolf, Iványi Grünwald Béla, Mednyánszky László, Rippl-Rónai József, Tornyai János. A neves művészek megnyerése nem volt mindig egyszerű feladat. Éder Gyula, aki Benczúrhoz a kérést közvetítette, azt válaszolta, hogy Benczúr mester nem ad képet, s ha ő egyszer nem akarja, nincs az a földi hatalom, mely őt elhatározásának megváltoztatására bírja. Balogh Bertalannak mégis sikerült. Nem tudjuk hogyan, de Benczúr mester két, magántulajdonban levő képével mégis szerepelt a vándorkiállításon. Szinyei Merse Pál „Önarcképe” Sátoraljaújhelytől kezdve szintén szerepelt. (A képet a művész fia adta kölcsön.)

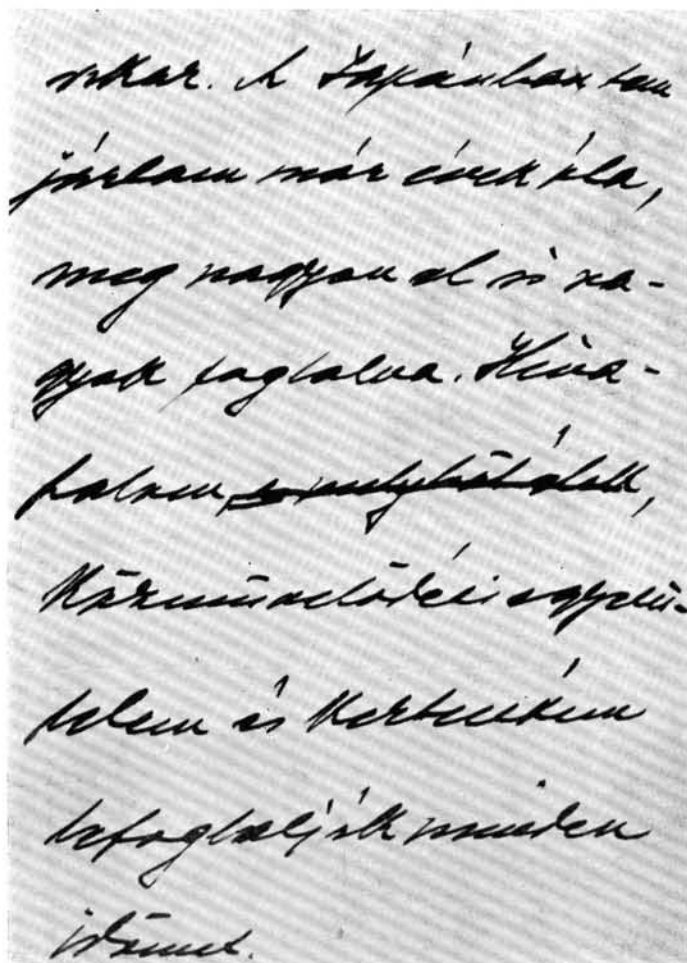
A vándorkiállítás első állomása Eger volt. Apponyi kultuszminiszter nyitotta meg a fővárosi művészek és a sajtó képviselőjének jelenlétében. Apponyi a vándorkiállítást országos jelentőségű kezdeményezésnek nyilvánította és hangsúlyozta, hogy ezt személyes megjelenésével is kifejezésre kívánja juttatni. A sajtó is kivételes érdeklődést szentelt a vernissage-nak a Pesti Hírlap pl. négy hasábon ismertette „Eger ünnepét”.¹⁵ A kiállítás sikere minden várakozást felülmúlt. Vásárlások meghaladták a 16 ezer koronát.

Az egri siker után kétségek merültek fel az iránt, hogy Miskolcon, mely kulturális szempontból „nehéz hely”-nek számított, nem fullad-e kudarcba a bemutatás. Andrassy Gyula belügyminiszter, a Képzőművészeti Társulat elnöke levelet írt a polgármesterhez, melyben kérte, kövesse el mindent a kiállítás sikere érdekében. Úgy látszik, hogy a város vezetősége és Balogh Bertalan között ellentétek állottak fenn, bár erre az

iratokban egyetlen homályos utalás történt. Ezt az ellentétet kellett úgy látszik ily módon kiküszöbölni.

Balogh Bertalan szervező munkájának eredménye volt az is, hogy a miskolci bankok vásároltak a kiállításon. Azt azonban már neki sem sikerült elérni, hogy ezeket a képeket — angol példa nyomán — a múzeumban helyezték el. Erőfeszítései sikerrel jártak, a miskolci kiállításnak több látogatója volt, mint az egrinek, és a vásárlások is meghaladták a 10 ezer koronát.

Ekkor került a múzeum képtárába — vásárlás útján — Fényes Adolf „Asztalos” c. képe, mely máig is gyűjteményünk büszkesége. Az egyik mis-

szkar. A Szepesvárosban
 jártem már évek óta,
 meg nagyon el is ra-
 gyak foglaltam. Képe-
 talan, ~~szép~~ ^{szép} ~~szép~~ ^{szép}
 képeimre is nagyon
 befogadják minden
 itémel.

4. Balogh Bertalan ismeretlen személyhez intézett levele fogalmazványának részlete valószínűleg 1914-ből

kolci bank vette meg Tornyai János „Rákóczi Rodostóban” c. képét, melyet néhány évvel ezelőtt a Magyar Nemzeti Galéria, két jelentéktelen csendéletért, elcserélt az Országos Takarékpénztár miskolci fiókjával.¹⁶

A vándortárlat további útja is sikeres volt. Az eredeti program közben még azzal bővült, hogy az anyagot az említett városokon kívül Debrecenben is bemutatták.

Az első vándortárlat végeredménye az előirányzott művásárt messze meghaladta 62 ezer koronás képeladásával. Balogh Bertalan zárójelentésében részletesen ismertette az eredményeket és javasolta a tárlatok rendszeresítését, az ország kerületekre osztását úgy, hogy minden kerület két évenként kapjon kiállítást.

Bár a kiállítás erkölcsi és anyagi sikere teljes volt, az egész sajtó teljes elismeréssel fogadta az eredményeket, nyilvánosan egyetlen disszonáns hang nem hangzott el, a várt folytatás akkor mégsem következett be.¹⁷

Balogh Bertalan számára Lyka Károly a Művészetben, Kézdi Kovács László pedig a Pesti Hirlapban¹⁸ biztosított helyet képzőművészeti elképzeléseinek kifejtésére. A Képzőművészek Egyesülete pedig népes bankettel ünnepelte a kiállítás szervezőjét.

Ugyanekkor másfelől megvádolták azzal, hogy agitációja erőszakos volt, „letarolta” a területet, ott évtizedekig nem fognak új tárgyat eladni stb. stb. Nagyon szomorú, hogy az ellenakció mögött a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti osztályának vezetőjét kell keresnünk, akinek hivatali kötelessége lett volna az akció közüggé tétele. Szmracsányi Miklós és a Múcsarnok művész tagjai ezzel szemben határozottan mellette foglaltak állást, így is azonban évek kellettek ahhoz, hogy az ellenakciót leszereljék.¹⁹ Csak 1910-ben kerülhetett sor — a művészek ismételt sürgetésére — a második vándorkiállítás megrendezésére. A kiállítást ugyanazokban a városokban rendezték meg mint az elsőt, hogy ezzel is megcáfolják az ellenvéleményeket.

A második vándorkiállítás is teljes sikert hozott. A résztvevők között ott találtuk Ferenczy Károlyt, Glatz Oszkárt, Iványi Grünwald Bélát, Koszta Józsefet, Rippl-Rónai Józsefet és Szinyei Merse Pált.

Miskolc számára külön érdekessége ennek a kiállításnak, hogy Szinyei Merse Pál „Domboldal” c. képe ekkor került vásárlás, Szlányi Lajos „Szerűskert” c. olajfestménye pedig ajándékozás útján a múzeum képtárába.

A kettős siker után joggal várható volt, hogy a vándorkiállításnak most már folytatása lesz. Ezt fejezte ki Fényes Adolf is Balogh Bertalanhoz intézett levelében. „Boldogok lennénk (nemcsak én, hanem sok-sok társam, akivel a dolgról beszéltem), ha sikerülne Önt valami módon állandóan a mi(!) ügyünkhöz kapcsolni.”²⁰

Felmerült annak a lehetősége is, hogy Balogh Bertalant mint MÁV-tisztviselőt rendeljék be szolgálattételre a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba és úgy lássa el a vándortárlatok irányítását. Erre azonban nem került sor.

Írásos adatok hiányában ma már nehéz lenne meghatározni, hogy tulajdonképpen miért nem került sor a vándortárlatok folytatására. Ezért

Lyka Károlyhoz fordultam útbaigazításért, aki igen előzékenyen a következőket válaszolta:

„Balogh Bertalan saját erejéből önkéntesen vállalta, hogy a Műcsarnok képanyagát különféle vidéki városokban bemutatja a közönségnek. Tekintettel arra, hogy az eddig rendezett kiállításai oly fényes eredménnyel végződtek, elhatározta, hogy nyugalomba vonul és minden erejét ennek az ügynek szenteli. Azonban ez az elhatározás nagy anyagi áldozatot kívánt volna és csak úgy lett volna megvalósítható, ha szerződéses viszonyba lép a Műcsarnokkal. De a Műcsarnok népes csoportja, mely ilyen — saját érdekében álló — áldozattól, rövidlátó és önző okokból riadozott, nem volt hajlandó hozzájárulni ezen szerződéses viszony elősegítéséhez. Ezzel Balogh Bertalan nemes vállalkozásának sorsa meg is pecsételődött anélkül, hogy bármely külső ok képezte volna akadályát annak továbbfejlesztésében. Így mondta el nekem annak idején ezt a szomorú történetet Ambrozovics Dezső, a Műcsarnok titkára.”²¹

Ezzel a vándortárlat ügye lezáródott. Egyetlen levél fogalmazvány utal csupán arra, hogy később, 1914 táján, még egyszer felmerült az ügy. Szerették volna őt ennek vezetésére megnyerni, azonban kitérő választ adott. A fogalmazvány jól megvilágítja a vándorkiállítással kapcsolatos állásfoglalását és az egész munka értékelését. „Körülbelül befejezettnek tekintem a hivatást, amelyet a vándorkiállításokkal tűztem ki magam elé. Engem ugyanis e kiállítások gondolatának felvetésével és gyakorlati megvalósításával kettős cél vezetett. Az első: a képzőművészetünk decentralizálása, a másik: gyűjtemények létesítése az arra alkalmas vidéki városokban. Természetes, hogy e két cél megvalósítása megoldaná a műtárgyak elhelyezésének ma is nagyon nehéz kérdését is. Ez volt tehát a harmadik cél. . . . a két vándorkiállítás nagyon sok tévhitet döntött meg. Így legelső sorban azt, hogy a vidéki városok intelligenciája még nem érett meg a művészet befogadására. Vagy azt a másikat, hogy a vidéki tárlatokra nem érdemes nagyobb értékű műtárgyakat küldeni. Holott én már kezdettől fogva azt hangoztattam, hogy egy vidéki kiállítás sikerültségének a legelső feltétele a jó kiállítási anyag. Szóval azt a magam elé tűzött egyik célt, hogy képzőművészetünk decentralizálásának lehetőségére és módjára számítottak a két tárlat beállításával elértem, sőt tovább is mentem akkor, amikor 1907-ben a Pesti Hírlap hasábjain részletesen ismerttettem az ország egész területére kidolgozott vándorkiállítási tervemet. Meg vagyok győződve, ha akkor ezt a programot végrehajtják ma már — nyolc év múltán — a jól járó óramű pontosságával működnek a vándorkiállítások országos rendszere.

A másik célom volt, hogy vidéki képtárak létesítését segítsem elő. . . . az én bűnöm az is, hogy Sátoraljauhelyen a két vándorkiállítás után a vármegye és a város birtokában 15—20 kép van. Ime az első képtár.

Egy kulturális vállalkozás csak akkor szánt mélyre, ha általános. Ha ugyanis Magyarországon képzőművészeti kultúrát akarunk csinálni, akkor csináljuk ezt az egész országban. A felvidéki vándorkiállításnak, mint egyedülinek, csak mint kísérletnek volt értelme, ha már azonban ez a ki-

sérlet kétszer is ki van próbálva, vagy ezt kell megállapítani, hogy az nem vált be, vagy az ellenkező esetben azt, hogy miként lehet azt általánosítani.

Engem azonban hagyjatok ki számításaitokból, hiszen én már a második körút rendezésére sem vállalkoztam volna, ha az elsőnek váratlan nagy sikerét sokan mesterségesnek nem tartották volna. Be kellett bizonyítanom, hogy nekem van igazam és nem azoknak akik a vándorkiállítás rendszerét és az abban rejlő gondolatokat egészségtelennek ítélték." És végül még azt a fogalmazványon áthúzott részt idézzük, mely igen híven tükrözi Balogh Bertalan öntudatos, szerény egyéniségét:

„Köszönöm különben, hogy eszetekbe jutottam. Én szándékosan kerülöm a művészeket és mindazokat a helyeket, ahol velük találkozhatnám, nehogy olyannak tűnjek fel, mint aki valamit akar. A Japánba már nem jártam évek óta, meg nagyon el is vagyok foglalva. Hivatalom, Közművelődési Egyesuletem és kertescském lefoglalják minden időmet.”²²

A vándortárlat rendkívüli horderejű kulturális kezdeményezés volt, melyet végeredményben egyetlen ember akaratereje és szervező készsége

BORSODMISKOLCZI KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MŰZEUM-EGYESÜLET
KÖZMŰVELŐDÉSI OSZTÁLYA.

Meghívó

a Felvidéki Zeneszövetségnek Miskolcson 1914. évi május hó 17-én tartandó értekezletére.

1. A Felvidéki Zeneszövetség célja.

Köztudomású, hogy kulturegyesületeink alig mernek vállalkozni világhírű hazai és külföldi művészek szerződötésével nagyszabású hangversenyek rendezésére, mert

a) egy deficiittel záruló hangverseny szerény költségvetésüket teljesen felboríthatná.

b) mert a művészekkel, vagy a hangverseny-irodákkal szükséges, rendszerint személyes tárgyalások egymagukban is érzékenyen megterhelik a hangversenyek rentabilitását.

c) mert a hangversenyek előkészületei olyan munkákat, esetleg utazásokat kívánnak, melyekre az egyesületek lekötött elfoglaltságú vezetőin nem szívesen vállalkoznak.

d) mert különösen kisebb lakosságú városok a világhírű művészeknek fizetendő magas tiszteletdíjakat, melyekhez még a hangversenyek dologi kiadásai is hozzájárulandók, el nem bírják.

5. Meghívó a Felvidéki Zeneszövetség alakuló ülésére (1914)

hozott létre. Képzőművészetünk számára felbecsülhetetlen értékű lett volna, ha folytatására sor kerül.

Nagy és szép hagyományt jelent a Miskolci Országos Képzőművészeti kiállítások számára is a vándortárlat, amint ezt a kiállítások egyik méltatója például állította.²³ A vándortárlat megszűnése és az első miskolci kiállítás között csaknem fél század telt el. Így e nagyszerű kezdeményezés — bár hosszú idő után — de végül is hasonlóan jelentős kulturális rendezvényben talált folytatást.²⁴

A vándorkiállítás vitathatatlanul országos jelentőségű ügy volt, de Balogh Bertalan zenei programja is több megyére terjedt, éppen ezért talán helyesebb lesz sorrendben ezt a szabadművelődési eredmények előtt tárgyalni.

A „Magyar Nemzeti Közművelődés” c. röpiratában így körvonalazta zenei programját:

1. A zeneoktatás elősegítését olyan formán, hogy a szövetség, ill. a részes egyesületek jó magaviseletű, szegénysorsú és arra hajlammal bíró tanulók zeneoktatási és kiképzési díjait saját vagyonukból fedezzék;
2. A középiskolában a zenei irodalom, irodalomtörténet és zenei fogalmak a tanulóifjúsággal megismertessenek.
3. Szervezzünk a vidéken műkedvelő zenekarokat.
4. Rendezzük sűrűn és olcsón, tehát a közönség legszélesebb rétegei által is hozzáférhető hangversenyeket éspedig olyanokat, melyek művészi értéke minden kétségen fölül áll.²⁵

A Közművelődési Egyesület, mint az előbb már említettük, korábban is rendezett zenés matinékat és koncerteket, de csak 1904-ben került sor az egyesületi zenekar megszervezésére. Ettől kezdve a zenei rendezvények színvonala fokozatosan emelkedett. Változást hozott a városi zeneiskola 1901-ben történt megnyitása is, és főként az, hogy az iskola első igazgatója Lányi Ernő (1861—1923), az ismert zeneszerző és zenepedagógus lett, aki megalkuvás nélküli harcot folytatott a mindenfajta dilettantizmus ellen.

Lányi Ernő kötelességének tartotta — az iskola mellett — a város zenei életét is fejleszteni. Balogh Bertalan zenei programjának megvalósításához mind benne, mind utódjában, Szent-Gály Gyulában is nagyszerű partnert kapott. (?—1919)

1909-ben már a 75 tagú Országos Szimfonikus Zenekar szerepelt itt. A koncertet Szent-Gály Gyula mérföldkönek jelezte Miskolc életében és rámutatott arra, hogy már a közönség is hozzászókkott az igényes produkciókhoz, s azokat csendben végig tudja hallgatni.²⁶

Balogh Bertalan és hűséges segítőtársa igen jó eredményeket értek el. Az 1911—12-es évadban 12 zenés matinét és egy szimfonikus hangversenyt rendeztek. A következő évadban kibővítették az egyesületi zenekart a vasgyári zenekar fúvósaival. Ez az 54 tagú együttes Kassán mutatkozott be nagy sikerrel. Többek között Schubert h-moll szimfóniáját adták elő. A siker annyira nagy volt, hogy a saját városa kulturális életét mindig Miskolc fölé helyező kassai sajtó is kénytelen volt a miskolci zenekar teljesítményét például állítani Kassa elé.²⁷

6. Hangverseny-műsorok

Felmerült az állandó zenekar létesítése kérdése is. Létrejötteinek előfeltétele az lett volna, hogy Miskolc város szerződésileg kötelezze a mindenkori színházigazgatót az állandó egyesületi zenekar alkalmazására.²⁸ Ez természetesen nem történt meg. A zeneiskola ez idő tájt új fiatal művésztanárokkal erősödött meg. Halmay Irma (zongora), Rákos Arnold (hegedű), és Haydu István (gordonka), akik szintén bekapcsolódtak a zenei életbe. Megvalósították a kamarazenei esteket, melyeken a zenei műveltség terjesztése érdekében bevezető előadásokat is tartottak. Balogh Bertalan figyelme nemcsak a koncertek szervezésére és rendezésére terjed ki, hanem a próbák ellenőrzésére is. Miután Miskolcon igen szép eredményeket ért el, zenei terveivel is túllépte a helyi kereteket.

1913 tavaszán előkészítő értekezletet hívott össze Miskolcra a Felvidéki Zeneszövetség megalakítása ügyében. Ezzel kapcsolatos elgondolásait a következőkkel indokolta:

„Köztudomású, hogy kultúregyesületeink alig mernek vállalkozni világhírű hazai és külföldi művészek szerződésével nagyszabású hangversenyek rendezésére, mert:

- a) egy deficittel záruló hangverseny szerény költségvetésüket felboríthatná,
- b) mert a művészekkel vagy hangversenyirodákkal szükséges, rendszerint személyes tárgyalások egymagukban is érzékenyebben megterhelik a hangversenyek rentabilitását,

Egyesületünk támogatást kér a város minden művelti polgáratól, teszi pedig ezt az az nyugodt örömdaltal, hogy már eddig is többet tett, mint a mennyit föle a rendelkezésére álló anyagi eszközök arányában várt lehetett.

Ma a mi egyesületünk a legtevékenyebb az országban. Nincs kultúregyesület hazánkban, mely a közművelődés anyagi ágát karolta volna föl, mint mi és nincs meg egy egyesület, mely oly alacsony tagsági díjakat kérne tagjaitól, mint a mi egyesületünk.

Hogy mit teünk és mit tevéink annak bizonyosságul felsoroljuk a következőket:

1. Analfabéta tanfolyamok.

Borsodvármegyében 8. községben tanfolyamok nélkül tanítjuk írni, olvasni, számolni a felnőtt analfabétákat. Ezeket az analfabétákat még tanuszerekkel is elláttuk.

2. Falusi ismeretterjesztő előadások.

A vármegyében 47. községben összesen 55. népszere-előadást tartunk a tél hónapok a tanfolyamok delutánján. Ezekkel az előadásokkal az a célunk, hogy népünket a korszmázástól elvonva szellemi szórakozásra szoktassuk s ez már a kezelt kezdetén is oly eredményes sikerül, hogy a beérkezett jelentések szerint a falusi iskolai tantermekbe hallgatóság beígadására a legtöbb helyen szűkössé bizonyultak.

Egyes analfabéta tanfolyamok (mint a népszere-előadások) szervezését ösztönzel kezdtük el. Ezt a szervezést a vármegyei köznevelési anyagi támogatásának keretében a folyó évben kezdtük el. A szervezési munkát eddig, míg a vármegyében felnőtt analfabéta nem lesz és míg a népszere-előadások a Borsodvármegyében valamennyi (172) községben is megtartották.

3. Munkásgimnázium.

7. A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület Közművelődési Osztályának körlevele (1912. jan. 14.)

c) mert a hangversenyek előkészületei olyan munkákat, esetleg utazásokat kívánnak, melyekre az egyesületek lekötött elfoglaltságú vezetői nem szívesen vállalkoznak.

d) mert különösen kisebb lakosságú városok a világhírű művészeknek fizetendő magas tiszteletdíjakát, melyekhez még a hangversenyek dologi kiadásai is hozzászámítandók, el nem bírják.

Ilyen körülmények között a kisebb városok lakossága egyáltalán nem jut a nagy hangversenyek műélvezetéhez, a nagyobb városokban pedig csak a tehetősebb rétegek, amelyek a helyi hangverseny-vállalkozók által szerződöttett művészek előadásaira a magas helyáratat meg tudják fizetni. Ennek a minden vonatkozásában igazságtalan és kultúraellenes állapotnak a lehető kiküszöbölésére alakult a Felvidéki Zeneszövetség, amelynek ezzel szemben a célja az, hogy egyrészt a kisebb városok intelligenciáját is, és pedig a mérsékelt helyárat mellett, hozzájuttathassa ily hangversenyek meghallgatásához, másrészt pedig, hogy a szövetségben egyesülő kultúregyesületeknek megkönnyítse a hangversenyek rendezését és különösen, hogy azokat olcsókká, könnyen hozzáférhetőkké tegye, hogy a deficit eshetőségét lehetőleg kiküszöbölve megadja a lehetőségét annak, hogy hazánkban a zenei kultúra mentől szélesebb rétegeket hódítson meg.²⁹

A szövetség alakuló ülését ez év őszén Kassán tartották meg a Kassai Kazinczy Kör, a Zempléni vármegyei Kazinczy Kör, az Egri Zenepártoló Egyesület, az Eperjesi Széchenyi Kör és a Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület részvételével. Az ügyvitelt a miskolczi egyesületre,

ill. Balogh Bertalanra bízták. Évente két koncertkörutat vállalt és biztosította azt is, hogy tizedrangú művészeknek nem ad pódiumot. Itt is a vándorkiállításoknál bevált elvet képviselte, vagyis magas színvonalat és elfogadható árakat.³⁰

A Zeneszövetség első koncertkörútját 1913 decemberében rendezte. Erre sikerült az ekkor már nem koncertező Hubay Jenő hegedűművészt megnyerni. A Hubay-koncert mind az öt városban nagy sikert aratott, és a rendező egyesületek sem fizettek rá a vállalkozásra.

A következő sorozatot 1914 januárjában bonyolították le, melyen Wally Friedrich Hötges berlini kamaraénekesnő, Rákos Arnold hegedűművész és Heinrich Wilhelmus holland zongoravirtuóz közreműködésével.³⁰ Ezenkívül még egy további hangversenykörutat is rendezett, melyen Haydu István csellóművész és Zalánffy Aladár orgonaművész működött közre. Dinzl Oszkár zongorakíséretével.

Balogh Bertalan nem elégedett meg az elért eredménnyel. Míg egyfelől a miskolci zenekarral Szent-Gály már Beethoven első szimfóniáját gyakorolta, addig ő már a Zeneszövetség további bővítésével foglalkozott. Bár a mellőzött hangversenyrendező vállalkozók mindent elkövettek az akció elgáncsolása érdekében. A kassai Vitéz A. könyvkereskedő cégnek sikerült elérnie, hogy a Kassai Kazinczy Kör visszalépett a számára szép sikereket jelentő hangversenyrendezéstől.

Balogh Bertalan 1914 tavaszán az eredményeket ismertető körlevelet küldött további 21 városnak, Zsolnától Máramarosszigetig, és a Szövetség bővítése ügyében értekezletre hívta őket Miskolcra. Ezen az értekezleten Debrecen, Nyíregyháza, Rimaszombat, Lócse, Máramarossziget, Munkács, Nyitra, Szolnok és Zsolna képviselői csatlakoztak a szövetséghez. Ez a csatlakozás három évadra (1914—15, 1916—17) szólt.³¹

A világháború kitörése azonban ennek a szép eredményekben kecsegtető vállalkozásnak is végét vetett.

A képző- és zeneművészet területén elért eredmények ismertetése után térjünk át a legszélesebb társadalmi rétegekre kiterjedő szabadoktatási munkájának ismertetésére. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a sorrend itt nem értékelést jelent, csak a kiterjedési körök szerinti csoportosítást.

A programul szolgáló röpiratában ezzel még nem foglalkozott, gyakorlati közművelődési munkája során ébredt rá ennek fontosságára és mindjárt hozzá is fogott elképzelései megvalósításához. Erről a felismeréséről évekkel később így írt:

„Rájöttem arra, hogy az Egyesület egész korábbi működésében semmi más nem volt, mint a társadalom intelligensebb, műveltebb és vagyonosabb rétegeit nemesen szórakoztató intézmény, holott mint közművelődési egyesületnek az lett volna a hivatása, hogy ott igyekezzék világosságot gyujtani, ahol a legnagyobb a sötétség, ahol a legnagyobb a kultúrálatlanság.”³²

Az egyesület szabadoktatási tevékenysége igen kiterjedt volt. 1910-től analfabéta tanfolyamokat, falusi ismeretterjesztő előadásokat, munkás-gimnáziumot, népszerű főiskolát, vándor- és népkönyvtárakat létesítettek. Itt általában nem saját elképzeléseit valósította meg, hanem többé kevésbé

kipróbált intézmények átvételére és elterjesztésére vállalkozott, s e téren talán még figyelemre méltóbb eredményeket ért el, mint az előzőkben. A Közművelődési Egyesület az 1912—13. és 1913—14. évadokban élte fénykorát. 20 ezer korona évi költségvetéssel, (jelentős állami, városi és megyei támogatással) dolgozott. E téren is éppen úgy mint a zenénél, igen szerencsésen válogatta össze a munkatársait. Különösen hangsúlyozandó tevékenysége értékelésénél, hogy míg más nagyobb városokban külön irodalmi, zenei és művészetpártoló egyesületek alakultak és működtek, addig Miskolcon mindezeket a feladatokat az egyesület látta el, néha országrésznyi területre kisugárzó hatással. 1913—14-ben három analfabéta-tanfolyamot szerveztek 74 résztvevővel. Felajánlották a közös hadseregnek, hogy megoldják az analfabéta katonák oktatását. Ez azonban megghiúsult a bécsi hadügyminisztériumon, mely nem volt hajlandó „civileket” beengedni a laktanyákba.

Különösen jelentős kezdeményezés volt a falusi ismeretterjesztő előadások rendszeresítése. 1911—12-ben például 321 előadást tartottak 24 109 hallgatóval. A művelődés utáni vágy olyan erős volt, hogy egyes közsé-

8. A miskolci munkásgimnázium 1914-ben végzett hallgatóinak fogadalma

gekben az iskolai tantermek kicsinek bizonyultak. Az 1913—14-es idényben ismeretterjesztő előadások száma Miskolcon és a megyében 686 volt.

A fővárosban bevezetett módon 1908-tól munkásgimnáziumot is szerveztek, melynek keretében három évfolyamon évi 160 órában középiskolai tanárok tanították a magyar nyelvet, történelmet, földrajzot, számtant, mértant, rajzot. A hallgatóság jó része a MÁV alkalmazottaiból került ki, ugyanis Balogh Bertalannak sikerült elérnie, hogy a MÁV a munkásgimnázium bizonyítványát bizonyos kisebb állások betöltéséhez, képesítésnek elfogadja.³³ 1912—13-ban első és második osztállyal működött a munkásgimnázium. Az első osztálynak 95 hallgatója volt, így a tanítás párhuzamos osztályokban folyt. Megkísérelték a Miskolcon bevált munkásgimnáziumot Diósgyőrött és Ózdon is bevezetni, bár a gyárak vezetőségénél erre kezdetben hajlandóság mutatkozott, ez mégsem sikerült.

A Pesten ugyancsak bevált népszerű főiskolát is meghonosította Miskolcon. Vidéken ez Pozsonyon kívül csak itt sikerült. 1911-től 6 tanfolyamot rendeztek. Részben országosan ismert (mint Cholnoky Jenő, Gyóry Tibor, Wángel Jenő egyetemi tanárok, Prohászka Ottokár püspök és Czakó Elemér az Iparművészeti Iskola igazgatója), részben pedig helyi előadókkal. Jellemző adatként említjük meg, hogy míg a második tanfolyam előadásainak 2661, a negyediknek pedig már 4293 hallgatója volt, ez átlagban előadásonként 200 hallgatót jelentett, de volt előadás, melynek 900 hallgatója volt.³⁴

1912-ben a Múzeumok és Könyvtárak Felügyelősége a megye könyvtári hálózatának irányítását és ellenőrzését az egyesültre bízta. Ekkor 19 vándor és népkönyvtár működött. Számukat a következő évek folyamán sikerült 31-re emelni. Balogh Bertalan pedig tagja lett a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának. Szinte egész egyesületi működése alatt foglalkozott a miskolci kultúrpalota megvalósításának ügyével, mely otthont adott volna a hangverseny- és kiállítási termeknek, a zenekarnak és a szabad művelődési intézményeknek is. E kérdés megoldását sok egyéb ok mellett az is hátráltatta, hogy az egyesület két osztálya is ellentétben állott, mert Balogh Bertalan álláspontja szerint a kultúrpalotának elsősorban nem a múzeum elhelyezését kellett volna szolgálnia.

A világháború kitörése az ilyen irányú tevékenységet is erősen csökkentette. Néhány előadássorozatot még a háború folyamán is rendeztek. Az egyiken politikusokat szólaltattak meg Apponyi Alberttől Hock Jánosig, a másikon pedig a fővárosi újságírókat.³⁵

1916-ban Balogh Bertalan előszavával jelent meg az egyesület háborús almanachja.³⁶

Miként 1912-ben a Kisfaludy és Petőfi Társaságok miskolci ülését és Kiss József költő szerzői estjét szervezte, úgy 1918-ban ismét lehetőséget biztosított a Petőfi Társaság miskolci estjének megrendezésére, melyen többek között Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán, Pekár Gyula és Peterdi Andor vettek részt.

A háború alatt, miután a kulturális élet területén nem nyíltak lehetőségek nagyobb munkára, közismert szervezőképességét, energiáját a MÁV Miskolci Üzletvezetőség Élelmezési Osztályának élén hasznosították.

E nagy szerteágazó rendkívül felelősségteljes feladatát is példamutatóan oldotta meg. S még e nagy munkakör ellátása mellett is volt ideje a háború utáni kulturális tervek kialakítására. Ő maga írta, hogy „1917—18-ban óráról órára erősebben győződtem meg arról, hogy az egyesületnek mindenek felett a néppel, a munkásszállyal kell foglalkoznia, mert Magyarország lakosságának 70⁰/₀-a a nép. (A nép alatt a parasztságot értette) és a munkásság kultúráilag lefelhanyagoltabb”.

9. Miskolczi Szabad Egyetem VI. tanfolyamának
(1914. február 2—28.) prospektusa
Fedőlap

E felismerés alapján részletes javaslatot készített. Javaslátát eljuttatta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz és az ott elveszett³⁷ tartalma csupán néhány rövidebb utalásból volt részben rekonstruálható.

Miután országosan nem sikerült még tárgyalatni sem javaslatát, ismét bevált módszeréhez folyamodott és az egyesületben kívánta tervét kipróbálni. 1918 júniusában az egyesületi választmány elé terjesztette elképzeléseit, melyek között az egyesület és a múzeum régen esedékes különválasztása, továbbá egy kilencpontos „népművelési” program szerepelt, melynek lényege a következő volt:

1. Ingyenes analfabéta oktatás a megye és Miskolc területén.
2. Ismeretterjesztő előadások Miskolcon 10 helyen, és a megye 176 községében.
3. A járási székhelyeken szabad lyceumi előadások.
4. Népfőiskolák szervezése. Az első Mezőkövesden még 1918-ban megindítandó.
5. A miskolci Szabadegyetem újbóli megnyitása.
6. A Munkásgimnázium folytatása.
7. Könyvtár létesítése Miskolcon és a megye minden községében. (A múzeum és az evangélikus egyház könyvtárából akarta létrehozni a városi könyvtárat. Ehhez az állami támogatást is biztosította, a város érdektelensége következtében azonban terve meghiúsult.)
Teljes megyei könyvtárhálózat kiépítését 10 évre tervezte.
8. Falusi ifjúsági és gazda-körök, valamint mozik létesítése.
9. A feladatok decentralizálása érdekében az egyesület járási fiókjának megszervezése.

A Felvidéki Zeneszövetség helyett Debrecennel és Nyíregyházával vette fel a kapcsolatot közös hangversenyek rendezése érdekében.

E hatalmas programot illuzórikusnak kellene tartanunk, ha nem tudnánk, hogy összeállítója ennél nehezebb terveket is sikeresen valósított meg.

Az idők folyamán felmerült annak a lehetősége is, hogy Miskolc városnál szervezendő kultúratanácsnoki állást vele töltsék be, azonban sajnos erre nem került sor.

A szép tervek megvalósítására — hibáján kívül — életében már nem kerülhetett sor. 1921-ben és 1922-ben ismételten sürgette az egyesületi élet megindítását. Időközben nyugdíjba ment a vasúttól és munkáját kulturális vonalon jól használhatták volna, de erre nem tartottak igényt, ő pedig mint a Köztisztviselők Fogyasztási Szövetkezetének igazgatója működött korán bekövetkezett haláláig. 52 éves korában 1922. aug. szállt sirba. Rövid közéleti pályáján is kivételes eredményekkel gazdagította a magyar kultúrát.

A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület Közművelődési Osztályának elnökeként végzett működésében lelkes segítő társai voltak Lányi Ernő és Szent-Gály Gyula zeneiskolai igazgatók mellett dr. Kosztolányi Zoltán, Pusztér János szabadoktatási igazgatók, Nagy Ferenc és dr. Szerényi Nándor középiskolai tanárok, az osztály titkárai.

Nem lenne teljes életművének ismertetése, ha legalább pár szóval nem utalnánk más fontos javaslataira is. Pesten a Vasúti és Hajózási Klubban tartott előadásában³⁸ és a Budapesti Hirlapban felvetette a MÁV magyarosításának kérdését. Akciójának eredménye a Balaton északi vasútvonal állomásainak a szokásos MÁV épületektől eltérő „magyaros” stílusú kiépítése.³⁹

Végigtekintve küzdelmeinkben és eredményekben gazdag életútján, meg kell állapítanunk, hogy a kevesek közé tartozott, akikben az elméleti célkitűzés és gyakorlati megvalósítás képessége egyaránt megvolt. Minden

kulturális elképzelésénél rendkívül körültekintően felmérte a gazdasági lehetőségeket, és így számára a megvalósítás anyagi vonatkozású meglegyetést legfeljebb pozitív vonatkozásban hozhatott. Mind a vándorkiállításal, mind a Zeneszövetséggel olyan kulturális eredményeket mutatott fel, melyeket az akkori társadalmi rendben senki sem múlt felül, sőt még megközelítőt sem alkotott. Nem ismert nehézségeket és megoldhatatlan feladatokat. Úttörő jelentőségű volt népművelési munkája is, bizonyos területeken (pl. ismeretterjesztő előadásokkal, munkásgimnáziummal) a maga korában országosan elismert kimagasló eredményt ért el.

Nem lenne teljes az emlékezés, ha nem utalnánk gazdag irodalmi munkásságára, mely a szépirodalomtól a publicisztikán át a művészetpolitikáig terjedt.⁴⁰

Végül pedig, és ebben legyünk lokálpatrióták, ne feledjük el, hogy egész munkája Miskolcra indult el, Miskolc volt minden akciójának bázisa, a vándorkiállítás országos ügyei mellett sem tévesztette szem elől a múzeum képtárának gyarapítását, a Zeneszövetséggel kapcsolatban az itteni szimfonikus és kamarazenekar fejlesztését. Népművelési munkája pedig még ezeknél is szorosabban kapcsolta Miskolchoz. Miskolc kulturálatlanságáról, elmaradottságáról évtizedek óta forgalomban levő hiedelmek voltak és vannak. Balogh Bertalan életműve ezzel szemben azt bizonyítja, hogy kulturális életet a legelmaradottabb helyen is lehet teremteni, de apostolok kellene hozzá, akik életüket áldozzák az ügyért.

Kulturális életünk apostola volt Balogh Bertalan, éppen ezért kell fokozottabban megbecsülnünk munkáját és eredményeit. Múzeumunkban feldolgozásra került és évkönyvünkben megjelent a vándorkiállítások története.⁴¹ Emlékét azzal ápolnánk legszebben, ha a közeljövőben sor kerülhetne a Felvidéki Zeneszövetség történetének, valamint népművelési munkásságának teljes feldolgozására is.

Alkotó emberre alkotásokkal emlékezünk. Múzeumunk mindig fontos feladatának fogja tekinteni Balogh Bertalan értékes hagyatékának ápolását és közkinccsé tételét.

JEGYZETEK

1. Lyka Károly: Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig. Bp. 1953. 19. p.
2. Leszih Andor: A Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület. Megjelent: Halmay—Leszih: Miskolc, 1929. c. kötet 295. p.
3. Pazár István: Miskolc zenei élete. Magyar Jövő. 1923. dec. 25. 18. p.
4. Hock János előadása a képzőművészetről. Borsodmegyei Lapok. 1899. 87. és 88. Balogh Bertalan: Vidéki képtárak. Uo. 87.
5. Horváth Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896—1914) Bp. 1961.
6. A közművelődési egyesület zászlóbontása. (Szeptember 12—13) BML. 1906. szept. 14. „Kaffka Margit személyesítette a darab főalakját. Igazi érzés, drámai erő, helyes színezés, kitűnő alakítási képesség nyilvánult játékában, méltó azokra a zajos tapsokra, melyekkel a közönség — nyílt színen is — sűrűn fejezte ki elismerését.”
7. Modern Művészet, 1905/6. 247—248. p. Borsodmegyei Lapok 1905. 150. és 195. számok.

8. Borsodmegyei Lapok 1904. 180., 190—192. számok.
9. Özv. Haydu Istvánné és Komán Andorné — Balogh Bertalan leányai — szíves közlései. 1906. évi párizsi útján, az akkor ösztöndíjjal ott tanuló Kun József szobrászművész kalauzolta.
10. Magyar nemzeti közművelődés. Bp. 1905. Hornyánszky ny. 66. p.
11. Herman Ottó Múzeum művészettörténeti adattára (továbbiakban HOM. műv. at.) Balogh Bertalan iratai. Rendezetlen anyag.
12. A Magyar Közművelődési Egyesületek Országos Szövetsége. Bp. 1906. Hornyánszky ny. 24. p.
13. Pesti Hirlap 1907. ápr. 7.
14. Tornyai János Hódmezővásárhelyt 1906. szept. 24-én kelt levele Balogh Bertalanhoz. HOM. műv. at. 62. 1. 136. Lásd: szerző.
15. Pesti Hirlap 1906. szept. 20.
16. Dr. Bodnár Éva szíves közlése.
17. Jegyzetek művészeti politikánkhoz. Művészet 109. 3. és 5. 1910. 3. szám.
18. Képzőművészetünk decentralizációja. Pesti Hirlap 1907. febr. 10., 17. és 24.
19. Kézdi-Kovács László Budapesten 1907. ápr. 10-én kelt, Balogh Bertalanhoz intézett levele. (A szerző birtokában.)
20. Fényes Adolf Budapesten 1910. dec. 1-én kelt levele Balogh Bertalanhoz. HOM. 62. 2. 182. Lásd szerző.
21. Lyka Károly Budapesten 1962. július 10-én kelt, a szerzőhöz intézett levele.
22. HOM. műv. at. 62. 2. 243.
23. Rajnai Miklós: A II. Miskolci Képzőművészeti Kiállítás. Természet és Társadalom 1956. 9.
24. A felvidéki vándorkiállítások történetét szerző múzeumunk évkönyve IV. kötetében (1964) adta közre. (183—206. pp.) Itt a vándorkiállításokkal csak olyan mértékben foglalkoztunk, amennyire ez Balogh Bertalan teljes életműve bemutatásához szükségesnek látszott.
25. Magyar nemzeti közművelődés, Bp. 1905. 51—55. pp.
26. Szent-Gály Gyula: Szimfónikus hangverseny. Miskolci Napló 1909. dec. 17.
27. Kassai Ujság, Kassai Hirlap, Felsőmagyarország, Felvidéki Ujság, Abauj-Kassai Közlöny 1912. nov. 12-i számai.
28. Özv. Haydu Istvánné szíves közlése.
29. Miskolcon 1914. április 18-i keltezéssel kiadott, a célkitűzéseket is tartalmazó, 7 oldalas nyomtatott meghívó.
HOM. A Közművelődési Egyesület iratai 110/1914. sz.
30. Nyomtatott program. HOM. uo. 7/1914. sz.
31. Hom. műv. at. Balogh Bertalan rendezetlen iratai.
32. Magyar Jövő 1921. márc. 27.
33. HOM. Közműv. Egyesület iratai 4/1912.
34. Uo. 43/1914. sz.
35. Az előadások anyaga a „Szóval s tollal a hazáért” (Miskolc, 1916) c. kötetben jelent meg.
36. „Szóval s tollal a hazáért”. Miskolc (1916) Klein és Ludvig ny. 244 + 30 pp.
37. Komán Andorné szíves közlése.
38. Vasutaink nemzeti hivatása. Az 1909. márc. 12-i előadás sokszorosított szövege. HOM. műv. at. Balogh Bertalan rendezetlen iratai.
39. Budapesti Hirlap 1909. márc. 13.
40. Balogh Bertalan irodalmi működésének teljes bibliográfiája még nem készült el. Itt csak néhány jelentősebb művét említjük:
Vidéki képtárak. Borsodmegyei Lapok 1899. 87. sz.
Magyar nemzeti közművelődés, Bp. 1905. Hornyánszky ny. 66. p.
A Magyar Közművelődési Egyesületek Országos Szövetsége Bp. 1906. Hornyánszky ny. ? p.
Képzőművészetünk decentralizációja. Pesti Hirlap 1907. febr. 10., 17. és 24.
A színház. Ellenzék 1908. márc. 5. és 10.
Vasutaink nemzeti hivatása. Előadás 1909. márc. 12. Soksz.
Jegyzetek művészeti politikánkhoz. Művészet 1909. 3. és 5., 1910. 3.

Ruaff Ferenc, Miskolczi Napló 1912. jan. 25.

Néhány szó a fölállítandó városi tanügyi osztály kérdéséhez. Miskolczi Napló 1917. dec. 25.

Iskolánkívüli oktatásunk és a könyvtárügy. I. Muzeumi és Könyvtári Értesítő 1918. 3—4. (második rész már nem jelent meg.)

Zenei életünk a múltban és ma. I—II. Magyar Jövő. 1921. febr. 7. és márc. 6.

41. Szerző tollából, I. 24. sz. jegyzetet.

ZUR ERINNERUNG AN BERTALAN BALOGH (1870—1922)
(Auszug)

Der Verfasser gedenkt in seiner Arbeit Bertalan Baloghs, des kulturellen Organisators, der um die Jahrhundertwende hauptsächlich in Miskolc tätig war, durch seine Arbeit aber für das ganze Land von Bedeutung war.

Die Meinungen und Erinnerungen namhafter Zeitgenossen werden zitiert, gleichsam als allgemeine Beurteilung von Bertalan Balogh. Dann werden das Leben und die Arbeit Bertalan Baloghs geschildert, in aller Einzelheit die Rolle, die er in Miskolcs und Nordungars kulturellen, vor allen Dingen im Kunst- und Musikleben, gespielt hat. Bertalan Baloghs Arbeit auf dem Gebiet der Volksbildung — die allgemeinbildene Tätigkeit des Vereins für Volksbildung, der unter seiner Leitung stand — (Lehrgänge für Analphabeten, Vorträge zur Verbreitung wissenschaftlicher Kenntnisse auf dem Lande, Arbeiteroberschulen, Volkshochschulen, Errichtung von Wander- und Volksbücherien) — seine Pläne, die nicht zur Durchführung gelangten, seine Vorschläge werden erläutert und schliesslich wird die Bedeutung seiner Arbeit gewürdigt.

† **Guidó Zsadányi**

AZ 1920-AS NEMZETGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK TÖRTÉNETE MISKOLCON

TÓTH PÁL

Az 1920-as nemzetgyűlési választások története meglehetősen kevésbé tanulmányozott mozzanata történelmünknek.¹ A fehérterror tombolása közepette, 1920 január—februárjában megrendezett választások pedig több szempontból is figyelmet érdemelnek; a szavazás titkos volt, a választójogi rendelkezések lehetővé tették, hogy olyan rétegek is a választóurnákhoz járuljanak, amelyek korábban nem rendelkeztek választójoggal. A dualizmus korának nagy, hagyományos pártjai felbomlottak, és helyükbe új pártok, politikai csoportok lépnek színre.

Az 1918-ig vezető politikai garnitúrát, amely teljesen lejáratta magát, új gárda váltotta fel. Ugyanakkor az ország politikai életére a fővezérség, a Horthy által irányított és csak neki engedelmeskedő különítmények túltengő hatalma vetett sötét árnyékot. És bár az antant által a Huszár-kormányra oktrojált választási rendszer kétségkívül a legdemokratikusabb, amelyet valaha is bevezettek addig Magyarországon, semmivé tette a terrornak, a katonai és közigazgatási omnipotenciának a dühöngése. Ebben a légkörben természetesen szó sem lehetett tiszta választásokról. Szervezkései lehetőségük szinte kizárólag az ún. kereszténypártoknak volt, de a helyi közigazgatási és katonai hatóságok sok esetben ezeknek is komoly nehézségeket okoztak.

Ráadásul a választások kiírására, megtartására teljesen labilis, zűrzavaros és hallatlan feszültségektől terhes időszakban került sor. A kormányzat is csak az antant nyomásának engedve szánta el magát; és az is nyilvánvaló volt, hogy a megválasztandó nemzetgyűlés legfontosabb feladata az ellenforradalmi rendszer legitimitása szempontjából kardinális jelentőségű államfő megválasztása.

*

Az 1920-as nemzetgyűlési választásokat megelőző politikai csatározások Miskolcon olyan elemi erővel dobták felszínre a város társadalmának súlyos belső ellentmondásait, amelyre alig volt példa a város történetében. Melyek voltak ezek az ellentmondások, és hogyan jelentkeztek?

A választási küzdelmek során kiéleződtek a város vezető csoportjainak, klikkjeinek súlyos nézeteltérései, konfliktusai. A város vezetését 1918 előtt teljesen kézben tartó liberális polgári elemek, és az ellenforradalom hatalomra jutása után színre lépő, 1914 előtt csupán a „második vonalban” tar-

tozó, de 1919 október-novemberében a legfontosabb kulcspozíciókat megkaparintó köztisztviselő — „keresztény polgári” — vármegyei tisztviselő és katonatiszti csoportok között jelentkezett hallatlanul kiélezett, leplezetlenül nyílt és elkeseredett pozíció- és hatalmi harc formájában.

Az 1920-as választásokat megelőző politikai küzdelmek 1919. december végére érhető módon, elsősorban a jelölések kérdésében, rendkívül megélnkültek. A keresztény blokk pártjai úgy tervezték, hogy a választásokon egymással szemben nem léptetnek fel jelölteket, és egymás jelöltjeit kölcsönösen támogatják. 40 választó kerületben sikerült megegyezésre jutni a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és a Kisgazdapárt 1920. január 8-i tanácskozásán. Ennek azért volt jelentősége, mert az akkori választójogi rendelkezések lehetővé tették, hogy ha ellenjelölt nem lép fel, az egyetlen jelölt szavazás nélkül is megválasztottnak tekinthető. Igaz a Nagyatádi-féle Kisgazdapárt eredetileg a mandátumok 70%-ra tartott igényt, azon az alapon, hogy az ország lakosságának 70%-a paraszt volt. Ezt persze a KNEP nem fogadta el, így azután 70 kerületben teljesen nyílt maradt a küzdelem, itt a keresztény pártok képtelenek voltak bármilyen megegyezésre jutni. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy az egyes pártokon belül is a legkülönbözőbb politikai csoportok tevékenykedtek, akik mind saját jelöltjeiket igyekeztek favorizálni. A vidéki, legalábbis a borsodi és miskolci helyi párt-szervek ugyanakkor semmilyen hajlandóságot sem mutattak az országos pártvezetés döntéseinek végrehajtására, és pontosan a jelölések kérdésében bizonyultak a keresztény kurzus pártjainak helyi korifeusai igen nehezen kezelhetőeknek. A választásokat, mint már utaltunk rá, olyan politikai szituációban írták ki, amikor teljes volt a felfordulás és zűrzavar az ország gazdasági és politikai életében. Ez a körülmény viszont nem a központi hatalomnak, hanem éppenséggel a helyi hatalmasságoknak, klikkeknek kedvezett. Vidéken persze sokszor még maguk a keresztény pártok vezetői sem igen tudták megmondani, hogy mi az elvi-ideológiai különbség mondjuk pl. Bottlik József kisgazda, vagy Róbert Emil keresztény nemzeti párti jelölt között.

Miskolcon a választások előtt folyó politikai csatározások során meglehetősen jól kivehetőek voltak a frontok; az egyik oldalon állottak a régi munkapárti közigazgatás letűnt nagyságai, a másik táborban, a „keresztény táborban” pedig a vármegyei dszentrik, a városi köztisztviselők nagy többsége, a karhatalmi egységek tisztikara, és a miskolci polgárságnak egy meglehetősen szűk körű, de annál befolyásosabb csoportja, mindenekelőtt az állami hivatalok tisztviselői stb.

A kép persze sokkal bonyolultabb volt a valóságban; ennek áttekintésére vállalkoztunk akkor, amikor témánkul az 1920-as nemzeti választások miskolci történetét választottuk.

A választási harc első szakasza

Miskolcon a választási harc első szakaszát — a miskolci polgári pártok január 3-án tartott értekezletéig — a frontok kialakulatlansága, gyenge és tömegbázis nélküli pártkeretek és a jelölések kérdésében a teljes fejtelenség jellemezték. Ami a városi vezető klikkek súlyos belső ellentéteire és az erőviszonyok bizonyos fokú egyensúlyára utalt.

A közigazgatás és a körletparancsnokság vezetői teljesen tanácstalanul állottak ebben a helyzetben. Még 1919. december végén sem tudták, hogy végül is kit vagy kiket támogassanak. A közigazgatás helyzete kétségkívül kényes volt, hiszen kormánypártról, mint amilyen a Szabadelvű Párt, a Munkapárt vagy később az Egységspárt volt, 1920-ban nem beszélhetünk. Csak kormányzó pártok léteztek.

A belügyminiszternek a választásokkal kapcsolatos körrendelete — amelyben a belügyminiszter felhívja a törvényhatóságok vezetőinek figyelmét, hogy még a Szociáldemokrata Pártot se akadályozzák a választási agitációban — egyébként is érezhetően bizonytalanná tette a közigazgatás vezetőit. A körletparancsnokság több ízben a legélesebben támadta a vármegyei és a városi közigazgatás vezetőit amiért „... az (ti. a közigazgatás) nem lép fel ... olyan hathatósan, mint ezt a mai helyzet megkövetelné.”²

A kerületi kormánybiztos, Gedeon Aladár, mint Miskolc kormánybiztos-főispánja, nagyon kevés tekintéllyel rendelkezett ahhoz, hogy a különböző városi klikkek és csoportok ellentéteit elsimíthassa. A kormánybiztosok helyzete ebből a szempontból egyébként sem volt kedvező. Mivel a kormány nem tudott egységes, erős kormánypártot produkálni, tekintve, hogy maga is felettébb labilis, heterogén, átmeneti formáció csupán, a közigazgatás a törvényhatóságok szintjén csak hű tükre volt annak a fejtelenségnek, ami kormány szinten uraldodott.

A választási harcot Horthy fővezér borsodi látogatása vezette be. A fővezért államfőnek kijáró pompával fogadták Miskolcon. A fővezér előző napon Mezőkövesden a legteljesebb nyíltsággal agitált a „keresztény pártok” mellett: „... mi azért jöttünk, hogy a hazafias keresztény világnézetet visszaállítsuk. A régi idők eltűntek. Ha pedig valahol felrobbana az örület lángja (a forradalom T. P.) az utolsóig vérbe fojtom ... Ne engedjük magunkra uszítani a bűnös Budapest kiválasztottjait. Találunk itthon elég képviselőségre való embert ... Mikor képviselőválasztások előtt állunk, jól gondolja meg mindenki, hogy kinek adja oda bizalmát.”³

Miskolczon Horthy az őt üdvözlő protokoll „munkás” küldöttség vezetőjének Rácz Antalnak válaszolva kijelenti: „Szívem minden örömezzel fogadom a vasgyári munkásság üdvözlését...” majd hozzáteszi, hogy „... az internacionalista munkásság pedig keressen más hazát.” A Magyar Jövőben egyik vezércikk a másik után ítéli el a „keresztény magyar társadalmat” renyheségeért: „Fájdalmas és elszomorító kép mely elébünk tárul és egyetlen reménységünk ebben a kaotikus sötétségben, hogy a nemzetfenntartó magyarságunk ébredőben van.”⁴ Ez az ébredés konkrétan azt jelentette, hogy a különböző ellenforradalmi egyesületek egy-

re jobban aktivizálódtak. Tekintve azonban, hogy a keresztény pártok miskolci szervezetei lényegében csak a vezetők szűk csoportját jelentették, különösen a Nemzeti Szövetség volt az az organizáció, amely komolyabb tömegbázissal rendelkezett. Nem is beszélve arról, hogy választmányában a legtöbb csoport képviselői benn ültek. Ez az oka annak, hogy a választási harc „megvívásának” oroszlánrészét a Nemzeti Szövetségbe tömörült dzsentri, tisztviselő, nagybirtokos elemek, a közigazgatás és nem utolsósorban a körletparancsnokság vállalta magára.

1920. december 20-án megjelentek Miskolcon a Nemzeti Szövetség vezetői, Perényi Zsigmond, Szörtsey József, Ullain Ferenc és Tormai Cecil. A Korona Szálló nagytermében este nagygyűlést rendeztek, ahol a szónokok adakozásra szólították fel a város lakosságát. Másnap azután „Miskolc város úri leányai és asszonyai és a nemzeti hadsereg tisztjei szólították fel adakozásra a járókelőket.” — írja a Magyar Jövő riportere. A választási harc sok pénzbe került, azt valahonnan elő kellett teremteni. A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának miskolci szervezete 1919. december 15-én tartotta első jelölőgyűlését, ahol hosszas tárgyalások után a város belső választó kerületében Lichtenstein Lászlót, a külső kerületben pedig Róbert Emilt kívánta felleptetni, mint a párt hivatalos jelöltjeit. Lichtenstein jelölése nem volt meglepetés. Jelöléséhez a párt igen nagy reményeket fűzött. Lichtenstein mint az egyik legnagyobb miskolci pénzüntézet elnöke, possibilities volt a miskolci nagypolgári körök jelentős része előtt, ugyanakkor jó kapcsolatai voltak egyes dzsentri-csoportokhoz is. Mint a miskolci evangélikus egyház egyik vezetője az ún. evangélikus elit — a miskolci evangélikus értelmiségi elit — támogatásában is bízott. Csakhogy Lichtenstein túlságosan „benne volt” a városi klikkek sötét mahinációjában, így jelölésének, még a „keresztény táboron” belül is sokkal több ellenzője akadt — mondanunk sem kell elsősorban presztízs és személyi okokból — hogysen jelölése egy táborba tudta volna hozni a különböző klikkeket. Márpedig a szélsőjobboldal csak akkor számíthatott győzelemre a liberális hagyományaihoz ragaszkodó, komoly anyagi erőforrásokkal, gazdag politikai tapasztalatokkal rendelkező, öntudatos miskolci polgársággal szemben, ha olyan jelöltet indít, akinek személyét a miskolci nagypolgári klikkek többsége is elfogadhatónak tartja.

Lichtensteinnel szemben mindegyik csoportnak megvan a maga jelöltje. Szinte Lichtenstein jelölésével egyidőben a Reggeli Hirlap élénk agitációba kezd Hodobay és Szentpályi jelölése érdekében. Tarnay Gyulát a szervezés alatt álló Nemzeti Középpárt miskolci szervezete jelöli a belső kerületben, de jelölését még ekkor támogatja Bottlik József is, aki a Tarnay-csoportot a Kisgazdapárt megyei szervezetének élén képviseli. December közepén bukkan fel a jelöltek között Lakatos Gyula neve is. Lakatost 1918 márciusában tartott időközi választásokon, Szentpályi István helyébe, Miskolc belső kerületében képviselővé választják munkapárti programmal. 1919-ben már a Heinrich-pártban, majd a Nemzeti Középpártban tevékenykedik, és elsősorban a Középpárt támogatására számít.

Ezekben a napokban szó volt még Demeter Ernő nyugalmazott járásbíró és Pakots József író jelöléséről is. Pakots demokrata párti programmal,

Demeter pártonkívüliként kívánt fellépni. Jelölésüket természetesen senki sem vette komolyan.⁶

1919. december közepén nagyjából porondra lépnek az 1920-as miskolci választások főszereplői. Az egyes pártok és csoportok természetesen nem egy-két emberrel kísérleteztek, hanem egyszerre több személy nevét „futtatták” a helyi lapokban. Így nem csoda, ha decemberben csak a belső kerületben 12 jelölt neve szerepelt — hosszabb vagy rövidebb ideig — a sajtó hasábjain. Mindezek ellenére a választási harc előcsatározásai a város lakosságának teljes közönye és részvétlensége mellett folytak. Az embereknek 1919 decemberében kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy Tarnay Gyula vagy Lichtenstein László lesz képviselő Miskolcon.

A Miskolci Napló, amely egyébként liberális orgánumnak tekintette magát, szemrehányóan jegyzi meg: „A választások iránt nem látjuk a polgárság részéről azt az érdeklődést, amit méltán megérdemelne ez a parlament, hiszen a polgárságnak soha annyi oka nem volt a választásokkal törődni, mint most.”⁷

„Minden mellékutcának megvan Miskolcon a maga jelöltje...” folytatja keseregve a Miskolci Napló vezércikkírója. Ez ugyan nem volt igaz, de ennek ellenére a lap vezércikke némi fényt vetett a választási harcra erre a szakaszára.

December vége felé a szociáldemokraták is bekapcsolódtak a választási küzdelmekbe. A polgári pártoknak a külső kerületben — feltéve ha a szociáldemokraták indulnak a választásokon — már eleve nem voltak esélyei. A szociáldemokraták visszalépéséig ezt a kerületet a polgári pártok nem is vették komolyan kombinációba. Miskolci, első vonalbeli jelöltek nem vállalkoztak arra, hogy a külső kerületben jelöltessék magukat, hiszen a biztos kudarc súlyos presztízavesztést és nem csekély anyagi áldozatot jelentett illetőleg kívánt volna.

A keresztény pártoknak tehát, ha sikert akartak elérni a választásokon, legalább is a miskolci liberális polgárság egy részével valamiféle modus vivendit kellett találniuk.

A Szociáldemokrata Párt részvétele a választási harcban

1919. december végén a miskolci szociáldemokrata pártszervezet teljes erővel — amennyire ezt a körülmények lehetővé tették — bekapcsolódott a választási harcba. A Szociáldemokrata Pártnak soha nem volt annyi esélye mind a két miskolci mandátum elnyerésére, mint éppen 1920-ban. Nagyon jól tudták ezt a párt országos vezetői is.

1920. január 1-én a Korona Szálló kistermében a Szociáldemokrata Párt vezetősége értekezletet tartott, ahol bejelentették a párt miskolci szervezetének újbóli megalakulását. Az értekezleten Tóth Lajos elnökölt, a pártvezetőség referátumát Szeder Ferenc titkár tartotta. Szeder javaslatára 25 tagú végrehajtó bizottságot választottak a választási harc irányítására.

A pártvezetőség mindenesetre már kezdetben komoly sikert ért el

azáltal, hogy a Reggel c. lap teljesen átengedi hasábjait a pártnak. Ez nem utolsósorban Szeder Ferenc és Reisinger érdeme, akik a Tanácsköztársaság alatt a Reggel c. helyi lapocskát (akkor Miskolci Vörös Ujság) szociáldemokrata pénzekből tették jelentős lappá. A szerkesztőség 1919 őszén is kapott pénzt a párttól és Reisingerék befolyása a lapra — betiltásáig — meghatározta annak irányvonalát is.

Bár a miskolci szervezet legtekintélyesebb vezetője, Reisinger Ferenc házi őrizetben volt, komoly erőfeszítéseket tett, hogy megszervezze és sikeresen végigvigye a választási harcot. A párt támaszkodhatott a szak-szervezetekre és a miskolci pártszervezetre, amely az egyetlen komoly, szervezett tömegekkel rendelkező politikai pártot jelentette ekkor Miskolcon.

A párt felállította választási irodáját a Kossuth utca 3. szám alatt (a keresztényszocialisták irodája a 15. sz. alatt volt). Innen irányították nemcsak a miskolci, hanem a sajaszentpéteri, ózdi és mezőkövesdi választókerületekben folyó agitációs munkát is. A párt — a január 1. értekezleten elfogadott határozatok értelmében — nagy súlyt helyezett arra, hogy a Népszava és más sajtótermékek és propaganda anyagok eljussanak minden, elsősorban vidéki szervezetbe. Ezt a munkát a párt önkéntes aktivistáira bízta. Számukra „Utasítás a vidéki kiküldött részére” c. 8 pontos utasítást adott, amelyben a vidéken végzendő munkával kapcsolatos teendőket körvonalazta. Az aktivisták figyelmét felhívja a pártvezetőség a következőkre: indítsák be a pártéletet, szervezzék meg a végrehajtó bizottságokat, fokozzák a munkások körében végzett propagandamunkát, állapítsák meg a vidéki propagandisták az internált, de időközben kiszabadult munkások és más baloldali elemek számát és velük a kapcsolatot teremtsék meg, és általában törekedjenek arra, hogy a szervezett pártélet minél hamarabb beinduljon.⁸

A szociáldemokraták 1920. január 3-án röpiratban jelentik be, hogy „A miskolci és borsod megyei Szociáldemokrata Párt részt kíván venni a választási küzdelemben. Képviselő jelölteket állítunk Miskolc város mindkét kerületében és a vármegyében is több helyen.” A párt január 3. röpirata röviden körvonalazta a párt programját: „Jelenlegi követeléseink a mielőbbi békekötés, a termelőmunka megindítása, a munkanélküliség megszüntetése, a közélet javítása, a hadiárvákról, rokkantokról és özvegyekről való kellő gondoskodás, a hadifoglyok államköltségen való hazahozatala, a felekezeti és politikai üldözések megszüntetése.” A röpirat befejező részében hangsúlyozza: „Követeltük és követeljük a területi kérdésben a népszavazást... Nemzetköziségünk csak a más országok munkásosztályaival közös érdekeinek megvédelmezéséből áll... A hazafiatlanság velünk szemben mesterségesen terjesztett vádját a legerélyesebben visszautasítjuk.”⁹

Ez a program természetesen aligha nevezhető forradalminak. Polgári demokratikus követelések ezek csupán. Sajnos a pártnak egyetlen szava sincs a parasztság felé, pedig a vidéki választókerületekben csakis a szegény- és középparasztság szavazataival juthattak volna mandátumhoz.

A Szociáldemokrata Párt, felismerve a vidéki választókerületek fon-

tosságát, és természetesen a titkos szavazás előnyeit, szokatlan eréllyel kezd neki a választási harcnak, elsősorban a sajószentpéteri kerületben, ahová ekkor Diósgyőr is tartozott. Miskolcon kívül tulajdonképpen csak itt volt igazán komoly esélye a pártnak arra, hogy jelöltje mandátumhoz jusson.

A párt, véleményem szerint nagyon helyesen, nem fecsérelte az időt a kerület kisközségeinek „megdolgozására”, hanem minden erőt a munkások által lakott ipartelepeken vetett be. A központi pártiroda a kerületet négy körzetre osztotta Diósgyőr, Sajószentpéter, Sajókazincz és Béalápát-falva székhelyekkel. Ezekben a helységekben választási irodákat állítottak fel és innen irányították az agitációs munkát.

A vasgyári dolgozók janár 7-én tartott forró hangulatú nagygyűlésén a szociáldemokrata párt egyik jobboldali vezetőjét, Kruppa Rezsőt jelölték. Kruppa már január 11-én újabb nagygyűlésen mond beszédet a vasgyári munkáséletteremben. Kruppa ebben a beszédében — amely tónusát tekintve alig különbözik más jobboldali vezetők beszédeitől — a falusi választókra való tekintettel a földreform szükségességéről beszél és a mezőgazdasági cselédek jogviszonyainak szabályozását követeli.

Kruppával szemben a keresztény pártok Hermann Miksát jelölik. Hermann Miksa ekkor a Műegyetemen a Gépészmérnöki Kar dékánja volt, elismert, jó nevű tudós, kitűnő szakember hírében állott. Mint politikus, Bethlenhez közel álló konzervatív csoporthoz tartozott. Hermann feltétlenül számíthatott a vasgyár műszaki gárdájára, hiszen a magyar műszaki élet egyik legnagyobb alakja volt ebben az időben. Hermann jelölése után természetesen a szociáldemokrata Kruppa megválasztása még akkor sem volt elképzelhető, ha történetesen a párt el is indul a választásokon.

A körletparancsnokság mindezek ellenére a sajószentpéteri választókerületben igen aktívnak mutatkozott. Sajószentpéteren a nemzeti hadsereg a középületek falait teleragasztgatta uszító és fenyegető hangú plakátokkal, helott egy kormányrendelet (5988/1919. ME. rend. 11. §.) szerint tilos volt középületekre választási plakátokat kiragasztani. Nagy Pál körletparancsnok egyenes utasítására a diósgyőri karhatalmi egységeket megerősítették és január első napjaiban maga Nagy altábornagy provokatív látogatást tett a községben, ahol megszemlélte a karhatalmi egységeket.¹⁰

Az ózdi, edelényi és mezőkövesdi kerületekben a szociáldemokraták a hatóságok terrorja és a kiscgazdák demagógiája miatt gyakorlatilag nem tudtak részt venni a választási küzdelmekben, politikai erőként újból csak 1945 után jelentkeznek csupán.

Az országos pártvezetőség, de méginkább a borsodi szervezet tisztában volt a miskolci választások jelentőségével, és nyilván a borsodi szervezet vezetőinek figyelmét is elsősorban a miskolci események kötötték le. Az országos pártvezetőség tekintve, hogy a külső miskolci választókerület mandátuma biztosnak látszott, továbbá Reisinger, kiesése miatt, nem léphetett fel mint képviselőjelölt, elsővonalbeli vezető politikusait kívánta felléptetni a két miskolci kerületben. Olyan embereket, akiket feltétlenül mandátumhoz akart juttatni. Az viszont nagyon jellemző, hogy a vidéki választókerületeket átengedik a párt megyei vezetőinek.

A párt ellen indított terror hadjárat és a pártvezetőségben, illetőleg a pártban uralkodó állapotok miatt a jelöltek személyének kiválasztása egyáltalán nem volt könnyű feladat, hiszen a pártvezetőség egy része emigrációban kényszerült, mások börtönben, internáló táborokban sinylődtek stb.

Január második felében a pártra nehezedő nyomás minden képeletet felülmúlt. A fővezérség a körletparancsnokságokhoz küldött bizalmas körrendeletében — fittyet hányva Beniczky belügyminiszter körrendeletében foglaltakra — felhívja a kerületi kormánybiztosok, körletparancsnokságok és csendőrfelügyelőségek figyelmét, hogy a „... szociáldemokrata agitáció ellen tegyenek meg minden szükséges intézkedést...” Károsnak tartja a fővezérség, hogy a postahivatalok, mozgóposták és főleg a sajtótermékek „... ellenőrzés alá nem esnek.”¹¹

Amikor ezután Peyer az atrocitások és törvénysértések miatt felkereste Horthy Miklóst és megkérte őt, hogy legyen segítségére és őrizze meg a választások tisztaságát, Horthy néhány nap múlva a következőket mondotta, amit Peyer válasznak is tekinthetett: „... a választások tisztaságát és szabadságát nem a nemzeti hadsereg veszélyezteti, hanem éppen ellenkezőleg, akkor veszélyeztetnénk a választások szabadságát, ha a szuronyok hegyével védenénk meg azokat az izgatókat, akiknek eszméi nem kellene a népek. És ez így van rendjén.”¹² Horthy mindezt Szolnokon mondotta, a választási harc kellős közepén, sokezer ember előtt.

A megyében a helyi hatóságok, eleget téve a fővezérség intencióinak, rövid úton elbántak a szociáldemokrata jelöltekkel, ha azok egyáltalán bejutottak a választókerületükbe. Miskolcon azonban nem volt ilyen egyszerű a dolog. A városi közigazgatási vezetők idejének nagy részét a kulisszák mögötti klikkharcok kötötték le 1919 késő őszen. A körletparancsnokság tevékenységét, leginkább presztízs okokból, ott akadályozta a városi vezető garnitúra, ahol csak tehetette. Csak így történhetett, hogy Miskolcon 1920. január 11-én vasárnap délután a Szociáldemokrata Párt impozáns nagygyűlést tartott a Korona nagytermében. A miskolci Reggeli Hírlap így számol be az eseményről: „A munkásság elképzelhetetlenül nagy számban vonult fel. A nagy terem, a karzat és a ruhatár zsufolásig megtelt érdeklődőkkel.”

A gyűlés szónoka, Tamássy Károly beszédének csak töredékét közzéteheték másnap a miskolci lapok. A többit a cenzúra kihúzatja. Az előadó bejelenti, hogy a párt elindítja jelöltjeit mind a két kerületben, amivel a párt „... a maga részéről igen nagy áldozatot hoz...”¹³ Az impozáns és lelkes hangulatú nagygyűlésnek, amelyet a körletparancsnokság jobbnak látott békén hagyni, igen nagy lélektani hatása volt mind a munkástömegekre, mind pedig az uralkodóosztályokra egyaránt.

1920. január 13-án újabb nagyszabású gyűlést tartott a párt. „A párttagság hangulata bizakodó — írja a Reggeli Hírlap január 15-i száma — ... erősen hiszik, hogy mind a két kerületben győzni fognak. A kora délutáni és esti órákban a párt Kossuth utcai választási irodája különösen mozgalmas. A munkából hazatérő munkások és munkásnők valóságos bucsura járnak, hogy az ajánlási ivateket aláírják.”¹⁴

Pedig a pártnak Miskolcon még január 10-én sincsen jelöltje. A pártvezetőség január 6-án még Peidl Gyulát jelöli a külső, Bíró Dezsőt a belső kerületbe. Időközben kiderült, hogy Bíró Győrben kíván indulni, Peidl Gyula pedig külföldön van és egyáltalán nincsen szándékában hazatérni. A pártvezetőség ezekután — január 14. — bejelenti, hogy Somogyi Bélát, a Népszava felelős szerkesztőjét indítja a belső, Vanczák Jánost pedig a külső kerületben. A párt miskolci vezetősége és a választók a pártvezetőség jelöltjeit egyhangúlag elfogadták, de ekkor már késő volt, hiszen Peyer és Miákits január 16-án bejelentik, hogy távoznak a kormányból.¹⁵

A szociáldemokratáknak a választásoktól való visszalépését és a kormányból való kivonulását érthető megkönnyebbuléssel fogadták mind a keresztény pártok, mind a kiszegzők, de még a liberális pártok is, akik arra számítottak, hogy a szociáldemokrata szavazatok nagy részét megszerezhetik. Jellemző a miskolci polgárság pánik hangulatára, ami a Szociáldemokrata Párt esélyei miatt január első napjaiban sorában eluralkodott, Wittich Andornak, a Kereskedelmi és Iparkamara titkárának a borsodi Kiszegzőpárt egyik vezetőjének a Miskolci Naplóban megjelent, „Polgári egységet” című vezércikke. Wittich az „egységes polgári front” kialakításának szükségességét hirdeti, mert „... ahhoz, hogy a bolsevizmus fel ne keljen újból, elsősorban polgári összetartás kell, amely acélfalként őrzi a nemzeti intelligencia uralmát. ... Feladatunk tehát egy személyben megegyezni, és minden hazafiasan gondolkodó polgárnak ott kell lennie az urnák előtt.”¹⁶

Mint látjuk, volt tehát egy pont, ahol az egymással szemben álló klikkek, csoportok és az uralkodó osztályok különböző rétegei megtalálták az együttműködés közös platformját: ez pedig a munkásosztálytól való határtalan felelősség volt. Csakis ezen az alapon tudtak — átmenetileg és ideiglenesen — megegyezni egymással a miskolci polgári körök különböző csoportjai.

A január 3-i pártközi értekezlet

Az a férfiú ui. akit Wittich idézett cikkében, mint az „egységes polgári front” megteremtőjét aposztrofált, nem más, mint gr. Andrassy Gyula, a monarchia utolsó külügyminisztere, a koalíciós idők hírhedt fekete grófja, a legitimisták reménysége és legtekintélyesebb vezéregyénisége volt. Az 1920-as nemzetgyűlési választásoknak kétségkívül egyik legérdekesebb és politikailag legbonyolultabb mozzanata gr. Andrassy Gyula egyhangú jelölése és megválasztása Miskolc I. (belső) választókerületében.

Andrassy megválasztásának körülményei élesen rávilágítanak azokra a súlyos pozíció és személyi konfliktusokra, amelyek január első napjaiban is teljesen lehetetlen helyzetet teremtettek a jelölések kérdésében. A keresztény-nemzetiek és a Középpárt helyi csoportjainak élén álló ambiciózus politikusok személyi perpatvarai ui. a szociáldemokraták esélyeit rendkívüli módon megnövelték Miskolcon. A Népszava 1920. januári 1.

száma nem minden él nélkül jegyzi meg: „... ez a harc (ti. a mandátumokért) ma már marakodássá fajult a keresztény blokk pártjai között.”

A keresztény pártok valóban nem voltak egységesek sem politikailag, sem személyi összetételüket tekintve, de a szociáldemokratákkal, és általában a haladó, demoritikus pártokkal szemben a keresztény pártok mégiscsak egységesnek mutatkoztak. Erre mutatnak a kormány vezetőinek újrési nyilatkozatai is. Huszár Károly miniszterelnök újrési nyilatkozatában egyszerűen „piszkos társaságnak” nevezi a szociáldemokratákat, szerrinte — ti. Huszár szerint — a „... bolsevizmus édesgyereke a szociáldemokráciának...”¹⁷

Rubinek Gyula ugyanezen a napon nagyhangon kijelentette: „En nem ismerek különbséget abban, hogy valaki nem kommunistának, hanem szociáldemokratának vallja magát, mert aki ma ez, az holnap bolsevista.” Sem Huszár, sem Rubinek láthatóan nem hagyta magát befolyásolni attól a tényről, hogy Peyrerrel és Miákitssal együtt ültek a „konzentrációs kabinet” minisztertanácsi ülésein. A Szociáldemokrata Pártot természetesen Huszárnál befolyásosabb emberek sem igen tudták, pontosabban nem akarták, nem merték betiltani 1920-ban. És nem is elsősorban belpolitikai okok miatt. A fent idézett két nyilatkozat mindenesetre hűen tükrözi a keresztény pártoknak a szociáldemokratákkal szemben kialakult egységes álláspontját. A fővezérrel egyetértésben megakadályozni, lehetetlenné tenni a Szociáldemokrata Párt részvételét az 1920-as nemzetgyűlési választásokon, anélkül, hogy a párt legalitását hivatalosan felszámolják.

A Pesti Napló 1920. december 24-én még azt írja, hogy „... mindenki a maga szakállára dolgozik, s van olyan kerület, ahol 16—20 jelölt verekedik egymással.” Erről 1920. január elején már szó sincsen. Pontosabban 1920 első napjaiban a legnagyobb polgári pártok között tárgyalások kezdődnek, hogy a mandátumok elosztásával, a keresztény pártok közötti együttműködés feltételeinek kidolgozásával a lehetőség szerint a minimálisra csökkentsék, elsősorban természetesen a szociáldemokrata, de más, főleg a liberális polgári pártok esélyeit is.

A keresztény blokk úgy tervezte, hogy a választásokon egymás jelöltjeit kölcsönösen támogatják. A keresztény nemzeti egyesülés és a Kisgazdapárt vezetőinek 1920. január 6-án tartott tanácskozásán megállapodás született hogy a két párt szövetségét „még áldozatok árán is fenn kell tartani...” A kisgazdák ragaszkodtak hozzá, hogy a miniszterek csak ott lépjenek fel, ahol a blokk másik pártjának jelöltjeitől nem vesznek el szavazatokat.¹⁸

Hosszas vita után a két pártnak sikerült 41 kerületben a jelöltek személyére vonatkozólag megegyeznie. 70 választókerületben azonban továbbra is teljesen nyílt volt a küzdelem.¹⁹

A pártok fővárosi tanácskozásait természetesen megelőzték a vidéki szervezetek jelölógyűlései. Hiszen az egyes választókerületekben fellépő jelöltek számát, pártállását, az ellenforradalom erőinek pozícióit, a helyi klikkek törekvéseit a választókerületek elosztásánál messzemenően figyelembe kellett venniük.

Miskolcon január 3-án a polgármesteri hivatalban az összes polgári

pártok részvételével egy megbeszélésre került sor. Egyetlen napirendi pontja volt ennek az értekezletnek: a belső választó kerületben a jelölések, illetőleg a jelöltek személyében megegyezni. Ezen a konferencián maga a polgármester elnökölt; délután 5 órakor kezdődött és a késő éjszakai órákban ért véget; rendkívül heves vitákra került sor, amely bővelkedett durva kirohanásokban és látványos összecsapásokban is.

A polgármesteri hivatalban tartott összejövetelen elsősorban a városi nagyburzsoázia és közigazgatás vezető egyéniségei képviseltették magukat. A keresztény pártokat és a Nemzeti Szövetséget csupán Lichtenstein László képviselte, akinek jelöléséről ekkor már senki sem beszélt. Az értekezleten a középpártiak voltak túlsúlyban. Nem véletlenül, hiszen elsősorban azok forszírozták Andrassy jelölését, akik a Nemzeti Középpárt miskolci szervezetét létrehozták és pénzelték. A Borsod-Miskolci Hitelbank csoportot illetőleg a Középpárt Bulyovszky Gusztáv vezete „frakcióját” Bizony Ákos volt polgármester és maga Bulyovszky reprezentálják.²⁰

A január 3-i pártközi megbeszélés többi résztvevője részben az Ipar és Kereskedelmi Kamara, részben az Ipartestület vezetői közül került ki (Kürcz Jakab, Halmos Géza bankár, Jerem András stb.). A kisebb polgári liberális és demokrata csoportok képviselőiben Duszik Lajos evangélikus lelkész vett részt az értekezleten. Feltűnő volt, hogy a Kisgazdapárt, a Nemzeti Szövetség és a keresztény nemzetiek olyan ismert vezetőinek, mint Gállfy Ignác, Görgey László, Kun Dezső, Putnoki Béla, Ottlyk Árpád stb. távolmaradása is. Nem vettek részt a megbeszélésen a körletparancsnokság, a kormánybiztosság, illetőleg a vármegye vezetői sem. Gedeon távolmaradása annál is inkább feltűnő volt, mert mint Miskolc kormánybiztos-főispánja a Nemzeti Szövetség, a Move és más kurzus szervezetek gyűléseiről soha nem hiányzott.

Szentpályi István polgármester az egybegyűlt politikusok előtt vázolta a jelölések kérdésében kialakult „... tragikus és tarthatatlan helyzetet”, majd kérte a jelenlevőket, hogy „határozza el az értekezlet, miszerint Andrassy Gyulának a belső kerület mandátumát felajánlja . . . Azt hiszem, hogy Andrassy személye a legjobb garancia arra nézve, hogy a pártok közti ellentéteket elháríthatjuk . . .”²¹ Beszédében emlékeztetett arra, hogy Miskolc városa Andrassy belügyminisztersége alatt lett törvényhatósági joggal felruházott várossá, majd felszólította a jelenlevőket, hogy Andrassy támogatásának és a választási harc módozatainak, illetve az együttműködés lehetséges formáinak kialakítására az érdekelt pártok további tárgyalások során keressenek megoldást.

Szentpályiék szerették volna az alkalmat felhasználni, és a külső választókerület ügyében is tiszta helyzetet teremteni, illetőleg valamilyen kompromisszumos megoldást kicsikarni. De a keresztény pártokat és a Nemzeti Szövetséget képviselő Lichtenstein nem volt hajlandó erről a kérdéstről tárgyalásokba bocsátkozni. Andrassy jelölésének gondolatát az értekezlet résztvevői a tárgyalások során elvben elfogadták. Bulyovszky Gusztávnak, a Középpárt társelnökének azonban fenntartásai voltak Andrassy jelölésével kapcsolatban. Ő — ti. Bulyovszky — már elkötelezte magát korábban a Középpárt országos vezetői felé, Lakatos Gyula jelölése

érdekében, másrészt aggályainak adott kifejezést, miszerint fennáll annak a veszélye, hogy Andrassy nyílt támogatása miatt a Középpárt miskolci szervezetében szakadás történik és ez alaposan meggyengíti a párt esélyeit a külső kerületben.

Végül is Andrassy jelölésének kérdését a pártválasztmányok elé utalták és a továbbiakat az egyes pártok helyi illetve országos vezetőinek állásfoglalásától tették függővé. Mégis azt kell mondanunk, hogy a január 3-i értekezlet határozatainak realizálása ezután szinte kizárólag a Középpárt állásfoglalásától függött.

A Nemzeti Középpárt megalakulása és tevékenysége január 4-ig

A belső (I. sz.) választókerület Miskolcon, a miskolci nagypolgárság fellegvára. Az egykori munkapárti közigazgatási vezetők és a pénztőkés-nagykereskedő körök 1919 decemberének második felében elérkezettnek látták az időt, hogy soraikat rendezzék és saját politikai pártot hozzanak létre. Ez a törekvésük annál is inkább érthető volt, mert Budapesten már létezett ilyen párt, amely számszerűleg kicsiny volt ugyan, viszont a magyar finánc-tőke és nagyburzsoázia számottevő körei állottak mögötte. Ez a párt a Nemzeti Középpárt volt.

Az 1920-as nemzetgyűlési választások történetének, a magyar finánc-tőke politikai törekvéseinek érdekes mozzanata volt a Nemzeti Középpárt megalakulása és tevékenysége 1919—1920-ban.

1919. október 15-én a volt Lovászy-pártiak liberális munkapártiakkal és párton kívüli konzervatívokkal megalakítják a Nemzeti Polgári Pártot. A párt „... keresztény világfelfogás alapján áll.” — jelenti be a párt vezetője, de állást foglal — úgymond — „... minden felekezeti gyűlölködés és izgatás ellen”.²² 1919. december 19-én a Nemzeti Polgári Pártból egy csoport kilépett és létrehozta az Országos Nemzeti Pártot. Az új pártba a Nemzeti Polgári Pártból főleg a volt Károlyi-pártiak mentek át, Lovászy Mártonnal együtt.

1919. december 6-án a Nemzeti Társaskör, Lukács Lászlóval az élen csatlakozott a Nemzeti Polgári Párthoz, majd fúziós tárgyalások kezdődtek az Országos Nemzeti Párttal is. A tárgyalások ezután a már hivatalosan megalakult Középpárt és az Országos Nemzeti Párt között folytak tovább. A tárgyalásokról kiadott kommuniké hangsúlyozta, hogy amennyiben a programokat egyeztetni tudják, úgy a fúciónak semmi akadályja sincsen. Valójában arról volt szó, hogy az Országos Nemzeti Pártban bent maradt volt Károlyi-pártiakkal nem óhajtottak együttműködni a Középpártban vezető szerepet játszó munkapárti és más nagypolgári, konzervatív csoportok.²³

Br. Kürthy Lajos, a Középpárt elnöke, a párt megalakulása után a sajtó képviselői előtt hangsúlyozta, hogy „Szélsőséges politikával, legyen az bármilyen irányú is, építeni nem lehet és a Középpártra éppen azért van szükség, hogy a mindkét oldalon levő higgadtabb elemek megtalálják elhelyezkedésüket.” Egyben hangsúlyozta br. Kürthy azt is, hogy „Egyál-

talán nem reméljük, hogy a mostani választásokon pártunk túl sok mandátumot kapjon . . . 15-20 mandátumra számítunk.”²⁴

A Középpárt megalakulása után a miskolci liberális sajtó azonnal élénk agitációba kezd a Középpárt mellett. A Reggel c. miskolci liberális napilapban megjelent egy közlemény, amely mintegy körvonalazza a párt politikai habitusát, és azt is, hogy kik állnak az új párt élén: „A Nemzeti Középpárt nem dolgozik a demagógia eszközeivel, az intelligencia vezetőszerpekérek törekszik . . . Vezetőrétege a letűnt parlamenti élet kiválóságait, a magyar ipar, kereskedelem, pénzügy és szellemi világ kitünőségeit mondhatja magáénak.”²⁵

A fent idézett közlemény megjelenése után egy nappal — december 18-án — a Kereskedelmi és Iparkamara plenáris ülésén Neumann Adolf meleg hangon üdvözli Heinrich Ferencet kereskedelemügyi miniszterré történt kinevezése alkalmából, egyben javasolta, hogy a Nemzeti Középpárt megalakításával kapcsolatos megbeszélésekre hívják meg a városi közigazgatás vezetőit is. Két nap múlva — december 20-án — a Kereskedelmi és Iparkamara nagytermében zártkörű értekezletet tartottak. Ezen Tarnay Gyula, dr. Hodobay Sándor, Neumann Adolf, gr. Haller István, Paiker Béla, Kollarits Ferenc, Hosszufalusy Lajos, Balogh Zoltán, dr. Plank Miklós és Bulyovszky Gusztáv vettek részt. Az értekezletről kommunikét nem adtak ki, bizalmas jellegű volt. Csupán rövid kis hír jelent meg róla a Reggeli Hírlap december 23-i számában. Ezen az értekezleten feltehetőleg a Középpárt megalakításával kapcsolatos problémákról volt szó.

Időközben ugyanis a Nemzeti Középpárt országos vezetősége a miskolci belső kerület mandátumát Lakatos Gyulának ajánlotta fel. Tette ezt azért, mert itt a Középpártnak komoly esélyei voltak, másrészt Lakatos már korábban, 1918-tól képviselő volt Miskolcon, és Lakatos Gyulát mindenképpen szívesen látták volna a magyar nagytőke egyes körei a Nemzetgyűlésben. A Középpárt vezetősége Lakatos jelölése érdekében a párt miskolci szervezetében próbált támogatókra szert tenni. Hegedüs Lóránt 1919. december 29-én levelet küldött Bulyovszky Gusztávnak (a Középpárt miskolci szervezetének társelnöke Tarnay mellett), amelyben ő —ti. Hegedüs — Lakatost Bulyovszki figyelmébe ajánlja és támogatását kéri: „. . . mert joggal lévén okunk félteni Nemzetgyűlés nivóját, ezért a közgazdaság széles körei nagy megnyugvással vennék, ha olyan hivatott jelöltjük kerülne a parlamentbe, mint Lakatos Gyula.”²⁶

Bulyovszky Hegedüs levelét teljes terjedelmében azonnal lehozatta a Miskolci Napló január 1. számában. Nem véletlenül, hiszen a Középpártnak három nap múlva kellett döntenie abban a kérdésben, hogy a párt indítja-e saját jelöltjét Andrassy Gyulával szemben a belső területben, és ha igen, akkor kit?

Lakatost vagy Tarnay Gyulát?

Nem véletlenül jegyzi meg a Reggeli Hírlap január 4-én, hogy a „. . . miskolci Középpártban máris a bomlás jegyei mutatkoznak.”²⁷ Ami persze így túlzás. A Nemzeti Középpárt, ha maga nem is volt egységes a jelölések kérdésében, a Nemzeti Szövetség dzsentri-dzsentróid és tisztviselő elemeivel

szemben ekkor még, ha más-más indítékokból is, de határozottan egységesnek mutatkozott.

Lakatos Gyula, akit a Középpárt feltétlenül be akart vinni a Házba (1922-ben Egységespárti programmal be is kerül), ragaszkodott a miskolci kerülethez, hiszen már korábban is itt kapott mandátumot. Másrészt a miskolci belső válsztó kerület „ideális terep” volt a középpárti törekvések számára, éppen ezért a párt országos vezetősége már csak ezért sem akart lemondani róla.

A Középpárt január 4-i pártértekezletén Tarnay Gyula pártelnök felvette a kérdést: „Állít-e jelöltet a Nemzeti Középpárt Miskolcon mind a két kerületben...” A választmány nagy többsége amellet volt, hogy a párt vegye fel a küzdelmet Andrássyval szemben is és a külső kerületben is. A választmány tagjainak többsége tehát szembefordult Neumannéknak a jelölések kérdésében követett politikájával.²⁸

Bulyovszky Gusztáv arra való hivatkozással, hogy ő már ígéretet tett a párt budapesti vezetőségének Lakatos jelölése érdekében, sietve lemondott a társelnöki tisztségéről és Lakatos Gyulát ajánlotta a belső kerületbe. Munk Pál erre kijelentette: „Mivel a keresztény nemzeti egyesülés sem akadályozza Andrássyt, ne tegye ezt a Középpárt sem. Ellenkező esetben ő és mindazok akik vele ebben a kérdésben egyetértenek, ott hagyják a pártot.” A Nemzeti Középpárt miskolci vezetői a jelölések kérdésében kétfelé kötelezték el magukat: egyrészt a keresztény pártok, másrészt a pártvezetőség irányában.²⁹

A január 4-i választmányi ülésen történtek világosan megmutatták a Középpárt súlyos belső ellentmondásait, elhibázott taktikáját, „liberalizmusának” illuzórikus és anakronisztikus voltát és vezetőinek elvtelen cinizmusát. A pártban legalább három klikk marakodott a vezetésért (a miskolci szervezetben) és az erőviszonyok pillanatnyi konstellációja szerint hozták meg az Andrássy jelölésével kapcsolatos párthatározatokat.

Január 4-én Bulyovszky még Lakatos mellett agitál, ám néhány nappal később kilépéssel fenyegetőzik, ha a párt ellenjelöltet állít Andrássynak. Neumann Adolf, Munk Pál és Halmos Géza egyértelműen Andrássy jelölését támogatják és néhány nap múlva már egyáltalán nem vesznek részt a Középpárt ülésein.³⁰

A Középpárt és Andrássy Gyula jelölése. A Középpárt felbomlása

Időközben, január 5-én, Andrássy Gyulát Polgárdiban felkereste Bottlik József, hogy tudomására hozza a január 3-i pártközi értekezleten történeteket. Andrássy sógorának, gr. Batthyány Lajosnak kastélyában fogadta Bottlikot és megbeszélést folytatott vele a további teendőket illetően. Elsősorban a Középpárt akadémikus elemek kikapcsolásáról és a polgári pártok közötti együttműködés formai kérdéseiről volt szó. Andrássy csak abban az esetben vállalta a jelöltséget, ha az összes polgári pártok támogatását sikerül megnyernie. Ezért Bottlikkal abban állapodtak meg, hogy

a választási harcot ne egy párt, hanem — legalábbis a nyilvánosság előtt — egy „Andrássy-párt” néven megalakuló szervezet vezesse.³¹

Az Andrássy-párt egyesítené ugyan mindazokat az erőket, amelyek Andrássy megválasztását óhajtják, de a keresztény és polgári pártok megtarthatnák szervezeti különállásukat és a külső kerületet illetően teljes cselekvési szabadságukat. Bottlik egyúttal garantálta, hogy a Kisgazdapárt miskolci szervezete Andrássy megválasztását „... minden erejével támogatni fogja.”³²

Másnap Bottlik visszaérkezett Miskolcra, ahol még aznap, tehát január 6-án összehívtak egy pártközi értekezletet. Itt Bottlik beszámolt az Andrássyval folytatott tárgyalásokról és kérte a jelenlevőket, hogy ezeknek a megállapodásoknak a szellemében tegyék meg a további lépéseket. A résztvevők ezeket a megállapodásokat elfogadták és megalakították az „Andrássy Gyula megválasztását előkészítő bizottságot.” Tagjai lettek: Bizony Ákos, Mikler Károly jogakadémiai dékán, Telszky Béla, Neumann Adolf és Klein Ignác ügyvéd.

Az Andrássy—Bottlik megbeszélések eredményét a Reggeli Hírlap január 8-i számában az előkészítő bizottság közlemény formájában nyilvánosságra hozta. A közlemény hangsúlyozta: „Andrássy Gyula multja garancia arra nézve, hogy az igazságot magában rejtő tárgyilagosság és az emberiség korlátai közt mozgó nemzeti önvédelem szempontjai jutnak kifejezésre politikai programjában.” A közlemény célja nyilvánvaló volt. A Középpárt ingadozó elemeit kívánták megnyerni a keresztény blokkal kötendő választási megállapodás számára.³³

Ugyanakkor a miskolci sajtóban a legélesebb hangon támadják a Középpártot, amiért az „... akadályokat gördít...” a polgári „egységfront” útjába. A Magyar Jövő, amely ezt a sajtókampányt vezeti, január 6-i számában így ír: „... az egész Középpárt szereplése e város politikai porondján nem egyéb, mint rossz akaratú megbontani akarása a keresztény magyarság táborának... A keresztény magyarságnak nem kell ez a zsidó érdekeltségek által protezsált politikai maffia... amely magában hordja a rothadt liberális rendszer minden bűnét.”³⁴

A Középpárt a Miskolci Naplóban cáfolja és a „leghatározottabban visszautasítja” miszerint a párt a „... Munkapárt nyomdokain kívánna haladni. A Középpárt egy teljesen új párt...” szögezi le a Miskolci Napló cikke. Ezzel a párt helyi vezetői taktikai okokból a legélesebben elhatárolták magukat br. Kürthy Lajos pártelnök korábbi nyilatkozataitól, amelyben ő — azaz Kürthy br. — egyértelműen úgy nyilatkozott, hogy a „... Középpárt a Munkapárt utódjának vallja magát.”³⁵ A Középpárt miskolci szervezetét ezekben a napokban azonban a legexponáltabb munkapártiak nagy része otthagya. Az Andrássy-féle kombináció nyilván jobban megfelelt elképzeléseiknek, mint a középpárti „bizonytalanság”.

A pártban ekkor szerzi meg a vezetést a Tarnay Gyula befolyása alatt álló klikk, amely a január eleji tárgyalások során csendes volt és nem csinált mást mint „... taktikázgatott, köntörfalazott, erre-arra ügyeskedett, hogy valamely rést találjon ütni a polgári egyöntetűségen.” — írja Tarnayék szerepléséről a Reggeli Hírlap január 11-i száma. Ez a lap egyéb-

ként személy szerint Tarnay Gyulát is a legdurvább személyeskedés hangján támadja. Tarnay, akit ellenfelei csak „politikai kaméleonnak”, a „panamákban kivénhedt munkapárt fehérzsebkendős lovagjának” titulálnak, miután Neumann átment a „keresztényekhez”, Bulyovszky pedig sértődötten félrevonult, most már a Középpárt egyetlen reménysége, és kétségkívül egyetlen olyan tagja, aki a miskolci hierarchia csúcsán foglal helyet.³⁶

Tarnay egyelőre nem nyilatkozik sem Lakatos, sem Andrásy jelölése érdekében. Akik ismerik őt, tudják, hogy a pártelnök legszívesebben magát látná valamelyik miskolci mandátum birtokában. Tarnay okos ember hírében állott, így megvolt az a képessége, hogy kitűnően alkalmazkodott a politika gyorsan változó fordulataihoz. Tisztában volt vele, hogy Lakatosnak Andrásyval szemben nem lehetnek esélyei. A belső kerület tehát Tarnay számára fel sem merült mint lehetőség. Ennek ellenére a párt január 9-én tartott választmányi ülésén ő, Tarnay Gyula, arra hivatkozva, hogy a szociáldemokraták és az Iparospárt is indítják jelöltjeiket a belső kerületben, javasolta, hogy Lakatos Gyulát mindenképpen léptesse fel a párt és ilyen értelemben informálja a Középpárt országos vezetőségét is.

Tarnay ekkor tudatosan félrevezette, nemcsak a pártválasztmányt, hanem a párt országos vezetőségét is. Kürthyék mindent elhittek Tarnaynak és a Középpárt január 11-én közzétett hivatalos jelölőlistáján Lakatos Gyula mint a párt hivatalos jelöltje szerepel a miskolci I. választókerületben. Lakatos Gyula a miskolci lapok tudósítóinak adott nyilatkozatában január 11-én kijelentette, hogy „... a jelölést ő, mint pártfegyelemhez szokott ember a Nemzeti Középpárt budapesti elnökségétől teszi függővé.”³⁷ Tette ezt a nyilatkozatot azért, mert a miskolci középpárti vezetők egy része, elsősorban Szentpályi István, Tarnayval ellentétben, szerette volna Lakatost, illetve az országos elnökséget rábírní arra, hogy Lakatost a külső kerületben jelöljék. Erre őt — Lakatos Gyulát — Szentpályi, állítólag egy hozzá intézett levelében szólította volna fel. Lakatos Gyula erre a levélre válaszolva kijelentette, hogy a jelölést a külső kerületben semmi esetre sem vállalja, mert — úgymond; „... ott nem találom meg vonatkozásaimat.”

Lakatos részéről ez a kijelentés, mint a későbbiek során kiderült, enyhén szólva elhamarkodott lépés volt. Lakatost tehát Szentpályi és Tarnay intrikái, saját pártjának miskolci vezérei hozták lehetetlen helyzetbe, másrészt, s ez Szentpályi levelének lényege, a városi közigazgatás vezetői sem voltak hajlandók támogatni őt Andrásyval szemben.

Az Iparospárt

Tarnay Gyula az Iparospártra hivatkozott a választmány előtt, miszerint ez a párt Andrásyval szemben saját jelöltet (bizonyára Huska Vilmost) kíván indítani. Csakhogy az Iparospárt január 9-én tartott pártértekezletén az Ipartestület vezetőinek erőteljes nyomására úgy döntött, hogy Andrásy jelölését egyhangúlag támogatja és ellenjelöltet neki nem állí-

tanak. Ennek a határozatnak az előzményei a következők: a budapesti kisiparosok átiratot intéztek a miskolciakhoz, amelyben feszítik őket, hogy „... az iparosság érdekeinek védelmében ... alakítsák meg az Ipartestületek Országos Szövetségének politikai pártját”, s a nemzetgyűlési választásokon a kisgazdákkal egyetértésben állítsanak jelöltet.³⁸

Az Iparospárt megalakulását akadályozta, hogy Gallovich Jenőnek, a vidéki kamarák volt titkáranak „... igen sok híve van Miskolcon...”, és mivel Gallovichot a Kisgazdapárt kívánta indítani Miskolcon, ez azt jelentette, hogy a kisiparosok nagy része a Kisgazdapárt miskolci szervezetébe tömörült. Az Ipartestületek Országos Szövetségének Politikai Pártja ezért már eleve csak az iparosok egy részére számíthatott. Arról nem is beszélve, hogy az új pártban sem volt egység. Az Iparospárt, éppen azért mert a kispolgárság egy rendkívüli heterogén rétegét kívánta összefogni, már eleve nem játszhatott komoly politikai szerepet 1920-ban.

Az Iparospárt elnöksége hű tükörképe ennek a heterogén összetételű politikai csoportnak. Az Iparospárt miskolci szervezetének elnöke Potenga Ferenc, tekintélyes építőmester lett. Potengát a tekintélyesebb iparosok vezérüknek tekintették és legszívesebben Gallovich Jenő „... mellé csoportosulnának, mert olyan elveket vall, amelyek a szélsőséges felfogásokat jobbról is, balról is kizárják.”³⁹ Köztük sokan vannak olyanok, főleg vasutasok, akik Róbert Emil, keresztény párti jelölt táborából jöttek át. A párt alelnöke Huska Vilmos lett, aki egyúttal a legerősebb szakmai szervezetnek, a Vas- és Fémiparosok Szövetségének elnöki tisztét is betöltötte. (Huska Vilmos ui. fegyvermester és gazdag fegyverkereskedő volt, 1922-ben a demokrata blokk jelöltjeként bekerül a második Nemzetgyűlésbe.)

Huskáék állásfoglalása, éppen azért mert a legerősebb szakmai szervezetre támaszkodhattak, döntő lehetett az Iparospárt további lépéseit illetően. A Huska által vezetett csoport tagjainak nagy része keresztülment a szakszervezetek politikai iskoláján és egyértelműen elhatárolta magát nemcsak Andrásstól, hanem általában a polgári jelöltektől is. A Vas- és Fémiparosok Szövetségének január 13-án tartott ülésén a szövetség vezetősége Huska elnöki megnyitója után úgy határozott, hogy mind a belső, mind pedig a külső kerületben az SZDP jelöltjeire adja le szavazatát. Ezzel a határozattal a vas- és fémiparosok egy része nem értett egyet, ezért ezek kivonutak az ülésről és külön nyilatkozatban jelentették be, hogy Andrassy, illetőleg Gallovich és Róbert Emil jelölését „... tartják célszerűnek és az iparosság érdekében valónak.”⁴⁰

Tarnay egyébként a szociáldemokratákkal kapcsolatban is tudatosan vezette félre a Középpárt vezetőit. Talán bizony pontosan Tarnay nem tudott volna azokról a nehézségekről, amelyek a szociáldemokrata jelöltek személyét illetően felmerültek Miskolcon. Egyébként is január 10-e körül már nyilvánvaló volt, hogy a Szociáldemokrata Párt részvétele a választásokon több mint kétséges. A Magyar Jövő 1920. január 10-i számában szokatlanul éles hangú vezércikkben támadja a SZDP-t: „... résen kell lennünk, mert fenyeget ismét a vörös rém ... nem engedhetjük meg, hogy ezt az országot az adott viszonyok között olyan emberek vezessék, akik

érdemtelenné tették magukat a munkásság bizalmára.” A sajtókampány a következő napokban is folytatódik.

A Magyar Jövő január 12-i számában éles hangon támadja a Nemzeti Középpártot is, a január 14-i szám vezércikke pedig útszéli hangot üt meg és antiszemita tirádák után a vezércikk írója kijelenti: „... a mi nagy ideálunk; a nemzeti és keresztény Magyarország.” A Magyar Jövő, illetve a Nemzeti Szövetség mintegy figyelmeztetésnek szánta ezt a cikket azoknak, akik úgy képzelték, hogy az Andrassy-párt megalakítása után a „keresztény blokk” pártjai esetleg felhagynak a „keresztény” jelszavak forszírozásával.

Az Andrassy-párti koalíció győzelme

A keresztény pártok aktivitása a január eleji pártközi tárgyalások után érezhetően megélnélt. Ezt mutatják a kurzus lapjának, a Magyar Jövőnek agresszív cikkei, a különböző társadalmi és politikai egyesületek zajos ünnepei és az a propaganda-hadjárat, amit a külső választókerületben a különböző kispolgári csoportok között a keresztény nemzetiek és a keresztényszocialisták kifejtettek. 1920. január 10-én a polgári pártok képviselői, most már a keresztény nemzeti egyesülés kérésére, pártközi konferenciára ültek össze.

A konferencián megjelentek az alaposan meggyengült Középpárt és a szervezés alatt álló Andrassy-párt, továbbá azok a párton kívüli elemek, akiknek a keresztény pártok túlságosan obskurus alakulásoknak tünnek, valamint képviseltették magukat a Kereskedők és Gazdák Körének és a Kereskedelmi és Iparkamarának vezetői is (Munk Pál, Neumann Adolf). Szentpályi István polgármester az egybegyűltek előtt újból kifejti Andrassy megválasztásának szükségességét, amelyet ő „a város érdekében valónak tart.” A konferencia résztvevői a megbeszélésekről közleményt adnak ki, amelyben bejelentik, hogy „... megegyeztek abban, hogy a város társadalmi békéje Andrassy megválasztását kívánja és ennek a miskolci választásnak éppen Andrassy személye ad országos jelentőséget.”⁴¹

Másnap a már korábban megalakult „Andrassy jelölését előkészítő bizottság” a jogakadémián tartott ülést. Ezen az ülésen az „előkészítő bizottság” átalakult az Andrassy-párt „nagybizottságává” és ezt később 400 főre egészítették ki. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy ennek a 400 embernek a névsora — közülük legfeljebb 30—40 ember vett részt aktívan politikai tárgyalásokban — valóban reprezentálta a városi vezető körök legkülönbözőbb csoportjainak együttműködését. Csupán néhány kispolgári csoport, így pl. Huskáké, Tarnay középpárti csoportja és Bulyovszkyék, valamint a Nemzeti Szövetség és a legszélsőségesebb ellenforradalmi szervezetek nem képviseltették magukat hivatalosan az Andrassy-párti „koalícióban.”

Az Andrassy-párt nagybizottságában a keresztény nemzetieket Lichtenstein László, Farkas István és Szilágyi Miklós, a Keresztény Szociális és Gazdasági Pártot Ausländer Gyula, Villányi Andor, Sztankovszky Loránd, a Kisgazdapártot a párt miskolci szervezetének vezetői, Csorba

József, Majoros János és Bojtár István, végül a Kisiparospártot Bátorffy Ferenc és Potenga Ferenc képviselik. A Középpárt hivatalosan nem lépett be ebbe a „koalícióba”, de Neumann Adolf, Munk Pál, Munk Soma, Szentpály István, Neumann D. Sándor, Hodobay Sándor, gr. Haller István — hogy csak a legismertebb középpárti politikusokat említsük — tagjai lettek a nagybizottságnak. Az Andrassy-párt elnökévé Mikler Károly jogakadémiai dékánt választották meg.

A tanácskozás résztvevői számoltak azzal a lehetőséggel, hogy az SZDP végül mégsem fog indulni a választásokon, viszont ugyanez a Középpártot illetően akkor még — legalábbis a belső kerület vonatkozásában — korántsem volt biztos. Hiszen Lakatos január 10-én még a sajtó képviselőinek úgy nyilatkozott, hogy indul Andrassyval szemben, ha ezt a Középpárt országos vezetői jónak látják és támogatják őt.

Ilyen helyzetben a szocialista szavazatok eldönthették a választások kimenetelét. Erre való tekintettel az Andrassy-párt megalakulásáról kiadott közlemény hangsúlyozta, hogy „... rendkívüli fontossággal bír, hogy sorainkat a keresztény munkásság köréből kiegészítsük...” Az Andrassy-párt megalakulása után a Középpárt vezetőinek be kellett látniuk, hogy a párt — éppen miskolci vezetői miatt — magára maradt, egy széles alapokon nyugvó és ráadásul a közigazgatás teljes támogatását élvező pártkoalícióval szemben. Ebben a helyzetben Lakatos Gyula nem tehetett mást, mint január 15-én felkereste Andrassy Gyulát annak budapesti palotájában, és közölte Andrassyval, hogy „... vele szemben a jelölést semmi körülmények között sem vállalja.”⁴²

Miután Lakatos korábban úgy nyilatkozott, hogy a külső kerületben nem szándékozik jelölteni magát, Tarnay Gyulát és a Középpárt klikkjét semmi sem akadályozhatta meg ezután, hogy a külső kerületben a pártban bennmaradt miskolci kereskedő burzsoázia teljes támogatásával el ne induljon — mint a Középpártnak most már egyetlen hivatalos jelöltje. Róbert Emil keresztény párti képviselőjelölt tehát olyan ellenfelet kap, amellyel szemben ahhoz, hogy keresztény párti programmal győzelmet arasson, valóságos csodának kellett volna bekövetkeznie. Miskolcon 1920 januárjában ez a „csoda” is megese.

1920. január 12-e után Andrassy „megválasztásának” már semmi akadálya sem volt. Mivel ellenjelölt híján az 1920-as választójogi rendelkezések értelmében a szavazás elmaradt, a belső kerület mandátumának sorsa ezzel el is dőlt. Csupán néhány formáság maradt hátra.

1920. január 16-án népes küldöttség utazott fel Pestre, hogy most már „hivatalos formában is felajánlják” Andrassynak a miskolci I. (belső) választó kerület mandátumát. Andrassy 13-án Polgárdiból Budapestre érkezett, és itt maradt egészen 16-ig. Pénteken — 16-án — a fővárosi lapok tudósítói valósággal ellepték az Andrassy palota előcsarnokát. Andrassy visszatérése a politikai életbe ezekben a napokban a magyar belpolitikai élet egyik szenzációja volt. Mindenki kíváncsi volt rá, hogyan nyilatkozik Andrassy, elsősorban az államforma és az államfő kérdésében. A miskolci küldöttségnek meglehetősen hosszú ideig kellett várakoznia, a gróf ugyanis a

Manchester Guardian tudósítójával beszélgetett és csak a beszélgetés befejezése után kerített sort a miskolciakra.

Az Országos Kaszinóban vendégül látta őket, majd végre késő este elmondott egy meglehetősen semmitmondó, általánosságokban mozgó protokoll beszédet. Bár néhány elejtett, odavetett mondat ebből a beszédből figyelmet érdemel, és a legitimisták minden biznnyal meg is értették, hogy mit akar Andrassy mondani, de érthettek belőle a fővezér és „szegedi hívei” is. „Nem akarok még a rekonstrukciós politika eszközeiről beszélni, csak arról a szellemről amely ezt megteremti. Hazatérve (Svájcból) látam, hogy akik hatalmon vannak, ki akarnak kapcsolni az aktív politikai életből.”³³

Sokkal nyiltabban beszél Andrassy Miskolcon, ahová a választások előtt, 1920. január 20-án érkezett. Andrassyt a város és a politikai pártok, szervezetek, társadalmi egyesületek és hatalmas tömeg várta a Tiszai-pályaudvar előtti téren. Andrassy Miskolcon nem mulasztotta el felkeresni a Kereskedők és Gazdák Körét ahol Munk Pál üdvözölte, majd bankettet adtak tiszteletére. Andrassy meglátogatta a körletparancsnokságon Nagy altábornagyot. (Nagy altábornagy egyébként Horthy fanatikus híve volt és alaposan megutáltatta magát a király-puccok után, amikor mint honvédfőparancsnok a honvédség tisztikarából egy szálíg eltávolította azokat a tiszteket, akik bármilyen formában legitimista meggyőződéssel voltak vádolhatók.) Andrassyt megkülönböztetett tisztelettel, de meglehetősen hűvösen fogadta. A Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében Andrassy Gyulát Neumann Adolf üdvözli „Miskolc város polgársága nevében”. Itt, a Kereskedelemi és Iparkamara nagytermében mondotta el Andrassy választási programbeszédét is.

Beszédében Andrassy Gyula azt fejtegette, hogy „... tartózkodni kell minden felekezeti és pogrom veszéllyel járó aktustól...” hangsúlyozta: „Én minden ízemben a törvényesség híve vagyok. Én nem képzelem, hogy a jogegyenlőség és törvénybe ütköző intézkedések volnának helyesek a zsidókérdés megoldását illetően. Ezt nagy hibának tartanám...” Andrassynek a „zsidókérdésben” elfoglalt álláspontja lényegesen különbözött tehát a „szegedi gondolat” intrazingens antiszemitizmusától, és ennek minden konzekvenciájával együtt Andrassy személye kétségkívül elfogadhatóbb volt a miskolci polgár számára, mint egy nagyszájú, antiszemita kurzus-lovagé. Nyilván Andrassy beszédének ezt a — egyébként igen terjedelmes — részét elsősorban a hallgatóihoz adresszálta.

A keresztény gondolatban Andrassy az összetartás jogát látja, de „... ez az akció álljon meg a törvényesség határán, tartózkodjék a gyűlölet szításától, tartózkodjék mind attól, ami egy felekezet üldözéséhez vezethet.” Andrassy ezután rátért az államfő és az államforma kérdésének problémájára. A legitimizmus elvét vallja „... és hirdeti meg”, majd kijelenti, hogy a „... király pedig Svájcban ül, törvény pedig király nélkül nincsen.” Ekkor a teremben helyet foglaló rosszmájú szabadkirályválasztók nem állhatták meg, hogy bele ne kiabáljanak a nemes gróf oly sok gonddal felépített beszédébe: „Csak had üljön ott a király” harsogták a közönség nem kis derűtségére, majd kórusban Horthy Miklóst kezdték

éltetni és sokan elhagyják a termet. Andrassy csak nagy ügyvel-bajjal tudta ezután befejezni mondókáját. Ez a kis incidens azonban nem sokat számított.

Andrassy jelölése, valamint az SZDP passzivitásba kényszerülése a korábbi várakozással ellentétben lehetővé tette, hogy egy olyan csontjavelejéig reakciós, konzervatív politikust küldjön a Nemzetgyűlésbe az állítólag „liberális” város hírében álló Miskolc, mint amilyen „díszpolgár” gr. Andrassy Gyula volt. Mindehhez hozzá kell tennünk azt, hogy Andrassy Gyula személye még mindig elfogadhatóbb volt a miskolci „liberális” burzsoázia számára, mint egy Lendvai-Lehnerhez, Görgey Lászlóhoz vagy akár Lichtensteinhez hasonló kurzus-lovag, antiszemita dzsentrizistviselő, hogy a szociáldemokrata jelöltekről ne is beszéljünk.⁴⁴

Jegyzetek

1. Témánkra vonatkozó legfontosabb források és irodalom felsorolása tulajdonképpen csak útbaigazítás, tájékoztatás a probléma továbbgondolásához és alaposabb feltárásához. A korszakra vonatkozólag igen jól hasznosítható, rendezett levéltári anyag található a Borsod megyei Levéltárban. Különösen figyelemre méltóak ebből a szempontból: Miskolc Hj. város főisp. ir. — Ker. kormánybiztosi ált. és eln. iratok — Miskolc Zhjf. város kormánybiztosának iratai — Borsod vm. főispánjának eln. iratai — Borsod vm. és Miskolc Zhjf. város jegyzőkönyvei — Az 1920-as nemzetgyűlési választások iratai (az 1919. és 1920. évekre). Nélkülözhetetlen a korszakra vonatkozó források gazdagsága helytörténeti vonatkozásait tekintve a Hadtörténeti Levéltár ún. „fővezérségi iratai”-nak átnézése. Különösen: Vezérkari főnök iratai — Miskolci katonai körletparancsnokság iratai — A fővezérség helyzetjelentései 1919—1920. Továbbá: az Országos Levéltárban a Belügyminisztérium eln. iratok. A helyi események, politikai élet kulisszatitkainak, főbb összefüggéseinek jobb megismeréséhez, az egyes csoportok nézeteinek és a bennük résztvevő politikusok szerepének feltárásához elengedhetetlen a helyi sajtó anyagának feldolgozása is, különösen a ma már csak az Országos Széchenyi Könyvtárban fellelhető időszaki, helyi relevanciájú párt-sajtó tüzetes átnézése. A kutatás során átnézett legfontosabb sajtóorgánumok a következők: Magyar Jövő (A Nemzeti Szövetség helyi lapja), Reggeli Hírlap (a miskolci liberális nagypolgárság szócsöve), A Miskolci Napló (a Nemzeti Középpárthoz közel álló napilap), a Falu (a borsodi Kisgazdapárt hivatalos lapja) és az Abauj (a Nemzeti Középpárt lapja). Ami a feldolgozásokat illeti, ott csupán néhány művet tudunk kiemelni a témára és a korszak helytörténeti vonatkozásaira; Nemes Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon. 1919—1921. Bp. Akadémiai K. 1962. (témánkra különösen: 162—176. p. és 186—193. p.) — Ruzsoly József: Az első nemzetgyűlési választások előzményei. Jogtörténeti tanulmányok I. Bp. Közg. és Jogi K. 1966. 91—110. p. — Halmay B.—Leszih A.: Miskolc. Bp. 1929. — Zsedényi B.: Miskolc város szellemi élete és kultúrája. Miskolc, 1929. — Tóth P.: Az ellenforradalmi rendszer hatalomrajutása és uralmának néhány sajátossága Borsodban, a román megszállás időszakában. — Borsodi Szemle. 1966. 2. sz. 62—75. p. — Tóth P.: A miskolci munkásság a fehérterror időszakában. — Borsodi Szemle. 1968. — Tóth Pál: Adalékok a miskolci katonai körletparancsnokság tevékenységéhez a fehérterror időszakában (1919. november — 1920. április). — A NME Közleményei. XVII. k. Miskolc, 1970. 73—87. p.
2. Hadtörténelmi Levéltár (tovább: HL) — Kkp. ir. — 827 („T”) — 920.
3. Reggeli Hírlap (tovább: RH), 1919. december 13.
4. Magyar Jövő, 1919. dec. 20.

5. Magyar Jövő, 1919. december 19.
6. Ld.: Thurzó-Nagy László: Miskolci krónika. (Kézirat, Herman Ottó Múzeum), és különösen a RH, 1919. december 16—20. számait.
7. Miskolci Napló, 1920. január 4.
8. Az SZDP-nek az 1920-as miskolci választási harcban való részvételével kapcsolatosan: Tóth Pál: A miskolci munkásság a fehérterror időszakában. — Borsodi Szemle, 1968.
9. RH. 1920. január 4.
10. Borsod megyei Levéltár (tovább: BL) — kerületi kormánybiztosi ir. — 25/1920. és BL — Borsod vm. főispáni ir. (eln.) — II. 98/920.
11. BL — kerületi kormánybiz. ir. — 108/1920. Kőrrendelet.
12. Miskolci Napló, 1920. január 21.
13. RH, 1920. január 13. A beszéd többi része cenzúrázva.
14. RH, 1920. január 15.
15. RH, 1920. január 14.
16. Miskolci Napló, 1920. január 1.
17. Népszava, 1920. január 2.
18. Miskolci Napló, 1920. január 8.
19. A KNEP 22 kerületet kapott és 17 kisgazdapárti képviselőjelöltnek nem állítottak ellenjelöltet, Apponyi és Andrassy Gyula, bár pártonkívüliek voltak ekkor, szintén számíthattak rá, hogy nem lesz ellenjelöltjük.
20. Ehhez a csoporthoz tartozott Bulyovszkyn kívül Villányi Andor és Ausländer Gyula, a Keresztényszocialista Gazdasági Párt későbbi miskolci vezetői, valamint Mikler Károly jogakadémiai dékán is.
21. A január 3-i pártközi értekezletről részletesen: RH. 1920. január 4. Az ún. kurzus pártok és ellenforradalmi szervezetek helyi vezeterei közül az ismertebbek: Görgey László volt vármegyei főtisztviselő, később a miskolci fajvédő mozgalom egyik vezetőalakja, Borbély-Maczky Emil jóbarátja, a 30-as években a NEP egyik helyi vezetője, országgyűlési képviselő, majd felsőházi tag stb. Lichtenstein László Miskolc és Borsod vármegye főispánja volt több alkalommal, felsőházi tag, a legnagyobb miskolci bank elnöke, földbirtokos, a Nemzeti Szövetség elnöke. Bottlik József Borsod kormánybiztos főispánja 1920. január 4-ig, a Kisgazdapárt borsodi szervezetének elnöke, egykori vármegyei főtisztviselő, földbirtokos. Bátyja révén jó kapcsolatai voltak a dél-borsodi dzsentri famíliákkal is. Több pénzintézet és részvénytársaság elnöke és igazgató bizottságának tagja. Ottlyk Árpád, a MOVE helyi csoportjának vezetője volt, nyug. huszárnagy. Szeremley Emil ügyvéd, az Ügyvédi Kamara egyik hatalmassága, a „keresztény ügyvédek” vezére, a KNEP miskolci szervezetének vezetője. Ausländer Gyula MÁVAG-főtisztviselő volt.
22. Magyar Jövő, 1919. október 16.
23. Óhegyi Lajos az 1919. december 19-i alakulógyűlésen indítványozta, hogy az ONP helyezkedjék szabadkirály-választó álláspontra és határolja el magát a legitimista politikától. A párt 7 tagú új elnökségébe — Lovászy Márton, Ábrahám P. Dezső, Bartha Albert az ismertebb nevek — olyan politikusok kerültek, kik a Károlyi kormányzat alatt többé-kevésbé „kompromilták” magukat.
24. Abaúj (az NKP borsodi szervezetének hivatalos lapja), 1919. december 31. Br. Kürthy Lajos korábban Zólyom és Turócz vármegyék főispánja volt, 1917-ben az Országos Közlekedési Hivatal vezetője, 1919. december 15-én a Középpárt elnöke. A pártban egyébként Kürthy mellett Lánczy Leó, Hegedüs Lóránd, Lukács László, Lakatos Gyula, Tolnay Kornél játszottak vezető szerepet.
25. Reggel, 1919. december 18.
26. Miskolci Napló 1920. január 1. A Középpárt miskolci vezeterei közül nevesebbek: Neumann Adolf bankár és terménykereskedő, a Kereskedelmi Kamara elnöke. Hodobay Sándor helyettes polgármester, a városi közigazgatás egyik legképzettebb tisztviselője, 1922-től több mint egy évtizeden keresztül a város polgármestere, Gróf Haller, Paiker Béla, Plank Miklós városi főtisztviselők, Bulyovszky a miskolci közelet egyik legnépszerűbb és legeredetibb figurája volt, a város közgyűlésének örökös tagja, ekkor már nyug. állami tisztviselő és a társasági élet egyik kedvence, több miskolci bank igazgató bizottságának tagja, illetőleg elnöke. Munk Pál nagy-

birtokos és nagybérlet, a Kereskedők és Gazdák Körének elnöke, egy sor miskolci pénzügyintézet és részvénytársaság igazgató bizottságának tagja, elnöke és elnök-vezérigazgatója. Kürcz Jakab a város első virilistája, az Ügyvédi Kamara egyik vezetője, egy ideig elnöke, a város leggazdagabb embere stb.

27. RH. 1920. január 6.
28. Miskolci Napló, 1920. január 5.
29. RH. 1920. január 6.
30. RH. 1920. január 11.
31. RH. 1920. január 6.
32. A Falu, 1920. január 10.
33. Miskolci Napló, 1920. január 8.
34. Magyar Jövő, 1920. január 6.
35. Miskolci Napló, 1920. január 6.
36. Politikai múltjának ismeretében ezek a jelzők kétségkívül helytállóak. Tarnay Ugron Gábor, majd Lovászy pártjaiban kezdi politikai pályafutását. Amikor megneszelte a koalíció bukását, átment a munkapártba, ekkor lett mezőkövesdi főszolgabíróból Borsod vármegye főispánja és az egyik legnagyobb miskolci pénzügyintézet elnöke. 1919 őszén Tarnayt a román megszálló hatóságok ismét a vármegye élére állítják, 1919 végén a Középpártban próbál ismét szerencsét.
37. RH. 1920. január 11.
38. RH. 1920. január 9. Az Ipartestületek Országos Szövetsége táviratilag hívta fel a miskolci iparosokat, hogy saját politikai párt alakításával próbáljanak jelöltet felléptetni. Az ún. Iparospárt alakuló ülésére Miskolcon a városháza nagytermében került sor kb. 200 iparosmester jelenlétében. Mindehhez csak annyit, hogy ebben az időben Miskolcon kb. 2400 kisiparos volt.
39. RH. 1920. január 11.
40. RH. 1920. január 14.
41. RH. 1920. január 11.
42. RH. 1920. január 19.
43. RH. 1920. január 19.
44. A miskolci II. (úgynevezett külső) választókerület mandátumát, pótválasztás után, Róbert Emil kapja, Tarnay igen súlyos vereséget szenvedett és az 1920-as fiasko után soha nem tudott többé bejutni a Házba. Jellemző az 1920-as választásokra az, hogy bár az SZDP nem indult el Miskolcon sem, a leadott szavazócédulák kb. egyharmada üres maradt; ezzel a 3000 szavazattal és azoknak a szavazataival, akik jobb híján Tarnayra adták voksukat, az SZDP már 1920-ban is könnyűszerrel és nagy fölényrel mandátumhoz juthatott volna (a belső kerületben elmaradt a szavazás, így itt nem tudjuk, hogy mennyi szavazócédula maradt üresen.)

DIE GESCHICHTE DER NATIONALVERSAMMLUNGSWAHLEN
1920 IN MISKOLC
(Auszug)

Im Zusammenhang mit den Miskolcer Ereignissen der Nationalversammlungswahlen 1920 versuchten wir besonders jenen Verlauf zu folgen, als dessen Ergebnis Graf Gyula Andrassy von den inneren Wahlbezirken der Stadt schliesslich in die provisorische Nationalversammlung gewählt wurde als gemeinsamer Kandidat von radikalen rechtsgerichteten Elementen, Rassenschützern, Agrar- und Anhängern der freien Königswahl, die nach der Machtübernahme des konservativ-liberalen städtischen Bürgertums und nach der Konterrevolution als selbständige politische Macht auftraten.

Charakteristisch für den ersten Abschnitt der Wahlen waren vor allen Dingen die innere Schwäche der bürgerlichen Parteien, die Unausgeglichenheit der Fronten, schwache Parteien ohne Massenbasis, bei den Kandidaten absolute Kopflösigkeit, grosses Durcheinander, gesteigerte Nervosität. In den lokalen Organisationen einiger bürgerlicher Parteien kämpften Klicken und Gruppen um die Führung und um die Mandate. Gleichzeitig traten die Sozialdemokraten gut organisiert mit ganzer Kraft in den Wahlkampf. Dadurch sahen sich die bürgerlichen Parteien, vor allen Dingen die Leiter der beiden bedeutendsten Gruppen — Nationale Mittelpartei und Partei der Christlich-Nationalen Vereinigung — sowie die Bezirkskommandantur, die sich im Nationalen Verband zusammenschliessenden Elemente gezwungen, gegen die Sozialdemokratische Partei eine Art „Einheitsfront“ zu bilden.

So kam es auf Veranlassung der Stadtoberhäupter zu der Besprechung der bürgerlichen Parteien und Gruppen, der Persönlichkeiten der Miskolcer Verwaltung, des gesellschaftlichen und wissenschaftlichen Lebens am 3. Januar. Im Grunde genommen wurde nur eine prinzipielle Vereinbarung erzielt, wonach der von der Regierung unterstützte Graf Andrassy als gemeinsamer Kandidat gegen den Kandidaten der SDP aufgestellt werden sollte.

Inzwischen bereiteten sich die Sozialdemokraten den Möglichkeiten entsprechend mit einem gut ausgebauten Apparat und aktiver Propaganda auf die Wahlen vor. Ihre Aussichten waren in beiden Miskolcer Wählerkreisen gut. Ein besonderes Problem bedeutet für die Anhänger Andrassys die Weigerung einiger Gruppen der nationalen Mittelpartei und einiger eifriger Lokalpolitiker, mit der christlichen Partei zusammenzuarbeiten. Dieser Gegensatz führte schliesslich zur Spaltung der Partei, aber das war

kein Hindernis für die Nominierung Andrássys in internen Kreisen, besonders nachdem die SDP in die Passivität gedrängt wurde. In den äusseren Wählerbezirken nominierte die Nationale Mittelpartei — mit den Stimmen der Socialdemokraten rechnend — ihren eigenen Kandidaten, Gyula Tarnay. Er untaerlag dem Eisenbahnerkandidaten Emit Robert, der das Programm der christlichen Partei vertrat und die Unterstützung der örtlichen Verwaltung genoss.

Die Geschichte der Miskolcer Wahlen — ein Tropfen im Meer — spiegelte die politischen Machtkämpfe zwischen Anhängern der freien Königswahl, der Gentry, beamten und Agrarkreisen einerseits und merkantilistischen, konservativen, halbliberalen bürgerlichen-grossbürgerlichen Kreisen und Legitimisten andererseits wider.

Pál Tóth

A DIÓSGYŐRVASGYÁRI ZENEKAR TÖRTÉNETE ÉS SZEREPE A DIÓSGYŐRI MUNKÁSOK ZENEI MŰVELTSÉGÉNEK KIALAKÍTÁSÁBAN A FELSZABADULÁS UTÁN

ZÁDOR TIBOR

ELŐSZÓ

Napjainkban a történészek, a tudományos kutatók számára fontos feladatot jelent a magyar munkásmozgalom helyi történetének a feldolgozása. Hasonló fontosságú az a törekvés is, amely a magyar munkásosztály művelődéstörténetét igyekszik megvilágítani.

A munkásosztálynak a hatalom átvétele és megtartása érdekében el kellett sajátítania a régi uralkodó osztályok műveltségét és azt a szocialista szellemnek megfelelően kell továbbfejleszteni. Korunkban igen fontos szerepet játszik a zene, mind a vokális, mind a hangszeres zene. A szocialista társadalom az emberek nagy tömegeit a kulturális rendezvények résztvevőivé és szereplőivé igyekszik megtenni. Ez velejárója a közösségi gondolat uralomra jutásának. Szerepelni azonban csak azok a zenészek, dalosok, színjátékosok stb. képesek, akik az ily irányú tudást, műveltséget megszerezték, és a szereplési készség megfelelő fokát elsajátították. Érdeklődésre tarthat számot tehát annak a kérdésnek a fejtegetése, hogy a magyarországi munkásosztály tagjai miként ismerkedtek meg a zenei műveltséggel, hogyan vették azt át és milyen irányban igyekeznek ezt továbbfejleszteni. Régóta foglalkozom a diósgyőrvasgyári és a miskolci munkásmozgalom történetével és sok probléma ismeretében vállalkozom arra a feladatra, hogy az előbb felvetett kérdésekre diósgyőrvasgyári, részben miskolci vonatkozásban választ adjak.

Diósgyőrvasgyárban a munkásosztály kifejlődése sajátos módon ment végbe, s ezzel együtt kulturális viszonyai is sajátos módon alakultak ki, amennyiben ezt a gyárat és lakótelepet a magyarországi kapitalizmus fejlődésének megindulása idején maga az állam hozta létre. Ez a tény kezdetől fogva más jelleget, más sajátosságot adott az itteni fejlődésnek, mint amilyen tisztán kapitalista alapítású gyártelepeken bekövekezett. Ez a tanulmány kísérlet arra, hogy Diósgyőr munkásságának a zenei műveltség elsajátítása érdekében kifejtett tevékenységét megvilágítsa.

A ZENEKAR MŰLTJA A FELSZABADULÁSIG

Ofcsák Ferenc kazánfűtő¹ 1890 táján vállalt munkát a diósgyőri vasgyárban — aki több fúvós hangszeren szépen játszott. Akadtak szülők, akik gyermeküket vele tanították zenére. Tanítványjaiból idővel kislétszámú fú-

vós zenekar alakult ki, amely vasárnaponként a nyári kirándulókat szórakoztatta a Ládierdőben. Feljegyzések bizonyítják, hogy a *gyártelepen 1892-ben már működött ez a fúvós zenekar.*² Ofcsák 1893-ban elhagyta a *gyárat, s a zenekar sorsának irányítását a gyár vezetősége vette kézbe. Művelődéstörténeti szempontból ez igen fontos esemény, mert így a diósgyőrvasgyári zenekar a legrégebb vállalati zenekar, egyben a legrégebb magyarországi társadalmi zenekarok közé tartozik.* A magyarországi zenekarok közül — nem számítva a színházi és katonazenekarokat — csupán a budapesti Filharmóniai Társulat előzte meg, amely még 1853-ban alakult meg.³ *A zenekarnak mint jogi személynek a megszervezése és működési szabályzatának elkészítése 1893 őszén megtörtént.*⁴ Eszerint „*a zenekar célja, hogy a vasgyári lakókat kellő alkalmakkor zenei élvezetben részesítse és nehéz munkában kifáradt gyári alkalmazottaknak és munkásoknak üdítő szórakozásra adjon alkalmat.*”⁵ A zenekar közreműködött a gyár ünnepélyein, fogadtatásoknál, díszebédeken, kirándulásokon, térzenén, jégzenén, szórakoztató rendezvényeken és a munkások, valamint családtagjaik temetésein. *Winter József, majd Havasi József karmesterek 1896-ra már vonószekarrá fejlesztették a zenekart. Ugyanebben az évben a zenekart a vasgyári tűzoltó testületbe illesztették be és mint ilyen egyenruhás alakulattá vált.*

A zenekar rohamos fejlődését három tényező segítette elő: 1. hivatásos karmester szerződtetése, 2. a munkás-étterem megépítése és 3. a vasárnapi ismeretterjesztő előadások rendszeresítése 1898 novemberétől.

1. kép. Schöpl Alfréd vezetőségi tag

Ezeket az ismeretterjesztő előadásokat 17 éven át — egy év kivételével — az első világháború kitöréséig rendszeresen megtartották. Az előadásokat kezdettől fogva zenekari számokkal, később egyfelvonásos színdarabokkal egészítették ki, amelyeken 2—3 000 személy vett részt.

A vasárnap délutáni hangversenyeknek igen nagy jelentőségük volt a vasgyári munkások és családtagjaik zenei művelődése szempontjából. A vasárnaponkénti hangversenyek állandósultak, bár a zenekar teljes estét betöltő hangversenyeket is rendezett. Igazi jelentőségüket akkor értékelhetjük igazán, ha tudjuk azt, hogy más helyeken, Budapestet is beleértve, a munkásosztály tagjai sehol nem részesültek nagyzenekari hangversenyek élvezetében. Budapesten a Fővárosi Vigadó nagytermében csak 1904. december 11-én tartották meg az első népszerű filharmóniai hangversenyt, amelynek közönsége fele részben a tanuló ifjúság, *fele részben pedig a szervezett munkásság köréből került ki.* A budapesti hangversenyek azonban néhány előadás után elmaradtak, viszont a diósgyőrieket az első világháború kitöréséig folyamatosan megtartották.⁶

A zenekar fenntartása céljából zenekari alapot létesítettek, amelynek jövedelmét a gyári munkások és alkalmazottak hozzájárulása képezte.

1911-ben *H. Senger Gusztáv*, a miskolci Nemzeti Színház karnagya vette át az elhunyt Havasitól a karmesteri pálcát. Senger — a szaksajtó megállapítása szerint — a vidék legjobb színházi karmestere volt. Karnagyi működésével a zenekar életében hatalmas virágzás bontakozott ki, aminek tetőpontját Aimé Maillart komoly követelményeket támasztó, háromfelvonásos regényes vígoperájának, *A remete csengettyűjének* bemutatása jelentette.

Az első világháború idején a miskolci színház zenei igényeit elégítette ki a zenekar. Az 1918-as forradalom, majd a Tanácsköztársaság idején sok politikai megmozduláson, gyűlésen vett részt.

Az első világháború befejezése után rövid ideig tartó újabb fellendülés következett, azonban a 20-as évek közepétől a gazdasági helyzet romlásával a zenekar életében is hanyatlás következett be, amit gyorsított *Senger* hosszú betegeskedése, majd 1932 januárjában bekövetkezett halála. *Legnagyobb érdeme az volt, hogy a diósgyőrvasgyári munkászenekart az ország legjobb zenekarai közé emelte, amely pompás szerepléseivel igen sok dicsőséget szerzett Diósgyőr munkástársadalmának.*

A vasgyári zenekar közvetlen hatásának megnyilatkozása volt az a tény, hogy az *iparostanoncok a zene rendszeres művelése céljából zenekört alakítottak*,⁷ melynek munkája 1920-ban kezdődött meg, s amely tevékenységét egészen a második világháború kitöréséig folytatta. A zenekari bizottság 1923 őszétől a zenekari utánpótlás biztosítása céljából a helybeli munkások gyermekeiből zenekari tanfolyamot szervezett, amin igen sok kiváló zenészt képeztek ki.

Senger halála után átmenetileg *Mohila István*, majd 1933-tól *Hoppe Jenő*, aki előzőleg a miskolci színház karmestere volt, látta el a karmesteri teendőket. Néhány év múlva, 1938-tól egyre többet betegeskedik, végül 1940 elején elhunyt. Betegsége alatt *Csarba Gyula* koncertmester helyettesítette. A zenekar gondnoksága a megüresedett karmesteri tiszt ellátására

Forrai Istvánt hívta meg, aki egyre magasabb követelményekkel kitűnő formára futtatta fel a zenekart. Ragyogó, magas színvonalú hangversenyeket rendeztek. A zenekar játéka 1943 nyarán teljesítő képességének határát érte el. *Forrai* azonban a próbák során — a produkciók minél tökéletesebb kivitelezését követelve — a zenészek nagy részét megjegyzéseivel megsértette, aminek következtében a zenekar 39 tagja közül 26-an 1943 őszén kiléptek. A zenekar másfél éven át nem tudta hivatását betölteni. *Forrai legnagyobb érdemének azt kell tartanunk, hogy sok ellenállás leküzdése árán a magyar zene világhírűvé vált mestereinek: Bartóknak és Kodálynak a műveit igyekezett a vasgyári közönséggel megismertetni és megszerettetni, ami úttörő munka volt.*

A FELSZABADULÁS UTÁNI SZERVEZÉS

Diósgyőrvasgyár zenei életében is egy új korszaknak kellett beköszönnie, hogy a zenei életnek egy újabb és történetének leghatalmasabb arányú virágzása bekövetkezzék.

Még hallatszott az eltávolodó harctér ágyúinak döreje, amikor néhány lelkes zenész a másfél év előtt kilépett tagokkal újból fel akarta támasztani a zenekart. Összetoborozásukra kedvező alkalmat nyújtott a debreceni országgyűlési képviselők kiküldetése céljából december 21-ére összehívott gyűlés, amelyen a zenekar már az Internacionálét játszotta. Ez azért volt

2. kép. Havasi István vezetőségi tag

meglepetés, mert a Tanácsköztársaság leverése után a kottatárban levő példányt meg kellett semmisíteni. Október vége felé *Havasi István*, zenekari tag azzal a kéréssel fordult *Dénes István* zenészhez, hogy nincs meg a kottatárban az Internacionálé, pedig erre szükség lesz; ezért szíveskedjék ezt a dallamot lekottázni és hangszerelni. *Dénes István*, aki még fiatal gyermek volt, amikor édesapjától hallotta ezt a dallamot füttyörészgetni, megjegyezte — ha nem is teljes pontossággal — az Internacionale dallamát és néhány nap alatt hangszerelte. Így mindenki csodálkozott, amikor a küldöttválasztó gyűlésen felhangzott a proletariátus nemzetközi indulója.⁸

A kilépett zenekari tagokkal folytatott beszélgetések eredményeképpen és azok megbízásából *Lakatos László* 1945. január 2-án azzal a kéréssel fordult az Üzemi Tanácshoz, hogy a zenekar újjászervezése végett valamennyi kilépett zenészt megbeszélésre hívhassa össze. Engedélyt kért arra, hogy az értekezlet javaslatot tegyen a karmester és a vezetőség tagjainak személyére. A beadvány aláírói hangoztatták, hogy a zenekart újjá akarják szervezni és azt szeretnék elérni, hogy a zenekar azoké legyen, akik a legtöbb anyagi áldozatot hozták érte, a dolgozóké. Azt akarják, hogy a zenekar játékával ezentúl a dolgozókat szórakoztassa és Vasgyár dolgozó társadalmát szórakoztatva nevelje a magasabb rendű zene élvezetére is.

Az értekezlet jóváhagyás végett a következő javaslatot terjesztette fel: a karmesteri tisztre dr. *Bánhegyi Lászlót*, a zenekar elsőhegedűsét és hárfását javasolták, akinek a múltban tanúsított bátor magatartása és zenei tudása biztosíték arra, hogy a zenekar a jövőben újra a vasgyári kulturális élet fontos tényezője lesz; helyettese *Krasznai Lajos* gondnok legyen. Mindketten már a múltban továbbképezték magukat a miskolci zeneiskolában a karvezetői szakon. Ideiglenes szervező bizottsági tagokul *Schöppl Alfrédet*, *Havasi Istvánt* és *Lakatos Lászlót* javasolták.⁹

Az Üzemi Tanács azonban először *Csarba Gyula* ny. iroda-segéd tisztet, elsőhegedűst nevezte ki — korára való tekintettel karmesterré, és csak a zenekar újabb felterjesztése után járult hozzá dr. *Bánhegyi László* kinevezéséhez és *Csarba* lett a helyettese.

Tekintettel arra, hogy a zenekar már december 25-től működött, a bevezést is rendezni kellett. Három bércsoportot állapítottak meg: az I. órábéra 7,— Pengő, a II-é 5,— P, a III-é 3,— P. A besorolás a karmester és a szervező bizottság feladatát képezte, a III. csoportba csupán a kisebb zenekari teljesítményt nyújtó növendékeket sorolták be.

A demokratikus átalakulás a zenekarnál lehetővé tette, hogy mind a karmestert, mind közvetlen vezetőit a tagok maguk válasszák meg. Ennek következtében a zenészek közti, valamint a zenészek és a karmester közti baráti légkör, a harmónia helyreállt. Az anyagi feltételeket is biztosították, így elkezdődött a szorgalmas munka annak érdekében, hogy a zenekar hírnevéhez méltóan mutakozzék be a munkások részére rendezendő hangversenyeken.

Nagy segítséget jelentett a zenekar részére *Iványi József* zenegondnok szakszerű és jóindulatú irányítása, valamint *Kerner Antal* vezérigazgató-helyettes érdeklődése és gondoskodása.

A HANGVERSENYEK RENDSZERESÍTÉSE

Dr. Bánhegyi László felé nem ok nélkül nyilvánult meg a zenekar tagjainak bizalma, amikor a karmesteri tisztség betöltésére javasolták. Karmesteri képességei korán megnyilatkoztak. A húszas évek közepén megindult zenetanfolyam tanulóiból *Senger Gusztáv* karmester növendékzenekart szervezett, amely a záróvizsgára készült. A siker érdekében azonban az ifjú zenészek az előírt időn kívül is összejöttek próbákra, akik a 15 éves *Bánhegyit* állították a karmesteri dobogóra, hogy a zenekart vezényelje. Az egyik külön próba alkalmával váratlanul megjelent *Senger*, aki meghallgatta a zenemű levezénylését és az elsápadt, ifjú karmesternek csak annyit mondott: „*Jól van.*” Ettől kezdve összhangzattannal is foglalkozott. *Hoppe* idejében, aki 1938-tól sokat betegeskedett, gyakran előfordult, hogy a zenekar vendéglői hangversenyét *Bánhegyi* vezényelte. Ugyancsak neki kellett a karmesteri pálcát átvennie, amikor 1944-ben *Forrai István* karmestert katonai szolgálatra hívták be. Kinevezése után tüzetesen hozzálátott a zenekar vezetéséhez szükséges tanulmányok elvégzéséhez, mert eddig pusztán érdeklődésből foglalkozott ilyen tanulmányokkal.¹⁰

A rendszeres próbák már 1945. június 2-án lehetővé tették, hogy a zenekar régi vágya teljesüljön, azaz nemcsak a zenekar tagjai, de a dolgozók nagy része által is erősen kifogásolt temetési zene helyett népszerű és oktató jellegű hangversenyekkel szórakoztassa és fokozatosan a klaszrikus zene birodalmába vezesse a hallgatókat, a dolgozókat és családtag-

3. kép. dr. Bánhegyi László karmester

jaikat. A zenekar célja és törekvése az lett, hogy ingyenes hangverseny-sorozatokkal a dolgozó társadalmat szórakoztatva, fokozatosan bevezesse és hozzászoktassa a komoly zene élvezetére és igényére, hogy ezáltal a zene a jövőben mindenki számára egyetemes élvezetet nyújtson.

Már az első, a bemutatkozó hangverseny nem remélt, nagy sikerrel folyt le az újdíósgyőri Vasas Otthonban (ma Bartók Béla Művelődési Ház). Ezzel tulajdonképpen egy régebbi hagyományt újítottak fel, ugyanis a 30-as évek gazdasági válságának enyhülésekor Diósgyőrvasgyárban ismét megélénkült a kulturális élet. A különböző egyesületek vetélkedtek egymással, hogy minél színvonalasabb műsorokat mutassanak be a közönségnek. Főképpen a Vasas Szakszervezet műsoros estjei voltak igen nívósak, mert ezeken minden alkalommal fővárosi, országosan ismert művészeket léptettek fel.

A megnyitó beszédet Kerner Antal vezérigazgató-helyettes mondta, aki ismertette a szocialista rendszer kulturális programját és ezen belül a vasgyári zenekar tevékenységének új célkitűzéseit.

A zenekar bevezette az előadásra kerülő műsorszámok rövid ismertetését. A rövid magyarázatok, amelyek a szerzőre, munkásságára és a bemutatott mű zenei taglalására vonatkoztak, nagymértékben megkönnyítették a zenemű élvezetét és a klasszikus zene megértéséhez, majd élvezetéhez vezető utat. Ez az úttörő munka kétségtelenül igen nagy jelentőségű volt abban a tekintetben, hogy a komoly zenét a nagy tömegek számára érthetővé, élvezhetővé tegyék.

4. kép. Lakatos László zenekari titkár

A műsorszámok ismertetésére a zenekar igen lelkes titkára, Lakatos László vállalkozott, aki könnyed hangvételű konferálásával a hallgatóság-nak sok kellemes percet szerzett. Lakatost az a szempont vezérelte, hogy a hallgatóság soraiban nem zenebarátok, hanem egyszerű dolgozók ülnek, kiknek nem volt módjuk arra, hogy zenei műveltségre szert tegyenek.

Az 1945. június 2-i hangverseny műsora a következő volt: 1. Ganne: Győzelmi induló. 2. Senger Gusztáv: Magyar hon, nyitány. 3. Liszt: XIV. rapszódia. 4. Johann Strauss: Déli rózsák, keringő. 5. Lehár: Részletek a Mosoly országa c. operettből. 6. Suppé: Költő és paraszt, nyitány. 7. Hubay: Hejre Kati. 8. Ketelby: Kínai templomkertben, jellemdarab. 9. Czibulka: Stefánia gavotte. 10. Fucik: Alpesi rózsa. 11. Bachó: Kaposvári induló.¹¹ A hangverseny műsora tehát a könnyűzene műfajából került ki, de szerepelt benne Liszt XIV. rapszodiája is. Ugyanezt a műsort június 21-én a Diósgyőr anyaközségben lakó vasgyári dolgozók szórakoztatására a diósgyőri Tapolca-fürdő kerthelyiségében megismételték.

Két nap múlva már új műsorrall adtak hangversenyt a Vasas Otthonban. A híres keringőkirály, ifj. Johann Strauss klasszikussá vált műveiből állították össze a műsort, amely a következő volt: 1. Radetzky induló. 2. Bécsi vér, keringő. 3. Cigánybáró, nyitány. 4. Polka Pázmány lovag balettből. 5. Kék Duna. 6. Denevér, nyitány. 7. Csárdás a Pázmány lovag balettből. 8. Részletek Strauss, Suppé, Millöcker műveiből. 9. Mesél a bécsi erdő. 10. Dalos kedv, polka.¹² Ezt a hangversenyt is megismételték Diósgyőrött.

A zenekar hangversenyei iránt az érdeklődés egyre jobban fokozódott. Az 1945. július 14-én megtartott harmadik hangversenyükről már a sajtó is megemlékezett. Műsor: 1. Fucik: Gladiátorok bevonulása. 2. Offenbach: Orpheus az alvilágban, nyitány. 3. Vollstädt: Vidám testvérek, keringő. 4. Schubert—Berté: Részletek a Három a kislány c. operettből. 5. Pécsi: Keleti mennyegző, jellemdarab. 6. Rossini: Sevilliai borbély, nyitány. 7. Blon: Virágsusogás, jellemdarab. 8. Poppy: Keleti szvit, jellemdarab. 9. Kálmán: Részletek a Cigányprimás c. operettből. 10. Bachó: Kaposvári induló. A cikk szerint Lakatos László a hallgatóságot közel hozta a zene birodalmához. Dr. Bánhegyi karmesteré az érdem, hogy a hallgató már nem egy „vidéki” zenekart, hanem komoly munkát felmutató, jól vezetett együttest hallgat. Minden elismerést megérdemelnek azok a munkás-zenészek, akik egész napi munka után a kultúrházba sietnek, tanulnak, próbálnak, hogy az ingyenes hangversenyeken munkatársaiknak zenét, felüdülést, nemes szórakozást nyújtsanak. A cikkíró megállapítja, hogy a zenekar igen szépen fejlődik, értékes kulturális tevékenységet végez, fontos missziót teljesít. Végül kifejezi azt az óhajt, hogy Miskolcon is szeretnék a munkás-zenekart hallani.¹³

A zenekar tagjait az elért sikerek fellelkesítették és a hetenként három alkalommal tartott próbák minden percét felhasználta, hogy mielőbb felkészüljön az újabb hangversenyekre. Így érhető meg, hogy augusztus 11-én — alig két hónap alatt — már a negyedik hangversenyt tartották meg. Sikerük egyik titka az volt, hogy a könnyűzene klasszikus képviselőit vetették fel műsorukba. Így Strauss után Lehár-hangversenyt állítottak össze, amelyre már előzetesen olyan hatalmas érdeklődés nyilvánult meg, hogy

a zenekar vezetői ezt a hangversenyt már nem a Vasas Otthonban, hanem a több ezer hallgató befogadására alkalmas Kultúr Mozgó (a most lebontott munkásétertem akkori neve) helyiségében tartották meg.

A zsúfolt nézőtér fényes igazolása volt a zenekar példaadó, lelkes tevékenységének, amit a munkásság zenei nevelése terén végzett. A kitűzött új irányelvek, célok helyesnek bizonyultak. A Felvidéki Népszava elismeréssel írt a zenekarról: „*amely a munkáskultúra fejlesztésének legigazibb útján halad.*”¹⁴ A miskolci Hírlap pedig azt írta, hogy: „A hivatás tudatát becsületesen, a művészi ideálját ihletettséggel szolgáló zenekar most is igazi kultúrát adott, példát mutatva az egész ország számára.”¹⁵

Szeptember 1-én már az ötödik új műsorú hangversenyüket tartották meg a Vasgyárban. Műsor: 1. Pécsi: Piccadorok bevonulása, induló. 2. Senger: Szóke király, nyitány. 3. Hall: Szelek násza. 4. Czubulka: Szerelmi álmom, intermezzo. 5. Mascagni: Részletek a Parasztbecsület c. operából. 6. Maillart: A remete csengettyűje, nyitány. 7. Hubay: Pici tubicám. 8. Liszt-II. rapszódia. 9. Michaelis: Török őrzéret. 10. Brahms: V. és VI. magyar tánc. A zenekari hangverseny, azok élményszámba menő hatása, az a hatalmas érdeklődés, mely a zenekar hangversenyeit kísérte, a diósgyőriek után a Miskolcon lakó munkásokat is cselekvésre készítette. Azzal a kéréssel fordultak a zenekar vezetőségéhez, hogy Miskolcon is rendezzenek hangversenyeket a Miskolcon lakó, de a vasgyárban dolgozó munkások részére. Ilyen előzmények után került megtartásra 1945. szeptember 11-én este a miskolci Nemzeti Színházban is hangverseny. A hangverseny előtt

5. kép. Várszegi Kálmán

Kerner Antal vezérigazgató-helyettes mondott beszédett, aki hangoztatta, hogy a munkásmozgalom a múltban a dolgozók életszínvonalának emelését nemcsak gazdasági síkon a szakszervezetek és szövetkezetek kiépítésével munkálta, hanem fontos feladatának tekintette műveltségének gyarapítását, művészi érzékének fejlesztését is. A dalárdák mellett *ennek a zenekarnak köszönhető, hogy a vasgyári munkásságnak fejlett zenekultúrája van.* A zenekar ma is odadó lelkesedéssel akarja szolgálni a dolgozók kulturális téren való fejlődését és a munkástömegeket a komoly zene gyönyörűsége világába akarja vezetni.

6. kép. Kerner Antal

Gránát József, a miskolci zeneiskola későbbi igazgatója, a hangversenyéről írt bírálatában megemlíti, hogy: „a kissé hosszúra nyúlt műsorban Offenbach, Liszt, Mascagni, Strauss és Gounod ismert és közkedvelt művei mellett egy pár oda nem kívánczó számot is hallottunk. A hangsúly az előadásban, a kidolgozásban az előbbinél domborodott ki. *A zenekar játéka igazolta régi jó hírnevét, még öregbítette azzal, hogy nemcsak rutinnal — kottafejeket — játszott, de szívvel és lélkedéssel muzsikált.*¹⁶

Két nap múlva, szeptember 13-án a zenekar a szeptember 1-i, vasgyári hangversenyének a műsorát megismételte Diósgyőrött. Ezzel kapcsolatban a Felvidéki Népszava a következőket írta: „A feladat, amit a Vasgyár a valóban komoly művészi értéket képviselő zeneegyesülete maga elé tűzött, kettős. *Egyrészt szórakoztat és gyönyörködtet, másrészt eléggé meg nem becsülhető népművelő, tehát izig-vérig demokratikus kultúrmunkát végez.*”¹⁷

Ekkor kezdett kialakulni az a gyakorlat, hogy a zenekar általában havonta adott hangversenyt a Vasgyárban, amelyet Diósgyőrben és esetleg Miskolcon is megismételtek. A miskolci Nemzeti Színházban rendezett hangversenyeknek az volt az akadályuk, hogy a színházat nem mindig si-

került megkapniuk. A városi tanács hajlandó volt a színházat ingyen átadni s egy ideig a dologi kiadásokat is fedezni, tekintettel arra, hogy a hangversenyek ingyenesek voltak. Később a minisztérium nem hagyta jóvá az ilyen célra beállított költségvetési tételt s ettől kezdve a zenekar vállalta a kiadások fedezését. Amikor azonban a zenekar költségvetését is megnyírbálták, akkor nem maradt fedezet a miskolci hangversenyek megtartására. Ezeknek elmaradását legjobban a zenekar tagjai sajnálták, mert a diósgyőrvasgyári Kultúr Mozgó termének akusztikája hangversenyek szempontjából határozottan rossz volt, a diósgyőri Tapolcafürdő mozihelyisége főleg a zenekar elhelyezése szempontjából igen szűknek bizonyult. Az egyetlen komoly helyiségként a miskolci színház mutatkozott s az ott megtartott hangversenyek színvonal és akusztikai hatás tekintetében messze túlszárnyalták a többi helyiségben megtartott hangversenyeket.

1945. december 29-én már a tizenegyedik hangversenyt adták a vasgyári zenészek. A zenekar nehéz esztendő-t hagyott maga mögött. A demokratikus átalakulást sikeresenajtotta végre. A magaválasztotta karmesterrel, és vezetőséggel a legteljesebb harmóniában működött, ami lehetővé tette, hogy megfeszített akaraterővel és szorgalommal egyre-másra rendezék a hangversenyeket, amelyekkel nemcsak a helyi, de a messzi vidék dolgozóinak a szeretetét is kiérdemelték. Ugyanis bizonyos alkalmakkor vidéki helyeken is szerepeltek.

A diósgyőri hangversenyek megtartásával kapcsolatban bizonyos rendezési, technikai nehézségek merültek fel. A Diósgyőri Polgári Dal- és Olvasókör 1946. január 7-én kelt levelében arról értesíti a zenekar gondnokát, hogy az ott rendezendő szórakoztató és nevelő hatású hangversenyek rendezését magára vállalja. „Hálás szívvel köszönetet mondunk — írta Firkó Sándor — azért a fáradságot nem ismerő munkáért, amellyel községünk lakosságának zenei kultúráját emelni óhajtkák azáltal, hogy hangversenyeiket községünkben pontosan megtartják. Hálásak vagyunk azért, mert a múltban ezen a téren súlyos mulasztások voltak, amennyiben a munkás-ság a zenealapnak csak fizetett s ezért a fizetésért ellenszolgáltatást — úgy lehet — sohasem kapott. *Bebizonyítottunk látjuk most már azt, hogy a vasgyári zenekar demokratikus szellemben a népért akar dolgozni, hogy pótolja a múlt súlyos mulasztásait.*”¹⁸

A zenekar folyamatosan megtartotta havi hangversenyeit. *A zenekar a hangversenyek tervszerű megrendezésével közönségét rendszeres hangversenylátogatóvá szoktatta meg.* Még nagyobb eredményt jelentett az a tény, hogy a hangverseny-látogatók egyre nagyobb számban írtak leveleket a zenekar vezetőségéhez, amelyekben általuk megjelölt zeneművek bemutatását kérték a zenekartól. Így a hallgatók részéről elég rövid időn belül már a zenei igényesség is jelentkezett. Az egyik levélíró „igazi magyar szerzők: Kodály, Bartók, Bárdos, Halmos stb. igazi magyar műveit” igényli. Szerinte minden hangversenyen legalább egy Kodály- vagy Bartók-művet kell a zenekarnak bemutatnia, mert „nekünk magyaroknak ők ugyanazok, mint a németeknek Mozart, Beethoven vagy Wagner”.¹⁹ Ezt a kérést azonban csak hosszú hónapok múlva teljesítette a zenekar.

Soha nem remélt sikere volt a zenekar 1946. február 9-i hangverse-

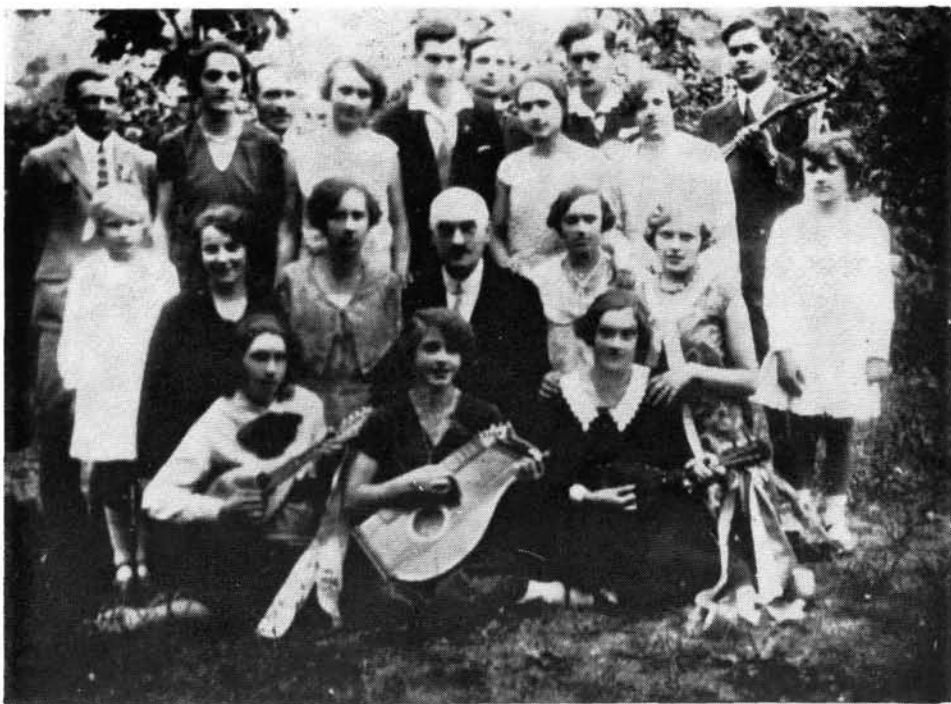
nyének, mert Vasgyárban február 13-án és 20-án, Diósgyőrött pedig február 14-én és március 21-én meg kellett ismétlni. A műsor a következő volt: 1. Fucik: Víg kovácsok, induló. 2. Vollstädt: Vidám cimborák, kerिंगő. 3. Blasius: Karnevál herceg, nyitány. 4. Humoros zeneszámok. 5. Stolcz: Tréfás takarodó. 6. Pécsi: Karnevál herceg, nyitány. 7. Macskaszerenád, vonósnégyes. 8. Bräu: Nevető szaxofon. 9. Vollstädt: Az automata szalomban. 10. Rupprecht: Don Quijote, induló. — A zenekar ebben a műsorban a zeneirodalom minden humoristáját felvonultatta. A zenekar minden tagja remekelt hangszerével a humoros szólószámokban és az egyéni ötletekben.

A zenekar jó munkájának elismerése abban is megmutatkozott, hogy március 3-ra Egerbe hívták hangversenyezni, ahol nagy sikert aratott.

A közbejött egeri szereplés miatt az esedékes vasgyári hangversenyt március 9-én tartották meg, melynek műsorán a közönség kedvenc és hallani kívánt művei szerepeltek. E számok újrajátszása alkalmával meg lehetett állapítani a zenekar fejlődését, csiszolódását, de hibáit és hiányosságait is. „A zenekar — írta a diósgyőri Szén és Acél — gyakorlata révén eljutott odáig, hogy komolyabb zeneszámokat, szimfóniákat, modern műveket bemutatthasson, de ezek előadását meggátolja a hangszerek, főleg a fafúvósok, színező hangszerek és hegedűsök kevés száma . . . A zenekar és a közönség vizsgázott, az egyik tudását, a másik érdeklődését bizonyította be. *Most a MÁVAG vezetőségének kell segítségére lennie a zenekarnak a hiányzó hangszerek és zenekari erők pótlásában és megszerzésében.*”²⁰

7. kép. Dénes István

8. kép. Klemenik József és citerazenekara

Ezután a hangverseny után erőteljesebben megkezdődött a zenekar bővítése, ami a fennálló nagy zenészhiány miatt komoly nehézségekbe ütközött. A vezetőség a nehézségek leküzdésével igyekezett a zenekart bővíteni, aminek következtében a *zenekar létszáma 1946 őszén oly magasra emelkedett, amilyen fennállása óta sohasem volt; a tagok száma elérte a 48-at. A zenekar ezzel a létszámmal nagyzenekari művek méltó bemutatására is alkalmassá vált. A vezetőség nemcsak a zenekar létszámának növelésére, hanem új hangszerek vásárlására, másrészt a régiek kicserélésére is törekedett, ami által a zenekar hangtisztasága jelentősen javult.*

A május 4-i operetthangversenyt ismét igen nagy érdeklődés kísérte. A közönség önfelédten dúdolta a dallamokat a zenekar játékával együtt. Műsor: 1. Huszka: Váci utcán, induló. 2. Ziehrer: Bécsi lányok, keringő. 3. Suppé: Boccacio, nyitány. 4. Johnes: Részletek a Gésák c. operettből. 5. Strauss: Denevér, nyitány. 6. Kálmán: Részletek a Csárdáskirálynő c. operettből. 7. Lehár: Cigányszerelem, keringő. 8. Ábrahám: Viktória, operett-részletek. A hangverseny látogatása oly nagyfokú volt, hogy a zsúfoltan 3 000 hallgató befogadására alkalmas kultúrház szűknek bizonyult, és sokan kívül rekedtek. Ekkor vetődött fel a gondolat, hogy a legközelebbi hangversenyt már a szabadban kell megtartani.

Hosszú hónapok után a Miskolcon lakó vasgyári dolgozók erőteljes kö-

vetelésére 1946. május 22-én újból a miskolci színházban adott hangversenyt a zenekar. Lakatos László a műsor ismertetése közben keserűen jegyezte meg: „Könnyebb átjutni a tevének a túfokán, mint a vasgyári zenekarnak bejutni a miskolci színházba.” Valamennyi miskolci lap foglalkozott a hangversennyel, azonban a legkomolyabb értékelést Hollóssy Kornél, a miskolci zeneiskola igazgatóhelyettese adta. Megemlíti, hogy: „Miskolc zenekari kultúrára szomjazó, sivár zenei életére üdítő balzsamként hatott a Vasgyári Zenekar 22-i színházi hangversenye, mely telt házat vonzott. A munkában kifáradt, de a művészetben felüdülni vágyó dolgozók lelki épülését szolgálta minden egyes szám, amelyek kettő kivételével Európa filharmonikusainak műsorán is szerepelnek.”²¹

Természetesen, ezek a kritikák, a sikerek, a közönségnek a zenekar minden tagjával szemben megnyilvánuló szeretete nagy ösztönző erőt jelentettek a további munkához.

A zenekar jó szerepléseinek híre Budapestre is eljutott és a budapesti testvérgyár, a MÁVAG vezetőségétől meghívást kapott. A zenekar jól felkészült a budapesti szereplésre, amely 1946. június 15-én a MÁVAG-Kolónia nagytermében zajlott le.

A hangversenyt zsúfolt nézőtér hallgatta meg. Jelen volt Rónai Sándor kereskedelemügyi miniszterrel és Szakasits Antal miniszteri tanácsossal az élen a kereskedelmi és iparügyi minisztérium valamennyi dolgozója, Pál Sándor, a Magyar Rádió zenei osztályának vezetője, a budapesti zenei élet számos kiválósága, a MÁVAG igazgatói és üzemi bizottsága.

Pál Sándor — írta a Szén és Acél — a Rádió zenei rovatának vezetője a hangverseny után kijelentette, hogy még egy ilyen, főleg fizikai dolgozókból álló teljes szimfonikus zenekar nincs több az országban. Legtöbbet nyújtott a zenekar a komoly számokban, mint Mendelssohn Hebridák nyitánya; legszebben kidolgozott és előadott darabja Sibellius Valse tristje volt. Dr. Bánhegyi László karmester nyugodt, összefogó vezénylese megnyerte tetszését és jövőt jósolt a fiatal karmesternek. Lakatos László ismertetése újszerűen hatott és kijelentett, hogy azt rendszeresíteni fogják más zenekari hangversenyeken is. A zenekar — szerinte — országos viszonylatban a 4—5. helyen áll. A rádióban való szereplésre is meghívta a zenekart.²²

NÉZŐCSÚCSOK A HANGVERSENYEKEN

A vezetőség határozata értelmében az 1946. június 22-i hangversenyt a vasgyári stadionban tartották meg. Az elmúlt hangversenyidény kedvenc számai szerepeltek műsoron, csupa hangulatos nyári muzsika. A műsor-számok a következők voltak: 1. Ganne: Győzelmi induló. 2. Strauss: Kék Duna keringő. 3. Offenbach: Orpheus az alvilágban, nyitány. 4. Kálmán: Csárdáskirálynő, részletek. 5. Pécsi: Pusztai látomás, előjáték. 6. Strauss: Mesél a Bécsi erdő, keringő. 7. Eillenberg: Malom a Fekete-erdőben. 8. Fucik: Firenzei induló. A hangverseny iránt óriási érdeklődés mutatkozott és e hangversenyen érte el a látogatottság szempontjából az új csúcst, a 4000 hallgatót.

Bár a hangverseny jól sikerült, kiderült, hogy a zenekarnak a díszpályában való elhelyezése nem szerencsés megoldás, mert a közönség egy része nem látja a zenekart.

A követő hangversenyt július 27-én már úgy rendezték meg, hogy a zenekart a futópályán felállított emelvényen helyezték el és így mindenki jól láthatta. A műsorban a következő számok szerepeltek: 1. Fucik: Gladiátorok bevonulása, induló. 2. Suppé: Rablókaland, nyitány. 3. Strauss: Tavaszi hangok, keringő. 4. Ábrahám: Részletek a Viktória c. operettjéből. 5. Kéler: Magyar vígjátéknyitány. 6. Lehár: Vilja dal. 7. Ketelbey: Perzsa vásár. 8. Bachó: Kaposvári induló.

A műsort 4000-nél több személy hallgatta végig. A Stadionban rendezett hangversenyek elsősorban azt célozták, hogy a dolgozóknak kétórás felüdülést nyújtsanak a munkával és gonddal agyonzsúfolt időben. Harangzúgás, vonatfüttyülés, villamoscsilingelés, autótütkölés és gyermeksírás közben sem komoly műsorra, sem komoly műélvezetre nem volt lehetőség. Erre való tekintettel állították össze a műsort is, hogy könnyűzenével könnyű perceket szerezzenek a közönségnek. „A közönség nagyon hálás volt azért — írta a Szén és Acél — és Ábrahám, valamint Lehár számait megújráztatta, ez utóbbit Mikula Ferenc nagyszerű trombitaszólójáért.”

A cikkíró megállapítja, hogy nincs az országban még egy vidéki város, amelynek ilyen zenekara lenne, de nincs még egy gyár sem, amely annyit áldozna a zenekarra, mint a diósgyőri. A közönség szereti a zenekart s ezért hallgatja végig ezeket a hangversenyeket olyan nagyszámú közönség.

9. kép. Vancsó Dezső

10. kép. Néveli József

A zenekarnak augusztus 11-én kellett megtartania hangversenyét a Magyar Rádióban, amelyre Pál Sándor hívta meg őket. Ezt a lehetőséget kihasználva a Budapesti MÁVAG Acélhang Kultúregyesület is meghívta a zenekart egy újabb hangverseny megtartására, melyre augusztus 10-én került sor.

Másnap délelőtt játszottak a rádióban. Műsoruk a következő volt: 1. F. Wagner: Olasz induló. 2. J. T. Hall: Szelek násza, keringő. 3. Suppé: Költő és paraszt, nyitány. 4. Becce: O. Sole Mio, olasz dal. 5. Pécsi: Pusztai látomás, előjáték. 6. Strauss: Déli rózsák, keringő. 7. Schumann: Álmodozás. 8. Fucik: Firenzei induló.

Ezt a napot is aranybetűkkel írták be a vasgyári zenekar történetébe, mert abban a kitüntetésben részesültek, hogy az egész ország lakosságának adhattak hangversenyt. Ezt a műsort a közönség kívánságára augusztus 31-én megismételték a Kultúrházban.

Az eddigiekből az olvasó azt állapítja meg, hogy a zenekar tagjai jóformán csak hangversenyekre készültek és azokat megtartották. Pedig korántsem volt ilyen egyszerű a vasgyári zenészek élete. A zenészeket nagyon lekötötte a sokféle zenekari szolgálat. Igaz ugyan, hogy 1945 óta nem vettek részt temetéseken, azonban a sűrűn megtartott párt- és szakszervezeti gyűléseken, egyesületi és üzemi zászlóavatásokon, teaestéken, táncmulatságokon, sportünnepélyeken, színelőadásokon, és mindenféle elképzelhető összejövetelen részt kellett venniük. Ha megnézzük a zenészek elfoglaltságát feltűnő kimutatásokat, azt látjuk, hogy havonta 140—160 órát tett ki általában a zenekari elfoglaltságuk. Most pedig többen új terhet vállaltak magukra azért, hogy a vasgyár igazgatósága által megindított zenetanfolyamon vonós és fúvós hangszerek tanítását vállalták. A sok lelkiismeretes gyakorlás, az egyre nehezebb művészi feladatokkal való megbirkózás, a rendszeres és tervszerű munka nemcsak a zenekart hozta kitűnő formába, de a szólamvezetőket, a szólistákat is. A legtöbb hangversenyen beiktattak a műsorba olyan számokat, amelyek a vonós vagy a fúvós zenészekről szólokot követeltek. A bírálatok kiemelték a szólamvezetőket, a szólisták nagyszerű képességeit és technikai fejlettségét. 1946. december 17-én Vancsó Dezső hangversenymester és Simon Gyula zongorista egész estét betöltő önálló hangversenyre vállalkoztak, amelyet a Vasas Otthonban tartottak meg.

A ZENEKAR FÉLÉVSZÁZADOS JUBILEUMA

A zenekar 50 éves jubileumával egy korai újságcikk már 1945 augusztusában foglalkozott. A cikk írója megemlítette, hogy a vasgyári munkások által létrehozott kulturális intézmények a dolgozók szellemi nevelése terén felbecsülhetetlen értékű munkát végeztek, bár állandó harcot kellett vívniük a reakció gáncsoskodásai ellen, mely a dolgozókat mesterségesen igyekezett elzárni a kultúra állandó forrásaitól.

A munkáskultúra terjesztésének nagyszerű harcosa volt a Diósgyőrvasgyári Zenekar, amelynek tagjai túlnyomó többségben vasgyári munkások.

Ez a zenekar most lépett működésének 50. esztendejébe. A vasgyári munkásság fejlett zenekultúrája a dalárdák mellett ennek a kiváló zeneegyüttesnek köszönhető. Ez az együttes odaadó lelkesedéssel, a zene és a munkásosztály szeretetével szolgálja a dolgozók művelődésének szent ügyét. *Tervszerű program szerint vezeti el a hallgatóságot, a legsúlyosabb zenedarabok művészi élvezetéhez.*²³

11. kép. Berényi József vezényel

A zenekar fennállásának 50 évét — az akkori téves számítás alapján, mert 1896-ban lett tűzoltózenekar — 1946-ban töltötte be, azonban a második világháborúnak 1945 májusában való befejezése, hazánk háború sérüléseinek helyreállítási munkálatai nem adtak lehetőséget arra, hogy a zenekar ezt az évfordulót 1946-ban méltóképpen megünnepelhesse. Ezért a jubileumi évfordulóval kapcsolatos előkészületek és maga az ünnepség is 1947 tavaszára tolódtak el.

Az előkészületek során Lakatos László tervei alapján iparművész által elkészített bronz plakettet sokszorosították a zenekar tagjai, a vezetőség, több meghívott vendég, egyesület és szervezet részére. A plakettet ízlésesen fényezett kemény fatalpra erősítették s egy réztáblára rávésették a megajándékozott nevét.

Igyekeztek a zenekar régi tagjait megkeresni. Igen nagy örömet okozott, amikor megtudták, hogy Berényi (Wambach) János, aki 1896-ban a zenekar első éveiben mint karmesterhelyettes működött, életben van, Budapesten tartózkodik és veszi a fáradságot, hogy eljöjjön a jubileumi ünnepségre.

A hangverseny műsorát a legnagyobb gonddal állították össze, amelyet 1947. március 8-án adtak elő. 1. Megnyitó beszédet Kerner Antal, MÁVAG-vezérigazgató-helyettes tartotta. 2. Az elmúlt 50 év történetét a távollevő Iványi József MÁVAG igazgatóhelyettes, zenegondnok helyett Lakatos László zenekari titkár mondta el. 3. Erkel: Ünnepi nyitány. Játszotta a zenekar. 4. Wagner: Zarándokok kara a Tannhäuser c. operából. Zenekari kísérettel énekelte a Jószerencse Dalkör és a Vasas Dalárda. Vezényelt Nagy Ferenc karnagy. 5. Mendelssohn: e-moll hegedűverseny. Zenekari kísérettel előadta Kaveczky Ferenc, az állami Operaház tagja, előzőleg a vasgyári zenekar tagja. 6. Liszt: II. rapszódia. Előadta a zenekar. 7. Grieg: Új föld felé. Zenekari kísérettel énekelte a Vasas Dalárda és a Jószerencse Dalkör. Vezényelt Szűcs Lóránd karnagy. 8. Gounod: Faust, balettzene.²⁴

A pompásan feldíszített Kultúrházban több mint 2500 ember szorongott és több százan kívül maradtak. Ott volt a miskolci és a vasgyári politikai, kulturális és zenei élet minden számottevő tagja. Megjelent Szemjónov alezredes, szovjet városparancsnok, Oszip István főispán. A hangversenyt a Himnusszal nyitották meg, amelyet a 78 éves Berényi János reszkető kézzel vezényelt. Ezután Kerner Antal kiosztotta a művészi emléklapetteket a zenekar tagjainak és azoknak, akik a zenekar fejlesztése terén érdemeket szereztek. Végül Lakatos László az érkezett táviratokat olvasta fel.

A jubileumi hangverseny alkalmával az alapító tagok közül már csak hárman voltak életben, akik a hangversenyen kivétel nélkül megjelentek: Berényi József, Markl Frigyes és Csermák Antal.

Örökítsük meg itt azoknak a zenészeknek nevét is, akik ekkor a zenekar tagjai voltak:

Dr. Bánhegyi László karmester

Csarba Gyula, I. hegedű
 Várszegi Kálmán, I. hegedű
 Mohila István, I. hegedű
 Dunay Lajos, I. hegedű
 dr. Zádor Tibor, I. hegedű
 Havasi István, II. hegedű
 Keleti Vilmos, II. hegedű
 Szurovszky István, brácsa
 Lánci Henrik, brácsa
 Névely József, gordonka
 Schöppl Alfréd, gordonka
 Karádi Károly, nagybőgő
 Kuzen Frigyes, nagybőgő

Vancsó Dezső, I. hegedű
 ifj. Kerner Antal, I. hegedű
 ifj. Juza Ferenc, I. hegedű
 dr. Husovszky Sándor, I. hegedű
 Szitka Rezső, II. hegedű
 Hefőner Mihály, II. hegedű
 Bódis István, II. hegedű
 Lakatos László, brácsa
 Schöppl Ferenc, brácsa
 Krasznai Lajos, gordonka
 Lauday Béla, gordonka
 Bánfi Kornél, nagybőgő
 Handzók Béla, fuvola

Simon János, fuvola
 Dénes István, klarinét
 Kasza Mihály, klarinét
 Halász József, fagott
 Kovácsik Sándor, trombita
 Ficsor László, kürt
 Szenczy István, kürt
 Tistyán József, harsona
 Marada Imre, harsona
 Fraknói József, ütődob

Simon Gyula, zongora

Somorjai Rezső, oboa
 Főgel Zoltán, klarinét
 id. Juza Ferenc, fagott
 Mikula Ferenc, trombita
 Nagy Ferenc, trombita
 Mezei Pál, kürt
 Andrejkovits István, kürt
 Temesi József, harsona
 Szepesi János, tuba
 Simon József, ütők

A zenekarnak ekkor 48 tagja volt.

A jubileumi hangverseny sikere, az a szeretet, amely a dolgozók részéről a zenekar tagjait övezte, az a megbecsülés, amelyben a nagyközönség őket részesítette, nem tette elbizakodottá a zenészeket, hanem a jól végzett munka öröme felfrissülve, újult erővel folytatták munkájukat.

Több hangverseny után a vezetőség elhatározta, hogy az április 19-i hangversenyt teljes egészében ifj. Johann Strauss műveinek tolmácsolására szenteli. A hangverseny iránt oly nagy érdeklődés nyilvánult meg, hogy

12. kép. A jubileumi bankett résztvevői

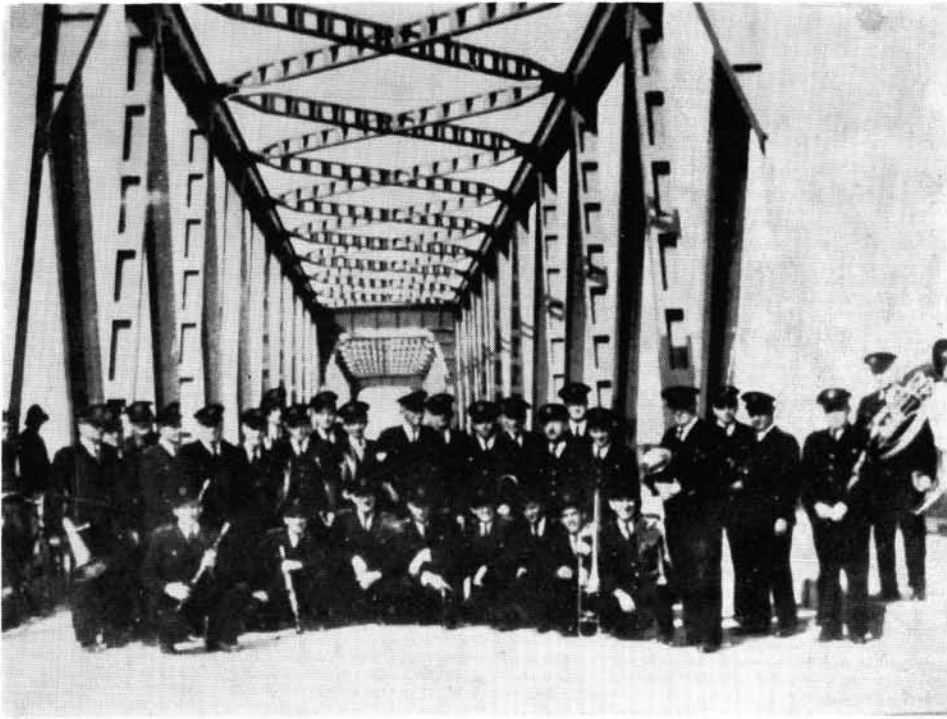
ezernél több személy már nem fért be a zsúfolt Kultúrházba. A műszaki személyzet percek alatt bekapcsolta az épület elejére felszerelt hangszórókat a mikrofonba, s így a kint rekedtek is élvezhették a hangversenyt. Kb. 4 500-an hallgatták meg ezt a hangversenyt. Ez volt a csúcslétszám a zenekar eddigi hangversenyein. „*Örömmel kell megállapítani — írta a Szén és Acél — hogy zenekarunk a gyár dolgozói után Miskolc zenekedvelő közönségét is meghódította, s ha a miskolci hangversenyekhez szokott zenerajongó félórával a kezdet előtt kiérkezik a Vasgyárba, már csak állóhelyen élvezheti a kultúra e legszebb áldásait.*”²⁶

A zenekar félévszázados jubileumi ünnepeinek befejezésekképpen házi ünnepélyt tartott. Meghitt, szűk körben gyűltek össze a zenekari tagok és családjaik, hogy a nagy nyilvánosság kizárásával ünnepeljenek, baráti és családi körben felidézzék a zenekari szolgálattal kapcsolatos vidám élményeiket. A jubileumi hangversenyről távol levő Iványi József zenegondnoknak ekkor adták át a plakettet.

Iványi beszédében a zenekar hivatásáról, a közvetítő művészeiről beszélt. A zenekari tagokat a következő szavakkal jellemezte: „A zenekar tagjai hősiiesen vállalták és végezték ezt a kulturális munkát. A bennünket is megtépázott szörnyű háború után kifosztva, semmiből kezdtük újjáépíteni a zenekart. Zenészeink fáradtságot nem kímélve dolgoztak — napi munkájukon kívül neveltek, szórakoztattak olyan időkben is, amikor munkájukért ellenszolgáltatásként filléreket kaptak. Köszönet illeti őket fáradozásukért, mert mindnyájan tudták, hogy a munkáskultúráért dolgoznak, és ennek a gyönyörű célnak eléréséért áldozatot kell hozni. Szeretném a zenekar munkáját példának állítani az ország dolgozói elé, hogy ezt a harmóniát és együttműködést vigyék át a maguk életébe.”²⁷

A vasgyári zenekar fejlődése az eddig közöltekből, az egyes hangversenyekkel foglalkozó bírálatokból határozottan megállapítható. Azonban nem csak ezt a pozitív eredményt tudta felmutatni, hanem még egy ennél is fontosabbat, ugyanis *fel tudta kelteni a nagyközönség érdeklődését a zeneművészet alkotásai* iránt. A vasgyári dolgozóknál és családtagjaiknál a három-négyhetenként megtartott hangversenyek meghallgatása már megszokott programmá alakult ki, társadalmi esemény volt, amiről éppen úgy nem lehetett lemaradni, mint a labdarúgó mérkőzésről. Sőt 1947 nyarára a hangversenyeknek nem csak a szűkebb körű munkás és vasgyári társadalmat illetően, hanem Miskolc színesebb, értelmi szinten tarkább közönségét érintően is rendkívüli és egyre jobban terjedő sikerük van. A miskolci Nemzeti Színházban tartott hangversenyekre 900 hallgatónál több nem fért be hely hiánya miatt, bár az ügyeletes tűzoltók mindig eltekintettek a tűzrendészeti szabályok merev alkalmazásától. Ezért a miskolciak egyre inkább a Vasgyárban megtartott hangversenyeket látogatták és tényleg voltak olyan népszerű hangversenyek, amelyeken a meghirdetett kezdési időpont előtt félórával már nem volt ülőhely.

„*A Vasgyár elérte — írta a Miskolci Hírlap —, hogy tömegeket mozgat meg rendszeresen, ugyanúgy, mint egy sok izgalmat ígérgető, nagy és régóta várt futballmeccs. És ez a tömeg egyre jobban hozzászokik a magasabb, közös zenei élményekhez. Megtanulja és megszereti a művészetet...*

13. kép. A tiszapolgári hidavatás

Talán ez a megközelítő magyarázata annak, hogy a vasgyár munkásainak élete valahogy messzebb és magasabbra jutott fel a szellemi, művészeti teremtés útján, mint ahogy azt innét, a város központi bűvköréből, a sűrű érdekelet sikátoraiból láthatjuk.”²⁸

Az eddigiek során — főleg 1945-től — jóformán hangversenyről hangversenyre bemutattam a zenekar fokozatos fejlődését. A továbbiakban már csak azokkal a szereplésekkel fogok foglalkozni, amelyek a zenekar életében egy-egy mérföldkövet, zenei csúcseredményt jelentettek.

Így a fontosabb szereplések közé tartozott az 1947. augusztusi hangverseny, amelyet újból a Magyar Rádióban adott a zenekar. Pesti útját arra is felhasználta, hogy a MÁVAG-Kolónia nagytermében előző este hangversenyt adott a testvérgyár dolgozói részére. Sőt a rádiószereplés után hazafelé jövet este Egerben hangversenyzett. A zenekar a rádiószereplésen jól megállta helyét, sőt a további szereplés lehetőségét is biztosította nagyszerű felkészültségével. A vasgyári és miskolci hangversenyrájongók büszkén állapíthatták meg rádiójuk mellett, hogy a vasgyári zenekar ismét kitett magáért és Diósgyőrért.

A hangverseny előtt a rádió zenei szakosztályának vezetője Kerner Antal vezérigazgató-helyettessel folytatott beszélgetést a zenekar megal-

kulásáról, működéséről és programjáról. Dr. Bánhegyi László karmester a zenekar belső életéről folytatott beszélgetést. Fögel Zoltán klarinétos, vas munkás elmondta, hogy a fizikai munka mellett is lehet lelket művelni, a kultúra szolgálatába állani és amatőr alapon is lehet művészetet nyújtani. Lakatos László a rádió felkérésére Suppé: Költő és paraszt c. nyitányát ismertette. „*Reméljük — írja a Szén és Acél —, a rádióhallgatók szívesen vették ezt a nálunk régen bevezetett újítást. A műsorszámok mindvégig elevenen és üdén hatottak.*”²⁹ Ezt a diósgyőri újítást a rádió azóta átvette.

Szeptemberben a vasgyári műkedvelő színjátszók a Jószerencse rendezésében Strauss: Cigánybáróját hétszer adták elő a szabadtéri színpadon, amelynek zenekari kíséretét a zenekar látta el. Az előadások a vasgyári színjátszás legragyogóbb sikerei közé tartoznak. A Cigánybáró minden alkalommal zsúfolt nézőtér előtt aratta sikereit. A Szén és Acél kritikusának megállapítása szerint az előadás fővárosi viszonylatban is megállná helyét. Dr. Bánhegyi László karnagy a vasgyári zenekar élén pompásan és zökkenésmentesen vezényelte a 160 tagú zene- és szereplőgyűttest.³⁰

A BEETHOVEN-EST

Az elért sikerek, a lelkiismeretes próbák, a zenekari tagok tudásának fejlettsége, a zenekarnak a különböző zenei stílusokban való elmélyülése lehetővé tették, hogy olyan feladatra vállalkozzék, amilyennel félévszázados létezése alatt sohasem próbálkozott meg: egész estét betöltő Beethoven-hangversenyt adjon. Ez a merész, de indokolt vállalkozás azonban nem csak a zenekar tudásának, képességének fokmérője lehetett, hanem a zenekar vezetősége még inkább arra volt kíváncsi, hogy sikerül-e a hangversenytérmet hallgatósággal megtölteni.

A zenekar példáját szolgáltatta, hogyan lehet jól felépített, tervszerű programmal a legszélesebb dolgozó tömegekhez közel hozni a klasszikus zene örökéletű szépségeit. Az október 11-i vasgyári Beethoven-hangverseny zsúfolt nézőtere és másnap a Miskolcon megtartott hangverseny közönség- és művészi sikere rátette a koronát eredményes munkájára. A hangversenyt Beethoven halálának 120. évfordulója alkalmából rendezték meg. A műsor: 1. III. Leonóra nyitány. 2. III. c-moll zongoraverseny és az V. szimfónia. „*A hangverseny — írta a Szabad Magyarország — kivételes élményt nyújtott a teljes összeforrottság állapotához.*”³¹

A zenekar vezetősége arra törekedett, hogy minél jobban és változatosabban szórakoztassa közönségét. Ezért 1948 februárjától a hangversenyek műsorába énekszólokat is beiktatott, amikkel zsúfolt házakat vonzottak.

Az 1848-as szabadságharc 100. évfordulója alkalmából az együttes a szokott helyeken centenáris hangversenyt adott. A műsort a magyar szerzők műveiből válogatták össze. „*A diósgyőrvasgyári zenekar — írta a Szabad Magyarország — amely a zenének a tömegek körében való népszerűsítése terén hervadhatatlan érdemeket szerzett, a vasárnapi hangversenyén újabb tanújelét szolgáltatta egyre biztatóbb fejlődésének. A szívós munka*

*révén a zenekar pompás együttessé érett, s a zenekarok legjelesebbjeivel veheti fel a versenyt. Tervszerű, a tömegek rendszeres zenei nevelésére irányuló műsorpolitikája most hozza meg a gyümölcseit: a könnyű muzsika megszólaltatása után könnyedén vezeti be hallgatóságát a klasszikus zene berkeibe.*³²

A HARMADIK VIRÁGZÁS KORA

Még három év se telt el a felszabadulás utáni első hangversenytől, amikor a zenekar 1948 áprilisában már a 100. hangversenyére készült. Hihetetlen akaraterő, ernyedetlen szorgalom, zenei tökéletességre törekvés jellemezték ebben az időben a zenekari tagokat. Ha ennek a zenekarnak nem lett volna egyéb szerepe mint az, hogy a közönség legszélesebb rétegeit a zene megszerettetésére nevelje, akkor is megfelelt volna hivatásának. Ám a zenekari tagok nem érték be ezzel, ők a muzsikát hivatásnak tekintették s mint ilyet szeretettel, odaadással és művészi alázattal szolgálták és a közönségnek sokszor művészi élvezetet nyújtották.

A zenekar felfelé ívelő pályáján elérkezett az a pillanat, amikor bizonyágot tehetett arról, hogy a legnehezebb feladatokra is vállalkozik, amire egy túlnyomórészt fizikai dolgozókból álló nem hivatásos zenekar vállalkozhat és képes azokat sikerrel megoldani.

14. kép. Mikula Ferenc

A Zeneművészeti Főiskola képviselői 1848 nyarán a sárospataki Kollégium zenehetén találkoztak Diósgyőr meghívott dolgozóival, és megállapodtak abban, hogy közös erővel magas színvonalú zenei bemutatót fognak Diósgyőrött tartani. Az esemény fontosságát növelte, hogy a munkásszínház Három a kislány, Sybill, Mosoly országa és a Cigánybáró előadása után Kodály dalműve következett. Diósgyőrvasgyár kulturális osztálya az élő, világhírű magyar zeneszerzőnek Hány János c. dalművét akarta a vasgyári dolgozóknak bemutatni. A terv kivitelezésére Unger Ernő zeneművészeti főiskolai karnagytanárt kérték fel, aki a szőlőszerpekre a főiskola énekszakos növendékeit állította be.

15. kép. Az 50 éves jubileumi plakett

Unger átvette a zenekar próbáinak vezetését. A zenekar tudása és képessége meglepte őt, a dalmű előadására jónak találta az együttest. Kijelentette azonban, hogy a különleges hangszerelés miatt még néhány zenész: cimbalmos, hárfás szükséges, úgyszintén a rézfúvók és ütők szaporítása is. A szükségletéről gondoskodás történt. Unger felkérésével lehetőség nyílt arra — hacsak rövid időre is —, hogy a zenekar idegen, élvonalbeli karmester keze alatt továbbfejlődjék. A kitűnő karnagy a zenekarral szemben magas igényekkel lépett fel s a legtöbb elgondolását meg tudta valósítani. A zenészek szabad idejükben szorgalmasan készültek, hogy az összpórákon ne valljanak szégyent.

A zenészeken kívül nagy odaadással készültek fel a dalmű bemutatására a dalosok is, akiket erre az alkalomra a Jószerencse, a Vasas Dalárda és a Palestrina énekkarokból válogattak ki. Igen szerencsésnek bizonyult a vasgyári fiúiskola énekcsoportjának szerepeltetése, akik — Unger szavai szerint — feladatukat jobban megoldották, mint az Állami Operaház gyermekkara. A gyár vezetősége a Kultúrházban emelt nézőteret létesített. Megszervezték, hogy az augusztus 28-i előadást 29-én még egy kövesse.

Az 1948. augusztus 28—29-i előadásra megérkezett Kodály Zoltán is, aki az előadás után a legőszintébb elismeréssel nyilatkozott Diósgyőrvasgyár igen fejlett kulturális életéről.

„Az előadásokon — írta a Budapesten megjelenő Magyar Nemzet — nemcsak Diósgyőr vonásaiban telten hangzó, fűvéseiben derekasan helyt álló szimfonikus zenekar vizsgázott le — amelyről megállapítható, hogy vidéki üzemeknél nincs még egy ilyen színvonalú zenekar —, hanem maga a közönség is. A hallgatóság figyelme, témához tapadása, együttlélekzése megkapó. A dolgozók tudják a keringők, indulók, jellemdarabok fölötti korszerű magyar muzsika értékét.”

Nem vitás, hogy a felszabadulás utáni időszaknak ez volt egyik zenekari csúcsteljesítménye.

A zenekar vezetősége felhasználta a zenekar nagyszerű formáját, valamint Unger és a zenekar közt kialakult jó viszonyt, s egy hangverseny levezénylésére kérte fel. A hangversenysorozatot Miskolcon, Vasgyárban és Diósgyőrben 1948. október 23—24—27. napjain tartották. A műsoron Beethoven: Egmont nyitánya, Csajkovszkij: VI. szimfóniája, Olasz capricciója, Bizet: Arles-i leánya és Losonczy: Székely havasokban c. műve szerepeltek. A zenekar Unger vezénylete alatt lenyűgöző hatással játszott.

KODÁLY SZÉKELYFONÓJÁNAK ELŐADÁSA

A Hány János nagy erkölcsi és közönségsikere egy újabb Kodály-est megrendezését eredményezte. Elhatározták, hogy Diósgyőr vasgyár kultúr-munkásainak közreműködésével 1948. november 28-án Kodály-szerzői estet rendeznek, amelyen Kodály reprezentatív műveit adják elő. Az est első részében kórusműveket, zeneszámokat és zenekari kísérettel hangszerelt kórusműveket adnak elő.

A zenekar számára nagy megtiszteltetést és elismerést jelentett, hogy Hány János Intermezzójának vezénylésére maga a Mester vállalkozott. A szerző a zenekarnak szóló személyes megbecsülését ezzel akarta kifejezésre juttatni, a Hány János jó előadásáért. Az est második felében Kodály: Székelyfonó c. dalműve került bemutatásra.

A kórusművek bemutatását három diósgyőri énekkarra bízta: az általános leányiskola 100 tagú énekkarára, amelyet Krompaszky Gabriella vezényelt, a diósgyőri vegyeskarra és a szakszervezeti férfikarra, amelyeknek Forrai István volt a karnagya.

Két hónapi igen szorgalmas próbázás után elérkezett november 28-a, a bemutató napja. A Kultúrház zsúfolásig megtelt. Kodály Zoltán ismét megjelent az előadáson, ami az estet zenei eseményé avatta. A leányiskola énekkara forró sikert aratott. A szakszervezeti énekkar a Karádi nóták c. kórusművet adta elő. A mesteri tolmácsolásért Kodály is gratulált Forrai karnagynak. Ritkán látott óriási sikerrel adta elő a három énekkarból egyesített 300 tagú összkar Kodály: Forr a világ c. művét, amelyet maga a szerző vezényelt. Ugyancsak Kodály vezényelte Háryból az Intermezzót. Az el-

ső rész befejező számaként Vancsó Dezső hangversenymester Kodály: Adagio-ját játszotta nagy sikerrel, Unger zongorakísérete mellett.

Szünet után a Zeneművészeti Főiskola növendékeiből alakult operagyűttes Kodály egyik jellegzetes dalművét, a Székelyfonót adta elő. A kisopera, amelynek felújításában Diósgyőr megelőzte Budapestet, a felszabadulás előtt a budapesti Operában nem nagy sikert aratott. A szerzőnek akkor szemére vetették, hogy a dalműben túlságosan sok népdalt dolgozott

16. kép. Nyitrai László a Diósgyőrvasgyári Művészeti Együttes elnöke
17. kép. Kováts György a Művészeti Együttes titkára

fel s főleg azt rótták fel hibájául, hogy a népdalbetétek összekötésénél — el-
lentétben a Hány Jánossal — sehol sem alkalmazott prózát. A felszabadulás
utáni kritika azonban éppen ezt tartotta a Székelyfonó művészi értékének.
„A színes, mozgalmas színpad, a ritkán hallott nagy zenekar, a hatalmas
kórusok, Abonyi Géza stílusos rendezése, Unger Ernő főiskolai tanár össze-
fogó, mértéktartó vezénylese felejthetlenné tették az estét.”³³

Az előadást másnap délután és este a miskolci Nemzeti Színházban
óriási közönségsiker mellett megismételték. Ez az est pirosbetűs napja
Miskolc kultúrtörténetének. Élmeny volt Kodály személyes jelenléte, a 300
tagú kórusnak, majd a kibővített zenekarnak Kodály általi vezénylese.
„Az igazi ünnepisége — írta az Észak-Magyarország — az estnek azonban
az, hogy még sohasem láttunk itt alkotóművészt, előadóművészeket, zene-
kart és közönséget olyan egygyé forrva lelkesedni a művészetért, mint ezen
az estén.”³⁴

Az est külön élménye volt Unger Ernő vezénylő szerepe a kibővített zenekar élén. Ujjaiból mint a villamosáram szállt szanaszét a szuggesztív erő, amely csodát művelt a zenekarban és a színpadon egyaránt és úgyszólván a közönséget is a műélvezet magasabb ütemére hangolta.

Unger Ernő felkérése igen szerencsés gondolat volt nemcsak a bemutató művészi értékű kivitelezése szempontjából, hanem a zenekar továbbképzése tekintetében is. A kiváló zenepedagógus jóformán valamennyi zenésznek sok-sok szakmai tanácsot adott, ami tudásukat tökéletesítette. Derűs kedélyével igen alkalmas légkört tudott teremteni a gátlás nélküli muzsikálásra és a zeneműben rejlő szépségek élvezésére. Ez igen sokban hozzájárult, hogy a zenészek átlagon felüli teljesítményt tudtak nyújtani.

A zenekar ekkor érte el harmadik virágzásának tetőfokát. Ezt elősegítette a sok jóképességű zenészen és a karmesteren kívül az a rengeteg próba és szereplés, amellyel ez év folyamán megbirkózott. Érdemes áttekintnünk a zenekar 1948. évi szerepléseinek összesítését és megállapíthatjuk, hogy a zenészek az év folyamán igen derekas munkát végeztek. Hetenként háromszor 3 órán át próbáltak. Részt vettek 29 hangversenyen, 5 operett előadáson (Csárdáskirálynő, Víg özvegy), 5 szabadtéri előadáson (Csodátükör), 29 hangversenyen, 5 operaelőadáson (Háry János), 24 hazafias, párt-, sport- és egyéb ünnepélyen, 4 iskolaavatáson, 7 kulturális estélyen, az MDP sárospataki országos gyűlésén, 7 üzemi összejevetelen, 4 üzemi kiránduláson, 26 táncestélyen, 13 üzemi zászlóavatáson és 19 térzenén.³⁵ Ezek az adatok maguktól beszélnek.

A későbbi időkben többször előfordult, hogy vendég karmesterek szerepeltek a zenekar élén, így Profánt István, a Miskolci Vasutas Zenekar, és Finta Elemér, a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége Miskolci Zenekarának karmestere. Az egyik próbán már meglepetés nélkül vették tudomásul, hogy 3 próba után Tóth Péter a budapesti MÁVAG karnagyának vezénylésével Piccini: Gianni Schichi és a Köpeny c. kisoperákat fogják a budapesti MÁVAG operaegyüttesének közreműködésével előadni. Ezután pedig három önálló hangversenyt fog Nagy József vezényelni. A zenekar ugyancsak bravúros teljesítményt nyújtott, hogy az előadást három próba után meg lehetett tartani.

VÁLSÁGOS IDŐK

A zenekar ellen 1949 tavaszán támadások indultak meg. A zenekari hozzájárulás lefaragására irányuló kísérletek egyre inkább állandósultak. Több vád érte a zenekart, a két legsúlyosabb az volt, hogy a szereplések színvonalja hanyatlik és a zenészek igen anyagiasak. A színvonal ellen felhozott támadások indokolatlanok voltak, mert a Miskolci Szimfonikus Zenekar megalkulása következtében a zenekar tagjainak kétharmada naponként 3 órán át (heti három próba Vasgyárban, kettő Miskolcon, meg a szereplések) igényes próbákon vett részt. A másik vád azért érte a zenekart, hogy — amíg a dalosok és színjátékosok önzetlenül végzik kulturális munkájukat — addig a zenészek munkájukért fizetést kaptak. Felvetették azt a kérdést: a zenészek miért nem végzik kulturális munkájukat társadalmi munkában?

18. kép. A vasgyári szabadtéri színpadon vezényel Forrai István karnagy

A zenészek arra hivatkoztak, hogy a párt bármikor hívta őket, készségesen, önzetlenül vállalkoztak a szereplésre. Az 1945—46-os években a zenekar a párt tagjaival együtt hétről hétre éhesen és ázva-fázva járta a falvakat, komoly segítséget nyújtott a szervezésben, ami a legnagyobb elismerést váltotta ki a pártvezetőség előtt; azért a munkáért sok zenész elismerő oklevelet kapott. Azóta is gyakran vettek részt falujárásban. Azt azonban nem lehetett megkívánni a zenészekről — így vélekedtek a zenészek —, hogy a végzett napi munkájuk után még egy fél műszakot nap mint nap anyagi díjazás nélkül, társadalmi munka címén végezzenek. A helyzet annál inkább érthetetlen volt, mert 1948 decemberében Miskolcon először vonózenekar, majd néhány hét múlva nagylétszámú szimfonikus zenekar alakult meg, amelybe a vasgyári zenekar kétharmadát beszervezték és ott magasabb díjazást kaptak, mint a Vasgyárban.

A szakszervezet rendelkezése következtében —, amely kimondta, hogy a dolgozók keresetéből semmilyen címen nem lehet levonást eszközölni —, 1949 júliusától a félévészázados zenekari hozzájárulást megszüntették, ami a zenealap megszűnését jelentette. A zenekar fenntartására egyelőre 17 000 Ft-ot fordítottak, ami csak a próbák és a havi három hangverseny kiadásainak fedezésére volt elég.

A zenekar életében egy kedves, felejthetetlen epizód következett. Négy

évi szakadatlan munka után a zenekar tagjainak sikerült elérniük, hogy 1949. augusztus első hetében a Balaton partjára mehettek üdülni. Egy hetet töltöttek Fonyódon a legjobb hangulatban, amely a fürdőtelep üdülőire is ráragadt. Az üdülők részére 3 alkalommal ingyenes hangversenyt adtak, amelyeknek sikere példátlan volt a zenekar életében. Minden alkalommal minden számot meg kellett ismételni. Az utolsó alkalommal a szokásos szünet után a résztvevők rövid köszöntő beszéd kíséretében ajándékokkal halmozták el a zenekar tagjait és virágcsokrot zúdíttak rájuk.

Hazatérése után újabb támadások érték a zenekart, keretét 11 000 Ft-ra csökkentették. Ettől az időtől kezdve a zenekar munkája a rögtönzött, tervszerűtlen és főleg jelentéktelen szereplések miatt szétforgácsolódott. Sok volt a huza-vona a zenekar szereplésével kapcsolatban. Az események megrendítették a zenekar tagjait, többen másfelé is kötelezettséget vállaltak, sőt kiléptek a zenekarból. A miskolci hangversenyek elmaradtak. A zenekar fejlődése megállt, újabb kilépések következtek be, a hangulat demoralizálódott, ami a zenekar művészi színvonalát jelentősen csökkentette.

Ilyen helyzetben 1951. áprilisának egyik próbáján megjelent a szakszervezet elnöke, aki közölte a zenekar tagjaival és a karmesterrel, hogy a karmestert a mai napon leváltják, iskolára küldik, hogy továbbképezze magát.

19. kép. A zene- és énekkar által kétízben elnyert serleg

A bejelentés mindenkit meglepett. Rögton pódiumra állították és bemutat-
ták az új karmestert Szalatsy István személyében, aki a Zeneművészeti Fő-
iskola karnagyképző főtanszakán végzős hallgató volt. Az új karmester nagy
igyekezettel fogott hozzá munkájához, amelyet igényesség, precizitás jel-
lemzett, de arra képtelen volt, hogy lelkes tanulnívágást, igyekezetet önt-
sön a zenészekbe.

A hangversenyek egy ideig még sikeresek voltak, azonban 1952 tava-
szán már olyan sok gátló körülmény jelentkezett, amely nemcsak a zene-
kar, de az egész Művész Együttes munkájának hanyatlását eredményez-
te. Pedig Szalatsy karnagy a magasabb zenei igényeket igyekezett kielégí-
teni, amikor az 1952. április 5-i hangversenyre Raina Manolova bolgár he-
gedűművésznőt hozta le a Vasgyárba, aki Glazunov: Hegedűversenyét ját-
szotta zenekari kísérettel. Műsor: Bizet: L' Arlesienne szvit. 2. Glazunov:
Hegedűverseny. 3. Kodály: Hány János szvit. 4. Weber: Oberon, nyitány.

Nehéz volt rendszerességet követelni akkor, amikor az együttes veze-
tésében olyan jelenségek mutatkoztak, amelyek az együttes jó munkáját
fékeztek. A vezetés alatt a Diósgyőrvasgyári Ének-, Zene- és Táncegyüttes
vezetőségét kell érteni, mert a zenekar a Diósgyőri Vasas „Jószerecsse”
Kultur- és Sport Egyesület szakosztályainak átcsoportosítása után az újon-
nan alakított, fent említett együttesnek lett a zeneszakosztálya. Az együttes
vezetősége bérleti hangversenysorozatot hirdetett, de már a harmadikat
nem tartották meg. A meghívók, plakátok az utolsó napon mentek ki, a
miskolci bérlőket Újdiósgyőrben akarták kielégíteni, ami visszatetszést kel-
tett. A próbákat egész télen fűtetlen, hideg teremben tartották meg, de fa-
gyos ujjakkal nem lehet játszani. A vezetés a rendezvények időpontját
nem egyeztetette s a zenekari rendezvények többször elmaradtak.

A zenekar munkája egyre vontatottabban haladt. Egy-egy hangverseny
megtartása komoly problémát okozott, mert a zenészek együtt tartása min-
dig nehezebbé vált. Ekkor ismét az a kívánság hangzott el, hogy a zenekar
társadalmi munkában tevékenykedjék. Amikor pedig a zenészek díjazáshoz
szükséges keretet megszüntették, akkor 1952 júliusában Szalatsy István le-
mondott karnagyi állásáról. Más karmestert nem kapott a zenekar, egy ide-
ig Vancsó Dezső karmesterhelyettes kísérte meg a zenekar együtt tartását,
de a felbomlást nem tudta megakadályozni. A próbákról egyre több zenész
hiányzott, szólások estek ki, a próbák értelmüket veszítették, míg végül
1952 nyarán a zenekar működése végleg megszűnt. Ezzel befejeződött a ze-
nekar történetének legvirágzóbb szakasza, amelynek során a felszabadulás-
tól 161 hangversenyt adott.

A ZENEKAR ÉLETRE KELTÉSE

A Diósgyőrvasgyári Ének-, Zene- és Táncegyüttes 1953 szeptemberé-
ben megtartott választmányi ülésén a tagok új tisztikart választottak meg.
Az új vezetés nagy akarattal fogott hozzá munkájához, és egyik legfőbb
feladatául a szimfonikus zenekar újbóli megszervezését tűzte ki. Nyitray
László elnök és Kovács György főtítkár a zenekar volt tagjait értekezletre

hívták össze, amelyen arra kérték a zenekar tagjait, hogy lássanak újból a munkához és kövessenek el mindent, hogy a zenekar mielőbb együtt legyen. A karmesteri teendők ellátására ismét dr. Bánhegyi Lászlót kérték fel. Az elnökségnek még sok akadályt kellett legyőznie, amikor végül a zenészek az 1953. október 30-i értekezleten kivétel nélkül kijelentették, hogy vállalják a munkát és megkezdik a próbákat.³⁶

Közel másfél évi szünetelés után a szimfonikus zenekar újból megalakult. A sikeresen lefolytatott tárgyalások eredményeképpen nem 24 főnyi, hanem a régi, nagylétszámú zenekar gyűlhetett ismét össze. Időközben azonban több kiváló erő a színházi vagy a városi zenekarnál vállalt állást, akiknek pótlásáról mielőbb gondoskodni kellett. Ez elég nehezen ment és több szólamnál csak sürgősmegoldást találtak. Ez volt az oka annak, hogy ebben az évben a zenekar önálló hangverseny megtartására nem vállalkozott.

Az új évtől kezdve ismét havonta adott hangversenyeket, amelyeken több alkalommal vendégművészeket szerepeltettek. A zenekar a Művészeti együttes, 1954. június 26-i bemutató előadásán már nem kisebb feladatra mint Csajkovszkij: 1812 c. műve és Járdányi: Borsodi rapszódia c., erre az alkalomra szerzett művének bemutatására vállalkozott. A műsor sikerét

20. kép. A zenekar által nyert Beethoven szobor

igazolta, hogy nemcsak a miskolci szabadtéri színpadon, hanem július 8-án Budapesten is bemutatásra került.

Augusztus végétől Offenbach: Orpheus az alvilágban c. nagyoperettjét tizszer adták elő a színjátszókkal. Több hangversenyt a zenekar közösen adott az énekkarral. Majd helyes kezdeményezésnek bizonyult a vendégszereplő énekesek és művészek bekapcsolása a hangversenyek műsorába. Így ifj. Szűcs Lóránd, Szentimrey Magda zongora-, Konti Izidorus kürtművész lépett fel a hangversenyeken. Ezek a versenyművek a zenekarral szemben is magas igényeket támasztottak. A zenekar játéka sokat javult és sokat

21. kép. dr. Bánhegyi László vezényel

adtak megint a művészi kivitelezésre. Ennek volt köszönhető az a siker is, amelyet az időközben Diósgyőrvasgyári Művészeti Együttes nevet felvevő egyesület 1955. június 25-én a Stadionban megtartott bemutató aratott. A bemutatót további előadások követték Miskolcon, Perecesen, Gyöngyösön és Mátrafüreden. Augusztusban Offenbach—Fejér: Egy marék boldogság c. operettjét adták elő nyolcszor.

Az 1955. december 12-én Budapesten megtartott I. Országos Kohászati fesztiválon szintén nagyszerűen szerepelt mind a zenekar, mind a Művészeti Együttes, amely a szereplő csoportok közt a legjobb eredményt nyújtotta. Műsor: 1. Bach: Hamlet, nyitány. 2. Kabalevszkij: III. zongoraverseny. Zenekari kísérettel előadta Szentimrey Magda. Bemutató előadás. 3. Puccini: Tosca, részletek. 4. Sibellius: Valse triste. 5. Delibes: Részletek a Coppelia balettből. A zongoraversenyt Forrai István vezényelte. A következő években mind gyakrabban szerepeltették a zenekari hangversenyeken a miskolci Nemzeti Színház opera- és operetténekeseit, sőt időnként a budapesti

Operaház magánénekeseit meghívták szereplésre. A Vasas Otthon hangversenyterme minden alkalommal zsúfolásig megtelt közönséggel, sőt a nagy érdeklődés miatt többet meg kellett ismételni. Igen komoly művészi értéket képviselt az 1956. márciusi Bartók—Kodály—Liszt-hangverseny. Műsor: 1. Bartók: Magyar képek. 2. Bartók: Három Csík megyei népdal. 3. Bartók: Allegro barbaro. Zongorán előadta Szentimrey Magda. 4. Kodály: Székely nóta. Szentimrey Magda. 5. Kodály: Részletek a Hány János szvitből. 7. Liszt: h-moll ballada. Szentimrey Magda. 8. Liszt: II. Magyar rapszódia. 9. Liszt: A munka himnusza. Vegyeskar, zenekari kísérettel.

Ezekkel a rendezvényekkel a zenekar újból meg tudta hódítani a közönséget és igen jó szolgálatot tett a magyar zene ügyének. A zenekar is új utakra lépett, amikor a világhírű magyar mesterek műveit kezdte megtanulni, bemutatni. Hosszú idő kellett a zenészeknek is, amíg eddig a fókig eljutottak és megbarátkoztak ezekkel a remekművekkel. Ugyanekkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a vasgyári közönség is komoly zenei tudásról, fejlettségről tett bizonyosságot, amikor ezeket a hangversenyeket tömegesen látogatta. Ebből az eredményből pedig sokat kell a zenekar javára írni.

A Művészeti Együttes 1956-os nyáreleji bemutatója annyira magas művészeti színvonalat képviselt, hogy Csehszlovákiába vendégszereplésre hívták meg az együttest. Augusztus 25-től 30-ig tartózkodtak Szlovákiában és ez alatt az idő alatt négy helyen: Kassán, Iglón, Szepsiben és Rozsnyón kitűnő szereplésükkel meghódították a közönséget, amely minden szereplésükre többezres létszámmal jelent meg. A 180 szereplő úgy érezte, hogy az együttes méltóképpen képviselte Diósgyőr zenei és táncművészetét.

Ezt a virágzó fejlődést az októberi ellenforradalom egy időre megakasztotta. Hónapok teltek el, amíg a zenekar hangszerei újból megszólaltak. A zenekar válságos időket élt át, és főképpen a zenészek zenekaruk iránti ragaszkodása akadályozta meg azt, hogy a zenekar újból nem oszlott fel. A zenekar kivált a Művészeti Együttesből és mint független szakosztály került a kulturális osztály irányítása alá.

A zenekar 1957. március 4-én került ismét hangversenydobogóra. Ettől kezdve töretlenül folytatta munkáját. A havi hangversenyeket folyamatosan megtartják, azonban a közönség érdeklődését már nem sikerült a régi méretekben felkelteni. A zenekar a régi név: Diósgyőr-Vasgyári Zenekar helyett a Diósgyőrvasgyári Szimfonikus Zenekar nevet vette fel, mert időközben kialakult egy ettől különálló fúvós zenekar is. A rádió műsorában, valamint a Budapesten megtartott zenei rejtvény-hangversenyek mintájára is több zenei rejtvény-hangversenyt rendeztek.

Részt vettek a II. Kohász Zenei Fesztiválon. A zsüri megállapítása szerint: „A zenekar teljesítménye kielégített, azt mutatja, hogy jól kézben tartott, jó képességű együttes. Képes nagyzenekari művek megszólaltatására és sokszor hivatásos együttesek színvonalán mozog. Egészben véve a kohász-együttesek közt a legjobb szimfonikus zenekar.”³⁷

A következő években hasonlóképpen folyt a zenekar működése. Elsősorban a havi hangversenyeket tartották meg, ezenkívül pedig a Művészeti Együttes igényeit elégítették ki. Részt vettek a párt és a szakszervezet által szervezett valamennyi ünnepi rendezvényen.

22. kép. A Diósgyőrvasgyári Művészeti Együttes zenekara

A zenekar fennállásának 65. évfordulóját 1958. március 28-án ünnepelték meg. A 65 év eseményeinek méltatását Kováts György, a Művelődési Otthon igazgatója tartotta meg. Solti András az Üzemi Bizottság elnöke a zenekari tagoknak kitüntetésekkel, jutalmakat és okleveleket nyújtott át. A zenei produkciót Dvorak V. (Újvilág) szimfóniájának előadása fémjelezte.

Igen sok résztvevője volt a november 26-i hangversenynek, amelynek első részét a 25 éve elhunyt kiváló karnagy, Senger Gusztáv emlékének szentelték; megemlékeztek munkásságáról és szerzeményeit játszották.

Közkívánatra meg kellett ismételni az 1960. március 4-én megrendezett „Olasz est”-et, amelyet Kalmár Péter, a miskolci Nemzeti Színház karmestere vezényelt. Közreműködtek: Kováts Irén és Kenderessy Zoltán operaeñekesek. Ugyancsak az említettek részvételével tartották meg 1960. október 27-én az Erkel Ferenc születésének 150. évfordulója alkalmával megrendezett hangversenyt is.

Szorgos munka jellemezte a múltó éveket, miközben 1962. november 5-én a zenekar fennállásának 70. évfordulója alkalmával újból ünnepi hangversenyt tartottak. A műsor érdekessége az volt, hogy a 70 év fejlődését legjobban jellemző műveket szólañtatta meg a zenekar.

Még egy esztendő telt el hasonló szintű tevékenység közepette, amikor 1963. decemberében a Szakszervezetek Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tanácsa úgy határozott, hogy a Miskolcon működő három zenekart a diósgyórvasgyári, a percesi és a miskolci MÁV Szimfonikus Zenekart megszünteti. Egyidejűleg a három zenekar legjobb zenészeiből egy 54 tagú zenekart szervez, amely a Szakszervezeti Szimfonikus Zenekar nevet veszi fel és a 70 éve működő Diósgyórvasgyári Zenekar jogutódként fog működni az újdíósgyóri Vasas Otthonban. Karmesterek lettek: dr. Bánhegyi László és Kalmár Péter, a miskolci Nemzeti Színház karmestere. A zenekar átszervezése 1964. januárjában ment végbe s februárban megkezdték a próbákat. A márciusi hangverseny után szabadságolták a zenekart, mert megkezdődött a Vasas Otthon épületének külső-belső tatarozása. Szeptemberben írásbeli megkeresést kaptak a zenekar tagjai, hogy díjazás nélkül hajlandók-e működni. A válaszok nemlegesek voltak, s így a zenekar működése megszűnt.

ÖSSZEFOGLALÁS

Diósgyórvasgyár felszabadulása után három héttel az 1943. őszén szét-esett zenekar újjászervezése megtörtént. A zenekar vezetői már ekkor tudták és kijelentették, hogy Magyarország demokratikus berendezkedésének nemcsak politikai, társadalmi, ipari és mezőgazdasági, hanem kulturális téren is végbe kell mennie. Ennek a feladatnak a részbeni megvalósítására vállalkozott a Diósgyórvasgyári Zenekar is. A munkások áldozatkészsége megteremtette a zenekar fenntartásának anyagi feltételeit s a zenekar újjászervezésétől kezdve a dolgozóké lett. A zenekar vezetői kemény harcot vívtak a meg nem értőkkel és a hozzá nem értőkkel, hogy a Vasgyár zenei élete ne csak helyben tipegő legyen, hanem a zenekar tudásának állandó fo-

kozásával a munkáskultúra olyan alapja legyen, amely országos viszonylatban is számottevő és a diósgyőri dolgozók jó híréhez méltó legyen.

A zenekar a munkásosztály művelődésének zenei vonalon történő ki szélesítése terén hatalmas munkát végzett. A hét év alatt, a zenekar első feloszlásáig megtartott 161 hangverseny nagyobb teljesítmény, mint a megelőző 50 esztendő során elért eredmény. Komoly zeneműveket megszólaltató hangversenyeket adtak Diósgyőrvasgyárban, Diósgyőrött, Miskolcon, Szerencsen, Sátoraljaujhelyen, Egerben, Budapesten és a Magyar Rádióban. A zenekar a közkezdveltségnek örvendő hangversenyeivel olyan hatalmas, zenét szerető közönséget nevelt, hogy minden hangversenye addig soha nem látott nagy létszámú hallgatóság, zsúfolt házak előtt zajlott le.

Az 1945—46-os években, amikor az ország még kifosztva és romokban hevert, a zenekar az MKP tagjaival együtt járta hétről hétre éhesen, ázva-fázva a falvakat, és komoly segítséget nyújtott a szervezésben. Ez a tevékenység a legnagyobb elismerést váltotta ki a pártvezetőség előtt.

A zenekar majd minden héten közreműködött a gyári dolgozók politikai, társadalmi és üzemi megmozdulásain (gyűlések, zászlóavatások, kulturális előadások, operett és opera előadások, táncestélyek, kirándulások, felvonulások, külföldi vendégek fogadtatása stb.)

A hangszeres zene terjesztése céljából ingyenes hegedű és zongora tanfolyamot szerveztek és tartottak fenn 1946 májusától 1949 év őszéig, a vasgyári zeneiskola felállításáig. Kezdő tanulókból 1948 szeptemberében 26 tagú úttörőzenekart szerveztek és betanítottak, amely 1949-ben Budapesten a Világifjúsági Találkozón nagy sikerrel szerepelt.

A szimfonikus zenekar színvonala állandóan emelkedett, amit nagy mértékben elősegített a rendszeres heti három próba, valamint a havi három vagy több hangverseny. Hangversenyein egyre komolyabb műsort adott és egyre jobban felkeltette a közönség érdeklődését. Így 1947-ben újabb virágzását érte el, amikor tavasszal megtartotta félévszázados jubileumi ünnepélyét, majd azután olyan vonzó műsorú hangversenyeket tudott megrendezni, amelyeken 4000 hallgató vett részt, végül egész estét betöltő Beethoven hangversenyt adott. A zenekar kulturális misszióját egyrészt azzal teljesítette, hogy hangversenyein folyamatosan ezek zenei fejlődését szolgálta, másrészt a Lakatos László által megkezdett műsorismertetés révén a szerzőkről, az egyes darabokról is tájékoztatást kapott a hallgatóság. 1949 decemberétől dr. Zádor Tibor vette át Lakatostól a műsorismertetést és ő maradt meg ebben a szerepben a zenekar megszűnéséig. Zádor nagy gondot fordított a közönség zenei tudásának, műveltségének fejlesztésére.

A zenekarnak a tömegek zenei nevelése terén végzett, igen eredményes népművelő tevékenységére hamarosan felfigyelt a sajtó is és ezt a munkát elismeréssel értékelte.

A dolgozók áldozatkészsége folytán 48 tagú, hatalmas létszámú és igen jó képességű zenekart fejlesztettek ki, amely nemcsak létszámára, de teljesítményre nézve is a zenei szaktekintélyeknek és a nagy közönségnek az elismerését és szeretetét vívta ki. A diósgyőriek büszkéek voltak zenekarukra.

A zenekar nagyszerű eredménnyel vizsgázott akkor is, amikor Kodály Zoltán Hány János és Székelyfónó c. műveinek kíséretét látta el és mind a szerző, mind Unger Ernő, főiskolai karnagyképző tanár, az akkori bemutatkozó előadások karnagya a legteljesebb elismerésüket fejezték ki a zenekar teljesítményével kapcsolatban.

A zenekar hatásának kell tulajdonítanunk azt az eredményt is, hogy Diósgyőrvasgyárban és a kapcsolt részeken különféle: fúvós, majd szimfonikus zenekarok alakultak meg, amelyeknek igen jó kapcsolatuk volt a vasgyári zenekarral. A helyi társadalom ezeket a zenekarokat a vasgyári zenekar leányegyesületeinek tekintette, mert sok vasgyári zenész kíségetett azokban. Így jött létre 1911-ben a Percesi Bányász Zenekar, 1933-ban a Diósgyőri Önkéntes Tűzoltó Zenekar, mely 1947-ig működött, 1948-ban a Diósgyőri Lenin Kohászati Művek Fúvós Zenekara, 1949-ben a Diósgyőri Lenin Kohászati Művek Ifjúsági Fúvós Zenekara, 1953-ban a Diósgyőri Gépgyárak Szinvavölgyi Népművelési Körének Fúvós Zenekara, 1954-ben a Diósgyőri Bányász Zenekar.

A vasgyári zenekarnak a zeneművészet iránti érdeklődés felkeltésében kifejtett szerepét, közvetlen hatását, a helyi zenekarok megalakulására és működésére kifejtett hatásán túlmenően, talán legjobban a vasgyári zeneiskola növendék létszámán keresztül mérhetjük le. Tény, hogy a zenét megszerető szülők — amikor erre a szocialista iskolarendszer lehetőséget nyújtott —, százával írták gyermekeiket a zeneiskolába, hogy ott szervezett irányítás mellett sajátítsák el a zenei tudást. A zeneiskola kifejlesztése az 1946-ban a vasgyári zenekar által megindított zenetanfolyamból történt meg, amelynek irányítását 1949 őszén a szakszervezet vette át és 1951-ig annak irányítása mellett működött. A tanárok részben szakképzett zenepedagógusok, részben a vasgyári zenekar zenészei voltak. A zeneiskolának Diósgyőrvasgyárba történő telepítését az tette indokolttá; hogy a zenetanulás iránt megmutatkozó tömeges jelentkezés, ami a zenetanfolyamnál és a szakszervezeti zeneiskolánál már megmutatkozott, valamint Diósgyőrnek nagy munkástelep jellege szükségszerűen megkövetelték, hogy Miskolcon a második zeneiskolát is meg kellett szervezni. A zeneiskolának éveken át 600 növendéke volt, ami később 500-ra csökkent. Az ország 40 zeneiskolája közül a munkásszármazású növendékek létszáma tekintetében a diósgyőrinek a legkedvezőbb a helyzete, 65%. Ez is kitűnő bizonyíték amellest, hogy a vasgyári munkások miként viszonylanak a zenei műveltség elsajátításához.

Ilyen eredmények után, 1952-ben feloszlott a zenekar. Megszűnése Diósgyőrvasgyár kulturális életének jelentős hanyatlását jelentette, mert a zenekar sokféle igényt elégített ki. Ebbe a dolgozók nem nyugodtak bele, és megfelelő szervezők munkájának nyomán 1953 őszén újból megalakult a zenekar mint a Diósgyőrvasgyári Ének-, Zene- és Táncegyüttes részlege, tehát a régi önállósága megszűnt.

Több mint 10 évig áldozatosan szolgálta a zenekar a magyar zeneművészet ügyét és újból eredményesen vette ki részét a munkásosztály zenei műveltségének fejlesztéséből. 1957-ben visszaszerezte függetlenségét, majd

a Kohászati Dolgozók Szakszervezetének országos zenei fesztiváljain ismét bebizonyította, hogy az ország legjobb kohász szimfonikus zenekara. Sajnálatos és érthetetlen, hogy az ilyen ragyogó múlttal rendelkező 70 éves zenekar 1964 tavasza óta nem működik.³⁸

JEGYZETEK

1. Lakatos László: A Diósgyőrvasgyári Zenekar 50 éves története c. cikke a diósgyőri Szén és Acél 1947. márciusi számában.
2. A diósgyőrvasgyári iskolák Értesítője az 1891—92-es tanévről. 12. lap.
3. Molnár Imre dr.: A magyar muzsika könyve. Budapest, 1936. év. 96. lap.
4. Diósgyőr-Vasgyári Hírlap 1920. május 17. számában.
5. 1900-ban kiadott zenekari szabályzat.
6. Népszava 1904. december 13-i számában.
7. Az 1917—18-as tanévi iskolai Értesítőben.
8. Dénes István, a miskolci zeneiskola igazgatóhelyettesének közlése.
9. A beadvány másolata a szerző adattárában.
10. Dr. Bánhegyi László közlése.
11. A műsor a szerző birtokában.
12. A műsor a szerző birtokában.
13. Valószínűleg a Felvidéki Népszava 1945. július 18-i számában, mert a kivágott újságcikkről hiányzik a lap címe.
14. Felvidéki Népszava 1945. augusztus 12-i számában.
15. Miskolci Hírlap 1945. augusztus 11-i számában.
16. Felvidéki Népszava 1945. szeptember 12.
17. Felvidéki Népszava 1945. szept. 13. után. Kivágott újságcikk.
18. A Diósgyőri Polgári Dal és Olvasókör 1946. január 7-én kelt, a zenekar gondnokához intézett leveléből.
19. Váradi Irén levele a zenekari iratgyűjtőben.
20. Szén és Acél 1946. márciusi szám.
21. Szén és Acél 1946. júniusi szám.
22. Szén és Acél 1946. júniusi szám.
23. Váradi Irén levele a zenekari iratgyűjtőben.
24. Az 1947. március 8-i hangverseny műsora.
25. Az ünnepi meghívó a szerző birtokában.
26. Szén és Acél 1947. áprilisi száma.
27. Iványi József zenegondnok 1947. ápr. beszédéből. Iratgyűjtőben.
28. Miskolci Hírlap 1947. június 22. száma.
29. Szén és Acél 1947. augusztus 1. száma.
30. Szén és Acél VIII. évfolyam 37. száma.
31. Miskolci Hírlap 1947. június 22. száma.
32. Szabad Magyarország 1948. március 28. száma.
33. Észak-Magyarország 1948. november 30. száma.
34. Észak-Magyarország 1948. december 1. száma.
35. A Diósgyőrvasgyári Zenekar 1949. január 14-i jelentése. Zenekari irattár. A szerző birtokában.
36. Az 1953. október 30-i zenekari értekezlet jegyzőkönyve.
37. Horváth Kiss László, a bíráló bizottság zenei bírálójának közlése.
38. Bővebben lásd: Dr. Zádor Tibor: A Diósgyőrvasgyári Zenekar története. Kézirat.

A DIÓSGYÓRVASGYÁRI ZENEKAR SZEREPLÉSEI ÉS MŰSORAI

A Dokumentációban közlésem a vasgyári zenekar szerepléseinek időpontját és a játszott művek szerzőjét (amennyiben a forrás feltünteteti), valamint címét. Sok esetben német vagy olasz nyelven jelölték meg a játszott művek nevét, mert a magyar elnevezésük még nem honosodott meg. Természetesen a Dokumentáció nem tartalmazza a zenekar összes szereplésének idejét és a játszott műveket, hanem csak azokat, amelyeket összegyűjteni sikerült.

Legértékesebb az a rész, amely 1896-tól 1914-ig tünteti fel a játszott műveket. Az adatok többségét a vasgyári állami elemi iskolák év végi értesítőjéből, kisebb részét egykorú színlapokról, ritka kivétellel újságokból sikerült összegyűjtenem.

Az 1920-tól 1940-ig terjedő időszak anyaga igen hiányos, mert a zenekar igen kevés hangversenyt adott, de azok műsorát feltüntető forrást nem sikerült találnom. Vasgyárnak helyi sajtója nem volt, a miskolci újságok pedig nem közöltek ezekről híreket. Nagy ritkán egy-egy nőegyleti táncmulatságról emlékeztek meg, de ezt sem szívesen tették, mert a vasgyári műkedvelő előadások a miskolci színház anyagi érdekeit sértették.

1940-től, de különösen 1945-től jóformán mindegyik hangverseny vagy szereplés zenei anyagát sikerült megtalálnom, azonban néhány szereplés ezek közül is hiányzik.

1892

Június 12-én zeneszó mellett vonult ki az elemi iskola a Ládi erdőben rendezett mulatságra, ahol tánczenét játszott a zenekar.

1896

Május 9-én hazánk ezeréves fennállásának emlékére rendezett iskolai ünnepélyen szerepelt a zenekar.

December 24-i karácsonyi ünnepélyen: 1. Királyinduló. 2. Sommer-nachtsraum. 3. Pásztorjáték 3 felvonásban. A felvonás közben: Cavalleria rusticana, Agnus Dei és Hymnus. Előadta a gyári zenekar. 8. Rákóczi induló.

1897.

December 24-i karácsonyi ünnepélyen: 1. Magyar vígjátéknyitány. 4. Az esti homályban. 7. Lakodalmi induló. 10. Magyar királyi induló.

1898

November 13-i népszerű előadáson: 1. Hymnus. 4. Alkalmi zenedarab. 6. Királyinduló.

November 20-án: 1. Verdi: Traviáta. 4. Verdi: Aria Miserere. Népszerű előadás.

December 4-én: 1. Népdalegyveleg. 4. Eilenberg: Malom az erdőben. 6. Kaposvári induló. Népszerű előadás.

December 18-án: 1. Kaposvári induló. 3. Stefánia gavotte. 5. Erkel: Hunyadi László, nyitány. 7. Induló. Népszerű előadás.

December 24-én: a karácsonyi ünnepélyen: 1. Huber: Magyar királyi induló. 3. Verdi: Agnus Dei. 4. Mascagni: Intermezzo a Parasztsüvegéből. 5. Alkonyatkor. 6. Sommernachtstraum.

1899.

Január 8-i népszerű előadáson: 1. Doppler: A két huszár. 3. Práger: Stammbblätter. Potpourri. 5. Echt Wienerisch. 7. Induló.

Január 22-i népszerű előadáson: 1. Kéler: Rákóczi, nyitány. 3. Strauss: Boldog, aki felelni tud. 5. Meyerbeer: Halászeleány. Lebor: Császári induló.

Február 5-i népszerű előadáson: Kéler: Romantikus nyitány. 3. Gleisner: A távolból. 5. Gillet: Loin du ball. 8. Spanischer Marsch.

Február 19-i népszerű előadáson: 1. Carmen induló. 4. Balatoni nóták. 6. Schumann: Ábránd. 8. Induló.

Március 5-i népszerű előadáson: 1. Koronázási induló. 3. Mozart: Fantázia. 5. Népdalegyveleg. 7. Induló.

Március 26-i népszerű előadáson: 1. Thomas: Rajmond nyitány. 3. Bizet: Carmen op. 7. Brillanter Galoppe Eilenbergtől. 10. Rákóczi induló.

November 19-i népszerű előadáson: 1. Hoffmann: Ötszázezer ördög. 5. Eilenberg: Visszaemlékezés a bálra. 7. Strobl: Harmatcseppek. 10. Král: Orient express, gyorspolka.

November 26-i népszerű előadáson: Mozart: Varázsfuvola. 5. Verdi: Miserere ária a Trubadurból. 5. Eilenberg: Malom az erdőben. 6. Grünfeld: Kis szerenád, előadta a gyári vonós zenekar csoportja. Harmóniumon kísérte Szebenyi József tanító. 8. Král: Madárdal, gyorspolka.

December 3-i népszerű előadáson: 1. Strauss: Cigánybáró. 3. Aletter: Bánatos kis özvegy. 6. Resch: Utazási képek. 8. Komzák: Barátaria induló.

December 10-i népszerű előadáson: 1. Kéler: Magyar vígjáték nyitány. 3. Walther: Ábránd. 5. Strauss: Geschichten aus den Wiener Wald. 7. Aletter: Bánatos kis özvegy. 9. Zorn: Csak párosan. 10. Vollstädtl: Csók. 13. Brahms: Magyar tánc. 15. Wagner: Fegyverbeszólítás, induló.

December 24-i karácsonyi ünnepélyen: 1. Faust. 3. Abendgedenken. A színdarab I. felvonása után Agnus Dei, a II. után Carmen. „A karácsonyfa” c. szavalat alatt a gyári zenekar vonós csoportja „Jelenet a gyermekek öröméből” c. darabot játszotta. 8. Kaposvári induló.

1900.

Január 7-i népszerű előadáson: Suppé: Pique Dame, nyitány. 3. Czibulka: Stefánia Gavotte. 5. Strauss: Művészelet, keringő. 7. Dreyschock: Esti gondolatok, ábránd. 9. Faulwetter: Éljen a haza.

Január 28-i népszerű előadáson: 3. Strobl: Gyöngyvirágkeringő. 5. Wambach: Teutschl-induló. 7. Die türkische Schaarwache. 9. Lányi: Régi nóta. 11. Carmen induló.

Február 4-i népszerű előadáson: 1. Maillart: Glöckchen des Eremiten. 3. Delibes: Mazurka és keringő a Coppélia balettből. 5. Ziehrer: Egy tartalékos álma, zenei kép. 7. Metzner: Villamoson, gyorspolka. 9. Léhrer: Magyar népdalinduló.

Február 18-i népszerű előadáson: 1. Kéler: Rákóczi nyitány. 3. Hoffmann: Ötszázezer ördög, polonaise. 5. Sidney: Nagy egyveleg a Gésák c. operettből. 7. Strauss: Kivándorlók, keringő. 9. Wagner: Szerencse fel, induló.

Március 4-i népszerű előadáson: 1. Doppler: A két huszár. 3. Zom: Sír is, nevet is, lengyelke. 5. Egyveleg a „Kis szökevény” c. operettből. 7. Waldteufel: Les Patineurs, keringő. 9. Lebor: Magyar népdalinduló.

Március 11-i népszerű előadáson: 1. Kéler: Magyar Hangverseny-nyitány. 3. Álomképek, keringő. 5. Serenade: Fuvolára és vadászkürtre. 7. Czibulka: Stefánia Gavotte. 9. Meisner: Grisette, lengyelke. 11. Faulwetter: Eljen a haza, induló.

Március 18-i népszerű előadáson: 1. Kéler: Rákóczi nyitány. 3. Magyar népdalegyveleg. 7. Egyveleg a „Kis szökevény” c. operettből. 10. Régi nóta, csárdás. 12. Rákóczi induló.

Április 1-i népszerű előadáson: Kéler: Romantique, nyitány. 3. Keringő a „Kis szökevény” c. operettből. 5. Sidney: Gésák. 7. Eilenberg: Szellő szárnyán, gyorspolka. 10. Magyar népdalinduló.

Április 8-i népszerű előadáson: 1. Offenbach: Orpheus, nyitány. 4. Gleisner: Grisette, mazurka. 6. Havassi: Panoráma, egyveleg. 8. Eilenberg: Szellő szárnyán, gyorspolka. 11. Rákóczi induló.

November 18-i népszerű előadáson: 1. Kéler: Rákóczi nyitány. 4. Mezei: Katica keringő. 6. Szózat és két népdal. Cimbalmon előadta: Beczássy Andor V. oszt. tanuló Veil Gyula hegedűkíséréte mellett. 8. Ábránd a Carmen c. dalműből. 10. Les deus Trawettes, polka. 12. Búr felkelők indulója.

December 2-án: Suppé: Vig cimborák, nyitány. 4. Gounod: Faustból egyveleg. 6. Strauss: A nők dicsőítése, mazúr. 8. Brahms: Magyar táncok. 10. Rákóczi induló Berlioz átdolgozásában.

December 9-én: 1. W. Balfe: Nyitány. 3. Amit én oly mélyen a szívemben hordok. 6. Szózat. 8. Egyveleg Offenbach-operettből. 10. El Turia, spanyol keringő. 12. Vásárhelyi induló Lehártól.

December 23-án: Szózat. 3. Wagner: Bevezetés a Lohengrin c. dalműből. 5. Traviáta. 7. Ábránd a Tannhäuser c. dalműből. 10. Rákóczi induló.

1901.

Január 6-án: 1. Strauss: Cigánybáró, nyitány. 3. Eilenberg: Farsang gyermekei, zenekép. 5. Csongorádi bíró lánya. 7. Hoffmann: Ötszázezer ördög, polonaise. 9. Elmélkedés. Mily szép vagy Te! 11. Eljen a haza, induló.

Január 20-án: 1. Bevezetés és keringő a Coppélia c. balettből. 3. Faverger: Bolero, spanyol tánc. 5. Turista csárdás. 7. Meyerbeer: Szép halász-

leány, dal szárnykültre. 9. Metzger: Utazás a vasúton, zenekép. 11. Schneider: Hildegard induló.

Február 3-án: Mézeshetek, nyitány. Bécsi typus, Polka Francaise. 5. Eilenberg: Malom az erdőben. 7. Álomképek, keringő. 9. Czibulka: Stefánia Gavotte. 11. Rózsa: Mum-Bum, induló.

Február 24-én: 1. Nyitány a Cigánynő c. dalmúból. 3. Viora a tenger-szem tündére, balett. 5. Meztger: Gyorssal Miskolctól Budapestig. 7. Sartori: Cigányok pusztáján. 9. Titschmann: A bölcsőben, tréfás polka. 11. Lehár: Magyar népdalinduló.

Március 3-án: 1. Kéler: Magyar vígjátéknyitány. 3. Eilenberg: Arab serenád. 5. Král: Madárdal, gyorspolka. 7. Wanda: A török imája és kara. 9. Magyar népdalegyveleg. 11. Búr felkelők indulója.

Március 10-én: Strauss: Cigánybáró, nyitány. 3. Szózat. 5. Hegedűverseny a „Trovatore” c. dalmúból. Zenekari kíséret mellett előadta Havasi József karmester. 7. Lombusogás. 9. Kachler: Dalok az oroszok műsorából. 11. Magyar népdalinduló.

Március 24-én: Kéler: Magyar vígjátéknyitány. 3. Postásfiú, keringő. 5. Egyveleg a Bánk bán c. dalmúból. 7. Lawton: Füttypolka a New York szépeiből . . . 9. Gaál: Visszaemlékezés Erzsébet királyné halálára. 11. Johnes Sidney: San-Toy induló.

Április 21-én: Adam: Ha én király volnék, nyitány. 3. Lányi: Bikavér, csárdás. 5. Lawton: Egyveleg a New York szépeiből. 7. Farbach: Magyar körtánc. 9. La Carina, orosz mazurka. 11. Rákóczi induló.

December 24-én: Strauss: Cigánybáró, nyitány. 3. Lakodalmi induló. Az I. felvonás után: A hegyi király csarnokában. 5. Serenáda: fuvolára és vadászkültre. 7. Carmen. 10. Induló.

1902.

November 23-án: 1. Maritana nyitány. 3. Magyar ábránd. 5. Magyar népdalegyveleg. 7. Miskolctól Budapestig a gyorsal. 9. Pillanatnyi felvételek. 11. A Kis Kohn. Kouplette.

November 30-án: 1. Doppler: Ilka nyitány. 3. Viktória keringő. 5. Magyar változatok . . . 7. Az önműködő teremben. 9. Souvenir de Vilma, mazurka. 11. Éljen a haza, induló.

December 7-én: 1. Magyar hangversenynyitány. 3. Harmatgyöngyök, keringő. 5. Csárdás, balett. 8. Lovardában, tréfás zene. 10. Magyar népdalinduló.

December 21-én: 1. Orpheus az alvilágban. 3. Kékszemű, polka. 5. Zenebőség szaruja, egyveleg. 9. Malom az erdőben. 9. Dalok az oroszok műsorából. 11. Carmen, induló.

1903.

Január 4-én: Maillart: A remete csengettyűje. 3. Egyveleg. 7. Tréfás takarodó. 10. A vándorok bevonulása.

Február 1-én: 1. Stradella, nyitány. 3. Égi szikra, keringő. 5. Egyveleg a Postás fiú-ból. 7. Régi magyar dalok. 9. Török órjárat. 11. San-Toy induló.

Február 8-án: Magyar vígjátéknyitány. 3. Észak csillaga, keringő. 5. Introdukció a Carmen operából. 7. Brahms: Magyar tánc II. sz. 9. Gésák, egyveleg. 11. Baratária, induló.

Március 1-én: Pique Dame, nyitány. 3. Bíbor és bársony, keringő. 5. Pillanatnyi felvételek. 7. Körtánc. 9. Praeludió és keringő. 11. Magyar népdalinduló.

Március 8-án: Banditenstreich, nyitány. 4. Magyar változatok. 6. Fővárosi falun, tréfás egyveleg. 8. Gavotte. Szent János bogár. 10. Induló.

Március 15-én: 1. Hunyadi László, nyitány. 3. Tavasz elmúlt, csárda-jelenet. 7. Magyar dalok. 13. Kossuth Lajos azt üzente.

Április 19-én: 1. Banditák, nyitány. 3. Kék azúr, polka francaise. 5. Magyar változatok. 7. Fővárosi falun, tréfás egyveleg. 9. Szentjános bogár, gavotte. 11. Magyar népdalinduló.

Május 10-én: 1. Magyar vígjátéknyitány Kéletről. 3. Matis: Abiturienten. 4. Huber: Szabadságdal. 8. Tsin-bum, gyorspolka. 11. Rákóczi induló.

December 6-án: 1. Magyar vígjátéknyitány. 4. A dalos madár. 6. Részletek Hoffmann meséiből. 8. Dal a Luna asszony c. operettből. 11. Baratária induló.

December 13-án: 1. Rákóczi nyitány. 4. Kurucnóták. 6. Lányi: Tavasz elmúlt. 8. Ábránd a Bánk bán című dalműből. 9. Káldi: Rákóczi kesergő. 10. Rákóczi induló.

1904.

Január 3-án: 1. Kéler: Rákóczi nyitány. 3. Kurucz nóták. 5. Tavasz elmúlt. 7. Ábránd a Bánk bán című dalműből. 10. Rákóczi induló.

Január 10-én: 1. Zampa: Nyitány. 3. Liliomszál, kuruc dal. 5. Scene e duetto, Traviata. 7. Részletek a Bob hercegből. 9. Cake Walk, amerikai induló.

Január 24-én: 1. Doppler: Ilka, nyitány. 3. A dalos madár, keringő. 5. Magyar egyveleg. 7. Az erdei forrásnál. 7. Részletek a Lohengrinből. 11. Magyar induló.

Február 7-én: 1. Rákóczi nyitány. 3. Kurucdalok. 5. Bob herceg. 7. Magyar változatok. 9. Egyveleg. 11. San-Tcy induló.

Február 21-én: 1. Ilka, nyitány Dopplertől. 3. Potter: Interessant. Fr. polka. 5. Részletek Casanovából. 7. Magyar dalok, egyveleg. Holló dal a Bob hercegből. 11. Magyar induló.

Február 28-án: 1. Templomszentelés, nyitány. 3. Csárda balett. 5. The Geisha, japán egyveleg. 7. Az erdőn. Idylle. 10. Magyar induló.

Március 6-án: 1. Banditák harca. 3. Fekete szem, mazurka. 5. Magyar csárdajelenet. 7. Szent János bogár, gavotte. 9. Részletek a Lohengrin c. dalműből. 11. Cake Walk induló.

Március 27-én: 1. Magyar vígjátéknyitány. 3. Magyar ábránd. 5. Tavasz elmúlt. 7. Magyar kir. induló. 9. Szózat. 11. Kossuth-nóta.

Április 10-én: 1. Nyitány Zampából. 3. Weihnachtsrosen, keringő. 5. Huszárcsárdás. 7. Musikalisches Füllhor. 10. Dr. Falk Zs.: Víg cimborá.

December 4-én: 1. Magyar vígjátéknyitány. 4. Süsse Mädeln. 6. Dalmabazár. 8. Magyar dalok. 11. Virágéső induló.

December 11-én: Ünnepi nyitány. 3. Víg cimborák, keringő. 5. Magyar népdalegyveleg. 7. Czubulka: Stefánia gavotte. 9. Japán népdalinduló.

1905.

Január 22-én: 1. Ünnepi nyitány, Kamzáktól. 3. Kreuz Fidél: Keringő. 5. Goldfaden: Sulamith. 7. Báلكirálynő álma. 9. Huszka: Románc a Bob herceg című művéből.

Február 5-én: 1. Kéler: Magyar hangversenynyitány. 3. Káldi: Liliomszál, kuruc dal. 5. Egedi: Magyar dalok. 8. Részletek a Drótostót c. operettből. 10. Magyar népdalinduló.

Március 12-én: 1. Linka Camilló: Magyar hadsereginduló. 4. Bach: Magyar népdalegyveleg. 7. Kuruc dalok vonós karra. 10. Magyar dalok. 10. Magyar dal- és táncegyveleg.

Március 19-én: 1. Strauss: Cigánybáró, nyitány. 5. Bachó: Nagy magyar ábránd. 7. Vollstädt: Néger lakodalom. 9. Rákóczi emléke, induló.

Március 26-án: Viadorok bevonulási indulója. 3. Magyar változatok. 5. Részletek a Bob herceg operettből. 7. Szerenád, fuvola és vadászkürt szóoló. 12. Magyar népdalinduló.

Április 30-án: 1. Ha én király lennék. 3. Te és én, gavotte. 5. Részletek a János vitézből. 8. Náni! Mért kacsintasz. 11. Entre act a Hunyadi Lászlóból. 14. Rákóczi induló.

December 3-án: 1. Tolvaj szarka, nyitány. 3. Himnusz. 5. Magyar dalegyveleg. 7. Csók, gavotte. 10. Babatündér. 12. Rákóczi induló.

December 10-én: 1. Magyar vígjátéknyitány. 3. Varázserdő, keringő. 5. Zenebőség szaruja. 7. Házasság öröme. 10. Légy enyém, gavotte. 12. Magyar népdalinduló.

1906.

Január 7-én: 1. Nyitány. 3. Víg fiúk, keringő. 5. János vitéz. 7. A lovardában. 9. Magyar népdal, induló.

Január 21-én: 1. Strauss: Cigánybáró, nyitány. Eilenberg: Malom az erdőben. 6. Magyar dalegyveleg. 10. Faverges: Bolero, spanyol tánc. 12. Viadorok bevonulási győz. indulója.

Február 4-én: 1. Doppler: Ilka, nyitány. 3. Waldteufel: Roses de Noel, keringő. 5. Eilenberg: A hízelgő cica. 7. Bach: Magyar dalok, egyveleg. 9. Barataria induló.

Február 11-én: Tomes: Raymond, nyitány. 3. Fucik: Álom ideáljaim, keringő. 5. Miheils: Múcsárdás. 7. Egyveleg a Casanova operettből. 9. Induló.

Február 18-án: Kéler: Vígjátéknyitány. 3. Greisinger: Álomképek, keringő. 5. Carill: Postásfiú, operettegyveleg. 8. Meyerbeer: Szép halászeány. 10. Fel cimborák! induló.

Március 4-én: 1. Orpheus az alvilágban. 3. Liliomszál, kuruc dal. 5. Leila belépője a Gül Baba operettből. 7. Hoffmann meséi, egyveleg. 9. Magyar népdalinduló.

Március 14-én: 1. Nagy hangversenynyitány. 3. Részletek a Hunyadi operából, írta Erkel. 5. Lányi: Tavasz elmúlt. 7. Bartl: Nagy magyar ábránd. 9. Magyar műcsárdás. 11. Rákóczi induló.

Április 8-án: 1. Lincke: Ünnepi nyitány. 3. Bevonulási induló a Tannhäuser operából. 5. Cserebogár, nagy ábránd. 8. Leila belépője a Gül Baba operettből. 10. A gyöngyök, polka. 12. Rákóczi induló.

December 30-án: 1. Rákóczi-nyitány. 3. Kurucz dalok. 6. Cserebogár. 10. Álom volt a mi szerelmünk. 12. Rákóczi-induló.

1907.

Január 6-án: 1. Ünnepi nyitány. 3. Magyar dalok. 5. Induló.

Január 20-án: 1. A portici néma. 3. La tzigáne dansante, ábránd. 5. La Susanna, spanyol keringő. 7. Rózsafüzér, magyar dal- és táncegyveleg. 9. Intermezzó a Vig özvegyből. 11. Magyar népdalinduló.

Január 27-én: A Jószerencse Önképzőkör estélyén: 1. Klíma Mihály: Jószerencse induló. 4. Zajcz: Az ördög mátkája. 6. Mulassunk hát, egyveleg. 10. Farsangi képek.

Február 3-án: 1. Boszorkányok közt, nyitány. 3. Vig özvegy, keringő. 5. Önműködő zenélő teremben. 7. Magyar dalok. 9. Gorot: Te és én.

Február 17-én: 1. Magyar vígjátéknyitány. 3. Vig özvegy, keringő. 7. Farsang utáni gondolatok. 9. Jószerencse induló.

Március 3-án: 1. Induló a Vig özvegyből. 3. Magyar dalok. 7. Wien bei Nacht. 9. Ezüst lakodalom, induló.

Március 10-én: 1. Volksoper „Edelweiss”, nyitány. 3. Magyar dalegyveleg. 5. Fenyők közt, dal szárnykültre. 7. Kurucz dalok. 8. Viadorok bevonulása.

Április 7-én: 1. Romantique, nyitány. 3. La Susanna, spanyol keringő. 4. Szárnykürt szóló kürt nélkül. 5. Kurucz ábránd. 6. Vilja dal a Vig özvegyből. 8. Tavaszbredés, mazurka. 10. János vitéz, egyveleg.

Április 21-én: 1. Portici néma. 3. Tavasz virágok, keringő. 5. Vigadj magyar! 7. Női bájok. 8. Szóló négyes a Vig özvegyből. 10. Rákóczi emléke, induló.

Július 28-án: A Jószerencse Önképzőköri estélyen: 1. Offenbach: Orpheus az alvilágban. 3. Erkel: Entre act a Hunyadi László operából. 6. Robaude: Alla Stella Confidente, románc. Répási: Vigadj magyar! egyveleg. 10. Lehár: Vilja dal a Vig özvegyből.

November 16-án: A Jószerencse műkedvelő előadásán: Szigligeti: Szökött katona. A dalokat kísérte a Vasgyári Zenekar. A dalokat betanította Becht József karnagy.

December 25-én: a karácsonyi ünnepélyen: 1. Haydn: A kis Jézus születése. 3. Pilger kar a Tannhäuser c. operából. 6. Karácsony estéjén. 9. Te Deum laudamus. 12. Rákóczi induló.

December 22-én: a Jószerencse műkedvelő előadásán: Molnár Gyula: Papa lánya, énekes bohózat. Zenéjét írta Klíma Mihály.

1908.

Január 12-én: 1. Zampa nyitány. 3. Varázskeringő. 5. Sevillai borbély. 7. Vilja dala a Víg özvegyből.

Január 19-én: 1. Rákóczi nyitány. 3. Téli vihar, keringő. 5. Magyar változatok az Ilka operából. 7. Magyar csárdásegyeveg. 9. Cake Walke. 11. Induló.

Február 9-én: Ilka nyitány. 3. Huszárkeringő. 5. Kuruc nóták. 7. Az erdőben. 9. Niki induló.

Március 8-án: 1. Cár és ács, operanyitány. 3. Cserebogár, magyar ábránd. 5. Huszárkeringő. 7. Hiawatha, néger tánc. 9. Éljen a haza, induló.

Március 15-én: 1. Hunyadi László, nyitány. 4. Nagy magyar ábránd. 6. Kuruc nóták. 10. Vigadj magyar!

Április 26-án: 1. Kinizsi induló. 3. Ibolyás lányok, keringő. 5. Víg cimborák, nyitány. 7. Csárdás balett. 9. Örömök, tréfás zene. 10. Magyar népdalinduló.

Május 3-án: 1. Signál induló a Háromnejű férjből. 4. Rózsakeringő. 6. Nagy ábránd a Rómeó és Júliából. 8. Poste restante. 12. Rákóczi induló.

November 29-én: 1. Nyitány. 3. Magyar dalok. 6. Traviata dalműből. 9. Éljen a magyar király, induló.

December 6-án: 1. Tell Vilmos, nyitány. 3. Ninette, keringő. 5. Éljen a király, induló. 7. Magyar dalok. 9. Keringő. 11. Népdalegyveg.

December 20-án: 1. Sarajevó induló. 3. Zaar und Zimmermann, nyitány. 5. Rózsabokor, magyar egyveg. 7. Lányi: Mese. 9. Sír is, nevet is, polka mazur.

December 24-én: a karácsonyi ünnepélyen: 1. Pásztorjáték a havasok alján. 3. Csilingelő szán. 5. Karácsonyest a Fekete-erdőben. 8. Boldog ünnepek.

1909.

Január 10-én: A tiroli favágók. 3. Ilka operából magyar változatok. 5. Részletek Luna asszony c. operettből. 7. Magyar ábránd. 9. Előre indulj!

Január 17-én: 1. Sarajevó-induló. 3. Betyárcsíny. 5. Szórakozzunk, magyar egyveg. 7. Mindig mélyebben, polka. 9. Részletek a Tévedt nő c. dalműből. 11. Herczegovinai induló.

Január 24-én: 1. Niki-induló a Varázskeringőből. 3. Alessandro, Stradelle nyitány. 5. Magyar nóták. 7. Espana keringő. 9. Serenada Veneziane, szárnykürt szóló. 11. Carmen induló.

Február 7-én: 1. Jules Mum induló. 3. Tell Vilmos. 5. Lányi: Mese. 7. Tannhäuser induló. 9. Magyar népdalinduló.

Március 7-én: 1. Pique Dame, nyitány. 3. Thalia. Polka Francaise. 5. Magyar népdalegyveg. 7. Falusi lakodalom. 9. És ha hallgat... szárnykürt szóló. 11. Folies Bergére, induló.

Március 14-én: Hunyadi László, nyitány. 4. Kuruc dalok. 6. Nagy magyar ábránd. 8. Lányi: Mese. 10. Márciusi gondolatok. 13. Magyar népdalinduló.

Március 21-én: 1. Havasi gyopár. 3. Magyar népdalok. 5. Malom az er-

dőben. 7. Ibolyás lányok, keringő. 8. Luna asszony c. operettből. 10. Sara-jevó, induló.

Március 28-án: 1. Kinizsi-induló. 3. Boszorkányvár. 5. Magyar népdal-egyveleg. 7. Havasi rózsza szárnykültre. 9. Mikor a nagymama mesél, jel-lemdarab. 11. Magyar népdalinduló.

November 28-án: 1. Rákóczi nyitány. 5. Néger dal- és táncegyveleg. 7. Florentiner: Grande marcia Italiana.

December 5-én: 1. Portici néma, nyitány. 3. Keringő az Elvált asszony-ból. 5. Magyar egyveleg. 7. Albia Ambrose, induló.

December 12-én: 1. Fete au Village. 3. Huszár keringő. 3. Vigadj ma-gyar, egyveleg. 7. Erősen előre, induló.

December 19-én: 1. Orpheus az alvilágban, nyitány. 3. La senerata, ke-ringő. 5. Népdalegyveleg. 7. Mindig vígan, induló.

December 24-i karácsonyi ünnepélyen: 1. Stradella, nyitány. 3. Kará-csonyi játék. 7. Boldog ünnepeket, induló.

1910.

Január 23-án: 1. Fekete gyöngyök. 3. Keringő. 5. Magyar csárdás, egy-veleg. 7. Mikor én téged úgy szeretlek. 9. Salve imperator.

Február 13-án: 1. Giovanni d'Arco, nyitány. 3. Szerelmi keringő. 5. Ma-gyar népdalok. 7. A század vége, négyes.

Március 6-án: 1. Nyitány, Cigánynő. 3. Luxemburg grófja, keringő. 5. Salome, intermezzo. 7. Havasi: Kuruc nóták. 10. Lehár: induló.

Március 13-án: 1. Kéler: Rákóczi nyitány. 4. Magyar tánc. 7. Magyar dal- és táncegyveleg. 10. Eljen a haza, induló.

Március 22-én: 1. Falusi ünnep. 3. P. Lincke: Eszménykép, keringő. 5. Bachó: Magyar egyveleg. 7. A lagunákon, dal szárnykültre. 9. Ujjé, a liget-ben . . . 11. Mara: A mi kertünkben.

Szeptember 11-én: Weber: Oberon, nyitány. Waldteufel: Siesta, kerin-gő. Fenyvessy: Mozgó fényképek és Magyar népdalok. Komzak: Búr órség (Diósgyőr és Vasgyári Hírlap 1910. szept. 10. szám).

November 27-én: 1. Kéler: Magyar vígjátéknyitány. 3. Lehár: keringő. 5. Tittel: Szerenád. 7. Bloch: Magyar rapszódia. 9. Induló a Cigányszerelem c. operettből.

December 4-én: 1. A sziklamalom, nyitány. 3. Cigányszerelem, keringő. 5. Cseh panoráma, egyveleg. 7. A század vége, humoros négyes. 9. El Ameri-kába, induló.

December 11-én: 1. Kéler: Csokonay, nyitány. 3. Farbach: Párisi opera balett. 5. Offenbach: Hoffmann meséi. 7. Kövér: Petőfi, ábránd. 9. Linche: Cake Walk. 11. Avasi tetőn, induló.

December 23-i karácsonyi ünnepélyen: 1. Falusi ünnep, nyitány. 4. Ka-rácsonyi gondolatok. 6. Lányi: Amikor nagymama mesél, ábránd. 10. Bol-dog ünnepeket, induló.

1911.

Január 8-án: 1. Tell Vilmos, nyitány. 3. Víg huszárok, keringő. 5. Fráter nóták. 9. Kinizsi induló.

Január 22-én: 1. Hebridák, nyitány. 3. Katica, keringő. 5. Az igaz gyöngyök. 7. A Cigányszerelem c. operettből keringő. Előadta a Labdavszy Béla vezetése alatt működő vonós zenekar. 9. Induló, előadta a gyári zenekar.

Február 5-én: 1. Offenbach: Orpheus az alvilágban, nyitány. Vollstädt: A víg cimborák, keringő. 5. Fenyvessy: Magyar nóták. 6. Műkedvelő fotográfus. 7. Komzák: Búr órség. 9. Bersaglieri induló, Wagnertől.

Március 19-én: 1. Magyar vígjátéknyitány. 3. Káka tövén, ábránd. 5. Kuruc dalok. 7. Fráter nóták. 10. Magyar népdalegyveleg. 12. Rákóczi induló.

Április 23-án: 1. A fehér asszony című dalműből a nyitány. 3. Hercegisasszony c. operettből keringő. 5. Ernani c. dalműből részlet. 7. Cigányszerelem c. operettből. Előadta a Kétfilléres Asztaltársaság műkedvelő zenekara. 8. Kuruc ábránd, gyári zenekar. 10. Magyar népdalinduló.

Május 7-én: 1. Doppler: Ilka c. operából nyitány. 3. Fucik: Keringő. 5. Schubert: A tengeren, dal. 7. Káka tövén, egyveleg.

Május 14-én: az újonnan berendezett diósgyőri Tapolca-fürdőn a Jószerencse hangversenyén: 1. J. Fucik: Csak előre, induló. 3. Suppé: Betyárcsíny. 5. J. Fucik: Dunai regék. 7. Kraul: Vigadj magyar. 9. Eilenberg: Malom az erdőben.

Május 21-én: 1. Cigánynő, nyitány. 3. Waldteufel: Spanyol keringő. 5. Fenyvessy: Kuruc nóták. 7. Arab szerenád Eilenbergtől.

Július 1-én: Parasztbecsület, opera 1 felvonásban. Zenéjét szerezte Pietro Mascagni. Karnagy: Szent-Gály Gyula. A dalokat betanította Szebenyi József. Rendezők: Lauday János és Jankovits Béla. Súcó: Tamás Endre. A Tisztviselők Dal és Műkedvelők Egylete rendezésében a munkáséteremben.

November 26-án: a Jószerencse Önképzőköri estélyen: 1. Kéler: Ünnepi nyitány. 5. Hellmesberger: Lásd a világot, keringő. 8. Langer: A király jubileumi álma, dal szárnykürtre. 12. Liszt: Vihar induló.

December 3-án: 1. Verdi: Giovanni d'Arco, nyitány. 3. Senger G.: Az én Budapestem, keringő. 5. Kerker G.: Egyveleg a New York szépe c. operettből. 7. Liszt: Vihar induló. 10. Langer: Kaiser jubileum.

December 17-én: 1. Strauss: Bőregér, nyitány. 3. Granada: El-Turia, keringő. 5. Langer: A király jubileumi álma. 7. Schrammel: Tavaszi üdvözlét. 9. Wagner R.: Entre akt. Lohengrin operából. 11. Gergely: Éljen a király, induló.

December 23-án: a karácsonyi ünnepélyen: 1. Maillart, nyitány, 4. Eilenberg: Karácsonyi egyveleg. 7. Grieg: Hajnal ébredése. 10. Fucik: Attila induló.

1912.

Január 7-én: Cár és ács, nyitány. 3. A szél menyegzője, keringő. 5. Verdi G.: Ária az Ernani operából. 7. Ötszázezer ördög Hoffmantól. 9. Stajano-vits J.: Balett-csárdás. 11. Farbach: Magyar koronázási induló.

Január 21-én: Weber: Bűvös vadász, nyitány. 3. Debreczeni S.: Mindig vagy soha, keringő. 5. Brahms: Magyar táncok. 7. A nilusi bűvész, egyveleg. 9. Senger G.: Polka 2 pikolóra.

Január 28-án: Komzak: Edelweis, nyitány. 3. Lehár: Bécsi élet. 5. Wagner: Pilgerchor a Tannhäuser operából. 7. Pilsmann: Ehesstands Freunden. 9. Markgraf E.: Baratária induló.

Február 4-én: Strauss J.: Cigánybáró, nyitány. 3. Filó D.: Te szép május, keringő. 5. Lehár F.: Drótostót, egyveleg. 7. Favagt: Bolero, spanyol tánc. 9. Wagner: Finálé a Lohengrin operából. 11. Senger G.: Vasgyári emlék.

Március 3-án: 1. Thomas Raymund: Nyitány. 3. Fahrbach: Párisi operából, keringő. 5. Brahms: III. Magyar tánc. 7. Bizet: Carmen operából. 9. Hellmesberger: Lepkedal.

Március 10-én: 1. Suppé: Pique Dame. 3. Faulwetter: Katica keringő. 5. Nászinduló, Sommernachtstraumból. 7. Verdi: Egyveleg a Trubadúr operából. 9. Tauffer B.: Magyar induló.

Március 17-én: 1. Suppé: Költő és paraszt, nyitány. 3. Waldteufel: Siesta-keringő. 5. Egyveleg az Ártatlan Zsuzsi operettből. 7. Dorfner: Kék szemek, polka. 9. Novacsek: Claire gavotte. 11. Linka: Tripoliszi induló.

Április 28-án: a Jószerencse dalestélyen: 1. Gisser Alfréd: Noble Passionen. 2. Liszt: A magyarok Istene. Zenekari kísérettel előadja a Jószerencse Dalkör. A bariton szólót Ivanits László énekli. 4. Waldteufel: Sarkcsillag, keringő. 8. Karl I.: Grand egyveleg. 11. Tripoliszi induló.

Szeptember 29-én: a Jószerencse fennállásának 20. évfordulója emlékére rendezett dalestélyen: 1. Kéler: Templomavatás, nyitány. 3. Vollstedt: Víg cimborák, keringő. 6. Offenbach: Menüett és Barcarolle a Hoffman meséi c. operából. 8. Schof: Szerelmi síp. Polka. Piccoló szóló. 10. Senger Gusztáv: Vasgyári induló. 12. A nagy dalárda. Humoros szerenád. Zenekari kísérettel előadja a szóló részt Ivanits László, a kíséretet a Jószerencse Dalkör 16 tagja. 13. Conradi: Nagy egyveleg. Az egyveleg magyarázata: 1. Előjáték. 2. Indulás a gyorsvonaton. 3. Ausztria. 4. Bécs. 5. Elutazás a postával. 6. Stájerország. 7. Tirol. 8. Svájc. 9. Olaszország. 10—11. Franciaország. 12—13. Spanyolország. 14. Elutazás a tengeren. 15—16. Angolország. 17. Oroszország. 18. Lengyelország. 19. Krakkó. 20. Magyarország.

December 8-án: 1. Max: Garnison induló. 3. Víg cimborák, keringő. 5. Conradi: Utazás Európa körül, egyveleg. 7. Titl: Serenade, fuvola és vadász-kürtszóló. 9. Linka: Berliini levegő. 11. Vörös: Fata morgana. Galopp.

December 22-én a karácsonyi ünnepélyen: 1. Kéler: Templomavatás, nyitány. 5. Senger Gusztáv: Karácsonyi mese. 14. Schneider J.: Álmodozás.

December 29-én: 1. Lehár F.: Signal induló. 3. Kéler: Csokonay nyitány. 5. Strauss: Delirien keringő. 7. Resch: Utazási képek. 9. Eilenberg: Erdőn-mezőn át. Galopp.

1913.

Január 5-én: 1. Müller Gy.: Jász-Kun induló. 3. Suppé: Rablócsíny, nyitány. 5. Van de Voorde: Tréfás takarodó. 7. La Susanne, spanyol keringő. 9. Senger G.: Béla bácsi induló.

Január 19-én: Lunapark-induló Jakabi V.-tól. 3. Offenbach: Orpheus nyitány. 5. Reder C.: Mia Belle, keringő. 7. Hann J.: Wagner Richard emlékezés. 9. Senger G.: Magyar népzene, egyveleg. 11. Várnay L.: Indiai szerenád.

Február 9-én: 1. Fucik: Florentini induló. 3. Schubert: Rosamunda, nyitány. 5. Strauss: Delirien keringő. 7. Filiporszky: Pacsirta dal. 9. Strauss: Gond nélkül, galopp.

Február 23-án: 1. Nikolics: Előjáték Toldi Miklósból. 3. Malom az erdőben. 6. Lehár: Éva operettrészletek. 7. Nevető szerelem.

Március 2-án: 1. Nikolics: Előjáték Toldi Miklósból. 3. Senger G.: A kedélynek, keringő. 5. Offenbach: Menuett és Barcarola. 7. Senger G.: Magyar népzene, egyveleg. 9. Senger G.: Tűzoltó ind.

Március 9-én: Fucik: Tripolis induló. 3. Gisser: Noble Passionen, nyitány. 5. Sattelmayer: Andalusienne, spanyol keringő. 7. Nikolics: Toldi. 9. Fragovente: Álmodozás, ábránd.

Március 30-án: 1. Lotti: Háború békében, induló. 3. Strauss: Delirien keringő. 5. Eysler: Egyveleg az Asszonyfaló c. operettből. 7. Nikolai: A windsori vig nők, nyitány. 9. Faulwetter: Éljen a haza, induló.

Május 4-én: 1. Kálmán: Vive le roi, induló. 4. Suppé: Boisy boszorkány. 6. Cigányprímás, keringő. Senger G.: Mindenkinek valamit, keringő. 11. Hübl: Claire gavotte.

Május 8-án: a Vakok estélyén: 1. Wéber: Bűvös vadász. 4. Susi: Keringő. 7. Senger: Mindenkinek valamit, egyveleg. 10. Kálmán: Cigányprímás, induló.

Augusztus 17-én: Jótékonycélú előadás Debrecenben az Egyetértés Önképző Dal- és Zeneegylet rendezésében: 2. Senger: Ünnepi nyitány. 7. Kálmán: Keringő a Cigányprímás c. operettből. 12. Senger: Debreceni induló.

Október 5-én: a miskolci Mindszenti rk. templomban rendezett hangversenyen: 6. Szent Gály Gyula: C-moll mise: a) Kyrie, b) Glória, c) Benedictus. Előadta a zenekar orgonakísérettel, melyen Pazár István játszott. Vezényelt: Szent Gály Gyula. A vasgyári zenekarban közreműködtek: Bencze Rezső, Gobbi Jenő, Hoznek János, Marxner Ernő, Rákos Arnold, Senger Gusztáv, Williger Árpád.

December 7-én: 1. Magyar induló. 4. Kéler: Vigjátéknyitány. 6. Ziehrer: A svihákok. 8. Weinberger: A szemtelen, keringő. 10. Rákóczi induló.

December 14-én: 1. Novacsek: Castolde induló. 3. Strauss: Expens noten. 5. Erkel: Ünnepi nyitány. 6. Cselló solo, írta és előadta Senger Gusztáv, zongorán kísérte Szebenyi József. 7. Asszonyfaló, egyveleg. 9. Volt egyszer, szárnykürt szóló.

December 21-én: a karácsonyi ünnepélyen: 1. Templomavatás, nyitány. 5. Valse brillante d'Amasone. 12. Karácsonyi mesék. 18. Magyar induló.

1914.

Január 4-én: 1. Jász—Kun induló. 3. Böregér nyitány. 5. Párisi operából, keringő. 7. Beszéljen a mamával. 8. Mucsai posta, humoros opera, szövege Lauday J-től, Zenéje Senger Gusztávtól. 9. Záró induló.

Február 2-án: Sebor: Magyar induló. Rose: Francia nyitány. 5. Senger G.: A kedély, keringő. 7. Hubert: Nílusi bűvös egyveleg. 9. Gleisner: Fata morgana, galoppe.

Március 8-án: 1. Heil Europa, induló. 3. Miramare, nyitány. 5. Bársony és selyem, keringő. 7. Cselló szóló. Előadta Sequens Jaroslav. 9. Senger G.: Mindenkinek valamit, egyveleg.

Március 15-én: 1. Fucik: Defelir induló. 3. Thomas: Raymund nyitány. 5. La Czarine, hangverseny mazurka. 7. Kuruc ábránd. 9. Kálmán I.: Tangó.

Március 22-én: 1. Sebor: Magyar induló. 3. Kéler: Csokonay nyitány. 5. Strauss: Művészélet, keringő. 7. Madarász operettből. 9. Vive le roi, induló.

Április 5-én: 1. Fucik: A víg kovács, induló. 3. Suppe: Rablócsíny, nyitány. 5. Lehár: Éva keringő. 7. La Czarine. 10. Kral: Operettegylevelg. 12. Katona Sári induló.

1916.

Június 24-én: Miskolcon a Városi Zeneiskolának a Színházban megtartott évvizáró hangversenyén: 6. Haydn: Teremtés oratóriumából. 1. sz. Bevezető zene (A chos). 2. sz. Recitativ és Kar (Rafael.) 3. sz. Ária és Kar (Uriel). 5. sz. Solo és Kar (Gabriel). 10—11. sz. recitativ (Uriel) és Kar. Az oratórium előadásában részt vettek a zeneiskola növendékein és tanárain kívül műkedvelők, a Miskolci Dalegylet és a Diósgyőrvasgyári Zenekar tagjai. Vezényelt Szent Gály Gyula.

1919.

Március 30-án: a Jószerencse Dal- és Önképzőkör rendezésében színre került a Nebántsvirág c. operett. Írták: Meilhac és Milaud. Zenéjét szerezte: Hervé. A dalokat betanította K. Csoma Imre karnagy.

November 15-én: a Jószerencse rendezésében a Cabaret-Estélyen szerepelt a zenekar.

1920.

Május 8-án: a Jószerencse Önképzőköri estélyén: Senger G.: Béke induló. 2. A vasgyári zenekar ünneplése. Az alkalmi beszédet tartja: Puky László, a vasgyári zenekar gondnoka. 4. Titl.: Heinrich der Löwe. 6. Hellmesberber: Ibolyás leány. 11. Offenbach: Hoffman meséi.

Augusztus 28-án: a Jószerencse rendezésében: A fene leányok. Énekes bohózat. Írta Lukácsi Sándor, zenéjét szerezte: Kerner Jenő. A dalokat betanította Csoma Imre karmester.

Július 31-én: a Jószerencse fennállásának 25. évfordulóján a műsort Senger Gusztáv ez alkalomra írt: Jubileumi indulója zárta be.

1921.

Február 5-én: a Jószerencse rendezésében: Maillart: A remete csengettyűje. Opera 3 felvonásban. Vezényelt: Senger Gusztáv.

Február 19-én: a Jószerencse rendezésében: Huszka Jenő: Gül Baba c. operettjét Csoma Imre vezényelte.

Április 6-án, 7-én, 12-én és 13-án A remete csengettyűjét megismételték a Miskolci Nemzeti Színházban.

Május 1-én: a vasgyári zenekar tagjai a miskolciak hangversenyén segítettek.

Május 4-én: A remete csengettyűjét megismételték a miskolci Nemzeti Színházban.

A vasgyári zenekar tagjaival bővített színházi zenekar 1921. november 1-től száznál több opera-előadást kísért. Előadott operák: Hunyadi László, Tosca, Carmen, Rigoletto, Mignon, Lakme, Pillangókisasszony, Bajazzók, az 1921/22 színi évadban.

1922.

Február 18-án: a vasgyári Kaszinóban megtartott műsoros esten: 1. Senger Gusztáv: Nyitány, előadta a zenekar. 3. Wagner: Bolygó hollandiból a „palló dal”. Előadta Hermann Lajosné, a női kar és a vasgyári zenekar. Vezényelte Senger. Björnson—Grieg: Honrakelés. Előadta a vasgyári zenekar, énekkar.

Május 11-én: a miskolci Városi Zeneiskola hangversenyén Miskolcon: a Miskolci Daláregylet, az intézet, a m.-kir. 13. honvéd gyalogezred és a diósgyőrvasgyári egyesített zenekarok közreműködésével: 1. Mozart W. A.: Jupiter szimfónia. (C-dúr); a) Allegro vivace, b) Andante cantabile, c) Menuettó, d) Molto Allegro. 2. Bellini: Énekkettős a Norma c. operából. Zenekari kísérettel előadták: Szombathyné Fehér Katalin és Hornyák Olga. 3. Liszt: Első versenymű (Esz-dúr). Zenekari kísérettel előadta: Miskolczy Simon Jánosné (Thurzó Nagy Lászlóné). 4. a) Szent Gály Gyula: Szerenád. Vegyeskar. b) Hollóssy Kornél: Nagy találkozás. Női kar, zenekari kísérettel.

Az 1., 2., 3. számot Koller Ferenc, a 4-et Hollóssy Kornél vezényelte. A zenekar 56 tagból, az énekkar 80 tagból állott. (A Városi Zeneiskola Emlékkönyve 7. lap.)

1923.

Január 14-én: a Jószerencse rendezésében színre került az Obsitos. Operett 3 felvonásban. Írta Bakonyi Károly, zenéjét szerezte Kálmán Imre. Vezényelt: K. Csoma Imre karmester.

Május 21-én: Jókai Mór születésének 100 éves évfordulója alkalmából rendezett Jókai-Est-en: 1. Senger G.: Piros, fehér, zöld. Nyitány. 8. Senger G.: Boldogság felé.

1926.

Június 5-én: 1. Erkel F.: Nyitány a Báthori Mária c. operából. 2. Donizetti: Cavatina a Belisar c. operából. Előadták a zenetanulók. 4. Lange G.: Grossmütterchen, Concert-Landler. Előadták Bauer László, Szücs Loránd, Riskó László, Kiszely Gyula, Balázs J., Lakatos László, Szigeti J., Krafcsik Lajos, Schöppl Alfréd. 5. Francis Popy: Suite Orientale I. Les Bajadares. (Divertissement). II. Aubord du Gange (Reverie). III. Les Almees (Dame). IV. Patronille. Előadta a zenekar. 6. Rode P.: VI. hegedűverseny I. tétele. Előadta Bauer László, zongorán kísérte Senger. 7. Rossini: Nagy egyveleg a Tell Vilmos operából. Előadta a gyári zenekar. 8. Senger: Háborús emlék. Nyitány fúvószenekarra. Előadták a zenetanulók. Az összes számokat Senger. H. Gusztáv karnagy vezényelte.

November 20-án: a rk. Nőegylet rendezésében: Három a kislány. Operett 3. felvonásban. Írták: Willner és Reichert. Zenéjét szerző: Schubert F. Fordította: Harsányi Zsolt. Karnagy: Senger H. Gusztáv. Rendező Vazsura Ferenc. Súcó: Kandler Mária.

A növendék zenekar műsora: 1. Hecke F.: Jubelfest. Nyitány. 2. Cooper K.: Scherzando: Hegedűszóló. Előadta László Zoltán. 3. Senger G.: Melódia, klarinétszóló. Előadta: Simon József. 4. Herold: Duett a Zampa c. operából két szárnykürtre. Előadták: Kálna J. és Ficsor László. 5. Hauser M.: Mazurka. Hegedűszóló. Előadta: Hallgató József. 6. Senger G.: Duett két fuvolára. Előadták: Matherny Géza és Vanzsura Béla. 7. Schubert: Ständchen. Mélyszárnykürtre. Előadta: Ráosztoszy Dezső. 8. Beriot: Scene de Ballett. Hegedűszóló: Bánhegyi (Riskó) László. 9. Lifter F. J.: Die feindlichen Zwillingsbrüder, két puzonra. Előadták: Farkas K. és Tistyán József. 10. Senger G.: Allegro moderato. Klarinétszóló. Előadta Fogel Zoltán. 11. Abt F.: a) A tengeren. b) Zöld erdőben. Három vadászkürtre és egy puzonra. Tiszofcsik József, Kunst A., Mezei Pál, Bayer Kornél. 12. Bohn C.: Mazurka. Hegedűszóló. Előadta Bodnár István. 13. Kretschner: Ünnepi induló. Előadta a vasgyári zenekar. Az összes zongorakíséretet Senger Gusztáv látta el.

1931.

November 6-án: a diósgyőri Tapolca-fürdő nagytermében. 2. Popper D.: Magyar rapszódia. Gordonkaszóló. Előadja Bodnár István, zongorán kíséri Balthazár Dezső. 5. Hubay J.: Hullámozó Balaton. Hegedűszóló: Kaveczky Ferenc, zongorán kíséri Balthazár Dezső. 6. Bihari J.: Bercsényi nótája. Vonnégys: Kaveczky F., Juza Ferenc, Matherny Géza, Bodnár István, a vasgyári zenekar tagjai. (Matherny birtoka.)

December 5-én: irodalmi esten: 1. Kéler Béla magyar vígjátéknyitány, gyári zenekar. 3. W. A. Mozart: Divertimento. Schwarzbacher József (hegedű), Matherny Géza (brácsa), Bodnár István (gordonka). 5. a) Tartini: D-dúr koncertjéből és b) D. van Goens Scherzo. Gordonkaszóló. Előadta Bodnár István, zongorán kísérte Balthazár Dezső. (Műsor Matherny birtokában.)

1933.

Decemberében: a Vasas Dalárda hangversenyén a Kultúrházban: Beethoven I. szimfóniája és Lányi: Munkás-himnusz (ének-zenekar) (Munkások Dal- és Zenekönyve 103. lap. 1933. december hó.)

1940.

Május 11-én: a Diósgyőrvasgyári Vasas Dalárda hangversenyén a Kultúrházban: 1. Suppé: Költő és paraszt. Nyitány. 7. Brahms: Magyar táncok. 8. Wagner: Zarándokok kara (zenekari kísérettel.)

1942.

Március 21-én: a zenekar a Tiszti Dalegylet közreműködésével a Kultúrházban hangversenyt rendezett az alábbi műsorral: I. Mozart-művek (halálának 150. évfordulója alkalmából). 1. Nyitány a Varázsfuvola c. operából. 2. D-moll vonósnégyes. Előadták: Csarba Gyula, ifj. Juza Ferenc, Szurovszki János és Krasznai Lajos. 3. Kis éji zene, vonós zenekarra. Nyitány a Figaró házassága c. operettből.

II. Magyar művek: 5. Hubay Jenő: XII. Csárdajelenet. Hegedűszóló zenekari kísérettel. Előadja: Vancsó Dezső. 7. Erkel F.: Ünnepi nyitány. A zenekart Forrai István, az énekkart Szilágyi Levente vezényelte.

Május 9-én: a Jószerencse rendezésében a vasgyári vendéglő emeleti nagytermében tartott hangversenyen: 1. Kéler Béla: Nyitány. 4. Sinding: Tavasz szongás. Zongorán előadja: Simon Gyula. Strauss: Kék Duna. Zenekari kísérettel éneklő a dalárda.

Június 20-án: a Diósgyőrvasgyári Zenekar, a Diósgyőrvasgyári Tiszti Dalegylet, a Diósgyőrvasgyári Jószerencse Dalkör és a Diósgyőrvasgyári Palesztrina vegyeskar közreműködésével a vasgyári Kultúrházban hangversenyt rendezett. Műsoron: Viadana, Dawland, Bach J. S., Haydn, Weber, Gebhardi, Liszt, Halmos L., Kiss D., Rajter L. művek és egyszólamú népdalok. Vezényelt Forrai István, Szilágyi Levente és Nagy Ferenc.

1943.

Február 13-án: a Vas- és Fémmunkások Helyi Csoportjának a Vasas Otthonban tartott hangversenyén: 1. Kéler: Rákóczi nyitány. 5. a) Elgar: Salut d'Amour, b) Zsolt Nándor: Szitakötők: Előadja hegedűn ifj. Kerner Antal. 6. Borsay: Erdély bércsein. 10. a) Heinz Provost—Lon Forbes: Intermezzo az „Intermezzo” c. filmből. b) Zamecsnik: Madár csicsérgés. Hegedűn előadta: ifj. Kerner Antal.

Április 10-én: Debrecenben a Debreceni Zenekedvelők hangversenyén: 1. Mozart: Esz-dúr szimfónia. Adagio. Allegro. Andante, con moto, Menuetto. Allegro. Finale Allegro.

2. Beethoven: V. (Sors) szimfónia. (C-moll). Allegro con brio. Andante con moto. Allegro. Allegro.

3. Kodály: Marosszéki táncok.

4. Liszt: Les preludes. Szimfonikus költemény.

Szeptember 26-án: a Jószerencse 50 éves jubiláris ünnepségeivel kapcsolatos dalos ünnepélyen: 3. Himnusz. 9. Hiszek egy . . .

1945.

Június 2-án: az első népszerű hangversenyen: 1. Ganne: Győzelmi induló. 2. Senger: Magyar hon. Nyitány. 3. Liszt: XIV. Rapszódia. A zongoraszólót játssza Simon Gyula. 4. Strauss: Déli rózsák. 5. Lehár: Részletek a Mosoly országa c. operettből. 6. Suppé: Költő és paraszt, nyitány. A gordonkaszólót játssza: Krasznai Lajos. 7. Hubay: Hejre Kati, hegedűszóló, játssza Vancsó Dezső. 8. Ketelbey: Kínai templomkertben, jellemdarab. 9. Czibulka: Stefánia gavotte. 10. Fucik: Alpesi rózsa. Trombitaszóló, játssza: Mikula Ferenc. 11. Bachó: Kaposvári induló.

Június 21-én: a diósgyőri Tapolca-fürdő kerthelyiségében megismételték az előbbi műsort.

Június 23-án: a Strauss-hangversenyen: 1. Radetzky induló. 2. Bécsi vér, keringő. 3. Cigánybáró, nyitány. 4. Polka a Pázmán lovag balettéből. 5. Kék Duna. 6. Denevér, nyitány. 7. Csárdás a Pázmán lovag balettéből. Részletek Strauss, Suppé, Millöcker műveiből. 9. Mesél a bécsi erdő. 10. Dalos kedv, polka.

Július 12-én: a diósgyőri Tapolcán megismételték az előző műsort.

Július 18-án: 1. Fucik: Gladiátorok bevonulása, induló. 2. Orpheus a pokolban, nyitány. 3. Vollstedt: Vidám testvérek, keringő. 4. Schubert—Berté: Részletek a Három a kislány c. operettből. 5. Pécsi: Keleti mennyegző, jellemdarab. 6. Rossini: Sevillai borbély, nyitány. 7. Blon: Virágsusogás, jellemdarab. 8. Poppy: Keleti szvit, jellemdarab. 9. Kálmán: Részletek a Cigányprímás c. operettből. 10. Bachó: Kaposvári induló.

Augusztus 2-án: Diósgyőrött megismételték az előző műsort.

Augusztus 11-én: Lehár-hangversenyen: 1. Singal induló. 2. Arany és ezüst. 3. Cigányünnep, baletzene a Cigányszerelem c. operettből. 4. Vilja dal a Víg özvegy c. operettből. 5. Részletek az Éva c. operettből. 6. Adam: Ha én király volnék, nyitány. 7. Eilenberg: Malom a Fekete-erdőben. 8. Monti: Csárdás, hegedűszóló. Hubay: Hegedűszóló a Cremonai hegedűs c. operából. Játssza: Wurfel Kálmán. 9. Ketelbey: Perzsa vásár, jellemdarab. 10. Delibes: Coppelia, baletzene.

Augusztus 23-án: Diósgyőrött megismételték.

Szeptember 1-én: 1. Pécsi: Piccadorok bevonulása, induló. 2. Senger: Szőke király, nyitány. 3. Hall: Szelek násza. 4. Czibulka: Szerelmi álom, intermezzo. Mascagni: Részletek a Parasztbecsület c. operából. 6. Maillart: A remete csengettyűje, nyitány. 7. Hubay: Pici tubicám. Hegedűn előadja: Kerner Antal. 8. Liszt. II. rapszódia. A zongoraszólót játssza Simon Gyula. 9. Michaelis: Török őrzár, jellemdarab. 10. Brahms: V. és VI. magyar tánc.

Szeptember 11-én: a miskolci Nemzeti Színházban: 1. Offenbach: Orpheus a pokolban. 2. Liszt: II. rapszódia. A zongoraszólót Simon Gyula játszotta. 3. Czibulka: Szerelmi álom a bál után, intermezzo. 4. Mascagni: Rész-

letek a Paraszttbecsület c. operából. 5. Strauss: Denevér, nyitány. 6. Blon: Virágsusogás. 7. Ketelbey: Kínai templomkertben, jellemdarab. 8. Gounod: Faust, balettzene.

Szeptember 29-én: 1. Dénes: Csak vidáman, induló. 2. Kéler: Magyar vígjátéknyitány. 3. Gounod: Faust, keringő. 4. Verdi: Aida, Ábránd. Verdi: Előjáték a Traviata c. operából. 6. Grieg: Szolvejg dala. 7. Yoshitomo: Japán szvit. 8. Kacsóh: Részletek a János vitéz c. daljátékból.

Október 4-én: Diósgyőrött megismételték.

Október 20-án: 1. Meierbeer: Koronázási induló. 2. Offenbach: Szép Heléna, nyitány. 3. Waldteufel: Mindig vagy soha, keringő. 4. Bizet: Részletek a Carmen c. operából. 5. Borsay Anikó dalai, ábránd. 6. Beethoven: Pathetikus szonáta I. tétel. Zongorán Simon Gyula játssza. 7. Lincke: Szentjánosbogárka, idill. 8. Fucik: Harsonahangok, induló.

Október 25-én: Diósgyőrött megismételték.

November 10-én: 1. Fucik: Kinizsi induló. 2. Verdi: Az orléans-i szűz, nyitány. 3. Waldteufel: Korcsolyázók, keringő. 4. Erkel: Bánk bán, részletek. 5. Sarasate: Cigánydalok, hegedűn Vancsó Dezső adja elő. 6. Hoffmann meséi, ábránd. 7. Rubinstein: Melódia. 8. Bécsi: Vigyázz, indulás. Induló-egyveleg.

November 15-én: Diósgyőrött megismételték.

December 1-én: 1. Rouget de l'Isle: La Marseillaise. 2. Kéler: Francia vígjátéknyitány. 3. Strauss: Tavaszi hangok, keringő. Verdi: Részletek a Rigoletto c. operából. 5. Berlioz: Balettjelenet. Hegedűn előadja Kerner Antal. 6. Rixner: A szép lovasnő, gavotte. 7. Schumann: Almodozás. A hegedű- és gordonkaszólót Vancsó Dezső és Krasznai Lajos játssza. 8. Král: Induló.

December 6-án: Diósgyőrött megismételték.

December 29-én: 1. Sousa: Csillagos lobogó alatt. 2. Ganne: Huszárok, keringő. 3. Neil: Karácsony, ünnepi nyitány. 4. Puccini: Részletek a Pillangókisasszony c. operából. 5. Pécsi: Pusztai látomás. 6. Kröpsch: Változatok a Mély pincében c. dalra. A klarinét- és trombitaszólót játssza: Dénes István és Tistyán József. 7. Senger: Karácsonyi mesék. 8. Fucik: A víg kovácsok, induló.

1946.

Január 3-án: Diósgyőrött az előző műsort megismételték.

Január 19-én: 1. Oscheit: Cigánytanyán, induló. 2. Mendelssohn: Hebridák, nyitány. 3. Strauss: Falusi fecskék, keringő. 4. Bayer: Részletek a Babatündér c. balettből. 5. Hubay: Hullámzó Balaton. Hegedűn előadja Várszegi (Wurfel) Kálmán. 6. Maeks: A kis katonák, jellemdarab. 7. Padouk: Magyar ábránd. 8. Komzák: Barataria, induló.

Január 24-én: Diósgyőrött megismételték.

Február 9-én: 1. Fucik: Vig kovácsok, induló. 2. Vollstedt: Vidám cimborák, keringő. 3. Blasius: Karneválherceg, nyitány. 4. Humoros zeneszámok. Játsszák: Simon Gyula és Vancsó Dezső. 5. Stolcz: Tréfás takarodó. 6. Pécsi: Karneválherceg, nyitány. 7. Rose: Macskaszerenád, vonósnégyes. 8. Bräu: Nevető szaxofon: játssza Dénes I. 9. Vollstedt: Az automata szalokban. 10. Rupprecht: Don Quijote, induló.

Február 14-én: Diósgyőrött megismételték.

Március 3-án: a miskolci Nemzeti Színházban: 1. Pécsi: Pusztai látomás, előjáték. 2. Strauss: Mesék a bécsi erdőből, keringő. 3. Hubay: Pici tubicám, csárdajelenet. Hegedűn előadja: Kerner Antal. 4. Blon: Virág-susogás, jellemdarab. 5. Puccini: Pillangókisasszony, ábránd. 6. Vollstedt: Vidám cimborák, keringő. 7. Razek. Macskaszerenád. 8. Vollstedt: Az automata szalomban. 9. Stolcz: Tréfás takarodó. 10. Fucik: Víg kovácsok, induló.

Március 9-én: 1. Fucik: Firenzei induló. 2. Strauss: Varázskeringő. 3. Suppé: Rablókaland, nyitány. 4. Puccini: Pillangókisasszony, ábránd. 5. Offenbach: Orpheus a pokolban, nyitány. 6. Beethoven: Patetikus szonáta. Zongorán előadja Simon Gyula. 7. Ketelbey: Kínai templomkertben. 8. Lehár: Cigányünnep, balettjelenet. 9. Ganne: Győzelmi induló.

Március 23-án: Emlékhangverseny az 1848-as szabadságharc évfordulóján: 1. Lincke: Rákóczi emléke, induló. 2. Kéler: Rákóczi nyitány. 3. Borsay: Rákóczi táborában, ábránd. 4. Liszt: XIV. Rapszódia. A zongoraszólot játsza Simon Gyula. Pécsi: Petőfi nyitány. 6. Bloch: Magyar ábránd. Hegedűn játsza: Várszegi Kálmán. 7. Brahms: V. és VI. magyar tánc. 8. Müller: Kossuth induló.

Március 27-én: Diósgyőrött megismételték.

Április 13-án: 1. Gounod: Katonakórus a Faust c. operából. 2. Bach: Hamlet, nyitány. 3. Sibelius: Valse triste. 4. Wagner: Zarándokok kara. 5. Puccini: Tosca, ábránd. 6. Grieg: Aase halála. 7. Michaeli: Angelus. 8. Kéler: Templomszentelés, nyitány.

Április 17-én: megismételték Diósgyőrött.

Május 4-én: 1. Huszka: Váczi utcán, induló. 2. Ziehrer: Bécsi lányok, keringő. 3. Suppé: Boccaccio, nyitány. 4. Johnes: Részletek a Gésák című operettből. 5. Strauss: Denevér, nyitány. 6. Kálmán: Részletek a Csárdáskirálynő c. operettből. 7. Lehár: Cigányszerelem, keringő. 8. Ábrahám: Viktória, operettrészletek.

Május 22-én: 1. Suppé: Rablókaland, nyitány. 2. Strauss: Mesék a bécsi erdőből, keringő. 3. Padouk: Magyar ábránd. 4. Puccini: Tosca, részletek. 5. Mendelssohn: Hebridák, nyitány. 6. Sibelius: Valse triste. 7. Liszt: XIV. rapszódia. A zongoraszólot játsza: Simon Gyula. 8. Fucik: Firenzei induló.

Május 25-én: 1. Lincke: Indra birodalmában. 2. Lehár: Luxemburg, keringő. 3. Myddleton: Odalent délen, ábránd. 4. Részletek a New York szépe című operettből. 5. Suppé: Pipue Dame. 6. Aletter: A szép rajah, jellemdarab. 7. Becce: Olasz szvit. 8. Wagner: Induló.

Május 30-án: Diósgyőrött megismételték.

Június 15-én: 1. Mendelssohn: Hebridák, nyitány. 2. Padouk: Magyar ábránd. 3. Sibelius: Valse triste. 4. Faust: Balettzene. 5. Pécsi: Pusztai látomás, előjáték. 6. Strauss: Mesék a bécsi erdőből, keringő. 7. Ketelbey: Kínai templomkertben. 8. Fucik: Firenzei induló.

Június 22-én: a vasgyári sporttelepen (Stadion): 1. Ganne: Győzelmi induló. 2. Strauss: Kék Duna keringő. 3. Offenbach: Orpheus a pokolban, nyitány. 4. Kálmán: Csárdáskirálynő, részletek. 5. Pécsi: Pusztai látomás, előjáték. 6. Strauss: Mesék a bécsi erdőből, keringő. 7. Eilenberg: Malom a Fekete-erdőben. 8. Fucik: Firenzei induló.

Június 27-én: Diósgyőrött megismételték.

Június 29-én: Diósgyőrött a polgári fiúiskola 25. évi jubileumi ünnepélyén: 4. Kéler: Rákóczi nyitány. 10. Kodály: Intermezzo a Hány János c. dalműből. 14. Részletek Kacsóh: János vitéz c. dalművéből.

Június 25-én Diósgyőrött: 1. Fucik: Gladiátorok bevonulása, induló. 2. Suppé: Rablókaland, nyitány. 3. Strauss: Tavaszi hangok, keringő. 4. Ábrahám: Részletek a Viktória c. operettből. 5. Kéler: Magyar vígjátéknyitány. 6. Lehár: Vilja dal. A trombitaszólót játssza Mikula Ferenc. 7. Ketelbey: Perzsa vásár, jellemdarab. 8. Bachó: Kaposvári induló.

Július 27-én: Diósgyőrött megismételték.

Augusztus 10-én Budapesten a Magyar Állami Vas-Acél- és Gépgyárak kolónia nagytermében: 1. Strauss: Denevér, nyitány. 2. Hall: A szelek nájsza, keringő. 3. Lehár: Vilja dal. A trombitaszólót játssza: Mikula Ferenc. 4. Pécsi: Pusztai látomás. 5. Suppé: Költő és paraszt, nyitány. 6. Huber: Hüllámzó Balaton, csárdajelenet. Hegedűn játssza Kerner Antal. 7. Strauss: Déli rózsák, keringő. 8. Bachó: Kaposvári induló.

Augusztus 25-én Ormospusztán: 1. Wagner: Olasz induló. Suppé: Költő és paraszt, nyitány. 3. Liszt: XIV. rapszódia. A zongoraszólót játssza: Simon Gyula. 4. Lehár: Vilja dal, a trombitaszólót játssza Mikula Ferenc. 5. Strauss: Déli rózsák, keringő. 6. Pécsi: Pusztai látomás, előjáték. 7. Vollstedt: Az automata szalonban. 8. Vollstedt: Vidám cimborák, keringő. 9. Stolz: Tréfás takarodó. 10. Fucik: Vig kovácsok, induló.

Augusztus 13-án: 1. F. Wagner: Olasz induló. 2. J. T. Hall: A szelek nájsza, keringő. 3. Suppé: Költő és paraszt, nyitány. 4. Becce: O sole mio. 5. Pécsi: Pusztai látomás, előjáték. 6. Strauss: Déli rózsák, keringő. 7. Schumann: Álmodozás. 8. Fucik: Firenzei induló.

Szeptember 28-án: 1. Verdi: Győzelmi induló. 2. Varázsfu, nyitány. 3. Stopanovits: Csárdás balett. 4. Rachmaninov: cisz-moll prelúd. 5. Kéler: Romantikus nyitány. 6. Waldteufel: Siesta keringő. 7. Drigo: Szerenád. 8. Blankenburg: Induló.

Október 26-án: 1. Blon: Európa, induló. 2. Weber: Oberon, nyitány. Deibes: Sylvia, balett. 4. Södermann: Svéd nászinduló. 5. Leoncavallo: Bajazzók, ábránd. 6. Fucik: Álomideálok, keringő. 7. Brahms: Magyar táncok.

November 17-én: a miskolci Korona Szállóban a kereskedelmi iskola ifjúsági hangversenyén: 1. Padouk: Magyar ábránd. A zongoraszólót játssza: Simon Gyula. 2. Hubay: Hejre Kati, csárdajelenet. Zenekari kísérettel előadja Vancsó Dezső. 3. Rachmaninov: cisz-moll prelúd. Zongorán előadja Simon Gyula. 4. Beethoven: Tavaszi szonáta. I. tétel. Előadja: Vancsó Dezső és Simon Gyula. 5. Liszt: XIV. Rapszódia. A zongoraszólót játssza Simon Gyula. 6. Wieniawski: Scherzo Tarantella. Előadja Vancsó Dezső, zongorán kíséri Simon Gyula. 7. Chopin: cisz-moll és Desz-dúr keringő. Slóadja Simon Gyula. 8. Sarasate: Cigányünnep. Előadja Vancsó Dezső. 9. Beethoven: Patetikus szonáta I. tétel. Előadja Simon Gyula. 10. Ganne: Győzelmi indulója.

November 30-án: 1. Senger: Magyar induló. 2. Strauss: Örüljetek az életnek, keringő. 3. Bellini: Norma, nyitány. 4. Meyerbeer: Cigánytánc a Hugenották c. operából. 5. Suppé: Könnyű lovasság, nyitány. 6. Doppler:

Változatok az Ilka c. operából. Trombitán előadja Mikula Ferenc. 7. Kálmán—Feigel: Fortissimo: Részletek Kálmán Imre operettjeiből. 8. Ganne: Orosz induló.

December 17-én: Vancsó Dezső (hegedű) és Simon Gyula (zongora) önálló együttes hangversenyén: 1. Hubay: Hejre Kati, csárdajelenet. Vancsó Dezső. 2. Racmaninov: cisz-moll prelúd. Simon Gyula. 3. Beethoven: Tavaszi szonáta, I. tétel, Vancsó—Simon. 4. Sinding: Tavaszi zsongás. Simon. 5. Wieniawski: Scherzo Tarantella. Vancsó. 6. Chopin: cisz-moll és Deszdúr keringő. Simon. 7. Monti: Csárdás. Vancsó. 8. Beethoven: Patetikus szonáta I. tétel. Simon. 9. Sarasate. Cigánydalok. Vancsó. 10. Mozart: Török induló. Simon.

December 21-én: 1. Fucik: Harsonahangok, induló. 2. Bosc: Bölcsődal, keringő. 3. Nehl: Karácsonyi ünnepi nyitány. 4. Blon: Virágsusogás. 5. Senner: Karácsonyi mese. 6. Schubert: Ave Maria. A hegedűszólót Vancsó Dezső, a gordonkaszólót Néveli József játssza. 7. Matthey: Csendes éj. 8. Komzak: Vindobona induló.

1947.

Január 25-én: 1. Blon: Békehangok, induló. 2. Strauss: Északi tengeri képek, keringő. 3. Rossini: Semiramis, nyitány. 4. Dvorzsák: Szláv tánc. 5. Flotow: Mártha-nyitány. 6. Nedbal: Részletek a Lengyel vér c. operettből. 7. Braun: Órajáték, intermezzo. 8. Lehár: Cigányszerelem, induló.

Február 8-án: Farsangi hangverseny.

Március 8-án: A zenekar 50 éves fennállása alkalmából rendezendő jubileumi hangversenyen: 1. Megnyitó beszéd. Tartja: Kerner Antal, MÁVAG vezérigazgató-helyettes. 2. Az ötven év történetét elmondja Iványi József MÁVAG igazgatóhelyettes, zenegondnok. 3. Erkel: Ünnepi nyitány. 4. Wagner: Zarándokok kara a Tannhäuser c. operából. Zenekari kísérettel énekli a Jószerencse Dalkör és a Vasas Dalárda. Vezényel: Nagy Ferenc karnagy. 5. Mendelssohn: E-moll hegedűverseny. Zenekari kísérettel előadja Kaveczky Ferenc, az Állami Operaház tagja. 6. Liszt: II. rapszódia. 7. Grieg: Új föld felé. Zenekari kísérettel énekli a Vasas Dalárda és a Jószerencse Dalkör. Vezényel Szűcs Loránd karnagy. 8. Gounod: Faust, balettzene.

Március 29-én: 1. Gounod: Katonakórus a Faust c. operából. 2. Bach: Hamlet, nyitány. 3. Sibelius: Valse Triste. 4. Verdi: Traviata, előjáték. 5. Michaeli: Angelus. 6. Grieg: Aase halála. 7. Schumann: Álmodozás. 8. Keller: Templomszentelés, nyitány.

Április 13-án: a miskolci Nemzeti Színházban: 1. Erkel: Ünnepi nyitány. 2. A szelek násza, keringő. 3. Pécsi: Pusztai látomás. 4. Brahms: Magyar táncok. 5. Weber: Oberon, nyitány. 6. Schumann: Álmodozás. 7. Liszt: II. rapszódia. 8. Ganne: Győzelmi induló.

Április 19-én: a Strauss-hangversenyen: 1. Radecki induló. 2. Tavaszi hangok. 3. Cigánybáró, nyitány. 4. Dalos kedv, polka. Bécsi vér, keringő. 5. Denevér, nyitány. 7. Csárdás a Pázmán lovag c. balettből. 8. Mesék a bécsi erdőből. 9. Triccs-traccs, polka.

Május 10-én: a Vasas Otthonban az újdíósgyőri általános iskola által előadott Babavásár c. színművet kísérte.

Május 17-én: a Jószerencse Dalkör közreműködésével rendezett hangversenyen: 1. Senger: Magyar induló. 2. Mozart: Figaró házassága, nyitány. 3. Czibulka: Szerelmi álom, intermezzo. 4. Strauss: Kék Duna keringő. Zenekari kísérettel éneklí a Jószerencse Dalkör, vezényel Nagy Ferenc karnagy. 5. Ernst Fischer: Az Alpoktól délre, szvit. 6. Blon: Virágsusogás. 7. Poliakin: Madárcsicsergés. Hegedűn előadja: Kerner Antal. 8. Strauss: Déli rózsák, keringő. Zenekari kísérettel éneklí a Jószerencse Dalkör. Vezényel Nagy Ferenc karnagy.

Május 21-én: a Vasas Dalárda hangversenyén közreműködött.

Június 14-én: 1. Fucik: Miramare, nyitány. 2. Ziehrer: A természet énekese, keringő. 3. Lohmann: Polka. Tolopuzonon előadja Tistyán József. 4. Lehár: Részletek a Paganini c. operettből. 5. Adam: Nürnbergi baba, nyitány. 6. Sarasate: Andaluzia, románc. Játssza Kerner Antal. 7. Elgar: Szerelmi üdvözet. 8. Borsay: Hortobágyi induló.

Június 15-én: Díósgyőrött megismételték.

Június 25-én: Simon Gyula és Vancsó Dezső növendékei hangversenyt adtak, mint a Díósgyőrvasgyári Zenekar zenetanfolyamának résztvevői.

Július 26-án: A Stadionban térzene: 1. Suosa: Kapitány, induló. 2. Strauss: Mesék a bécsi erdőből, keringő. 3. Suppé: Költő és paraszt, nyitány. 4. Eilenberg: Malom a Fekete-erdőben. 5. Kastner: A vadász búcsúja, nyitány. 6. Strauss: Bécsi vér, keringő. 7. Elgar: Szerelmi üdvözet. 8. Peter: A vidám rézművesek, induló.

Augusztus 14-én: szabadtéri hangverseny a vasgyári Stadionban a Miskolci Héttel kapcsolatban.

Augusztus 16—17-én: Díósgyőrött a Tapolca kerthelyiségben zászlóavató ünnepélyen három számot játszott.

Szeptember 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14-én: a Jószerencse rendezésében a zenekar a Jószerencse dalárda, a Palesztrina énekkar, a népi táncsoport, összesen 160 szereplő közreműködésével előadta Strauss: Cigánybáró c. 3 felvonásos operettjét. A zenekart dr. Bánhegyi László vezényelte. Rendező: Zóni László, az énekeseket betanította Szűcs Loránd, a Palesztrina énekkart betanította Forrai István, a Jószerencse énekkarát betanította dr. Nagy Ferenc, a táncsoportot betanították: Kelemen Irénke és Tóth János.

Október 11-én: Beethoven halálának 120. évfordulóján rendezett Beethoven-hangversenyen: 1. Leonóra nyitány. 2. Harmadik (c-moll) zongoraverseny. Zenekari kísérettel előadja: Simon Gyula. 3. Ötödik (Sors) szimfónia.

Október 12-én: a miskolci Nemzeti Színházban megismételték.

Október 15-én: Díósgyőrött megismételték.

Október 18-án: a Díósgyőrvasgyári Palesztrina Vegyeskar 25 éves jubileumi hangversenyén: 2. Erkel: Ünnepi nyitány.

November 22-én: 1. Wagner: Induló. 2. Waldteufel: Szirénvarázs, keringő. 3. Rossini: A sevillai borbély, nyitány. 4. Offenbach: Intermezzo és Barcarola a Hoffmann meséiből. 5. Weber: Bűvös vadász, nyitány. 6. Hu-

bay: Hejre Kati. Zenekari kísérettel játssza Vancsó Dezső. 7. Strauss József: Falusi fecskék, keringő. 8. Senger: Magyar induló.

November 23-án: a miskolci Nemzeti Színházban megismételték.

November 26-án: Diósgyőrött megismételték.

December 17-én: Diósgyőri Tapolcafürdő: 1. Fucik: Harsonahangok, induló. 2. Senger: Karácsonyi mesék. 3. Nehl: Karácsonyi ünnepi nyitány. 4. Michaeli: Angelus. 5. Auber: Kőműves és lakatos, nyitány. 6. Matthey: Csendes éj. 7. Ponchielli: Órák tánca a Gioconda balettből. 8. Moszkowski: Spanyol táncok: a) Keringő, b) Boleró.

December 20-án: Diósgyórvasgyárban megismételték.

December 28-án: a miskolci Nemzeti Színházban megismételték.

1948.

Január 17-én: a Jószerencse rendezésében: Kálmán Imre: Csárdáskirálynő, nagyoperett. Vezényel: Bánhegyi.

Január 21-én: 1. Kálmán: Induló a Cigányprimás operettből. 2. Strauss: Denevér, nyitány. 3. Lehár: Cigányszerelem, keringő. 4. a) Strauss: Barinkay belépője a Cigánybáró c. operettből. Énekli Kőváry Gyula. b) Strauss: Szaffi belépője a Cigánybáróból. Énekli Kerekes Ilonka. 5. Millöcker: Koldusdiák, nyitány. 6. Vilja dala a Vig özvegy c. operából. Énekli Kerekes Ilonka. 7. Kacsóh: Részletek a János vitézből. 8. Strauss: Kettős a Cigánybáróból. Éneklik Kerekes Ilonka és Kőváry Gyula. 9. Huszka: Váczi utca, induló.

Január 27-én: a Jószerencse rendezésében Kálmán Imre: Csárdáskirálynő, nagyoperett. Vezényelt Bánhegyi.

Január 28-án: a Diósgyőri Tapolcafürdőn megismételték.

Február 7-én: Megismételték.

Február 8-án: a miskolci Nemzeti Színházban megismételték.

Február 15-én: A Szociáldemokrata Párt Strauss-matinéján a Nemzeti Színházban Miskolcon: 2. Denevér, nyitány. 3. Mesék a bécsi erdőből. 4. Pázmán lovag balettből. 5. Kék Duna keringő. 6. Cigánybáró, nyitány. 7. Bécsi vér, keringő. 8. Déli rózsák, keringő. 9. Daloskedv, polka.

Február 21-én: 1. Bach: Hamlet, nyitány. 2. Sibelius: Valse triste. 3. Grieg: Solvejg dala, Aase halála. 4. Verdi: Traviata, előjáték. 5. Schubert: H-moll (befejezetlen) szimfónia. 6. Mascagni: Részletek a Parasztbecsületből.

Február 25-én: Diósgyőrött megismételték.

Március 20-án: A magyar szabadságharc 100 éves évfordulójának emlékére rendezett centenáriumi hangversenyen: 1. Müller: Jász kun induló. 2. Pécsi: Petőfi nyitány. 3. Erkel: Részletek Bánk bán c. operából. 4. Liszt: II. rapszódia. 5. Erkel: Ünnepi nyitány. 6. Hollósy: Szerenád (vonós zenekarra). 7. Liszt: XI. rapszódia (Rákóczi induló). Zongorán játssza Simon Gyula. 8. Müller: Kossuth induló.

Március 21-én: a miskolci Nemzeti Színházban megismételték.

Március 23-án: a Diósgyőri Tapolcafürdőn megismételték.

Április 24-én: A felszabadulás óta rendezett 100. jubiláris hangverse-

nyen: 1. Beethoven: Leonóra, nyitány. 2. Schubert: H-moll (befejezetlen) szimfónia. 3. Liszt: XIV. rapszódia. 4. Suppé: Költő és paraszt, nyitány. 5. Strauss: Déli rózsák, keringő. 6. Hubay: Hejre Kati. Hegedűn játssza Vancsó Dezső. 7. Czibulka: Stefánia, gavott. 8. Bachó: Kaposvári induló. Megnyitó beszédet mondott Iványi József, MÁVAG igazgatóhelyettes, zenegondnok.

Április 25-én: a miskolci Nemzeti Színházban megismételték.

Április 28-án: Diósgyőrött megismételték.

Május 29-én: Tavasz és szerelem c. hangversenyen: 1. Strauss: Tavaszi hangok, keringő. 2. Lavotta: Szerenád a Tisza-ház előtt. 3. Sinding: Tavaszi zsongás, zongorán játssza Simon Gyula. 4. Blon: Virágsusogás, jellemdarab. 5. Czibulka: Szerelmi álmok bál után, keringő. 6. Waldteufel: Tavasz gyermekei, keringő. 7. Elgar: Szerelmi üdvözet. 8. Bowers: Köröttem néma, csendes éj, dal. 9. Liszt: Szerelmi álmok, zongorán játssza Simon Gyula. 10. Offenbach: Szép Heléna, nyitány.

Május 30-án: Miskolcon megismételték.

Június 2-án: Diósgyőrött megismételték.

Június 19-én: az MDP Diósgyőri Szervezetének Centenárium Dal- és Zeneünnepélyén: 1. Himnusz. 3. Pécsi: Petőfi nyitány. 8. Liszt: Rákóczi induló. Játszotta Simon Gyula. 15. Hegedűszóló, játsszotta Várszegi Kálmán. 16. Liszt: XIV. rapszódia.

Augusztus 28-án: Kodály Zoltán: Hány János c. operájának előadása Unger Ernő főiskolai karnagytanár vezényletével és a Zeneművészeti Főiskola énekszakos hallgatóinak részvételével. 29-én megismételték.

Október 23-án: Beethoven: Egmont nyitány. 2. Csajkovszkij: Olasz capriccio. 3. Bizet: Az arles-i lány, szvit. 4. Losonczy: Székely havasokban. 5. Strauss: Császárkeringő. 6. Bortkiewicz: Gavott. 7. Verdi: Az orléans-i szűz, nyitány.

Október 24-én: Miskolcon megismételték.

Október 27-én: Diósgyőrött megismételték.

November 19-én: 1. Rossini: Semiramis, nyitány. 2. Strauss: Falusi fecskék, keringő. 3. E. Fischer: Az Alpoktól délre, szvit. 4. Csajkovszkij: Polonéz. 5. Offenbach: Orpheus, nyitány. 6. Verdi: Traviata, ábránd. 7. Giorgi: Arany álmok. Klarinét és trombita kettős Hangszerelte: Profant István. Zenekari kísérettel előadja Dénes István és Mikula Ferenc. 8. Filippa: A város ünnepe. A számokat dr. Bánhegyi László és Profant István, a miskolci MÁV-zenekar karnagya vezényelte.

November 28—29-én: délután és este Kodály Zoltán vezényletével Kodály szerzői est, majd utána Kodály: Székelyfonó c. kisoperájának előadása Unger Ernő vezényletével és a Zeneművészeti Főiskola énekszakos hallgatóinak közreműködésével.

November 20-án: az MDP nagygyűlésén a párt megalakulásának 30. évfordulóján: Himnusz, Munkás gyászinduló, Internacionálé.

1949.

Január 22-én: 1. Goldmark: Sakuntala, nyitány. 2. a) Haydn: Adagió. b) Popper: Tarantella. Gordonkaszó, játssza Néveli József. 3. Beethoven: I. szimfónia. — Szünet. — 4. Mendelssohn: Hebridák, nyitány. 5. Ippolitov: Kaukázusi szvit. 6. Gounod: Faust, balettzene. A szünet előtti számokat dr. Bánhegyi László, a szünet utániakat Finta Elemér, a VAOSZ zenekar karnagya vezényli.

Január 23-án: Miskolcon megismételték.

Január 26-án: Diósgyőrött megismételték.

Február 5-én: Szirmay Albert: Mézeskalács előadásán szerepelt a zenekar.

Február 12-én: Szerencsen adott hangversenyt a zenekar.

Február 21-én: a Magyar Dolgozók Pártja újjgyőri pártszervezete (Ott-hon mozi) nagytermében dr. Eötvösné Szűcs Ilona zongora, Vancsó Dézsó hegedű és Néveli József gordonka közreműködésével a Beethoven szonáta-esten: 1. Hegedű-zongora (Tavaszi) szonáta. F-dúr op. 24. Vancsó Dézsó és Szűcs Ilonka. 2. Zongoraszonáta. C-dúr op. 2. No. 3. Szűcs Ilonka. 3. Gordonka-zongora szonáta. A-dúr. op. 69. Néveli József és Szűcs Ilonka.

Február 25-én: a Diósgyőrvasgyári zenekar zenetanfolyamának zongoraszakos növendékei növendékhangversenyt rendeztek: Szerepeltek: Reményi Éva, Pongó Ildikó, Flosznik Teréz, Batta Erika, Varga Blanka, Kovácsik Hajnalka, Kovácsik Ilonka, Krajcsi Edit, Jablonovszky Nóra, Paulovits Ágota, Schön Péter, Krámer Klára, Halász Jenő, Kálóczy Sári, Ferenc Mária, Hallgató Éva, Kaszab Mária, Lakatos Teréz, Havassi Éva, Schöppl Ilona, Havassi Gábor, Karap Éva.

Március 12-én: Suppé: Költő és paraszt, nyitány. 2. Ivanovici: A Duna hullámain, keringő. 3. Giorgi: Aranyálmok. A klarinét- és trombitaszólót Bolla Lajos és Virág Pál játssza. 4. Verdi: Operarészletek. 5. Fucik: Firenzei induló. — Szünet. — 6. Strauss: Denevér, nyitány. 7. Rachmaninov: Cisz-moll-prelúd. 8. Doppler: Ilka változatok. Trombitán játssza Mikula Ferenc. 9. Hall: Szelek násza, keringő. 10. Ganne: Orosz induló. A szünet előtti műsort a miskolci MÁV fúvószenekara játszotta Profant István, a szünet utánit a vasgyári zenekar játszotta dr. Bánhegyi László vezényleésével.

Március 13-án: a miskolci Nemzeti Színházban megismételték.

Március 16-án: Diósgyőrött megismételték.

Március 24-én: a miskolci városi zeneiskola nagytermében rendezett Beethoven-szonátaesten a február 21-i műsort megismételték.

Március 29-én: a 70 tagú Budapesti MÁV szimfonikus zenekar hangversenyén: 1. Beethoven: III. Leonóra nyitány. 2. Csajkovszkij: Canzonetta a hegedűversenyből. 3. Schubert: H-moll szimfónia I. tétele. 4. Saint-Saens: Ária a Sámson és Delila c. operából. Énekli: Egressy Sári. 5. Gounod: Faust, rondó (Fodor János). 6. Wagner: Tannhäser, nyitány. Vezényel Szőke Tibor. 7. Rossini: Tell Vilmos, nyitány. 8. Puccini: Ária a Bohémélet c. operából (Kövecses Béla). 9. Verdi: Ária a Traviata c. operából (Szecsődy Irén). 10. Erkel: Bortal a Bánk bán c. operából (Fodor János). 11. Bartók: Elindultam szép hazámból (Fodor János). Kodály: Intermezzo a Hány János c. daljáték-

ból. 13. Ki esketett? Kettős a Cigánybáró c. vígoperából. (Szecsődy Irén és Kövecses Béla.) 14. Strauss: Terefere, polka.

Április—május: Puccini: Gianni Schicci és a Köpeny c. kisoperák zenekari kíséretét látta el a zenekar, amelyet a Bp. MÁVAG operaegyüttese adott elő Nagy József állami operaházi korrepetitor vezényletével.

Május 4-én: a Diósgyőrvasgyári Vasas Férfi Énekkar hangversenyén a kultúrházban szerepelt a zenekar a Vasas Vegyeskarral és a Leányiskola Úttörő énekkarával. Fellépett Gyurkovics Mária, az Operaház tagja. Műsoron: Bárdos, Bartók, Byrd, Halmos, Kodály, Lassus, Marenzio, Mozart, Novikov, Strauss, Székely és Weber művei, magyar, orosz népdalok, mozgalmi kórusok. 1. J. Strauss: Denevér, nyitány. 4. Mozart—Adam: Bravúr variációk. Éneklí Gyurkovics Mária zenekari kísérettel. 6. C. M. Weber: Felhívás keringőre. 7. J. Strauss: Tavasz hangok. Éneklí Gyurkovics Mária zenekari kísérettel. A két Gyurkovics számot Forrai Miklós vezényelte, a többit dr. Bánhegyi László, Forrai István és Krompaszky Gabriella.

Május 12-én: a városi zeneiskolában Hollóssy Kornél zeneszerzői estjén: 1. Suhay Mátyás (daljáték szvit), Teslér Erzsébet, dr. Kéthely Sándorné, Kronfeld Gyula, Diósgyőrvasgyári Zenekar. 6. Velencei szerenád.

Június 4, 5, 6-án: A Bartók Béla Szövetség Magyar Dolgozók Ének- és Zenekarainak Országos Központja által Diósgyőrvasgyárban és Miskolcon megtartott zeneünnepélyen szerepelt a zenekar. Részt vett 26 énekkar és a diósgyőrvasgyári táncsoport, ÉMOSZ táncegyüttes és a Miskolci MÁV Fúvószenekar.

Június 25-én: a vasgyári zenekar zongoratanfolyamának tanulói vizsgahangversenyt tartottak. Tanáruk dr. Eötvösné Szűcs Ilonka.

Július 25-én: a zenetanfolyam hegedűszakos tanulói tartották meg vizsgahangversenyüket. Oktatók: Csarba Gyula, Vancsó Dezső, Kerner Antal, Juza Ferenc.

Október 22-én: 1. Mozart: Figaro házassága, nyitány. 2. Weber: Felhívás keringőre. 3. Csajkovszkij: Szerenád. Hegedűn előadja: Kerner Antal. 4. Delibes: Coppelia, balettszvit. 5. Nicolai: A windsori víg nők, nyitány. 6. Ljadov: Nyolc orosz népdal. 7. Offenbach: Barcarola a Hoffmann meséiből. 8. Sztrojanovics: Csárdásbalett.

Október 23-án: a miskolci Állami (Nemzeti) Színházban megismételték.

Október 26-án: Diósgyőrött megismételték.

December 3-án: Weber: Euryanthe nyitány. 2. Schubert: Rosamunda, balettzene. 3. Beethoven: F-dúr, románc. Játssza Vancsó Dezső. 4. Rossini: La Danza. 5. Thomas: Mignon, nyitány. 6. Puccini: Pillangókisasszony operából részletek. 7. Csajkovszkij: Polonéz. 8. Strauss: Pázmán lovag, csárdás.

December 4-én: Miskolcon megismételték.

December 7-én: Diósgyőrött megismételték.

1950.

Április 15-én: a Strauss-hangversenyen: 1. Denevér, nyitány. 2. Mesék a bécsi erdőből, keringő. 3. Barinkay belépője a Cigánybáró c. vígoperából. Éneklí: K. Putnoky Gyula. 4. Saffi belépője a Cigánybáróból. Éneklí Kere-

kes Ilona. 5. Pizzicati: Énekli Orloff Vera. 8. Kék Duna keringő. 9. Kettős a Cigánybáróból. Éneklik: Kerekes Ilona és K. Putnoky Gyula. 10. Terefere, polka.

Április 16-án: Miskolcon megismételték.

Április 19-én: Diósgyőrött megismételték.

Október 28-án: 1. Mozart: Varázsfuvola, nyitány. 2. Haydn: Gordonkaverseny, B-dúr. Játssza Néveli József (először). 3. Ippolitov-Ivanov: Kaukázusi jelenetek. 4. Dvorák: V. (Új világ) szimfónia (először).

Október 29-én: Miskolcon megismételték.

Október 31-én: Diósgyőrött megismételték.

1951.

Január 27-én: 1. Strauss: Denevér, nyitány. 2. Waldteufel: Korcsolyázók, keringő. 3. Offenbach: Barcarola a Hoffman meséiből. 4. Kálmán: Részletek a Csárdáskirálynő c. operettből. 5. Csajkovszkij: Diótörő-szvit. 6. Strauss: Kék Duna keringő. 7. Blon: Virágsusogás. 8. Fucik: Vig kovácsok, induló.

Január 28-án: Miskolcon megismételték.

Január 31-én: Diósgyőrött megismételték.

Március 10-én: Tarka Muzsika c. hangversenyéből: 1. Offenbach: Orpheus a pokolban, nyitány. 2. Glinka: Keringő, ábránd. 3. Lehmann: Polka. Harsonán játssza Tistryán József. 4. Bayer: Babatündér, baletzene. 5. Suppé: Költő és paraszt, nyitány. 6. Schumann: Álmodozás. 7. Vollstedt: Az automata szalonban, humoros zenekép. 8. Lincke: Jánosbogárka. 8. Strauss: Terefere, polka. A zenekart vezényelte dr. Bánhegyi László.

1952.

Április 5-én: a Vasas Otthonban: Bizet: L'Arlesienne szvit. 2. Glazunov: Hegedűverseny. Zenekari kísérettel előadta Rajna Manolova bolgár hegedűművész. 3. Kodály: Hány János, szvit. 4. Weber: Oberon, nyitány.

Április 26-án: A Diósgyörvasgyári Ének-, Zene- és Táncegyüttes Bemutakozó Estjén: 1. Szabó—Raics: Rákosi a jelszónk... Muradelli: Ifjú békeharcosok indulója. Hacsaturján: Dal Sztalinról. Előadja a vegyeskar, szimfonikus zenekari kísérettel. 5. Szervánszky: Honvéd kantáta. Vezényelt: Szalatsy István.

Június 14-én: a Diósgyörvasgyári Ének-, Zene- és Táncegyüttes ózdi bemutatkozó estjén. Vezényelt: Szalatsy István.

1954.

Február 26-án: Humor a zenében címmel rendezett vidám farsangi hangversenyen: 1. Blazius: Karnevál herceg, nyitány. 2. Vollstedt: Az automata szalonban. Humoros zenekép. 3. Lehmann: Polka. Harsonán játssza Tistryán József. 4. Stolcz: Tréfás takarodó. 5. Rizek: Macskaszerenád. 6. Vollstedt: Vidám cimborák. 7. Fucik: Vig kovácsok, induló. 8. Strauss: Tere-

fere, polka. (Mint a Diósgyőrvasgyári Ének-, Zene- és Táncegyüttes szimfonikus zenekara.)

Március 26-án: a Schubert-hangversenyen: 1. Rosamunda, nyitány. 2. Két impromptu. Zongorán előadja dr. Halász Istvánné Tóth Éva. 3. Befejezetlen (h-moll) szimfónia. 4. Részletek a Három a kislány c. operettből. Közreműködnek: Adorján Zoltán, Cseh Istvánné, Liszek Irén, Sipeki László, Tranzik Zoltán, Veláczki Etelka, Veláczki Piroska és Vojtilla László. 5. Moment musical. 6. Szerenád. Előadja Koltay Ferenc. 7. Katonainduló.

Március 30-án: megismételték ugyanott.

Június 26-án: A Diósgyőrvasgyári Ének-, Zene- és Táncegyüttes új műsorának bemutatóján a diósgyőri stadionban: 1. Csajkovszkij: 1812. 2. Kodály: Kállai kettős, vegyeskar, zenekari kísérettel. 4. Járdányi: Borsodi rap-szódia. Előadta a zenekar. Első vidéki bemutató. 8. Verdi: Trubadúr c. operából a Cigányok kara, vegyeskar zenekari kísérettel. 11. Vincze—Volly—Böröcz: Matyó lakodalmas a Boci-boci tarka c. operettből. Énekkar, zenekar, tánckar.

Július 21-én: a miskolci népkerti szabadtéri színpadon a június 26-i műsor megisméltése.

Július 18-án: Budapesten a Magyar Optikai Művek XII. Csörsz utcai szabadtéri színpadán a június 26-i műsor megisméltése.

Augusztus 28, 29, 31, szeptember 2, 4, 5, 7, 9, 11, 12-én: Offenbach: Orpheus a pokolban. Nagyoperett 3 felvonásban. Szövegét írta Hámos György, zenéjét újra hangszerelte Polgár Tibor. Rendezte Zóni László. Vezényelt dr. Bánhegyi László.

Október 29-én: Évadnyitó hangversenyen a Vasas Otthonban: 1. Rosini: Sevillai borbély, nyitány. 2. Strauss: Déli rózsák, keringő. 3. Lehár: Vilja dal. Trombitán előadja Mikula Ferenc. 4. Leoncavallo: Részletek a Bajazzók c. operából. 5. Suppé: Könnyű lovasság, nyitány. 5. Blon: Virág-susogás. 7. Ketelbey: Kínai kolostoskertben. 8. Kacsóh: Részletek a János vitéz című operettből.

1955.

Január 11-én: ifj. Szűcs Loránd közreműködésével: 1. Suppé: Pique Dame, nyitány. 2. Strauss: Császárkeringő. 3. Puccini: Pillangókisasszony, részletek. 4. Chopin: Fantasie impromptu. Zongorán előadja ifj. Szűcs Loránd. 5. Verdi: Jeanne d'Arc, nyitány. 6. Liszt: Magyar ábránd, zongorára és zenekarra. Ifj. Szűcs Loránd. 7. Grieg: Solvejg dala. 8. Verdi: Győzelmi induló az Aida c. operából.

Február 2-án: 1. Weber: Oberon nyitány. 2. Mascagni: Intermezzo a Parasztbecsület c. operából. 3. Chopin: As-dúr Etude. 4. Grieg: Peer Gynt, szvit. 5. Strauss: Cigánybáró, nyitány. 6. Saint-Saens: Keringő. Szentimrey Magda. 7. Hall: A szelek násza, keringő. 8. Hacsaturján: Kardtánc.

Július 25-én: A Diósgyőrvasgyári Művészeti Együttes új műsorának bemutatója a stadionban: 1. Beethoven: III. Leonora nyitány. Vezényelt Bánhegyi. 2. Liszt: A munka himnusza. Énekli a vegyeskar zenekari kísérettel. Vezényelt: Forrai István. 3. Bartók: Magyar képekből: Este a széke-

lyeknél, Medvetánc, Ürögi kanásztánc. Vezényelt Bánhegyi László dr. 5. Kodály: Kállai kettős. Előadja a tánckar, kíséri a vegyeskar és a zenekar. Bemutató előadás. 8. Vavríneec—Böröcz: Az első csókig. Előadja a tánckar, kíséri a zenekar. Vezényelt Bánhegyi. 10. Verdi: Nabucco c. operájából a Rabszolgakórus. Előadja a vegyeskar zenekari kísérettel. Vezényelt: Forrai. 13. Knipper: Poljuska. Mihailov: Doni legények. Előadja a vegyeskar, kíséri a szimfonikus zenekar, vezényel Forrai. 14. Vujicsics—Böröcz: Bolgár táncok. Előadja a tánckar, kíséri a szimfonikus zenekar. Vezényel Bánhegyi.

Június 26-án: a stadionban a 25-i műsort megismételték.

Július 2-án: a miskolci népkerti szabadtéri színpadon a június 25-i műsort megismételték.

Július 6-án: Perecesen a június 25-i műsort megismételték.

Július 16-án: Gyöngyösön a járási kultúrotthon udvarán a június 25-i műsort megismételték.

Július 17-én: Mátrafüreden a szabadtéri színpadon a június 25-i műsort megismételték.

Augusztus 11, 13, 14, 18, 21, 27, 28-án: Offenbach—Fejér: Egy marék boldogság. Operett 3 felvonásban. Rendezte Szép László. Vezényelt dr. Bánhegyi László. Az énekszámokat betanította Szűcs Loránd. A Lenin Kohászati Művek központi színjátszó csoportjának előadásában.

Október 15-én: 1. Adams: Ha én király volnék. 2. Mozart: Kürtverseny, előadja Konti Izidorusz kürtművész (Esz-dúr). 3. Liszt: II. rapszódia. 4. Mendelssohn: Hebridák, nyitány. 5. Bortkiewicz: Gavotte capricce. 6. Bizet: L'Arlesienne, szvit.

November 23-án: 1. Bach: Hamlet, nyitány. 2. Kabalevszkij: III. zongoraverseny. Előadta zenekari kísérettel Szentimrey Magda. Bemutató előadás. 3. Puccini: Tosca, részletek. 4. Sibelius: Valse triste. 5. Delibes: Részletek a Coppelia balettből. A zongoraversenyt Forrai István vezényelte.

December 12-én: Budapest, Csepel sziget. A Vasas Szakszervezet Országos Fesztiválján megismételték.

1956.

Január 28-án: Dénes István klarinétművész részvételével.

Február ...-n: Operahangversenyen: 1. Erkel: Hunyadi László c. operanyitánya. (Vezényel dr. Bánhegyi László). 2. Erkel: Bánk bánból Hazám, hazám. Előadja Pálos Imre (Bánhegyi). 3. Bizet: Carmen, nyitány (Bánhegyi). 4. Bizet: Habanera a Carmenből. Éneklő Kabdebó Mária (Forrai István). 5. Gounod: Faust, balettműzene (Bánhegyi). 6. Verdi: Rabszolgakórus a Nabucco c. operából. Éneklő zenekari kísérettel a vegyeskar (Forrai). 7. Verdi: Bevonulási induló az Aidából. Vegyeskar, zenekar (Forrai). Verdi: Kesztyű-ária a Rigolettóból. Pálos I. (Forrai). 9. Verdi: Kettős a Trubadur c. opera harmadik felvonásából. Előadja Kabdebó és Pálos (Forrai). 10. Verdi: Trubadurból Azucena áriája és a Cigánykar. Előadja Kabdebó és a vegyes kórus (Forrai).

Március 17-én: 1. Bartók—Kodály—Liszt-hangverseny a Vasas Otthonban: 1. Bartók: Magyar képekből, a) Este a székelyeknél. b) Medvetánc, c)

Ürögi kanásztánc. 2. Bartók: Három csíkmegyei népdal. 3. Allegro barbaro. Előadta Szentimrey Magda zongoraművész, zeneiskolai tanár. 4. Kodály: Székely nóta. Szentimrey Magda. 5. Kodály: Részletek a Hány János szvitből: a) Intermezzo, b) Napóleon csatája, c) Bécsi játékok. 7. Liszt: H-moll ballada. Szentimrey Magda. 8. Liszt: Magyar rapszódia. 9. Liszt: A munka himnusza. Vegyeskar, zenekar.

Április 16-án: A miskolci színházban a Bartók-hangversenyen a Művészeti Együttes bemutatójának műsorán szerepelt a zenekar.

Április 30-án: A Tavaszi melódiák c. hangversenyen: 1. Millöcker: Koldusdiák, nyitány. 2. Kálmán: Cirkuszhercegnő, Mr. X. belépője. Énekli Pásztai Tibor. 3. Lehár: Luxemburg grófja. Angela belépője. Előadja Komlóssy Teréz. 4. Strauss: Tavaszi hangok, keringő. Lehár: Mosoly országa, Szu Csong dala. Pásztai Tibor. 6. Kálmán: Csárdáskirálynő, Sylvia belépője. Komlóssy. 7. Jacobi: Leányvásár. Kettős. Komlóssy—Pásztai. Fischer: Az Alpoktól délre. 9. Kacsóh: János vitéz. Jancsi belépője. Előadja Pásztai. 10. Lehár: Messze a nagy erdő. Komlóssy. 11. Elgar: Szerelmi üdvözet. Offenbach: Hoffmann meséi, Barcarola. 12. Kálmán: Csárdáskirálynő, kettős, Komlóssy—Pásztai.

Május 12-én: Dvorák VI. és VIII. Szláv táncát, Hacsaturján II. Gajane szvitjéből a Lányok táncát és a Lezginkát játszották.

Június 29-én: a Diósgyőrvasgyári Művészeti Együttes nyári bemutatóján közreműködött a zenekar.

Június 30-án és július 1-én: a Diósgyőrvasgyári Művészeti Együttes bemutatóján közreműködött a zenekar a szabadtéri színpadon Vasgyárban: 1. Liszt: Les preludes. 2. Szabó F.: Feltámadott a tenger és Muszorgszkij: Borisz Godunov c. operából a Forradalmi kórus. Énekli a vegyeskar zenekari kísérettel. 3. Kerekes—Szűcs: Moldvai táncszvit, zenekari kísérettel. 4. Muszorgszkij: Egy éj a kopár helyen. 7. Kodály Z.: Hány János szvitből: 1. Bécsi harangjáték. 2. Napóleon csatája. 3. Közzene. (Intermezzo). 11. Kodály Z.: Kállai kettős, tánckar, vegyeskar, zenekar.

Július 21-én: a szabadtéri színpadon a Nyáresti Muzsika c. hangversenyén: 1. Bacho: Kaposvári induló, 2. Strauss: Déli rózsa, keringő. 3. Offenbach: Szép Heléna, nyitány. 4. Fucik: Alpészósa. Trombitán játsza Mikula Ferenc. 5. Ábrahám: Részletek a Viktória c. operettből. 6. Kéler: Rákóczi, nyitány. 7. Fucik: Álomideálok, keringő. 8. Kacsóh: János vitéz, részletek. Senger: Béke induló.

Augusztus 4-én: Könnyű muzsika címen: 1. Ganne: Győzelmű induló. 2. Waldteufel: Espana, keringő. 3. Offenbach: Orpheus a pokolban, nyitány. 4. Fucik: Alpészósa. Trombitán játsza Mikula Ferenc. 5. Bayer: Részletek a Babatündér c. balettéből. 6. Suppé: Költő és paraszt, nyitány. 7. Strauss: Kék Duna keringő. 8. Ketelbey: Perzsa vásár. 9. Kálmán: Csárdáskirálynő, részletek. 10. Fucik: Firenzei induló.

Augusztus 18-án: a csehszlovákiai műsor vasgyári bemutatása.

Augusztus 26—30-án: 1. Erkel: Hunyadi, nyitány. 3. Kodály: Kállai kettős, tánc-, ének-, zenekar. 7. Dvorák: 8. szláv tánca. 8. Verdi: Nabucco c. operából a Rabszolgakórus és a Trubadurból a Cigánykar. Énekli a vegyes-

far zenekari kísérettel. 11. Mihajlov: Doni legények és Behár: Vörös Csepel. Vegyeskar zenekari kísérettel. 12. Kerekes—Szűcs: Moldvai táncszvit, tánckar zenekari kísérettel. 13. Berlioz: Rákóczi induló.

1957.

Március 4-én: Vasas Otthonban „Könnyű zene” címen: 1. Offenbach: Orpheus az alvilágban, nyitány. 2. Strauss János: Művészet, keringő. 3. Kálmán: Csárdáskirálynő, egyveleg. — Szünet — 4. Pécsi: Pusztai látomás. 5. Borsay Samu: Az Ő dalai, ábránd. 6. Joshytome: Japán szvit. 7. Fucik: Harsonahangok, induló.

Április 1-én: a Vasas Otthonban „Vidám muzsika” címen Fehér Tibor színművész felléptével megtartott hangversenyen: 1. Kéler: Komikus nyitány. 2. Vollstedt: Vidám cimborák, keringő. 3. Lohmann: Polka. Harsonán előadja Tistyán József. 4. Vollstedt: Az automata szalonban. Humoros zenekép. 5. Stolcz: Tréfás takarodó — Szünet — 6. Nikolai: Windsori víg nők, nyitány. 6. Strauss: Örüljete az életnek! keringő. 8. Lehár: Részletek a Mosoly országa c. operettből. 9. Fucik: A víg kovácsok, induló.

Május 6-án: a Vasas Otthonban „Tavaszi hangok” címen megrendezett hangversenyen: 1. Lincke: Indra birodalmában, nyitány. 2. Waldteufel: Tavasz gyermekei, keringő. 3. Mendelssohn: Tavaszi dal. Klarinéton előadta Novák József. 4. Bloch: Virágsusogás. 5. Strauss József: Falusi fecskék, keringő. — Szünet — 6. Strauss János: Tavaszi hangok, keringő. 7. Csajkovszkij: Szerenád. Hegedűn játssza zenekari kísérettel Kerner Antal. 8. Czibulka: Szerelmi álmom. 9. T. Aletter: Randevű, intermezzo. 10. Kéler: Olasz vígjátéknyitány.

Június 9-én: a Szabadságkerti Színpadon „Operett Est” Károlyi Stefánia, Littay Gyula, Virág Elemér, a miskolci Nemzeti Színház operaénekesei és karnagya. 1. Strauss: Cigánybáró, nyitány. 2. Kacsóh: Egy rózsaszál a János vitéz c. daljátékából (Littay). 3. Strauss János: Kacagóária a Denevér c. operettből. (Károlyi). 4. Kálmán: Az öreg Rác dala a Cigányprímás c. operettből. (Littay). 6. Lehár: Részletek az Éva c. operettből. Szünet. — 7. Kacsóh: Részletek a János vitéz c. daljátékából, Iluska dala (Károlyi). 8. Farkas: Ahol Te jársz... Dal a Csínom Palkó c. operettből (Littay). 9. Lehár: Bécsi nők, nyitány. 10. Kálmán: Zsuzsi dala a Zsuzsi kisasszony c. operettből (Károlyi). 11. Szirmay: Kettős az Alexandra c. operettből. (Károlyi—Littay). 12. Ábrahám: Részletek a Viktória c. operettből. Az énekes számokat Virág Elemér, a többit dr. Bánhegyi László vezényelte.

Augusztus 9-én: a Szabadtéri Színpadon megrendezett Rejtvény-hangversenyen: 1. Maillart: A remete csengettyűje, nyitány. 2. Ziehrer Nachtschwärmer (Éjszakai álmodozó). 3. Pécsi: Keleti menyegző. 4. Offenbach: Részletek a Hoffmann meséi c. operettből. 5. Gounod: Faust c. operából a Katonakórus. 6. Suppé: Pique Dame, nyitány. 7. Eilenberg: Malom a Feketeerdőben. 8. Ernst Fischer: Az Alpoktól délre c. szvit II. és IV. tétele (Terasz a tengeren). 9. Fortisszimó Kálmántól. Részletek Kálmán I. operettjeiből.

Augusztus 18-án: Második Fejtő Hangverseny a Szabadtéri Színpadon. 1. Balfé: A cigánynő, nyitány. 2. Hall: A szelek násza, keringő. 3. Puc-

cini: Részletek a Pillangókisasszony c. operából. 4. Drigó: Keringő a Harlekin milliói c. balettéből. 5. Zeller: Részletek a Madarász c. operettből. — Szünet — 6. Suppé: Könnyű lovasság, nyitány. 7. Lincke: Jánosbogárka. Idill. 8. Hruby: Operettegyveleg (Von Wien durch die Welt.)

Szeptember 27-én: az „Olasz Est” c. hangversenyen a Vasas Otthonban: 1. Bellini: Norma, nyitány. 2. Verdi: Részletek a Rigoletto c. operából. 3. Leoncavallo: Intermezzo a Bajazzókból. 4. Becce: Olasz szvit. — Szünet — 5. Rossini: Selyemlétra, nyitány. 6. De Curtis: Sorrentói emlék. 7. Mascagni: Intermezzo a Parasztsücsükből. 8. Michelli: II. szvit.

Október 23-án: a Diósgyőrben megrendezett területi Kohász Fesztiválon: 1. Weber: Oberon, nyitány. 2. Muszorgszkij: Egy éj a kopár helyen.

DIE GESCHICHTE DES DIÓSGYÖRVASGYÁRER ORCHESTERS
UND SEINE ROLLE BEI DER MUSIKALISCHEN BILDUNG
DER DIÓSGYÖRER ARBEITER NACH DER BEFREIUNG
(Auszug)

Der Verfasser schreibt darüber, wie die Diósgyőr-Miskolcer Arbeiter mit der musikalischen Bildung Bekanntschaft machten, sich diese Bildung zu eigen machten, und wie sie sich bestrebten, diese Bildung zu vertiefen. Kurz erläutert er die Tätigkeit des Orchesters und seine Rolle bis zur Beendigung des Zweiten Weltkrieges, dann berichtet er ausführlich von der Arbeit des Orchesters in den zwei Jahrzehnten nach dem Zweiten Weltkrieg. Sehr gründlich, quasi von Konzert zu Konzert, beschäftigt er sich mit der Entwicklung des Orchesters, mit dem steigenden Niveau der Konzerte.

Besonders bedeutend ist die Erläuterung und Analyse jenes Pressematerials, das den Einfluss des Orchesters auf das Publikum charakterisiert. Überzeugend stellt er die Faktoren zusammen, auf Grund deren die Arbeiter und deren Familienmitglieder zu Tausenden an den Konzerten teilnahmen. Er erwähnt Beispiele dessen, wie die Arbeiter an der Gestaltung und Zusammenstellung der Programme teilnahmen und legt Zeugnis ab von den beeindruckenden Erfolgen der musikalischen Erziehung. Ein weiterer Wert der Studie, dass sie das Programm der einzelnen Konzerte ausführlich erläutert, weil daraus einerseits das musikalische Niveau der Konzerte, andererseits das technische Wissen und die Musikalität der Orchestermitglieder abzuleiten ist.

Der Autor schreibt von den anderen Tätigkeiten des Orchesters und berichtet von den Möglichkeiten, die das häufige Zusammensein von Orchester und Publikum sicherten. Darüberhinaus schreibt er auch von den Gründen, die erst eine zeitweilige Krise, dann das Auflösen des Orchesters zur Folge hatten. Der Verfasser sieht es als ein Erfolg des Orchesters, dass in Diósgyőrvasgyár und in der Umgebung verschiedene Blas- und Sinfonieorchester gegründet wurden. Dass es dem Orchester gelungen ist, das Interesse an der Musik zu erwecken, ist an der Tatsache abzulesen, dass die nach dem Zweiten Weltkrieg gegründete Musikschule ständig 500 Schüler zählt.

Am Ende der Studie wird eine Sammlung der Auftritte des Orchesters und der Programme veröffentlicht. Natürlich enthält sie nicht sämtliche Auftritte und Darbietungen des Orchesters, da es nicht gelungen ist, alle zu sammeln.

Am wertvollsten ist der Teil, in dem die zwischen der Jahrhundertwende und dem Ersten Weltkrieg gespielten Werke aufgezählt werden. Das

Material der Jahre zwischen 1920 und 1940 ist sehr lückenhaft, da das Orchester wenig Konzerte gab und der Autor keine Quellen fand, die deren Programm angeben. Die Siedlung Vasgyár verfügte über kein eigenes Presseorgan, die Miskolcer Zeitungen brachten nur selten Nachrichten darüber.

Dem Verfasser ist es allerdings gelungen, das Material der Auftritte seit 1940, aber besonders seit 1945 beinahe vollständig zu sammeln. Der grosse Wert der ganzen Sammlung ist darin zu sehen, dass sie das jeweilige Programm der Provinzorchester und der Zeitpunkt ihrer Auftritte enthält.

Tibor Zádor

MANCSOZÁS — TEKÉZÉS

LAJOS ÁRPÁD

DORNER Aurél szemléletes, szép játékleírása után már századunk elejétől, az első világháborút megelőző évektől kezdve a fiatal néprajzi szaktudományban kialakult a téma iránt érdeklődők közvéleménye: a mancsozás sajátos palóc sportjáték.

Az említett játékleírás „A mancsozás” cím alatt jelent meg 1912-ben.¹ A szerző a mancsozást mint a nógrádi Ipolyvarbón és Órhalmon divatozó bőjti játékot, ismerteti — hangsúlyozva, hogy nem is játsszák az év más szakában. Leírásának elején a játék eszközeinek fényképét és kiterített rajzát is bemutatja, a palóc díszítőművészeti ízlés remek példáiként. A rajzon, mely stilizált virág, szív, madár, csillag, füzér, körrózsa motivikáit jól megszerkesztve ábrázolja, nevek kezdőbetűin kívül a készítés évszáma is fel van tüntetve (1910).

„A mancsozáshoz — írja a szerző — két játékkésztség szükséges: a mancsozó bot és a mancs. A mancsozó bot füz- vagy topolyafából készül. A füz-fából valót jobban szeretik, mert az erősebb és szebben elkészíthető. Alakja a szócsőhöz hasonlít. A „mancs” nagyobb diónagyságú fateke, bükkfából készül, és a rugalmasság fokozása céljából kb. félig ékszerűen behasítják. Mindkettőt a falu fűrő-faragó ezermesterei készítik a „kétkézvonóval és bicskával”. E bevezetés után következik az elkészítés technikájának ismertetése (motivikarajzolás, bevésés, az ornamentikának tüzes vasdróttal való kiegészítése).

Ami külön figyelemreméltó, kiemeli Dorner, hogy a mancsozó botra rá van égetve kettős füzérmotivika közt az ajándékozó legény és a mancsozó bottal megajándékozott leány nevének két-két kezdőbetűje. Hogy e díszes játékeszköz leánynak volt szánva, bizonyítja a legény kedveskedésének más jele is. A szerző ismerteti, hogy a mancsozó bot vastagabbik vége üregesre van kivájva, söréttel megtöltve, s véglapján fadugóval elzárva, hogy a sörét ki ne hulljon. Ha a lány kézbe vette, játszott vele, egyúttal a sörétek kellemes csörgő hangjában is gyönyörködött.

A leírás azt is hangsúlyozza, hogy lányok-legények vegyesen mancsoztak. — A játék rendjét külön vázlatos rajzban is feltünteti a szerző. Jókora szabad tér kellett a játékhoz, de mivel a két nembeli fiatalság együtt játszott, inkább a festői szépség, ügyesség érvényesült, nem annyira az erőteljes mérkőzés.

Két párt állt egymással szemben, az ütők és szolgálók. Utóbbiak egyi-

ke: a hajigáló. Az volt a cél, hogy a szolgálók szerepcserére kényszerítsék az ütőket. Az ütők egymás mellett helyezkedtek el, a velük szembeni szolgálók egyike, a hajingáló, velük szemben, de közelebb. Az ütők egyike az adogató. Emez feldobta a mancsot 3—6 m-nyi magasra. Amikor a mancs lefelé esett, az első ütő a mancsozó bottal utána dobott. A szerzót idézve: „Ha eltalálta, akkor a mancs elrepül messzire, s a hajigáló szalad elfogni és bedobni a métára.² Az első ütő pedig mancsozó botja után fut, s azzal igyekszik vissza a métára. Ha a hajigáló előbb bedobja a mancsot a métára, mint az ütő a mancsozó bottal beér, akkor az első ütő „kivan”. Éppen így „kivan” az ütő, hogyha nem találja el a mancsozó bottal a mancsot. Mikor az első ütő „kivan”, akkor üt a második ütő. Minden úgy történik, mint előbb, s ha az első ütése sikerült, akkor az első ütőt is „beváltotta”, ha azonban téveszt, akkor az ő pártja megy „szolgálni”, s a másik párt lesz az ütő.”

Eddig a leírás — ami közvetlenül a lejátszásra vonatkozik. (Van még szó a cikkben a „mancsvivés”-ről, mint az udvarlás egyik vonzó, bájos szokásleméről, de ez már más lapra tartozik).

A továbbiakban több oldalról igyekszünk annak igazolására, hogy valóban palóc etnikai specifikumokhoz tartozik a mancsozás, de egyúttal rá kell mutatnunk arra is, milyen helyi jellegzetességek mutatkoznak a fent említett mancsozásban.

Egyelőre emeljünk ki három fő mozzanatot:

1. A mancs, mint passzív (elütendő) játékeszköz, elütése az elütő mancsozó botnak mint aktív játékeszköznek a mancsra való rádobásával történik — tehát a mancsozó bot is repül.

2. Az ütőnek az eldobott mancsozó botot futva vissza kell hoznia.

3. A hajingáló megelőzni igyekszik az ütőt a mancs gyors megszerzésével és a visszafutó ütőt megelőző bedobással.

A továbbiak során a mancsozás elterjedését kell kimutatnunk a fenti három tipikus mozzanat feltüntetésével.

Típuskeresés változatokkal

A mancsozásnak mint játéktípusnak tipológiai meghatározása meg lehetőségen bonyolult feladat, két oknál fogva: a mancsozás elnevezés más játéktípust is jelöl, viszont a fenti három főképletbe foglalt játék rokonai más elnevezésekkel is elterjedtek. Sőt, mint látni fogjuk, az eltérő típus is számos más elnevezéssel terjedt el.

Mancsozás lyukba terelgetéssel

Eddigi kutatásaim során egyelőre Borsod területén figyelhettem meg a mancsozás egy másik játéktípusát, Mezőkövesden és környékén (Szent-istvánon, Szomolyán, Borsodivánkán).

Mezőkövesden a mancsozást a 30-as évek közepéig még igen játszották. A játékosok száma nem volt túl nagy. Legélvezetesebb volt, ha nyolcan-

tízen játszották. Lapályos, sík hely kellett hozzá. Ástak a játszóhely közepén egy akkora gödröcskét, az ún. „mancslyukat”, melybe egy közepes alma nagyságú fagolyót, a „mancsot” be lehetett teregetni. A mancslyuk 2—3 mnyi sugárban központi helyet foglalt el. Körülötte kisebb lyukakat ástak körmentében, az ún. „botlyukakat”, melyek száma eggyel kevesebb volt, mint amennyien játszottak. Kellett még a játékhoz annyi „mancsozó bot” (kb. 1 m hosszú husángfa), tehát annyi darab, mint a játékosok száma. A mancsot legszívesebben szőlőtőkeagyból, azaz a tőke kidudorodó részéből faragták ki, ezt tartották a legkeményebbnek, legszívósabbnak. A mancsozó botot akác- vagy magyorófából vágták, de jó volt bármely „surján” facsemete is, csak kemény fa legyen ez is. A játék menetének két nagyobb szakasza volt: a hátrányosnak szánt játékos, a „hajtó” hátrányos helyzetbe hozása, kiszorítása, majd a teregetés.

A kiszorítás „dombütéssel” ment. („Gyerünk dombot ütni!, Üssünk dombot!”). Az elnevezésnek csak másodlagos értelme lehet, mivel a matyóság települése kifejezetten síkságon van. — A dombütés úgy történt, hogy a játszótársak mindegyike a maga mancsozó botjával kezében a lyukaktól bizonyos távolságra (kb. 30 m) egymás mellett felállt, majd adott jelre a lyukak felé rohant. Mindegyik arra törekedett, hogy a maga botja végét valamelyik botlyukba üsse még idejében. Mivel a botlyukak száma eggyel kevesebb volt, a versenyfutók valamelyike kiszorult, nem jutott neki botlyuk. Ő lett a „hajtó”, előnyben levő társai a „lesők”. A hajtónak kellett a mancsot a közepső nagy lyukba betereelni, míg társai igyekeztek előle messzi elütni a mancsot. Ha sikerült betereelni, a játék megint a „dombütéssel” kezdődött. Ha azonban elütötték előle, a mancs után kellett futnia, s megint azt elérve újra megkísérelni a mancslyukba való beterelést. Félszemmel azonban arra figyelt, hagyja-e üresen a botlyukát valamelyik, a mancsot előle elütő tag. Ilyenkor a hajtó amannak üresen hagyott botlyukába igyekezett döfni a maga botja végét. Ha ez sikerült, a kettő helyet és szerepet cserélt, vagyis a „lesült” leső lett az új hajtó.

Előfordult, hogy mindkettő egyszerre döfte botja végét a botlyukba. Ilyen esetben erősködtek, melyik a győztes. Kivált egy harmadik tag, és botja végét a mérkőzők közé szorítva, csavarintott egyet. Akinek a botja kifordult, az lett a hajtó. Ha sikerült a hajtónak a mancsot a mancslyukba hajtani, ráállt a mancsra, ezután kivette, és eldobta, amennyire bírta. A lesők futottak a mancs után. Aki elérte, még messzebb ütötte. Erre megint utána futottak. Aki legutoljára ért a mancshoz, megint csak az lett az új hajtó.

Szentistvánon ezt a játékot „mancsolásnak” hívták.

Szomolyán a „mancsolásban” a hajtót mondókával szorították ki a játék elején: a játékosok a „mancslyuk” körül szorosan összeálltak „mancs-hajtó”-ikkal, e botok végét beleszorították a mancslyukba, majd körbe-körbe szorosan, egyirányban megindultak. Lépkedés közben ezt mondogatták háromszor, hangosan: „csűröm-csavarom!”. Harmadszori mondásra gyorsan kirántották botjaikat, s mindegyik egy botlyukat keresett foglalásra. Aki lemaradt, az lett a hajtó. A játék menete hasonlított a kövesdi válto-

zathoz, csak itt a sikeres beterelés után megint csak a fenti mondókával végezték a kiszorítást.

Borsodivánkán is, mint Szomolyán, a fagolyót fejszével levágott szőlő- vagy tölgyfadudorból faragták ki. A botot (mancsbot vagy „mancsfa”) legszívesebben szilfahusángból vágják kb. 1 m-nyire. A borsodivánkaiak — hasonló kiszorító mozdulatokkal — ezt a mondókát kiáltották: „Lyuk-változás, torzomborzom, visszaborz!” Az utolsó szóhoz érve, hirtelen visszafordulással rántották ki a mancsfákat. Úgy is tettek, hogy a „mancslyukba” közösen beszorított botvégekre rátették a mancsot, majd a „... vissza borz”-nál együttesen kivetették a mancslyukból a mancsot, majd csak ezután foglaltak lyukat. Ha a hajtónak sikerült a fent elmondottakhoz hasonlóan beterelni a mancsot, újból a mondókával és mancskivetéssel szorítottak helyet maguknak.

A felsorolt néhány példa nem bizonyítja döntően, hogy a lyukba terelgetős játéktípusnak a palócságon kívül csak mancsozás a neve.

Tovább kutatva ezt a játéktípust, egész sor olyan változatra találunk, melyek más elnevezésekkel honosak.

Gyakori elnevezése a *tekézés*. Játékeszközök ugyanazok. Gyakran és sokfelé így emlegetik: „teke” és „hajtóbot”.

A borsodi Dél-Bükkalján, Sályban így mondják: „ismertük a tekézést, mégpedig „csűrre és lyukra”. Előbbi típus a lyukba terelgető. A központi gödröcske: *csűr*, a körülötte levő lyukak elnevezése: *botlyuk*. Itt is van *hajtó* és *ütők*. A hajtó kiszorítására ezt szerették mondogatni a csűrbe dugott hajtóbotok és a ráhelyezett teke felé hajolva, szoros körüljárás közben: „csűrrel csűrre, lyukrul lyukra, tegyél a lyukamba!”. Egyébként a Dél-Bükkalja más községeiben (Bükkaranyos, Cserépfalu, általában a Hór-patak völgyében, lapályos területeken, Dél-Borsodban (általában a mezőcsáti járásban), Tisza mentén ugyancsak tekézés a játék neve, valamint a Hegyaljától délre (Erdőbénye, Bodrogolaszi). Kiskunságban (Kiskunhalas) *tükézés* néven ismerik.

Nagyon gyakoriak az ország különböző részein a lyukba terelgető típus olyan elnevezései is, melyek a jószágtartás képzetét idézik fel. A mezőcsáti öregek emlékezete szerint a tekét *disznónak*, *malacnak* nevezték. Ezt a játékeszközt a körisfa vagy szőlőgyökér levágott gumójából — „ahogy az a tuskóból kinyótt” — faragták ki, közepes alma nagyságú golyóra, a hajtófát — kb. 1 m hosszú fiatal husángfából (leginkább tölgy, vagy akác). A központi gödröt *csűr*-nek, a körülötte levő lyukakat *botlyuk*aknak nevezték. A hátrányos szerepben levő játszótársnak *kondás* volt a neve. Kiszorítására a csűr bottal való körüljárásakor ezt mondogatták: „Kását főzünk a disznónak, sz... t a kondásának!” Amikor a kiszorult kondás a malacot a csűr felé terelgette, ezzel bosszantgatták: „hajtsd ki kondás a disznót, sz... a kondásának!”. A Bódva völgyében (Edelény) a kiszorításnak ez volt a mondókája: „lyukra kanász, elaludtál!”, majd a tereléskor: „Sörgellője, pattogtató, a mi csűrünk nem eladó!”. A játék neve itt: *kanászozás*, a hajtó: „*kanász*”. A fagolyó (cser- vagy tölgyfából faragva) neve: *disznó*.

Alsó Bodrogközben, a Nyírségben a játék neve: „*kurtára, kurtára!*” — ugyancsak a malac, disznó képzetéhez tapadt. A játéktípusnak a jószág-

névről való elnevezése országosan elterjedt. Alföldi területeken: *kucuzás*, *disznózás*, *kondásozás*, *kanászozás* (vonatkozik Pest megyére, Jászság, Kunság, Békés területeire), Dél-Dunántúlon *gicázás* — ez az elnevezés a hangfestő, állathívogató alapszóhoz (gica) tartozik. (A disznó vagy malac, ha megelégedetten rőfög, „göcög, gicög”.)

A gicázást mint értékes dél-dunántúli változatot így írja le Bódei János:³ „Kanászozásnak is hívják. — 8 fiú játssza. *Gicabotok* és *gica* kell a játékhoz. A gicabot 50—60 cm hosszúságú kökény- vagy mogyorófabot, melynek a vége behajlik. A *gica*, mondják *disznónak* is, jókora dió nagyságú. Faragják: fából, gyökérből és taplóból. Nagyon sokszor látni a csepefa (tölgyfa) gubacsát, melyet itt csetere néven ismernek.

Egy kört karcolnak a földre. Nagysága a gyerekek számától függ. Általában 3 lépésnyi átmérőjű. A közepén tányér nagyságú lyuk van, ez a *várlik*, vagy *ól*. A többi alma nagyságú lyukat a kör mellé vájják, annyit, ahány gyerek játszik. A várlikat kivéve, minden lyuk mellett áll egy gyerek a gicabotjával. A *kanász* vagy *csordás* a körön kívül áll. Feladata, hogy a gicát a várlyukba hajtsa. Mielőtt a játékot megkezdenék, megállapítják, hogy ki legyen a kanász. Annyi fűszálat szednek, ahány játékos van. A fűszálok közül egyre gombot kötnek. Helyettesítheti: egy virágos vagy fel-tűnően hosszabb szálú fű is. A játszóik közül bármelyik marokra fogja a fűcsomót, és a többi játékos onnan húz egy-egy fűszálat. Aki a gombos vagy virágos fűszálat húzza, az lesz a csordás. Minden gyerek elfoglalja a maga gicalyukját, s a gicabotok végét a lyukakba helyezik. A csordás lesi a gicát. Valamelyik játékos elgurítja. A csordás igyekszik a várlikba hajtani. A játékosok a körtől nem mehetnek el. Közben a gica javában pereg a botok ütésétől. Ha a csordás a gicát a várlyukba tudja hajtani botjával, a játékosok egy-egy lyukkal jobbra ugranak. Közben a csordás is bedugja botját valamelyik üres lyukba. Ehhez a lyukhoz a játékos már nem ugorhat. Amelyik játékosnak nem jutott lyuk, megint az lesz a csordás. Csordásváltozás más módon is bekövetkezhet. A pergő gicát a játékos igyekszik elütni. Míg üt, a csordás a lyukjába dugja a gicabotját, szerepet cserélnek, a játékosból csordás lesz, s most már ő űzi-hajtja a gicát.

„Csúr a likam!” — kiáltással a játékos elhagyhatja ideiglesesen a lyukát, amíg vissza nem jön, ez a lyuk nem játszik, mellé nem állhat senki, bármilyen változás is áll elő a játék menetében.

A disznóörzés képzeete dominál e játéktípus számtalan más változatában, mint említettük, országosan. Eddig egy olyan példára találtam, melyben a játék a szarvasmarha-terelés képzetét idézi fel, s ez: a *csirapatázás*. A Dunántúl északi részén, a Rábaközben szerepel ezen a néven. (Szany községben és környékén az ökröt *csirának* nevezik.) A fagolyó, melyet a harmincas évek elején a játékosok terelgettek, *csirapata* (azaz: ökörpata) elnevezéssel szerepelt. A csirapata jelképezte magát az ökröt. A csirapatázás lejátszásában lényeges eltérés nincs az ismertetett változatokkal szemben.

Maga a játéktípus teljesen eltér a tanulmány elején bemutatott nógrádi palóc példától.

E játéktípus lejátszásához — saját adataim és más gyűjtések adatai szerint — síkságon kijelölt, vagy megválasztott játszótér szükséges, hegyes

területen nem tudták játszani. Ezt igazolta egy borsodi adatközlőm (Baráth Lajos 67 éves bükkaranyosi lakos), aki arra emlékezett, hogy a Dél-Bükk-alja sík területein a 40-es évek elejéig játszották a lyukba terelgetőst, tekézés névvel: „a tekézés csak lápos (lapályos) helyen játszhattuk. Mit teszszik gondolni? A csűrű könnyen kigurút vaóna ja teke, jába terelgettük vaóna bele, az csak sík helyen állt vaóna meg!” Ezt az adatközlőt igazolja az a negatív tapasztalatom, hogy hegyesebb vidéken, mint pl. az abaúj-zempléni Hegyközben semmi nyomára nem tudtam találni a szóbanforgó játéktípusnak.

Röviden összefoglalva: az országosan elterjedt, helyesebben: az ország legtöbb területén jól elterjedt lyukba terelgetős játék *alföldi típus*, szerepel tekézés, tükézés, dísznózás (kucuzás, gicázás), kanászozás, kondászozás, csirapatázás néven, s nagyon szórványosan mancsozás néven. Lejátszásában semmi köze nincs a palóc mancsozáshoz.

A nógrádi mancsozás és rokonai (Ráhajintós m.)

Ezután az elkülönítés után vizsgáljuk meg, milyen rokonai vannak az ipolyvarbai — őrhalmi példának! Kezdhetjük mindjárt Órhalommal. Ugyane községben negyed évszázad múltán (1937-ben) magam is kutattam a mancsozást, s megtaláltam a századelejinek egy változatát. Kihagyva a játékekezdőt, vagyis a játékosok kijelölését (kölcsönös add-vedd-ezéssel), magát a játékmenetet ismertetem, 1937-nek megfelelően:

Mikor a két csapat kiválasztódott, azt kell eldönteni, kik lesznek a *verők*, kik lesznek a *kapók*. A két *gazda* (legjobb két játékos) „nyilat húz”: két apró botocskát kézbe vesz az egyik. A két fadarab elülső vége egyenlő hossznyira ütközik ki a kézből. Most a másik kihúzza, amelyiket akarja. Ha a hosszabbik botot sikerül kihúznia, az ő csapata lesz a mancsverő. Ha azonban a rövidebbet húzza, csapatával együtt kapó lesz.

... A verők és kapók egymással szemben a pálya két hosszanti végén arcvonalban állnak fel. A mancsozó bot a a verők kezében van.

Most az első verő bal kézbe veszi a mancsot. Azután feldobja, nem túl magasra, majd megvárja, míg a mancs visszahull. Ekkor röptében megcélozza a mancsozó bottal, és ferdén felfelé irányuló ütéssel megdobja. A mancs és a mancsozó bot messze elrepül. De már szalad is a verő, és botját igyekszik megszerezni s visszaszaladni vele, mielőtt még a kapók elcsípi a mancsot, s a pálya gödröcskéjébe, a *kul*-ba (lyukba) gurítják. A kapók azon iparkodnak, hogy az elütött mancsot vagy röptében megfogják, vagy ha csak a földön gurultában tudják elfogni, arról a helyről ahol elfogták, gurítsák a pálya közepén ázott kulba. Ha valamelyik kapó röptében elkapta a mancsot, a verők helyet és szerepet cserélnek a kapókkal, átadják nekik botjaikat, s ők lesznek az új kapók. Ugyanez a helyzet, ha az elgurult mancs megszerzése után hamarabb sikerül a kulba gurítani, mint a verő a botjával visszafut eredeti helyére. Ellenkező esetekben a következő verőnek kell odaadni a mancsot, hogy az folytassa a feldobást és elütést.

Megtörténhetik, hogy valamelyik verő nem találja el a mancsot. Ekkor

botja magában repül el, de ő csak akkor futhat érte, ha következő társa ver. Ugyancsak a helyén marad akkor is, ha eltalálja a mancsot, de nem reméli, hogy idejében vissza tudja hozni botját. Ekkor a kapó a következő verőnek gurítja a mancsot, vegye az fel. Ha most ez a következő verő üt, az előbbi ki mer futni botjáért, s ha társának, aki voltaképpen futáshoz juttatta, ütése szintén sikerült, ketten is futhatnak, sőt két bentragadt verő esetén a szabadításkor hárman is stb. . . Az is megtörténhetik, hogy egyik verő sem tudja a botját visszahozni. Nincs más hátra: a két csapat helyet és szerepet cserél.

Ezt a változatot 1937-ben csak fiúk játszották, s nem volt a játékhoz hímes mancs és mancszó bot. A mancsot tölgyfa vagy gyertyánfa (gyertyánfa) kidudorodott dumójából: *gancsából* faragták ki gömbölyűre, kis alma nagyságúra. A mancszó bot kemény fahusáng volt, cca. 70—80 cm hosszú, tölgy- vagy cserfából, de jó volt ehhez az akác is. Az itt ismertetett változatot ugyancsak mancsozás néven egész Nógrádban ismerik. Elvértve, Nyugat-Nógrádban *gancsozás* néven is emlegetik. Észak-Hevesben a játék neve ugyancsak: mancsozás, vagy mancsolás.

Egy változat Mátranovákról (Zajác István közlése szerint — 50 éves bányász, közlése 1968-ból —) annyi eltérést mutat, hogy az ütők előtt egy határvonal húzódott a földbe karcolva: a *métavonal*. Az *ütők* arcvonalban egymás mellett, a *kapók* velük szemben *félkörben* helyezkedtek el. A játékeszközök: *mancs* (cser- vagy tölgyfából) és a *mancsütő* (ugyancsak cser- vagy tölgyfából) utóbbi kb. 60 cm-nyi. Hasonló módon játszották a 30-as évek végéig, mint az őrhalmiak. Mindegyik ütő háromszor üthetett. Ha harmadszorra is tévedett, végképp kiállt a játékból. Megtörtént, hogy az ütők elfogyása miatt is szerepcserére került sor a két csapat közt. Nagyivádon ugyanezt „mancsolás”-nak hívják. (Adatközlőm Ivádi Adolf 51 éves, 1972.)

Hogy a szó őrzése mennyire szívós a palócság körében, mutatja az, hogy a középpalócság borsodi ága, a barkóság magva: a Hangony-mellék népe is a *mancsozás* szót kedvelte. Egy példa Szentsimonból: *mancsozás fentségre és lentre*. (Adatközlő Bellér Mihály 71 é. földműves, 1957.)

A játékosok száma, a pálya mérete az eddigiekhez hasonlóan nem volt szorosan meghatározva. Legszívesebben 8-8 játékos játszott egymás ellen egy kb. 40—45 cm hosszú, cca. 20—25 m széles pályán. Játékeszközök: annyi db 60—65 cm hosszú, vastagabbik végén kissé elgörbülő husáng (bármely keményfából), amennyi a *hagyítók* száma, ezenkívül egy db közép alma nagyságú fagolyó, a *mancs*, melyet legszívesebben akác- vagy *gyurtyán* (gyertyán) *gancsából* (törzsének kidudorodott részéből) faragtak ki gömbölydedre.

A *hagyítók* a pálya egyik végén úgy álltak fel egymás mellett, arccal a *kapók* felé, hogy mindegyikőjük előtt 1—2 lépésnyire egy-egy kb. 3 dm átmérőjű gödör, a *mancslyuk* volt kiásva. *Hagyítófájukat* úgy tartották, hogy ennek szabadon levő alsó, vastagabbik vége a mancslyukban volt. A legügyesebb *hagyító*, a *szabadító*, a sor legvégén állt, készen arra, hogy ha társai tévesztenek, sikeres célzással és ütéssel beválthassa őket.

A *kapók* a *hagyítókkal* szemben szétszórtan, a pálya másik felében fog-

laltak helyet, nem egészen a pálya végén. Egyik tagjuk, a legügyesebb kapó, az *adogató*, felment a hagyítók sora elé kb. 4—5 m-nyire, oda, ahol a pálya szélességében húzott vonal, a *vár*, elválasztja a hagyítók gödreitől. A vonalnál megállt, kezében a manccsal.

A játék kétféleképpen mehetett: „fentségre” vagy „lentre”. Aszerint, hogy az adogató feldobással vagy földön gurítással adogatja-e a mancsot ellenfeleinek.

„*Fentségre*”: az adogató az első hagyítónak cca. 4—6 m magasra dobással ütésre adta a mancsot. Túl magasra dobni — nem számított! A hagyító gyorsan kiemelte botját a mancslyukból, megcélozta a feléje szálló, majd lehulló mancsot, utána pedig csóváló mozdulattal hozzádobta hagyítófáját. Ha jó erősen dobott, s eltalálta a mancsot, az elrepült a bottal együtt 30—40 méternyire is. E játék néhány pontba foglalt szabályai:

1. Ha a mancsot nem találta el a hagyító, bent maradt a gödre közelében, elhajtott botját kint hagyta, majd az adogatónak odagurította a mancsot, hogy ez most már a következőnek adogasson.

2. Ha eltalálta, és úgy látta, hogy a mancs jó messzire repült, kiszaladt botjáért, hogy sietve vissza tudja hozni, mielőtt a kapók megkaparintanak a mancsot, s az ő nyitva hagyott mancslyukába tennék. A kapók ugyanis csak a mancsra figyeltek, hogy elcsípjék, s lehetőleg az adogatóhoz juttassák, aki a mancslyukhoz közelebb állt.

3. Ha valamelyik kapó a levegőben el tudta kapni a mancsot, a két csapat helyet és szerepet cserélt, természetesen a két legügyesebb ellenjátékos is: az adogató, illetőleg a szabadító.

4. Ha a kapók gurulásában csípték el a mancsot, akkor sietve az adogatóhoz dobták, vagy gurították — hogyan jobb —, aki a fentebb említett várvonaltól legelőnyösebb állásban megcélozta a botjáért kifutott hagyító nyitva hagyott mancslyukát, s belegurítani iparkodott a mancsot. Ha ez sikerült, mielőtt a hagyító visszahozná botját és vastagabbik végét beleütné a gödörbe, a két csapat ebben az esetben is helyet és szerepet cserélt.

5. Ha az adogató elkésett, vagy eltévesztette a gödröt, a mancsot visszaadták neki a hagyítók, s most már az adogató a következő hagyítónak dobott.

6. A rosszul célzó, tehát tévesztő, vagy a mancsot csak gyengén eltaláló hagyítók nem mindig maradtak bent: ha valamelyik következő tagnak, vagy végső sorban a szabadítónak sikerült jól eltalálnia és messze kiütnie a mancsot, amazok kifutottak botjaikért. Ilyenkor volt a játék a legizgalmasabb szakaszában. A kapók, s főleg az adogató egyszerre több hagyítóval voltak harcban.

7. Ha a szabadító is elvétette a célzást, a két csapat ekkor is helyet és szerepet cserélt, mert bot híján már egy hagyító tag sem tud ütni.

A *lentre* játszás ugyanaz, csak itt az adogató által odagurított mancsot földre csapással röpitették.

Az a változat, melyet több mancslyukkal játszottak, Dél-Hevesben is ismert — eddigi kutatásaim szerint. *Adácson*, *Karácsondon* nemcsak *mancsolás*, hanem *bolondpár* néven is szerepelt. Ez utóbbi elnevezés az adogató és a külön-külön mancslyukak hagyítói közt levő párharcra céloz.

A hangonyvölgyiek az Ózd közeli Bolyok községben ezt a játékot *gancsozás*nak hívták, arra hivatkozva, hogy a golyót fejszével levágott *szőlőgancsból* vagy *cserfagancsból* faragták ki. Ugyanolyan játékszabályokkal játszottak, mint a szentsimoniak, csak annyi kivétellel, hogy a hagyítók előtt csak egy mancslyuk volt.

A változatok sorában figyelemreméltó helyet szánunk a Hangony közeli Uraj községnek. Itt a játékot *guncsozás*nak nevezték. A fagolyó neve: *teke*. Az ütőbot: *guncs*. Mindkét játékeszköz akác-, gyertyán, vagy más egyéb keményfából volt faragva.

A játék annyiban mutatott bővebb formát, hogy a *kapók* nemcsak szerepcserére kényszerítették az *ütőket*, hanem fogyaszthatták is őket. Ebben a játékban fontos mozzanat volt az, hogy sikeres célzás és elütés esetén az ütő kifutott botjáért, de ha felvette, mindjárt maga mellé fektette abban az esetben, ha valamelyik kapó ellenfele elég közelben csípte el a tekét, s elkiáltotta magát: „Állj!”. Ezután a kapó a lefektetett guncshoz gurította a tekét. Ha gurítással etalálta, a guncs tulajdonosa kiállt a játékból, s ezzel az ütők meggyengültek. Ezért, ha az elütött teke az eldobott guncs közelében volt, az ütő inkább ki sem szaladt érte, hanem megvárta, hogy valamelyik, következő társa vagy a szabadító a teke messzeütésével utat, lehetőséget nyisson neki a kifutásra és a bot visszahozására.

Az ózdiak, sajópüspökiek, trizsiek ezt a játékot *guncsázás*nak nevezték. Az elnevezés iránti érdeklődésemre azzal válaszoltak, hogy a görbe, vagy dudoros fát, melyből a játékeszközöket nagy nehezen kifaragták, *guncs*nak vagy *guncsán*ak hívták már ősapáik is. Az volt a tapasztalatuk, hogy az ilyen dudoros, görbe fa igen szívós, ellenálló anyag, a sok ütést mindig jól bírta, a gyakori játszástól nem hasadt szét.

Egy változat Sajópüspökiről: *guncsázás*. Itteni egyik adatközlőm (Léka Alfonz, 78 é. 1960.) magyarázata szerint: a két csapat az *ütők* és a *kapók* csapata. A játék lényegében megegyezik az említettekkel. Az ütők mind-egyikének volt egy-egy 60—65 cm hosszú keményfahusángja (*guncsája*), melynek vastagabbik vége begömbült — természetes növésségnél fogva. Az elütendő játékeszköz: *teke* szőlőguncsából vagy cserfából faragva.

A két csapat szétszórta állt fel egymással szemben. Az ütők mindegyike háromszor üthetett, s ha harmadszori célzással sem találta el a tekét, akkor állt ki végleg.

Mindegyik ütő úgy ért ütéshez, hogy a kapók bármelyike a pálya közepéről feléje gurította a tekét. Ebben a játékváltozatban tehát nem volt sem gödör, sem métavonal. A földön guruló teke közelített valamelyik ütőhöz. Mikor a teke már közel ért hozzá, az ütő ügyes ráhajlással csóváló mozdulattal rádobta a guncsát. Ha eltalálta a tekét, a kapók igyekeztek úgy fogni el, hogy a messze kirepült golyót a pálya közepén álló kapóhoz juttassák. Ennek a kapónak az volt a feladata, hogy szerepcserére kényszerítse az ütőket. Ugyanis, aki elütötte a tekét, kiszaladt a guncsjáért, futva visszahozta, de utána letette maga mellé. Ekkor a pálya közepén álló kapó, aki már közben megkapta a tekét, ezt a lefektetett guncsához gurította. Ha a teke eltalálta a letett botot, az ütők „lesültek”. A két csapat szerepet cserélt. A kapók „feljöttek” az ütők helyére, szétszört alakzatban, átvéve a guncsákat, az

ütők „lementek” a kapók helyére, ugyancsak szétszórt alakzatban, a pálya közepére küldve legügyesebb gurítani tudó pajtásukat.

Akkor is szerepcserére került a sor, ha az ütőknek sorra nem sikerült a teke eltalálása, s ezzel az ütők elfogytak.

Jól követhető ez a játék Ózdon, Ózdtól keletre, északkeletre, sőt Közép-Borsod területén, Bükk környékén, a Bódva-völgy, Cserehát vidékén, Hernád mentén, Taktaközben. Az abaúj-zempléni Hegyközben eddig nem találtam nyomára, de vannak kiszűrődései Észak-Alföldre. Az Ózd közeli Észak-Bükkalja, a Sajóvölgy felé haladva a *guncsázás* elnevezés még egy darabig megvan.

Sajónémetin körben helyezkedtek el az ütők. A fagolyót nevezték *guncsának*, s a botot ütőfának. A kapók a nagy körrel szemben vagy 30 m távolságra helyezkedtek el szétszórtan. — Itt az ütők mindegyike magának dobta fel a fagolyót, s vágta hozzá az ütőfát, tehát a játék „fentségre” ment. Az elhajított ütőbotot a nagykörbe kellett futva visszahozni, mialatt a kapók a guncsát a nagykörbe igyekeztek begurítani. Egy hajítónak (ütőnek) sem volt szabad a guruló guncsához érni. (A nagykör átmérője lehetett 6—8 méter.)

Ugyanezt a játékot a centeriek *tekézésnek* nevezték.

Még él a *guncsázás* elnevezés a Sajótól északra, a Szuha patak mellékén és környékén is.

Trizsben így emlegetik. (Deme Zsigmond adatközlő, 47 é. 1970.) Mindkét csapat, az ütők és kapók csapata úgy helyezkedett el egymással szemben, hogy egy-egy *métavonalat* vontak maguk elé. A kapók *métavonala* arra szolgált, hogy lezárja az ütők botjait. Az ütők *métavonala* viszont védte az ütőket. A játékeszközök az ismert módon tölgy- vagy cserből készültek. Itt megint: a fagolyó *teke* vagy *tuka*, az ütőbot: *guncsa*.

A tekét a pálya felső szélén álló ütők egy kiemelkedő pontra állították a talajra. Egymás után megcélozták. A kapók legügyesebbike a pálya középső térfelén oldalt helyezkedik el. Leste a tukát. Ha sikerült valamelyik ütőnek eltalálnia úgy, hogy a guncsát lehajló és oldalt csóváló mozdulattal erősen ráhajintotta, a tuka messzire elrepült a bottal, kiváltképp, ha az ütő a tuka alját találta el. Mialatt az ütő kifutott, hogy botját visszaváltsa, a kapók két dologra ügyeltek: arra, hogy megfosszák az ütőt a guncsától, és arra, hogy a tukát hamarabb az ütők *métavonala* mögé juttassák, mielőtt azok futva visszaváltják botjaikat. Az egyik kapó tehát elfogta az eldobott husángot, lehajolt vele, s szétterpesztett lába közt jól hátradobta. Ezzel megnehezült az ütő dolga, még messzebb kellett futnia botjáért. A kapók többi tagja a tukát fogta el, és a pálya közepén állóhoz dobta vagy gurította, hogy gyorsan továbbítsa az ütők *métavonala* mögé. Ha ezzel megelőzték a botjáért kifutó ütőt, a két csapat helyet és szerepet cserélt. Itt is megvolt az, hogy az ütő nem mindig futott ki, csak akkor, ha előnyös helyzetben érezte magát, várva sikeresebben ütő társának szerepét. Ilyenkor a kapóknak oda kellett dobnuk vagy gurítaniuk a tukát a következő ütőhöz.

A Szuha mentén *tukázás* néven is ismerik e játékot (Nagy Béla 60. é. közlése Szuhafőről, 1970).

Közép-Borsodban a játék legelterjedtebb neve: *tekézés*.

Emeljük ki az Észak- és Dél-Bükkalját!

Sajógalgóc: *ütőteke*. (Adatközlő Jónyer Ferenc 71 é. 1938).

Így mondta el: a játékosok az ütők és a visszaütők, másképpen fogók, A játékeszközök: a *teke*, ez félököl nagyságú, labdaalakra kifaragott fagyoló. Legjobb, ha hársfából készül, de lehet nyírfából is. A másik a *tekebot*. Körülbelül 60 centi hosszú, bárminő keményfából készült husáng. A vége meg van hegyezve. Ahány játékos van, annyi tekebotnak kell lennie.

Az egymás ellen játszó két csapatot a két legügyesebb fiú állítja össze. Ők a *gazdák*. Már előre el van döntve, ki az ütők, ki a fogók gazdája. Ezek adj botozással választják ki társaikat. (A játéksorsolás mellőzésével, hogy is folyik le a játék:)

Az ütők magukhoz veszik a tekét, botjaikat, s a pálya felső végén egymás mellett elhelyezkednek. A fogók velük szemben, a pálya alsó végén állnak fel, de nem arcorban, hanem szétszórta.

Az ütők a fogók felé ütik a tekét (a földről), úgy, hogy tekebotjaik is repülnek. Ezeket kell majd futással visszaváltaniuk saját területeikre. A fogók azzal akarják hely- és szerepcserére kényszeríteni az ütőket, hogy a tekét botjaikkal visszaütik, vagy azzal, hogy nem engedik az ütőket elhajított tekefájuk visszaszerzésére. Tehát: az ütők a maguk arcvonala előtt, melyet a földbe karcoltak, két jó lépésnyire egy kis földemelkedésre teszik a tekét, majd egymás után a földről üthetnek: 2 méter távolságból csóváló mozdulattal megcélozzák a tekét. Repül a teke és a bot. A fogók úgy igyekeznek visszaütni a guruló tekét, hogy botjaikat kézben tartják, vagy ha ők is eldobják, bármikor visszahozhatják a pályáról. Ha sikerül a teke visszaütése, vagy megelőző begurítása az ütők arcvonala mögé, a két csapat helyet és szerepet cserél. Ha a teke visszaütése nem sikerült, akkor a fogóknak vissza kell gurítaniuk a tekét a következő ütőnek. A visszagurítás ideje alatt ütő nem futhat be a pályára eldobott botjáért. Ha az ütők egyike sem tudja botját visszahozni, a két csapat akkor is cserél.

Más változat Sajókazincről: *királyos teke*.

Játékeszközök: keményfából faragott teke és ütőbotok.

Ebben a változatban a földbe ásott gödör, melyet *várliknak* hívtak (adatközlő: Anga József 61 é. 1939.) a pálya közepén volt, ebbe kellett a tekét begurítani. — A játékot legszívesebben öten-öten játszották: *ütők* és *fogók*. Mindegyik csapatnak volt egy-egy királya. Az ütők mind az öten a pálya alsó végére mentek („bent vannak”). Úgy helyezkedtek el, hogy a király a sor utoljára került. Ő volt a legerősebb ütő. Ha társai megszorultak, ő ütött utoljára. A fogók közül négy a pálya felső végét foglalta el (ezek „kint voltak”). A fogók királya a pálya középső ténfelére ment, s kissé oldalt foglalt helyet, a várlikat figyelve. (Ez utóbbi kb. 4—5 dm átmérőjű gödör.)

A fogók királya a tekét a legelső ütő felé gurította. Erre az botjával rácélozott, majd jól oldalhajolva, erős lendítő mozdulattal a feléje guruló tekét elütötte, azon iparkodva, hogy lehetőleg a teke alá üssön, miáltal a teke a földet elhagyva, messze kirepül. Ha nem találta el a tekét, vissza kellett dobni a fogók királyának, aki azt a következő ütőnek gurította. Ha eltalálta, s látta, hogy a teke messze jutott, már futott is botjáért, hogy idejében vissza tudja hozni. Hogy védekeztek a fogók? Elcsípték a tekét, gyor-

san a királyukhoz gurították vagy dobták, aki vagy a várlikhoz szaladt vele, hogy gyorsan beletegyje, vagy ha jobbnak tartotta, mindjárt belegurította. Ha így az ütő megelőzése sikerült, megtörtént a hely- és szerepcseréje. Ebben a változatban is volt joga az ütőnek a kifutás helyett várakoznia, hogy soron következő pajtása, vagy legrosszabb esetben az ütők királya szabadítsa, s most már mehesse botjáért, mert van ideje visszahozni. Megtörtént azonban, hogy az ütők mind elvesztették botjaikat. A két csapat ekkor is helyet cserélt.

Az Észak-Bükkalján végig (Sajószentpéter környéke) így ment *tekézés* névvel e játék. Hasonlóképpen a Bódva völgyén (Edelény, Finke, Borsodszirák), kevés eltérés a bódvavölgyi *tekézés*ben az volt, hogy sújtották azt az ütőt is, aki csak „cseszte” a tekét a tekebottal: a felhajított tekét a ráhajintással csak érintette: ki kellett állnia. (Éliás János 67 é. Finke, 1961.)

A ráhajintós típust a Dél-Bükkalján is *tekézésnek* nevezték. A délbükkaljai Sály községben ismert *tekézés* ráhajintós típusa gurítással kezdődött, feldobós változatát nem ismertek (adatközlőm: Mészáros Bálint 57 é. Sály, 1969). A két küzdő fél: az *ütők* és a *védők* csapata (mindkét részről legszokásosabban 7—8 fő).

A fagolyót legszívesebben az „ágácfa” (akácfa) fejszével levágott dudorából, a *gancsfából* szerették kifaragni almanagságúra. A közeli tölgyerdőből is tudtak szerezni gancsfát, sőt, az öregek emlékezte szerint a gancsfát tölgy- vagy cserefaból, vagy szőlődudorból (gumós szőlőgyökér) vágják eredetileg.

A játék a már ismertetett változatok gurítós válfaja volt.

A két csapat úgy állt fel egymással szemben, hogy az ütők a méta-vonal mögött helyezkedtek el. A szélességben húzott méta-vonal közepe táján vagy két lépésnyire volt a *csűr*, nagyobb tálméretű lyuk, melyben a teke kényelmesen elfért. Maga a játék az ellencsapat, a védők részéről kijelölt adogató szerepével kezdődött. A kijelölt adogató a tekét a méta-vonaltól cca. 8 m távolságra állva, vette kézbe, utána az első ütővel nem pontosan szembe, hanem kissé ferdén, az ütőnek gurította. Az ütő kb. 4 méterig engedte a tekét, majd ekkor hajintotta rá a *tekefát*. Ha nagyon messzire sikerült a teke elrepítése, kifutott a tekefa után, hogy beváltsa. Ha nem, társaitól várta a segítséget úgy, hogy a már említett változatokban ez az egész játékokonásból kitűnik. A védők itt is előzni igyekeztek. Ha hamarabb csűrbe gurították a tekét, mint az ütő beváltotta volna botját, vagyis a méta-vonal mögé hozta volna, úgy mondták, hogy a védő „kitette” az elkésett ütőt — ami azt jelentette, hogy a két csapat itt is helyet és szerepet cserélt. Egy eltérés azért van a többi változattal szemben. Szokott ugyanis az ütő „kezelni”, azaz csalni. Félre szokta ütni a tekét, erősen oldalirányban, tehát nem a védők felé, azért, hogy a védőket félrevezesse. Ezt a kezelést egyszer megengedték. De másodszori kezelés esetén az illető ütőt kiállították.

S most keressük a mancsózás lehető legszélső rokonát keleten!

A Hernád vidéken is ismerik a bottal ráhajintós fagolyó elütést. Példa Ongáron: *kámbázás*. (Adatközlő: Gönci Béla 67 é. Onga, 1939.) A pálya hossza 50—60 m, szélessége 20—25 m. Játékeszközök: fele annyi *kámba* (ütőbot), mint amennyi a játékosok száma, és egy fagolyó, *teke*. Mindkettő

szívós, keményfából faragva. (Kámba = görbés bot.) A két csapat játékosainak száma 6-6, legfeljebb 8-8. Itt is az ütők álltak szemben a kapókkal. Az ütők vonalat húztak maguk elé szélteben, ez volt a *métavonal*.

A játék kezdetén az ütők magukhoz vették a kámbákat és a tekét, majd kiválasztottak egy adogatót. Mindkét csapat egymással szemben, egyébként szétszórt alakzatban állt fel. A játék lényege az volt, hogy a kapók az ütőket kámbáiktól megfosszák.

Az adogató társai előtt feldobta a tekét. Az ütők — s ez megint új változat — röptében *egyszerre* megcélozták, s ugyancsak egyszerre vágták a le-hulló tekéhez kámbáikat. A sok közül egy vagy két ütő rendszerint el is találta. Repült a teke a kámbákkal együtt a kapók felé. De rohantak az ütők is kámbáikért, hogy idejében visszaváltsák ezeket a métavonal mögé. A kapók — mint ahogy az említett változatokból már tudjuk — siettek elcsípni a tekét, s a leggyorsabban futó társuknak adták, fusson vele a métavonal mögé, előzze meg bármely ütőt. Ha sikerült, a két csapat cserélt. Ha a kapó a megszerzett tekével későn futott be a métavonal mögé, vagy meg se kísérelte a versenyfutást, ez esetben odanyújtotta vagy odagurította a tekét az adogatónak, hogy a játék ismétlődjék.

Igen gyakran fordult elő, hogy az ütők egymás után elvesztették a kámbákat. Vagy nem találták, vagy nem találták érdemesnek kifutni értük, mert a kapók lerohanják őket. Ekkor következett egy új fordulat, mely a nép leleményességére oly jellemző: a kapók még adtak egy utolsó alkalmat a kámbák hazamentésére: ez volt a *tornyocskázás*. A kapók félreálltak a kámbáktól, s egy társuknak odaadták a tekét. Ez *tornyocskázni* kezdett vele, vagyis háromszor feldobta, mindig magasabbra és magasabbra, közben el-elkapta. Ha ez alatt az idő alatt akadtak ütők, akik kámbájukért kiszaladtak, s visszavitték a métavonal mögé, folytatódhatott a játék. Ha nem, a két csapat ugyanúgy helyet és szerepet cserélt, mintha a kapók megelőzték volna a kámbát visszaváltó ütőt.

A Hernád melléki Szikszón, Aszalón, Csobádon, Ináncon, Novajidrányon is jól ismerték ezt a játékot: ha feldobással játszották, *kámfázásnak* hívták. Földöngurítós párja *tekézés* néven volt ismert. A *kámbázás*, *kámfázás* elnevezés az ütőbóthoz fűződik (a *kámba*, *kámpa*, *kámfa* kampós görbebotot jelent).

A Hegyalja nyugati részében, főleg az Aranyos völgyében — Arka, Mogyoróska — megint *tekézés* néven emlegetik. Lejátszása azonos a kámbázásával.

Ez a hajítóbotos játéktípus szokásos volt a taktaközi Taktaszadán, Prügön, Csobajon, Taktabájon *tekézés* elnevezéssel.

A Bodroglóközben (Tiszakarád, Karos, Bodroghalom) legelterjedtebb elnevezése *tekézés*, de szórványosan feltűnik a *mancsizás* játéknév is.⁴ Követni tudtam e játéktípust a borsodi Tisza mentén (Tiszaluctól Tiszabábolnáig — ez utóbbi községben *mancsozás* néven találok vele. Mezőcsáton — általában a Tisza mentéhez hasonlóan *tekézésnek* nevezik nemcsak a lyukbate-relgetést, hanem az ütőbotost is, tehát itt megint két típusban van meg a fagolyós játék, mint a már említett Dél-Bükkalján, Sály községben. A mezőcsáti öregek úgy emlegetik, hogy köténnyel játszották, a megcélozott, messze

ütött tekét surcaikban igyekeztek felfogni. (A tekét itt kőrisha gancsából, dudorából vágják ki.)

Dél-Borsodban a Hejő menti Hejőkürt községben visszatér e játéktípus *mancsozás* elnevezése. A fagolyó neve: *mancs*, az ütőfa: *mancsbot*. A *mancs* szó varázsa elérte a dél-hevesi alföldi jellegű községeket is. A Tarna alsó folyása mentén elég jól ismert, bár keveredik más fogalommegjelöléssel. Például Tarnaszadányon e jól ismert játéktípust *mancsozás*nak hívják, a játékeszközök elnevezéseiben keveredés: a fagolyó neve: *mancs*, az ütőbot neve: *tekefa*. Füzesabonyban már egységesebb a terminológia: *mancs* és *mancshajtó*.

Kerestem a fagolyós játék két fő típusát északkeleten, a Kárpátalja elő-őrsének számító abaúj-zempléni Hegyközben, de eredménytelenül. A Füzervölgyben, Ronyvavölgyben emlegetik a bigézést, métázást, egyéb labdajátékot, de a fagolyóval való játszásra adatközlőt nem találtam. Vágáshután megismerkedtem Suba Lajos adatközlővel, aki Ungból származott el ide (70 éves, 1972) mint fiatal legényember telepedett le Vágáshután. Érdeklődésemre leghatározottabban kijelentette, hogy Ungban sem játszottak más fagolyóval, csak a kuglizást ismerték, sőt, kiterjedt kárpátaljai rokonsága fiataljai is csak kugliztak a fagolyóval.

A régi években ugyanígy, eredménytelenül kerestem a hajtófás fagolyó játékot a Dunántúlon is. E negatív jelenség mellett szól a zalai kiváló sportjátékgyűjtőnek, Bödei Jánosnak a zalabaksai játékokról szóló cikke. (Lásd 407. l.) Az itteni fagolyós játékoknak bőséges sorát tárja fel, de ebből az anyagból teljesen hiányzik a hajtófás fagolyójáték. Gönczi Ferenc sem említi. Hajdú Gyula új könyvében („Magyar népi játékok” Bp. 1971.) sincsenek analóg példák a Dunántúlról.

Rokon játéktípust az Alföldön még a Hajdúságban találtam (Konyár, Derecske).

A szakirodalomban található adatok jól támogatják a palóc *mancsozás* (*mancsolás*) észak-déli elterjedésének vizsgálatát.

Tálas István igen értékes adatközlése a régi időkből: „A *mancsozás* az Alföldön”.⁵ Az adatközlés egy XVIII. századi jászkun kerületi tilalomra vonatkozik (a szóbanforgó helységek: Kunszentmárton, Kiskunfélegyháza): „... az *mancs*sal való játék eltilalmaztatott.” (valószínűleg azért, mert a repülő játékeszközök kárt tehettek emberben, anyagban egyaránt). Tálas István megjegyzi: lehet, hogy csak néhány palóc származású betelepülővel is bíró helységben, pl. Félegyházán játszhatták, de az is lehet, hogy a *mancsozás* szerte általános volt.

Ez utóbbi feltevést eddig nem tudjuk igazolni.

Hajdú Gyula adatai is a terjedés alföldi irányát látszanak igazolni. A „Magyar népi játékok gyűjteménye” új adatai a palóc játéktípus rokonságához:

Mancsozás néven. Órhalom. (Nógrád. Gyűjtő: Náday Pál.) Dorner Aurél, s a magam gyűjtését követőleg a harmadik adat, illetőleg változat ugyanegy községből. Játékeszközök: *mancs* 5—6 cm átmérőjű fagolyó és *mancsbot*, 40—50 cm hosszú, enyhén hajlított, az ütőrész felé szélesedő négyszögletes vagy gömbölyű ütőfa. Határvonaltól határvonalig játszott-

ták, 6—10 fiú—lány, férfi—asszony. A játék menete L. Á. leírásával egyezik, csak az ütőket megelőző gödörbe gurítás nincs, vagyis kiásott kis gödör nem kell. (M. n. j. gy. 161. oldal.)

Kazár (Nógrád m. Gyűjtők Szabó Anna és Szegetta Lenke.) Játékesz-
közök *mancs* és *mancsütő*. A játék ugyanaz, ebben egy külső játékos dob-
ja fel, vagyis adja fel ütésre a fagolyót. (M. n. j. gy. 162. old.)

Tura (Észak-Pest m. Gyűjtő Radnai György.) Lényeges eltérés: Egy
pár játszotta csak („pásztorok”). (163. old.)

Pétervására (Észak-Heves m. Gyűjtő Dénesfai Géza. E változatban a
dobók egymástól 2 méterre levő körben állnak. A sor előtt 5—6 lépésre két
gurító gurítja egymás felé a fagolyót, a *mancsot*. A dobók ezt megpróbálják
a *mancsbot* ráhajításával elűtni. Találat után ha valamelyik gurító a fago-
lyóval elébb ér egy körbe, helyet cserél a kör gazdájával. (163. old.)

Van közlés *mancsozás* néven a borsodi Szentistvánból (gyűjtő: Kállai
Irén), de ennek csak neve van megemlítve, így összehasonlítást nem tehe-
tünk. (162. old.)

Tekézés néven, a borsodi Kazinbarcikából (gyűjtő Petykó István) fel-
jegyzés: két csapatban játszották. Ha az ütőcsapatnak elfogyott a botja, a
két csapat helyet és szerepet cserélt. (163. old.)

Teke elnevezéssel Borsodból még e feljegyzések: Mogyoróska (Hegy-
alja), gyűjtő Petykó István, Felsőnyárad (Szuhavölgy), gyűjtő Kaszás Erzsé-
bet (163. old.) és Belső-Bócs (Közép-Borsod), gyűjtő Igaz Mária (164. old.).
Ugyancsak teke elnevezéssel Boldog községből (Heves m.) feljegyzés.
(162. old.) A teke elnevezést szerették Nagyecsedén is (Szabolcs-Szatmár).
Hajdú Gyula e községből két változatot is ismertet. Vonaltól vonalig játszot-
ták a szokásos típusban, a hármas fő törvénnyel. Az egyik változatban ha
valamelyik dobó botja dobáskísérlet után közel került az ellenfél, a kapók
egykéhez, az adogatóhoz, az a vonalról ráugorhatott, s balkézrel messzire
eldobhatta, hogy az illető bot gazdájának szerepét neheztse; a másik vál-
tozatban (tekézés) 4—4 fő játszik. Itt már gödörbe kell a kapóknak a meg-
szerzett tekét gurítani, hogy ezzel megelőzzék a botjáért kifutó és vissza-
futni iparkodó ütőt. Az ütő kifut, de ha nem reméli, hogy botját idejében
visszahozhatja, beválthatja, eldobott botja mellett megállhat, s várja kö-
vetkező társai ütését. (163. és 164. old.) Teke Porcsalma községben (Sza-
bolcs-Szatmár m.). Csak feljegyzés: gyűjtők Bódog István, Ungvári Tamás.
(163. old.)

Ugyancsak feljegyzés: *Tekézés*. Orosháza. (Békés m.) Gyűjtő Hajdú
Gyula. (165. old.)

Bővebb leírásban: *Tekézés*, Gyopárosfürdő. (Békés m.) Gyűjtő Hajdú
Gyula. A leírás szerint ráismerünk a palóc játéktípus távoli rokonára. Az
adatközlő gyermekkorában Szentléányfalván és Fakerten játszotta, Arad
megyében. Eltérés: az ütők sikeres beváltás után több fával is üthettek.
(164. old.)

A tekézésen, mancsozáson kívül más elnevezésű rokon játékok: *Kug-
lizás* (!) Boldog községben. (Heves m.) Gyűjtők Szabó János, Fábíán Lajos.
Idegen elnevezése ellenére lejátszása azonos a mancsozással (gurítva fel-

adós változatban). Nagy a valószínűsége, hogy a „kuglizás” új elnevezés. (163. old.)

Huskizás Lőrinciben (Heves m.). E változatban a hátrányos szerepet játszó csapat helyett, a fogók helyett csak egy játékos játszik, az „őr”, aki már a játék elején lyukba akarja gurítani a nála levő fagolyót, ezt igyekeznek az ütők botradobással elütni, mielőtt a golyó a lyukba kerül. A továbbiakban az őr az elütött golyó lyukbetevésével igyekszik megelőzni a botjáért kifutó ütőt, s ha hamarabb beteszi a golyót a lyukba, mielőtt az ütő vonala mögé visszatér, azzal az egy ütővel helyet cserél. Ez a változat félcsapatjáték. Gyűjtő: Szelényi Endre (163. old.).

Botos játék, csöszjáték. Csak feljegyzés Bács-Kiskun megyéből, Rém községből. Gyűjtő ismeretlen. (163. old.)

A fagolyós játék egyéb típusai

Mancsozás pontgyűjtésre. A matyóság dél-bükkaljai szigetén, Tardon párban játszották. Két játékos vágott magának egy-egy mancsozó fát, kb. 80 cm hosszú husángot, mely alul, a vastagabbik végén a golfozó bot ütő-réséhez hasonló elgörbülésben, vagy visszavágott, vastag elágazásban végződött. A játékhoz való fagolyót, a mancsot leginkább a szőlő dudorából vágták és faragták ki, hogy jó szívós, ütésálló legyen.

Az egyik játékos letette a mancsot a föld egy jól kiemelkedő pontjára. Társa vele szemben messze állt, kissé oldalt, s várta az ütő ütését. Az ütő a golfozóhoz hasonló, oldalról lendítő mozdulattal megcélozta és elütötte a mancsot, de úgy, hogy utána a botot földrefektette. Társa a kapó, ha tudta, a mancsot a levegőben elkapta. Ha nem, akkor arról a helyről, ahol megkaparintotta a földről a mancsot, megcélozta a földre fektetett botot. Ha eltalálta, vagy ha a fagolyót már a levegőben megkapta, helyet és szerepet cseréltek. Ha egyik sem sikerült, az ütő egy pontot kapott, s újból üthetett, társa a kedvező fordulatig „lent maradt”.

Mancsozás kótyázással (botpárok összeütésével). Három pár áll egymással szemben kb. 20—25 m távolságra. Két szélső pár: az ütők, egy középső párt, a fogókat fogja közre. A szembenálló párok szövetségesek. Mindegyik ütő (összesen négy) egy-egy gödröcskében tartja a mancsfa (60 cm hosszú husáng) végét. A közbülső pár valamelyike, az egyik fogó, a mellette levő ütőnek feldobással feladja a mancsot, melyet emez a mancsfa gyors kiemelése után elüt. De már szalad is szemben levő társa felé, amaz ugyancsak. Egymáshoz futván, összeütik botjaikat, majd visszafutnak, hogy idejében beüthessék botjaik végét az elhagyott gödröcskébe. A fogók elfogják a mancsot, s a gödörbejuttatással iparkodnak megelőzni az ütőket. Ha ez sikerült, vagy már levegőben valamelyikük elkapta a mancsot, helyet és szerepet cserélnek azzal a párral, amelyik éppen ütött. (Palóc etnikai kutatócsoport adatai Heves megye Felsőtárkány és Nagytállya községből, az egrí múzeum tulajdonában, s gyűjtésem a borsodi Ároktő községből, „botpedző teke” néven.)

„Kuglizás” kiszorítással. Két, egymás ellen mérkőző csapat kézben tartott bottal egymás felé üti a fagolyót a földről. Az a csapat nyer, amelyik kiszorítja a másikat. (Hajdú Gyula: Kuglizás. Ajak. Szabolcs-Szatmár m. Magyar népi játékok gyűjteménye 163. old.)

A palóc játéktípus kiemelése

Az eddigi adatok birtokában eléggé változatos képet nyerünk. A magyar népi sportjátékok területén a fagolyós játékoknak több típusból álló kategóriája tárul elénk.

Legelterjedtebb a lyukbaterelgetős tekézés, az ország minden tájegységén megvan, az északkeleti Hegyköz kivételével. Kedvelt típus a kótyázás, fagolyóval inkább északon, egyébként labdával országosan elterjedt. Eddig csak szórványos jelenségnek látszik a pontszerző fagolyós játék, a matyóság köréből a tardi mancsozás, s ugyancsak ritka jelenségnek tűnik a kiszorító fagolyójáték.

Ezektől lényegesen eltér az a játéktípus, melyben a hátrányos szerepet játszó kapókkal, fogókkal szemben az ütők a levegőbedobással feladott, vagy földön gurított fagolyó elütésekor ütőfáikat is elengedik . . . 1. ütőfáikért kiszaladnak, s ezeket visszafutva beváltani iparkodnak. . . 2. mi alatt a kapók igyekeznek megelőzni és így szerepcserére kényszeríteni az ütőket a fagolyó gyors megszerzésével, s a visszafutó ütőt megelőző bedobással . . . 3. Ez a három fő törvény.

Az eddig ismertett adatok és utalások szerint azonban a mancs, mancsozás szavak nem kizárólagos fogalomjelölői a hajítófás típusnak. Igen érezhetően a Mátra—Bükk találkozásától keletre más-más elnevezést ölt ez a játék, főleg a teke, tekézés szó kap hangsúlyt az eddig ismert adatok szerint a dél-borsodi Hejőkürt, Tiszabábolna községek kivételével, ahol az elnevezés és lejátszás fedi egymást.

Ha e játéktípus *legszélesebb elterjedését* keressük, elsősorban a játékmenetet válasszuk fő szempontnak, hiszen a jellemző vonásokat a játék tartalmából, a lejátszásból, s nem okvetlenül az elnevezésből határozzuk meg. Így fogadjuk el alapvető szempontnak a kiemelt három fő játéktörvény alkalmazását. Eszerint a mancsozást legtágabb fogalomjelöléssel *hajítófás beváltó tekejátéknak* nevezhetjük.

Ez a típus zömmel az észak-magyarországi tájegységben honos, Észak-Pest, Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén tájain, az abaúj-zempléni Hegyköz kivételével, s elsősorban Észak-Magyarországon, közelebről: a palócságban figyelhető meg e típus rendkívüli változatossága: sokféleség a játszó pályák kijelölésében (földbe karcolt egyenes záróvonalak, zárókörök, földbe ásott egyes gödröcske a hajítók közelében vagy távolabb, sorosan ásott lyukak), változatosság a játékosok felállításában (sorban, kör csoportban, szétszórt csoportban, párban), finom eltérések a játéktörvényekben, a lejátszás mozzanataiban, több lehetőség adása a fagolyó elütésére: feldobással vagy földongurítással való adogatás saját ütőcsapattag vagy az ellenfél részéről, vagy csak állóhelyzetből való elütés — szellemes fogások a játszás közbeni kölcsönös segítségadásra, vagy az ellenfél akadályozására,

vagy utolsó lehetőség adása az eldobott hajítófák visszahozására — s egyáltalán változatosság magában a játékelnevezésben is.

Ennek a játéktípusnak elterjedése észak-déli irányban jól követhető. Az elterjedési irány Észak-Magyarország felől az alföldi tájegység felé mutat. A Dunántúl elzárkózni látszik.

Viszont ezt a játékot legjobban őrizte a palócság. Ennek a hajítófás, beváltó tekejátéknak az eszközei eredetileg archaikus tárgyak: kidudorodó gancsfából⁶ levágott és gömbölyűre kifaragott fagolyók és görbe husángok (gancsok, guncsok, guncsák). Már az elnevezés, szórokonság arra mutat, hogy a jelzett ősi szavak göcsös fát is, görbe fát is jelentenek.

Ez archaikus játéktárgyakat váltották fel a finomabban kimunkált fagolyók és ütőfák, de teljesen nem tudták őket kiszorítani. Szórványos esetekben a fagolyót rongy-, bőr-, vagy tehénszőrlabdával helyettesítették. Ezt a mozzanatot azonban másodlagos jelenségnek tekinthetjük: a nagy erő kifejtést kívánó botráhajintás, főleg ha csak fiúk játszottak, egy-két forduló után szétzúzza a labdát, főleg, ha ezt földöngurításból kell megcélozni.

S most kísérreljük meg a hajítófás beváltó tekejátékot a palócság törzsterületére vetíteni!

Miben rejlik e játéktípus palóc néprajzi sajátossága?

A rendelkezésünkre álló adatok szerint legalábbis három jelenségben. Ezek: a gazdag variálóképesség, a mancs, mancsozás (mancsolás) szó vonzó ereje, és a játékeszközök sajátos díszítésmódja. Az elsőt már érzékeltettük.

A másik mind a néprajz, mind a nyelvészet számára jelentős téma: az eddigi gyűjtések arra vallanak, hogy a hajítófás, beváltós tekejátékot a nyugati és közép-palócság, ez utóbbihoz véve a barkóságot, feltűnően gyakran nevezi mancsozásnak, s e szóval rokon gancsozásnak (lásd 411. oldal), guncsozásnak, guncsázásnak (lásd 411. oldal).

Úgy tetszik, hogy e törzsterület szemléletében nem annyira a fagolyó alakja (teke), mint inkább anyaga, a gancsfa képzete uralkodik. A mancs, mancsozás játékelnevezés magyarozatára már eddig is történtek kísérletek.

Bátky Zsigmond „Tárgynévmagyarazatok” c. cikkében⁷ hivatkozik a játék első közlőjére, Dorner Auréllra. Hivatkozik tovább arra, hogy a Magyar Nyelvtörténeti Szótár szerint Hontban ezt a játékot *gancsozásnak*, a fagolyót meg *gancsoknak* mondják — teljesen azonosan a borsodi, Hangony melléki barkó Bolyok községbeliek játék- és játékeszköz-elnevezésével (saját megfigyelésem, lásd 411. oldal). Továbbkeresgélve az MTSz-ben, felfigyel a Keleti Palócságban közölt „mancsukáz” ígére, mely „disznócskázást”, gurító tekejátékot jelent (azaz: a lyukbaterelgetős típust). A tárgynévmagyarazatban leszögezi, hogy a „mancsozás” szó rokon a „manga” szóval, mely közismerten a magyar fajta gömbölyű disznófajta elnevezése. — Konklúziója: „a mancsozás... elsődlegesen fagolyócskával, mancs-csal az ásott lyukba terelő játékot jelentette, s csak azután vitetett át a fagolyócskát, gancsot a levegőben dobáló játékre, a gancsozásra.”

Ez a konklúzió nem meggyőző: a mancsozás *nem jelentette elsődlegesen* a lyukbaterelgetős játékot. Az eddig ismertett adatok ennek ellentmondanak. A mancsozás és gancsozás szétválasztása erőltetett. Ugyancsak erőltetett a mancs és manga szavak rokonítása. Van manga—mangalica

szórokonság, de a manga, vagy mangalica helyett sohasem mondtak mancsot. A „mancsukázás” szónak a mancshoz, és nem a mangához van köze.

A *mancs* szó szerepel a Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótárában.⁸ A szótár meghatározza: a mancs palóc nyelvjárási szó. Szláv eredetűnek van feltüntetve, vö. cseh: mícs, szorb: mícs, ukrán: mjács, fehér-orosz: miács szavakkal, melyek jelentése: labda; bővebben említve a labdát: a mícs, mjács, miács szavak jelentése: „sar iz uprugogo materiala otszkokivajuscij pri padenji ot tvjordoju poverchnosztju” = gömb rugalmas anyagból, amely esés közben visszapattan a kemény felülettől”.⁹ A fentiek mellett kínálkozik még a magyar szórokonság keresésével való magyarázat lehetősége, ha párhuzamba állítjuk a gancs-mancs, gancsozás-mancsozás szavakat, s analógiákat keresünk.

Kétségtelen, hogy a fenti párosított szavaknak közük van egymáshoz, hiszen 1. magát az elütős játékot a palócság hol gancsozásnak, hol mancsolásnak, a fagolyót hol gancsnak, hol mancsnak nevezi; 2. ha szópárba állítjuk őket, azonnal kiderül a gancs szó jelentése: görbe, dudoros fa, vagyis faanyag, melyből fagolyót faragnak. Valóban: jelentésbővüléssel nemcsak fadudor, de fagolyó is (vö.: vas-vaspénz is pl.). 3. A mancs elhomályosult szó, de analógiák tükrében visszavezethető a gancs-ra; vö.: cica-mica, szuzsi-muszi, gödör-meder, göndöröcske-möndölöcske (göndörszórú kis bárány); főleg e legutóbbi analógia győz meg legjobban: e szópárból a második tag mint elhomályosult szó, sokáig külön is élt a nép nyelvhasználatában.

Következtethetünk egy gancs-mancs ikerszóra, vagy szópárra, melynek tagjai idővel elváltak egymástól. — A gancs egyébként ilyen alakokban is használatos a népnyelvben: gincs-göncs, guncs, gunca (e két utóbbi nemcsak fadudort, de görbe, kampós botot is jelent).

A hiteles néprajzi adatok és nyelvi analógiák szerint feltehető, hogy a *mancs* szó egy régi gancs-mancs szópár népi elvonása, mely éppen az elvonás következtében elhomályosult. Megrögződésére, nyelvi használatára elsősorban a palócság mutat példát. Más területeken, eddig kimutathatólag az Észak-Alföldön való szórványos használata kiszóródási jelenségnek látszik.

Magát a mancsozást pedig mint játékelnevezést és mint lejátsszást együttesen tekinthetjük palóc etnikai specifikumnak. Másféle fagolyós játékoknak, ezek közt a lyukbaterelgetősnek is — mancsozással való elnevezése szórványjelenség.

A mancsozás játékeszközeinek díszítésére a palócság körében eddig nógrádi példák kerültek közlésre. Az órhalmi, ipolyvarbai játékeszközök díszítésmódja többfelé ismert motívumok megszerkesztésével a palóc népi díszítőművészet jellemzői közé tartozik, mint más tájaktól megkülönböztető etnikai jegy.

Mint távoli díszes rokonokat, említem meg végül a miskolci Herman Ottó Múzeum tulajdonában levő díszes matyó labdaütőfákat, melyeket a lányok kaptak udvarlóiktól. Bár a hajítófás játékre nem emlékeznek, nem lehetetlen, hogy valaha volt kapcsolat a matyóság körében a palóc játéktípussal. E kapcsolat kutatása még hézagpótló eredményekre vezethet.

JEGYZETEK

1. Néprajzi Értesítő XIII. évf. (1912) 195. old.
2. A szerző nem magyarázza ugyan a „métát”, de ez itt záróvonalat jelent, mely mögött az ütők elhelyezkedtek.
3. „Népi gyermekjátékok Zalabaksán” — Néprajzi Értesítő XXXII. évf. (1940) 272—273. old.
4. Adatközlés a bodrogközi Semjén községből: „mancsi” = fagyökérből faragott kis golyó, a „mancs” szó becealakja (Valter Ilona 1967. 202. „A Bodrogköz település-története” — doktori értekezés, kézirat, Rákóczi Múzeum Adattára 67. 175.) Erre az adatra Bodó Sándor muzeológus hívta fel figyelmemet.
5. Néprajzi értesítő XXIX. évf. (1937.) Kisebb közlemények — cím alatt (208. old.).
6. Györkössy Alajos: Latin—magyar szótár Bpest, 1956. 365. old.: „a gancs = nodus,-i, vagyis csomó, szűkebb értelemben: növények bütyke = göcs.”
7. Néprajzi Értesítő XXIX. évf. (1937.) 72. old.
8. Akadémiai Kiadó Bpest, 1970. II. köt. 834. old.
9. Szlovák értelmező szótár adata.

KEGELSPIEL
(Ein Volkssport mit Holzkugeln)
(Auszug)

Unter den ungarischen Volkssportspielen bilden jene Spiele eine eigene Kategorie, in denen eine aus Holz gehobelte Kugel mit Hilfe eines leicht gekrümmten Knüppels geschlagen oder in ein Erdloch gestossen wird.

In dieser Kategorie ist jener Typ bedeutend, den die Palóczen, eine hervorragende Volksgruppe Nordungarns, unter dem Namen „mancsozás“ (soviel wie Pföteln, Pratzeln) erwähnen. Dieses Spiel, das von zwei Mannschaften gespielt wird, hat drei Hauptregeln: 1. Beim Aufschlag fliegen die Schläger mit der Kugel der beginnenden Mannschaft hinüber. 2. Die Aufschlagspieler laufen ihren Schlägern nach um sie zurückzugewinnen. 3. Die Gegenspieler, die Fänger, bemühen sich, die Kugel zu fangen und schnell auf die Seite der Aufschläger zurückzuwerfen oder zu kugeln, und so die Aufschläger zu überholen. Die Aufschlagspieler bemühen sich ihre Position zu halten, während die Fänger ihnen zuvorkommend die Rollen tauschen wollen.

Die Forschungen haben bewiesen, dass der Ausdruck „mancsozás“ nicht die alleinige Bezeichnung für dieses Spiel ist. Östlich der Mátra-Bükk-Linie existieren verschiedene Namen dafür, vorwiegend die Bezeichnung „Kegel“. Dieser Typ mit den erwähnten drei Hauptregeln ist in den nordungarischen Gebieten bekannt, in den Komitaten Nord-Pest, Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, ausgenommen das Abaúj-Zempléner Gebirgsland. Auffallend ist die Mannigfaltigkeit der Spielarten, die verschiedenen Begrenzungen des Spielfeldes (in die Erde gekratzte Schlusslinien, Grundlinien, in die Erde gegrabene Löcher, einzeln oder gruppiert, verschiedene Aufstellungen der Spieler z. B. in Reihen, kreisförmig, in Gruppen oder paarweise); feine Abweichungen in den Spielregeln, im Spielablauf, mehrere Möglichkeiten des Aufschlages durch Wurf oder Rollen auf der Erde, geistreiche Griffe zur gegenseitigen Hilfe oder Behinderung des Gegners, schliesslich Mannigfaltigkeit sogar in der Bezeichnung des Spiels.

Die Verbreitung des Spieles in Nord-Südrichtung, von Nordungarn in Richtung Tiefebene, kann man auf Grundlage glaubhafter Angaben gut verfolgen. In Westungarn, Transdanubien ist das Spiel unbekannt.

Die Ausrüstungen dieses Spieles sind ursprünglich archaische Gegenstände: Holzkugeln und Stöcke aus krummen Holzästen. Später wurden sie von den feiner bearbeiteten Holzkugeln und Stöcken abgelöst, konnten aber nicht ganz verdrängt werden. Vereinzelt wurden die Holzkugeln von

Leder- oder Stoffbällen ersetzt. Im Stammgebiet der Paloczen (Nógrád, Nord-Heves, Nordwest-Borsod) stimmt die Bezeichnung des Spieles mit der des Spielablaufs überein. In einigen Paloczen-Dörfern im Komitat Nógrád (Órhalom, Ipolyvarbó) sind die Ausrüstungen reich verziert, gehobelt, geritzt, gebrannt und sind einzigartig schöne Exemplare unter den ungarischen Spielausrüstungen. Als entfernte Verwandte dieser verzierten Spielgeräte wären die schön geschnitzten Schlagstöcke des Matyóvolkes in Borsod zu erwähnen. Est ist möglich, dass früher einmal eine Verbindung gab in Matyókreisen mit diesem Paloczen-Spiel, doch nach Erinnerungen von Matyóleuten wurden mit den verzierten Schlägern keine Holzkugeln, sondern Lederbälle geschlagen. Weitere Forschungsarbeiten im Bezug auf Kontakte zwischen Matyó- und Paloczengruppen könnten zu lückenfüllenden Ergebnissen führen.

Árpád Lajos

CESELÉDELET A KARCSÁHOZ TARTOZÓ VOLT URADALMI TANYÁKON

NAGY GÉZA

Immár negyedszázad távlatából lehet csak visszatekinteni az uradalmi tanyákon ezelőtt élő cselédség életének folyására. Azóta igen sok minden megváltozott. eltűnt az az életforma teljesen. eltűntek néhol a tanyák is, a régi cselédelet egykori színhelyei, nyomainak őrzői.

A harminc éven aluliak számára mindaz, ami akkor volt, ma már történelem. Éppen ezért nem haszontalan ennek az életnek a felidézése. Úgy gondolom, hogy szükség is van az ilyen jellegű munkákra. Egyrészt azért, hogy összehasonlíthassuk, milyen volt a Karcsán élő uradalmi cselédek élete más vidékek cselédeinek életéhez viszonyítva, másrészt hogy milyen lett a volt cselédek sorsa a felszabadulás után.

Jelen dolgozatomban a cselédek életének alakulására vonatkozó adatok 1900—1945-ig terjedő időre vonatkoznak, de találunk utalást itt az 1800-as évek utolsó évtizedeire is a cselédelettel kapcsolatosan.

Karcsa lakói a felszabadulás előtt gazdaságilag igen nehéz helyzetben voltak, ugyanis a falu határába minden oldalról benyúlt a nagybirtok. A falu határát kitevő 7538 kat. hold földterületből a határ keleti részén 1900 kat. holdat a Pácinban lakó báró Sennyey Miklós birtokolta a Biharom és Góros tanyákkal, a nyugati részen pedig a Bélyben lakó gróf Sennyey János 3600 kat. hold földje nyúlt be egészen a faluig a Becsked, Fábián és Nyír tanyákkal. Így tehát a falu határából 5500 kat. hold tartozott a két nagybirtokhoz, mintegy körülzárva a karcsai határt. A falu lakóinak kezében csak a régi jobbágytelkek maradtak meg addig, míg a nagybirtoktestből föld nem került eladásra. Ez pedig csak az 1930-as években vált általánossá.¹

A gróf Sennyey birtok 3600 kat. holdas területe a következő művelési ágakra oszlott:

Szántó	2550 kat. hold
Rét	500 kat. hold
Legelő	350 kat. hold
Erdő	200 kat. hold ²

Ez a birtok korszerűbb volt, mint a báró Sennyeyeké. Jobban is el volt látva gépekkel. A gazdálkodás külterjes, bár a belterjességnek is mutatkozott már némi nyoma, ugyanis megkezdik termelni a cukorrépat is 1915-

ben és a cukorgyártól visszakapott répaszelettel és melasszal megkezdődik az állathizlalás is. Fő terményeik azonban még ekkor a búza, rozs, árpa, kukorica és burgonya. Állatot csak annyit tartottak, amennyi a birtok igazsükségletét fedezte, inkább a növénytermeléssel foglalkoztak, éppen ezért a birtok felszereltsége ennek megfelelően alakult. A birtok 2 traktorral, két tüzesgéppel, egy szántógéppel rendelkezett. A traktorokhoz tartozott eke, borona, vetőgép és cséplőgép. Ezen kívül volt még 8 darab vetőgép, amelyeket állatokkal vontattak, és volt 2 db állati vontatású aratógép is. Ezenkívül volt a gazdaságnak egy kisebb maima.

Az uradalom, illetve a grófi birtok cselédszükséglete a következőképpen alakult:

Becsked	42 család	182 lélek
Fábián	24 család	96 lélek
Nyír	25 család	103 lélek
Összesen:	91 család	381 lélek ³

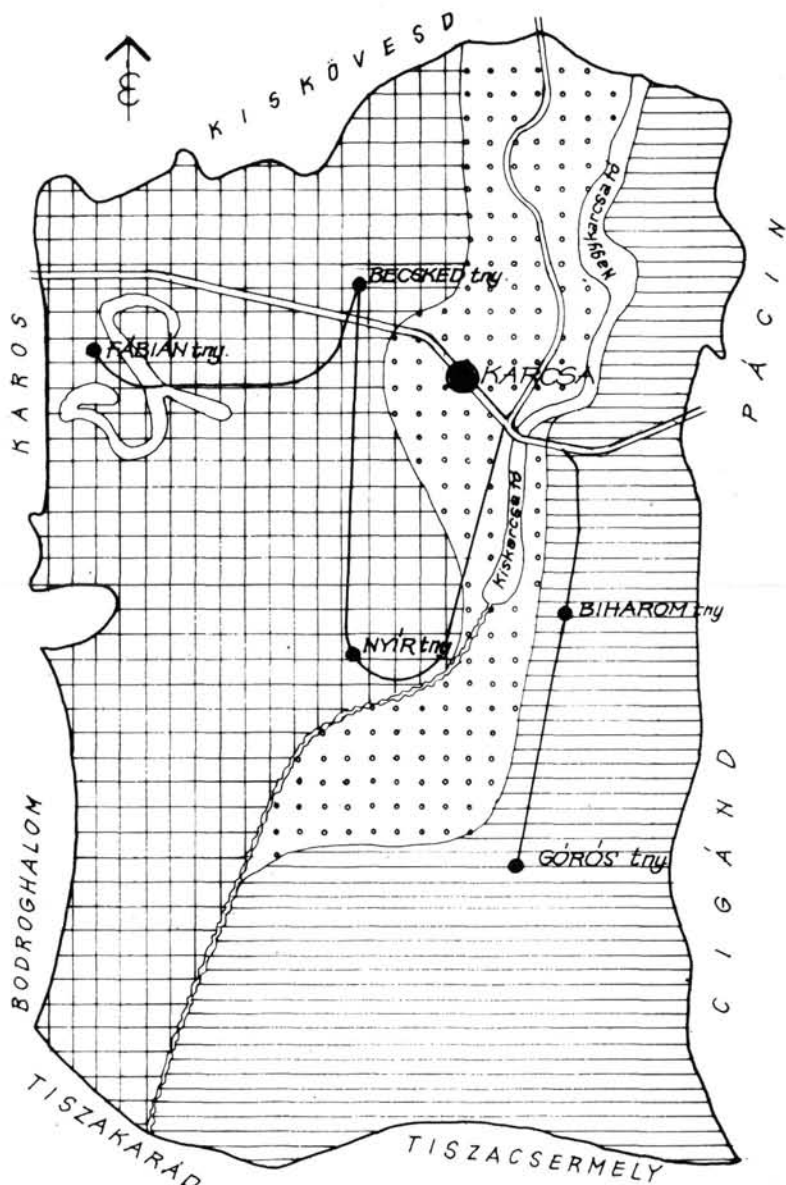
Ez a létszám az állandó, az uradalmi tanyákon lakó cselédségre vonatkozik, de ezek mellett foglalkoztatott az uradalom két csapat *kepést* (részes-aratót) az aratás és cséplés idején 30—30 párral továbbá mezőkövesdi *summásokat* (6 hónapra szerződött munkások), akiknek a létszáma 40—50 fő között mozgott.⁴ Ezenkívül mindig a munkákhoz igazítva alkalmaztak napszamosokat és *hónaposokat*, de részesművelésre is csak úgy adtak földet a falusiaknak, ha azok meghatározott napot dolgoztak ingyen az uradalomban. A növénytermesztésben a kepeket, summásokat, napszamosokat és az ingyenmunkás *naptudókat* alkalmazták.⁵ A *hónaposokat* inkább a raktári munkáknál, az állatok takarmányának előkészítésénél alkalmazták.

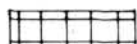
A bárói birtok területe kisebb volt, mint a grófi birtoké, felszereltsége sem volt olyan, mint az utóbbié. Mindössze két traktor volt az egész birtokon és az is főleg a cséplést végezte, de ha szorult a munka, akkor szántott is. A bárói birtok területe 1900 kat. holdat tett ki, amely a következő művelési ágakra oszlott:

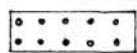
Szántó:	1200 kat. hold
Rét:	300 kat. hold
Legelő:	250 kat. hold
Erdő:	150 kat. hold ⁶

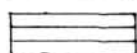
Itt is külterjes a gazdálkodás. Főterményeik a búza, rozs, árpa, kukorica és burgonya. A birtok cselédszükséglete így alakult:

Biharom:	26 család	110 lélek
Góros:	28 család	123 lélek
Összesen:	54 család	233 lélek ⁷

 = A

 = B

 = C

1. kép. Karcsa község határa 1900-ban. A = gróf Sennyey birtok; B = községi birtok; C = báró Sennyey birtok

Az állandó cselédeken kívül itt is dolgozott aratáskor és csépléskor egy képescsapat 30 párral, és alkalmaztak hónaposokat és napszamosokat itt is, mint a grófi birtokon.

A cselédség nagyrésze idegenből, főleg a Felvidékről került ide. Igen kevés volt azoknak a cselédeknek a száma, akik a faluból kerültek ki. Ha a faluból valaki cselédnek állt be, az inkább a falutól távolabb fekvő nagybirtokon próbált szerencsét, mert szégyellte az itteni cselédkenyeret. Képésnek, hónaposnak, napszamosnak elmenni nem volt szégyen, de hogy valaki cseléd legyen, az már az igen alacsonyra kerülésnek volt a jele. A koldusasszony is amikor egyszer összeveszett az urával, azt mondta neki:

— Te! Inkább egy utóúsóu béreshez mentem vóuna, mint tehozzád!

A gazdasági cselédek életét még a koldusénál is rosszabbnak tartották. Ezért azután idegenből kerültek az uradalmi tanyákra a gazdasági cselédek.

Az idekerült cselédség a magyar nyelvet beszélte ugyan, de nevük után ítélve szlovák, illetve rutén származásúak voltak (Chalusz, Majernyik, Blaskó, Ocsenás, Krehel stb.) Rendszerint szolgálégyeneknek kerültek ide, s amikor családost alapítottak, ittragadtak valamelyik uradalmi tanyán. Voltak olyanok is, akik a katonaság elől kerültek illetve szöktek ide és álneven szolgáltak. Felekezeti hovatartozásukat tekintve a katolikus vallást követték, míg Karcsa lakói reformátusok voltak. Az uradalmak vezetői jobban szerették a katolikus vallású cselédeket, mert azokkal jobban lehetett bánni. Igaz, több ünnep volt a katolikusoknál, de ha az uradalom érdeke azt kívánta, akkor még vasárnap sem volt pihenőnap, de a cselédség nem szólt ez ellen.

Az uradalmak vezetői között tanult emberek csak az intézők voltak. A Sennyey grófok 3 tanyájának az élén a főintéző állt, mivel a tulajdonos nem lakott itt, hanem a ma már Csehszlovákiában levő Bély községben volt a családi kastély. Ebből következik, hogy ezeken a tanyákon a főintéző volt a teljhatalmú úr. Az uradalomhoz tartozó Nyírtanyán lakott egy másik intéző, aki egyúttal a főintéző helyettese is volt, de a Fábiántanyán a vezető tisztét a cselédség köréből kiemelt béresgazda töltötte be.

A grófi birtokon, mint korábban is említettem már, három tanya volt, ezért itt központosítottak. A központi tanya a Becsked volt. Ebben a tanyában több cseléd élt, itt voltak a gépek is. Vezető is több élt itt, mint máshol. A tanya élén, s egyúttal az egész gazdaság élén a főintéző állt, de rajta kívül a Becskeden még több vezető is volt. Itt volt a gépészek, gépkezelők vezetője, a főgépész, a kocsisok vezetője, aki egyúttal a magtáros tisztét is betöltötte, a béresok vezetője, a béresgazda, de rajtuk kívül kisebb vezetők voltak itt a kerülők és az elsőbéres. A Nyírtanyán az intéző után a béresgazda következett, majd a kondásszamadó. Rajtuk kívül itt is volt elsőbéres és kerülő. Kocsisok ebben a tanyában nem voltak, csupán egy kocsis volt itt, az intéző személyes szolgálatára rendelt *parádéskocsis*.

Szólnom kell a bárói birtok vezetőiről is. Itt is a Biharom volt a központi tanya. Itt lakott a két tanya vezetője, az intéző — a báró kastélya Pácinban volt. Ezen a birtokon nem volt annyi vezető, mint a Becske-

den, illetve a grófi birtokon. Volt itt kulcsár (magtáros), béresgazda, első-béres és kerülő. A Góróson azonban egészen az 1930-as évek végéig a béresgazda volt az egyedüli vezető, majd ezután gyakornok került a tanya élére, akit itt segéd tisztnek neveztek.

A vezetők egymáshoz való viszonya különböző volt. Általában meghatározta a függőség. A tanult vezetők nem tartottak társasági kapcsolatot a tanyán élő más vezetőkkel. Ennek társadalmi, gazdasági okai voltak. Egy intéző jövedelme ugyanis jóval nagyobb volt, mint más tanyai vezetőké. A becskedi uradalom főintézőjének 1938-ban a havi jövedelme 400 P volt, ezenkívül 10 db tehéntartása, 5 db kocartartása volt az uradalom kosztján, de az uradalom termelvényeiből is annyit használhatott fel a háztartásában, amennyit éppen szükségesnek tartott.⁹

Az intéző iskolázottsága is nagyobb volt, mint a többi tanyai vezetőé, ezért nem is melegekedtek össze. Inkább a falusi értelmiséggel tartottak társadalmi kapcsolatot, és az intézők között is megvolt a kapcsolat. Az elválasztódás megvolt az uradalom kisebb vezetőinél is. Szinte külön kasztot képviseltek az uradalomban a mesteremberek, de ezek közül is a gépészek. Velük még az intézők is nagyobb tisztelettel beszéltek, mint más cselédekkel, vagy a kisebb vezetőkkel. A gépészek az uradalmon belül csak egymásközt tartották a kapcsolatot, esetleg a magtáros tartozott a baráti körükbe.

A falu lakossága cselédnek tartotta az uradalomban élők közül mindazokat, akik kommiációért dolgoztak, vagy ahogy mondták: szolgáltak. Ez persze nem jelenti azt, hogy így is kezelték mindenkit ezek közül. Aki-vel szemben függőségi viszonyba kerülhettek, vagy akinek a segítségére szükségük volt, azzal több tisztelettel bántak. Így kezelték a mesterembereket, a kertészt, a kerülőt. Hogy miért? Mert a kerülő például igen sokat segíthetett a résziben kapált kukorica részelésénél, hogy a nagyobbik része jusson a művelőjének. A mesteremberekre is rászorultak, a kertésztől pedig gyümölcsfa csemetét lehetett szerezni, ami az 1930-as években még elég nagy szó volt.¹⁰

Az uradalmak tanyáin mindenütt megvolt a cselédek által felállított rangsor. A cselédek között is voltak olyanok, akik többre tartották magukat a másik cselédnél. Így következtek közöttük rangsorban a kocsisok, béresek, pásztorok.

A gazdaság szervezete és rendje szerint a kisebb vezetőknek minden este parancskihirdetésre kellett jelentkezni az intézőnél. A másnapi munka végzésére ekkor kapták meg a parancsot, miután beszámoltak az aznap elvégzett munkáról. A kapott parancsot azután továbbadták beosztottjaiknak. A fegyelem igen nagy volt. A cselédség ellenvetés nélkül teljesítette mindig az utasításokat. Igaz, hogy nem tehettek mást, mert ha kifogás merült fel valamelyik cselédember munkája ellen, az szedhette *marasztáskor* a sátorfáját és kereshetett új gazdát, új tanyát magának.¹¹

Mi volt a cselédség feladata, munkája az uradalomban?

A *kulcsár* a gazdaság magtárát kezelte. Ez azonban nemcsak a terményről való elszámolást jelentette, hanem egyúttal a gazdaság működéséhez szükséges anyagok beszerzését, tárolását, kiadását, az élelmiszerek

(szalonna, zsír, hús, só) kezelését is. Emellett azonban a kocsisgazda tisztét is el kellett látnia, vagyis a kocsisok tőle kapták meg a parancsot a másnapi munkára. Nem kellett viszont a kulcsárnak a határban felügyelni a munkára, hanem mindig a tanyában tartózkodott.

A *béresgazda* a béresek munkájáért volt elsősorban felelős, de tulajdonképpen az egész mezei munkát ő irányította. A kapott parancsot továbbadta a béreseknek. A cselédséget ő ébresztette reggel, amikor is a háza előtt levő harang vagy sındarab megkondításával jelt adott a felkelésre, az etetés megkezdésére. A jószág etetése, itatása után mehetek a cselédek reggelizni, majd a gazda jelezte a befogást is. A határban is ő adott jelt a kifogásra, az ebéd kezdésére, befejezésére, a hazaindulásra. Amikor pedig a béresek nem dolgoztak a határban, a béresgazda a napszámosokkal volt kint. Ahol nem volt intéző, ő volt a *felelős a tanyában* mindenért.

A *kerülő* talán a legszabadabb ember volt mindenkinél az uradalomban. Munkahelye a széles határ tavasztól ősziig, míg ősztől tavaszig vagy a napszámosokra ügyelt fel, vagy a terményszállításoknál kísérte a szállítmányt és adta át az uradalom nevében. A kerülő kötelessége volt a téli körvadászatokhoz hajtókat szerezni a faluból, vagy ha a favágás megkezdődött, a favágásra jelentkezők összeírása. Ez nem volt nehéz munka, mert mindig sok volt a jelentkező, sokszor több, mint amennyire szükség volt, pedig nem is fizettek érte az uradalomban, hanem ez *naptudásnak* számított, és a jelentkezők a munka végeztével este egy-egy *balétát* kaptak.¹² Ha összegyűjtött valaki 6 *balétát*, akkor tavasszal ezért vagy egy hold kaszálót, vagy egy hold földet kapott feles művelésre.

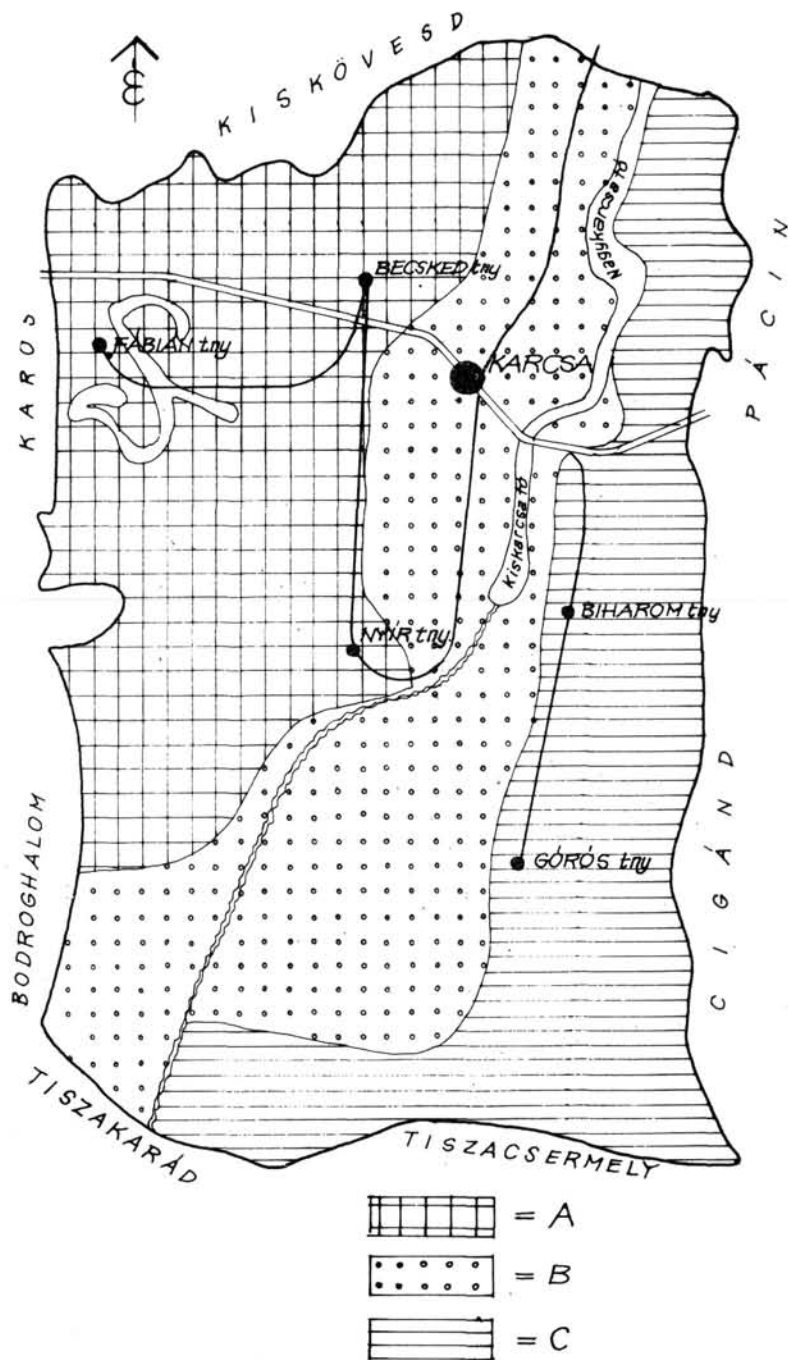
A *kocsisok* a szállítást végezték, de ha szorult a munka, akkor az uradalomban is dolgoztak a szántásnál, vetésnél és egyéb mezőgazdasági munkáknál. A kocsisok közül került ki a *parádéskocsis* is. A Becskeden külön volt kocsisa az intézőnek és a grófnak. A gróf parádéskocsisa azonban csak akkor volt munkában, ha a gróf meglátogatta a birtokot. Egyébként mindig a tanyában tartózkodott, hogy a gróf érkezése esetén kéznél legyen. Hogy munka nélkül ne legyen, az ő kötelessége volt a csikók betörését, ígához szoktatását végző kocsisok irányítása. A gróf parádéskocsisának igen nagy tekintélye volt. Vele még az intéző is másképpen bánt, mint a többi cselédemberrel.

A *béresek* végezték az uradalmi tanyák területén a mezőgazdasági munka nagy részét, köztük a szállítást és mindenféle igásmunkát. Kötelességük volt a szántástól a betakarításig minden munka, beleértve ebbe a takarmány kaszálását, összegyűjtését és összerakását is.

Az *elsőbéres* tulajdonképpen ugyanúgy dolgozott, mint a többi béres, de amikor a béresek munkába indultak, ő hajtott elől, a szántásnál is az ő ekéje járt elől, és kaszáláskor is ő volt az első kaszás. Szóval neki kellett mozgatni — ha kellett szóval is — társait.

Nem minden uradalmi tanyán volt *pásztor*. Ahol volt, ott tavasztól ősziig kint volt a legelőn, amikor meg beszorult a jószág, a takarmányozással foglalkozott.

Külön kell beszélnünk a *cselédgulyásról* és a *cselédkondásról*.¹³ Ezek olyan emberek voltak, akiket az uradalom nem tudott semmire sem hasz-

2. kép. Karcsa határa 1942-ben. A = gróf Sennyei birtok; B = községi birtok; C = báró Sennyei birtok

nálni. Utolsó embereknek számítottak a cselédek között is, mivel ezek az emberek tulajdonképpen a cselédek cselédei voltak.

Az *iparosok, a mesteremberek* egy-egy tanyán belül is kiváltságos személyeknek számítottak, akiket megkülönböztetett bánásmódban részesítettek. Nekik csak az intéző parancsolt és egyenrangúnak tartották magukat a gazdával, a magtárossal. Elvégezték az uradalomnak szükséges munkát, de dolgoztak a falusi embereknek is, ezért kereseti lehetőségük jobb volt a cselédek kereseti lehetőségénél.

Az uradalmi cselédek gyermekei közül kerültek ki az intézők házi cselédei, a szolgálók, esetleg a birtokos szobalányai, szakácsnői, de még a falusi értelmiség szolgálói is.

A közvélemény nem tett különbséget a két szolgálat között. Nem is volt különbség talán csak annyi, hogy a házi cselédek havonta kapták meg a bérüket és pénzben, míg a tanyai cselédek negyedévenként és természetben kapták a járandóságukat.

Az uradalmi tanyákon nemcsak kommenciós cselédeket alkalmaztak, hanem *heteseket, hónaposokat, kepeéseket, summásokat és napszámosokat*.¹⁴ A summások kivételével ezek a faluból kerültek ki. Nem tartották azonban őket cselédnek annak ellenére, hogy ugyanazt a munkát végezték, mint a cselédek. Talán azért, mert ezek nem laktak a tanyán, és nem voltak annyira kiszolgáltatva az uradalomnak, mint az ott lakó cselédek. Az uradalomhoz csak a munkájuk kötötte. Nem is igen érintkeztek a cseléd-séggel.

Minden cselédembernek az volt a vágya, hogy elkerüljön a tanyáról, hogy saját háza legyen, s ha napszámosként is, de ne parancsszóra keljen, feküdjön, dolgozzon. Ez persze nem mindenkinek sikerült, de aki eljutott odáig, hogy otthagyhatta az uradalmat és a maga szegénységébe kerülhetett, bármilyen nehéz is volt a sorsa, többé nem ment vissza szolgálni.

A faluból ritkán ment el valaki cselédnek. Ha mégis megtörtént ez — néhány esetben azért megtörtént —, a házat semmi áron nem adta el a faluban, mert számított arra, hogy csak néhány évig tart a cselédsors, s azután visszakerülhet. Hozzá kell azonban azt is tennünk, hogy a házzal rendelkezőket nem szívesen fogadta fel az uraság. Ezeket az embereket ugyanis nem lehetett úgy rángatni, mint a többieket, ezek követelőzőbbek voltak, hamarabb kitörtek, ha jogtalanság, sérelem érte őket.

Az uradalmi tanyákon a legáltalánosabb csoport a béresek csoportja volt. Béresnek nevezték azt a cselédet, aki az uradalmi tanyán ökörrel dolgozott. Ha munkabíró volt a beálló cseléd, leghamarabb béres lett belőle, mert hiszen béresre volt a legnagyobb szükség. Minden uradalmi tanyán volt 4—5 olyan cselédember is, akinek nem bíztak a kezére ökröt, mikor felvették. Ezeket *gyalogbéreseknek* nevezték, s ha valaki az ökrös béresek közül megbetegedett, vagy valamilyen ok következtében nem mehetett munkába, akkor ezek mentek munkába a távollevő helyett. Egyébként feladatuk a takarmány előkészítése volt a béresökrök számára. A béresek közül az elsőbéres emelkedett ki. Minden uradalmi tanyán volt egy elsőbéres. Ezt a beosztást már az 1800-as évek végén is megtaláljuk, és meg is maradt egészen 1945-ig.

A béresek száma nem volt állandó. Ez sok mindentől függött. Függött a birtok felszereltségétől, gépesítettségétől, de attól is, hogy milyen volt az intéző szakértelme és gondolkodásmódja, és milyen volt az uraság. Volt olyan intéző is, aki korszerűsíteni akart a gazdálkodáson, s ezt azzal kezdte, hogy a béresökröket eladatta. Szerencsétlenségére olyan esős esztendő következett, hogy a gép és a lovak nem tudták a munkát elvégezni, és a faluból kellett az intézőnek ökrösfogatokat bérelni. Ebbe a ténykedésébe azután bele is bukott, mert a gróf elbocsátotta. Egyszóval, a legnagyobb felszereltség esetén és idején is mindig szükség volt egy-egy uradalmi tanyán 15—20 *cug*¹⁵ ökrökre és ugyanannyi béresre még 1944-ben is.

1880—1938-ig még gyermekeket — 13 éves kortól — is alkalmaztak az uradalmakban béresként. Ezen a vidéken azonban nem kisbéresnek nevezték a gyermekbérest, hanem *félkomenciús cselédnek*¹⁶. A gyermekbéresnek, amikor szolgálatba lépett, minden uradalmi tanyán a legjámborabb ökröket, illetve fogatot adták és egy tapasztaltabb társra bízták. Ugyanazt a munkát kellett nekik végezni, mint a felnőtteknek, akkor keltek és fekdtek, amikor a felnőttek, de csak felét kapták a felnőttek bérének. Egyik adatközlőm erről így emlékezik:

„Igen keservesen nevedtem, mer cseléd vóut az apám, cseléd lettem én is. Elég abbul annyi, hogy tizenkét éves koromtul négy ökröt kellett hajtani. Olyan sorba is kerültem, hogy megutáltam a béreseletet gyermekkoromba, hát a kovácsmester híjt éngemet, hogy álljak be inasnak nálla. Haggyam ott az ökröt. Hát persze én szóultam apámnak: — Édesapám, én beálllok kovácsinasnak. Hát mindég béreskedjek? Hát én nem bírom eztet ki!

Hát a szülejim beleegyezett. Űgy, hogy másnap elmentem a műhelybe. Eccercsak odalyukadtam vele, hogy persze béres nem vóut, nem kapott az uraság cselédet, hát a gyerekekkel póutolta, meg a karcsai zselléremberekkel hóunapszámra a béreseket. A bátyám vóut a gazda, hát elgyött, oszt kihajtott a méhelyből. Csak vissza kellett menni, oszt kezelni a négy ökröt.

Nohát azér csak küszködtem, neveledtem. Gróuf Sennyeynél a becskedi birtokba szóugált az apám tizenhét évig egyhúzomba. Onnat osztán elmentünk báró Sennyey Miklóusnál a Górosra. Átmentünk oda lakni. Hát ott is csak úgy vóutunk. Cselédnek kellett lenni ott is.”¹⁷

A béresgazda tiszte nem a béresek számától függött, mert sok esetben ő volt a tanya tulajdonképpeni vezetője. Minden uradalmi tanyán volt egy béresgazda és egy elsőbéres. A béresgazda a béreseken kívül ellenőrizte a napszamosok, hónaposok, hetesek munkáját, de még a kocsisokét is, és este beszámolt az intézőnek az elvégzett munkáról. Akkor kapta meg másnapra a parancsot, melyet azután továbbadott. Ugyanakkor az elsőbéres a béresek munkájára ügyelt, de míg a gazda fizikai munkát nem végzett, addig az elsőbéres ugyanúgy dolgozott, mint a többiek.

A béresek télen-nyáron hajnali három órakor keltek. Ekkor hangzott fel minden hajnalban a béresgazda lakása előtt a harang vagy egy jól csengő síndarab, ekevas hangja. A felkelés után megkezdődött az istállóban az etetés, mely eltartott öt, fél hat óráig. Ezután megittattak, majd a

béresek hazamentek reggelizni. Hat órákor újra kolompolt a gazda befogásra, ha olyan volt az idő, hogy lehetett a határban dolgozni. Ha igával nem dolgozhattak, akkor is kaptak munkát vagy a magtárban, vagy a tanyában.

A béresek munkája egész nap tartott, reggel 3 órától este 9—10 óráig az egész esztendőn keresztül. Csak a jószág déli etetése és kérődzési ideje jelentett, nyújtott egy kis szusszanást. Télen a tanya területéről, az istálló körül összegyűlt trágyát hordták ki a tábla szélére *szarvasba*.¹⁸ Ekkor szoktatták járomhoz a tinókat is. Rendszerint úgy, hogy először az első párba fogták a betöretlen jószágot, hogy szokjon hozzá a járomhoz, majd amikor megszokta a jármot 1—2 hét után, hátra került a tinópár, hogy szokja meg a teherhúzást is. Amikor már tavaszodott, akkor a tábla szélére hordott trágyát hordták be a földre, azt elteregették, majd szántottak. A szántás után a vetés következett. Mire ezeket a munkákat elvégezték, kitavasodott. Mikorra a legelő olyan volt, hogy a jószágot rá lehetett engedni, az ígásmunka meg is szűnt az uradalmi tanyák területén. Ekkor az ígásjószág a legelőre került. Két béres került hozzájuk őrzőnek, kiket azután társaik bizonyos idő elteltével (általában hetenként) váltottak.¹⁹ A többi béres gyalogmunkás lett. Részt vettek az aszatolásban, vagy ahogy itt mondták, a *szurkálásban*. Mire ezzel végeztek, megkezdődött a szénakaszálás. Ez teljesen a béresek, kocsisok munkája volt. A szénát le kellett kasszálni, *feltakarni*²⁰, boglyába rakni. (A behordása, kazalba rakása csak később került sorra.) Mire ezzel a munkával végeztek, az aratás már javában folyt, meg lehetett kezdeni a tarló leforgatását, majd a learatott termény *csomóba* hordását.²¹ Ezután a béresek egyrésze a cséplésnél végzete az ígásmunkát, a másik része pedig a szénát hordta be a boglyákból a rakodóba és rakta *kazalba*.²² Jóformán még meg sem kezdték ezt a munkát, de már sietni kellett, a befejezésével, mert szorította őket a mélyszántás, a vetés alá való szántás, de a nyakukban volt az őszi betakarítás is, mely teljes egészében a béresekre hárult, de nekik kellett elvégezni a betakarított krumpli, répa elvermelését is, majd az őszi vetés is az ő feladatuk volt. Mire mindezzel a munkával végeztek, megjött a tél és újra a tanyában került számukra munka.

Ezekhez a munkákhoz minden esetben teljes ember kellett. Sokszor felvetődött bennem a kérdés, hogyan bírták ezek az emberek ezért a bérért ezt a munkát? Kérdésekre mindig ezt a választ kaptam: „élni kellett nemcsak nekünk, ha a családnak is, hát bírni kellett.”

A béres felszereléséhez tartozott, illetve gondjára volt bízva 1920-ig: egy szekér, 4 ökör, két járom, egy eke, egy tézsla, egy hosszú, fonott szíj-ostor, a *restellő*.²³ Erről neki kellett számot adni.

A kocsis felszerelése volt: egy szekér, két ló, két szerszám, egy *négyellő*²⁴, egy eke.

Közösen használták az uradalmi tanyákon a hengert, boronát, vetőgépet, de a kézbeli szerszámokról, mint az ásóról, lapátról, kaszáról, kapáról, kisbaltáról a béresnek, kocsisnak kellett gondoskodnia.

A jó béres és kocsis megbecsülte a felszerelését, jól tartotta, gondozta az ökrét, lovát, szerette a munkát. Aki elhúzta magát a munka alól, nem

becsülte meg a felszerelését, azon túladtak Szentmihálynapkor, a *marasztáskor*.²⁵ Szentmihály napján minden embert, minden cselédet megkérdeztek a szándékáról. Ekkor minden cselédnek be kellett menni az intézőhöz. Aki nem jó munkás volt, vagy aki ellen az év folyamán kifogás merült fel, annak az intéző a kezébe adta az *elbocsátó levelet*, az mehetett új helyet keresni.

Minden tanyában külön volt istálló a lovaknak, béresökröknek, a tehéneknek, a *sőrének* (hizómarhának), a cselédek jószágának. Az istállók is, mint a cselédlakások nádfedelesek voltak. Az ököröl közepén volt a *placc*²⁶, két oldalt a fal mellett a jászol, ehhez voltak kötve a béresökrök. Középen, a legjobb helyen mindig az elsőbéres ökrei álltak. Az ököröl mellett volt a *keces*²⁷, melyben a takarmányosok által elkészített, kiporciózott takarmányt tárolták. Innen etettek a béresek az elsőbéres felügyelete alatt reggel és este, s ha délre nem jöttek haza, innen vittek takarmányt a déli etetéshez.

A nagyobb tanyákon, mint pl. a Becskeden is, minden istállóhoz tartozott egy kút is, s ennek neve mindig olyan volt, amilyen jószág ivott belőle. Ezeket a kutakat még ma is megtaláljuk némelyik tanyán. Így a Becskeden még ma is megvan az ökörkút és a csikókút.

A cselédember munkájához nemcsak az uradalom eszközeit használta, mint ahogy azt már fentebb is említettem, hanem a sajátját is. A kisebb kézbeli számszámokról ugyanis saját magának kellett gondoskodnia. De a kommencióért nemcsak a cselédembernek kellett dolgozni, hanem 1922-ig még a kommenciós cseléd feleségének is. Az említett ideig a cseléd feleségének évi harminckét napot kellett ingyen, a férje kommenciójáért, „*urdóugaként*” dolgozni. A munkát vagy a magtárban, vagy a földeken kellett végezni ez alatt az idő alatt. 1922-ik év után azonban ezt az ingyenmunkát eltörölték.

Eddig csak a cselédemberről, a cselédember munkájáról, kötelességéről beszéltünk. Nézzük meg most már, hogy egy-egy cselédember mit kapott éves munkájáért? Természetes, hogy itt, amikor a fizetésről, illetve a járandóságról van szó, a béres, illetve a kocsis bérét vesszük alapul, mert a kommenció erre a két cselédmunkára volt megszabva, a mi vidékünkön ezt tekintették alapnak, s a többi cseléd bére ehhez igazodott. A bért kommenciónak nevezték, a bérért szolgáló cselédet pedig kommenciós cselédnek. Mi volt hát a járandóság 1880—1945-ig? Ez két részre osztható. Egyrészt természetbeni, másrészt pénzbeni járandóságra. Igaz, hogy a pénzbeni járandóság nagyon kevés volt a természetbenihez viszonyítva. A kommenció kiadása negyedévenként történt, de a tüzelőt évenként kétszer osztották. A bér tehát így alakult:

1. 14 q szemesztermény (kétharmadrésze kenyérgabona, harmadrésze takarmánygabona)
2. 24 kg só
3. 40 Ft *ángária*²⁸
4. 3 szekér gally
5. 3 dl pálinka hordáskor naponta
6. 1 magyarhold kaszáló

7. 1 kat. hold kukoricaföld
8. 300 négyszögöl krumpliföld
9. 2 db szarvasmarhatartás
10. 1 db kocatartás²⁹

Ezenkívül a család vállalhatott részes művelésre annyi földet, amennyivel megbírt. Tarthatott több jószágot is, mint amennyit a szegődéskor kikötöttek. Ehhez azonban az kellett, hogy valakitől jogot szerezzenek. Ez legtöbbször sikerült is, mivel mindig akadt olyan cselédember, aki nem tartott annyi jószágot, amennyi a szegődéskor számára lehetővé vált. Bár az is igaz, hogy a cselédek több jószág tartásába a cselédek kisebb vezetői sokszor beleszóltak, mert maguknak vagy rokonaiknak akarták azt biztosítani.

Ez volt tehát az alapjuttatás. Ha azonban valaki a rangsorban feljebb lépett, az már többet kapott. Ezeknél a következőképpen alakult a bér: a kerülő, elsőbéres ugyanazt kapta, mint a béres, de két darab szarvasmarhával és egy darab kocával többet tarthatott. A mesteremberek is ugyanannyi jószágot tarthattak, mint a kerülő és az elsőbéres, de ezenkívül 3—4 q terménnyel többet kaptak. A béresgazda, főgépész, magtáros pedig dupla komenciót kapott.

Az uradalom biztosította a cselédeknek a lakást. De hát milyen lakást? Adatközlőm erről így emlékezett:

„Egy pitvaron négyen laktunk, vagyis négy szobaajtó nyílt egy közös konyhára. A Góróson is, meg a Csermelyen is két sor lakás vóut. A egyikken egy konyhához négy szoba, a másikon egy konyhához két szoba tartozott. Dehát abba az üdöübe vóut olyan szoba, hogy két-három család is lakott benne. Még én is Ferkoviccsal laktam egy szobába. Hát kettéosztottuk egy vonallal, oszt a fehirnép közzül az egyik a ház főüggvények az egyik felét tapasztotta fel, a másik felét meg a másik. Később osztán mán nem engedték meg, hogy annyi lakjon egy házba. Mán legutóbb meg olyan lakások vóut, hogy egy konyhához tartozott egy szoba meg egy kamora.”³⁰

A tanyákon jobb lakáskörülmények között csak a béresgazda, főgépész és a magtáros lakott. Nekik ugyanis szoba-konyhás lakás járt.

Ahhoz, hogy valaki a rangsorban feljebb emelkedjen, sokszor nem a rátermettség döntött, hanem az ismertség, a protekció. Rendszerint az elmenő kerülő, béresgazda vagy más tisztségviselő javasolt maga helyett az ismerősei közül, vagy pedig az intéző jóembere került a megüresedett helyre. A cselédség nagy többsége azonban abban a beosztásban öregedett meg, amelyikben dolgozni kezdett. Sőt, amikor az ereje már fogytán volt, örült, ha megmaradhatott, ha munkát kapott, s akármilyen munkát elvállalt, csak maradhasson, mert ugyan hova is mehetett volna máshova, mint koldulni erejét veszítve.

Ha valaki megbetegedett, akkor ökréhez vagy lovához napszámost állítottak vagy gyalogbérest, az orvosi költséget pedig az uraság fizette. Természetes, hogy csak rövidebb ideig tartó betegségről lehetett szó. A cselédember is igyekezett dolgozni amíg csak bírt, mert az uradalmi ta-

nyák vezetői nem vették jónéven a betegséget. Aki sokat betegeskedett, annak az év végén kiadták az *elbocsátólevelet*.

A cselédemberek gazdálkodási szakértelméről nem sokat tartottak a falusi emberek. Ebben a nézetben segítette a falusi embert az is, hogy a faluban nem élt olyan ember, akinek 1—2 hold földje ne lett volna és ez bizonyos fokig kényszerítette a falusi embert a föld kiismerésére. A cselédember viszont mindent parancsszóra tett, és ha volt is valamilyen gondolata a gazdálkodással kapcsolatban, azt csak magának tarthatta meg. Neki kötelessége volt, hogy a kiadott parancsot maradéktalanul végrehajtsa. Azonkívül a cselédek egyrészt a cselédemberek leszármazottai voltak, másrészt pedig olyan emberek — akik felnőttként kerültek szolgálatba —, akik nem igen tanulhatták meg a gazdálkodást. Ezért azután 1945-ben, amikor földet kaptak a cselédemberek, közülük jónéhányan nem tudtak mit kezdeni vele. Még ma is emlegetik, hogy a földosztás után Góróson minden cseléd Iván volt béresgazdát figyelte. Ha Iván gazda szántani ment, akkor a többiek is szántottak, ha vetett, akkor vetettek, aratáskor addig nem kezdtek hozzá az aratáshoz, amíg Iván gazda nem kezdett aratni.

Nem minden cselédember, cselédcsalád egyformán élt. Igen nehéz volt az élete a többgyermekes cselédembernek, viszont éppen a többgyermekes cselédemberekből élt a legtöbb minden időben a tanyákon. Akinek azonban nagyobb gyermekei voltak, az jobban boldogulhatott, Több harmados földet vállalhatott, több jószágot tarthatott, gyermekei napszámra járhattak, hiszen az uradalmi tanyákon alkalom nyílott rá, és elsősorban a cselédemberek gyermekeit és feleségeit vették fel napszámba.

A cselédasszonynak nem volt irigylésre méltó sorsa, amikor a családjának a kosztjáról kellett gondoskodnia. Hiszen az évi keretből kellett biztosítani a család kosztját. Rendszerint tavasztól ősziig csak a reggelit és a vacsorát fogyasztották el otthon. A cselédember ebédet tarisznyából evett. Rendszerint kenyeret — ha vágott sertést, szalonnával —, hagymával, uborkával. Nincs lehetőségem arra, hogy az ételeket felsoroljam, de közlöm röviden a heti étrendet.³¹ *Reggeli*: hajában főtt krumpli, sült-krumpli, tök sülve és főve, rántott leves, gombódaleves, krumplizsámiska tejjel, esetleg íróval. *Vacsora*: bableves rántva, habarva, savanyú káposztával, krumplileves, ciberek (korpa-, cukorrépa-, dara- és kásacibere), babfőzelék (törvepaszuly) hagymás zsírral, savanyú káposztával, dara (puliszka) szalonnatepertővel (másnap reggel pedig tejjel). Vasárnap ebéd készült otthon. Ez húsleves, főthús és galuska volt. Ilyenkor úgy főztek, hogy vacsorára is maradjon. Sok olyan család volt azonban, hogy a telet krumpliról, tökről és kukoricáról vészelte át.

A tanyai cselédembernek igen kevés szórakozási lehetőség adatott meg, és az ismerkedésre is kevés lehetőség volt a fiataloknál. Egy-egy tanyán belül ugyan mindenki ismerte egymást, de már ha találkozni akartak, akkor csak a társas szórakozási lehetőség hozta közel egymáshoz a fiatalokat. Télen, ősszel a lakodalmak, tavasszal és nyáron a bálók nyújtották a szórakozási lehetőségeket. A bált a kocsiszínben vagy a szabad ég alatt rendezték. Vasárnap déltől rendszerint éjfélig tartott és ilyenkor meghívták a szomszédos tanyák fiatalságát is. A társválasztásban itt is érvénye-

sült a „*suba a subához, guba a gubához*” elve. Béreslegény csak magához valót választhatott. A béresgazda, magtáros vagy egyéb vezetőember lánya nemigen ment feleségül béreshez, fia nemigen vett béreslányt. Arra meg éppenséggel nem volt példa, hogy egy mesterember gyermeke máshoz, mint mesteremberhez feleségül ment volna, vagy mesterlegény béreslányt vett volna feleségül. A családi életben az asszonyra hárult a nagyobb feladat. Az ember reggel elment munkába és a családjával csak este találkozott. A cselédasszonyra hárult a gyermekek nevelése, a jószág gondozása, a vállalt harmados föld megmunkálása. Neki kellett beosztani az ura keresetét, hogy a család meg tudjon élni abból a kevésből, amit a negyedévi mérésből kapott. Ugyanakkor ha szemrevaló volt, ki volt szolgáltatva az uradalom minden rendű és rangú vezetőjének. Ha pedig megöregedett a cseléd, akkor valamelyik gyermekére szorult. Az uradalmi szolgálat után nem járt nyugdíj. Előfordult azonban néhány esetben — főleg az 1940-es évek elején —, hogy a cselédembernek a hosszú szolgálat után a tulajdonos valamennyi terményjándósságot adott élete végéig, de ez nem volt általános. A Becskeden is egyetlen ilyen eset volt, amikor a gróf az egyik béresének 50 évi szolgálat után havonta 5 Pengő nyugdíjat adott. Éppen ezért a cselédemberek arra törekedtek a szolgálatuk alatt, hogy a megélhetésükön kívül Karcsán legalább egy házacskát tudjanak szerezni és hozzá 1—2 hold földet. Ez persze legtöbbször csak álom volt, mert soha nem teljesülhetett ez a vágyakozás.³²

A cselédemberek ruházata megegyezett mindig a falusi emberek ruházatával. 1910-ig a cselédek is a vászonból készült szélesgatyát, vászoninget hordták nyári viseletként, lábukon pedig bocskort hordtak. 1910-től a vásári *cájj* ruha (nadrág, kabát)³³ és a bakancs volt a viseletük. Az asszonyok, lányok a katonaruhát hordták nyáron, télen pedig *parhetruhában*³⁴ jártak. Nem viseltek tarka ruhát, azt cigányosnak tartották. Ünnepi ruhaként fekete szövetruhát hordtak az emberek csizmával, az asszonyok pedig szoknyát és blúzt. A mesteremberek nem csizmát hordtak, hanem egész- vagy félcipőt és hosszú nadrágot. Nyakkendőt is viseltek. 1930-tól a béreslegények is ezt a ruhát kezdték viselni.

Bútorzatuk is ugyanazok a festett parasztbútorok voltak, amelyeket a faluban is megtaláltunk. A lakás berendezéséhez tartozott a karosláda, komót, ágy, *dikó* és *csikómasina*.

Az 1930-as évek végén a tanyákról egyre többen költöztek be Sátoraljaújhelybe. Kinek így sikerült, kinek úgy. A béreslegények előtt is csak az lebegett, hogy a katonaidő letöltése után bent maradhassanak továbbszolgáló katonának, vagy elmenjenek rendőrnek, csendőrnek. De akinek ez nem sikerült, az újra csak az uradalmi szolgálatban találta meg a megélhetését.

A cselédgyermek iskoláztatása igen ritka volt. Kevesen jutottak el az elemi iskola 6. osztályáig. A tanya rendszerint messze volt a falutól, ezért igen sok cselédgyermek el sem jutott az iskoláig. Amikor meg már olyan lett a gyermek, hogy otthon hasznát lehetett venni, akkor pedig már a szülők sem nagyon küldték őket. Az 1930-as évek elején a Becske-

den a gróf szervezett ugyan iskolát a birtokához tartozó cselédgyermek számára, de itt is kevesen jutottak el az elemi iskola befejezéséig.

A cselédélet nem sok szabadidőt engedett a cselédeknek. A jószág körül el kellett végezni a munkát ünnepnapokon is. A vasárnapi pihenőnapot pedig rendszerint a saját munkája végzésére fordította a cselédember. A szórakozásra tehát kevés idő jutott. Szokásaik általában megegyeztek a falusi emberek szokásaival. Fonó a tanyákon nem volt. A fiatalság bált rendezett, ha mulatni akart. Ez sem volt azonban gyakori. Csak a sátoros ünnepeken és nyáron egy-két alkalommal, mint az aratás és cséplés befejezésekor. Ezeket a bálakat rendszerint a kocsiszínben tartották, vagy a szín előtt zöld gallyakból sátort csináltak és abban. 1920-ig ezeken a bálokon a *rüvő*³⁵ citerázott, 1920-tól azonban már cigányzenekart fogadtak. A bálokon nemcsak a tanyasi fiatalság vett részt a Becskeden, hanem a falusi legények is ki-kilátogattak. Ezt azonban 1930 után az intéző megtiltotta, mert rendszerint verekedés tört ki a falusi legények és a béreslegények között. A bálokon a leggyakoribb tánc a csárdás volt. 1920 után azonban a tanyasi fiatalság volt az, amelyik elterjesztette a faluban a városi táncokat. Itt váltak divatosá először a népdalok helyett a városból hozott dalok is. Ennek oka az volt, hogy a városban szolgáló cseléd lányok, tovább- szolgáló katonák által hozott táncokat, dalokat hamar átvették.

Télen a reggeli és délutáni etetésnél is alkalom volt a mesére. Egy-egy jó mesélő béresnek olyan sikere volt, hogy a többiek még az ökre etetését is vállalták addig, amíg mesélt.

A téli esték voltak azok, mikor egy-egy helyen gyakran összegyűltek. Itt is előkerültek a mesék, de méginkább a babonás történetek. A volt cselédnél ma sem lehet olyan számban találni a meséket, mint ahogy várnánk. Inkább a babonás történetek azok, amelyek szóba kerültek ezeken az összejöveteleken. Ezekből mutatok be néhányat az alábbiakban:

Pásztortörténetek

1.

A vén Lovas, aki hiress gulyás vóut, a Biharomba szóugált. Hát összeveszett az intézőüvel, oszt ott kellett neki hagyni a jóuszágot. Helyette Cetőüt tették meg pásztornak. A napszámosokhoz nem vóut kit küldeni, hát az intézőü odaküldte. Járt hát az öreg a napszámosokkal. Rendbe is lett vóuna minden, csak Cetőü nem hagyott neki békét. Mindég csufolta, mindég kiabált utánna:

— Hiress pásztor mire szorultál? Itthagytad a jóuszágot? Meguntad a pásztorságot? Nem vágyol vissza a jóuszághoz?

A kerülő, akinek az öreg Lovas komája vóut, nem birta mán túrni a csufólóudást, hát aszongya:

— Komám, hát hogy tudod ezt túrni? Tanítsd mán meg ezt a Cetőüt! Biztasd rá a jóuszágot.

De az öreg csak mosolygott, oszt aszongya:

— Ne félj komám, majd elgyün annak is az ideje.

Egy reggel osztán az történt, hogy Cetőü ahogy hajtott ki, hát a bika — amelyik addig olyan jámbor vóut, mint a kezesbárány — nekiment Cetőünek, oszt az meg alig tudott előülle elmenekülni. Bemenekült a karámba, de a bika oda is követte, oszt elkezdte a szarvával a karám fáját lebontani. Jelentették az intézőünek, hogy mi történt, de az csak azt mondta, hogy hajtson ki a pásztor, ne féljen a bikátul, hiszen nem bánt az.

No, jóü. Megy a pásztor megint a bikához, meg a jóuszágához, de a bika megint nekiment. Akkor osztán a pásztor felment az intézőüühöz, oszt aszongya:

— Tekintetes intézőü ur, én többet nem hajtok ki, mer nekem családóm van, hát nem öletem meg magam.

Nem vóut mit tenni, el kellett hivatni a napszámosoktul a vén Lovast. Kér-di osztán az intézőü, hogy elvállalja-e a jóuszág öürzését. Aszongya a vén Lovas:

— Elvállalom én uram, hogyne vállalnám. Ott érzem én jóul magam.

— De mi lessz, ha magának is nekimegy a bika?

Ne féljen attul intézőü ur — mongya az öreg —, nem olyan állat az, hogy bántson.

Elment oszt a jóuszágához, de mikor kiért, hát egyenesen a bikához ment. Ahogy hozzáment, elkezdte vakargatni a bikának a fejét. Hát az meg az öreg Lovas vállára hajtotta a fejét, oszt még a kezét is megnyalta. Sokszor megtörtént később is, hogy mikor az öreg az ut szélin legeltetett, oszt szekerek mentek az uton, hát a bika elkezdett ordítani, oszt ment neki a szekereknek. De az utra sose ment ki, hanem csak az ut szélin hányta a szarvával a földet. Hányta addig, mig az öreg rá nem szóult:

— Elég vóut legény!

Akkor a bika mint a kezesbárány visszakullogott a jóuszág közzé.

(Elmondta: néhai K. Nagy József, Karcsa. 1958.)

2.

Vóut Becskeden is egy hiress gulyás, Nagygyulásnak híjták. De az olyan ember vóut, hogy amit meg akart mondani, hát azt megmondta magának a gróúfnak is. Történt eccer, hogy a Hosszuhomokon legeltetett, hát a gróúf elment, hogy megnézze az anyagulyát, amit legeltetett. A Nagygyulás egy kicsit ivott, hát igen bátran beszélt a gróúffal. Ez nem tetszett a gróúfnak, hát kiadta a Nagygyulásnak az utat, eleresztette a szóugálatbul. Mikor elment, aszongya a Nagygyulás:

— Méltóságos gróúf ur, emlékezzen a szavamra, hogy fog még utánam jární, hogy gyűjkek vissza.

El is kőütözött lakni Karosba, az anyagulyához meg más gulyást küldött a gróúf. Telt, múlt az időü. A gróúf eccer kíváncsi lett, hogy milyen lehet a gulyája, hát befogatott, oszt lement megnézni a gulyát. De nem telt öröme a jóuszágok nézésébe, mer a jóuszág csak árnyéka vóut a régi gulyának. Lefogytak az állatok, csont, meg búr vóut valamennyi. Bosszankodott a gróúf, oszt kér-di a gulyást, hogy mi baja a jóuszágnak. Aszongya a gulyás:

— Méltóságos gróf ur megmondom őszintén, hogy mijóuta én vagyok a jóuszággal, hát rendesen nem evett egyik se, csak szálalnak, siratják a Nagygulyást.

— Nem baj — aszongya a gróf —, csak forgasd a legelőn a jóuszágot, hátha megszoknak téged is, oszt jobban fognak enni.

Akkor kocsira ült, oszt hazahajtatott. De a marha csak nem evett, hanem mindég jobban romlott. Mikor a legközelebbi alkalommal a gróf lement megnézni a gulyát, hát mikor visszafelé gyűttek, kiadta a parancsot a kocsisnak, hogy hajtson Karosba a Nagygulyáshoz. Ahogy odaérnek a Nagygulyás háza elibe, hát csak az asszonyt tanálták otthun. Aszongya a gróf:

— Hun van az urad?

— Elment helyet keresni — aszongya az asszony —, mer be akar állni pásztornak valahova.

— Mikor gyön haza?

— Nem tudom gróf ur, mer nem mondta, hogy mikor fog hazagyönni.

— No, ha hazagyön, hát mondd meg neki, hogy keressen fel, mer mindenáron beszélni akarok vele.

Mikor a gróf elment, hát szól az asszony az urának, mer nem ment az sehova, csak mikor megtudta, hogy gyön a gróf, hát felment a padra, oszt az asszonynak megmondta, hogy mit mondjon. De a Nagygulyás nem ment a Becskedre, hát megint beállított a gróf. Megint kérdezte az asszonytul, hogy hun van az ura, de az asszony megint csak azt mondta, hogy elment hely után, oszt nem tuggya, hogy mikor gyön haza. Mikor harmadszor is elment a gróf, oszt megint nem tanálta otthun a Nagygulyást, hát aszondta a kocsisnak, hogy hajtson be az udvarra, mer addig nem mennek haza, míg a Nagygulyás haza nem gyön. Erre osztán a Nagygulyás — aki a *padon*³⁶ vóut — legyűtt a padrul, oszt megmondta a grófnak, hogy mijér ment fel a padra. Emlékeztette a gróufot arra, amit mondott neki, mikor elbucsátotta. Nem vóut mit tenni, el kellett ismerni a grófnak, hogy hibázott. De megmondta azt is, hogy jóvá teszi, csak menjen vissza a Nagygulyás a szougálatba. A Nagygulyás rá is állt. Bement a házba, kihozta a szürjét, ostorát meg egy repedt hangu *kongóut*.³⁷ Felült a kocsira, oszt elindultak a Becskedre. Ahogy mennek, aszongya a Nagygulyás a grófnak:

— Mit szólna a gróf ur, ha az anyagulya felgyünne a legelőürül a Becskedre?

— Nem tudod te azt megtenni fijam, mer kárba megy a jóuszág.

— Gróf ur! Ugy felgyün a jóuszág, hogy egy szál terményhez nem fog nyulni. Mindenütt az uton gyün majd.

— Azt szeretném én látni! — mondta a gróf.

— No, majd megláthati, ha a Becskedre érjünk.

Mikor osztán a Becskedre értek, a Nagygulyás leszállt a hintóurul, elővette a kongóut, oszt felmászott a tanya szélin levőu ficfára, oszt megrázta a kongóut. Akkor fogta magát, oszt leszállott a fárul. A gróf is, meg a kocsis is várták, hogy mi lesz, igaza lesz-é a Nagygulyásnak. Hát egy negyedóra sem telt el, látik, hogy nagy porfelleg kanyarog a határba a Becsked felé. Nemsokájra meg vágatva megérkezik a jóuszág. Egyenesen odamentek a Nagygulyáshoz, oszt elkezdtek a ruháját, arcát, kezét, minde-

nét nyalni. Nagy lihegve megérkezett a pásztor is, oszt elmondta, hogy eccercsak azt vette észre, hogy a marha elkezdett nyugtalankodni, oszt megindult felfele, ahogy csak birt. De az vóut a csudálatos, hogy a marha mindenütt az úton gyűtt, oszt még egy szál terményhez sem nyult.

Akkor osztán a Nagygyulyás visszaküldte a jóuszágot a legelőre. Evett mán azután a marha, oszt mindég jóuhusba vóut.

(Elmondta: néhai K. Nagy József Karcsa. 1958.)

Kocsistörténetek

1.

Pácinba az ispán kocsissa meg a kerülőü egy lakásba laktak. A kocsis ördöngőös vóut, oszt vóut neki egy lidérce is. Ez meg ojan veszedelmes jóuszág vóut, hogy mindent megmondott a gazdájának, oszt éccakára meg mindég egy darab friss vaját, meg egy csupor tejet kellett neki kitenni az asztalra.

Eccer az történt, hogy a kerülőü későün ment haza, oszt véletlenül megette a lidérc enivalóuját. A kocsis akkor nem vóut otthun, mert az ispánnal Ujhelybe vóut. Mikor hazagyűtt, osztán megtudta a dóugot — mer a lidérc megmondta neki —, hát igen megharagudott, oszt összeveszett a kerülőüvel. Meg is mondta a kerülőünek, hogy igen meg fog lakolni, ami-jér a lidérc enivalóuját megette. Hijába mondta a kerülőü, hogy nem tehet rulla, véletlenül történt, a kocsist nem lehetett kiengesztelni.

Nemsokára a kerülőü igen korán ment a határba, hát ahogy mennek kőüteni, az istennek se kél. Szólnak neki, hogy kéljen mán fel. Az meg szegény ülne fel, de meg se tudott mozdulni az ágyon. Kérdik osztán tülle, hogy mi a baja, hát akkor mongya, hogy a kocsis éccaka megtapostatta a négy lovával. Mongyák neki, hogy az nem lehet, mer nem is vóut itthun az éccaka a kocsis, elvitte az ispánt megint. De a kerülőü csak mondta, hogy így vóut, oszt még a hátát is megmutatta, hogy ott van rajta még a patkóünak is a nyoma.

(Elmondta: néhai Kovács Albert Karcsa. 1958.)

2.

Itt Becskeden az ur kocsissa vóutam. Eccer be kellett menni Ujhelybe az urakkal. A Veres Ökör vendéglőü előütt vártunk, mer valami multság vóut bent az uraknak, hát minket kocsisokot oda parancsoltak. Az egyyk urnak a kocsissa igen zshivány vóut, oszt míg elment félre az egyyk kocsis, hát ellopta a gyepplőüszárját, oszt eldugta a lova szügyellőüjébe. Mikor visszagyűtt a kocsis, észrevette mingyán, hogyhát hijányzik a gyepplőüszár, kereste is, de nem akadt a nyomára. Akkor osztán aszongya:

— No, nem baj. Majd megtudom az éccaka, hogy ki vóut.

Akkor osztán felült a bakra, oszt nem szóult többet senkihez.

Éjfé felé, mikor mán szállingóüzni kezdtek a multságúróul az urak, hát

mink is felültünk mind a kocsira, oszt ugy vártunk. Gyün az egyik ur, felül a kocsijára, betakaróudzik a pokrócba, oszt szóul a kocsisnak, hogy hajtsen. De bizony az csak ül a bakon, oszt ahogy megfogta a gyeplőüt, hát ugy tartja mereven, de a lovak nem mozdulnak. Aszongya az ur:

— Hajts fijam, készen vagyok, mehetünk!

De bizony hijába parancsolt az ur, a kocsis meg se mozdult, oszt a lovak se tudtak egy lépést se tenni. Mikor mán az ur ott bosszankodott egy ideig, hát aszongya az a kocsis, akinek a gyeplőüjét ellopták az este:

— Menne az uram, hajtana az, de nem ereszti az én gyeplőüm, amit az este elloptott, oszt a szügyellőübe dugott el.

Az úr meg csak néz, hogy mirül beszél az a kocsis. Hát még elkezdte szidni, hogy mijér mond ilyet, mikor az ü kocsissa ilyet nem tehet. Aszongya a kocsis:

— Nézze meg uram a szügyellőüt, akkor majd nem beszél így.

Leszállt oszt a kocsirul az ur. Nézi a lova szügyellőüjét, hát tényleg ott vóut a két gyeplőüszár. Akkor osztán igen mérges lett a kocsissára, lezavarta a bakrul, oszt maga hajtotta haza a lovakot. A kocsisnak pedig megmondta, hogy reggel szedje a sátorfáját, oszt takarodjon el a tanyából, amijér ilyen szégyent hozott rá.

(Elmondta: Kovács Albert Karcsa. 1958.)

Babonás hiedelmek

1.

Vóut itt a Becskeden egy juhász, de az olyan ember vóut, hogy nem ijedt meg a saját árnyékátul. Az beszélte, hogy eccer kint legeltetett a legelőün. A legelőü közepin vóut egy nagy fa. Arrafelé vette az utat, mer mán setétedett, oszt éccaka az alatt a fa alatt szokott tanyázni, ha kint maradt a juhokkal éccakára. Ahogy megy a fa felé, hát látja, hogy egy asszony áll a fa alatt. Gondolkozik, hogy ki lehet az. Aszongya magába:

— Mán akárki, de odamegyek, oszt megnézem.

Ment hát közelebb, de a két kutyátul alig tudott lépni, mer a két kutyája félésébe csak bújt hozzá. Ahogy közelebb megy, aszongya:

— Ki vagy? Hunnan kerültél ide?

De az asszony nem szóult semmit, csak állt. Eccercsak elkezdett nyőüni, oszt a feje mán a fa tetejitéül is magosabb vóut. Mikor mán az asszony így megnyőütt, elindult a fenyves felé, a kazlak irányába. A juhász meg utánna. De mire odaért, az asszonyt mán sehun se tanálta.

(Elmondta: néhai Rajna István Karcsa. 1958.)

2.

A béresökrökkel vóutunk kint legeltetni ketten. Az ökrököt nem hajtottuk haza este, hanem kint háltunk vele, oszt vártuk, hogy mikor gyön a parancs az ökrök hazahajtására. Eggy estefelé az intézőü ur kiizent, hogy

hajtsuk haza, mer másnap szükség lesz az igára. A nap mán szállóuba vóut, mikor az izenetet megkaptuk, a jóuszág meg igen szívesen evett, hát még maradtunk. Ugy este tiz óura tájba indultunk hazafelé. Az ökrök csak lassan gyüttek, hát bizony mán vóut tizenegy óura, mire a tanya bejáratához értünk, a keresztuthoz. Ahogy keresztül akartuk hajtani az ökröket a keresztuton, hát az Istennek se tudtuk ráhajtani az ökröket az utra. Csak horkoltak, fujtak, oszt álltak, mintha leszögezték vóuna üköt. Ott killóudtunk vagy egy óura hosszágig, de hogy nem tudtuk üköt átverni az uton, hát a társamot beküldtem a tanyába a béresgazdához, hogy mit csináljunk mer igy még reggelre se legyünk otthun. Elgyütt osztán a béresgazda is, de hogy látta, hogy nem tuggyunk mit csinálni, hát azt mondta, hogy hajtsuk keresztül az ökrököt a buzatábla sarkán, kerüljük meg a keresztutat. Ugy is tettünk.

Másnap reggel menni kellett az Aranytóra a béreseknek. Ahogy elérjünk a keresztuthoz, hát az első ökör megint megállt, oszt se ide, se oda nem ment, csak állt, mint a cövek. Nemsokájra gyütt az intézőü ur is kocsin, oszt ahogy meglátott ott állni bennünköt, hát kérdezi, hogy mijér álljunk ott. Mikor megmondtuk, hogy mijér, hát csak nevetett, nem hitte. De mikor a kocsissa se tudta a lovat áthajtani az uton, akkor mán komolyra vette, oszt azt mondta, hogy várjuk meg, mig megvirrad. Addig küld ki szalmát, oszt majd ha gyün fel a nap, hát szóurjuk rá a keresztutra, oszt gyujtsuk meg. Ugy is történt. Napfelgyüttkör a szalmát rászórtuk a keresztutra, oszt meggyujtottuk. Mikor a szalma égni kezdett, hát olyan ropogást, csattogást hallottunk, mintha puska ropogott vóuna. Mikor a szalma elégett, olyan forgószél támadt, hogy a *pápért*³⁸ mind a szemünk közzé szóúrta. A keresztuton pedig cserepdarabokat, paszujt meg árpát tanáltunk szétszóurva. A perzselés után az ökrök maguktól elindultak az uton keresztül.

(Elmondta: id. Horváth János 77 éves, Karcsa.)

*

Dolgozatomban a korlátozott terjedelem miatt csak vázlatos képet adhattam a Karcsához tartozó volt uradalmi tanyák cselédeinek életéről. Ugy gondolom azonban, hogy még így is érintettem minden olyan dolgot, amelynek alapján képet alkothattunk azoknak az embereknek az életéről, akik számára tulajdonképpen csak 1945 után kezdődhetett igazán embernek való élet. Végeredményben csak ezt akartam, s ha valamennyire sikerült ezt megtennem, akkor úgy gondolom, hogy nem dolgoztam hiába, mert használhattam valamit a tudományak is.

Végezetül köszönetet mondok adatközlőimnek, akik szívesen rendelkezésemre álltak és kérdéseimre válaszoltak, továbbá mindazoknak, akik segítettek munkámnál tanácsaikkal, útmutatásaikkal.

Nagy Géza

Adatközlők:

1. Nagy Ferenc K. id. 79 éves, volt gazdasági cseléd, karcsai lakos.
2. néhai Kovács Albert, volt béresgazda, Karcsa, Becsked tanyai lakos.
3. Hornyák Mihályné 58 éves, volt cselédasszony, karcsai lakos.
4. Balázs Gáborné 76 éves, volt cselédasszony, karcsai lakos.
- 5—7. néhai Rajna István, néhai K. Nagy József és id. Horváth János volt cselédek, karcsai lakosok.

JEGYZETEK

1. A két nagybirtokra vonatkozó számszerű adatot a karcsai Körjegyzőség 1942. évi Adófőkönyvéből vettem 1952-ben. A továbbiakban felhasznált művek:
Illyés Gyula: Puszta népe;
Veres Péter: Három nemzedék, Az Alföld parasztsága;
Kardos László: Jegyzetek a volt uradalmi cselédség kultúrájának és életmódjának alakulásáról;
K. Kovács Péter: Volt uradalmi cselédek élete, munkája és hagyományai. Statisztikai Évkönyv, 1960;
A karcsai Körjegyzőség Adófőkönyve 1942;
A karcsai Körjegyzőség Népmozgalmi adatai 1942—1944.
2. A karcsai Körjegyzőség 1942. évi Adófőkönyve.
3. A karcsai Körjegyzőség Népmozgalmi nyilvántartása 1942. (1942-ben az uradalmi cselédség kedvezményes ruhaanyag-juttatásban részesült, melyhez pontos nyilvántartás készült a tanyákon élő uradalmi cselédségről és a családtagokról.)
4. Id. Nagy Ferenc K., néhai Dakos M. János, K. Horváth Ferenc volt képésgazdák közlése.
5. *Hónaposok* olyan mgi. idénymunkások, akik havonta kapták a természetbeni munkabéruket és szerződésüket is havonta kötötték.
Naptudás: Az uradalom tavasszal, télen a faluból embreket fogadott körvadászatra és tavaszi mgi. munkák végzésére. A napi munkáért nem fizettek, hanem *balétát* (cédulát) adtak. Aki 6 *balétát* összegyűjtött, tavasszal az uradalomtól 1 hold feles földet vagy kaszálót kapott.
6. Lásd a 2. sz. jegyzetet.
7. Lásd a 3. sz. jegyzetet. (A tanyák lakossága 1942-re vonatkozik, de 1900-ban, sőt előbb sem volt több, hanem mindig e körül mozgott. Karcsa lakossága pedig így alakult: 1880: 966 fő, 1890: 1313 fő, 1900: 1653 fő, 1910: 2055 fő, 1920: 2068 fő, 1930: 2342 fő, 1941: 2435 fő. A község lakossága számában 1900-tól a tanyák lakói is bennfoglaltaknak.)
8. A cselédség részben a környék uradalmaiból, részben Felsőzemplémből és Kárpátaljáról került ide.
9. Belkó József volt magtáros közlése.
10. Csak az 1920-as évek vége felé kezdtek a faluban gyümölcsfát ültetni többen, addig a faluban csak néhány gyümölcsfa volt (papnak, tanítónak a kertjében).
11. A *marasztás* Szent Mihály napján volt. Minden cselédnek be kellett mennie a intézőhöz ekkor és itt kapta meg, hogy maradhat-e vagy az uradalomból mennie kell. Ha elcsapták, kereshetett új gazdát magának.
12. A naptudásra és balétára vonatkozóan lásd az 5. sz. jegyzetet.
13. Az a cseléd, aki a cselédek szarvasmarháit és sertéseit őrizte, s ezért az uradalomtól komenciót kapott. Reggel kihajtották a jószágot a legelőre és este hazahajtották. Nem munkabíró emberek kapták ezt a beosztást.
14. A hetesek napi 80 krajcárt vagy fillért és heti 1,5 kg szalonnát, a hónaposok havi 1 q búzát, heti 1,5 kg szalonnát, 1,5 liter pálinkát és 5 kg lisztet kaptak. A kepecsek a 13. keresztért arattak és kaptak hetenként 1,5 kg szalonnát, 1,5 liter pálinkát és 5 kg lisztet. A napszamosok az érvényes napszámot kapták. Hetenként fizettek.
15. *Cug* egy vagy két pár ökör, amely a béres gondjára volt bízva.
16. *Fékomenciós cseléd:* az a gazdasági cseléd — rendszerint kiskorú gyermek — aki a felnőtt cselédnek járó bér felét kapta.

17. Id. Nagy Ferenc K. volt gazdasági cseléd visszaemlékezése.
18. *Szarvas*: a szántóföld szélére hordott téglalapalakú trágyarakás.
19. Nem azonos a *hetessel*, mert az hetenként kapta a bérét, míg a jószágra vigyázó béres a tanyán lakott és komenciót kapott.
20. *Takarás*: Szénagyűjtés. *Feltakarni*: a rendre vágott szénát összegyűjteni.
21. *Csomó*: kazalba rakott kalászos termés.
22. *Kazal*: a rakodóban összerakott széna, ahonnan télen etettek.
23. *Restellő*: 1,5 m hosszú szíjból font ostor ugyanolyan hosszú nyéllal a négy ökör hajtásához.
24. *Négyellő*: 2 m hosszú rúdra szerelt 2 db hámf. Az eke és borona vontatásakor használták, ha lóval vontattak.
25. *Marasztás*: cselédek szerződésének év végi megerősítése.
26. *Placc*: üres hely az istálló közepén.
27. *Kecés*: szénatároló fészter az istálló mellett.
28. *Angária*: a cselédek évi pénzbeli fizetése.
29. 1919-ben a terménykomenció 16 rq-ra változott és ez meg is maradt 1945-ig. A változtatás oka az volt, hogy a tiszacsermelyi Majláth-féle birtokon ennyi volt a terményjárandóság. A komenció adatait id. Nagy Ferenc volt cseléd és néhai Kovács Albert volt béresgazda visszaemlékezése alapján írtam.
30. Id. Nagy Ferenc volt gazdasági cseléd visszaemlékezése.
31. Gyümölcsöt csak akkor ettek, ha vettek, de erre igen ritkán került sor.
32. Az uradalmi tanyákról beköltözött cselédség Karcsán külön utcán, a Rákóczi utcán lakik. Ezt az utcát Farmer utcának, Gyüttment utcának is nevezik.
33. *Cájgruha*: olcsó, a mai kék munkaruhához hasonló ruha.
34. *Parhetruha*: a barchet ruhaanyag neve.
35. *Rüvő*: citerás, aki pár fillérért citerázott egy-egy este.
36. *Pad*: padlás.
37. *Kongó*: vasból — rendszerint acélból — készített kolomp, melyet a pásztorok az elbitangoló jószág nyakára tettek.
38. *Páper*: szalmatűznek a hamuja, pernye.

DAS LEBEN DER GUTSARBEITER AUF DEN EHEMALIGEN HERRSCHAFTLICHEN GEHÖFTEN VON KARCSA

(Auszug)

Heute kann man nur aus Erinnerungen zurückblicken in die Zeit, als eben jene unter sehr schweren Bedingungen lebten, deren Arbeit die Leute mit Wohlstand umgab, die mit dem Boden — ihrem Besitz — nichts zu tun hatten. Diese Lebensform ist völlig verschwunden, zusammen mit den Gehöften, den Schauplätzen des Knechtelebens.

Den grossen Teil der Dorfflur von Karcsa machten die beiden Güter des Barons und Grafen Sennyey mit einer Gesamtläche von 5500 Joch aus. Auf diesem Gebiet standen 5 herrschaftliche Gehöfte mit 145 Gutsarbeiterfamilien. Diese dienten grossenteils als Knechte und verrichteten die von den Inspektoren vorgeschriebene Arbeit. Ihre Löhne unterschieden sich nicht von denen anderer Gutsarbeiter des damaligen Ungarns, d. h. sie erhielten im Jahr 14 Doppelzenter Mischnaturalien, 40,— Forint Bargeld und die Erlaubniss zur Tierhaltung.

Ihre Wohnungsverhältnisse waren unmöglich. Sogar die Tiere lebten auf diesen herrschaftlichen Gütern unter besseren Bedingungen als die Menschen. Gehöfte, wo in einem Zimmer drei Familien lebten, waren nicht selten.

Auf den Grossgrundbesitzen wurde extensive Wirtschaft geführt, von einer intensiven fand man nur Spuren. Die Mechanisierung war gering, alles basierte auf der Händearbeit, darum wurden auf den Gehöften Binder, Gedingarbeiter, Monats-, Wochen- und Tagelöhner angestellt.

Das Gesinde kam aus anderen Gebieten des Landes, die Gedingarbeiter aus Mezökövesd, die Binder, Monats- und Tagelöhner aus Karcsa und den benachbarten Dörfern. Knechtarbeit leisteten die Karcsaer nicht, das galt als Schande. Sie lebten lieber unter schwierigen Umständen, um sich nicht verdingen zu müssen.

Auf den einzelnen Gehöften waren nur die Gutsverwalter gelernte Leiter. Die anderen Leiter kamen aus der Knechtschaft. Die Handwerker der Gehöfte haben sich von den Knechten ferngehalten und schlossen keine Freundschaft mit ihnen. Die Dorfbewohner hielten die auf den Gehöften Lebenden für verachtenswerte Menschen, und so ist es zu erklären, dass das Gesinde an revolutionären Bewegungen im Dorf nicht teilnahm. Binder, Tagelöhner und Gedingarbeiter auf den Gehöften wurden nicht verachtet, galten nicht als Knechte.

Die Arbeitsordnung auf den Gehöften war sehr streng. Den Befehlen

der Leiter musste in blindem Gehorsam gefolgt werden. Wer dem Befehl nicht Folge leistete, konnte sich eine andere Stelle suchen. Die Aufnahme eines neuen Arbeitverhältnisses und die Verlängerung eines bestehenden Arbeitverhältnisses fanden jedes Jahr am Tage des Hl. Michael statt. Dem Verwalter wurde gemeldet, ob man bleiben wollte oder nicht. Gab es Beschwerden gegen einen im Verlaufe des Jahres, so bekam er an diesem Tage seine Entlassung.

Schwer war dieses Leben, gut, dass es vorbei ist, doch soll es jenen eine Mahnung sein, die das Elend jener Zeit schon vergessen haben und sich nur an das Schöne erinnern.

Géza Nagy

BODROGKÖZI HALÁSZSZÓTÁR

DANKÓ IMRE

Hosszú idő óta foglalkozom a Bodrogköz települési viszonyaival, történeti vízrajzával és halászatával.¹ A Bodrogköz meghatározó földrajzi tényezője volt a víz. Ehhez igazodott az életmód és annak egyik alapvető tényezője a település is. A folyamszabályozás és árvédelem előtt a bodrogköziek, sőt a közvetlen környék lakosságának is egyik fő megélhetési forrása a halászat volt. Az úgynevezett nagy halászat, azaz foglalkozásszerűen űzött halászat mellett kialakult és széles körben élt az úgynevezett kis halászat vagy egyes halászat. Ez az utóbbi szoros kapcsolatban volt a bodrogköziek életmódjával, alapvetően meghatározta azt. A nagy halászat inkább a folyókon (Tisza, Bodrog, Latorca, Sajó, Hernád stb.) folyt. A kis halászat helye pedig inkább a Bodrogköz (a szomszédos Taktaköz, Rétköz, Tiszahát stb.) számtalan kisvize, tava, vízállása, áradásokkor feltöltődött holtág, elhagyott folyómeder, csatorna volt. A kétféle halászat főleg eszközeiben különbözött egymástól. A környék halászata majd azonos volt az ittenivel. Erről meggyőzően számolnak be a Bodrogköz szomszédsága halászatát bemutató feldolgozások.²

Az alább következő szótár nem önálló munka. Része egy később elkészítendő bodrogközi halászati monográfiának. Összefügg a korábban közzölt történeti, vízrajzi adattarral.³ Anyagomat közvetlen adatgyűjtéssel 1953—57 között gyűjtöttem. A gyűjtött anyagot kiegészítettem az irodalomból.⁴ Tudom, hogy anyagom nem teljes. Teljességre nem is törekedtem, különösen nem történeti vonatkozásban, de a jelenre vonatkoztatva sem. Mára ugyanis a korábbi virágzó, a népelelmezést biztosító bodrogközi halászat eltűnt, mindkét formája elcsökevényesedett formában él csupán. Ebben a csökevényes formában több újkeletű, általánosan ismert szó, kifejezés is használatossá vált. Tekintve, hogy ezek a bodrogi-bodrogközi halászat szempontjából semmi jellegzetest, egyénit nem jeleznek, csak érintőlegesen, egy-két esetben vettem föl őket szójegyzékembe.

Herman Ottó halászsztótára és Nyíri Antal tanulmánya mellett ez a próbálkozás az első egy vidék halászatának szókincsét bemutató szógyűjtemény.⁵ Szótáramban kevésbé a nyelvi, nyelvészeti szempontokra vagyok tekintettel. Inkább érdekelnek az eszközneveken keresztül a halászeszközök, azok használata, a halászat munkaszervezési, munkafolyamatbeli szabályai, kifejezései. A néprajz igényeivel közelítek a szavakhoz. Segítségükkel fel kívánom vázolni a bodrogi és bodrogközi halászat lefolyását, rendjét.

Az egyes szavak közlését illetően az az eljárásom, hogy a névszókat egyes számú, alanyesetben, az igéket főnévi igenévi alakjukban közlöm. Mindkét szófajtához magyarázatot fűzök és sokszor egy-egy példamondattal érthetőbbé teszem. Azoknál a szavaknál, amelyekhez fűződően közmondást vagy közmondásszerű szólást, frázist ismerek, azt is közlöm. Minden szónál jelzem, hogy honnan származik, hol található rávonatkozó adat. Végezetre: a szavakat abc-rendben közlöm.

- AKADÓ, fa vagy kőakadály a vízben, ami akadályozhatja a halászást. Bakó F. RMA. 55—188. Sáradsány. *Akadók vannak a vízben, vigyázni kell a gyalommal.*⁶ A TSz. Komáromból jelzi.⁷
- ALIN, a gyalom alsó szélén vezetett, nehezekekkel ellátott zsinórja, kötele. Herman O.⁸ TSz.⁹ Tokaj, Olaszliszka. *Jó erős a Kátai alina, sok galancsér van rajta.*
- ALINAS, az a halász, aki az alinat húzza halászatkor. Herman O.¹⁰ TSz.¹¹ Bodroghalász, Vajdácška. *Nem akárki tarti az alinat, a vékonyja nem alinasnak való.*
- ALJZSINÓR, alin. Ébner S.¹² Bodrogsára. *Köttetni kell erős aljzsinórt.*
- APACS, vezérfa az öreghaló két végén. Tsz.¹³ Apats Kassai szerint: „A' mit a Bodrog között Apatsnak mondanak, azt a' Takta között Apatsónak nevezik. Ez a' gyalomnak két végénn, annak fogantója, a' vagy nyele, vagy rudatska meljjele a' gyalom vízi-arányosan tartathatik. De a' Tokaji halászok az apatsó szót Mantsinak nevezik”.¹⁴
- APACSFÁ, apacs. Szolnok L.¹⁵ Vajdácška. *Nagy az apacsfája nem húzza le a háló.*
- APACSHOROG, horgas fa, amellyel az apacsot a vízből kifogják. Herman O.¹⁶ Tiszakarád. TSz.¹⁷ Bodroghalom. *Könnyen kapja az apacshoroggal az apacsot.*
- APACSKŐ, az apacs vagy bernyefa súlyozója, a Latorca mentén a gyalom káta köve. Herman O.¹⁸ TSz.¹⁹ Alsóberecki, Tiszakarád, Lelesz. *Könnyű a káva nem jó az apacsköve.*
- APACSSOS, a jég alatti halászatnál az apacsot tartó halász. Herman O.²⁰ Tsz.²¹ Tiszakarád. Kassainál: Apatsó.²² *Az apacsosnak nagyon kell figyelnie.*
- ARANYHAL, a Bodrogtóban a jólét, gazdagság jelképe. Vö. *Én fogom az aranyhalat.* Erdélyi J.²³
- APRÓ HAL, fiatal és kisméretű halak összefoglaló neve. *Appro hal.* Tokaji Törvénykönyv, 1610. Halászsoknak rend tartások.²⁴ *Approkos hal.* Sárospatak, 1632. Halászsrendtartás.²⁵ *Az apró halból lökj a disznónak.*
- APRÓSA HAL, apró, kicsi vagy kölyök hal. *Approssa hal.* Sárospatak, 1632.²⁶ *Az aprósa halnak nincsen keletje.*
- APRÓHOROG, kisméretű, egyes horog, a mindennapi, általános horgászáshoz használják. Bakó F.²⁷ Tokaj. *Csak apróhorgaim vannak.*
- ÁGHEGY, a száknál, vasas száknál a négy ág végződés neve. A hegyektől kissé feljebb erősítik az ágakhoz a hálót.
- ÁGHEGY HÁLÓ, két keresztbe kötött ágnak a négy végére erősített négyzet alakú háló. A két ág kereszteződésénél egy hosszú rúdra kötik, ezzel

Halkasok a Törökér partján, 1956. Dankó I. felv.

- a rúddal tartják, merítik a vízbe és emelik ki belőle. Herman O.²⁸ TSz.²⁹ Tizzacsermely. *Most csinált éppen egy ághegyhálót.*
- ÁR, áradás, vízár. *Árral jön friss hal.*
- ÁRENDÁS HALÁSZ, bérlő halász, aki egy bizonyos halászó vizet meghatározott időre bérbe vesz. Sárospatak, 1784.³⁰ Bakos J.³¹ *Árendás halász volt, amióta csak az eszemet tudom.*
- ÁRENDÁS VÍZ, bérelt halászó víz. *Árendás víz nélkül maradt.*
- ÁTKÖTŐ HOROG, nagy hal fogásához használatos horogfajta. Dankó I.³² *Viss. Ehhez a nagy döghöz átkötő horog kell.*
- ÁTVÁGÁS, a Bodrog, a Tisza átvágásai, új medrei; a holtágak általában jó halászhelyek. *Az átvágás gyorsítja a vizet, nem jó a hálnak, nem is lehet ott halászni.*
- BAGG KESZEG, halfajta. Dankó I.³³ Vajdácaska. *Gyakor hal a bagg keszeg errefelé.*
- BAGOLY KESZEG, halfajta, lásd: Bagg keszeg. Dankó I.³⁴ Tizzacsermely. *A bagoly keszeg kicsi, szaporátlan, de jó ízű.*
- BAGOLYSZEMŰ KESZEG, halfajta, lásd: Bagg és Bagoly keszeg. Dankó I.³⁵ Sárzacsadány.
- BAJUSZOS CSÍK, a csík egyik fajtája, nevét bajuszától kapta. Régebben a kisebb patakokban, vízállásokban általános volt. *Cobitis bartatula. A bajuszos csík volt a legfinomabb, különösen káposztával.*
- BAK, körülbelül 200 m hosszúságú, lábszárvastagságú fűzfakötél. A varsák lehelyezéséhez használják. Bakó F.³⁶ Tokaj. *Nehéz alkalmas baktot csinálni.*
- BAKOZÁS, a varsák bakokkal való felállítás a vízben. A Tiszán 3—400 méter távolságban bakokkal volt átkötve a víz. Bakó F.³⁷ Tokaj. *Meg lehetne még ma is bakozni a vizet, de már nem engedik.*
- BAKSA, halfajta; *Aspius rapax*, vö. ön, balín, csabak. Sátoraljaújhely, Királyhelmecc.³⁸ *Mondják még hogy baksa, de inkább csak balingnak nevezik.*
- BALIN, BALING, halfajta; *Aspius rapax*, vö.: baksa. Kassai szerint neve a Bálint névből származik, latin nevét *Cyprinus ballerus*-nak tudja.³⁹ Az Oklevél Szótár 1570-ből bulin alakját is ismeri. Szamota I.⁴⁰ Sárospatak. *Itten legkedveltebb a baling, jó húsa is van, meg sok is van belőle.*
- BALKÁNY, BALKON, Kassai az első formát szegedi szónak veszi „*Szegedini vocatur Tat Kormányosnak hátulsó tat a' helye a' Tsolnokbann*”,⁴¹ ami hegyaljai szóvá lett. A Balkon formát pedig bodrogi szónak állítja.⁴² Kassai is a Balkány-hoz utasít. A balkány nem más, mint a ladik oldalát és fenekét erősítő könyökfa. *Elkorhadt balkánnyal nem lehet sokra menni.*
- BALKONY, lásd: balkány. Munkácsi B.⁴³ Bodrogi. Kassai.⁴⁴ Bodrogi. *„Görbe fa a' hidasbann, vagy a ladikbann.”*
- BÁLKONY, lásd: balkány, balkon, balkony. Munkácsi B.⁴⁵ Bodrogi. Herman O.⁴⁶ A Latorca mentén Bókony alakban ismert. Herman O.⁴⁷ ugyancsak bókonynak mondja: „*könyökfa a ladik belsejében*”. *Az hogy*

*bálkony vagy bókony mindegy, így is mondják, meg úgy is; Bókony-nak a felső halászok mondták inkább, Szerdahely tájáról.*⁴⁸

BANDA, halászó csoport. Ébner S.⁴⁹ Sárzásadány. *A jó banda nemcsak a halászaton dolgozik össze.*

BARKA, BÁRKA, fából készült, csónakalakú haltartó. Ma már nem használják. Sárospatak, 1632.⁵⁰ Dankó I.⁵¹ Révleányvár. *Bárkában tartották a közepes halakat, de most már nem, kosarat használ mindenki.*

BEERESZTŐ LÉK, a jég alatti halászatnál az a lék, amelyiken a hálót a vízbe eresztik. Ébner S.⁵² Sárzásadány. *Akkora beeresztő léket kell vágni, hogy a legnagyobb gyalom is belemenjen.* Herman O.⁵³ a Latorca mellettől betevőlék néven ismeri. Így említi a TSz. is.⁵⁴

BEJÁRÓ SÍP, a lésza vagy varsa bejárata. Bakó F.⁵⁵ Bodrogkeresztúr. *Bőre kell kötni a bejáró sípot, mert a szűkbe nem megy be a hal.*

BEREKESZTENI, a rekesztős halászatnál a vész vagy rekesz nyílásának bezárása, hogy a hal ne tudjon elmenekülni. Történeti adat Bodrogkeresztúrról, 1607-ből.⁵⁶

BERENAFÁ, BERENYEFÁ, azaz apacs, vezérfa az öregháló vagy gyalom két végén. Herman O.⁵⁷ TSz.⁵⁸ Bodroghalász. *Olyan fogás volt, hogy a berenafa belegörbült.*

BESZOLGÁLTATNI A HALPÉNZZT, azaz a bérleti díjat. Történeti adat Sárospatakról, 1774-ből.⁵⁹

BÉRLET, a halászvíz bérlete a tulajdonostól. Bakó F.⁶⁰ Sárzásadány. *Egyre csak szegényedtünk, a bérlet mindig több lett, a fogás meg kevesebb.*

BITANGHAL, a potyka vagy ponty fényes, aranyos pikkelyű példányait nevezik így. Azt tartják, hogy a folytonos vándorlás közben a pikkelyek fényesre csiszolódnak.⁶¹ Végardó, Alsó- és Felsőberegceki. *Szép bitanghalat fogtam.*

BLANKA, nem általánosan használatos halnév. Az Abramis bipunctatus egy, a bodrogközi Örös melletti kis tóból kifogott példányát nevezte így Chyzer szlovák halásza.⁶² *A blanka halat nem ismerjük.*

BOGOLY, bodrogi hal; Abramis sapa. Elég ritka. Chyzer.⁶³ Vajdácaska. *Bogolyt már vagy három éve nem fogtunk.*

BOIN, BOLIYIN, BOJIN, BALIN, BALING, általánosan ismert halfajta a Bodrog mentén, a Bodrogközben. Aspius rapax. Munkácsi B.⁶⁴ Ébner S.⁶⁴ Herman O.⁶⁵ TSz.⁶⁶ Vajdácaska, Halászhomok, Sárzásadány, Zalkod. *A boint mindenki szereti, jó ízű húsa van.*

BOKOR HÁLÓ, bodrogközi hálófajta. Félkörös szájú zsákháló, hosszú rúdnyéllel. A víz folyása ellenébe állítják, főleg bokros helyeken és zurbolófával belekergetik a halakat. Történeti adat Kenézlőről, 1766-ból.⁶⁷ Herman O.⁶⁸ TSz.⁶⁹ Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Tiszakarád. *A bokorhálóban nem lehet csalatkozni. Részci: keresztfa, nyél vagy rúd, farka vagy seggi, kő, talp, oldal.*

BORDA, a varsa karikája vagy a broncsa. Sárzásadány. *A bordák hajlékony fűzfavesszőkből készülnek.*

BÓDVA, az evező mankója, fogója. Herman O.⁷⁰ Bodroghalász. *Újat kell csinálni a letörött bódvám helyébe.*

BORZOLNI, ige. Cigánd. *A szél borzoli a vizet.*

- BÓNÉ, BÓNÉ HÁLÓ, hálófajta. Másnéven általkötő háló, fa nincsen benne. Bakó F.⁷¹ Kassai J.⁷² Tokaj, Cigánd, Sárospatak. *Csak tapasztalt halász tudja jól használni a bónét.*
- BÓNÉZ, ige. Kassai J. szerint: „a' Bónézó a' tztillannál fogva állva jobb kezével igazítja a' tsolnakot; bal kezével pedig a' Boné' kötelét tartja.”⁷³
- BUGÁS ZAB CSÓVA, a halászok csóvázáskor csalinak használják. Ebner S.⁷⁴ Vajdáccka. *Már régen nem csóvázunk, elmúlt az öregekkel; a csóvát leginkább bugás zabból fogták.*
- BUGYKÁZÓ FA, BUGYKA FA, egyszerű faeszköz, amivel a halat megzavarják, valamilyen cél felé terelik. Más nevei: göbü, zurboló fa. Kassai J.⁷⁵ Olaszliszka, Sáradsadány, Zalkod. *A butykázót otthon hagytuk, hát vágtunk egy akkurátus karót helyibe.*
- BUGYKÁZÓ KAS, a tapogató más neve. Kassai J.⁷⁶ Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud.
- CÉGE, a vizet elrekesztő gally- vagy nádfal, közepén hálóval vagy varsával. Ősi, ma már csak emlékezetből ismert halászati eszköz, mód.
- CIGÁNYHAL, olcsó kishalak összefoglaló neve. Egyes halfajtára értve leginkább a compót mondják cigányhalnak. Az elnevezés onnan is eredhet, hogy a cigányok a legkisebb halakat is kifogják, míg mások a kishalakat visszasdobják a vízbe. Dugonics: *Ócsó, mint a' cigány hal.*⁷⁷ Erdélyi J.: *Olcsó, mint a' cigányhal.*⁷⁸
- CSABAK, halfajta. *Aspius rapax*; ön, balin, baksa. Bodrogköz.⁷⁹
- CSÁKLYA, halászeszköz, általános. Kassai J.: *A' Hegyalján, a' minek tsakójával, vagy a' mint ott szólnak, kákójával, avagy horgával a' halat ki rántják a' vízből a' halászok a' Tiszából, és Bodrogból. (Ennek Németes neve másutt Szigony.)*⁸⁰
- CSÁKLYÁSLEGÉNY, az a halász, aki a csónakban a csáklyát kezeli. Rend szerint fiatalember, legény. Herman O.⁸¹ Kenézlő, Révleányvár. *Nem kell mindig váltogatni a csáklyáslegényt (csáklyást), hadd tanuljon bele.*
- CSALÉTEK, kishal, kukac, amit horogra húznak, hogy a hal bekapja. Dankó I.⁸² Általános. *Egész nap csalétek után jártam.*
- CSALI, csalétek. Ebner S.⁸³ Vajdáccka. *Csalim van elég, de kapás az nincsen.*
- CSAPAT, halászcsoport, halásztársulat, Bakó F.⁸⁴ Pácin. *A mi csapatunk mindig hatonkból állt.*
- CSAPNI, egy doronggal lecsapni a halat a vízben, ha feljön vagy jég alatt, ha a jég alá feljön. Dankó I.⁸⁵ Sáradsadány. *Mikor fiatal voltam én is csaptam halat, de most már nem adódik.*
- CSAPÓ, a megrekesztett víz sodra. Dankó I.⁸⁶ Általános. *Csapója van a víznek, akár mesterséges az akadály, akár nem. A Radvány patak csapója a pataki halastó melletti malom.*
- CSATFA, berenafa, apacsfa, vezérfa vagy hámfa; a gyalom két végén levő fa, amihez az al- és felinat (galancsér- és pálhasort) kötik. Ebner S.⁸⁷ Sáradsadány. *A csatfa akkor jó, ha erős.*
- CSAT HÁLÓ, tok fogására való háló. Történeti szó, ma már nem ismerik. Kassai J. szerint „Tsat-hálló, azaz Tok fogásra való háló”.⁸⁸ Kesznyéten.

CSATT KŐ, az öreghalom vagy gyalmon a csatfa (berena fa, apacsfa, hámfafa, vezérfa stb.) felőli első nagyobb kő. Arra szolgál, hogy az apacs a vízben, a víz fenekén egyenletesen járjon. Herman O.⁸⁹ TSz.⁹⁰ Általános. *Ha nincsen csatt kő, nincsen gyalmászat.*

CSAT KÖTÉL, bejáró köté, a galancsér sor vagy alin neve, rajta lóg a két végén a csatt kő. Herman O.⁹¹ Általános. *Hát a galancsérost vagy az alinat csatt más szóval csatt kötélnek is mondjuk.*

CSAVAROS HOROG, horogfajta; brinke néven is ismert. Erős horog, ragy hal fogására alkalmas. Dankó I.⁹² Viss. *Nehezen juthatunk jó fajta csavaros horoghoz.*

CSOKOR HOROG, vagy csokros horog. Több kis horog alkalmazása egy pedzón. Dankó I.⁹³ Viss. *Mink bizony csokor horoggal is dolgoztunk, nem szégyen az..*

CSEMPE HÁLÓ, az emelő, bokor háló neve. Kassai J.-nál Tsempely-hálló.⁹⁴ Dankó I.⁹⁵ Tiszacsermely. *A csempe háló a legdivatosabb, könnyen lehet véle fogni.*

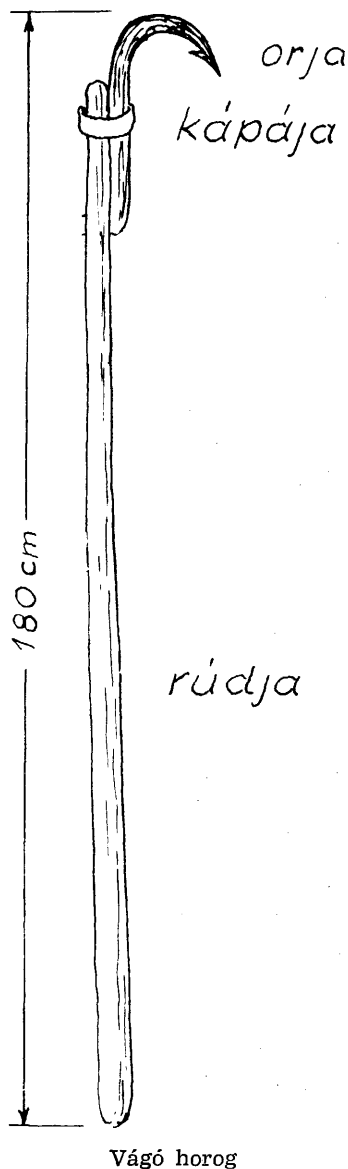
CSERMELY, kis folyóvíz, patakocska. Általános; minden bizonnyal ez kapott helyet az új névadású Tiszacsermely község elnevezésében.

CSÍK, *cobitis fossilis*. Régebben általánosan elterjedt, mindenütt nagy tömegben található vízi állat. A bodrogi vízállásokban óriási mennyiségben tenyészt. Nyáron nem, de télen tömegesen fogták. Rendkívül kedvelték, valóságos népeledel volt. Chyzer K.⁹⁶ Kassai J.⁹⁷ *Kifogyott a csík, pedig dögvével vót, de már nem is kellene, nem eszi a nép.*

CSÍK ÁRENDA, a csíkáztatért fizetett bérleti díj. Történeti kifejezés; Sárospatak, 1784.⁹⁸

CSÍKÁSZ, csíkhalsz, csíkot fogó ember. Bakos J.⁹⁹ Kassai J.¹⁰⁰ Általános. *Ma aztán igazán nem jó volna csíkáznak menni.*

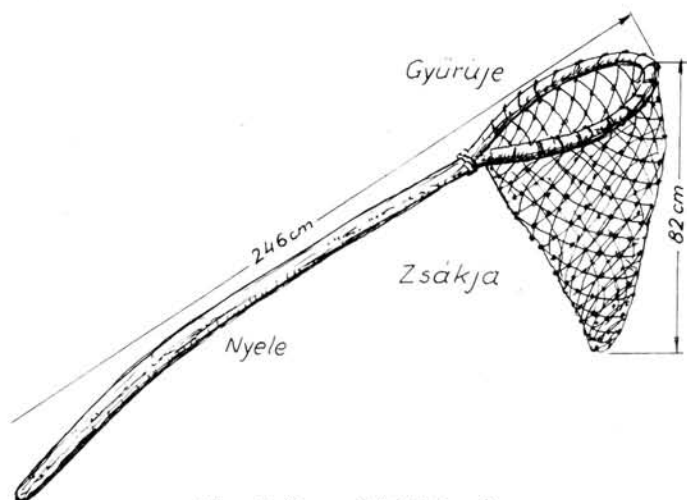
CSÍKÁSZAT, a csíkfogással foglalkozó halászat. Kassai J. szerint tsíkászat.¹⁰¹ Általános. Valamikor elterjedt és fontos foglalkozás volt. Erre vall a csíkkal, csíkászattal kapcsolatos sok mondás, állandósult hasonlat is. Pázmány után jegyezte fel Erdélyi J. hogy „*csapja a csíkot a lencsével*”, azaz össze nem férő dolgokat kever össze.¹⁰² Dugonics szerint is „*fris, mint a*

- csík*¹⁰³ Erdélyinél találjuk, hogy „*legjobb a csík ha nyakazzák*”¹⁰⁴ vagy „*siklik, mint a csík*”, „*forog, mint a csík*” és *eleven, mint a csík*”.¹⁰⁵ Éppen ezért nehéz volt a fogása, csak az tette könnyűvé, hogy igen nagy mennyiségben voltak.
- CSÍKÁSZÓ HELY, az a víz, az a hely, ahol csíkot lehet találni, fogni. Vályi A.¹⁰⁶ Bodrogszerdahely. *Nagyapámnak még jó csikászó helye volt, ma már víz sincsen arrafelé.*
- CSÍKÁSZÓ VÍZ, az a víz, az a hely, ahol csíkot lehet találni, fogni. Történeti szóhasználat, Sárospatak, 1774.¹⁰⁷
- CSÍK KAS, vesszőből kötött kosár, amiben a vízből kifogott csíkot tartották. Kassai J.¹⁰⁸
- CSÍKOS KÁPOSZTA, a leginkább elterjedt csíkkal készült étel. Még ma is ismerik, jóllehet már sehol sem készítik. *Az öregek könnyen voltak, meghányták a horpaszt csíkos káposztával, aztán könnyen elváltak, de máma meg kell keresni a gyomorbaavalót.*
- CSÍKKUPEC, csíkért a Bodrogszerdahelyre lejáró, általában felvidéki emberek. Pénzért megvették a csíkot, hazaszállították és otthon eladták jó pénzért. Csere is volt, fát, hízóba vett disznót hoztak a csíkért. Történeti adat, Sárospatak, 1700.¹⁰⁹
- CSÍKPUTTONY, gyékényből, vesszőből kötött háti kosár csíkszállításra.
- CSÍK SOZÁS, SOZOTT CSÍK, a csík tartósításának egyik fajtája.
- CSILLAGOS TOK, halfajta, a tok egy fajtája, a „halak királya”. Chyzer K.¹¹⁰ Bakó B.¹¹¹ Tokaj. *A legnagyobb szerencse csillagos tokot fogni.*
- CSOBAK, latorcai halnév. Ez a halpiacon a dévér keszeg neve; *Leuciscus idus*. Chyzer K.¹¹² Zétény. *Csobakkal van teli a piac.*
- CSOBAK, a fa, bokor föld alatti része, görcs, fáról levágott száraz görcsös ág. Kassai J.¹¹³ TSz.¹¹⁴ Bakó F.¹¹⁵ Pácin, általános. *A csobakok miatt nem lehet rendesen hálót vetni.*
- CSOMBÓK, csomó, bog, a halászok csattja. Kassai J.¹¹⁶ Herman O.¹¹⁷ TSz.¹¹⁸ Sárospatak, általános. *A csombók olyan mint a görcskötés, a csombókot mindenki ismeri.*
- CSORGÓ, a víz sodra. Általános. *Csorgója ott van a víznek, ahol erősebb a sodra.* Általában jó halászhelyek.
- CSÓNAK, egy fából faragott vagy égetett vízi jármű. Ma már a deszkából összeállítottakat is csónaknak nevezik. Történeti: *hasított csónak*. Sárospatak.¹¹⁹ *A csónaknak nem szabad mélyjáratúnak lenni, könnyen, gyorsan kell mozognia.*
- CSÓVA, a szigonyos halászatnál vagy éjjeli halászatnál a világításhoz használatos nádkévécske, szalmacsomó vagy csörmölek neve. Sárospatak, általános. *Őt-hat csóvát is vittünk magunkkal a halászatához.*
- CZIMBORASÁG, CIMBORASÁG, halásztársaság, halászbokor, halászfelekezet, halázkötés, azaz együvé tartozó halászcsoport. Általában hatan tartoznak össze. Herman O.¹²⁰ Általános. *Legénykorunkban egy cimboraságba voltunk, de aztán Sándor másfele ment.*
- CZOMPÓ, COMPÓ, igen gyakori, igénytelen, szívós halfajta: Tinca vulgaris. Cigányhalnak, vargahalnak, tathalnak is nevezik. Chyzer K.¹²¹ Kassai J. elnevezéseit meg is indokolja. „*A Tzompó halat néhutt más-*

képen híják: tzigány hálnak, varga hálnak, tat hálnak, pontyónak; azért jelentem: hogy Sáros-Patakonn, és a' Takta-között nevezik pontyónak, mivel egygy nemü a' ponty hallal. — Tzigány hálnak nevezik a' szine miatt, mivel szeg színü, tzigány barna, fekete színü hal. — Varga hálnak mint hogy nehéz tisztitása végett tüzes hamubann, mintegy tsáválják, és úgy faragják, mint a' varga a' bőrt. — Szabolts Várme-gyébenn Polgár városában, és Zemplénbenn Zéténybenn Tat hálnak nevezik.¹²² Érdekes egy másik megjegyzése is: „a' Halak gyógyítójának tartatik, mertt a' Kárászokat, és Durdákat a' kopótyó férgektől... tisztogatja”¹²³

CSUKA, általánosan ismert, gyakori halfajta: *Esox lucius*. Chyzer K.¹²⁴ Sok halásznál csukával kezdődik a hal. Ezt fejezi ki néhány közmondásunk is: *Nem is hal, ha nem csuka* (Dugonics A.)¹²⁵; Erdélyi J. is feljegyzett több vele kapcsolatos mondást: *Csukafog tanítá embert fűré-*

Merettyü, meritő háló, szák

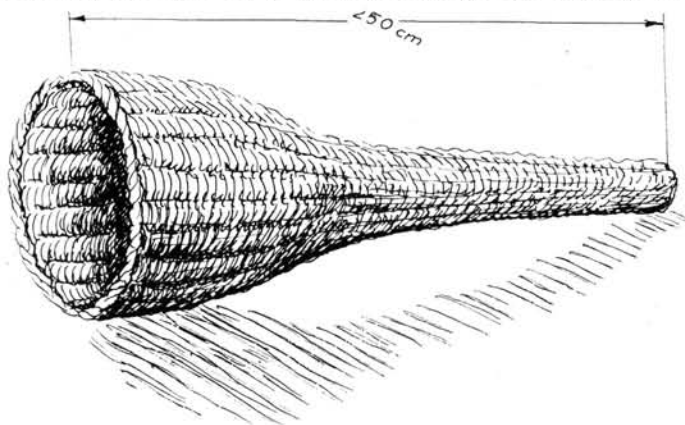
szelni¹²⁶; *Úgy megtalálta egyik csuka a másikat* (azaz megtalálta a párját)¹²⁷; *Csuka csukával él.*¹²⁸ A csuka ügyességére, éberségére, nehéz halászatára utal egy Dugonics által feljegyzett, de a Bodrognál is általánosan ismert mondás: *Könnyebb a legyet csapdosni, mint csukát fogni.*¹²⁹ A TSz Szatmár, Szabolcs, Ugocsa megyéből közli, de itt is ismeretes, hogy „*csuka csukával, lóga lógával*”, azaz mindenki a hozzáillővel érzi jól magát.¹³⁰

DAGONYA, sáros, vizes hely, apró mocsár. Kassai J. ezt is részletesen megmagyarázza: „*Bodrog-közi szó. Ingovány, Semlyék és betű áltéve Semlyék; Seppedék, Kátyó, Kotymány; Posvány; Lots; Mots, Pots; Fertő, Hanság; Kotu; Kuburtz; Habartsos sár...*”¹³¹ A TSz. Kassai után ugyancsak bodrognál szónak mondja, jelentése: sűrű, tapadós sár.¹³²

DÁGVÁNY, pocsolya, mély sár, dagonya. Kassai J.¹³³ TSz.¹³⁴ *Tele van dágvánnyal a határ.*

- DÁGVÁNYOS, mocsaras, sáros hely. Történeti szó. Sárospatak, 1784.¹³⁵
- DANDÁR SÜLLŐ, a süllő egyik fajtája. Dankó I.¹³⁶ Vajdácaska. *A dandár süllő kéne mindenkinek, ki tud annyit fogni?*
- DARABOLNI, a halat elkészítéshez felvagdalni. Általános. *Gyorsan daraboljuk a fogást, mert hamar kell az étel.*
- DÉZSA HAL, (Desa hal), egy dézsa hal. Történeti kifejezés, mértékegységet is jelentett. Sárospatak, 1632.¹³⁷ Ugyanitt fordul elő a *desa sulyom* kifejezés is.
- DÉVÉR KESZEG, gyakori halfajta, a csobak másik neve; *Leuciscus idus*. Chyzer K.¹³⁸ Kassai J. *Cyprinus Leuciscus*nak írja.¹³⁹ Dankó I.¹⁴⁰ Viss, Vajdácaska, Halászhomok. *A dévér keszeg sütni jó.*
- DÉZMA HAL, dézma hal, történeti kifejezés, a feudális időkre utal, amikor a halászatot is dézsmálták. Kenézlő, 1766.¹⁴¹ *A dézma halat kivenni azt jelentette, hogy megdézsmálták a halászatot.*¹⁴²
- DÉZMÁLNI, megdézsmálni a kivett varsákat. Meglopni a varsákat, vészeket. Bár a legnagyobb halászvétéknek számított, sokan gyakorolták. Általános. *Mindenki tudja, hogy ki dézsmája a Kántorék varsáját, de senki se árulja el, az öreg Kántor meg soha se veszi észre.*
- DOBÁR, DÓBÁR, DOBBÁR, halfajta, a Latorcában, Tapolyban és az Ondavában sok van belőle. A Bodroglóközben is jól ismerik. Chyzer K. szerint *Leuciscus cephalus*.¹⁴³ Munkácsy B. *Leuciscus virgonak* jelzi.¹⁴⁴ A TSz. Herman O. után a Bodroglóközből hoz rá adatot.¹⁴⁵ *A dobár igen fürge hal, gyors úszású fajta.*
- DOBBANTÓ, hálófajta, azonos az ágegyhálóval. Ezt a nevét a vízbe való bedobáskor és a vízből való kiemeléskor hallható hang utánzásából kaphatta. Herman O.¹⁴⁶ Zalkod, Bodroglókisfalud. *Manapság csak a dobantó járja, mással alig halásznak.*
- DOBFA, a szák két keresztbe tett fája. Ébner S.¹⁴⁷ Sáradsadány. *A két dobfa egészen meghajlott olyan nehéz volt a fogás.*
- DOBÓHÁLÓ, hálófajta. Vidékünkön újabbkeletű, mintegy 50—60 éve használják csak. Köralakú, szélein ólomgolyócskával, közepén fogókötéllal. Bakó F.¹⁴⁸ Tokaj. *A dobóhálóval nem tud az öregje bánni, fiatalnak való, nagy erő, ügyesség kell hozzá.*
- DÖGBODROG, a Bodrog holtága. Sárospatak. Jó halászó víz. *A horgászok a Dögbodrogra járnak. Ott mindig jó kapásuk van.*
- DÖGLENI, lustálkodni. A hal jóllakva a parton döglök. Ilyenkor könnyen kifogható. Bakó F.¹⁴⁹ Pácín. *A nagy csukák, ha jól laktak, a partra mennek és ott döglenek.*
- DUBIR, halfajta, lásd: Durbancs. Kassai J. *Gasterosteus spinachianak* mondja.¹⁵⁰ A TSz. vizsont, részben Kassaira hivatkozva, *Leuciscus virgonak* állítja.¹⁵¹
- DURBANCS, DURBINCS, halfajta, szűrös hátoromja, sörénye van: *Acerina cernua*. Kassai J.¹⁵² Kenézlő, Sáradsadány, Alsóberecki. Dankó I.¹⁵³ *Elegyest fogjuk a durbincset meg a kecsegét, kárászt.*
- DÜCSKŐ, fa vagy más kemény növény föld alatti része. Lásd: csobak. Bakó F.¹⁵⁴ Pácín. *Eg nagy dücskő kiszakította a hálomat.*

- EBHAL, halfajta, eléggé ritka: *Umbra canina* Mars. Herman O.¹⁵⁵ Tiszakarád. *Ritka, mint az ebhal.*
- EGRESHAL, halfajta. Bakó F.¹⁵⁶ Pácin. *Azt a halat hívjuk egrëshalnak, amelyik olyan kicsi meg gömbölyű, mint az egres.*
- EGYES TETŐ HOROG, egy hegyű horogfajta, amit a vízben kifeszített kötél tetején vagy a legfelső kötelén helyeznek el. Dankó I.¹⁵⁷ Cigánd. *Egyes tető horoggal általában nagy halat szoktunk fogni.*
- EGYHAGYÁSÚ VARSA, olyan varsa, amelynek két kávája vagy abroncsa van egy vörccsökkal, azaz hagyással. A hagyás a két abroncs köze. Van 3—4—5 hagyású varsa is. Herman O.¹⁵⁸ Bodroghalom, Vajdácška, Bodrogmária. *Legtöbb van az egyhagyású varsából.*
- ELŐREVÁGJA MAGÁT, a potyka, ha megérzi a hálót. Ilyenkor ugrik a hal a víz felszínén. Puskás L.¹⁵⁹ Nagyrosvágy. *Ügyetlen voltam minden hal előre vágta magát, alig tudtam néhányat befogni.*
- ELREKESZTETT HAL, megfogott és egy tóban tartott, ott esetleg hizlalt hal. Bodroghalom, Zalkod.
- ELSŐ VERSIK, ELSŐ VÖRCSÖK, a többhagyású varsánál az első vörccsök. Herman O.¹⁶⁰ Tiszakarád.
- EMELTSŐ-HÁLLÓ, EMELŐ HÁLÓ, hálófajta. Kassai J. dunántúli szónak mondja, pedig a Bodrog mellett is használják. Olyan, mint a bokor háló vagy, mint a dubbantó háló.¹⁶¹
- ERESZTENI, a szákos halászatnál a szákot eresztetni kell, eresztik. Ébner S.¹⁶² Bodrogsára. *Vigyázni kell az eresztéssel, mert könnyen belesusszan az egész.*
- EVEZŐ, EVEZŐLAPÁT, általános, több fajtája van: fogós evező, sima nyelű, rövid szárú evező stb. Az evező lapátra lásd Kassait.¹⁶³
- ÉR, kis folyóvíz. A Bodrogtóban több is van: Fűzesér, Törökér, Malomér stb. Általában jó halászó vizek.
- FAR, a ladik része, vége. Herman O.¹⁶⁴ Tokaj, általános.
- FAR, a varsa hátsó része, legutolsó hagyása. Bakó F.¹⁶⁵ Tokaj, általános.
- FAROS, FAROSLEGÉNY, az a halász, legtöbbször legény, fiatal halász,

Gyékényből kötött csikvarsa, Nagyrosvágy

- aki a csónak farán állva a csónakot kormányozza. Herman O.¹⁶⁶ TSz.¹⁶⁷ Bodroglak, általános. *Hosszú ideig farosa voltam a bokornak, de kivénültem belőle.*
- FARPÁLHA, a legnagyobb pálha a gyalom háló segge fölött. Ébner S.¹⁶³ Sáradsadány. *A farpálhának tartani kell a hallal teli gyalomseggit, nem szabad lemerülnie, mert akkor oda a fáradtság.*
- FEHÉR HAL, FEJÉR HAL, a halak egy csoportját hívják így; a potykát, süllőt, csukát, kárászt, keszeget, harcsát, dévért stb. Bakos J.¹⁶⁹ Dankó I.¹⁷⁰ Tiszakarád, Végardó, Tokaj. *A fehér halakkal foglalkozunk csak.*
- FEJNI, a jég alatti halászatnál kihúzni a hálót a vízből a léken át, azaz kifejni. A kijáró kötelet kifejlik a lékből, jobb és bal kézzel felváltva húzogattják, a mozgás a tehénfejésre emlékeztet. Munkácsy B.¹⁷¹ Herman O.¹⁷² *Hiába fejtük, nem volt fogás, elkerült a szerencse.*
- FEJSZE, a szokásos halászat egyik kelléke, balta, ezzel vágják a jégen a léket. Ébner S.¹⁷³ Sáradsadány. *Jókora fejszénk volt mindig, hosszú nyelű, éles.*
- FEJSZÉS LEGÉNY, az a fiatal, általában legény halász, aki a száros, jeges halászatnál a léket vágja. Jegelő néven is ismerik. Herman O.¹⁷⁴ *Nincsen külön fejszés legényünk, aki éppen ott van, csinálja.*
- FEKETE SINGÉR, halfajta. Dankó I.¹⁷⁵ Vajdácaska.
- FEKETERÁK, rákfajta. Kassai J.¹⁷⁶ Sátoraljaújhely.
- FEKETESZÁRNYÚ KESZEG, halfajta, gyakori volt az újhelyi halpiacon. Chyzer K.¹⁷⁷ Abramis brama.
- FELES, a jeges halászatnál az a halász, aki a felinat húzza: kötélfejtő, fejő legény. Herman O.¹⁷⁸ TSz.¹⁷⁹
- FELÍN, a gyalom vagy nagyháló felső ina, kötele, amin a pálhák vannak. Általános.
- FELINAS, feles, azaz az a halász, aki a pálhás inat, a felinat húzza. Herman O.¹⁸⁰ TSz.¹⁸¹ Bodroglak, általános.
- FELINHÚZO, a jég alatt való halászatnál az a halász, rendszerint legény, aki a pálhás inat húzza. Herman O.¹⁸²
- FELJÁRÓÓR, a száros halászatnál szereplő eszköz; a szák keresztőréhez kötött, a víz felszínét megütő fonal. Hozzákötik a pedzót, ami elárulja, hogy van-e hal vagy sincs a hálóban. Herman O.¹⁸³ TSz.¹⁸⁴ Ébner S.¹⁸⁵ Sáradsadány, Tokaj, Tiszasalamon. *A feljáróór nagyon érzékeny, mindjárt elárulja, hogy ha hal van a hálóban.*
- FELNÉZNI, bizonyos időközökben a kihelyezett varsákat felnézik és kiszedik belőlük a halakat. Bakó F.¹⁸⁶ Tokaj. *En hetente kétszer is felnéztem a varsáimat, mert félek, hogy más talál rá.*
- FENÉK, FENEK, vízjárta hely, a víz feneke, alja. TSz.¹⁸⁷ Bodroglak, általános. *A fenekek megteltek vízzel, kiöntött a kanális.*
- FENÉK HOROG, FENEKEZŐ HOROG, horogfajta, a víz fenekén alkalmazták. Erős, nagy horog, nagy halak számára. Dankó I.¹⁸⁸ Cigánd. *Viss. Letettük a fenékhorgokat, majd rájuk nézünk holnap.*
- FENÉKVERSE, FENÉKVARSA, a víz alá, a fenékre helyezett varsa. Bakó F.¹⁸⁹ Tokaj. *A fenékvarsa nem feltűnő, a hal se veszi észre.*

FENYÉR, fűfajta: *Andropogon*. Kassai J. szerint „*Bodrog Kissfaludonn a' Bodrog vizének kiöntése miatt Fenyér fű szokott teremni mind az innentső, mint a' tulsó részenn.*”¹⁹⁰ A halat szállításkor fenyér fű közé szokták tenni, hogy ne törjön.

FESZÍTŐFA, halászeszköz a téli halászat köréből. Bakó F.¹⁹¹ Pácin.

FICFALEVÉL KESZEG, a keszeg egyik vékony fajtája. Dankó I.¹⁹² Tiszakarád.

FODOR, a dobó vagy pendelyháló része. Olaszliszván tarisznyának is mondják. Bakó F.¹⁹³ Sáradsadány. *A dobó hálót a fodra fogja össze, az tartja meg a halat.*

FOGAS SÜLLŐ, halfajta: *Lucioperca sandra*. Általános elnevezés.¹⁹⁴

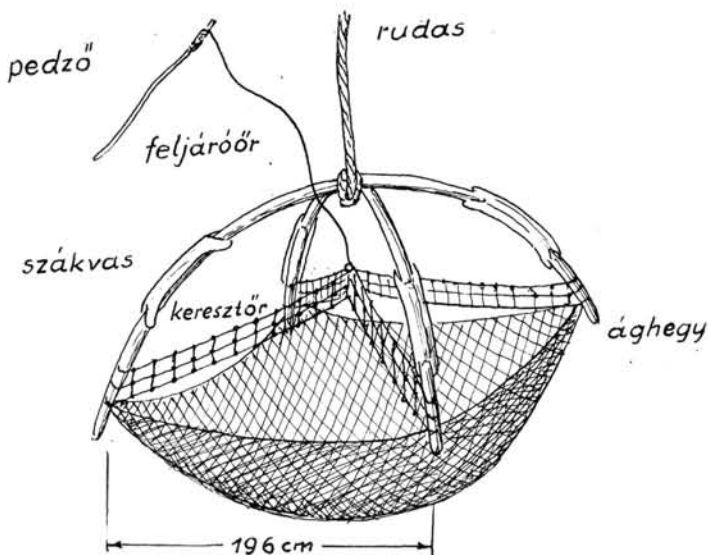
FONALSODRÓ, eszköz, a halászhálóhoz szükséges hálók fonalát sodorják, készítik rajta. Ébner S.¹⁹⁵ Sáradsadány.

FORGÓ, örvény. Általános. *A bodrogi forgók igen veszélyesek, sok helyen nagy padmalyokat vájtak.*

FŐHALÁSZ, FŐHALÁSZMESTER, FŐMESTER, a halászcsoportok, bokrok, társulatok vezetői. Puskás L.¹⁹⁶ Ébner S.¹⁹⁷ Nagyrovavágy, Sáradsadány. *A főhalász szava parancs.*

FUTUSZKÓ, jókora bot, amivel a halász a partmenti bokrokat, kákást, gyékényest végigpiszkálja, zörgeti, hogy az ott megbúvó halakat a rejtékhelyéről kizavarja és hálóba kergesse. TSz.¹⁹⁸ Bodrogeköz, általános. *Hosszú futuszkó kell, mert mélyen bent a vízben vannak a legjobb búvóhelyek. Azokat rövid karóval, bottal nem lehet elérni.*

FÜL, a füles varsa része. A füles varsának két füle van, ezek terelik, irányítják a halat a varsanyílás felé. Általános.

Vasas szák, téli szák, ághegyháló

- FOGÁS, halfogás, halászat. A vízből bármilyen eszközzel való kifogása. Általános. Cigándról: *Könnyű a fogás a zavaros vízben.*
- GALACSER, gyalompogácsa, hálósúly. Az öreghálón, gyalmon cserépből készült lapos súly, ami a hálót lehúzza a vízbe és kifeszíti. Herman O.¹⁹⁹ Munkácsy B.²⁰⁰ TSz.²⁰¹ Általános. *Ennek az ügyetlennek mindig új galacsérok kellene.*
- GALACSERSOR, a gyalom vagy öregháló alsó kötelén, inán levő galacsérok, hálónehezékek sora.
- GALAC SIN, galacsér, gyalompogácsa. Puskás L.²⁰² Nagyrozvágy.
- GAZDA, halászmester, a csapat vezetője, feje. Bakó F.²⁰³ Pácin. Történeti adat: Sárospatak, 1632.²⁰⁴ „Harmados halászbíró.” *Az egész csapatot a gazda irányítja.*
- GAZDAJEGY, írásos engedély a halászatra. A szolgabíró adta a halászgazdának a bérletről. Bakó F.²⁰⁵ Pácin. *Akinek rendben van a gazdajegye, halászhat.*
- GAZEMBER, annak a halásznak a neve, aki a hálóba akadt gazt, szemetet kiszedi. Herman O.²⁰⁶ Ébner S.²⁰⁷ Tiszakarád, Sáradsadány. *Tiszta a víz nincsen szükség gazemberre.*
- GÁRDA JÁSZ, halfajta. Dankó I.²⁰⁹ Kenézlő. *A gárda jász igen eleven hal, gyorsúsású.*
- GARDA, halfajta, kardos, kaszakeszeg, szabóhal; *Pelecus culturans*. Zemplén vármegye szabályrendelete a halászat és rákászat felől, 1888. *Nagy fogás volt, garda is esett.*²⁰⁸
- GEHER, száraz, sovány, kiaszott. Kassai J. után. TSz.²¹⁰ *A geher hal is hal, ha más nincsen.*
- GOMBOS ORRÚ KECSEGE, kecsége, halfajta. Nevét az ormányán látható, sokszor nagygyá növe gumó, gomb adja. Chyzer K.²¹¹ Általános.
- GEME, gébics; a jeges halászatnál alkalmazott szerszám. Vaskampó, görbe nyéllal, az eltévedt vezérrudat ezzel keresik meg. Herman O.²¹² TSz.²¹³ Általános. *Rövid volt a geme nyele, alig tudtam a vezérrudat kikurkászni.*
- GEMES, GEMESLEGÉNY, gébices, gébices legény. A jég alatti halászatnál a geme, gébics kezelője. Herman O.²¹⁴ TSz.²¹⁵ *Nem akárki lehet gemes legény, erős, ügyes, járatos fiatal alkalmazatos csak.*
- GORC, két jelentésben használatos: 1. mocsárból kiálló szigetecske; Herman O. után TSz.²¹⁶ 2. fonatos keresztkötés a vessző vagy nád terelő falakon. Munkácsi B.²¹⁷ Mindkét jelentés általános a Bodroghközben.
- GORNÁCS, száraz ágtörmelék. Kassai J.²¹⁸ Általános. *Gornáccsal teli a vízpart, találsz ott pálcát is.*
- GORZSA, GORZSAFA, villafa, csáklya; patkószegecs csáklya, a jeges halászatnál a hajtóléc, a vezérfa, a rohony hajtására, irányítására használják. Herman O.²¹⁹ TSz.²²⁰ Ébner S.²²¹ Bakó F.²²² Általános.
- GORZSÁS, piszkos, nádtörmelékes. Bakó F.²²³ Pácin. *Gorzás vízben nem jó halászni.*
- GÖBŰ, butykafa. Kassai J.²²⁴ Bugykafa, bugykázó fa.
- GÖDÉNY, halászmadár; *Pelecanus Onocrotalus*. Begyében, ha távol költ, vizet és halat visz a kicsinyeinek. Kassai J.²²⁵ *A halások üldözik, mert*

ahogy már Dugonics A. is feljegyezte: „A' sok gödény a' tavat is el horgya.”²²⁶

GÖRBEDEK, a folyóvizek kanyarulata, tekerülete, ami gödröt és a mederben, mert ott a legsebesebb a folyás. Az ilyen hely bizonyos halak fogására jó hely. Kassai J.²²⁷

GÖRGÖCSE, halfajta. Munkácsi B.²²⁸ Kassai J. szerint „Kövé, gömbölyű hal, a tiszta, köves fenekéken szeret tartózkodni, háta fekete foltos. Alól fehér hasú, húsa fehér és jó ízű. Hasonlít hozzá a jász. Roston sütvé jobb mint a ponty. A Bodroiban elég sok van belőle. Lásd Kövi ponty. *Cyprinus Gobio*.”²²⁹ Ezzel szemben Chyzer K. szerint „a sátor-aljaúj helyi halpicacon gyakori, de ritkább mint a sügér. A Bodroiban néha igen nagy mennyiségben jelenik meg. A Karcsából merge néven ismerik. *Acerina cernua*.”²³⁰

GRÚZ, halfajta. Herman O. után TSz.²³¹ *Gobio fluviatilis*.

GYALOM, öreg háló, nagy háló, hosszú háló. A nagy halászat eszköze. Kassai J.²³² TSz.²³³

GYALMOS HÁLÓ, történeti szóhasználat. Okl. Sz. 1509.²³⁴

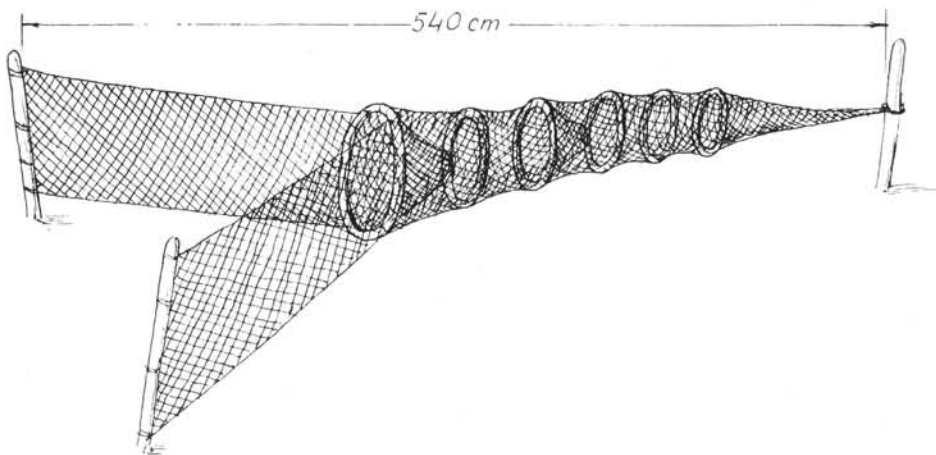
GYALMOS SZEGEDI HALÁSZOK, történeti szóhasználat, a gyalmos halászat eredetére is utal. Sárospatak, 1774.²³⁵

GYALMOL, gyalommal, gyalomhálóval, nagy hálóval halászik, gyalmos bandába, halászcsoportba, halászbokorba tartozik, illetve úgy halászik. TSz.²³⁶ Történeti adat: *gyalommal halászni*, Sárospatak, 1784.²³⁷

GYALMÁSZ, gyalommal halászó halász. Kassai J.²³⁸ Egy más helyen Mezőzomborról hoz rá adatot: „Hegyaljai szó. Szeremts mellett a' Zombori halászkok gyalmásznak”.²³⁹

GYALOMDESZKA, béce; a gyalomháló része, az a fácska, amire a gyalomháló szemeit kötik. Herman O. után TSz. Általános.²⁴⁰

GYALOMPOGÁCSA, galacsér; a gyalom alinjára fűzött, agyagból készült, kiégetett súlyok. Herman O.²⁴¹ TSz.²⁴²

Hathagyasú szárnyasvarsa, Bodrogkeresztúr

- GYALMOS TANYA, a gyalmos halászatra alkalmas, szokásos hely. Ébner S.²⁴³ Sáradsadány. *Az ott a Pintérek gyalmos tanyája.*
- GYALMOT TARTANI, olyan halászatot folytatni, amelyben gyalmot is használnak. Történeti szóhasználat: Bodrogszerdahely, 1690.²⁴⁴
- GYALMOS TÓ, nagyobb tó, vízállás, olyan, amelyet gyalommal kell és lehet halászni. Kassai J.²⁴⁵ Történeti adatok 1417, 1484 és 1250-ból az Okl. Sz.-ban.²⁴⁶
- GYALMOT VETNI, gyalommal halászni, nagy hálót vetni. Herman O.²⁴⁷ *Gyalmot vetni készül a csapat, de elébb ki kell javítani a hálót.*
- GYEPLŐ, a hálókészítéshez szükséges fonalcsinálás eszköze. A fonalsodró része, vastagabb fonal, ami forgásba hozza a orsót és a kelepet. Ébner S.²⁴⁸ Sáradsadány.
- GYÉKÉNY, vízínövény, a halászathoz ebből készül a pálha. A gyalom felinához erősített pálhák, gyékénykötegek fenntartják a háló felső szélét a vízen. Általános.
- GYÉKÉNY VARSA, gyékényből kötött, általában egyhagyású varsa.
- GYOSZOM, vízi gyom. Kassai J. után TSz.²⁴⁹
- GYÖNGYPOTYKA, a potyka egyik fajtája. Egészen pénzes, de jobban ezüst színű, mint a közönséges potyka, hamar fullad. Bakó F.²⁵⁰ Tokaj.
- GYÖNGYVIRÁG, KECSEGE, halfajta. Fehérből testű, laposabb és tompább ormányú, mint a többi kecsege. Tölgyfalevél hulláskor jön föl a Tiszán nagyobb mennyiségben. Chyzer K.²⁵¹
- GYÜRÜ, a merettyű, a szak kávája, amihez a hálót rögzítik. Általános.
- GYÜRÜ, vagy *karika*, a varsa része, az egyes hagyásokat kezdő vesszőkarika, amihez a hálót erősítik.
- GYÜRÜZIK, a víz köralakú hullámot vet.
- HABOKNYA, vesszőből készült halfogó eszköz. Ecsedi I.²⁵² Puskás L.²⁵³ *Nagyrozvagy. Haboknyával járja a tócsákat.*
- HAGYÁS, a varsa része, két abroncs közötti része. Van egyhagyású, kéthagyású, többhagyású varsa. Használatos ilyen vonatkozásban is: kisebb, nagyobb hagyású varsa. Herman O. után TSz.²⁵⁴ *Minek annyi hagyást csinál a a varsának, ha belemegy a hal, akkor az első hagyásban is megmarad.*
- HAJNALI KESZEG, a keszeg egy ritka, tavaszkor található fajtája. Chyzer K.²⁵⁵ Sátoraljaújhely.
- HAJTÓJUK, HAJTÓLYUK, áglík; a jeges halászatnál az a lék, amelyiken keresztül a halat a háló felé hajtják. Herman O.²⁵⁶ Ébner S.²⁵⁷ Sáradsadány.
- HAJTÓKA, a hálókészítéshez szükséges fonalcsinálás egyik eszköze. A fonalsodró része. Ezzel hajtják, forgatják a kelepet. Ébner S.²⁵⁸ Sáradsadány.
- HAJTÓRUD, a jeges halászatnál szereplő eszköz. Farúd, amellyel a halat a háló felé hajtják. Ébner S.²⁵⁹ Sáradsadány. *Hajtom a rudat az örveszésős lék felé.* Bakó F.²⁶⁰ Pácín.
- HAL, vízi állat, a halászat tárgya. A Bodrogközben is számos mondásban, állandósult szókapcsolatban szerepel. *Egy órai tojás, egy napi kenyér, tíz esztendő hal, hat esztendő bor, tizenöt esztendő leány, harminc-*

esztendő jóakaró, kellemes. Erdélyi J.²⁶¹ *Veszedelmes a hal harmadik vizében.* Erdélyi J.²⁶⁹ *Halat szálka nélkül, embert hiba nélkül, nem lehet találni.* Erdélyi J.²⁶³ *Fején rohad a hal.* Erdélyi J.²⁶⁴ *Macska is szereti a halat, de kerüli a vizet.* Erdélyi J.²⁶⁵ *Vergődünk, mint hal a harasztban.* Erdélyi J.²⁶⁶ *Úgy él, mint hal a vízben.* Erdélyi J.²⁶⁷ *Egészséges, mint a hal. Fürge, mint a hal.* Erdélyi J.²⁶⁸ *Hallgat, mint a hal. Szótlan, mint a hal.* Erdélyi J.²⁶⁹ *Azt a halat tartják legszebbnek, mely a hálóból kiugrik.* Erdélyi J.²⁷⁰ *Hal hallal él, ember emberrel él.* Erdélyi J.²⁷¹ *Megfő a maga levében, mint a hal.* Erdélyi J.²⁷² *Eb a' bárka hal nélkül.* Dugonics A.²⁷³ *Nem mind hal, ami úszik.* Dugonics A.²⁷⁴ *Szép, mint a vakart hal.* Berecz Károly.²⁷⁵ *Ha hallal álmodik az ember, valamit esni fog.*²⁷⁶ Bakó F.

HALAS, HALKAS, HALAS KOSÁR, haltartó kosár, halszállításhoz hátra erősíthető.

HAL-CSÁKLYA, szigony. Kassai J. után TSz.²⁷⁷ Tokaj.

HALCSÍKK, apróhal. Dankó I.²⁷⁸ Felsőberegkei. Kassai J.: Hal-tsik.²⁷⁹

HALFŰ, HALAS FŰ, az a fű, haraszt, amibe szállításkor a kosárban vagy szekérekben a halat teszik.

HAL-HAJ, hajháj, pikkely. Kassai J.²⁸⁰ Általános.

HAL-HÉJ, halhaj, halpikkely. Kassai J.²⁸¹ Általános.

HALHASÍTÁS, a kifogott, megtisztított halakat szárításhoz éles késsel felhasítják, belső részeit kivesszik. Bakos J.²⁸² Sárospatak.

HAL HÁTI SERTE, a halszárny, fel- és alserte vagy szárny, azaz uszony. Kassai J.²⁸³

HAL-HÓLYAG, úszóhólyag, pukkantó. Kassai J.²⁸⁴ Általános.

HALAK BESÓZÁSA, a kifogott, megtisztított, felhasított halak tartósításának egyik módja. Hordókba rakva tartották. Szirmay A.²⁸⁵

HALAK FÜSTÖLÉSE, a kifogott, megtisztított, felhasított halak tartósításának egyik módja. Szirmay A.²⁸⁶

HALIKRA, IKRA, a hal petéje. Általános.

HALKIRÁLY, mondai óriás hal. Szolnoki L.²⁸⁷ Vajdácaska.

HAL-KAPALTYÚ, halkopoltyú. Kassai J.²⁸⁸

HAL-KOPOLTYÓ, halkopoltyú. Kassai J.²⁸⁹

HALKOSÁR, a bárkát helyettesítő, vesszőből font haltartó. Tetejét két pálcával segítségével el lehet zárni. A tetejét kalapnak hívják. A vízben tartják. Dankó I.²⁹⁰ Sáradsadány.

HALNAK ÁRA, eladási ára, vételára. Kispaták, 1805. Diárium.²⁹¹

HALPAPRIKÁS, közismert halétel. Általános.

HALPÉNZ, halpikkely. Általános. Kassai J.²⁹²

HALPIAC, a hal árusító helye a piacereken. A környék legnevezetesebb halpiacai Sátoraljaújhelyen, Ungvárott, Királyhelmecon, Sárospatakon, Tolcsván, Tokajban és Miskolcon voltak.

HALPIKKELY, halpénz. Általános.

HAL-PUKKANTÓ, hal-hólyag, úszóhólyag. Kassai J. után TSz.²⁹³

HALSZÁRÍTÁS, a kifogott, megtisztított, kihasított hal tartósításának egyik módja. A szárított hal még a századfordulón is általánosan ismert volt a Bodroghözön. Bakos J.²⁹⁴ *Halak szárítása* vö. Szirmay A.²⁹⁵

- HALAROS, HAL-ÁROS, HALÁRUS, halat áruló ember, halász, halkereskedő. Okl. Sz. 1489.²⁹⁶ Kassai J.²⁹⁷
- HALAS, halas víz, halászó hely, tavacska, piscina. Kassai J.²⁹⁸
- HALASTÓ, HALASTHO, HALAS-TÓ, piscina, halas víz, tó. Történeti adat Okl. Sz. 1505-ből.²⁹⁹ Kassai J.³⁰⁰
- HALASLEGÉNY, a laptár kormányosa, halász. Azért hívják halasnak, mert a kifogott halakat a laptáron tartják. Herman O.³⁰¹ Általános. *Részeg laptárostól megugrik a hal.*
- HALÁSZ, halat fogó ember, halászzal foglalkozó ember. Történeti adatok 1372 és 1469-ből az Okl. Sz.-ban.³⁰² Kassai J.³⁰³ *Ritkán száraz a halász.* Erdélyi J.³⁰⁴ *Halász, vadász éhen kórász.* Erdélyi J.³⁰⁵ *Háló előtt halász nem fogja csukáját.* Erdélyi J.³⁰⁶ *Halászból lett uraság (bányász).* Dugonics A.³⁰⁷
- HALÁSZ BÍRÓ, a halászok vezetője, egy-egy csapat, bokor parancsnoka. Történeti adatok: Tokaj, 1610.³⁰⁸ Sárospatak, 1632.³⁰⁹
- HALÁSZHOMOK, major. Helynév, kis település a Bodrog mellett, Végárdóval átellenben, Vajdácska felett.³¹⁰
- HALÁSZLÉ, közismert halleves. Inkább a Tisza mellékén kedvelik. A híg halászlét nem szeretik. Sok halat kell belefőzni, hogy jó legyen. Közmondás: *Híg, mint a halászlé.*
- HALÁSZMESTER, halászgazda, halászbíró. A lapsoló és a gyalomhálónál a halászat vezetője. Bakó F.³¹¹
- HALÁSZNAPSZÁMOS, a nagyhalászathoz fogadott ember neve. Dankó I.³¹² Cigánd.
- HALÁSZÓ VÍZ, halászatra alkalmas, haltartó hely, megszokott halászó hely. Bakos J.³¹³ Sárospatak.
- HALÁSZATNAK IDEJE, a rendi világban az urasági, uradalmi és a halászoknak elkülönített halász ideje. Történeti adat: Petrahó (Bodroghalász), 1632.³¹⁴
- HALÁSZKOMPÁNIA, halászcsoport, csapat, bokor. Bakos J.³¹⁵ Sárospatak. *Valamikor Kispatakon is három, Nagypatakon is három halászkompánia uralta a vizeket.*
- HALÁSZÓ HELY, halászó víz, halászatra alkalmas, megszokott hely. Történeti adat: Bodrogszerdahely, 1790.³¹⁶
- HALÁSZ PÉNZ, HALÁSZ PÉNZ, a halászok adója, bérleti díja. Történeti adat: Sárospatak, 1632.³¹⁷
- HALÁSZSÁG, a halász mesterség neve. Történeti adat: Kenézlő, 1766.³¹⁸
- HALÁSZSZÖG, helynév. Vajdácska határában, 1429.³¹⁹
- HALÁSSZÖVETKEZET, halászati termelő szövetkezet. Tokajban 1945 óta működik. Bakó F.³²⁰ *A szövetkezetünk halásszövetkezet, minden halásznak köztünk a helye.*
- HALÁSZTÁRSASÁG, rendtartással, azaz külön szabályzattal bíró halásztársulások. Sárospatakon 1648-ban kettő is működött; magyarszeresi halásztársulat vagy réti, aztán gyalmos vagy szegedi halásztársaság. Bakos J.³²¹
- HALÁSZ TÁRSULAT, halászcsoport, társaság. Puskás L.³²² Nagyrozvágy.
- HALAZ, halat fog, halászik. Kassai J.³²³

HALÁSZUTCA, HALAZWCZA, helynév. Okl. Sz. 1489.³²¹

HALKAS, leginkább fűz vesszőből kötött fedeles kosár, haltartásra s szállításra szolgált.

HALSZÁLKA, száлка, a hal oldalbordája. Kassai J.³²⁵ Általános. *Olcsó halnak sok a szálkája.*

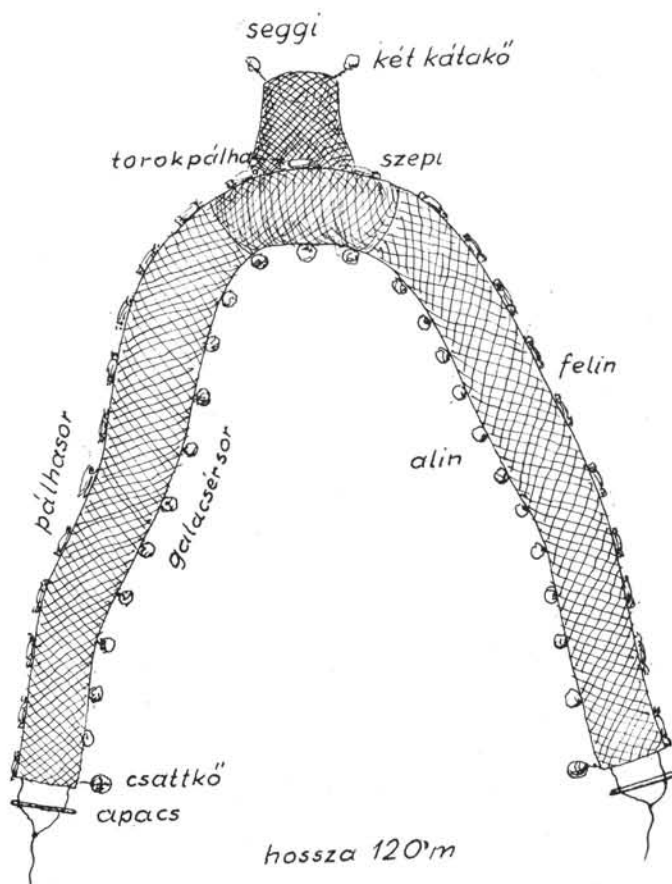
HALSZÁRNY, úszóka, uszony. Általános.

HALTAPOSÁS, a kevésvízű mocsárban, pocsolnyában lépdelve beletapossák a halat a sárba és úgy fogják meg. Ecsedi I.³²⁶

HALTEJ, ikra. Általános.

HALVACOK, HAL-VACOK, HALVACZOK, az a hely, ahol a hal állandóan tartózkodik; lyuk, gödör, gyöker, kő stb. Herman O.³²⁷ TSz.³²⁸

HARCSA, halfajta. A Tisza—Bodrog óriássá is megnövő hala. Tömegesen fogható a kérész virágzásakor, amikor a folyam felszínén úszva és

Bodrogközi gyalom, nagyháló

- egy helyben maradva csak úgy nyelik a tátogó szájukba ömlő kérészgomolyt. *Silurus glanis*. Chyzer K.³²⁹ *Nagyszájú, mint a harcsa*.
- HARCSAPUNDRÁ, kis, fiatal harcsa. Herman O.³³⁰ TSz.³³¹
- HARDA KESZEG, a keszeg egy fajtája. Dankó I.³³² Tiszacsermely.
- HARMADÁBÓL HALÁSZNI, történeti halászbér. Sárospatak, 1774.³³³
- HARMADOS HALÁSZ BÍRÓ, a harmadbérért halászó halászcsapat, bokor vezetője. Történeti adat: Sárospatak, 1632.³³⁴
- HÁLÓ, halászeszköz. Több fajtája van. Részei a hálószemek, amiket kenderfonalból kötnek. Kassai J.³³⁵ *Hálóba került*.
- HÁLÓJAVÍTÁS, a beszakadt hálószemek kijavítása.
- HÁLÓSZEM, a háló része, fonalból készül, kötik, hálókötővel vagy hálókötőtűvel. *Sok a lyuk a hálón, ha új is*. Erdélyi J.³³⁶
- HÁLÓVETÉS, a hálót használni, nemcsak a dobó hálót vetik, hanem mindenféle hálót „megvetik”. Kassai J.: „*Hállót megveti a' hal fogásra*.”³³⁷ Nagy vízbe veti hálóját. Erdélyi J.³³⁸ *Hálóját szerencsésen veti*. Dugonics A.³³⁹
- HÁMFÁ, a gyalom része, apacs. Herman O.³⁴⁰ Tiszakarád.
- HÁTULSÓ VERSIK, hátsó vöröcsök, a varsa utolsó hagyása. Herman O.³⁴¹ Tiszakarád.
- HEGYESORRÚ KECSEGE, a kecsége egyik fajtája, közönséges. Chyzer K.³⁴²
- HÍMES, ritka kötésű haltartó kosár. Dankó I. Sáradsadány.
- HIZLALNI, halat hizlalni. A kifogott kishalat, sovány halat elrekesztett kistóban, vízállásban tartják, etetik, hizlalják.
- HIZLALJÁK A JEGET, a vékony, beszakadással fenyegető jégre szalmát sóznak és vízzel megöntözik. Az összefagyott szalma rendkívüli erősséget ad a jégnek, bátran lehet rajta járni.
- HORDÓ, csikos hordó. Egyfenekű hordó, amit csiktartásra használtak. Varga Gy.³⁴³ Cigánd.
- HORGÁS, a gyalomhoz szükséges eszköz. Ébner S.³⁴⁴ Sáradsadány.
- HORGÁSZ, horggal halat fogó ember, halász. Kassai J.³⁴⁵ Általános.
- HORGÁSZJEGY, a horgászegyesülettől, illetve a hatóságtól kapott igazolvány, jegy arról, hogy a horgászilletéket az illető befizette, tehát szabadon horgászhat. Horgászenvedély. Általános. *Évenként váltjuk a horgászjegyet*.
- HOROG, vékony vashuzalból készített halászó eszköz. Egyik végén zsinórra függeszthető, másik vége meghajlított és hegyes, a hegye visszahajlított, hogy megakadjon a hal szájában. Több fajtája van. Egyágú az, amelyiknek egy hegye van, a kétágúnak két hegye van. Háromágú már ritka, négyágúnál több hegygel nem készítik. Régtől fogva ismert halászeszköz. Történeti adat: Okl. Sz. 1363-ból.³⁴⁶ Kassai J.³⁴⁷ *Horogra akadt*. *Akkor szokja meg a hal a horgot, mikor legelsőbbben elnyeli*. Erdélyi J.³⁴⁸
- HOSSZÚ HARCSA, a harcsa egyik fajtája. Dankó I.³⁴⁹ Tiszacsermely.
- HOSSZÚ HÁLÓ, gyalom, nagy háló. Kassai J.³⁵⁰ Általános. *A mi hosszú hálónk meghaladta az ötven métert is*.
- HURKOS TARISZNYA, más néven liba, háti tarisznya hal számára. Varga Gy.³⁵¹ Kispaták.

HÚZNI, a hálót. Szákos halászatnál a szákot. Ébner S.³⁵² Sáradsadány. Pus-
kás L.³⁵³ Nagyrozvágy. *Most húzd meg! Akkor aztán meghúztuk a há-
lót, szorultak a halak, gyorsan ment az egész.*

IKRA, halikra, rákikra. Általános. Kassai J.³⁵⁴

IKRALESŐ, kapó, sóscingér, madár. Dankó I.³⁵⁵ Tiszakarád.

IN, alin, felin. A gyalom vagy nagyháló, hosszúháló alsó és felső szélén vé-
gighúzott kötél. TSz.³⁵⁶ Általános.

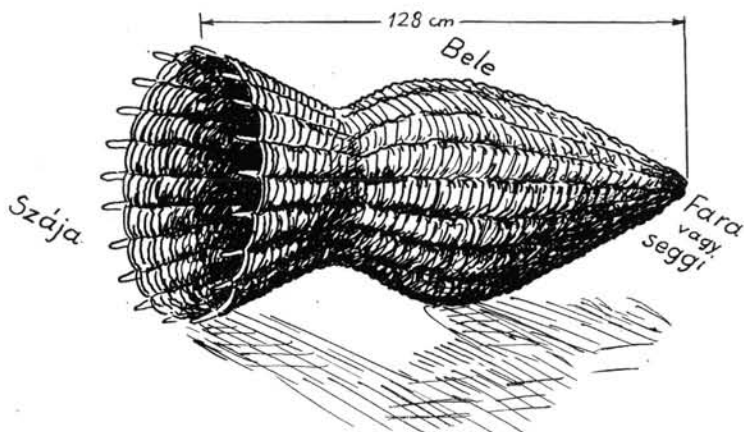
ISTÁP, a szárnyas varsa feszítő karója, vízbevert fakaró. Herman O. után
TSz.³⁵⁷ Általános.

ISZAP, mocsár, sár, folyás. Kevésbé használatos szó.

ÍVIK, ÍVÁS, a halak megtermékenyítő eljárása. Általános.

JÁRÓKÖTÉL, bejáró kötél, a jég alatti halászatnál, a szákos halászatnál a
hálót bevezető kötél neve. Herman O.³⁵⁸ Tiszakarád. *Fogtuk a járóköte-
let és amikor felt adtak, húztuk erősen.*

JÁSZ, halfajta. A Bodrogban fogják, eléggé ritka. *Leuciscus vulgaris*. Chy-
zer K.³⁵⁹ Kassai J. jász-nak írja: „A' Bodrogbann, és a Tiszábann elég
van. A' Jáz különböz a' Jász keszegtől, leginkább hasonlít a' Pontyhoz,
sárga husu, nagy fejü, legjobb izü hal, rostonn, vagy róstélyonn sütve,
a' Dunábann Mohátsonn igen gyérenn fogják, és vélte jutnak hozzá-
ja.”³⁶⁰ Kassai J. szerint latin neve: *Cyprinus Jeses*. Herman O. is jász-
nak mondja, utána Munkácsi B. és a TSz. is.³⁶¹

Vesső varsa, Pácin

JÁSZ KESZEG, halfajta. Kassai J. részletesen leírta: „Ezen hal Szélesetske
testü. A' Dunábann elég van, de ettől különböz a' Hegyaljai Jáz; mertt
a' Tiszai és Bodrogi Jáz nem Széles testü; hanem keskeny. Kisebb a'
Pontynál, vagy Pozsárnál; de sülve jobb annál, husa főve sárga; de a'
Pontyé feje. *Cyprinus orfus*.”³⁶²

JEGES HAL, JEGELT HAL, piacra szállításkor, főleg nyáron, meleg idő-
ben a halászok jég között szállították a halat. A jeget jégvermekben
tartották. Általános. *Jeges halat vettem.*

- JÉGMEREGGYŰ, JÉGMERETTYŰ, fűzfavesszőből készült nyeles merítő a jégdarabok kiszedésére a varsákból. Ébner S.³⁶³ Sáradsadány.
- JOBBSZÁRNY, a gyalom hálón a kátától jobbra eső hálófél. Herman O.³⁶⁴ Általános. *A jobbszárnyon csúnyán beszakadt a háló, beleakadt valami fene nagy csobakba.*
- JUK, a jeges halászatnál a pedző részére vágott lék neve. Ébner S.³⁶⁵ Sáradsadány.
- JUKVÁGÓ, azok vagy az a halász, aki a jeges halászatnál, a szakolásnál a jukat (lék) vágják. Ébner S.³⁶⁶ Sáradsadány.
- KACÉR, hálófajta. Kevésbé ismert szó. Dankó I.³⁶⁷ Karos. *Kacérral fogtam ezeket a halakat, az jött kézre.*
- KACS, az evező nyelén levő fogantyú, mankó. Herman O. után TSz.³⁶⁸ Szürnyeg. *Úgy szorítottam a lapátot, hogy letört a kaccsa.*
- KALAUZ, annak a halásznak a neve, aki halászatkor odavezeti a halász-csoportot, ahol a hal szeret tartózkodni, ahol a vacka van. Herman O.³⁶⁹ Általános. *Az öreg Bujdosó volt a legjobb kalauz, minden halvackot ismert.*
- KANÁLIS, mesterséges medrű vízfolyás. A Bodroghköz területét át- meg átjárják a kanálisok, amikkel a folyamszabályozás után az ármentesítést elvégezték. Általában jó halászó helyek.
- KÁPA, a vágó horog része.
- KAPARÓ HÁLO, KAPRÓ HÁLO, a varsháló neve. Herman O. után TSz.³⁶⁹ Általános.
- KARDOS, KARDOS HAL, halnév, a garda halat hívják így; *Pelecus culturans*. (Kaszakeszeg, szabóhal.) Általános névhasználat.³⁷⁰
- KARIKA KESZEG, Dankó I.³⁷¹ Vajdáccka.
- KAS, HALKAS, CSÍKKAS, fűzfavesszőből kötött haltartó kosár, fedéllel. Puskás L.³⁷² Nagyrozvágy.
- KASSAL HALÁSZNI, kassal, feneketlen kosárral tapogatóként halászni. Szolnoki L.³⁷³ Vajdáccka.
- KASZAHAL, halnév. A Bodroghban és a Tiszában gyakori halfajta. Chyzer K. megjegyzi, hogy Újhelyben kaszahalnak, Tokajban pedig garda vagy gárdahalnak nevezik.³⁷⁴ *Pelecus culturans*. — Dankó I.³⁷⁵ Sáradsadány.
- KASZAKESZEG, kardos hal, garda vagy gárdahal; *Pelecus culturans*. Zemplén vármegye szabályrendelete.³⁷⁶ Herman O. után TSz.³⁷⁷ *Legkönnyebb a kaszakeszeget megfogni.*
- KÁKÓ, a csáklya horga. Kassai J.³⁷⁸
- KÁRÁSZ, KÁRÁSZ-HAL, halfajta, halnév. Történeti adat: Okl. Sz. 1520-ból.³⁷⁹ Kassai J. *Cyprinus carassius*ként említi.³⁸⁰ Chyzer K. viszont *Carassius vulgaris*nak mondja.³⁸¹ Szerinte igen gyakori, igénytelen, még az olyan tavakban is megél, ahonnan már a csuka is kiveszett. Alakjának sokfélesége miatt több fajtáját különböztetnek meg halászaink. Dugonics A. egy Erdélyi J. által is feljegyzett mondás kapcsán — *Gyöszte kárász, nincs késem — egy kis történetet jegyzett fel. „Némely Tót gyermek, egy kárászt fogván a’ picén, azt a’ Tisza’ szélén meg akarta hántani; de vissza csuszott a’ kárász. A’ gyermek hátra dugván*

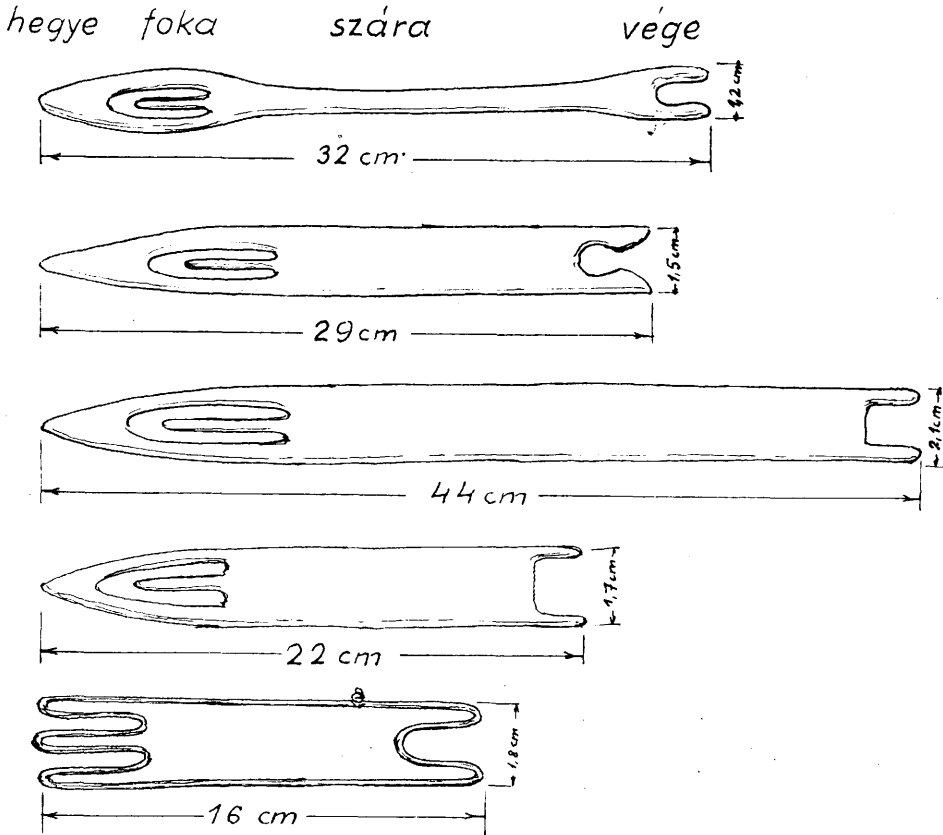
bicskájával kezét, gyere ki (ugymond) édes kárászom, nincs már bicsakom.”³⁸² Erdélyi J.³⁸³

KÁTA, a gyalom zsákja, öble, farka, amibe a hálóba fogott halak összegyűlnek. Kassai J.³⁸⁴ Herman O. után TSz.³⁸⁵

KÁTAKŐ, a gyalom vagy nagyháló seggit lehúzó két kő, hálonehezék.

KÁVA, két jelentése van: 1. a varsa abroncsa; 2. a merigyő vagy emelő-, bokor-, métháló része, két kávéra van. Fából készül. Kassai J.³⁸⁶ Dankó I.³⁸⁷ Viss.

KECE HÁLÓ, KETZE-HÁLLÓ, hálófajta, hálónév. Kassai J. három ízben is említi. Először a tulajdonságait ismerteti: „A Ketze-hálló úgy eltsusz a' hátakonn, hogy egygyet sem kaphat-fel; tsak a' viz fel-melegedésével, midőnn a' pondrók, a' koponyájok és szárnyaik-alatt háborgatják” ti. a halakat a víz alatti gödrökben).³⁸⁸ Más helyen azt írja róla, hogy Tsuszós, zsák szabásu hálló, melj a' viz fenekénn huzódik, és tsusz-mász”.³⁸⁹ Később még az eredetét is ismerteti: Szegedi szó, rete piscatorum. Vide: Pendely hálló, azaz tsutsos zsák forma hálló, a' mi a' viz'

Hálókötőtűk. A legelső drótból készült

- fenekénn huzódik, és rekeszti a' halakat.*³⁹⁰ Általánosan ismert hálófajta. Bakó F.³⁹¹ Tokaj.
- KECSEGE, KECSEGE HAL, KETSEGE-HAL**, halfajta, halnév. Chyzer K. részletesen ismerteti: „*Tokajban gyakori, a Bodroiban felmegy Imregig. A halászok több fajtáját különböztetik meg: hegyesorru kecsege, gombos orru kecsege, gyöngyvirág kecsege. Acipenser ruthenus.*³⁹² Kassai J. megjegyezte, hogy így nevezik a tokot és a sőreget.³⁹³ A *kecsegetok* elnevezésre Dankó I. hozott adatot.³⁹⁴
- KECSEGEHÁLÓ**, hálófajta. Kecsegefagásra készített különleges háló. Vidékünkön 1905—10-ben használták utoljára. Bakó F.³⁹⁵ Tokaj.
- KECSKE RÁK**, rákfajta, ráknév. Ritka elnevezés; Kassai J. szerint rákfajta a Takta vizében.³⁹⁶
- KEJTÁG, KEJT ÁG, KÉTÁG**, a keresztkötél neve. Herman O. után TSz.³⁹⁷ Latorca melléke.
- KELEHAL**, halfajta, halnév. A veresszemű keszeg vagy piroska neve; Scardinius erythrophthalmus.³⁹⁸
- KELEP**, a fonalsodró alkatrésze. Ébner S.³⁹⁹ Sáradsadány.
- KELEPFOG**, a fonalsodró alkatrésze, hat van belőle, ezeket szíjak fogják össze. Ébner S.⁴⁰⁰ Sáradsadány.
- KELEPTENGELY**, a fonalsodró alkatrésze. Ébner S.⁴⁰¹ Sáradsadány.
- KEMÉNYHUSÚ SINGÉR**, halnév. Ébner S.⁴⁰² Sáradsadány.
- KEREK KESZEG**, halnév. Chyzer K. szerint „*bodrogi és karcsai halfajta*”.⁴⁰³ Abramis blicca.
- KERESZTFA**, a bokorháló lábát megerősítő fa. Herman O.⁴⁰⁴ Általános.
- KERESZTŐR**, a téli vasas szák-halászatnál használatos fonalak neve. A keresztörök a hálóban keresztbe futnak és a feljáróór, valamint a pedző segítségével jelzik, hogy hal van a hálóban. Herman O. után TSz.⁴⁰⁵ Ébner S.⁴⁰⁶ Sáradsadány.
- KERÍTENI**, a hálót kivetni értelemben használatos ige. Herman O. után TSz.⁴⁰⁷ *Megkerítettük a zubbantót is.*
- KERÍTŐ HÁLÓ, KERÍTŐ-HÁLÓ**, a húzó hálók, a gyalom, a nagy háló neve. Azokat a hálókat hívják így is, amelyekkel keríteni lehet. Kassai J.⁴⁰⁸
- KERÍTŐ KÖTÉL**, a gyalom két oldalán található kötél, amiknél fogva kivetik a hálót, majd kerítenek vele. Ébner S.⁴⁰⁹ Sáradsadány.
- KERÍTŐ SZÁRNY**, a gyalom, a nagy háló azon szárnya, amellyel megkezdik a kerítést, a húzást. Bakó F.⁴¹⁰ Pácin.
- KESZEG, KESZEGE**, halfajta, halnév. Közönséges, igen gyakori hal. Leuciscus erythrophthalmus. Chyzer K.⁴¹¹
- KÉTÁGÚ FA**, természetes faképződmény, két ága miatt villaként használják. Kihegyezve halászszer szám is, a sekély vízben kiszúrják vele a halat. Bakó F.⁴¹² Pácin. *Ősszel a csukát kétágú fával szoktam megszúrni.*
- KÉTÁGÚ FEJŐ**, a gyalommal kapcsolatos eszköz. Kassai J. szerint „*evvel a' gyalomnak két szélét, azaz két inát öszve fogja a' halász, mindönn ki-felé vonják azt a' vizből, hogy a' halak a' nyilásonn el-ne szaladhassanak*”.⁴¹³
- KÉTKÖZ HÁLÓ, KÉTKÖZ**, hálófajta, hálónév. Történeti adat: 1493-ból,⁴¹⁴

majd 1690-ből.⁴¹⁵ Olyan kisebb gyalom, amelyet két ember is közre vehet és vonhat. Kerítő hálónak is mondják, két-kéz-hálónak is nevezik. Herman O. után Tsz.⁴¹⁶ *Csak aféle két kézzel húztunk. Kétköz hálónk nem volt, pedig az lett volna jó, olyan kicsi volt a víz, hogy a gyalommal nem tudtunk húzni.*

KIFEJNI, FEJNI, a hálót a lékből. Herman O. után TSz.⁴¹⁷

KIHAJTANI, a szákos tanyát, a halas vizet, illetve belőle a halakat kifogni. Ébner S.⁴¹⁸ Sáradsadány. *A szákos tanyát néha maga Sára nem bírta kihajtani, segítségül hívtuk a petrahai halászokat.*

KIHÚZÓVÉK, KIHÚZÓ LÉK, a jégalatti szákos halászatnál annak a léknek a neve, amelyen a hálót kihúzzák. Elvértve ajtóléknek is mondják. Herman O.⁴¹⁹

KIKASZÁLNI, a gatz a kanális vagy csatorna fenekéről. A gaz eltávolítása használ a halászatnak. Dankó I.⁴²⁰ Tiszakarád.

KIKÖTNI, a kifogott nagy halakat kikötve tartják a vízben. Zsinórt fűznek át a száján és a kopolyújában. Dankó I.⁴²¹ Révleányvár. *Ki kell kötni azt a dögöt, mert elviszi a kast.*

KILENCSEMŰ HAL, halfajta, halnév. Kassai J. szerint: *„Folyó vizi Orsóhal. Tsak Két szemű; mégis Németül Kilentz szemű a' neve.”*⁴²² Petro-myzon fluviatilis. Ma már nem ismeretes elnevezés.

KIMOSNI, használat után, mielőtt száradni karókra teszik a gyalmot, kimossák. Bakó F.⁴²³ Pácín. *Nagy munka még a gyalom kimosása is.*

KIÖNTÉS, az árterület elöntése áradáskor, árvízkor. A halászok számára igen fontos, mert a gödrökben, ágakban, csatornában, morotvákban, kanálisokban, hajlatokban sok hal marad vissza. *Alig várjuk a kiöntést, se hálónk, se ladikunk, csak így juthatunk egy kis halhoz.*

KIRÁLYCSÍK, a közönséges csik egy fajtája, nevét bőrének aranysárga színjátéka miatt kapta. Elég ritka volt. Chyzer K.⁴²⁴ *Olyan büszke, mintha királycsikot kapott volna.*

KISGAZDA, a jég alatt való halászatnál a második halász. Herman O.⁴²⁵ Tiszakarád. *Nem igen akaródzott kigazdának lenni, csak én akartam parancsolni, de hát fiatal voltam hozzá, most már belátom.*

KIS HALÁSZ, magában halászó, kis eszközökkel dolgozó halász. Bakó F.⁴²⁶ Végardó. *Olyan kishalásznak, mint, amilyen én is vagyok, hamar kifogják a tanyáját, ha megtudják a kompániások.*

KISZÚRNI, a halat villával a vízből. A halászat, halfogás egyik kezdetleges és durva módja. *Vasvellával kiszúrta a folyásból a potykat.*

KOCS, a kacs, a mankó, a fül, a bódva, a bódé neve. Herman O.⁴²⁷

KONYHA TARTÓ HALÁSZOK, urasági konyha számára dolgozó halász-kompanyia. Történeti kifejezés: Sárospatak, 1632.⁴²⁸

KOPANYTYÚ, KOPPANTYÚ, hálófajta, hálónév. Ritka eszköz. Dankó I.⁴²⁹ Vajdácska.

KORCOL, GORCOL, a nádkerítést, vejszét nádfonással vagy fűzfakorccal összekötni, lekötni, megerősíteni. TSz.⁴³⁰ Szürnyeg.

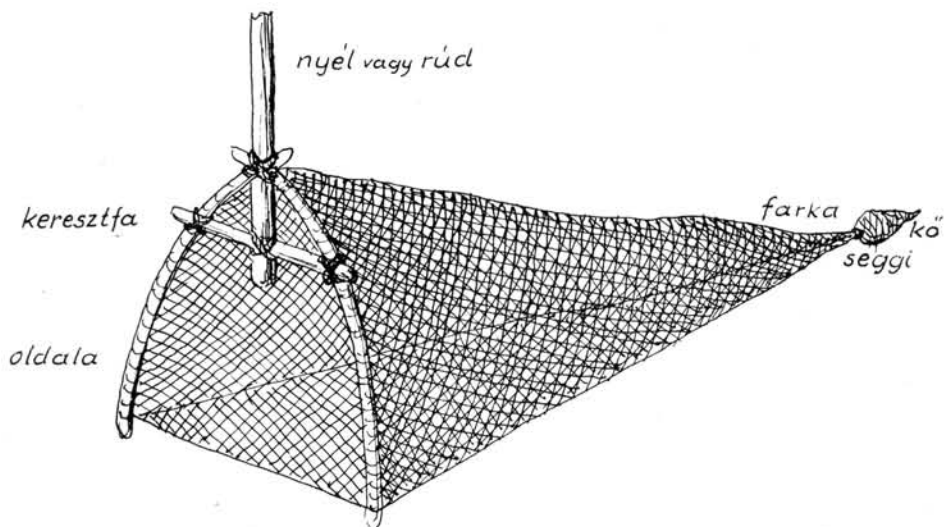
KORMÁNY-FŐ, KORMÁNY, a ladikban az a hely, a ladik farán, ahol a kormányrúd áll. TSz.⁴³¹

KOTORCA, KOTORCZA, a gyékény gyökere. Kassai J. szerint *„Bodrog*

közi szó, és a' tóbann termő gyékénynek, vagy Baranyai sásnak gyökerét jelenti, a' miben édes lév vagyon. Ezen édességet torkosságból, és pákosztos nyalánkságból a' gyermekek szopogatni szokták.”⁴³² Emlékezet szerint régen a darabokra vágott kotorcát csalinak is használták. Puskás L. nádgyökernek mondja.⁴³³ Ma már ritkán használt, alig ismert szó.

- KOTU, a mocsár, dágvány mélyebb, gazzal, vízi növényzettel teli része, gödre, Jó csikászó helyek és hal vackok. Kassai J.⁴³⁴ *Télire kelve a halak bebújnak a kotukba, alig lehet kiverni őket onnan.*
- KOPISKA, KOTISKA, bunkós botocska, amivel a tarangot verik. TSz.⁴³⁵
- KÖLTES, a jég alatti halászatnál a költő léken való kihúzása a hálónak. Herman O. után TSz.⁴³⁶
- KÖLTŐ-LÉK, KÖLTŐ LÉK, a jég alatti halászatnál az a nagy lék, amelyiken a hálót kihúzzák. Kötő léknek is mondják. TSz.⁴³⁷
- KÖLYÖK HAL, apró, kicsi, fiatal hal. Csalinak használják vagy visszadobják a vízbe. Sok helyen disznóetetésre is felhasználják. Néhol halászlé alá „ágyásnak” fogják.
- KÖRTELEVEL, KÖRTELEVEL, a kárász tréfás neve. Olyan alakú, mint a körtefa levele. Bakó F.⁴³⁸ Pácin.
- KŐ SÜLLŐ, halfajta, halnév. Tót süllőnek is nevezik. *Lucioperca wolcyretis*.⁴³⁸
- KÖSZVÉNYES SÜLLŐ, igen ritka halfajta. Chyzer K. számára egyet egy halász Sárospatakon a jég alól fogott ki. *Lucioperca volgensis*.⁴³⁹
- KÖTÉL, a szákos halászat egyik fontos kelléke. Kenderkócból sodorták, a századfordulótól kezdődően kötélverőktől vásárolták vásárokon. Ébner S.⁴⁴⁰ Sárazsadány.
- KÖTÉLFEJŐ, a jég alatti halászatnál annak a halásznak a neve, aki a kötelet húzza. Herman O.⁴⁴¹ Tiszakarád.
- KÖTES, a jég alatti halászatnál a hálónak a kötő- vagy ajtóléken való kihúzása: költés. Herman O.⁴⁴²
- KÖTŐLÉK, lásd: költő-lék. Ébner S.⁴⁴³ Sárazsadány.
- KÖTŐTŰ, a hálókötőtű általános neve. Lapos fából faragják, néhány drótból hajlítotat is lehet találni. Részek: *hegy* vagy *fok*, *szár*, *vég*, *sege* vagy *kihagyás*.
- KÖVES, két jelentése van: 1. a gyalom, a nagy-vagy hosszú, az öreg háló alja, alina, amelyen a hálósúlyok függenek; 2. annak a halásznak a neve, aki a háló fölfejésénél a háló alját, alinát, köves inát, galancséros inát szedi fel; alinasnak is hívják. Herman O.⁴⁴⁴ TSz.⁴⁴⁵
- KÖVESALJ, KÖVESALJA, alin, a galancséros alsó kötéL, a gyalom, öreg-, hosszú-, nagyháló része. TSz.⁴⁴⁶
- KÖVI CSÍK, a csik egyik fajtája. Nevét onnan kapta, hogy a kisebb folyók, patakok kövei alatt élt. *Cobitis taenia*.
- KÖVI HAL, a csik egyik fajtája. Kassai J. szerint: *Cobitis barbatula*.⁴⁴⁷
- KÖVI KÁRÁSZ, halfajta, halnév. Kassai J. szerint: *Cyprinus Gibellio*.⁴⁴⁸
- KÖVI PONTY, a görgőcse neve. Kassai J.⁴⁴⁹
- KÖZÖS HALÁSZÓVÍZ, az a vízterület, amelyet licitációval adtak bérbe a többet ajánló és fizető halászoknak. Bakos J.⁴⁵⁰

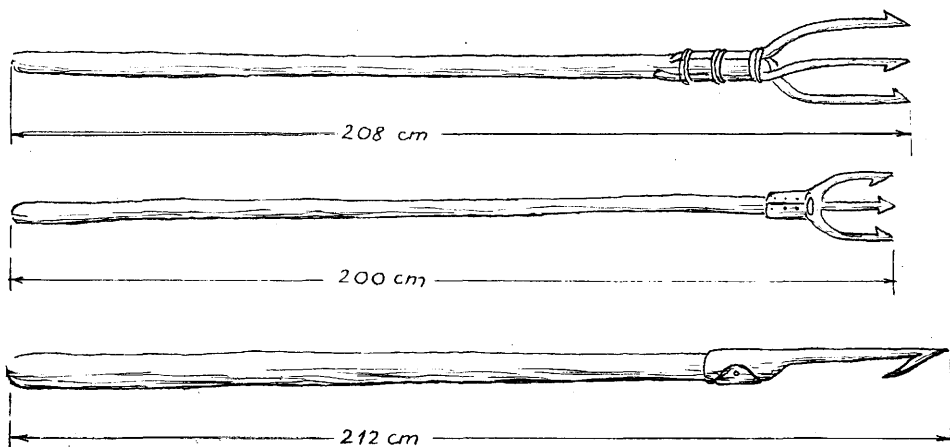
- KUBIK, KUBIK GÖDÖR**, a különböző okokból elhordott föld miatt keletkezett gödrök neve. Áradásokkor megtelnek vízzel, hallal. *Minden kubik teli lett a tavaszon, nyárra megtapogatózzuk mindet.*
- KUSZAHARCSEA**, halfajta, halnév. Ritka hal, kevésbé ismert elnevezés. Dankó I.⁴⁵¹ Felsőberekki. *Kuszaharcsa nincsen errefele, kétszer ha látam életemben.*
- KUTTYOGATÓ**, hálófajta. Kassai J.⁴⁵² Dankó I.⁴⁵³ Révleányvár. *Elterjedt ez a kuttyogató, könnyű véle halászni, nem nehéz hozni, vinni, a hal, a víz se rontja, mint a más hálót.*
- KÜLÖNÖS HALÁSZAT**, elkülönített halászat, más számára tilos halászat, illetőleg halászhely, halászó víz és halászati idő. Történeti adat: Sárospatak, 1784.⁴⁵⁴
- LADIK**, a halászcsonak neve. Deszkából készített vízijármű. Általános.
- LAKIK**, a hal télen elbújva. Ébner S.⁴⁵⁵ Sáradsadány.
- LAPTÁROS**, a halászcsoporthnak, bokornak az a tagja, aki partra való halászatnál kint marad a parton és az egyik apacsot a part közelében megtartja, míg a többiek a ladikon bemennek a vízbe, kivetik a hálót, kerítenek és a másik apacsot kihozzák a partra. Történeti adat 1500-ból.
- LÁB**, a bokorháló két kávája. Herman O.⁴⁵⁸ Általános.
- LÁBMETTŐ**, félhold alakú, a nyeléhez keresztbe álló vasszerszám. A jég alatt halászatnál a vezérrúd hajtására használják. Herman O. vele kapcsolatosan lápmetszőre utal.⁴⁵⁹ TSz.⁴⁶³
- LÁBMETTŐ LEGÉNY**, annak a halásznak a neve, aki jég alatt való halászatnál a lábmettővel a vezérrudat hajtja. Herman O. után TSz.⁴⁶¹

Bokor háló

- LÁBOHOROG. horogfajta. Nagy B.⁴⁶² Cigánd.
- LÁGY FENYÉR, puha lápi fű, csóvázásnál használják. Ébner S.⁴⁶³ Vajdácska.
- LÁNA KESZEG, LÁNNA, halfajta, hálnév. Egyes példányai ritkák, főleg a felső Bodrogból sokszor tömegesen fogják. Chyzer K. Abramis balle-rusnak, Herman O. Pelecus culturansnak mondja.⁴⁶⁴
- LÁNCZLÉK, hajtólyuk a jégen, amelyen a láncosrúddal a halat hajtják. Herman O.⁴⁶⁵
- LÁNCOSRÚD, hosszú rúd a végére szegezett láncsal. A jeges halászatnál a hal hajtására használják. Herman O.⁴⁶⁶
- LEÁNYHAL, halfajta, hálnév. Eléggé ritka. Szűzhalnak is nevezik; Leuciscus virgus.⁴⁶⁷
- LECÖVEKELNI, a kecsegeháló két végét lecövekelik. Bakó F.⁴⁶⁸ Tokaj.
- LEJSZA, LÉSZÁ, a Bodrogból felső részén, a Latorca mellett a vízbe építet rekesztő nád- vagy vesszőfalazat neve. A Tiszán, Tokaj környékén csak a terelő falakat értik alatta. Munkácsi B.⁴⁶⁹ Herman O.⁴⁷⁰ Tsz.⁴⁷¹ *Valamikor, nagyapámtól hallottam, minden víz tele volt lejszával. Ma már híre-hamva sincs, nem lehet, de nem is szabad a vizeket elrekeszteni.*
- LÉK, télen a jégen vágott nyílás neve. A jeges halászatnál a lékeken keresztül folyt a halászat. Puskás L.⁴⁷² Nagyrozvágy.
- LÉKELNI, LEKELNI, a téli halászatához a jégen léket vágni. A lékvágó halásznak különféle neve van: jegelő, lékoló stb. Kassai J. „jegenn lékol”.⁴⁷³ Herman O. után Tsz.⁴⁷⁴
- LEKÖVEL, kövekkel, galancsérokkal, a hálósúlyokkal a hálót a víz fenékre süllyeszteni. Tsz.⁴⁷⁵
- LEMARADT PETE, a hal leapadt vízben maradt petéje. Dankó I.⁴⁷⁶ Vajdácska.
- LENKOCS, lencsepű, csóva, Tsz.⁴⁷⁷
- LEPÉNYHAL, halfajta, hálnév. Kassai J. szerint a pér- vagy őn hal neve: Thymallus latus.⁴⁷⁸ A Zemplén megyei szabályrendelet perhálnak mondja és Thymalus vexillifernek tudja.⁴⁷⁹
- LEPI HÁLÓ, hálófajta, úgynevezett kis háló. Dankó I.⁴⁸⁰ Cigánd. *Lepi hálóval megyek mostanában inkább, nincsen véle nagyralátás.*
- LEPUCOLNI, a kihelyezett varsákat időnként lepucolják a beléjük akadt gáztól, sártól. Bakó F.⁴⁸¹ Tokaj.
- LESBE ÁLLNI, a csuka lesbe áll, azaz közel a víz szintjéhez vesztegel, figyel. Herman O. után Tsz.⁴⁸² Miskolc.
- LESŐBE MENNI, a halászok a szákkal lesőbe is szoktak menni. Ébner S.⁴⁸³ Sáradsadány.
- LEST ÁLLNI, a szigonyos halászok lest állnak. Dankó I.⁴⁸⁴ Tiszakarád. *Nem győztünk felváltva lest állani, már egészen kimerültünk, amikor felvetődött egy nagy hal.*
- LES HÁLÓ, LES-HÁLLÓ, LESŐ-HÁLÓ, LESI HÁLÓ, hosszú hegybe kifutó, kanálszerű merítőháló, amely Kassai J. szerint „lesésre való háló”.⁴⁸⁵ Tsz.⁴⁸⁶

- LEVENNI, ha a víz sáros, levesznek a háló kő- vagy ólomsúlyaiból. Bakó F.⁴⁸⁷ Tokaj.
- LEZSÉR, halfajta, hálnév. Előfordult a Tiszában is és Bodroiban is, nagyon ritka hal. Acerina Schraetzer.⁴⁸⁸
- LÉHÉS, az a fonal, amiből a hálót kötik. TSz.⁴⁸⁹ Általános.
- LÉKVÁGÓ, az a halász, aki a jeges halászatnál a jégen a léket vágja. Herman O.⁴⁹⁰ Általános.
- LÉLEKVESZTŐ, kis csónak, egyetlen fatörzsből égetik, vájják. Herman O.⁴⁹¹ Általános.
- LIBA, a hurkolt, halszállító tarisznya neve. *Tettem a libába egy kis füvet is, hogy frissebb maradjon a hal, meg hogy ne törődjön, amíg viszem.*
- LICITÁLÁS, a halászó víz bérletére való árverés, alkudozás. Bakó F.⁴⁹² Pácin.
- LIKOLNI, lékelni, a jégen léket vágni. Kassai J.⁴⁹³
- LOBBANTÓ, tapogató. Vesszőből kötött feneketlen kosár, amivel végigtapogatják a kis vizeket, és a kosár oldalai közé került halakat kézzel kiszedik belőle. Herman O. után TSz.⁴⁹⁴ Általános. *Csak az öregebbje ismeri a tapogatót lobbantónak, én is hallottam, de nem használom.*
- LYUKGATNI, lékelni, likolni, a jeget lékelni. Kassai J.⁴⁹⁵
- MALÁNYA, a szárnyasvarsa szárnya. Herman O. után TSz.⁴⁹⁶ Tiszakarád.
- MANCSI, MANTSI, apacs. Kassai J.⁴⁹⁷
- MANKÓ, annak az ágasfának a neve, amivel a jég alatti halászatnál a vezérrudat tologatják. Herman O. után TSz.⁴⁹⁸ Tiszakarád.
- MARÁZSA, MARÁZSA HÁLÓ, hálófajta, hálónév. Ma már alig ismeretes név. Kassai J.⁴⁹⁹ Dankó I.⁵⁰⁰ Cigánd. *Nekem is volt marázsám, de elkopott aztán meg már mást használlok.*
- MASZLAG, halbódító. A maszlagos vagy bódító halászatához használják. A beléndek magját, de a növény más részeit is, kövön összezúzzák és összekeverik tengeri darával, répa darabokkal. Beleszórják a vízbe, a

Bodrogközi szigonyok

- hal megeszi. Elbódul tőle és feljön a víz tetejére, ahol könnyen megfogható. Dankó I.⁵⁰¹ Vámosújfalú, Sáradsadány.
- MASZLAGOLNI, beléndekkel elbódítani a halakat és úgy kifogni őket a vízből.
- MÁRNA, halfajta, hálnév. Vidékünkön eléggé ritka; *Barbus vulgaris*. Chyzer K.⁵⁰² *Márnára vásik a fogam, nem fogtunk már egy éve talán.*
- MÁRTOGATNI, a tapogatóval ide-oda járni a vízben és bemártani, hogy halat fogjanak. Általános. *Egész nap mártogattam, mégis alig fogtam valamit.*
- MÁTYÁS CSUKA, a Mátyás nap táján fogott csuka (febr. 24.). A csuka Mátyás nap tájban kezd mozogni s ha jó az idő, ívni. Ilyenkor varsával fogják, igen jó ízű. Dankó I.⁵⁰³ Vajdácská. Zalkod.
- MEDER, régi vízjárás.
- MEGBÓDULNI, a hal megbódul a maszlagtól. Dankó I.⁵⁰⁴
- MEGHASOGATNI, a halat szárításhoz, sózáshoz, füstöléshez, árusításhoz. Történeti adat: Sárospatak, 1632.⁵⁰⁵
- MEGHÁGNI, meghágja, felüléri a víz a tapogatót; mélyebb a víz a tapogató magasságánál. Tehát nem lehet tapogatózni. Varga Gy.⁵⁰⁶ Kenézlő. *Meghági a víz a tapogatót.*
- MEGHÚZNI, a hálót, Herman O.⁵⁰⁷ Általános. *Már három tanyát is meghúztunk s mégsem fogtunk halat.*
- MEGJEGELNI, a befagyott vizeken léket vágni halászás céljára és azért is, hogy a halak oxigénhez jussanak. Kassai J.⁵⁰⁸
- MEGKÓTELEZNI a vizet a gyom ellen. Szolnok L.⁵⁰⁹ Vajdácská. *A csónak után kötött kötél letöri a vízi növényeket, gatz, aztán kipusztulnak.*
- MEGKUKORICÁZNI, a halat. A horgászás, pecázás egyik módja. Kukoricaszemet kötnek a horogra, de sokszor csak a fonal végére, horog nélkül. A hal bekapja a kukoricaszemet, lenyeli. Aztán a lenyelt kukoricaszemmel kihúzható a vízből.
- MEGNYAKALNI, a csíkot. A csík levágott fejével együtt kihúzták belőle a belső részét is. Puskás L.⁵¹⁰ Nagyrozvágy.
- MENYHAL, halfajta, hálnév. Előfordul a Tiszában és a Bodrogban is, de a bodrogközi kisvizek jellegzetes hala. Örvényes helyeken, fagyökerek között tanyázik. *Lota vulgaris*. Chyzer K.⁵¹¹ Kassai J. *Gadus lotanak írja.*⁵¹² *Ne búsulj! Menyhal biztosan lesz a kanálisban is.*
- MERENGETŐ, hálófajta, hálónév. Egyszerű szerkezet, néha fűzfavesszőből is készítették két, egymásra keresztbe tett abroncsát. Puskás L.⁵¹³ Nagyrozvágy. *Igen elterjedt a merengető, mindenki azt használja.*
- MERGÉ, halfajta, hálnév: görgőcse. Chyzer K.⁵¹⁴
- MERETTYŰ, MERETYŰ, MEREGGYŰ, MEREDGYŰ, MERIGGYŐ, hálófajta, hálónév. Kétágú nyélre szerelt ovális nyílású, zsákszerű háló. Igen elterjedt. Más néven merítő háló. Kassai J.⁵¹⁵ Munkácsi B.⁵¹⁶ Herman O.⁵¹⁷ TSz.⁵¹⁸ Puskás L.⁵¹⁹ Dankó I.⁵²⁰ Nagyrozvágy, Révleányvár, Tokaj, Olaszliska, Viss, Felsőberecki. *Sokféleképpen mondják, hogy merettyű, hogy meriggyő, de az a legjobb, hogy merítő, mert meríteni kell véle.*

Cége a Bodrogon, XIX. század eleje. Rekonstrukciós rajz, részben Herman Ottó után

MERETTYŰ, szapoly, a csónakban, ladikban levő víz kiszedésére szolgáló faeszköz, lapátocska.

MERÍTŐ, MERÍTŐ HÁLÓ, hálófajta, hálónév: merettyű, ágegyháló. Négykávás háló, igen elterjedt. Kassai J.⁵²¹ Herman O.⁵²²

MERÍTŐ, szapoly, merettyű, fából készült kanál, lapátocska a ladikba, csónakba beszivárgott víz kiszedésére, kimerésére.

MÉT-HÁLÓ, hálófajta, hálónév. Kassai J. két helyen is megemlékezik róla. Először a palonya hálóval azonosítja és kesznyéteni szónak mondja.⁵²³ Másodszor részletesebben foglalkozik vele. „Szege di szó. Ennek Szeremts Várassábann Emelő hálló a' neve (másutt bokor hállónak, és Tsepelynek is nevezik). Ez leg hitványabb neme a' hal fogásra való szer számnak a' hállók között, két kávára van tsinálva, és egygy emelő hosszú rudra, vagy nyelre. Ezt gyakran emelgeti a' paraszt halász, valljon nintsen e benne valami keszeg? A' sok emeléstől mét hálló lón a' neve”⁵²⁴

MINORICA, MINORICZA, a kis halak összefoglaló neve. Ébner S.⁵²⁵ Dankó I.⁵²⁶ Sáradsadány. *Hitványka minoricák csak ezek.*

MOCSÁR, gaz, sáros gaz. *Mocsárral lett tele a hálóm.*

MOROTVA, holt víz, megrekedt folyóág, nádas, vizenyős hely, holtág. Kassai J. után TSz.⁵²⁷ *Az egész Hosszúrét morotvával van teli.*

- MURVÁNY-HAL, halnév, mindenféle apró hal gyűjtőneve. Herman O. után TSz.⁵²⁸
- NAGYGAZDA, a jég alatti halászatnál a halászkompanyia vezetője. Herman O.⁵²⁹ Tiszakarád.
- NAGYGYALOM, öregháló, nagyháló, hosszú háló, léhés. A nagy halászat legelterjedtebb eszköze. Herman O.⁵³⁰ Általános.
- NAGY HAL, a fejlett, nagytestű, súlyos halak neve. Bakó F.⁵³¹ Pácin. *Mindenki nagy halra megy, a kicsi már nem is jó.* Erdélyi J. két vele kapcsolatos szót is feljegyzett: *Nagy halat fogott; Víznek öregében fogják a nagy halat.*⁵³²
- NAGY HALÁSZ, halászcsapatban dolgozó halász. Bakó F.⁵³³ Végardó.
- NAGY HÁLÓ, NAGY HÁLLÓ, gyalom, hosszú háló. Kassai J.⁵³⁴
- NAGY HÁLÓT MEGVETNI, gyalmozni, nagy hálóval, gyalommal halászni. Történeti adat: Kenézlő, 1766.⁵³⁵
- NAPSZÁMRA HALÁSZNI. A nagy hálóval vagy gyalommal való halászásnál dolgozók, ha nem tagjai a halászcsoporthoz vagy társasághoz, akkor napszámra dolgoznak. A halászgazda (nagygazda) fizeti őket. Sokszor megesett, hogy a vízjoggal bíró földesúr napszámra halásztatott a hivatásos halászokkal a birtokán, nem adta ki a vizet bérletbe. Bakó F.⁵³⁶ Pácin.
- NE HAJTS! utasítás a jeges halászatnál; még korai a hajtás. Ébner S.⁵³⁷ Sáradsadány.
- NEMES HAL, a jóízű, ritka halak összefoglaló neve. Bakó F.⁵³⁸ Pácin.
- NYAK, a dobóhálóhoz öntött ólomgolyón a beöntőlyuknál maradó ólomcsomók. Levágják. Bakó F.⁵³⁹ Tokaj.
- NYAKAZNI, a csíkot: megnyakalni.
- NYALNI, a hal levegővételre feljön a jég alá, olyan helyekre, ahová levegő fagyott. Puskás L.⁵⁴⁰ Nagyrovány.
- NYÁRS, egyenes vesszőből hegyezett halsütő nyárs.
- NYÉL, a merettyű, a szak rúdja, nyele. Általános.
- NYÍLHÚZÁS, nyíllal, gallyal való sorshúzás a halászvíz használati sorrendjének eldöntésére. Bakó F.⁵⁴¹ Tokaj. Történeti adat: *Nyl hozza. Nyl után lerakni,* Tokaj. 1610.⁵⁴²
- NYÍR, nyírok, nedvesség, mocsár, csík és halvacok. Trenkó.⁵⁴³ Munkácsi B.⁵⁴⁴
- NYÚJTANI, a fonalsodrásnál használatos ige. A fonalat nyújtják. Ébner S.⁵⁴⁵ Sáradsadány.
- OLÁH HARCSA, halnév. Dankó I.⁵⁴⁶ Tiszacsermely.
- OLDALSZÁKOS, az egyik halász neve a jeges halászatnál. Ébner S.⁵⁴⁷ Sáradsadány.
- ÓLMOS ÍN, a dobóháló peremén levő, ólomsúlyokkal fűzött kötél, ín.
- ORJA, a vágó horog része.
- ORSÓHAL, halfajta, halnév. Elég ritka bodrogi és tiszai hal. Aspro Zingel. Chyzer K.⁵⁴⁸ *Nincs is belőle sok, de a neve is mutatja, hogy fürge, gyors, mint az orsó, nehéz kifogni.*
- ORSÓKARIKA, a fonalsodró része. Ébner S.⁵⁴⁹ Sáradsadány.

- ORSÓLÁB, a fonalsodró része. Ébner S.⁵⁵⁰ Sáradsadány. Ebben állnak az orsók.
- ÖBLE, a gyalom, az öreg, a nagy háló derekán, közepén levő zsákszerű hálórész. Ebbe gyűl össze a fogás. Bakó F.⁵⁵¹ Tokaj.
- ÖBLŐS, az a halász, aki az öreg háló, a gyalom fölfejtésénél a háló öblét szedi fel. Herman O.⁵⁵²
- ÖKLE, ÖKLE KESZEG, hálnév. Dankó I.⁵⁵³ Vajdácaska, Sáradsadány.
- ÖN, halfajta, hálnév. A balin, baksa, csabak neve. Aspius rapax.⁵⁵⁴
- ÖNTŐ, a dobóháló ólomsúlyait öntő eszköz. Bakó F.⁵⁵⁵ Tokaj.
- ÖREG CSÓNAK, a gyalmot hordó csónak neve. Történeti adat: Sárospatak, 1632.⁵⁵⁶
- ÖREG HAL, nagy hal. Bakos J.⁵⁵⁷ Sárospatak. Puskás L.⁵⁵⁸ Nagyrozvágy. Történeti adat: Sárospatak, 1632.⁵⁵⁹
- ÖREG HALÁSZ, a gyalommal halászó halász neve. Herman O. után TSz.⁵⁶⁰
- ÖREG HÁLÓ, a gyalom neve. Herman O. után TSz.⁵⁶¹ Ébner S.⁵⁶² Dugonics A. az öreg háló egyik sajátására hívja fel a figyelmet: „Ritka, mint az öreg háló.”⁵⁶³
- ÖSSZEKÖTŐRÚD, a fonalsodró része. Ébner S.⁵⁶⁴ Sáradsadány.
- ÖRVESZŐ, a jég alatti halászatnál az a vessző, amit a lékben mindig előbb-előbb dugnak, hogy a vezér vagy vezérrúd irányát megtudhassák. Herman O.⁵⁶⁵ Tiszakarád. Bakó F.⁵⁶⁶ Pácin.
- ÖRZSINŐR, a feljáróór neve. A jeges szakolásnál használatos jelző zsinór. Ébner S.⁵⁶⁷ Sáradsadány.
- ÖSSZEMENNI, a lapsoló hálóval össze kell menni. Dankó I.⁵⁶⁸ Tiszakarád.
- PADUC, PADUCZ, PADUCZ HAL, halfajta, hálnév. A Zemplén megyei szabályrendelet tintáshalnak mondja és latin nevét Chondeosthoma natus-ban adja meg.⁵⁶⁹ Kassai J. szerint „*van a' Dunábann is. Felső ajka tompa száját meg hagyja, azért Orrhoz hasonló, ennél fogva Orrhal a' neve. Nem betses hal sok szálkája miatt.*”⁵⁷⁰
- PALA, PALLA, PÁLHA, PARA, a nagy háló felinjához kötött, a hálót a vízben fenntartó gyékényköteg, parafa sor. Kassai J.⁵⁷¹ Herman O. megjegyzi, hogy a bodrogekői pálha gyékényből való.⁵⁷² Munkácsi B.⁵⁷³ Bakó F.⁵⁷⁴ Tokaj.
- PALÓNYA, PALÓNYA HÁLÓ, hálófajta, hálónév. Két ember által kezelt kis kerítő háló. Kassai J.⁵⁷⁵ TSz.⁵⁷⁶ Bakó F.⁵⁷⁷ Tokaj.
- PATAK, kis folyóvíz. Vidékünk hegyaljai részén sokat találunk, torkolataiknál jó halvackok találhatóak.
- PÁKÁSZKODNI, kajtatni, kutatni, keresni valamit. Kassai J. is ilyen jelentéssel közölte.⁵⁷⁸ A Bodrogekőben ritkán használt szó, itt is a vízben, vizes területen madarat, madártojást, csíkot, nadályt, halat, gyógynövényt stb. kereső réti ember neve.
- PÁLCA, a kecsgehálót kis pálcák tartják a vízben függőlegesen. Bakó F.⁵⁷⁹ Tokaj.
- PÁLHA, hálótartó gyékény, vagy úszó fa. Több néven ismeretes: PALLA, PARA, PALÓKA, PALLÓKA, PÓTA, PLUTA. Herman O.⁵⁸⁰ Munkácsi B.⁵⁸¹ TSz.⁵⁸² *Inkább fából csináljuk a pálhát, rendes, nagy növésű, vastag gyékény nem terem már.*

- PÁLHÁS, PÁLHÁS-FÖLE, az öreg háló, gyalom pálhás kötele, felina, föle. Herman O. után TSz.⁵⁸³
- PÁLHASOR, a gyalom vagy nagyhálón a felső kötelen, a felinon elhelyezkedő pálhák, a hálótartó gyékénykötegek sora.
- PECÁZNI, kicsiben horgászni. Általános. *A fiam is pecázik, pedig csak nyolc éves múlt.*
- PECE, kis folyóvizecske, erecske. Általános.
- PECE, horog. Általános. *Magam csinálom a pecéimet.*
- PEDZENI, a horgot, a csalétket érinti, kerülgeti, megmozgatja a hal.
- PEDZÉK, pedzés. Ébner S.⁵⁸⁴ Sárzadsány.
- PEDZŐ, a horog madzagjára vagy száknál a feljáróórre erősített fadarabka, amely a víz felszínén úszva jelzi, hogy a horogra hal akadt, vagy a hálóba hal került. Herman O.⁵⁸⁵ TSz.⁵⁸⁶
- PEDZŐPÁLCA, pedző. Ébner S.⁵⁸⁷ Sárzadsány. *Valósággal ugrált a pedzőpálca a vízen, látható volt, hogy nagy halat fogtam. Elég volt kifárasztani.*
- PEDZŐS HOROG, olyan horog, amihez pedző, pedzőpálca is járul. Dankó I.⁵⁸⁸ Viss. *Ma már csak pedzős horog van, nem kell a horgot minduntalan kirángatni a vízből, nézni, hogy van-e hal, vagy sincs.*
- PENDELYHÁLÓ, PENDELY HÁLO, PENDELY-HÁLLÓ, hálófajta, hálónév. Kassai J. a csempely hálóval azonosítja.⁵⁸⁹ Közismert bodrogi hálófajta.⁵⁹⁰ *Neki készültem pendely hálót vetni, amikor el kezdett erősen esni.*
- PERHAL, halfajta, halnév. Chyzer K. szerint *Thymalus vexillifer*, azaz lepényhal. Eléggé ritka.⁵⁹¹
- PÉZSMAPATKÁNY FOGÁS, régebben hálóval, csapdával fogták a halászok, újabban vadásszák.
- PITZE, PICE, halfogó horog. Kassai J. szerint kétféle van: *„egygyik tutalyos, melj a' vizenn lebeg; a' másik ólmos, melj a' viz fenekére ül, evvel tsak a' hartsák fogódnak; amavval pedig a' pontyok, és kezegek.”*⁵⁹²
- PIKKELY, HALPIKKELY, halháj, halpéz; a hal testét fedő pikkely.
- PINTYÓKE, pintyókére, azaz csúcsosra összenyomni a pléh kanalat ólomöntéshez. Bakó F.⁵⁹³ Tokaj.
- PIPÁLNI, a hal levegőt vesz. Különösen jeges időben használatos kifejezés, amikor a hal feljön a jég alá. Nyal.
- PIRITY, hálófajta, hálónév. A kece, a mét és a pendelyháló neve. Eléggé ritkán használatos szó. Kassai J.⁵⁹⁴
- PIRITYELNI, pirityhálóval halászni.
- PIROSKA, PIROS SZÁRNYÚ KESZEG, a kelehal vagy veres szárnyú hal; *Scardinius erythrophthalmus* neve.⁵⁹⁵ Chyzer K. gyakori halfajtának mondja és nevét *Leuciscus rutilus*-nak tudja.⁵⁹⁶
- POCHAL, PÓCHAL, PÓC-HAL, halfajta, halnév. A Bodrogi tavaiban a csík társaságában tanyázik, nagy mennyiségben fordul elő. Olcsó, úgynevezett szegény hal. Munkácsi B. szerint *Umbra canina*.⁵⁹⁷ Chyzer K. *Umbra Kramerinek* mondja.⁵⁹⁸ *Gyakran hebeg, gyakori a csuklása, mint a pochal Zalkodon.*

- POCSOLNI, azok a halászok pocsolnak, akik a vizet bottal verik és így terelik a halat a varsákba. Puskás L.⁵⁹⁹ Nagyrozvágy.
- POCSOLYA, vizes, sáros terület. Jó csikvacok. Munkácsi B.⁶⁰⁰
- POHÉ, halfajta, halnév. Ritka névhasználat. Munkácsi B.⁶⁰¹ Tiszakarád. Herman O. *Rhodeus amarus*.⁶⁰²
- PÓNÉ, hálófajta, hálónév: bóné háló. Kassai J.⁶⁰³
- PONTY, a leggyakoribb, legközismertebb halfajta, halnév. Több fajtája van (márna, kövi ponty, compó, cigányhal, varga hal, tat hal, kárász, fejes ponty vagy száp, kövi kárász, dévér keszeg, dobancs, veresszárnyú keszeg, ón, szél hal, jász keszeg, jáz, paduc, fejer keszeg, durda, balin).⁶⁰⁴ Magának a pontynak a nevei: bitanghal, tanyahal. *Cyprinus carpio*.⁶⁰⁵ *Pontyból fő a legjobb hallé.*
- POTYKA, a ponty kicsinyítő képzős neve. Általánosan elterjedt.
- PONTYÓ, a ponty régies kicsinyítő képzős neve. Kassai J.⁶⁰⁶
- PUNDRÁ, a fiatal harcsa. Ébner S.⁶⁰⁷ Sáradszádány. Minthogy a harcsa általában, a fiatal harcsa pedig különösen élénk, harcias, mozgékony a sárai mondás „*melyikében aludt el a pudra?*” azt fejezi ki, hogy valamelyik halász nem veszi észre a feljáróort, a pedző mozgását.⁶⁰⁸
- PUTRA, PUTRA HAL, halfajta, halnév. Kassai J. szerint *Cottus gobio*.⁶⁰⁹ Alig ismert, használt név.
- PUTTYOGTATNI, a harcsa hangját utánozni. Nagy B.⁶¹⁰ Cigánd.
- PUTYOGTATÁS, a harcsa hangjának utánzásával harcsát fogni. Dankó I.⁶¹¹ Révleányvár. *Váltig putyogtattunk, de csak olyan kitanult, öreg harcsák köröztek, amékek mindjárt látták, hogy baj van.*
- RAGADOZÓ ŐN, halnév. Dankó I.⁶¹¹ Kenézlő.
- RÁHÚZNI, ráhúzni, rákergetni a halat egy kis hálóval a varsára. Halászati mód. Dankó I.⁶¹² Tiszakarád.
- RÁK, a rákfélék (Crustacea) családjába tartozó sokféle vízi állat. A halak, csikok, békák mellett ezt is fogják, halásszák (rákászat) és ételkészítéshez felhasználják. Kassai J.⁶¹³ Régebben elterjedtebb volt, ma ritka a rák és jelentéktelen a rákászat. A rák jól védett helyeken kövek alatt, vízalatti mélyedésekben, mocsárban, fagyökerek, nádtövek között tanyázik. Rendkívül lassú, legtöbbször megfőve vörös lesz. Rendkívül harciasak, ollóikkal veszedelmesen küzdenek a megfogás ellen. Húsukat jó ízük miatt kedvelik, csemegének tartják. Minthogy kevés rajtuk a hús, az ehető rész, nagy mennyiségben kellett ahhoz fogni, hogy érdemes legyen a velük való foglalkozás. A rákok általános tulajdonságaihoz fűződően sok mondás, állandósult hasonlat él és használatos ma is. Erdélyi J. többet feljegyzett közülük. *Halad, mint a rák.*⁶¹⁴ *Rákháton jár. Rákparipán jár.*⁶¹⁵ *Rák fog nyulat.*⁶¹⁶ *Rákevésben sok a munka, kevés az étel.*⁶¹⁷ *Rákláb ebédre.* (Azaz kevés, semmi).⁶¹⁸ *Sok volna gyermeknek rák lábastul.*⁶¹⁹ *Legbátrabb ember volt, ki a rákot legelőször megette.*⁶²⁰ *Piros holta után a rák.*⁶²¹ *Lágy hónapban kemény a rák.* Azaz az olyan hónapokban, amelyeknek a nevében nincsen r hang, betű, a rák húsa lágy, tehát jó. Tehát r-es hónapokban ne egyél rákot.)⁶²²

- RÁKÁSZ, RÁKHALÁSZ, az az ember, aki rákot fog, rákászik, rákra halászik. Kassai J.⁶²³ Általános.
- RÁKOLLÓ, RÁK-OLLÓ, a rák két ollója. Kassai J.⁶²⁴
- RÁNTÓ, a lapsolóhálónál szereplő hálórész. Bakó F.⁶²⁵ Sáradsadány.
- RÁRAKNI, ha a víz folyósabb, nagyobb a sodra, több ólomsúlyt kell rárakni. Bakó F.⁶²⁶ Tokaj.
- RÁCSA, RÁTSA, vesszéből kötött rákhálócska. Kassai J.⁶²⁷
- REKESZ, lésza, vész, a vízben alkalmazott nádfal, amellyel a halat a kifogóhely felé irányítják (a vészfejekhez, a rekesz aljához stb.) Történeti adat: Sárospatak, 1632.⁶²⁸ 1784.⁶²⁹
- RÉSZBE HALÁSZNI, RÉSZIBE HALÁSZNI, a vízjoggal bíró földesúrnak, gazdának. Bakó F.⁶³⁰ Pácin. *Legtöbben részibe halásznak, így is beválik a számításunk.*
- RÉT, vizes terület, jó csikászó hely, a mélyebb, vizesebb területein, vízállásaiban hal is bőven található volt. A réteken jellegzetes kis halászat folyt.
- RÉTI HALÁSZOK, történeti adat: Sárospatak 1632.⁶³¹
- ROSTON SÜLT HAL, az egyik leggyakoribb halétel, halelkészítési mód Sümegi L.⁶³² Semjén.
- RÚD, a vasas szák nyele.
- RÚD, a vágóhorog része.
- RÚD, két rúd a kétköz háló két végén. Puskás L.⁶³³ Nagyrozvágy.
- RUDALÓ, RUDALLÓ, eszköz a téli halászatnál. Ébner S.⁶³⁴ Sáradsadány. Bakó F.⁶³⁵ Pácin.
- RUDAS, vezeres. A jég alatti halászatnál. Herman O.⁶³⁶
- RUDAS HAJTÓ, a jég alatti halászatnál a halakat rudakkal zavarja. Ébner S.⁶³⁷ Sáradsadány.
- RÚDJUK, RÚDLYUK, háromszög alakú lék a gyalomhoz a jeges halászatnál. Ébner S.⁶³⁸ Sáradsadány.
- RÚDKÖTÉL, az a kötél, amelyen a téli szákot lebocsátják a vízbe. Herman O.⁶³⁹
- RÚDVEZETŐ, eszköz, a téli, a jeges halászatnál. Bakó F.⁶⁴⁰ Pácin.
- SAVANYÚ HALLEVES, bodrogközi halétel, rántva készítik. Sümegi L.⁶⁴¹ Semjén.
- SÁRZIK, a gyalom besározódik, bepizskolódik. Bakó F.⁶⁴² Pácin.
- SEGÉDHALÁSZ, a gyalomnál a halászgazda mellett dolgozók neve. Bakó F.⁶⁴³ Pácin.
- SEGG, a hálókötőtű alsó, kivágott része. Általános.
- SEGG, a gyalom vagy nagyháló középső zsákja, amiben a halak húzáskor összegyűlnek. Birtokos alakja: *seggi*.
- SEGGES SZÁK, a szákháló jelzős neve. TSz.⁶⁴⁴ Szürnyeg.
- SEGGI-KŐ, kódarab, amit a bokorháló farkához kötnek. Herman O.⁶⁴⁵
- SIGÉR, SINGÉR, halfajta, halnév. Perca fluviatilis. Sűgér, Herman O.⁶⁴⁶ Chyzer K.⁶⁴⁷ ÉBNER S.⁶⁴⁸ TSz.⁶⁴⁹ *Sigér vagy sűgér a neve ennek a halnak, mindegy, hogy hogyan mondják.*
- SINÓR, in, kötél, alsinór, felsinór. A gyalom két kötele. *A nagyapám, aki*

ugyancsak halász volt, még maga sodrotta a sinórt, de már mink boltból vesszük.

SODRA, van a folyó víznek, áramlása, folyása. *Ahol jó a víz sodra, ott jó helye van a halnak.*

SODRÓLÁB, a fonalsodró része, két darab van belőle. Ébner S.⁶⁵⁰ Sára-zsadány.

SÓS HAL, beszózt, sózással tartósított hal. Történeti adat: Olaszliszka, 1701.⁶⁵¹

SÓREG, halfajta, hálnév: kecsege, a „halak királya”. Acipenser ruthenus. Kassai J.⁶⁵² *Sőregre mentünk volna, de csak potykát leltünk.*

SPORTHORGÁSZ, nem halász, nem keresetre, hanem csak szórakozásra horgászó ember. Általános kifejezés.

STANGLI, rúdvas, a téli halászatnál használják. Bakó F.⁶⁵³ Pácin. *Otthon maradt a stanglink.*

SULYOM, vízi növény; *Trapa natans*. A réti emberek, pákászok, halászok és rákászok is szedték, táplálkozásra használták. Kassai J.⁶⁵⁴

SULYMÁSZ, sulyomszedő. Kassai J.⁶⁵⁵ *Élték a rétet, meg a vizeket, még sulymászok is voltak, azok a sulymot szedték.*

SULYMOS VÍZ, olyan víz, amiben sulyom tenyészik. Kassai J.⁶⁵⁶ *A határ tele volt vízzel, amiben nem volt hal, abba sulyom volt. Sulymos víz volt a folyó is, Bodrog is, Tisza is.*

SÜLYOZÁS, SÜLYOZNI, a háló sulyokkal való felszerelése. Puskás L.⁶⁵⁷ Nagyrozvágy. *Nagy volt a munka, egyik háló jött a másik után, nem győztük súlyozni őket.*

SUTOLNI, bejárják a víz fenekét bokorhálóval. Általános. *Ma már legjobb mindjárt sutolni, kár mindenféleképpel próbálkozni.*

SÜGÉR, halfajta, hálnév. Lásd: sigér, singér. Chyzer K. szerint mind a Tiszában, mind a Bodrogban és a Karcsában gyakori, sőt a Ronyvában is. A sátoraljaújhelyi halpiac egyik kedvelt árúja.⁶⁵⁸

SÜLLŐ, halfajta, hálnév. A Bodrogban és a Tiszában egyaránt előfordul. Drága, ízletes és nagyon keresett hal. *Lucioperca sandra*.⁶⁵⁹ Kassai J. sütésre, rostra való halnak mondja.⁶⁶⁰ A sárai halászok kedvelt zsákmánya volt.⁶⁶¹ *A tót süllő, a Lucioperca wolycrētis egyik fajtája volt.*⁶⁶² Sikertelen szákhúzás esetén mondták a sárai halászok, hogy „legalább egy süllőt sutuljatok!”⁶⁶³

SÜTNI, halat, nyárson, nádnyárson, rostos, edényben. Általános. *Sült halra éhezem. A sült halnak puhább a szálkája. A régiek a sült halat főtt hallal ették.*

SZABAD GYALOM, sem nem árendások, sem nem dézsmások gyalma. Történeti adat: Sárospatak, 1784.⁶⁶⁴

SZABAD HALÁSZAT, nem uradalmi (árendás, dézsmás) halászat, a víz-jog a halászoké volt. Történeti adat: Sárospatak, 1784.⁶⁶⁵

SZABAD TANYÁK, szabad halászóhelyek, nem tilalmas halászóhelyek. Történeti adat: Sárospatak, 1784.⁶⁶⁶

SZABAD VÍZ, szabad tanyák. Történeti adat: Sárospatak, 1784.⁶⁶⁷

SZAKADÁS, a gáton árvízkor, áradáskor. Ezekén árad szét a víz a rétre,

- a földekre. Varga Gy.⁶⁶⁸ Cigánd. *A szakadásnak csak a halász örül, mert vízzel jön a hal is.*
- SZAPOLY, fából készült lapát, amivel a csónakból, ladikból a beszivárgott vizet kimerték. Általános. Néha ivásra is használták.
- SZATYOR, gyékényből font tarisznya. A halász a válára veszi és úgy viszi ki benne a vízhez az eleséget, és hozza benne vissza a zsákmányt. Herman O.⁶⁶⁹
- SZÁK, hálófajta, hálónév. Két, egymásra keresztbe tett ág végére erősített, öblös, négyzet alakú háló, amit a rudas nevű kötél köt össze a rúddal, vagy ha nincsen rúdja, akkor ezt a kötelet tartják kézben és ennél fogva engedik le a vízbe, vagy húzzák ki belőle. A téli halászatnál használt formája a vasas szák. Ennél a négy ágon vasborítás van, hogy súlyával lehúzza a vízbe a hálót. A szákon keresztört, feljáróört és pedzót is alkalmaznak.
- SZÁK, a meritőháló egy fajtája. Ezzel hordják a fogott halakat a bárkába és merik ki belőle, ha szükséges. TSz.⁶⁷⁰ Szűrnyeg.
- SZÁKOLNI, szákkal halászni. Herman O.⁶⁷¹ Történeti adat: Kenézlő, 1766.⁶⁷²
- SZÁKLAB, a szákháló négy ágának egyike. Ébner S.⁶⁷³ Sáradsadány.
- SZÁKOS, a szákos halászatnál az a halász, aki a lékbe beereszti. Herman O.⁶⁷⁴
- SZÁKOS TANYA, a szákos halászatra alkalmas hely. Ébner S.⁶⁷⁵ Sáradsadány. *Csak a szokásos helyre mentünk szákolni, az volt a szákos tanya, teli volt mindig hallal.*
- SZÁKVAS, a téli, a vasas szák káváira alkalmazott vassúly. TSz.⁶⁷⁶
- SZÁLKA, halszálka. Általános.
- SZÁLLNI, a kecsége tiszaverés után lassan lefelé, tavasszal meg felfelé száll. Bakó F.⁶⁷⁷ Tokaj.
- SZÁMOS HAL, nagy, fejlett, óriási hal, olyan, amit egyedileg is számon lehetett és kellett is tartani. Történeti adat: Petrahó (Bodroghalász), 1632.⁶⁷⁸ *Fogtunk mink bővön, de számos hal egy se volt közte.*
- SZÁNKA, hatalmas kis szán, szánkó, amin a jeges halászhoz kihúzzák a gyalmot.
- SZÁRÍTANI, a letisztított, kihalászott halat szárítással is tartósították. Fák ágai között kihúzott kötélre akasztották őket.
- SZÁRNY, a lész a része. Két darab van belőle. Bakó F.⁶⁷⁹ Bodroghalász.
- SZÁRNY, SZÁRNYAS VARSA, a varsa terelő hálója. Van egy vagy két szárnyú varsa. Dankó I.⁶⁸⁰ Általános.
- SZÁRNYÉK, a lész a neve a Latorca mentén. Herman O.⁶⁸¹
- SZEDNI, felszedni, kiszedni a hálót a vízből. Herman O.⁶⁸² *A legények dolga, a faros nem szed.*
- SZEGEDI HALÁSZOK, a tiszai halászok egy fajtája, a gyalommal halászó nagy halászok egyik neve. Történeti adat: Sárospatak, 1632.⁶⁸³
- SZEGŐDÖTT PÁLINKA, halászzárandság. Bakó F.⁶⁸⁴ Pácín. *Minden megjárta, csak a szegődött pálinkával takarékoskodott a gazda.*
- SZEGYE, cége. Történeti adat: OKl. Sz. 1397.⁶⁸⁵ 1468.⁶⁸⁶

- SZEPI, az öreghaló kátáján a száj tágulása által támadó hónalj. Herman O. után TSz.⁶⁸⁷
- SZIGONY, vasból kovácsolt halászeszköz. Van egyhegyű, két-három és öthegyű. Részei: szakála, nyele, köpüje, szára. Kassai J. szerint „*a tokaji magyar halászok nem nevezik németesen szigonynak, hanem Tsáklyának hívják. Ezen tsáklyának az egyik ága lehajlott, a másik pedig felálló. Mind a kettő horgas. Evvel szűrhatni is a halat, vagy a vízbe halt embert is kihúzhatni.*”⁶⁸⁸
- SZÜRNİ, zavarni a vizet, a vízben a halat. Ébner S.⁶⁸⁹ Sáradsadány. *Szűrjad! Itt a bokor!*⁶⁹⁰
- SZÜCSTŰ, alakja után való halnév. Dankó I.⁶⁹¹ Tizzacsermely. *Olyan kis szücsstű halakat fogtunk.*
- SZÜKHAL, halfajta, halnév. A tetemes tok neve; Acipenser Güldestöd-ti.⁶⁹²
- SZÜKÍTŐ, rész a varsában, a szükület. Szolnoky L.⁶⁹³ Vajdácška.
- SZÜZHAL, halfajta, halnév. Leányhal; *Leuciscus virgus.*⁶⁹⁴
- TAKNYOS COMPO, halnév. Dankó I.⁶⁹⁵ Tizzacsermely, Tizsakarád. Ugyanerre a mintára: taknyos balling, taknyos lezsér, taknyos merge.⁶⁹⁶
- TALPALNI, villával talpalják a vizet, zavarják a halat. Bakó F.⁶⁹⁷ Pácın.
- TALPFA, a fonalsodró talpa (kettő van belőle). Ébner S.⁶⁹⁸ Sáradsadány.
- TANYA, a halak tartózkodási helye, jó halászóhely. Kassai J.⁶⁹⁹ TSz.⁷⁰⁰ Történeti adat: Sárospatak, 1784.⁷⁰¹ *Jó tanyát találtam. Addig jártunk a tanyára, amíg tartott benne a hal.*
- TANYAÉPÍTÉS, TANYAKIÉPÍTÉS, előre etetik a halakat, hogy odaszokjanak, a későbbi halászóhelyre. Dankó I.⁷⁰²
- TANYAHAL, a ponty, potyka sötét példányai, amelyek a fák gyökerei között él. Chyzer K.⁷⁰³
- TANYAHÚZÁS, TANYAKIHÚZÁS, a kivetett kerítőhálót kihúzzák a vízből. TSz.⁷⁰⁴ Bakó F.⁷⁰⁵
- TANYAVÉK, TANYALÉK, az ajtólék neve. Herman O.⁷⁰⁶
- TAPOGATÓ, TAPIGATÓ, TAPOGATÓ KAS, TAPOGATÓ KOSÁR, vesszőből font, alul széles, felül szűk nyílású kosár. Csekély vízben, mocsárban halfogásra használják. Kassai J.⁷⁰⁷ Butykázó kas. TSz.⁷⁰⁸ Szürnyeg. Történeti adat: Sárospatak, 1632.⁷⁰⁹ *Minden cigány tapogatót tart. Heves nyárban ráfanyalodunk a tapogatóra is.*
- TAPOGATÓ-HÁLÓ, vesszővázra szerelt háló. Tapogatóként használják. TSz.⁷¹⁰
- TARÉJ, a vízhullám.
- TARÉJ, a varsa része. Bakó F.⁷¹¹ Tokaj.
- TARISZNYA, a dobóháló fodra. Bakó F.⁷¹² Sáradsadány. Dankó I.⁷¹³ Olaszliszka, Alsóberecki. *Tarisznyája van a pendelyhálónak. A pendelyháló az a dobóháló.*
- TARTÓ, TASKÓ, vesszőből készült kas, kosár, tásk a kifogott halak tartására. A tartón inkább a vízben fogva tartott halak kosarát értik. Bakó F.⁷¹⁴ Pácın.
- TAT, TAT HAL, TAT-HAL, halfajta, halnév. Hitvány hal, compó, cigányhal, varga hal; *Carpio tinca.*⁷¹⁵ Chyzer K.⁷¹⁶ Munkácsi B.⁷¹⁷ A TSz. ér-

- dekesen onnan eredezteti a nevet, hogy „*silány hal, csak úgy a tat mögé dobjuk.*”⁷¹⁸ Egyik fajtája a tat süllő, esetleg tót süllő. Dankó I.⁷¹⁹ Vajdácska.
- TÁRS**, a halászcsoport tagjainak neve. Bakó F.⁷²⁰ Pácin.
- TERÜLETI ENGEDÉLY**, 1920 előtti kifejezés. A halásznak a víz bérlője adta, aminek az alapján a közigazgatás gazdajegyvet adott a halászgazdának. Bakó F.⁷²¹ Pácin.
- TESZI-VESZI HÁLÓ**, emelőháló. A halász a vízből kiveszi, beteszi. Dankó I.⁷²² Sáradsadány. *Naphosszat ott ül egy helyt és teszi-veszizik.*
- TÉLI HAL**, menyhal. Bakó F.⁷²³ Tokaj.
- TÉLI SZÁK**, ágegyháló, vasakkal súlyosbítva: vasas szak. Herman O.⁷²⁴
- TERÍTŐ**, a lésza része. Bakó F.⁷²⁵ Bodrogkeresztúr.
- TILALMAS TÓ**, tilalmas víz. Nem szabad benne halászni. Történeti adat: Sárospatak, 1756.⁷²⁶
- TINTÁS HAL**, halfajta, hálnév. Paduc; *Chondeosthoma natus.*⁷²⁷ Ritka, kevésbé kedvelt hal.
- TISZAVÉRÉS**, halzavarás céljából a halászok botokkal „megverik” a Tiszát. Bakó F.⁷²⁸ Tokaj.
- TISZTÍTANI**, a halat pikkelyeitől, pénzétől. Általános.
- TOK, TOK-HAL**, történeti halfajta. A Tisza—Bodrog összefolyásánál sok volt belőle. Némelyek Tokaj nevét is a tokból származtatják. Ma már nincsen, a legnagyobb ritkaság fogni. *Acipenser stellatus.*⁷²⁹ Kassai J. több fajtáját felsorolja: közönséges (*Acipenser sturio*), söreg (*Acipenser ruthenus*), csillagos (*Acipenser stellatus*), viza (*Acipenser huso*).⁷³⁰ A tetemestok a tok egyik fajtája. Bakó F.⁷³¹ Tokaj.
- TOK**, a szigony köpűje. Herman O. után TSz.⁷³²
- TOMALKÓ, TOMOJKÓ**, halfajta, hálnév (domojkó?). Dankó I.⁷³³ Felsőberecki, Sáradsadány.
- TOROKPÁLHA**, a torokgyékény neve, a gyalom segge fölött levő nagy köteg gyékény. Herman O.⁷³⁴
- TÓT SÜLLŐ**, a *Lucioperca Volgensis* neve. Herman O. megjegyzi, hogy Szinnyei Gerzson, aki ezt a halnevet gyűjtötte hozzáfűzte, hogy csikok vannak a hátán, ami kétségtelenné teszi.⁷³⁵
- TÖBBHAGYÁSÚ**, varsa. Lásd: hagyás.
- TÖLTENI**, a hálótűt fonállal fölszerelni, ráhányni, meghányni. Herman O.⁷³⁶
- TÖLTÖTT CSUKA**, köleskásával töltött csuka. Kedvelt halétel volt. Sümegi L.⁷³⁷ Semjén.
- TÖMLE**, a vízinövények korhadványainak lerakódása a vízben. TSz.⁷³⁸
- TÖRPE HARCSA**, újabb halfajta, úgy tudják, hogy a Dunántúlról hozták ide. Szemtelen, igénytelen, rendkívül szapora hal.
- TÓKÉS POTYKA**, a fekete potyka neve, a potyka egyik fajtája. Bakó F.⁷³⁹ Tokaj.
- TUGÁZNI**, halászat céljából részletenként lecsapolni egy bizonyos vizet. Dankó I. Vámosújfalú.
- TÜRÓSZACSKÓ HÁLÓ**, az alakja után elnevezett háló. Nagy B.⁷⁴⁰ Cigánd.

- TÜKÖRHÁLÓ, hálónév. Dankó I.⁷⁴¹ Cigánd.
- TÜKÖRPONTY, TÜKÖRPOTYKA, a potyka egyik fajtája. Rövidebb a többinél, kerekesebb, két sor pénz van a gerincén, a közepén is két-két sor és a hasán is. Másutt csupasz. Dankó I.⁷⁴² Viss. Bakó F.⁷⁴³ Tokaj.
- ÚSZÓKA, pálha, para. Szolnoky L.⁷⁴⁴ Vajdácska.
- ÚSZÓKA, a hal uszonya, szárnya. Általános.
- ÚSZÓS HOROG, belül üres, a víz felszínén úszó kis horgászszerszöközzel ellátott horog. Dankó I.⁷⁴⁵ Viss. Általános.
- ÚZÓ, ÚZÓRÚD, ÚZÓ-RÚD, vezér, vezérfa; a jég alatti halászatnál az a rúd, amit lékről lékre tologatnak. Ehhez van erősítve a kihúzókötel. Herman O. után TSz.⁷⁴⁶
- VACSORAHAL, halászejárandóság. Bakó F.⁷⁴⁷ Pácin. *Kivettük a vacsorhalat és haza, holt fáradt volt mindenki.*
- VARGAHAL, VARGA HAL, VARGA-HAL, a compó neve. Kassai J., Chyzer K., Szolnoky L.⁷⁴⁸
- VARSA, VERSE, VERSIK, vesszőkarikára feszített, egy- vagy kétszárnyú, három karóval a vízbe kihelyezett hálófajta. Kassai J. összetéveszti a vésszal, a lészával.⁷⁴⁹ TSz.⁷⁵⁰ Ébner S.⁷⁵¹ Sáradsadány. Általános. *Tele van varsával a víz.*
- VARSAKARIKA, a varsa része, fűzfakarika. Általános.
- VARSALÉK, a varsa számára vágott háromszög alakú lék a jégen. Ébner S.⁷⁵²
- VARSAPÁLCA, a varsa része, a rögzítő vessző. Ébner S.⁷⁵³ Sáradsadány.
- VARSA SEGGE, a varsa vége, ahol a halak összegyűlnek. Szolnoky L.⁷⁵⁴ Vajdácska.
- VARSÁVAL HALÁSZNI, történeti adat: Sárospatak, 1784.⁷⁵⁵
- VASAS SZÁK, négykávás emelőháló, a kávakon vassúlyal, pedzővel, feljáróórrel. Téli szak, lásd: szak. Herman O. után TSz. Történeti adat: Sárospatak, 1784.⁷⁵⁶
- VEJSZE, VÉSZ, lésza. A vizet elrekesztő nádfal. A halakat a vészfejbe irányítja. Történeti adat: Okl. Sz. 1380.⁷⁵⁷ TSz.⁷⁵⁸ Részei: *udvar, kürtő, fej.*
- VEKELNI, LEKELNI, JEGELNI, a jégen léket vágni. Herman O. után TSz.⁷⁵⁹
- VERESSZÁRNYÚ KESZEG, VERESSZEMŰ KESZEG, a kelehal, a piroska neve. Scardinius erythrophthalmus. Dankó I.⁷⁶⁰ Tiszakarád.
- VERSE, varsa.
- VESSZŐKUPULYKA, fűzfavesszőből kötött haltartó kosár. Általános.
- VESSZŐ VARSA, leginkább fűzvevesszőből kötött varsa. Részei: *száj, bél, far vagy seggi.*
- VÉGHOROG, horogfajta. Dankó I.⁷⁶¹ Viss, Zalkod.
- VÉGSÓHAL, VÉGSÓ-HAL, halfajta, halnév. Ritkán használatos; Chondrostoma nasus. Herman O. után TSz.⁷⁶²
- VÉKET VÁGNI, vékelni, vekelni. Bakó F.⁷⁶³ Pácin.
- VÉR KESZEG, halfajta, halnév: Scardinius erythrophthalmus. Alig használt, ismert elnevezés.
- VÉSZELES, őrhálóval vagy vésszel való halászat. Herman O.⁷⁶⁴ Munkácsi B.⁷⁶⁵

- VÉTER, fúzfavesszőből készült varsa, illetőleg a varsához hasonló halász-eszköz. Kassai J., Puskás L., Szolnoky L., Dankó I.⁷⁶⁶ *Véterrel biztonságos a halászat. A véter száját a folyásba tesszük, könnyen belemegy a hal. A nagyja se tudja kiszakítani.*
- VETERLEGÉNY, a jég alatti halászatnál az a halász, aki a rudat tolja. Herman O. után TSz.⁷⁶⁷ *Vezeres.*
- VILLAFA, kétszer hajló faág, amivel a gyalom, a nagyháló alinát, kijárókötélét leszorítják a víz fenekére, hogy a halak ne tudjanak alatta kibújni. Herman O. után TSz.⁷⁶⁸ *Mire odanyomtam a villafával, már kibújt a nagy csuka.*
- VILLÁSLÁNC, villa alakú bot, láncsal, kötélhúzásra használják. Azt, aki kezeli *villás-láncos legénynek* hívják. Herman O.⁷⁶⁹
- VILLÁZNI, két jelentésű ige; először azt jelenti, hogy téli halászatkor villázzák a vizet, azaz villával, bottal, rúddal zavarják a halat. Második jelentése az, hogy a gyalom seggiből villával szedik ki a halakat. Bakó F.⁷⁷⁰ Pácin.
- VISÍTÓ HAL, a csíkot hívják így. Amikor nyakazzák, visító hangot ad. Puskás L.⁷⁷¹ *Nagyrozvágy. Visít a kölök, mint a csík amikor nyakazzák.*
- VONÓKÖTÉL, kijárókötél. Herman O. után TSz.⁷⁷²
- VÖRCSÖK, a varsa vagy verse szűk bejárata. Általános.
- ZÁRT TERÜLET, nem szabad rajta halászni. Bakó F.⁷⁷³ Tokaj. *Nappal kerültük a zárt területet, de éjszaka belevágtunk.*
- ZUBBANTÓ, hosszú nyelű favilla, amivel a halászgazda a halakat a gyalom kátájába, seggibe behajtja. Herman O. után TSz.⁷⁷⁴
- ZURBOLO, ZURBOLO FA, egy jó nagy husáng, erősebb bot, amivel a halász a vizet kavarja, „veri”, hogy a halakat felriassza és a hálóba terelje. Kassai J. *butyka-fának* mondja.⁷⁷⁵ Herman O. után TSz.⁷⁷⁶
- ZSÁK, a merettyú, a szák hálórészének neve. Általános.
- ZSÁK, haltartásra, szállításra készített, ritkaszövésű kenderzsák. Dankó I.⁷⁷⁷ *Zalkod. Zsákkal hordtuk piacra a halat. Csak úgy háton, nem kínálkozott mindig szekér.*
- ZSIDÓIMÁDSÁG, a zsidó imahámból kiszakított rojt vagy darab. A szákra kötve szerencsét hoz. Bakó F.⁷⁷⁸ Pácin.
- ZSIDÓSZAKÁL, a fúzfa gyökérszálai. A csóvázásnál használták. Ébner S.⁷⁷⁹ Vajdáccka.

JEGYZETEK

1. Dankó Imre: Ismerjük meg szülőföldünket! A sárospataki járás története. Miskolc, 1955. — A sárospataki piac. Néprajzi Közlemények, II. (1957). 2. sz. 255—263. — Vámosújfalú települése. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve III. (1959—1961). Miskolc, 1963. 87—93. — A bodroglői Hosszúrét települése. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, IV. (1962—1963). Miskolc, 1964. 143—163.
2. Deák Geiza: Az Ungvár megyei Tiszahát halászatáról. Ethn. 1911. — Kiss Lajos: A Nyírség halászata. Ethn. 1943. — Marjalaki Kiss Lajos: A Sajó népi halászata. Ethn. 1931. — Sztripszky Hiador: — A szabolcsi morotvák halászatából. Ethn. 1904.
3. Dankó Imre: Adattár a Bodroglő és közvetlen környéke régi vízrajzához. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve IX. Miskolc, 1970. 375—409.

4. Elsősorban a következő munkákból: Chyzer Kornél: Adatok Zemplén megye természetrajzi ismeretéhez. I. Halak. A Magyarországi Kárpát Egyesület Évkönyve IX. I. Füzet. Igló, 1882. — Ecsedi István: Rekesztő halászat a Tiszán és az alföldi kis vizeken. Ethn. 1926. — Ébner Sándor: Adatok a Bodrog halászatához. Ethn. 1926. — Herman Ottó: A magyar halászat könyve. I—II. Budapest, 1887. Munkácsi Bernát: A magyar népies halászat műnyelve. Ethn. 1893. — Tájszótár.
5. Herman O. id. m. 763—843. Nyiri Antal: A kiháló szentesi víziélet néprajzi és nyelvvelvi maradványai. Alföldi Tudományos Gyűjtemény II. 1946—1947. Szeged, 1948. 194—301. Klny. is.
6. Bakó Ferenc (a továbbiakban: BF) gyűjtése a sárospataki Rákóczi Múzeum Adattárában (a továbbiakban: RMA).
7. TSz. I. 22.
8. Herman O. (a továbbiakban: HO) 769.
9. TSz. I. 25.
10. HO. 769.
11. TSz. I. 25.
12. Ébner Sándor (a továbbiakban: ÉS) id. m. 18.
13. TSz. I. 48.
14. Kassai József (a továbbiakban: KJ): Származtató és gyökeredző magyar—diák szókönyv. Pest, 1833—38. I—V. I. 184.
15. Szolnoky Lajos (a továbbiakban: SzL) gyűjtése az Ethnológiai Adattárban (EA); EA 2373.
16. HO. 770.
17. TSz. I. 48.
18. HO. 770.
19. TSz. I. 48.
20. HO. 770.
21. TSz. I. 48.
22. KJ. I. 184.
23. Erdélyi János: Magyar közmondások könyve. Pest, 1851. 3291. sz. 172.
24. Tokaji Törvénykönyv. Megyei Levéltár, Miskolc.
25. Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. (1631—1648). Budapest, 1954. 192.
26. Makkai L. id. m. 191.
27. BF. RMA. 55—131.
28. HO. Ághegyháló
29. TSz. I. 9.
30. A Sárospataki Tudományos Gyűjtemények Levéltára U/44. 1720.
31. Bakos József: A pataki múlt hétköznapijai. Adalékok Sárospatak gazdaságtörténelméhez. Sárospatak, 1950. 19
32. Dankó Imre (a továbbiakban: DI.): gyűjtése a RMA-ban 57—3. Szöllősi Béla halász.
34. DI. RMA. 55—51.
35. DI. RMA. 57—3. id. Kecskeméti Gábor halász.
36. BF. RMA. 55—131.
37. BF. RMA. 55—131.
38. Zemplén vármegye szabályrendelete a halászat és rákászat felől. Sátoraljaújhely, 1888. (A továbbiakban: ZSZ.)
39. KJ. I. 245. — ZSZ.
40. Szamota István megjegyzése: Okl. Sz. 1570. OL. U et C. 95/22.
41. KJ. I. 245.
42. KJ. I. 245.
43. Munkácsi Bernát (a továbbiakban: MB) id. m. 271.
44. KJ. I. 245.
45. MB. 271.
46. HO. 772.
47. HO. 774.
48. Bodrogszerdahely.

49. ÉS 12.
50. Makkai L. id. m. 191.
51. DI. RMA. 56—44.
52. ÉS. 18.
53. HO. 773.
54. TSz. II. 727.
55. BF. RMA. 55—53.
56. Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez (Akk) VIII. 177.
57. HO. 770., 772.
58. TSz. HO. után I. 167.
59. Tud. Gyűjt. Lev. U/44. 309.
60. BF. RMA. 55—188.
61. Chyzer K. (CK) id. m. 7.
62. CK. 10.
63. MB. 184.
64. ÉS. 20.
65. HO. 744.
66. TSz. I. 91.
67. Nyiregyházi Megyei Levéltár Fasc. 68. Act. 70.
68. HO. 774.
69. TSz. I. 155.
70. HO. 773.
71. BF. RMA. 55—131.
72. KJ. I. 350.
73. KJ. I. 350.
74. ÉS. 20.
75. KJ. I. 375.
76. KJ. II. 351.
77. Dugonics András: Példabeszédek és jeles mondások. Szeged, 1820. I—II. I. 228.
78. Erdélyi J. id. m. 1638. sz. 80.
79. TSz.
80. KJ. V. 149.
81. HO. 776.
82. DI. RMA. 57—3. Cigánd. Bodnár István halász.
83. ÉS. 20.
84. BF. RMA. 55—38.
85. DI. RMA. id. Kecskeméti Gábor halász.
86. DI. Csapó, általános.
87. ÉS. 17.
88. KJ. V. 159.
89. HO. 776.
90. TSz. I. 273.
91. HO. 776.
92. DI. RMA. 57—3. Szöllősi Béla halász.
93. DI. RMA. 57—3. Szöllősi Béla halász.
94. KJ. V. 165.
95. DI. RMA. 55—51.
96. CK. 11.
97. KJ. V. 186.
98. Tud. Gyűjt. Lev. U/44. 2144.
99. Bakos J. id. m. 20.
100. KJ. V. 187.
101. KJ. V. 187.
102. Erdélyi J. id. m. 1414 sz. 67.
103. Dugonics A. id. m. 219.
104. Erdélyi J. id. m. 1415. sz. 67.
105. Erdélyi J. id. m. 1416—1418. sz. 67.
106. Vályi András: Magyarország leírása. Pest, 1790. I—III. III. 402.
107. Tud. Gyűjt. Lev. U/44. 363.

108. KJ. III. 118.
109. Tud. Gyűjt. Lev. 1826.
110. CK. 12.
111. BF. RMA. 55—131.
112. CK. 9.
113. KJ. V. 205.
114. TSz. I. 335.
115. BF. RMA. 55—36.
116. KJ. V. 205.
117. HO. 778.
118. TSz. I. 339.
119. Tud. Gyűjt. Kvt. At. 347.
120. HO. 779.
121. CK. 9.
122. KJ. I. 108.
123. KJ. I. 226.
124. CK. 7.
125. Dugonics A. id. m. I. 75.
126. Erdélyi J. id. m. 1545. sz. 74.
127. Erdélyi J. id. m. 1544. sz. 74.
128. Erdélyi J. id. m. 1545. sz. 74.
129. Dugonics A. id. m. II. 96.
130. TSz. I. 364.
131. KJ. I. 407.
132. TSz. I. 382.
133. KJ. I. 407.
134. TSz. I. 382.
135. Tud. Gyűjt. Lev. U/44. 2154.
136. DI. RMA. 57—3. Heilig János halász.
137. Makkai L. id. m. Halászrendtartás. 191.
138. CK. 9.
139. KJ. I. 431.
140. DI. RMA. 56—54.
141. Nyíregyházi Megyei Levéltár Fasc. 68. Act. 70.
142. Nyíregyházi Megyei Levéltár Fasc. 68. Act. 70.
143. CK. 9.
144. MB. 188.
145. TSz. I. 405.
146. HO. 780.
147. ÉS. 13.
148. BF. RMA. 55—130.
149. BF. RMA. 55—36.
150. KJ. I. 453.
151. TSz. I. 407.
152. KJ. I. 459.
153. DI. RMA. 56—43. id. Kecskeméti Gábor halász.
154. BF. RMA. 55—36.
155. HO. 781.
156. BF. RMA. 55—36.
157. DI. RMA. 57—3. Bodnár István halász.
158. HO. 781.
159. Puskás Lajos: Bodrogekői halászás. Kézirat, 1942. Tud. Gyűjt. Adattára. Fsz. Kt. 38. 3. (A továbbiakban: PL.)
160. HO. 782.
161. KJ. II. 81.
162. ÉS. 15.
163. KJ. III. 264.
164. HO. 783.
165. BF. RMA. 55—131.

166. HO. 783.
167. TSz. I. 549.
168. ÉS. 17.
169. Bakos J. id. m. 19.
170. DI. RMA. 56—88. 57—3. az utóbbi Tiszakarád, Szabó Mihály halász.
171. MB. 207.
172. HO. 784.
173. ÉS. 12.
174. HO. 784.
175. DI. RMA. 57—3. Heilig János halász.
176. KJ. IV. 182.
177. CK. 10.
178. HO. 784.
179. TSz. I. 569.
180. HO. 785.
181. TSz. I. 630.
182. HO. 785.
183. HO. 785.
184. TSz. I. 980.
185. ÉS. 13.
186. BF. RMA. 55—131.
187. TSz. I. 571.
188. DI. RMA. 57—3. Cigánd, Bodnár István halász és 57—3. Viss. Szöllősi Béla halász.
189. BF. RMA. 55—131.
190. KJ. II. 184.
191. BF. RMA. 55—36.
192. DI. RMA. 56—63.
193. BF. RMA. 55—188.
194. ZSZ.
195. ÉS. 18.
196. PL. 2.
197. ÉS. 11—12.
198. TSz. I. 649.
199. HO. 788.
200. MB. 207.
201. TSz. I. 669.
202. PL. 3.
203. BF. RMA. 55—38.
204. Makkai L. id. m. 192. Sárospataki halászrendtartás.
205. BF. RMA. 55—38.
206. HO. 788.
207. ÉS. 8.
208. ZSZ.
209. DI. RMA. 56—43.
210. TSz. I. 687.
211. CK. 11.
212. HO. 788.
213. TSz. I. 687.
214. HO. 788.
215. TSz. 687.
216. HO. 789. — TSz. I. 707.
217. MB. 263.
218. TSz. I. 679.
219. HO. 789.
220. TSz. I. 709.
221. ÉS. 12.
222. BF. RMA. 55—36. Pácin.
223. BF. RMA. 55—36.
224. KJ. I. 375.

225. KJ. II. 311.
226. Dugonics A. id. m. II. 233.
227. KJ. II. 310.
228. MB. 175.
229. KJ. II. 318.
230. CK. 4.
231. TSz. I. 723.
232. KJ. II. 252.
233. TSz. I. 744.
234. Okl. Sz. Lelesz Acta 117/4.
235. Tud. Gyújt. Lev. U/44. 310.
236. TSz. I. 743.
237. Tud. Gyújt. Lev. U/44. 2143.
238. KJ. II. 252.
239. KJ. II. 251.
240. HO. 790., TSz. I. 744.
241. HO. 790.
242. TSz. I. 744.
243. ÉS. 12.
244. Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely, Ad Loc. 54. Nro. 56. No. 6.
245. KJ. II. 252.
246. Okl. Sz. Lelesz Acta 37/11, 94/15, 126/1.
247. HO. 789.
248. ÉS. 18.
249. KJ. 298., TSz. I. 757.
250. BF. RMA. 55—131.
251. CK. 11.
252. Ecsedi I. id. m. 70.
253. PL. 4.
254. HO. 790., TSz. I. 777.
255. CK. 13.
256. HO. 790.
257. ÉS. 13.
258. ÉS. 18.
259. ÉS. 12.
260. BF. RMA. 55—36.
261. Erdélyi J. id. m. 8736. sz. 424.
262. Erdélyi J. id. m. 3290. sz. 172.
263. Erdélyi J. id. m. 3293. sz. 172.
264. Erdélyi J. id. m. 3297. sz. 172.
265. Erdélyi J. id. m. 5237. sz. 275.
266. Erdélyi J. id. m. 3303. sz. 173.
267. Erdélyi J. id. m. 3026. sz. 173.
268. Erdélyi J. id. m. 3301. sz. 173.
269. Erdélyi J. id. m. 3300. sz. 173.
270. Erdélyi J. id. m. 3292. sz. 172.
271. Erdélyi J. id. m. 3299/a. sz. 173.
272. Erdélyi J. id. m. 3299. sz. 173.
273. Dugonics A. id. m. I. 48.
274. Dugonics A. id. m. I. 83.
275. Berecz Károly: Bodrogekői szállóige, Akk. VIII. 82.
276. BF. RMA. 55—142. Karos.
277. TSz. I. 787.
278. DI. RMA. 56—58.
279. KJ. V. 186.
280. KJ. II. 350., 399
281. KJ. II. 399.
282. Bakos J. id. m. 19.
283. KJ. II. 349.

234. KJ. II. 445.
285. Szirmay Antal: Not. Hist. Zempl. 1804. 622.
286. Ua.
287. SzL. EA. 2373.
288. KJ. II. 349.
289. KJ. II. 349.
290. DI. RMA. ósárai gyűjtés.
291. Diárum RMA. Kispatak, 1805.
292. KJ. II. 350., IV. 89.
293. KJ. II. 445., TSz. I. 787.
294. Bakos J. id. m. 19.
295. Szirmay A. id. m. 622.
296. Lelesz Acta 98/29.
297. KJ. I. 190., II. 349.
298. KJ. II. 348.
299. Lelesz Prot. I. 9.
300. KJ. II. 349.
301. HO. 791.
302. Lelesz Acta 7/8., 80/54.
303. KJ. II. 348.
304. Erdélyi J. id. m. 3328. sz. 174.
305. Erdélyi J. id. m. 3326. sz. 174.
306. Erdélyi J. id. m. 3327. sz. 174. és KJ. V. 220.
307. Dugonics A. id. m. II. 19.
308. Tokaji Törvénykönyv, „Halászsoknak rendtartások”.
309. Makkai L. id. m. 191. Halászsrendtartás.
310. Vajdácská. A vajdácskai ref. egyház anyakönyve 91.
311. BF. RMA. 55—131.
312. DI. RMA. 57—3. Bodnár István halász.
313. Bakos J. id. m. 18. — Halászsó vizek, Sárospatak, 1632. Makkai L. id. m. 191.
314. Makkai L. id. m. 195. Urbarium.
315. Bakos J. id. m. 20.
316. Vályi A. id. m. III. 402.
317. Makkai L. id. m. 191.
318. Nyíregyházi Megyei Levéltár Fasc. 68. Act. 70.
319. Akk. IV. 260.
320. BF. RMA. 55—131.
321. Bakos J. id. m. 18.
322. PL. 2.
323. KJ. II. 348.
324. Lelesz Acta 98/31.
325. KJ. II. 350.
326. Ecsedi I. id. m. 74.
327. HO. 794.
328. TSz. I. 788.
329. CK. 6.
330. HO. 795.
331. TSz. I. 810.
332. DI. RMA. 55—51.
333. Tud. Gyűjt. Lev. U/44. 363.
334. Makkai L. id. m. 191.
335. KJ. II. 348.
336. Erdélyi J. id. m. 3502. sz. 183.
337. KJ. II. 350.
338. Erdélyi J. 3503. sz. 183.
339. Dugonics A. id. m. II. 273.
340. HO. 794.
341. HO. 795.
342. CK. 11.

343. Varga Gyula (VGY) gyűjtése RMA. 55—155.
344. ÉS. 18.
345. KJ. II. 458.
346. Lelesz Acta 2/3.
347. KJ. II. 458. A csákljának is van horga. V. 149.
348. Erdélyi J. id. m. 3298. sz. 172.
349. DI. RMA. 55—51.
350. KJ. II. 252.
351. VGY. RMA. 55—434.
352. ÉS. 15.
353. PL. 1.
354. KJ. III. 21.
355. DI. RMA. 56—63.
356. TSz. I. 941.
357. TSz. I. 959.
358. HO. 798.
359. CK. 9.
360. KJ. III. 69.
361. MB. 186.; TSz. I. 982.
362. KJ. III. 67.
363. ÉS. 17.
364. HO. 799.
365. ÉS. 13.
366. ÉS. 12.
367. DI. RMA. 55—52.
368. TSz. I. 1003.
369. TSz. I. 1041.
370. ZSZ.
371. DI. RMA. 57—3.
372. PL. 1.
373. SzL. EA. 2373.
374. CK. 11.
375. DI. RMA. 57—3. id. Kecskeméti Gábor halász.
376. ZSZ.
377. TSz. I. 1065.
378. KJ. V. 149.
379. Lelesz Acta 126/44.
380. KJ. III. 115.
381. CK. 7.
382. Dugonics A. id. m. II. 174.
383. Erdélyi J. id. m. 4225. sz. 221.
384. KJ. III. 122.
385. TSz. I. 1069.
386. KJ. II. 81.
387. DI. RMA. 57—3. Szöllősi Béla halász.
388. KJ. III. 84.
389. KJ. II. 350.
390. KJ. III. 165.
391. BF. RMA. 55—131.
392. CK. 11.
393. KJ. III. 164.
394. DI. RMA. 55—51. Tiszacsermely.
395. BF. RMA. 55—131.
396. KJ. IV. 182.
397. HO. 800., TSz. I. 1118.
398. ZSZ.
399. ÉS. 18.
400. ÉS. 18.
401. ÉS. 18.

402. ÉS. 191.
403. CK. 20.
404. HO. 801.
405. HO. 801., TSz. I. 1106.
406. ÉS. 13.
407. HO. 802., TSz. I. 1110.
408. KJ. II. 350.
409. ÉS. 18.
410. BF. RMA. 55—36.
411. CK. 9.
412. BF. RMA. 55—36.
413. KJ. II. 160.
414. Okl. Sz.
415. Bodrogszerdahely. Kazinczy Levéltár, Sátoraljaujhely, Ad Loc. 54. Nro. 56. No. 6.
416. HO. 802. TSz. I. 1118. Szürnyeg.
417. TSz. I. 558
418. ÉS. 12.
419. HO. 803.
420. DI. RMA. 57—3. Szabó Mihály halász.
421. DI. RMA. 56—44.
422. KJ. III. 175.
423. BF. RMA. 55—36.
424. CK. 11.
425. HO. 803.
426. BF. RMA. 55—33.
427. HO. 804.
428. Halászrendtartás. Makkai L. id. m. 191.
429. DI. RMA. 57—3. Heilig János halász.
430. TSz. I. 1175.
431. TSz. 1180. I.
432. KJ. III. 207.
433. PL. 2. Nagyrozvagy.
434. KJ. III. 209.
435. TSz. I. 1169.
436. TSz. I. 1205.
437. TSz. I. 1206.
438. ZSZ.
439. CK. 5.
440. ÉS. 12.
441. HO. 806.
442. HO. 806.
443. ÉS. 18.
444. HO. 806.
445. TSz. I. 1225.
446. TSz. I. 1225.
447. KJ. III. 222.
448. KJ. III. 222.
449. KJ. III. 222., 318.
450. Bakos J. id. m. 19.
451. DI. RMA. 56—58.
452. KJ. II. 350.
453. DI. RMA. 56—44.
454. Tud. Gyűjt. Lev. U/44. 1720.
455. ÉS. 12.
456. Lelesz Acta 108/15. Okl. Sz.
457. TSz. I. 1295.
458. HO. 808.
459. HO. 808.
460. TSz. I. 1290.

461. HO. 808., TSz. I. 1290.
462. Nagy Benjámin gyűjtése RMA. 55—154.
463. ÉS. 20.
464. CK. 10., HO. után TSz. I. 1288.
465. HO. 808.
466. HO. 808.
467. ZSZ.
468. BF. RMA. 55—131.
469. MB. 263.
470. HO. 810.
471. TSz. I. 1329.
472. PL. 5.
473. KJ. III. 69.
474. HO. 810., TSz. I. 1318.
475. TSz. I. 1225.
476. DI. RMA. 57—3. Heilig János halász.
477. TSz. I. 1320.
478. KJ. III. 284.
479. ZSZ.
480. DI. RMA. 57—3. Bodnár István halász.
481. BF. RMA. 55—131.
482. TSz. I. 1327.
483. ÉS. 16.
484. DI. RMA. 56—63.
485. KJ. III. 287.
486. TSz. I. 1328.
487. BF. RMA. 55—131.
488. CK. 5.
489. TSz. I. 1316.
490. HO. 810.
491. HO. 810.
492. BF. RMA. 55—38.
493. KJ. III. 69.
494. HO. 811.
495. KJ. III. 69., 279.
496. TSz. I. 1390.
497. KJ. I. 184.
498. TSz. I. 1397.
499. KJ. II. 350.
500. DI. RMA. 57—3. Bodnár István halász.
501. DI. RMA. 56—200.
502. CK. 8.
503. DI. RMA. 57—3. Vajdácaska, Heilig János és Zalkodról Vajsz Miklós halászok.
504. DI. RMA. 56—200.
505. Halászrendtartás. Makkai L. id. m. 191.
506. VGY. RMA. 55—114.
507. HO. 812.
508. KJ. III. 70.
509. SzL. EA. 2373.
510. PL. 6.
511. CK. 6.
512. KJ. II. 242—243., III. 349.
513. PL. 2.
514. CK. 5.
515. KJ. III. 352.
516. MB. 200.
517. HO. 813.
518. TSz. I. 1439.
519. PL. 3.

520. DI. RMA. 56—44.
521. KJ. II. 350.
522. HO. 813.
523. KJ. II. 350.
524. KJ. III. 358.
525. ÉS. 17.
526. DI. RMA. 57—3. id. Kecskeméti Gábor halász.
527. TSz. I. 1478.
528. TSz. I. 1494.
529. HO. 814.
530. HO. 814.
531. BF. RMA. 55—36.
532. Erdélyi J. id. m. 3295. és 3294. sz. 172.
533. BF. RMA. 55—33.
534. KJ. II. 350.
535. Nyíregyházi Megyei Levéltár Fasc. 68. Act. 70.
536. BF. RMA. 55—38.
537. ÉS. 14.
538. BF. RMA. 55—36.
539. BF. RMA. 55—130.
540. PL. 5.
541. BF. RMA. 55—131.
542. Halászoknak rendtartások. Tokaji Törvénykönyv. 1610. Megyei Lvt. Miskolc.
543. Trenkó György: A Bodrogköz vízrajzához. Bp. 1909. 7.
544. MB. 283—284.
545. ÉS. 19.
546. DI. RMA. 55—51.
547. ÉS. 13.
548. CK. 5.
549. ÉS. 19.
550. ÉS. 19.
551. BF. RMA. 55—131.
552. HO. 816., TSz. II. 32.
553. DI. RMA. 57—3. Heilig János és id. Kecskeméti Gábor halászkok.
554. ZSZ.
555. BF. RMA. 55—130.
556. Halászrendtartás. Makkai L. id. m. 192.
557. Bakos J. id. m. 19.
558. PL. 4.
559. Halászrendtartás. Makkai L. id. m. 191.
560. TSz. II. 41.
561. TSz. II. 41.
562. ÉS. 17.
563. Dugonics A. i d. m. II. 179.
564. ÉS. 18.
565. HO. 817.
566. BF. RMA. 55—36.
567. ÉS. 13.
568. DI. RMA. 57—3. Szabó Mihály halász.
569. ZSZ.
570. KJ. IV. 53.
571. KJ. IV. 67.
572. HO. 818.
573. MB. 203.
574. BF. RMA. 55—131.
575. KJ. IV. 58—59.
576. TSz. II. 66.
577. BF. RMA. 55—131.
578. KJ. III. 119.

579. BF. RMA. 55—131.
580. HO. 818.
581. MB. 203.
582. TSz. II. 63.
583. TSz. II. 63.
584. ÉS. 15.
585. HO. 819.
586. TSz. II. 106.
587. ÉS. 13.
588. DI. RMA. 57—3. Szöllősi Béla halász.
589. KJ. II. 350., IV. 87.
590. Gyulavári Arató Kálmán: Bodrogeköz mesevilága. I. Bp. 1939. 27.
591. ZSZ.
592. KJ. II. 351.
593. BF. RMA. 55—130.
594. KJ. II. 350., IV. 128.
595. ZSZ.
596. CK. 8.
597. MB. 19.
598. CK. 7.
599. PL. 2.
600. MB. 285.
601. MB. 190.
602. HO. 821.
603. KJ. I. 350.
604. KJ. IV. 144—145.
605. CK. 7.
606. KJ. I. 108.
607. ÉS. 16.
608. ÉS. 15.
609. KJ. IV. 165.
610. NB. RMA. 55—154. Pillik János halász.
611. DI. RMA. 56—43.
612. DI. RMA. 57—3. Szabó Mihály halász.
613. KJ. IV. 181—182.
614. Erdélyi J. id. m. 6520. sz. 336.
615. Erdélyi J. id. m. 6522/a. sz. 336.
616. Erdélyi J. id. m. 6513. sz. 335.
617. Erdélyi J. id. m. 6521. sz. 336.
618. Erdélyi J. id. m. 6522. sz. 336.
619. Erdélyi J. id. m. 6518. sz. 336.
620. Erdélyi J. id. m. 6520/a. sz. 336.
621. Erdélyi J. id. m. 6519. sz. 336.
622. Erdélyi J. id. m. 6516. sz. 336.
623. KJ. II. 351.
624. KJ. IV. 182.
625. BF. RMA. 55—188.
626. BF. RMA. 55—131.
627. KJ. II. 351.
628. Halászrendtartás. Makkai L. id. m. 191. „Rekesz gondviselése”, „Rekesz becsinalasa”.
629. Tud. Gyűjt. Levt. U/44. 2154.
630. BF. RMA. 55—38.
631. Halászrendtartás. Makkai L. id. m. 191.
632. Sümegi László gyűjtése RMA. 55—179.
633. PL. 2.
634. ÉS. 15.
635. BF. RMA. 55—36.
636. HO. 824.

- 637. ÉS. 12.
- 638. ÉS. 18.
- 639. HO. 824.
- 640. BF. RMA. 55—36.
- 641. SL. RMA. 55—179.
- 642. BF. RMA. 55—36.
- 643. BF. RMA. 55—38.
- 644. TSz. II. 362.
- 645. HO. 825.
- 646. HO. 826.
- 647. CK. 4.
- 648. ÉS. 17.
- 649. TSz. II. 455.
- 650. ÉS. 18.
- 651. Akk. XVI. 297. Soós hal.
- 652. KJ. V. 16.
- 653. BF. RMA. 55—38.
- 654. KJ. IV. 336.
- 655. KJ. IV. 336.
- 656. KJ. IV. 336.
- 657. PL. 2.
- 658. CK. 4.
- 659. CK. 5.
- 660. KJ. V. 18., 21.
- 661. ÉS. 17.
- 662. ZSZ.
- 663. ÉS. 15.
- 664. Tud. Gyűjt. Lev. U/44. 2153.
- 665. Tud. Gyűjt. Lev. U/44. 1563.
- 666. Tud. Gyűjt. Lev. U/44. 2153.
- 667. Tud. Gyűjt. Lev. U/44. 1734.
- 668. VGY. RMA. 55—155
- 669. HO. 829.
- 670. TSz. II. 474.
- 671. HO. 820.
- 672. Megyei Lev. Nyíregyháza. Fasc. 68. Act. 70.
- 673. ÉS. 13.
- 674. HO. 828.
- 675. ÉS. 12.
- 676. TSz. II. 474.
- 677. BF. RMA. 55—131.
- 678. Urbárium. Makkai L. id. m. 195.
- 679. BF. RMA. 55—33.
- 680. DI. RMA. 56—200.
- 681. HO. 828.
- 682. HO. 829.
- 683. Halászrendtartás. Makkai L. id. m. 191.
- 684. BF. RMA. 55—38.
- 685. Lelesz Acta 24/8 „Zege”.
- 686. OL. D. 31 904.
- 687. HO. 830., TSz. II. 539.
- 688. KJ. II 349.
- 689. ÉS. 15.
- 690. ÉS. 13.
- 691. DI. RMA. 55—51.
- 692. SS.
- 693. SzL. EA. 2373.
- 694. ZSZ.
- 695. DI. RMA. 56—63.

696. BF. RMA. 55—36. Pácin.
697. BF. RMA. 55—36.
698. ÉS. 18.
699. KJ. V. 66.
700. TSz. II. 653.
701. Tud. Gyűjt. Lev. U/44. 2153.
702. DI. RMA. 57—3. Batta Sándor halász.
703. CK. 7.
704. TSz. II. 653.
705. BF. RMA. 55—38.
706. HO. 832.
707. KJ. II. 351., V. 48.
708. TSz. II. 658.
709. Halászrendtartás. Makkai L. id. m. 191.
710. TSz. II. 659.
711. BF. RMA. 55—131.
712. BF. RMA. 55—188.
713. DI. RMA. 56—62.
714. BF. RMA. 55—38.
715. KJ. V. 64.
716. CK. 9.
717. HO. után MB. 183.
718. TSz. II. 672.
719. DI. RMA. 57—3. Heilig János halász.
720. BF. RMA. 55—38.
721. BF. RMA. 55—38.
722. DI. RMA. 57—3. id. Kecskeméti Gábor halász.
723. BF. RMA. 55—131.
724. HO. 833.
725. BF. RMA. 55—33.
726. Tud. Gyűjt. Kvt. A. IX. 2652/74.
727. ZSZ.
728. BF. RMA. 55—131.
729. CK. 12.
730. KJ. V. 127.
731. BF. RMA. 55—131.
732. HO. 834. TSz. II. 746.
733. DI. RMA. 56—3., 57—3. id. Kecskeméti Gábor halász.
734. HO. 835.
735. HO. 835.
736. HO. 835.
737. SL. RMA. 55—179.
738. TSz. II. 785.
739. BF. RMA. 55—131.
740. Nagy Benjámín gyűjtése RMA. 55—154.
741. DI. RMA. 57—3. Bodnár István halász.
742. DI. RMA. 56—54.
743. BF. RMA. 55—131.
744. SzL. EA. 2373.
745. DI. RMA. 57—3. Szöllősi Béla halász.
746. HO. 837., TSz. II. 883.
747. BF. RMA. 55—38.
748. KJ. I. 108., CK. 9., SzL. EA. 2373.
749. KJ. II. 351.
750. TSz. II. 926.
751. ÉS. 16.
752. ÉS. 16.
753. ÉS. 16.
754. SzL. EA. 2373.

755. Tud. Gyűjt. Lev. U/44. 2143.
756. HO. 838., TSz. II. 932., Tud. Gyűjt. Lev. U/44. 2143.
757. Lles Met. Ung. 61.
758. TSz. I. 1329.
759. HO. 839., TSz. I. 1318.
760. ZSS., DI. RMA. 56—63.
761. DI. RMA. 57—3. Szöllősi Béla halász.
762. HO. 838., TSz. II. 942.
763. BF. RMA. 55—36.
764. HO. 840.
765. MB. 261.
766. KJ. II. 350., PL. 4. Nagyrozvágy, SzL. EA. 2373. Vajdácska, DI. RMA. 55—51.
Tiszacsermely.
767. HO. 840., TSz. II. 979.
768. HO. 841., TSz. II. 994.
769. HO. 841.
770. BF. RMA. 55—36., 55—38.
771. PL. 5.
772. HO. 842., TSz. II. 1019.
773. BF. RMA. 55—131.
774. HO. 843., TSz. II. 1053.
775. KJ. I. 375.
776. HO. 843., TSz. II. 1057.
777. DI. RMA. 57—3. id. Vajsz Miklós halász.
778. BF. RMA. 55—38.
779. ES. 20.

BODROGKÖZER FISCHERWÖRTERBUCH (Auszug)

Der Verfasser beschäftigt sich seit längerer Zeit mit Siedlungs-, Bau- und Fischereifragen des nordostungarischen Bodrogköz (Gebiet zwischen Theiss und Bodrog, ehemals Komitat Zemplén, jetzt Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén). Die Bewohner dieses Gebietes lebten bis zum Hochwasserschutz, bis zur Flussregulierung von dem überall vorkommenden Wasser (Wasserpflanzen, Vögel, Wassertiere) und von der Fischerei. Die Lebensweise hat sich in grosser Masse dem Wasser angepasst. Zweierlei Fischerei hat sich herausgebildet: die berufsmässig ausgeübte Gruppenfischerei und die sog. *Kleinfischerei*, die die einzelnen Einwohner mit charakteristischen, selbstgefertigten Geräten ausübten. Die Geräte der grossen Fischfänge waren das Zugnetz, das Gross- oder Langnetz bzw. im Winter der Eisensack. Die einzelnen Fischer gingen mit Palpen, mehreren Arten Senknetzen und Reusen auf Fischfang. Bekannt war auch die Harpune, der betäubende und Sperrfang. Aber auch die primitivsten Fischfangarten kamen zur Ausübung: Schlagen, Stechen (mit der Gabel, mit einem spitzen Stock, mit Eisen) usw. Neben dem Fischfang waren noch Schencken- und Krebsfang bedeutend. Der Fischfang war nicht nur sehr verbreitet und spielte nicht nur eine Rolle, die die Lebensart bestimmte, auch in der Sprache hat er ausschlaggebende Spuren hinterlassen.

Die vorliegende Arbeit ist ein Versuch, die mit dem Fischfang in Verbindung stehenden Wörter und Wendungen eines Gebietes zu sammeln. Der Verfasser bezieht sein Material nicht nur aus diesbezüglichen veröffentlichten Arbeiten, sondern aus eigenen handschriftlichen Sammlungen und Erfahrungen. Von Bedeutung sind die Beispielsätze, die zu einzelnen Wörtern hinzugefügt werden und die Zusammenhänge und Bedeutung einzelner Wörter und Wendungen aufzeigen. Die Zusammenstellung erfolgte aus volkskundlichen, geschichtlichen, nicht aber aus philologischen Aspekten. Die heutige Situation soll geschildert werden, in der der einstmalige Lebensartformende Fischfang nur in Rudimenten lebt, immer mehr zurückgeht. Das veröffentlichte Wörterbuch ist natürlich nicht vollständig. Viel Material musste aus Platzmangel weggelassen werden. Ausserdem ist die Sammlung nicht homogen; es handelt sich in jedem Fall um einen Versuch, dessen Erfahrungen der Verfasser bei der Arbeit an einer Monografie über den Fischfang in den kleinen Gewässern des Bodrog und des Bodrogköz verwenden wird.

Imre Dankó

NÉPI SERTÉSTARTÁS FILKEHÁZÁN

PETERCSÁK TIVADAR

Megvizsgálva a magyarság népi állattartásával foglalkozó néprajzi szakirodalmat, azt láthatjuk, hogy a sertéstartásról sokkal kevesebb publikáció jelent meg, mint más állatfajták tenyésztéséről. Pedig a zsir, a szalonna és sertéshús táplálkozásunk alapvető tartozéka, mindig fontos szerepe volt a parasztság élelmézésében. A zoológiai problémákat, az ősi sertésfajták eredetét, valamint a tenyésztés történeti útját elsőként *E. Dorner Béla* vizsgálta,¹ majd *Hankó Béla* dolgozta fel.² A sertéstartással kapcsolatos néprajzi közléseink főleg Közép- és Dél-Dunántúlról vannak. A bakonyi és zselici sertéstenyésztésről *Vajkai Aurél* és *Ébner Sándor* írt tanulmányt.³ A Nagysárrét réti sertéstartását *Szűcs Sándor*⁴ dolgozta fel. Nagyon kevés publikáció látott napvilágot a sertéshizlalás régi módjáról, a makkoltatásról is. Az ormánságról és a szlavóniaiáról *Gunda Béla* és *Kodolányi János*,⁵ a hajdúböszörményiről *Szabadi Imre*,⁶ a felsőborsodiról és a Zempléni hegység területéről, valamint az Alföld keleti peremvidékéről *Szabadfalvi József* tanulmányait említhetjük meg. Még kevesebb azonban az ólas sertéstartásról írott munkák száma. A monografikus jellegű feldolgozások közül *Fél Edit—Hofer Tamás* átányi, *Vajkai Aurél* szentgáli, *Nagy Gyula* Orosháza és a vásárhelyi pusztá, valamint *Hajdu Mihály* Szeghalom állattartásával foglalkozó munkáit⁸ emelhetjük ki, amelyekben a sertéstartást is megtaláljuk.

Magyarországon a sertéstenyésztés már a középkorban két természeti környezetben virágzott fel. Egyrészt a dombos, hegyes területek tölgyes és bükkös erdőségeiben, másrészt az Alföld vízjárta, rétes, mocsaras és lápos rónaságain.⁹ A dombos vidékeken az erdők makkja, a síkságokon pedig a vízi világ növényzete és állatvilága nyújtott eleséget a sertéseknek. Ez a két extenzív tartásmód egészen a XIX. század végéig fennmaradt, mert a szántóföldi takarmánytermesztés széles körű elterjedése Magyarországon lényegében csak a jobbágyfelszabadítás, a feudális jellegű nyomásos gazdálkodás és vetéskényszer felszámolása után indulhatott meg. A két-, illetve háromnyomásos gazdálkodás elsősorban a gabonafélék termesztését tartotta fő feladatának. Ekkor a földművelés elsősorban az ember szükségleteit igyekezett kielégíteni, takarmányok biztosítására nem sok gondot fordítottak. Ezért folyt külterjes, rideg állattartás egészen az új takarmánynövények nagymértékű elterjedéséig.¹⁰

Az extenzív jellegű tenyésztési formákat a XVIII. században a kuko-

rica, burgonya, takarmányrépa és a tök széles körű paraszti termelése szorította ki és honosította meg az ólas, moslékos tartásmódot.¹¹ A Zempléni hegység területén a takarmánynövények termesztését elsősorban *Balassa Iván* és *Ikvai Nándor* monográfiáiból¹² ismerjük. A hegység keleti oldalán fekvő Hegyköz falvaiban a kukorica és a burgonya a XVIII—XIX. század fordulóján jelenik meg és kezd betörni a nyomások hagyományos rendjébe. Füzérradványban a Károlyi uradalomban már 1779-ben említenek *kukoricakast*, ami valószínűleg a szatmári Károlyi birtokról kerülhetett ide.¹³ 1802-ben már Kovácsvágáson is természetik, s 1810 körül a zsellérek már egyházi adóba is adhattak kukoricát.¹⁴ A zord időjárás miatt azonban nagyban soha nem termelték ezen a vidéken¹⁵. A kukoricát eleinte a kertekben, az irtásföldeken vagy az ugarnak a jószág által kevésbé járt sarkába vetették, később pedig külön kukoricaföldeket osztottak.¹⁶ A burgonya is lassan terjedt csak el, különösen a szegényebb parasztok körében. A múlt század végi monográfia még ezt írja: „A burgonyának igazi hazáját Abaúj-Tornavármegye még nem képezi.”¹⁷ A kukorica és a burgonya kismértékű termesztése miatt a háztartásokból kikerülő ételhulladék, a korpa, a kevéske árpa, zab mellett a sertésállományt a legelő tartotta el, hizlalásuk pedig a makkos erdőkben folyt. A makkoltatást elősegítette, hogy a Zempléni hegység falvainak népe jelentős erdőterülettel rendelkezett.

Az extenzív sertéstartás a századfordulón és a XX. század elején fokozatosan belterjessé vált, egyre inkább a takarmánynövényekre épült. Ez a kukorica, burgonya és takarmányrépa nagyobb mértékű termesztésével, valamint a tervszerű erdőgazdálkodás fokozatos meghonosodásával magyarázható.

A sertéstartás jellegének megváltozása magával hozta a sertésfajták kicserélődését is. A régi, rideg tartásra alkalmas fajtákat új, értékesebb, de kényesebb állatok váltották fel. Magyarországon a XVIII. század utolsó évtizedeiben honosodott meg és terjedt el a sokáig *török* néven emlegetett *mangalica* sertés, amely ezután nem egészen száz év alatt teljesen kiszorította az ősi, pl. a bakonyi és a szalontai sertésfajtákat.¹⁸ A kizárólag makkoltatáson alapuló sertés hizlalás idején az igénytelen, inkább zsirfajta mangalica sertések az elterjedtek. A sárospataki és a regéci uradalomban csak 1825-től kezdve tűnnek fel a mangalicák.¹⁹ Valószínűnek látszik, hogy a Hegyközben csak a XIX. század második felében honosodott meg. Az 1930-as évektől indult meg a hússertések nagyobb mértékű tenyésztése és meghonosodtak a kényesebb, keresztezett (angol és mangalica keverékű) hússertések.

A sertés tenyésztés fejlődésének, fajtaváltozásainak megvizsgálása után nézzük meg a sertéstartás módját, szerepét a filkeházi nép állattartásában és gazdálkodásában. Filkeháza a Zempléni hegység keleti oldalán húzódó Hegyköz középpontjában fekszik. A füzéri uradalomhoz tartozó község első említése 1481-ből való.²⁰ Az uradalom XVII—XVIII. századi pusztulásával az addigi magyar lakosság dél felé vándorolt, a XVIII. század eleji nagy pestisjárvány után pedig az itt élő magyar lakosság szlovák és kárpátukrán települőkkel él együtt.²¹ A XIX. századtól a falu lakossága fokozatosan csökken: 1828-ban 328 a lakók száma,²² 1869-től 1920-ig pedig 201-ről 168-

1. kép. A kondás háza

ra esett vissza a lélekszám.²³ A csökkenő tendencia jelenleg is érvényes, ami azzal magyarázható, hogy a fiatalok többsége szakmát tanul és az iparvidékeken helyezkedik el.

A lakosság fő foglalkozása mindig a földművelés és állattenyésztés volt, bár a terület domborzata, klímája és talaja nem kedvez a földművelésnek. 1910-ben meghatározták a földek értékét a füzéri járásban és az egy holdra eső kataszteri tiszta jövedelem alapján a község földjei a közepes termelékenységűek közé tartoznak.²⁴ A földművelés mellett az állattenyésztésnek is fontos szerepe volt a község gazdálkodásában. Az állattartás a földművelést segítette igavonó állatokkal és biztosította a lakosság hús-, zsír- és tejszükségletét. A sertést főleg hizlalásra, tehát saját fogyasztásra tartották, de a nagyobb gazdák rendszeresen tenyésztettek anyakocákat is, a szaporulatot pedig eladták. Az 1895-ös állatösszeírás szerint Filkeháza 68 gazdaságában 69 sertést tartottak.²⁵ Itt azonban figyelembe kell venni, hogy az összeírást februárban végezték, amikor a legkevésbé az állomány, hiszen a hízókat már levágták. Ugyanakkor differenciálni kell a földterület nagysága szerint, nem lehet átlagosan egy disznót számítani gazdaságonként. Az 1911-es összeírás már csak 21 disznót említ, bár az állattulajdonosok száma is le-

2. kép. A kondás felszerelése

3. kép. Kerítésre akasztott kondáskürt

csökken 25-re.²⁶ Ekkor még a zsírfajta mangalica van túlsúlyban (13), míg a sima szőrű angol húsertésből nyolcat tartanak. 1935-ben 81 disznót számoltak össze, túlsúlyban még mindig a zsírfajták vannak (77, négy húsfajttával szemben).²⁷ A lakosság fokozatos csökkenésével egyre kevesebb lett a sertésállomány, 1956-ban 168 lakosra 42 disznó jut.²⁸

A sertésállomány beállítását malacvásárlással kezdik, ezeket általában tavasszal szerzik be vásáron vagy háztól. Ha valaki hizlalni akar inkább *ártányt*, ha szaporítani, akkor anyának való *kocát* vesz. *Malacokért* Pálházára, Sátoraljaúj helybe, Sárospatakra, esetleg Göncre mentek vásárra. „A disznónál az asszony a gazda” — mondják, ezért a gazda és a háziasszony egyaránt vásárolhatott disznót. Legtöbbször együtt mennek a vásárra. A *kismalacokat* 7—8 hetes korukban veszik meg párosan és zsákban hozzák haza, a nagyobb *südő*kért pedig szekérral mennek. A *deszkás szekerre* két *tiltódeszkát* tesznek (előre és hátra), a tetejére pedig rácsot drótoznak. Az így elkészített *ketrec* aljára szalmát tesznek, s ebben szállítják haza a vásárolt disznót.

A *vásártéren* mindenütt külön helyen árulják a sertéseket, a szekeret a vásár szélén hagyják, a gazda és felesége pedig elindul „disznót keresni”. A vásárlásnál a fajtát és az alakot nézték. Hízónak *südőt* vagy *véndisznót* vesznek, kismalacot csak akkor, ha a következő évben akarják befogni. „A hegyes orrú disznó nem való hízónak”, erről azt tartják, hogy nem

4. kép. A sertések delelőhelye a legelőn

eszik. „A rövid lábú, rövid orrú, hosszú derekú, nagyfülű a jó.” Tenyésztésre csak jól fejlettet vesznek, mert a satnyából nem lesz jó *anyakoca*. Ha zsákban vitték haza a malacokat, akkor még a zsákban a kemencéhez ütötték a malacok hátulját, hogy a házhoz szokjanak. Ha kétféle malacot vásároltak, fokhagymával kenték be a hátukat, hogy összetartsanak, hiszen egy a szaguk.²⁹ Az újonnan vásárolt malacokat egy ideig nem engedik ki, nehogy elszökjenek. Amit télen vettek, az istálló egyik elkerített sarkában tartják, csak tavasszal teszik ki a *disznóólkába*. Az istállóból azonban gyakran ki kell engedni, mert a melegben nagyon elgyengül a lábuk.

Az anyakocának való süldőt a legelőre járatják, s általában 6—8 hónapos korában eresztik a *kanhoz*, amikor *búghatna*. A faluban mindig egy kan volt, amelyik kijárt a legelőre, legtöbbször ott búgtak el a disznók. A kant a kondás gondozta, ezért külön fizetést kapott. A kan abraktakarmányának egy része az állami támogatásból származott, a zömét azonban a gazdának kellett összeadni. 1949 tavaszán 2 mázsa árpát szavazott meg a közgyűlés újig, aminek a felét házanként, felét pedig a sertések után kellett összeadni. A *porciókrumpliból* az új termésig fél *véka* sertésenként, házanként negyed *véka* volt.

Az anyakoca egészen a *fialásig* kijár a legelőre. Addig *moslékot* kap, esetleg a fialás előtt néhány nappal egy liter darát is naponta, hogy legyen elég teje. A tehetősebb gazdák már a búgató után árpadara, krumplike-

veréket etetnek. A fialás legmegfelelőbb időpontjának a tavaszt és a nyarat tartják, mert nem fagy meg a malac és van zöld fű, *cšenál*, amit a malacokkal meg lehet etetni. *Fialni* mindig hazahajtják az anyakocákat, ilyenkor tiszta szalmát tesznek alá. A *mangalicának* általában 5—6, az *angolnak* 9—10 malaca van. A kismalacoknak nem adnak nevet, esetleg a legkedvesebbeknek, amelyek mindig a gazdasszony után járnak (pl. *Coca, Mancí*). A fialás után 3—4 hétig nem eresztik ki az anyakocát a legelőre, mert ilyenkor még gyenge, de később a malacokkal együtt kihajtják. 6—7 hétig szoptatják a malacokat, de már 4—5 hetes korukban moslékra, szemes árpára kezdik szoktatni. Az anyakoca, amíg ki nem hajtják a legelőre, naponta háromszor kap korpás moslékot.

A malacokat 6—7 hetes korban választják el, ekkor külön *fiókba* zárják az anyakocától. Elmorzsolt krumplit, darát, korpát és tejes moslékot kapnak. Az elválasztás után egy hétig nem engedik ki a legelőre a malacokat, amíg az anyjuk *fölszarít* és tovább nem tudják szopni. A jól fialó anyakocát meghizlalják vagy eladják. Nagyra meghízik, bár azt tartják, hogy a húsa, szalonnája öregebb, rágósabb.

A disznók *herélését* és *miskárolását* süldőkorban, a mangalicáknál 5—6 hónapos, a gyorsabban fejlődő fajtáknál pedig 4—5 hónapos korban, a hizásra való beállítás előtt végzik el. A malacokat azért kell herélni vagy miskárolni, mert szelidebbé válnak, jobban esznek és a húruk is izletesebb. Filkeházán azt tartják, hogy szopós korában kell a malacot herélni, mert ekkor hamarabb begyógyul. „A herélést télen és nagy melegben nem jó végezni, mert a melegben a légy beköpi és pondrót kap” — mondják. A *herélést* régen hozzáértő emberek végezték. Az első világháború előtt már tavasszal jöttek Morvaországból a *miskárolók*, herélők. Sárga *börtás-kájuk* volt, rajta egy *fakanál* és egy szépen összehajtott *istráng*: erről lehetett megismerni őket. Később egy Matica nevű ember járta a hegyközi falvakat, ő herélt és miskárolt.³⁰ A heréléshez éles kést vagy borotvát használtak, utána beleköptek és valamilyen porral behintették a sebet. A herélés előtt rendszeren adtak enni a malacoknak. A második világháború után került állatorvos a szomszédos Pálházára, azóta ő heréli és miskárolja a malacokat.

Az elválasztott malacok közül csak annyit tartanak meg hizónak, amennyit a „kamara elbír”, a többi igyekeznek eladni. A kismalacokat zsákban, a süldőket lábon hajtották vagy szekérben szállították a vásárba. Ha Sátoraljaújhelybe hajtották lábon a süldőt, akkor ketten indultak el a vásár előtti napon. Az egyik kukoricával csalogatta, a másik pedig terelte a disznókat. Induláskor a házban összesepert szemetet a disznó után dobták, hogy szerencséjük legyen az eladásnál. Este megháltak Széphalomban, reggel pedig már korán bent voltak a vásáron.

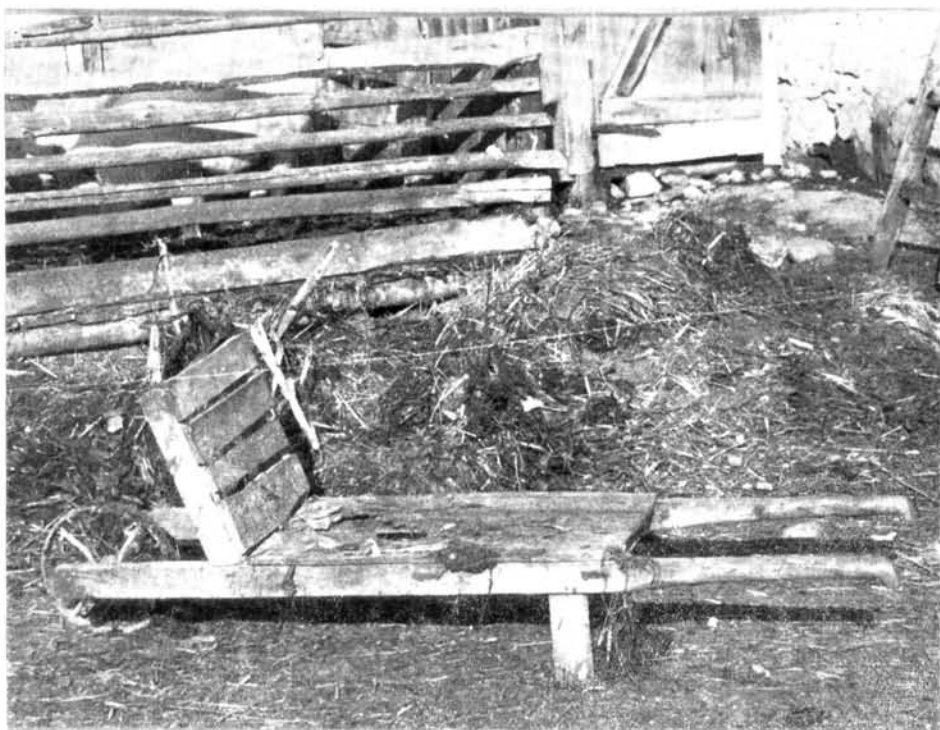
A legelő a legősibb, legtermészetesebb és legegészségesebb tápláléka a sertésnek. Az ólas tartás során az állat szervezete meggyöngül, nem olyan ellenálló, ezért is van szüksége a legelőre. A legelőn az állatok igen nagy mennyiségű tápanyagot, nagyon sok fehérjét vesznek magukhoz. A hizlalók régi tapasztalata, hogy abból a sertésből lesz jó hizó, amelyik fiatal korban legelőre jár. Jó étvágyal sokat eszik, gyomra és belei ki-

tágulnak, a zöld fűtől emésztése jól működik, a mozgástól tüdeje jól funkcionál, izmai jól kifejtettek, csontozata pedig egészségre és erőre fejlődik ki.³¹ A legelők három fajtája (természetes, mesterséges, időszaki)³² közül a disznókat leggyakrabban a természetes legelőkre hajtják. Filkeháza 772 kh. területéből 214 kh. rét és legelő. A falunak három legelője van, ezek közül a *Koromhegy* alatt levő *Szkalkaalja* nevű legelő egyik részén legeltet a *kondás*, hogy a többi legelőt ne túrják fel a disznók. A két világháború között még egész évben kijárt a disznó a legelőre, jelenleg azonban nincs annyi állat, hogy télen is érdemes lenne hajtani a kondásnak és a gazdáknak is sokat kellene fizetni a sertések után.

A disznók pásztorát *kondásnak* nevezik. A pásztorok, a *kondás* és a *csordás* fogadását az állattartó gazdákat tömörítő szervezet, a *Közbirtokosság* intézte. A pásztorfogadás mellett gondoskodott a legelők karbantartásáról, a legeltetés megfelelő rendjéről. A fontosabb ügyekben mindig a

5. kép. Malmocska

6. kép. Trágyahordó furik

közgyűlés döntött, az ügyek tényleges intézése pedig a *vezetőség* feladata volt. Az *elnök* a községi *cselédek* (csordás, kondás) felettese volt, ő ügyelt arra, hogy rendesen ellássák feladatukat, ügyelt a legelők karbantartására, az apaállatok megfelelő gondozására, a község határában levő kutak javítására. Munkájáért kevés tiszteletdíjat kapott. A *községgazda* az apaállatok takarmányozását intézte, ő adta ki a napi takarmányt a pásztoroknak. E két tisztségviselőt a jobb módú gazdák közül választották. A *pénztárnok* beszédte a *fűbért*, a pásztorok béréhez való hozzájárulást (*kommenció*) és kifizette a cselédeket. Ő is kapott némi tiszteletdíjat. A *jegyző* írta a közgyűlések jegyzőkönyvét, és lebonyolította a hivatalos levelezéseket.

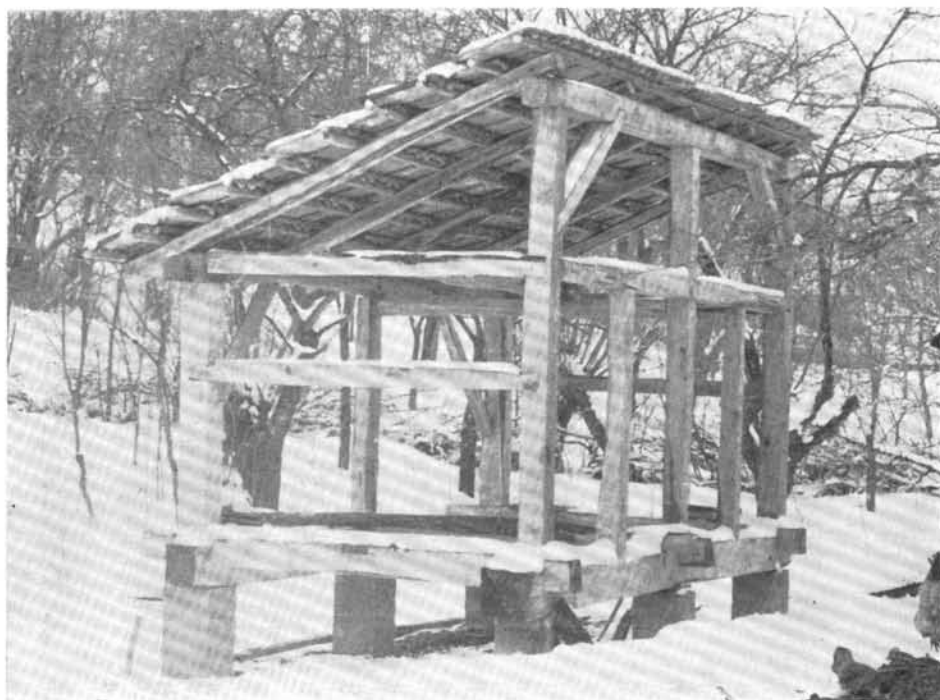
Pásztorfogadásra általában újév előtt került sor, erre az alkalomra összehívták a közgyűlést. Először megkérdezték a régi kondást, hogy marad-e a következő esztendőre is. Ha nem akart maradni, újév napján ment el, ha megegyeztek, ismét megújították a szerződést, ez volt a *kommenciós levél*. Az idegenből fogadott kondásokkal már ősszel megkötötték a szerződést, mert ezek az emberek ekkor jártak helyet keresni maguknak a következő esztendőre. A Közbirtokosság szekérrel elhozatta a felszerelését, mert a családja is a faluba költözött, a *cselédlakásban* kaptak helyet (1. kép). Az első világháború előtt a kondás a szegényebb parasztok és zsellérek kö-

zül került ki, de azóta csak a cigányok vállalják el. Ebben szerepe van annak is, hogy a környéken egyre több munkalehetőséget találtak. A kondás bérét még a fogadáskor megállapították. Az 1920-as években kb. 50 disznó járt ki a legelőre (anyakocák, süldők, malacok), s ekkor a kondás kapott 12 mázsa terményt (fele búza, fele gabona), 150 P-t egy évre, 2 liter *paszulyát* minden háztól és két szekér fát. A község fizette a kondás egészségügyi biztosítását is. Tavasszal, a malacok első kihajtásakor a gazdák 2 krajcár *szoktatópénzt* is fizettek darabonként, mert ilyenkor nagyon sok baj van a malacokkal. Az 1960-as években a kondás fizetése:

6 mázsa búza (10 kg malaconként),
400 Ft egy hónapra,
egy kosár krumpli minden háztól,
egy darab föld, amit a kondás köteles megművelni,
100 Ft a kan gondozásáért.

A kondás általában egy *bojtárt* tartott maga mellett, legtöbbször egy gyereket, akit maga fizetett. Az állatok összetartására és terelésére egy, vagy két kutyája volt.

A kondás felszerelése: *bőrtarisnya*, *karikás ostor*, *bot*, *kürt* (2. kép), ezeket a tarisnya kivételével maga készítette. A kondáskürtöt magyar ök-

7. kép. Épülő disznóól váza

rök szarvából csinálták, amit mészárosoktól vettek, két ökörzarvért egy véka búzát (25 kg) fizettek. A szarvat három óráig főzték, így kijön a *széke* (veleje), majd a hegyét *vasfúróval* kifúrták és késsel gömbölyűre lefaragták. A kürtöt nem díszítették.

A kondás a fején zsiros *kalapot*, a lábán pedig csizmaszárbból készített *bocskort* viselt. Étkezéséről a felesége gondoskodott, de előfordult, hogy a falu kosztolta, s ez beleszámított a bérébe. Erre akkor került sor, ha másik faluból járt át a kondás minden nap. Reggel kenyeret és szalonnát tettek a tarisznyába a soros háznál, a behajtás után (délután) pedig főtt ételt kapott. Ilyenkor minden háziasszony jobbat főzött, mert félt, hogy megszólja vagy *kibeszeéli* a kondás.

Nyáron a *géplés* (cséplőgéppel való cséplés) idején a csordást és a kondást mindig behívják ahhoz a házhoz, ahol éppen csépelnek, és megkínálják egy pohár pálinkával, kaláccsal vagy egyéb süteménnyel. A csordás és a kondás pünkösdre *lángost* vagy kalácsot kapott minden háztól. A reggeli kihajtáskor a felesége szedte össze a lángosokat azoktól a gazdáktól, akinek marhája vagy disznója járt a legelőre. Karácsonykor pedig külön-külön *kántált* mindkét pásztor a feleségével. A csordás elkürtöli a „Mennyből az angyal”-t, a házba belépve pedig köszöntőt mond. A *kondás* csak belefúj a kürtjébe, s utána éneklék el ugyanazt a karácsonyi éneket. A köszöntő szövege megegyezik:

*Adjon az isten több karácsony vilija estéket elérni,
de nem ilyen szomorút, hanem örvendetesebbet.
Bő bort, búzát eleget,
atya, fiú szeretetet,
holtunk után lelki üdvösséget,
ezt kívánjuk az egész ház népének!*

A kondás felesége abroszba kötött kosarat (*batyu, ajda*) visz a hátán és abba szedi össze a *lángost*, amit számukra készítenek minden háznál. A lángos általában lekváros, túrós vagy kásás volt. A lángosadás még ma is szokás, de kásásat már nem sütnék, ehelyett egyéb süteményt adnak. A férfiak egy demizsont vagy kulacsot visznek magukkal és ebbe gyűjtik össze a házaknál kapott egy-két pohár bort.³³

A legelőre járó sertéseket együtt *nyájnak* nevezik. A két világháború között még egész évben kijártak a disznók a legelőre, jelenleg azonban csak tavasztól őszig. Tavasszal a hó elolvadása után azonnal kiengedik a nyáját, „hagy túrjanak a disznók”. Az első napokban kukoricával csalogatja ki a gazdasszony a malacokat egészen legelőig, délután pedig a hazatérő állatokat „lesik, hogy hazacsalják”. Ritka délután ilyenkor, hogy valaki ne keresné idegenbe tévedt jószágát. A disznót a következő szavakkal hívják, csalogatják maguk után: *na-csikus-na-na-na*, vagy *ná-csikuskám-ná-ná-ná*. Ha el akarják zavarni maguktól, akkor a *kuss-te*, *ne-tu-ne* vagy egyszerűen *kuss* szavakat használják.

A kondás reggel később *hajt ki*, mint a csordás, délután pedig napszállta után *enged be*. Reggel a bojtár és a felesége segítségével gyűjti össze a nyáját, miközben több ház előtt megállva belefúj kürtjébe. A kürtöt nem

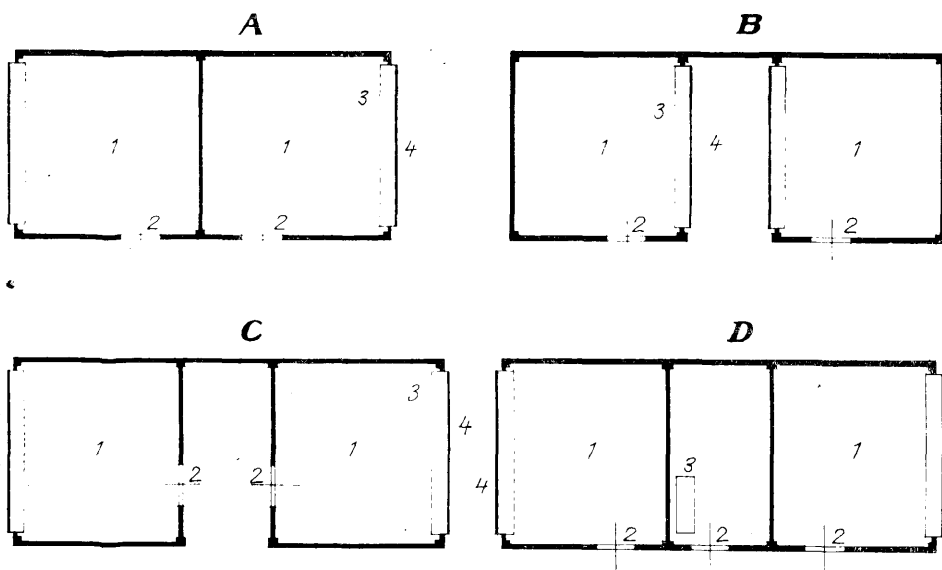
viszi magával a legelőre, hanem a falu szélén levő ház kerítésére akasztja (3. kép). A legelőn széteresztik a disznókat és kb. 11 óráig legeltet, közben a vízre is elhajtja a nyáját. 11-től délután háromig *delelnek* a disznók. Egy fás részen van a *delelőhely*, amit galagonyabokorból készített sövény vesz körül, ezt *kosárnak* vagy *karámnak* nevezik (4. kép). A sövényt a község férfilakosai készítették, mellé a kondás kis *kunyhót* is épített magának az eső ellen. A kunyhó vázát rudakból állította össze sátor alakúra, erre vályogot, majd gyeptéglát rakott. Deleléskor a nyáját a karámba hajtja, a kijáratot egy nagyobb bokorral zárja el. Három óra körül engedi ki a disznókat a karámból, először a vízre hajtja, majd széteresztik a *tócsába*, pocsolóyába. Délután még legelnek, s napszálltakor engedi haza a nyáját.

Ősszel az időszaki legelőkre, a gabonafélék tarlóira is ráengedik a disznókat, ahol az elhullott kalászt és a kipergett szemet fölszedik, s ez idő alatt semmiféle más takarmányról nem kell gondoskodni. A téli kihajtáskor reggel 9-től délután 3-ig legeltették a sarjadó vetéseket, de csak akkor, ha megfagyott a föld, mert különben a malacok kitérték a magot. Nagy hó esetén csak az úton ment végig a kondás a nyájjal a szomszédos Pálházáig és vissza, hogy járjanak a disznók. A legelőre kihajtott sertések reggel és este *moslékot* kapnak. A házi edények lemosása után megmaradó zsíros vizet felmelegítik és apróra morzsolts főtt krumplit, esetleg darát és tejet tesznek bele. Nyáron a legelőről való behajtás után zöld lucernát, hullott gyümölcsöt is adnak a disznóknak.

Filkeházán nagyobb jelentősége van a hizlalásnak, mint az eladásra való malacnevelésnek. A sertéstartás fő céljának a hizlalást tartották. A XIX. század végéig a disznókat makkon hizlalták, a makkoltató sertéstartásnak igen nagy volt a gazdasági jelentősége. A makkot, mint hasznos takarmányt még a legújabb állattenyésztési szakkönyvek is számon tartják. A bükkmakk fehérje- és keményítőértéke jóval magasabb, mint a tölgymakknak. Egyébként mindkettő előkelő helyet foglal el tápérték tekintetében a szemestakarmányok között. Rendkívül nagy termések esetén daráját még a modern gazdaságok is forgalomba hozzák.³⁴ A XIX. század végéig az egész Hegyközben, így Filkeházán is dominált a sertések makkon való hizlalása, teljesen csak az első világháború éveiben szűnt meg. Makkra csak hízókat hajtottak, szaporításra szánt anyakocát nem lehetett, úgy mondják, hogy a makk meggyengíti a disznó tüdejét, s így a következő évre elpusztult volna.

Filkeháza közbirtokossági erdeje a Pálháza fölött levő *Somhegyen* van, ami kb. 5 km-re fekszik a községtől. Ősszel, makkhullás után, általában októberben a gazdák külön *makkoskondást* fogadtak a hízóba fogott disznók mellé. A makkoskondásnak nem járt komenció, csak pénzben fizették. A kondás a gazdák segítségével hajtotta ki a nyáját a Somhegy makkos részére, de éjszakára mindig kiment egy *soros gazda* is a faluból, aki segített őrizni a hízókat.³⁵ A kondás és a soros gazda *kalyibában* húzódtott meg éjszakára, amit együtt készítettek el. A kalyiba általában téglalap alaprajzú, vázát egymáshoz támasztott rudakból állították össze, majd gallyakkal, gyeptéglával fedték be. Elöl szabadon hagyták a bejáratot, itt éjszaka állandóan égett a tűz. Nappal a kondás mindig oda hajtotta a disz-

nókat, ahol a legtöbb makk volt. A hízókat bükk- és tölgyekkel egyaránt etették, mert ha csak tiszta bükkmakkot evett, nem keményedett meg a zsírja. Általában víz közelében makkoltattak, mert „a makk süti a disznót”, ezért naponta többször meg kellett itatni.³⁶ A disznókat éjszakára egy *Kosár* nevű völgybe hajtották.³⁷ A kalyibát is a völgyben építették fel, hogy éjszaka szem előtt legyenek a disznók. A gazdák hetente egyszer felkeresték a nyáját, és sőt vittek állataiknak. A sőt *pogácsába* sütötték bele, és minden gazda egy-két darabot vitt ki egy alkalommal.

8. kép. A sertésólak főbb típusainak sematikus rajza. A) kétrészes, kétfiókos, B) háromrészes, kétfiókos, C) háromrészes, kétfiókos, D) háromrészes, háromfiókos
1. fiók, 2. ajtó, 3. váló, 4. lippentő

A makkoló nyáj mindaddig maradt az erdőben, amíg a disznók kellően meg nem híztak, illetve a termés el nem fogyott, vagy a kemény tél be nem kényszerítette őket. A három-négy hónapi makkoltatás során a 80–90 kilós süldők másfél mázsa súlyúra is meghíztak. Az erdei hizlalás befejeztével a disznókat általában azonnal levágták, bár megpróbálták darával vagy kukoricával tovább hizlalni. Ez azonban legfeljebb az idősebb állatoknál sikerült, a fiatalabbja makk után nem akart enni. A makkon hizlalt sertés húsáról és szalonnájáról azt tartják, hogy sokkal zsírosabb és jobb ízű, mint a kukoricán hizotté.

Filkeházán utoljára az 1920-as években hajtották makkra a hízókat. Ezután inkább összegyűjtötték a makkot és otthon ezzel pótolták az árpát, kukoricát. Egy ember naponta 80 kg-ot is összeszedett, ami néhány napra elegendő volt akár több disznónak is. Késő ősszel mentek makkot szedni az asszonyok és a gyerekek. Kosárba szedték, zsákba öntötték és háton

hordták haza. Otthon a makkot szellős helyen szét kellett teregetni, mert *megfülled*. Általában a *padon* vagy a *gangon* teregették szét, de sokan kenyérsütés után betették a kemencébe, mert a száraz makkot jobban eszi a disznó. A hizónak naponta egyszer adtak makkot, a másik alkalommal egyéb szemes takarmányt kapott, a szegényebb családok azonban csak tisztán makkon hizlaltak. A makk után *ivóst* (moslék) mindig adtak a hizónak. A makkon való hizlalás jelenleg már csak bő makktermés és rossz kukoricatermés esetén fordul elő.

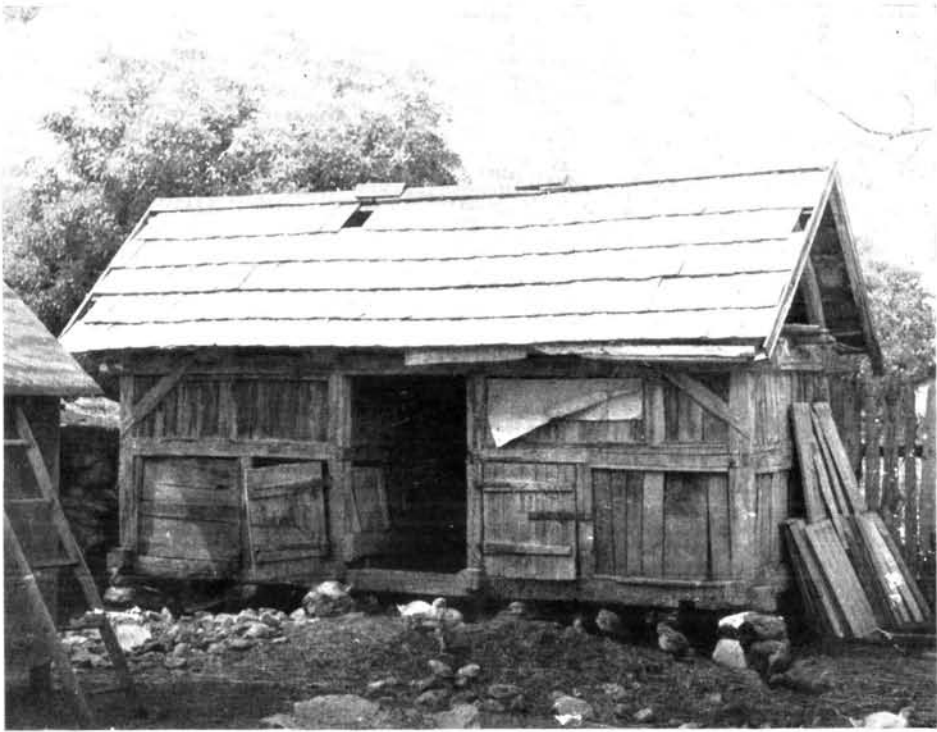
Az ólas hizlalásnál a cséplés után, általában augusztusban, szeptemberben fogják be a disznót, amikor már van szem. A hizlalás kezdetén

9. kép. Kétfiókos disznóól

zsiros moslékot tökkel, darával és korpával etetnek, ezzel *nyomatják széjjel*. Az árpát és kukoricát kézi darálón, *malmocskán* (5. kép) őrölték meg, újabban azonban géppel darálnak. A táplálék elkészítésével és adagolásával lehet befolyásolni, hogy milyenné fejlődjön az állat. Ha szemes kukoricát kap, zsirosabb lesz, mint a darától. Ha pedig megfőzik a krumplit és a kukoricát, jobban húsosodik tőle. Ezek után mindig adnak *ivóst* is a hizónak. Űn. *keverttel* is etetik, ami főtt tökből és árpa- valamint kukoricadarából készül és egy dézsában keverik össze. Ezt a műveletet a *csűrben*, istállóban vagy régen az eresz alatt végezték. A kevert adagolása fokozatosan történik, mindig annyit adnak a hizónak, amennyit megeszik.

A hizott disznókat ritkán vitték piacra, vásárra, a hizlalás célja a család hússal és zsírral való ellátása volt. A disznóölések ideje decembertől februárig tart, a disznó étvágya és nagysága határozza meg pontosabban a levágás idejét.

10. kép. Háromrészes disznóól

A sertések körüli munkát a nők és férfiak egyaránt elvégzik, bizonyos munkamegosztás azonban itt is kialakult. Az etetés, a moslék elkészítése az asszonyok feladata, a *ganaj kigórása*, az *ágyalás* viszont a férfi dolga. A ganajt csak hetente egyszer rakják ki, amikor a disznók a legelőn vannak. Az ajtón keresztül dobálják ki a trágyát, innen *saraglyával*, *furikkal* (6. kép) vagy egyszerűen villával viszik a *ganajdombra*. A disznók alá *alomnak* szalmát használnak, ha pedig elfogy, az erdőben összegyűjtött falevéllal pótolják.

A disznót a lakóháztól külön álló *disznóólkában* tartják. Helye az udvar hátsó részében, általában a ház végében vagy az istállóval szemben van. Az istállóval soha nem építik egybe, mert a disznó alól a trágyalé befolyik az épület alá, rongálja azt. Másrészt azért sem, mert a patkány gyakran befészkel magát a disznóólba az állatoknak adott étel miatt, és így a házba is beszokna. Az ólat mindig fából építették, mert a vályog- vagy kőfalút széttűrnék a disznók. Alapot nem ásnak, elsimítják a talajt, kővel feltöltik vagy egyszerűen csak négy nagy lapos követ tesznek a sarkai alá, majd erre rakják a *talpfákat*, hogy el ne rothadjanak. A talpfákat a találkozási pontoknál *csapolással* illesztették egymáshoz, a függőlegesen álló *gerendákat* pedig *nyelvvél* rögzítették a talpfába és a felül levő *koszoró-*

11. kép. Háromfiókos disznóól

gerendába vésett mélyedésbe. Az újonnan épített ólaknál a köveket betonoszlopok helyettesítik, ami stabilabb és tartósabb is (7. kép). A disznóól vázát gerendából állítják össze, majd a gerendákhoz szögelt két léccel zsilipes eljárással becsúsztatják a deszkákat.³⁸ Így tartósabb, mintha szögelnének, mert azt hamarabb lelöki a disznó. A századfordulóig, az első világháborúig a gerendák közötti részeket *paticcsal* fonták be és sárral be is tapasztották.

A sertésólat a család jelenlegi és várható sertésállományához mérten *egy-, két- vagy háromfiókosra* építik (8. kép). Leggyakoribb a kétfiókos, aminek a beosztása lehet két-, illetve háromrészes. A kétrészesnél a fiókokat vékony fal választja el egymástól. A moslékot a fiók végén öntik be, az ajtó oldalról nyílik (9. kép). A háromrészesnek két változata van:

- a) A két fiók közötti részen öntik be az ételt a válóba, az ajtó a két fiókon oldalt van (10. kép).
- b) Az ételt a fiókok végén öntik be, az ajtók pedig a középső részből nyílnak.

A háromfiókos disznóólnál mind a három ajtó oldalt van, a moslékot a két végén adják az állatoknak, a középső fiókba kisebb *válót* tesznek. Általá-

12. kép. A disznóól lippentője

ban ebben tartják a kismalacokat, a másik kettőben pedig a hízót, illetve az anyakocát (11. kép).

Az ételt *lippentőn*, *lippentyűn* (12. kép) keresztül öntik be a mögötte levő *válóba*, *válócskába*. A lippentő az ól szélességének megfelelő nagyságú, függőlegesen nyíló faajtó³⁹ (13. kép). Etetés idején az *akasztóhoroggal* rögzítik, vagy egy bottal támasztják ki, leeresztett állapotban faretesszel zárják be. Az ól ajtaja kifelé nyílik, bezárásuk szintén retesszel történik.

A disznóól tetőszerkezetét félereszre vagy kétereszre egyaránt építik. Régen kizárólag *zsúppal* fedték, az újonnan építetteket pedig cseréppel. Padlást mindenütt hagytak, itt vagy a baromfiakat vagy a különböző szerszámokat tartották.

Néhány gazda az ól elé *karámot* is épített, hogy a legelőre nem járó disznók ott mozoghassanak (14. kép). A karámot is fából készítik, úgy, mint a kerítést. Négy *culákot* (oszlopot) állítanak a földre, ezeket *riglikkel* kötik össze felül és alul, majd *stahétlivel*, *stafétkával* (deszkával) szögelik körül.

*

A domináns gazdasági ágazat, a földművelés mellett Filkeháza gazdálkodásában fontos jövedelmi forrásnak számított a szarvasmarha és sertés eladásra való tartása, mivel a közelben kevés munkalehetőség akadt. Az ún. *egésztelkesek* (18 kh.) saját célra hizlaltak és eladásra is rendszeresen tenyésztettek. A *féltelkesek* csak nagyobb beruházás esetén hizlaltak eladásra, a *negyed- és nyolcadtelkesek* közül saját fogyasztásra is csak azok hizlaltak, akiknek elegendő terménye volt. A föld nélküli *zsellérek*

13. kép. A lippentő rögzítése

között ritka volt a sertéshizlalás. A felszabadulástól kezdve nagyon sokan dolgoznak az iparban, az 50-es években többen jártak pl. kaolint fuvarozni a füzérradványi bányából a pálházi vasútállomásra. Ezek a tényezők is megszabják a sertések számát, mert hiába termelt kevés árpa, kukorica a saját földön, az egyéb jövedelemből meg tudják vásárolni a hizónak való terményt, s akár két disznót hizlalhatnak olyan családok is, amelyek 1945 előtt pl. féltelkesek voltak. A hizóba fogott sertések számát természetesen a család nagysága, a családtagok száma is meghatározza.

A sertéstartás jelenlegi helyzetét legjobban úgy érzékeltethetjük, ha néhány család életében betöltött szerepét vázoljuk. Arra koncentrálnunk, hogy mennyi anyagi és munkabeli ráfordítással állította elő egy parasztcsalád az eladásra vagy saját felhasználásra nevelt sertést.⁴⁰

Kilencholdas, ún. féltelkes gazdaság, egyéb jövedelmük nincs a földművelésen kívül, a család létszáma 3 fő. 1970 tavaszán három disznót vettek, két 10 hetes malacot 800 Ft-ért, egy süldőt 1200 Ft-ért. A süldőt ez évben meghizlalják, az egyik malacot meghagyják a következő évre hizónak, a másikat tavasztól hizlalják és e télen eladják. Kb. másfél mázsa súlyúra akarják meghizlalni, addig megeszik kb. 10 mázsa terményt 2 ezer forint értékben. Ehhez hozzá kell adni az egyik malac árát = 2400 Ft, a hizóért pedig 22 Ft-jával kb. 3300 Ft-ot kapnak. Így a tiszta haszon 900—1000 Ft. Ezt az összeget ruházkodásra fordítják. A második világháború előtt rendszeresen tartottak anyakocát, a szaporulatból fizették az adót.

Egy öttagú család 12 hold föld mellett mindig tart egy anyakocát. Kétszer fialtatnak évente, az utóbbi hat évben ugyanazt az anyakocát tenyész-

tik. Mind a két fialásból meghagynak egyet-egyét a következő évre hizónak, a többit eladják. A pénzt adóba fizetik és házi szükségletre fordítják.

Egy másik 9 holdas gazdaságban a földművelés mellett a férj az iparban is dolgozik, a család létszáma 5 fő. Anyakocát már évek óta nem tartanak, csak hizlálnak, általában évente kettőt. 1969-ben két malacot vettek 800 Ft-ért hizónak. A két hizó egész évben kb. 12 mázsa árpa- és kukoricadarát, 5 mázsa krumplit, 10 mázsa tököt evett meg.

1 q árpa v. kukorica kb.	350 Ft	× 12 =	4200	
1 q krumpli	150 Ft	× 5 =	750	
10 q tök		+	200	
			5150	5200 Ft
Ehhez még hozzá kell adni a malacok árát.			+ 800 Ft	
				6000 Ft

Ennyi termény mellett két mázsa súlyúra hiznak meg a disznók. Ha egy kg húst 22 Ft-jával számolunk, akkor a két hizóért 8800 Ft-ot kapnának. Ebből kivonva hatezer forintot, a tiszta jövedelem 2800 Ft. Persze ettől sokkal több, mert a krumpli stb. megtermett, pénzt csak a malacokért kellett közvetlenül kifizetni. A hizókat azonban nem adják el, saját célra vágják le.

Hatholdas gazdaság, a férj az iparban dolgozik, emellett saját fűrészgépe is van, amivel bér munkát vállal. A család 5 fős. 1969-ben vettek egy malacot, ezt fogják be ebben az évben hizónak. 1970 októberében két malacot vásároltak, az egyiket jövőre befogják anyakocának, a másikat pedig meghagyják jövőre hizónak, de a fialás után az anyakocát is meghizlalják.

14. kép. Paticsfalú disznóól karámmal

1969-ig minden évben tartottak anyakocát, aminek a szaporulatát eladták, a pénzért ruhafélét vásároltak, és az adóba fizették.

Filkeházán a családok nagyobb részének kilenc hold alatt van a földterülete. Ezekben a gazdaságokban a sertést csak hízóba fogják, ritkán — ha egyéb jövedelmük mellett valamilyen okból egyszerre szükség van nagyobb összegre — tartják a szaporulataért. A lakosság hússzükségletét nehezen tudná más helyről beszerezni, ezért szükség van jelenleg is a hizlalásra. Az előbbi példák igazolják, hogy kifizetődő a hizlalás, nagyobb értéket jelent, mint amennyi pénzt belefektetnek. A nagyobb földterülettel rendelkező és az iparban nem dolgozó családoknál jelenleg is rendszeresen tartanak eladásra sertést. Ebből az összegből fizetik az adó egy részét, ruházódásra és egyéb családi szükségletre fordítják. A sertések húsa, zsírja és szalonnája a parasztság egyik legfontosabb táplálékát alkotta. Nyári időszakban a baromfi- és házi nyúlhúst, télen viszont kizárólag a friss és füstölt disznóhúst fogyasztják. A *sódart* (sonka) csak tavasszal eszik meg, egyet mindig meghagynak húsvétra és az együttesen *pászkának* nevezett édes túróval, töltelékkel, kolbással, tojással együtt húsvéti eledelként fogyasztják. A füstölt kolbászt és szalonnát reggelire az egész család megette, nagy munkák — kaszálás, aratás — idején a férfiak magukkal vitték a mezőre. Amióta megnőtt az iparban dolgozó férfiak száma, sokan a munkahelyre is szalonnát visznek.

JEGYZETEK

1. *E. Dorner* Béla: A sertés Magyarországon. Budapest, 1908.
2. *Hankó* Béla: Ósi magyar sertéseink. Tisia III. Debrecen, 1939. 321—388; *Hankó* Béla: Attila disznaja és a magyar vaddisznók. Klny. a Debreceni Szemle 1948. évi kötetéből. Debrecen, 1948.
3. *Vajkai* Aurél: Szelídített vaddisznókonda a Bakonyban. Veszprémi Szemle. II. 1958. 1. sz. 81—82; *Vajkai* Aurél: Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza. Budapest, 1959; *Ebner* Sándor: Zselici kanászélet. Ethnographia XLIV (1933) 150—156.
4. *Szűcs* Sándor: A Nagysárrét régi disznótartása. Klny. a Debreceni Szemle 1940. júliusi számából. Debrecen, 1940.
5. *Gunda* Béla: Földrajzi megfigyelések az Ormánságban. Földrajzi Közlemények LXVI (1938) 30—52; *ifj. Kodolányi* János: Adalékok az ormánsági Vajszló és környéke néprajzához. Makkoltatás. Ethn. LVII (1964) 73—77.
6. *Szabadi* Imre: Legeltetés és makkoltatás a hajdúböszörményi erdőekben. Műveltség és Hagyomány I—II. (1960) 305—311.
7. *Szabadfalvi* József: Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén. Műveltség és Hagyomány X. (1968) 55—84; *Szabadfalvi* József: Makkoltatás a Zempléni hegységben. Ethn. LXXIX (1968) 62—75.
8. *Fél* Edit—*Hofer* Tamás: Az átányi gazdálkodás ágai. Néprajzi Közlemények. VI/2 Budapest, 1961; *Vajkai*, Szentgál; *Nagy* Gyula: Orosháza néprajza II. Orosháza, 1965; *Nagy* Gyula: Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán. Népr. Közl. 1968. 1—2. *Hajdu* Mihály: Népi disznótartás Szeghalmon. Sárréti írások. (szerk. Miklya I) Szeghalom, 1965. 119—132.
9. *Szabadfalvi*, Migráció és makkoltatás... 56.
10. *Szabadfalvi* József: Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. (Műveltség és Hagyomány, XII.) Debrecen, 1970. 58., 134.; *Szabadfalvi*, Makkoltatás... 62.
11. *Szabadfalvi*, Migráció... 56.; *Szabadfalvi*, Az extenzív... 134.
12. *Balassa* Iván: Földművelés a Hegyközben. Budapest, 1964; *Ikvai* Nándor: Földművelés a Zempléni hegység középső részén. Műveltség és Hagyomány IX. Debrecen, 1967.

13. *Balassa* Iván: A magyar kukorica. Budapest, 1960. 49.
14. *Balassa*, Földművelés... 124.
15. *Balassa*, A magyar kukorica. 49.
16. *Balassa*, Földművelés... 124.
17. *Sziklay János—Borovszky Samu*: Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Budapest, 1896. 407.
18. *Éber Ernő*: A magyar állattartás fejlődése. Budapest, 1961. 102.
19. *Oláh József*: A sárospataki és regéci uradalmak állattenyésztése a XIX. század első felében. Agrártörténeti Szemle IV. (1962) 234—265.
20. *Csikvári Antal* (szerk.): Abaúj-Torna vármegye. Budapest, 1939. 178.
21. *Balassa*, Földművelés... 15.
22. *Csikvári* i. m. 178.
23. Magyar városok és vármegyék. Budapest, 1935. 156.
24. A meghatározás szerint Kishután 76, Nagyhután 95, Füzérkajátán 216, Filkeházán 431, Füzérradványban 543, Pálházán 626 fillér volt az egy holdra eső kataszteri tiszta jövedelem. *Balassa*, Földművelés... 46.
25. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Budapest, 1897.
26. A magyar szent korona országainak állatlétszáma az 1911-ik évi február hó 29-iki állapot szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 41. kötet Budapest, 1913.
27. Magyarország állatállománya, gazdasági gépfelszerelése és gyümögyfaállománya az 1935. évben. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 100. kötet Budapest, 1937.
28. *Balassa*, Földművelés... 26.
29. A Bodroglókban a szarvasmarhák homlokát és szarvát is bekenték fokhagymával, hogy ne üssék egymást. *Bodó Sándor* szíves közlése.
30. *Maticza* bodroglóki kondás volt, dr. Waldbott erdei disznónyáját őrizte. *Szűcs Havaska*: A betyárvilág vajdácskai emlékei. Borsod megye népi hagyományai. Miskolc, 1966. 311.
31. *E. Dörner* i. m. 394.
32. U. o. 205.
33. A pásztorok megajándékozása a Heves megyei Átányon is szokás. *Fél E.—Hofer T.* i. m. 141.
34. *Szabadfalvi*, Migráció... 56.
35. Soros gazda a szomszédos Füzérkajátán is járt a kondáshoz, viszont Kovácsvágáson és Nyíriben nem volt szokásban.
36. Füzérkajátán rendszeresen vittek ki moslékot is a hízóknak, Nyíriben pedig időnként hazahajtották a nyáját.
37. Kovácsvágáson és Füzérkajátán a gazdák által előre elkészített karámba hajtották éjjel a hízókat.
38. A disznóólnak ezt a típusát a bodroglóki Vajdácskán is ismerik. *Szolnoky* szerint az 1920-as évek óta ez a legelterjedtebb forma. *Szolnoky Lajos*: Az udvar és építményei Vajdácskán. Ethn. LXVII. (1956) 607.
39. Vajdácskán a függőleges ajtajú ólat *emelcsős* ólnak hívják. *Szolnoky* i. m. 607.
40. A családokat az alapján választottam ki, hogy egyrészt csak a földművelésből élnek-e, vagy az iparban is dolgozik valaki, másrészt pedig a földterület szerint különböző gazdasági helyzetűek legyenek.

SCHWEINEHALTUNG IN FILKEHÁZA

(Auszug)

Der Verfasser untersuchte die Veränderungen in der Schweinehaltung in der kleinen Gebirgsgemeinde Filkeháza und die Rolle der Schweinehaltung in der Ernährung der Bevölkerung. Filkeháza liegt im Mittelpunkt des Hegyköz an der Ostseite der Zempléner Berge. Die Hauptbeschäftigung der Bewohner war immer die Landwirtschaft, obwohl weder Boden noch Klima noch die wellige Landschaft von Vorteil sind für die Landwirtschaft. Die Tierhaltung verhalf der Landwirtschaft zu Zugtieren und sicherte den Bedarf der Bevölkerung an Fleisch, Fett und Milch.

Für die Schweinezucht im Ungarn des XIX. Jahrhunderts war die extensive Art charakteristisch, in den hügeligen Gegende bildeten die Eicheln, in der Ebene die Pflanze und Tiere der Wasserwelt das Futter für die Tiere. Futterpflanzen wurden nicht angebaut, die Landwirtschaft stillte in erster Linie die Bedürfnisse des Menschen. Die extensive Züchtung wurde im XVIII. Jahrhundert vom Mais-, Kartoffel-, Futterrüben- und Kürbisanbau verdrängt und damit wurde die Stall- und Trankhaltung heimisch. Im Gebiet der Zempléner Berge kommen die Futterpflanzen im Landesmasstab gesehen am spätesten vor, seit der Mitte des XIX. Jahrhunderts werden sie in grösserem Masse angebaut. Am Ende des XIX. und zu Beginn des XX. Jahrhunderts waren sowohl die Stall- als auch die Eichelmasthaltung charakteristisch für diese Gegend. In den Eichelwäldern weideten nur die Schlachtsauen, in den Jahren des Ersten Weltkrieges wurde auch das aufgegeben. Zu erklären ist diese Tatsache mit der Einführung der planmässigen Forstwirtschaft und der Züchtung von Futterpflanzen.

Der Verfasser beschreibt den Ferkelkauf, die Paarung, des Werfen, das Kastrieren der Frischlinge, die Fütterung. Die Weide hat eine besondere Bedeutung in der Schweinezucht, hier achtet der Schweinehirt auf die Schweine. Die Anstellung des Schweinehirten, seine Ausrüstung, die Geschenksbräuche unter den Hirten, das Hinaustreiben der Tiere, die Stellen der Mittagsrast — *Korb*, *Pferch* — das alles wird in der Arbeit beschrieben. Zur Zeit der Eichelmast hütet ein *Eichelhirt* in den ferneren Wäldern die Schweine, unterstützt von einem Landwirt. Die Hüter verbrachten die Nacht in einer *Kaluppe*. Im Herbst wurden die Schweine auf die Eicheln getrieben und drei-vier Monate später sofort geschlachtet. Die Schweine wurden mit gemahltem Mais — die *Mühle* bestand aus zwei runden Steinen — mit Kartoffeln, Mischfutter und Trank gemästet. Der Schweinenstall

wurde aus Holz gefertigt, hatte Platz für zwei oder drei Schweine und stand am Ende des Hofes. Die Ställe wurden mit Stroh oder Dachziegeln gedeckt, vor den Ställen befand sich meistens ein kleiner Hof (Pferch). Bei der Arbeit mit den Schweinen hat sich eine gewisse Arbeitseilung zwischen Männer- und Frauenarbeit herausgebildet. Meistens befassten sich die Frauen mit den Schweinen.

Im letzten Teil untersucht der Verfasser die Schweinehaltung in besonders situierten Familien im Spiegel einer Statistik. In Wirtschaften kleiner als 9 Joch (die meisten) wird das Schwein nur aus Mastgründen gehalten, Fett, Fleisch und Speck waren die wichtigsten Nahrungsmittel der Bauern. Die Mast machte sich bezahlt, denn das gemästete Schwein stellte einen grösseren Wert dar als das investierte Geld. Familien mit grösserem Landbesitz und in der Landwirtschaft arbeitend halten auch heute noch regelmässig Schweine zum Verkauf. Von dieser Summe bezahlen sie einen Teil der Steuern, die Ausgaben für Kleidung und andere Notwendigkeiten.

Tivadar Petercsák

MÉHLAKÁSOK ÉSZAK-BORSODBAN

FÜVESSY ANIKÓ

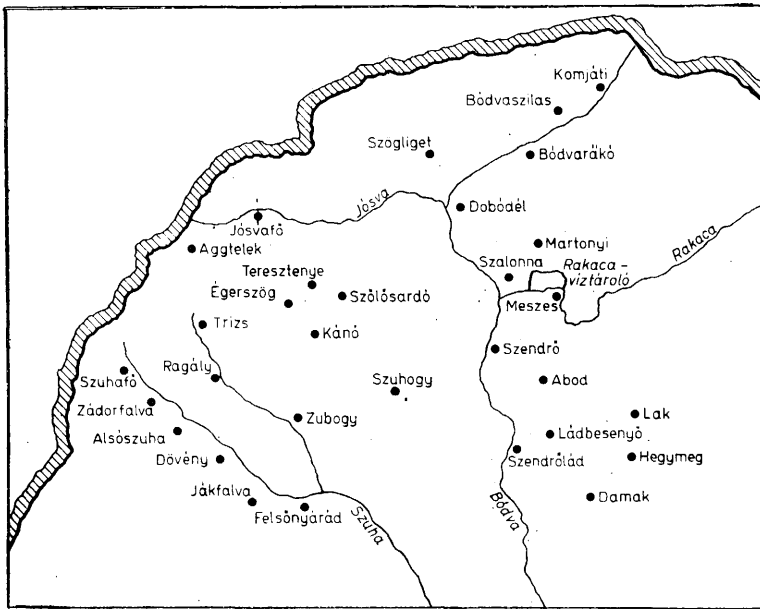
A méhészet sajátos gazdálkodási formát jelent, melyet a kérdéssel foglalkozó kutatók három csoportba sorolnak. Az első formát a zsákmányoló méhészet képviseli, melynél az erdei, odvas fákból, sziklaüregekben tenyésztő méhek mézét úgy veszik el, hogy a méhcsaládot elpusztítják. A második mód az erdei méhtartás, mely az erre alkalmas fák természetes vagy mesterséges odvaiban való méhtenyésztést jelenti. A harmadik forma a házi méhtartás, melynek során túlnyomórészt mesterséges méh lakásokban tartják, gondozzák és tenyésztik tovább a méheket.¹ A méhészet mindhárom formája az olyan népeknél, ahol a méhek a klimatikus viszonyoktól függően megéltek, jelentős szerepet játszott. A méz volt évezredekken keresztül az egyetlen édesítőszer, és a viaszt széles körű felhasználhatósága tette nélkülözhetetlenné.

A méhészettel a társadalmi-gazdasági formáció fejlettségétől függően az egyes népek különböző fokon és intenzitással foglalkoztak. Pontos választ már nem kaphatunk arra, hogy mióta ismeri az ember a méhek hasznát, mióta tart méheket. Legrégibbi, méhészetre vonatkozó adatunk egy körülbelül húszezer évvel ezelőtti, őskori grafikus ábrázolás, amely a zsákmányoló méhészt alakját örökítette meg.² A régészeti adatok mellett a nyelvészet vizsgálatai is azt bizonyítják, hogy igen régi gazdálkodási formával állunk szemben.³

Rokonnépeink méhészetére is először a nyelvészek hívták fel a figyelmet, kimutatva, hogy a *méh*, *méz* és egyes finnugor nyelvekben a *viasz* szó a szókinccs ősi, finnugor eleméhez tartozik.⁴ Történeti adatok utalnak arra, hogy a finnugor népek települési körzetében és az azt környékező területeken lakó népcsoportok táplálkozásában és kereskedelmi életében a méz és a viasz jelentős szerepet játszott.⁵ A honfoglaláskor itt élő szláv törzsek méhészetéről *Gardézi* számol be, megemlítve a méhek tartására szolgáló kaptárokat — valószínűleg faköpiákat —, továbbá a méznek a halotti szertartásban betöltött szerepét.⁶ Korábban a hunoknál és szkítáknál is feljegyezték, hogy fogyasztották és vendégeiknek kínálták a mézsört.⁷ Így a magyarság az őshazából való vándorlás során és a honfoglalás után is olyan népekkel érintkezett, kik a méhtartás különböző formáit ismerték. Néhány évtizeddel a honfoglalás után már léteztek a fejedelmi és hercegi területek szolgáló népekkel betelepített falvaiban méhészeti termékekkel adózó települések, melyeket *Fedemes* szóval jelöltek.⁸ A finnugor ere-

detű *fedém* szó részben alaktanilag is azonos felépítésű a votják *podäm*, 'faüregből alakított méhlikás' jelentésű szóval.⁹ A méhészeti termékekkel adózó falvak elnevezése így világosan utal a tartás módjára is, mely erdei méhészet vagy faköpükben való házi méhtenyésztés lehetett. Ezek a falvak az ország északi, erdőben gazdag részein találhatók.

A faüregből kialakított méhlikások, az ún. faköpük évszázadokon át tovább éltek. A zártabb hegyi falvakban még napjainkban is számos példányt találhatunk belőlük, míg az Alföldön a múlt század végén is csak elvétve fordultak elő a különböző alapanyagú kasok és a rohamosan térhódító kaptárok mellett.

1. kép. A borsodi gyűjtőterület

Az eltérő alapanyagú és formájú méhlikásokat az erdőben gazdag észak-borsodi hegyi falvakban, a Bódva és Szuhó patakok közti terület harmincegy településén vizsgáltam meg (1. kép). A viszonylag zárt falvak települése már a XIII. századra kialakult, eredeti lakosságát főleg a déli, kuriális falvakban nagyrészt megőrizve, a vizsgálódásoknak kedvező lehetőséget teremtett. A terület népi méhtartása a kasos méhészetben alapul, de még a századforduló táján is jelentős volt a faköpük száma. A kaptárok a két világháború közti időszakban igen lassú ütemben terjednek el.

A méhek megfelelő lakó- és tenyésztőhelyéről az ember a zsákmányoló méhészet primitív fokán túllépve kezdett gondoskodni. A zsákmányoló méhészetből akkor vált ki és fejlődött tovább a méhtartás, amikor a méhes fa kivágott odvét a méhekkel együtt továbbtenyésztés céljából lakóhelyük kör-

nyékén helyezték el, és a méhcsaládról gondoskodni kezdtek. Ez a gondoskodás kezelésükön és alkalmi táplálásukon túl tenyésztőhelyeik emberi beavatkozással való kialakításában nyilvánult meg, s a méhlokások gazdag formai változatait hozta létre. Az így kialakított különböző méhlokások alapanyagukban az illető táj nyersanyagadottságait, formai megoldásukban pedig a méhtenyésztés, a méztermelés fejlettségi fokát tükrözték.¹⁰

Kezdeti fokon a méhlokások kialakítása a természetes méhlokóhelyek reprodukálása révén valósult meg. A sziklarepedésekben, faodvakban talált méhek lakóhelyeit gondosabb belső részkialakításokkal lemásolták, melyet az észak-magyarországi homokkőbe vájt fülkék és a kivájt közepű fatörzsek, a faköpiük képviselnek. Mivel hazánkban a homokkőbe vájt kaptárok általános elterjedtségét nem tudjuk kimutatni, és gyújtóterületünkön sem fordul elő, így célszerűbb figyelmünket a fatörzsből kialakított méhlokásokra fordítani. Ez a típus több fejlődési szakasz megtételével jutott el a végleges, de napjainkban már alig használt formáig. Fejlődési fokozatai a következők:

- I. Méhek továbbtartása az eredeti, erdei odvas fákban,
- II. Az erdei, odú nélküli fákba vájt üregekben,
- III. Odvasodás nélküli fából készített, lakóhelyük környékén elhelyezett törzsrészekben.

Az átmenet első két fokozata az erdei méhtartásra utal, és arra ad választ, hogy a zsákmányolás hogyan alakulhatott kezdetben ösztönös, később egyre tervszerűbb tenyésztéssé. A fejlődés első szakaszában a talált méhcsaládot már nem ölik ki, hanem csak a lépeket veszik el, mely a megkímélt család következő évi mézgyűjtését teszi lehetővé. A második szakaszban élő fákba vájt üregekben tenyésztik tovább a méheket. Az elmozdíthatatlan méhlokóhelyekben a méhek kezelése, a lépek elvétele nehézkes. Ennek felismerése hozza létre a harmadik fokozatot, a kivájt közepű törzsrészekben való méhtartást, mellyel a méhlokások helyváltoztatásának és a méhek tervszerűbb kezelésének lehetőségét teremti meg. Az így kialakított méhlokásokat már a XVIII—XIX. század fordulóján otromba *tőke*,¹¹ illetve *tőke köpű*¹² néven említve méhtartásra nem javasolják, mégis a fában gazdag, erdős vidékek paraszti méhészetében a századforduló tájáig viszonylag elterjedtnek mondhatók.

A legritívebb méhlokás-formát azok az erdőből hazavitt odvak szolgáltatták, melyben a méhcsaládot megtalálták. Erre a célra a viszonylag fiatal, egyenes törzsű fák alkalmasak, csak ritkán próbálkoznak idősebb, szétágazó törzsrészek hazavitelével. Sokan mondták, hogy napjainkban azért nem túl gyakori a méhek eredeti odvaikban való hazavitele, mert általában az idősebb fák odvasodnak, azokat pedig nehéz átfűrészelni, az erdőkerülő is könnyen felfigyel rá. Amennyiben a méhekkel teli, odvas fát hazavitelre alkalmasnak tartják, nyílását drótszitával elzárják, az odú alj- és tetőpontját kopogtatással megkeresik. Az üreges részekben a törzs „kongó” hangot ad, melyre biztonsági okokból 10—20 centimétert ráhagyva fűrészelik el a fát. Ha az odúban továbbra is méheket akarnak tartani, akkor belsejét az őszi *lefojtás* után kitisztítják, lépvesszőket helyeznek bele, és

2. kép. Csapolt tetejű faköpi. Jákfalva

szabályosabbra faragott röpnylásába kirepülő deszkát, ún. *nyelvet* erősítenek.

A természetes odvak mintájára készített méhlikások a faköpiük, melyeket leggyakrabban hárs-, *topolya*- (kanadai nyár) és fűzfából, ritkábban tölgyfából faragnak, de kiodvasodott gyümölcsfákat — körte, dió — is felhasználják a méhlikások készítésére. Egyik égerszögi adatközlőm mondta: „Egy odvas, rothadó közepű diófám volt, ezt egyenesen *köpi*nek szántam.” Zádorfalván is említették, ha a méhészkedő régebben észrevette, hogy egyik gyümölcsfája odvasodik, kivágta és faköpűt készített belőle. Általában ebben az esetben használták csak a keményfát, egyébként a faköpűket a könnyen faragható hársfából készítették, melyet „a szó — szú — nem kezd ki olyan hamar” (Bódvaszilás).

Az odvas és az egészséges fatörzsből faragott köpiük készítése azonos volt. Egy görbe kés vagy hosszú véső segítségével (Zádorfalva) a törzs belsejét a kéregtől két-három centiméterre kivájták, majd a belső felület egyenletlenségeit gyaluval kisimították. Dövényben és Zádorfalván a visszamaradt forgácsokat étetéssel távolították el. A kivájt törzsből egy lángoló hasábot dugtak, mely a kiálló részeket néhány perc alatt leégette, ezután az elszenesedett maradványokat kaparással távolították el. A kitisztított belsejű fatörzs egyik végét befedték, ez lett a köpi teteje, melyet csapolással (2. kép) vagy szegezéssel (3. kép) erősítettek fel, s ahol

rosszul záródott a tető, ott a nyílásokat marhatrágyával töltötték ki. A röpnyílást a faköpű alsó felében vágták ki, mely általában négyszög, ritkábban félkör vagy háromszög alakú volt. Az is előfordult, hogy a röpnyílást közvetlenül a faköpű alján helyezték el (4. kép). Ha odvas fából készült a méhlekás, akkor az odú eredeti nyílását hagyták meg (5. kép). A röpnyílásba erősítették a kirepülő deszkát, az ún. *nyelvet*. A lépek rögzítésére lépvezzőt használtak, melyet mogyoró-, som- vagy fenyővezzőből készítettek, és a faköpű felső harmadában egymással párhuzamosan vagy egymást keresztezve helyeztek el. A fatörzs külsejét — főleg a puhafa köpűk esetében — általában lehántották (6. kép), melyet gyűjtőterületem Néprajzi Múzeumba bekerült faköpűjei is bizonyítanak.

A faköpűk belsejét elkészítésük után, majd újabb használatba vételük előtt egy kis papírral, régebben zabszalmával *kilángolták*, hogy a kártékony rovarokat elpusztítsák. Újabban kénlapot is szokás égetni ugyanebből a célból. Az így előkészített faköpűt, hogy a méhek jobban megszeressék, mézes, cukros vagy sós vízzel *bepocsolták*, esetleg *fehér iremmel* — üröm — (*Artemisia absinthium*) bedörzsölik.

Ha a faköpű megpedt, de gyakran már korábban, ennek megelőzésére a méhlekás gyengébb pontjait vasabronccsal erősítették meg. A fa-

3. kép. Szegezett tetejű faköpű. Égerszög

4. kép. Faköpű. Alsószuha

köpük készítésével általában maga a méhészkedő foglalkozott, melyeknek méreteit a rendelkezésére álló faanyag lehetőségei szabták meg. Fiatalabb fákból magasabb, idősebbekből alacsonyabb méhlikásokat készítettek, hogy a térfogatbeli egyensúly megmaradjon.

A századforduló óta készített méhlikások teljesen dísztelenek, de díszítésük a múzeumokban fennmaradt példányok szerint sem lehetett túl gyakori. A közeli szlovák, lengyel és orosz területeken még a közelmúltban is díszítették faragással a faköpűket. Poprád környékén¹³ a negyven-ötven éves emberek is emlékszenek használatban levő figurális méhlikásokra, melyek papot, szentet, népviseletes alakot és állatokat, főleg medvét ábrázoltak.¹⁴ Néhány faragással díszített faköpűt *Bednarik R.* is bemutat.¹⁵ A figurális méhlikások szép gyűjteményét láthatjuk a krakkói Néprajzi Múzeumban.¹⁶ Gyűjtésem során faragással díszített faköpűt találtam Jákfalván (2. kép), mely azóta a Néprajzi Múzeumba került, ahol szintén Jákfalváról egy egyszerűbb faragással díszített faköpű is található.

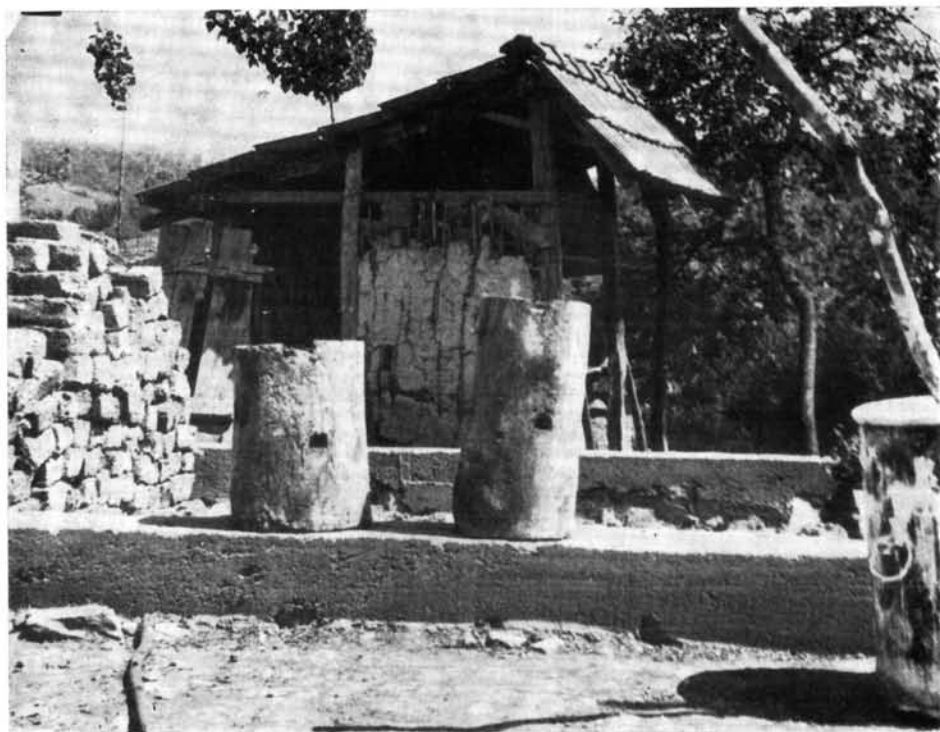
Az 1905-ben a Néprajzi Múzeumba került, hársfából készített köpű faragása a következő: az oldalágból kiképzett, nyelvvel ellátott, barázdált-szerű röpnylás fölött két ácskörzövel karcolt kettős kör látható, melyeket

virágszárként oldalágakkal díszített vonal köt össze. Az egyik oldalágra — s valószínűleg vele szimmetrikusan is — tulipánt faragtak. A kettős körök széle napsugárszerűen barázdált, s a felső körben ácskörzővel készített, négyszirmú virágot véstek. A másik, faragással díszített faköpűt egyik jákfalvi adatközlőm nagyapja készítette 1870—1880 között. A díszítmény az előbb bemutatott faköpűhöz hasonlóan a röpnnyílás fölött helyezkedik el. Röpnnyílása gótikusan ívelt ablakcsúcshoz hasonló, melyet kívül-belül cakkozott szélű kör szegélyez. A röpnnyílást szegélyező kör egy hasonlóan cakkozott szélű körrel érintkezik, melynek belsejébe még két kisebb sugarú kört véstek. A középső körben ácskörzővel vésett hatszirmú virág látható, melynek csúcsait a legszélső körrel hat félkörív köt össze. A két kör érintkezési pontjánál, a röpnnyílás fölött, mindkét oldalra egy-egy szál tulipánt faragtak. A faköpű felső harmadában oldalágból képzett, kiálló korongon napmotívum látható. A díszítményeket mindkét oldalról, a faköpű teljes magasságában kettős, vajatokból képzett, egymással párhuzamos vonalsor zár le.

A faragással díszített faköpűk kialakulásához a nép díszítőösztöne mellett a díszítmények rituális vonatkozása is hozzájárult, melyet a szlovák, lengyel és orosz figurális méh lakások is bizonyítanak. A díszítmények kialakulásával foglalkozva a méh lakásokra vésett évszámokból, monogramokból és tulajdonjegyekből *Bednarik R.* azt a következtetést vonta le, hogy a díszített méh lakások fejlődése a XVIII. század végén, a XIX. század elején indult meg.¹⁷ A kérdést *Boross M.* is érinti, aki a figurális méh-

5. kép. Természetes röpnnyílású faköpű. Jószafejő

6. kép. Hántolt faköpük. Meszes

lakásokat úri és polgári méhesek reprezentatív darabjainak tekinti.¹⁸ Hazánkban viszonylag kevés faragással díszített méh lakás maradt fenn, de ebből téves lenne azt a következtetést levonnunk, hogy díszítésük a népi méhészkedők körében nem volt szokásos. A faragványok bizonyos esetekben kimutatható rituális jellege valószínűvé teszi, hogy az első fennmaradt példányoknál jóval régebbi eredetűek. Az óvó- és serkentő-jellegű díszítmények azonban véleményünk szerint jóval egyszerűbbek, a faköpűkről eltávolíthatóak, más méh lakásra könnyen feltehető jelek, anyagok lehetnek.¹⁹ A faragások erősen elhomályosult rituális jellegén kívül készítőik művészi ízlése, faragásban való jártassága is döntő volt. Az átlagosnál tehetségesebb egyén bizonyos fokig hatott a közösségre, s tevékenységének pozitív vagy negatív értékelésével a közösség is visszahatott az egyénre. Az egyén és közösség kapcsolatára a jákfalvi faragással díszített faköpük is utalnak. A két faköpűn a díszítmények kialakításának és megmunkálásának eltérő minősége figyelhető meg, mégsem kerülheti el figyelmünket a díszítmények jellegében — ácskörzővel kialakított, rozettás motívum —, stílusában, a tetőfedés technikájában, a lépvesszők elhelyezésében megmutatkozó hasonlóság, mely arra enged következtetni, hogy nagyjából egy időben, egymás hatására készültek.

7. kép. Tapasztott és meszelt kasok. Szuhogy

A faköpük használata adatközlőim egységes véleménye szerint az utóbbi hatvan-hetven évben sem általános, s vele párhuzamosan, de túlsúlyban a kasokat alkalmazzák. A fiatalabb generáció sok helyen csak halomásból ismeri a fatörzsből kivájt méhllakásokat. A kánói B. Kovács J. — született 1896-ban — szerint ugyan még a századforduló után is szinte minden paraszti méhészkedőnek volt egy-két használatban levő faköpűje, de ezeknek száma az első világháború után egyre csökkent. Adataink azt mutatják, hogy a faköpük zöme puhafából készült, kérgét nyolc újabb készítésű faköpű kivételével minden esetben lehántották. A méhllakásoknak ez a típusa egy-egy szuhogyi, suhafői és dövényi példány kivételével már használaton kívüli volt.

A fatörzsből készített méhllakások elnevezése nagy terminológiai gazdagságot mutat. Az elnevezések közül a *köpű* megjelölés a leggyakoribb, melyet minden faluban ismernek. Nevezik még ezen kívül *odúnak*, *faodúnak* (Dövény, Zádorfalva, Szuhafő, Jósvafő, Damak, Dobódél), *tuskónak* (Dövény, Szendrő, Szuhogy), *tönknek* (Jákfalva), és *odúköpűnek* (Zádorfalva). Köpű szavunkkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy ezen a te-

területen a különböző alapanyag megjelölésével — *zsúpköpű*, *szalmaköpű*, *gyékényköpű* — méhkas értelemben is használják. Az északi országrészekre vonatkozó nyelvi elkülönülést, mely a kas = köpű és a lép = sonkoly elnevezésben is megmutatkozik, a Magyar Nyelvjárás Atlasz méhészettel kapcsolatos térképei is tükrözik.²⁰ Köpű szavunk viszonylag késői — 1604-es —, méhtartással kapcsolatos előfordulása arra figyelmeztet, hogy ennek a méh-lakás-típusnak korábban valószínűleg más elnevezése volt használatos.²¹ A finnugor eredetű, hasonló jelentéssel bíró *fedém* szó ezen a vidéken nem ismert főleg a *tönk*, *tuskó*, *odú* és *köpű* szavak egymással variált alakjaival jelölik meg a fatörzsből kialakított méh-lakásokat. A terminológiai gazdagságból és a régi írásos anyagból arra következtethetünk, hogy a *faköpű* elnevezés korántsem volt olyan elterjedt, mint napjainkban. 1577-ből *Twng*,²² 1588-ból *theoke*²³ és *Teorseok*²⁴ elnevezésre van adatunk. *Szuchányi J. tőke Köpü*,²⁵ *Csaplovics J. tőke*²⁶ néven említi, s egyik XVIII. századi kéziratos méhész-könyvünk a *döbbeny* elnevezést használja.²⁷ Széchy Mária gazdasági utasításában az 1667—1668-as évben dézmszedőjét többek között a *'köpük szorgalmatos megolvasására'* szólítja fel,²⁸ de már a XVIII. századból ismerünk olyan adatot, mely szerint a *köpű* szót méhkas értelemben használták.²⁹ Köpű szavunk ótörök eredetű,³⁰ s minden valószínűség szerint mint a tejfeldolgozás egyik műveletének kellékét jelölő kifejezésként került át nyelvünkbe, s később az alaki hasonlóság következtében a fából vágott méh-lakások jelölésére, majd miután jelentése elhomályosult, általános 'méh-lakás' értelemben is használták. A közelmúltban megjelent méhészeti tanulmányokban is inkább mint általános elnevezés fordul elő, s mellette minden esetben közlik az illető közösségben alkalmazott terminológiát.

A faköpűket hazánkban már alig használják. Azok az előnyök, amelyek miatt néhány méhész kedő még a közelmúltban kísérletezett velük — könnyebb rajzás, kártevőktől biztonságos és tartósabb méh-lakás — háttérbe szorultak a könnyű és könnyebben is kezelhető kasok és az egyre inkább térhódító kaptárok javára.

Hazánkban a népi méhészkedők körében a legelterjedtebb méh-lakás a kas. A kasok szalmából, gyékényből, iszalagból és vesszőből készülnek, melyek közül az EA. 10. számú kérdőívére beérkezett válaszok szerint a szalmakasok a leggyakoribbak.³¹ Európai elterjedésével kapcsolatban jegyezte meg *Schier B.*, hogy az egyik legfiatalabb és legkedveltebb méh-lakás, mely alapanyaga miatt erősen kötődik a gabonatermesztéshez.³² Használatának centruma: Közép-Európa. Hazánkban a kasok a természeti adottságokból eredően más-más alapanyagúak, formai változataik széles skálát ölelnek fel. Gyakoribbak az ún. átmeneti típusok, melyeknél *toldással*, alá, esetleg fölé helyezett ládákkal, kaptárokkal növelik a méz gyűjtésére szolgáló teret.

Az általunk vizsgált területen is a kas a legelterjedtebb méh-lakás, melynek készítésére rozsszalmát, ritkább esetben gyékényt használnak. Könnyebb készítése és kezelhetősége mellett az előállításához szükséges anyagban való gazdagság is hozzájárult általános elterjedéséhez. Hazánk északi, rozstermesztési övezetébe tartozó területén a kasok készítéséhez használt rozsszalma nagy mennyiségben található, ezért a szalmakasok dominálnak s csak elvétve található egy-két gyékénykas, a fűz-vesszőből

készült méhlekások használatára már nem emlékszenek. Az utóbbi megletétét *Viski K.* 1932-es szalonnai tárgygyűjtő útja bizonyítja, mely során vesszőkast is talált.³³ A gyékénykasok igen ritka elfordulását két tényezővel indokolták:

1. A patakok szabályozása óta kevés gyékény terem, és sokkal könnyebb a rozsszalmát beszerezni.
2. A gyékénykas nem olyan ellenálló, mint a szalmakas, könnyen *beférgesedik*, a méhek se szívesen gyűjtenek bele, az időjárás változásaira, főleg a nedvességre jobban reagál.

A kasok készítéséhez a legjobb anyagnak a rozsnak szalmáját, a *zsúpot* tartják, melynek szára a búzáénál hosszabb, s így belőle könnyen lehet kast kötni. A kas készítéséhez használt rozst kézzel cséplik, hogy szára ne töredezzon össze. A kasok fonása nem igényel különösebb kézügyességet, mégis a régi méhészek közül csak kevesen foglalkoztak készítésével. A kaskötéssel a szakajtó-, seprű-, teknő- és fakanálkészítés mellett a cigányok foglalkoztak, melyet vándorkereskedelem, ritkább esetben vásározás útján értékesítettek. A jó munkalehetőséget nyújtó bányákban még nagyon kevesen kerestek biztosabb megélhetési forrást. Szakajtó- és kaskészítéssel a következő falvakban élő cigányok foglalkoznak: Zádorfalva, Szin, Jósvafő, Ragály, Rakaca, Szendrő, Zubogy, Kánó, Ragály és Szuhafő. Bizonyos mennyiségű kas elkészítése után szekéren vagy gyalog keresték fel a falvakat, de megfordultak termékeikkel a környező városok vásárain is. A vásároktól eltekintve nem pénzért, hanem élelmiszerért — búzáért, babért, burgonyáért, szalonnáért, zsírért —, ritkább esetben ruhaneműért cserélték el a kasokat. Csupán az utóbbi egy-két évtizedben terjedt el a kasok pénzért árusítása.

A kaskészítéshez nem szükséges sok eszköz. Az egyik a *börgyűrű*, melyet a szalmakötegek vastagságának szabályozására használnak, a másik a szalmakötegek összerősítésénél alkalmazott 10—15 centiméter hosszú, fából vagy vasból készült, hegyes, karikában végződő eszköz, a *török*.

A kasfonás előkészítő mozzanata a szalmakötegek összeerősítésére szolgáló fűz- vagy hársvessző gyűjtése. A levágott vesszőket néhány napig szikkadni hagyják, majd két-három részre hasítják, és belső, puha részeit eltávolítják. A rozsszalmát általában minden különösebb előkészítés nélkül használják fel. Csak a Szuha felső folyásánál ismert a *zsúpszalma* áztatásos előkészítése, melynek célja a fonatok könnyebb formálhatósága. Nagyon ritkán alkalmazzák.

A szálára rendezett rozsszalmát egy külön erre a célra készült gyűrűbe dugják, mely a szalmafonatok egyenlő vastagságát biztosítja. A gyűrű átmérője 2—3 centiméter. A gyűrűvel történő vastagság szabályozáskor a szalma adagolása és annak vesszővel történő egybeerősítése párhuzamosan megy végbe. A szuhafői Kocsis István így készítette a kast: „A börgyűrűt zsúppal eltömtem, míg nem lett meg az elegendő mennyiség. A köteget fűzvesszővel erősítettem össze. A *zsúpot* mindig pótolni kellett, mely a *zsup* gyűrűből való kihúzásával, hátulról pedig gyűrűbe való tolásával történt.” Bizonyos mennyiségű *zsúpkolbász* elkészítése után a kaskötéshez kezdtek, mely minden esetben a tetőrésznél kezdődött. „A zsupkolbászt be-

gömbölyítettem, a *törökkel* belülről kifelé átszurtam, majd a fűzháncsot áthúztam, s a *törököt* 2 centiméterrel távolabb ismét átszurtam a *zsupon*” (Alsószuha). Ez a folyamat változás nélkül ismétlődött addig, míg a röpnyílás tervezett helyéhez nem értek. Itt a zsúpköteget egy 8—12 centiméteres szakaszon nem erősítették az alatta levő sorhoz, hanem a vesszőt továbbvezették. A kas befejezése után a vesszőt jól eldolgozták, nehogy felbomoljon. Ekkor történt a kas röpnyílásának kivágása is, melynél gondosan vigyáztak arra, hogy az alul vezetett vesszőt át ne vágják, mert ez a kas szétbomlását eredményezte volna. A kasokat ritkább esetben az előbb leírt általános módszertől eltérően is készítik. Bódvaszilason, Kánón és Égerszögön említették, hogy nem mindenki szabályozza börgyűrűvel a zsúpkötegek vastagságát. Ebben az esetben kézzel szorítják össze a zsúpszálakat, vastagságát szemmértékükre bízzák. 2—3 méter hosszan is előre elkészítik a *zsúpkolbászt*. A munkamenet további mozzanatai az előző eljárással megegyeznek. Bár a gyűrű nélküli kaskészítés gyorsabb, mégis a ritkábban alkalmazott eljárások közé tartozik.

A gazdag formaváltozatú kasokat két fő típusba, a kúp és henger alakú típusba sorolhatjuk, melyek további változatokra bonthatók. Az általánosan elterjedt kúp alakú kasok mellett a változatokat kis területi elterjedtség jellemzi, sok esetben csak egy-két szomszédos faluban fordulnak elő.

I. Kúp típusú kasok:

a) Kúp alakú kas — a legelterjedtebb kasforma, mely minden faluban megtalálható. Csak alsó röpnyílású változatban ismert.

b) Csonka kúp alakú kas — magas, egyenesoldalú (Szuhogy), illetve alacsonyabb, kissé domborított oldalfalú (Alsószuha, Égerszög, Zádorfalva, Meszes) változatban fordul elő. Az első változatnál csak alsó, a másodiknál alsó és ritkábban középső röpnyílás található. Szuhogyon ezt a típust azzal magyarázták, hogy a kas elhagyott csúcsa méznyerés szempontjából nem hasznosítható, a méheknek csak többletmunkát ad.

c) Félgömb alakú kas — ez a típus viszonylag alacsony, röpnyílása mindig alul helyezkedik el. Nem gyakori forma, néhány Bódva-menti faluban (Komjáti, Meszes, Szalonna), Lakon és Szuhafőn ismert.

d) Egyenes oldalfalú, kúpban végződő kas — magas oldalfallal viszonylag elterjedt típus, melyet általában alsó, ritkább esetben középső röpnyílással készítenek. Lakon, Komjátiban, Égerszögön, Zádorfalván, Szuhafőn, Bódvaszilason, Szendrőládon és Szuhogyon használják. Alacsony oldalfalú változata igen ritka, melyet csak alsó röpnyílással készítenek (Jákfalva, Lak).

II. Henger típusú kasok:

e) Lapos tetejű kas — tulajdonképpen a faköpű rozsszalmából készült utánzata. Újabb fejlődmény hatására alakult ki, felső és középső röpnyílással készítik. Csak Alsószuhán elterjedtebb, s egy-két példány Zádorfalván található. Ezt a típust az alsószuhai Dombi Lajos honosította meg, s verset is írt a kasok készítéséről.

„A méhkashoz nem kell egyéb
Csak fűzfa és zsupszalma,
Ötvenhat literes legyen
A lakás űrtartalma.

Lapos legyen a teteje,
Fent a kijáró nyílás
Tizenkét centiméter széles,
Három centi magasság.”

f) Domborított tetejű kasok — a henger típusú kasok közül ez a variáció a legelterjedtebb. Középső röpnnyílású változatban csak Alsószuhán ismert, alsó röpnnyílással Bódvaszilason, Bódvarákón, Dobóbélen, Aggtelken, Szuhogyon, Kánón, Abodon, Dövényben, Alsószuhán és Zádorfalván használják.

g) Csúcsban végződő típus — alsó röpnnyílással készítik, csak Bódvaszilason ismert (9. kép).

A kasok szerkezetét vizsgálva a röplyuk vagy *száj*, a röpdeszka vagy *nyelv* és a lépvessző vagy *keresztfa* elnevezésű részeket különböztethetjük

8. kép. Deszkaköpű. Komjáti

meg. A röplyuk általában egy fonás szélességű, 8—12 centiméter hosszú nyílás, melyet régen egyöntetűen a kas alján, alulról a másodiktól negyedik fonás környékén helyezték el. A röplyuknak a kas közepén vagy felső harmadában történő elhelyezése újabb szokás, a szakirodalom ismeretét tükrözi. „Így könnyebben hordanak a méhek, a *fiasítást* nem kell keresztülrepülniök a teherrel, mert a közepén elhelyezett *száj* egyenesen a *méztérre* nyílik” (Zádorfalva). A röpnnyílás középső és felső elhelyezése a hagyományostól eltérő alakú kasokon fordul elő.

A röpnnyílásba helyezik a *nyelvet*, mely trapéz alakú, vagy hosszúnyelű lapáthoz hasonlít, s általában fenyődeszkából készítik. Ezek a kas röpnnyílás magasságában levő átmérőjével azonos hosszúságúak, s a röpnnyílással ellentétes oldalon, a fonatok közé szúrva erősítik fel. Előfordul a *nyelvnek* csupán a *szájba* szorítással történő felerősítése is. Ebben az esetben a röpnnydeszka hossza mindössze 6—8 centiméter. Használata már nem általános, sokan feleslegesnek tartják.

A kas belsejében található a som-, fenyő- vagy mogyoróvesszőből készült *keresztfa*, melyet a lépek rögzítésére helyeznek a kasokba. A lépveszszőket a kas fonadékai közé szúrják, mérete a kas formájától és a lépveszszők kasbeli elhelyezkedésétől függ. Kasonként két-három darabot használnak belőle. Ha két lépveszsző van a kasban, akkor keresztelik egymást, míg három lépveszsző alkalmazásakor kettő egy síkban, a harmadik felette, de egymással párhuzamosan helyezedik el. Használata régen a mainál sokkal elterjedtebb volt. Van aki azért nem alkalmazza, „mert ezzel a méhek munkáját nehezítik a *slejtépítésben*” (Szőlősardó), mások szerint a lépek kivevésekor így sok méz elcsurog (Kánó).

A kasokat használatba vételük előtt tapasztják. A tapasztás néhány évtizeddel ezelőtt általános volt, csak a tapasztóanyagban mutatkozott némi eltérés, de a tapasztási módban nem. A kasok tapasztását ma már sok méhészt helyteleníti, vagy csak egyszerűbb változatait alkalmazza, így három — fejlődésében jól elkülöníthető — tapasztási módot különböztethetünk meg:

1. A kas tapasztása egész évre,
2. a kas teljes tapasztása télre,
3. a kas aljának letapasztása egész évre.

A három eltérő mód a tapasztás funkciójából következik, melyek csökkenése a tapasztási mód egyszerűsödésével járt.

Ha régi a kas vagy fonása nem elég szoros, a hőingadozásokra jobban reagál. Tapasztva télen nem éri olyan könnyen a hideg a családot, nyáron viszont hűvösebben tartja a kas belsejét a tapaszték. Hasznosnak tartják a káros rovarok, madarak és az egér ellen is. „Nem fészkel bele olyan könnyen a *szipoly*, nem vágja ki a *zsolna*, nem rágják meg az egerek” (Bódvarákó). Abban az esetben, ha csak az alját tapasztják le, arra szolgál a tapasztás, hogy a rovarok — főleg a hangya — és az egér ne férjen könnyen a sejtékhez.

A tapasztásra marhatrágyát használnak, melyet különböző segédanyagokkal kevernek össze: pelyvával, mésszel, iszaptalajjal, fahamu és méz keverékével, illetve sárral. A sűrű masszát egy-másfél ujjnyi vastagon

Funkció	Egész évre	Télre	Az alját
a kas erősítése	+	+	
fonásközök kitöltése	+	+	
rovar ellen	+		+
egér ellen	+	+	+
madár ellen	+	+	
hideg ellen	+	+	
meleg ellen	+		
nedvesség ellen	+	+	

kézzel igazgatják el a kason, melyet általában évente újítani kell, mert megrepedezik, majd leválik a kasokról. A megszáradt tapasztékú kasokat — amennyiben a masszába nem tettek meszet — gyakran bemeszelték (7. kép). Célja az esztétikum mellett az ellenálló-képesség növelése. „Szebbek a kasok meszelve, esőzésekor nem rothadnak olyan könnyen, mint a meszeletlenek” (Szuha-fő).

A méhészeti ismeretek gazdagodása, de a természetes gondolkodás is rávezette a méhészeket annak az összefüggésnek felismerésére, mely szerint a méh lakás térfogatának növelése a méztermelés növelésével jár. Ehhez járult később az az ismeret, melyet a tanultabb méhészek és méhészkönyvek nyújtottak, hogy a méh lakás alsó része, a *fiasító*, felső része pedig a *méztér*. A méztér növelésére különböző variációk alakultak ki.

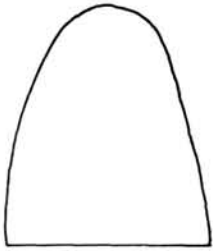
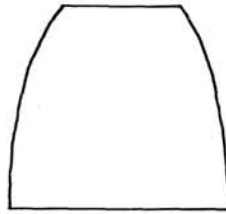
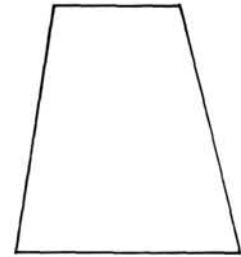
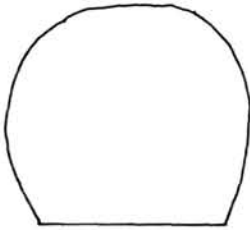
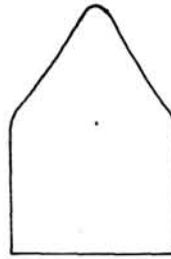
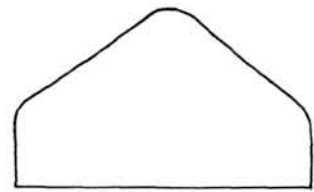
1. Kettős kas: két azonos vagy nagyjából azonos talpátmérőjű kast egymásra borítanak, az alsó kas röpnilyását bedugják. Ezzel jelentősen megnövelték a méz gyűjtésére szolgáló teret (Dövény, Szuha-fő).

2. Szitakéreggel nagyított kas: jó mézelő évben alkalmazzák. A rossz szitákból a szitahálót kivágták, majd a kérget a kas alá helyezték. A régi kasok levágott alsó harmadát is felhasználták ugyanerre a célra. Főleg a Szuha felső folyásánál alkalmazzák.

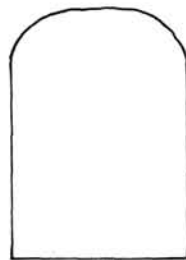
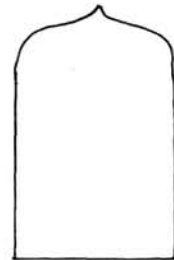
3. Gyámolos kas: a kas nagyításának fejlettebb fokát képviseli, tulajdonképpen a kas és a primitív kaptár kombinációja. A méztér nagyítására ebben az esetben a kas alá vagy fölé helyezett faláda szolgál, s ennek megfelelően két változata ismert.

a) Gyámol felül: az egyedül Alsószuhán ismert formát az ottani paraszti méhészetre nagy hatást gyakorló Dombi Lajos készítette és a henger alakú kasoknál alkalmazta. Azt a kast, amelyet gyámollal akart használni, fedélszerűen levehető lapos tetővel látta el. „Ha eztet beépítik a szorgalmas kis méhek — írta versében —, egy ládikát tíz kerettel odateszek föléjük”.

I. Kúp típus

*a**b/1**b/2**c**d/1**d/2*

II. Henger típus

*e**f**g*

9. kép. A kas típusai

A *gyámol* alján ugyanakkora nyílást hagyott, mint amekkora a kas fedele volt. Akácvirágzaskor helyezte a kas fölé, melyet egy-két hét alatt telehordtak a méhek.

b) Gyámol alul: ebben az esetben a gyámol tetején vágta a kas talp-átmérőjéhez hasonló nyílást. Általában alsó röpnnyílású, kúp alakú kasoknál használták (Dövény, Aggtelek, Szögliget, Szendrő, Lak).

Az átmeneti kasok a népi méhészet fejlődését mutatják, átmenetet képeznek a hagyományos kasos és a fejlett kaptáros méhészet között. A lassú átmenet csúcspontját jelentik a gyámolos kasok, melyekben már lépkezet, a *gyámolban* pedig lépkezetes keretek találhatók.

A kaptáros méhészet a népi méhészkedők körében — néhány falu kivételével — alárendelt szerepet játszik. A kaptáros méhészet gazdaságosságával mindannyian tisztában vannak — a mézet akkor lehet kivenni, amikor akarják, a méheket nem kell kiölni, a család erősebb, több mézet gyűjt —, de ellenérvként felsorolták, hogy nagyobb hozzáértést, több elfoglaltságot és anyagi befektetést jelent. Az első kaptárok a századforduló és az első világháború között jelentek meg, tulajdonosaik a falusi értelmiségi — tanítók, ritkábban papok — közé tartoztak. Akkoriban a cukrosdobozokból készített *deszkaköpűt* és az Országos Egyesületi kaptárokat használták.

A legkezedetlegesebb kaptár a *deszkaköpű* néven említett, négyzetes-hasáb alakú láda, melynek álló, ritkábban fekvő változata ismert. Egy-két álló variációt Dövényben, Alsószuhán, Szalonnán, Komjátiban (8. kép), Lakon, Szögligeten, Szuhogyon és Ládbesenyőn még napjainkban is használnak. Alsószuhán a *deszkaköpű* 33 × 33 cm-es alapú, 50 centiméter magas hasáb volt, melynek hátára egy kis üveglapot szereltek, hogy a méhek működését figyelhessék. Régebben Dövényben és Kánón is használták az üveges hátú, egyszerű kaptárokat. Említették azt is, hogy az első *deszkaköpűk* a faköpűket helyettesítették, gyakran keret nélküliek voltak. Főleg cukrosdobozokból alakították át a méretre sokkal kisebb fekvő *deszkaköpűket* (Szendrő, Alsószuha). Egyedi példány a fekvő típusú, Szőlőszárdon található *gyékénykaptár*. Tulajdonosa tizennégy keretesre tervezve maga készítette, de az első beletelepített család kipusztult belőle, melyet készítője a méhlikás szokatlanságának rovására írt.

A kaptárok általában házi készítésűek. A szakkönyvek utasításait sokan nem követik, ezért gyakoriak az egyik szabványtípusba sem sorolható kaptárok. Ha a méhész nem barkácsoló hajlamú, akkor a kaptár készítését a faluban vagy a környéken élő ügyeskezdő emberre bízta. Bódvaszilason egy ezermester paraszttól vásárolják vagy cserélik a kaptárokat, Jósmafőn is a *pepecselő* emberek készítik.

A nem szabvány méretű kaptárokon kívül az alábbi szabványkaptárok fordulnak elő ezen a területen: kis és nagy Boczonádi, Ignác, Hunor, Országos Egyesületi, Dzirzon és Balogh. A viszonylag változatos kaptártípusok ellenére sem túl gyakori a népi méhészkedőknél ez a méhtartási mód, így szervezett vándoroltatásról — Komjáti és Szendrő kivételével — nem is beszélhetünk. Méheiket esetleg a környező akácokba viszik, de ez sem általános. A paraszti méhészkedők körében különösen Komjátiban és Szend-

rőn jelentős a kaptáros méhtartás. Komjátiban a falusiak méheit a helyi református lelkész kezeli, aki 1962-ben megszervezte a vándoroltatást is. *Első akácra* Bodaszöllőre mennek, a *második akácra* a közeli Hídvégardóra, de a kultúrnövényekre való vándorlást is tervbe vették. Viszonylag hasonló, de szervezettségében kevésbé egységes a szendrői méhészet. Itt az egyik, azóta már elköltözött tanító rakta le a modernebb méhészkedés alapjait.

A kaptáros méhészet gyors térhódítása még nem várható ezen a vidéken, de a lassú fejlődés mindenképpen ennek irányába mutat. Elősegíti ezt a kaptáros méhészet mindannyiuk által elismert gazdaságossága, de hátráltatja a szervezettség és a fiatal méhészek hiánya.

JEGYZETEK

1. Gunda B., 1966. 207. l.
2. Wessetzky V., 1958. 28. l.
3. Gunda B., 1966. 206. l.
4. Hämäläinen, A., 1933—1935. 3. l.
5. Pauler Gy.—Szilágyi S., 1900. 158, 160, 170, 207, 228—229. l.
6. Pauler Gy.—Szilágyi S., 1900. 174—176. l.
7. Salamon F., 1881. 17—18. I.; Szabadfalvi J., 1961. 118. I.
8. Heckenast G., 1970. 101—102. l.
9. TESz. I. 1967. 858. l.
10. Boross M., 1963. 79. l.
11. Csaplovics J., 1816. 47. l.
12. Szuchányi J., 1795. 68. l.
13. Poprádi és szepesváraljai gyűjtés 1964-ből.
14. Seemann J., 45 éves poprádi lakos adata (1964).
15. Fednarik R.: Slovenské ule. Bratislava, 1957.
16. Zdzisław Szewczyk: Ul'e zdobione. Kraków, 1961.
17. Bednarik, R., 1957. 38—39. l.
18. Boross M., 1963. 48. l.
19. Hozzájárulhatott ehhez a méhek utáni kilenced, tized szedése is, amikor előfordulhatott, hogy a dézsmát méh lakásostól vitték el. Talán ezt a feltételezést támasztja alá az is, hogy bonyolultabb megmunkálású, paraszti faköpük inkább a XIX. századból maradtak fenn, míg a korábbiak díszítése egyszerűbb.
20. MNyA. 385 és 388-as térképei.
21. TESz. II. (1970) 617. l.
22. Abaffy E., 1966. 349. l.
23. Szamota I.—Zolnai I., 1902—1906. I. (1902) 460. l.
24. Szamota I.—Zolnai I., 1902—1906. I. (1902) 460. l.
25. Szuchányi J., 1795. 68. l.
26. Csaplovics J., 1816. 47. l.
27. Horváth S., 1898. 23. l.
28. Széchy Mária utasítása ... 1898. 259. l.
29. Hofer T., 1951. 162. l.
30. TESz II. (1970) 617. l.
31. Boross M., 1963. 68. l.
32. Schier B., 1939. 74. l.
33. A Néprajzi Múzeumban található, leltári száma: 131 245.

IRODALOM

- ABAFFY E., 1966.
Chernel Tamás itélőmester magyar nyelvű levelei a XVI. századból. Magyar Nyelv LXII. (1966) 347—350. l.
- BEDNARIK, R., 1957.
Slovenské ul. Bratislava, 1957.
- BOROSS M., 1963.
Méhlakások a Néprajzi Múzeum gyűjteményében. Népr. Ért. XLV. (1963) 35—81. l.
- CSAPLOVICS J., 1816.
A méhtartásnak új, hasznos és könnyű módja a kettősköpekben. Miskolcz, 1816.
- GUNDA B., 1966.
Ethnographica Carpatica. Budapest, 1966.
- HÄMÄLÄINEN, A., 1933—1935.
Beiträge zur Geschichte der primitiven Bienenzucht bei den finnisch-ungarischen Völkern. In: Suomalais-Ugralaisen Seuran Aikakauskirja XLVII. (1933—1935) 1. 1—40 l.
- HECKENAST G., 1970.
Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből, Új sorozat 53. Budapest, 1970.
- HOFER T., 1951.
Méhészeti babonák. Ethn. LXII. (1951) 160—171. l.
- HORVÁTH S., 1898.
Egy múlt századi gazda tanácsai a méhekről és a gyümölcsfákról. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle V. (1898) 23—30 l.
- MNYA, 1970.
A Magyar Nyelvjárások Atlasza. II. Deme L.—Imre S. szerk. Budapest, 1970.
- PAULER GY.—SZILÁGYI S., 1900.
A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900.
- SALAMON F., 1881.
Hol volt Attila fő szállása? Századok XV. (1881) 17—18. l.
- SCHIER, B., 1939.
Der Bienenstand in Mitteleuropa. Volkstumsgeographische Forschungen Bd. 2. Leipzig, 1939.
- SZABADFALVI J., 1961.
A magyar mézsörkészítés. Műveltség és Hagyomány III. (1961) 107—129. l.
- SZAMOTA I.—ZOLNAI GY., 1902—1906.
Magyar Oklevél-szótár. Budapest, 1902—1906.
- SZÉCHY MÁRIA UTASÍTÁSAI ... 1898.
Széchy Mária utasításai dézsmaszedői részére. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle V. (1898) 258—263. l.
- SZUCHÁNYI J., 1795.
Szorgalmatos méhész. Pest, 1795.
- SZEWCZYK, Z., 1961.
U'ę zdobione. Kraków, 1961.
- TESZ, 1967—1970.
A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I—II. Szerk.: Benkő L. Budapest, 1967—1970.
- WESSETZKY V., 1958.
A művészetek őskora. Budapest, 1958.

BIENENWOHNUNGEN IN NORD-BORSOD (Auszug)

Gegenstand meiner Untersuchungen waren die Bienenwohnungen in Nordungarn, im Komitat Borsod, in den Dörfern zwischen den Bächen Bódva und Szuha. Das Siedlungsbild dieses Gebietes gestaltete sich verhältnismässig früh, schon im 13. Jahrhundert, auch heute wird es zum grossen Teil von der ursprünglichen Bevölkerung bewohnt. Die geschlossenen Gebirgsdörfer, die weit ausgedehnten Wälder und die Situation der Landwirtschaft ermöglichten eine ausgedehnte Bienenzucht. Auch die moderne Bienenzucht unserer Tage weist viele Traditionen auf, zur Bienenhaltung werden besonders Körbe benutzt. Dank der günstigen natürlichen Umgebung blieben hier die aus Baumstämmen ausgehöhlten Bienenstöcke länger erhalten als anderswo im Land.

Diese Art Bienenstöcke wurden aus weichem Holz hergestellt, die Flugöffnung wurde im unteren Drittel geschnitzt. Das Dach wurde mit Verzäpfung oder Vernagelung befestigt. Zur Befestigung der Waben im Innern des Stockes werden Wabenruten benutzt. In einzelnen Fällen wurden diese Bienenstöcke mit Schnitzereien verziert, die früher wahrscheinlich eine rituelle Bedeutung hatten. Von einigen Ausnahmen abgesehen werden diese Bienenstöcke nicht mehr benutzt. Von den Bienenzüchtern auf dem Lande wird der Korb bevorzugt, der im allgemeinen aus Roggenstroh, seltener aus Rohr geflochten wird. Ausser den Imkern befassen sich auch die Zigeuner der umliegenden Dörfer mit Flechtarbeiten. Die Körbe kommen in vielen Formen vor, ihre Varianten spiegeln die Entwicklung der Honigerstellung und die Vertiefung der Bienenzuchtkenntnisse wider.

Allgemein verbreitet ist der kegelförmige Korb mit der unteren Flugöffnung. Seltener werden die Körbe in Stumpfkegel- und Zylinderform verwendet. Bei diesen Körben sind die Flugöffnungen im allgemeinen in der Mitte des Korbes, seltener im oberen Drittel. Gegen Witterungseinflüsse und Schädlinge werden die Körbe mit Anwurf und eventuell Kalkanstrich geschützt.

Im Inneren sind ähnlich wie bei den erwähnten Stöcken Wabenruten zu finden, vor der Flugöffnung ist eine Flugstange angebracht. Der Bienenstock ist eine verhältnismässig junge Bienenwohnung, die seit der Jahrhundertwende langsam heimisch wird in Imkerkreisen. Die Körbe wurden von dem Imkern oder von Sackkundigen hergestellt, im Handel sind sie kaum zu haben. Die eigenhändig hergestellten Stöcke können selten nach Typen

geordnet werden, Übergangstypen sind die s. g. Bretterstöcke, die oft noch ohne Rahmen benutzt werden.

Zur Bezeichnung der Bienenwohnung wird mit Ausnahme der Rahmenstöcke das Wort Stock *köpi* benutzt, evtl. ergänzt mit dem Namen des Materials, aus dem er hergestellt wurde (Holzstock, Schilfstock, Strohstock, Brettstock.) Diese sprachliche Unterscheidung kann vor allen Dingen in Nordungarn beobachtet werden. Bei den ländlichen Bienenzüchtern ist auch heute noch der Korb am meisten verbreitet. Die langsam aufkommenden Rahmenstöcke haben nur in sehr geringem Masse das Gefüge die Bienezucht beeinflusst.

Anikó Fűvessy

A SZŐLŐÖRZÉS SZERVEZETE TÁLLYÁN A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

BARTHA ISTVÁN

Magyarországon a XIX. század első felében megkezdődött a kapitalizálás folyamata, amely létrehozta a polgári forradalom és a szabadságharc gazdasági és társadalmi feltételeit.

A napóleoni háborúk idején a magyar nemesség igen előnyös helyzetben volt, mert gabonáját viszonylag magas áron tudta értékesíteni. de a háborúk elmúltával megszűnt a gabonakonjunktúra. A tőkefelhalmozás más forrásait kellett feltárniuk.

Ilyen új forrás volt országosan általában a juhtenyésztés. Voltak olyan vidékek, amelyekben a juhtenyésztést legelő hiányában nem lehetett nagyméretűvé fejleszteni. Ilyenek voltak a gazdasági adottságok a Hegyalján is.

A hegyaljai nagybirtokos nemesség általában még ezen a vidéken — ha korlátozott mértékben is — a juhtenyésztés előfeltételeit a jobbágyoktól elrabolt legelőkön létre tudta hozni. Ezekkel a lehetőségekkel már csak kevésbé rendelkezett a középnemesség, míg a városi polgárság erre szinte nem is gondolhatott.

Ez a vidék azonban bőségesen pótolta a juhtenyésztés elmaradottságáért az itteni birtokosokat. Bortermelésre kiválóan alkalmas hegyoldalakon a XIX. századra már évszázados bortermelési tapasztalatokat szereztek, amelyeknek ismeretében készítették a világhírű tokaji bort — a borok királyát — a királyok borát.

A Hegyalján a szőlőművelést a földesurak már a XVIII. században bér munkásokkal végeztették, s így a bér munkások kizsákmányolásával nagymennyiségű értéktöbbletre tettek szert.

A megtermelt bor jelentős részét külföldi piacokon értékesítették. Ezek a piaci kapcsolatok a napóleoni háborúk után fokozatosan csökkentek, éppen akkor, amikor a legnagyobb szükségük lett volna rá. A külföldi piac szűkülésének két fő oka volt. Egyik az, hogy Lengyelországot részekre szaggatták, amelynek eredményeként az fokozatosan elszegényedett. Másik: a lengyel borpiacon megjelent a tokaji bor nagy vetélytársa, a francia bor, amely egyre nagyobb fogyasztó közönséget hódított el.

A hegyaljai bortermelő középnemesség igyekezett megtartani legalább azokat a piacokat, amelyek még rendelkezésére állottak. A piacon a tokaji bor versenyképességét csak a bor kiváló minőségének megőrzésével tudták biztosítani. A minőség megvédése céljából a Hegyalját zárt területté nyilvánították. Ezt a területi kiváltságot először az 1737. évi rendelettel sikerült

biztosítani, amelyet a megyei nemesek időről időre megújítottak. Zemplén vármegye 1801-ben alkotott rendszabálya értelmében 22 helységet soroltak az 1737. évi királyi rendelet alapján a Hegyaljához, amelyek között megtaláljuk Tállyát is.¹

Tállya a XIX. század első felében mezőváros volt. Abaúj vármegye szélén feküdt. A tokaji—kassai postaút rajta vezetett keresztül. Volt postahivatala és itt váltották a postajárat lovait először Tokajból Kassa felé haladva. A város kies dombon terül el, és a város fölötti hegyoldalakon húzódnak szőlőhegyei. Szőlőinek összterülete 1851-ben 1324 hold volt. E hatalmas terület birtoklás szerint két részre oszlott a feudalizmusban: 1080 hold kilenced dézsmás és 244 hold szabad szőlőre. A vidék éghajlata és a szőlőhegyek nyirkos, kavicsos és agyagos talaja kiválóan alkalmas volt a híres „tokaji” borok termelésére. E területen kívül a város lakosainak 977 hold első osztályú szántóföldje volt, de ezt a földesúr elfoglalta és maga gazdálkodott rajta. Volt 500 embervágó, s egy esztendőben kétszer használható és jó szénát termő rétje, amelynek egy részét a földesúr, más részét a város szabadon birtokolt. A mezőváros lakossága 1851-ben 5240 fő volt.²

A felsorolt gazdasági feltételek nem biztosították a város lakossága számára a gabonafélék és egyéb szántóföldi növények termelését, sem az állattenyésztés, és különösen nem a juhtenyésztés kibontakozását. Ezek a termelési ágak nem biztosították a lakosság ellátásához szükséges termékmennyiséget, de a hiányokat bőségesen pótolta a szőlőhegyek termése: a „tokaji” bor. Keleti Károly becslése szerint 1873-ban 7000 akó fehér bort termeltek a tállyaiak. Ez az adat ugyan a század végéről való, de segítségünkre lehet annyiban, hogy el tudjuk képzelni, vajon miből élt Tállya lakossága.³

Tállya lakossága tehát főként a bortermelésből élt. Éppen ezért nagyon vigyázni kellett a drága kincset termő szőlőtövekre, mert nemcsak az időjárás tehetett sok kárt bennük, hanem megdezsmálta a mezei madarak sokasága, összetörték a kóborló falusi kutyák, az őrzés nélkül hagyott állatok, és alkalmasint megvámolták a tolvajok is. A termés elpusztulása vagy megdezsmálása súlyos csapást mért a birtokosokra, amelyet egész családjának meg kellett nyomorognia. Ha a szőlő dezsmaadó volt, akkor bizony a földesúrnak járó és pénzben fizetendő kilencedet akkor is meg kellett fizetni, ha a termést bármiféle csapás csökkentette. Éppen ezért a szőlőterület őrzését évről évre nagy körültekintéssel szervezték meg.

Tanulmányomnak az a célja, hogy ezt a bonyolult szervezési munkát bemutassa és értékelje.

*

A termés megőrzése céljából a zsendülő termést őriztették a termelők. A több mint 1300 katasztrális holdat meghaladó hatalmas szőlőterületet kisebb, területileg összefüggő, de ugyanakkor egymástól dűlőutakkal elhatárolt egységekre osztották. Ezeket a területi egységeket őrzéseknek nevezték.

1. A HATÁR FELOSZTÁSA

A határ felosztása a XIX. század első felében nem volt állandó. A határ őrzésekre való felosztása évente kétszer történt. Először nyári őrzésekre osztották fel: júliustól november végéig, másodszer téli őrzésekre, december elejétől június végéig terjedő időszakra. Az első időszakot nyári, a másodikat téli pásztorságnak nevezték.

Nyári pásztorság

A nyári őrzésekre való felosztást befolyásolta az a tényező, hogy egy-egy őrzésben milyen termés volt várható. Ha valamelyik őrzés termését a fagy vagy a jégverés megtizedelte, a birtokosok úgy takarékoskodtak, hogy az őrzéseket összevonták és két vagy több őrzés fizetett egy pásztorbért. A nyári őrzések száma tehát változó volt.

Tájékozódás és bizonyítás céljából a megtalálható levéltári anyagból az alábbi táblázatot állítottam össze:

1816-ban 91 őrzésre osztották a szőlőhegyeket,
 1820-ban 92, ebből I. o. 26, II. o. 31, III. o. 27, Ballat 2
 1830-ban 88, 1832-ben 88, 1841-ben 88, 1842-ben 88,
 1843-ban 64, 1844-ben 88, 1846-ban 88, 1847-ben 88,
 1848-ban 88, 1849-ben 88, 1850-ben 88, 1851-ben 82 őrzésre
 osztották a szőlőhegyeket.

Egy-egy dülő területe egyenlő volt egy őrzéssel.⁴

Az összes dülők nevei a következők: 1. Batori, 2. Szent Iványi Patots, 3. Nagy Mervált Patots, 4. Kassai Patots, 5. Dongó, 6. Csatornya Rohos, 7. Somszeg, 8. Hegyes, 9. Ibrányi Bányász, 10. Kis Rohos, 11. Nagy Rohos, 12. Nagy Bányász, 13. Kis Bányász, 14. Kerek, 15. Domb, 16. Nagy Görbe, 17. Palánta Mulató, 18. Nagy Remete, 19. Sipos, 20. Kis Palota, 21. Nagy Palota, 22. Bertoti, 23. Henyei Tárkány, 24. Tatájka, 25. Sass allya, 26. Keglevits Nyerges, 27. Kis Nyerges, 28. Nagy Nyerges, 29. Nagy Cserepes, 30. Cserepes Tető, 31. Galambos, 32. Nagy Köveshegy, 33. Kis Köveshegy, 34. Pipiske, 35. Halastó, 36. Csikhegy, 37. Nagy Vároldal, 38. Kis Vároldal, 39. Ujfalu, 40. Görbe Nyirjés, 41. Sovány Nyirjés, 42. Kis Hasznos, 43. Nagy Hasznos, 44. Kassai Hasznos, 45. Kópor Hasznos, 46. Bohomály, 47. Dukát, 48. Nagy Tökösmáj, 49. Csonka, 50. Kis Tökösmáj, 51. Bártfai, 52. Gomboska, 53. Csirkés, 54. Galyagos, 55. Kurta Nyirjes, 56. Grímlát Nyirjes, 57. Dongó Nyirjes, 58. Hosszú Nyirjes, 59. Kis Ószhegy, 60. Nagy Ószhegy, 61. Fürdős, 62. Alsó Bojta, 63. Felső Bojta, 64. Ökörtáncz, 65. Kis Koldu, 66. Nagy Koldu, 67. Isten Jónap, 68. Barkóczi Köveshegy, 69. Herczeg Köveshegy, 70. Kerek tölgyes, 71. Új hegy, 72. Közép hegy, 73. Piski Padihegy, 74. Alsó Varga Padihegy, 75. Sarkad Istenhegy, 76. Nagy Istenhegy, 77. Kis Istenhegy, 78. Nagy Padihegy, 79. Turtsány Megyes, 80. Oskola Megyes, 81. Butykai Megyes, 82. Nagy Megyes, 83. Kis Megyes, 84. Belső Kis Kővágó, 85. Czéklás, 86. Hosszú Kővágó, 87. Nemes Kővágó, 88. Nagy Kővágó,

89. Kis Kővágó, 90. Rongyos Kővágó, 91. Szent Iványi Hetény, 92. Felső Hetény, 93. Közép Hetény, 94. Madarasi, 95. Kötőtvény.

Ezeket azután szükségszerűen összevonták az adott helyzetnek megfelelően, mint azt az előbb leírt táblázat mutatja. 1844-ben például félbért fizettek: Nemes Kővágó, Nagy Kővágó, Kiss Kővágó, Rongyos Kővágó, Hosszú Kővágó, Felső Hetény, Közép Hetény, Madarasi őrzések pásztorainak.⁵ Ugyanakkor kétharmad részt fizettek Kiss Megyes Új Kővágó őrzésekben.⁶

A téli pásztorság

Szüret befejeztével letelt a nyári szőlőpásztorok szolgálati ideje. A szőlőhegyeket mégsem lehetett jövő nyárig őrizetlenül hagyni, mert a gazdák marháikat és lovaikat legelni szüret után a szőlőkbe hajtották.⁷ Legelés közben a tőkéket az állatok összetapossák, a karókat kitördelték. Ezért a szőlőkben való legeltetést szigorúan tiltotta Zemplén vármegye. A főszolgabíró felhívta a „Birák” figyelmét, hogy a tilalmat szorosan tartsák be, és azért téli pásztorokról is gondoskodjanak, kiknek az arra való felvigyázás lesz különösen a kötelességük.⁸ Ezen kívül sok kárt tehettek a szőlőkben azáltal, hogy egyesek levagdoshatták volna a legszebb tőkék vesszőit és azt ellopva telepítéshez használhatták volna fel. Ellopkodhatták volna a karókat is. Éppen ezek ellen való védekezésül a tállyai szőlőhegyeket évről évre téli pásztorságokra osztották fel.

1841-ben például a következő csoportosítás szerint: „1-ső Pásztorság: A Báthori, Hegyes, Bányász, Rohosok, Görbe, Uttyáig a mely vissza fel a Rohosokra. A 2-ik Pásztorság a Dukáttal kezdve a Galyagosig és Remete Utjáig lévő Pásztor őrzések. A 3-ik Pásztorság: A Remettül kezdve egész a Nyergesek alatt a Cserepesekre vivő útig. A 4-ik Pásztorság: A Kis Köveshegy őrzéstül egész a Sovány Uttyáig lévő Őrzések. Az 5-ik Pásztorság a Kurta Nyirjestől egész a Koldu erdő mellett lévő útig egész a Mádi határig. A 6-ik Pásztorság a Rátkai Határban lévő Pásztor Őrzések. A 7-ik és 8-ik a Vizentül lévő Őrzések.”⁹

2. A SZŐLŐPÁSZTOR

A szőlőpásztorok feladata volt a szőlő állományának és termésének minden kártevő és tolvaj ellen való megvédése. E nagy feladatot nem is bízták akárcikre a birtokosok. A pásztorok megválasztását igen komolyan előkészítették. Mielőtt a választásra sor került, a jelöltek ajánló után néztek. A választásokon az a jelölt került előnyösebb helyzetbe, akinek több vagy gazdagabb ajánlója vagy ajánlója volt.

A pásztorok ajánlásánál több szempont érvényesült. Gróf Majláth például azzal érvelt az általa ajánlott pásztor mellett, hogy egész nyáron abban a szőlőjében fog dolgozni, amely az adott őrzésekben fekszik, s ezáltal annak az őrzésben való állandó tartózkodása biztosítva lesz.¹⁰ Más esetben az ajánló azt hangsúlyozta, hogy az általa jelölt ember közismerten becsületes, sőt e jótulajdonsága mellé a város főbírójának jóindulatát is elnyerte.¹¹

Volt olyan óvatos ajánló is, aki nem akart újat húzni senkivel, ezért ismerősét csak abban az esetben bátorzkodott ajánlani, ha annak ellenfele nem volt.¹²

Volt olyan ajánló is, aki jótállott az általa javasolt pásztorért.¹³

A gazdag szőlőbirtokosok, akiknek az illető őrzésben a legnagyobb darab szőlőjük volt, azok nem kértek senkit, hanem egyenesen elrendelték, hogy az elkövetkező időszakra ki legyen a pásztor.¹⁴

Volt olyan ajánló is, aki ennek az állásfoglalásnak nyíltan hangot is adott.¹⁵ Megint mások kezességét vállaltak az általuk ajánlott pásztorért arra az esetre, ha az pásztori kötelességét nem teljesítené és ebből valakinek valamiféle kára származna.¹⁶ Egyes őrzésekben elterjedt az a szokás, hogy a pásztorválasztás joga körben járt az őrzés leggazdagabb birtokosai között.¹⁷ Ugyanezt bizonyítja egy másik ajánlás is.¹⁸ A pásztorválasztásnál azonban döntően számításba kellett venni a földesúr véleményét is.¹⁹

Ha valamelyik szőlőpásztor kifogástalanul végezte munkáját az előző évben, azért még egyáltalán nem lehetett biztos abban, hogy újra pásztor lehet, és azért minden évben pártfogók vagy ajánlók után kellett néznie.²⁰

Miután az ajánlások befutottak a Városi Tanácshoz, a főbíró összehívta a pásztorválasztó gyűlést. A gyűlésen a nemesség hadnagya és a város főbírája elnökölt és részt vettek a tanács tagjai. A főbíró előterjesztette a szőlőbirtokosok által a pásztorságra javasoltak névsorát.²¹ A névsorban szereplők közül a pásztorságra érdemeseket kiválasztották és neveiket a névsor Elválasztottak pásztornak című rovatába írták be. (A listát így taglalták:)

Sorszám	Őrzések neve	Pásztornak jelentették magokat	Kiáljót érettek	Elválasztottak pásztornak
3.	Szent Iványi Patóts	Halász János	Romp Dániel	Halász János
6.	Nagy Rohos Csatornya	Bodnár József Dolovicy Mihály	Kovács Sámuel	Csuka János

22

A Városi Tanács döntése azonban nem volt végleges. Miután az általuk jóváhagyott jelöltek listáját elkészítették, felterjesztették azt megerősítés céljából a földesúrhoz.²³

A jóváhagyás megtörténte után egy listán felsorolták a jelölteket, akiknek személyét „a méltóságos Földes Uraság Uri Tisztsége”²⁴ megfelelőnek találta. Található arra is példa, hogy előbb a földesúr tisztje elé terjesztették a jelentkezők névsorát, és annak jóváhagyása után választottak ezek közül a város vezetői.²⁵

Előfordult olyan helyzet is, hogy olyan sok alkalmas ajánlkozó gyűlt össze, hogy tartalékként névsorba foglalták neveiket, és később utána írták, ha valamelyik megüresedett őrzésbe beállították. Ilyen jegyzetet találunk az 1841. évi pásztorösszeírás végén.²⁶

1848-ban a szabadságharc megkezdésekor a szőlőpásztorok tömegesen mentek a haza védelmére. A szegény nép hazaszeretetét szemléltetően bizonyítja az 1848. évi összeírás két bejegyzése. Az összeírás 10. oldalán ezt olvashatjuk:

„Pásztorságra ki maradás esetére jelentkeznek, Eperjesi-Bakugró-Felső-Cserepes-Ambrus János. F. Cserepes Bodnár János. N. Isten hegy, Bodnár István Madarosi Olejár András — Jónap Paszternák János — Madarasi Kersák János — Barkóczi Palota, Tóth Ferencz — Bohomáj Paszternák András — Potemkó György — Ujfalu” stb.²⁷

A következő 11. oldalon viszont: „Üresen maradt tőtvények” neveit találjuk: „1. Csirkés, 2. Galambos, 3. Kis Vároldal Szefarszki Péter. 5. Fürdős Farkas János felesküt. 7. Felső Cserepes”.²⁸

A szőlőpásztorok beiktatása

Szőlőpásztor lehetett nemes és nemtelen egyaránt. A megválasztott szőlőpásztorok beiktatására nyári őrzéseken július elején került sor. Ugyanekkor került sor a pásztorok megesketésére is, amit rögtön a választás napján meg kellett tenniük.²⁹

A Hegyalján kialakult gyakorlaton nem ment túl a mezei rendőrségről szóló 1840. IX. t. cz. sem. Azt mondhatjuk, hogy országos értelemben is olyan körülményeket állítanak a leendő pásztorok elé, amit már előzőleg Tállya szőlőbirtokosai tettek.³⁰

Túlmege azonban a tállyai szokásokon annyiban, hogy nem a földesúr tisztje hagyja jóvá jelölésüket, hanem a birtokosok által történt megválasztás után az illetékes szolgabíró erősíti meg őket állásukban és az esküt is neki teszik le. Felügyelet szempontjából is hozott változást.³¹

Tállya mezővárosa a törvény megjelenése után továbbra is meghagyta a jól megismert és bizonyára a helyi gyakorlatban jól bevált szokást és továbbra is a pásztorbírószág gyakorolta a pásztorok ellenőrzését, egyénileg pedig maga a város főbírója. Abban a tényben, hogy a város főbírója kezében tartotta a pásztorok feletti legfőbb felügyeletet, kifejeződik az, hogy ebben a városban a legfőbb jövedelemforrás a szőlőtermelés, tehát ennek ellenőrzését a legilletékesebbekre kell bízni.

Ha összevetjük a Tállyán szokásos esketési formulát az 1840. évi IX. t. c. formulájával, azt tapasztaljuk, hogy részletesebb vagy azt is mondhatnám, aprólékosabb, mindenre kiterjedtebb figyelemmel szerkesztettebb a tállyai. Az összehasonlítás lehetősége érdekében közlöm a törvény 44. §-át.³²

Azokat a tennivalókat, amelyeket a tállyai eskü nem tartalmazott és amiben bizonyos értelemben kevesebb is az 1840. IX. t. c. 44. §-ában közölnél, külön rendelkezés foglalta össze. 1816—1850-ig terjedő időszakban két ilyen rendelkezés volt használatban. Az elsőt 1818-ban szövegezték, a másodikat 1844-ben. Vessük össze a kettőt fejlődés szempontjából: Az állás betöltése időpontjával az 1818-as 1. bekezdés foglalkozik.³³

Ez igen szigorú rendelkezés! Ha számításba vesszük, hogy a lakosság közül kb. átlagosan 90 családapa foglalkozott nyári őrzések idején szőlő-

pásztorokodással, és ha a családtagokat is hozzászámítjuk ehhez — családonként feleség és 2 gyermek — akkor kb. 350—400 fő kenyérkeresetéről van szó. Ez a csoport a város társadalmának kb. 8⁰/₀-át teszi ki. Gazdasági helyzetüket tekintve a legszegényebbek közül kerültek ki, tekintet nélkül arra, hogy nemesek vagy nemtelenek voltak. Éppen ezért igen fontos volt számukra, hogy aratáskor megkeressék az egész évi gabonaszükségleteiket vagy amennyit tudnak. Ezért érintette őket olyan súlyosan az a rendelkezés, hogy aratni sem mehetnek el. Ez bizonyára komoly ellenállást váltott ki a szőlőpásztorokból. Ezt a tényt bizonyítja az 1844-ben újra megszövegezett „A pásztorok kötelessége” című irat, amely az 1818-as rendelkezés első pontját két pontra osztja és gyökeresen meg is változtatja.³⁴

Az őrzés addig sem maradhatott felügyelet nélkül, amíg a pásztor aratni volt. 1843-ban elharapózott az őrzések elhanyagolása.³⁵ Ilyen ellenállás hatására a szőlőbirtokosok komoly engedményre szánták el magukat. Aratáskor a távollevő pásztorokat inasaik helyettesíthették.³⁶

A pásztorinasok vagy a szomszéd őrzések pásztorai által való helyettesítés idejét is pontosan megszabta az 1844. évi rendelkezés 4. bekezdése.³⁷

Mi az a tőtvény?

A tőtvény az őrzés olyan magas pontja volt, ahonnan az egész őrzést vagy annak nagyobb részét be lehetett látni. Valószínűleg a földből kikerült szikladarabokat hordták itt össze évszázadok során az egymás után következő pásztorok. Ezen a tőtvényen építette fel a pásztor a kunyhóját. A megválasztott pásztor első teendője volt, hogy miután az őrzésre kiment, tőtvényét és a kunyhó helyét rendbehozza, és előkészítse a kunyhó felépítését.³⁸

A kunyhó

A tőtvény, amely nem az őrzésen kívül, hanem annak legmagasabb pontján volt, vagy beékelődött két darab szőlő közé, mint a Kis Megyesen.³⁹ Vagy a szőlőhegy szőlővel beültetett részének legfelső részén, de az is valószínűnek látszik, hogy az őrzés közepe táján kiemelkedő helyen.

A tőtvényen építette fel a pásztor a kunyhóját, amely esős időben menedékkül, éjjel pedig szállásul szolgált. Ha a kunyhó építési anyagát vizsgáljuk, megállapítjuk, hogy nem lehetett más, mint a hegyen található tárgyak keveréke. Nagysága kb. olyan volt, hogy két ember feküdhethetett, esetleg üldögélhetett benne. Ilyen kalyibához — amely csak egy nyári idényre készült — nem nagy mennyiségű és nem nagyon időálló építőanyag is megfelelt. Vázát használt szőlőkaróból készítette a pásztor.⁴⁰ A lécelésre venyigét, arra gízgagt rakott, végül földdel fedte be.

Már az 1818-ban írt és a pásztorokra kötelezővé tett „Jegyzés a Pásztorokra nézve” kezdetű rendelkezés 8. bekezdése megállapítja: „... hogy sokan az általok meg igazított Pásztor Kunyhót szüret után csak azért is elbontják, hogy mai Esztendőben a következő pásztor nem használhassa,⁴¹

majd büntetéssel igyekszik ezt megakadályozni.⁴² Ezzel az intézkedéssel állandósítani igyekeztek a tótvény helyét és a kunyhót is. A tótvények, kunyhók elhelyezése azonban még a korszak végére sem volt mindenütt megfelelő.⁴³

A pásztor felszerelése

A pásztor felszerelésének olyannak kellett lennie, hogy annak segítségével kötelességét teljesíteni tudja.⁴⁴ A pásztor felszerelése közé tartozott 1818. évi előírás szerint a puska. Ennek viselésével azonban probléma volt.³⁵ Arra pontos választ adni nem tudunk, hogy nemteleneknek megengedte-e a Vármegye a fegyverviselést vagy nem, de annak van nagyobb valószínűsége, hogy igen.

A pásztoroknak el kellett számolniuk a lelőtt madarak fejeivel, hogy ezzel igazolják a lőporfelhasználást.⁴⁶ A pásztoroknak kiadott puskát a pásztorinasok is viselhették.⁴⁷

A zsendülő, édesedő szőlőben szívesen csipegették a fürtöket a verebek, seregélyek és más madarak. Ezek elhessegetésére használták a kelepert. A parittyát a puskát helyettesítette a pásztor kezében. Az ostort a szőlőbe betévedt állatok terelésére használták.

A pásztor kötelmei

Azokat a legfontosabb rendelkezéseket, amelyek a pásztor kötelességét meghatározták, az irodalomjegyzékben közölt esküminták foglalták össze. Ezeket írásban a pásztorok kezébe adni szükségtelen volt, hiszen valószínű, hogy akadtt a pásztorok között írni, olvasni nem tudó is, bár ebben az időben már működtek Tállyán oskolamesterek.⁴⁸

Az 1818. évi „Jegyzés a Pásztorokra nézve” 3. pontja szerint a szőlőpásztorok: „Vasárnapokon a Korcsmákra innya, s táncolni bejárni nem szabad s aki Vasárnap dél után 3 óraker a Városba találtatik, a Hajdu által meg-fogattatván testi büntetést kap.”⁴⁹

Erkölcsei tisztaságára is ügyeltek.⁵⁰ Ilyen korlátok között mozoghatott a szőlőpásztor. Ha a kötelmeket valamelyikük megszegte, annak nevét feljegyezték a pásztorok összeírását tartalmazó irat üresen maradt lapjára azzal a céllal, hogy a következő években is kizárják őket a pásztorok sorából.⁵¹

Hogyan teltek a pásztorok hétköznapijai?

Éjjel-nappal őrzésében kellett tartózkodnia. Időnként bejárta a területét és vigyázott mindenre, amit számára esküje és a különböző rendelkezések meghatároztak. Az őrzést általában hosszabb időre nem hagyhatta el. Az aratási idő azonban kivétel volt.⁵² A rendelkezések azonban nem tiltották meg, hogy őrzésen belül „Napi számba” vagy „szakmányba” kapáljon, ha volt mit. Ezzel növelhette csekély pásztorbérét. A bérre vonatko-

zónán kevés adatot találtam.⁵³ A szőlőpásztorbér évenként változó volt. Változását az a tényező befolyásolta, hogy milyen termés volt várható.⁵⁴

Ilyen esetekben különösen fontos volt a napszámos, de főképpen a szakmánymunka vállalása. Napszámos munkát kevésbé kaphattak, mert munkájukat naponta több ízben is meg kellett szakítaniok, hogy őrzésüket bejárják. Addig azonban, amíg a szőlő érni nem kezdett, a madarak sem az ember nem lopkodta. Ilyenkor inkább a gyümölcsösökre és a kertü veteményekre kellett vigyázni.

Munkaerőre igen nagy szükség volt a szőlőhegyeken. Egy-egy kapálás-kor — egyszerű számítással számítva — egy-egy holdra kb. tíz napszámos munka kellett. 1324 holdra összesen 13 240 napszámra volt szükség. Nos, honnan szereztek a gazdák ennyi munkaerőt?

1. Vegyük számba a városban található munkaerőt. 1834 és 1845 közötti időből való alábbi feljegyzés szerint az adófizetők így oszlottak meg:

Telkes jobbágy	Gyalog		Kőműves	Molnár	Áts	Más mester emberek	Észrevétel
	Marhás	Marhátlan					
20	10	140	9	3	3	20	Özvegy asszony a zsellérek között 12. Katona-viselt személy szabadsággal idehaza 4.

55

Ez az összeírás az adófizető — tehát jobbágy — családfőket sorolja fel, de a városban nemesek is laktak, ezek egy meghatározhatatlan részének volt saját szőlője is, amiben egy részük tevékeny termelőmunkát végzett. A város összes lakosainak száma az idézett Fényes Elek statisztikája szerint 1822-ben 5240 volt.

Vagy itt közlök egy táblázatot:

Házzal bíró adófizetők száma:

Házatlan adófizetők száma:

1835-ben	433	676
1836-ban		764
1837-ben	427	670
1838-ban	429	702
1839-ben	404	488
1840-ben	402	595
1841-ben	398	353
1844-ben	389 állandó	346 nem állandó 421.

56

A táblázatok tanúsága szerint megállapíthatjuk a következőket:

1. A városban lakó adófizetők — házzal bírók vagy házatlanok, akik a szőlőmunkások zömét tették ki, kb. 900—1100 között mozogtak.

2. A házatlanok közül az 1844. évi adatok szerint 421 fő nem állandóan, tehát bizonyára csak a szőlőmunkák idején lakik a városban.

Ha a táblázaton feltüntetett adatokhoz hozzágondoljuk, hogy esetleg az idénymunkák idején még a szomszéd községekből is járt át dolgozni néhány munkás, akkor is azt mondhatjuk, hogy általában munkaerőhiánnyal küzdöttek a termelők. Ezzel magyarázható, hogy 1844-ben a szőlőpásztoroknak engedményeket adtak az előbbi állapothoz viszonyítva. Ugyancsak ezzel magyarázható, hogy a rendelkezésre álló munkaerőt igyekeztek magukhoz csalogatni a termelők. Béremelést nyíltan nem hajthattak végre, mert Zemplén megye szigorúan büntette.⁵⁷

Ezek a rendelkezések a szőlőpásztorokra is vonatkoztak, amikor munkát vállaltak. Minden valószínűség szerint megkapták naponta kétszer a pálinkát, ebédet, és vacsorát és esetleg bort is. Ilyen esetben kosztról nem kellett gondoskodniuk. Ha szakmány munkát vállalt a szőlőpásztor, segített neki az inasa is, vagy úgy, hogy ő is kapált, vagy azáltal, hogy addig ő végezte el a kerületét.⁵⁸

Nézzük meg a napszámok alakulását azoknál a munkáknál, amelyekben a szőlőpásztorok részt vehettek.

1834-ben: második kapálásnál	33 krajcár,	1835-ben 42 krajcár,	1849-ben
kötözésnél	21 krajcár,		
igazgatásnál	21 krajcár,	24 krajcár,	
harmadik kapálás	39 krajcár,	42 krajcár,	
Szüretnél szedő	18 krajcár,	21 krajcár,	18 kr.
puttonos	27 krajcár,	27 krajcár,	24 kr. ⁵⁹

Az 1844. évi engedmény szerint mint láttuk az őrzésen belül munkát vállalhattak pásztorok, de az őrzésen kívül ezután sem volt szabad. Ha ezt a rendelkezést megszegették, azonnal leváltották őket.⁶⁰

Valószínűnek látszik, hogy volt olyan szokás is, hogy szüretkor megajándékozták a szőlőpásztorokat. Erre enged következtetni, hogy még a város szőlőjére elköltött kiadások között is szerepel ilyen tétel.⁶¹ Ezt bizonyára azért kapták, mert szüretkor igen ébernek kellett lenniük.⁶²

A pásztorok szüreti ellenőrzési kötelességét már az eskü is tartalmazza. Ebben a helyzetben a földesúr megbízottjaként járt el. Ez igen fontos teendő volt. Mindezek után könnyen érthető, hogy miért kellett a földesúr tisztjének jóváhagyása a pásztor megválasztásához.

Pásztorinasok

Már több helyen volt róluk szó. Az 1844. évi „A pásztorok kötelessége” című rendelkezés 3. pontja megszabja, „... hogy az inasok 12. Esztendőnél Kevesebb idejük nem lehetnek...”⁶³ Ugyancsak e rendelkezés 5. pontja szerint „Pásztor inas a Gazda⁶⁴ fia, vagy atyafia nem lehet, átallyán fogva idegen legyen.”⁶⁶

Az inas a pásztor távollétében helyettesíti, jelenlétében pedig segítségére van. Különösen szükséges volt inasok állítása akkor, ha hosszabb

ideig volt őrzésétől távol. Ennek ellenőrzésére igen nagy gondot fordított a város főbírója.⁶⁷ 1846-tól még szigorúbban vették a pásztorinasok beállítását és ezután külön jegyzéken tüntették fel nevüket. E jegyzék fizetésüket és kötelességüket is feltünteti.⁶⁸ A feljegyzések alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. Azok a pásztorinasok, akik csak az aratásra ment szőlőpásztor két hétig helyettesítették, 1 véka gabonát kaptak fizetségül.

2. Két pásztorinas a pásztor bérének felét kapta, tehát azt mondhatnám, hogy ugyanazt a megbízatást ketten látták el.

3. Három inas 13 váltóforintot kapott, de minden 3. nap a gazdájának kapált.

Ide sorolom még azt az esetet, amikor 12 váltóforintot kapott és minden 5. nap kapált gazdájának, és azt is, amikor a 12 forintot megkapta, de csak minden harmadnap kapált gazdájának.

Ha számításba vesszük, hogy a gazda gondoskodott eltartásukról, vagyis kosztjukról, akkor is igen kevés volt ez a kereset. Ha viszont arra gondolunk, hogy bizonyos napokon gazdájának kapált, akkor megállapíthatjuk, hogy ekkor a pásztor kizsákmányolta inasát. A kapáló inas nemcsak saját ellátásáért dolgozott meg gazdájának, hanem szorgalmas munkájával bérét is megkereste és talán még többet is annál. A pásztorinas fogadása tehát a kizsákmányolt helyzetben levő pásztort inasával szemben kizsákmányolóvá süllyesztette.

A pásztorság szervezete

A város vezetősége arra törekedett, hogy azt a nagyszámú pásztorcsoportot, amelyet évről évre a szőlőhegyekre küldött, alaposan megszervezze és munkájukat, elsősorban egymással ellenőriztesse. Céljának elérése érdekében az őrzéseket úgynevezett „Szakasz”-okra vagy „Osztály”-okra osztotta fel minden évben a szükségletnek megfelelően. Az egyes csoportokhoz tartozó pásztorok közül kiemelkedtek a „Kapitány”, a „Hadnagy” és a „Kerülő” címekkel felruházott pásztorok. Feladatuk valószínűleg a csoportba tartozók munkájának ellenőrzése és jobb munkára serkentése volt.

A pásztorok csoportba osztása nem volt állandó. 1828-ban és 1829-ben 14, 1844-ben 7, míg 1845-ben ismét 14 volt a pásztorcsoportok száma. Ez a csoportbeosztás, mint az alábbiakban látni fogjuk, nem volt azonos a hegybírók ellenőrzési körzeteivel. A pásztorok szervezetének szemléltetéséül teljes egészében idézem az „1844-ik Évi Szőlő Pásztor Kapitányok, Hadnagyk, Kerülők Jegyzéke”-t.

1844-ik Évi Szőlő Pásztor Kapitányok, Hadnagyk, Kerülők Jegyzéke

1-ső Szakasz

Batori

Szent Iványi Patots

Nagy Mervált

Kassai Patots

Kapitány Nagy Bányász

őrzésében Tóth Mihály

Hadnagy Gönczy Gábor

Nagy Mervált Patots Pásztor

Dongó
 Csatornya Rohos
 Somszeg
 Hegyes
 Ibrányi Bányász
 Kiss és Nagy Rohos
 Nagy Bányász
 Kerek domb
 Nagy Görbe
 Palánta Mulato

Kerülő Reczey Josef
 Kerekdombi Pásztor

2-ik osztály

Kiss Hasznos
 Nagy ”
 Kassai ”
 Kópor ”
 Bohomály
 Dukát
 Nagy Tökösmáj
 Csonka kis Tökösmáj
 Bártfai
 Gomboska
 Csirkés
 Galyagos

Kapitány Kramerszky
 János Galyagos őrzés-
 ben. *Hadnagy* Csuka
 János Nagy Tökösmáj
 Őrzésben Körössy
 Josef Csonka Őrzés
 pásztora

3-ik osztály

Nagy Remete
 Sipos
 Kiss és Nagy Palota
 Bertoti
 Henyei Tárkány
 Tatájka
 Sass allya
 Keglevits Nyerges
 Kiss Nyerges
 Nagy Nyerges
 Nagy Cserepes
 Cserepes tető Galambos

Kapitány Kissely István Palota
 Pásztora
Hadnagy Vitáreny Sámuel,
 Sassallyai Pásztor
Kerülő Potenko András
 Tatájka őrzésben

4-ik osztály

Nagy Köveshegy
 Kiss Köveshegy
 Pipiske
 Halasto Csikhegy
 Nagy Vároldal
 Kiss Vároldal Ujfalu
 Görbe Nyirjes
 Sovány Nyirjes

Kapitány Vilárny Károly
 Nagy Köveshegyi Őrzésben
Hadnagy Molnár István Ujfalu
 őrzésből.
Kerülő Vemják Pál Pipiske
 őrzésben.

5-ik őrzésben

Kurta Nyirjes
 Grimlát Nyirjes
 Dongó ”
 Hosszú ”
 Kiss Órhegy
 Nagy Őszhegy
 Fürdő
 Also Bojta Felső Bojta
 Ökörtáncz Kiss Nagy Koldu
 Isten Jonap

Kapitány Kurucz Josef
 Grimlát Nyirjes Őrzésben
Hadnagy Kopotorszky János
 Kurta Nyirjes őrzésben
Kerülő Takáts Mihály
 Isten jó Nap Pásztor

6-ik osztály

Barkoczi Köveshegy
 Herczeg
 Kerek Tölgyes
 Ujhegy, Középhegy
 Piski Padihegy
 Also Varga Padihegy
 Sarkad Istenhegy
 Nagy ”
 Kiss ”
 Nagy Padihegy

Kapitány Farkas János Herczeg
 Köveshegy Pásztora
Hadnagy Potesnyik Mihály Piski
 Padihegy Pásztora
Kerülő Réthy András Közép-
 hegyi Pásztora

7-ik osztály

Turtsány Megyes Iskola
 Butykai Megyes
 Nagy Megyes Kiss Megyes
 Belső Kiss Kővágó
 Czéklás
 Hosszu Nemes Kővágó
 Nagy Kiss ”
 Szent Iványi Hetény
 Felső Hetény, Közhetény
 Madarasi
 Kőtőtvény

Kapitány Hortsár János
 Kőtőtvény Pásztora
Hadnagy Virkóczi Jakab Butykai
 Pásztora
Kerülő Szívós István Kiss Nagy
 Kővágó Pásztora

Nekik is meg volt a lehetőségük arra, hogy munkát vállaljanak. Annak általános velejárói: pálinka, ebéd, vacsora, esetleg bor — reájuk is vonatkoztak. Dolgozhattak fedéskor, nyitáskor, karóhúzáskor, metszéskor, veinyigeszedéskor, első kapáláskor, kötözéskor, forgatáskor.

Napszámok:	1834-ben	1835-ben
fedés	30 kr.	33 kr.
nyitás		
karóhúzás	21 kr.	33 kr.
metszés	33 kr.	
vinyige szedés	21 kr.	21 kr.
elsőkapálás	36 kr.	36 kr.
kötözés	21 kr.	
forgatás	33 kr.	42 kr.

69

Mind a téli, mind a nyári pásztorok fizetését az őrzés birtokosai fizették.⁷⁰ „Egy kerülőnek kész fizetése 125 Vft.”⁷¹ volt 1841-ben⁷² A bér összege ingadozott a termés mennyiségétől függően, de önkényeskedésre is akadt példa.⁷³

Hegybíró

A pásztorok őrzésbeli teendőinek ellenőrzése a szőlőbirtokosok részéről közvetlenül a hegybírók kötelessége volt. Ezeket az őrzések birtokosai közül évenként újra választotta a Városi Tanács. Választásuk napján esküt tettek a „Hegy Birák Esketési formája” szerint.⁷⁴ Esküjük letétele után a főbíró vagy a főszolgabíró intézkedéseit hajtották végre.⁷⁵ 1844-ben a következő lajstrom szerint osztották fel az őrzéseket a hegybírák között.⁷⁶

Hegybirák Lajstroma

A Bátori	
Kassai Patots	Kováts Lajos
Szentiványi Patots	
Nagy Mervált Patots	1=ő
Dongó	Maklary Mihály
Nagy Rohos	
Kiss Rohos	
Hegyes	
Somszeg	Hubay Sándor
Ibrányi Bányász	
Nagy Bányász	2=ő
Kerek Domb	Szemtho István
Görbe	
Dukát	
Kiss Hasznos	
Nagy Hasznos	
Kassai ”	Farkas Ferdinánd
Kőpor	3

Palánta Mulato	Spisák József
Nagy Tökösmáj	
Kiss Tökösmáj	
Galyagos	
Csonka	Szathmáry Sándor
Bartfai	
Gomboska	4
Csirkés	
Nagy Remete	Kováts Sámuel
Sipos	
Nagy Palota	
Bertoti Palota	
Sass Allya	
Zsenyeyi Tárkány	
Tatojka	
Keglevits Nyerges	
Szent Iványi Nyerges	5=ik
Tető Nyerges	
Nagy Nyerges	Kováts Lajos
Felső Cserepes	Szathmáry Gábor
Nagy Cserepes	
Galambos	
Kiss Köveshegy	
Halasto	
Nagy Köveshegy	
Pipiske	Nem vette a
Csikhegy	Jegy.
Kiss Vároldal	
Nagy Vároldal	
Görbe Nyirjes	
Sovány Nyirjes	
Kurta Nyirjes	
Hosszú Nyirjes	
Jónap Nagy Koldu	
Nagy Őszhegy	
Kiss Őszhegy	Kalszky József
Felső Bojta	6=ik
Alsó Bojta	Langer Ferencz
Ökör táncz	
Füzdős	
Barkóczi Köveshegy	Glancz János
Herczeg Köveshegy	7=idik
Ujhegy	
Középhegy	Ketskemethy Josef
Pitski Pados hegy	
Nagy ”	

Varga Padihegy	Szabados János
Sarkad Istenhegy	8=ik
Kiss Istenhegy	Hegedüs
Nagy Istenhegy	Fekete Ferentz
Turtsány Megyes	9=ik
Oskola ”	
Butykai Megyes	Lepsinszky Pál
Kiss	
Czéklás	
Rongyos Kővágó	
Nagy Kővágó	
Nemes ”	Sareczky János
Hosszú ”	10
Kiss ”	Tóth Pál
Felső Hetény	
Köz ”	Blaskovits János
Madarassy	11
Kőtőtvény	

1845-ben 14 hegybírói kerületre osztották a szőlőterületet.⁷⁷ A hegybírók száma tehát nem állandó, hanem évről évre változó, bizonyára attól függően, hogy milyen termés volt várható. Ha több volt a termés, több pásztorra volt szükség, és azokra is jobban kellett vigyázni.⁷⁸

A vétkesek megbüntetése

A pásztorokat az általuk elkövetett lopások vagy kötelességük nem teljesítése miatt felelősségre vonták és elítélték. Ugyancsak felelősségre vonták és elítélték azokat is, akiket a pásztorok vagy mások lopáson értek. Az ítélezés nem egyformán történt. Ha a pásztor vagy a tolvaj nemes volt, akkor a „Pásztor bíróság”-on, ha nemtelen, a „Pásztor Törvény Szék”-en vonták felelősségre.

A „Pásztori Bíróság”

Tagjai voltak: az „Uradalmi Tisztartó Ur”, a „Nemesség Hadnagya”, a „Fő Bíró” és a városi „Tanácsnokok” közül legalább egy fő, de alkalmasint több is lehetett. Minden ülésen az „Uradalmi Tisztartó Ur” elnökölt. A „Pásztori Törvénytörvény Szék” elnöke mindenkor a város főbírója volt, tagjai pedig két vagy több „Tanácsbeli” vagyis a Városi Tanács tagja.

A bíraskodás menete a következő volt mindkét bíróságon. Ha a tulajdonos észrevette, hogy meglopták, akkor azt vagy „Bizodalmas Főbírónak” vagy „A Nagyérdemű Rendezett Tanácsnak” írásban bejelentet-

te.⁷⁹ A kár bejelentése után a főbíró egy vagy két tanácsbelit kiküldött a kár felbecsülésére. Ezek jegyzőkönyvet készítettek.⁸⁰

Mind a Pásztorbíróság, mind a Pásztortörvényszék tárgyalásairól, ítéleteiről rövid jegyzőkönyvet készítettek.⁸¹ A kár megfizetésére a pásztort kötelezték, ha a tolvajt nem fogta meg, sőt akkor is, ha a lopás elkövetése idején csak az inasa volt jelen. A tolvajok megbüntetésével szintén igen sok jegyzőkönyv foglalkozik, de ez meghaladja tanulmányom problémakörét, ezért ezekkel részletesebben nem foglalkozom.

BEFEJEZÉS

Amint láttuk, a szőlőörzés megszervezésének nagyon komoly indokai voltak a tállyai szőlőhegyeken. A szőlőpásztorok vigyáztak a legfontosabb jövedelemforrásra, a szőlőültetvényekre. A szőlőörzés szervezete több évszázad alatt alakult olyanná, amilyennek bemutattuk. A város vezetősége egyik — vagy talán azt is mondhatnánk — legfontosabb feladatának tartotta a szervezés előkészítését és létrehozását, majd ellenőrzését. Az őrzés szervezete azonban nemcsak a szőlőbirtokosok érdekeit szolgálta, hanem a szőlőtulajdonos földesurakét is. Ez a szervezet gondoskodott a szüreteken arról, hogy a dézsmaadó szőlők után megadják a dézsmát. Ez a magyarázata annak, hogy a szőlőpásztorok személyét végső fokon a földesurak jogi képviselői hagyták jóvá. A szervezet tehát egyaránt szolgálta a feudális kizsákmányolást és a kapitalista kizsákmányolást is azzal, hogy őrizte a szőlőültetvényt mind a szüret előtt, mind a szüret után. Mivel a szőlőbirtokos jobbágyok felszabadítása egészen 1867-ig húzódott, a szőlőörzés a tanulmányban ismertetett szervezete mindeddig nem veszítette el létjogosultságát.

JEGYZETEK

1. „Az 1737-i királyi rendelet hegyaljai bornak tartja a tállyai, golopi, rátkai, mádi, zombori, ondi, tarcali, tokaji, keresztúri, kisleludi, szegi, erdőbényei, tolcsvai, lizskai, vámosújfalui, zsadányi, olaszi, pataki, újhelyi, kistornyai, szántói és erdőhorvái hegyeken termelt borokat.” Közli Ballagi Aladár: Zemplén Vármegye rendszabályai a borkezelés és borkereskedés ügyében, 1801-ből. Az Vasárnapi Újság 1877. évi számában.
2. Vö. Fényes Elek: Magyarország Geographiai Szótára, Pest, 1851. Tállya címszó alatti anyag és Topographica Leirása a Tokaji Járásnak. 1822. ápr. 15. Zemplén Vármegyei Levéltár Sátoraljaújhely, 197. polc, 256. számú irat.
3. Vö. Keleti Károly: Magyarország szőlészeti statisztikája. 1860—1873. Budapest, 1875. 400. oldal.
4. Vö. Zlt. Tállya Lt. szőlőpásztorok iratai.
5. Vö. Zlt. Tállyai Lt. szőlőpásztorok iratai 1844.
6. Vö. uo.
7. „Panasz adatván bé a T. N. Vrgyének (Tekintetes Nemes Vármegyének B. I.), hogy a Hegyallyai Városokban és Helységeiben, mihelyst a szüret elvégződik a gazdák magok marháikat, és Lovaiikat, mint valamelly Közönséges Legelőre a Szőlőkbe hajtogattyák, s ott legeltetik...” Kaszner János főszolgabíró körlevele. Zlt. Tállya Lt. Currensok protocolluma, Patak, 1827. szept. 30. 1820—31. 540. curr.
8. Uo.
9. Zlt. Tállyai Lt. Tállyai szőlőpásztorok iratai. 1841. év.

10. „Grof Majlath eő Excellenciaja Talyai Dongó nevezetű szőlőére Pásztornak Maczkó Jánost mint egész nyáron az Uraság munkását, ki állítatni és fel esketni az Biróság megkéretik. Mád 6-ik July 1845. Staiger József” (Zlt. Tállya Lt. Szőlőpásztorok iratai 1816—1877.)
11. Vö. Tállya Városa részéről a Butykai megyes őrzésbe pásztornak mint esméretes becsületes ember Verglovetz György általam ajánltatik. Tállyán Július 20-án (1)845 Szentlélek László Fő Biró.” (Zlt. Tállya Lt. Szőlőpásztorok iratai 1816—1877.)
12. Vö. Garas József a Nyirjesen kívánván Pásztor lenni a mennyiben még ott, más nem lenne, én részemről az Ő oda rendeltetésében meg nyugszok. Költt Tállyán 20-ik Aug. 843. Szabó József”. (Zlt. Tállya Lt. Szőlőpásztorok iratai 1843.)
13. Vö. „Patóts nevű szabad szőlőmbe jót állásom mellett ajánlom pásztornak Bokulya Andrást és kérem meghitetni. Tállyán 30 Jüni 845. Tekintetes Mezey Lajosné ajánlása (Uo.)
14. Vö.: Alulirt a Tekintetes Buday Vincze Ur Nagybányász szöllejében pásztornak Bodnár Jánost rendelem. Költ Tállyán Július 20-án 1845. Vajda Zsigmond Tettes Buday Vincze Ur Ügyvéde” (Uo.)
15. „A pásztornak neveit küldöm, légy szives őket el fogadni és meg is erősíteni, 14 darab szőlők a magunk részéről 125 f. Árenda egy hordó bor és két szőlőnek . . . dézsmája mellett úgy hiszem hogy senki se fogja diffientálhatni hogy 5 pásztort ajánlok” (Hutkay 1845. július 1-én kelt levele. Uo.)
16. Vö. Bernath Emanuel 1843 október 6án kelt levelével. (Zlt. Tállya Lt. Szőlőpásztorok iratai 1843.)
17. „Tekintetes Möricz Amália Asszonyság, kit az idén a Csonkán pásztorválasztás illete: ezen Pásztorságra Bodnár Istvánt jelöli ki. Költ: Tállyán Jun 29-én 1845 P Nagy Mihály Felügyelő” (Zlt. Tállya Lt. szőlőpásztorok iratai.)
18. „Miután Mtlagos Uraságom, Tállyai határbeli őrizetek alá tartozandó Hegyes, Megyes és hosszú Nyirjes Szőlőkbe sem tavaly évben sem pedig harmadévbe a tétetett Szőlő Pásztorok tételébe be nem folyván; Későbbben a megtörtént károk következményéből sajnálván a Pásztorok tételébe leendő be-nem folyást miután a fentt érintett Szőlőkbe a Pásztor Tótvények Szölleinkbe lévén, annál közelebről a károsodást érezni kéntelenittetem, jelenleg fenttartván magamnak Mtlgos Uraságom részéről azon illetőséget, hogy a nevezett három őrzésekbe Boros Pál Vinczeller által kinevezendő alkalmas és fedhetetlen maga viseletű Egyéneket azonni Őrözetekbe Szolgáló Pásztoroknak kiiratni, és azokat behelyezni, méltányos jogánál fogva követelhetem — illő tisztelettel maradván Tállyán július 6 án 848 a Betsületes Rendezett Tanátsnak Preicz Ferencz Mlt. öv. B. Mesko Jakabné asszony és Tisztye” (Zlt. Tállya Lt. Szőlőpásztorok iratai 1945.)
19. „Ezen levelet mutató ifju Kováts Mihály a mulato és Palánta őrzésbe Szőlő pásztor kívánna lenni, amennyibe előttünk ösmeretes jo maga viseletéről akarnánk ötett, ha a Méltóságos Földes Uraság előtt valami vétsége nintsen kérjük a Tekintetes Uri Tisztséget ötett fel irni vagy meg hagyni az őrzésbe — Idősbb Göcsey Sámuel, Kováts Ferentz, Kováts Sámuel, I. Német János, Langer János, Hegyme-gi János,” (Zlt., Tlt. Szőlőpásztorok iratai 1845.)
20. „Mult évben is magát jól viselt Domin István a Nagy Remetére ajánlja pásztornak Talyán Julius 6-án 1845. Kövér Dániel. Meg ösmérem a fentebb kitet maga viseletét Domin Isvának hogy hűségesen viselte s töltötte a mult évben a Remete őrzetben magát, ezennel általam is ajánltatik jul 7. 1845. Leszi János. Az ajánlott Domin István Remetei Pásztorsága ellen nincs semmi ki fogása K. 8 juli 1845 Hof-fer János” (Uo.)
21. Vö. Zlt. Sátoraljaújhely TLT Szőlőpásztorok összeírása 1847. évi lajstrom 1. o.
22. Zlt. Saújhely, Tállya Lt. Szőlőpásztorok összeírása 1844 és a többi évi.
23. „Jegyzése azon szegény de azomban a Szőlő Pásztorságra alkalmas helybeli lakosoknak, akik Tállya Várossa Birói által szőlő pásztorságra az Mtlgos Földes Uraságnak alázatosan recommendáltanak”. (Zlt., Saújhely, Tlt. Szőlőpásztorok összeírása 1816—1877. 1817. évi összeírás 10. o.)
24. Lásd: Szőlőpásztorok esküvése formája. Zlt. Saújhely Tlt. Szőlőpásztorok iratai 1821.

25. Lásd: Szőlőpásztorok esküje i. h.
26. „Nevei A Kik a pásztorságra várnak. Bényei Mihály már a Kővágón Brosonszki nem eskütt, Uhlár János, Jafrovits János Rémiás János Sipos Vijonovics Antal.” (Zlt. Saújhely Tlt. 1841. összeírás 10. o.)
27. Zlt. Saújhely Tlt. 1845. összeírás 10. o.
28. Uo. 11. old.
29. Szőlő pásztorok esküvése formája.
 Én N. N. esküszöm az egy élő Istenre ki Atya Fiu és Sz. Lélek telyes Szt Háromság egy örök élő Isten hogy én aki mai napon a Méltóságos Földes Uraság Uri Tisztsége kandidálása után a Birtokos Urak és Lakosok által szőlő pásztorságra választattam és tétettem az engemet is szolgálatomat illető dolgaimban éjjel, Napal, serényen eljárók tótvényemet el nem hagyom megyékre és szőlő pásztor Társainra fel vigyázok, azoknak hibájakat bé jelentem az szőlő birtokosokkal és Gazdáimmal illendően bánok, Tótvényemre és őrzéseimre fel-vigyázok a kártevő Marhákat a M. Földes Uraság Udvarába be hajtom Vendégeket nem tartok és őrzéseimre avagy tótvényemre nem botsátok nyers avagy aszu szőlőt avagy gyümölcsöt prédálásra nem szedek és senkinek sem adok Czédula nélkül Dézma vagy Arendás szőlőktül a terheket bé hozattni meg nem engedem, szőlő töveket és károkat nem égetek, Hegybirák rendelkezéseinek engedelmeskedni fogok azok által meghatározandó Napokon kívül Kenyirir nem járok haza föl ha haza jöni történe is kortsmákat nem üzöm hanem dolgomat végezvén azonnal Tótvényemre és őrzéseimbe mégyek. Pásztorsághoz meg kívántató szerszámokat meg szerzek. Hogyha pedig ezen felvállalt köteleések közül tsak egyet is nem telyesitenék ara az esetre nem használom sem Nemesi szabadságom sem a szőlőnek szabadságát magamat a meg érdemlendő büntetésnek el-vétele véget ezenel alája vetem. Melly pasztori köteleéseknek telyesítését Isten engem úgy segélyen. (Zlt., Tlt. Szőlőpásztorok iratai 1821.)
30. A 21. §. a szmélyeket illetően a következőket írja elő:
 „... csőszöknek és felvigyázóknak tehát csak hites, jó erkölcsű, és még büntetés-sel meg nem rovtott ember és mindenkor csak az illető szolgabíró vagy kapitány jóváhagyása mellett fogadtathatnak, kik mielőtt szolgálatjukba beállítatnának, a szolgabíró vagy kapitány előtt ... hitel(t) ... ltenni” kötelesek.
31. A 3. §. szerint „A mezei rendőrségre való felügyelés és biráskodás a megyékben ugyan a járásbeli és kerületi szolgabíráknak, a szabad királyi és kiváltságos mezővárosokban pedig a városi kapitányoknak tisztii köteleességükben fog állani.”
32. „Csősz hitformája:
 Én N. N. esküszöm az élő Istenre s- a. t., hogy ezen gondviselésem alá bizott N. N. határra (vagy tagra) abban található mindennemű árokra kerítésre, grádokra, gazdasági épületekre, kutakra, edényekre és szerszámokra, erdőkre, ültetvényekre, veteményekre és ezekből gyűjtött csomókra, keresztekre, baglyákra ugy szintén abban található közönséges utakra, azokon épült hidakra, karfákra, védfalakra, tilalom- és utmutató oszlopokra, minden tőlem kitelhető szorgalommal és hűséggel fel fogok vigyázni és azokat bárminemű károktól oltalmazni, a kártevőket, személyválogatás nélkül, vagy megzálogolom, vagy nyomban lelkiismeretem szerint feljelenem és bevallom, más ártatlanra hamissan reá nem fogom, a felvigyázatot időközben hir nélkül el nem hagyom, s a mik gondviselésem alá biztanak, mind azokról számot adok. Isten engem úgy segélyen s. a. t.” (Uo.)
33. „Még ma mindjárt az Esküvés után minden a Tótványre ki állyon és mától fogva a Tótványról sem arattni, sem más dologba menni nem szabad, s a ki ez ellen cselekedne, azonnal helyette más Pásztor fog tétetni.” (Zlt., Tlt. Szőlőpásztorok iratai 1818. Jegyzés a Pásztorokra nézve.)
34. „1-ór A ki a jelen esküvésem meg nem jelenik, a tótvénytül elmozdittatik és helyébe más tétetik azonnal. 2-or A pásztornak aratás idején Vasárnaponkint haza jönni, őrzéseket körül nézni kötelesek. (Zlt., Tlt. Szőlőpásztorok iratai. 1844.)
35. „Nemzetes Fő Biró Ur”
 Folyó hó 21-én (valószínűleg július B. I.) napján a reánk eső hegy birói őrzéseket Ns. (Nemes B. I.) Kelemen Samuel ural meg vizsgálvák, egyedül a Czéklás őrzésben találtunk Szőlő-pásztor a többi őrzésekben még tsak a tótvény sints ki nyese-

ve, egyedül a Butykai megyesen van nyoma a pásztornak a tótvény és a kunyhó hely meg igazítása bizonyítja a Tursány és iskola két őrzéseken lévő Gazdától kérdéseket tettünk, a pásztorok nem léte eránt, mind a két őrzéseken levő némi Gazdák azt mondták, hogy látak pásztort kivéven a Kis megyesen semmi leg kisebb nyoma több s több birtokosok alítások szerint sem inast annyival inkább pásztort nemlátak, desótt meg a tótvényen semi nyoma nemtaláltatott, a rongyos Kővágóra tegnap érkezett, azt a folyó hó 23-án személyesen látom. Mely jelentésem után maradtam hodolt Tisztelője. Nzts Fő bíró urnak helybe Spisák József.” (Zlt., Tlt. Szőlőpásztorok iratai, 1843.)

Nem kedvezőbb a következő hegybírói jelentés sem, amelyet Szentléleki főbírónak küldöttek:

„Gondviselésem alá bizott számosabb szöllők közül azokba minden napon buvárkodván, é mai napig egybe sem láttam sem pásztort, sem inast és nevezetesen a nyirjesemből és Kurta nyirjesemből gömbölyű és veres szilvám mind el oroztatott — és azt hiszem minden polgár Társam így van velle — már pedig a nagyon különös, hogy tsak éppen akkor áljanak szőlő gondviselők, midőn késve jön, hogy pusztithassa egyedüli szegénységünket, és tsak azért, hogy két hónapok alatt kényelmesen heverészve . . . fel hizlaltuk, meg ezen felyül nékiek busáson fizetni köteleztetünk. Azért mindezeket ösmeretes ügyességű Birói figyelem alá vétetni alázatosan kéri. Helybe 19-ik augusztus 843.” (Aláírás B. I. Uo.)

Vagy a következő:

„A Fő Biró Ur meghagyásából mentem azon helyekre amelyeket hegy Biróságom alá biztak, hogy ven é mindenütt pásztort, ezeken a helyeken nem találtam senkit. Sovány Nyirjes, Grimlát nyirjes, Dorgó Nyirjes Kiss Ószhegy Jónapba. Kólt Tálylyán 1843 Év Agus 20 napján. Fekete Ferenc és Ketskemethy Jóseff Hegy Birák.” (Uo.)

A következő jelentések szerint nincs pásztort:

„Köveshegyen, Kerektógyes, Uihegy, Középhegynek. (Uo. Ratz János jelentése.)

Továbbá: „A vizentul egy sintsen” jelenti Chalupka György és Ns. Kovátsi János (Uo.)

„Dukát nints, Palánta Mulotó nints, Kis Tökösmáj nints,” — jelenti: Kovátsi Sándor és Szathmári Sándor. (Uo.)

„Füredősön nints, Nagy Ószhegyen nints, Nagy bojtán nints, Kis bojtán nints” jelenti Langer Ferentz (uo.)

36. Az 1844-es rendelkezés erről így ír:
- „3-or A pásztorok inasaitak még ma(i) napon kiállítani tartoznak (tehát a munkábaállítás napján. B. I.) Amely pásztorőrzéseken nem szokás inast tartani, azolyatén Pásztor a Szomszéd Pásztorral a tótvénye iránti felvigyázás eránt egyezkedjen, értékekre adván ezuttal a Pásztoroknak, hogy ithon nem léttékben az inasok által okozott károk eránt felelősek lesznek.” (Uo. i. h.)
37. „4-er A mely Pásztor Augusztus 5-ik Napjára a tótvényére személyesen ki nem fog állni, azonnal tótványtúl elmozdittatik és helyébe más tétetik.” (Uo. i. h.)
38. A már idézett egyik hegybírói jelentésben olvashattuk:
- „. . . az reánk esső hegy bírói őrzéseket . . . megvizsgálvák, egyedül a Cékás őrzésben találtunk Szőlő pásztort — a többi őrzéseken még tsak a tótvény sincs ki nyesve (kiem. B. I.) egyedül a Butykai megyesen van nyoma a pásztornak a tótvény és a kunyhó hely meg igazítása bizonyítja (kiemelte B. I.) . . . a Kis megyesen semi leg kisebb nyoma több s több birtokosok alítások szerint sem inast annyival inkább pásztort nem látak, desótt meg a tótvényen semi nyoma nemtaláltatott . . .” (Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok iratai . . . 1843. Spisák József jelentése a főbírónak.)
39. „. . . egymás mellett két szőlőm lévén a pásztort Kunyhó szőlőm közepén esik . . .” (Farkas Sámuel levele a főbírónak Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok iratai.)
40. Egy pásztorbírói ítékezés igazolja a feltevést: Azzal vádolták . . . Kováts György Klimkó(t) a Mulato őrzés pásztort a Kunyhójához megkivántatott lécezetést az őrzésben lévő Szőlőkben találtatott tiszaháti Karokból esküje ellenére tette meg . . . A vád ellen a következőképpen védekezett: „. . . hogy a tótvényét az őrzésben lévő Szőlőből, nevezetesen Hegymegi János Ur engedelméből, tulajdon Szöllejéből kiszedett karokból léceztle légyen . . .” (Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok ir. 1845.)

41. (I. h.)
42. „aki ennek utána e féle cselekedetben tapasztaltatna, azon kivel, hogy soha többé pásztorságra fel nem fog vétetődni, 12 Pftokra fog büntetettetni...”
43. „... A pásztor kunyhóját, néhol az őrzés végső végire állítja fel, honnan a keze alatt lévő őrzést be nem láthatja és így jól meg sem őrizheti... A tőtvénynek az őrzés közepén a legemelkedettebb helyen kellene kijelelve lenni, honnan a kártévőt egyszerre ki pillanthatja...” (Baráth Miklós: Mezei rendőrség, Szőlőpásztorok, Vinczellérek és munkások. Tállyai levél. Pesti Napló 1852. júl. 7. sz.)
44. „A Pásztorsághoz meg-kivántató eszközöket u. m. *Puskát, ostort, kelepet, Parittyát* (kiemelte B. I.) minden Pásztor tartani köteleztetik.” (Jegyzés a Pásztorokra nézve 1818. Zlt. Tlt. Szőlőpászt. ir.)
45. „Fő Biro jelentette az ez Őszön kiállott szőlő pásztoroknak azon közönséges panaszokat, hogy az őrzésekben bekapott házi Kutyák egyéb vadállatok és repülő madarak a Szőlőhegyen sok kárt tesznek, mind a szőlő termésben, mind a tőkélleteségekhez közeleső terményben, melyeknek legközelebbi kipusztítását a leghatározottabban a puskalövessel lehetne eszközölni, ezért jónak látná, hogy a mennyiben az adófizetőknek a hollyanokból leginkább Szőlő pásztorainak szoktak kiállani a *fegyvertartás és viselés* el vagyon a Ttes Ns (Tekintetes és Nemes, B. I.) Vármege rendelkezésénél fogva tiltva kérettetne meg a Ttes (Tekintetes, B. I.) Járásbeli Fő Szolga Biró Ur, engedné meg legalább a Városhoz közel létező tőtvényeken a Nemtelen Pásztoroknak pásztorságok ideje alatt puskával felfegyverkezve járnai, melynek segítségével a tetmes károkat tevő kiváltképpen házi kutyákat pusztithatnák.” (Zlt. Tlt. Jegyzőkönyvi iratok 1829. 62. sz. irat.)
46. Vö. Zlt. Tlt. Curr. prot. 514. curr. 1820—31.
47. „... A hely színére érvén pedig a Pásztor inast puskával találtam a Kunn János Ur szőlője allyán a nélkül, hogy a körülötte repkedő Madarakra tsak edgyet is kiáltott volna...” (Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok iratai 1841.)
48. A városi exaktor 1834-ik számadásában olvashatjuk: „7-er. a Nemzeti Oskolák Tanítóinak: 80 F (forint, B. I.) Váltócédulában. (Lásd Tóth Imre exaktor 1834 évi pünkösöd hava 13-ik napján írott jelentése: Zlt. Tlt. Tállya exaktori iratok 1834—37.)
49. I. h.
50. „... s ki abba tapasztaltatna, hogy hozzá éjszakánként vendégek járnak 1-ör Az Uraság Udvarán 24. Pálczával fog a Pásztor büntetettetni, a Nemes pedig ugyan annyi forintokra 2-or tapasztaltattván a Tőtvány tőlle el fog vétetni, és semmi fizetést nem fog kapni, ha mindjárt szüret előtt egy héttel kapattatna is ezen rossz cselekedetben.” (Uo.)
51. Az 1818. évi összeírás 11. oldalán a következő bejegyzések állnak: „Csuka Kapitány a Kotsmába tántzolt ő tudja a többit” és „Megyesi Sámuel el Augusztus az Vendégfogadó Udvarán és az patika előtt... káromkodott éjtszakának idején” (Zlt. Tlt. 1816—1877. i. h.) Az 1841. évi összeírás külsején olvashatjuk: „*A bent foglalt szőlőnk pásztorára nézve*: (Kiemelte a feljegyző) a mennyibe többszöri tapasztalásunknál fogva fel vállalt köteleességét tőtvényén kivel tsavargással kárunkra viszi, a mostani kárunk vissza térítetetésén felül a tőtvénytől el mozdítani, vagy állítandó kezességgel történendő kárunkra magunkat biztosítani kíványjuk...” Farkas Dániel és Pinter Jánosné 1841-ik Évi őszelő 2-án történt feljelentése alapján. (Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok iratai 1816—1877.)
52. Minekutánna el van határozva az hogy a pásztoroknak el választott egyének nem tovább tsak két hátig azaz Julius 27-ik napjáig maradhatnak el Őrzéseiken kívül, azt is tsak egy hogy magok helyett alkalmasot egyént állítani fognak az Őrzés felvigyázására.” (Albert István jelentése, Kelt Tállyán 1845-ik Évi aug. 3-ik napján Zlt. Tlt. szőlőpásztorok iratai 1816—1877-ig 1845.)
Egy másik jelentés még az aratás helyét is ismerteti:
„... A Gomboska őrzésben, mai napig sem pásztor, sem inas nem lévén. Külömben az munkásaim által értesemre esett, hogy Tettes (tekintetes, B. I.) Buday Vintze Urnak Fügödre ment többed magával aratni —” (Spisák József jelentése. 1845. aug. 12-én Zlt. Tlt. szőlőpásztorok iratai 1816—1877-ig.)
53. Egy adat: „Szalánczy Józseff 1831-ik esztendőben a Városért katonának fogadtat-

ván a mennyiben éppen akkor a Hosszu Kővágó Pásztor őrzésben Szőlő pásztor volt és Szent Mihály napkor (szept. 29. B. I.) fogadtatott el katonának, azon ideig őtet illető pásztor bérét Potesnyik Mihályon aki utánna állott ki pásztornak, megvételni kéri.

Minthogy a Hosszu Kővágói őrzésnek Pásztorbére köz tudomásul 40 Ft-ra megyen, mivelhogy a panaszolkodó csak Szent Mihály napig pásztorokodott, azon időben tudni illik a mikor még kevés foglalatossága vagon a pásztorok, pásztorbére jutalmául az egész pásztorbérnek 40 Ftok Negyed része 10 Bvft fizetésben lemarasztaltatik Potesnyik Mihály az eránt a foglalás elhatároztatik.” (Zlt. Tlt. Tállyai jegyzőkönyvi iratok 6. cs. Fasc. 68. 1831. 149. sz. ir.)

54. 1843-ban pl. a következő határozat szabta meg a fizetésüket: „1943-ik Évi Julius hava 23-ik Napján” ... a „Tanács beliek jelenléteben tartott Közöséges Város Gyülésé(n) Előterjesztette a Fő hadnagy, (Bunyitai Pál. Közbeiktatta: B. I.) miképpen Szőlő hegyeinket a példátlan hosszas essőzések miatt a kiméletlenül dühöngő öbölly annyira tenkre tette, hogy Szőlő hegyeink idei terméséhez semi, vagy igen kevés lehet reménységünk, annálfogva a Szőlő pásztorok bérét az Évre a szokottnál kevesebbre látná jónak leszállítani.

Amennyiben a Köz tapasztalás tanusította, hogy a némely Szőlő hegyeken idei termésekre nézve a pásztorok nélkülözhetők lennének, nehogy azonban a Szőlő hegyek minden őriztet nélkül maradjanak, a némely helyeken létező Gyümölt, és áldás duzs veteményekben eshető károk elhárítása tekintetéből minden pásztor Őrzésben a pásztorok ki fognak álni, a szokot pásztorbérnek fele dija fizetéséért.” (Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok iratai. 1834.)

55. Zlt. Tlt. Curr. protoc. 1834—45. 79. curr.

56. Vö. Zlt. Tlt. exactorok számadásait az idézett években.

57. A megye egyik rendelkezése, amelyet Kastner János főszolgabíró 1820. ápr. 18-án tett közzé Sátoraljaújhelyben:

„Tapasztaltván, hogy az egész Hegyallyai Szőlőknek munkáltatásaiban a szőlő műveltetése iránt tett Rendszabások mellett is a TN vármegye (Tekintetes Nemes Vármegye, B. I.) kivánt tzellyát egészen el nem érhette, sem a Tilalom törökre eleendő vigyázat nem eszközlöthetett, és még is a szőlők mostani leg rosszabb munkáiban tsonkulást szenvedni kintelenítettnek; méltóztatott azért a Ttes Ns Várgye (Tekintetes Nemes Vármegye, B. I.) a napi számszerint való Limitációját továbbá is a napi bérekre nézve meg erősítvén megengedni, hogy kétszer napjában a munkásoknak Pálinka adattathasson, egyéb eránt a munkásoknak ebédvel vatsorával és borral való kedveskedés továbbá is szorososan eltiltattatván. — Mivel pedig ezen megyében több a megyén kívül s távolabb lakó szőlő birtokosok Szölleiket szakmánya szokták dolgoztatni...” (Zlt. Tlt. Currensenek protocoll. 1820—31-ig. 124 curr.) „ a szakmányt a kapás és a napi számhoz alkalmaztatva válalyák” (uo.)

58. A pálinkát úgy osztották el, hogy 8 emberre számítottak 1 icce pálinkát. (Vö. Zlt. Tlt. számadási iratok. Exactorok számadásai 1834—1837-ig, 1834. évi számadások.)

59. Vö. Zlt. Tlt. Exactorok számadásai 1834, 1835, 1849. évf.

60. „Panasz képpen előadta Barnath Emanuel, miképpen a Gomboska nevű őrzés pásztor Kovats Mihály a kiadott pásztori határozat ellenére, az őrzésen kívül (kívül. B. I.) más őrzésben jár kapálni, az őrzést naponta magára hagyván, az őrzéssel semmit nem gondol, holott az őrzésben is volna kapálni valója, azért kívánja őrzésétől elmozdítani, és helyébe más alkalmas pásztor kijelteni.

A panaszlott pásztor előhivattatván, az ellen támasztott panaszt maga is elesmerte, sőt a hgybíró is Glacz János jelentette, hogy több izben a Pásztor tótvényeket megjárván a panaszlottat az őrzésben nem találta, annálfogva

Itéltetett.

A panaszlott maga sem tagadván a panasz valóságát, mint a pásztori szabályok az által hágó tótvényétől elmozdittatik, és helyébe Dudovits Jánost a Gombos őrzés pásztor felkettetni elhatároizván, pásztorok azonnal fel is eskettetett.”

(Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok összeir. 1816—1877. 1846. aug. 30-i jkv.)

61. „A Pásztorok vevődött 2 font marha hus petsenye 18 kr.” (Zlt. Tlt. Exactorok számadásai 1835.)

62. „Senkinek Czédula nélkül szüretelni meg engedni nem szabad és a Szüreti Czédulákat minden Pásztor gondosan Czérnára fűzven a Szüret végével személyesen a Perceptorhoz vinnie köteleztetik, s a ki ezt elmulasztá, az a mellett hogy érette meg is fog pácázattatni, soha többé pásztorságra fel nem vétetik.” (Zlt. Tlt. szőlőpásztorok ir. 1821.)
63. „... Czédula nélkül Dézma vagy Arendás szőlőktül terheket be hozatni meg nem engedem.” (Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok ir. 1821.)
64. I. h.
65. Uo.
66. Uo.
67. „Mint hogy a Pásztorok kiállítására alkalmával a Pásztoroknak köteleességül tétetett, hogy magok helyükbe addig, míg az(ok) aratni lesznek alkalmas inasokat fogadni, azokat őrzéseikbe kiállítani és neveiket a Biróságnak (Pásztorbiróságról van szó, B. I.) bejelenteni kötelesek, azonban sok helyen tapasztalni, hogy semi inasok nem léteznek, annak megengedése végett, hogy mellyik Pásztor nem felelt meg abbéli köteleességének, megkéretnek Hegy Biró Urak, hogy a Kezek alábizott Őrzéseket járják be, és az őrzésekbe található inasok neveiket, valamint azon őrzéseket is, hogy nintsenek inasok, feljegyezve, holnap nekem a szükséges intézkedés végett adják be Keltt Tallyán 1845-ik Évi Julius 30 k. Napján. Szentlélek László Város Birája.” (Zlt. Tlt. Szőlőp. ir. 1816—1872-ig.)
E felhívást 30 hegybíróval közölték és másnap Glatz János a következőket jelentette:
Mink Göntzi János Urall a reánk-bizott tótvényeket be jártunk és ime így találtunk. A kassai Patótsón Jurek György a Pásztor jelen van és a Szent Iványi tótvényre is Vidjáz.
A Mervát Patótsón Gréger József a Pásztor inasa van és a Dongó tótvényre is Vidjáz.
A Báthori Pásztor Czabanyik József ő nints inassa van.
Csatornya és Kiss Rohoson sem Pástort sem inast nem találtunk. Költ Juli 31-ik napján. Glatz János”
68. „Pásztor Inasok feljegyzése 1846-ik Évre.
Nagy Mervált Patóts őrzésbe Haváts Josef pásztor, Kolbay Josef (inas) fizetése, B. I. 9 Vf. (Váltóforint) és magának kapál Dongó: Tóth Imre, Kolbay Josef 1 véka gabona, csak 2 hétre. (nyilván az aratás idejére, B. I.)
Nagy Hasznos: Hineljovszky István, Holupka Márton magához fele bérre Kis Tökös Máj: Paszternák Péter, Jofrovits György 3 hétre 1 véka gabona.
Galyagas: Magyar János: Jofrovits György 13 Vf. és minden harmadik napi kapálás a gazdájé.
Nagy Remete: Orosz János, Pinkos Jantsit 122 Vf 3-ik nap a Gazdának kapál.
Nagy Palota: Kviletz János; Jofrovits Gyurit 13 Vf. 3-ik nap a Gazdának kapál.
Pipiske: Jahoda Josef: Kipetz Miskát 2 Hétre 1 véka Gabona.
Füredő: Zánetzki Pál; Csengeri András fele pásztor bérre
Isten Jónap: Stefánszky István; Eperjesi Jánost 12 Vf 5-ik nap Tardójának (Tartójának, B. I.) kapál
Rongyos Kővágó: Kosovitz András, Verbovszky Mihály 12 Vf. és minden harmadnap gazdájának kapálni fog.”
69. Vö. Zlt. Tlt. Exactorok számadásai 1834, 1845. év.
70. „Közös birtokban a közös csőznek szegődött bérént minden közbirtokos birtokához aránylag, tartozik fizetni, melly bér az illető szolgabíró előtt mind a köz mind a magános birtokosokon, szóbeli per útján, megvehető”. (1840. IX. tc. 29. §.)
71. (Váltóforint, B. I.)
72. Vö. Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok iratai 1841.
73. Bizonyítékul egy levél:
„Barátom Endre!
Bányás szállómtól a legjobb szüretbe is csak 4 váltófr. fizet pásztorbért, miután ezidén benne 3 puton szállóm volt pásztor uram is elégedjen meg az 1 pf pásztor bérel, melyet a Város Cselédjének által is adtam. Bernat” (Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok iratai 1850.) Található Tallyal levéltárában egyetlen teljes pásztorbér jegyzék.

74. „Én N. N. esküszöm s. a. t. hogy a felügyeléseim alá bizott pásztor őrzéseket ha nem többször legalább egyszer egy héten megjáróm, a tötvényeket szemesen körülnézem, és tellyes igyekezettel azon leszek, hogy a kiadott utasításokban foglalt pásztori kötelességeket minden pásztor szorosan tellyesítse, valamint a kötelességét áthágó pásztorok általam tapasztalható hibáit, minden harag, bosszu állás, vagy kedvezés félre tételével, lelkiismeretesen minden személy válogatás nélkül a Város Birájának bejelentem. Szóval hegybírói kötelességemet egyedül a közjólét előmozdítása tekintetéből hiven teljesíteni fogom.” (Zlt. Tlt. szőlőpásztorok ir. 1816—1877., 1853. év)
75. Már eddig több hegybírói jelentést idéztem. Most két főszolgabírói utasítást mutatok be az itt említettek bizonyítására:
 „Közönségesen tapasztaltatván azon el-elhatalmazott visszaélést, hogy a Szöllő Munkások estvéli haza jövetellekkel Karókat, és Szőlő töveket fel tüzelésre haza hordani szoktak, mivel az illyenek által alkalmatosság nyujtatik a Valóságos Kár-tételekre, a mennyiben a Vinczelérek sem vigyázhatnak elegendőképpen arra, ha vallyon hasznavehető Karrókat, és töveket csak a magok hasznok tekintetéből haza nem hordanak a Munkások. — Azért tévén ezen rendelkezésemet, azonnal tegyék közönségessé a Birák, hogy ezután semmiféle munkás igy haza jönni ne bátorkodjon az el-romlott Szöllő Karróknak és töveknek fel-tüzelésére A Szőlőkben is elég Szükség lévén mellyekhez képest szoros kötelességül tészem a Biráknak a Kár-Biráknak, és Szöllő-Kerülőknak, annak idejében pedig a Pásztoroknak, hogy abbeli visszaélést, egyáltalában senkinek meg ne engedjék, ki-vévén magoknak a Szőlők Tulajdonosának, s' a ki ezt által hágni merészelné, azonnal vagy 12 bottal, a vagy annyi Korbáccsal, vagy pedig a környül-állásokhoz képest Arestommal felelet terhe alatt meg büntetni el-ne mulasszák, a Nemes Személyeket énnekem, vagy Járásbeli Sz. Birák Uraknak annyiszor mennyiszor név szerint bé jelenteni kintelenítettvén. Költ Patakon 15-ik Juniusban 1822. Kaszner János Fő Sz. Biró.” (Zlt. Tlt. Currensok Protocolluma 1820—31. 364. Currens.)
 A másik a piac ellenőrzését is a hegybírók kötelességévé teszi:
 „A Szöllő gyümölsznek pazarlása napról napra nevededik, a károsítottak a Szöllő birtokosok ennek elhárítására nézve a Birák Gyakran különösen éjjelenként látogassák meg az őrzéseket, a csekélyebb hibákat helyben büntessék, nagyobb büntetést érdemlőket jelentsenek be. — Tapasztaltatván továbbá az is, hogy a Szöllő gyümölszöt nem csak helybe olyanok, kiknek Szölleje sints, vagy ha volna is, termés nélkül van, de még falukra is hordják árulni, tészem dobszó által közönségessé, hogy a ki Szöllő gyümölszöt árulni akar jelentsé magát a Biráknál, mutassa be az Árulandó Szöllőt mellynek mennyiségéről minden fizetés nélkül a Biróság írást fog adni, csak ily bizonyítvány mellett átulhattya a Szöllő gyümölszöt, vagy viheti falura, különben fogadtasson el, s kísértessen előmbe, a Szöllő gyümölszöt ide s tova (olvashatatlan) a Birák pedig megtudván hol vette legyen a Szöllő Gyümölszöt a Bizonyítványt vevő kéz alatt végére járjanak, vallyon nem tiltott módon jutott hozzá. Mád Szept 4-én (1)839. Dravetzky Fő Sz. Biró” (Zlt. Tlt. Curr. prot. 1834—45. curr.)
76. Zempl. lev. tár. Tállyai szőlőpásztorok iratai 1844.
77. Vö. Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok összeírásai 1816—1877-ig. 1845. évi Hegy Birák Névsora.
78. Fizetésükre a következő bizonyítás:
 „Hogy a tavalyi választott Hegy-Biráknak Rőczey András Nótárius az általa: a felől ki-tett Mádon incassált Pénzt 26 BVforintokban (Beváltóforintokban, B. I.) 25 Krokban (krajcárókban, B. I.) ugymint Ns Biró Josefnek, Farkas Jánosnak, Szentrey Josefnek, Farkas Josefnek és Rác Istvánnak hiba nélkül által adta legyen meg ismerjük. Tállyán 13 dik Januáriusban 1821. Farkas János Hegybíró”. (Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok ir. 1821.)
79. Pl.: „Bizodalmas Fő Birónak”.
 „Azon rossz értesítést vettem, hogy Pásztorok felesége, szőlőimből több izbe nevezetesen f. h. 18-a remetéről két két karót vitt volna haza. Kérem Fő bíró urat a leg szigorubban ne sajnálja nyomoztatni a dolgot, tanuk a tetre lesznek... rossz karok vagy eltördeltek, vagy vagdaltak lettek legyen a' haza vitt karok... Máj. 16. (1)845. Bernáth Ferencz (Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok összeírása 1816—1877. 1845.)

Vagy: „Nagyérdemű Rendezett Tanács! Mi a Tályai határbeli Fürdő őrzésben birkunk szőlőket és szilvásokat — s itt két pásztor van jelenleg — az egyik Záretzki Páli másik Csengeri nevű szabadságos katona — ezek közül Záretzki Páli már a múlt évben is ott volt Pásztor, de ez nem pásztor hanem pusztító a' szőlőt s veteményeket, és gyümölcsöt orozva elhordta prédára — ha szöllöttünk neki Istenünket Xtusunkat (Krisztusunkat, B. I.) szidalmazta, 's fejszével fenyegetett, és tőkénket kivágással szándoklott ebbeli tettéért ugyan múlt évben Nts. (Nagyságos, B. I.) Verebélyi Samuel Esküt ur 25 páltzával meg fenytette Mád Városában — szóval ez és a társa Csengeri ki vélla egy czinkos a legrószabb erkölcsű emberek.

Nagy érdemű Rendezett Tanács! Nekünk szöllőnk és gyümölcsösünk fő jószágunk, erre dolgozunk és ezért adózunk — ez okon a mennyiben a'fenn nevezett két pásztor, nekünk pusztítónk, kártevőnk és fenyegetődzőnk — őket a' Fürdős Őrzéstől egyszerűen elmozdítani, s helyettök más betsületes egyéneket rendelni méltóztatásék. A Nagy Erdemű Rendezett Tanácsnak alázatos szolgálai (olvashatatlan aláírássok)”. (Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok összeírása 1816—1877. 1845.)

80. Pl.: „Alolirottak hivatalosan bizonyítjuk, hogy a 'Nemes Pap István Ur Kis Isten hegy Szöllejében a' Szöllő tolvajlásan kopatott a Sebő József azon őrzésben lévő pásztor által Folyó hó 30-ik Napján özvegy Stömpöly Josefnetől a' Nemes Pap Istvának meg becslése végett Városunk Fő Birájától ki küldtetvén az alól irot napon a' hely színére, ki mentünk, 's'a'mennyire lehetett azon szöllőt a'lehetőségig szemesen körüljáránk 's meg vizsgáltuk, de a' mennyiben oly darab szöllőben a lehető kárt kinyomozza tsak nem lehetetlen lévén, a' meg járás után azon szöllőben 19 filleng szöllő hijját, mely a' kattsonknak látható jeleiről szemebetünő volt találtuk, — a pásztor által Folyó hó 30-ik Napján özvegy Stömpöly Josefnetől a' Nemes Pap István ur szöllejéből le szedett jó nagyságú kosár szöllő 2 Bvft (2 Beváltó forint) 30 krra (30 krajcár, B. I.), nem többre sem kevesebbre becsültük. Költ Tallyán, 1841-ik Évi Augusztus 31-ik Napján.

Betslett kár	2 f 30	Záretzky János kiküldött Tanácsbeli
Bets Taxa	2 f	Kapossy József kiküldött Alljegyző
Exp.	— 30	

1.5 —

(Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok összeírása 1816—1877. 1841.)

81. Egy Pásztor megbüntetéséről szóló ítélet:

„Gombos Józsefné asszony, felfedte, miképpen a Rátkai Köves hegy pásztorát Bényei Jánost tennapi napon a házánál mulatni találván, a tarisznyájában egy rakás Szöllőt talált, a minthogy a tarisznyájából kiszedett szöllő fürtöket a Város házánál a jelen volt bírának meg is mutatta. A bepanaszolt Pásztor személyesen megjelenvén 's maga sem tagadván abbéli tettét, hogy a feladó asszonyság által tarisznyájából kiszedett szöllő fürtöket az őrzésből hozta légyen haza ezen világos lopásnak tulajdonított tettéért 6 bot ütések elszenvedésére ítéltetett, s az ítélet végre hajtására a Fő Biró kiküldetvén azonnal végre is hajtattott.” (Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok összeírásai 1816—1877. 1845. évi okt. 12-i jegyzőkönyv.)

Egy másik példa a Pászortörvényszék döntéséről, amelyben ismét pásztor megbüntetését találjuk:

1841-ik Évi Sept 8h Napján Farkas Lajos Biró előlése (előülése vagyis elnöklése, B. I.) alatt Szathmáry Sámuel, Rác János Tanácsbeli jelenléttében tartatott pásztori Törvény Szék N. Szük Györgyné Asszonyság Nagy Kővágó Pásztorra Gönczy Gábor ellen azon panaszkodik, hogy Muskatal 43 filleng Szöllejét leszedték légyen. A Pásztor maga is elesmervén, hogy 42 filleng szöllő elvesze, a mit egyenesen az inasára hárit, minthogy az inasért felelősséggel tartozik egy-egy fillengét 6. Xval számítva, 4 Vf (váltóforint, B. I.) 12 x (12 krajcár, B. I.). Kárnak visszafizetésében a Pásztor elmarasztaltatott.” (Zlt. Tlt. Szőlőpásztorok iratai 1816—1877.)

DIE ORGANISATION DER WEINBERGBEWACHUNG IN TÁLLYA
(KOMITAT ZEMPLÉN) IN DER ERSTEN HÄLFTE
DES 19. JAHRHUNDERTS
(Auszug)

Zweck der Studie ist vorzuführen, warum die Weinbauer die gründliche Organisation der Weinbergbewachung für nötig hielten, wie die Organisation arbeitete, und wie die Arbeit der Organisation in Tállya kontrolliert wurde.

Die Weinbergbesitzer von Tállya fanden in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts die wirtschaftliche Quelle des Kapitalismus im Weinbau. Das Weingebiet der Stadt machte 1300 Joch aus. Bei der Organisation der Bewachung war die Aufteilung der Flure ausschlaggebend. Die Bewachung wurde in zwei Abschnitte, in den Sommer- und Winterabschnitt eingeteilt. Der wichtige Zeitraum war die Reifezeit von Juli bis Ende November. Weniger wichtig war die Zeitspanne von Dezember bis Juli, in der die Erhaltung des Bestandes die Aufgabe war.

Die Bewachungen schwanken zahlenmässig zwischen 82 und 92 pro Sommer. Die Schwankung ist damit zu erklären, das bei schlechter Ernte Bewachungen zusammengelegt wurden, um Löhne zu sparen. Der Wahl der Hüter ging eine umsichtige organisatorische und begutachtende Arbeit voraus. Bevorzugt wurden Hüter mit mehreren evtl. reichen Fürsprechern.

Nach den Empfehlungen stellte der Rat der Stadt — in der Reihenfolge der Annahme — die Liste der Bewerber zusammen und legte sie dem Verwalter des Gutsherren in der Stadt vor. Die vom Verwalter akzeptierten Hüter wurden nach feierlicher Eidesleistung installiert. Die Wächter durften zur Erleichterung ihrer Arbeit Burschen aufnehmen, die sie in ihrer Abwesenheit vertraten. Für die Tätigkeit der Burschen waren die Wächter verantwortlich. Der Beobachtungsstand der Wächter und der Burschen war an einer Stelle, von der aus das ganze Gebiet gut überblickt werden konnte. Hier, auf dem Tötvény, wurden die Hütten zusammengetakelt, die sie gegen Witterungseinflüsse schützten und die ihnen als Unterschlupf für die Nacht dienten. Die Hütten wurden aus Kräutern gebaut und im allgemeinen am Ende der Saison abgerissen.

In der Hütte fanden die Ausrüstungen der Wächter, sowie die Lebensmittel und Lagerstätten Platz. Die zur Bewachung nötigen Gegenstände waren das persönliche Eigentum der Wächter, wie z. B.: Flinte, Schleuder, Stock und Peitsche.

Haltung und Pflichten der Wächter wurden in ihrem Eid zusammengefasst. Daneben gab es noch Extrabestimmungen, die schriftlich nicht nie-

dergelegt wurden, weil viele Wächter weder schreiben noch lesen konnten. Diese Regeln können folgendermassen kurz zusammengefasst werden:

Tag und Nacht kontrollierte er das Gebiet und seine Genossen, deren Fehler er verpflichtet war anzumelden. Den Ertrag durfte er nicht verquassen. Ohne Zettel war es nicht erlaubt, etwas, aus den Pachtoder Zehntweinbergen wegzutragen. Reben oder Stöcke durfte er nicht verbrennen. Er hatte den Weinbergrichtern zu gehorchen. Die Arbeitstelle durfte er nur an bestimmten Tagen verlassen. Sonntags durfte er weder in die Gastwirtschaft noch zum Tanzen gehen. Zwecks Körperpflege durfte er sich sonntags vom Morgen bis Nachmittags 3 Uhr in seiner Wohnung aufhalten. Seine Familie durfte nicht auf den Weinberg ziehen, auch Gäste durfte er dort nicht empfangen.

Die Bewachung durfte er nur zur Erntezeit für längere Zeit aufheben, doch auch dann musste er einen geeigneten Stellvertreter stellen. Zur Erntezeit bekam ein Wächter im allgemeinen zwei Wochen Urlaub.

Für seine Arbeit bekam der Wächter Lohn, dessen Summe von der voraussichtlichen Ernte abhing. Um den niedrigen Lohn zu ergänzen, durfte er neben der Wächterarbeit Gedingearbeit übernehmen. Das war auch für den Gutsherrn von Bedeutung, weil in der arbeitsreichen Zeit Arbeitskräftemangel auftrat. Während der Wächter Arbeit übernahm, half ihm sein Bursche oder vertrat ihn als Wächter.

Während der Weinlese musste er seine Arbeit mit besonderer Aufmerksamkeit verrichten. Er sammelte die Weinlesezetteln, zog sie auf eine Schnur und rechnete damit nach Beenden der Weinlese persönlich mit dem Perceptor ab. Die Burschen durften weder Kinder unter zwölf Jahren noch Familienmitglieder oder Verwandte des Wächters sein. Einen Burschen zu stellen war Pflicht, wenn der Wächter sich längere Zeit wegen der Ernte oder anderer Tätigkeit nicht seiner Wacharbeit widmen konnte. Ihr Lohn war sehr niedrig. Die Leitung der Stadt war bestrebt, die vielköpfige Wächtergruppe zu organisieren und sie gegenseitig kontrollieren zu lassen. Die Wächterarbeit wurde jährlich in Abschnitte oder Schichten geteilt. Aus den einzelnen Gruppen ragten die Wächter mit folgenden Titel hervor: Kapitän, Leutnant und Heger. Letzterer hatte die Aufgabe, die Leute zur Arbeit anzuspornen.

Die Tätigkeit der Hüter kontrollierten die vom Rat der Stadt gewählten Weinbergrichter, die aus den Kreisen der Weinbergbesitzer stammten. Nach der Eidleistung führten sie die Anordnungen des Oberrichters bzw. des Oberamtsrichters aus. Unter den Weinbergrichtern wurde die Wacharbeit aufgeteilt.

Die nachlässig arbeitenden Hüter oder die von ihnen geschnappten Diebe wurden in der Regel bestraft. Bei der Verhängung von Strafen hat man die Abstammung des Sünders berücksichtigt. War der Betreffende von adliger Abstammung, hat seine Angelegenheit das „Hütergericht“ unter der Präsidentschaft des „Herrn Gutsbesitzers“ übernommen. War er dagegen kein Adliger, dann hat seine Angelegenheit der „Gerichtstuhl der Hüter“ mit dem städtischen Oberrichter an der Spitze verhandelt. Beide Foren be-

stimmten die Rückvergütung des verursachten Schadens. Wenn der Wächter den Dieb nicht stellen oder fassen konnte, musste er selbst den Schaden vergüten. Den Sitten der Zeit entsprechend wurden auch Körperstrafen angewendet, allerdings ausschliesslich bei Leibeigenen.

Die dargelegte Organisation der Wächterarbeit hat im Dienst der Weinbergsbesitzer die Probe bestanden und wurden eben darum bis zur Befreiung der Leibeigenen — bis zum Jahre 1867 — angewendet.

István Bartha

MATYÓ LAKODALOM

DALA JÓZSEF

Mezőkövesd városának szabad polgárai évszázadok folyamán összekovácsolódott közösséget alkottak. Ügyeikben saját városbírájuk ítélkezett. A nagy családok — hadak — életét kötelező, hagyományos rend szabályozta az élet minden területén a bölcsőtől a sírig. A gazda, a család feje, a föld tulajdonát haláláig ki nem adta a kezéből. Hozzáköltözött a menyé és a veje is. A föld művelésének megtervezése, gyarapítása, az állatállomány fajtáinak kiválasztása, a házingatlan bővítése a gazda joga volt. A család férfitagjai az ő intézkedéseit hajtották végre. Az asszonyoknak másodrendű szerep jutott. A mezőgazdasági munka mellett rájuk hárult a háztáji állatállomány gondozása, a fonás-szövés, a háztartás minden gondja, a mezőgazdasági termékek piacra vitele. Minden egyes családtagnak nemenként és koronként megvolt a maga tennivalója a gazdaságban és a háztartási munkában. Előfordult, hogy a betegeskedő öreg szülők gyermekeik biztató, unszoló szavára hallgatva a földet még életükben megosztották a családok között. Ebben az esetben a gyerekek megosztva vállalták az öreg szülők eltartását, istápolását.

Ha megözvegyült az apa vagy az anya, valamelyik gyermekéhez költözött, vagy időközönként más-más gyermeke hívta magához. Ha dolgozni már nem tudott, nyűg lett a család nyakán a betegeskedő öreg, végül valamilyen házhoz ragasztott kis helyiségben adtak számára hajlékot. Gyakori eset volt, hogy a zsémbeskedő, nyűgölődő öreg lassanként teljesen magára maradt, ritkán hívtak hozzá orvost. Teher lett a családnak, de teher lett az élete saját magának is. Ha meghalt, nem sírták vissza a gyerekek, de a halál jótétemény volt az öreg szülőnek is. Ezek voltak az „örömhalottak”.

A lakosság, a család életében mindenkor jelentős esemény volt a házasság és a lakodalom, de különösen jelentős a falusi családoknál. A mezőkövesdiek egymás között házasodtak. Rátarti, kiváltságaikra büszke magatartásuk nem engedte, hogy a környező jobbágyfalvakból hozzanak maguknak feleséget. Azt tartották: „ha Kövesden el nem vesznek, más faluba kocsin visznek”. A város lakossága évszázadok folyamán többször cserélődött, azonban az egymásközti házasság hagyománnyá vált. Ez a nagy közösség napjainkban is csupa sógor, koma, ángyom, bátyám, keresztapám, keresztanyám. Széles körű rokoni kapcsolat fűzi össze a családokat: Voltak olyan utcák, ahol csupa Murányik, Mártonok meg Gáspárok laktak.

A házasságnak és a lakodalomnak idők folyamán jellegzetes hagyo-

mányai alakultak ki, melyek jórésze a megváltozott körülmények között napjainkban is tovább él. Különösen azok, amelyek a fiatal pár fészekrakásához anyagi segítséget nyújtanak, pl. az ajándékvívés a rokonság részéről, árverezés a menyasszony felkontyolása után.

A család életében jelentős szerepet játszó lakodalom századunk 20-as, 30-as éveiben is a falu nyilvánossága előtt zajlott le. A fiatal pár egybekelésének ünnepi eseménye megmozgatja a két család egész rokonságát. A lakodalom két helyen történt egyidejűleg. A menyasszony- és vőlegényházhoz a közeli rokonságot hívták és mégis egy házhoz 80—100 embert is meg kellett hívni. A szegényebb családok násza zarándokútra készítette az örömszülőket, hogy módosabb rokonaiknál kölcsönökért kopogtassanak, kényszerű szükségből, mert erre az ünnepélyes alkalomra a meghívásra minden számottevő rokon igényt tartott, a meghívottak száma magas volt, ezért mindent elkövettek, hogy a lagzit az előírt hagyományoknak megfelelően tarthassák meg, nehogy okot szolgáltatson megszólásra a falu kíváncsi lakossága előtt.

Mezőkövesd népessége két rétegre tagolódott: A földesekre és a földtelen summás-napszamosokra, akiknek csupán zsuptetős házuk volt, ahol meghúzhatták magukat. Bérelt házban lakni a falu közkvéleménye szerint koldussorsot jelentett. A lakosság száma 1935-ben 20 806 fő. A 2296 birtokos közül 5 holdon aluli törpebirtokos 1422, a lakoságnak átlagosan 62⁰/₀-a. Mindössze 10 birtokosnak volt 51—100 hold között földje. 100 holdon felüli birtokos a községben nem élt. A földnélküli summások száma viszont családtagjaikkal együtt 11 672. A számadatokat figyelembevéve a földesek gögójének, rátartiságának kevés alapja volt. Mégis a falu családjai számára tekintélyt a földbirtok nagysága biztosította. A községi képviselőtestület tagjai, a hitések, a község ügyintézői, mint a legtöbb adót fizető virilisek, a jómódú parasztok közül kerültek ki. Földhöz, birtokhoz, minél több földhöz jutni — ez volt az életcél minden rétegnél, holott a községnek terjeszkedésre alkalmas földterület a környező Coburg-híbizomány és a szűkreszabott határ miatt nem állt rendelkezésre. Végszükségben a környező községek termőföldjeiből vásárolhattak. Ezek voltak a „bebírók”. Földhöz jutni vásárlás, öröklés, vagy jó házasság által lehetett. A faluban azonban azt tartották: „suba subához, guba gubához”. Földes legény csak földes lányt vehetett el. Már két-három holdas lányt sem adtak summáslegényhez, bármennyire is szerették egymást, akárhogy is fogadkozott a legény, hogy kétkezi munkájával el tudja tartani asszonyát. Meg kell jegyezni, hogy földjükre büszke törpebirtokosok öröklési rend miatt szétaprózódott földjei nem tudták eltartani a családokat, így kénytelenek voltak summásmunkát vállalni. A házasságkötésnél az érzéseknek, a szerelemnek kevés jelentősége volt, a szülői akarat döntött. Rendszerint az öregasszonyok „szerezték” a leányt vagy a legényt, a kikémlt föld nagysága szerint. Végül is a fiatalok 17—20 évesen, az élet rideg parancsa szerint kerültek össze, gyarapították a földet, a vele való munkát, az asszony beletörődött új életébe. „Bajolt” a gyerekekkel, az örökös nehéz munkával, kevés tiszta öröm jutott neki. Az édesanyja is így élt, ő is úgy fog élni, mint a többiek. A jövő nem sok jót ígért. Néha tetézte nehéz sorsát a rideg anyós,

aki — gyakran előfordult — nem szívlelhette menyét. A férj a családi béke érdekében szemet hunyt, pedig a vénasszony nem hagyott nyugtot a fiatalasszonynak, még másállapotban is a vérét szívta, megdolgoztatta. Elképzelhető, mennyi izzó gyűlölet halmozódhatott fel a magárahagyott fiatalasszonyban az ilyen lelketlen anyósok mellett, míg végre ő is anyós lehetett, vissza tudta adni a kölcsönt leendő menyének, vagy éppen okulva saját sorsán, gyengéden és szerető gondossággal bánt menyével.

A lányok 16—17 éves korukban mentek férjhez, a legények még túlnyomórészt katonaidejük letöltése előtt kérvényezték házasságuk engedélyezését. A lányok a katonaidő előtt legalább a gyűrűváltást unszolták, hogy az elgyűrűzött legényt maguknak biztosítsák. A legények korai házassága az oka, hogy a korabeli esküvői fényképeken a fiatal pár rendszerint egyforma magas, a 20 éves fiú később emberesedett meg. A summás és törpebirtokos feleségek hamar öregszenek. Virágzásuk ideje 16—30 esztendőskorukig tart. Rendszerint sudár természetűek, kövéret ritkán lehetett a matyó menyecskék között találni. 30 éves korukra már fonnyadoznak, arcuk pírja megfakul, megőrli őket az állandó nehéz fizikai munka, a sok gyerek, az állandó harc a véget nem érő nyomorúsággal. A megcsodált színes matyóruha a holnaptól való riadozó félelmet takart. Mi lesz velük, ha meglepi őket egy betegség, ki kell állni a munkából, ha szerződés nélkül maradnak? Örökös gond bujkált a dohszagú szobákban és ráncokat vetett a simabőrű menyecskék arcára.

A legények a házicseléd sorsát lenézték. El se vettek volna olyan lányt feleségül, aki „szolgálónak” szegődött el a városban. Az ilyen számukra egyet jelentett a rosszerkölcű nővel. A lányok ezért szívesebben vállalták a nehéz, fárasztó fizikai munkát jelentő summásorsot és így szerezték meg a gúnyáralvót, amelyhez sok pénzre volt szükség.

A matyók katolikus vallásúak, templombajárók, akik a vallás külső megnyilvánulásaihoz szigorúan ragaszkodtak.

A lagzik többsége ősszel, a mezőgazdasági munkák befejezésével kezdődött, az időszak egybeesett a sokezer summás hazavonulásával, akik megkapták bérüket, terményüket vagy ami abból megmaradt. Erre az időre megérett a hízó az ölben és le lehetett fejteni már a pincében a bort. Az első lagzik november 1-től 10-ig, a középsők 10-től 20-ig, az utolsók 20-tól 30-ig, András napig tartottak. A falu szegényebbik része többnyire vízkeresztől, január 6-tól farsang utolsó napjáig lakodalmaskodott. Ez a három nap a multságok, bálók ideje volt. Ünnepezt a falu népe. A templomokban szentségimádás volt e napokon. A húsvét a nagygazdák, az öreglegények, özvegyemberek házasodásának ideje volt.

A hagyomány keddet, csütörtököt és szombatot jelölte ki legényjáró napoknak. Ilyenkor a hétórai harangszó után verődtek össze a hasonló korú legények és összekapaszkodva, néha harmonikával, dalolva vonultak a lányos házhoz. Csoportosan jártak udvarolni, és ha a csoport a másik tized utcáiba tévedt, hamar előkerült a bicska a csizmaszárból. A legények több helyre is bementek. A jónövésű 15, de általában 16—17 éves suhancok csoportja, a cimborák, összebeszéltek, s ha már elkészült a hímzett, lobogós ingük, pitykés, gombos lajbijuk, nyakkendőjük, meghívták a legényeket

a kocsmába, ott vendégül látták őket, ezzel a legények maguk közé fogadták a fiatalokat. Ez volt a legényavatás, Az egy utcabeliek főképpen lakodalmakban lettek újlegények. Ezek azután már jártak a lányokhoz. Megemlítjük, hogy a 14—15 éves fiúk is jártak a lányokhoz, de a lányok kigúnyolták őket „begréseknek meg patkányszeműeknek” nevezték őket. (Begrés — begrét tart az orra alatt, mert csepeg, patkányszemű — mert nem ér le a lába a padkáról.)

A lakodalom a század elején 3, később 2 napig, de már az 1910-es évektől 1 napig tartott.

A summásfiatalok a félesztendeig tartó munkaidő alatt a távoli uradalmi tanyákon szombat esténként rendezett táncos összejöveteleken, a „cuhárekon” ismerkedtek meg egymással. A tanyán dolgozó kövesdi munkacsoport különböző családok tagjaiból verődött össze. A lányokat a felnőttek szemmel tartották, de a lányok egymásra is ügyeltek. Erkölcsei magatartásuk szóbeszédre ritkán adott okott. Előfordult, hogy a cuhárekon szövődött kapcsolatokat otthon elmélyítették. Mezőkövesden is rendszeresítették ezeket a cuhárékat. A legények közösen béreltek egy szobát, rendszerint ott, ahol csak egy-két öreg lakott, kihordták onnan a bútorokat, a lócát hagyták csak bent. Bort hoztak, harmonikást fogadtak, és 6 óra felé elvitték a „szeretőjüket” táncolni. Felnőtt felügyelet nem volt. Ezek az otthoni cuhárék éjjelre befejeződtek, a legények hazakísérték táncosaikat. Ismerkedett a fiatalság különböző ünnepek alkalmával is, a farsangkor rendezett bálokon, lakodalmakon. A módos „csinos-kényes” lányokat, a földesgazdák lányait kézzől kézre adták a táncban. Ezek a lányok diktálták a divatot is. A közerkölcs ellen vétő lányokat, menyecskéket a legények „kitáncolták”. Ennek az volt a lényege, hogy a kiszemelt lányt vagy menyecskét a legények egymás után kérték fel, közben a táncosok leültek. Egy legény a kijáráshoz táncolt táncosával, akit kipenderített az ajtón át az utcára.

S most jelenítsük meg a 20-as évek végét, a 30-as évek elejét!

A legényjárás módja

Bezörgetnek a lány ablakán. — Erzsa, hozzád gyufát — hangzik. A lány frissen, szagos szappannal megmosakodva, ünnepi ruhában várja a legényeket. A zörgésre ugrik, nyitja az ajtót, betódulnak a pitvarba (konyha előtti félkörös fallal elválasztott előszoba). A lány sorra gyújtogatja a cigarettákat. Gyertya világít a helyiségben. Az első látogatáskor állva beszélgetnek, cigarettáznak, nevetgélnek a hideg pitvarban. A pitvarló legényeket az anya nem hívja be, bármilyen hideg is legyen. A legények bejelentik, hogy a jövő héten újra eljönnek. Második alkalommal harmonikást fogadnak, a ház előtt elénekelnék pár dalt, szerenádöt adnak. Jókedvűen mennek be a házba. Egy idő múlva kijön az anya és behívja a „rokk”-ban ácsorgó legényeket (A rokk prémes gallérú, rövid kabát volt, melyet zsinórral kapcsoltak elöl össze. Az ujjába nem szokták a kezüket bedugni. Később a rokkot felváltotta a „cvetter” (?) ezt aztán nyáron is viselték.)

A búbos kemence jó meleget áraszt. Ott vannak már a szomszéd asszo-

nyok, menyecskék, és varrják a „varrót” — hímezik a háziipari telepések által kiadott fekete klottra a sokszorosított terítőket, falvédőket, de vannak, akik maguknak dolgoznak, házivászonra piros fonállal hímeznek függönyöket, asztalterítőket, falvédőket, surcokat, ingeket.

„Adjon isten jó estét” — köszönnek a legények — mindenkivel kezelnek, szervuszolnak. A lányokat, fiatal menyecskéket tegeznek, akik magázzák a legényeket. Az öregasszonyokat keresztanyámanak szólítják. A háziasszony unszoló kínálgatására leülnek a saroklócára. A leány apja — hátát a búbosnak vetve — bodor füstöt fúj pipájából, egész este alig szól valamit. A leány a menyecskék között a búbos padkáján ülve hímezget. Tréfálkoznak, vicceket mesélnek a legények és bátrabb menyecskék. A leány lehajtott fejjel dolgozik, csak néha neveti el magát. Elbeszélgetnek a jó meleg szobában, néha éjfélig is.

Az udvarlásra járó legények közül csak egy az érdekelt fél a lánynál. Cimborái barátságából járnak el vele. Ha a legény érzi a leány és az anya magatartásából, hogy bensőséges kapcsolat fejlődhet ki közöttük, rendszerezési kiválasztottjánál a látogatásokat. Szülei is unszolják erre, mert szeretnék, ha ismeretségből házasság lenne. Megegyeznek, hogy a legény „tudatót” küld a lány szüleihez. Ez a tudató egy kiválasztott öregasszony, a fiú rokonságából. Vasárnap, a délutáni litánia után megjelenik háztűznézőben a leány otthonában. Szívesen fogadják, behívják a nagyszobába. Szeme éberben körbejár, tüzetesen megnéz mindent a padlástól a kamráig, a padlástól a tyúkólakig, még az sem kerüli el a figyelmét, hogy a házfal töve egyenes vonalban van-e feketézve. Beszélgetés közben dicséri a legényt, milyen fajin, derék ember, erős mint a bika, a legnehezebb zsákot is könnyedén felveti a vállára. Részletesen elmondja, hogy mennyi földje van a családnak, hol fekszenek ezek a földek, hány „arankorona” értékűek, mennyi a jószág, a lánynak nem kell majd agyonstrapálni magát a sok munkával; jó dolga lesz a legény mellett, az anyós pedig jólelkű, szelíd természetű.

A lány anyja sem marad el a dicséretekkel: hogy milyen *dombos* kenyeret süt a kemencében, miként tud ez a leány varrni (a hímzést nevezik *Mezőkövesden varrásnak*, a hímzéseket *varrottasoknak*), aranyat ér ennek a keze. Mindig tiszta, rendes, tart magára, gyakran mosakodik szagos szappannal is, az alsóneműt is gyakran váltja. Mindenki mondja, hogy szépen jár; de van is mit magára húzni! Bele se fér a *sifonyba* a sok drága ruha, de hála istennek, van miből öltözködni. Még aranyfogat is tétetett a lány, mégpedig kettőt tett a szájába az orvos. Mondta is, milyen ép és szép fogai vannak ennek a lánynak, de hát nem maradhatott el a többitől, minden valamirevaló lánynak van már legalább egy aranyfoga. Jó nézni ezt a lányt, ég a keze alatt a munka. A pénzt is meg tudja becsülni, ami egy asszonynál nagyon fontos. Minden fillért megrág, mielőtt kiadja. Ne feledjük, jó 15 hold jut majd neki, mert csak ketten vannak a bátyjával.

A legény családja az elmondottakat már a legapróbb részletekig ismeri. A következő látogatáskor a legény már csak kettesben az egyik cimborájával megy a lányhoz, akit már menyasszonyának tekint. Néha a tüzelőszóba is kilátogat az apóshoz. Jó hat ló a jászol előtt, a szénatartó mellett jobbra a tehének kérődznek. A sok állat bemelegíti az istállót. Itt gyűlnek

össze esténként a földesek és a fal melletti lóca előtt, a kövel körülrakott tűzhelyen szalonnát csurdítanak és kortyolgatják a gazda borát, megtárgyalják az országos és napi eseményeket. A sarokban ácsolt dikón alszik a gazda fia. Az após megmutatja leendő vejének féltett kincseit, a lovakat, az egyiknek felemeli a lábát, részletesen elmondja tulajdonságait, rugós-e, jól húz-e. Az ólnak mennyezete nincs. A szalma és széna a közepében levő deszkával elkerített helyen van, melynek tartóoszlopait emberfejesre faragta ki a gazda.

A gyűrűvétel, eljegyzés

A legközelebbi szombat délelőtt a két leendő anyós és a fiatal pár elmennek gyűrűt venni. Két aranygyűrűt vásároltak, két karikagyűrűt, de a leánynak még egy pecsétgyűrűt is, melynek lapjára rávésették nevét. A gyűrűket a legény anyja fizette ki. A leány felhúzza mind a három gyűrűt. Esketéskor a pap a legény kisujjára húzza az egyik karikagyűrűt, de áldás után a fiatalasszony kezére kerül újra. A matyó férfi általában nem viseli a jegygyűrűt. A gyűrűvétel után hivatalosan is jegyespárnak tekintik magukat. A gyűrűfelhúzás a házasságra való elkötelezés módja. Pár napra gyűrűáldomást és *surcáldomást* tartanak a leány szüleinél, amelyre a két család szűkebb rokonságát hívják meg, paprikácsirkés vacsorára. A gyűrűáldomás a tulajdonképpeni eljegyzés.

Az 1910-es években a tudató a legény látogatása utáni délelőtt vitte el nagy lapos dobozban a legény ajándékát, a kendőt, meg egy ruhába kötött cseréptálat, tele *pampuckával* és herőcével. (A pampucka oldalt szép világos gyűrűs fánk, a herőce pedig az úgynevezett „*térdennyújtott*” herőce a fánk anyagából készül úgy, hogy az asszony a térdére fehér ruhát borított, arra helyezte a kelt tésztát és térdén vastag, tányérformájúvá alakította. Herőcének nevezték a közismert forgácsfánkot is. A század elején a kendőküldés volt az elkötelezés a házasságra, a jegyesség valóraváltásának módja.

A menyasszony piros pamuttal hímzett, *cipós horgolással* szegélyezett, *kakastaréjos* jegykendőt adott a vőlegénynek, száröltéssel még a nevét is belevarrta a sarkába. A jegykendővel együtt egy fekete bársonyra hímzett, díszes rojtozással ellátott jegysurcot is kapott a vőlegény, amelynek farmatringja két széles, rózsás pántlika volt; a vőlegényt erről a szalagos kötőmatringjáról meg lehetett ismerni az utcán. Később a vászonra hímzett jegykendőt a boltban vásárolt krepdesin anyagból készült jegykendő váltotta fel, amelyet dúsan körülrojtoztak. A jegykendőt a vőlegény a gatyá korcába tűzve viselte.

Kihirdetés, előkészület

A szülők november 16-ra, hétfőre tűzték ki az esküvőt. Három héttel a nagy esemény előtt ment el a fiatal pár a plébániára „feladásra”. Bejelentették, hogy házasságot akarnak kötni. Három vasárnapon át a pap prédikáció után hirdette ki a házasulandók névsorát. A lakodalom előtti szom-

baton ismét elmentek a plébániára „*tanulásra*”. Átismétlik az alapvető imákat és hittani ismereteket.

Három héttel az esküvő előtt összeülnek az anyósok, sógorasszonyok, komaasszonyok és részletesen megtárgyalják a lakodalom gyakorlati megvalósítását. Mindkét szülői házban lesz lakodalom. Megállapítják a két házban meghívandó vérrokonok, távolabbi rokonok, komák, keresztszülők, szomszédok, baráti családok névsorát, lelkiismeretesen ügyelve arra, hogy mindazokat meghívják, akik igényt tartanak és megvan hozzá a megfelelő jogcím is. Körülbelül 200—250 főre rúg a meghívandó vendégek száma.

Ezután megtárgyalják az étrendet: lesz *csíkleves* tyúk- és marhahúsból, töltött káposzta, paprikáscsirke galuskával, sütemények, torták, bor, a vacsora ugyanaz mint az ebéd, csak cukros kásával bővül. A lányos háznál kontyolás előtt disznótoros vacsorát fognak tálalni. A házát lakodalom előtt két nappal vágják le. A csíkleveshez való tészta elkészítéséhez már most, hetekkel előtte hozzáfognak vasárnap délutánonként a rokonság asszonyai. Hetven levél gyúrt tésztát is felvágna csíknak. Meg kell emlékezni a *bordáscsík* levesről is, melynek tésztáját szövőbordán sodorják és elvagdossák. A levesek ízét a belefőzött sok tyúkhús, marhahús adja meg. A belefőzött húsféléket vagy főthúsként, vagy a pörköltbe főzve fogyasztották el. Megbeszéli, hogy a meglevő két hektó borhoz vesznek még másfél hektót. Kijelölik a tisztségviselőket. A fiú vőfélyének felkérrik az unokabátyját. Násznapok lesznek a fiatalok bérmaszülei. Nyoszolyóasszony lesz a fiú nagyanyja. Három nyoszolyólányt kérnek fel a rokonságból, szakácsnőnek megfogadják a vendéglő hivatásos szakácsnőjét, akinek három főzőasszony segít majd a főzésben, a rokonok közül. Megnevezik a *korcsmáros* (borkezelő) személyét, és azt is, kiket fognak felkérni a szabadtűzű főzőhely megépítéséhez a nagy lábasok, üstök és mázatlan nagyhasú *füstösfazekak* számára. A kiürített szoba kevés a násznépnek, ezért a szomszédokkal is beszélni kell, hogy a *hérészeseknek* és a meghívott vendégeknek a vacsoránál helyet tudjanak biztosítani. Vacsoránál a szülők, a fiatal pár, a közeli rokonok és a vőfély tálalnak. A meghívott sok vendég csak egymást követően két csoportban tud megvacsorázni. Megbeszéli azt is, hogy kik fogják kölcsönkérni a lábasokat, üstöket, mázatlan fazekakat, összeszedik a fellelhető tányérokat, még a színeseket is leszedik a falról, lehozzák a padról még a kocsonyának eltett tányérokat is. Pénteken már hozzáfognak a kocsonyafőzéshez, hogy időben megaludjon, hámozzák a krumplit a gulyásleveshez, mert az ajándékvívó asszonyokat és gyerekeket meg kell kínálni kocsonyával és jóízű gulyáslevessel. — Mennyivel könnyebb dolguk van a mai lakodalom rendezőinek! Az edénykölcsonzóben jóelőre lefoglalják a szükséges tányérokat, tálakat, borospoharakat és az evőeszközöket, ha elérkezik az ideje, kosarakban a házhoz viszik.

Két nappal a lagzi előtt elindulnak útjukra a fiatal pár hívogatói. A legderekkab legényeket válogatják ki a két család rokonságából. A hívogató legény suhogó nádpálcát tart a kezében, versben hívogatnak: „Bátor vagyok bejönni, bátor vagyok köszönni, — Én vagyok Murányi Jóskaék elküldött postása, — Szívesen látják a hétfő délutáni mulatságra. — Dicsértessék a Jézus Krisztus.” Régebben hosszú hívogató verseket mondtak, a

menyasszony 6—18 soros rigmusba szedett hívogató verssel hívta meg a „vőlegény ur”. (Nem közöljük sem a hívogatók, sem a lakodalmi búcsúztatók verseinek szövegét, mert ezek a volt helybeli Balázs nyomda kiadványaiban nyomtatásban is fellelhetők.)

A háziak a hívogatókat „terülj asztalkámmal” és töméntelen borral fogadják; a bort nagy bádogpoharakba öntik és gyakori kínálkozás közepett a pohár tartalmát egyhuzamban kell meginni. Pár ház után a legények már hangosan dalolnak, és még 10—12 ház hátra van.

Megfogadják a zenészeket. A lányos háznál kevesebb vendég van, ezek behúzódnak a szobába. Bensőségesebb a hangulat, azért itt cigányt fogadnak: a legényes háznál nagy a tömeg, tele az udvar néppel, nagy a zaj, dalolnak, kurjongatnak, itt a cigányzene kevésbé érvényesülne, ezért fúvószenekart fogadnak, dobbal, cintányérral buffogó, rikoltozó trombitákkal. A rezesbada tagjai amatőr zenészek, parasztemberek, Kövesdről, Szomolyáról, Ostorosról. Lagzis időkben a téli estéken több helyről is lehetett egyszerre hallani a trombiták recsegését. A lagzik idején, novemberben nagy a sár, ezért az udvart felhintik szalmás törekkkel, melyből ragacsos pép lesz a táncok után. Ha a szemerkélő eső sűrűn meg-megered, a szűk szobában, kamrában egymás hegyén-hátán tolonganak. Későbbi időkben ezen úgy segítettek, hogy az udvaron sátrat építettek, ott tálalták a vacsorát.

A táncolókat tömött gyűrűben fogják körül a meghívott lányok és *csavarintós* kendőjű menyecskék, de a báméskodók között öregasszonyok is vannak. A kíváncsiskodók nagy tömege, asszonyok és lányok a kapun kívül, sáros időben az úttestnek a házzal szemben levő felén a házfalak mellé húzódnak táncot nézni. A legények közülük is választanak táncost. A meg nem hívott kíváncsiskodókat „szennyeseznek” nevezték.

A „kérő”

A lányos háznál esküvő előtti este van a kérő. A vőlegény meghívja a barátait, közeli rokonait és harmonikaszóval, dalolva mennek a lányos-házhoz. A menyasszony lánybarátaival, a rokonság asszonyaival várja a dalolókat. Iszogatnak, táncolnak, majd vacsorához ülnek. A vacsora: húsleves bordás csikkal, paprikáscsirke, alma, dió, sütemények. A borosüvegek állandóan „csordultig” töltve sorakoznak az asztalon, folytatódik a tánc. A menyasszonynak ilyenkor nem illik enni, csak csipeget, hiába unszolják, alig eszik valamit, A beborozott legények tréfálkoznak vele, a szóbeszéd tárgya: veszendő lánysága és az elkövetkező nászéjszaka várható örömei. Vacsora közben az egyik huncut lány az asztal alá bújik és a zajban meghúzódva bemeszeli a násznagy csizmáját. A lányok táncba viszik. „Hol járt sógor, nagy hóesés volt sógor” — tréfálkoznak vele a többiek.

Éjfélután a vendégsereg hazamegy, csak a vőlegény és egyik markos cimborája maradnak még. Éjjel vigyázni kell a vőlegényre, a riválisok boszszúállók. Az anyós emberséges bánásmódra inti a legényt, a mai fiatalok kifejezése szerint „hegyibeszédet” tart a lánya érdekében, „a házasság sikere az egymás megbecsülésén alapszik”. Ez az alaptéma. A legény megilletődve fogadkozik, minden jót megígér piruló menyasszonya előtt.

Még szombaton megjelenik mindkét háznál a fakanalas asszony Cserépfaluból, akitől kölcsönveszik a mély evőkanalakat, hátijából számolja ki darabonként. A lagzin az ebédnél és a vacsoránál fakanalat adnak, kés, villát nem tudnak ilyen tömeg számára összekérezgetni. A lakodalmi vacsoránál csupán a főasztalnál tesznek a tál mellé tányérokat, máshol tálakban hozzák be az ételt és abból esznek. (Zománcos és bádogtálakat használnak.)

Ajándékvitel

Vasárnap egész nap hordják mindkét házhoz az ajándékokat. A háziak figyelik, ki mit hoz, mert az ajándékot hasonló értékben kell majd visszaadni lakodalmi meghíváskor. Az udvaron és a konyhában nagy lábasokban fortyog a gulyás, tele disznó- és marhahússal, sorakozik a tányérokban a megfagyott kocsonya, kosarakban tornyosul az asztalokon a pampucka és a heróce. A hatalmas kamrát amennyire csak lehetett, kirámolták. Ide gyűjtik az ajándékokat, itt mutatják be a lány hozományát az érdeklődőknek.

Az ajándékvívés kezdetben rokoni megnyilatkozás volt csupán, nem jelentett számottevő anyagi értéket. Minden meghívott vendég vitt egy tyúkot a kezében, a hátukon és mellükön nagy bugyorban, vászonba kötve vitték a lakodalmi kalácsokat, pereceket, omlós hájas tésztákat, süteményeket, pampuckát, kürtös kalácsot, olajnyomatú szentképet, fejre való kendőt, vedret.

A 30-as évek táján a felsoroltakhoz már többféle tárgy is kapcsolódott: tükröt, virágos tányérokat, kendőt, széket, tortákat vittek, melyeket már a cukrásztól vásároltak; vittek zománcos vedret, mosdótálat.

A szentképek közül hagyományá vált Mezőkövesden két hosszú, téglalap formájú szentkép, az egyik Krisztus az olajfák hegyén, ciprusok között, a másik a galambos Mária. A gyermek Jézus anyja ölében mosolyog, körülötte galambok turbékolnak. Ezeket a sablonnal gyártott „kézzel festett” olajképeket a keretező berámázta kukoricasárga blondel keretekbe és jelentős összegért eladta. A lakodalmi ajándékok között a két szentkép közül az egyik föltétlenül szerepelt. Ezt a képet a fiatal pár a lakószobában az ágy fölé akasztotta. A szentképek között megtaláljuk a „Hit-remény-szeretet” szimbólumait, a háziáldást és a család tagjainak védőszentjeit. A szentképek alá a családi, esküvői fényképeket akasztották. Jórésztben a konyhában élt a család, a konyhaasztal fölé színes falvédőket akasztottak, megtaláljuk köztük a fogfájós kutyát, a színes gombolyaggal játszadozó cicát, a bógó szarvast az erdőszélen, a műdalban szereplő, gyűrűsre sütött hajú lányt, az ablakban könyökölve, az előtte sóhajtozó legényt lelkét a galambok éppen viszik a falu felett. Ezek a falvédők színes papírnyomatok voltak, vagy vászonra nyomott kék kontúrrajzok, melyeket otthon kihímeztek.

A több példányban hozott vedreket, edényeket átcsereálték másfajta áru-ra. A vőlegényes háznál 30—40 db nagykalács is összegyűlt (darabja 5—6 kg). A lányosháznál is találkozhatunk 20—25 felfűzött perccel. Ajándékkul hoztak még abroszt, ágyhuzatokat, női fehérneműket, különféle edé-

nyeket, még likőrös készletet is láttam zöld üvegből, mely végigjárta ajándékképen a falut és végül is visszakerült első tulajdonosához.

Az ajándékok valóban jelentős anyagi támogatást a felszabadulás után jelentettek, amikor a nők is kereseti lehetőséghez jutottak. Lakodalmi ajándékokat már jelentős értéket képviselő használati tárgyakat vittek. Az ajándékokat a módosabbak szalaggal feldíszítve, kocsin hozzák. A módos koma kislányával és asszonyával kocsin érkeznek, a háziak örömmel fogadják őket. Adogatják le a szekérről az ajándékokat: lábuknál fogva összekötött tyúkokat, négy *köszöntő kalácsot*, 32 peracet füzérbe kötve, két tál süteményt, az egyikben heróce, a másikban „*kóréra csavargatott*” van. (Ez úgy készül, hogy a tésztát kötél alakúra meggyúrnák, rácsavargatják a napraforgó szárára, úgy teszik be sülni a kemencébe, végül a tésztából kihúzzák a kórót és kész a kórón csavargatott.) Hoztak még egy nagy Jézus Szíve képet, két vödröt és egy szép kendőt a menyasszonynak. A többség azonban gyalogosan jön. Az ajándékozókkal megtelik a szoba. Az asztal tele rakva minden jóval, enni-, innivalóval. Gulyáslevest tálalnak, kocsonyát hoznak, tejeskávét, kinek mi kell. A lány apja pálinkával, borral kínálkozik. A menyasszony visszaadja a szakajtóba kötött süteményes tálakat, de kóstolót rak bele, süteményeket, nagy karéj lagzis kalácsot, peracet, egy tányér kocsonyát, hogy kóstolják meg az otthonvalók is. Hordják az ajándékokat a völegényes házhoz is, ahová a lányosházhoz vitt ajándékokat vasárnap délután viszik át.

A hozomány

A menyasszony vendégeit a kiürített kamrába vezetik, hogy megmutathassa hozományát — bútorait és ruhatárát. Az egyik kivirágozott nyo-szolyát fel is vetették. Legalul volt a szalmazsák, fölötte egy tollas derékalj, amely hímzett szélű vászonlepedővel, majd egy három fodros ágyterítővel volt leterítve. Leggyakoribb volt az úgynevezett piros alapú, apró, fekete virágos „*pipi*” ágyterítő. Ezen volt három slingolásos csipkés „*fejel*” (vánkos) két sorban egymás fölött, úgyhogy ezeknek a vánkosoknak csak a csipkés része volt látható. Végül legfelül két dunna. Az egyik dunnával támasztották meg a másikat, amely a mennyezetig ért. Az 1935-ös évekig használták az úgynevezett „*bebújós*” ágyat. Ennek az volt a lényege, hogy a festett tulipános ágy fekhelye fölé a magas ágyelőnél valamivel alacsonyabban erős lécekből tetőt készítettek. Az ágyba szalmazsákot tettek, erre a tollas derékaljat, amely piros hímzésű lepedővel volt letakarva. Ez a felső lepedő házivászonból készült, fejénél finomabb vászonból készült csikot varrtak hozzá, ezt hímezték ki. Ez a hozzávarrt rész volt a „*lepedőfiók*”. A léctetőre tollal töltött derékaljat helyeztek, erre tették a csipkés, fodros ágyterítőt, amely elöl leért egész az ágydeszkáig. Erre rakták a „*fejel*” sorozatot és a dunnákat. Az ágy belseje tehát üres maradt. Ebben aludtak a nők, asszonyok, felhajtva a felső ágyterítőt. A sok párnának, dunnának gyakorlati haszna nem volt, dísz, dekoráció volt csupán a szobában, a jómód jele.

A *kaszliban* és *tulipános ládában* egymás mellett sorakoztak a menyasszony ruhái: 23 ráncos szoknya, 10 nyakbavaló kendő, 6 selyemkendő, 3 *csavarítás*, rojtos kendő, 4 ráncos kötény, 25 vászonpendely (vászon alsószoknya, derékban szalaggal ellátva), 20 rövid és hosszú ujjú *litya* (női blúz-félék), 25 kivarrott *szűkujjú* (az alsószoknya folytatása, félhosszú, szűkített ujjal, gyolcsból készítve), 6 ingváll (hasonló a szűkujjúhoz, felálló csipkés vállakkal), 3 fodros alsószoknya (a fodor 40—80 m hosszú és 30 cm széles), 2 *borsókázott* vászonkötény, 1 *kuzsu* (hímzett női bőrködmön), 3 pár cipő, 1 pár csizma, 2 vattás rekli, 15 szakajtókendő, 1 sütőruha, 2 esőruha, 1 hajra való *tok* (kontytartó kupak), 2 hímtett *surc* (kötény), 1 selyembrokát fehér menyasszonyi ruha, 2 festett nyoszolya, 1 tulipános nagyláda, 1 *kaszji* (széles, többfiókos szekrény), 1 kredenc, 1 asztal, 4 karszék, ágynemű: 18 párna, 3 derékalj, 5 cifra lepedő, 3 ágytakaró, 2 dunna, 4 vászonlepedő.

Egy kisparaszt lány hozománya: 2 *kaszji* (sifon), 1 ágy, 1 festett láda, 1 asztal, 2 karszék, 10 ráncos szoknya, 8 *litya* (hosszú és rövid ujjú), 3 *testálló*, 12 *szűkujjú*, 5 hímtett kötény, 2 vászonkötény, 12 pendely, 3 *csavarítás* kendő, 6 fejre való kendő, 6 fejre való kiskendő, 4 *sátoroskendő*, 5 nyakba való kendő, 2 *tok*, 2 párna, 2 dunna, 4 vászonlepedő, 1 szalmazsák, 2 tollas derékalj, 2 esőruha, 1 sütőruha, 2 szakajtoruha, 1 kuzsu, 2 pár cipő, 1 pár csizma, 1 selyem menyasszonyi ruha.

Egy kisparaszt lány hozományának számvetése:

Bútor:

2 <i>kaszji</i>	260 pengő
1 ágy	30 pengő
1 láda	20 pengő
1 asztal	46 pengő
2 karszék	20 pengő

Ruházat:

14 m kartonhuzat a párnához	á: 1,40 P . . . =	19,60 P
16 m kartonhuzat 2 dunnához	á: 2,— P . . . =	32,— P
8 m karton az ágyterítőhöz	á: 1,40 P . . . =	11,20 P
8 m a fehér gyolcshoz	á: 1,20 P . . . =	9,60 P
12 m csipke a slingolás hozzá	á: 1,60 P . . . =	19,20 P
16 m csipke a 4 vászonlepedőhöz	á: —,60 P . . . =	9,60 P
8 dkg pamut a lepedők hímtéséhez	19,60 P
1 szalmazsák	9,— P
36 m gyolcs 12 hosszú inghez	72,— P
6 db <i>purgament</i> (kázsmér) kiskendő (1 db 2,— P)	12,— P
2 <i>tok</i>	á: —,50 P . . .	1,— P
8 m vászon 4 fodroshoz	64,— P
menyasszonyi ruha	120,— P
tartozéka (slingolt alsó mellény)	20,— P
7 párna	á: 30,— P . . .	210,— P
2 dunna	á: 75,— P . . .	150,— P

A kötlségek összesen 1357,— pengőt tesznek ki. 1935-ben a búza ára: mázsánként 25 P. Egész kezes summás havi keresete: 63,44 P, féléves kereset: 380,64 P. Egy félkezes nő havi keresete: 50,30 P. Féléves kereset: 301,80 P. Ezeket az adatokat összehasonlításul közöltük. Megjegyezzük, hogy egy 4 holdas parasztgazda gazdasági felszerelésének értéke 1451,— P volt, míg asszonya matyó ruháinak értéke 2439,— P-t tett ki.

Előkészület az esküvőre

Esküvő napjának regelen a fiatalok gyóntak és áldoztak. A templomból a községházára mentek a násznagy és tanúk kíséretében a polgári esketésre. A menyasszony egyesvirágú selyemszoknyába öltözött ez alkalomra. A lányosháztól délelőtt indultak a *rozmaringvivők*. A lánybarátok viszik az aranyporos rozmaringokat, 3 nagy szál a vőlegénynek, 2 szál a vőfélynek. (Tojásfehérjével kenték meg a leveleket és tyúktollal ütögették rá az aranyport.) Később a lakodalomban részt vevő legények mindegyikének tűztek fel rozmaringot a kalapja mellé. A vőlegény kalapján széles szalaggal, pántlikával átkötött művirág csokor volt, amelyet a vékony átkapcsoló gumival a feje tetején megtartani alig tudott, ezért inkább a kezében vitte a kalapját. Egy csavaritós kendős menyecske fehér ruhába köti a menyasszony ajándékát, a slingolt, lobogós selyeminget, a *jegyínget*. Elöl halad, karján az inggel, kezében a rozmaring. Mellette és utána hosszú sorban vonulnak a rozmaringot vivő lányok a legényes házhoz. Amint megérkeznek, felharsan a kürtszó és rákezdenek a bandások. A lányok feltűzik a rozmaringokat, a legények megtáncoltatják őket. A vőlegény felveszi a küldött jegyínget, és a remekbe hímzett bársony *jegysurcot* is felköti. Mielőtt a lányok visszamennének, a süteménnyel, borral kínálgatják őket. A kamrában a nyoszolyóasszony és a vőfély szorgalmasan tömi a szalmaderekaljat, amely a fiatal pár ágyába kerül majd. A legény egy darab fát dug a szalmába, közvetlenül a zsák alá, kuncognak, nevetgélnek, és a szalmazsák rendeltetésére célozgatnak.

Ágyvitel, menyasszonyöltöztetés

10 óra tájt befogtak a két kocsiba. Az elsőbe három lovat fogtak be. Az egyik ló nyakába csengőt akasztanak, a lovakra szalagot kötnek, fejükre kendőt, sörényükre pántlikát fonnak. A kocsit is feldíszítik. A násznagy, a vőfély, a nyoszolyóasszony és nyoszolyólányok felülnek a kocsira, viszik a vőlegény ajándékát, a szép *selyemlityát*, kékszínű *sátoroskendőre* való selymet, egy *tokot* (díszes kontytartót), egy pár fekete félcipőt, a jegycipőt. Mennek az ágyért a lányosházhoz, ahol addigra szétszedték a kamrában bemutatott ágyat. A bútorok is elszállításra készen az ágyneművel együtt. A násznagy rigmusban kéri az ágyat a szülőktől: „Két kis galambot láttam, turbékoltak, aztán szétrepültek. Az egyik úgy láttam iderepült, itt kell lenni a párjának is... itt fészkelnek... a fészekért jöttünk.” Behoznak egy

kotlóst, kosarastól. Lányt kerestek? — Bejön egy mankós vénasszony. Elkezdődik az alkudozás a násznagy zsebére. Az ágyvivőket paprikáscsirkével, borral, süteménnyel kínálják. Hosszú alkudozás után 50 P-ben megegyeznek, felrakják a szekér aljába a hosszú ágydeszkát, a faroskasból (szekér vastag vesszőből font fara) is kilóg a vége. Középre helyezik a két sifont, a két szélre az ágy elejét és végét. A nyoszolyóasszony felrakja a sifon tetejére élére állítva a dagadt vánkosokat, erre fekteti a dunnát. Az ágyneműt erős galanddal (erős, fehér, keskeny szalag) a kocsi elejéhez és a faroskas-hoz erősítik, vagy saroglya széléhez kötik. Elöl a nyoszolyóasszony, hátul pedig a vőfély ügyel a rakományra. A második kocsira kerül a tulipánosláda, az asztal, a székek, az ágynemű többi része. Éles csengőszóval, nagy csilingeléssel vonulnak végig az utcákon, hogy mindenki lássa, mit visz magával a menyasszony. Amint az ágyvivők kifordulnak a kapun, egy asszony rossz fazekat vág a szekér kerekéhez, az edény darabokra törik. „Akkor jöjjön vissza a kocsi a bútorral, mikor ez a fazék összeáll.”

Az ágyvivő szekerek dél felé érkeznek meg.

A szomszédban nagy gonddal öltöztetik a menyasszonyt a lánybarátai és a rokon asszonyok. Felhúzza a hosszú fehér harisnyát, a jegycipőt, slingelt hosszú inget, a két fehér fodrost, vállpántos, ráncba szedett brokátselelyem szoknyát, a hosszú ujjú fehérselelyem lityát, felkötik a selelyem bőktőt, a vállán át a derekára kötik a dús rojtú fehér nyakba való kendőt, végül a fejére erősítik a hatalmas ezüst, rózsaszín, kék, művirágokkal, peremén zöld levelekkel díszített koszorút, amelyből hosszú fátyol ereszkedik alá. (Máté Bori készítette.) A kötény elejébe két piros, virágos pántlikát kötnék, a két szélére, a közepére pedig két, végével felerősített kék selelyem pántlikát. A század elején a menyasszonyi koszorúkon gazdagabb volt a művirágdísz, a tetején a búzaszálak és a rezgők, de fátyolt nem viseltek hozzá. A lányt menyasszonyi díszében kísérik szüleikhez. A szobát megtöltötte a násznép. Nagy csokorral kezében lép be a vőlegény vőfélye és kéri a menyasszonyt szüleitől. Az öreg, búcsúztató férfi áll most ki az asztal mellé és rigmusokban köszöni meg a búcsúzó lány nevében a szülőknek, nagyszülőknek, keresztszülőknek, a rokonságnak, ismerősöknek, szomszédoknak, hogy eddigi élete folyamán jók voltak hozzá és vigyáztak rá. Kezdi az öreg:

„Ez a régi ősi szokás országszerte úgy megyen

Mielőtt a menyasszony az esküvőre megyen

Anyjától, apjától, testvéreitől tehát búcsút vegyen . . .”

Az egybegyűltek, különösen, akikről szó van, sírnak a meghatódottságtól.

Az esketés

Delet harangoznak, megindulnak a kocsik a templomba. Két sárga hintót fogadott a vőlegény, melyeket feldíszítettek. Az elsőbe beül a vőlegény, násznagya és a nyoszolyóasszony. A másodikba a rokonasszonyok, lányok. Még a hintó lépcsőjén az állnak. A hintók mögött sorakoznak a szalagokkal, perecekkel feldíszített szekerek. Három szekér megtelt rokonokkal, szom-

szédokkal, egymásba kapaszkodva állnak a szekereken. Nagy ostorpattogással robognak végig az utcákon. A templom előtt már nagy tömeg várja a lakodalmásokat. A hintóból, kocsiból kiszállnak és elmennek a menyasszonyért. Az első hintóba, melyet fehér lepedővel teregettek le a menyasszonyi ruha védelmére, a vőfély felsegítette a menyasszonyt. Megtelt a két hintó és a szekerek is a rokonokkal, násznéppel. A fiatal pár a templom előtt találkozik. Elindulnak az oltár felé, utánuk a két násznagy a násznéppel. A padok megtelnek a kíváncsi tömeggel. Lesütött szemmel rebegi el az elfogódott menyasszony az igent. Az esküvő után az avatás következik. A menyasszony a nyoszolyóasszonnyal a sekrestyébe megy, ahonnan a papjal jön vissza, feje fátyollal letakarva, kezében égő gyertya. A pap a leendő anyára ad áldást, ezért imádkozik. A tömeg tódul ki az ajtón, a pap a fiatal pár kezét fogva kíséri őket az ajtóig, ahol sorra csókolják, ölelik, boldog életet kívánnak nekik a násznép és az összegyűlt rokonság. Kiszabadulva a tömegből fényképészhez kocsiznak, míg a többiek sietnek haza.

A matyók rendszerint kocsikkal (szekerekkel) mentek az esküvőre, később bérkocsikat fogadtak, majd magánautókat szereztek, a násznépnek pedig teherautót. Előfordult azt is, hogy autóbust béreltek, erre aggatták fel a szalagokat és a pereceket, kendőket. A felszabadulás utáni években és napjainkban is, kettős sorokban, gyalog mennek az esküvőre. Az első pár a menyasszony a vőfélyel. A leghidegebb időkben húztak csupán magukra télikabátot a legények, a rövid prémes rokkot. Ezt sem öltötték magukra, hanem zsinórral összekapcsolva vetették a vállukra. Az 1930-as évektől fogva jött divatba a „*cettver*” (szvetter).

Lagzi a fiús háznál

Otthon már fűjják a bandások. Az ifjú férj szülei az ajtóban várják a házásokat. Az anyós kendőbe kötött cukrot ad a fiatalasszonynak: — Ilyen édes legyen az életed, lányom. — Rövid időre leülnek a szobában, alig haragnak valamit. A vőfély kihozza a menyasszonyt táncolni az udvarra. (A hatalmas menyasszonyi koszorú az éjjéli kontyolásig le nem kerül a fejéről.) A vőfély kezében a feldíszített vőfélybot, melyet a menyasszony készített, rákötött egy-egy fejre való kendőt, pattogatott kukorica füzéretet, diót, mézeskalácsokat és színes krepp-papír szalagokat. Megjegyezzük, hogy a lakodalom alkalmával csak a vőfély és vőlegény van hajadonfővel tánc közben is. Gyakran előfordul, hogy a szűkre szabott szobában, ahol a férfiak az asztal mellett ülnek, nincs hely a kalapoknak, ezért hagyják a fejükön. A délutáni táncnál az udvar tömve néppel. Szünetben az udvar közepén körben összekapaszkodva dalolnak a legények, nagyokat merítve a borosvederből, a fülesbádoggal. Mögöttük a lányok sűrű, tömött sora. Pattogó csárdással indul a tánc újra. Az örömanyt a násznagyuram forgatja meg. Az egyik asszony nagy köszöntőkaláccsal jár körbe, nagy szeleteket ad a nyakukat nyújtogató gyerekeknek. Két forduló után az ebédhez ülnek, az asztalokat U alakban helyezték el. A főasztal mellett a pital pár, násznagy, a közeli rokonok, a meghívottak közül a fontosabb vendégek. Fel-

szolgálók: a vőfély, a nyoszolyóasszony, a nyoszolyólányok és a rokonok. A menü a már ismertetett lakodalmi étlap. A vőfély hozza be az első tálát. Megáll a szoba közepén, minden egyes ételnél rigmust mond. A jó falatokkal elsősorban a menyasszonyt igyekszik ellátni, aki irul-pirul, alig meri szemét felemelni. Nagy kínálásra szedeget csupán az ételekből. Csak itt, a főasztalon, vannak a tálak mellett tányérok is. Az oldalasztalon a tálakból esznek öblös fakanalakkal. Ebéd után folytatódik a tánc. Minden tánchoz más ruhát ölt a menyasszony. (Menyasszonynak nevezik a fiatalasszonyt felkontyolásig, míg a koszorú le nem kerül fejről.) A fehér menyasszonyi ruhát felváltja a fekete selyem egyesvirágú, melyben a polgári esketésre mentek, majd a kék egyesvirágú selyemszoknya után a tüdőszín *egyesvirágút*, a libaszín kasmír *ránkosat* veszi fel. Bemutatja a fehér *purgament* (kászmer) virágos ruháját is, az egész ruhatár sorrakerül.

Kocsizörgés hallatszik az utcáról. Hozzák a menyasszonynak való ajándékokat. Edények, vödörök, zsírosbödön, karszékek egymás hegyén-hátán, egyéb használati tárgyak. A kamrába hordják be, melyet a menyasszony holmijaival bútoroztak be. A kamra egyik sarka megtelt az értékes ajándékkal. A sok tortát, süteményt felhordták a padlásra. A tánc rövid pihenőkkel egész délután tart. Gyorsan sötétedik, sietnek kihasználni az időt. A kíváncsiskodók tömege is egyre növekszik. Vederszám hozza a vőfély a bort. Meregetik az öblös bádogpoharakkal. „Jó lagzi volt, vederrel ittuk a bort” hangoztatták később. Legtöbb helyen vödör helyett a borral töltött demizsont hordták körbe, de abból nem volt illó nagyot húzni. A szomjasabbak, a szemfülesek, a körben álló legények között váltogatták a helyet, amikor a demizson körbejárt.

A lányoknak a lagzi nemcsak táncolási alkalom, de ismerkedési lehetőség is. Megjelennek az *újlajbisok*, a himzett, lobogó inget viselő *újlegények*. Ezek már a legényekkel együtt isznak, táncolnak, barátkoznak. A szín alatt nagy üstökben, fazekakban, hatalmas lábasokban fő, fortyog a töltöttkáposzta, paprikácscirke és a húsleves. A főzőasszonyok sürgölődnek az üstök között, kóstolgatják az ételt. A hatalmas udvart az ételek illata tölti be. Száll a füst a szabad tűzhelyek fölül.

Beesteledelett. Meggyújtják a lámpákat. Szemerkél az eső, november van. Ha megered, be kell húzódni a szobába, át kell menni a szomszédokhoz. Hat óra körül jár az idő, lefújás van. Most kezdődik a lagzi fő eseménye, a vacsora, mert a lagzi egyben az evés, a jóllakás ünnepe is. Nagyon ritkán jutnak ilyen jó falatokhoz. Hús legfeljebb ha vasárnap van, mert a csirkét kiviszik a piacra. A hívatlanok is hazamennek vacsorázni. A menyasszonyt átkísérik a szomszédba, ott várják be a *hérészmanet* érkezését. Közben a vőlegény cimboráival borozgat, ügyelve arra, hogy le ne részegedjen, mert nagy szégyen lenne. A legények felkerekednek, nótaszóval vonulnak a lányosházhoz, ahol húzza a cigány, borral kínálkoznak a háziak. Táncolnak egy fordulót a menyasszony összegyűlt lánybarátaival, akik részt vesznek a hérészmanetben, lehetnek vagy negyvenen. Mindegyik kis szakajtóba kötött tányéron süteményt hoz. Felsorakoznak kettesével, hármasával. A menet elején három legény, kezükben borosüveg. Dalolva vonulnak. „Szállj el páva, szállj el páva, Kövesden keresztül szállj a babám ablakára. Maga van

egyedül. Ha kérdi, hol vagyok, mondd el, hogy itt vagyok. Kispál Erzsi lagzijában hérészes lány vagyok.”

A lányok bele-belerikkantanak az éneklésbe. A menet végén ballag az örömanya, kezében a mézesbor, kosarában a karján három töltött csirke. A legényesház ajtajában az ifjú pár, gyertyával a kezében. Mögöttük a vendégsereg tolong. Az új házasságokat összecsókolják a hérészesek. A lányok, a magukkal hozott süteményeket, a létra fokaira állva, egymásnak adogatva, felszállítják a padlásra. Felviszik az anyós által hozott töltött csirkéket is, melyeket eldugnak, a vőfélynek kell majd azokat megkeresni. A hérészeseknek a szomszéd házban találják a vacsorát. A főasztal mellett a násznagy és a közeli rokonok ülnek. Az örömszülők a rendre ügyelnek, a nyoszolyólányok, a fiatal pár, a vőfély, a rokonság fiatal asszonyai hordják most az ételeket. A férfiak és a nők előtt fehér, melles vászonkötény. A vőfély most is rigmusokkal ajánlja a gőzölgő tálakkal behozott ételeket. Az egyik férfi — szintén melles kötény van előtte — bal kezében nagy „domós” kenyeret tart, jobb kezében hosszú konyhakés, kenyeret szel az ételekhez, kinek-kinek szüksége szerint. A meghívott vendégek egy részét a szomszéd házban vacsoráztatják. Nagy merőkanalakkal töltik tele a tűzhelyen fortyogó ételből a tálakat, amelyikből kifogyott, újratöltik. Már a csirkénél tartanak, mikor egy bekötött kezű főzőnő jön be. Pergő rigmusokban panasolja a vacsorázóknak — megégette a kezét, orvoshoz kell menni, ehhez azonban pénz kell, máris sorba jár tányérjával a pénzekért.

Üres helyet teremtenek a szoba közepén. Bejön egy vénasszony, a *Benicsikné*, seprűvel a kezében, a seprű nyelét megpörgeti, átugrál rajta, bűvös varázsigéket mormol, varázsló énekeket énekel, értelmetlen szavakat kever énekébe, boszorkánytáncot jár. Ezért a táncért kijár neki a vacsora. Az örömszülők, a szűkebb rokonság, a fiatal pár asztalt bontanak, felmennek a padlásra, a sütemények, torták honába. A vőfély társasjátékszerű, hosszas keresgélés után találja meg az elrejtett töltött csirkéket. Szétdarabolják, szétosztják, rágják jóétvággal a sültcsirkét, isznak rá az anyós által hozott mézesborból. Megnehezült fejvel ereszkednek alá a létrán. A vacsorázó vendégek között kásapénzt gyűjtenek a szakácsnők számára.

A második csoport vacsorázik most. A házinép, a felszolgálók is az asztalhoz ülhetnek. A gyerekek, kisebb lányok, a segédkező asszonyok, tálukat ölbévve ott ülnek le, ahol éppen helyet találnak. A zenészeknek külön asztalnál tálalnak, különös gonddal ügyelve a jó ellátásra, nehogy megsértődve „kihordják a házat”. Végülis megszólalnak a trombiták, most az öregek viszik táncba a szakácsnékat. Ezzel vége is a vacsorának.

Újra telt ház az udvaron, utcán, újra kezdődik a tánc. A hangulat emelkedik. Szaporán hordják a bort, egyre többen és hangosabban dalolnak. Úgy este 11 óra felé kísérik vissza a hérészes lányokat a menyasszonyházhoz. Éjféltajt az új pár, a násznéppel, a rokonság egy részével felkerekedik, elindulnak a „kontyolóba”. A legények kezében borosüveg, dalolgatnak: „Ezt a kislányt még akkor megszerettem, mikor vele legelőször beszéltem. Megtetszett a gyönyörű szép szaváért, homlokára göndörödő hajáért...” A házban szólt a cigányzene, vacsorához ültek: hurka, kolbász, sült disznóhús dinsztelt káposztával, hozzá a sütemények, torták garma-

dája. A rokonasszonyok a menyasszonyt a szomszédba vitték át kontyolásra. A menyasszony fejről ekkor kerül le csak a nehéz koszorú, amikor a kontyolásra végigkísérik a vőlegényesháztól az otthonáig. (A koszorú a vőfély tulajdona lesz.) A fiatalasszony libaszín purgament ruhájába öltözik, leeresztett vastag „*foncsikját*” (befont haját) gyűrűsen kontyba fonták a feje tetején és ráhúzták a kúp alakú, selyemmel bevont kéregtokot, amely a kontyot teljesen befedi. Erre erősítik az ugyancsak tokban végződő rezgős *féketőt*. Öleléssel, csókkal, kitörő örömmel üdvözlik a megjelenő új asszonyt. Megszólal a zene és kezdődik az árverés. A násznagy árulja az új menyecskét: „Eladó a menyecske, tíz pengő a menyecske” — hangzik. Elsőként a vőfély dob a kitett tányérba húsz pengőt. A cigány csárdást húz. Egymás kezéből szedik ki a menyasszonyt. A rokonság minden egyes tagjának, aprajának és nagyjának, férfinak és nőnek illik megsürgetni a menyecskét; közben a háziak figyelik, ki mennyit dob a tálba. A módosabbak többször megtáncoltatják a fiatalasszonyt, lassanként megtelik a nagy tányér pénzzel. Végül is odaugrik a fiatal férj, öklével széttöri a tányért és elviszi a menyecskét. A tánc folytatódik tovább. Már kukorékolnak a kakasok, mikor a fiatal férj, a vőfély, a nyoszolyóasszony és a rokonasszonyok elkísérik a fiatalasszonyt új otthonába. A kamrában megvetve az ágyak, a fiatal házaspár órára magukra maradhatnak.

A konyhában mindkét helyen serény munka folyik. El kell mosogatni, vissza kell szállítani a rengeteg kölcsönként edényt a lakodalom utáni napon.

Búcsúlakoma az újmenyecske szüleinél

Reggel, nyolc óra tájt már befog az ifjú férj, a *friss menyecske*, tokkal, rezgős féketővel a fején, indulnak a menyecske szüleit meglátogatni. Az örömszülők a beszélgetés során megemlítik, hogy a húsból, kásából, hurból, sőt még a süteményekből is sok a maradék. Még szerencse, hogy éjjelenként már fagy, nem romlik az étel. Kiderül, hogy a legényesháznál is kevesebb volt a vendég, mint amennyire számítottak. Ott is van maradék bőven, sőt kerítenek a szegények „étetésére” — merül fel a gondolat mindkét házban.

Szegények étetése

Elhatározták, hogy a két család szerdán délre meghívja a férj házába a falu szegényeit, köztük a vak előimádkozó asszonyt is, aki a *síratóasszonyokat* irányítja temetésekkor. A család nőtagjai szerteszét mennek a faluba és nemcsak a koldusokat, de a magukra hagyott öregeket is meghívják ebédre. Összehordják a székeket, sorokba rakják, ezen foglal helyet a vendéglátó család és rokonság, mert a szegények étetése lényegében az evés mellett vallásos összejövetel. Megtelnek a lócák, főképpen öregasszonyokkal. A rokonság asszonyai hordják be az ételt nagy tálakban, az asztalon borosüvegek és üveg boroskancsók, tele borral. Hozzák a megmaradt ételeket, amelyek közül különösen ízlett az öregasszonyoknak a cukros fahéjjal meghin-

tett tejbekása. Szótlanul majszolja az ételeket a falu szegénynépe, tömik magukba a ritkán látott jófatokat, nagyokat hörpintenek a borosüveg-ből, végigtörlik kezük fejével zsíros szájukat, még a tálat is kitörlik kenyérdarabokkal. Már egy órája tart az ünnepi evés, egyre szaporábban csuklanak, eltelnek az étellel, elcsitul a kanálcörgés, a háziak kihordják a piszkos edényeket, majd a vak előimádkozó asszony — olvasóánya — előveszi a rózsafüzért s kezére fűzi, amit a többiek követnek. Az öregasszony rezegtetős vékony hangján rákezdi a bevezető éneket: „Jöjj szentlélek úristen, áraszd reánk kegyesen, mennyből fényességedet” . . . Az előimádkozó és az egybegyűltek közösen végzik az ájtatosságokat. Elimádkozzák az örvendetes, a fájdalmas, a dicsőséges tizedeket. Ez az imádság a „Hiszek egy . . .” közös elmondásával kezdődik.

A „Mi atyánk . . .” első részét az előimádkozó, az „Üdvözlégyet” már közösen mondják. Egy „tized titok”-hoz tíz üdvözlégy tartozik. Elmondanak végül öt tizedet Jézus szent sebéről. A rózsafüzér befejeztével a család halott tagjaiért imádkoznak és énekelnek. A rokonság tagjai egyenként ülnek az előimádkozó mellé, súgják halottaik nevét. Erre a vak előimádkozó „Adj uram örök nyugodalmat a meghalt (Barcsi János) lelkének, az örök világosság fényeskedjék neki”. Közös énekbe fordult az ima: „Légy irgalmas, légy jutalmas (Barcsi János) lelkének”. Végül elmondják a halottak litániáját, eléneklik az „Arankorona” imádságos nagykönyvből a halottak officiumát. Elénéklik a zsolozsmát a halottakért. Végigéneklük és imádkozzák a két család összes halottait. Késő délután szélednek szét a meghívottak és családtagok a szegények étetéséről, melynek hamar híre fut a faluban. Ezzel a nagy családi és társadalmi esemény véget ér.

A matyó lakodalom jellegzetes fő elemei

1. A tudató szerepe.
2. Lakodalom a vőlegény és a menyasszony házában. Fúvósok, cigányok.
3. Csak a vőlegénynek van vőfélye.
4. A gyűrűáldomás, surcáldomás. Régebben a kendő házasságra való elkötelezés módja.
5. A vőlegény és menyasszony rokonságát hívogatók pár nappal a lakodalom előtt indulnak el.
6. A kérő a lányosháznál van a lagzi előtt való estén vacsorával.
7. Az ajándékvivők mindkét házhoz a lakodalom előtt egy nappal mennek.
8. Bokrétavivők a lagzi reggelén a lányosháztól a legényesházig.
9. Búcsúztató mindkét háznál az esküvő előtt.
10. Ágyvivés a lakodalom délelőttjén, a násznagy, vőfély, nyoszolyó-asszony mennek az ágyért.
11. Kilenc órakor a polgári, délben az egyházi esküvő, utána fényképészhez.
12. Ebéd után kezdődik a lakodalmas tánc.

13. A lagzi délutánján hordják át a menyasszonyházhoz vitt ajándékokat a legényesházhoz.
14. A lakodalom estéjén megy a héréisz a lányosháztól a legényesházhoz. Anyós, mézes bor, sült csirke.
15. Este 6-kor lefújás — vacsora.
16. Éjféltkor a lányosháznál disznótoros, felkontyolás.
17. Menyecske-tánc árveréssel.
18. A lakodalom utáni reggelen a lány szüleit keresik fel, ajándékokat visznek, bort, süteményt.
19. A lakodalmat követő napon a szegények étetése.

JEGYZETEK

1. A szerző a tanulmány megírásakor elsősorban saját közvetlen megfigyeléseit dolgozta fel. Az egykori matyó lakodalmakban való személyes részvétele adott alkalmat az anyag összegyűjtésére s lejegyzésére. Újabb adatközlője Bodnár Andrásné (született 1910-ben) volt. A szerző által figyelembe vett irodalom: *Vachot Imre*: A matyók Borsodban. Nagy Naptár, 1857. *Istvánffy Gyula*: A borsodi matyó nép élete. Bp., 1896. *Fludorovics Zsigmond*: A matyókról. Néprajzi Értesítő, 1913. 219—248.; *Bátky Zsigmond*: Földöl, tüzesöl. Néprajzi Értesítő, 1929.; *Györffy István*: A házasság és a lakodalom a matyóknál. Népünk és Nyelvünk, 1930. 225—254.; *Szabó Zoltán*: Cifra nyomorúság. Bp., 1935. 76.; *Dala—Erdélyi*: Matyóföld. Bp., 1941, 113—127.; *Herkely Károly*: A matyó nép élete. Néprajzi füzetek. Bp., 1939.; *Bakó Ferenc*: Felsőtárkány község lakodalmi szokásai. Ethnographia, 1955. 345—408.

MATYO-HOCHZEIT (ZWISCHEN 1929—1935)
(Auszug)

Der Autor, der sich seit mehreren Jahrzehnten mit der Erforschung des Matyotums beschäftigt, versucht an dieser Stelle eine alte Lücke auszufüllen. In seiner Arbeit beschreibt er die Hochzeitsbräuche in den zwanziger Jahren in den Matyodörfern Mezökövesd, Szentistván, Tard, alle im Komitat Borsod.

Aus seiner Arbeit geht hervor, dass er die Angaben aus glaubhaften, lebendigen Quellen schöpfte, er selbst war mehr als einmal Zeuge der Hochzeiten. Das diesbezügliche bunte und vielfältige Material setzt er in einen gesellschaftlichen Rahmen, den für die erste Hälfte unseres Jahrhunderts charakteristischen Hintergrund hervorhebend. Er weist auf die ungeschriebenen Gesetze des Zusammenlebens in verwandtschaftlichen Bindungen hin.

Genau beschrieben werden die einzelnen Phasen und pompösen Äusserlichkeiten der Eheschliessung, unter Berücksichtigung folgender Stufen: Kennenlernen, Hofmachen, Warten auf das Mädchen, Werbung, Besuch im Elternhaus des Mädchens, Verlobung, Verlobungsgeschenke, Ankündigung der Hochzeit, Arrangieren der Gäste, die Rolle des Brautführers, die Einladung, die interessante Unterscheidung zwischen geladenen und ungeladenen Gästen, finanzieller Beitrag der Verwandtschaft zur Hochzeit, genaue Beschreibung und Aufzählung der Mitgift, die Abzeichen der Hochzeitsführer, die Überführung der Brautaussteuer in das Haus des Bräutigams, das Ankleiden der Braut, die Trauung die Feiern im Haus der Braut und des Bräutigams, das Zubereiten der Speisen, Vorstellung der Küche und der Küchenfrauen, die Sitzordnung beim Hochzeitstisch, das Festmahl, das Aufstecken der Haare der Braut, der Brauttanz.

Besonderses Verdienst hat sich der Autor mit der Schilderung der Speisung der Armen erworben. Hervorgehoben wird die Rolle der armen Liedsängerinnen, ein Zeichen für das menschliche Denken des Matyo-Volkes und der Pflege der Teilnahme und Menschenliebe.

József Dala

ANGYAL BANDI FURULYÁJA

DÖMÖTÖR SÁNDOR

A betyárvilág eredetével kapcsolatban sok olyan nehézségre bukkanunk, amelyek egy-egy betyár életútjának pontos ismerete nélkül szinte megoldhatatlanok. A köztudat ma is Angyal Bandit tartja a legrégebbi magyar betyárnak, sokan pedig a legendás hírű betyárvilág egyik megalapítójának tekintik az Alföldön. Bizonyos, hogy páratlan népszerűsége jelentős mértékben járult hozzá az Alföldön másfél évszázadon át garázdálkodó futóbetyárság iránti érdeklődéshez. Ha azonban alaposabban kutatunk utána, hol és mikor élt, a legellentmondásosabb és igen hiányos adatokkal és véleményekkel találkozunk. Miközben Angyal Bandi neve a virtuosos merészség és a vármegye nemes uraival való bátor szembeszállás szimbóluma lett szóhagyományainkban, feledésbe merültek nem éppen épületes bűntettei. A miskolci levéltárban nemrégén kerültek elő peres iratai — legalábbis egy részük —, s ezek azt mutatják, hogy Angyal Bandi nem volt elesett szegényember, munka nélkül kószáló pásztorlegény, hanem módos borsodi nemesember, tőzsér és állatkereskedő. Nemcsak üzletszerűen foglalkozott a lovakkal és a szarvasmarhákkal, hanem mániákusan kedvelte is a szép állatokat. Ezeknek az adatoknak a figyelembevételével személyisége semmiképpen sem illeszthető be a betyárokról kialakult általános történeti képbe.¹

Az újabban feltárt történeti adatok alapján állíthatjuk csupán, hogy Arany János gyermekkorában még szinte benne élt az első nagy betyárok emlékezetes tetteiben, öregkorában ezeknek igen kis töredékére emlékezett. A reformkor kezdetén a betyárvilág és a betyárromantika pár évtizedes első kivirágzása divatszerűen burjánzott el, ezért időpontjának meghatározását adatok hiányában meg sem kísérelte a tudomány. Arany János híres öregkori népdalgyűjteményében sok az Angyal Bandi, Zöld Marci, Barna Péter — az első betyárok — balladáiból való töredék: ezek Arany János öregkorára csupán morzsái a gyermekkorában kivirágzó betyárhagyományoknak. A 75. szám alatt csupán a ma is jól ismert betyárnóta kezdősorait olvashatjuk:

Lám megmondtam, Angyal Bandi
Ne menj az alföldre,
Csikósoknak, gulyásoknak
Közibe, közibe.

A kóta alatti szöveghez *vagy* jelzéssel egy másik versszak is csatlakozik. Ez azonban nem a betyárnóta folytatása. Arany ezzel azt jelzi, hogy az Angyal Bandi nóta dallamára tréfás szöveget is énekeltek:

A toronyra süttött a nap,
Gyügyügyü, gyügyügyü,
Beharangozott a pap,
Gyügyügyü, gyügyügyü,

Az Angyal Bandi nóta első versszakának szinte szállóigévé lett két első sorát Arany János 1856-ban már idézi *A magyar nemzeti versidomról* szóló értekezésében, előzőleg pedig 1852. január 21-én is szólásként alkalmazza egy Nagykőrösről Gyulai Pálhoz írt levelében. A vagylagos két versszak értelmileg nem függ össze egymással, csupán dallamra ugyanaz: második fele más dalból csapódott oda Angyal Bandi nótájához — vagy éppen Angyal Bandi nótáját költötte valaki ennek „ősi” dallamára. A „toldás” második és negyedik sora réja (táncszó), az első és a harmadik sor hosszabb tréfás dal részeként is, önállóan is, mint kisorsoló versike is előfordul néphagyományainkban. Mindez mutatja, hogy Arany János emlékezetében *összemosódnak a gyermekkorában hallott szövegek és dallamok* egymással: emlékeiben nem képeznek olyan önálló szerkezetet, mint amikor ezeket virágkorukban megismerte. Gyermekkor történetisége az emlékezetben partalan érzésvilággá alakult, amely költői képességeit is segítette kibontakoztatni, de önmagában megfoghatatlan pszichikai jelenségkomplexummá vált.²

Arany János emlékezetének a folklór világában tükröződő tulajdonságaival próbáltuk érzékeltetni, hogyan tűntek el a betyárvilág történeti jelenségei a nép emlékezetéből és hogyan váltak élő néphagyománnyá. Mind ismereteinkre, mind az ismeretek hiányosságaira is konkrét példát szeretnénk bemutatni, s erre igen alkalmasak azok az összefoglaló magyarázatok, amelyeket Gyulai Ágost fűzött Arany János idézett nótaváltozatához. Ezért teljes terjedelmében mutatjuk be a szépen megírt összefoglalást a betyárvilág kezdeteire vonatkozó tudományos ismeretek tükröződéséről:

„E strófa az Angyal Bandiről szóló híres népballada első versszaka, melynek első két sora annyira közismert, hogy szinte szállóigévé lett.³ Angyal Bandi egyike volt a XIX. század első éveiben az Alföldön garázdálkodó és nagy hírre vergődött »szegénylegények«-nek, másként »futóbetyároknak« vagy zsványoknak, e romantikus hírű rablóvezéreknek, kiknek üldözése a vármegyei pandúrok és zsandárok állandó foglalkozása volt.

A szegénylegények erősen foglalkoztatták a nép érdeklődését és képzeletét, s a nép a maga egyszerű és közvetlen költészetében mindegyiket ajkára vette, s szinte hősként ünnepelte Még Ipolyi Arnold is „Magyar Mythológiájá-nak (1854), VI. *Hősök* c. fejezetében a zsványokról, haramiákról szólván, Angyal Bandit (»sajátlag Oncdi« — úgymond) mint népi hőst említi meg.

Igaz, voltak más izlésre valló nézetek és nyilatkozatok is e népi hősköre vonatkozólag. Így pl. Czuczor Gergelyé, ki a XIX. század negyvenes éveinek az elején addig írt népdalai kiadására készülvén, azt írta tervezett előszavában: Ideje már egyszer, hogy a *Senki Pál, Angyal Bandi, Zöld Marci, Becskereki, Cigánylakodalom*, s több ilyféle aljas könyvecskénél valamivel csinosabb népdalok is megforduljanak a jámbor falusi ember kezei között.”⁴

„A híres szegénylegények — Zöld Marci, Fábrián Pista, Bogár Imre, Csehó Pista, Sobri Jóska stb. majdnem mindegyikének jutott egy-egy epikai dal, népballada, köztük Angyal Bandinak is, ki a róla szóló ballada szűkszavú adatai szerint főleg az Alföld északkeleti megyéiben szerepelt. Végül is az Abaúj-Torna megyei Gönc városának hajdúi fogták el, Kassára kísérték fegyverek között, ítékezés végett. A népnek költészetében jelentkező érdeklődése, sőt tüntető rokonszenve Angyal Bandi alakja iránt különösen a róla szóló ballada rendkívül színes leíró részleteiben mutatkozik meg, melyek alakját, ruháját, egész megjelenését majdnem dicsőítve rajzolják.”⁵

Ennek a közérdeklődésnek tulajdonítható, hogy Balog István színész és színműíró, a Ludas Matyi c. vígjáték szerzője (élt 1787—1873) már 1812-ben színművet írt Angyal Bandiról. Csaplovics János pedig már 1822-ben *Ethnographiai értekezés Magyarországról* c. dolgozatában (Tud. Gyűjt. III—VII.) mint nevezetes népi alakról emlékezik meg róla.

Arany János gyermek- és ifjúkorában ismerhette meg a balladai hősként élt Angyal Bandi nótáját, s öreg korában sem mulaszthatta el bejegyezni legalább első versszakát a dalgyűjteményébe.”

Gyulai Ágost igen helyesen teszi Angyal Bandi betyáros tevékenységét a XIX. század első éveire, mivel 1812-ben már színpadon is szerepel regényes története. Sem a színdarabot, sem Angyal Bandi történeti személyiségét nem ismeri, de nem is kutatja, hogy miért tartották a 40-es években „aljas könyvecské”-nek a nótáit népszerűsítő ponyvairatokat. Könnyen felelhetnének erre, ha megmaradt volna a sokat játszott színdarab, amely Angyal Bandi rablásait bizonyára nem azzal indokolta, hogy társadalmi szükségszerűség volt. Nem tudhatjuk ezért, hogy mi válthatta ki Angyal Bandi személye iránt a rokonszenvet, mert szerelmi történetének a „népballada” néven ismert nóta néhány rajongó sora csupán egyik alkatrésze lehetett.

Idők folyamán úgy látszott, hogy Angyal Bandi nem pusztai haramia volt, hanem szabadsághős, aki az uralkodó osztály, a nemesség ellen harcolt. Domokos Sámuel 1959-ben megjelent kiváló antológiájában, amely a betyárok által táplált forradalmi tűz lángját ébresztgeti az utókor szívében Angyal Bandiról, a híres borsodi betyárról, így bővíteti korunk ismereteit:

„Angyal Bandi ama kevés betyárok közé tartozik, akik nem a legalább néprétegből kerültek ki. Eredeti neve Onody András volt, s az Angyal nevet kedvese adta neki. A Dunántúlon tűnt fel, majd az Alföldre tette át szállását. Több nevezetes bravúr fűződik nevéhez, így pl. a túri vásárnak egymaga által történt szétzavarása, valamint nemesi

birtokok megsarcolása. Nagy hírré és tekintélyre tett szert betyártársai között, akik számosan csatlakoztak hozzá. Betyárai között példás fegyelmet tartott. Egykori krónikása azt jegyezte fel róla, hogy ő volt a magyar lovas betyár példaképe, amelyen sem előtte, sem utána nem termett.”⁷

Ezt a kikerekített képet 1896-ban Sziklay János a Komlós községgel szomszédos Nyíri községbeli idős emberek emlékezései alapján sok más részlettel gazdagította: „E falu birtokosai azelőtt a Hangácsy és az Onody családok voltak. Az utóbbiból származott Onody András híres rabló, betyárneven Angyal Bandi, ki Nyíriben született. Atyja a gróf Károlyiaknak volt gazdatisztje. Szülőháza már nem áll, helyébe a Károlyi grófok vadászlatot építettek. Volt Angyal Bandinak egy parasztleány kedvese, kitől fia született. A szülésnél a már akkor bujdosó Angyal Bandi segédkezett és a Mátyás királyról elnevezett Királykút mellett folyó patakban fürdette meg az újszülöttet. Ennek a fia, vagyis Angyal Bandi unokája ma is él (ti. 1896-ban), lehet kb. 60 éves.”⁸

Sziklai János közel százéves helytörténeti adalékai valóban konkrétizálják Angyal Bandi személyét, azonban az emlékezet által megőrzött tények nem fedik mindenben a valóságot.

Ma már biztosan tudjuk, hogy az Onody család nem volt földesúr sem Nyíri, sem Komlós községben — legfeljebb gazdatiszt lehetett itt valamelyik tagja. Ma már valószínűnek látszik, hogy Onody András kétszer nősült, s egyik vagy másik felesége a Hangácsy családból származott. Az emlékezesek állandóan visszatérő motívuma, hogy kedvese adta a betyárnak az *Angyal* nevet. Mivel az Angyal család mindkét községben igen régi gyökerekre megy vissza, feltehető, hogy egyik felesége a köznemes Angyal családból származott, s hogy a betyár felesége családnevét felesége váratlan halála után vulgónévként maga is használta. Egyelőre az Angyal családdal való személyi kapcsolatokat semmivel sem tudjuk igazolni. Nagyon örülnénk, ha valaki egy ilyen dokumentum közrebocsátásával tudná segíteni kutatásainkat.⁹

Komlós községben ma is élnek néhányan az Angyal családból. Angyal András tsz-tag 73 éves, jó erőben levő, értelmes ember. Angyal Bandiról, a híres betyárról hallott is, olvasott is. Nem szégyellné, ha bármiről is tudna, ami őt hozzákapcsolná, azonban nem hallott soha arról, hogy családjuk valamilyen kapcsolatban lett volna a híres betyárral. Apja, Angyal János 1967-ben halt meg, 96 éves korában: lett volna alkalma emlegetni, ha tudott volna róla valamit. Ennek apja volt Angyal András, akivel 60 esztendőskorában Sziklay János beszélgethetett. A füzéri plébánia anyakönyve szerint Angyal András 1813. október 16-án született Komlóson, tehát a Sziklayval való találkozás idején nem 60, hanem 83 éves volt — vagy közben másutt egy másik Angyal András is született, akiről ma már nem tudnak. Angyal Bandi, a híres betyár fia, 1785—1805 között szülehetett, tehát az általunk már fel nem kutatható Angyal András legfeljebb az unokája lehetett. A nyomok tehát itt megszakadnak.

Az Angyal család 1660-ban nyert címeres nemeslevelet: Gömör várme-

gyében hirdették ki. Tekintélyes, birtokos kisnemesi família volt, melynek több ága is elterebélyesedett a környéken. Az abaúji ág Kéked, Komlós, Mislya, Nádasd, Olcsvár, Széplak és Zdoba falvakban szerzett kisebb-nagyobb birtokokat.¹⁰ A komlói ág legrégebbi tagjai nem itt születtek: a plébánia anyakönyvei 1778-tól 1800-ig csupán Angyal Anna és Angyal Mária nevű nő nevét említik. Ezek is talán régebbi születésűek, amikor még nem anyakönyvezték őket. A következő években az Angyal család nagyon keveset fordul elő, de 2—3 tagja mindig élt Komlóson és Nyiriben. Angyal József és Bodnár Erzsébet fia — András bátyja — 1810-ben született és a falunak igen tekintélyes közéleti embere volt. Ha Onody András felesége valóban Angyal-leány volt, számolnunk kell a két család közt a vallási ellentéttel. Ez igen komoly alapja lehetett annak a háborúságnak, amiről a hagyomány megemlékezik. A katolikus meny és nyoka ellen protestálhatott Onody András édesanyja és ennek emléke csapódhatott le az osztályhelyzet különbségeiről szóló emlékezőkben.

Mindezek emlékek, történeti emlékezők, de nem történeti tények. Az események és személyek egy részének történeti valóságát levéltári adatokkal is tudjuk igazolni, a hiányzó láncszemeket azonban egyelőre nem találjuk. Valóság az, hogy a híres betyár szentmártoni Onody András volt. 1760-ban született a Borsod megyei Sajószentpéter mezővárosban, amely abban az időben messze földre eljáró fuvarosairól és jó lovairól volt híres. Az Onody család a Rákóczy-birtokokat kezelő kis- és középnemesi hivatalnok családokkal sokszoros rokonságban állott. Borsod megye alispánjai közel száz éven át rokonságukból kerültek ki.¹¹

Angyal Bandi édesapja összeférhetetlen, izgága természetű ember volt. Sajószentpéteren előkelő rokonságával alaposan összeveszett és 1770 körül elhagyva a család ősi kúriáját, felesége birtokára, Abaúj megyébe, Reste községbe költözött. Sajószentpéteri, alacskai, mucsonyi és dusnoki birtokainak gazdálkodását fokozatosan átadta legidősebb fiának, aki ezért igen sokat utazott ide-oda, hogy elintézzé a kiterjedt birtok gazdasági ügyeit. Jószágait vándorlegeltetésre a Hortobágyra vitte, Polgár városában lakó megbízottaihoz és nagyarányú állatvásárlásokat bonyolított le hasonló módon gazdálkodó rokonai közreműködésével. 1786-ban jelentős lótolvajlások bizonyultak rá a Hortobágyon, tetten is érték, de apja kezessége alapján kikerült a börtönből.¹² 1787-ben a fiatal Onody András gönci kalandja, lótolvajlásán való újabb tettenérése, megveretése és elfogatása annyira feldühítette az öreg táblabíró, hogy megütötte a guta. Felesége, Olchváry Erzsébet nyolc gyermekkel maradt özvegyen.¹³ 1789. február 23-án még engedélyezték a börtönben levő Onody Andrásnak a feleségével való beszélgetést,¹⁴ azonban az alábbi kérelemből már arról értesülünk, hogy rövidesen meghalt.

A kassai levéltárban megtaláltuk ifjú Onody András kegyelmi kérvényét.¹⁵ Akár maga fogalmazta, akár ügyvédje segítségével írta, de maga kezével és minden jel arra vall, hogy jól képzett férfiú volt. A kérvény így hangzik:

Kegyelmes Uram, Tekintetes Nemes Statusok!

Azok az Én durva, és rossz tselekedeteim, a mellyektől a Nemes Sziv és Vér iszonyodik, valósággal meg érdemlették azt a kemény és gyalázatos büntetést, amellyet Én mind a mái napig szenvedtem. Én a mint minden Törvény adók, a büntetésekkel oda arányoznak, hogy azok által a Bűnös meg jobbulásra mennyen által, ugy vészem én észre magam körül, hogy ez a Vége és haszna a Büntetéseknek Én bennem el érettetett.

Midőn ezen szomoru állapotomban ezerszer, meg ezerszer így gondolkodnám, mi vagyok én? mi végre születtettem a világra? mellyik uton kellene énnékem járnom, a Virtusén, vagy a Vétkesén; akkor a gyalázat borította el fejemet, midőn el mult életem gonoszságaira, a mellyeknek most méltó büntetéseket szenvedem, vissza emlékezem, ki ugy hizelkedem magamnak, hogy bizom magamhoz, hogy a mitsoda feslett, és emberhez nem méltó életet éltem eddig, épen olyan rendbe szedett, Nemes Polgárhoz, aki a maga Ember Társainak öröme, és Hazájának disze, illő életet fogok élni. Ezen felül ezen én szomoru sorsomhoz, mely szerint fogoly voltam, s fogságomban kemény lánczokat viseltem, hozzá járultak még más keserves érzéseket okozó környül állások is, a mellyek olyan fenytékek voltak, hogy engemet ha tsak egy kevés Emberi érzés maradt bennem is még, jobb emberségesebb s leg alább emberségessé lenni kívánó Emberré változhattak. Ezek a szomoru környülállások voltak az én boldog emlékezetü édes Atyámnak, és kedves Feleségemnek halálok, akiknek halálok a mint egy felől sok Árvákat, s Árvákra való gondot hagytak magok után; ugy más felől a Gazdaságnak folytatásában igen sok kárt okoznak. Hátra vagyon még Kegyelmes Uram és Tekintetes Nemes Statusok az én büntetésemnek idejéből egynehány Nap, a mellyeket ha Kegyelmes Uram, és a Tekintetes Nemes Statusok előtt ha lehetséges, hogy ezeket én nékem kegyelmesen el engedni méltóztassanak, ugy mint aki már ennyi Nyomorúságoknak rajtam lett öszve tódulásokból meg tanultam az Engedékenységét, hogy én nékem is nem ugy már mint gonosz tselekedeteket gyakorlott Embernek, hanem ugy mint Hazám díszére, Familiám öröme és Ember Társaim boldogságokra élni kívánó Személynek örömmöm legyen az Excellenciád örvendetes érkezésén és a Tekintetes Nemes Statusoknak egy szerentsétlen de meg jobbulásra maga meg határozott méltatlan Társasághoz való nemes hajlandóságok bizonyos reménységeket nyujtanak nékem az iránt, hogy én bennem aki a kegyelemért instálok mind excellenciád kegyelmességét, mind a Tekintetes Nemes Statusok Nemes Szereteteiket e mai napon meg fogják közönségesen bizonyítani.

Mellyek után maradok Excellenciádnak, s a Tekintetes Nemes Statusoknak

Cassán 20 dik Apr 790

Alázatos Tisztelő Szolgája
Onody András mp.

Az előkelő rokonok hathatós támogatása tette lehetővé, hogy a 30 esztendőes Onody András rövidesen kiszabadult a börtönből. Ettől kezdve tíz évig tudomásunk szerint nem volt baja a vármegyével, a századforduló körül azonban tornyosulni kezdtek feje körül a bajok. Ezekről Simon János, a miskolci múzeum egyik alapítója igen érdekes emlékezéseket gyűjtött össze 1905-ben. Még éltek ekkor a híres betyár leányának leszármazottai, akik igen sok apró érdekességet elmondtak neki. A hallottakat Simon János regényes formába öntötte és *Történetek* c. önálló kötetében is publikálta *A selyem betyár* c. elbeszélését.¹⁶ Ebben Angyal Bandi unokáinak töredékes emlékezéseit összefüggő elbeszéléssé gyúrja. Bár nem tekinthető hitelesített forrásnak, sok érdekes apróságot tudunk meg innen is, amelyek kiegészítik ismereteinket a betyár családi életéről.

Simon János megerősíti azt a történeti tény, hogy Angyal Bandi az alispánokat is adó Onody familia sarja volt, ki Mária Terézia idejében a sa-jószentpéteri határban, Kopaszföldön élt. Az Onody család ősi kúriája Sajószentpéteren volt, nem Dusnokon: a kúriát a Szentpéteriekkal együtt a Já-szy családtól örökölték. Dusnokon — más néven Kopaszföldön — az ifjú Onody a Szentpéteri családtól kapott telken épített jobbágyszállás számára ma-jorházat, amelyben ő maga is ottlakott. Miskolczi Simon János egy későbbi újságcikkében említi azt a borsodi hagyományt, hogy „sokat lehetne még mondani Angyal Bandinak, Onody alispán fiának földalatti istállójáról, hol a lopott lovakat rejtegették a Kopaszföldön.” Angyal Bandi apja többszáz holdra menő földbirtokkal és elég sok jobbággal rendelkezett.¹⁷

Simon János szerint Angyal Bandi siheder korában pataki diák volt. Eljutott a logikusok osztályáig, azonban mulatni kezdett és botrányos visel-kedése miatt kitiltották az iskolából. Igen nagy lehetett a bűne, mert az ap-ja is kitagadta. Erre az akaratos fiatalember a zámi (Hortobágy) csikós mel-lé szegődött bojtárnak. A számadó felesége nevezte el szépsége miatt An-gyal Bandinak. Hat évig élt csikós életet a ciframénes mellett. Már jó ide-je számadó volt, amikor a debreceni városbíró rábizonyította, hogy a maga kezére dolgozik. Haragudott rá, mert Angyal Bandi, ha utazó úriasszonyok-kal találkozott, melléjük szegődött, vigyázott rájuk és nem is maradt el a jutalom.¹⁸ (Ezekben az emlékezésekben benne él a valóság, azonban erősen eltorzult formában.)

Simon János szerint abban az időben a lólopást *úri tempónak* tartották. Ha ügyesen csinálta valaki, meg sem szólták érte. A lókötés és a marháló-pás nemcsak a csikósok és a szegénylegények mestersége volt: ha alkalom adódott reá, a földesurak is gyakorolták. Csak arra kellett vigyázni, hogy meg ne tudja senki. Az álruhás „úri betyárok” közül egyedül Angyal Bandi volt, akit nem tudtak rajtacsípni a lólopáson, úgy értette ezt a nemes mes-terséget. Nagyon szerette a szép lovakat és nem tudott ellenállni a vágyának, hogy egy-egy nagyon szép ló ne az ő istállójában legyen. (Meg kell jegyez-nünk, hogy a betyárvilág keletkezésénél eddig nem vette figyelembe a tör-ténettudomány azt a fontos tény, amire Simon János adaléka utal. A sze-génység és a pásztornép terhére írt rablások és orgazdaságok jelentős ré-szét a büntetés elől könnyebben menekülő kismemesek követték el: szinte jövedelemforrásuk volt.)

Simon János szerint Angyal Bandi a kopaszföldi pusztát is megvámolta mint haramia. Ekkor apjával is szembekerült, de az futni hagyta őt. Úgy elbúsult fia sorsán, hogy nemsokára meghalt. Angyal Bandi beült a nagy vagyona, és feleségül vette a megye leggazdagabb kisasszonyát. Sokáig nem volt vele baj, rendesen élt, bár a lókötést nem bírta egészen abba hagyni, Azon bukott el, hogy magának a vicispánnak a lovait hajtotta el. Vattay Zsigmond, a sógora hozta tudomására, hogy a vármegye actiót (pert) indított ellene. Azt tanácsolta sógorának, hogy menjen fel Bécsbe a királynőhöz, és kerjen tőle kegyelmet. Úgy is tett, és mire hazajött Bécsből, törölték a pert a vármegyén, de nagyon megharagudtak az urak Bécs miatt.¹⁸

Történeti tény, hogy a kassai börtönből való kiszabadulása után Dusnokon élt, házasságáról azonban hiteles adataink nincsenek. Bár dusnoki életmódja nem kevés gyanúra adott okot, sötét ügyeit oly fondorlatosan sikerült lebonyolítania, hogy csupán 1799-ben tudtak ellene büntető pert indítani. Magát mentő beadványában leírja, hogy az insurrekció alkalmával (1797) szeretett volna tiszt lenni a nemesi seregben, de még közembernek sem vették be „némelyek tőle való megrémülése miatt”.¹⁹ A róla énekelt nóta legrégebbi ismert szövegében a gönci kaland oly beállításban szerepel, mintha az alföldi rossz társaság hatása alatt történt volna vele. Feltehető azonban, hogy Kiss Pál 1807-ből ismert szövege ekkor keletkezett. Talán éppen az insurrekció alkalmával visszatetszést keltő magatartása kigúnyolására költötte róla olyasvalaki, aki jól ismerte Angyal Bandit, családját, körülményeit. (Amit mi még most sem ismerünk annyira, hogy minden mozzanatát helyesen értelmezhetnénk.) A Kiss-féle szövegben nincs utalás arra, hogy Angyal Bandi azért öltözött fel olyan gondosan, mert katona szeretett volna lenni.²⁰

A sárospataki nagykönyvtárban azonban találtunk olyan korabeli nótaszövegre, amely erről a fontos tényről is megemlékezik.²¹ Az énekeskönyvet a Kézdivásárhelyen lakó Wén József albisi (Bihar megye) kántor 24 éves korában, 1809-ben készítette. Az énekeskönyv bevezető soraiban hangsúlyozza, hogy császári parancsra ment szolgálni 1808. december 1-én az erdélyi tartomány belső őrségébe, az ojtózi végekre. Katonai szolgálata egy évig sem tartott: 1810-ben német nyelven jegyzi fel, hogy káplár. Ha az énekeskönyvet alaposabban megnézegetjük, tapasztaljuk, hogy több, eredetileg különálló füzet egybekötéséből állt elő. Az egyik füzetben (49—100. p.), amely után Angyal Bandi nótáját is megtaláljuk, *Examentkori versek* címszó alatt nem egyházi, nem is világi versek, hanem katonadalok vannak. A 101—108. lapon más tollal és tintával írott, paraszt szemléletű, pajzán — esetleg diák — nóták vannak. Nagy részük kimondottan csipkelődő hangvételő, egyik éppen a miskolci dámákat gúnyolja.²² Az itt feljegyzett Angyal Bandi nóta szövege (104—105. p.) lényegesen eltér a Kiss Pál szövegétől igen fontosnak ható személyi részletekben. Ezért — mielőtt bővebben szólnánk róla — teljes egészében bemutatjuk:

- Nám megmondám Angyal Bandi, ne menj az Alföldre,
 Csikósoknak, Gulyásoknak közibe, közibe.
 Mert megtanulsz lovat lopni izibe, izibe,
 Ott akadsz a vármegyének kezibe, kezibe.
 Ugy is jöve ki a dolga a Bandinak, Bandinak,
 Lovat lopván, ugy nevezék tolvajnak, tolvajnak.
 Mikor kezdé Angyal Bandi a lovát nyergelni,
 Cifra zergós kantárjával fékezni, fékezni.
 Angyal Bandi lovat lopott kényére, kényére,
 10 Ült kényesen a vitézek fényére, fényére.
 Rajta volt az aranyrojtos gatyája, gatyája,
 Sléziából volt a materiája, riája.
 Cifra bunda válla hegyét nyomitja, nyomitja,
 A sarlangja lába fejét szoritja, szoritja.
 Selyem kendő a nyakában ékesen, ékesen,
 Selyem kalap a nyakában kényesen, kényesen.
 De megnézték a vitézek gáláját, gáláját,
 Paszomántos cifra fényes kalapját, kalapját.
 Megkötözék Angyal Bandit kötéllel, kötéllel,
 20 Ugy késérék fel Kassára fegyverrel, fegyverrel.
 Egyszer-egyszer elékapta flótáját, flótáját,
 Fudogálta keservesen nótáját, nótáját.
 Ugyhogy aki azt hallotta, felindult, felindult,
 Távol-közel aki látta, elbámult, elbámult.
 Harminchárom fontos vas a Bandinak lábára,
 Egy font kenyér, egy icce víz számára, számára.
 Keserves nótára csergett lábain a rablánc,
 28 Szégyeneltében a homlokán gyült a ránc, gyült a ránc.

A műköltői alkotásra valló szöveg szerkezet tekintetében jobban felépített, mint a Kiss Pálé, amely azonban sokkal csiszoltabb. A Wén-féle variáns érdekes mozzanata, hogy Angyal Bandit flótafudogálás közben is bemutatja, sőt: szinte sugallja, hogy maga Angyal Bandi is fudogálta ezt a keserves éneket. Szirmay Antal is említi, hogy Angyal Bandi a börtönben énekelgette nótáját, s szavaiból azt érezzük, hogy a betyár maga költötte búcsúénekként ezt a dalt.²³ Simon János megemlékezik arról is, hogy Angyal Bandi nagyon szépen tudott furulyázni: „Furulyája ma is megvan a miskolci múzeumban” — írja.

Igen nagy meglepetés volt számunkra, hogy a Borsod-Miskolci Múzeum alapító katalógusában 1384. szám alatt a 92. lapon a következő bejegyzést olvashattuk: „Angyal Bandi furulyája. Angyal Bandi (családi nevén Onody András) híres betyár volt a XIX. század elején. A Sajó-Szent-Péter mellett levő Kopaszföldön lakott. A miskolci ev. ref. főgymn. le-téte.”²⁴ A furulyát Puky József 1903. szeptember 2-án kelt emlékezése szerint édesatyja Básthy Gábortól kapta és ő ajándékozta a miskolci gimnáziumnak.²⁵ A hangszer családi ereklyeként maradt meg: Onody András

leányát, Krisztinát hajdanában Básthy János vette feleségül, így maradt meg a Básthy családnál.²⁶

Abban a korszakban, amelyben Angyal Bandi furulyája megszólalt, mind az ösiséghez ragaszkodó, mind a parasztsághoz forduló nemesség a parasztságból népies divatot csinált.²⁷ Angyal Bandi nótája ezt a divathóbortot, amely a felvilágosodástól a szabadságharcig húzódott különféle formációkban, szinte évtizedenként változva, kigúnyolja, azonban ez a divathóbort teremtette meg a betyárvilág osztályharcának romantikusan torzított képét is. Angyal Bandi nótája nem a szegénynép sorsán búsul, hanem Angyal Bandi sikerületlen hősködésén kesereg.

Töredékes adalékainkat azért tesszük közzé, hogy kiteljesíthessük az itt vázolt képet. Talán lappanganak még családi emlékek, amelyeknek segítségével pótolhatjuk a betyárvilág kialakulására is fényt vető mozzanatok. Különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében kerülhetnek elő olyan családi emlékek és hagyományok, amelyek elősegítik a részletkérdések tisztázását. Ezek felkutatásában számítunk a honismereti mozgalom támogatására is.²⁸

JEGYZETEK

1. Dömötör Sándor: Adatok a felsőmagyarországi betyárvilág kialakulásának kezdetéhez. HOM Évkönyve, Miskolc, 1969. VIII. 389—436.
2. Kodály Zoltán és Gyulai Ágost: Arany János népdalgyűjteménye. Bp. 1952. 138—139.
3. Vö. Békés István: Napjaink szállóigéi. Bp. 1968. 385.
4. Vö. Horváth János adataival: A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig. Bp. 1927.
5. Dömötör Sándor: Az Angyal Bandi nóta történeti háttere. Ethnographia LXXX (1971) 220—248.
6. Az említett passzust Csaplovics idézett dolgozatában a legszorosabb átnézés ellenére sem leltük meg.
7. Domokos Sámuel: Betyárok tüzenél. Kelet-európai népek betyárballadái. Bp. 1959. 335.
8. Sziklay—Borovszky: Abaúj Torna vármegye és Kassa. Bp. 1896. 282., 395.
9. Helyszíni kérdezősködéseink 1969. november 10-én nem sok sikerrel jártak, mint a bemutatott adalékok mutatják.
10. Sziklay—Borovszky: i. m. 275—285.
11. A családtörténeti adatok tüzetesebb feldolgozására külön tanulmányt szánunk.
12. Dömötör Sándor: Angyal Bandi a Hortobágyon. Kéziratban.
13. Štatný Archiv Košice: Abauj XIII. Cautionales 216. nr.
14. Uo. Abauj Crim. XVII, 1790. fasc. I. nr. 8.
15. Uo. Abauj Pol. 361/1790. fasc. III. nr. 337. Ezeket az adatokat Fedorjaková Anna segítőkészségének köszönhetem.
16. Némi változtatással, de ugyanezzel a címmel megjelent még: Nógrádi Hírlap 1910. nov. 20. (Erre Belitzky János, a salgótarjáni Munkásmozgalmi Múzeum igazgatója hívta fel figyelmem.)
17. Miskolczy Simon János: Borsodi emlékek. Budapesti Hírlap 1913. nov. 30. Lásd még *Egy uri betyár* címmel: Egyetértés 1906. január 7., vasárnapi mellékletében.
18. Vö. HOM Évk. VIII. 413.
19. Uo. 423.
20. Uo. 413.
21. Sárospataki Ref. Nagykönyvtár: Kt. a 277. sz. Bőrkötésben 166 oldal terjedelmű zsebkönyv. Vö. Stoll Béla: Két népballada-változat. Néprajzi Közlemények VII (1962), 64.

22. Külön tanulmányban foglalkozunk vele
23. Idézi Schram Ferenc, Néprajzi Közlemények IV. (1959), 4. sz. Két adatot pótol hozzá: Uo. VII. (1962), 149—150.
- 24—25. Orsz. Levéltár: Puky család levéltára 10. doboz. A Miskolci Napló 1903. október 2-i számában *Adományok a múzeumnak* címmel közlemény olvasható, melyben Puky adománya nem szerepel — nyilván nem tartották külön is említésre érdemesnek. A Miskolci Napló 1904. márc. 8-i hasonló közleménye szerint Puky József ny. min. tanácsos 20 db régi okmányt és nyomtatványt adományozott a miskolci múzeumnak.
26. HOM Évk. VIII. 433. a 75. jegyzetben.
27. Pándi Pál: Petőfi „népiességének” funkciójáról. Magyar Tudomány 1959. évf. 1. sz. 16—17.
28. Tanulmányunk 1970-ben készült, így néhány kiegészítés vált szükségessé. A Magyar Televízió „Nyugdíjasok műsora” c. adásában 1971. febr. 16-án és 19-én hasonló felhívást a nagy nyilvánosságnak is elmondtunk.

BANDI ANGYALS FLÖTE

(Auszug)

In den ungarischen Volksüberlieferungen wird Bandi Angyal im allgemeinen als der erste berittene Betyár angenommen, allerdings machen die erhaltenen Lieder wenig konkrete Angaben über seine Heldentaten. Der grosse ungarische Dichter János Arany lebte in seiner Kinderzeit noch gleichsam in den Taten der ersten grossen Betyaren, in seinem Alter — ein halbes Jahrhundert später — verschwimmen die in der Kinderzeit gehörten Texte und Melodien. Die natürlichen Vorgänge im Leben eines Menschen sind die Grundlage für die Folklore, das kann sehr gut in den Liedern über Bandi Angyal beobachtet werden.

Die bisherigen Angaben über Bandi Angyals Leben bedürfen weiterer Ergänzungen. Zu diesem Zweck veröffentlicht der Autor im Rahmen der Studie Angaben über Bandi Angyals (alias Ónody András) Ehe, und die Bittschrift, die Bandi Angyal am 20. April 1790 aus dem Gefängnis zu Kossice schrieb, in der er unter Berufung auf den Tod seiner Frau und seines Vaters um Gnade bittet. In der Studie wird auch auf die Erzählung von János Simon aus dem Jahre 1905 hingewiesen, die er auf Grundlage von Verwandten erhaltener Mitteilungen verfasste. Weiterhin wird der Text eines von Bandi Angyal berichtenden Liedes aus einem Liederbuch in der Sarospataker Bibliothek veröffentlicht, das wahrscheinlich vor 1809 — vor der ältesten bis jetzt bekannten Variation — abgeschrieben wurde. Dieser Text enthält neue und unbekannte Momente über Bandi Angyal Leben und Flötenspiel. Das Interessante an diesem Beitrag ist sein Hinweis auf eine Flöte, die angeblich in das Miskolcser Museum kam und nach Familientradition in den ersten Jahren des XIX. Jahrhunderts Eigentum des Betyar war.

Sándor Dömötör

ÚJABB ADATOK ANGYAL BANDIRÓL

† BODGÁL FERENC

Akárcsak az Alföldnek vagy a Dunántúlnak, Észak-Magyarországnak is megvolt a sajátos betyárvilága. A megyei és városi levéltárak igen sok körözőlevelet őriznek a XVIII. századból kujtorgókról, csavargókról, tilalomtörőkről, tolvaj pásztorokról, útonálló haramiákról stb. Olyan betyárok szereztek itt kétes értékű hírnevet, mint Angyal Bandi, Tóth Pista, más-képpen Gyulai vagy Becskereki Peti, igazi nevén Palatinszki István, valamint Zöld Marci és Vidróczky Márton. Angyal Bandi és Vidróczky Marci életét, viselt dolgait az utóbbi évek kutatásai tisztázták, de újabb, eddig ismeretlen adatok is előkerülhetnek.¹

A „selyem betyárról”, Angyal Bandiról is több, eddig ismeretlen adat került elő. Dömötör Sándor tanulmányaiban megállapítja, hogy Angyal Bandi Ónody András nevű dusnoki nemesemberrel volt azonos, aki 1760-ban született és Nyiriben és Restén is volt birtoka. Közli a családfát is. Itt eltévedvén a családfában, Angyal Bandi testvéreinek veszi Sámuelet, Erzsébetet, Juditot, Krisztinát, Johannát, Györgyöt és Istvánt. A család ma is élő leszármazottja, dr. Kriston Pál által rendelkezésemre bocsátott adatokból a következőket tudjuk meg: Szentmártonyi Ónody András született 1760, meghalt 1806. Első felesége Olchváry Krisztina volt, akivel 1788-ban kötött házasságot. Második felesége Hangácsi Judit volt, házasságkötésük időpontja 1796. Az első házasságból származott Erzsébet nevű lányuk, a másodiktól Judit, Krisztina, János, György és István.² A Johanna név nem szerepel a családfában, talán a János elírása lehet. Ónody Juditot Kriston László vette el 1831-ben, ennek leszármazottja az értékes családi adatokat megőrző dr. Kriston Pál. Krisztinát Básthy László vette el 1805-ben, ennek unokája századunk elején még élt, Básthy Gábor. Az Ónody család a Puky famíliával is rokonságban állt, ennek a kapcsolatnak egy részét Dömötör Sándor is feldolgozta.

Dömötör az Angyal Bandi furulyájáról írott tanulmányában hivatkozik Miskolczi Simon János íróra, aki 1905-ben „A selyem betyár” című elbeszélést publikálta. Ebben a cikkében Simon a következőket írja: „Mikor a szájához vette nyalkán vésett furulyáját, a libuc madár megállt felette, a nádasban elhallgatott a dobosgém, de még a füstös fecskék is kiültek a négyostoros kút kávájára. Úgy hallgatták.” Meg is jegyzi ehhez a részhez csillag alatt a szerző, hogy a furulya ma is megvan a miskolci múzeumban. A könyv egykori olvasója, Puky József, ehhez a könyvben talált, kézzel írott,

most előkerült levelében a következőket fűzi: „Básthy Gábor Abauj megyében Krasznay-Vajdán lakott. Az édes atyja Básthy László, az édes anyja *Ónody Krisztina* volt.

Básthy Gábor adta az Angyal Bandi furulyáját édes atyámnak, Puky Jánosnak, aki akkor Abauj megyében, Gagy-Bátorban lakott, s akinél Básthy Gábor igen gyakran megfordult. Gyermek koromban én is gyakran láttam.

Édes atyám aztán az Angyal Bandi furulyáját a miskolczi iskola muzeumának ajándékozta, amely iskolának a növendéke volt akkor Andor és Pista bátyám. Ők vitték be, és adták át. Ezt Andor bátyámtól tudom, ki most Tomoron lakik, Abauj megyében.

Ami mármost azon kérdést illeti, hogy a furulya hogy került Básthy Gáborhoz; ezt így gondolom: Angyal Bandi szerepel a betyár romantikában; de tulajdonképpen nem paraszt betyár volt, hanem jómódú úri ember, aki a szép lovakat is igen szerette, s ha másképp meg nem szerezhette, ellopatta. Igazi neve pedig Ónody András volt, a *Kopasz földön* (Dusnok) lakott, Sajószentpéter mellett; így rokona volt Básthy Gábornak, s az uton kerülhetett hozzá. Az Ónody család leszármazását nem ösmerem — abból kiderülne a rokonság fokozata.²³

A miskolci múzeum néprajzi gyűjteményében nincs Angyal Bandi furulyája. A helytörténeti gyűjteményben azonban találunk egy kb. 30 centiméteres, feketére festett díszítetlen darabot. Leltári száma: 53.3000. 1. A tárgyat 1953-ban áteltározták, a rávonatkozó adatokat azonban nem vették be a megfelelő rovatokba. Valószínű azonban, hogy azonos lehet a Dömötör által említett tárggyal.

A családra vonatkozó iratok egy érdekes szájhagyományt is megőriztek: „Előbb csak suttogás, később szóbeszéd, s mindinkább élesztődött a gyanu, hogy Angyal Bandi nem igaz uton jár. A hír a vármegye fülébe is lejutott, hogy a kereskedőknek utját állja, szekerüket felforgatja, hogy ki is rabolja őket. Innen van a gazdagsága, földje, majorja, kastélya, no meg a négy fehér paripa, amilyen nincs a vidéken senkinek, és a többi stb. Följelentés is érkezett a megyéhez, meg is idézték.

Ónody András (mert őt nevezte a nép Angyal Bandinak, mivel rendkívül szép, daliás ember volt) látta már, hogy komolyan gyanú alá fogják, mit tehetett mást, mint mikor meg kellett jelennie a vármegyén, beállított a vele szomszédos bérlő udvarára a 100 csengővel felcsengőzött négy fehér paripával, kocsival, s azt mondja: — No, Mózes, most menjünk mindjárt a vármegyére, s elmondod, hogy akadtunk össze, mert kíváncsi rá a vármegye!

A szomszéd huzódózott de mit tehetett egyebet, mint felült a kocsira, s azzal elhajtottak. Megérkezvén a vármegyeház udvarára nagy csengős-

bongósan, kiállt az egész vármegye a csodára élén az alispánnal, szolgabírákkal, esküdtekkal. Mondá Ónody: — Itt vagyok, megjelentem a megye rendeletére, hozok is magammal egy bérlőt, aki majd elmondja, hogy történt a dolog! A bérlő megszeppenve dadogva mondá: — Hát az úgy volt kérem alázattal, hogy nagy sár volt, az út pedig sikos. Midőn a tekintetes nemzetes úr mellém ért, a kocsija megcsúszott, beleakadt az én szekerembe, s mivel ez könnyebb volt, felfordultunk. Hál' istennek nem történt egyéb bajunk semmi. Amint tetszenek látni, egészséges vagyok, nem haltam meg! — Hát a pénzed hol van? — kérdezi az alispán. — Otthon! — mondá a bérlő. — Nem azt kérdeztem, hanem amit Ónody úr elvett! — Nem volt nálam, kérem alázattal, hiszen azért dűtött föl a tekintetes nemzetes úr! — mondá a megrémült bérlő. Nagy hahota, nevetés, és kacagás volt erre a felelet. Így mulattak régen a vármegye jó urai.”⁴

Dömötör Sándor az Angyal Bandi nóta történeti hátterét is vizsgálja. Megállapítja, hogy Angyal Bandi nótájának legrégebbi szövege Kiss Pálnak Debrecenben, 1807-ben leírt kéziratában van.⁵ A dalnak ma is nagyon sok változatát találhatjuk meg. Legutóbbi gyűjtéseink során a miskolci múzeum gyűjteményébe egy, valószínűleg a XIX. század elején írt kéziratot népköltészeti gyűjtemény került. A gyűjteményben az alábbi szöveget találjuk:⁶

Angyal Bandi

Lásd meg montam Angyal Bandi
nemeny az álföldre
Tsikósoknak Lovasoknak közibe;
Mert meg Tanulsz Lovat lopni izibe
Majd úgy kerülsz a Vármegye kezibe

Mikor kezdett Angyal Bandi
A Lovat nyergelni,
Tzifra Tsüngös kantárjával fékelni
Rajta ötött Göncz városa megfogni
Akkor kezdett Angyal Bandi bámulni.

Rajta volt az arany rojtos gatyája
Slésiaból volt a meteriája
A bundája valya hegyét nyomitja
Tsisma száratt az Sallangja Boritya

Meg kötözték Angyal Bandit kötöllel,
Ugy kísérték Kassa felé fegyverrel.
Egy itze viz, egy font kenyér
a Bandi Számára;
Harmintzhárom fontos vasat lábára.

Ez a dal jóval rövidebb, mint az 1807-ből ismert kéziraté, de valamenyny lényeges momentumot tartalmazza. Lehet, hogy lejegyzője nem emlékezett pontosan, vagy így hallotta. A dalt mindenesetre a legrégebb variánsok között kell számon tartanunk.

Kutatásaink azt bizonyítják, hogy az Angyal Bandi személye köré fűződő dalok, történetek széles körben elterjedtek, a variánsok összevetése pedig a folklorizáció alapvető kérdéseire adhat választ.

JEGYZETEK

1. Szántó Imre: Zöld Marci. Betyárvilág Heves és Külső-Szolnok megyében a 19. század első évtizedében. Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve II. (1956), 477—491.
Dömötör Sándor: Adatok a felsőmagyarországi betyárvilág kialakulásának kezdetéhez. Herman Ottó Múzeum Évkönyve VIII (1969), 389—419.
Dömötör Sándor: Az Angyal Bandi-nóta történeti háttere. Ethnographia LXXX. (1971), 220—248.
Bodgál Ferenc: Vidróczky Marci az északmagyarországi néphagyományban és az irodalmi forrásokban. Miskolc. 1970.
2. Bodgál Ferenc: Angyal Bandi furulyája. Észak-Magyarország 1971. június 6.
3. Ugyanott.
4. Dr. Kriston Pál tulajdonában levő iratokból.
5. Dömötör: Ethnographia, 222—224.
6. A kézirat részletes feldolgozása csak a későbbiekben történik. Az adalékok kritikai elemzésére is csak ezután kerülhet sor. A kéziratban szerepel „Fejér László nótája”, valamint számtalan magyar, szlovák, cseh, cigány, német és latin nyelvű néprajzi szöveg.

NEUES ÜBER BANDI ANGYAL
(Auszug)

Bandi Angyal, mit eigentlichem Namen Ónody András, wurde 1760 bei Sajószentpéter im Komitat Borsod geboren. Er starb 1806. Er war ein Adliger, Liebhaber schöner Pferde. Einige Male wegen Pferdediebstahl mit dem Gesetz in Konflikt geraten, sass er auch im Gefängnis von Kassa. So entstand das „Lied von dem sich nach der Tiefebene begebenden Bandi Angyal“, dessen viele Varianten auch heute noch gesungen werden.

Der Autor Dr. Pál Kriston, ein Nachkomme des Bandi Angyal, veröffentlicht auf der Grundlage einer jetzt gefundenen Handschrift neue Angaben über den berühmten Betyar. Die Studie von Sándor Dömötör ergänzend werden Angaben über die Flöte des Betyars, über Familientraditionen gemacht, das in der Handschrift erwähnte Lied wird publiziert.

Seine Studie enthält in folkloristischer Hinsicht bis jetzt unbekannt wichtige Angaben.

† Ferenc Bodgál

ISTVÁNFFY GYULA LEVELEZÉSE

† BODGÁL FERENC

A magyar néprajztudomány történetéről eddig nem készült összefoglaló mű. Jelesebb nagyhírű elődeink tudományos tevékenységét már feldolgozták, s tisztán áll előttünk az úttörő székelyföldi gyűjtő Kriza János, a szegedi Kálmány Lajos, az anyagi kultúra területén úttörő munkát végző Jankó János és mások tevékenysége.¹

Egy-egy jelentős évforduló jó alkalom arra, hogy a magyar néprajz úttörőiről is szó essék; tudományunknak a csúcstól el nem ért, valóságban azonban szorgalmasan gyűjtő, publikáló közkeletűről ritkábban esik szó.

A múlt század utolsó évtizedeitől az első világháborúig aktívan gyűjtő és publikáló kutató volt Istvánffy Gyula. Életpályájának fontosabb állomásai ismertek. Miskolcon született 1863. november 20-án. Iskoláit részben itt, részben pedig Egerben végezte. Egy évig Nyírbátorban volt novicius, 1881-ben pedig Nagyenyedre került tanítónak. A következő évben kilépett a rendből és az itteni adófelügyelőségénél dolgozott. 1883—1886 között Budapesten az állami pedagógiumban (polgári iskolai tanárképző) tanult, itt nyelv- és történettudományi polgári iskolai tanári diplomát kapott. Egykori tanárai, Herrmann Antal, Munkácsi Bernát, Király Pál révén itt ismerkedik meg a nyelvészettel, néprajzzal, amivel aztán haláláig elkötelezi magát.

1887—88-ban Parádon a Károlyi grófnál volt házitanító s itt folytatta a diákkorában már megkezdett gyűjtéseit. 1890-ben tanárai közbenjárására Liptószentmiklóásra került polgári iskolai tanárnak. Tagja lett az alakuló Magyarországi Néprajzi Társaságnak, s rendszeresen publikálja tanulmányait az Ethnographiában, a Magyar Nyelvőrben, a Turisták Lapjában, a Néprajzi Értesítőben és másutt.

1901-ben iskolaigazgatónak nevezték ki Breznóbányára az ottani polgári iskolához, majd 1908—1921 között a miskolci polgári leányiskola igazgatója volt. Istvánffy pályakezdete óta gyűjtötte a palóc folklórt s már 1888-ban kísérletet tett egy palóc népköltési gyűjtemény összeállítására. Cikkeivel kapcsolatosan sokat levelezett egykori tanáraival, kortársaival, a szaktudomány művelőivel. Istvánffy Gyula három évtizedes néprajzi munkálkodása a magyar néprajz önálló tudománnyá válásának időszakára esik. A fővárostól távol, eldugott helyen tanító pedagógus személyes kontaktust csak ritkán tud teremteni kortársaival s a folyóiratok szerkesztőivel, így sokat kénytelen levelezni. Mégis kevés, mindössze 60 levél maradt meg egykor bizonyára többszázra rúgó levelezéséből. Leveleit Herrmann Antal,

Munkácsi Bernát, Sebestyén Gyula hagyatékában találtuk meg, a neves kutatók válaszleveleinek javarésze azonban elkallódott.²

Istvánffy Gyula 1921. február 18-án hunyt el Miskolcon. Nevét, munkásságát méltatlanul elfeledték. Kéziratban maradt palóc népköltési gyűjteményére, levelezéseire 1958-ban bukkant e sorok írója. 1963-ban, Istvánffy születésének 100. évfordulója alkalmából sor került életművének méltó feldolgozására s kiadatlan kötetének megjelentetésére is. Leveleinek egy részét is ebből az alkalomból publikáltuk.³

1971-ben Istvánffy halálának 50. évfordulójára készülve, a családi könyvtár rendezése során lánya kilenc darab ismeretlen levélre bukkant az 1897—1914. évekből.

Leveleinek, illetve az erre érkezett válaszok közreadásával életpályájának utolsó szakaszához, s palóc kötetének közreadása érdekében tett erőfeszítéseiről nyújtunk ismeretlen adatokat.

I.

A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára.

Kedves igazgató ur!

A cikk elmaradt utolsó részét majd később közlöm valamelyik füzetünkben.

A Kisfaludy Társ. márcz. első szerdáján tartandó zárt ülésünkön tehetek indítványt. Addig sziveskedjék eddigi gyűjtéseinek nyers anyagát bemutatás végett hozzám ideiglenesen elküldeni. E nélkül is lehet ugyan előlegeztetni, de a tagtársak az eddigi szomorú tapasztalatok gyakori felpanaszolására hivatkozva megkívánhatják, hogy a kötelező szabálytól ne térjünk el.

Bp. 1912. II. 15.

Kitünő tisztelettel
Dr Sebestyén Gyula sk.

II.

Nagyságos Uram!

Szives értesítését köszönöm s bocsásson meg, hogy újból alkalmatlan-kodom soraimmal a palóc népköltési gyűjtemény kiadása ügyében.

A kéziratot most írom szedés alá, így tehát beküldeni a Kisfaludy Társaságnál leendő bemutatás végett nem tudom, hanem a kézirat, ha az Ethnographiában megjelenteket is hozzáveszem, a következőkből áll idáig: 150 népdal, 110 találós kérdés, és mese, 12 gyermek játék, 7 mese, 2 betlehemes játék, továbbá közmondások, karácsonyi, Gergely napi, pünkösdi versek. Ezekhez csatolható volna egy palóc tájszótár, a nálunk használatos tájszavakból összeállítva. Ezekből áll eddigi gyűjteményem s ezeket szeret-

ném egy kötetre valóval kiegészíteni a Kisfaludy Társaság segítségével a nyáron.

Ha a segély kérésre a fent elsoroltakat megfelelő alapnak találja Nagyságod, ugy ez irányu kérvényemet a Kisfaludy Társasághoz, a másikat pedig — hogy az Ethnographiában már megjelenteket is fölvehessem a gyűjteményembe — a Néprajzi Társasághoz azonnal benyujtom.

Itt kérem Nagyságod szives pártfogását, hogy kérésemet kegyeskedjék a Néprajzi Társaság választmányi ülésén pártfogolni.

Én hiszem és remélem, hogy a Kisfaludy Társaság nem fog gyűjteményem értékében csalódni. Magam gyűjtöttem, a magam költségén éveken keresztül szeretném most már másoknak is hozzáférhetővé tenni.

A kérvények beadását tehát Nagyságod szives értesítésétől teszem függővé. Nagybecsű értesítését kérve vagyok

kiváló tisztelettel
Istvánffy Gyula

Miskolcz 1912. február 22.

III.

A Magyar Nemzeti Muzeum Orsz. Széchenyi Könyvtára

Igen tisztelt Uram!

A tervezett gyűjteménynél a már megjelent anyagot ne vegyük számításba. A mi ezen kívül rendelkezésül áll, azt nagyon tanácsos volna hozzáam beküldeni, hogy a jövő havi első szerdán már támogathassam a Kisfaludy Társaság tek. elnökségéhez benyujtandó kérvényt (Czim) Mélt. Vargha Gyula titkár, igazgató. II. Oszlopi u. Statisztikai hiv.

Gyűjtési célokra tessék talán 500 k-át kérni ígérve azt, hogy a gyűjtés eredményeit még ez év folyamán be fogja terjeszteni.

Kiváló tisztelettel

Dr Sebestyén Gyula sk.

Bp. 912. II. 23.

IV.

Kedves Igazgató Ur!

Gyűjteményét megkaptam s a róla való referátum alapján a Kisfaludy-Társ. 300 K. gyűjtési segélyt és 200 K. honorárium-előleget szavazott meg. Ha az erre vonatkozó elnöki utalvány megérkezik szives aláírására, illetve fölvételezést nyugtató soraira, az összeget a bpesti Földhitelintézet pénztára fogja kifizetni. (Azt hiszem, hogy a fizetés postai uton is megtörténhetik — ha az utalvány a jelzett — bélyeget nem igénylő — nyugtató záradékkal hozzájuk néhány kérő sor kíséretében beküldetik).

Az Ethnographiában közölt anyagnak újból való lenyomatásával valahogy nem tudok megbarátkozni. De minek is! Ha Ön most a palóczok közé kiszáll, annyit gyűjthet helyettük, amennyi tetszik. Gyűjtsön is, ha egyébert nem, a szerkesztő kedvéért, mert — lássa — az ő kettős szerkesztői szerepe még utóbb kapcsolatba találna kerülni a mesebeli róka kettős bőrével.

A mi egyébként az Ethnographiában már megvan, az van olyan jó helyen, mint az a mi a M. Népk. Gyűjteménybe kerül.

Bp. 912. III. 14.

Kitünő tisztelettel
Dr Sebestyén Gyula sk.

V.

Nagyságos Uram!

A Kisfaludy Társaság Elnökségétől kapott levélből örömmel értesültem, hogy a palócz népköltési termékek gyűjtésére kért segítséget a Társaság kegyes volt megszavazni részemre.

Jó tudom, hogy a Kisfaludy Társaság e készséges anyagi támogatását legelső sorban a Nagyságod szives és jóakaratu pártolásának, s részemre előlegezett bizalmának tudhatom be, amelylyel ügyemet a társaságnál támogatatta.

Köszönöm is, hálásan, Nagyságodnak ezen jóakaratu pártolását s a mennyire csak tehetségemtől telik, rajta leszek, hogy e megtisztelő bizalomnak kellőleg meg is feleljek.

S a mit a mult alkalommal küldött kézirat csomóból kifeleltem, igéretemhez képest, azt itt küldöm, utólagosan s kérem Nagyságodat, legyen kegyes „Palócz meséim” utolsó példányát szives emlékül elfogadni.

Kiváló tisztelem kifejezése mellett vagyok

Miskolcz 1912, márczius 14-én

Nagyságodnak
készséges hive
Istvánffy Gyula

VI.

Nagyságos Uram!

Végtelenül sajnálom, hogy Budapesten létem alkalmával két izben sem volt alkalmam Nagyságoddal találkozhatni. A mire személyesen szerettem volna felkérni, azt most. bocsásson meg, ha e sorok útján teszem meg.

Kérésem az, hogy kegyeskedjék részemre a Kisfaludy Társaság részéről egy kis erkölcsi támogatást is nyújtó kéziratot kieszközölni, melyet nyári gyűjtő utam alkalmával felmutathatok, hogy a Társaság megbízásából járok népköltési adatok gyűjtésére. A formát ide mellékelve tisztelettel kül-

döm s nagy köszönettel venném, ha a Kisfaludy Társaság elnöksége részemre ezt az iratot ki adná.

A Nagyságod szives közbenjárásával remélem ezt is el érem, miért fogadja előre is hálás köszönetemet.

Kiváló tiszteletem kifejezése mellett vagyok

Miskolczon 1912. június 7-én

Nagyságodnak készséges hive
Istvánffy Gyula
igazgató

A Kisfaludy Társaság a maga részéről készséggel és hivatalosan igazolja, hogy Istvánffy Gyula miskolczi állami polgári iskolai igazgató Társaságunk megbizásából és támogatásával jár palócz népköltési és ethnographiai adatok gyűjtése végett s egyuttal készségesen ajánljuk az illetékes köröknek, hogy Istvánffy Gy. igazgató urat e kulturális és nemes célu munkájában erkölcsileg támogatni sziveskedjenek.

kelt stb.

Ilyen értelemben kérnék 1 iratot fedezetül.

VII.

Nagyságos Uram!

Tisztelettel hozom tudomására, hogy a nyár folyamán gyűjtött palócz népköltési adatok kéziratát még december hó 18-án elküldöttem Vargha Gyula főtitkár Urnak. Nem tudom a Kisfaludy Társaság mit határozott, de ha hajlandó lesz kiadni, ugy nagyon kérem Nagyságodat, hogy a most és korábban beküldött kézirat csomót kegyeskedjék hozzám elküldeni, ha lehet, még e hó folyamán, hogy az összehasonlító jegyzetet elkészithessem s a kéziratot véglegesen rendezhessem, bizonyos csoportok szerint.

Nagybecsü válaszát kérve, vagyok Nagyságodnak

kiválóan tisztelő hive

Miskolcz, 1913. jan. 10.

Istvánffy Gyula
áll. polg. leányiskolai igazgató

VIII.

Nagyságos Uram!

A Kisfaludy Társaság megbizásából és támogatásával az elmúlt nyár folyamán a következő palócz népköltési adatokat sikerült följegyezniem: 1 ballada, 1 betlehemes játék, 17 gyermek játék, 17 gunydal, 63 szerelmi dal, 23 tréfás vers, 60 találós kérdés, 16 köszöntő vers, 5 adoma, 12 játék kiolvasó s több állathivogató versek és végül 10 db palócz népmese

Az összes gyűjteményt teljesen letisztázva és e hó 15-ig lesz szeren-

csém a Kisfaludy Társaság Titkári hivatalának beküldeni — hivatalos elbírálás céljából —, s ha ez megtörtént az előbb küldött kéziratot is kérem majd vissza, hogy az összehasonlító jegyzeteket az egész gyűjteményhez elkészíthessem s a kéziratot rendezhessem szedés alá.

Magamat nagybecsű jó indulatába ajánlva vagyok

Nagyságodnak kész hive
Istvánffy Gyula

IX.

Igen tisztelt Uram!

Van szerencsém ide mellékelve népköltési gyűjteményének nálam levő részeit megküldeni.

Nagyon kérem, hogy az anyag rendezésével és jegyzetelésével legyen szigorú és válogató. Végtelenül örülnék, hogy ismét lenne egy olyan kötetünk, amely irodalmunk gazdagodását jelentené. Ön a palóczokat s a palóczok nyelvét pompásan ismeri, körülményei is olyanok, hogy a népköltés egész vonalán eredménnyel gyűjthet. Ezért szeretném, ha gyűjtés közben minden műfajra kiterjeszkednék. Ha (mint felföldi ember) az én Dunántúli gyűjteményembe belepillant, okvetlenül meggyőződik róla, hogy a néplélek egész világát csakis így lehet feltárnunk. Ismétlen tehát: Ön nagyot mulasztana, ha a néprajzilag igen elkülönült és még letarolatlan területről nem azzal az eredménnyel köszöntene be hozzánk, a melyet onnan is, meg Öntől is méltán várhatunk.

Az Atheneumnak már 3 köt. kézirat a nyakán s mikor a 4-iket is vittem, az 1 kötetre szóló szerződésre hivatkozott. Ezért most nem is sürgős a dolog. A tavaszig azonban rendbe hozzuk a tömeges kiadások dolgát is.

Bp. 913, I, 18.

Tisztelő hive
Dr. Sebestyén Gyula sk.

X.

Nagyságos Igazgató-úr Ur!

Palócz népmese gyűjteményemhez az összehasonlító jegyzeteket szeretném elkészíteni, azonban a Kisfaludy Társaság által kiadott XII. kötet gyűjteményen kívül semmiféle magyar népköltési gyűjtemény nem áll rendelkezésemre. Nincs meg sem a kir. kath., sem a református főgymnázium tanári könyvtárában s így a munka közepén megakadtam. Holott gyűjteményem kézírata szedés alá teljesen készen áll.

Kérem szives tanácsát arra nézve, hogy a magyar népmese és néprajzi

gyűjtemény többi kötetéhez (a Kálmán-, Gaál-, Merényi-, Erdélyi-, Bartalus-ethnographiai gyűjteményekhez) hogyan juthatnék hozzá?

Szives tanácsát és értesítését kérem Nagyságodnak ez ügyre vonatkozóan.

Ha nem kaphatnám meg, kénytelen leszek az összehasonlító jegyzetek elkészítéséről lemondani, — mert itt bárhová fordulok, egy könyvtárban sem találnak egyet is az elsoroltakból.

Bocsánat alkalmatlanságomért, kiváló tiszteletem kifejezése mellett vagyok Igazgató Urnak

Miskolcz 1913. nov. 5.

készséges hive
Istvánffy Gyula

XI.

Mélyen Tisztelt Elnökség!

A Kisfaludy Társaság 1912. évi határozatával kegyes volt engem palócz népköltési adatok gyűjtésével megbízni és segíyezni is.

A Társaság megtisztelő bizalmának igyekezővén megfelelni, Borsod-, Heves- és Nógrád megyék területén végzett gyűjteményem eredményéről a következőkben van szerencsém beszámolni.

A tervezett „palócz” kötet számára van gyűjteményemben

- 260 (szerelmi-, katona-, stb.) népdal,
- 11 névnapi s ünnepi köszöntő vers
- 6 pohárköszöntő
- 192 találós mese-, kérdés,
- 13 tréfás vers,
- 10 állathivogató
- 24 gyermek játék
- 11 kiolvasó vers,
- 1 betlehemes játék, továbbá vőfély rigmusok és
- 20 palócz mese

Az egész gyűjtemény rendezve, számozva s nyomdába szedés alá adható kéziratban van.

Óhajtottam a gyűjtemény összehasonlító jegyzeteit is elkészíteni csak most egy félévi fáradságos munka után látom, hogy e tervem teljesen keresztülvihetetlen, mert az összehasonlító jegyzetek elkészítéséhez még szükséges magyar népköltési gyűjtemények és kötetek itt Miskolczon sem a középiskolai, sem más könyvtárakban föl nem lelhetők, a budapesti nyilvános könyvtárak pedig nem hajlandók használatra kiadni, mint azt az Egyetemi Könyvtár Igazgatója meg is írta.

Amidőn tisztelettel hozom a tekintetes Elnökség tudomására, hogy ily körülmények között az összehasonlító jegyzetek elkészítése részemről lehetetlen, egyuttal kérem is, hogy méltóztassék e jegyzetek összeállításával

oly Valakit megbizni, kinek fővárosi könyvtárakban meglévő gyűjtemények alapján inkább módjában lesz e jegyzeteket összeállítani.

Együttal kérem a mélyen tisztelt Elnökséget, hogy kéziratomat — melyet a Társaság óhajának megfelelőleg bármikor postára adhatok, méltóztassék a M. Népk. Gyűjtemény önálló kötete gyanánt ha lehet még ez év folyamán közre bocsájtani.

Én hiszem, hogy hiábavaló munkát nem végeztem s gyűjteményemben sok érdekes s talán értékes adatot is sikerült följegyezni, ugy a palócz nép költészetére s gondolat világára, valamint a palócz nyelv- és észjárásra vonatkozólag egyaránt.

A mélyen tisztelt Társaság szives értesítését kérve a fentiekre, vagyok kiváló tisztelettel

Miskolcz 1914. január 28-án

mindenkor készséges hive
Istvánffy Gyula
polg. isk. felügyelő igazgató

XII.

Mélyen Tisztelt Felügyelő Ur!

Dunántul az üstökös házak a tipikusak, vagyis amelyeknek oromcsucsnál ernyőszerű eresz borul előre. Ennek célja az, hogy az esőtől védje az omló anyagból készült oromfalat. Ha az oromfalat kőből építik: az üstök visszafejlődik. Mindezt bőven tárgyaljuk a dunántuli kötetben.

A Felvidéken feltűnőek az e tipustól eltérő házak, melyeknek fenn: az oromcsucsnál kis függélyes fala van, lejjebb pedig eresz nyulik lejtősen.

Mélyen tisztelt Felügyelő Ur igen érdekes háztanulmányában nem tárgyalja ennek az eresznek a rendeltetését. Mi lehet az oka, hogy ezen a vidéken ez a típus fejlődött ki olyan feltűnő következetességgel? Ugy tapasztaltuk, hogy a legősibb háznál is meg van ez az eresz, melynek biztos nevét nem tudom. Egyik helyen *eresz*, a másik helyen *terasz*, amodább *csöpögő*, *zimsz* névvel illették. Ezekon kívül milyen neveit méltóztatik még tudni?

Az ide csatolt rajz a tipikus házépítést tünteti fel. Azt hiszem azonban, hogy az ágas fa közepénél be kellett volna illeszteni az eresz vázait.

Arra kérem mélyen tisztelt Felügyelő Urat: kegyeskedjék e tipikus tetőkről egy kis leírást küldeni és a csatolthoz hasonló rajzzal megajándékozni. Talán érdemes lenne egy kisebb áccsal beszélgetést folytatni, aki az eresz vázainak helyi nyelvkincsét tudja. Esetleg tán ő adhatna egy olyan rajzot, amely az ilyen tipikus tetők terve.

A leírást lehetőleg olyan kidolgozásban kérném, hogy azt mint a mélyen tisztelt Felügyelő Ur sorait, változtatlanul illeszthessem bele a szövegbe.

A könyvet már szedik, ezért tiszteletteljes kérésemnek néhány nap mulva való szives elintézéséért könyörgöm.

Ne tessék rossz néven venni, hogy ennyiszor zaklatom, de erre a velem szemben tanusított szives jóindulata bátorít.
Kérésemet megújítom s maradok

• Budapesten 1914 április 9-én

igaz tisztelettel
Malonyai Dezső sk. •

XIII.

Magyar Nemzeti Muzeum Néprajzi Osztálya
Budapest VI. Városliget. Iparcsarnok.

Budapest, 1918 II. 12-én.

Kedves Kolléga Ur!

Engedje meg, hogy mint a Magyar Néprajzi Muzeum népr. Értesítőjének régi munkatársát külön is értesítem, hogy közlönyünk ezentul nem az Ethnographia mellékleteként fog megjelenni, hanem különállóan az osztály rendes folyóirataként.

Kérem egyuttal arra is, maradjon ezentul is a folyóirat mindenkor szivesen látott munkatársá. Sőt arra is kérem, lelje módját annak, hogy már az első füzetbe is lehetőleg illusztrált cikket közölhessünk Öntől. Ha még arra kérem, sziveskedjék posta ford. értesíteni, hogy e hónap végéig kéziratot kapunk, vagyok

kollegiális tisztelettel
lekötelezettje
az Értesítő Szerkesztője
Dr. Sémayer Vilibáld sk.

XIV.

Kedves Barátom!

A Lévay ünnepre szóló belépőjegyekről 1 vörös és 1 zöld példányt ide mellékelve köszönettel juttatok vissza kezeidhez, azzal a kéréssel légy szives velem tudatni:

1. hogy a polgári leányiskola 50 fehér rózsából álló csokrát, mely himzett fehér szalaggal lesz ellátva szombaton este a színháznál *mikor és kinek* adandó át?

2. Hogy a tanuló lánykákat kísérő tanárnők vasárnap délelőtt minő jeggyel vonulhatnak föl a diszülésre. Aggódnak, hogy a tanulóokra való felügyelet miatt esetleg a teremből kiszorulnak. Légy szives eziránt őket megnyugtatni.

Végül idecsatolom Benedek Eleknek a Franklin Társulat által hozzám express küldött alkalmi szép költeményének kefe lenyomatát azzal a ké-

réssel, visszavárólag, nem lehetne a színházi ünnep keretében elszavaltatni? — Itt küldöm különben magát a Társulat levelét is, ha tudsz valamit tenni ez ügyben, kér és üdvözöl

Miskolcz 1911. nov. 16.

tisztelő hived
Istvánffy Gyula

XV.

Borsod Miskolci Közművelődési és Muzeum Egyesület
Közművelődési Osztálya

Nagyságos Ur!

Egyesületünk a Léway ünnepélyt emlékkönyvben megörökíteni óhajtván, mély tisztelettel kérjük szives engedélyét a diszelőadáson tartott prólogusának az emlékkönyvben való közlésére. Kérjük továbbá méltóztassék ezt a versét nekünk kéziratban vagy nyomtatásban mielőbb megküldeni. Miskolc, 1911. decz. 21.-én.

Dr. Szerényi sk.
titkár

Mély tisztelettel
[Olvashatatlan aláírás]
elnök

A most publikált levelek Istvánffy Gyula életének utolsó évtizedéből származnak. Ebben az időben, két évtizedes néprajzi gyűjtő és feldolgozó munka után elérte amire vágyott, szülővárosában, Miskolcon kapott állást. A miskolci polgári leányiskola igazgatója és történelmi szakfelügyelő. Az 1899-ben alakult Borsod-Miskolci Múzeum külső munkatársa, ennek az intézménynek szerény anyagi támogatását is élvezve, elsősorban a nyári szünetekben végez értékes gyűjtőmunkát.

Korábbi gyűjtései is most érnek be, 1911-ben jelenik meg a „A borsod megyei palóczok” és „A palóczok lakóháza és berendezése” című tanulmánya, majd néhány kisebb cikke a napilapokban.⁴ Legjobban azonban a gyűjteményes kötete, a „Palóc népköltési gyűjtemény” foglalkoztatja. Ezért levelezik Sebestyén Gyulával és másokkal, kutat és jegyzetel a könyvtárakban.

Sajnos Miskolc város tudományos, szellemi élete nem tud olyan nívóra emelkedni, hogy a magasabb kutatói igényeket is kielégítse. A városnak nincs közkönyvtára, egyedül a múzeumnak és a református gimnáziumnak van számottevő anyaga, de ez — mint Istvánffy levelezéséből is kiderül — nem elegendő. A múzeum anyagi ellátmánya szerény, egy függetlenített igazgató-ór, valamint külső munkatársként néhány helybeli tanár dolgozik. Ebben az időben tevékenykedik a tárgyi néprajz területén Kóris Kálmán, aki egyben a múzeum néprajzi gyűjteményének megalapozója is.⁵

Az első világháború kitörése megakadályozza, hogy Istvánffy kutatá-

sait folytassa, s korai halála után munkásságát méltatlanul elfelejtik. Most közreadott leveleivel nem csupán munkásságának részleteihez akartunk újabb adatokat szolgáltatni, hanem tudományunk egyik alapos, lelkiismeretes munkálkodójának újabb, méltó emléket állítani.

JEGYZETEK

1. Kálmány Lajos születésének 100. évfordulója alkalmából jelent meg: Történeti énekek és katonadalok. Bp. 1952. Kálmány életrajzát Péter László írta. Tudománytörténeti bibliográfiát lásd: Sándor István szerk.: A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1945—1954. Bp. 1965., valamint Ortutay Gyula: Írók, népek, századok. Bp. 1960.
2. Herrmann Antal levelezései között 20 db Istvánffy által írt levelet találunk az 1887. ápr. 22. és 1899. márc. 4. közötti időszakból. Herrmann levelezését a szegedi Egyetemi Könyvtár őrzi.
Herrmann Antal (Brassó, 1851. júl. 31. — Szeged, 1926. ápr. 15.): etnográfus, tanár. 1883-tól a német nyelv és irodalom tanára a fővárosi pedagógiumban. 1898-ban a kolozsvári egyetem magántanára lett a néprajz tárgyköréből. 1887-ben Katona Lajos és Wislóczki Henrik közreműködésével megindította az Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn című folyóiratot. 1889-ben Hunfalvy Pállal megalapította a Magyarországi Néprajzi Társaságot. (Magyar Életrajzi Lexikon II. Bp. 1967. 712—713.) Munkácsi Bernát hagyatékát a Magyar Tudományos Akadémia Kisfaludy Társaság levelezése őrzi. Ezek között Istvánffy 28 darab levelét találjuk ott 1893. dec. 6. és 1900. nov. 14. közötti időből.
Munkácsi Bernát (Nagyvárad, 1860. márc. 12. — Bp. 1937. szept. 21.): nyelvész, etnológus az MTA tagja. Hosszú időn keresztül az Ethnographia szerkesztője. Számos nyelvészeti és néprajzi tanulmánya jelent meg. (Magyar Életrajzi Lexikon II. Bp. 1967. 250—251.)
Sebestyén Gyula levelezését a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára őrzi. Itt Istvánffynak 10 levelét találjuk az 1900. május 1. és 1914. január 28. közötti időkből.
Sebestyén Gyula (Szentantalfa, 1864. márc. 7. — Balatonszepezd, 1946. febr. 12.) folklorista, irodalomtörténész, a MTA lev. tagja. 1909-től a Kisfaludy Társaság tagja. 1889-től az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott, 1905-től a könyvtárosztály igazgatója. 1898-tól az Ethnographia szerkesztője. A Folklore Fellows 1910-ben alakult magyar osztályának elnökeként a társadalmi gyűjtőhálózat néprajzi munkáját irányította. Több kötet, tanulmány szerzője. A Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII. köteteként megjelent a *Dunántúli gyűjtés* c. munkája Bp. 1906. (Magyar Életrajzi Lexikon II. Bp. 1967. 215.)
3. Istvánffy Gyula: Palóc népköltési gyűjtemény. Sajtó alá rendezte: Bodgál Ferenc. Miskolc, 1963.
Bodgál Ferenc: „Istvánffy Gyula (1863—1921)”. Ethnographia LXXV (1964), 455—458.
Bodgál Ferenc: „Istvánffy Gyula, a palóc népélet kutatója”. Borsodi Szemle 1963. év 1. sz. 46—55.
Bodgál Ferenc: „A matyó nép élete”. Dokumentumok Istvánffy monográfiájának keletkezéséhez. Matyóföld 1963. III—IV. 32—39.
Istvánffy Gyula levelezése a következő: Herrmann Antalhoz intézett leveleiből megmaradt 20 darab az 1887. április 22. — 1899. márc. 4. közötti időből. Közölve a Matyóföld-ben az 1897. ápr. 7-i és 1898. nov. 30-i.
Munkácsi Bernát hagyatékában: 28 darab. Közölve a Matyóföldben 9 db: 1895. okt. 9., 1895. dec. 5., 1895. dec. 16., 1896. febr. 6., 1896. nov. 2., 1896. ápr. 28., 1896. jún. 27., 1896. okt. 23., 1898. ápr. 18.
Sebestyén Gyula hagyatékában 11 darab: publikálatlan.
A Herman Ottó Múzeum adattárában 1 db publikálatlan, a családtól most megvásárolt 9 db, publikálatlan.

4. Ethn. XXII (1911), 162—166., 22—223., 292—303., 363—368. Néprajzi Értesítő XII (1911), 1—16.
Még egy polgári leányiskolát kell felállítani. Reggeli Hírlap, 1919. febr. 26.
A Borsod megyei néprajzi gyűjtés történetére: Bodgál Ferenc: A miskolci múzeum néprajzi gyűjtése (1902—1962). Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. (1964), 219—232., valamint Bodgál Ferenc: A néprajzi érdeklődés kiszélesedése Borsodban 1844-től az első világháborúig. HOM Évkönyve X (1971) 323—340.
5. Kóris Kálmán tanár, etnográfus (Miskolc, 1878. aug. 5. — Budapest, 1967. febr. 10.) a miskolci múzeum néprajzi gyűjteményének megalapítója. Középiskoláit szülővárosában végezte, majd Budapesten szerzett rajztanári oklevelet. A század elején a Galilei Kör alapító tagja, s aktívan részt vett a munkásmozgalomban. A Tanácsköztársaság alatt a Néprajzi Múzeum igazgatója. 1926-ban Bécsbe, majd a Szovjetunióba emigrált. A magyarság eredetének kérdése is foglalkoztatta. 1934-ben tért vissza Magyarországra, de mint tanár nem tudott állást kapni. 1947-ben mint tisztviselőt nyugdíjazták. A személyi kultusz időszakában a mozgalmi és a tudományos munkától visszavonult. 1959-ben munkásmozgalmi tevékenységéért Tanácsköztársaságért Emlékéremmel tüntették ki.
Bodgál Ferenc: Egy miskolci tudós a Tanácsköztársaságért. Észak-Magyarország 1959. augusztus 2.
Bodgál Ferenc: Kóris Kálmán. Borsodi Szemle IV (1960), 6. sz. 536—538.
Bodgál Ferenc: Kóris Kálmán (1878—1967). Ethn. LXXVIII (1967), 602—603.

A LEVELEK JEGYZETEI:

- I. Sebestyén Istvánffy-nak az Ethnographiában megjelent „A borsod megyei palócok” című tanulmányára utal. ld. 4. sz. jegyzet. Most előkerült levél a család gyűjteményéből. Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattára 2543.
- II. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára: Sebestyén hagyaték.
- III. HOM Néprajzi Adattára: 2543.
Vargha Gyula (Káva, 1853. nov. 4. — Bp. 1929. máj. 2.): statisztikus, költő, műfordító, az MTA tagja. 1883-tól a Kisfaludy Társaság tagja, 1900-tól titkára. A Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztője. 1928—29-ben az MTA másodelnöke. Magyar Életrajzi Lexikon II. Bp. 1969. 962.
- IV. HOM Néprajzi Adattára: 2543.
- V. Néprajzi Múzeum, Sebestyén hagy. Palócz mesék a fonóból. Meséli Istvánffy Gyula. Liptó Szt. Miklós, 189.
- VI. Néprajzi Múzeum: Sebestyén hagyaték
- VII. Néprajzi Múzeum: Sebestyén hagyaték
- VIII. Uo.
- IX. HOM Néprajzi Adattára: 2543.
- X. Néprajzi Múzeum: Sebestyén hagyaték
Itt Istvánffy az eddig megjelent népköltéssel foglalkozó művekre céloz, mint Merényi: Sajóvölgyi eredeti népmesék, Pest, 186., Erdélyi: Népdalok és mondák, Pest, 1844—1848., ill. az MNGY eddig megjelent kötetei.
- XI. Néprajzi Múzeum: Sebestyén hagyaték
- XII. HOM Néprajzi Adattára: 2543.
Malonyai Dezső (Pest, 1866. máj. 3. — Bp. 1916. ápr. 22.): író, művészettörténész. Igen jelentős a magyar népművészet körében munkatársakkal végzett gyűjtése. „A magyar nép művészete” (I—V. Bp. 1907—1922) kötetek szerkesztője. (Magyar Életrajzi Lexikon I. Bp. 1967. 132.)
Istvánffy az V. kötetbe („A palócok művészete”) dolgozik, a levél erre vonatkozik.
- XIII. HOM Néprajzi Adattára: 2543.
Seemayer Vilibáld (Bánfalva, 1868. júl. 6. — Bp. 1928. jún. 17.): antropológus, etnográfus. 1895-től 1920-ban történt nyugdíjazásáig a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályán dolgozott. 1902-től igazgató. Igen értékes antropológiai, nép-

rajzi cikkei jelentek meg. Egy időben a Néprajzi Értesítő szerkesztője.
(Magyar Életrajzi Lexikon II. Bp. 1967. 616.)

XIV. Uo.

Istvánffy verse a Lévay Emlékünnepségen hangzott el. Megjelent „Mikes halála” címen a Lévay Emlékkönyvben, Miskolcz, 1912. 49—50.

XV. HOM Néprajzi Adattára: 2543.

GYULA ISTVÁNFFYS BRIEFWECHSEL
(Auszug)

Ein interessanter und an wertvollen Traditionen reicher Volksstamm sind die Paloczen in Nordungarn bzw. in der Südslowakei. Ein früher, fleissiger Forscher dieser eigenartigen Gruppe, die viel Archaisches bewahrte, war der in Miskolc gebürtige Ethnograph Gyula Istvánffy (1863—1921).

Er studierte in Miskolc, Eger und Nyírbátor und beendete seine Studien als Volksschüler in Budapest. Seine Lehrer auf dem Budapester Lehrerseminar erweckten in ihm die Liebe zur Ethnographie, die ihm durch Kinderheitserlebnisse nahestand. In den Jahren 1887—1888 war er Hauslehrer in Parád, wo er die schönsten Werke der Paloczenvolksdichtung sammelte. Als Volksschullehrer in Liptószentmiklós veröffentlichte er 1890 sein Märchenbuch. Er war Mitglied der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft und hat mehrere Studien in den Zeitschriften „Ethnographie“, „Magyar Nyelvőr“, „Turisták Lapja“, „Néprajzi Értesítő“ und in den Tageszeitungen veröffentlicht. Später wurde er Schuldirektor in Breznóbánya (1901—1908), danach Direktor der Mädchenbürgerschule in Miskolc (1908—1921). Seit Beginn seiner Laufbahn die Folklore-Schöpfungen der Paloczen, und schon 1888 versuchte er eine Sammlung der Paloczen-Volksdichtung zusammenzustellen. Drei Jahrzehnte leistete er bedeutende ethnographische Arbeit und führte einen ausgedehnten Briefwechsel mit seinen ehemaligen Lehrern und mit Redakteuren der Fachzeitschriften. Von seinen Briefen sind nur 60 erhalten.

Zu Istvánffys 100. Geburtstag wurde das Manuskript „Sammlung der Paloczen-Volksdichtung“ herausgegeben und sein Lebenswerk in würdigem Rahmen bearbeitet. Anlässlich der 50. Wiederkehr seines Todestages wurde 1971 mit einer wissenschaftlichen Sitzung und einer Ausstellung seiner gedacht. In der Familienbibliothek wurden mehrere bisher unbekannte Briefe gefunden, von denen der Autor 15 veröffentlicht. Diese beziehen sich grösstenteils auf die Paloczen-Forschungen. Der Autor schildert Istvánffys Leben und versieht die Briefe mit entsprechenden Notizen.

Ferenc Bodgál

AZ OSZLÁRI HOLT-TISZA ÉLŐVILÁGÁRÓL

TÓTH SÁNDOR

A természetet szerető embert mindig vonzotta a vizek, vízpartok izgató rejtélyekkel teli változatos élete. Nem csoda, hogy e rendkívül érdekes és csodálatos világ számos költőt, író-t megihletett. A vízi világot érdeklődéssel figyelő ember előtt a természet feltárja titkait. A természetbúvár számára is az év minden szakában bőségesen kínál a víz és a vízpart kutatnivalót.

A víz az élőlények életében rendkívül fontos szerepet tölt be. A tudósok minden kétséget kizáróan bebizonyították, hogy Földünkön az élet a vízben keletkezett és fejlődött ki. Bár később az élővilág fejlődése során számos élőlény elhagyta a vizet és a szárazföldön telepedett meg, mégis a vizek és vízpartok élővilága ma is rendkívül gazdag és változatos, mert az élőlények többsége kedveli a nedves talajt és a páradús levegőt.

A vizek élővilága mindig izgatott engem is. Gyűjtő kirándulásaim során ezért gyakran elvetődtem különböző vizek partjára — a legutóbbi években úgy is mint horgász. Különösen kedveltem a Tisza holt ágait, melyek annyira változatosak, sokrétűek, hogy minden természetbarátnak tudnak nyújtani valami érdekességet. 1960-tól 1969-ig, vagyis kereken tíz éven át végeztem biológiai kutatásokat a Tiszapalkonya—Tiszatarján—Hejőbába által bezárt háromszög alakú területen. Közben nagyon gyakran elvetődtem az oszlári Holt-Tiszához is. Jelen dolgozatban az itt végzett munka eredményeit kívánom ismertetni — eredeti fényképfelvételekkel illusztrálva.

Az oszlári Holt-Tisza Borsod megye déli részén, a borsodi ártér területén van, közvetlenül Oszlár mellett, a községtől Ny-ra. Maga a borsodi ártér kb. 35 km hosszan húzódik, váltakozó szélességben, Tiszapalkonya és Tiszavalk között, a Tisza jobb oldalán. A síkság elsősorban a vizeknek köszönheti, hogy nem egyhangú. Különösen korábban volt itt kiterjedt vízi világ, mivel a felszín gyenge lejtése miatt a Bükkből lefolyó patakok többsége lapos, mocsaras ártereken vészelt el, nem érte el a Tiszát. A szabályozás sokat változtatott ezen a helyzeten, nagy területeken megszüntette a mocsarakat, de ugyanakkor új vizeket, főleg holt ágakat is hozott létre. Végeredményben vízszabályozási munkálatoknak köszönheti az oszlári Holt-Tisza is létrejöttét.

A Holt-Tisza földrajzi fekvése megszabja környezetének éghajlatát. A terület beletartozik a Közép-Tiszavidék meleg, száraz, mérsékelt forró nyarú éghajlati körzetébe. Jellemző a csekély felhőzet, az évi átlag 50—

55% között váltakozik. A napsütéses órák évi összege 2000—2100 között van. E két tényező nagyban hozzájárul a Holt-Tisza gyakori kiszáradásához — az erős párolgás miatt. Ugyanakkor télen gyakori a köd. A hőmérsékletjárás meglehetősen szélsőséges. A tél viszonylag hideg, a január középhőmérséklete mínusz 2 és mínusz 3 fok között váltakozik. A hideg tél ellenére rendszerint korán köszönt be a tavasz és ez kedvezően hat a Holt-Tisza élővilágára. A július középhőmérséklete 21,5—22 fok között van. Leggyakrabban szélirány a DNy-i vagy az ÉK-i. Az évi csapadék mennyiségének sok évi átlaga nem haladja meg az 550 millimétert, így a terület hazánk legszárazabb vidékei közé sorolható.

Az oszlári Holt-Tisza az erősen elmcoszarosodott holt Tisza-ágak közé tartozik. Nagymértékben érvényesül rajta a Hejő-patak hatása, mely szabályozása előtt közvetlenül az oszlári Holt-Tiszába ömlött. Most párhuzamosan fut az eredetileg egységes, de az idők folyamán több medencére tagolt morotvával. Kapcsolatuk azonban nem szakadt meg, mert három ponton összeköttetésben áll vele zsilipeken keresztül. Így a Hejőből magas vízállás esetén a zsilipeken át víz folyhat a Holt-Tiszába. A Hejő-patak magas vízállása a Tisza áradásaival áll kapcsolatban. A Tisza vizének apadása a Hejő vízszintjének csökkenését vonja maga után. Ugyanakkor a patakából előzőleg a Holt-Tiszába folyt víz legnagyobb része visszaáramlik a Hejőbe, amely levezeti azt a Tiszába. A Holt-Tiszának az árvízvédelmi gáton belüli része közvetlenül a Tisza árvizeiből táplálkozik. Ez a rész nincs összeköttetésben a Hejő-patakkal, bár a Tisza áradásakor természetesen keveredik a Holt-Tisza e részének és a Hejő-pataknak a vize.

A medencékre tagolt Holt-Tisza egyes részei a feltöltődés különböző stádiumában vannak. Az árvízvédelmi gáton belüli rész már szinte teljesen feltöltődött és beerdősödött, illetőleg művelés alatt áll. Kivételt képez a Hejő-patak és a gát szögletében levő kisebb és sekély vizű, a legtöbb esztendőben teljesen kiszáradó medence. Ugyancsak beerdősödött, illetve nyáron többnyire teljesen kiszárad a Holt-Tiszának az árvízvédelmi gáttól Oszlárig húzódó keleti medencéje is. A többi, viszonylag állandóbb vizű medencére is jellemző, hogy kevés a nyílt vize, nagy részüket benötte a sás, a nád és a gyékény. Ásúlyos években a Holt-Tisza legnagyobb része kiszáradhat. Ez történt pl. legutóbb 1962-ben is.

A Holt-Tiszát jórészt mezőgazdasági művelés alatt álló területek veszik körül. A környezet legérdekesebb része a morotva bal partját szegélyező szép szalagerdő. Igaz, hogy májusban és júniusban, mikor legszebb az erdő, egyes években nem lehetett ott tartózkodni a rengeteg vérszomjas szúnyog miatt. Ez az ősi arculatú maradvány ligeterdő még abból az időből származik, amikor a morotva élő Tisza volt, így növényzete és állatvilága egyaránt érdekes. Sajnos az itt található élővilág nagyrészt pusztulásra vagy elvándorlásra van ítélve, mert az utóbbi években megkezdték az erdő kitermelését.

Az erdő a fűz-nyár liget (*Salicetum albae-fragilis*) típusba sorolható, melynek lombkoronaszintjében a legjellemzőbb fajok a fehér nyár (*Populus alba* L.), a fekete nyár (*Populus nigra* L.), a fehér fűz (*Salix alba* L.) és a törékeny fűz (*Salix fragilis* L.). Cserjeszintjében, különösen a Holt-Tisza

partján. más fűzfélék is megtalálhatók, pl. a mandulalevelű fűz (*Salix triandra* L.) és helyenként a kosárkötő fűz (*Salix viminalis* L.). A füzek természetesen kisebb-nagyobb foltokban a Holt-Tisza jobb partján is megtalálhatók. A ligeterdőre a fűzféléken kívül jellemző még a veresgyűrű som (*Cornus sanguinea* L.), a csíkos kecskerágó (*Euonymus europaeus* L.), a fagyal (*Ligustrum vulgare* L.) és helyenként a gyalogakác (*Amorpha fruticosa* L.) Utóbbiak már nagyrészt annak a változásnak eredményeként honosodtak meg itt, melyek az ősi ligeterdő arculatában bekövetkeztek azáltal, hogy a folyó nagy kanyarulata Holt-Tiszává lett. Az erdő gyepszintjében külön említést érdemel az egész területen uralkodó hamvas szeder (*Rubus caesius* L.), mely sűrű szövevényével helyenként szinte járhatatlanná teszi az erdőt. A szeder mellett megtalálható még mindenekelőtt a csalán (*Urtica dioica* L.), valamint a farkasalma (*Aristolochia clematitis* L.). Tavaszi virágai közül külön említést érdemel az ártéri erdők jellemző növénye, a tőzike (*Leucjum aestivum* L.), mely szépségével a többi virágok közül megszire kiemelkedik. Főleg az erdő tisztásain és szegélyén él nagy számban.

A HOLT-TISZA NÖVÉNYZETE

Az oszlári Holt-Tisza növényzete nagy általánosságban megegyezik más holt Tisza-ágak növényzetével. De csak nagy általánosságban, mert a valóságban két, minden tekintetben egyforma holt Tisza-ág nincsen. Menyire igaza van dr. Kolosváry Gábor egyetemi tanárnak, a Magyar Tiszakutató Állomás volt vezetőjének, aki így írt a Tisza morotváiról: „... a Tiszának sok száz holtága nem egyforma. Mindenik sajátosan kiegyenült morotva. Ez azt jelenti, hogy mindeniknek növénytakarója és állatvilága eltér a másiktól kifejlődési fokában, összetételében, fekvésében tehát sajátos. Egyszerűbben mondva: az egyik ezért szép, a másik azért. Ez azért tetszik jobban, mert a környező fák ráborulnak, amott egyenesen emelkednek partjai mentén. Az azért tetszik, mert tele van vízszíne tündérrózsával, amaz meg békalencsével, a harmadik sulyommal, no meg van hínáros is stb. ... A természetjáró nem unhatja meg ezeket a morotvákat, mert mint megállapítottuk, mindeniknek külön szépsége van. ...”.

Az oszlári Holt-Tisza növényzetének érdekessége, hogy a hazánkban élő valamennyi békalencse faj — köztük hazánk legkisebb virágos növénye, a ritka vízidara is — megtalálható itt. Jellemző, hogy a növényzet az időjárástól, illetve Holt-Tiszában levő víz mennyiségétől függően, nagymértékben változik. Ahol néhány évvel azelőtt különféle moszatok és békalencsék által belepertt nyílt víztükör volt, ugyanott 1963-ban pl. az előző évben történt kiszáradás és az azt követő alacsony vízállás miatt a vízi mótelykóró tömegének virágai fehérlettek.

Közvetlenül a Holt-Tisza partján, részben a nedves parti sávon, részben a sekély vízben élő növények közül említést érdemelnek a következők: parti sás (*Carex riparia* CURT.), mocsári sás (*Carex acutiformis* EHRK.), a vízből magasan kiálló szárú, kard alakú levelű és szép virágú sárga nőszirm (*Iris pseudacorus* L.), a vízparti angyalgöyökér (*Angelica silvestris* L.),

a vízi mételykóró (*Oenathe aquatica* L.), a nyílfű (*Sagittaria sagittifolia* L.), a virágkáká (*Butomus umbellatus* L.), a réti füzény (*Lythrum salicaria* L.), a mocsári nefelejcs (*Myosotis palustris* L.) az iszap zsurló (*Equisetum fluviatile* L.), a széleslevelű gyékény (*Typha latifolia* L.), a keskenylevelű gyékény (*Typha angustifolia* L.), a nád (*Phragmites communis* TRIN.), a vízi hídőr (*Alisma plantago-aquatica* L.), a tavi káká (*Shoenoplectus lacustris* L.) és a mocsári gólyahír (*Caltha palustris* L.).

A parti és sekélyvízi növényállomány évente nagymértékben módosulhat a változó vízszintnek megfelelően. A sás állománya több éven át tartó kiszív idején pl. helyenként erősen benyomul a nyíltvíz rovására. Amikor azután a Holt-Tisza vízszintje jelentősebben megemelkedik, akkor előfordul, hogy a sásos állományból nagy darabok a gyökérzetük által összefont talajjal, törmelékkel együtt felszakadnak és valóságos úszó szigetté válnak, amit azután a szél lassan mozgat ide-oda, míg valahol újból meg nem rögzítődik.

A parti sekély és mély vízben egyaránt megtalálhatók a többnyire részben víz alá merülten élő növények. A Holt-Tisza legszebb növénye a nagy, víz színén úszó levelű, gyönyörű virágú fehér tündérrózsa (*Nymphaea alba* L.). Nem nevezhető gyakorinak, legtöbbször az állandó vizű halastóban diszlik belőle. A tündérrózsaéhoz hasonló, de annál sokkal gyakoribb a sárga tavirózsa vagy vízitök, *Nuphar lutea* (L.) SM., melynek telepei a víz felszínéből nagy területeket befednek. Telepeket alkot, de olykor kisebb öblöket teljesen befed a víz színén úszó, kerek vesealakú levelű békatutaj (*Hydrocharis morsus-ranae* L.). A békatutajjal rendszerint kevert állományokat képez a rucaüröm (*Salvinia natans* L.). Kedvező feltételek mellett azonban előfordul, hogy a Holt-Tisza egyes részein uralkodó válik, kiszorítja a békatutajt, olykor még a békalencsét is.

Érdekes tagjai a Holt-Tisza növényzetének a békalencsék, melyek a legegyszerűbb virágos növények. A békalencse „lencse”-szerű része a növény szára, a lencséből lefelé nyúló fonálszerű képződmények pedig a gyökerek. Bár virágaik vannak, többnyire nem ivaros úton szaporodnak. A békalencse szárából újabb szárrészek, azaz lencsék nőnek ki és bizonyos idő múlva az anyanövényről leválva új növényekké fejlődnek.

Leggyakoribb békalencse-faj az apró békalencse (*Lemna minor* L.) melynek lencsési 2—3 mm hosszúak, tojásdad alakúak. Minden fejlett lencséből egy gyökér ered. Hozzá nagyon hasonló a púpos békalencse (*Lemna gibba* L.), melyet inkább csak oldalnézetben lehet megkülönböztetni az előbitől. Ugyanis ennek alsó, szivacsos része púposan kidomborodik. Viszonylag ritkább faj a sokgyökerű vagy bojtos békalencse, *Spirodela polyrrhiza* (L.) SCHLEID., melynek minden lencséjéből több gyökér ered. Jellemző, hogy lencséinek alsó oldala sokszor vöröslő.

Nagy mennyiségben él az oszlári Holt-Tiszában az eddig ismertett fajoktól eltérő alakú és életmódú keresztes békalencse (*Lemna triscula* L.), melynek szártagjai nem lencse alakúak, hanem hosszúra nyúltak és hosszú nyelekkel kapcsolódnak egymáshoz. Az előző fajoktól eltérően nem a víz felszínén úszik, hanem a vízben lebeg. A többi fajoktól eltérően télen is gyűjthető.

A békalencsék között a legérdekesebb és az oszlári Holt-Tisza növényei közül is a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot a vízidara, *Wolffia ar-rhiza* (L.) WIMM., mely — mint már említettük — hazánk legkisebb virágos növénye. Szártagjai alig érik el az 1 mm-es nagyságot. Alakjuk inkább tojáshoz hasonlít, mint lencséhez. A többi fajnál jóval egyszerűbb felépítésűek, mert gyökerük nincs. Hazánkban virágot sem fejlesztenek. Az élesztőgombákhoz hasonló sarjadzással szaporodnak, de legfeljebb két szártagjuk marad együtt. Hazánkban nem régen még nagyon ritkának tartották. Legelőször a soroksári Duna-ágban találták meg 1946-ban. Azóta, tudomásom szerint, csak három újabb lelőhelye vált ismeretessé (Szarvas, Velencei-tó, Szaporca). Ezért az oszlári Holt-Tiszában való megtalálása növényföldrajzi szempontból is jelentős. 1960 őszén fedeztem fel az itteni előfordulását. Ekkor és 1961-ben is óriási mennyiségben borította be a Holt-Tisza egyes részeinek felszínét. Mivel a Holt-Tiszának az a része, melyben a vízidara volt, látszólag teljesen kiszáradt 1962-ben, úgy gondoltam, hogy a vízidara kipusztult innen. Azonban 1963-ban az első oszlári kirándulásom alkalmával ismét megtaláltam. Azóta minden esztendőben tömegesen található és a még meglévő kisebb nyílt víztükrök felszínét ismét beborítja. Hogy mikor kerülhetett a Holt-Tiszába, azt nem sikerült megállapítanom. Érdeklődtem a környéken lakó, főleg olyan idősebb emberektől, akiknek szőlőjük a Holt-Tisza mellett van. Ezek közül többen felfigyeltek az érdekes növényre, de senki sem tudja pontosan megmondani, mióta van itt. Többek úgy vélik, hogy már 20—30 évvel ezelőtt is előfordult a vízidara az oszlári Holt-Tiszában. Lehetségesnek tartom, hogy ez a legrégebb hazai előfordulási helye. Elterjesztésében valószínűleg a vízimadarak játsszák a fő szerepet, melyeknek lábaira vagy tollazatára ragad és így egyik tóból a másikba hurcolják. Bizonyára költöző vízimadarak útján került be hazánkba is. Az a tény, hogy hazánk egyre több pontján kerül elő azt mutatja, hogy terjedőben van. Az Oszlári Holt-Tiszához legközelebb eső előfordulási helye a tiszaluci Holt-Tisza, ahol 1968-ban fedeztem fel. Azonban az akkor ott észlelt mennyiség meg sem közelítette az oszlárit. Ennek oka lehet az, hogy a tiszaluci Holt-Tisza sajátosságai nagymértékben eltérnek az oszlári Holt-Tiszáétól. Vagy pedig csak a legutóbbi időben került oda és most van elszaporodóban. Erre a problémára csak a következő évek vizsgálatai adhatják meg a választ.

A HOLT-TISZA ÁLLATVILÁGA

A borsodi síkság kutatása állatföldrajzi szempontból hazánk legelha-nyagoltabb területei közé tartozik. Állattani irodlamunkban úgyszólván alig található e területre vonatkozó adatok. Szabad legyen itt idéznem dr. Kaszab Zoltán (1962) idevágó, a magyar fauna kutatottságának helyzetét megvilágító szavait: „A magyar fauna rendszertani, faunisztikai, állatföldrajzi, faunagenetikai feldolgozása sajátosan magyar feladat, amit csak magyar kutatók végezhetnek el. Igen sok még e téren a tennivaló, hiszen az ország nagy részében még nem volt rendszeres faunisztikai kutatás és nagy területeink vannak, ahol még egyáltalán nem járt gyűjtő. Az Alföld és közép-

hegységeink faunisztikai kutatása rendszeresebben csak az első világháború befejezése után indult meg. A tervszerű kutatásokra pedig csak a fel szabadulás után került sor. Igen sok állatcsoport kutatása szempontjából a Tiszántúl délkeleti része, a Dunántúl délnyugati fele, a Kisalföld nagy része, a Vértes és a Gerecse hegység, a Cserhát és a Mátra, a Tornai karszt, valamint a borsodi és beregi síkság — szinte terra incognita. Ezeknek a területeknek a tervszerű feltárása a magyar gyűjtők sürgős és fontos feladata.”

Az oszlári Holt-Tisza állatvilága rendkívül változatos és sok tekintetben érdekes is. Meglehetősen rapszodikusán, változó intenzitással, kerekén tíz éven át végeztem itt gyűjtéseket, megfigyeléseket. A közben összegyűlt nagymennyiségű anyag részben a Természettudományi Múzeum Állattárába, részben a szegedi József Attila Tudományegyetem Állatrendszertani Intézetébe került. Csak kisebb része maradt saját gyűjteményemben, illetve a hejőbábai Általános Iskola biológiai szertárában. A gyűjtő és megfigyelő munkát a legkülönbözőbb állatcsoportokra kiterjesztettem. Azonban a feldolgozás közben különféle nehézségekbe ütköztem, ezért egyes csoportokat csak részben dolgoztam fel, másokat egyáltalán nem. Legintenzívebben a gerinctelenekkel, főleg a rovarok egyes csoportjaival foglalkoztam. Ezek közül is a szitakötők állnak az első helyen, ezért dolgozatomban a szitakötő fauna részletesebb elemzését adom. A továbbiakban rendszertani sorrendben ismertetem az oszlári Holt-Tiszánál gyűjtött és feldolgozott anyagot.

PUHATESTŰEK — MOLLUSCA

Az oszlári Holt-Tisza puhatestű faunája eléggé gazdag és sok tekintetben érdekes is. Egyik érdekessége, hogy a kagylók osztályát csak a Sphaeriidae család képviseli. A nagyobb termetű kagylók, pl. a közeli tiszatarjáni Holt-Tiszában nagy számban élő tavikagyló, vagy a Hejőben is előforduló festőkagyló hiányát az oszlári Holt-Tisza gyakori kiszáradásával, illetve olyan mértékű lepadásával magyarázhatjuk, mely lehetetlenné teszi a faj fennmaradását. Régebben azonban nyilván e fajok is tagjai voltak a faunának, amit az is bizonyít, hogy töredezett héjaikat szórványosan megtalálhatjuk a Holt-Tisza partjain.

1960 őszen és telén, valamint 1961-ben rendszeresen gyűjtöttem kagylókat és vízi csigákat az oszlári Holt-Tiszából. Bár a gyűjtőmunkát később is folytattam, de 1962-től 1969-ig már csak nagyon szórványosan. Ez utóbbi időszakban gyűjtött anyag egy része máig is feldolgozatlan.

A vízi puhatestű fauna ősszel-télen sokáig aktív, gyűjtésük mindaddig eredményes, amíg be nem fagy a víz. Különösen az 1960. év viszonylag enyhe időjárású decemberében gyűjtöttem nagy mennyiségű csiga anyagot. Sőt még 1961 januárjának elején is aktív volt a fauna, amikor a hőmérséklet már jóval a nulla fok alatt volt, de a vízen még nem indult meg a jégképződés. Ekkor is számos csigát, köztük a viszonylag ritka lemezcsigát (*Planorbis vortex* L.) is sikerült megfigyelni és gyűjteni.

A vízi csigák tekintetében gazdag fauna kialakulásában valószínűleg a

Hejő-patak játszotta a fő szerepet, mely még most is kapcsolatban áll az oszlári Holt-Tiszával. Kétségtelen, hogy a Hejő-patakból számos növény- és állatfaj került a Holt-Tiszába. Ez azonban természetesen fordítva is érvényes. Valószínű, hogy a csigák jó része is a Hejőből származott át a Holt-Tiszába. A másik fő tényező az, hogy a Holt-Tisza nagyobbik része az árvízvédelmi gáton kívül esik, így védve van a Tisza áradásaitól. Ez természetesen a növényzet kifejlődését is befolyásolja.

Az alábbi puhatestű fajok kerültek elő eddig a Holt-Tiszából: a kagylók (*Lamellibrachia*) közül mindössze három, apró termetű faj. Legnagyobb számban a gömbkagyló (*Sphaerium corneum* L.) és a borsókagyló (*Pisidium cinereum* ALDER). Csupán néhány példánya került a hálóba a törékeny kagylónak (*Musculium lacustre* O. F. MÜLL.). Mindhárom faj elsősorban a Holt-Tisza iszapos részein található és rendszerint csak az iszap kiemeléssel juthatunk hozzájuk. Bár a gömbkagylónak néhány példánya a növényzet hálózása közben is előkerült.

A csigák közül legnagyobb számban a lemezcsiga (*Planorbis vortex* L.) példányai kerültek elő a gyűjtések során. Ezért is indokolt e faj részletesebb ismertetése. Hazánkban nem mondható gyakorinak, bár főleg az Alföldnek több pontjáról előkerült. Különösen a növényzetben gazdag kisebb állóvizeket kedveli. Bár tapasztalatom szerint a lassú folyású (de ugyancsak növényzetben gazdag) patakokban is megtalálja életfeltételeit. Így pl. a Hejő-pataokban is előfordul, legalábbis Hejőbábatól délre, de nagy számban él a Hejő kiöntéseiben és elhagyott medreiben is. Feltételezhető, hogy eredetileg a lassú folyású és dús növényzetű Hejő-pataokban élt és onnan került át a Holt-Tiszába, ahol azután a Holt-Tisza egyre erőteljesebb elmosarasodásával párhuzamosan, számára az életfeltételek fokozatosan kedvezőbbé váltak, így egyre nagyobb számban szaporodhatott el. Különösen 1961-ben volt nagy mennyiségben gyűjthető. A Holt-Tisza 1962-ben bekövetkezett nagymértékű kiszáradása a csiga faunára is nagy hatással volt. Különösen a lemezcsiga egyedszáma csökkent jelentősen. Bár az elmúlt években észrevehetően szaporodóban volt, száma meg sem közelíti az 1962 előtti.

Külön említést érdemel a mindössze néhány példányban előkerült, ritka *Gyraulus laevis* ALDER, mely az irodalom szerint eddig csak Budapestről, Algyőről és Akaliból volt ismert. A ritkább fajok közül megemlítem még a tarajos csigát (*Planorbis carinatus* O. F. MÜLL.), mely azonban lényegesen nagyobb számban él az oszlári Holt-Tiszában, mint az előbbi faj. A továbbiakban felsorolom az oszlári Holt-Tiszában előforduló és eddig még nem említett csigafajokat:

Fiallócsiga (*Viviparus fasciatus* O. F. MÜLL.)

Magyar fiallócsiga (*Viviparus hungaricus* HAZAY)

Lapos kerekcsigácsiga (*Valvata cristata* O. F. MÜLL.)

Közönséges vízcisiga (*Bithynia tentaculata* L.)

Májmételycsiga (*Galba truncatula* O. F. MÜLL.)

Karcsú csiga (*Stagnicola palustris* O. F. MÜLL.). Meglehetősen változékony faj. Az oszlári Holt-Tiszánál az alábbi két változata került elő:

Stagnicola palustris f. corvus GMELIN, *Stagnicola palustris f. turricula* HELD

Mocsári csiga (*Limnaea stagnalis* L.)

Fülcsgiga (*Radix auricularia* L.)

Pocsolyacsiga (*Radix peregra* O. F. MÜLL.)

Nagyszájú pocsolyacsiga (*Radix ovata* DRAP.)

Hólyagsziga (*Physa fontinalis* L.)

Tányérsziga (*Planorbarius corneus* L.)

Eles csiga (*Planorbis planorbis* L.)

Planorbis vorticulus ssp. *charteus* HELD.

Vízicsiga (*Planorbis spirorbis* L.)

Rácsos csiga (*Gyraulus albus* O. F. MÜLL.)

Gombcsiga (*Segmentina nitida* O. F. MÜLL.)

Pajzscsiga (*Acroloxus lacustris* L.)

Nem kimondottan vízi csigák a borostyánkőcsigák, de rendszerint vizes helyeken, vízből kiálló szárú növényeken tartózkodnak. Az oszlári Holt-Tiszánál is gyakoriak. Nád, gyékény és különösen a sárga nőszirm levelein találhatók nagy számban. Két fajukat említem meg. Különösen nagy számban él itt a borostyánkőcsiga (*Succinea putris* L.). Szórványosan található faj a karcsú borostyánkőcsiga (*Succinea Pfeifferi* ROSS.).

ÍZELTLÁBÚAK — ARTHROPODA

Az oszlári Holt-Tisza állatvilágában fajszaám tekintetében az ízeltlábúak állanak az első helyen. Magam is elsősorban ezekkel foglalkoztam a legintenzívebben. Bár egyes csoportjaik teljesen kívül esnek érdeklődési körömön. Így pl. rendkívül gazdag a Holt-Tisza rák faunája. Különösen kora tavasszal, a még fel nem melegedett vízben, rendkívül nagy számban és fajgazdagságban található itt az evezőlábú rákok (*Copepoda*), de ugyancsak gazdag a kagylósrák fauna (*Ostracoda*) is.

Az ízeltlábúak törzsén belül a rovarok (*Insecta*) osztálya van a legnagyobb fajszaámmal képviselve. A rovarok osztályába tartozó rendek közül az alábbiak ismertetésére térek ki:

Kérészek — *Ephemeroptera*

Szitakötők — *Odonata*

Poloskák — *Heteroptera*

Recésszárnyúak — *Neuroptera*

Bogarak — *Coleoptera*

Tegzesek — *Trichoptera*

Kétszárnyúak — *Diptera*

KÉRÉSZEK — EPHEMEROPTERA

A kérészek lárvái az oxigéndús vizeket kedvelik, így a fajok többsége folyóvízben fejlődik. Ebből következik, hogy az oszlári Holt-Tisza kérész faunája meglehetősen szegényes. Legnagyobb számban az egész Európában gyakori eleveneszlő kérész (*Cloëon dipterum* L.) fordul itt elő. Ez érthető is, mert ennek lárvája a legigénytelenebbek közé tartozik. Állóvizekben, sőt kisebb árkok vizében is kifejlődik. Hazánkban a legelterjedtebb kérészfaj. Különösen 1967-ben és 1968-ban rajzott nagy tömegben az oszlári Holt-Tiszánál. Ezen kívül még két faj került elő innen. A tarka kérész (*Ephemera vulgata* L.) és a *Siphonurus aestivalis* ETN.

Kétségtelen, hogy a hazánkból eddig kimutatott 50 kérészfaj közül többnek a lárvája is megtalálja életfeltételeit az oszlári Holt-Tiszában. Azonban a kifejlett, apró termetű kérészek annyira törékenyek, hogy a gyűjtés során a hálóban rendszerint teljesen tönkremennek, meghatározhatatlanná válnak.

SZITAKÖTŐK — ODONATA

Mint már a bevezető részben utaltam rá, a Holt-Tisza rovarfaunájából a szitakötőket kutattam a legintenzívebben. Ezért vizsgálataim részletesebb elemzését adom, mely egyrészt kiter röviden a szitakötők általános jellemzésére, másrészt az egyes fajok palaearktiki és hazai elterjedésére, a gyűjtési idő ismertetésére stb. is.

A szitakötők ősi sajátosságokat mutatnak. Lárváik vízben fejlődnek, ahol ragadozó életmódot folytatnak. Az oszlári Holt-Tisza adottságai (elsősorban a dús növényzet) kedvezően hatnak a lárvák fejlődésére. Így a Holt-Tisza szitakötő faunája gazdag és változatos. A kifejlett szitakötők ugyancsak ragadozók. Általában hasznos rovarok. Jelentőségüket fokozza az is, hogy lárváik fontos szerepet játszanak a halak táplálkozásában. A *Zygoptera* alrendbe tartozó apróbb termetű fajok általában gyenge repülők, a víz közeléből alig távoznak el. Az *Anisoptera* alrendbe tartozó nagyobb termetű fajok viszont kiváló repülők. Ezek a lárvák fejlődéséhez szükséges víztől gyakran messzire elkalandoznak, de a szaporodás időszakában mindig visszatérnek oda. A szitakötők között előfordulnak úgynevezett vándorló fajok is. Valószínűleg e jelenséggel kapcsolatos a sebes acsa (*Aeschna cyanea* MÜLL.) nevű szitakötőnek az oszlári Holt-Tiszánál való gyűjtése. Ez a faj hegy- és dombvidékeinken él. Az Alföldről csupán Kalocsáról ismerjük, régi irodalmi adat alapján. Az oszlári Holt-Tiszánál 1962-ben került elő néhány példánya. A későbbi években nem sikerült itt gyűjteni. Ezért úgy látszik, hogy e faj lárvái nem fejlődnek az oszlári Holt-Tiszában. A kifejlett példányok 1962-ben vagy más években is, valószínűleg kóborlásaiuk során vetődtek el a környékre. Ez annál inkább is lehetséges, mivel a Bükk déli, délkeleti lejtővidéke, ahol nem nagy számban, de rendszeresen gyűjthető e faj, nincs nagy távolságra, mindössze 30—35 km légvonalban.

Magyarország szitakötő faunájának ismerete — különösen az utóbbi 10—15 évben történt kutatások következtében — jónak nevezhető. Azon-

ban e csoportra is jellemző, hogy a hegyvidékek lényegesen kutatótabbak az Alföldnél. Ez jól kitűnik Steinmann H. tanulmányából is (1959), melyben a szitakötők magyarországi elterjedésének kérdésével foglalkozik. E munkában egyébként nem található az oszlári Holt-Tisza környékére vonatkozó egyetlen adat sem.

Eddigi vizsgálataim alapján megállapítható, hogy az oszlári Holt-Tisza szitakötő faunája viszonylag gazdag. A hazánkban élő fajoknak mintegy 67%- került elő innen. Ez meglehetősen magas szám, mert van elég sok kimondottan hegyvidéki faj is, melynek előfordulása e területen nem remélhető. Természetesen további rendszeres kutatómunka itt is további fajok kimutatását eredményezné, mivel akadnak olyan szitakötők is, melyek az Alföld egyéb részeiről már ismertek és meglehet, hogy az oszlári Holt-Tisza környékén is élnek. Ilyenek pl. a nagy foltosrabló (*Lestes macrostigma* EVERSM.), a tavi szitakötő (*Anax parthenope* SELYS.) és a fehér pásztor (*Orthetrum albistylum* SELYS.).

Az 1960-tól 1969-ig terjedő időszakban kereken 3000 kifejlett szitakötőt és 250 lárvát gyűjtöttem az oszlári Holt-Tiszánál. Az előkerült fajok mennyiségi értékelése előtt szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy az egyes fajokból begyűjtött példányszám általában szoros kapcsolatban van a faj repülési képességével. Ezért legnagyobb egyedszámmal a Zygoptera alrend fajai szerepelnek az anyagban, ezeknek gyűjtése aránylag könnyű. Némelyik fajból egy-egy alkalommal olyan nagy mennyiségű anyag gyűlt össze, hogy preparálás nélkül végeztem el az anyag feldolgozását, majd tárolási lehetőségek híján nagy részét egyszerűen eldobtam. A Zygoptera alrend fajaiból begyűjtött példányszám az összes anyag 78%-át teszi ki. Ugyanakkor az ezt a mennyiséget alkotó 14 faj csupán 39,4%-a az oszlári Holt-Tiszánál kimutatott fajok számának. Legnagyobb példányszámban az alábbi fajok kerültek elő (zárójelben az összes szitakötő anyagból való százalékos részesedésük):

Gyakori légivadász — *Agrion pulchellum* VANDERL. (16,2%)

Kék légivadász — *Ischnura elegans* VANDERL. (12,5%)

Szép légivadász — *Agrion puella* L. (7,6%)

Erdei rabló — *Sympetna fusca* VANDERL. (7,2%)

Széleslábú szitakötő — *Platycnemis pennipes* PALL. (6,1%)

Vagyis ez az 5 faj adja az egész anyagnak (3000 db szitakötő) csaknem a felét. Jelentősebb számban kerültek még elő a következő fajok:

Sávós szitakötő — *Calopteryx splendens* HARR. (5,8%)

Lomha rabló — *Lestes sponsa* HANSEM. (4,6%)

Tavi rabló — *Lestes virens* CHARP. (4,5%)

Az eddig felsorolt fajok kivétel nélkül a Zygoptera alrendbe tartoznak. Az Anisoptera alrend fajai közül az alábbi 4 szerepel viszonylag jelentősebb százalékban:

- Sárgatorú szitakötő* — *Sympetrum meridionale* SELYS (3,4⁰/₀)
Lápi acsa — *Anaciaeschna isosceles* MÜLL. (3,1⁰/₀)
Alföldi szitakötő — *Sympetrum sanguineum* MÜLL. (2,8⁰/₀)
Közönséges acsa — *Libellula depressa* L. (2,6⁰/₀)

Érdekes, hogy a lárvák mennyiségi értékelésénél fordított sorrend alakult ki. Ott egyedszám tekintetében az Anisoptera alrend fajai állnak az első helyen, ezekből lényegesen több gyűlt be a Zygoptera alrend fajainak lárváinál. Az alábbi fajok lárvái szerepelnek számottevőbb mennyiségben:

- Közönséges acsa* — *Libellula depressa* L. (8,7⁰/₀)
Gyakori acsa — *Aeschna affinis* VANDERL. (7,5⁰/₀)
Lassú szitakötő — *Sympetrum depressiusculum* SELYS (7,2⁰/₀)
Alföldi szitakötő — *Sympetrum sanguineum* MÜLL. (5,3⁰/₀)
Lápi acsa — *Anaciaeschna isosceles* MÜLL. (5,2⁰/₀)

A továbbiakban felsorolom az oszlári Holt-Tiszánál gyűjtött fajokat. Ismertetem a palaearktiki és hazai elterjedési viszonyaikat, a fajra vonatkozó megfigyeléseimet és közlöm azt is, hogy lárváját sikerült-e gyűjteni a Holt-Tiszából. Végül felsorolom a gyűjtési időpontokat.

1. *Erdei rabló* — *Sympetrum fusca* VANDERL.: Areálja kiterjed Európa nagy részére, Ázsiára és Észak-Afrikára. Hazánkban a sík- és a hegyvidéken egyaránt elterjedt, közönséges faj. Érdekessége a többi szitakötővel szemben, hogy kifejlett alakban áttelel. Ezért kora tavasztól késő őszig gyűjthető. Az oszlári Holt-Tiszánál is gyakori. Gyűjtési időpontok: 1960. X. 18., 1961. IV. 27., V. 14., V. 20., VI. 30., VIII. 1., 1962. IV. 25., V. 22., IX. 7., X. 12. XI. 6., 1963. IV. 9., IV. 27., V. 16., VI. 9., VI. 17., VII. 11., VII. 18., 1964. V. 23., 1965. IV. 16., VII. 21., 1968. VII. 28., 1969. IV. 23., VI. 8., VI. 12., VI. 29., IX. 24.

2. *Foltoszárnnyegyű rabló* — *Lestes barbarus* FABR.: Dél- és Nyugat-Európa lakója. Hazánkban főleg az Alföld lakója, de a sík vidékről gyakran felnyomul a folyóvölgyeken keresztül a hegyvidékekre is. Az oszlári Holt-Tiszánál is gyakori, lárvája is előkerült. Gyűjtési időpontok: 1961. VI. 9., VI. 15., VI. 30., VII. 17., VIII. 1., 1962. VII. 5., 1963. VI. 9., VI. 17., VII. 11., VII. 18., 1966. VI. 2., 1967. VIII. 4., VIII. 16.

3. *Réti rabló* — *Lestes dryas* KIRBY.: Európában, Észak-Amerikában és Ázsia mérsékelt övi részében él. Hazánkban a sík és a dombvidékeken található. Az oszlári Holt-Tiszánál nem gyakori, mindössze néhány példányát sikerült gyűjteni. Gyűjtési időpontok: 1961. VI. 9., VI. 15., VI. 30., VII. 17., 1963. VII. 4., VII. 11., 1966. VII. 18.

4. *Lomha rabló* — *Lestes sponsa* HANSEM.: Areálja kiterjed Közép- és Észak-Európára, valamint Észak-Ázsiára. Hazánkban az előző fajhoz hasonlóan a sík és a dombvidékeken található. Az oszlári Holt-Tiszánál az előző fajnál gyakoribbnak látszik. Gyűjtési időpontok: 1961. VI. 15., VIII. 1., 1962. V. 22., 1963. VI. 9., VI. 17., VII. 4., VII. 18., 1964. V. 24., 1969. VI. 9., V. 24., VII. 10., VIII. 5., VIII. 7.

5. *Tavi rabló* — *Lestes virens* CHARP.: Dél-, Nyugat- és Közép-Európa lakója. Hazánkban főleg az Alföldön és általában a sík vidékeken található. Az oszlári Holt-Tiszánál is gyakori, lárvája is előkerült. Gyűjtési időpontok: 1961. V. 20., VI. 9., VI. 30., VII. 28., VIII. 1., 1962. V. 22., IX. 23., 1968. VII. 11., VIII. 2., IX. 15., 1969. V. 21., VI. 8., X. 7., X. 18.

6. *Zöld rabló* — *Lestes viridis* VANDERL.: Előfordulási területe megegyezik az előző fajéval. Hazánkban főleg a sík vidékeken található. Az oszlári Holt-Tiszánál nem látszik gyakorinak, bár a lárvája is előkerült innen. Gyűjtési időpontok: 1961. VI. 15., VII. 17., 1968. VII. 6., 1969. VII. 13.

7. *Széleslábú szitakötő* — *Platycnemis pennipes* PALL.: Elterjedési területe magában foglalja az Ibériai-félsziget kivételével egész Európát, de Elő-Ázsiában is megtalálható. Hazánkban általánosan elterjedt, mindenütt közönséges faj. Az oszlári Holt-Tiszánál is nagy számban gyűjthető. Lárva is előkerült a Holt-Tiszából. Gyűjtési időpontok: 1961. V. 14., V. 20., VI. 15., VI. 30., VII. 17., VII. 28., VIII. 1., 1962. V. 22., IX. 6., IX. 23., 1963. V. 16., VI. 12., VI. 16., VII. 10., VII. 18., 1964. VII. 4., 1967. VII. 19., 1969. V. 21., VI. 8., VII. 13., VIII. 2., X. 7.

8. *Kék légivadász* — *Ischnura elegans* VANDERL.: Európa lakója. Hazánkban általánosan elterjedt. Az oszlári Holt-Tiszánál is gyakori. Viszonylag nagy számban előkerültek innen a faj narancsszínű nőstényei is. Láróját is sikerült gyűjteni a Holt-Tiszából. Gyűjtési időpontok: 1961. V. 20., VI. 9., VI. 15., VI. 30., VII. 17., VII. 28., VIII. 1., 1963. IV. 27., V. 16., VI. 9., VI. 12., VI. 17., VII. 10., VII. 11., VII. 18., 1964. V. 24., VI. 3., VII. 4., 1967. VII. 19., X. 20., 1968., VI. 24., VII. 6., VII. 11., VIII. 2., IX. 3.

9. *Apró légivadász* — *Ischnura pumilio* CHARP.: Európában, Észak-, Közép- és Elő-Ázsiában található. Hazánkban főleg a sík és a dombvidékeken található. Az oszlári Holt-Tiszánál lényegesen kisebb számban gyűjthető az előző fajnál. Ennek ellenére e fajnak is előkerült néhány narancsszínű nősténye. Gyűjtési időpontok: 1961. VI. 9., VII. 28., 1962. V. 22., 1968. VI. 24. VII. 6., 1969. VIII. 2.

10. *Kéksávós légivadász* — *Enallagma cyathigerum* CHARP.: Európa és Kisázsia lakója. Hazánkban elsősorban a sík vidékeken él. Az oszlári Holt-Tiszánál csak kis számban található, ennek ellenére a lárvája is előkerült. Gyűjtési időpontok: 1963. VI. 17., VII. 10., 1968. VII. 6., VIII. 2.

11. *Szép légivadász* — *Agrion puella* L.: Európában, Elő-Ázsiában és Észak-Afrikában él. Hazánkban a sík és dombvidékeken mindenütt közönséges, de a hegyvidékeken is megtalálható. Az oszlári Holt-Tiszánál is a leggyakoribb fajok közé tartozik. Különösen júniusban gyűjthető nagy számban. Láróját is megtaláltam a Holt-Tiszában.

Gyűjtési időpontok: 1961. V. 14., VI. 15., VI. 30., VIII. 1., 1962. V. 22., 1963. IV. 27., V. 16., VI. 9., VI. 12., VI. 17., VII. 18., 1964. V. 24., VI. 3., VII. 4., 1967. VII. 19., 1968. VI. 24., VII. 6., VII. 11., VIII. 2., 1969. V. 21., VI. 8., VII. 5., IX. 8., IX. 18.

12. *Gyakori légivadász* — *Agrion pulchellum* VANDERL.: Európában és Elő-Ázsiában él. Hazánkban általában az előző fajjal megegyező helyeken gyűjthető faj. Az oszlári Holt-Tiszánál ez a faj bizonyult a leggyakoribbnak. Az egész itt gyűjtött szitakötő anyag 16,2⁰/₀-át teszi ki. Lárva

nem nagy számban, de viszont aránylag sok alkalommal került elő a Holt-Tiszából. Gyűjtési időpontok: 1961. V. 14., V. 20., VI. 9., VI. 15., VI. 30., VII. 28., VIII. 1., 1962. IV. 25., V. 22., 1963. IV. 27., V. 16., VI. 9., VI. 12., VI. 17., VII. 4. VII. 10., VII. 11., VIII. 5., 1968. VI. 24., VII. 11., VIII. 2., IX. 3., IX. 15.

13. *Fürge légivadász* — *Erythromma najas* HANSEM.: Európa és Ázsia mérsékelt övi részében található. Hazánkban elsősorban sík vidékeken él, azonban az eddigi kutatások az Alföldnek csak nagyon kevés pontjáról mutatták ki. Ezért jelentős az oszlári Holt-Tiszánál való megtalálása, bár mindössze néhány példánya került elő. Megjegyzem, hogy a közeli tiszatarjáni Holt-Tiszánál is megtaláltam, ott valamivel gyakoribbnak látszik. Gyűjtési időpontok: 1964. V. 24., VI. 3., 1968. VII. 6., 1969. VI. 8.

14. *Zöld légivadász* — *Erythromma viridulum* CHARP.: Pontusi elterjedésű, egészen Franciaországig. Hazánkban főleg a sík vidékeken található, nem túl gyakori. Az oszlári Holt-Tiszánál ritka. Gyűjtési időpontok: 1961. VIII. 1., 1968. VII. 11., VIII. 2.

15. *Sárgás szitakötő* — *Gomphus flavipes* CHARP.: Európában és Ázsiának az északi, valamint a mérsékelt övi területén él. Hazánkban nem gyakori, főleg a sík vidékeken található, nagyobb folyók vagy azok holtágai mellett. Az oszlári Holt-Tiszánál mindössze néhány példánya került elő, valamennyi a Holt-Tiszának az árvízvédelmi gáton belüli részénél Lárvája az irodalom szerint Magyarországról még nem került elő. Az oszlári Holt-Tiszában sem sikerült gyűjteni, viszont megtaláltam az élő Tiszában, és pedig azon a szakaszon, ahol valamikor a Holt-Tisza nyugati ága elvált a Tiszától, vagyis a jelenlegi Hejő torkolatának vidékén. Itt gyakorinak látszik, horgászat közben több példányát fogtam, amint a lárva kimászott a Tisza vizéből. Sőt átváltozását is megfigyeltem. Az oszlári Holt-Tiszánál gyűjtött kifejlett példányok is bizonyára az élő Tisza vizében fejlődtek ki. Gyűjtési időpontok: 1963. VII. 11., 1968. VII. 6., VIII. 2.

16. *Feketelábú szitakötő* — *Gomphus vulgatissimus* L.: Európai elterjedésű faj. Hazánk minden vidékén megtalálható, néhol közönséges. Az oszlári Holt-Tiszánál nem gyakori. Az irodalom szerint lárvája szélsőséges hőmérsékletű, áramló vizekben él. Az oszlári Holt-Tiszából nem sikerült kimutatni, ezért feltételezhető, hogy a közeli Hejő-patakban fejlődik. Gyűjtési időpontok: 1961. V. 20., VI. 15., VII. 17., 1964. VII. 4., 1968. VII. 11., VIII. 2.

17. *Szörös szitakötő* — *Brachytron hafniense* MÜLL.: Areálja Európára és Kisázsiaira terjed ki. Hazánkban általánosan elterjedt, de nem közönséges. Az oszlári Holt-Tiszánál sem gyakori. Lárvája az irodalom szerint lassú folyású, dús növényzetű vizekben él. Valószínűnek látszik, hogy az előző fajéhoz hasonlóan a Hejő-patakban fejlődik. Mindenesetre a Holt-Tiszának a Hejő-paktól távolabb eső részén is megtalálható a kifejlett szitakötő. Gyűjtési időpontok: 1961. V. 20., VI. 9., 1969. V. 21. VII. 13.

18. *Gyakori aca* — *Aeschna affinis* VANDERL.: Dél- és Közép-Európában él. Hazánkban általánosan elterjedt. Az oszlári Holt-Tiszánál is gyakori. Kifejlett példánya ugyan nem sok került kézre, de lárvája annál több. Gyűjtési időpontok: 1961. VI. 12., VII. 4., 1964. VII. 4., 1968. VIII. 2.

19. *Sebes acsa* — *Aeschna cyanea* MÜLL.: Európában és Kisázsiaiban él. Hazánkban a hegy- és dombvidék lakója. Az oszlári Holt-Tiszánál csupán 1962-ben gyűjtöttem néhány példányát. Valószínűleg a Bükk déli lejtővidékéről vetődött el ide. Gyűjtési időpontok: 1962. V. 22., VIII. 5.

20. *Nádi acsa* — *Aeschna mixta* LATR.: Areálja Dél- és Közép-Európára terjed ki. Hazánkban általánosan elterjedt, gyakori faj. Az oszlári Holt-Tiszánál ennek ellenére csak néhány példánya került elő. Lárvoját mindössze egy példányban sikerült gyűjteni. Gyűjtési időpontok: 1961. VIII. 1., 1968. VII. 6., VIII. 2., 1969. VII. 5.

21. *Lápi acsa* — *Anaciaeschna isosceles* MÜLL.: Dél- és Közép-Európában él. Hazánkban inkább a sík vidékeken általánosan elterjedt. Az oszlári Holt-Tiszánál eléggé gyakori és közönséges, különösen egyes években. Így pl. 1962-ben szokatlanul nagy számban volt gyűjthető, elsősorban májusban. Ekkor valahogyan sikerült kifognom azt az időpontot, amikor a lárvák tömegesen alakultak át kifejlett szitakötővé. Lárvoját is nagyobb számban gyűjtöttem a Holt-Tiszából. Gyűjtési időpontok: 1961. VI. 30., VII. 28., VIII. 1., 1962. V. 22., VIII. 5., 1964. VII. 4., 1967. VII. 19., 1968. VI. 24., 1969. V. 21., VI. 8.

22. *Érces szitakötő* — *Cordulia aenea* L.: Európában és Ázsiában található. Hazánkban főleg náddal szegélyezett állóvizek mentén általánosan elterjedt. Az oszlári Holt-Tiszánál nem gyakori. Gyűjtési időpontok: 1964. VI. 14., VII. 4., 1968. VII. 6., 1969. VIII. 2.

23. *Sárgafoltos szitakötő* — *Somatochlora flavomaculata* VANDERL.: Közép-Európában és Ázsiában található. Hazánkban nem gyakori, főleg az Alföld keleti feléből alig van lelőhelye. Az oszlári Holt-Tiszánál nem ritka. Lárvája is előkerült. Gyűjtési időpontok: 1963. VI. 9., VII. 10., 1968. VI. 24., VII. 11., 1969. VI. 8., VII. 5., VIII. 2., IX. 8.

24. *Kétfoltos szitakötő* — *Epitheca bimaculata* CHARP.: Európában és Ázsiában él. Hazánkban nem gyakori, az irodalomban csak Duna menti lelőhelyekről találtam adatokat. Ezért az oszlári Holt-Tiszánál való megtalálása érdekes állatföldrajzi adat. Itt sem látszik azonban gyakorinak, mindössze néhány példánya került elő. Gyűjtési időpontok: 1964. VI. 14., VII. 4., 1969. VI. 8., VII. 5.

25. *Közönséges acsa* — *Libellula depressa* L.: Európában és Elő-Ázsiában található. Hazánkban általánosan elterjedt. Az oszlári Holt-Tiszánál is gyakori, bár közönségesnek azért talán nem nevezhető. Annyi bizonyos, hogy lárvája a legnagyobb számban került elő a Holt-Tiszából. Gyűjtési időpontok: 1961. V. 20., 1963. VI. 17., VII. 18., 1967. VII. 19., 1968. VII. 6., 1969. VI. 8., VIII. 2.

26. *Mocsári szitakötő* — *Libellula fulva* MÜLL.: Európában élő faj. Hazánkban általánosan elterjedt, de nem közönséges. Az oszlári Holt-Tiszánál sem gyakori. Gyűjtési időpontok: 1962. V. 22., VIII. 5., 1963. V. 16., 1967. VII. 19., 1968. VI. 24., VII. 6.

27. *Négyfoltos acsa* — *Libellula quadrimaculata* L.: Európa, Ázsia és Amerika mérsékelt övi részén található. Hazánkban általánosan elterjedt de nem mindenütt nevezhető közönségesnek. Az oszlári Holt-Tiszánál csak egyesével található, egyáltalán nem mondható gyakorinak, bár lárvája is

előkerült innen. Gyűjtési időpontok: 1963. V. 16., VII. 10., 1964. VI. 3., 1967. VII. 19., 1968. VII. 6., 1969. IX. 8.

28. *Fehér pásztor* — *Orthetrum albistylum* SELYS.: Dél-Európában, Közép-Európa déli részében, valamint Ázsia mérsékelt övi részének déli felében él. Hazánk sík vidékein, sekély tavak, mocsarak környékén található. Az oszlári Holt-Tiszánál is gyakori, azonban tömegesen nem gyűjthető, inkább csak egyesével. Gyűjtési időpontok: 1961. VI. 9., 1962. V. 22., 1967. VII. 19., 1969. VI. 8., VII. 5., VIII. 2., IX. 8.

29. *Pataki szitakötő* — *Orthetrum brunneum* FONSC.: Dél- és Közép-Európában, valamint Kisázsiaiban él. Hazánk minden részén megtalálható, de viszonylag nem sok lelőhelye ismert. Az oszlári Holt-Tiszánál sem gyakori. Gyűjtési időpontok: 1962. VI. 25., 1965. VI. 14., 1967. VII. 19., 1969. VIII. 2.

30. *Vízipásztor* — *Orthetrum cancellatum* L.: Európában és Elő-Ázsiában található. Hazánkban általánosan elterjedt, bár a hegyvidékekről kevesebb lelőhelye ismert. Az oszlári Holt-Tiszánál nem gyakori. Gyűjtési időpontok: 1961. VI. 30., 1963. V. 16., VI. 9., VII. 10., VII. 18., 1968. VIII. 2., 1969. VII. 13.

31. *Kék pásztor* — *Orthetrum coerulescens* FABR.: Európai faj. Hazánkban a sík és a hegyvidéken egyaránt előfordul, de az eddigi kutatások szerint nem nevezhető általánosan elterjedtnek. Az oszlári Holt-Tiszánál sem gyakori. Gyűjtési időpontok: 1963. VI. 17., 1968. VII. 6., 1969. V. 21., VII. 5.

32. *Déli szitakötő* — *Crocothemis erythrae* BRULLÉ: Dél-Európában, Közép-Európa déli részében, Afrikában és Indiában honos. Hazánkban sokfelé megtalálták, főleg a sík vidékeken. Az oszlári Holt-Tiszánál nem gyakori. Gyűjtési időpontok: 1961. VII. 17., 1968. IX. 3., IX. 15.

33. *Lassú szitakötő* — *Sympetrum depressiusculum* SELYS.: Közép-Európában és Ázsia mérsékelt övi részében él. Hazánkban inkább a sík vidékeken található, főleg mocsarak és nagyobb folyók holtágai mentén. Az oszlári Holt-Tiszánál elég nagy számban gyűjthető, főleg a nyár végi és őszi hónapokban. Lárvája is nagyobb számban került elő a Holt-Tiszából. Gyűjtési időpontok: 1961. VII. 18., VIII. 1., 1962. VII. 4., VII. 10., VII. 18., VIII. 5., IX. 23., XI. 6., 1963. VII. 11., 1968. IX. 3., IX. 15., IX. 30., XI. 5., 1969. IX. 8., X. 18., XI. 9.

34. *Útszéli szitakötő* — *Sympetrum flaveolum* L.: Areálja kiterjed Európa és Ázsia mérsékelt övi részére. Hazánkban általánosan elterjedt. Az oszlári Holt-Tiszánál kifejlett példányát nem sikerült gyűjteni, azonban lárvját megtaláltam a Holt-Tiszában.

35. *Sárgatorú szitakötő* — *Sympetrum meridionale* SELYS.: Közép- és Dél-Európában, valamint Elő-Ázsiában található. Hazánkban általánosan elterjedt. Az oszlári Holt-Tiszánál is gyakori. Lárvája is előkerült a Holt-Tiszából. Gyűjtési időpontok: 1961. V. 20., VI. 9., VI. 15., VIII. 1., 1962. VIII. 5., IX. 23., XI. 6., 1963. VII. 4., VII. 18., 1968. VIII. 2., IX. 3., IX. 15., IX. 30., XI. 5., 1969. VI. 8., X. 7., X. 8., XI. 9.

36. *Alföldi szitakötő* — *Sympetrum sanguineum* MÜLL.: Areálja Európától és Elő-Ázsiát foglalja magában. Hazánkban általánosan elterjedt, a sík

és hegyvidéken egyaránt. Az oszlári Holt-Tiszánál is gyakori. Lárvája is viszonylag nagy számban került elő innen. Gyűjtési időpontok: 1961. VI. 30., VII. 17., VII. 28., 1962. VIII. 5., IX. 23., XI. 6., 1967. VII. 19., X. 20., XI. 2., 1968. IX. 3., 1969. VI. 8., VII. 13., IX. 8., X. 7., X. 18., XI. 9.

37. *Gyakoribb szitakötő* — *Sympetrum striolatum* CHARP: Európában és Nyugat-Ázsiában él. Hazánkban általánosan elterjedt. Az oszlári Holt-Tiszánál viszonylag kis számban került elő. Lárváját is sikerült megtalálni. Gyűjtési időpontok: 1962. IX. 23., XI. 6., 1964. VII. 4., 1967. X. 20., 1968. VIII. 2., XI. 5., 1969. X. 7.

38. *Közönséges szitakötő* — *Sympetrum vulgatum* L.: Közép- és Észak-Európa lakója. Hazánkban általánosan elterjedt. Az oszlári Holt-Tiszánál is gyakori, lárváját is sikerült gyűjteni. Gyűjtési időpontok: 1962. VIII. 5., IX. 23., XI. 6., 1963. VII. 18., 1967. X. 20., 1969. VI. 8., VII. 5., VIII. 2., IX. 8., X. 18., XI. 9.

POLOSKÁK — HETEROPTERA

E meglehetősen változatos rovarrendnek számos vízben élő faja van, melyek közül sok az oszlári Holt-Tiszában is kedvező életfeltételekre talál. Az alábbi fajok előfordulását sikerült eddig kimutatni:

A hátonúszó poloskák közül nagyon közönséges faj és a Holt-Tisza minden részén nagy számban gyűjthető a közönséges hanyattúszó poloska (*Notonecta glauca* L.). Kifejlett példányai minden évszakban gyűjthetők, még télen a jég alól is, mivel imágó alakban telet át. Mindössze két példányát gyűjtöttem a sekély, part menti vízben a ritkább tarka hanyattúszó poloskának (*Notonecta viridis* DELC.).

Jellegzetes alakjai a Holt-Tisza faunájának a bűvárpoloskák. Az alábbi fajaik kerültek nagyobb számban hálóba a gyűjtések során:

Cymatia Rogenhofferi FIEB.

Simahátú bűvárpoloska — *Cymatia coleoptrata* FABR.

Corixa affinis LEACH

Nagy bűvárpoloska — *Corixa punctata* ILLIG.

Sötétbarna bűvárpoloska — *Hesperocorixa* Linnéi FIEB.

Közönséges bűvárpoloska — *Sigara lateralis* LEACH

Rovátkolt bűvárpoloska — *Sigara striata* L.

Főleg a Holt-Tisza iszapos részein gyűjthető nagy számban a rendkívül lapos testű, lomha mozgású vízikorpió (*Nepa cinerea* L.), ahol színével nagyon jól beleillik környezetébe és ezért egyáltalán nem könnyű felfedezni.

Inkább a dús növényzetű részeket kedveli az ugyancsak lomha mozgású, hosszú pálcikára emlékeztető alakú, szórványosan található botpoloska (*Ranatra linearis* L.), valamint a fürge mozgású csíkpoloska — *Naucoris cimicoides* L.). Ez utóbbi faj nagy számban található a Holt-Tisza egész területén.

VÍZIFÁTYOLKÁK — MEGALOPTERA

Vízi recésfátyolkáknak is szokás őket nevezni. Lárvaik vízben fejlődnek, a kifejlett állatok pedig vízparti növényzeten tartózkodnak. Lomha mozgásúak, repülni nem nagyon szeretnek. Hazánkban mindössze két fajuk él, melyek közül a vízi recésfátyolka (*Sialis flavilatera* L.) az oszlári Holt-Tiszánál is megtalálható, rendkívül közönséges és gyakori állat. A kifejlett vízi recésfátyolkák májustól június végéig gyűjthetők a Holt-Tiszát szegélyező vízparti növényzeten, a víz fölé hajló fák levelein.

BOGARAK — COLEOPTERA

A bogarak vízben élő csoportjai közül két család ismertetésére térek ki. Az első családba tartoznak a csíkbogarak (*Dytiscidae*), a másikba pedig a csiborok (*Hydrophilidae*). A két család fajainak életmódja talán abban különbözik leginkább, hogy a csíkbogarak ragadozók, a csiborok pedig növényevők.

A csíkbogarak jellegzetes vízi állatok. Lárvaik vízben fejlődnek és ragadozó életmódot folytatnak. A kifejlett állatok ugyancsak ragadozók. A kifejlett csíkbogarak a vizet könnyűszerrel el tudják hagyni, jó repülők. Erre főleg olyankor van szükségük, ha az élőhelyüket képező víz kiszárad. Az oszlári Holt-Tisza csíkbogár faunája rendkívül gazdagnak látszik. Bár sokat gyűjtöttem belőlük, azonban vizsgálatukkal részletesebben nem foglalkoztam. A gyűjtött anyag nagy része feldolgozatlan állapotban, még az 1960-as évek első felében a szegedi József Attila Tudományegyetem Állattrendszertani Intézetébe került. Részletes feldolgozás esetén az oszlári Holt-Tisza csíkbogár faunája külön tanulmányt igényelne. Csak az alábbi fajok néhány példányát határoztam meg:

Közönséges paránycsíkbogár — *Bidessus geminus* F.

Szőrös kiscsíkbogár — *Hydrophorus planus* F.

Recéshátú csíkbogár — *Colymbetes fuscus* L.

Barázdás csíkbogár — *Acilius sulcatus* L.

Nagy búvárbogár — *Cybister lateramarginalis* DEG.

Sárgaszegélyű csíkbogár — *Dytiscus marginalis* L.

A csiborfélek családjából azok a fajok tartoznak bele témánkba, melyek másodlagosan a vízi életmódhoz alkalmazkodtak. Ezeknek lárvaik is vízben fejlődnek. A csíkbogarakhoz képest gyenge úszóképességük van. Elterjedésüket nagymértékben elősegíti, hogy jól tudnak repülni. Ezért olyan időszakos vizekben is megtalálhatók, melyekben a lárvaik fejlődése nem lehetséges. Itt mindenekelőtt az oszlári Holt-Tisza környezetében is megtalálható kubikgödörökre gondolok. Lárvaik ragadozó életmódot folytatnak. A kifejlett állatok többsége növényevő. Az oszlári Holt-Tisza csibor faunája gazdagnak nevezhető, alaposabb feltárása minden bizonnyal érdekes adatokkal gazdagítaná hazánk faunájának ismeretét. A meghatározás nehézségei miatt a gyűjtött anyag teljes egészét nem tudom közölni. Különösen az apró, 1—2 milliméteres fajok nagy részét nem sikerült meghatá-

rozni. Végeredményben az alábbi 19 faj előfordulása tekinthető bizonyított-nak az oszlári Holt-Tiszánál.

Ochtebius pusillus STEPH.

Allóvízi lapocsiborka — *Hydraena palustris* ER.

Limnebius papposus MULS.

Spercheus emarginatus SCHALL.

Fémes csiborka — *Helophorus aquaticus* L.

Bordás csiborka — *Helophorus nubilus* F.

Helophorus granularis L.

Bordás nyurgacsiborka — *Hydrochus elongatus* SCHALL.

Bronzós nyurgacsiborka — *Hydrochus angustatus* GERM.

Változékony csiborka — *Hydrobius fuscipes* L.

Lymnoxenus niger ZSCHACH

Enochrus melanocephalus OL.

Enochrus testaceus F.

Négypettyes csiborka — *Enochrus quadripunctatus* HBST.

Szegélyes csiborka — *Cymbiodita marginella* F.

Kis csibor — *Hydrochara caraboides* L.

Sárgalábú csibor — *Hydrochara flavipes* STEV.

Óriáscsibor — *Hydrophilus piceus* L.

Nagy csibor — *Hydrophilus atterimus* ESCHSCH.

TEGZESEK — TRICHOPTERA

A tegzesek — hasonlóan a szitakötőkhöz — szárazföldi rovarok, de lárváik vízben fejlődnek. Elnevezésük onnan ered, hogy hernyószerű lárváik többsége potroha köré különféle anyagokból, növényi részekből, csigaházakból stb. úgynevezett tegezt épít. A tegez megvédi lágy potrohukat, de veszély esetén egész testüket is be tudják húzni abba. A tegezt ugyanúgy cipelik magukkal, mint a csigák a házukat. A Holt-Tiszában évente óriási tömegben fejlődő tegzes lárvák nagy szerepet játszanak a halak táplálkozásában.

A ragadozó életmódot folytató lárvák főleg a tavaszi hónapokban figyelhetők meg nagy mennyiségben a Holt-Tiszában, később számuk egyre fogy, mivel a halak sokat elpusztítanak belőlük. Egyes kutatók szerint olyan vizekben, melyekben halak is élnek, a lárváknak csak 1—2%-ából lesz kifejlett tegzes, a többi elsősorban a halak áldozatává válik. A kifejlett állatokat legnagyobb számban 1963-ban figyeltem meg az oszlári Holt-Tisza környékén. Különösen a szép, napsütéses őszi napokon rajzott sok állat. Ennek magyarázata abban kereshető, hogy az előző évben a Holt-Tisza nagy része szinte teljesen kiszáradt, csak néhány kisebb mélyedésben maradt meg a víz, minek következtében halak alig maradtak benne. Így 1963-ban a szegényes halfauna volt elsősorban oka a tegzes fajok gradációjának. Másrészt bizonyos mértékig a rendkívüli rajzás keltette fel érdeklődésemet a tegzesek intenzívebb gyűjtése iránt. Ezért a közölt tegzes anyag nagy része 1963-ból származik. Hazánk tegzes faunája még távolról sem nevezhető teljesen is-

mertnek, különösen keveset tudunk a lárvák életmódjáról. Rendkívül érdekes pl. az a kérdés, hogy az egyes lárvák milyen anyagokat használnak fel a tegez építéséhez. Vannak olyan fajok, melyek válogatás nélkül, a környezetükben éppen fellelhető vegyes anyagokból építik fel házukat. A fajok többsége azonban szigorúan meghatározott anyagot használ fel jellemző alakú tegezének felépítéséhez. A tegez építéséhez vegyes anyagokat használó fajok közé tartozik pl. a *Limnophilus flavicornis* FABR., melynek tegezépítő tevékenységét magam is vizsgáltam az oszlári Holt-Tiszánál. E faj lárvája azon kívül, hogy erős rágóival különféle növényi részeket darabol fel, majd ragaszt össze, előszeretettel felhasználja a tegezépítéshez az apróbb termetű vagy fiatalabb csigákat, kagylókat, vagy azok héjának töredékét is. Némelyik valóságos csigagyűjteményt „állít össze” a biotópjában élő csigákból. Érdekességgént felsorolom, hogy egy, az oszlári Holt-Tiszából gyűjtött *Limnophilus flavicornis* FABR. lárvá tegezeiből milyen csigafajok házát sikerült azonosítanom:

Hólyagcsiga (*Physa fontinalis* L.)

Májmételycsiga (*Galba truncatula* O. F. MÜLL.)

Gombscsiga (*Segmentina nitida* O. F. MÜLL.)

Fiállócsiga (*Viviparus fasciatus* O. F. MÜLL.): Fiatal példány.

Lemezcsiga (*Planorbis vortex* L.)

Tarajos csiga (*Planorbis carinatus* O. F. MÜLL.)

Pajzscsiga (*Acroloxus lacustris* L.)

Rácsos csiga (*Gyraulus albus* O. F. MÜLL.): Ennek háza szerepel legnagyobb számban.

Közönséges vízicsiga (*Bithynia tentaculata* L.): Ház töredék.

Mocsári csiga (*Limnaea stagnalis* L.): Fiatal példány.

Elismerem, hogy e példa meglehetősen szélsőséges eset és érdekességén túl talán nincs különösebb jelentősége. Azonban mégis figyelemre méltó, ha tekintetbe vesszük, hogy ez az egyetlen tegez tartalmazta az oszlári Holt-Tiszából eddig előkerült puhatestű fajok csaknem felének házát.

A továbbiakban csupán csak felsorolom az oszlári Holt-Tiszánál gyűjtött tegzes fajokat. Részletesebb ismertetésüket mellőzöm. Szükségesnek tartom azonban megjegyezni, a Hejő-patak közelsége miatt azt, hogy bizonyára akad a felsorolt fajok közül olyan is, melynek lárvája nem a Holt-Tiszában fejlődött ki, hanem a Hejő-patakban.

Holocentropus picicornis STEPH.

Holocentropus dubius RAMB.

Ecnomus tenellus RAMB.

Hydropsyche instabilis CURT.

Phriganea grandis L.

Dasystegia varia FABR.

Agrypnia pagetana CURT.

Mystacides nigra L.

Mystacides longicornis L.

Glyphotaulis pellucidus RETZ.

Athripsodes cinereus CURT.

Athripsodes bilineatus L.

Athripsodes aterrimus STEPH.
Athripsodes dissimilis STEPH.
Oecetis ochracea CURT.
Grammotaulius nigropunctatus RETZ.
Limnephilus vittatus FABR.
Limnephilus extricatus MAC LACHLAN
Limnephilus xanthodes MAC LACHLAN
Limnephilus flavicornis FABR.
Limnephilus affinis CURT.
Limnephilus rhombicus L.
Limnephilus lunatus Curt.
Ironoquia dubia STEPH.
Anobolis nervosa LEACH.

KÉTSZÁRNYÚAK — DIPTERA

A kétszárnyúak közé a köztudatban legyek és szúnyogok néven ismert rovarok tartoznak. A kétszárnyúak közül nagyon soknak lárvája fejlődik vízben. Különösen az olyan dús növényzetű, sekélyebb vizeket — amilyen az Oszlári Holt-Tisza is — kedvelik a lárvák. Ugyanakkor számos olyan faj van, amelynek lárvája nem kimondottan a vízben, hanem az iszapban vagy esetleg a nedves parti talajban fejlődik. A kétszárnyúak egyes csoportjainál még nem is ismert teljesen, hogy az egyes fajok lárvája tulajdonképpen hol fejlődik és életmódja is ismeretlen sok fajnak.

A kétszárnyúak közül elsőnek a szúnyogokkal, pontosabban az igazi szúnyogokkal (Culicidae) foglalkozom röviden. Hazánk Culicidae faunája viszonylag jól ismert. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a szúnyogok az ember egészségügye szempontjából a legfontosabb rovarok közé tartoznak. Ezért kutatásuk világviszonylatban is intenzívebben folyt más rovarcsoportokénál. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a szúnyogkutatás szempontjából nem volnának fehér foltok hazánk területén. Egyik ilyen kevésbé feltárt vidéke hazánknak éppen az Alföld, beleértve a Borsodi síkságot is.

Az oszlári Holt-Tisza Culicidae faunájának részletes vizsgálatával nem foglalkoztam. Mindössze egyetlen kérdést kívánok kifejteni ezzel kapcsolatban.

A Holt-Tiszát szegélyező galériaerdőbe egyes években szinte lehetetlen bemenni a sok szúnyog miatt. Amint belépünk az erdőbe, az addig a növényzetben pihenő, vérre éhes szúnyogoknak hihetetlen tömege kel szárnyra és lepi el az embert. Más években viszont szinte alig van szúnyog, legalábbis tűrhető a helyzet. E jelenség a Tisza áradásaival kapcsolatos. Ha a Tisza áradása olyan mértékben megemeli a Hejő-patak és azon keresztül a Holt-Tisza vizét, hogy a Holt-Tisza is kiönt, akkor az ár visszahúzódása után a galériaerdő kisebb-nagyobb mélyedéseiben visszamaradó, felmelegedő vízben a szúnyoglárvák milliárdjai fejlődnek ki zavartalanul, mivel ezekben a pocsolyákban halak nemigen vannak. Az ilyenkor kifejlődött

szúnyog fauna összetételében a következő fajok szerepelnek a legnagyobb számban:

Gyötrő szúnyog — *Aedes vexans* MEIG., tömegesen.

Oldalfoltos szúnyog — *Aedes stictus* MEIG., tömegesen.

Foltos szúnyog — *Culex modestus* FIC., kisebb számban.

Ezek a fajok természetesen kisebb egyedszámban a Holt-Tisza egész környezetében előfordulnak, olyan években is, amikor a Tisza nem árad. A már felsoroltakon kívül az alábbi fajok jelenlétét sikerült még megállapítani az oszlári Holt-Tiszánál:

Chaoborus pallidus FABR. Jellegzetes lárvája már kora tavasszal megtalálható a Holt-Tiszában.

Chaoborus flavicans MEIG.

Foltos maláriaszúnyog — *Anopheles maculipennis* MEIG.

Gyűrűs szúnyog — *Theobaldia annulata* SCHRK.

Mocsári szúnyog — *Mansonia richiardii* FIC.

Részletesebben foglalkozom a Holt-Tisza bögöly (Tabanidae) faunájával. Ezeknek lárvái vízben, iszapban, esetleg nedves parti talajban fejlődnek. A gyűjtések során számos bögölylárva került elő az oszlári Holt-Tiszából. A lárvák meghatározása az esetek többségében nem megoldható, nincs hozzá megfelelő irodalom. Csupán egyetlen lehetőség van — kinevelni a lárvából az imágót (kifejlett rovar). Ez azonban nagyon körülményes és sok fáradozást igénylő feladat. Ennek ellenére számos esetben sikerrel járt ez irányú tevékenységem, elsősorban olyan lárváknál, melyek gyűjtésük idején fejlődésüknek már utolsó stádiumában voltak.

A bögölyök nőtényei — egy-két faj kivételével — különféle (főleg emlős) állatok vérével táplálkoznak. De az embert is előszeretettel megtámadják, különösen vízpartokon, strandokon, fürdőzés közben. Kedvenc tartózkodási helyei sok fajuknak a Holt-Tiszát szegélyező fűzliget tisztásai és útjai, ahol gyakran naphosszat száguldoznak a levegőben vagy éppen egy helyben lebegnek.

Az alábbi bögölyfajok kerültek elő eddig a Holt-Tisza vidékéről:

Egyfoltos pöcsik — *Chrysops pictus* MEIG.

Kétfoltos pöcsik — *Chrysops relictus* MEIG.: Egy nőtényt és két hím példányt *Daucus carota* L. virágáról gyűjtöttem.

Balatoni pöcsik — *Chrysops flavipes* MEIG.

Haematopota italica MEIG.

Esőthozó pöcsik — *Haematopota pluvialis* L.: Lárviáját is sikerült gyűjteni a Holt-Tiszából.

Aranylő bögöly — *Tabanus fulvus* MEIG.: E viszonylag ritkább fajból csupán két példány került elő *Butomus umbellatus* L. virágzatáról.

Virágjáró bögöly — *Tabanus rusticus* L.: A hímek és a nőtények egyaránt viráglátogatók. Számos példányát gyűjtöttem *Butomus umbellatus* L. és *Oenathe aquatica* L. virágzatáról. Lárviája is előkerült a Holt-Tiszából.

Tabanus distinguendus VERR.

Nyári bögöly — *Tabanus solstitialis* SCHIN.

Tabanus fulvicornis MEIG.

Lóbögöly — *Tabanus bromius* L.: Lárvája nagy számban került elő a Holt-Tiszából.

Zömök bögöly — *Tabanus autumnalis* L.: Lárváját is sikerült kinevelni a Holt-Tiszából.

Marhabögöly — *Tabanus bovinus* LOEW.: Mindössze egy példánya került elő e fajnak a Holt-Tiszánál, mely egyébként az Alföldön nem gyakori. Érdekes, hogy ugyanakkor Hejőbába térségében már nagyobb számban gyűjthető.

A bögölyökhöz hasonlóan vízben fejlődnek a katonalegyek (*Stratiomyidae*) lárvai is. Számos fajuk az oszlári Holt-Tiszánál is megtalálható, főleg a vízparti növényzeten gyakoriak, általában virágokon gyűjthetők. Az alábbi fajaik kerültek eddig elő:

Solva marginata MEIG.

Beris vallata FORST.

Chloromya formosa SCOP.

Hosszúcsápú katonalégy — *Stratiomyia longicornis* SCOP.

Ikerfoltos katonalégy — *Stratiomyia furcata* FABR.

Zöld zömöklégy — *Eulalia viridula* FABR.

Eulalia viridula Fabr. var. *jejuna* SCHR.

Fekete zömöklégy — *Eulalia tigrina* Fabr.

Eulalia hydroleon L.

Nemotelus pantherinus L.

PÓKSZABÁSÚAK — ARACHNOIDEA

A pókszabású állatok általában szárazföldiek, de kivételképpen előfordul köztük vízben vagy vízparton, vízi növényzeten tartózkodó faj is. Az oszlári Holt-Tiszánál is rendszerint a hálóba került a gyűjtések során az igen érdekes életmódú búvárpók (*Argyroneta aquatica* CL.) és a nagyobb termetű szegélyes vidrapók (*Dolomedes fimbriatus*).

GERINCESEK — VERTEBRATA

A gerinctelenek különböző csoportjai után rátérek a Holt-Tisza gerinces faunájának ismertetésére. Bár a gerincesekhez tartozó fajok száma meg sem közelíti a gerinctelenekét, mégis viszonylag nagy teret szentelek dolgozatomban ezeknek is. Egyrészt azért, mert tíz év alatt akarva vagy akaratlanul is sok fajukkal kellett foglalkoznom, másrészt pedig az emberek többsége számára mégis csak a gerincesek jelentik elsősorban a Holt-Tisza állatvilágát, mert elsősorban azok tűnnek akaratlanul is a szemükbe. A gerincesek törzsébe tartozó 5 osztály képviselői találhatóak meg az Oszlári Holt-Tiszánál.

HALAK — PISCES

Idősebb emberek elbeszélése szerint valamikor valóságos halász-horgász paradicsom volt az oszlári Holt-Tisza. Az elsekélyesedés és részben az ezzel kapcsolatos időnkénti kiszáradás azonban nagymértékben leapasztotta a halállományt. Itt nem beszélek a Holt-Tisza azon részéről, melyet állandó jelleggel halastónak használnak. Halak tekintetében is elsősorban az Oszlártól a Hejő-patakig terjedő medencét kutattam, ahol 1960 őszén és 1961-ben még varsák is láthatók voltak. Az 1962-ben bekövetkezett kiszáradáskor a Holt-Tiszának e legnagyobb medencéjéből úgyszólván teljesen kipusztultak a halak, kivéve a réticsíkot és a lápi pócot, melyeknek kevés példánya egyes kisebb mélyedésekben átvészelte a száraz időszakot. Az utána következő évben szinte alig volt hal a Holt-Tiszában. A Hejő-patak-ból azonban fokozatosan benépesedett, így 1967-ben már eredményesen lehetett benne horgászni, 2—3 kg-os csukák is horogra kerültek. Az alábbiakban felsorolom azokat a fajokat, melyeket részben a horgászat, részben a vízi csigák, vízi rovarok és lárváik hálójával való gyűjtése közben előke-rültek.

Lápi póc — *Umbra Krameri* WALBUM: Kistermetű (8—10 cm) hal. Jellegzetes lápi, mocsári állat, így érthető, hogy régebben nagy számban élt hazánk mocsaras vidékein. Az oszlári Holt-Tisza sajátosságai, minde-nekelőtt a dús növényzet, kedvezőek e faj szaporodására, így itt viszonylag sok található belőle. Kis termete miatt azonban gazdasági jelentősége nincs.

Csuka — *Esox lucius* L.: Az oszlári Holt-Tiszának talán a legismer-
tebb, vagy legnevezetesebb hala, úgy a régebbi halászat, mint a horgászat szempontjából. Idős halászok szerint valamikor nem volt ritka itt a 10—15 kg nagyságú csuka sem. Egyes években a Holt-Tiszából a Hejő-patakba is sok átvándorol. Ilyenkor a Hejőben is eredményesen lehet csukára hor-gászni.

Veresszárnyú koncér — *Rutilus rutilus* L.: E mintegy 12—15 cm nagy-ságú hal elég nagy számban él az oszlári Holt-Tiszában. Horgászata leg-eredményesebb kisebb rovarokkal, főleg legyekkel. Inkább nagyobb halak, elsősorban csuka számára használatos csalihalként.

Fejes domolykó — *Leuciscus cephalus* L.: Főleg a Hejő-patakban ta-lálható, de onnan rendszeresen átvándorol a Holt-Tiszába is, ahol 20—25 cm-es példányait fogtam villantóval. Fiatalabb korában rákokkal, csi-gákkal, férgekkel, vízi rovarokkal és azok lárváival táplálkozik. Később azonban ragadozóvá lesz, áttér a halakkal való táplálkozásra. Ezzel magya-rázható a villantóval való fogása.

Pirosszemű kele — *Scardinius erythrophthalmus* L.: Közönséges faj, nagy számban él a Holt-Tiszában.

Kurta baing — *Leucaspis delineatus* HECKEL: Legfeljebb 8—9 cm-re megnövő aprócska hal, nagy számban él az oszlári Holt-Tiszában. Gazdasá-gilag, emberi táplálkozás szempontjából nincs jelentősége.

Compó — *Tinca tinca* L.: Az oszlári Holt-Tiszából horgászat közben került elő néhány példánya e rendkívül ízletes, bár eléggé szálkás hálnak.

Kárász — *Carassius carassius* L.: Ugyancsak horgászat közben került

elő a Holt-Tiszából. Kedveli a tavakat, mocsarakat holtágakat. Tapasztaltom szerint az oszlári Holt-Tiszában egyre csökken a száma.

Ponty — *Cyprinus carpio* L.: Régebben nagy számban élt a Holt-Tiszában. Most csak elvétve fordul elő.

Vágó csík — *Cobites taenia* L.: E 9—11 cm-re megnövő, igénytelen halcska, rendszerint előkerült a vízi rovarok gyűjtésekor a Holt-Tisza partszegélyéről, a sekély vízből, azonban gyakorinak nem nevezhető.

Réticsík — *Misgurnus fossilis* L.: Jellegzetes lápi, mocsári hal, így az oszlári Holt-Tiszának is jellemző hala, bár az utóbbi időben egyre csökken a száma. Szívóssága, kis oxigénigénye lehetővé teszi, hogy átvészelve a Holt-Tisza részbeni kiszáradásait is. Általában kisebb termetű példányai kerültek elő, vízi rovarok gyűjtése közben a sekélyebb parti vízben. Azonban horogra kerültek időnként 20—25 cm-es példányai is.

Törpe harcsa — *Amiurus nebulosus* LE SUEUR: Eredeti hazája Észak-Amerika, onnan telepítették be hazánkba is, ahol mindenütt elterjedt, folyó- és állóvizekben egyaránt megél, igénytelen. Az oszlári Holt Tiszában is megtalálható, bár nem nagy számban. Inkább kisebb, 10—15 cm-es példányai akadtak horogra.

Naphal — *Lepomis gibbosus* L.: Szintén Észak-Amerikából származik e szép színezetű, mintegy 15—20 cm-re megnövő hal. Mindössze egyetlen példánya került elő a Holt-Tiszából horgászat közben.

Sügér — *Perca fluviatilis* L.: Az oszlári Holt-Tiszában számos 10—15, ritkábban 20 cm körüli példánya akadt horogra. A csukával együtt nagyon későig, sokszor egész télen át lehet horgászni.

Vágó durbincs — *Acerina cernua* L.: E 10—15 cm nagyságú, gazdaságilag jelentéktelen halnak horgászat közben került elő néhány példánya az oszlári Holt-Tiszából, ahol nem látszik gyakorinak.

KÉTÉLTŰEK — AMPHIBIA

Az oszlári Holt-Tisza kétéltű faunája gazdag, mivel úgy a Holt-Tisza, mint a környezete nagyon jó élőhelyet nyújt számukra. A számos sekély, könnyen felmelegedő, dús növényzetű öböl kedvez a lárvák fejlődésének. Ugyanakkor az erdős területet kedvelő kifejlett állatok is megfelelő terepet találnak a Holt-Tiszát szegélyező fűz-ligeterdőben. Az alábbi 11 kétéltű faj és 1 változat biztos előfordulását sikerült eddig kimutatni a Holt-Tiszánál.

Tarajos gőte — *Triturus cristatus* LAUR.: A Holt-Tisza egész területén megtalálható, de csak szórványosan, nem látszik gyakorinak. Már kora tavasszal megtalálható a vízben. 1968-ban már március elején megfigyeltem néhány példányát, horgászás közben.

Pettyes gőte — *Triturus vulgaris* L.: Ugyancsak előfordul a Holt-Tisza minden pontján, azonban az előző fajnál jóval nagyobb számban. Tavaszi gyűjtéseim során számos szép, nászruhás példány került bele a vízi hálába. A későbbi időszakban viszont sok lárva került elő.

Vöröshasú unka — *Bombina bombina* L.: Az oszlári Holt-Tisza leggyakoribb kétéltű fájának látszik. Az egész területen tömegesen található. A vi-

zet nemigen hagyja el, rendszerint a víz felszínén úszó növényzet (békalencse, békatutaj, rucaüröm stb.) között tartózkodik. Tavasszal és nyáron, különösen az esti órákban, betölti a Holt-Tisza környékét jellegzetes hangja. Elég szép számmal megtalálható itt a vöröshasú unka zöld színű változata (var. *viridis* MARIÁN) is, mely a törzsalakkal együtt él.

Barna ásóbéka — *Pelobates fuscus* LAUR.: Kifejlett állatot nem figyeltem meg a környéken, de előfordulását bizonyítja, hogy jellegzetes petecsomóját megtaláltam a Holt-Tiszában.

Barna varangy — *Bufo bufo* L.: Nem gyakori, bár rejtett életmódja miatt megfigyelése is problematikus. Kisebb termetű példányait a ligeterdőben találtam. Ezenkívül áprilisban a vízben is megfigyeltem.

Zöld varangy — *Bufo viridis* LAUR.: Közönséges állat, az oszlári Holt-Tiszánál is gyakori, sőt közönségesnek is mondható. Májusban nagy számban figyelhetők meg a vízben párzó és petét rakó zöld varangyok. De a ligeterdőben is találkozhatunk velük, különösen esős időben és eső után.

Zöld levelibéka — *Hyla arborea* L.: Májustól szeptemberig a vízparton és a ligeterdőben egyaránt gyakran találkozhatunk vele. Különösen a nád, a gyékény vagy a sárga nőszirm széles, lapos leveleit kedveli, azokon lapul meg nagy előszeretettel. Közönséges faj, a Holt-Tiszánál mindenütt megtalálható.

Mocsári béka — *Rana arvalis* NILS.: E tipikus síkvidéki állat az oszlári Holt-Tiszánál is gyakori, azonban nem a vízben tartózkodik, hanem a fűzliget és a nádas szegélyén, nedves, bokros területeken.

Erdei béka — *Rana dalmatina* BON.: A Holt-Tiszát szegélyező ligeterdőben gyakori. Különösen eső után találkozhatunk sok példányával, elsősorban a bokros területeken.

Kecskebéka — *Rana esculenta* L.: Szórványosan a Holt-Tisza egész területén megtalálható.

Tavi béka — *Rana ridibunda* PALL.: Ugyancsak a Holt-Tisza egész területén előfordul. Hasonló a kecskebékához, életmódja is megegyezik azéval, de területünkön sokkal gyakoribb a kecskebékánál, amellyel együtt előszeretettel sűtkérezik a Holt-Tisza partján, ahonnan közeledtünkre hatalmas ugrásokkal veti magát a vízbe.

HÜLLŐK — REPTILIA

Hüllők közül az oszlári Holt-Tiszánál is megtalálható a mocsári teknős és a vízisikló.

Mocsári teknős — *Emys orbicularis* L.: Rejtett életmódja miatt nehezen figyelhető meg. Érdekes módon egy alkalommal horgászat közben a csukának szánt csalihalat támadta meg. A környéken lakó emberek közül többen is beszámoltak a mocsári teknősnek az oszlári Holt-Tiszánál való megfigyeléséről. Időnként a cigányok is fogtak egy-egy példányt a Holt-Tiszánál.

Vízi sikló — *Natrix natrix* L.: Érdekes módon ez a mindenütt gyakori állat az oszlári Holt-Tiszánál csak nagyon szórványosan található. Pedig 10 év alatt elég sok időt eltöltöttem a környéken és csak nagyon elvétve került szemem elé vízisikló.

MADARAK — AVES

Az oszlári Holt-Tiszához kiránduló természetbarát egész éven át mozgalmasság madarélet szemtanúja lehet. A morotva és az azt szegélyező ligeterdő madárvilága egyaránt nagyon változatos. A madár fauna tüzetesebb kutatásával nem foglalkoztam. Azonban számos alkalommal jártam a környéket, többnyire rovargyűjtés és olykor horgászat céljából, így szinte akaratlanul is sok madarat figyeltem meg ott. Előfordult néhány esetben az is, hogy a vadőr adott át vagy mutatott meg lelőtt madarakat, vagy pedig a vadászok által elejtett példányokat tanulmányozhattam. Természetesen csak olyan fajokat sorolok fel, melyeket kézbe vehettem és meghatároztam vagy pedig biztosan felismertem a helyszínen.

A madárvilág megfigyelésére legjobban horgászat közben volt alkalmom. Kora reggeltől esteledésig a Holt-Tisza partján ülve sok vízi madár került szemem elé. Ilyenkor rendszerint felbukkant a nádas szélén, rövidebb-hosszabb időre a kis vöcsök (*Podiceps ruficollis ruficollis* PALL.), a búbos vöcsök (*Podiceps cristatus cristatus* L.), a tőkés réce (*Anas platyrhynchos platyrhynchos* L.), a cigányréce (*Aythya nyroca nyroca* GÜLD.), a kis vízicsibe (*Porzana parva* SCOP.), a vızıtyúk (*Gallinula chloropus chloropus* L.) és a szárcsa (*Fulica atra atra* L.). Némelyik sokáig előidőzött a nádas mellett, mások sietve úsztak át a legközelebbi nádasig, ideiglenes keskeny csíkot hagyva a vizet fedő békalencseszönyegen.

A búbos vöcsöknek, a tőkés récének és a cigányrécének elejtett példányait is tanulmányozhattam.

Gyakran megfigyelhető a Holt-Tiszánál a szürke gém (*Ardea cinerea cinerea* L.), amint a sekélyebb vízü részekben halakra és békákra vadászik. A vadőr több példányát lelőtte a halastónál, mivel ott feltétlenül kárt okoz.

Jóval ritkábban került szemem elé a vörös gém (*Ardea purpurea purpurea* L.), bár 1968-ban, szeptember vége felé, egyszerre több példányát is megfigyeltem az oszlári Holt-Tiszánál. Ezek bizonyára délre vonuló példányok voltak.

A kis kócsag (*Egretta garzetta garzetta* L.) nemigen fészkel a Holt-Tiszánál, azonban egy alkalommal a gyerekek találtak egy elpusztult szép hím állatot a nádas szélén. Megállapítottam, hogy sörétes vadászfegyverrel lőtték le.

Viszonylag gyakran megfigyeltem a Holt-Tiszánál a bakcsót (*Nycticorax nycticorax* L.), azonban fészket nem sikerült megtalálni. Gyakori madara a Holt-Tiszának a pocgém (*Ixobrychus minutus minutus* L.).

Az egyik vadásztól kaptam egy lelőtt bölömbikát (*Botaurus stellaris stellaris* L.) mégpedig télen. Annál különösebb, hogy bőrének lefejtése közben, tollazatából egymás után bújtak elő egy ritka, érdekes élősködő kul-

lancslégy (*Ornithopus ardeae* MACQ). példányai. Ez a fekete, fémes csillogású kullancslégy hazánkból eddig csak Bihar megyéből volt ismeretes.

A közeli falvakban (Oszlár, Hejőkürt, Tiszatarján) szép számmal fészkelő gólyák (*Ciconia ciconia ciconia* L.) rendszeresen ellátogatnak a Holt-Tiszához.

1968 szeptemberének vége felé, horgászat közben lettem figyelmes arra, hogy egy fekete gólya (*Ciconia nigra* L.) jelent meg a Holt-Tisza partján. Mintegy 3-4 óra hosszat időzött a parton és a sekély vízben, majd szárnyra kelt és elhagyta a vidéket. A környéken tudomásom szerint nem fészkel.

Naphosszat hallható a Holt-Tisza mellett a bibic (*Vanellus vanellus* L.) hangja. Egyike itt a leggyakoribb madaraknak, bár elsősorban a Holt-Tisza környékén levő vizenyős területeken fészkel tömegesen.

Rendkívül változatos és sokrétű a Holt-Tiszát szegélyező fűzliget mádárvilága is. Ennek ismertetésére azonban nem térek ki.

EMLŐSÖK — MAMMALIA

Az emlősök közül elsősorban horgászat közben gyakran megfigyeltem a Holt-Tiszánál a dél-európai kőszapocok, másképpen vízipocok (*Arvicola terrestris scherman* SHAW.) példányait. A vadór szerint a vidra is megtalálható itt, ezt azonban nekem nem sikerült észlelnem. A vadászok állítólag több pézsmapocokot is lőttek itt. Ez egyébként bizonyára így is van, mert a feltételek megfelelőek a pézsmapocok szaporodásának.

IRODALOM

- Aradi: Légyalkatúak — Brachycera (in Magyarország Állatvilága, XIV. [5] 1958).
 Berinkev: Halak — Pisces (in Magyarország Állatvilága, XX. [1] 1966).
 Dely: Kétfelűek — Amphibia (in Magyarország Állatvilága, XX. [3] 1967).
 Endrődy—Y.: Csiboralkatúak — Palpicornia (in Magyarország Állatvilága, VI. [10] 1967).
 Hortobágyi: Növényhatározó I—II. (Budapest, 1968).
 Horváth—Keve—Pátkay: Madarak — Aves (Magyarország Állatvilága, XXI. Budapest, 1958).
 Kreybig—Endrődy—Sümegegy—Schmidt: Tiszapalkonya—Mezőcsát (Magyarország geológiai és talajismereti térképeihez, 1—93. 1—119).
 Mihályi: Igazi szúnyogok — Culicidae (in Magyarország Állatvilága, XIV. [5] 1955).
 Móczár: Állathatározó I—II., Budapest, 1969.
 Pécsi: A tiszai Alföld (Budapest, 1969).
 Soós Á.: Poloskák VIII — Heteroptera VIII. (in Magyarország Állatvilága, XVII. [8] 1963).
 Soós L.: Puhatestűek — Mollusca (Magyarország Állatvilága, XIX. 1955—1959).
 Steinmann: Szitakötők magyarországi elterjedésének vizsgálata (Fol. Ent. Hung. XII. 1959).
 Steinmann: A magyarországi szitakötők faunisztikai és etológiai adatai (Fol. Ent. Hung. XV. 1962).
 Steinmann: Szitakötő lárvák — Larvae Odonatorum (in Magyarország Állatvilága, V. [7] 1964).

- Steinmann: Tegzesek — Trichoptera (in Magyarország Állatvilága, XV. [19] 1970).
Tóth: Ein Beitrag zur Libellen-Fauna des Tisza-Tales (Tiscia II. Szeged, 1966).
Tóth: Neue Angaben zur Dipterafauna des Theiss-Tales (Tiscia II., Szeged, 1966).
Tóth: Adatok a Tisza-völgy Diptera faunájához (Fol. Ent. Hung. XX. 1967).
Újhelyi: Szitakötők — Odonata (in Magyarország Állatvilága, V. [6] 1957).
Újhelyi: Kérészek — Ephemeroptera (in Magyarország Állatvilága, V. [5] 1959).
Zilahi—S.: Die Insekten des Tiszatales (Acta Univ. 7. Szeged, 1961).

FLORA UND FAUNA DES TOTEN THEISSARMS BEI OSZLÁR (Auszug)

Der Verfasser führte von 1960 bis 1969 biologische, in erster Linie zoologische Forschungen an dem toten Theissarm bei Oszlár durch. In seiner Studie fasst er einige Teilergebnisse seiner zehnjährigen Forschungsarbeit zusammen. Die Bearbeitung des gesamten Materials ist bei weitem noch nicht beendet.

Der genannte tote Theissarm liegt im südlichen Teil des Komitats Borsods, in dem zoologisch noch wenig erforschten Borsod-Überschwemmungsgebiet. Es entstand durch die Regulierung der Theiss, ein künstlich totgelegtes Flussknie. Der tote Arm ist stark versumpft, verfügt über wenig offene Wasserflächen und steht an mehreren Stellen mit dem anliegenden Hejő-Bach in Verbindung. Die Wirkung des Hejő auf den Theissarm macht sich vor allen Dingen darin bemerkbar, dass Pflanzen- und Tiergattungen aus dem Bach in den Theissarm übersiedeln. Die einzelnen Becken des unterteilten toten Theissarmes befinden sich in verschiedenen Stadien der Auffüllung. In regenarmen Jahren trocknet ein grosser Teil von ihnen aus, wie z. B. 1962. Am linken Ufer liegt ein ausgedehnter Weiden- und Pappelhain (*Salicetum albae-fragilis*), der leider in den letzten Jahren in immer grösserem Masse ausgeholzt wurde.

Die Flora des Oszlárer Theissarmes ähnelt im allgemeinen der anderer toter Flussarme. Eine Eigentümlichkeit ist allerdings erwähnenswert: sämtliche Arten der Wasserlinsen, darunter die kleinste Blütenpflanze Ungarns, die *Wolffia arrhiza* (L.) WIMM. kommen in grossen Mengen vor.

Dank der günstigen Umstände ist auch die Fauna dieses Gebietes sehr reich und in vieler Beziehung interessant. Die zehnjährige Forschungsarbeit der Verfassers erstreckte sich auf verschiedene Tiergruppen, grösstenteils auf Insekten und darunter vor allen Dingen auf Libellen. Charakteristisch für die Weichtierfauna des toten Theissarmes ist das Fehlen grosser Muscheln, das ist in erster Reihe mit der zeitweiligen Austrocknung und mit der Trennung vom Fluss zu erklären ist. Dafür ist die Fauna der Schnecken sehr reichhaltig. In grosser Menge findet man die im Land nur sehr selten vorkommende *Planorbis vortex* L. Von den selteneren Arten soll noch die *Gyraulus laevis* ALDER erwähnt werden die allerdings nur in einigen Exemplaren vorkommt.

Sehr reich ist die Insektenwelt des toten Theissarmes. Die Studie beschäftigt sich nur mit verschiedenen im Wasser vorkommenden Insek-

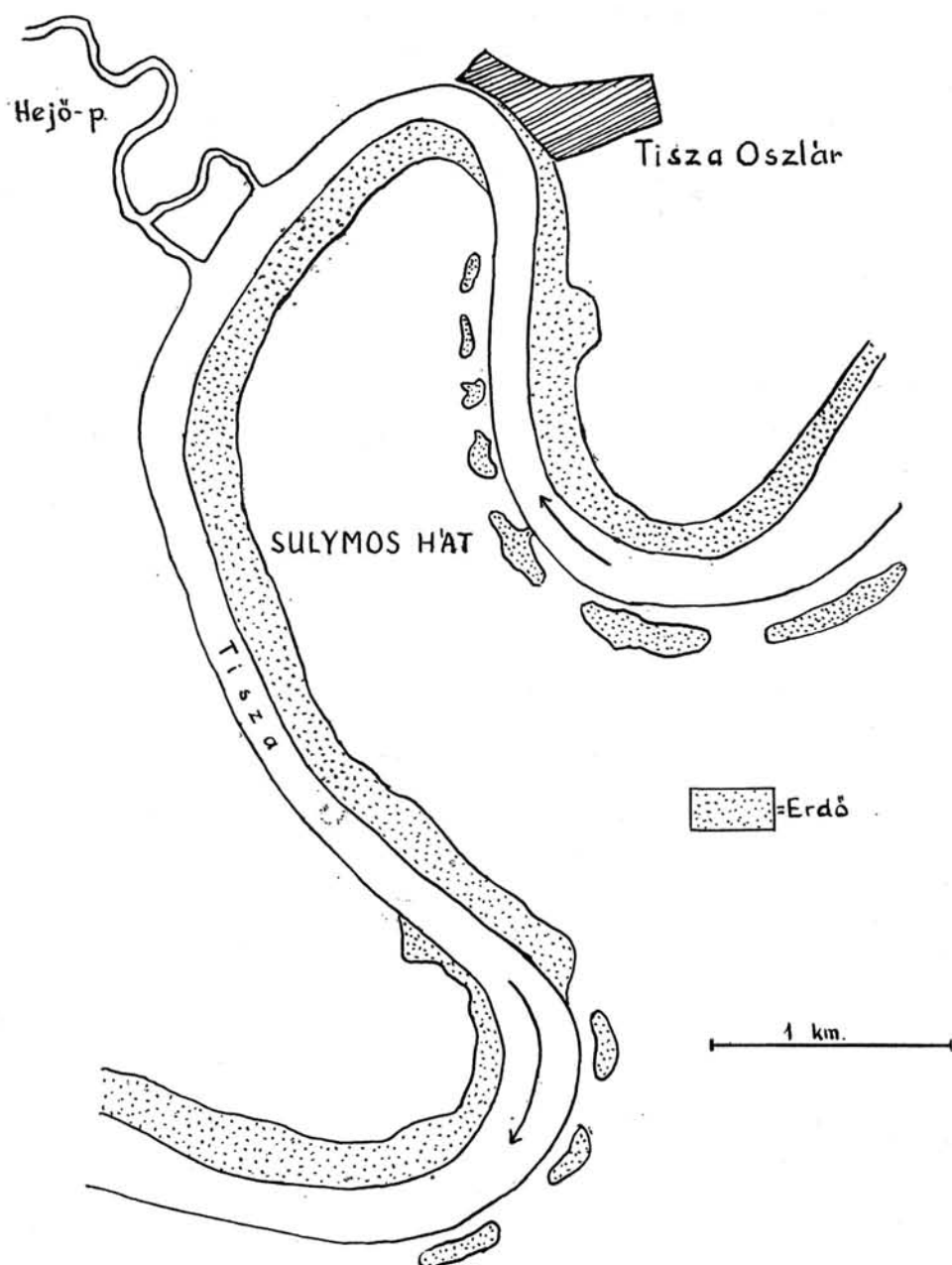
tenarten, doch auch an den Ufern vor allem im Weiden-Pappelhain ist die Welt der Insekten sehr abwechslungsreich.

Die Arbeit beschreibt ausführlich die Libellenwelt und analysiert sie gründlich. Der Verfasser sammelte die Libellen und ihre Larven systematisch und mit grösster Intensität. So kann der tote Theissarm bei Oszlár in dieser Hinsicht als das am gründlichsten erforschte Gebiet Ungarns betrachtet werden, mit etwa 67⁰/₀ der im Land vorkommenden Libellenarten. Beachtenswert ist das Vorkommen der im Berg- und Hügelgebiet lebenden *Aeschna cyanea* MÜLL. am toten Theissarm im Jahre 1962.

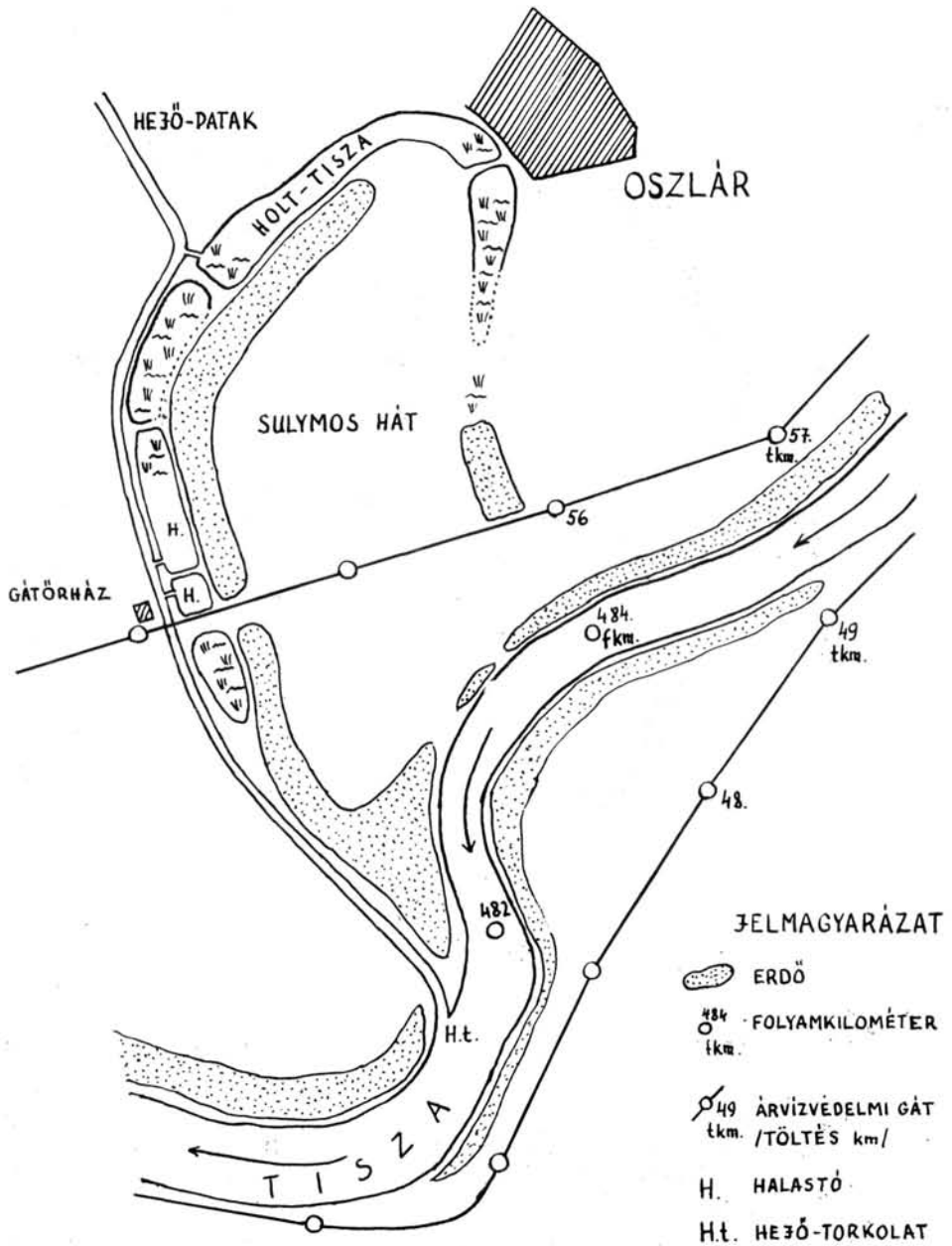
Neben den Libellen beschäftigt sich die Arbeit kurz mit der Fauna der Eintagsfliegen, mit den Wasserläusen und -käfern, mit den Fächerwürmern und einigen Gruppen Zweiflüglern, die sich im Wasser entwickeln.

Abschliessend erläutert der Verfasser die am toten Theissarm beobachteten Wirbeltiere.

Sándor Tóth

1. kép. Az oszlári Tisza-szakasz a szabályozás előtt

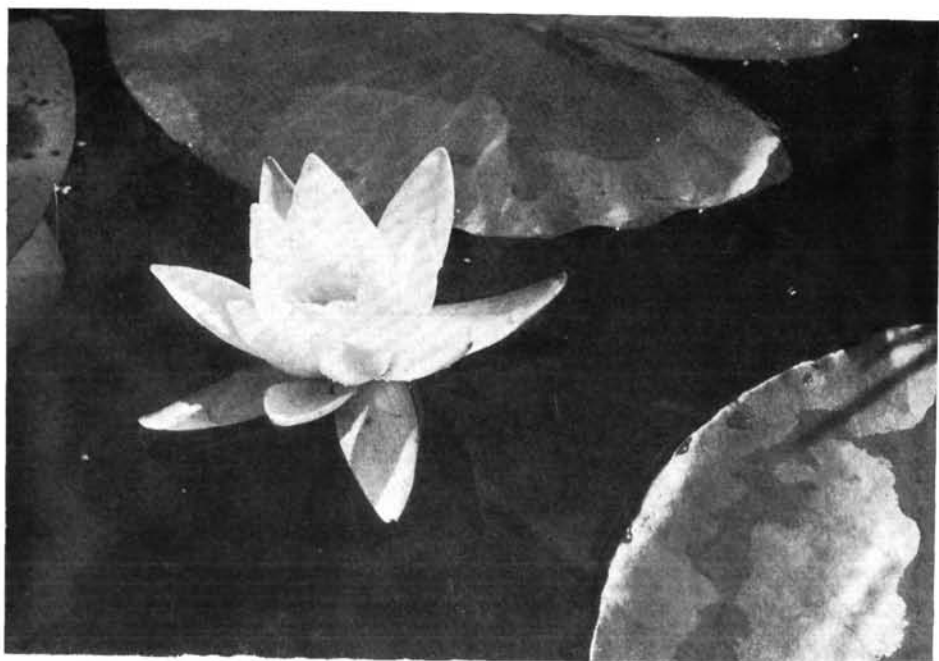
2. kép. Az oszlári Holt-Tisza környékének jelenlegi vázlatos képe

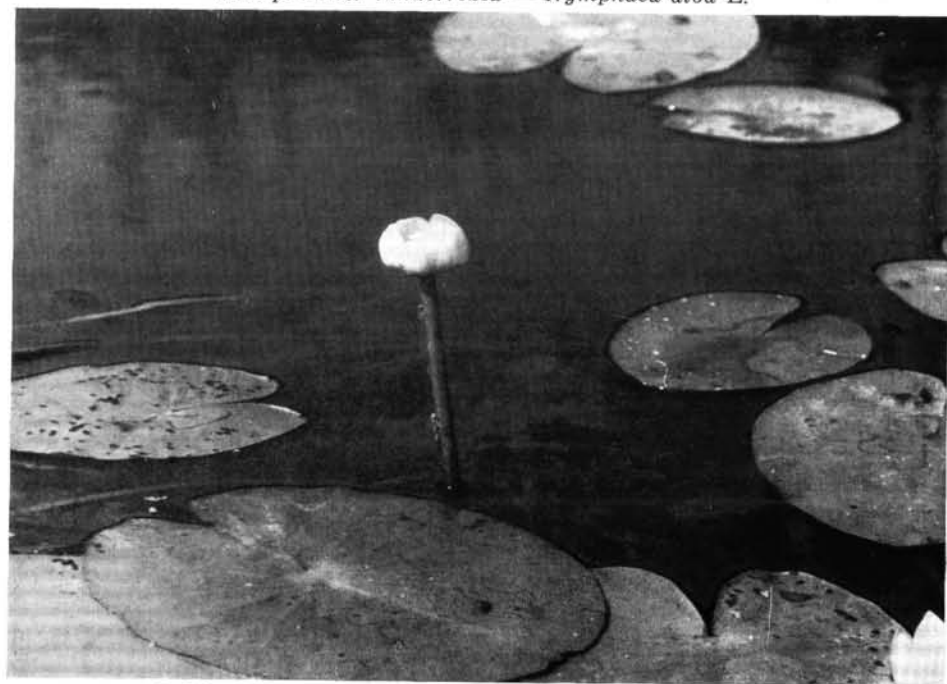
3. kép. Részlet a Holt-Tisza legnagyobb medencéjéből. Háttérben a fűzliget

4. kép. Nyílű — *Sagittaria sagittifolia* L.

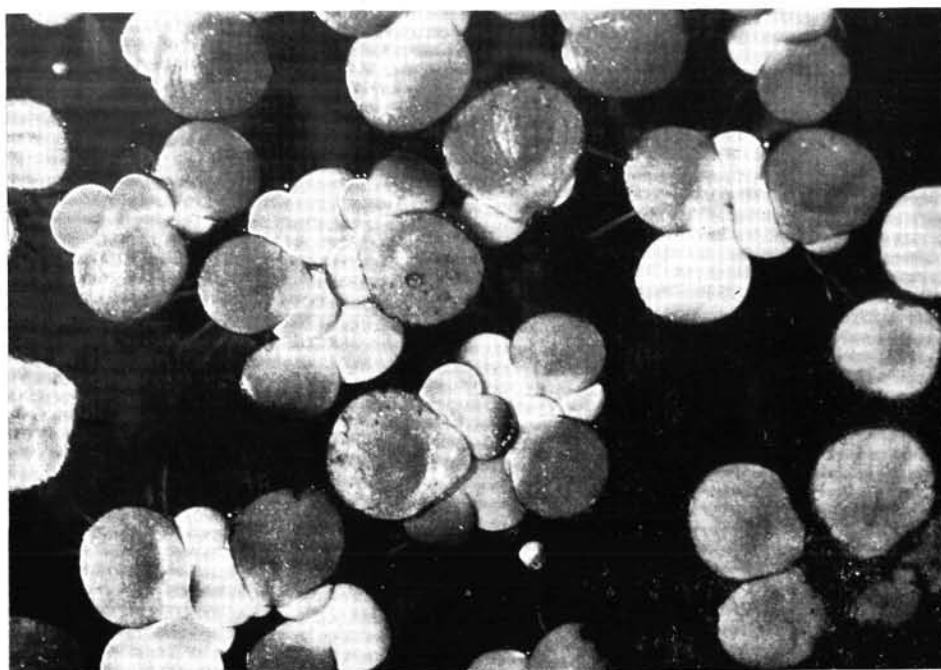
5. kép. Fehér tündérrózsa — *Nymphaea alba* L.

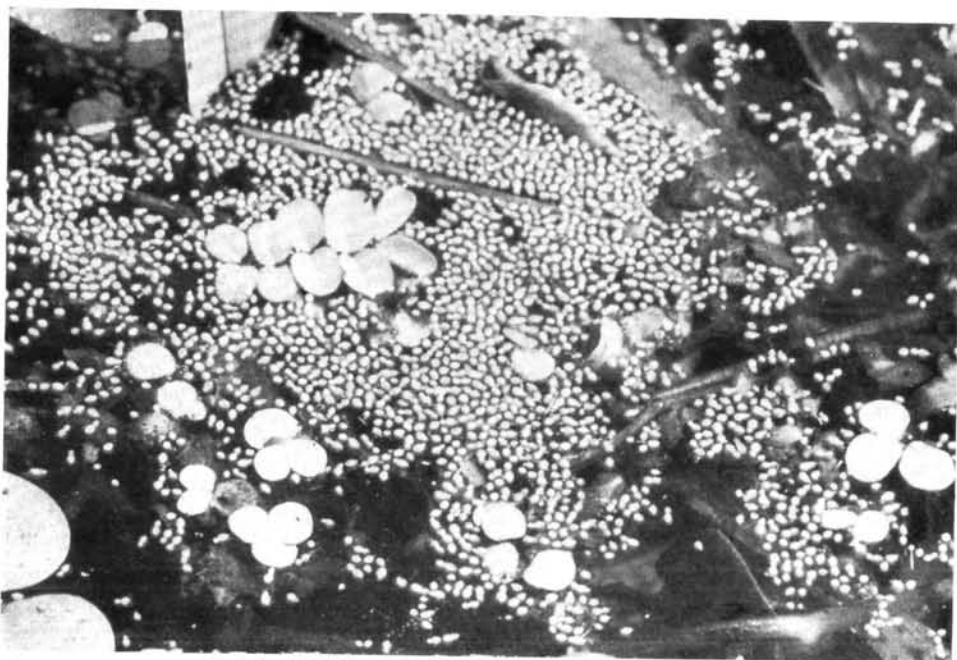
6. kép. Sárga tavirózsa (vízitök) — *Nuphar lutea* (L) SM.

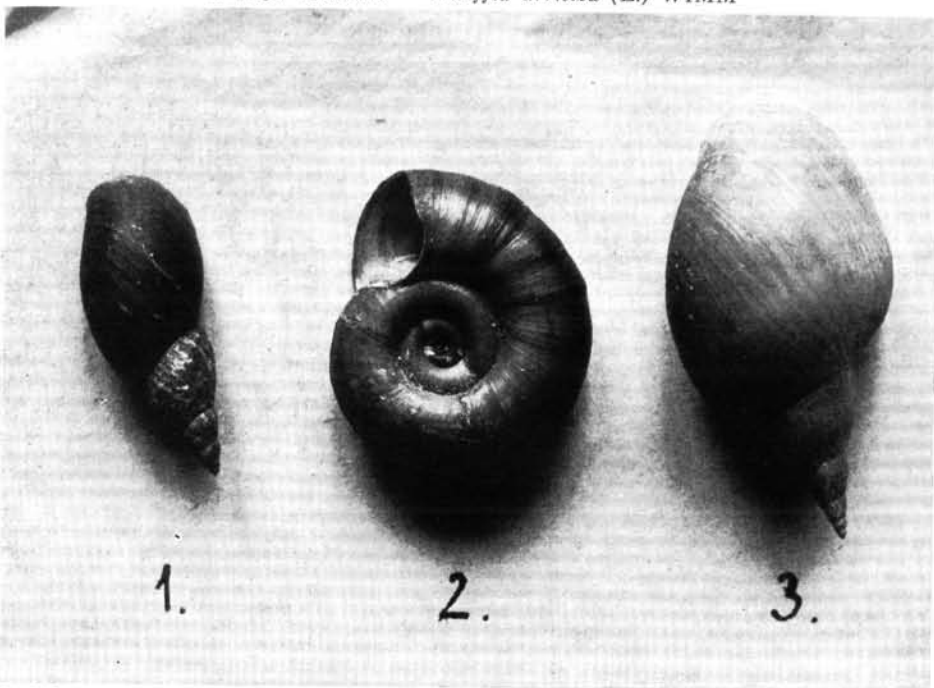
7. kép. Rucaüröm — *Salvinia natans* L.

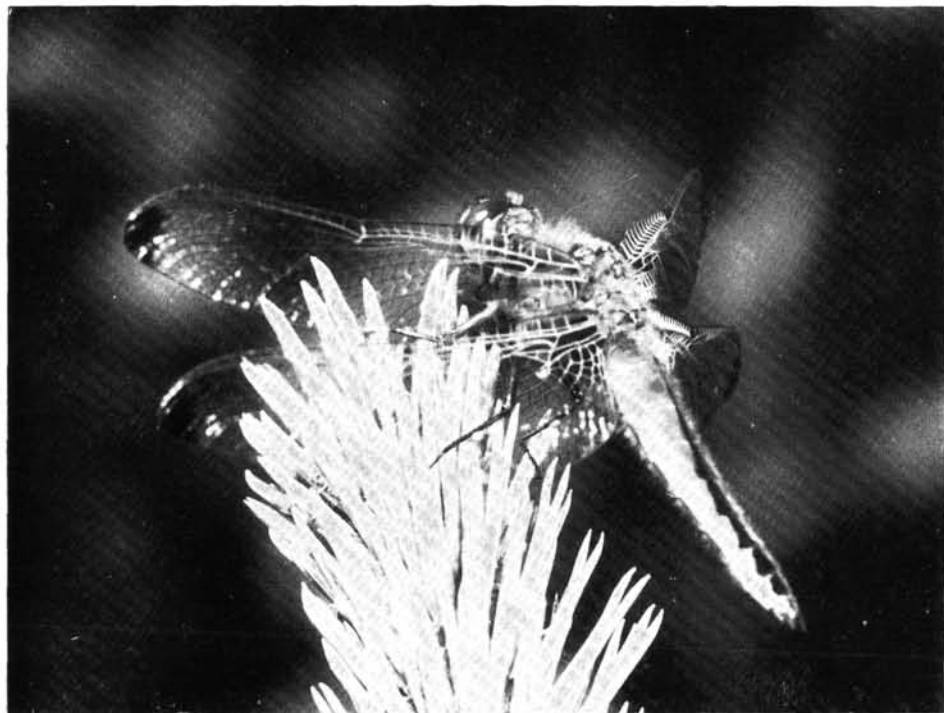
8. kép. Sokgyökerű békalencse — *Spirodela polyrrhiza* (L.) SCHLEID

9. kép. Vízidara — *Wolffia arrhiza* (L.) WIMM

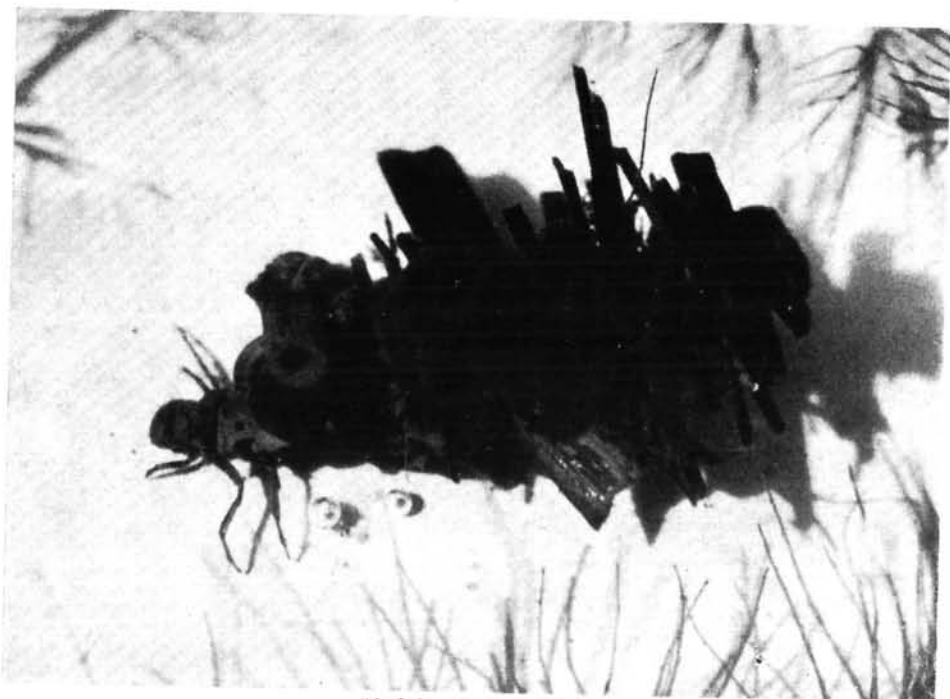
10. kép. 1. Karsú csiga (*Stagnicola palustris* O. F. MÜLL.), 2. Tányércsiga (*Planorbis corneus* L.), 3. Mocsári csiga (*Limnaea stagnalis* L.)

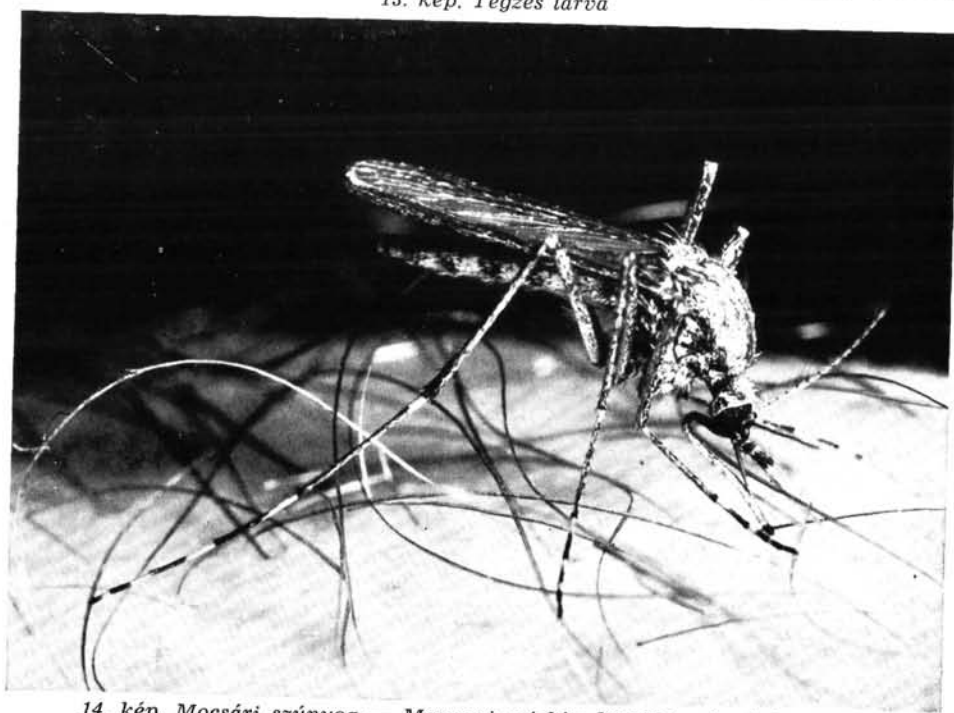
11. kép. Mocsári szitakötő — *Libellula fulva* MÜLL.

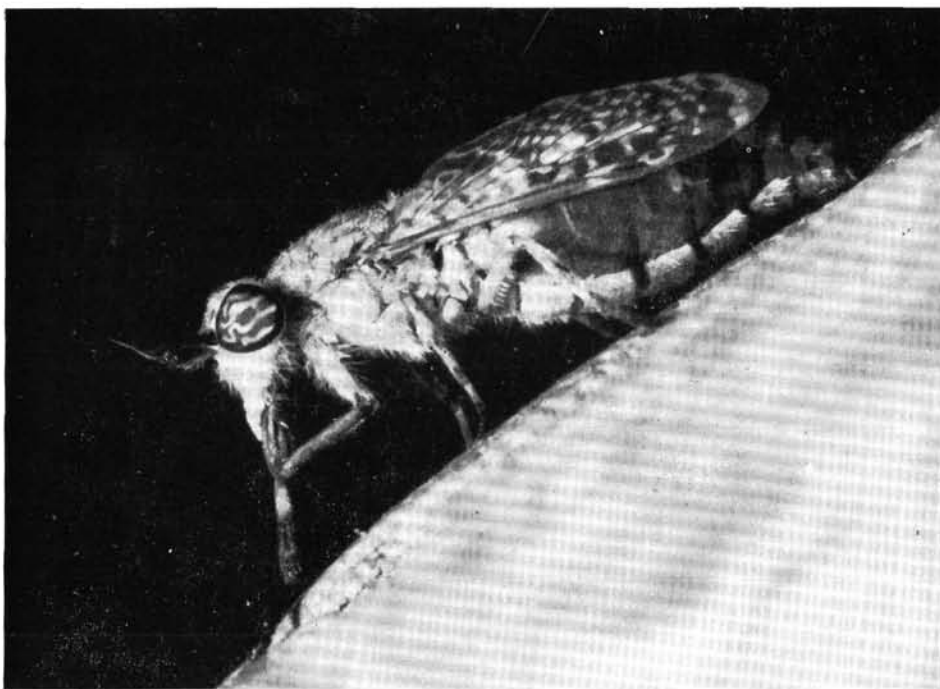
12. kép. Viziskorpió — *Nepa cinerea* L.

13. kép. Tegzes lárva

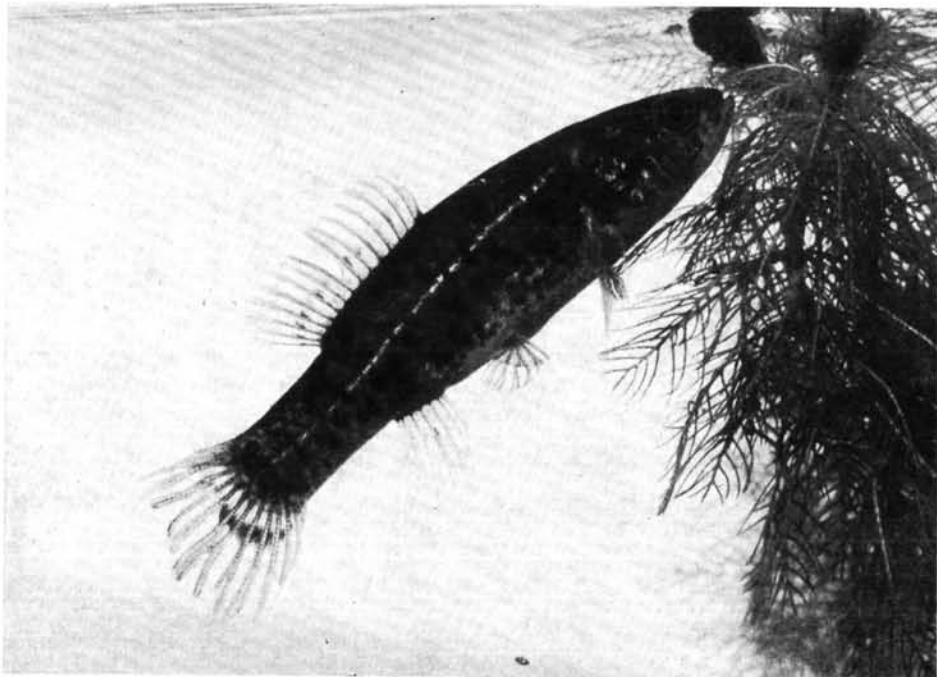
14. kép. Mocsári szúnyog — *Mansonia richiardii* FIC. vérszívás közben

15. kép. Esóthozó pöcsik — *Haematopota plumialis* L. vérrel teli potrohú nőténye

16. kép. Hosszúcsápú katonalégy — *Stratiomyia longicornis* SCOP.

17. kép. Lápi póc — *Umbra krameri* WALBAUM

18. kép. Mocsári teknős — *Emys orbicularis* L.

MADÁRTANI ADATOK BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE FAUNÁJÁNAK ISMERETÉHEZ

FINTHA ISTVÁN

I.

A Zempléni-hegység délkeleti előtere — ideértve a Bodrogköz kultúrtevékenységektől viszonylag kevésbé zavart vidékeit is — minden természeti értéke dacára meglehetősen felszínesen kutatott tájaink közé sorolható.

Sajátos fekvéséből következő gazdag flórája ugyan több neves botanikusunk érdeklődését felkeltette, s az ő munkálataik nyomán¹ sokkal ismertebbé lett, mint zoológiai téren. Faunájának kutatása azonban jócskán hátramaradt, különösen egyes állatcsoportok tekintetében ma is nagy hiányosságokat tapasztalhat az érdeklődő.

Igy madárvilágáról nyert ismereteink is rendkívül hézagosak. Nem készültek még róla összefoglaló munkák, s ami e tárgyban rendelkezésünkre áll, az mindössze néhány utalás az országos témával foglalkozó kézikönyvekben, faunaművekben², vagy gyér számú híradás egy-egy kuriozitásról³, esetleg rövid kirándulások szűkszavú jelentései⁴. Csaknem ez minden, mely a terület ornizának irodalmát adja.

Pedig itt a változatos földrajzi környezet sokszínű élővilágot határoz meg. Ma is gazdag avifaunája még emlékeztet a vízszabályozások előtti időkben legendás hírű madárparadicsomára.

A sok erdei madárfaj mellett jelentős a vizenyős rétek, nádas foltok lakóinak száma, kiterjedt tavaszi vadvizein ritkán látott vendégek pihennek meg átvonulóban, s a kárpáti hatások befolyásaként több species jelzi a vidéknek az alföldi viszonyok között érezhetően északabbi jellegét.

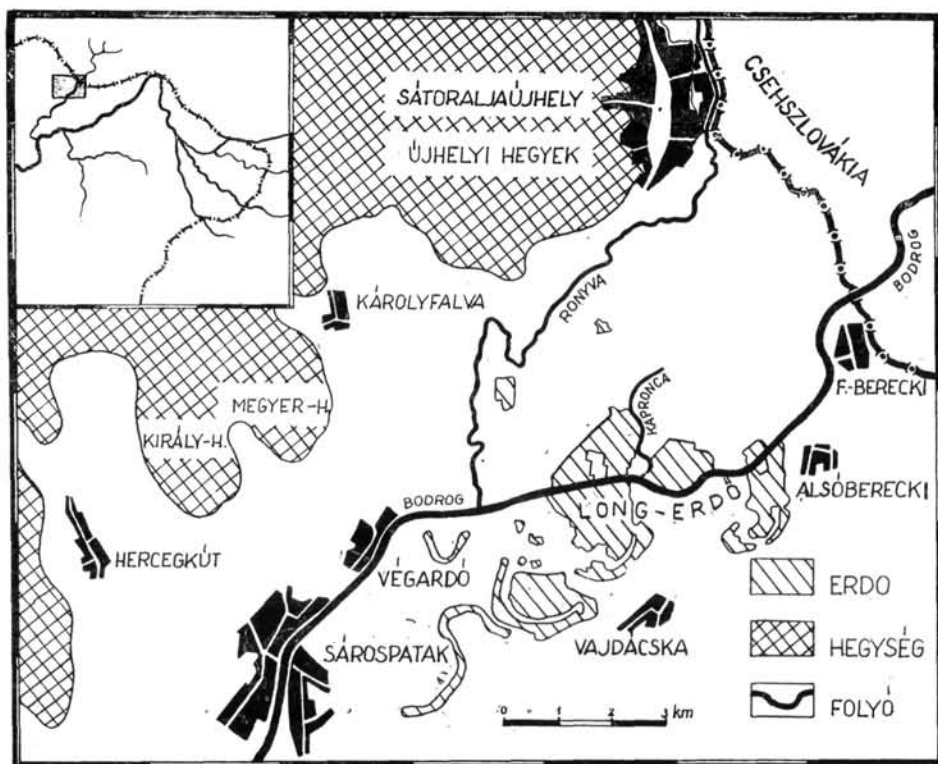
Ezért hiányolhatjuk azt, hogy ezen az ősi bélyegeket még több helyen őrző tájon nem létesült olyan védett folt, mely zavartalan körülményeket biztosítana az itt található sajátos összetételű élővilág fennmaradásához.

Aktuálisnak érzem jelen soraimmal is felhívni erre a figyelmet, épp akkor, amikor országos program indul környezetünk természeti értékeinek felkutatására és azok nemzeti adattárának elkészítésére.

II.

A táj, mellyel tanulmányomban foglalkozom, az Alföld északkeleti kiöblösödése, a Zempléni-hegység lábainál keletkezett fiatalkorú feltöltés.

Országhatárunkon túl, Csehszlovákia területére is átnyúló, újholocéni öntésképződményekkel borított alacsony síkság ez, melynek 90—95 m-es

A vizsgált terület térképvázlata

tengerszint feletti magassága csak a hátakon s a hegylábaknál emelkedik 100 m fölé⁵.

Észak felé összeköttetésben van a hegyvidék tömeges területébe benyúló Hegyközzel, mely kapcsolat a kárpáti fajok lehatolásának mintegy akadálytalan útvonalát is jelenti. Északnyugatról a sátoraljaújhelyi hegyek csoportja, nyugatról Károlyfalva és Sárospatak, valamint a köztük fekvő Megyer-hegycsoport határolják; délről a pataki és vajdácskai kultúrterületek, keletről Alsó- és Felsőberecki községek szántói, északkelet felől pedig az országhatár szabják meg kiterjedését. (Lásd: térképvázlat!)

Központi részét a Ronyva patak balparti rétségei adják, valamint a Bodrog mindkét oldalán fekvő Long-erdő, melynek déli szélei hajdani folyókanyarulatokig, mai holtmedrekig nyúlnak.

Mély fekvése miatt tálként süpped be környezetébe, s a felszínhez közel fekvő vízzáró rétegek (réti agyagok, lápos-kotus üledékek) sokáig megtartják a kiöntésekből, csapadékból származó vizeket.

Tavaszonként így a legutóbbi időkig is tengerré változtatják a Bodrog és a Ronyva kettős kulminációjú áradásai. Gyakran februártól júliusig borítja a magasságviszonyoktól függően átlagban 20–80 cm mély, összefüggő víztömeg. Ebből csak a facsoportok, erdők állnak ki itt-ott, s kis szigetek-

ként néhány magaslat, melyek mint a szárazföldi állatvilág ideiglenes rezervoárjai, sokszor különös kényszertársulásokat teremtenek. Úszó-, gázló-madarak tömegének kedvez e hatalmas rónavíz, mely szélében meglábalható az ember számára, csak ismerni kell a felszín alatti árkok, laposok szövevényeit. Sok régi mederrészben bizony 3—4 m-es víz gyűlik össze ilyenkor, mibe beleveszekedni nem is minden veszély nélkül jár.

Nemcsak a folyók egyenlőtlen hozama, hanem az Alföld más tájaihoz viszonyított bővebb csapadék is eredményezi a nagyobb vízellátást. Az éghajlat (21 °C alatti júliusi középhőmérsékletével Köppen szerint a Dfbx tartományba sorolható) hűvös, hidegtelű, csapadékos. Jellegéhez még az uralkodó északkeleti szél is hozzájárul.⁶

Mindezekért nemcsak növénytakarója bővelkedik északról jött elemekben (montán fajai között legismertebbek a *Leucojum vernum*, *Luzula pilosa*, *Gentiana pneumonanthe*, *Fagus silvatica* stb.⁷), hanem avifaunájára is rányomja bélyegét hegylábi helyzete, kárpáti kapcsolatainak hatása. Madarai között kimutathatóan több az északi faunaelem; kevesebb a melegebb tájakról származó species, mint az Alföld délebbi területeinek madárvilágában.

Példaképpen hasonlítsuk össze a következő két táblázatot! Mindkettőben az illető terület fészkelő fajainak megoszlását nyújtom csak, kizárva az átvonulókat, időszakos vendégek előfordulásait, hisz köztudomású, hogy ezek túlnyomórészt nem jellemzik ideiglenes tartózkodási helyük faunaösszetételét. (A faunatípusok rövidítéseinek jelmagyarázatát lásd alább, a *Faunakatalógus* bevezetőjében!)

1. táblázat. A költő fajok %-os megoszlása faunatípusok szerint a debreceni Nagyerdőben

Pal.	38,98
Eu.	22,03
Eu-turk.	20,34
Óvil.	5,08
Hol.	3,39
Med.	3,39
Ind-afr.	3,39
Pal-xerom.	1,70
K.	1,70
Összesen	100,00

2. táblázat. A költő fajok %-os megoszlása faunatípusok szerint a Sátoraljaújhely és Sárospatak közötti síkság madárvilágában

Pal.	42,72
Eu.	17,48
Eu-turk.	16,50
Hol.	6,80
Óvil.	4,85
Kozm.	2,92
Turk-med.	1,94
Med.	1,94
Ind-afr.	1,94
Pal-xerom.	0,97
Eth.	0,97
K.	0,97
Összesen	100,00

A táj képeinek változásaiban mindenkor a víz játszotta a legnagyobb szerepet, s ez alakítja ma is, dacolva az ember természetet formáló tevékenységével. Meglátszik ez az uralkodó növénytársulásokban, de ugyanakkor hat a madárvilág összetételére is, hisz ebben viszonylag magas értékkel szerepelnek a nedves élőhelyek madarai. (Lásd: 3. táblázat!)

A vízhez legjobban kötött (stenotop) fajok a szukcesszió első stádiumait jelentő nyíltvízi, mocsári biotópokhoz ragaszkodnak. Ilyenek az állandó megjelenési formájú elhagyott mederszakaszok, pangóvízű morotvatavak (mint a Longerdőben található Kapronca), vagy a réteken elszórva látható nádas-gyékényes mocsárfoltok fészkelői.

A fejlődés magasabb fokait képviselő vizes vagy szárazabb rétek más és más madáregyüttesek otthonát adják. A magasság társulásainak (*Carex*, *Juncus*, *Eleocharis*, *Bolboschoenus* stb.) nedves laposain, zsombékosáiban a vízhez inkább ragaszkodó réti fajok, míg a főleg *Alopecurus pratensis*-szel jellemzett kaszálókon a szárazabb rétek lakói élnek.

A fás vegetációt lakja a legtöbb madárfaj. E növényegyüttesek legegyszerűbb típusai a folyóvizek szélein megjelenő bokorfüzesek (*Salicetum tri-*

andrae), melyek itt meglehetősen degradált állapotban találhatóak, de néhány madár költéséhez mégis fontosak. Általában ugyancsak leromlottak a puhafaligetek (*Salicetum albae-fragilis*), de ahol még idős, nagyobb állományuk fennmaradt, annak madárvilága is gazdag. Sok itt az odúlakó, s a fátyoltársulásokkal átszőtt sűrű aljú formáikban pedig számos, cserjeszintben élő fajjal találkozhatunk. Ezek a ligetek adhatnak helyet az erős dinamikával terjeszkedő vetési varjak kolóniáinak kialakulására is.

Valamennyi élőhely között a legjelentősebbek a szil-kóris-tölgyligetek (*Fraxino pannonicae-Ulmetum*) erdői, melyek a legtöbb szintjükkel, nagy területükkel a legdifferenciáltabb madáregyüttesek kialakulásának feltételeit nyújtják. (Long-erdő.)

A következő táblázatban tekintsük át a terület három fő élőhelye fészkelő madárfajainak $\%$ -os megoszlását. A vízi- vízközeli-, a réti- és erdei biotópok lakói mellé külön csoportként vettem fel az emberi települések környékének mindenütt jellemző fészkelőit is, és azokat a fajokat, melyek számára egyszerre több élőhely biztosíthat költési és táplálkozási lehetőségeket.

3. táblázat. A fészkelő fajok $\%$ -os megoszlása biotópok szerint a Sátoraljaújhely és Sárospatak közötti síkság madárvilágában

Vízi biotópokban (nádas, gyékényes, nedves rét)	19,42
Száraz réten	4,85
Fás vegetációban (erdő; fasor, gyümölcsös)	64,07
Emberi települések környékén	5,83
Több biotópban is megjelenő fajok	5,83
Összesen:	100,00

III.

A továbbiakban részletezem az egyes biotópok madáregyütteseinek összetételét. Tárgyalásukban a növénytársulások szukcessziós sorrendjét, mint genetikai sorrendet követem.

1. A bő vízellátású területek között a mocsaras, nádas-gyékényesekkel tarkított zombékos foltok váltakozása a vidék ősi képét juttatja eszünkbe. Ezek jelentősége a vízszabályozások előtti időkben volt igazán nagy, amikor hatalmas kiterjedésükkel háborítatlanul tenyésző gazdag élővilágot őriztek. Ma már kicsiny teret foglalnak el utolsó hírmondóik, s a hajdan fajgazdag madáregyütteseik gyér számú képviselőinek csak a legnagyobb állományaik nyújtanak otthont. Csökkent szerepükre jellemző, hogy a régi idők

még gyakori fészkelői közül teljesen eltűntek a nagykócsag^s, a bölömbika egyedei; a nyárilúd csupán vonuláskor látható, s a vörösgém fészkelése is nagy kuriózzummá vált.

A Ronyva és a Bodrog bevezetőben említett bő tavaszi áradásai azonban az utóbbi időkben is a legtöbb évben elöntik a vidéket. Az ilyenkor keletkező óriási víztükör a vonuló vízimadarak tarka társaságait csábítja le megpihenni még hosszabb-rövidebb időre. Az összegyűlő vendégek viszont amellet, hogy a végeláthatatlan rónavízen hamar szerteszóródnak, jóval kisebb faj- és egyedszámmal is szerepelnek, mint az Alföld délebbi fekvésű néhány tavának őszi-tavaszi vízimadárseregei.

A nyíltvizek ritka kóborlói közül említésreméltó a *Bucephala clangula*, melyet csak egy évben láttam (1966. X–XI.). Sajnos, már eseményszámba megy találkozni a máshol gyakori récefajokkal is (*Anas acuta*, *A. penelope*, *Spatula clypeata*). Sűrűbben figyelhetjük meg a tőkésrécét (*Anas platyrhynchos*), csörgőrécét (*Anas crecca*) és a szárcsát (*Fulica atra*), melyek vadászati szempontból is rendelkeznek némi jelentőséggel.

A sekélyesek, tocsogók számottevőbbek lehetnek azoknak a vonuló, vagy a környéken fészkelő fajoknak táplálkozásában, melyeknek bőven nyújtanak eledelt apró halaik, vagy dús vízirovar-világuk formájában. Ide járnak a hegylábi települések gólyái, itt vadászgat az ártéri-erdők néhány fészkelő szürkegémé, s ritkán egy-egy kiskócsag, bakcsó is megfigyelhető köztük.

A vízszélek vonulói között pedig — a táplálkozásmódból következő, csúdhossz függvényeként kialakuló stratifikáció miatt — az apróbb termétek dominálnak. Legnagyobb számban látni itt a cankóféléket (*Tringa erythropus*, *T. stagnatilis*), s főleg a *Philomachus pugnax* szállja meg ez élőhelyeket nagyobb (100—150-es) őszi-tavaszi csapataival. Ugyanitt táplálkozik néhány, de vonulásidőben mindig jelenlevő *Gallinago media*, *Limnocryptes minimus*, *Calidris minuta* is (utóbbi nagyon jellemző a folyóvízi zátonyokra), és egy esetben figyeltem meg egy *Charadrius apricariust* (1966. XI.). A tavaszi és nyár végi hónapokban gyülekező dankasirályok (*Larus ridibundus*) költésére manapság már nincs megfelelő élettér.

A vizeket övező nádasok (*Phragmitetum* és konszociációi) nemcsak táplálkozási lehetőségeket, búvóhelyet, hanem fészkelési feltételeket is nyújtanak néhány faj számára. Egy alacsony, ritkás állományban találtam meg a kormos szerkő (*Chlidonias niger*) két fészket 1967 májusában. Gyakoribb a hínáros tavakon táplálkozó szárcsa (*Fulica atra*) és az igazán nádi életet élő pocgém (*Ixobrychus minutus*) megtelepedése, a vízityúk (*Gallinula chloropus*) viszont igen szórványosan jelentkezik. Előfordul a vizek, nedves rétek fölött mindig ott csapongó barna rétihéja (*Circus aeruginosus*) költése is, bár ritkán sikerül megtalálni jól elrejtett fészket. A viszonylag sok nádirigó (*Acrocephalus arundinaceus*) utódainak sorsát az apró, tojásrabló emlősök, ragadozók legtöbbször korán megpecsételik, úgyhogy a fiókákból általában kevés nő fel. Több esetben figyeltem meg nádiszármány párokat is (*Emberiza schoeniclus*), de ebben a biotópban csupán egyszer találtam fészükre. Költésidőben gyakran itt van még az *Acrocephalus scirpaceus* és az *A. schoenobaenus*, vonuláskor pedig nem ritka az *A. paludicola*. Néha egész

nyáron látható a *Porzana parva* (különösen vízben bővelkedő évben); a *P. porzana* fészket 1966-ban meg is találtam. Ritkább esemény az őszi hónapokban mutatkozó kékes rétihéja (*Circus cyaneus*) jelenléte.

A *Bodrog* helyenként magasabb, függőlegesen leszakadó *partfalaiban* — mint vízszéli élőhelyeken — néhol kisebb partifecske (*Riparia riparia*) telepek alakulnak. E gyér számú (5—6-os) kolóniák sosem tartósak, mivel a szakadozó oldalak szinte évente kényszerítik más-más helyre lakóikat.

A *nedves rétek magassásosai (Magnocaricion és konzociációi)*, időszaként vizes aljú zombékosai bő rovartáplálékkal biztosítanak kedvező terepet több, ételment kereső csoportnak, de költőhelyeket is a változatos körülményekhez jól alkalmazkodó fajoknak. A táplálkozók között legszembetűnőbbek a messze környékről ideseregülő fecskék. Számos alkalommal figyeltem meg főként erősen szeles időben, hogy vadászatukhoz az ember segítségét is igénybeveszik. Ilyenkor ugyanis a növényzet oltalmában megült rovarsereg csak akkor válik hozzáférhetővé, ha azt erőteljesen megzavarják. Az ember lépései nyomán szerterebbenő, felugráló sáskákat, kabócákat, számos apró szunyogot a fecskék már könnyedén kapdossák el. Mindenfelől oda-odahussanva hosszan kísérik a jövő-menőt. A vadlibák, ha ugyan leszállnak, itt pihennek meg. Két ízben figyeltem meg néhány *Anser fabalis* (1965. IX. 6 db; 1966. X. 11 db). Vonulás közben a *Motacilla cinerea* laza kis csapatai böngészik a növényzetet. Fontosabbak a költő fajok, melyek zömét a búbicek (*Vanellus vanellus*) adják. Általában 20—25 pár fészkel itt belőlük, mindig 3—4 pár nagygoda (*Limosa limosa*) társaságában. Kis számban, de rendszeresen költ a *Gallinago gallinago* és a *Tringa totanus* is (2—3 pár), és a kacsák közül a tőkés- (*Anas platyrhynchos*) valamint a bőjti réce (*Anas querquedula*) 1—2 párban. Fészkealjuk sokszor elpusztul, mivel gyakoriak a tojásrablók (leginkább a menyét tevékenysége okoz gondot). Két kacsafajnak csak egy-egy alkalommal találtam fészket: a ritkábban látható *Aythya ferina* 8-as (1965 VI.), és az *Aythya nyroca* 7-es költését (1967. V.). Az énekesek képviselőiként három fajt emelek ki. A közönséges *Motacilla flava* jellegzetes élőhelye ez a sásos, szittyós, zombékos vidék a szomszédos szárazabb, de szintén magasfüvű *Alopecuretum*mal együtt. A nedvesebb részeken itt is költ a nádi sármány (*Emberiza schoeniclus*). A ritka *Losustella naevia* egy véletlenül megtalált fészke (1967. VI., 5 tojás) az irodalmi adatok alapján is⁹ a terület posztlaciális reliktum-jellegét bizonyítja a költésidőben gyakorta megfigyelt nagypólinggal (*Numenius arquata*) együtt.

2. A *felszíni vizek híjával levő füves térszíneket* ökológiai nézőpontból száraz rétnek nevezem. E dús növényzetű félkultúr kaszálók, legelők két legjellemzőbb növénytársulása — az *Alopecuretum pratensis* és a *Festucetum pratensis* — a tavaszi árvíz után nyárra szárazra kerül, s néhol derékon jóval felül érő sűrűt ad. Máshol a legeltetés miatt széles területen alacsony marad, s a ki nem száradó vizek határai közelében erősen zombékosodik. A helyenkénti zombékosodás azoknak a madaraknak kedvez, melyek szívesen fészkelnek a fűcsomókba. Így a citromsármány (*Emberiza citrinella*) és a nedves rétről leírt sárgabillegető (*Motacilla flava*) gyakori itt, de a gazosabb, kórókkal telezsórt árokszélek közelében a sordély (*Emberiza ca-*

landra) költése is előfordul néha. A nemegyszer sokáig tartó elöntés miatt a kaszálás is későn következik be, sőt egy-egy évben el is marad, ami az itt költő madarak számára zavarás nélküli fiókanevelést biztosít. Ez magyarázza a szokatlanul nagyszámú haris (*Crex crex*) és fürj (*Coturnix coturnix*) jelenlétét, melyek az Alföld legtöbb rétségén annyira megfogytak már, hogy alig látni belőlük. E két kedves szavú madár, mely ősidők óta úgy hozzá-nőtt a magyar róna képéhez, egyenként 16—18 párban is élt itt megfigyeléseim éveiben. Számomra mindig egyedülálló élményt adtak a langyos nyári esték mezei koncertjei, mikor az egész környék zengett a fürjek pity-palattyalólásától, s a haris harsogását a távoli Long-erdő ködlő zöld falai megkettőzve adták vissza... Főként esős idő előtt egész éjjel szóltak.

A fészkelők sorában gyakoribbnak mondható a mezei pacsirta (*Alauda arvensis*), mint a kisebb számú búbos pacsirta (*Galerida cristata*), mely itt inkább a kultúrhatásokat jelzi. A hantmadár (*Oenanthe oenanthe*) ritkábban talál alkalmas helyet megtelepedésre, bár erre is akad példa (1966-ban egy csatornaépítés miatt felhalmozott tuskós földhányásban leltem rá 4-es fészkeljára).

Érdekes jelenség volt a nagypóling (*Numenius arquata*) többszöri megfigyelése (1965., 1967. IV—V—VI.) költésidőben. Fészket azonban hiába kerestem.

Az őszi vonulók gyakran látott faja a réti pityer (*Anthus pratensis*), télen pedig a zsákmány után kutató gatyásölyvek (*Buteo lagopus*) a rendszeres vendégek.

Az állatok-járta legelők a bogarászó seregélycsapatokat csábítják. Közük sosem láttam pásztormadarat (*Pastor roseus*), dacára hajdani nagy mozgalmainak, mikor az egész Hegyalját óriási tömegben szállták meg fészkelő seregei.¹⁰

Miután a terület mezei pocokkal (*Microtus arvalis*) rendkívül erősen fertőzött, a ragadozók terített asztalául szolgál. Minden leshelynek alkalmas fa, elszóródott nagyobb gally, kitűzött karó vagy akár vakondtúrás körül köpetek, kivágott pocokbelek, leesett maradványok jelzik a vércsék, ölyvek, baglyok munkáját. A vörös vércsék (*Falco tinnunculus*) legtöbbször közvetlen naplemente előtt szállnak ki vadászni a rét fölé, amikor még a látásviszonyok megfelelőek, s a pockok mozgása megindul. A kékvércsék (*Falco vespertinus*) egész nap bogarásznak a kabákkal (*Falco subbuteo*) együtt és a legtöbb boglyán látni ülve egy-egy, szintén a rét élővilágából táplálkozó szalakótát (*Coracias garrulus*). A besötétedéssel a kisebb-nagyobb erdőfoltokban fészkelő erdei fülesbagoly (*Asio otus*) veszi át a nap-pali vadászok rágcsálóirtó szerepét.

3. *A fás élőhelyek madarai.* Az eddigiekből kitűnik, hogy — túlnyomórészt táplálkozási okokból — az eddig részletezett két főbiotóp megfelelő szintjei áthatásokkal találkoznak. Ugyanígy mutatkozik ez az erdős területek és a rét között, már csak azért is, mivel a fás vegetáció „előőrsei” bokorcsoportok, cserjések, vagy kisebb izolált erdőfoltok formájában szétszórtnak is találhatóak a terepen. Az erdő egyébként is nagy területet foglal el, s növényegyütteseinek differenciáltsága a fészkelő fajok döntő többségének (64,07%) ad megtelepedési lehetőséget.

A fiatal bokorfüzesek kis réti foltjaiban (*Salix cinerea* vagy *S. triandra*) mezei posztán (*Sylvia communis*) és ritka esetben töviszúró gébicsen (*Lanius collurio*) kívül egyebet nem látni.

A kiterjedtebb, idősebb folyómenti ligetek (*Salicetum triandrae*) odvas fűzfáinak nagyobb üregeiben gyakori költő faj a kuvik (*Athene noctua*) és a csóka (*Coloeus monedula*); a kisebbekben pedig a mezei veréb (*Passer montanus*), a széncinege (*Parus maior*) és néha a kerti rozsdafark (*Phoenicurus phoenicurus*).

A még több szintű fűz-nyár liget-erdőben (*Salicetum albae-fragilis*) az előbb említett fajokhoz csatlakozik a néhol hatalmasra növő, gyorsan korhadó belü nyárfákhoz ragaszkodó seregély (*Sturnus vulgaris*) és a nagyobb harkályodvakat elfoglaló szalakóta (*Coracias garrulus*). Ezek táplálékukért a rétekre járnak. Valamennyi ligeterdőre rendkívül jellemző a széltében elterjedt sárgarigó is (*Oriolus oriolus*). A nagyfakopáncs (*Dendrocopos maior*) és a ritkább balkáni fakopáncs (*D. syriacus*) mellett a szürke- és a zöld küllő (*Picus canus* és *P. viridis*) nagyon hozzátartozik a nyárfásokhoz. Ha már pár tucatnyi a fák száma, egyik évről a másikra kialakulhat rajtuk a vetési varjak (*Corvus frugilegus*) népes kolóniája, bár ezek kisebb telepei néhány fából álló elszórt erdőcskében is megjelenthetnek. Egy-egy korán elfoglalt fészkekbe belekölt az erdei fülesbagoly, s további társfajokként a varjak fiókanevelési mozgalmának vége felé a vörös- és kék vércsék csatlakoznak.

A cserjeszint iszalagos, vízhozta limlommal, sokféle uszadékkal telezsórt birodalmában a poszták (*Sylvia curruca*, *S. borin*) fészkelnek a hazánk más tájain jóval ritkább nagyfülemüle (*Luscinia luscinia*) társaságában. Utóbbinak költése régóta ismert a Long-erdőből is.¹¹ Érdekes az erdei pinty (*Fringilla coelebs*) nagyon gyakori jelenléte. A gallytorlaszok mélyét mindig az ökörszem (*Troglodytes troglodytes*) és a vörösbegy (*Erithacus rubecula*) bújja. Előbbinek fészkelését is ilyen környezetben figyeltem meg (1965. V.), míg a vörösbegy költésére csak nagyobb tölgyesből van adatom (Long, 1966. V., kidőlt fa gyökerei között). A régi idők közönségesebb függőcinegéjének (*Remiz pendulinus*) megjelenése ma már ritkaságszámba megy. A faunalistába egyetlen, a Bodrog vize fölé lógó ágra font, kiszolgált fészke alapján vettem fel (1967. VII.).

Sok faj kedvelt vonulási útvonala is a folyók mente. Ilyenkor szaporodik fel itt az egyébként gyéren látható füzikék száma a szintén másutt költő nádiposztáttal és nádírigókkal együtt.

A növénytársulások szukcessziójának csúcán itt a szil-kőris-tölgy liget áll (*Fraxino pannonicae-Ulmetum*), a botanikusok által gyakorta emlegetett Long-erdő.¹²

Ősi képének jellegét szép részletei őrzik. A 20—30 m magasba nyúló szilek, sudár gyertyánok és terebélyes nyárfaóriások által körülállt rejtett tavirózsás mocsarainak (Kapronca nevű morotvatava) környéke a fekete-gólya fészket keresteti velünk.¹³ Hasonló állományban létezett korábbi híres gémtelepé¹⁴, melyben Warga szerint¹⁵ 1930-ban költő 200 pár szürkegém és bakcsó 1951-ben már mindössze 40—50 párra csökkent. Napjainkban nagyon elvétve látni belőlük, s nem is minden évben akadhatunk fészkekre.

A koronaszintet a zavartalanabb részekben barnakánya (*Milvus mig-*

rans), kabasólyom (*Falco subbuteo*), vörösvércse (*F. tinnunculus*) lakja, és szórványosan megtelepszik a darázsölyv (*Pernis apivorus*). Bár költésidőben, de csupán egy-egy alkalommal találkoztam a törpesassal (*Hieraaëtus pennatus*) — 1968. VI. — és a békászó sassal (*Aquila pomarina*) — 1967. Gyakran figyeltem meg az egerészölyvet (*Buteo buteo*) is tavaszi-nyári időben, ez azonban a hollóhoz hasonlóan a hegyekből idevetődött vendégként értékelhető (*Corvus corax*).

Az előző biotóp leírásnál említett odúlakók sora itt a macskabagollyal bővül (*Strix aluco*), s a harkályok csoportjához a nyaktekerccsel (*Jynx torquilla*) együtt a közép- és kislefakopáncs (*Dendrocopos medius* és *D. minor*) csatlakozik. Egy alkalommal (1966. III. 6.) került szemem elé a fehérhátú fakopáncs (*Dendrocopos leucotos*) egy példánya, mely valószínűleg szintén a hegyek közül kóborolt ide. A négy fészkelő cinegefaj után a kormos légykapót (*Muscicapa hypoleuca*) emelem ki évente megfigyelt 1—1 költésével. A fakusz mindkét faja előfordul, azonban csak a *Certhia brachydactyla* költése bizonyítható.¹⁶

A helyenként szinte áthatolhatatlan sűrűségű gazdag cserjeszint (fajai: *Prunus spinosa*, *Cornus sanguineus*, *Frangula alnus*, *Rosa*, *Rubus*, *Sambucus*, *Viburnum* stb.) magasabb régióiban a zöldike (*Chloris chloris*), őszapó (*Aegithalos caudatus*) és az alacsonyabbra is leereszkedő fekete- és énekes rigó (*Turdus merula* és *T. philomelos*) élnek. Utóbbiak zavartalan erdőrészekben a „földszintig” is leszállnak fészükkel. Egy esetben észleltem 4 fiát etető léprigó-párt (*Turdus viscivorus*; 1967. V.), bár az erdő jellege után sűrűbb előfordulását várhatnánk.

A meggyvágó (*Coccothraustes coccothraustes*) számára nemcsak az álmányba elegyedett számos vadcserezsnye (*Prunus padus*) jelent bő táplálékot, hanem a kőris termése is.

A bokrok aljának kusza növényzete mindkét fülemüle fészket rejti. Az erdőszélek, ritkások oldalát kedveli az erdei pityer (*Anthus trivialis*), néhány pár erdei pacsirta (*Lullula arborea*) és a nyíltabb füves helyek itt is fészkelő citromsármánya. A száraz bokrosok takarják a kecskefejő (*Caprimulgus europaeus*) földre rakott tojásait, s az alacsony növényzetben lapulva rejtőzik a füzikék fészke. A *Phylloscopus collybita* gyakoribbnak mutatkozik, mint a *Ph. trochilus*, és a *Ph. sibilatrix*-et csupán megfigyelhettem, de költését nem tapasztaltam.

A szárazabb, ültetett tölgyesek kevéssé emlékeztetnek az erdő eredeti arculatára, esetleg tavasszal lenyűgözőek, mikor némelyikben két-, két és fél méteres víz áll, az egész évben erre emlékeztető fennhagyott úszadék tanúsága szerint. Általában nem régi telepítések (koruk 8—20 év). Bennük egy-egy szarka (*Pica pica*), illetőleg annak fészek-örökébe lépő fülesbagoly; gerle (*Streptopelia turtur*) és néhány szajkó az úr. Ezekon kívül az aljnövényzet között megbúvó fogoly (*Perdix perdix*) s a fácán (*Phasianus colchicus*) lakja. Az egészen fiatal cserjésekben jószérrel csak töviszúró gébicset találni, de nem egy évben nyár derekáig tartózkodtak itt a szürkebegyek (*Prunella modularis*).

A fás biotóp kisebb jelentőségű megjelenési formái közt a szegélybozótosok önálló cönózisai említhetők, mint a karvalyposzáta (*Sylvia nisoria*),

töviszúró gébics és még néhány egyéb poszátafaj (pl. *S. curruca*) tanyája. Az elkülönült fekvésű bozótosor — például a vasúti töltést kísérő cserjés, mély martjával — szintén megfelel a karvalyposzátnak, mezei poszátnak, de faunája bővül a fészkelő sordéllal (*Emberiza calandra*), rozsdás csaláncsúccsal (*Saxicola rubetra*) s az átvonuló *S. torquata*-val, melyet ugyan néhányszor egész nyáron át itt láttam. Utóbbiak, tipikusan vártamadarak lévén, erősen ragaszkodnak ehhez az élőhelyhez a fölötte húzódó telefonvezeték miatt is.

Az emberi települések környéke a kultúrhatásokhoz jól alkalmazkodó fajokban bővelkedik, melyek ugyan ősidőkben határozott élőhelyekkel rendelkeztek. A kémények gólyái a közeli vizenyős rétekről élnek; az ereszaljak, istállók fecskéi (*Hirundo rustica* és *Delichon urbica*) a ház körüli vagy a legelők fölött rajzó rovarvilágot gyérítik. A falak, kútágasok üregeit barázdabillegető (*Motacilla alba*), vagy a verebek lakják (*Passer domesticus* és *P. montanus*); s a csendes padlások kuvikja (*Athene noctua*) a gyöngybagollyal (*Tyto alba*) együtt a vidék pocoktömegében dúskál. Az ember jelenléte, úgy látszik, egyre jobban összefügg a balkáni gerlével (*Streptopelia decaocto*) is.

A terület madárvilága néhány ritkán megfigyelt átvonulójának komolyabb jelentősége nincs a fauna képében. A katalógusba mégis felvettem ezeket is, mint érdekességeket, a korábbi irodalmi adatok szereplőivel egyetemben.¹⁷ Saját megfigyeléseimből a már említetteken kívül az örvös rigót (*Turdus torquatus*) sorolom ide (1965. XI. 15.) és a hósármányt (*Plectrophenax nivalis*), melynek kis, hatos csoportját 1967 januárjában figyeltem meg egy erdőszéli gyomos ugaron. Az akcesszorikus fajok részesedése a madárfaunában az 5%-ot sem éri el (lásd: 4. táblázat!).

IV.

A leíró részben (a szószaporitást is kerülve) nem volt szándékom minden madárról szólni. Az avifaunának csak vázlatát adom, mit írásom végén a rendszeres fajlista egészít ki, indexeivel tovább jellemezve a megfigyelt fajokat.

A névsor maga sem lehet teljes, hiszen nagyon sok esemény kerülhetett el figyelmem a kiterjedt terület madáréletének felkutatásához rendelkezésemre álló négy év alatt.

A rendkívül sokrétű madárvilág a vidék sajátos természeti viszonyai, hegylábi fekvésével, s a mozaikosan elszórt élőhelyek változatos alakulásával magyarázható. Egy különféle korú állományokból összetett alföldi erdőt citállok ismét összehasonlításra: a madarakban ugyancsak gazdag debreceni Nagyerdőt. Ebben évtizedes megfigyeléssorozat után mindössze 106 fajt tudtunk kimutatni a területünkön leírt 168-cal szemben. Bizony, ennyit jelent a sokféle erdőtípus, a víz közelsége, s a száraz és nedves élőhelyek váltakozása.

A faunakatalógusba felvett 168 előforduló faj mennyiségi eloszlásáról a következő összefoglaló tabellán adok tájékoztatót.

4. táblázat. Az előforduló fajok $\%$ -os megoszlása gyakoriság szerint a Sátoraljaújhely és Sárospatak közötti síkság madárvilágában

Rendszeres fészkelő	43,45
Átvonuló, vagy téli vendég	22,61
Ritka fészkelő	17,86
Fészkelésidőben megfigyelt, de nem bizonyított költésű faj	7,15
Ritkán megfigyelt faj	4,76
Irodalmi adatból felvett faj	4,17
Összesen:	100,00

Az élőhelyek minőségi viszonyairól, a különböző biotópok előfordulási arányairól jól informál a madárfauna költőhely-típusok szerinti összetétele.

A kiterjedt rétségek hatásaként a legtöbb fészkelőt találjuk a gyepszinten. Az ugyancsak jelentős területen uralkodó erdő a korona-, fatörzs- és cserjeszint, valamint az üregek lakóit összesen 55 $\%$ fölé szaporítja. (Nem számítva ide a fás vegetáció földön költő fajait, hisz azokat a gyepszint lakói közé egyszer már felvettem.) Az erdők vén fáit, idős állományait szintén

5. táblázat. A fészkelő fajok $\%$ -os megoszlása költőhelyszintek szerint a Sátoraljaújhely és Sárospatak közötti síkság madárvilágában

Gyepszintben költ	30,10
Koronaszintben költ	21,35
Odúban, üregben költ	18,45
Cserjeszintben költ	13,60
Nádasban költ	6,80
Emberi építmények adta helyen költ	5,82
Fatörzs-szintben költ	1,94
Váltogatva több színben is költ	1,94
Összesen:	100,00

sok madárnak, az odúlakók nagy számának biztosítanak megtelepedési feltételeket (több, mint 18⁰/₀-nak).

Érdekes színezője a madárvilágnak még a 6⁰/₀-nál több nádaslakó is.

Am a jobb áttekintés érdekében nézzük meg végül összefoglalva a különböző szintek lakóinak táblázatba illesztett összesítését!

V.

FAUNAKATALÓGUS

A területen megfigyelt, vagy innen leírt madárfajok jegyzékét saját megfigyeléseim és az azokat kiegészítő irodalmi adatok alapján készítettem el. A felsorolásban jónak láttam a hozadalmasabb adatközlést kerülve egy jel-szisztémát alkalmazni, melynek segítségével informálódhatunk az előforduló madarak ökológiai körülményeiről, mennyiségi viszonyairól is. Az egyes nevek előtt rövidítésekkel utalok a speciesek faunatípusára is.

A fajok rendszerében és nevezéktanában a legutóbbi hivatalos *Nomenclatort* tekintetem irányadónak¹⁸, míg a faunatípusok megállapításához Voous idézett munkáját¹⁹ hívtam segítségül.

A faunalistában használt jelek magyarázata a következő:
az előfordulás gyakorisága szerint:

A		rendszer fészkelő;
B		ritka fészkelő;
C		átvonuló, vagy téli vendég;
D		fészkelésidőben megfigyelt faj, melynek költése nem bizonyított;
E		ritkán megfigyelt faj;
F		irodalomból ismert adat;

a biotóphoz való hűség szerint:

1		nyíltvízen, vízparton;
2		nádas-, gyékényes foltokban;
3		nedves réten;
4		száraz réten;
5		fás vegetációban;
6		emberi települések környékén;

a fészkelés helye szerint:

a		koronaszintben;
b		fatörzs-szintben;
c		cserjeszintben vagy nádasban;
d		gyepszintben;
e		odúban;
f		emberi építmények adta helyen.

A faunatípusok rövidítéseinek magyarázata: Arkt. = arktikus; Eth. = etiópiai; Eu. = európai; Eu-turk. = euro-turkesztáni; Hol. = holarktikus; Ind-afr. = indo-afrikai; K. = kínai; Kozm. = kozmopolita; Med. = mediterrán; Óvil. = óvilági; Pal. = palearktikus; Pal-mont. = paleomontán; Pal-xerom. = paleo-xeromontán; Pal-xer. = paleoxerikus; Szib = szibériai; Szib-kanad. = szibero-kanadai; Turk. = turkesztáni; Turk-med. = turko-mediterrán.

CICONIIFORMES

Pal.	<i>Ardea cinerea</i> L.	B5a
Ind-afr.	<i>Ardea purpurea</i> L.	B2c
Eth.	<i>Ardeola ralloides</i> (Scop.)	B5a
Kozm.	<i>Egretta alba</i> (L.)	F—Szemere, 1919.
Óvil.	<i>Egretta garzetta</i> (L.)	F—Szemere, 1919.
Kozm.	<i>Nycticorax nycticorax</i> (L.)	B5a
Óvil.	<i>Ixobrychus minutus</i> (L.)	A2c
Pal.	<i>Ciconia ciconia</i> (L.)	A6f
Pal.	<i>Ciconia nigra</i> (L.)	F—Radványi, 1963.

ANSERIFORMES

Pal.	<i>Anser anser</i> (L.)	C3
Arkt.	<i>Anser albifrons</i> (Scop.)	C3
Pal.	<i>Anser erythropus</i> (L.)	C3
Pal.	<i>Anser fabalis</i> (Lath.)	E3 — 1965. XI., 1966. X.
Hol.	<i>Anas platyrhynchos</i> L.	A3d
Pal.	<i>Anas querquedula</i> L.	B3d
Hol.	<i>Anas crecca</i> L.	C1
Pal.	<i>Anas acuta</i> L.	C1
Pal.	<i>Anas penelope</i> L.	C1
Hol.	<i>Anas stepera</i> L.	C1
Hol.	<i>Spatula clypeata</i> (L.)	C1
Pal.	<i>Aythya ferina</i> (L.)	B3d
Turk-med.	<i>Aythya nyroca</i> (Güld.)	B3d
Hol.	<i>Bucephala clangula</i> (L.)	E1 — 1966. X—XI.

FALCONIFORMES

Eu.	<i>Pernis apivorus</i> (L.)	B5a
Eu.	<i>Milvus milvus</i> (L.)	E5 — 1966. IX., 1967. VIII.
Óvil.	<i>Milvus migrans</i> (Bodd.)	A5a
Hol.	<i>Accipiter gentilis</i> (L.)	D5
Pal.	<i>Accipiter nisus</i> (L.)	C5—6
Hol.	<i>Buteo buteo</i> (L.)	D5
Arkt.	<i>Buteo lagopus</i> (Pont.)	C4—5

Turk-med.	<i>Hieraaëtus pennatus</i> (Gm.)	E5 — 1968. VI.
Pal.	<i>Aquila clanga</i> (Pall.)	E5 — 1968. IV.
Pal.	<i>Aquila pomarina</i> Ch. L. Brehm.	D5
Hol.	<i>Circus cyaneus</i> (L.)	C2—3
Pal.	<i>Circus aeruginosus</i> (L.)	A2c
Ind-afr.	<i>Circaëtus gallicus</i> (Gm.)	F — Pátkai, 1951.
Kozm.	<i>Falco peregrinus</i> Tunst.	C5
Pal.	<i>Falco subbuteo</i> L.	A5a
Pal.	<i>Falco vespertinus</i> L.	A5a
Óvil.	<i>Falco tinnunculus</i> L.	A5a

GALLIFORMES

Eu-turk.	<i>Perdix perdix</i> (L.)	A5d
Óvil.	<i>Coturnix coturnix</i> (L.)	A4d
K.	<i>Phasianus colchicus</i> L.	A5d

GRUIFORMES

Eu.	<i>Crex crex</i> (L.)	A4d
Pal.	<i>Porzana parva</i> (Scop.)	D2
Eu.	<i>Porzana porzana</i> (L.)	B2d
Kozm.	<i>Gallinula chloropus</i> (L.)	B2d
Pal.	<i>Fulica atra</i> L.	B2d

CHARADIIFORMES

Pal.	<i>Vanellus vanellus</i> (L.)	A3d
Arkt.	<i>Charadrius apricarius</i> L.	E1 — 1966. X.
Pal.	<i>Numenius arquata</i> (L.)	D4
Pal.	<i>Limosa limosa</i> (L.)	A3d
Szib.	<i>Tringa erythropus</i> (Pall.)	C1
Pal.	<i>Tringa totanus</i> (L.)	A3d
Pal.	<i>Tringa stagnatilis</i> (Bechst.)	C1
Pal.	<i>Gallinago media</i> (Lath.)	C1
Hol.	<i>Gallinago gallinago</i> (L.)	A3d
Szib.	<i>Lymnocyptes minimus</i> (Brünn.)	C1
Arkt.	<i>Calidris minuta</i> (Leisl.)	C1
Pal.	<i>Philomachus pugnax</i> (L.)	C1
Pal.	<i>Larus ridibundus</i> L.	D1
Pal.	<i>Chlidonias leucopterus</i> (Temm.)	D2
Hol.	<i>Chlidonias niger</i> (L.)	B2d

COLUMBIFORMES

Pal-xer.	<i>Syrhaptus paradoxus</i> (Pall.)	F — Frivaldszki, 1891.
Eu-turk.	<i>Columba palumbus</i> L.	A5a
Eu-turk.	<i>Streptopelia turtur</i> (L.)	A5c
Ind-afr.	<i>Streptopelia decaocto</i> (Friv.)	A5c

CUCULIFORMES

Pal. Cuculus canorus L. A2-5

STRIGIFORMES

Kozm. Tyto alba (Scop.) B6f
 Turk-med. Athene noctua (Scop.) B6f-e
 Pal. Strix aluco L. B5e
 Hol. Asio otus (L.) B5a

CAPRIMULGIFORMES

Pal. Caprimulgus europaeus L. B5d

APODIFORMES

Pal. Apus apus (L.) C

CORACIIFORMES

Turk-med. Merops apiaster L. C
 Eu-turk. Coracias garrulus L. A5e
 Óvil. Upupa epops L. A5e

PICIFORMES

Pal. Jynx torquilla L. A5e
 Eu. Picus viridis L. A5e
 Pal. Picus canus Gm. A5e
 Pal. Dendrocopos maior (L.) A5e
 Med. Dendrocopos syriacus (Ehr.) A5e
 Eu. Dendrocopos medius (L.) B5e
 Pal. Dendrocopos leucotos (Bechst.) E5 — 1966. III. 6.
 Pal. Dendrocopos minor (L.) A5e

PASSERIFORMES

Pal. Galerida cristata (L.) A4d
 Eu. Lullula arborea (L.) A5d
 Pal. Alauda arvensis L. A4d
 Hol. Eremophila alpestris (L.) F — Szemere, 1921.;
 Schäfer, 1959.

Hol. Hirundo rustica L. A6f
 Pal. Delichon urbica (L.) A6f
 Hol. Riparia riparia (L.) Ble

Eu.	<i>Oriolus oriolus</i> (L.)	A5a
Hol.	<i>Corvus corax</i> L.	D5
Pal.	<i>Corvus cornix</i> L.	A5a
Pal.	<i>Corvus frugilegus</i> L.	A5a
Pal.	<i>Coloeus monedula</i> (L.)	A5e
Pal.	<i>Pica pica</i> (L.)	A5a
Pal.	<i>Garrulus glandarius</i> (L.)	A5a
Pal.	<i>Parus maior</i> L.	A5e
Eu.	<i>Parus caeruleus</i> L.	A5e
Pal.	<i>Parus ater</i> L.	C5
Pal.	<i>Parus palustris</i> L.	A5e
Pal.	<i>Aegithalos caudatus</i> L.	A5c
Pal.	<i>Remiz pendulinus</i> (L.)	B1c
Pal.	<i>Sitta europaea</i> L.	A5e
Hol.	<i>Certhia familiaris</i> L.	C5
Eu.	<i>Certhia brachydactyla</i> L.	A5b
Hol.	<i>Troglodytes troglodytes</i> (L.)	B5d
Eu-turk.	<i>Turdus viscivorus</i> L.	B5a
Szib.	<i>Turdus pilaris</i> L.	C5
Eu.	<i>Turdus philomelos</i> Brehm.	A5c
Szib.	<i>Turdus iliacus</i> L.	C5
Pal-mont.	<i>Turdus torquatus</i> L.	E — 1965. XI. 15.
Pal.	<i>Turdus merula</i> L.	A5c
Pal.	<i>Oenanthe oenanthe</i> (L.)	B4d
Pal.	<i>Saxicola torquata</i> (L.)	D5
Eu.	<i>Saxicola rubetra</i> (L.)	A4-5d
Eu.	<i>Phoenicurus phoenicurus</i> (L.)	A5e
Pal-xerom.	<i>Phoenicurus ochruros</i> (Gm.)	A5e
Eu.	<i>Luscinia megarhynchos</i> Brehm.	A5d
Pal.	<i>Luscinia luscinia</i> L.	B5d
Eu.	<i>Erithacus rubecula</i> (L.)	B5d
Eu-turk.	<i>Locustella naevia</i> (Bodd.)	B3d
Eu-turk.	<i>Acrocephalus arundinaceus</i> (L.)	A2c
Eu-turk.	<i>Acrocephalus scirpaceus</i> (Herm.)	D2
Eu-turk.	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i> (L.)	D2
Eu.	<i>Acrocephalus paludicola</i> (Vieill.)	C2
Eu.	<i>Sylvia atricapilla</i> (L.)	A5c
Eu-turk.	<i>Sylvia nisoria</i> (Bechst.)	A5c
Eu.	<i>Sylvia borin</i> (Bodd.)	A5c

Eu-turk.	<i>Sylvia communis</i> (Lath.)	A5c
Eu-turk.	<i>Sylvia curruca</i> (L.)	B5c
Pal.	<i>Phylloscopus trochilus</i> (L.)	B5d
Pal.	<i>Phylloscopus collybita</i> (Vieill.)	A5d
Eu.	<i>Phylloscopus sibilatrix</i> (Bechst.)	C5
Pal.	<i>Regulus regulus</i> (L.)	C5
Hol.	<i>Regulus ignicapillus</i> (Temm.)	C5
Eu-turk.	<i>Muscicapa striata</i> (Pall.)	A5b
Eu.	<i>Muscicapa hypoleuca</i> (Pall.)	B5e
Eu.	<i>Muscicapa albicollis</i> Temm.	C5
Eu.	<i>Prunella modularis</i> (L.)	D5
Eu.	<i>Anthus pratensis</i> (L.)	C4
Eu-turk.	<i>Anthus trivialis</i> (L.)	A5d
Pal.	<i>Motacilla alba</i> L.	A6f
Pal.	<i>Motacilla cinerea</i> Tunst.	C3
Pal.	<i>Motacilla flava</i> L.	A3d
Szib-kanad.	<i>Bombycilla garrulus</i> (L.)	C5
Hol.	<i>Lanius excubitor</i> L.	C5
Eu-turk.	<i>Lanius minor</i> Gm.	A5a
Pal.	<i>Lanius collurio</i> L.	A5c
Eu-turk.	<i>Sturnus vulgaris</i> L.	A5e
Turk.	<i>Pastor roseus</i> (L.)	F — Chernel, 1899., Schenk, 1928.
Pal.	<i>Passer domesticus</i> (L.)	A5-6a-b-e-f
Pal.	<i>Passer montanus</i> (L.)	A5-6b-e-f
Pal.	<i>Coccothraustes coccothraustes</i> (L.)	A5a
Eu-turk.	<i>Chloris chloris</i> (L.)	A5a
Eu-turk.	<i>Carduelis carduelis</i> (L.)	A5a
Pal.	<i>Carduelis spinus</i> (L.)	C5
Eu-turk.	<i>Carduelis cannabina</i> (L.)	C4-5
Med.	<i>Serinus serinus</i> (L.)	A5a
Pal.	<i>Pyrrhula pyrrhula</i> (L.)	C5
Eu.	<i>Fringilla coelebs</i> L.	A5c
Szib.	<i>Fringilla montifringilla</i> L.	C5
Pal.	<i>Emberiza citrinella</i> L.	A4-5d
Eu-turk.	<i>Emberiza calandra</i> L.	A5d
Pal.	<i>Emberiza schoeniclus</i> L.	B2-3d
Arkt.	<i>Plectrophenax nivalis</i> (L.)	E — 1967. I.

Összefoglalás

A Zempléni-hegység és környéke hazánknak a természetbúvároktól napjainkig is kevéssé látogatott területe. Ornitológiai megismerésétől is ugyanezért állunk távol. Avifaunájáról csupán kisebb közlemények, szórványos adatok állnak rendelkezésünkre.

Munkámban, amelyben a DK-i hegylábi részekkel határos, hajdan kiterjedt mocsarakkal tarkított síkság madárvilágát vázolom, egyúttal a táj természeti értékeire is szándékozom felhívni a figyelmet.

E vidék arcolata nagyon sok vonásában viseli még magán ősi képének jellegét. Néhány reliktumszerűen fennmaradt biotópja a századok előtti Bodrogtörzs mocsárerdői, lágjai rég letűnt világának múltó emlékeit őrzi.

Madárfaunájának gazdaságát élőhelyeinek változatos mozaikja magyarázza.

Vizsgálati területem törzsét tulajdonképpen a Bodrog—Ronyva köze képezi. Erdők, rétek és mocsaras térszínek váltakoznak rajta. E három fő biotóptípus alapján mutatom be madáregyütteseit is.

A legjelentősebbek a fás *vegetáció* által elfoglalt nagy területek. Az erdők kialakulása és fejlődése a vízzel általában szorosan kapcsolatos. Nem egy állományukban találni ma is mocsarat, vagy morotvatavat. A fás területek növénycönológiai képe a *Salicetum triandrae* és a *Fraxino pannonicæ-Ulmetum* között sokféle lehet. Utóbbiak (mint pseudo-klimax-erdők a legdifferenciáltabbak lévén) sok szintjükkel igen bonyolult összetételű madáregyütteseket határoznak meg.

Az erdők élőhelytípusában a táj madárfajainak több mint 64⁰/₀-a él.

A második fő biotópcsoportot a *nedves területek* nyíltvizei, tocsogói, nádasai, magassásos-zsombékosai és láprétjei adják (*Phragmitetea* és *Magnocaricion* közti szukcessziós stádiumok). Sajátos szint adnak a madárvilágnak az itt élő csoportok, melyek specieisei összesen mintegy 19⁰/₀-kal részesednek.

Kiterjedtek végül a *szárazabb, felszíni vizet nélkülöző kaszálók és legelők* is (*Alopecuretum pratensis*, *Festucetum pratensis* stb.). Kevés fajuk (alig 5⁰/₀) viszont jelentős, mivel ezek az Alföld más vidékeiről az utóbbi években jórészt eltűntek.

A teljesség kedvéért felveszem az élőhelyek sorába az emberi települések környékét is, hova a kultúrhatásokhoz jól alkalmazkodó fajok vonzódnak. Itt találjuk madarainknak csanem 6⁰/₀-át.

Tanulmányomat kiegészítem még egy olyan faunalistával, melyben a specieisek értékelésének megkönnyítésére (a helyvel való takarékoskodást szem előtt tartva) jelrendszer segítségével tüntettem fel azok néhány jellemzőjét. Így informálódhatunk az egyes fajok ökológiai igényeiről, amellyel azok faunatípusáról és relatív mennyiségi viszonyairól is.

Munkám hiányosságait magyarázza az adatgyűjtéshez rendelkezésre álló aránylag rövid idő, mely alatt a terület madárvilága alakulásának dinamizmusát nem rögzíthettem. Legyen ez későbbi évek feladata, melyhez rövid írásomat alapul szántam.

JEGYZETEK

1. *Hargitai Zoltán*: A Long-erdő és vegetációja. Acta Geobotanica Hungarica 2 (1938) 142—149. — A tiszai Alföld. Szerk. *Marosi Sándor—Szilárd Jenő*. Bp. 1969. — *Soó Rezső*: A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve. I. Bp. 1964.
2. *Chernel István*: Magyarország madarai. Bp. 1899. — *Frivaldszki János*: Aves Hungariae. Bp. 1891. — *Keve András*: Nomenclator Avium Hungariae. Bp. 1960. — *Aves*. Szerk. *Székessy Vilmos*. Bp. 1958. (Fauna Hungariae XXI.)
3. *Schäfer Lajos*: A havasi fülespacsirta előfordulása Magyarországon. Aquila LXVI (1959) 107—117. — *Schenk Jakab*: A pásztormadár 1924—26. évi megjelenése Magyarországon. Aquila XXXIV—XXXV (1927—28) 104—121. — *Szemere László*: Otocoris alpestris. Aquila XXVIII (1921) 187.
4. *Farkas Tibor*: Nagyfülemüle fészkelése a Bodroghözben. Aquila LIX—LXII (1952—55) 393—394. — *Pátkai Imre*: Ragadozómadár-kutatások az 1949. és 1950. években. Aquila LV—LVIII (1948—51) 75—78. — *Radványi Ottó*: Madártani jegyzetek a Hegyalja vidékéről. Aquila LI—LIV (1944—47) 171. — *Radványi Ottó*: Fekete gólya fészkelése a Bodroghözben. Aquila LXIX—LXX (1962—63) 246. — *Warga Kálmán*: A sátoraljaújhelyi erdei gémtelep. Aquila XXXVI—XXXVII (1929—30) 135—137.
5. *Marosi—Szilárd* i. m. 27—66.
6. *Bulla Béla*: Magyarország természeti földrajza. Bp. 1962.
7. *Hargitai* i. h. — *Soó* i. m.
8. *Szemere László*: A kócsag hajdani fészkelése és tenyésztése a Bodroghözben. Aquila XXVI (1919) 105—106.
9. *Keve* i. m. — *Szabó László Vilmos*: A Zámolyi-medence madárélete. Állattani Közlemények L (1963) 135—150.
10. *Chernel* i. m. — *Schenk* i. h.
11. *Farkas* i. h.
12. *Hargitai* i. h.
13. *Radványi*, Fekete gólya fészkelése
14. *Szijj József*: Gémtelpek Magyarországon 1951-ben. Aquila LV—LVIII (1948—51) 81—87. — *Vasvári Miklós*: A szürkegém, a nagy- és kiskócsag táplálkozási ökológiája. Aquila LV—LVIII. (1948—51) 23—38.
15. *Warga* i. h.
16. *Szijj László*: Ökológiai és állatföldrajzi tanulmányok a Kárpát-medence fakuszfélein. Aquila LXIII—LXIV (1956—57) 119—155.
17. *Schäfer* i. h. — *Schenk* i. h. — *Szemere*, Otocoris alpestris
18. *Keve* i. m.
19. *Voous, K. H.*: Atlas of European Birds. London 1960.

ORNITHOLOGISCHE ANGABEN ZUR FAUNA IM KOMITAT
BORSOD-ABAUJ-ZEMPLEN
(Auszug)

Das Zempléner Gebirge und seine Umgebung gehören zu jenen Gebieten Ungarns, die bisher von den Naturforschern wenig besucht wurden. Unsere ornithologischen Kenntnisse sind lückenhaft, es stehen uns lediglich kleinere Mitteilungen, sporadische Angaben zur Verfügung.

Meine Arbeit beschäftigt sich mit der Vogelwelt der ehemals sumpfigen Ebene am südöstlichen Fuss des Gebirges und macht gleichzeitig auf die natürlichen Schönheiten der Landschaft aufmerksam. Das Gesicht der Landschaft trägt noch in vieler Hinsicht Züge der ehemaligen Urlandschaft. Einige seiner Biotope — gleichsam Relikte — bewahren die Erinnerungen an die verschwundene Welt der Sumpfwälder und Moore im Bodrogeköz.

Den Reichtum der Vogelwelt erklärt das abwechslungsreiche Mosaik der Biotopen.

Meine Forschungen erstrecken sich auf das Gebiet zwischen Bodrog und Ronyva mit seinen Wäldern, Wiesen und Sümpfen. Auf Grundlage dieser drei Hauptbiotopyen erläutere ich die Vogelwelt.

Sehr bedeutend sind die mit *Wäldern* bedeckten Gebiete. Die Ausbildung und Entwicklung des Waldes steht im allgemeinen mit dem Wasser in engem Zusammenhang. Auch heute sind hier die Moore und Moränenseen nicht selten. Das Pflanzenbild kann zwischen *Salicetum triandrae* und *Fraxino pannonicae-Ulmetum* sehr verschiedenartig sein. Die letzteren (als einer der sehr differenzierten Pseudo-Klimax-Wälder) bestimmen mit ihren vielen Ebenen die sehr kompliziert zusammengesetzten Vogelensembles. In den Biotopen der Wälder leben mehr als 64% der Vogelarten der Landschaft.

Diezweite bedeutende Biotopengruppe bilden die Gewässer, Pfützen, Röhrichte, Riede und Moorwiesen der feuchten Gebiete (*Phragmitetea* und *Magnocaricion* zwischen im nach einander folgendem Stadium). Die hier lebenden Gruppen geben der Vogelwelt eine eigenartige Vielfalt, die verschiedenen Arten mit 19% angenommen.

Schliesslich haben sich die *trockneren Gras- und Futterweiden ohne Oberflächenwasser* ausgebreitet (*Alopecuretum pratensis*, *Festucetum pratensis* usw.). Ihre wenigen Arten (kaum 5%) sind allerdings bedeutend, da sie in den letzten Jahren aus anderen Teilen der Tiefebene verschwunden sind.

Der Vollständigkeit halber erwähne ich im Zusammenhang mit den

Biotopen die Umgebung der menschlichen Ansiedlungen, die jene Arten anzieht, die sich der Kulturwirkung gut anpassen können. Hier finden wir ungefähr 6⁰/₀ unserer Vögel.

Meine Studie vervollständige ich mit einer Faunaliste, in der ich mit Hilfe eines Zeichensystems einige Charakteristika aufführe, die die Auswertung der Arten erleichtern. (Aus Platzmangel kurz gefasst). So können wir uns über die ökologischen Ansprüche der einzelnen Arten, über deren Faunatyp und relativen Mengenverhältnisse informieren. Mängel in meiner Arbeit sind auf die verhältnismässig kurze Zeit zurückzuführen, die zur Datensammlung zur Verfügung stand, die Dynamik in der Gestaltung der Vogelwelt dieses Gebietes konnte nicht erfasst werden. Soll das die Aufgabe späterer Jahre sein, zu der ich diese kurze Studie als Grundstein beabsichtigte.

István Fintha

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM LELETMENTÉSEI 1971-BEN

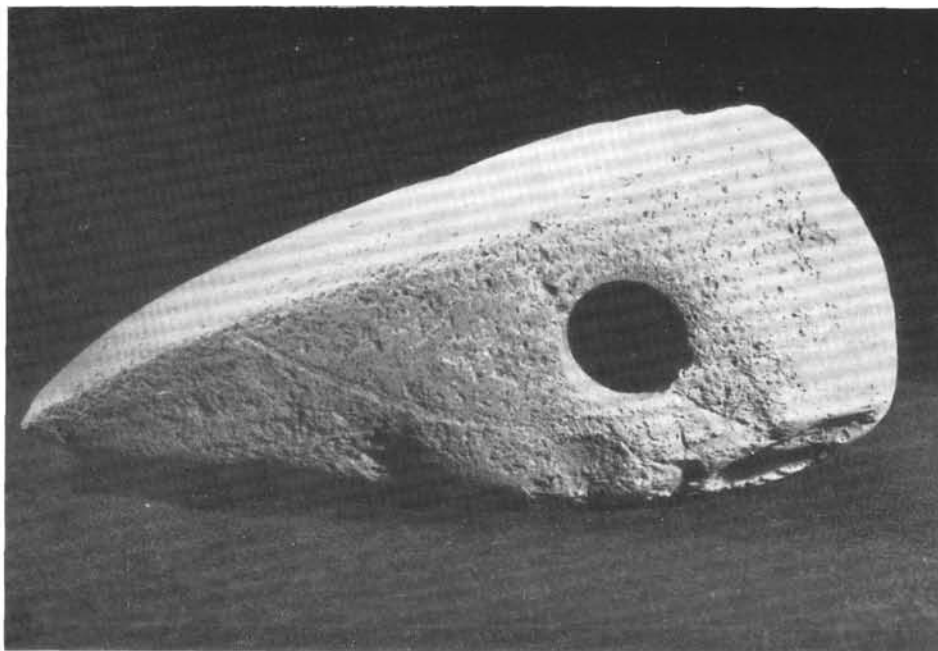
Alsóvadász (encsi j.).

Kocsis Sándor szántott ki egy nagyméretű, nyéllyukas kőbaltát.
H: 18,5 cm. Lsz.71.37.1. A leletet Molnár Sándor tanító jelentette a múzeumnak (1. kép).

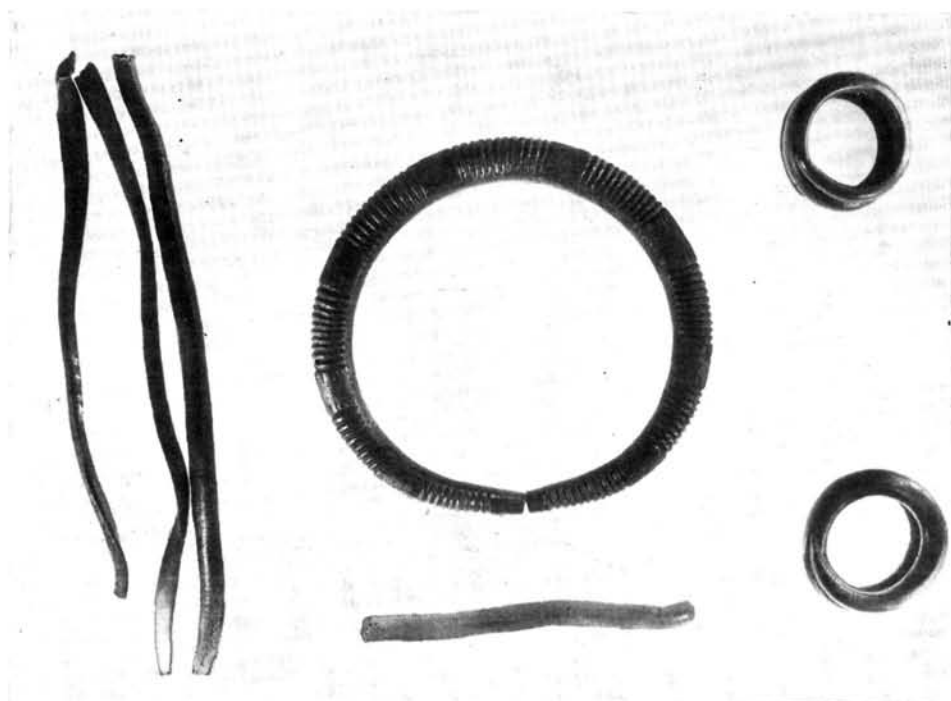
Alsózsolca (miskolci j.).

Nagy Attila (Alsózsolca, Kassai u. 1/a.) gimnazista tanuló bronzkori edénytöredékeket hozott a múzeumba.

A lelőhely a felsőzsolcai vasútállomással szemben, a vasút és a Sajó közti területen van. A terepjárás alkalmával zömmel középkori edénytöre-

1. kép. Kőbaltta Alsóvadászárol. Broczkó T. felv.

2. kép. Későbronzkori lelet Nagyrozvággyról

dékeket és vassalakat találtunk. A bronzkori leletek Lsz 71.40.1—3. A kö-
képkori leletek Lsz. 71.40.4—15.

Ároktő (mezőcsáti j.).

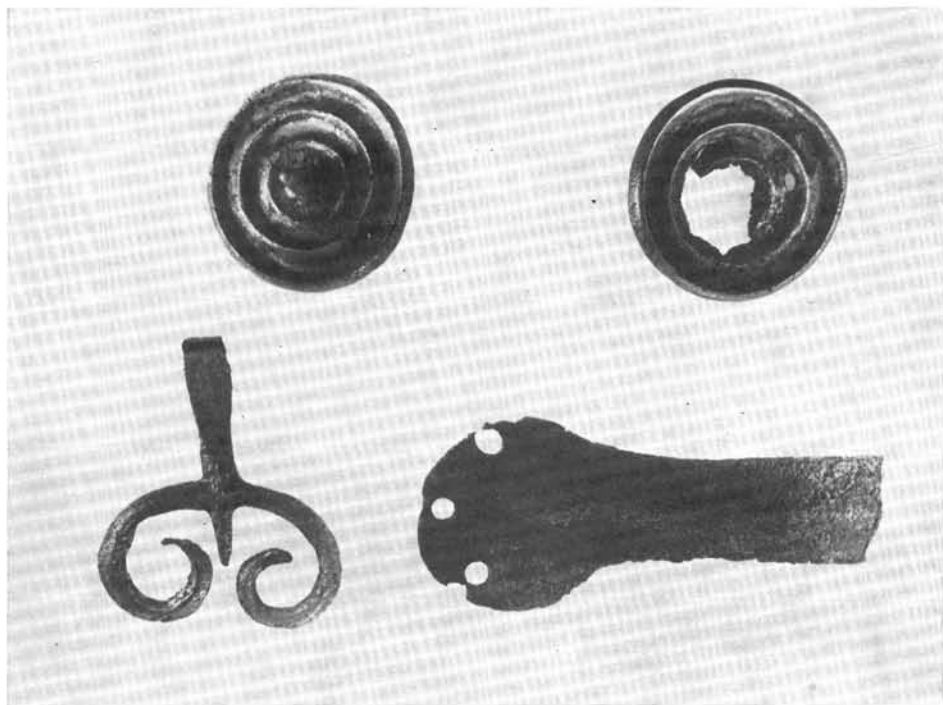
Terepjárás alkalmával a Béke Tsz országút melletti részén, a répaver-
meknél őskori (Lsz. 71.43.2—4.) és szarmatakori (Lsz. 71.43.1—71.43.5—14.)
szürke és téglavörös színű, korongolt edénytöredékeket és embercsontokat
gyűjtöttünk, illetve figyeltünk meg.

Edelény (edelényi j.).

Baricska Pál házának építésekor, az Ifjúság u. 21. sz. alatt, a Bodva fe-
letti magas parton edényeket, valószínű, hamvasztásos sírokat talált. Négy
bögre került erről a lelőhelyről a Herman Ottó Múzeumba. Gömbölyű ha-
súak, fülük a perem fölé magasodik. Lsz. 71.39.1—4. Bronzkoriak.

Göncruszka—Fő u. (encsi j.).

A Fő u. 33. számú ház bal oldalán, a községet átszelő patak bal partján
hidépítési munkálatok során későközépkori (XVI—XVII. sz-i) vastárgyak
és állatsontok kerültek elő. A kilenc méter hosszú gödörben elszórtan,
1,5—2,5 méter mélységből előkerülő patkók, ácsszekercék, sarlótöredékek,
vasalásdarabok és állatsontok feltehetően egy korábbi — körülbelül 1,5 mé-

3. kép. Későbronzkori ékszerek Nagyrozvágyról. Broczkó T. felv.

ter mélységben mutatkozó útszint alapozásakor hulladékként kerültek a földre.

Hernádcéce (encsi j.).

A Mező dűlőben került elő egy nyéllyukas kőbalta. A leletet Lukács István hernádcécei lakos (Árpád u. 58.) hozta be a múzeumba. H.: 14,5 cm. Lsz.: 71.36.1.

Kenézlő (sátoraljaújhelyi j.).

A görögkatolikus plébánia kertjében, emésztőgödör ásásakor több hasonló kő között találták a nyéllyuk nélküli kőbaltát. H.: 16,4 cm. Lsz. 72.4.1.

Mezőzombor (szerencsi j.).

A temetőben, az újonnan épített ravatalozó mellett, emésztőgödör ásásakor spirálbütykös tál, bütykös edény és több edénytöredék került elő. Annyal Béla adatai alapján a sír 130—150 cm mélységben volt. A csontváz tájolása Ny—K. Lsz. 71.42.1—5 (4. kép).

Miskolc—Erenyő

Ujj Sándor, a miskolci 101-es Ipari Tanuló Iskola tanára őskori leleteket hozott a múzeumba. Először köeszköznek tartható tárgyakat, majd be-

húzott peremű, durva, szemcsés anyagú tálat, fazekat, orsógombot s okkerdarabot hozott. A területet mélyszántották, így a leletek másodlagos helyen kerültek elő. Lsz. 71.35.1—11.

Miskolc—Hejőcsaba

Szűcs Mihály (Hejőcsaba, 48-as u. 2.) a katolikus temetőben, 170 cm mélységben kőszkört (?) talált. H.: 6,7 cm. Hsz. 71. 38.1.

Miskolc-Lyukóvölgy (III. ker.)

Frigyik Zoltán, Fedor József, Kázmér Sándor az Észak-magyarországi Állami Építőipari Vállalat dolgozói őskori, bronzkori leleteket — urna, tál, bögre — hoztak a Herman Ottó Múzeumba. A lelőhely Lyukóvölgy 27. sz. telken van. Házépítéskor, emésztőgödör ásásakor. másfél méter mélységben kerültek elő a mellékletek és a hamvak. A leletek a pilinyi kultúrába tartoznak. Lsz. 71.34.1—3.

Muhi, Kossuth u. 14. sz. (mezőcsáti j.).

Gulyás Albert kertjében kelta kori leletgyűttes került elő. A tárgyakra Svoboda György hívta fel a múzeum figyelmét. Lándzsahegy, gombos végű, ívelt hátú vas kés, vas kard és delfines díszítésű kardhüvely volt itt LT C cserepekkel együtt. Lsz. 71.41.1—4.

4. kép. Füzesabonyi kultúrába tartozó bögre Mezözomborról. Broczkó T. felv.

Nagyrosvágy (sátoraljaújhelyi j.).

A község Egyházasdomb — vagy Papföld — nevű részén az Országos Talajjavító Vállalat Sajószentpéteri Kirendeltsége talajjavító munkát végzett. A mocsaras területet a környező dombokkal töltötték fel. Munka közben Szekér István a falu felőli dombon sok cserepet, s egy tálban bronz karperecet, két gyűrűt, s bronz huzalt talált (2. kép). Dankó Katalin tekintette meg először a leleteket, majd a sárospataki múzeumba vitte. Később ez is Miskolcra került. Lsz. 72.1.1—5. A MNM-on keresztül a miskolci múzeum is értesült a leletről. A helyszíni szemlén a következő bronztárgyakat találtuk: félhold alakú bronz csüngő, törtöredék, körbordás tű feje (3. kép). Lsz. 71.45.20—23. A bronzok és a területen talált cseréptöredékek temetőre és telepre is utalnak. A leletek későbronzkoriak.

Ózd.

Varga István (Ózd, I., Esze Tamás u. 81. I/1.), Ózd, III. ker. és Bánszálás között a földmunkánál a kitermelt földben állatfogat talált. Dr. Jánossy Dénes meghatározása szerint *Elephas* (*Archidiscodon*) *meridionalis* Nesti fajhoz tartozik, alsópleisztocén, Magyarországon igen ritka.

Tarcal (szerencsi j.).

T. Dobosi Viola végzett leletmentést a tarcali Citromhegyen. Állatcsontok (*Equus*, *Cervus*, *Rangifer*, *Mammuthus*), obszidián és limnokvarcit eszközök és pattintékek kerültek felszínre.

Zemplénagárd, Almáskert (sátoraljaújhelyi j.).

Egri József bodroghalmi iskolaigazgató ajándékozta a múzeumnak az itt talált kőbaltát. Nyéllyuk nélküli. H.: 11 cm.

GÁDOR JUDIT (középkor) — HELLEBRANDT MAGDOLNA (őskor)

Kötetünk végén két dolgozat természettudományi témákkal szerepel: Borsod-Abaúj-Zemplén megye avifaunájával és a Holt-Tisza elővilágával foglalkoznak.

A közölt tanulmányok bő ismeret és jó módszertani segítséget nyújtanak mind a szakembereknek, mind a környezetismeretet tanító pedagógusoknak. De meríthetnek belőle a honismereti szakkörök tagjai és az egyéni kutatók is.

HERMAN OTTÓ MÚZEUM
Miskolc — Hungary

Papszer utca 1.
Telefon: 36-317

K i a d v á n y o k

Publications

1.

Herman Ottó Múzeum
Évkönyve

Yearbooks of the
Herman Otto Museum

2.

A Miskolci
Herman Ottó Múzeum
Közleményei

Communications of the
Herman Otto Museum

3.

Múzeumi füzetek
Booklets of the Museum
(Archeology —
Ethnography Ancient
and modern history
history of art)

4.

Néprajzi kiadványok
Ethnographical Studies

